

ગુજરાત

આશ્વિન ૧૯૮૦ થી ફાલ્ગુન ૧૯૮૧ મુધીના
પુસ્તક છંદાની અનુક્રમણિકા

તત્ત્વો

સાહિત્યસંસ્થા તત્ત્વો

રા. કનૈયાલાલ બાલુકલાલ મુનશી,
બી એ. એલએચ બી. એડવોકેટ.

પ્રકાશક

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની લીમીટેડ

૫૨, મેડાલ સ્ટ્રીટ, રોડ, મુંબઈ.

ઓફીસ

“ગુજરાત” કાર્યાલય,

૧-૧૪ બેન્ટલે સેન, મેડાલ સ્ટ્રીટ,

રોડ, મુંબઈ નં. ૧.

વિપયવાર અનુક્રમણિકા.

—૧૭૭૭૭૭—

લેખ.	લેખક.	પ્રકાર.	માસ.	પૃષ્ઠ.
અનુભવ વિનાનાં	સા. બહેન લીલાવતી	વાર્તા.	કાર્તિક.	૩૭
અવતાર	રા. વિજયગય કલ્યાણુસમ	"	"	૪૭
અગ્રેયરીને	રા. તારાંકિત લલિત	કાવ્ય.	"	...
અજ્ઞાન ધુન જાગી	સ્વ. કનુબહેન	"	ફાલ્ગુન.	૫૨૧
આત્મકથા	સા. લાલુભની ત્રિવેદી	વાર્તા	આશ્વિન.	૩૦
એક અંગ્રેજી તીર્થયાત્રા	રા. કાંતિલાલ હમનસાલ પંડયા	પ્રવાસ.	ફાલ્ગુન.	૫૦૭
આત્મધાતિની કથા	રા. મુનિકુમાર મણિચંદર ભટ્ટ	વાર્તા.	માર્ગશીર્ષ.	૯૧
આગમગાદ	રા. પૃથુનાથ દ. શુક્લ	પ્રાસાંગિક.	ફાલ્ગુન.	૪૮૩
આનાતોલ કાંમ	સા. બહેન લીલાવતી	ચરિત્ર	માર્ગશીર્ષ.	૧૨૯
એની એજુ કુલ	રા. વ્યાપક	પ્રકીર્ણ.	માધ.	૪૪૦
એા એનર	રા. અંબુ ક વસી.	વાર્તા.	પૌષ.	૧૯૦
હંદ અને અદભુત	રા. રમણલાલ મહીપતરામ નીલકંઠ	કાવ્ય.	માધ.	૪૧૭
ઉપાનતી શોધક	રા. રમણીક ૨ મહેતા	વાર્તા.	પૌષ	૨૦૫
ઉપમધાસ જુહાપી	રા. ચંદ્રચંદર પંડયા	પ્રકીર્ણ.	માધ	૪૫૩
કલા પરીક્ષક	રા. મગજનગ જમનાદાસ	વાર્તા	આશ્વિન.	૧૫
કમીસન એજન્ટ	રા. લક્ષ્મીકાંત	"	કાર્તિક.	૬૯
કચોટી	રા. રામચંદ્ર મુનીલાલ મેસત	"	માર્ગશીર્ષ.	૧૧૧
કર્મામળગી મમ પ્રાણાધાર	રા. એ. પી.	કાવ્ય	માધ	૩૯૩
કડું આખ્યાન	રા. હનૈવાલાલ મુનશી	દાસ્યકથા	કાર્તિક.	૨૧
કવોડેગુલર ક્રીકેટ મેચ અને શુભગતી દોડુઓ	રા. ચંદ્રચંદર ન. પંડયા	પ્રાસાંગિક.	ફાલ્ગુન.	૫૨૨
કાશ્મીરની મારી નોખપોથી	સા. બહેન લીલાવતી	પ્રવાસ.	આશ્વિન	૨૭
"	"	"	માર્ગશીર્ષ.	૧૧૭
"	"	"	પૌષ.	૧૯૧
"	"	"	માધ.	૪૦૯
"	"	"	ફાલ્ગુન	૪૮૪
ફિરોલી	રા. મુકેશરાય સા. દેમાઈ	વાર્તા.	કાર્તિક.	૫
ફનરાને ફળવણી	રા. સનતકુમાર વીજુ	દાસ્યકથા	ફાલ્ગુન.	૪૯૧
ફમણ કલ	રા. દવાસંકર મ. ભટ્ટ	વાર્તા.	"	૫૧૭
મરીજની મરીજામ	રા. મનમુખ	પ્રકીર્ણ.	પૌષ	૧૦૫
મુઝરની મહિય-મેના અરપ અને પ્રકાર	રા. મનૈવાલાલ મુનશી	સાદિય.	આશ્વિન.	૫૭-૬૪
			માધ.	

લેખક.	વિષય.	પ્રકાર.	માસ.	પૃષ્ઠ.
મૈત્ર આપાધ	ગ. વચચંદ્ર મોતીઆમ મહેતા	કથા.	"	૪૮૯
રાગપુતાળી	રા. ધૂમ્રેતુ	વાર્તા.	કાર્તિક.	૧૩
રામદાન ગેઠ	ગ. અમુલજી પી. મર્યા	"	માર્ગશીર્ષ.	૮૬
રાગાધિગગ	રા. કૃત્તેનાલાલ મુનશી	"	આશ્વિન.	૩૫
"	"	"	કાર્તિક.	૮૭
"	"	"	માર્ગશીર્ષ.	૧૨૯
"	"	"	પૌષ.	૨૧૭
"	"	"	માધ.	૪૦૧
"	"	"	ફાલ્ગુન	૫૧૧
લાક્ષ્મી	રા. કેશવપ્રસાદ દેમાહ	નટક.	કાર્તિક.	૨૯
વસંતને વધામણી	રા. ભેગીકુમાર	કાવ્ય.	માધ.	૪૩૬
વચકા સમગ્ર લેખે	ગ. મરનકુશીર	દાષકથા.	કાર્તિક.	૭૭
વિશ્વ ભારતી	ગ. ગીરધંલાલ મો. જટ	પ્રતીર્ણ.	આશ્વિન	૫
વાકાર હુગોના ગ્રેન પત્રો	ગ. દવાચંકર ગ. ભટ્ટ	પત્રો.	પૌષ.	૧૫૯
વીનાવના કનયો	ગ. મગતકુશીર	લઘુકથા	ફાલ્ગુન.	૪૮૧
દૈનંદ્ય	ગ. મોદનજલ મણિલાલ રોહ	કાવ્ય.	માર્ગશીર્ષ.	૯૮
મનુષી ાં આંમ	કુમારી કુમુદ	પ્રતીર્ણ.	"	૯૯
સાંખ્યા તાગો કોડીતો	રા. નાનાલાલ દલપતરામ પટેલ	કાવ્ય.	ફાલ્ગુન	૪૯૭
મંગે કથ	"	"	"	"
રમંજુકુટ	રા. નંમિંદગર દીનેરીઆ	ચરિત્ર.	પૌષ	૨૪૪
રંદ ૧ ન્યાત	ગ. રંદ પટેલ	વાર્તા.	માધ.	૩૯૪
મંદાર	...	.. માદિત્ય.	આશ્વિન.	૧૨

લેખક.

શૈલેષ.

પ્રકાર.

સૌ. બહેન લીલાવતી

અમુખવ નિનાનાં

;

”

આનાનોત્ર ક્રાંત

ચરિત્ર.

”

કાશ્મીરની મારી નોંધપોથી

પ્રવાસ.

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

”

રા. વિજયરાય કલ્યાણગપ

અવતાર

વાર્તા.

”

નવું સાહિત્ય

સહિત્ય.

રા. વ્યાપક

એની એજ બુલ

પ્રાસાંગિક

રા. શંકરપ્રસાદ જનનાથ રાવળ

નવું સાહિત્ય

સહિત્ય.

”

”

”

”

”

”

”

”

”

રા. શરદ મ. મહેતા

રોહ કે ન્યાય ?

વર્તા.

રા. સનતકુમાર વીણ

કુવગને કેળવગી

”

સૌ. સરોજિની મહેતા

સેસ્તાલીઝમ

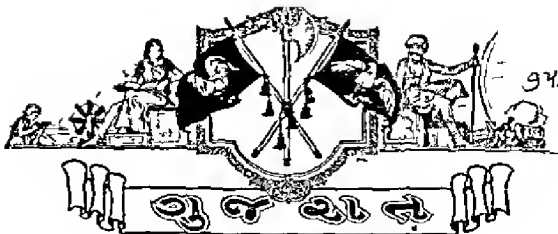
નિબંધ.

રા. સાદીક

હાફીઝની કાવ્ય પ્રસાદી

કાવ્ય.

ગુજરાતે સમ્રાજ્યો તરે શુભ અરુણ છે તેની સમૃદ્ધિની મહત્વાકાંક્ષા
વધી ગઈ છે તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે

એના પુરુષોમાં ત્યાગ છે, ઉત્સાહ છે હંમેશાં વ્યાવહારિકતા ને કૌશલ્ય અભિવ્યક્ત છે એમાં વ્યવસ્થાપક શક્તિ છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે મુખ્યત્વે પશુ છે અને નિષ્કલંગ છે બાળના શબ્દોના છે અને સૌજન્યપૂર્વક છે અને અભિરુચિ તથા માનવતા વિવેકાન્કુરો દોસ છે

એના કીર્તિમાં કુશળી સુખાસના છે ને છતાં સતીની શાલગા છે એમાં શક્તિ છે ને શુભ છે શક્તિ છે કાવ્યમયતા છે ને છતાં વ્યાવહારિક બુદ્ધિ સતેજ છે પર્માત્મા નથી, છતાં શક્તિ હૃદયની શક્તિ છે એમાં પુરુષના સમાન યવાની દોસ છે છતાં પુરુષને પાશવિ કૌશલ્ય કોઈપણ કદાપણ છે નવાનવા ઉલ્લાસ છે છતાં કુશલ સદન શક્તિની દીપ્તિ છે અને પુરુષો ને કીર્તિમાં વિશિષ્ટ શ્રેયની ભવિષ્ય બતાવે ખીંચે છે

માનવતાના તરફથી કીર્તિ મેળવે છે—વૈદ્ય તથા સરકારનો મહત્ત્વ પાવ છે

ભગવંતેશ્વરે બધાં વેદો ને અર્થશાસ્ત્ર ગુજરાતના અંગ બને છે અને એમ અર્થશાસ્ત્રીઓનાના પરંપરા અનુસાર પરંપરા છે તેમ ગુજરાતે સમૃદ્ધિની કીર્તિ આપ્યો છે સામી છે છે કાર્તીકેય ને પરશુરામી આ કૃતિ આર્થિક કૃતિનો વિશિષ્ટ બળ સમૃદ્ધિ છે અને ભગવંતેશ્વરે મહાશય તથા મહાશય ને શીરો, સ્વચ્છ ને સ્વાસ્થ્ય શક્તિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા તથા શક્તિ ને સ્વયં વિશિષ્ટ ને કલ્યાણ શબ્દોની અર્થ મેળવે, અને શ્રેય-નિષ્ઠ ને નિરુપમા-આ પુરુષ તથા તથા આર્થિકની વિશિષ્ટા હોય વિશિષ્ટા પસર

ગુજરાત]

બીજકાર વદના ઓરડામાં

[આશ્વિન. ૧૯૮૦]

— કલાપરીક્ષક

— પૃષ્ઠ ૧૬

દેવી કે ઘુનિ

૨૨૨૭

૨૫૧૨

૨૧ નસલિય

[એ ૧૧ સદશી કે ને સ્વ મન]

જવનનુ જવન તુ સુતુ હે મપી
દેવી તરા મી મંદુર યે ન લે
હ રે મરે અભિરામ વાવના
મે તે તુજને રેણી અમનવેય ને જવનનુ

સુ મરે કે મુગસમ અજવાળી
અતમને હરવાનો મારે હમ ને
ન નરડી મજ નવન મા આતી વસી
વહાવી તરા કરવા ને સુનિયાન ને જવનનુ

મોઘેરા લ્હાવા તે. મુજને તું ચકી,
તારા દાસ્તે અંમૃતના વરસાદ ને;
આ જીવનનું તુર સખી તું માહરી,
મીઠવડી તુજ લોચન જાદુખાણુ ને-જીવનનું.

ગૃહલક્ષ્મી મુજ લાડભરી તું લાડીલી;
ધરમાં ફરતી ફરતી જાણે જ્યોત ને;
આવું જ્યારે થેર ફરીને બહારથી,
અર્પે કેવાં સુધાભર્યાં અભિનંદન ને-જીવનનું.

લલિત-મૃદુ અંગોમાં કેવી મોહની ?
કુંકુમ ટીલડી સોહે શી નિજ લાલ ને;
નીલમનીલાં છુંદલડાં શોભી રહ્યાં,
પરવાળાં સમ દીસે મીઠા ઝોણ ને-જીવનનું.

સાંતિના સંદેશ મુખ શાં કહી રહ્યું,
દ્યમક્યમવણ્યોં જીવે નિર્મલ ગુણ ને;
ઉર-ઉદધિ તવ દર્શનથી હેમે ચઢ્યો,
રોહલ સોહે રહેલો કેશકલાપ ને-જીવનનું.

પ્રણયતણી 'બ'રી વાહને હો મીઠી,
પ્રેરીશું કે પ્રેમલ જામિ-મુર ને;
રીઝવશું અંતરને રસનાં ગાનથી,
બનશે એ ચકી મીઠી સૌ સંસાર ને-જીવનનું.

રસથેલાં ઉર પ્રણયરસે મ્હોરાવીને
રચીશું આપણુ બેનો અદૈત-યોગ ને
મર્મભર્યાં જગનાં સૌ દાદે ઉકેલતાં
પાગીશું કે રસની મીઠી દલાણુ ને-જીવનનું.

વિશ્વભારતી

જાન્યુઆરી

લેખક

રા. ગિરધરવાસ મોતીલાલ બક્ષ

ભારતના દલિદામન એક કમળવન પ્રકરણ સર્વમા આશા અને ખડ ઝેર છે પાશ્ચાત્ય પ્રભ અને તેની બાતમ દોંદને પુન મદાન બનાવી શકે તેમ છે એ વિચાર સામે એ પ્રત્યાદેશ છે બારતમાં વિચારવાની અને તે વિચારને સુયોગ્ય સ્વરૂપમાં મુકવાની સક્તિ દની તેનામાં જીવન હતું, અને તે જીવનને નીરોમી, સક્તિ અને મદાન બનાવવાના સાધનો પેદા કરવાની ક્ષમતા સક્તિ પણ, તેની નમેનને વહેતી

મદની તક્ષશિલા, માગવાની ઉત્કળિની અને અમળની નાસદા નગરીઓ દોંદની સરસ્વતિના સમકીય કેન્દ્રો દના તક્ષશિલાનો સૈદ્ધિક પ્રવાહ દોંદના વાતાવરણને પવિત્ર અને નીરોમી ગામતો, ઉત્કળિની દોંદના જીવનમાં રસ રેડતુ અને નાસદા આર્ષાવર્તના મનને ઉત્કૃષ્ટ વિચારોથી મગદ રાખતુ બારતવર્ષની સરસ્વતિના આ પ્રવાહો દોંદની બમિનેજ રમાગ અને ફાગુપ બનાવતા એટલુજ નહીં પણ નિકમગર્વી દેશેમાથી આરના તુવાનુર વાગાગુઓની તાા છીપાવવાનુ પુષ્પકલ પલુ કરતા તે વખતે પર્વની સરસ્વતિનુ મુરત્ય-મપ્પનિદુ દોંદ હતુ

જો રિચિત રોએ બારતમ ૧૪ અને

પાશ્ચમ બને મેશા મત્તા છે આ સમય સ્વાભાવિક નથી એમ તો આ કોષ માને છે પૂવની જુદીજુદી પ્રભઓ અને આરની તે કોષ આર્થિક કામનાથી દોરાદને નહીં પરતુ અતરના ખળનાને ખેલી નાખવાની કુચી દોંદ પામેથી પ્રાપ્ત કરી જીવન ફૂલફૂલ કરવાની કંકટ ઉકલા નાથે તેમજ દોંદના પગ મુકેમા આ ધ્રેવ સાખ કરવાને મુરતો આદ્યમોજ તેમજ આપેરો પણ પાશ્ચાત્ય પ્રભનુ ધ્રેવ અને તેને પહોચવાના માધનો નદન ચિકદ છે જે પ્રભ આથે તેને મમ ક્રેવાનું છે તેની નામનજ જાએ તેના દેશમાં આ પ્રભ વ્યાપાનિત્રયક સાદમાં ફેરાની રહેલ છે આ અકુરતી ક્રિયનિ ચાતુ રાખના તે પોતાના દુર્ગંધ ગણાના પાશવ બનમા વિષામ રાખી અનેક અપોગ્ય હેરાન કરેલાં કચો કરી રહેલ છે

આ મિથિતે વધુ જાણવવા મા જોગ અંગે પાશ્ચાત્ય પ્રભ જવાબદાર છે તેટલાજ પોષકો પણ છે એક પ્રભ પોતાના અભિમાનથી, મોભથી અને જગથી જવારે અન્ય ભય, શકા અને જુદામતથી આ સમયને વધુ ને વધુ બચાડે છે

જ દિ સ્વદાનકલ્પિનુ વુગનિ નાન મહનિ

એ મહાન્ વચનમાં વિશ્વાસ રાખી આ સ્થિતિનો અંત લાવવાની જરૂર પ્રત્યેક શાંતિ-પ્રિય મનુષ્યને લાગ્યા શીવાય રહેશે નહીં, પૂર્વ અને પશ્ચિમના આ યોગનો આપણે જગતમાં એક મહાન્ સંસ્કૃતિ પેદા કરવામાં ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ કે પાશ્ચાત્ય પ્રજાએ સળગાવેલા અને આપણે પ્રદીપ્તાત્મક દ્રવ્યોથી વધુ પ્રજ્વલિત કરેલા અગ્નિમાં નાશ પામીએ છીએ.

આ સ્થિતિની ગંભીરતાનું જ્ઞાન પ્રથમ હિંદના એ દૃષ્ટાએને થયું; અને તેનો અંત સાચવવાને જરૂરી પગલાં પણ તેમણે લીધાં. પાશ્ચાત્યોના અનીતિમાન કૃત્યો સાથે ગંધીજીએ અસહકાર આદર્યો; જ્યારે રવિંદ્રનાથે તેમના નિરવધારી અને ભારતને પ્રગતિ પ્રતિ લઇ જતાં કાર્યોમાં સહકાર સાધ્યો. બંને કાર્યો અન્યોન્યની અપૂર્ણતાપૂરક છે. એકલો અસહકાર પ્રજામાં રહેલો તિરસ્કાર બતાવે છે જ્યારે અનીતિમાન કૃત્યો સાથેનો અસહકાર અને ઉત્તર પ્રતિ લઇ જતા કૃત્યો સાથેનો સહકાર પ્રજામાં રહેલી આત્મશુદ્ધિની ઉત્કટ માહાક્ષાસૂચક છે. આપણી આત્મશુદ્ધિ આપણા પીકલું મરી નિર્ભય યધામાં, શંકરપદી મરી દ્વાવાન યધામાં અને પુશામતી મરી સલ્લીદી યધામાં રહેલી છે. આપણા તૈયારી નાંજ પાશ્ચાત્ય પ્રજાનો લોભ, અભિમાન અને હેતરવાની વૃત્તિનો પાણી શીવાય સુંકાઇ ગયેલા છોડની જેમ નાશ થશે.

કાળના વદન સાથે વસ્તુનાં સ્થલ તેમજ રૂપ બંને બદલાય છે. કંપનીનાં સમયમાં હાલ જ્યાં બેલીવાડી વિભાગ ખોલ્યો છે તે શુરવ ગામમાં ફ્રેંચ લોકોની કોડી હતી. આ સ્થાનની રેતવળી તો પણ લાલ જમીન માનવી લોહી રેડાયું હશે, એમ બતાવે છે.

મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર પોતાના પર્યટન દરમ્યાન અત્રે આવેલાં તે વખતે આ સ્થાનમાં ગીચોગીચ ઝાડીમાં રહેતાં, હિંસક પશુઓ અને છુટારાઓનો વાસ હતો. હાલ જે સ્થાનને છાતીમતલા કહે છે ત્યાં ત્રણ વૃક્ષો નીચે મહર્ષિએ ડેરા નાખેલો. છુટારાઓ તેમને છુટવાને આવેલા પણ ધ્યાનસ્થ મહર્ષિની પ્રતિભા પાસે તેમની લોભવૃત્તિ સંપર્કને બેસાડી નેવી ધ્રુમસની દશા યાચ તેમ મહર્ષિ પ્રત્યેની ચિરંતરનો લક્ષિતભાવમાં પરિણમી.

આસપાસની જમીન કરતાં આ સ્થાન વિશેષ હિંચાઈએ છે. માનવજનની ઉદ્ધય અને અસ્તસમયની સ્થિતિને વ્યોમરૂપી પટે ચીતરેલ ન હોય તેમ અહીંની ઉષા અને સંધ્યા ઉપદેશાત્મક અને રમણીય છે. દિવસની શરૂઆતમાં ઉપાએ પુરેલા રંગબેરંગી સાથીઆમાં માનવજનની સંસ્કૃતિની શરૂઆતની સાદાઈ અને નમ્રતા છે. સંધ્યાના મિથ્યા ડોળ અને ખાલી લલકતા એ, તેના મૃત્યુના ઘંટેનો અનિમ રણુકો છે. પ્રાતઃકાલનો વૃક્ષોમાંથી વહી આવતો કુમેની સુરભિમિશ્રિત પવન જેમ શરીરને સુખકર છે, તેમ પ્રભાતની શાંતિ આત્માને સ્થિરકર છે. પૂર્ણમાની સમી-સાંજે “દીહા ઘંટ એ સૂર્યને સોમ જાણુ” એ દરશ, ચંદ્રની ચાંદનીમાં નહાતાં વૃક્ષો; રનાન કરી, ભાલમાં અર્ચનાદિ કરી સ્થિર સ્થિતિમાં ગાયત્રીના ગંગોચારણ કરતાં એક પવિત્ર પુરુષની જેમ સત્તારમાં પડતા કુદરતી જલથી સ્નાન કરી, બાલસૂર્યનાં કિરણોને પોતાના શિર ઉપર ચઢાવી, મંદમંદ સમીરથી બુલતાં વૃક્ષ આ સર્વે દરેકો જેટલાં આદલાદક છે તેટલાંજ કોઇ મહાન્ સત્યનાં સૂચક છે.

શાંતિનિકેતન યુતીવર્સિટીની શરૂઆત સને ૧૮૯૮ માં થયેલી. મહર્ષિની દૃષ્ટા

હતી કે અહીંમાં કુદરતની ગોદમાં ઉછરતું એક 'અલ્પચર્ચાશ્રમ સ્થાપતુ'. શરુઆતમાં ફક્ત ત્રણજ વિદ્યાર્થીઓ હતા અને તે પછુ કવિ-શ્રીના પુત્ર, ભાવિગ્નમાતૃ અને એક મિત્ર-પુત્ર દત્તા, હાલમાં 'અલ્પચર્ચાશ્રમમાં' ત્રણસો ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ છે. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા થોડી હતી ત્યારે ગુરુપત્નીઓ પાંચ-પાંચ વિદ્યાર્થીઓને પોતાની પાસે રાખતાં. માતા જે કામ કરે તે સર્વે કામ જેમકે નવહાવતું, ખવડાવતું, વાતો કહેવી વગેરે તે બગવતાં.

આજે ડૉ. ટાગોરફક્ત બંગાલી કવિ તરીકે જ નહીં જાણીતા નથી. હીંદના તે National poet (રાષ્ટ્રીય કવિ) છે, અને જાણીતી World Fingstam (જગન્નર) છે. તેઓશ્રી પૂર્વમાં ઉચ્ચ છે પણ પશ્ચિમે તેમને પ્રથમ વધાવ્યા છે. પૂર્વ તરફ તેમને જેવો ભક્તિભાવ છે તેવોજ પશ્ચિમ તરફ તેમને પ્રત્યાપ્ત છે. આમ બંને ગોલાઈ પ્રત્યેની ક્ષેત્રની ફરજ તેમને હૃદયથી અને મગજથી-એકત્ર કરવા પ્રેરે છે.

. પૂર્વમાં આપન, મેમેરીક અને મોગોલી-લીઅન સંસ્કૃતિઓ એક વખતે પૂર્ણ રીતે પ્રકાશની હતી. પૂર્વને તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં જામજવા માટે આ સંસ્કૃતિઓનો અભ્યાસ જરૂરી છે. પૂર્વ પોતાને સંપૂર્ણ રીતે સમજે તે પછીજ પોતાની સંસ્કૃતિના પ્રકાશમાં પશ્ચિમને સમજવા શક્તિમાન થશે. તેથી વિશ્વભારતી વખત જતાં આ સંસ્કૃતિઓને પણ પોતાના ક્ષેત્રમાં લેશે.

હીંદની સંસ્કૃતિ એકતરફી નથી. તેનાં નરવજાન, સાહિત્ય, કલા, અને સંગીત સંપૂર્ણ-તાએ પહોંચેલાં છે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હીંદનું મન જીવંત હતું. તે જેમ તેનું તેમ આપતું પણ ખરુંજ. આજે હીંદ

અંદર વળવાને સ્થાને ફક્ત બહારથીજ મેળવવાને વલખાં મારે છે.

વિશ્વભારતી હાલની હીંદની 'યુનીવર્સીટી-ઓના આદર્શ ઉપર સ્થપાયેલી નથી; તેમ તેની કાર્યપદ્ધતિ પણ તેના જેવી નથી. હાલની આ યુનીવર્સીટીઓ એ પશ્ચિમનું આંધળું અને પાંગળું અનુકરણ છે. આંધળું એટલાજ માટે કે પશ્ચિમની યુનીવર્સીટીઓમાં જે આત્મા છે તે આ યુનીવર્સીટીઓમાં નથી. પાંગળું એટલા માટે કે તેમનાંમાં કાષ્ટ ચિરસ્થાયી આદર્શ નથી કે જે કાળરૂપી સમુદ્રમાં ધણુંબધું તોફાનો થાય તે છતાં તે સામે ટક્કર જીવી એકં વા અન્ય સ્વરૂપમાં પણ તે ટકી શકે. યુરોપીઅન યુનીવર્સીટીઓનો સઘળો ભભકા અહીંમાં લાવવા પ્રયત્નો થાય છે; અને આમ કરવામાં જેમ પૈસાનો ખોટો વ્યય થાય છે તેમ હીંદનો પ્રાણ પણ હણાય છે. આપણી સંસ્કૃતિનો મૂળ જ્યારે મેરુ પર્વતે હતો ત્યારે જે ઉચ્ચ અને નિષ્કામ આદર્શથી આપણે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરતા, તે આદર્શનો આ ત્રિશંકુવત્ યુનીવર્સીટીઓએ ભોગ લીધો છે.

કવિશ્રી માને છે કે અસહકારમાં આ યુનિવર્સીટીને ત્યાજ્ય-ગુણી પણ જે કોમેન્સે ઉભી થઈ તે તો વિદ્યમાન કોમેન્સેનું અનુકરણજ હતું. તેમની વિરુદ્ધતા ત્યાગમાં નથી પણ આવા અનુકરણમાં છે. આ યુનીવર્સીટીઓ ખાલી ધાંધ અને તેના રચાને આધારવનના આદર્શ ઉપર હીંદની જરૂરીઆતને પહોંચી વળે તેવી વિદ્યાપીઠો સ્થપાય તેમાં તેમનો આનંદ છે, વિશ્રામ છે.

વિદ્યાપીઠો જ્ઞાન ભેટું કરી 'વહેંચવાનું' વંત નથી. પ્રેમના વિચારો અને જીવન સાથે તેનો નિકટ સંબંધ હોવો જોઈએ. પ્રભુના દરેક વ્યવહારનું તે કેંદ્ર હોવું જોઈએ. આપણાં

તે સંસ્કૃત-ભાષા હતી. પણ કળી તે કળી-રૂપેજ હમેશાં નાજ રહે. પ્રલમાં ઘણી પાંખડીઓ હોવા છતાં તેમાં એકતા છે તેમ હોદમાં ભાષાઓ ભિન્નભિન્ન હોવા છતાં તેને સંગૃહીત રાખનાર દીદું તે એકજ છે.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે આપણી સામાન્ય ભાષા સંસ્કૃત હતી. અત્યારે જે તત્ત્વો હોદની જુદીજુદી ભાષાઓમાં છે તે સંસ્કૃતમાં જડે તેમ નથી. વિચારોની સપૂર્ણ લેવડદેવડ માટે આ ભાષાઓ બરાબર ખેડાવી નોંધએ; અને આ કામ પરદેશી ભાષાથી થઇ શકેજ નહીં.

હોદની સુધારણા આર પ્રવાહોમાં વહેતી: વૈદિક, પૌરાણિક, ઐદિક અને જૈન. આપણાં સંગીત અને કળા ઉપર ઝીક અને મુસલમાનોની અસર થએલી અને આ છાંટથી આપણી સંસ્કૃતિમાં સપૂર્ણતા આવેલી. મુસલમાનો અહીં આવેલા અને હોદને પોતાનું કરી રહેલા. આપણી ચિત્રકળા, શિલ્પકળા, મંગીન અને સાહિત્ય પ્રતિ તેમનો ફાળો અમૂલ્ય અને સ્થાયી છે.

માણસ પોતાના વિચારો એકસી ભાષામાંજ દર્શાવે છે એમ નથી, ભાષા કરતાં તે ચિત્રમાં અને સંગીતમાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. ભાષાદ્વારા તો જે તેને જાણતા હોય તેજ સમજી શકે, પણ હાવલાવ અને સ્વર દ્વારા તો સર્વે સમજી શકે તેમ છે. મોગલોના વખતમાં તે કલારસિક શહેનશાહો તરફથી આપણાં સંગીત અને કળાને ઘણું ઉત્તેજન મળ્યું.

હોદની ૮૦ ટકા વસ્તી સાથે સંબંધ રાખવાને એકજ સાધન છે અને તે ખેતી. આપણી પ્રથમ ફરજ આ વર્ગની ઉત્તિ છે, તેમની ઉત્તિ અને અવનતિમાં આપણી ચડતી

અને પડતી છે. આપણી સુધારણા જેવી ઐદિક તેવીજ આર્થિક પણ હોવી નોંધએ. પૈસા ભેગા કરવા માટે નહીં પણ જીવન સાદુ અને સ્વતંત્ર બનાવવાને માટે.

તેના પ્રયોજાએ દોરી આપેલ આ કાર્ય-રેખા પ્રમાણે વિશ્વભારતી કામ કરશે. હવે કેટલા પ્રમાણમાં આ કાર્ય સધાઇ શક્યું છે અને સધાય છે તેનો કેંક પરિચય આપીશ.

વિશ્વભારતીનો આદર્શ Cultural Unity (સાંસ્કારિક વ્યક્તિ) હોવાથી કેળવણી-માં જીવન વ્યતીત કરવા છત્તા વિદ્યાર્થીઓએ અને આવડું ઉચિત છે, અન્ય માટે આ ક્ષેત્ર નથી.

વિશ્વભારતીનો કાર્યભાર તેની સેનેટ હાલે છે. ડૉ. બ્રીજેન્દ્રનાથ સીસ, વાઇસ-ચેન્સેલર માઇસેનર યુનીવર્સિટી એ તેના પ્રમુખ છે, અને સર જગદીશચંદ્ર બોઝ તથા સર માદકલ સેનસર તેના ઉપપ્રમુખો છે.

વિશ્વભારતીના બે વિભાગો છે. (૧) પૂર્વ વિભાગ (school) (૨) ઉત્તર વિભાગ (college). ઉત્તર વિભાગનો અવ્યાસક્રમ ૭ વર્ષમાં પુરો થાય છે. પ્રથમ ત્રણ વર્ષમાં General course સામાન્ય અભ્યાસક્રમ છે, અને બીજાં ત્રણ વર્ષમાં Special course વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમ છે.

પૂર્વ વિભાગ નવ મુખ્ય (વર્ગ)માં વિભક્ત છે. આપણું સાતમું ધોરણ તે અહીંનું પ્રથમ મુખ છે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જ્ઞાન પ્રમાણે તે તે વિષયના વર્ગ ભરી શકે છે. અઠવાડીએ લેવાની પરીક્ષા ઉપરાંત રીડેન્સમાં વાર્ષિક પરીક્ષા લેવાય છે. વિશ્વભારતીનું નવું વર્ષ જનવારીથી શરુ થાય છે. આ વિભાગમાં વિદ્યાર્થીઓ ૫ થી ૮ વર્ષ સુધીમાંજ લેવાય છે. ૧૧ વર્ષ ઉપરના છોકરાઓને લેવામાં આવતા નથી.

કેળવણીનું વહન બગાડી છે યુરોપીયન કાર્યાલયો અંગ્રેજ દ્વારા સંચાલવામાં આવે છે પરંતુ વિભાગમાં વિદ્યાર્થીને શરૂઆતથીજ મફતો મેળવે છે કે જેથી બગાડી પુરેપુરી સંખ્યા સે ઉત્તર વિભાગમાં બગાડી અને અંગ્રેજી ભણતો વિદ્યાર્થી દરેક ભારતીય મમજી શકે તેમ છે

વિશ્વભારતીમાં વિજ્ઞા વિદ્યાને મોજી મેળવવી એ આ સંદેશથી પરીક્ષાને મધ્યન નથી તેમ ઉપાધિઓ પણ અર્પવામાં આવી નથી છતાં અનુમતિ છે કે કેમ તે ભણતર એ પુનઃ પુનઃ થયે તે વિષય ઉપર બખરાનું આપવામાં આવે છે જેમકે કાલ તાલક હોય તો તેની રચના, કાલ, ત્રીસી વગુ પાત્રા ઐતિહાસિક પ્રમાણે વગેરે પર પ્રત્યેક આપવામાં આવે છે અને ઉપનિષદ જેવું પુસ્તક હોય તો તે વિષય ઉપર તુલ્યભાષક નિવેદ્ય લખવાનો હોય છે

છાત્ર પોતાની કક્ષિત્ર પ્રમણે અર્થી વધારે વિષયો લેઈ શકે છે મુખ્ય આધાર તેને પોતાના ઉપરજ ગમવો જોઈએ છે પરીક્ષાની શીકટ હોય તોજ વ મનર વિદ્યાર્થી મટે આ સેવ નથી

કાર વિભાગમાં કાલ નીચેના વિષયોના મંડિતો જે સવામાં આવ્યા છે

- (૧) ભાષા અને માહિત્ય
- (૨) દનિદાસ
- (૩) તત્ત્વજ્ઞાન
- (૪) કલા
- (૫) સંગીત
- (૬) ખેતીવાડી

ભાષામંદિરમાં કાલ ૧૪ ઉપરાંત ભાષાઓ અને તેના સાહિત્યને સંબંધવાની બધવધા કરવામાં આવી છે હાંની મુખ્ય ભાષાઓ

ઉપરાંત અંગ્રેજી, મિદાલી ગિમેન અંગ્રેજી, સેગીન જર્મન, ફ્રેંચ વગેરે ભાષાઓ સંબંધવા મા આવે છે દરેક ભાષા તેમાં નિશ્ચિત થએલ અધ્યાપકના હસ્તમાં હોય છે

ગીત વિભાગમાં હાંનો પ્રાચીન દનિદાસ અને યુરોપીયન દનિદાસ આપેલો પ્રાચીન દનિદાસ તથા ભાગમાં વિલકન રૈકિયુગ મદાભાન મુગ અને જુદા મુગ અર્વાચીન દનિદાસ શાસ્ત્રાભાજ પુરો થય છે

કલા વિભાગ મધ્યગત તથા ઉત્તમ ચિત્રકારો શ્રી નદન વ મોજ શ્રી અશ્વત્થ ઉમાર કદમ્બ અને શ્રી સુરેન્દ્ર મારતા દરેકમ છે મદાભાષા ભરાજિયા પ્રકાનમાં આ વિદ્યાર્થીઓએ હતામ મેળવેલા કિલ્લકના મટે કમ મદિલા અદ્રત આવ્યા છે મેકન રીજુમ આપતા હમે પદથી તેમજ કલ્પના અન લખ્યો યુનીવર્સિટીમાં કાર્યાલય આપેલી ભણતીયા થએલ મીડમ રંગિયા કેમરીય P H D આ વિભાગમાં કલા પર બારો આવે છે

મગીન વિભાગમાં બગાડી સંગીત અને ગોવર્ધનકુન એમ બે વિભાગ હતાન શાખાઓ તેમાં પ્રજીજુતા મેળવન અધ્યાપકોના હસ્તમાં છે સનિતિત્વનનુ વાલવરજુજ મગીતમથ છે

ખતીવાડી વિભાગ તેના જોવો હાં દમા એકજ છે આ વિભાગમાં તથા જ બ રૂપીયા રેકએવા છે તેના પ્રાંતીય ની એ મદર, કેમીજ યુનીવર્સિટી એ ન્યુમેંગ અમેરિકા મા અધ્યાપક કરી આવેલા અન્ય અધ્યાપકો છે મીડમ ગ્રીમ ગ્રીન નામક એક અમેરીકન મદિલા તથા અધ્યાપક મહાભા કામ કરે છે ખેતી સુધરેલાં સાધનોની મદદથી સાથ છે દરેક વિદ્યાર્થીઓને જમીનનો એક ટુકો

અને જોઇતાં સાધનો આપવામાં આવે છે. પાણી માટે અંદરથીજ પાણી મળે તેટલું ગંભીર તળાવ ખોદવામાં આવ્યું છે. ગાય, બેંસ આદિ ગ્રામ્ય પ્રાણીઓને કેમ ઉછેરવાં તેના શિક્ષણ માટે ગૌશાલા પણ રાખવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીને પોતાનું હરેક કામ કરવાનું હોય છે. ગરીબ અને લાયક વિદ્યાર્થીઓને માટે સ્ટાલરશીપ રાખવામાં આવી છે. આ વિભાગ પાસેના ગામડાંઓનાં સંતાલ ખેડુતોની સાથે સહકાર રાખી તેમની અને તેમના ખેતરોની સ્થિતિ કેમ સુધારવી તે વીશે સલાહ અને મદદ આપે છે. વિદ્યાર્થીઓ તરફથી એક રાત્રિશાલા પણ ચલાવવામાં આવે છે. આ આદર્શ જેમને માન્ય હોય તેમનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે.

આશ્રમને અંગે એક મુંદર પુસ્તકલેખ છે. પુસ્તકોની સખ્યા ૨૫૦૦૦ ઉપરાંતની છે. દુનીઆનાં જુદાંજુદાં માસિકપત્રો આવે છે. વર્તમાન પત્રો ટેબલ ઉપર મુકવામાં આવતાં નથી. ઉડી-લોછ ઉપર ફૂંચ અને જર્મન સ્તંભોનો સંપૂર્ણ સેટ આપી ગયો છે. શાશ્રમમાં એક દૈનિકીય છે. દૈનિકીય શી રીતે છાત્રને એક રૂપીઓ શીમા વધારે માપવો પડે છે.

પૂર્વ વિભાગમાં ઓરડા દીઠ એક ટેબલ મુકવામાં આવે છે, જે અવસ્થા જાળવે છે. પ્રીન્સીપાલની રજા શીવાય કોઇ છાત્રને આશ્રમ બહાર જવા દેવામાં આવતા નથી. દરેક ઓરડીમાં તેમના ચારિત્ર્ય અને અભ્યાસ ઉપર દેખરેખ રાખવા એક શિક્ષક રહે છે. શિશુ વિભાગમાં પથારી કરવા, કપડાં ધોવા, સ્નાન કરાવવા વગેરે કામ માટે નોકરો હોય છે.

છાત્રો સવારમાં પાંચ વાગે ઉઠી જાય છે. છ વાગે ઉપાસના થાય છે. નાસ્તો આપ્યા

પછી પ્રાર્થના સાથે ૭ વાગે વર્ગો શરૂ થાય છે; વર્ગો ટૂંક નીચે લેવાય છે. દરેક વર્ગમાં ૧૦ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓને રાખવામાં આવતા નથી. ૧૨ વાગે ભોજન પછી ૨૫ વાગે ફરીથી વર્ગો શરૂ થાય છે. પાંચ વાગે કાર્યાલય થાય છે અને 'જલ ખાવાર' પછી છાત્રો રમવા વીખરાય છે. પૂર્વ વિભાગમાં છાત્રો નવ વાગે સુષ્ટ જાય છે, વીજળીક ખતી દશ વાગે શુલ થાય છે.

અધ્યાપકો મંગળમાં ભરી લાવી વર્ગમાં ફાલવી દેનાર દલાલો ન હોવા જોઈએ, તેમની જ્ઞાનગંગા સરિતાના સ્ત્રોતની જેમ અવિરત વહેતી હોવી જોઈએ. અહીંના અધ્યાપકો તો હજીએ વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમણે શિક્ષણને તેમના રાજગાર તરીકે સ્વીકાર્યો નથી. ધણીખરા પગારમાં કે લેતાજ નથી. અન્ય જરૂર નેટલુંજ લે છે. છાત્રને જે વખતે મદદ જોઈએ તે વખતે તેઓ તૈયારજ હોય છે.

વિશ્વભારતી સંમેલન નામક વિદ્યાર્થીઓનું મંડળ (Union) હોય છે. તેની સભાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ જુદાજુદા વિષયો ઉપર લેખો વાંચે છે, તેમ કોઇ આવેલ પ્રસિદ્ધ અને વિદ્વાન અતિથિ વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ કે બોલે છે.

પશ્ચિમના વિદ્વાન અધ્યાપકોનો લાભ આ વિદ્યાર્થીને મળે છે એ તેની વિશેષતા છે. આ લાભ અમૂલ્ય છે. 'રીસર્ચ' (સંશોધનનું) કામ કરવા વિદ્યાર્થીઓને સંપૂર્ણ સગવડ કરી આપવામાં આવે છે. આ જગતના પ્રેમિસરોમાં હમણાંજ ડૉ. સીલ્વીન લેવી આવીને ગયા છે. તેઓ અહીંના એક વર્ષ ઉપરાંત રહ્યા હતા. આ વર્ષે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ. વી-ટનીટસ જર્મનીની ગ્રેગ યુનિવર્સિટી તરફથી આવ્યા

છે ૩૫લીન ટ્રીનીટી કોલેજના અધ્યાપક પ્રો. કોલીન્મ અહીંનાં તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર લે છે. પ્રો. બેનવા ફ્રેન્ચના અધ્યાપક છે સુપ્રસિદ્ધ ફ્રેન્ચ લેખક રોમે રોલ્લાં એ આગામી વર્ષ માં અત્રે આવવા ક્વિશ્રીને વચન આપ્યું છે.

કેટલાક એમ વિચારે છે કે જ્યારે હોદ્દા પ્રગ્ન અને સરકાર વચ્ચે લડત ચાલે છે ત્યારે આતરરાષ્ટ્રીય યુનીવર્સિટીની વાતો કરવી તે યોગ્ય છે? આપણી હાલની લડત કોઈ પણ પ્રગ્ન પ્રત્યેના દ્વેષનું પરિણામ નથી. આપણી આત્મશુદ્ધિ ઉપર તો લડતના વિજયનો આધાર છે આપણે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરી અંગ્રેજોથી કે પાશ્ચાલ પ્રગ્નથી છુટા પડવાનું નથી તેમને તો આપણે જીતી લેવાના છે, અને આ કામ તો આપણે એક બીજાને પુરેપુરા સમજીએ તોજ બગ આવી શકે. વિશ્વભાગીનો ઉદ્દેશ પણ આજ છે જે અજ્ઞાન હોદ વીગે પશ્ચિમના દેશોમાં ઘર કરી રહેલું છે તે આથી દૂર થશે જે પાશ્ચાલ અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓ અહીં આવશે તેઓ હોદ વીગેનો પોતાનો અનુભવ અને આપણી ખરી સ્થિતિ વીશે તેમના બધુએને કહેશે 'ઇઝ ઇટીઆ સીડીવાઇઝડ' એ પ્રશ્નનો જવાબજોતો ઉત્તર વિશ્વભારતીમાં તેઓ જોશે. આત્મશુદ્ધિની જ્યોત વાસે પશ્ચિમના માનુષ્યકાંડા આવડાં પણ વાએ રહીગએલ મનુષ્યના અવધવો જેવા છે, તેની તોપો એ બાળકોને, રમવાના ગમકડા જેવી છે, મશીનગનની ગોળીઓ તો હુતમાં ઝીવવાના દડા છે અને તગવાર તો કુવતી માળા છે તેમ જે આ લડત સીખવાડે છે, તેમ જે Civilization (સુધારા)માં આ

વસ્તુઓ રહેલી છે તેનો મોહજ વિશ્વભારતી તોડે છે ઉન્નતિ અને ખરું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો આ પંથ નથી એ પશ્ચિમ અહીંઆ આવી સીખશે. વિશ્વભારતીથી હોદને થનાર લાલ તો પ્રત્યક્ષ છે આજથી ૨૨ વર્ષ પહેલા ક્વિશ્રીએ માતૃભાષામાં કેળવણી આપની, અંગ્રેજોને દ્વિતીય ભાષાનું સ્થાન આપવું, સરકાર સાથે સબંધ નહીં તેમ ઉપાધિઓને મોહ નહીં રાખવાનો અખતરો રાખ કર્યો છે પ્રાચીન ઋષ્યાશ્રમની ઝાખી કરાવતો આયોજનના આદર્શ પ્રમાણે કામ કરતો ગાન-નિન્તન આશ્રમ હોદમાં એકજ છે. ગુરુકુલ છે પણ આર્યમહાશરદો માટેજ છે.

હોદના દરેક પ્રાતનો પ્રતિનિધિ છાત્ર અહીંઆ છે, તેમની પાસેથી દરેક વિદ્યાર્થી તે તે પ્રાતનાં માહિત્ય, મહાન પુરુષો, ઇતિહાસ અને સામાજિક સ્થિતિ વીશે ઘણું જાણવાનું જાણી શકે છે કે જે અન્ય કોલેજોમાં મળી શકતું નથી.

ક્વિશ્રી માને છે કે જગતના મહાન યાત્રિક પૂર્વ તે પશ્ચિમને એક કરવાના કાર્યમાં તેમને યત્ન જનાવવા ઇચ્છે છે, આ આદર્શન ગ્રીકારી તેમણે તેને પોતાનું જીવનનર્થ માન્યું છે. નહુભલાઈથી જાગતની નહત નમજ ક્વિશ્રીએ પ્રથમ ગાએલ તેમની લાનિત્યભરી અને ભાવમયી પ્રાર્થનામાં આપણે નિરમીયુ કે -
પૂર્વ પશ્ચિમ આગે, તવ સિદ્ધાસન પાને પ્રેમ દ્વાર હે ગાયા,
જનગણ એક વિધાયક જય હે ભારત ભાગ્ય ત્રિવાતા,
જય હો જય હો જય હો જય જય જય જય હે

જાણે આવે છે? નીકળ!"

લૈઆને જુમ મારી, લૈઆને આવતો જોઈ અટકી, પરદેશીના આગમન તરફ કટાક્ષમય વિરોધ દાખવ્યો અને તેને ત્યાંથી જવાનો આદેશ કર્યો.

હાથે, વડા, પડછંગ લૈઆ, ડાગ લઇને, દાદીમાના પાણી ચઢાવતા શબ્દો દોડી આવ્યો.

"સાથે! નીકળ!....." લૈઆ એ બચકર આદેશ કર્યો.

પરદેશીએ જવાનમા ખમે ભેરવેલું એક પોટલું બોય ઉપર મુક્યું અને પોતાના બને હાથ તેના ઉપર ટેક્યા અને લૈઆ તરફ તથા માછ તરફ એક નિરાશાની દૃષ્ટિ ફેટી, પોતાનું નિસ્તેજ મોં તીચું નાખી, નિવાસ નાખ્યો.

"હાથ! મુખ્દાનઅસ્લા!"

દર્દની હાથ પુકારતા તેની ઉડી ઉતરેલી આંખમાંથી આંસુ સર્પા.

"હાથે હાથ કે નહીં? રહેખા એ."

હજુ લૈઆ ડાગ ઉગામે છે ત્યાં વીજકેર વહુના ઓગડામાં સંવનન કરતા કેશવપ્રમાદ જે ગોરમકેર માંભળી બહાર આવ્યા.

"શુ છે આ બધું?" કેશવપ્રમાદ પ્રસંગથી પરિચિત થવા પુછ્યું.

ઇનિદામે જોઈલો વખત લીધો તેના કરતા વધુ કાળ ઇનિદામકાર દેવકોગડોનીએ તેના વણનમા લીધો. "કોઇ મુઓ હુચ્ચો ત્યા આવ્યો હતો અને કોઇ મુઓ હુચ્ચો ઢોગ કરતો ત્યા બેસે હતો," એજ તેણીના ઇતિહાસ વણનનું હાર્દ હતું.

કેશવપ્રમાદને બીખારીએ તરફ દેવકેર ડોમી જોટકીજ પ્રીતિ હતી પરંતુ આ વેળા તેની આખોએ આ બીખારીમા ભિનુકતુ તત્વ ઓટું અનુભવ્યું. તેની ઝીણી વેપારી આખોને

બોંય ઉપર પડેલા પોટલામા કે જોવા જેવું, જાણ્યાજેવું દેખાયું. પરદેશીનાં ફાટેલા કપડા-માથી વિધિવિધ રંગની શાલો, તેની દૃષ્ટિએ ચઢી.

"એ ક્યા હય?" ચડિકાની અને હનુમાનની સાક્ષાત મૂર્તિઓને દૂર કરતા કેશવપ્રમાદે મીઝજમાં પરદેશીને પ્રશ્ન પુછ્યો.

પરદેશીએ શંકારીલ મુખે પોતાના એ હાથ પોટલા ઉપર ભેરવી ગામ્યા અને કેશવપ્રમાદની અનિમિષ આખો તરફ જોયા કીધું.

કેશવપ્રમાદે એજ પ્રશ્ન પાછો વધુ દમામ મા પુછ્યો.

ડચકાં ખાતા પરદેશીએ ધીરેથી પોટલું છોડ્યું અને અદગથી સુદર, રંગબેરંગી, આખ મખીપ એક વખત મુકેથી નાચી રહે એવ કારમીંગી શાયો કાઢી દાદીમાના શબ્દો ડાગ લીલવતા લૈઆજીને તેની આકણી નહી થાય દાદીમાની ઘરડી મોંચાતી આખોમા તે ફરી ન શકે! પણ શેકની ઝીણી વેપારી આખે તેની આકણી એક પલકમા કીધી. શેકે આવી શાયો કોઇ જનમમા પણ નહોતી જોઇ.

"એ બેચનેકા હય કે?" જોઈ ખરીદી બેલવા માંડી.

"હાથ! મેકડા!" પોતાની શાયોનો કોઇ વચક મળ્યો જાણી હવવાળી આખે પરદેશીએ ડોડું ધુણારી જવાનમા વાળ્યો.

શેકે એક શાવ ઉપર તાપ મારી. દાનદી-આ પરદેશીના માલની પ્રશંસા કર્યા વિના, મંબીર આખોએ તેણે તે શાવનું પરીક્ષણ કર્યું. તારા મંડળમા એ શાન ચદ જેની શેકને લામી.

"કેમ માછા લેશું?" જોઈ બેચારીથી માછની મવાદ પુછી

"રહેવા દેની!"

"તમારી વહુને ચાલશે! .."

અર્ધાઆ ગહેશે ") રાખદોથી અને હાથના ચિહ્નથી
શાનોને પોતાની પામે પડી ગહેવાનું શેકે
ઠાકટરને મુચબુ

"મેરી શાવ । " પઢેરીની આખો
સકાથી કરગરી

"Oh' I can't take him to
the Hospital with these shawls '
('હુ એને આ શાયોના બેચકા માથે ધમ્પી
ટાનમા નહીં લઈ જઈ શકું ')

વિજ્યાએ જોયું કે પઢેરીનો મધો છન
તેની શાયોમા હતો

"તુમેરી શાવ અમ અમેરી પામ રખેમા ।
તુમ નિશ્ચિત હોકે દોડદોડી માથ જાઓ જા
અમા દોળાઓ તમ બાલુપે મેગ બગના દય
તીધર આ જાઓ અમ તુમેરેકુ તુમેરી માવ
નુપત કાગે " હેતાળ સ્વરે વિજ્યાએ પઢે
રીનું માત્વન કીધું

પઢેરીએ એક શકા ભરેની દૃષ્ટિ કેસર
પ્રમાદ તરફ નાખી પરતુ બ્યારે તેણે દયાની
દેરી સરીખી વિજ્યા તરફ જોયું સારે તેની
નર્મ શકા ભાગી ગઈ

એ બ્યુચ સના માણુએએ લેને ઉપાડ્યો
માડીમા મુક્યો

Doctor! Please take pu
rcular cue of him Some how or
other I feel deeply interested in
him ' ('ઠાકટર સાહેબ મહત્વની કરી
એની મગમગ મદદામત મરને જોણુ જાણે કેમ
જાણુ એનામા મને બહુ દરકાર રહે છે '
ઠાકટરને ધમ્પી દરકાર રાખવાનું વિજ્યાએ કહ્યું

"Oh he at ease ("જરીએ
ચેતા ન કરે ") પેઢેરીની આશાવાદી ભાતમા
ઠાકટર જવામ વાળો

માડી ગઈ જેહની આખો શાયો બાધતી
વિજ્યા તરફ અને પોતાની પસદ કરેલી શાવ
તરફ જોઈ રહી

' વિજ્યા બત્તન શા માટે મહેનત
લેા છો શાયોને રહેના દેની આહી એ
આવશે ત્યારે આપી દૃષ્ટિ ગરીયનો માન છે '
કેસરપ્રમાદે વિજ્યાને પીગળાવનારી શીખામણ
આપી

" નાથ ! મે એને પ્રેમીમ (વચન)
આપ્યું છે અને મારા કન્યામા પણ તે
મહીસવામત ગહેશે " શેના દેવાના ઉભરાને
વિજ્યા તરફથી પ્રેતમાહન ન મર્યું

કેસરપ્રમાદની આખો બીનકુલ હાલી
નહીં તેના ગભીર મો ઉપર કોઈપણ પ્રકારનું
ચિહ્ન નહોતું વિજ્યાએ શાનો બાધી

" માત્રા આવજો ! " હાથમા શાન લેવામાં
અધુરા હાયોને લહેને કરી વિજ્યાએ માછની
વીદાય ભાગી

' હા ! એન આવજો ' જગ વહુને મળીને
જાતી ' '

' ના ! હવે બીજી વખત માહેમજી !
મીસ્ટર કેસરપ્રમાદ ' -

" Oh yes " (હા માહેમજી) બોલી
કેસરપ્રમાદે રીકડ હમી વિજ્યાને નમન કીધું

આખો નિસને ગત કેસરપ્રમાદના
ચિત્તમા તે શાવ ખુબ્યા કીવી હવશે
રૂપીઆ ખગ્ગે પણ એરી શાન ન મળે
તેની નાની સુદર પત્નીને તે કેવી દીપે ?
પોતાનું સુદર શુદ આ શાવ વિન્ય મદા
મોગુ જ ગરેરો કલા પરીક્ષકે શાનની કના
પૂચ્છતાની પરીક્ષા કીની

“હા.”

તેના જવાબમા મૃદુતા હતી, ગમિકતા નહોતી.

કેશવપ્રમાદે એક આરામપુરમાં ઉપર પડતું નાખ્યું. વીજકોર એક પામેની પુરશી ઉપર બેઠી

“હા! મુ મુદ્ગ શાલ.” બોલને—
બોલને કેશવપ્રમાદે વીજકોરના હાથ પોતાના હાથમા લીધા.

વીજકોરને એ પ્રકારના પ્રેમમા બહુ આનંદ નહોતો. ગમિક બાળાની મનતી વીજકોરમાં નહોતી નાની બાળા પોતાના યુવક પતિ તરફ જે ભાવથી, જે ગમથી, જે આનંદથી, જે કલ્યાણથી જોઈ રહે, હસ્તરપશ થનાં જે રોમાય તેને ખડા થાય તેવું વીજકોરમા કોઈ પણ દૃષ્ટાને દૃષ્ટિગોચર થાયજ નહોં ક્યાથી થાય? વીજકોરને તો વ્યાવહારિક પ્રેમ બોધતો હતો વ્યાવહારિક પ્રેમના વાતાવરણમાજ ને ઉછરી હતી. ગમિકતા અને પ્રેમ તેને મન અકસ્માત હતો કેશવપ્રમાદ આવતાં તેના નયનો નાચતા નહોતા કેશવપ્રમાદનો અર્ગ થતા તેને રોમાય નહોતો થતા. પોતાના માતૃપિતાએ તેને પરણાવી છે—એ તેનો પતિ છે. એને સર્વ પ્રકારનો હક છે. એટલુંજ તેને ખજર હતું પતિ. પોતાનો જાણુર, છે એ જાણુર, ને ગમતી.. તે મોટરમા તેને ફરવે છે એ જાણુર ને કલ્પાસતી.

વીજકોરે પોતાનો હાથ કેશવપ્રમાદના હાથ મા રહેતા દેતે કંચુ જોયા વિના પુછ્યું — “કથી શાય.”

‘બહુ કાળના સમાગમે તેને મરતીમાં નહોં તેની નીડર તો બનાવી હતી

“આપણે ત્યાં પેલો પરદેશી બીબારી આવ્યો હતોતે તેની પામેથી બેએક દિવસમા

વેચાતી લઈશ. તને કેવી લીપગે?”

વીજકોરના મો ઉપર જગ મંદ હાથ્ય પ્રગટ્યું. કેશવપ્રમાદે વીજકોરનો હાથ ડાખ્યો

“પછી તારી પૂછતા પુરી થશે એ ગાથ વિના આપણે અપૂર્ણ છીએ.”

કવિતાની ભાષા “વીજકોર નદી મમલ. પ્રેમના પાક તેણીને નવીન હતા.

“તુએ ગાનન્ય અને તે શાલે અનન્ય—તુ છે પૂર્ણ અને તે શાલે પૂર્ણ—તુએ સુદર અને તે શાલે સુદર. હજારો ગીઆ આપનાએ તે ન મળે!” કેશવપ્રમાદે એક માથે બોલ્યો શાવના અને તે શાવની થનારી બોક્તાના વખાણુ કર્યાં.

“માટે માટે લાવગોની?” જરા વધુ પડતી મૃદુતાથી વીજકોર બોલી “તારે માટે” દરેક વસ્તુ! અરજ પ્રેમીએ કર્યું

કેશવપ્રમાદે એક કોમળ દૃષ્ટિ વીજકોર તરફ ફેંકી અને પોતાના સ્થૂબનો આક કાઢ્યો. તેની આખ પામે પેલી ગાથ નજરતી હતી. તેની આખ સામે તેની વીજકોર બેઠી હતી એ શાલ સુભાવવાનું દુ.ખ, એના લધામા ખોટ ગળ્ય તેનાથીએ વિશેષ હતું

૩

મવારે ઉકતાએ શેઠનું વિત્ત શાલમા હતું દુકાને જતાજતા કેશવપ્રમાદને મીમ, વિજયા મહેતા તરફથી પગેશીની ખજર, પ્રુજવાનું, મન થયું

“કેમ વિજયા બહેન છે?” વિજયાને બંગેને જન્મ કેશવપ્રમાદે પુછ્યું. “હા! આવે કેશવપ્રમાદભાઈ અમારે આગણુ આજે પાનન કીધું.” વિજયાની માએ મેહને આવકાર આપ્યો.

“જગ વિજયા બહેનને મળવું છે.”

“વિજયાની આજ પરીક્ષા છે કોઈ છપીટાવના બીબારીનીજ ચિતામા રહી છે—શુ

મોટગમા બેમી નવવી શાવ સાથે શાયોનું
પેશનુ બાધ્યુ પ્રિય શાવ પોતાની પામે
ગામી છપીતાવમા ગયા ડોમટગના હાથમા
શાવનુ પોટનુ મુક્યું

“This is the pocket of
shawls you patient wanted”
(તમારા દરદીને જોઈતુ હતુ તે આ શાવનુ
પોટનુ)

“Thanks” (ઉપમા થયો) ડોક્ટરે
જવાબ આપતા પોટલુ હાથમા લીધુ

પન્દેરીની ખગ પુઠરામા રોડને ટોગ
નરોની

“મારી રીશુને કેરી ગમશે’ તેઓ
લણેલણે એનુ ઉચ્ચાગતા થેર આગ્યા

એની વીજુ અને એની શાવ વિચવાને
પોતે કીમેની હુચ્ચાદની ખગ પગે એની
તેને શદા - દરદાર નહોતી

“વીજકાર’ આ તાગી શાન

ઉનામી અતનની લદાણુ ન અનેરી
હતી

“હુ દરદાર એદીશ ફરજ જતા માથે
ગમીશ

કેશવપ્રમાદે ઉતગમા આપો નવાલી અને
વીજકારના માથા ઉપર ગ્લિક હાથ મુક્યો

૫

બે દિવસ વેગમા વળ્યા કેશવપ્રસાદને
દપ માતો નહોતો વીજકાર તો શાવ ઓઢી-
નેજ બેમતી પોતાના રૂપમા પૂછતા
આણતી કેશવપ્રમાદ વીજકારને જોતો અને
તેને દૈડે હથે ઉભરાતો

૬

અધ ગતથી વીજકારનુ માથુ હુખતુ
હતુ દમ વાગ્યા પશુ શેર દુકાને નરોતા ગયા
વીજકારને તાવ ભગતો લાગ્યો

લેડી ડોક્ટર વીજકારને અદર તપાસતા
હતા દીનાનખાનામા છાપું વાયતેવાયતે ગેરે
ઉચું જોયુ મામેથો દોડતીદોડતી વિજ્યા આવી
તેના મો ઉપર ક્ષેમના ચિહ્ન રૂપે હતા

“વેવ’ વિજ્યાનહેન’ તમારો પેશન્ટ (દરદી)
કેમ છે?” શાવવાળી વાત જણે બનીજ નહી
રોય તેમ ઉભા થતા કેશવપ્રમાદે પુછ્યુ

“Oh sorry” (દીનગીર છુ) એ
બીચારો મરી ગયો”

“So sorry (મહુ દીનગીર છુ)’
મેના હુદયમા તો એક આનંદ વીચિ
ઉઠળી

“પણ તમે હમણાને હમણા ચાલો”

“કેમ શુ છે?” જગ ગભરાના અનાજે
મેઠે પુછ્યુ

“આપણે મટીની Vaccination
(ગમી) મુકાવવા જવુ છે”

“કાણુ”

“પન્દેરી પેગમા મરી ગયો”

કેશવપ્રસાદના મુખ ઉપર ચિતાનુ લોહી
અદ્યુ

“ને એની શાયોમા પેગમા germs
(જતુઓ) હતા”

“શુ?”

જેનુ મુખ ગુરુકુ થયુ

“આપણે બે જણાજ એ શાયોને અડક્યા
છીએ મારે જલદી કરા નરી મુકાની આવીએ”

ખાનીઓથી ભરેલી છતાં આપણી છંદની મુખ્યમય ચાલી જાય છે તો પત્રી એને માટે દુષ્કરની કન્વેન્શનમાં શા મંદિ કરવી એમ તમને કદાચ લાગશે તમારી આગળ આપણા સંભાગના ફેરવાક દરમિયાન સુધીય ત્યારે તમારી ખાની યશે કે દુનિયા આથી મારી નજ દોષ શં એ માન્યતા મુખ્ય ભરેલી છે અને મોટા ફેરફારની બહુજ અમલ છે. ફેરફાર પ્રગતી મારી સ્થિતિની કમોડી કાઢવાને માટે એકબીજાં જોડે જોડે કે એના ધનાબરો આગળેને શાંત અને આગમ જોડેએ તેમજા મળે છે / અને શારીરિક (physical) દુષ્કર આ કમોડીમાંથી પચાર થઈ શકે તેમ છે? અત્યાર પ્રગતના ધણાબરો આગળેને પુત્રો આગમ મળે કર મરીન વગેરે મુજબન માટે મહેનત કર્યા પછી વિશેષ અને આત્મવિકાસ માટે માધનો અને શારીરિક સમિત છે / એરીસ્ટોટલ કહે છે કે "રાજ્યનું કામ છંદગીને ટકાવી રાખવાનું છે." અત્યાર રાજ્ય પ્રગતના મોટા ભાગને માટે છંદગી ટકાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે / અહીં છંદગીનો અર્થ માત્ર પશુની પેડે 'છંદગી' એવા નથી પેંડે પામરે છંદગી ઉત્પન્ન, શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસથી ભરેલુ છંદગી એવો છે હવેના પ્રકારો જવાબ રૂપે નકારમાજ આપશે ધનિકને-ધને નહીં-આપણા જનસમાજના સુખચેતના મહેનત અને નિરતર વેનક કરનાર એવા બે ભાગ પાડી દીધા છે. આમતો પેંડેના ભાગ સસારમાં મળી રહ્યાં મરે મુખનો અધિકારી છે. પરંતુ બીજા ભાગનું છંદગી કે પશુ ફેરફાર વગરનું, કાળા ભરેલુ અને આનિમય છે .

ધનિકનન અને આર્થિક રવાનવ્યવાદ

(ECONOMICAL RATIONALISM) એ જમીન દારી અને વાણિજ્યવાદ (મકેનટીલીઝમ)ની સરચાએના પ્રત્યાપાત ઉપે દતા. આર્થોગિક વિષયે (ઈકોનોમિક રેવોલ્યુશને) આ પ્રક્રિયાએ ઉત્પન્ન આપ્યું, અને કાવસા, લોડું અને વરાળવત્રી મદદથી જે અસંખ્ય કાનખાના ઉત્પન્ન કર્યા હતા થયા તેમા એ પ્રક્રિયાએના અપકર સ્વરૂપના પ્રથમ કાર્યન થયા. પ્રત્યેક મણુસને સ્વર્ગના આપવાથી એ મનસ મમાજની મર્વોત્કૃષ્ટ સુખપ્રાપ્તિ અર્થેજ પ્રવાન કરશે એવી માન્યતા આર્થિક રવાનવ્યવાદ અથવા 'Laissez faire' ના પરિણામરૂપે ઉત્પન્ન થઈ. અને તેથી ગળ્યે વચમાં ન પડતુ એમ મણુસુ. આ બહુ જોખમ ભરેલો મિદાત છે. એને લીધે શક્તિમાન મનુષ્યોને, અશક્તને નીચેની પોતાનો લાભ નિદ કરવાનું હાથ પનિકનનની ભાવના નીચે ચાલના કારખાનાઓની અમર આખા સમાજ ઉપર અને ખાસ કરીને નિધન મણુસે ઉપર પ્રાબુધાનક નીવડી જવાનની સામાન્ય ભાવનાને પોષવાના ઉત્સાદમા રાજકાય-પુરંધર પુરંધરોએ દરીદ્રતા યજમાન માવા માડવા, અને જનસમાજની આવશ્યક બાબતો ઉપર ખાલ આપ્યું નહીં. મમાજનું અસ્તિત્વ એકજ નીનિસિદ્ધાંત માટે છે અને તે સિદ્ધાંત તે એવ કે મરીન અને તવગર, બલવાન અને નિર્ધન મર્વને સરખી તક આપવા. આ રીતે જન મમાજનો પાયો નૈતિક ભાવના ઉપર મણુસેલો છે અને પ્રકૃતિને પાયો તો પ્રાણિવિદ્યા ઉપર મણુસેલો છે.

ધનિકનનની ભાવના અને નિરકુશ દરીદ્રાદ એ સોજા મળ્યા એમને દરથ અને વેલના પુત્રો રસ્તો પુત્રો ચણે, નીનિ અને ધર્મને મરણે મેમાગનામાં આખ્યાં, દેશના જુદાજુદા

વર્ગો વચ્ચેનું યુદ્ધ શરૂ થયું, અને ગરીબોને નીચોવવાનું પુરૂ જોમથી ચાલ્યું આ વખતથી સમાજના એ સ્પષ્ટ ભાગ પ્રથમજ પડ્યા એક નીચોવનાર વર્ગ અને બીજે નીચોવાતો વર્ગ, એક નિરુદ્ધમી શ્રીમત, બીજે જાત ધમી નાખતો ગરીમ, એક ભેગખાઉ આજામુ, બીજે મહેનતુ નીચ જુપુઆ માત્રથી ભરેમે માનવ આત્મા અધમતા અને કુતાની કેટલી પરાકાષ્ટા એ પહોંચે છે તેના કેટલાક હૃદયવેધક ચિત્રો ૧૬ મી ગદીના પૂર્વાર્ધમાં પ્રકટ થએલા ઈસકના માદિત્વમા નગરે પડે છે આ વખતે દેશમા એ કડો કાગખાના ઉના થયા હતા, અને નાના બાગમે વગર પગામે અથવા નજીવા પગારે મગી શકતા હોવાથી તેઓ આ સંગીઝ અને આત્માનો સરખો વિનાશ કરનારી પદ્ધતિનો પ્રથમ ભોગ યજ્ઞ પડ્યા આત્મેક નામનો તે વખતનો લેખક એક રેકાણે લખે કે કે -

કુર્ષિ અને ગરમ હાથથી ભરેલા આરશમા હાથમાં ચક્રના ભ્રમણ નવ્ય નાની બાગમીઓ અને નાના પતિ નિરતર નજી રાખવામા આવતા હતા તેમનામા હૃતિમ તેજ આજ્ઞા માટે નિદય મુકાદ નાના હાથ અને પાના મદાર ચાલુ રહેતા અને મનિસોની સ્વાર્થથી શુ મ થએલી મુઠ્ઠિએ ગાંધી મરેલા મળ કપાલા ય યાથી નર્મરત શીડા કર વાગા ગાવળી.

આ મનુજીવનના આગેવાનુ બીજીકુ હિંદુ જોઈએ ૧૮૧ પાઈઓ જે કદિ પશુ ને ધનીજ નહીં તેમા આ બાવળા વારાફરતી મુત્ર ધાનીચાર હેમ રાંધ્યા અને હોમરીઆ માં છુટી લગ્યા ગણવામા આવતી નહીં ને પશુભૂમિ વ્યાધિ, અનર્થ તથા નળીનિની ગદિ પતી આ બીજારા દુખાર્ બાગ દેમાથી કેટલાક નામ જવાના મધ્યમ કરતા અને તે આ જવાન માટે જેમના દ્વાર મં આવ તેમના પતમા કમર નુડી પડેલથી સાકારવાની બેરી નાખ વાના આવતી, અને આ બેરી આવવા નેએને મામ કરતુ પડતુ અને મુક પડતુ મરણની સખ્યા અટકી

વરી મઈ કે ગ્જેન ને જોડાયેલ કરવામા આવે એ બીજ ગજને બની ગીને રાતે દાગી તા ઘણા બાગ ૧ આ હુખ ખમરા કરતા આમત્યા નરવાનુ પસઃ રસા

ધનિકતાંત્રી મતાવાળા દેશમા ચાલી ગહેવી નિગુથ દગીકાલનુ આ પશુભૂમિ હતુ આંઓ અને પુરોગાની દશા પશુ માગમે કરતા ને મદુ ચડીઆતી નહોતી ગમ્ય ખોગી રીલનુશીથી દોગાઈ બળવાનના નિર્ણવ પ્રતેના અધ્યાત્મામે અવાવી લેતુ મારતુ એ ખુન નથી એ મતને પશુ રાજ્યે પુષ્ટિ આપી આને પશુ થોડા નિરુપયોગી નિયમોથી બધાએથી કારખાનાઓની આ પદ્ધતિ કમાન મનુરોના છવનનો સર્વનાસ કરી રહી છે અને આપણા પોતાના શહેર મુગાનમાજ વાખે મનુષ્યો જુએ મગતા ગધાતી ગરીબોમા નિનશાપૂર્ણ, કંગાવ છવનનો ભાગ ઘટે કે તેમના છવનમા ફોઈ પશુ માતનો આન નથી કે ભવિષ્યમા આન મંગલવાની આદ પશુ નથી શ્રીમતોની નાની મખ્યા, પોત નવરી બેધેમેરી સુખએનમા છવની ગણા શરૂ માટે લક્ષ્મીદેવીના મદિરમા આ ગાનની ગનિદાન આપી રહી છે :

આ ગીને આપણી પ્રગતિ એ પચ્ચા વિરહ રિયતિ ધનિકનને આનાગી છે મયમાગદીત ઉપગના મંદોમાની પમાની રમજેતનુ પ્રતિરૂપ પરેલ અને તેની આમધાન ના વનાઓમાની અધારી ચારીઓની કોમડી ઓમા છે એક તરફ શ્રીમત વર્ગ દે- જનના અર્ચાગ જોખાને મોજમજમા મેમેતે છે-પોતાના અદમક કનનો વ્યવ નવી ગીને કનો તે પશુ તેમને સુખનુ નથી, બીજા ચાલુ મોગ જનમનદ છે, જે અધમામય

દારમીરની મારી નોંધપોથી

લેખક
સૌ લીલાવતી શેઠ
મન્ય સાહિત્ય સંદ

[ગાથાક પૃષ્ઠ ૪૮૨ થી અનુમ્તાન]

તા. ૨૧-૫-૨૦

કલે એવે વેરીનામ જોવા ગયા હતા. આકાશ સારી પેઠે ધેગએલુ હતું, પણ એનો દમજીયારી દમોરાજ એમ રહે છે. મેલમાથી પોણાનારે લમભગ નીકળ્યા. હાસામાવાનું ગામડું અમારી બોલથી એક માલસ પર આવેલું છે તેમાં મળે વેરીનામ જવાનો રસ્તો નીકળે છે ગામમાં કે પણ જોવા જેવું નથી ગામથી વેરીનામ મેળ માલસ થાય છે

ગામમાંથી બહાર નીકળતાજ કુદરને પોવાની સમૃદ્ધિ ચારે તરફ વેરી દીધી હોય એમ જીભાકું નાનામોટા અમખ નિર્જીવો માગે બરપુર હતો. અને વાકાચુંકા દરેક બાજુએ વહેતાં બર્ષા ઝરણાંઓનું પાણી એક વેરીનામથી આવતા મોટા ઝરણામાં ભળતું ચારે પાસે સાથેના પાણી બરેલા હોય પડતા ખેતરો અને તેમાં વચ્ચેવચ્ચે બાધેલી પાણી, વળી વચ્ચેવચ્ચે આવતાં પીળાં ફુલવાળા તપનાં ખેતરો એ સૌ શેઠ અજળ કરીમરી-નો નમુનો હોય તેવાં દનાં, વચ્ચેવચ્ચે

આવતા ટહોનાં જીથને જીથ, બને બાજુએ આરી રહેલી વૃક્ષાવૃક્ષો અને અનેકરૂપે વહેતા વહેણાંઆઓથી માર્ગ રમણીય બનેલો હતો. રસ્તામાં જાણેખરે ઠેકાણે લાડલાના કામચલાઉ પુલ વહેણાઓ ઉપર બાધી લીધેલા હતા એવા પુલ ઠેકાણેઠેકાણે આવતા સામે કાગી કુચાઓની દાર આવેલી હતી જોઈ મળે તે બગ્ગ પણ હતો લમભગ અરધે પહેાળ્યા પડી ક્યાગને ઠોકાળા કરતો મેલ મમવની શદ જોતો હોય તેમ અચાનક દરોન દેવા માંડ્યો. ઝીણાઝીણા ફોગને તે પહેલાં અને ન ગળુકારો પણ તરતજ દારાની છત્રી પર ૧૪૫ થતા અવાજથી જાણીયું કે એકદમ દોડતું એ સહીમનામ નથી તેથી એક મોટા મીનારની ઝૂ નીચે દાંગાને થોભા પેા અકરમાનું જલ દેવતા પ્રજાલ સ્થાલ દોલ તેમ ઝીણું સફેદ ફુલો જેવું કે ઉપરથી ગરવા માલતુ પણ પડીયા જાણીયું કે એ બરફની કળીઓ હતી. વરમાદ તો પડ્યો પણ બરફ પડતો જોવાયો એ પણ એક લાલ મળેલ માનો.

ભગતને આવેલું વાણ આગળ પસાર થઈ ગયું, અને અમે આગળ વધ્યા. કોત્રોમાં કાવ્યમાં હાથ કળા સ્ત્રીપુરુષો ને આગ્રહો, મહી દહાતા મગદો અને ચિત્રમય જણાની ભૂમિ, એ ના મદુર સુદર લાગતા હતા. પણ થોડા વગસાંદે એ જમીન ભીંજવી નાખી હતી ચઢાણની જમીન હોવાથી ચીંઘળી જમીન પરથી ઘાટના પગ નગરી જતા દના, તોએ અમે આગળ વધેજ ગયા.

સહિ મુદ્રીએ હમણાહમણથી કપિનાલુ સ્વરૂપ ધાણુ કયું હતું તેને પ્રસન્ન કરવાના સ્વર્ગના ધણા પ્રવત્નોમાંથી કેટકે કદાચ સફળ થતા પડીશ તે પ્રકૃષ્ણમુખી મનતી, પણ આમ મનાઈ જવા ગાર સરમાની દોષ તેમ પાડી મમાખા જાગી નાનતા ધગતી. આપક આવી ગયા પડી પણ એમજ થયું થોડી વાર દિનભણિએ સંધિને દમાવી અને રૂતો પણ કોન થવા માડ્યો. પગ થાડી વારમાં એ પ્રાંતો પણ નિરૂણ થયે એમ લાગ્યું આખેની શિશિમાળ પગ દેવી ઉમેતા પ્રગટ કૃષ્ણ મેં મમાખા નદ્યમા ધણા તરફને રચાન આગળ એ મસાયમગન રિચાનમાંથી અમને મુમ્મ મગા પેરીનાન થોડે રડે એનમાં તા એક મમાખા મગાથી અમગ પગ તે નુડી પડ્યા.

આ મમાખા અમે, અનામ, થોડાજ નેત્રલક પેરીનામના થોડે નના થળ લાગા થમ પડ્યા હતા અમનેમ કરી ત્યા પહોંચ્યા, પણ છેલ્લા પ્રા નુડો દને એટલ નિરૂપા જાંઓનો આમમ સર ઉતરુ પડ્યું.

ભાડીએ શકે જમો ન નહીં તેની અમગ અનમર અમ નહોતી ના હાજી મીને નેત્ર અવના લોમો, મીનમા કપરજ નાથ છે. પણ આવા વગમાદમાં ત્યા નાંધા જવા કળા શકે અમમા આવા તો આ અમ

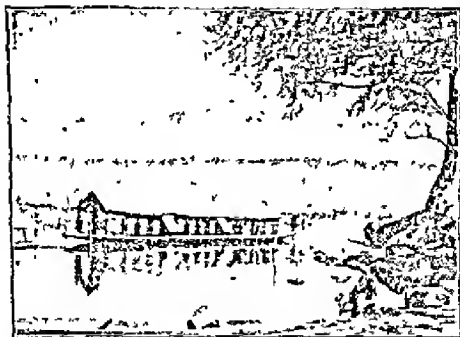
લાગ્યું. મીનમાની પામે શકે મંગલા જેવા જાણતા અંગમા આમે નવા વગલમ ચાર વાંચે ત્યા પહોંચ્યા.

મકાન નાનું હતું અને લં એક ટેમન અને લાકડાની ચાર ખુરશી ગાંધેની હતી ઉપર ત્રણેક ટોપીઓ પણ ગાંધેની હતી. એ જોડી ખુરશી પ્રદર્શન પણ ટેમન પર કુંડુ હતું અને અંદર ગાંધે ગેરુ હોય એમ પણ જણાયું મેં ધારું કે ખીમન પણ કોઈ કનગલા હશે. પણ મુમાદરખાનામાં પ્રાંતની મગા કરવાની આપણે રી જગ નીમને આપણે નો ગાડીનાગો ગાડીમાંથી ખાવાનું વાવવાનો ને કા.....ને મોવાની વાવવાનો કુકમ કયો.

અંદરથી એક પારસી જેવા જણાના સ્વ-ગુરુથ બહાર નીકળ્યા. અને જગ ઉંચાનીચા થઈ અકળાતા હોય એમ અમેઝામાંજ પડ્યું. "અહીંયા તમે જેવા આવ્યા છો? રાત્રે ગેવાના છો?" મેં ધારું કે આ શકે અમમા ખીને વધારાનો ખડ નહીં હોય તેથી ભાઈ માટેમ અકળાતા હશે, અને પુછતા હશે પણ આ મંગલા કે એમના એકવાનોજ નથી એમ ધારી કે, દરમર ન કળાં અમગર મામે જેવા રિનાજ જવાજ દોતા. "અમે અહીં નેત્રા આવેલા છીએ અમમા ખીમ ખડ રૂમા છે?" આ નમરે માટેમ અકળાએતુ મોડું અને પાટનુનમા દાય નાખીને ઉભા રેવાનો દેખાય એવો નાદસ થાય છે કે દન્યા રિના ગેવાનુ નથી. તેનજે જતાજ દિધાઃ "આ રૂ શકે અંગેના નથી, થળ માંન પોનાનો અંગેના છે આપને થોડે વખત ગેરુ" દેવ ને ખાડ ખાડુ હોય તો અહીં ખુમીથી બેથી સકડા. હવે અમમાની મારી વારી આવી. મેં કહ્યું કે "અમે જુમમા શકે અંગે"

માનીને આખાં છીએ. હમણાં અમારો મોજુન
આવશે એટલે અહીંથી જઈશ. હું તમને હરકત
કરવાને માટે મદદ દીવગીર છું.' એટલામાં
ખીની સાહેબ અને વણ નાનાનાના બુવકા
પણ બહાર નીકળ્યા એમણે કહ્યું કે ' 'ગીરમા
હિપર જાવવાની મારી જગા નથી તમારે
ખણ આવું હોય તો અહીંઆજ આવો! '
એમ કહી અમને એક ખડ ખેસવાને
ખોની આપ્યો અને ખાત પણ લા

અમે આ વખતે બહાર આવ્યાને એમ
હતા. ખીસા માહેમનુ આણુ કુડમ પણ
બહાર આવ્યું અમે થોડીક વાત કરી અને
સાનું આમતણુ જરાએ આનામાંની યવના
સરીકાણું ખીસા વીંચાવત જઈ આવ્યા છે એટલે
સુષરેલી રીતજાવતા મેળવણી તેમનામાં હતી
આહલા ચરિયવમા ફળુ અમે એકમીનના
નામ બીકકુલ અવધા વિનાજ રહી મયા આ
પીને મગાવાળો આવ્યો તેની માથે માણની

‘હાલસ બાલસ’

આનીને બેડી વાતમાથી જણાયું કે
મહેબ પગની છે. અહીં આ એન્જનીઅ
છ અને છ વરમથી રહે છે જાત'ધણી માણાણ
હોય એમ જણાયું. એજામ્યા ખાચનું પણ
આવી પહોંચું પણ કા.....માડી આચરવા
રજા હતા ખાત ત્યાંથી કડી મત, એ પણ
મારી પોંઠે આપાયું કા ના આવતાં પહેલા
તો ખાત પણ ન્યા

પકડી પાસેજ આટલી મહેનતે જે નીરમે
(કુવો) જોવા આવ્યા હતા તે હતો ત્યા મયા
વેરીનામનો ચીરમે એ પહેલા નજરે
કુડ જોવા લાગે છે પણ તે ધણેજ હોડા છે
અત્યાર સુધી તેને માવવાના કયા કાનો
નિષ્ફળ મયા છે પહોંચતી બરાબર પામ
આ નીરમે આવેલો છે તેમણી પાણી

આત્મકથા

લેખક.

મૌ. બાનુમતી ત્રિવેદી

ચિત્રકાર

ગ. ડી. સી. જોગજીકર,

એ એમ

આજ ધડીવારને માટે હું ચિત્રકાર

મરી લેખક થયો છું. માલમુ

હે કે કાગળ ઉપર દિવાલથી દરખતો બાર

દરકો થાય છે, પણ મારો એ જેનું નથી હું

તમારી પામેથી અનુકાષ્ટે દવાથી લાગણીની

સાચી નથી હોતો. ફક્ત મારી કલ્પનામાં

ગોઠી મળેલા મારા ઉવનન ધરતી મને

જાણી કેમ થઈ અંતે દુનીયા ઉપરના નનોમાં

તે મી રીતે નમાયું એજ માટે જનાવડું છે

તે જવાબ મળેથી વાઠોતે મોઝોતે બ્યામ થએલા

અધકાશમાં અનિમ પ્રકાશ આપી અદ્યય થાય

તેમ, દુનીયા ઉપરથી જતા પડેલા મારા આ

લખાણ એ મારા જગત-ઉવનનો અનિમ

પ્રમણ છે

ચાલક તરિકે મારી આપિ ધડીજ છે

મદેરખમરો, માનિકો નવસરધાઓ, નાચો

તે જપામાં આપેલા મન ચિત્રોની તરીકે ધડીજ

થા છે એ તેમણી પેમા, માન ઉવન નિરાદ

પનો, મેલડી લીંડા છે, પણ એ ચિત્રેલી મને

નહોતે થતો નહીં કાન્ય કે એ જપા મારી

અંખિ મામાડબ લાગતા. કાપડ પૂન થતા

પડેલા નેઆર કરવાની દિવાલો તેમા કોને

દેખામી રી ગમેથી મારી નજરે દેખાવાજ

કળી.

મારા પિતાની ના જતા મારી પ્રવજ

અઝાથી મે આ ધધામાં અંપવાવેલું. પાનું

મારા ધધાની ફોતે જોવા તે હાથા નહી

અત્યારે મારા કુટુંબમાં હું, મારી પત્ની, એ

પાચ વર્ષની બાપા, અને ધાવજો કોઝો-

પાનું એટલાજ છીએ.

મારા ઉવનની મદતસાક્ષા મને આજ

પણની માયજ વધતી બારી દતી દુનીયામાં

નામ અમર કરી જવાની મને ધણી દેશી

દતી દવે તો દિગા પાનું નહી થત મારી દતી.

મે નિભય કૃપા કે એક અદિતીન ગિતી

માન નામ દોઢુધાનના મીનાગ તરીકે દુની

બાની ધાત્રી 'મેગવ એવું' કર. મારેમાથે

જગતનું આધ્યાત્મિક ધન જગત્ આમજા અડ

કરી. એ મિત જોનારના નેનું અને મન

જાહનું આદ્ય કરી દડું. તેમના અખથી

બાનની 'વાદ માદ' કહેવાની જગતનું નિનું

આવું અમ અદા કર અને મારી મનુષિના

જાહકોને પણ સિમંતે પદપદન નેન ચિત્રી

પણ વાદ દેવગુ

આખું ચિત્ર એ-મીલથી ચિત્રપટ ઉપર ફનારી વીધું.

ખીજે દિવસે રમતુ કામ સરૂં કર્યું. રમ નેચ્યું. ક્યોં અને પોંડી દાથમા હોંધી, મારી પાચ વર્ષની પુત્રીએ આવી ક્યું, 'માને મહિરે જતુ કે તેની આપને દીથમે નામે.' મે ક્યું, 'નારી જાને કહે કે મારે દમણા કામ છે.' ત્યારે મારી પત્ની પોંડીઆ મહિર મારા મેલગામા આવી, અને દોરી દાથમા આવી મેલી, 'ખીજ દાથ

સા આ મળી દાથમા કરજો. ને હોય તો પથને અગુરે આપને નેથી નમારા કામને વધી નહીં આવે કુ તેને જગામ આપુ તે પહેલા તે આળી મલ મેં તેની નલાદ માની અને જાને કામ માર્થે રાન કયા

મે પોંડી ફેરવરી શરૂ કરી અને અચાનકજ દીથકનું કામ મંદ પડ્યું. જાણુ મળાવયો અને રડ્યો

મેં દીથમે દવાવરો અને જાણુ આમ મર્ય એનું જ્ઞાન રાખ્યું, ત્યાં મુઠી પોંડી દાથમાજ રહી અને કામ મારે થવા અશક્ય જાણવા જાણુનેજ ખરાખર ઉપાડી લેવા એ કામ પ્રથમ ઉપાડી વીધું મેં સમજ મળી પોંડી ફેરવી દાથમા હોંધી અને રમ! દાગીઆમા ફરે થયું છ ત્યાં ખારણું જનાડું નહીં જવાથી ખીવાડી ચલી છે, એના ખાર મારી પુત્રી રોડી કરેવા

આવી કુ પોંડી ફેડી દોડયો. ખીવાડીને કારી ખારણા ત્રામી પાછો આવ્યાને આવ્યો પહેલી વારની પોંડીઆ આકાસનો રમ ગયું આકો ઉતર્યો તે ઘેરો કરવાના પ્રયત્નની મન-આત કરી. ત્યાં 'મરે' જગ્ય નોતમ. .. કનેને નોતમીઆ આવ્યો વિષ્ણુ; પડા ઉપડની વખતે પડોંઆએ મદી સ મીન પુત્રું દડુ, તેમ મારો, આ પડો ઉપડગાના પ્રથમ પગથીએ નોતમીઆ ના જગ સુરે નનકારેલા 'એ મરે જગ્ય

વીજળી ખબકે તેમ અભુજાવયી મારી પત્ની આરોમે ઉપચિત મ.

નોતમ 'એ મિજાવની મીરાજાયું બાવવાડી નંનીનતુ ચિચન ક્યું. પોંડી મુઠા પાછો ને ખારણું ઉપાડવા જશે, નોતમીઆને ઉભા ગહેવાલુ કરી તેને આપવાના જ્ઞાની કાથમા પડો. એક પડી એક અણે ઉતારવા યાગ્યો થાઈ કરતા ખીજુજ અંદરથી નીકળવા જાયુ આખરે થરી ઉપર નજર મન રોપવીમા જાજની પડી હતી

ખોમો ભરી નોતગીઆને આપી વદાય કર્યો,
માણે ચઢાનવામા પાડો વખત ગયો એ
લામા યાજુની ઉઘ પુરી થઇ હવે નો મે બહુ
ચોક્કમપણે એકજ કામ ઉપાડી લીધું અને તે
કયુ ને તમે સમજી શકજોજ

મારી પત્ની આની જાણુ કરેલી આજરી
આપી દીધી અને ગોઠવેરી માણો અસ્ત ધરા
કરી નાખી તેનો પકો મળ્યો પડી નહાના
વોરા, ખાનાના ડુમ્મો નીચરા મે ચિનપા
અને પીંડી જ્યારથી ઉતાના હતા ત્યા પાજ
ભરી નીધા અને ગૃહિણીના દુકમને માન
આપુ

મયોરે મારી પત્ની ને સુત જ્યાં ઉવમા
હાય ક, ત્યારે રમ્યા શાંતિ લાગે છે ઇન્દ્ર
એમની વમા વધારો કો એરી પ્રાચના
નો દુ મારી મ્તપનાનુ ચિત્ર પાડ્યા માં છું

દુ મુજગ તી ચોથી ચોપડી જાણુના ત્યારે
નામગર આરોગર વિદ્યામા માખીઓત વીજે
ખાવેના પાક મને બજેમગ ધ્યાનમા એમી
ગએનો મારી પત્ની સુએ , ત્યા આગળ
એ બા । છે કોઈકાઈ રખત કુગ્ગન જેસા
મને દષ્ટિ તહાર એચાય ત્યાર યાજુના
મે ઉપર મચુમણુતી માખીગેમા માં ધ્યાન
મેમે મારગથી તે જોયુ ન જમ્ય ને દુ તેને
કય એહાડવા ઉડુ વળી યાજુ કાઢી નાખે
આમ મારી પત્નીની મે તણુ કનાકની વમા
મારે નશમાર વખત ઉ-મેમ યાય છે

દુ માની જાતને ઉત્તમ જોનામા ખપા
વસાની હ-જાવણો માણુમ યુ તેથી
' મિત્રે પુન પુનરપિ પ્રતિહન્યમાના પ્રાચ્ય
પાત્રમ જના ન પરિત્યજન્તિ । એ સ્લોમધ હ
આવેના મિત્ર પડી તગતજ ગોખી નાખુ છું
જેથી મારુ બળ વધતુ તો નથી પણ ધરી ગયુ
હાય તો તેનાથી હટ એટલુ યથ જમ્ય ,

અને ઉત્તમાહમા આની જમ પાછો ચિત્ર શરૂ
કરવા મડી પડુ છું

મારી પત્ની તો તેના ધરમાથી મને ફાગ
જ ગેની કયે પણ કોઈકાઈ વખત સાજને
વખતે હુ માથા મિનાનો થઇ બહાર નીકળી
પડુ છું દુ ખની વાત માન એજ છે, કે જ્યારે
હુ ધરમાથી બહાર જાઉં છું ત્યારે દોરડ
કુટારથી કુદના વાછડાની માંક માગ મનને
અને સરીગને કાચુમા રાખી શમ્તો નથી કોઈ
વખતે નદી કાનારે મેમી જળચરની કીડ
જોનામા લીન હો- દ, ત્યારે દોરોને પાણી
પીનડના આલેથી યાદના ' હો હો ' એસા
શમ્તો માલગુ છું ત્યારે મારી પત્ની
મુના માટે બાણુને ધમકાવવાને બહાને
ગર્ભિત ગીતે મને તેને ચેરાનુ કહેતી
હાય એવો ખ્યાન સહજે આવી જાય છે
દુ માના મનની ભાવનાગોને મતાડા
એડી સતારી માવધાન ની જાકે છું
જ્યારે મને ખમગ પડે છે કે એ માત્ર
ભ્રાતિજ છે, ત્યારે મારી મુઝાણુ ઉપ મને
દસતુ આરે છે હુ તમને આ બધુ એના
માટેજ કહુ છું કે જગતના એક ખુણામા
પડ્યો છતા મારુ મી સ્વાર્થણુ મારી
આગળપાછળ કેવુ ઓતપ્રોત થઇ ગયુ છે

હું હમેશા એ બળ ઉપર ટકી રહેતો,
કે હથ્થે મને કાં મહાન પુરુષ કરવા ધાયો
હશે તેથીજ મારી સદ્ધર્મચાગણીને માગ
વિચારથી પ્રતિદન વર્તનચાગી મરજી દુજે
માગ એ મતને પુષ્ટિ આપનારા મહાન
પુરુષોના નાખનાઓ મે મારી
નોધપોથીમા ટાકી રાખેના એમણે એમની
મુજકવાઓમાથી ઉદાવેલો મોટો લાભ મારા
અતગમા ચોગી ગએનો તેથી દુ પણ એજ
વડુ મારે જુઓ પૃષ્ઠ ૭૫]

[ଗୀତା]

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗୁପ୍ତ

[ଗୀତା]

ગુજરાત]

[આશ્વિન ૧૯૮૦

મિત્ર મારા લટગાજ ?

રા.નંદિરાજ

— પૃષ્ઠ ૩૮

રાજધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંચાલ

લેખક

રા. કનૈયાલાલ માણિકલાલ મુનશી,

બી. એ, એચએચ. બી, એડવોકેટ,

પ્રમુખ, સાહિત્યન સહ

મેંધ

એકે માત્ર “પાટળની પ્રજ્વળા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ વાર્તાના કેટલાક પાત્રોની જાણખાણું પડશે. એણે જે વાર્તાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે નાથે આપેલી જોગખાણું બસ છે.

જ્યસિંહદેવ સોલંકી	...	અણ્ણીવવાડ પાટળનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ
મીનગદેવી	...	રાજમાતા
મુંબલ	...	મદા અમાત્ય
હિદા	...	મત્રી અને અબ્બાસનો મત્રાધીશ.
દાદદ	...	મત્રી * કુશાવતીનો સત્તાધીશ
શોભ	...	મત્રી.
ત્રિભુવનપાલ	...	રાજાનો ભત્રીજો ને કાઠનો † દડનાયક.
કારમીનદેવી	...	ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનગદેવીની ભત્રીજી.
કાંક	...	ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને બટરાજ.
મંજરી	...	તેની પત્ની.
સરજાલ	...	મોરખિત દડનાયક
પરશુરામ	...	તેનો પુત્ર
રાખેખાર	...	જુનાગઢનો રાજા
* નાથકદેવી	...	તેની ગણી

* અચદાવાદ

† સાબરમતીથી દમણ સુધીના પ્રદેશ

‡ સુબે

આગલાં પ્રકરણોનો માર

વિલાસ પહેલો

જી રાત્રિ હજીવે મોકલેલા દરમાન સુગત કાક ઉતાના દીકરા આશ્રમને બહુદુષ્ટનું દુર્ગપાત્ર નોડી પાછા તરુ જવા નીમ્ણે છે ગાડી બીનાદેશીએ તેમજ રાજકહેરીએ પણ તેને તેડાવેલો છે, જતા જતા તેને જન સાનુ હેમચંદ્રસૂત્રિનો પરિવચ થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ નક ગુપ્તચર થોડે છે અહીં માશ્રમ મંદી ઉપર મુગ્ધ થઈને તેની બાળ કાઠાની વેનઝામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાછળે વાગ લેવાથી બગીચાની રહેના જેવાપાનને કાખી ચેતવણી ન્તા છોટે છે કાકની ગેરહાજરીમાં બગચેા ઉવવાની જેવાપાન પેરડી રચતો હોય છે એટલામાં વક રતે આની ટવીક રકઝક પડી પાતાનું ડુડળ તેના ગ્યલુઆ મોપી લય છે મજનીતા મોહમાં પડેન આશ્રમથી અવગણના પામીને તેમજ મંદીના પ્રભાવથી ન તથા પડી હેમચંદ્રસૂત્રિ ખલાત તય છે આ બાજુ જેવાપાન ગઢન મેડારના જલ નાય અને કાકભન જેવાને બોળની માર ખાધી કરી આપવાનું તેની પામે મ્થુવાવે છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો નવાપાન અનાજ ભગી આપે

વિલાસ બીજો

બહુદુષ્ટી પામી જતા કાક તાગી આગળ ઉતરી પડે છે અને પોતાનો વેપ એમાને પહેગવે ડે પ્રેમો વહાણને પ્રભાસ આગળ દુબાગી દે છે ઝીનારે ઉભેલો વાગ્જર તેને માક મમત બચારી વચળી લઈ લય છે આ બાજુ કાક જીનાગદ તય છે અને સામેનું લેડ કની નહીં તુવા જેવાની પ્રતિક્ષા થક પાછો ફર ા ગ્નામાં તે બાબતજીતને વગ કરી લે છે પડી તે રાજગદમાં રાણી લીલાદેવીને મળે ા અને જયસિંહનું મન દેવડી તરુ ન ખવાવાનું વચન આપે છે પડી ત્યાંથી જયદેવ આગળ જઈ તેને જનાગદ લેવાનું વચન આડી જગદેન આવવા મતાઈ લય ા પડી ઉડે ત્યા આની જીનાગદ લેડે માધિની પેરડી બતાવે છે ત્યા પાકને બલે એમાને લડ વાગ્જર આવે ા, પણ માક આની બે ફેડી નાખે છે ઉઠો જયદેવ તથા કાકને વિશિ મટિ જવાનું ન જ કાકને રક્ષવાનું વચન મુતલ લીલાદેવીને અપે છે વાગ્જરને બનાવાથી સમથ માક પર દ્વે બરાથ છે આનાબજ માં પરમાર એક નોકરને ન દગી પોતે લાગેલી જગામાં ઉતરવાની મરજ પાવવા કાકને મળવા લય છે ત્યા તેને કાક સાથે ચક્રમક પડે છે પણ સમઘાન થાય ા નોકરને છાગી જવા મુલજ પરમારને મ્લે છે ને તેમ કગવા જયસિંહદેવ તેને સમભવે છે પ્રેમક વર ને સમથ લીનાદેવીનો ખડ બાજગારે છે ત્યા કાક ગણીને મળવા આવે છે અને રાતને વગ કરવાની યુખિ મજાડે છે બીજે દિવસે પોતાની આજ્ઞાનો બજ કરનાર મેનિખને કાક ધાયન કરે છે એટલે જયસિંહદેવ તેને કરાવી સાથે નઈ મોડીએ તપામવા નીકળે છે ત્યાંથી કાક ગળને વે બીજી મોખીઓ તરુ લય છે અને આ બાજુ રાજનાં ટોળી, એભવનાયક અને તેના સૂનિમે રમે જબરુ યુદ્ધ થાય છે રાત પરમાર ને એમન સખત ધાયન થાય છે ત્યા રાગી વગેરે આવે છે અને એનાં રાતને લક લય છે કાક લ તા પડારને વહેમ લોકોને પડે છે

વિલાસ ત્રીજો

બહુચમાં જેવાપાન તાટના સ્વાત્ત્યમેા ઝંપિ ઉભે છે અને તેજ નવમે નર્મનીની આરતીના કિતસ વખતે આબડ છુપાને મજરીને નીરખે છે મજરી ગજને મળે આબડ વગેરે સાથે નવાગદમાં લય ા નેરા ને મોમેશ્વર અનાજ લેવા નામમાં લડ છે પાછા મ્તા વચમાં મોડીગડે મળતા તેમને છત્રી નેરો અને તેની ભગી અનાજ લડ ગાય છે ને મોમેશ્વર નરીમાં ઝંપવાવે છે મજરી આબડ પામે ગજીવિ રા શીખડે એક સાંજે પ્રગથી આબડ મંદી સાથે પાકના બલિ યેનો વિચાર કરે છે બીજી બાજુ રાત જયસિંહદેવ યુધની તૈયારી કરે છે પરાજવાની આશાવાળી સમથ દ્વારા કાક જીવે છે એ વાત પરમારગદમાં પ્રસિદ્ધ થવા રાત વાહુડને મોવાડી ખાલી કરી તેને કાકને બાડવવા જીનાગદ મોકલે છે બીજી બાજુ

આ માણસો સોરડી નહોતા.

“કાણુ છે?” તેણે જીમ મારી.

તેના જવાબમાં પેલા માણસો તેના પર તુડી પડ્યા. કાક તરત ચેતી ગયો કે પટ્ટણીઓએ ગદ્દ લઈ લીધો. તેણે જોયું કે આ માણસોની સામે થવામાં કે માલ નહોતો, એટલે ને નિરાધાર બની, પકડાઈ ગયો. તેમાંથી કોઈએ તેને ઝોળખવાની તરતી લીધી નહીં, અને તેણે પોતાને ઝોળખાવવાની પરવા કરી નહીં. શું સ્થિતિ છે તે બરાબર જોયા વિના કે પશુ કરવું તેને કીક લાગ્યું નહીં. કમરીતે અહીંઆંથી છુટી, ખેંગારને આપેલું વચન પાળવા તે રાજકહેવી ને કુંવરોને બચાવી શકે તેના ધાટ તેણે ધરાવા માંડ્યા.

પેલા માણસો મોટે દરવાજા ગયા ને તેના ચોક્કીદારોને પકડી ઝખ્ખે કરી દરવાજાને કબજે લીધો. પકડેલા સૈનિકોને પશુ કાઠની જોડે ખેસાડ્યા. કાકે ખેડાંખેડાં બધા પટ્ટણી સૈનિકોને ધ્યાનથી જોવા માંડ્યા. એટલામાં એમના નાયકને તેમ અપાજ્ઞ સાંભળ્યો ને તેને ઝોળખ્યો તેનો ખેમો નાયક આ ટુકડીનો ઉપરી દતો!

ખેમો નાયક તેની આગળથી ગયો એટલે તેણે જીમ મારી: “અરે ખેમા નાયક! હુ તો સોરડી બનો પશુ કેદી ને પટ્ટણીઓનો પશુ કેદી?”

ખેમાએ તેના માક્ષીકતો અવાજ ઝોળખ્યો, ને મરેલા મનના લટરાજને અહીંઆં જોઈ તે દખધેલો, “નાલુ મારા લટરાજ?” કહી હાથ લખાવી દોડવા આપ્યો.

“પશુ કાક મારા હાથ ડોડશે કે નહીં” કાકે ફરતીને કહ્યું.

“મથેડા!” ખેમા નાયકે જે સૈનિકે કાકના હાથ આંખે દાખ તેને આ પ્રશ્નિનો

દલકાળ આપ્યો અને તેનાં લક્ષણ વાદ લાવવા એક લાત મારી. “લાટનો યઈ લટરાજને ઝોળખતો નથી?” ખેમાએ કાકના બંધ છોડ્યા, અને કાક ખેમાને ભેટ્યો.

“તું તો લણ વિશ્વાસુ યઈ ગયો છે?”

“હા.”

“અહીંઆં-કયાંથી?”

“બારીએથી જાનામાના આવ્યા છીએ.”

“કાણુ કાણુ?”

“મહારાજ, દંડનાયક પરશુરામ, ને પેલો પરમાર.”

“કટલા જણુ છો?”

“આરસેંએક.”

“ક્યારના આવ્યા છો?”

“આરેક થડી યઈ હશે”

કાકને નીરાંત વળી, જે પટ્ટણીસૈન્ય આરેક થડી પહેલાંજ આવ્યું હશે તોતો ખેંગાર ગદ્દ છોડી ક્યારનો બહાર પડી ગયો હશે.

એટલામાં એક સૈનિક ખેમા પાસે દોડીને આવ્યો: “નાયક! નાયક! બહાર માણસો આવ્યા છે”

ખેમો ને કાક ઝપાટાજંઘ દરવાજા પાસે ગયા ને આંખ બારીથી જોયું. આરસે પાંચસે સૈનિકો આવી લાગ્યા છે.

“કાણુ છે?” ખેમાએ જીમ મારી.

“જય સોમનાથ!” બહારથી જીમ પડી.

“ત્રિજીવનપાળ મહારાજની જય!” એક બે સૈનિકોએ ઘોષ કર્યો.

“કાણુ મારા મહારાજ!” કાકે કહ્યું.

“જય સોમનાથ! ત્રિજીવનપાળ મહારાજની જય! ખેમા દરવાજા ઉઘાડ, અહ્યા એ! પેલી તરફ જીજીમાં મશાત હશે તે ચેતાવ.”

તરત દરવાજા ખુલ્યા. મશાતો ચેતી, અને ત્રિજીવનપાળ મંડેશ્વર ને લીલાદેવી

અને તેની માથેના માણસો દાખલ થયા
જ્યમિદારે મદારાજની ગોઠવણ તો એવી
હતી કે ત્રિશુવનપાલ ને લીનાદેવીની દુહાડીએ
મેળી ચોપા પર પાઠાપી લાપે માગ્યો, કે

તેમના દર્શનો પાર રજો નહોં ત્રિશુવનપાલ તો
તેને કેટલેક રાગી થયા: લીલાદેવીની આંખો
દયુદયુ થઈ પડી

“કેમ મદારાજની રીત ખનગર” તીના

જેથી મેં દરેકથી આવના
લોકને મદાય મળે
અને આથી સવાર સુધી
લીનાદેવી પણ જુનાગઢ
મા આવી સકે નહોં

પણ મુલ્યમદેતા
નમે તેટલી ખાતરી આપે
તોપણ ને તેના પતિને
પંદારે સારી રીતે ઓળખતા હતા લીલાદેવી
એમ માન્યા જાય એમ
નહેતા જેના કો મદારાજ
રાત્રી છુટી પડ્યા કે
એમણે ત્રિશુવનપાળને
મેળે મદારાજ વીશે
ચિત્તા દર્શાવતા માડી
રખેને જે ગાર દરાવે,
માડી નાખે વગેરે જાય
પરેપરે વધતો ગયો
અને આ ચિત્તા દરેક
પરે એમની વધતી ગઈ
કે આખરે એમની
અંતરને આધીન થઈ
ત્રિશુવનપાળે મોડી ચોપા
તારા જ્યાંનું માડી
વળુ, અને આ દુહાડી
મોઢા દગાજી તરફ વળી

તે પ્રારાધા સુખને કામુ દમાલ ગયું

તેમને ખાતરી હતી કે જો જઈ મને-

તોએ કેવળ

ન્યારે કલયુ' હશે તો મેળે દગાજી પડી
આના કમળમાજ દશે

“અને ખનગર નથી કો કણ, અને
તો પડેલા પડીઓએ પણ પડ્યો મારા
નયીનુમા તો કેવળ પડાવવાનું લખ્યું લખ્યું

પણ અલપારે કાકને મેરે દગાજી લેખ

હતું. એટલામાં આ એમો મળ્યો ને મને ઓઝાગ્યો.”

“ચાંદ્ર ત્યારે મહારાજને યોગી કહીએ.”
લીલાદેવીએ કહ્યું.

“ચામો” કહી કાક, ત્રિભુવનપાત્ર ને લીલા-
દેવીએ માણસો સહિત, જે દિશામાં રમખાણ
સંભળાતુ હતું તે તરફ દોડવા માંડ્યું.

એ બધા જ્યાં યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું ત્યાં
ક્રમ પહોંચ્યા એ તો આપણે જોઈ ગયા. પણ
ત્યાં પહોંચ્યા એટલે કાકે વિચાર્યું કે હવે આ
તોફાનમાંથી સરકી જઈ, રાણકદેવી અને
તેનાં કુવરને કોઈ દેહાણે મુકી આવવા. મોટે
દરવાજે એમો ચોક્કસ હતો એ પણ એક
નીગંત હતી. આ કારણથી પહેલાં તો તેણે
સત્રામમાં જુદાંયુગ્મો ને પોતાની હાજરી જણાવ
એમ જયધોષણ કરી. એટલામાં મશાયો
હોલવાત્ર ગઈ ને હતો તેવો અંધકાર છવાઈ
રહ્યો. તરત કાક યુદ્ધમાંથી છુટો થયો ને
તે દોડનોદોડનો રાજમહેલ ગયો.

રાજમહેલ શાંત અને અંધકારગ્રસ્ત હતો.
શું પડેલી વિનાશકતા મહેલ પર ફરી વળી ?
તે અંદર પેહો. બધા દારપાણો ત્રાસીને નાતી
ગયા લાગતા હતા. ને સાવચેતી રાખી રણ-
વાસમાં ગયો. એક આરણ્ય આગળ તેને પગે
માણસ અથડાયું. તેણે તરત ચક્રમક કાઢી
કાઢેલા ચેનાગ્યો, અને એ માણસો મરેલાં
પડેલાં જોયાં. કાકને શીકર થઈ. તે તો ચારતો
હતો કે જયસિંહદેવ મહારાજ યુદ્ધમાં જ હતા;
પણ એમની પધરામણી રણવાસમાં તો નહીં
થઈ હોય ?

તે અંદરના ખંડમાં ગયો ત્યાં ભીંતપર
દીવલનો દીવો બળને હતો. ખંડ નિર્જનલાગ્યો
—પરંતુ ધ્યાનથી જોતાં એ કુવર ત્યાં
બોંબપર પડેલો હતા. ગોખામાં બેઠેલાં અધ્યા-

ભવાની, ઘીના દીવાનો સંચળ તેજમાં જણે
સજીવ હોય તેવાં. આ બમંદર નિર્જનતાને
કોથથી જોઈ રહ્યાં હતાં.

“હાય હાય ! હું મોડો પડ્યો.” કાક
એલ્યો ને પેલા એ ઓઝારને તપાસવા બેઠો.
તેમને તપાસતાં તેતું મોં કિતરી ગયું. બંને
કુવરો મરી ગયા હતા.

કાકને કોઈ ચડ્યો. અધમતા, કૂરતા,
વિનાશકૃતિની પણ હદ થઈ ગઈ તેને લાગી.
માતાને તક કરવા તેના પુત્રોને દાર કરનાર
પ્રભુથીનો શક્તરી સ્વભાવ કેવો હોવો જોઈએ ?
આ તેનો ધણી; આ તેનો રાજા; આને સેવતાં
તેણે છવન બોલ્યું ? તેને પોતાના તરફ તિર-
સ્કાર આવ્યો. આ નરાધમને શિક્ષા કરવાને
તે આવુર થઈ ગયો.

“કાક છે કે ? એતો હું—કાક. કાક છે
કે ?” જવાબમાં એમં શબ્દોનો પ્રતિશબ્દ
આવ્યો. અંધાજ ગભરાટમાં ક્યારેય ભરાઈ
ગયા હતા.

“અરે બોળાભાઈ ! મારકના ધણીના આ
હાલ ? અંધામા ! તું પણ શું બેઠીબેઠી જોવા
કરે છે ? આ તારો ન્નાય ?”

કાકને ત્યાં વધુ વખત રોકાયું દુરસ્ત લાગ્યું
નહીં. તેણે એક નજર કુવરો તરફ નાંખી ને
રમણાથી પણ ધોર એવા ખંડમાંથી અંદરના
ખંડમાં તેમણે ત્યાં પણ કોઈ નહોતું. જયસિંહ-
દેવજ આવી ગયા એ તેને. ચોક્કસ લાગ્યું
અને તે રાણકને પણ ઉપાડી ગયા હોવાને
જોઈએ. નહીં તો આમ કુવરને મરેલા નાંખી
દેવડી જુદાં નહીં. દેવડીને ક્યાં મોઢપરી ?
જયસિંહદેવ એને અહીંયાં રહેવા ને એવા
કાચો નહોતા.

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૭૭]

પશુ પરિપક્વ ભરાય દિને
વન ગજવે ગોપાલક ખંસી;
કિલકાત્રાટ પક્ષિઓ કરે જો
વૃક્ષ રાઇમાં રજાં વસી.
ચોમાસે દૃષ્ટિ દારવતું

આવ્યું ચોમાસું રેલવતું. ૭

સમરંગી ધનુ અંગે ધરતો
મેઘનજ કાપિત ભાસે છે
સિંહ ગર્જના નભમાં કરતો
પ્રભાત કાળ કરવા માગે છે.
ત્રિલોકને તૃણવત લેખવતું

આવ્યું ચોમાસું રેલવતું. ૮

વર્ષાની વાદળીઓ થેલી
અંગ સજ્જ સાડી નવરંગી
ફુન્નમત ધધ આકાશે વિચરે
દિગ્દાતી જલની પિયકારી.
ગગન માત્ર જલથી હુખવતું

આવ્યું ચોમાસું રેલવતું. ૯

દિઝોસે દિન્દોલીત બનતાં
મનડાં સુભાગી પનિપાતિનાં
જલ મારે ત્રાસિત ખડુ ધાતાં
ચિત્તડાં એ ઉટવત્તીનાં
મહાન આશાહુકે ભરતું

આવ્યું ચોમાસું રેલવતું. ૧૦

“ આગો માસે પક લણીને
સીમ તણી લક્ષ્મી ધર લાવી ”
એ આશાના કિલ્લા બાંધી,
એડતની લાભા ભરમાતી.
લવિષ્યના લલુકારા કંટું,
આવ્યું ચોમાસું રેલવતું. ૧૧

બાબર.

ખાંખી અને હોદ્દા હસાદિ સર્વમતના લોકને સમઘટિથી જોતા હતા, સર્વની સાથે જરાબરી-આ પ્રમાણે વર્તના અને બહુજ સપથી રહેવા મથના. સિખમતાવશાં પાસેથી જાણ્યા નામનો દર મેવાનું બંધ કર્યું હતું. જો આગળેથી પોનાના પૂર્વજ બાદશાહોનું અનુકરણ કર્યું હોત તો શીખો અને મગધની શક્તિ આટલી દર્શાવે પણ જડ થાતી શકી ન હોત.

આ મથજે એ મયાસ ક્રમે થાય છે કે મોગલો માનવર્ષમાં કેવી રીતે આબાદ એમા કયાકયા દરકાત નારી હતી. જે વંશપંપના ચાત્રી આવી અને શુરુ અહીંના બાદશાહ અને મુલકોને જોઈ એઓ શીખ્યા. શરૂઆતમાં તો તેઓ લડાયક અને બહાદુર પણ હતા. એમનું લખવા વાંચવામાં બહુજ આહુ મન હતું. એ સમયનું મોગલોનું બ્યાન મીર ખુસરોએ 'કુશનુરમદી'માં કર્યું છે. એથી એમની આવડત, શારીરિક રૂપરંગ અને રહેણીકરણનું રીક જાન મળી આવે છે. એમાંની એક શેર (કડી)થી એટલું જણાય છે કે બ્યારે મોગલો હાંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે એમને એટલી પણ ખબર નહતી, કે કેમ અને કેવી

રીતે ઉંટ પર સ્વારી થાય છે. એક શેરમાં એમની બહાદુરી, એમનું પરાક્રમ, એમના શરીરનો ઘાટ અને એમના પહેરવેશનું વર્ણન છે. એક વધુ શેરથી એમ સમજાય છે કે એમના ચહેરાનો રંગ અગારા સમાન હતો અને એઓ અધિકતર ઉનની ટોપીઓ પહેરતા હતા. ઉંટ; બેંસ, થેટુ કે બકરી-એમના પુછડાની ટોપીઓ બનતી. તેમનું માથું મુંડાવતા. તેમની આંખો નાની અને ઝીણી હતી. તેઓ શારીરિક રૂપરંગતાની જરા પણ દરકાર રાખત નહીં-પરવા કરતા નહીં. એ કારણથી એમના બદનમાંથી સ્તન બદખો આવ્યા કરતી. એમને ચહેરા ભરાઉ હતા. એમનું નાક ચપટું અને મોં બહુજ લાંબું હતું. નાકની નયની મોટી હતી.

પહેરવહેડા આવ્યા તે વેળાની બા દરકાર છે. અહીં આવ્યા પછી સખાનનિના મિત્રનથી એમના પહેરવેશ અને રહેણીકરણમાં બહુજ તફાવત પડી ગયો. પહેરવહેડા બ્યારે એઓ હાંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે એમની અહીંની જેવી દશા હતી તે જોઈએ. એ સમય અહીં પ્રાચીન સભ્યતાનું અખંડ રાજ્ય હતું અને પ્રાચીન શિક્ષણપ્રણાલિનું અનુસરણ હતું. પરીક્ષાઓ પણ જુની દબેજ. ગીજની, ગુજામ અને તલકામ પંશના બાદશાહોમાં એટલી સમજણ નહોતી કે એ નવીન ઢગ શોધી શકે. પૂર્વકાલથી ચાત્રી આવતી દબેજ એમણે રાજ્ય-શાસનની પદ્ધતિ સ્વીકારી હતી. જેટલા બાદશાહો થયા, અને હાંદુસ્તાનમાં રાજ્ય કર્યું એમણે જુની શાસનપ્રણાલિ કાયમ રાખી. શાસન પ્રણાલિ તો જેવી ને તેવીજ આજ રહી. 'તુજ' કે 'બાબરી'ના અબ્બાસથી એટલું જણાય છે કે એ જમાનામાં જંદોખરતનું પણ એમજ હતું. પ્રાચીન સભ્યતાની સાથેસાથે આર્ય

હતાની સંવત્સારની ઝમક પછી એ મમો મોજીનું હતી મોજામી શામિદીથી તે અગ્રેને ના શામનકાલ સગી ભાગનરમાં ફારનીનું બહુ માન દગ અતારની ભાસ પછી ફારમીજ હતી મોચલોના શાસનકાલમાં વિગત પ્રત્યેક નખક અને મચકાઈ અધિકાર ફા મીમજી સખત રાદગદ્દા અને ઓગરેનના જમાના મા વનીમના ન્હેવામી મીનીમી નામના એક પાત્રા ભાગનર-પરજન મટે અહાં આવ્યા હતા એ વખે છે કે દીવહીમા એ વખતે ફરેન-દરેક કંદા અને એ જુદા કંદારી મજા પોનાનો વ્યવહાર ગણતા મીનીકમીના અદર દરવાજાએ એટલાજ માટે થયા હોય કે એ ફારમી દીક જાણુના દતા

આ વિપરથી એટલું નિહ થય છે કે (૧) મોચત મગકા દોશાસનપ્રજાવિતે અનુમતી હતી (૨) મેગનોની મવના આરમી મખતને મળતી છે, (૩) મોચલ પદ શાહુ અને વીર હના

આ રથને ને મમવની વાન કરીએ છીએ એ નમવના મદદશાહના નામ સમન અને મયુન સમવને ને વેપ પછી કરી દત્તે

- ૧ બામર—સન ૧૫૨૪ થી ૧૫૩૦ મોચના ભારત-વિજયનો સમય
- ૨ દુમાયુ—સન ૧૫૪૦ થી ૧૫૫૨ મોચના ની વખતી તામાનમા અતરાય
- ૩ અકમર—સન ૧૫૫૨ થી ૧૬૦૫ મોચજ શામવનો અકમુદય હતો અને શક્તિનો ને નમય
- ૪ શાદગીર—સન ૧૬૦૫ થી ૧૬૦૭ શિક્ષણ અને સુધારણનો સમય
- ૫ શાદગદ્દા—સન ૧૬૦૭ થી ૧૬૫૮ શિક્ષણ અને સુધારણામાં કિલ્લિ

૫ ઓરગરેન—સન ૧૬૫૮ થી ૧૭૦૭ દીક શામગીની શક્તિની ઉત્પત્તિ અને અકમુદય

આશા, દીનદી અને લાકોરના પપાન પુત્ર અકમવતી મોચવાની શામનપ્રજા વિચને તેમના સામાજિક જીવનનો દીક પરિચય થા શકે માગુ કે એ નજી થા એમનાં પ્રનુત્તર અને પ્રભાવનું કેન્દ્ર હતું

પહેરવેરા

૫ પેલીની આખ મોચી પહેર નીત દશમા પાના પહે વેશ પગ પડે છે એવા માટે નયમ પહેરવેશનું વખૂન કરીછ અકમરના જમાનામાં ૬૫૦ દીગુનાનમજ બહુ પરતુ અમુલકત્વ સખે છે કે કાપડ પુરોપ અને મીનથી પણ આવતું દગ એકે શામના નનાનનો પણ એમ કહેવે કહે છે એ વિશેષાએટલી જાગનુ કાપડ જુનરમાં વેચતુ ને જોશે આદલ અકમરમાં ખુનામા કરેના છે—

(૧) મનરી	કીનુ	૨૫૫	૦૦	જાનતુ	વેચાત
(૨) રેશમી	"	૩	"	"	"
(૩) સુવરનુ	"	૩૦	"	"	"
(૪) કન્યા	"	૨૬	"	"	"

દુમાયુ

લાહોરમાં મત્રમલ અને રેશમી કાપડ વેચાતું હતું. મુસતાન છોટા મારે મરાહુર હતું. છોટ હોંદુસ્તાનથી બીજા મુત્રકમાં પણ મોકલવામાં આવતી. એક જાતની મખમલ કેંક રેશમી કાપડ, મત્રમલ અને જાતાનની જાતનું કેંક કાપડ યુરોપથી હોંદુસ્તાનમાં આવતું હતું. એ જમાનામાં પાંચડી, દુપટ્ટા અને કાશ્મીરી ટોપીઓ મામુલી પહેરવેશ ગણાતો હતો. અમીર લોક દુશાસા ઓદના હતા. અકબરને શાસન-દુશાસનો બહુજ શોખ હતો. અશુભકર્મ લખે છે કે “જહાંપનાહને અહના (૧) કપડાનો બહુ શોખ છે; વિશેષ કરીને શાસનો.” શાસન કાશ્મીરમાં

અકબર.

જાતની. પણ લાહોરમાંએ શાસ જતાવવાનાં દગ્ગરથી વધારે કાદખાનાં હતાં. શાસ, પાંચડી-ઓના નાંગ પર સરમાં પણ ગાધવામાં આવતી હતી.

આદલાહી પહેરવેશમાં જેટલી જાતનું કાપડ વપરાતું હતું એનું વર્ણન ‘આખરે અકબરી’માં છે. હોંદુસ્તાનના પહેરવેશ પર એ સમય યુરોપનો પ્રભાવ પડી ચુક્યો હતો. કારણ કે એ સમયમાં એક જાતનાં રેનો કેટ યુરોપથી મંગાવી અહીંના નિવાસી પહેરતા હતા. કહેવાય છે કે જહાંગીર આદલાહના હવ

કપર જેમુયુષ્ટ (ખીસ્તીના એક સંપ્રદાય)નો પ્રભાવ ને સંપ્રદાયના પાદરીઓએ બહુજ જમાવી દીધો હતો. જહાંગીરે એક વાર ત્યાં સુધી વિચાર કર્યો હતો કે દરબારના તમામ સરદાર યુરોપીય હાથમાં રહે-એ હંગામી કપડાં શીવડાવીનેજ પહેરે. કપડાં દેવાર પણ કરાવવામાં આવ્યાં અને ખુદ એણે પહેર્યાં પણ ખરાં. કપડાં પહેરી એણે પોતાના પ્રધાન મંત્રીને પુછ્યું કે આ કપડાંમાં હું કેવો દેખાઉં છું. ડોહરે બર્નિયરે લખ્યું છે કે આ સવાસનો બવાજ છે એવો સુંદર હતો કે આદલાહી ગુરતજ કપડાં કિતારી નાખ્યાં.

એ સમયના દરજીની મજુરી આજના દરજીની મજુરી સાથે સુકાળ્યો કરવાથી અમન્ય છે કે એ સમયની શીખાઇ આજના કરતાં ઘણીજ કમતી હતી. શાહી કપડાની શીખાઇ પણ બહુ નહોતી. સારામાં સારા કાપડની શીખાઇ આર આનાથી તે કરીયા સુધી હતી. આ મજુરી અસાધારણ લેખાની હતી. મીનીકરી સારો દરજ ન હતો; છતાં બેગમનાં તમામ કપડાં એજ શીવતો. એ લખે છે—

હોંદુસ્તાનની ઓળો દાધે પડે એક જાતની માટી જેનું કેંક લગાવે છે. એઓ પોતાની બાવામાં તેને મેરી કે હીના કહે છે. એથી એમના હાથ એવા બની જાય છે કે જાનું એમણે લાક દગ્ગર પહેર્યું હોય; ઓળખતુમાં ગરમીની અધિષ્ઠાથી એકદમ બારીક કપડું પહેરે છે કે એમનું આખું અંગ-બધા અવયવો-તેજ દેખાય છે. મત્રમલ પણ વધારાય છે. એઓ બહુધા બે દગ્ગર કપડાં પહેરે છે. દરેકની કીમત ચાલીસ-પચાસ કરીયા થાય છે. આ કીમતમાં કાનરી લેસ કે કીનારીના પૈસા સામેલ કરવામાં નથી આવતા. ઓળો કપડાં વધારે સુંદર બનાવવા માટે તેને કપડાં કહે છે. બાજુ કપડાં પહેરી તે સુધ જાય છે અને ચાલીસ કલાક-પણીજ બસે છે.

એક વખત એ કપડા પહેર્યા થઈ ફરીથી અને પહેરના નથી એ કરતા પોતાના ખવાસ, ખવાસના યોગ્યિત્વે આવી છે એ પોતાના વળે કુપરીને સુધા થી પીકાક રાખે છે પગીઆ બહારનાર સા-સમર અને છે તેમજ બાવળા મુગધિન તેલ પણ નાખવામાં આવે છે શિંગ પર કુપડા નાખવામાં આવે છે એમ નાના મકરની વેલગુરીઆ રાખવ આ આવ છે કપડાથી બાહ્ય કમર કાઢીને ક્યા પડે છે અને તેની કપર બરીક શરૂ થાય છે

અમીરની સ્ત્રીઓ ધોરણ બહુ પહેરે છે નવો હાથ કપર ૬ : અને સામા માનીની પહેરીઓ પહેર છે એક ખાસ જાતની વીઠીઆ એકો જમણા હાથની આળીઆમાં પહેર છે હાથીદાન કે અગ્રી કેઈ ચીજની એ ખાલી હોય છે અને તેની ચરિ કાર બહુ મુજતાથી મોતી જોડા હોય છે એમાં એવી રીંગની ત્યના ફરીથી હોય છે કે એમાં મા વારવાર જો શકાય છે જાનજીન મેનતો અલકાર પણ હોય છે કોહના મોતીના અલકાર પહેરવામાં આવે છે કેટલીકવાર તો મોતીની પદરપદર સે : ત્યાં જ ન્યા કરે છે

આ એવી અ-પ મુગધિન પદાર્થો પુ કળ વપગતા હતા આખોમાં મુગધાનુ અજન પશુ થતુ મોતીકમી (જેનો સેખ સ્ત્રીઓના મથકમાં પ્રમાણ મન વતુ જોઈએ) હાથે છે કે શુભાવતુ અગર પહેરીજવાર એક અજાજ રીને માનુષ પામુ છે એ કરે છે કે—

અક દિવસ નુરજહા અને બહાદુરી બન્ને લકાર થ અતિ ખનમાં લય થયા અને રાહી જ થવા તમામ હાજર ગણાખજાથી બરી દયમાં આવ્યા બીજા દિવસે ફરી નુરજહાન જેવુ તો શુભાવજાથી સપાટી કપર લેવ એવી એક અકાર થઈ હતી એથી આ દિવસ સમગ્ર કે અગર જે અમા કેમઅ રનાવ થુ છે એને જાન નુરજા આવ્યા અને આ ખવાસને દુધમ ફીવા કે આગળથી એને કઈ છે પણ જેમને એવી એ અશુભિત મુતી તેમ ખાલમ પામુ કે એ તેલ શુભાવજાની નીજવા પામુ છે

સે કપીઆનુ અગર એક કપીઆજાગમ આવતુ હતુ, પણ જાગાથી થરીને પદર કપીઆનુ તેવો મળતુ એને કામણ એ થતુ કે આ દેશમાં પણ શુભાવની કિયતિ નજવી આવી

મોગનોનુ

મોગનાના મથકમાં ખાવાપીનાની નીજે બ સગતી હતી આરને અકમરી મા એ સીંગેના ભાર નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે

હાડ
અખા

પોતાપામ કે પામ આને માનુ
સા : જમુ આને માનુ

બહાદુરી

વી
સદ ખાડ
સાકર
વેશડ મામ

એ કપીઆ દસ આને મણુ
મજુ કપીઆ એ ન્યાન મમ
એક કપીએ તવ આને મણુ
એક કપીએ દસ આને મણુ

જકરીનુ મામ એથી પણ વધારે સરજુ હતુ અનેક તરેહની વસ્તુઓ મળી શકતી હતી મસુરની દાળ અને સાક દવાઈ પણ ખાવાની ચીજોમાં હતા દુધ પુકડા મળતુ મરીખમાં મરીમ મણસ પણ ખુબ દુધ પીતો વાડુ બહુ રવાઈટ પદાર્થમાં ગણાતા એ સમયના થાવી મર ટોમમ રે અને એના સાથી પાંદરી એકરડે રેરીને નુરજહાના કાર આમકજુએ

એને ત્યાં આગવણ આપ્યું. એમને એક વિશાલ ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યા. દરમિયાન પડ ગાલીચા વગેરે બીજાવવામાં આવ્યા હતા અને એની ઉપર તદ્દન સાફ સફેદ ચાદર પાથરવામાં આવી હતી. ચાંદીના યાગ અને રક્ષાળીઓમાં ખાણું રાખવામાં આવ્યું હતું. એ રક્ષાળીઓની કીનારી સોનેરી હતી. ટોમસ રોને આસફખાંની જમણી બાજુએ અને ટેરી સાહેબ ને આસફખાં તરફ ટોમસ ફોની સામે એમ બેસાડવામાં આવ્યા હતા. એ ત્રણેની સામે અલગઅલગ બોજન પદાર્થ રાખવામાં આવ્યા હતા. ટેરી સાહેબ લખે છે—“યાત્રી (૨).” માટે આસફખાં કરતાં દસ રક્ષાળીઓ વધારે અને મારા માટે આસફખાં કરતાં દસ થોડી રક્ષાળીઓ રાખવામાં આવી હતી. મારી આગળની રક્ષાળીઓ પચાસ હતી. અમારી રક્ષાળીઓ અને યાગની વચ્ચેમાં એટલી જગ્યા હતી કે ખાણુ લાખનાર સંદેશાલથી બંધગત કરી શકે. ખાણું મુસલમાની ટખનું હતું. અમારાથી એ ખાણું તૈયાર કરવાની રીત ન સમજતો. મેં મારી સામેની બધી રક્ષાળીઓ ખાતરી કરી નાંખી.”

જાનરોમાં બધી તૈયાર વસ્તુઓ મળી શકતી. ઘણે જર્નીયરે લાહોરથી દારમીર જતાં રસ્તામાં એક ચીઠ્ઠી લખી હતી. એમાં એના સ્વામિ દાનીશમેદખાનું લેવાની અંગૂઠી-ઓથી સારેલું કોર બોલાઈ ગયું હતું એના માટે શોચ કરેલો છે. એ લખે છે કે મને સંદેહ છે કે કદાચિત્ત દલે જાનરની રોટી ખાવી પડે. જાનરની રોટી પ્રાયઃ બદુજ ખરાબ બનાવવાની. આ વાનનું વધારે વલુદ ડાકટર બનિંઅરના બીજા પત્ર પરથી સિદ્ધ થાય છે. એ લખે છે કે મને દીસલીના જાનરની રોટી ખાવાની વિશેષ આવશ્યકતા ન જણાય. એ અરથી

કાંચી હોય છે એટલું જ નહીં પણ અંદર મારી પણ ભેળવવામાં આવે છે.

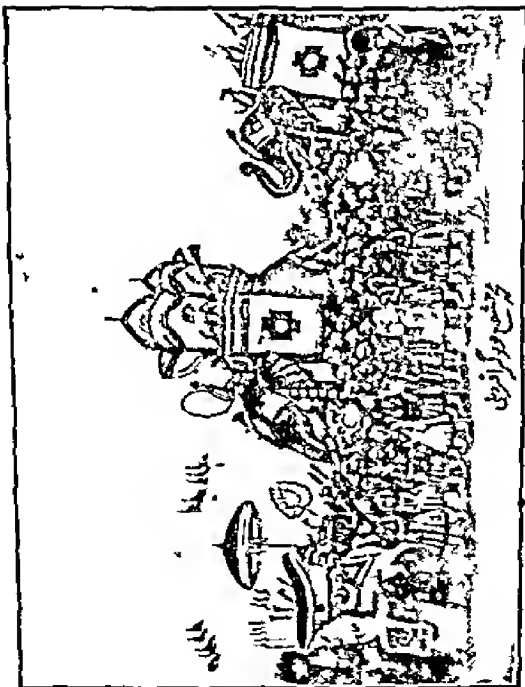
ખાવાની ચીજોના સંબંધમાં એક વાન વધારે લખતી જરૂરની છે. અહીં આ સમયે પણ દહીં વધારે ખાવામાં આવે છે. બનિંઅર લખે છે કે આ દેશમાં લીંણનું શરબત અને દહીંથી અન્ય કોઈ ચીજ તળીચતને, ખુશ કરતી હોય એમ ખ્યાલમાં નથી.

પીવાની ચીજો

એ જમાનામાં જેવું મેલું અને મંદુ પાણી હતું એવું જ આજકાલ ગામડાંમાં અને કસબામાં હોય છે. જ્યાં માણસો માટે પાણી હોય ત્યાં જનવરોને પણ નવડાવવામાં આવતાં હતાં અને પાણી પીવડાવવામાં આવતું. એથી પાણી બદુજ ખરાબ થઈ જતું. પીવાનું પાણી મુરાદીઓમાં રાખવામાં આવતું. યાત્રામાં રીન કે કોઈ એવી ધાતુની મુરાદીઓમાં પાણી રાખી લેવામાં આવતું. મંગાજલ વિશેષ ચુલુકારી હોવાથી બાદશાહને પીવાને માટે મહેલમાં દર વખત માલુમ રહેતું હતું. સફરમાં મંગાજલની મુરાદીઓ ઉંટ પર લાવી લઈ જવામાં આવતી. પાણી હંદુ રાખવાને માટે મુરાદીઓ પર કપડું લપેટવામાં આવતું અથવા તો પંખા વીંટી કે મુરાદીને દવામાં દલાવી પાણી હંદુ રાખવામાં આવતું. એ દિવસોમાં બરફ લાહોરમાં મળી શકતો અને ને રૂપીઆનો એ કે ત્રણ કરના હોસાએ વેચાતો.

અસપર્શક અને ચિત્તને પ્રમત્ત કરનારી પીવાની વસ્તુઓમાં ગુલાબ મર્ચ કોઈ પડતું. એ બદુજ કમતી મળી શકતું, એની કીમત અને દરજ્જાને પામુ બદુજ અધિક અંકાતો.

توسعه و مرکز فرهنگی

સાદગ્રહાં

કૌંવો પણ પીવાતો, પંજુ એ પીણોનો રીવાજ આમ લોકોમાં પ્રચલિત નહોતો. હોંદુસ્તાનમાં કૌંવો બસરા અને હરગના બગરોમાંથી હોંદુસ્તાની વહાણો દ્વારા આવતો. ટૂંરી લખે છે કે લોક શરાબને બદલે કૌંવો પીના. એ લખે છે કે :

બહુ લોકો જે મજદૂરબાના બહુજીવિસ છે, એ શરાબને હાય પણ લગાવવામાં પાપ સમજે છે. શ્રેષ્ઠ એ એક જાતનો અર્ધ પીએ છે જે સ્વાસ્થ્ય-વધક તો બહુજી હોય છે; પરંતુ સ્વાદમાં ઠીક નથી હોતો. કૌંવો પાત્ર છે, હીસને તાકાત આપે છે અને લોહીને સાફ કરે છે.

શરાબ સ્ખેર ગરીબ કૌં પીતા હતા અને બહુજી પીતા હતા. મોગજના રાજ્યકાલમાં શરાબનો વપરાશ બહુ વધી ગયો હતો અને એમના શાસનના અંતમાં એણે બહુજી લખાનક રૂપ ધારણ કરી દીધું. બાબર બેહદ શરાબી હતો, પણ એ બળવાન પુત્ર હતો. એણે 'તુગ' કે બાબરી'માં લખ્યું છે :

મેં આ જગ્યાએ બેસી રહી આખો દિવસ શરાબ પીધો ત્યાર પછી હું આગળ વળ્યો. અમારામાંથી 'કાંઈ એવું' ન હતું કે કોઈ નશામાં ચક્રચુર ન હોય. રેવદ ક્રીમ તો નશાથી એટલો બધો ગાફીલ થઈ ગયો કે એને બે સેવકોએ ઘોડા પર સવાર કર્યો અને

ઝૌરંગજેબ

પકડી મહામુશ્કેલીએ પડાવ પર લઈ આવ્યા. ફરી સવાર થતાં અમે શરાબ પીવો શરૂ કર્યો અને અને રાતભર બરાબર પીતાજ ગયા. સવાર થતાં અમે જાગ પર જાગ ચઢાવવા મંડ્યા અને નશામાં મસ્ત બની મુઠ'ગયા.

અકબરે શરાબ વેચવાનો દળને પ્રીત્તીઓ ને સોંપી દીધો હતો. આથી શરાબની આવક જનવક અને વેચાણ શરૂ થઈ ગયું. ધીરેધીરે રિયલિ ત્યાં લગી પહોંચી કે કોઈ યુરોપીઅન કોલ યા કોઈ નોકરીમાંથી અલગ થઈ જતો ને શરાબ વેચવાનોજ ધ ધો કરતો. જહાંગીર બહુધા શરાબખાનાઓમાં જઈ નાનાનાના લોકની સાથે એસી શરાબ પીવા કરતો હતો. એક દિવસ એની રીને કલાકને ત્યાં બેઠો હતો એટલામાં શરાબના નશામાં તેને તકરાર થઈ ગઈ. એ પણ પુરેપુરો નશામાં ચક્રચુર હતો. એ શરાબી જહાંગીરને કહી રહ્યો હતો કે મને સીકંદર આજમ કહો; પણ જહાંગીરને આ વાત મંજૂર ન હતી. ઝૌરંગજેબના સમયમાં તો મદિરા-પાનની જુરી આદતે જનસમાજમાં ઘેર રૂપ ધારણ કરી લીધી હતી. એણે આ આદતથી સમાજને ઊગાવવા ધારી, પણ નહીં છુટી શકી.

સાહેબ મા

(હાસ્યરસપ્રધાન શ્રિઅમ નાટક)

અમ

રેખા

અકબાર ખુશાન તનમરી રાહ

સર માનસલસ

—૨૬૬ ૬૭—

વિકાસ

૧ શિવરાત્ર નાટ્ય

અ અમ

મુખ્ય પાત્રો

—૦—

પુરુષોત્તમ

અ માનસ રાહ

નનાનમ અ

માનાસાધ

મોહનલાલ

છવરાજ

સરદાર હીરાસિંહ

વિવેક નનાલ ન કવિ

અમ વચ્ચા ગેહના મુજબન એ ગારિયેવજામા ગરત ન અમેના
વિપુર થન લ્ય

અ ન વ ન ગમેનો જમાણ મુર્તિ હા વર

અ બાપાવ કો દુન ન પીચન થ ગમેન હા •

નરે તપાસો માવમિત

અમ વ ન મુખસદ જાજ નરે તાનો સદબ્યામી

પજાવતો મેક અમેયર તનુદર

ગરી નાથ દોર મી એર એ જ મફત • [૧

અનુરાધ બ મીઅ

મીનગ

માનાવતી

મધુરી

૧ પુરુષ

અબાસન કુની જાહેન-કવિગત રેડી ભ મની

અબવાસની મેડી કડરી નગ નમની પત્ની

તેની ના પી જાન

નેક સાકર દવદિ

આગલા પ્રવેશોનો ટુંક સાર

ગાંધીમજા શેઠ અંગાણાજીના જંગલમાં અનુભેભીએ પ્રેક્ષકેન ગાંધીજી, ઢાગોર અને કપિ નાનાડાજીની પ્રતિભાઓ સંખરે વિખત જણાવી રહ્યા છે. નેટલામાં શેઠનો પુત્ર સારાભાઈ જે પારીસમાં ગવેરીની પરીમાં મેનજર તરીકે કામ કરે છે તે આવી પહેાંચે છે. અને પોતાની નાની બહેન પુષ્પા સાથે વાતો કરી પિતાની પોતાના તરફ ફેરી થતી છે તે જાણવા પ્રયાસ કરે છે, અને મધુરી અને નરોત્તમના જીવનકથાની વાતચીત કરી પછી પોતાની મહત્તાનાં જાણમાં ડુંગી, ગુસ્સા રહેવા ત્યાંથી ચાલ્યા જાય છે. અંગાણાજી પુષ્પા સાથે પ્રેક્ષકોના પોતાના તરફના સારા નરસા વિચારો મઠિ વાતચિત કરે છે ત્યાં પ્રેક્ષકોથી કંટાળેલી માયાવતી ખીજવાલેલી આવે છે. વચમાં પ્રેક્ષકો આવતાં પુષ્પા ગમરાઈને ચાલી જાય છે, અને પાછળથી નરોત્તમ પણ હેઠેરાઈને આવે છે અને માયાવતી અને નરોત્તમ જાને અંગાણાજી સાથે પ્રદર્શનથી થતા પ્રેક્ષકોના કંટાળા બાજબી રસબરી ચર્ચા કરે છે: છતાં અંગાણાજી પોતાની હાલતવાના રોજી છેડેનો નથી, એટલામાં જીવરાજ પૈલ આવે છે. જીવરાજની રૂબરૂમાં નરોત્તમ અંગાણાજી તથા માયાવતીની પ્રણાલિઓને પ્રબળ રીતે દર્શકો કેરે છે અને જીવરાજ સંદિગ્ધ ચાલ્યા જાય છે. એટલામાં ગાંધીજી તથા રવિબાબુનો વિદોષી હીરશંકર આવતાં તેમની વચ્ચે કેટલાક વાદવેવાદ થતાં અને તે ખીજડને ચાલ્યા જાય છે. પુષ્પા ને મધુરી હાલત-પિતેત કરતાં હોય છે ત્યાં નરોત્તમ આવે છે. પુષ્પા જા છે અને નરોત્તમ મધુરીને પરસ્પરની પ્રણયચર્ચા દર કરવા સમજાવે છે, પણ વિચારની વિરહતા પડતાં મધુરી નરોત્તમને તિરસ્કારી પુષ્પા સાથે ફરવા ચાલી જાય છે, એટલામાં નરોત્તમનો છુનો મિત્ર મોહન વિદેશની યાત્રા કરતો આા તેને મળે છે અને વાતચીતમાં નરોત્તમ તેને પોતાના જીવનની વાત કહેવા માટે છે. તેમાં મધુરી તથા ઢાગોર સંખથી કેટલીક વાતચિત ચાલે છે એટલામાં ઢાગોરનો પત્ર તથા કેટલો આવતાં નરોત્તમ ખીજાય છે, જેટલે મેહનની ખુબીથી જાને મધુરીને વશ કરવાની માર્મિક પેરી રચે છે. અંગાણાજી સહકુરુંબ જાકારથી ફરીને આવે છે. અને દોંગ તરીકે સુષુ ગમેશેઠો નરોત્તમ આગસ મરડી બેઠા થાય છે. તે અરસામાં ઢાગોરથી મોહનની અચાનક પથરામળી થાય છે. ઢાગોર-માહન—ની આર્થ અને આંગતમિશ્રિત પદ્ધતિએ આમતત્પરતાત ગર થાય છે. નરોત્તમ પણ તેમાં ભાગ લે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

અંક ૨ નો

[અંગાણાજી શેઠના ઘરમાં આરોગ્યભુવન. પહેલા અંકમાં લેએલા દીવાનખાનાની આ ખંડ ટાપી મેર છે, અને અંધારે તે જે વચ્ચેના દરવાજા બેઠી નાંખેલા હોવાથી જાને ખંડ સમગ્ર દેખાય છે. આરોગ્યભુવનમાં અંધારે છ જાણુને જમવાની મેજ ખંડને માંય ભાગે ગોઠવેલી દેખાય છે અને તે પર ચાંદીના કુવદાનમાં શુદ્ધાળ, મોગરા, ચપ્પા, ચંબેલીના, ફુલગુચ્છ ગોઠવી મુક્યા છે. મેજની પછવાડે-અચાનક-સરારની ખુરશી પાછળની બીંટ પાસે-જે જાણુએ પંચધતુની જે પુતળાઓના હાથમાં અંજર કન્વેરીની અંગરબત્તીઓ આરોગ્યભુવનમાં સુવાસ પથરાવે છે. જાણુમાં બારી છે અને સામેની બીંટમાં દરવાજો છે. તેમાંથી બાગ દેખાય છે. અંધારે ત્યાં ચંદ્રજ્યેષ્ઠ પથરાઈ દેખાય છે. ખંડમાં રોશની એવી ખુબીથી કરી છે કે કીક ભાગે તેા બાગની ચાંદની પણ સહજ દેખાય.]

[પરદો ઉપરતાં નરોત્તમ અને મોહન રીવાજ-ખાનામાં વાતોચાપ કરતા નજરે પડે છે.]

નરોત્તમ

[સુરોપીઅલ રીવાજસર મોહન સમર્થવિત વક્તો સમ્બો છે. મોહને તેા એજ રાખેતા

નરોત્તમ

એનું નામજ ના દેતો, જાણે એવી કોઈ વ્યક્તિ હસતીમાંજ નથી. ટાગોર જેવા કવિ-રાજને એવા પામર પ્રાણિનો વિચાર પણ કરવાનો વખત હોય કે? [હવે બંને હસે છે.] અને ઉપનાંત મેં આ લોકોને કહી દીધું છે કે એંડ્રુ સાહેબથી પણ આપ અહીં યુમ રહેવા માગો છો એટલે હવે ધણું કરીને એ આફત પણ નહીં આવે.

મોહન

વારું એ થયું ! પણ ટાગોરનાં કુટુંબી-જનોની વાત થાય તો ? એને કે અચ્ચાં-કચ્ચાં ખરાં કે ?

નરોત્તમ

મારી જાણે બસ ? આગણ કોઈક અવ-તારમાં મને કોઈ અંશુલી કે ગંધુલી નામા ટાગોરના કોઈ સળધીને મળ્યો હોઈ એવો ભાસ થાય છે, પણ મોક્ષ સદ આવતુ નથી. તું તારે ગમે તેટલાં અડધી દેજોને ! જેમ જરૂરી તેમ આપણા કીરસાને માટે વધારે સારું.

મોહન

[વાત ગમતી નથી.] ના, ના, એ તો કદાચ બીચારીની અદનક્ષી કરી કહેવાય. આપણે મર્ષાદા ઝોળધરી ના જોઈએ. વસ્તુસ્થિતિનો કેક તો ખ્યાલ ગણવોજ જોઈએ.

નરોત્તમ

નહતક મહત્ત્વ ત્યાં મયાદા કેવી ? વસ્તુ-સ્થિતિનો ખ્યાલ રાખવો હોય નેનાથી આ વેપજ કેમ લેવાય ? અદનક્ષી કે નઅદનક્ષી, પણ ફોજદારી કાયદામાં વેપધારીપણાને તો સારી શિક્ષા ફરમાવી છે.

મોહન

હે ! ખરેખર ! [જરા મુંઝાય છે.]

નરોત્તમ

મન ન ટાંચવેત અપભ્રંશમાં કહું તો 'આવી ભરાણા ને આવી ભરાણા.' હવે તો તારે બજારજ છુટકો. લાંબી મુદત નહીં ચાલે એમ સમજ સંતોષ માનજો.

મોહન

હા, પણ ફરજેતો થાય... ..

નરોત્તમ

મારી સ્ત્રીને સાચ કરી દશ તો બદલામાં હું તારા પર ફોજદારી અદાલતમાં ફરીયાદ નહીં નોંધાવું એ ખાતરી રાખજો. [હસે છે. પણ હવે મોહનનો ગંભીર થવાનો વારો આવ્યો છે.]

મોહન

મામલો ગંભીર છે.

નરોત્તમ

આપણે ગમરાજ જમણું કે ચેતણું નહીં તો બાજુ દેં મુધરશે નહીં [બહુજ ગંભીર] જો, સાંભળ આપણે વ્યૂહ રચના કરીએ. અમારો અદીતો સેનાપતિ મારો સસરા. છ તેના પરજ હુમલો કર. એને મદાત કર; હું તારો જમણો પક્ષ લઈ ફોજબાને ફટકાવીશ. કદાચ બીચારી પુષ્પાને પણ ડામો પક્ષ લેવો પડશે. બોગન પહેલાં તો કદાચ વિજયડંકો થઈ જશે.

મોહન

એમ અર્ધશિ થા માં ! કિનારો આંખા પાકે ! મને બરાબર સમજાય. તારા સસરા-સેનાપતિ પર કેમ હુમલો કરે ?

નરોત્તમ

એને આંધી લેજછા લાગી છે. તું ટાગોર છે. એટલે કે હાંદનો મદાવીજ, પછી લાંબેને મોહનદાસજ પાંચનાથ બને. હાંદ રખરાખ્ય મારે તને પણ આંધા અભિજ્ઞાન નથી. પણ

અનરાડને કહી દે કે મધી વિધિએ મુનામગીરી
હોઈ દતે એવું ગમ

મોહન

પણ ગારીવિધી શી છે તે પણ -
ગણુનો નથી

નગનગમ

નગનગમ અને નગનગમ ન સદાકર
હરી તો ખાનાં છ કે પેઠાએ ખરેખ આ
મોહનમત્રનુ ગદ્ય મનજો તો રાહવે રમ
વનમા મળી ગયા

મોહન

તા પછી હું એમ કેમ કહી શકું ?
માધીવિધ નાશમુદ્ધિ છ ?

નગનગમ

કેમ નહીં ? તારે માન કહેવનુ છે
શોભાનું ન નાનીત કરવાની જરૂર નથી
[દુનવાળ ૫૨ કે આખડા યાદ ૭] જો
દરે અવશ્ય ધર્યા સસાઈ અરવા
યો છે

[આવૃથ જુવનન રસેયો પુષ્પા આર છે
તેમું પડુ સમરાનુકૂળ પજાવકર
સળ્યા છે પરા આખમાની રમી સ ગ
૫૨ કહી જીવેલી બાકીયો બ લી
કીતાર છે અને સાગીમા પળ તેરીજ બલીક
વારા દપકીઆ બરેલી છે બદન દૂધી
બાવલ, સ ન રમનુ, દાષમા નમન વ્યમ
પર લમ થયા નથી રીડુ તોપા નેથી
અગ્રહિત બાતી મોહક મ ડ મરજ
દેખાડ આવે છે આજુરજમા મુખ્ય ન
હીરા અન મોહનિત કપાત્ર ૭ કોઈમા
પાતલી સાગીનથી પાતાનુ લગીયોડ
છે, અન દાષમા મોહનિત બજીઆ
નાદન નેને આ ૧૨ જોઈવ રહે છે]

પુષ્પા

[નરોત્તમ પામે આવી, દુઃખથી] નરો
ગમમાછ જગ આગેગપુવનમા નગર

ગમેને! કે આખી તો નથી રહી! નૈઆરી
કનવાનો વખત બહુજ આજો હતો

નગનગમ

[હમે છે] પુષ્પાસી બહેન રાજ્યમારે
તેમા આખી ગમ કે ? [મોહન] જુઓ
મરજ આ વહેન આખી સર્વેશ મનમ
કરસ છિત્તુક છે અને તેરી મોહ ની કનય
તેની મહુજ લિયારીને બીક થાો છે

મોહન

મને તા એમ પી કૃતિમા આખી કાચન જ
નથી

નગનગમ

અનુ હાજે તોપાનુ છે ૧૨ હીરના મદા
આખા કે જણુએ ?

પુષ્પા

[સરમાછ] મનકરી ય કરો છે નરોત્તમ
બાહ આખી હમે તો તમારે શિર ન મતા
રતા નાની

નરોત્તમ

તા તે નહોં મલે આખી તારી અને
ત્રિસા અને કેમ ? લે તારે જોઈ આખી [નરો
તમ બોજનાવધમા મન છે]

મોહન

શિક્ષક કે પરીક્ષક શીખનાર કરનાં તો
કેક તવારે કામેન હોવો જોઈએ કે નહોં ?

પુષ્પા

હાતો!

મોહન

તવારે મને તો વિચાર થાર છે કે બીચાન
નરોત્તમ શેઠ તમારી રચનામા કેમ આખી
કાગી શાકે ?

પુષ્પા

[અમછ, સરમાછ, અને નથી કીમન
ધરી જગર દે છે] કવિગચ આજા અમ્ય
અજ્ઞાન દનોથીજ કવિતા રચાતી હશે કે ?

મોહન

મે દમચ કહુ તોતમે કવિતા કહો હા ?

પુષ્પા

[વધારે શરમાય છે, અને હોંઘા દ્વારા છે.] મને આવી મહેમાનગીરી કરવાનો મદાવગે નથી એટલે સદજ શકા યદ, બીક લાગી.

મોહન

[મૃદુ હાસ્ય] ને નરોત્તમ લાઈ ટાળશે. [પુષ્પા મુંગી રહે છે.] સૌદર્ય સાધનામાં સ્ત્રીઓનું કુદરતી સાધાન્ય છે.

પુષ્પા

[એક પળ રહી સૌદર્ય કેને કહેવું? એ શામાં હોય ?]

મોહન

સૌદર્ય તમારે શોધવું નહીં પડે. [પુષ્પા મોં મરડે છે. એને આવાં તકલીફ અભિનંદન નથી રચતાં, એટલે ટૂંક ગંભીર બને છે.] સૌદર્ય તો, બહેન, સર્વત્ર છે. માત્ર આપણને જાનાં આપણું જોઈએ.

પુષ્પા

ધણીએવાર એમ નથી બનવું કે જોઈએ તો પણ મોજણીએ નહીં? સૌદર્યનું પણ કે પ્રમાણ-માપ, આધાર જોવું હશેસ્તો.

મોહન

અવગ્ય, પણ એમાં વ્યક્તિગત પ્રમાણજ અનિશ્ચય પડશે. સામાન્ય તો બહુ સંભવતાં નથી. નજર નજરનો ફેર.

પુષ્પા

પણ સંસ્કારી અને બીનસંસ્કારી નજરમાં પણ ફેર ન પડે ?

મોહન

પડે: અને તેટલે અંશે સમાન સંસ્કારીને કદાચ આગામ્ય પ્રમાણ સાંપડે.

પુષ્પા

ત્યારે સૌદર્યની પીઠાન મનુષ્યમાં અંતર-

ગત-આત્મજ નથી, યાગ્ય બાલ્ય સ જોગે કેળવેલ ગુણ છે, નહીં કંવિરાગ ?

મોહન

ને કેમ કહેવાય ? મારા પૃથ્વી પથંટણ દરમીઆન યણ્યએ જોવા કહેવાતા જંગલી કાંક જોયા છે કે જોમના આચારવિચારમાં. રીત-રીવાજમાં, વસ્ત્રાલંકારમાં, સદજ સૌદર્ય જોમ આપણી નજર દે. એકવાર હું દક્ષિણ અમે-રીકાના પહાડી મુલકમાં જતા ચલ્યો હતો. ત્યાંની સ્ત્રીઓએ તેમના માદા અલંકારમાં રંગમિશ્રણ કરી સૌદર્ય દાખવ્યું હતું તેનો પુનરાવિર્ભાવ તો કેટલેક વર્ગ આજે જોયો, Blue and white and pearl with red and white roses. [છેલ્લા શબ્દો પુષ્પા સામે અનિમિષપણે જોતો જોતો અનિમંદ રવે કચ્ચારે છે.]

પુષ્પા

[મમકમાં] માફ કરો, કવિરાગ ! મારી ભુલ યદ. આપને આટલી તરફી આપી તો મારે આત્મસાધના સંભળવાનો વારો આપો. એ સંભળવાની મે આશા તો બહુ રાખી નહોતી. અને મધુબહેન કે ફાદાના હાજર હોય ત્યારે મારી ગણતરી પણ ક્યાંથી થાય ? પણ ખરું કહું ? આપનું એ મિથ્યા અભિનંદન પણ મને અલ્પકારક છે.

મોહન

[નવા, અબુધામાં કિમળકાના પુરમાં તણવ લાગે છે.] એમાં મિથ્યા સ્તુતિ કે નથી ! તમે મારી પાસે સૌદર્યની વ્યાખ્યા માગી, અભિરામ કે પ્રમાણ દર્શાવ્યું. મેં તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપ્યો. એમાં મિથ્યા સ્તુતિ કેમ આવી ?

પુષ્પા

તે મારાં કાષ્ટ્યાને પુછો.

[આ રસિક નાટકનો બીજો ભાગ આવતા અંકમાં]

તંત્રીસ્થાનેથી

૨૨૦ મોહાદકુ

કે એલિની, નિજરણી સતરિની અને રામરામિણીના કાલ રા રામે ત્રદ સ ખગાપર મ નંગરકરના મત્યુની નંધ વના અમી જે થય છે ૨૬ દિવ મા ૩૩ તના મત્ર વના લમમય કરના મિ કદીએ નર માત એમને ૭૬૫૬ રાગો અને સુદર નાગ રમ્યા ૭ અમની કવિતામ મુજરાનન મુદત્તરની કુદ ના મારે મુજરાની મુદત્તર ની મ કિંગના ખન દેખક આવે છે એમગ અમની કાકરો ન વરા કના યદા ના બા થી લખાસરાનું મત્ર વરારે રાખુ છે આ એમના એમલુ થગી કવર રીતેમારુ કે એમન કોમા રારાથ કો વમમતા છે ના મુઆવે ૬ વિષામ છે માલ્ય ૧ તના મમતારુક રાગમેશા વિનસ્યો છે મી છે કો મુક થરી એ મનાકા બનેષ ૨ ક્રિઆરા ના એક મુજથી મામેકા એ ચીનમ એ મુજરાની આતમકારેલો ૫૫ ન ૧૩ કીપ થો છે

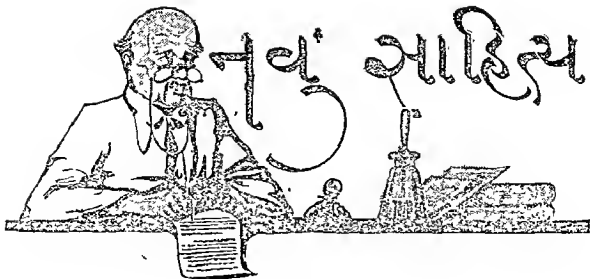
૧૭ બજનના અરિજાથી માથી અરેકા થા અને મગરનાને ક્રમી તો આ કવિએ

વ ને ૧૫ છે આપી ૭ મી અનક ન અવિત અમને કવિતાન કુસુન વધા ન અગ્રનજ થમની કામે અમના પર ૭૧ રીમ ન કીજ નહા વજુ મથી તમ હ મગ કુસુમ ક મમ નહી તજુ ઉતરોતર વધારે માલક બાત થવાજ ગા અજ ગાની મદેથી છુગા થ ૭ અજખામના કાવત રામ મુજરાન એ જખન રીન છે

૨૧ રામમિદ દીપસિદ્ધ ધનમાનના

અકાઠ મુખી ૧૫ લેન અમી જે થય છે રાખુ જામે મ દમખુ દમખુ ૧૫૧૧૫ મુજ ની મદિયજ ૧ મરખની કાગત ૧૫ ૧૧૫ ૧ આ પરી અમને વગાજ નમ છે

૨૧ જામરની સાદિયમક મિદ છુકી મથી જ્યા થળી મ કાપરથી રતી આ એમના કમાદના કામ સરુ સદિય આ ૫૭૫ રેનિક પદના મુજરાનને મળે નમની રવેશકમિની અનુત વખર રતી અને નાના મોળેના અવનમા ને થમી વખત દેખા રેની

લેખક:

રા શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ,
સભ્ય, સાહિત્યસંઘ

સંસ્કૃત સાહિત્યનો હાતિદામ—પ્રો. એ. મેકડોનલ્ડ કૃત અંગ્રેજીનું ટિપ્પણો સવિત ભાષાંતર—ભાષાંતરકાર: અધ્યાપક: મોહન-લાલ પાર્વતીશંકર દવે. સુરત, પ્રસિદ્ધ કર્તા: ગુજરાતી માહિયપરિપદ્ધ લાંડોળ કમીટી, મુંબાઈ, મુદ્રા: ૨. ૪-૮-૦.

ગુજરાતના સાહિત્યસંસ્કારમાંનો અંગ્રેજીના જ્ઞાનથી અજાણ મોટો વર્ગ ખાસ કરીને અને મામાન્ય વર્ગ આ કીમતી પુસ્તકનું ભાષાંતર જોઈ આનંદ પામ્યા વગર રહેશે નહીંજ. આ પુસ્તક આટલાટલી કળજી, સૂક્ષ્મતા અને સફલતાથી તૈયાર કરનાર અધ્યાપક દવેને અને આવાં પુસ્તકોને જેમ અને તેમ જાણી ગુજરાત આગળ રજૂ કરવા કેટલુંક સાહિત્ય પરિપદ્ધ જેવી સંસ્થા અનેને ખરી રીતે ધન્યવાદ ધરે છે. અધ્યાપક દવેની રસજાતા અને ભાષાંતર કરાવી સફલ કલાથી ગુજરાત વર્ગોથી સુપરિચિત છે

અને આ પહેલાંના અને આ ભાષાંતરથી એમણે આપણા સાહિત્યકારો પૈકી જેમણે ભાષાંતરકાર નરીક નિર્મલ કીર્તિ અને હિન્દુ સ્થાન-નૈમગિક લેખકો જેવું લગભગ-પ્રાપ્ત કયું છે તેમાં એમને નિર્વિવાદ રીતે ગણવા જોઈએજ. આપણા સાહિત્યના દેશીક અંગો એવાં છે કે ત્યાં રવનત્ર કૃતિઓ કરતાં આવી ભાષાંતરકૃતિ પણ એ અણુવિકર્યા અંગની હાત તો વૃદ્ધિ કરે છે.

અધ્યાપક દવેએ આ કૃતિને એના મૂલ્ય કરતાં પણ વિશેષ સંપૂર્ણતાથી વધારી છે. મૂલ્ય લેખકનાં અત્યાર સુધીનાં સંશોધનનાં પરિણામો આ ગુજરાતી ભાષાંતરમાં એમણે દાખલ કર્યાં છે. વળી વચ્ચમાંવચ્ચમાં જ્યાં મૂલ્ય લેખકે ઠોકરો ખાધી છે ત્યાંની વિષમતાઓ એમણે રખણતાથી દર્શાવી સુધારી છે. ઉપરાંત ગુજરાતના કે હિંદના જે લેખકોએ આપણા સંસ્કૃત સાહિત્યના હાતિદામમાં

પેલી 'ઓર પરિવહન' શાહકારના સપા-
દામાં આ કવિએ ખીચારા આવી ગયા છે
અને નેથી એમને ખીછ વાર આમાંનું બીજું
નળાખ્યાન રચવું પડ્યું છે. 'હરતી ઓટ' એ
શબ્દોથી કવિ એકની સફળતાની હરતી અને
ખીજનની ઓટ આત્મ-રીક્ષણથી પાદખી ગયા
હો છતાં રા. મોદી આ ખીછ વારની કૃતિના
કર્તાત્વ માટે શંકાસ્પદ કેમ બન્યા છે એ
વિચારવા જેવું છે.

આ કૃતિઓ અને આપણા પ્રાચીન
કાવ્યસાહિત્યની આપણને જેમજેમ વિશેષ
અને જુનાગાંધુની પ્રતો મળતી જશે તેમ
તેમ નર્મસિદ્ધતી કે મીરાંની, ભાગ્યજીની કે
મેઘાનંદની કૃતિઓ વીશેની આપણી આવી
શોખાશોખ શંકાઓ દૂર થતી જશે.

રા. મોદીના આ સાચા સ્નેહઅમને અમે
પુનઃ અગ્નિનંદીને આ ઉપયોગી કૃતિની
કુંકી નોંધ પુરી કરીએ છીએ.

શ્રી કાર્મસ ગુજરાતી સમાનાં હસ્તક્ષિપ્ત
પુસ્તકોની સવિસ્તર નામાવલી-નંવાર
કરનાં : મ. અંગાસાવ ગુરુખીગમ જાની,
પ્રકાશક : શ્રી કાર્મસ ગુજરાતી સમા-ગુપ્તા,
મુદ્રણ : ૨. -૦૦-૦.

આપણા ગત દેશકાલના અને સાહિત્યના
ઈતિહાસ મંદિરની રચના કરવામાં અતીવ
ઉપયોગી થીમતી મોટાકા હસ્તક્ષિપ્ત
પુસ્તકોની સવિસ્તર નામાવલી આપતા આ
કાર્મસી પુસ્તકની મોટીમોટી છતાં આવશ્યક
નોંધ લેવાનો લોભ અમે અટકાવી શકતા નથી.
આ માટે સમાના અને આપણી પ્રાચીન
સાહિત્યકૃતિઓના શોધનદક્ષિણ રા. અંગા-
સાવ જાનીને અગ્નિનંદન ધટે છે. સક્ષાએ
સંપ્રદેશમાં હસ્તક્ષિપ્ત પુસ્તકોની રૂપરૂપા
આ નામાવલિની પ્રસ્તાવનાનુસાર રફર છે

અને તે પૈકીમાં. આમાં ૫૦ નો સમાવેશ
થાય છે. પ્રત્યેક હસ્તક્ષિપ્તને કુલ પરિચય
આ નામાવલિમાં જેવો અને જેટલો જોઈએ
તેટલો કરાવવામાં આવ્યો છે. અને એમાંથી
પ્રેરક અને પ્રકાશક અવતરણો આપવામાં
આવ્યાં છે અંતમાં (૧) વિષયાનુક્રમણિકા
(૨) લેખકો, સંપાદકો આદિની અનુક્રમણિકા
અને (૩) શબ્દાનુક્રમણિકા આપવામાં આવી
છે; આથી મંદિરના ઉપયોગી દ્રવ્યને આપ-
ણને પુરો ખ્યાલ આવી જાય છે.

આવી નામાવલિની ઉપયોગિતા આપણા
સાહિત્યનો પ્રત્યેક અભિગાની કલ્પકતા અને
હર્ષથી સ્વીકાર્યા વગર નહીં જ રહે. સમાને
આ બાબતમાં અમારી વીનંતી છે કે જે
મંદગતિએ આ 'શબ્દદેહનું' પ્રકાશન
થાય છે તેમાં ઝડપ લાવવી ન
જાતી જેવા જોખમદાર સાહિત્યરસિકના
સાહાય્યમાં ફેટસાક નહીં સાહિત્યસેવકોને
જોડી આપરા. આથી આ મહત્ત્વનું કાર્ય
એવા પ્રકારની દેખરેખનીયે જલદી ગતિમાન
થશે અને આપણા સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ કે
ગુજરાતી સાહિત્યના જે સંશોધકોની આપણે
ત્યાં મોટી ઓટ છે તે ફેટસેક અંશે પુરાશે.
ગુજરાતી સાહિત્ય અને ભાષાના વિકાસકર્મમાં
દાન જે પોતાસાથ સંક્રાંતિકારક યુગ પ્રવર્તે
છે તેમાં આવું ઉપયોગી કાર્ય જે વહેંચું પાર
પડી શકે તો આપણે એની ત્રિધિમાં અનેકશુભિત
વેગ અને જલ આપી શકીશું.

સમાના આવા ઉપયોગી કાર્યનું, અમે
વળી હૃદયીએ છીએ કે, ગુજરાત વર્તીકપુલર
સોસાયટી, ગુજરાતી પ્રીન્સીપલ પ્રેસ, ડાહી
લક્ષ્મી પુસ્તકાલય, વડોદરા નાજખના પુસ્તક-
ભંડારો, જેસલમીરના અને ત્રીજાવાડના
પુસ્તકભંડારો, આખા દેશની શોધનસંસ્થાઓ,

અને કેપર્ગત આ રજા વાળીના જીવના સાદિત્ય ના રસિયોની રક્તિઓ ગોળપોતાના હાત નિખિનેરી અથવા દુરન્યાદ નામાવચિઓ મરત તેઓ કરતા કરાવવાનું અનુકરણ કર આ આથે સદિત્યમા રમ નથી લેતી એવી ધૂણેદ દુટીછવઈ" પક્તિઓ પને આપણ આ પુરાકથન વિનશમુખે એકલુ શતુ જ્ય ક તેના નમાવ કરવા આટે ગુલરાવના રાક ગામ કે મહેર માટે આવી યાદીઓ કરી ત્યે નરો કરી લે એવા કાલમરજી અવરચ કરતા જોઈએ ધારીએક જીવની વપરી પેગીએ માનિના ગોરા તેમજ તીથીના ગોરા કે જીવના મનાવના જગતો કે લખકો એમના સિધોના કે પ્રસમકોના વારસો પામ આ કાપકોએ જીવ જોઈએ આ ગાદિત્યના નમે એમને માયના કરી જોએ

વળી અમા દરતનિખિતની એક કરતા નધુ નાથે પશુ જીવોની મમરત જાવનની જીવજીવી પેટીઓમા રાખવામા આવે છે તેમ રાખવામા આવે આથી એકજ દેહાણી અને એકજ પ્રતનો કાલ સજોગે મા નામથાવ તેને માટે પશુ જોગનઈ થઈ રહે

ગુજરાતના સાદિત્ય મા સરાવનરમિક અને ખાત કરાને નરીન દનિદાકરસિતવર્ગન આ નામાવથી વચી જવાત અમરી આમ અવરમજ છે

કૃત્યમનુષ્યક ભય ર જો-ન આકક અપવાક રામનારાયણ વિષ્ણુ વધ પડ, રાકાક ગ પ્રાણીજન વિષનાથ પાક મદિત્ય પ્રકાસન મદિર, અમદાવાદ મુમ્બ ૨ ૧-૮-૦

આપણક પદે આપણ અવચીન દનસદિત્યના દેહાખાનો આ સમદર્શી એકર અને વકાક ગીને સુપરિચય

કરોપા છે આપણા માન્યમાદિ પન મિકામકમ અને અભિરૂદિ માપવામા જોજ કવિઓએ પોતાને હાવરન પને રહા ગો તેમને આમા રિકામ આ રમની દાદ રથાન આપવામા આવ્યા છે આ દિવે જે થામ સદિત્ય નમરો આપણે ત્યાથ ના છે નમ આમઅદો પશુ અને રસુ મ્યાન આ રીંગી છીજ

અમિકામા અમદરે મુદેવા મા પે તેમજ તેમના જનક ન નકિતરનુ રસ ન આપક અને મરમ દરિયા નિપગુ મુ ક આપણી રમમર્દિત્ય આગ્રાદન કાવતામા એ પણીએક રીતે વપકારક થઈ પ તેનુ છે લમ સદિત્યન આ અગની અનદની આપ ડી જીવતાએનુ સમા પશુ ન કરે છે આપણા કાવતા દેહાતમા દર વિશવના થ જીવ કરવામા કેનુ નાદી છે એ આથી આપણ કવિગણા મદક શકમ પાછન જામમા આપેના પિપ્પરો પગ મરસ રીતે મુદવામ આવ્યા છે અમે રમગીએ છીજ કે આ નીન મમદની રિવિધનાના આપજો મિકવગ અનુગોગ કરે

મુનગીથર અને સજન કરી મુનિરાજ ને વિશાનિજયછ નકરાક શ્રી યગો રમ ન મથમાજાનું વપરપાકે ગ ના જવ નમર મુમ્બ ૩ ૩ ૮ ૦

પ્રજુગ પુગકમ મુનિ રિદિ વિશવિજયએ અધાગ શ્રમ લેલ ને મદાન જૈનમાધુ હીર વિશવિજયે મહેનત દ આકમરના મન વપ જૈન મમરાની ગુર જાપ પાડી હતી તેના છવનનો અને મમવનો દનિદામ દેવતા યમાસ આગો છે ઐનિદાસિક સાદિત્યની રૂદિએ કરાએ ઐનિદાસિક સાધનોની મલ લેલ જાવના યવને નિવદાવાત દરિધી મલતુ મગાપન કર્યું છે

લેખક પોતે જૈન સાધુ છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકના નાયક મદાન જનાયાએ દના. પણ લેખકે ધર્માધનાથી પર રહી જે શુદ્ધ ભાવે સત્ય કથનો રજુ કર્યું છે તે માટે અમે લેખકને અભિનંદન આપીએ છીએ.

રા. રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે:—

લેખક વિદ્વાન જૈન સાધુ છે, એટલે સ્વામાયિક રીતિ નૈતિક સિદ્ધાન્તોનું પ્રતિપાદન કરવાની અને અવારનવાર જુની ભાવના અને આધુનિક જમાના વચ્ચેનો વિરોધ સ્પષ્ટ કરી બે યોગ્યચયન કહેવાની તક આપનાં પોતાની કલમ અડકાવી શક્યા નથી. આ કારણથી ફક્ત ફક્ત આ પુસ્તકના ઐતિહાસિક સાહિત્ય તરીકેના ગૌરવને આચ્છા દે છે; અને આ પુસ્તક લખવામાં સમક્ષેણ લેખકનો ખીજે હેતુ જોતા કહે છે.....મારા માનવા પ્રમાણે લેખકનો વિચાર માત્ર ઇતિહાસ લખવાનો નથી, સાચેસાચે જૈન સાહિત્યમાં ઉમેરો કરવાનો પણ છે; અને આ દક્ષિણદુથી જોતાં પુસ્તકના આ ભાગે કેટલીક મકારના વાંચકોને આકર્ષક પણ નીવડે, એ સંભવિત નથી.

આ સાથે અમે પણ સંમત થઈએ છીએ. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં હાશરના સાકાર નિરાકાર (પૃષ્ઠ ૧૮૩) સ્વરૂપની મીમાંસા કરતાં લેખક

નિરાકારવાદનું સમર્થન કરતાં નીતિવાદ અને વેદાંતમાં કનરી પડે છે. અને તેજ પ્રમાણે કેટલેક સ્થળે આજ્ઞાણ ધર્મની અથવા નો આજ્ઞાણની વિરુદ્ધમાં હકીકતો (પૃષ્ઠ ૧૫૧) રજુ કરે છે. આ બધું અમને અનુગતું જણાય છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકનાં આટલાં દૃષ્ટાંતો દૂર કરી તેની પાછળ આપેનાં ધણાંજ કીમતી પરિશિષ્ટો પાછળ જરા જોઈએ. તે બધાંને આપવામાં મુનિજીએ ઇતિહાસની ઘણીજ કીમતી સેવા બજાવી છે.

આ સર્વ ઐતિહાસિક સાહિત્યની દૃષ્ટિએ જોતાં પ્રસ્તુત પુસ્તક શુજરાતના માહિત્ય-પ્રદેશમાં ઉપયોગી સેવાઓ સાધે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિ સન ૧૯૨૦ માં બહાર પડી હતી. એની દ્વિતીયાવૃત્તિ આટલા હુકે સમયમાર્ગ કાઢવી પડે તે બહોળા ઉપયોગિતાનું પ્રમાણ છે.

આપણા ઐતિહાસિક સાહિત્યની દ્રવિદાન-વસ્થામાં આવો મુંદર મૂલ્યવાન અંથ સ્વયં માટે લેખક મુની વિદ્યાવિજયજીને અમે ફરીથી અભિનંદન આપીએ છીએ.

સ્વીકાર

લ્હમગએલ તિતકા અથવા માન્ય ગૌરવ— અનુકર્તા રા. પોપટલાલ પુનભાઈ શાહ, પ્રકાશક: રા. દલીપેંદ પુનભાઈ શાહ, વાંકાનેર (કાઠીઆવાડ), મુલ્ય રૂ. ૦-૬-૦

કવિવર ગોડડસ્મીયના 'ધી ટેક્ટેડ નીલેન' નામક કાવ્યનું આ અનુકરણ છે. આ કાવ્યનાં ભાષાંતરો આપણી ભાષામાં આગળ થયાં છે તેમાં આ અનુકરણથી એક બધારો થાય છે. અનુકર્તાએ યથારુચિ વિવિધ છંદો ને વસ્તોનો ઉપયોગ કર્યો છે. કૃતિ

એકંદરે સફળ છે નામ સૂચક નથી.

સાહિત્ય વાચનમાળા—ભાગ ૧ લો, પ્રયોગક: રા. પ્રીતનરાય વ્રજરાય દેશાઈ, પ્રકાશક: ધી શુજરાત ઝોરીએન્ટલ બુક ડેપો. અમદાવાદ.

પ્રસ્વીન અને અર્વાસ્વીન શુજરાતી સાહિત્યકારોના ગ્રંથ અને પદ સાહિત્યમાંથી યૌચિત્યથી દોહન કરી રા. દેશાઈએ આપણા નાના વિદ્યાર્થીઓની રીક સેવા કરી છે.

મોગજોનું સામાજિક જીવન

૧૯૩૬-૩૭

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૦ થી]

દુરેથીય ગામ મોગજોની પુરોણીમાં ફોડીઓડાડા ફાંદુરનામના અને હતા મગી રાત જે હતી એ કે જે વ્યાખ્યાન પુરોણીમાં મગજની જાક્ષીન નાજવ પાડોમ કન્ય અધિ હી તે કરે તો એ પ્રસન્નતાપર્યંક એને સહ લેતા આ પ્રમાણેની રક્ષણ આનુ હતી તેને અગ્ર કાચમાં અખત કનુન રજુ પડતામાં આ શા હતા એનું કિસ્સાન કરવાન પ્રાપ્ત મિત્ર દેવ પશુ કરવામાં આવતે, છતાંએ સારામ પોતાના નામ નજર થયા જહાગીરના નખરગા પાન અને તખાકુ પશુ આનરવગરગીરના માધા તરીકે નામે કરવામાં આવતા હતા

હમારની

મેહામોગ સહેરોના સહીમતેય અને હમારો ઉભા હોવા છતાં પશુ ધનવાન અને અમીર ઉમરાવ તથાએના રહેવા જુદા પમક કરના અથવા એ એવા થર પનદ કરતા કે રફી સહેમના કથનાનુસાર જુદાગી પશુ ખરાબ હાય મોગજોના આગમન પછી મોગીમેગી હમારો નેઆર થઈ એ મમય પી યાદગાર અને વચ્ચેની હમારન લાહે ગોર રગમહેન છે જ્યાં હાન મીશન રકુપ છે એ મહેન થ દખલાના નવાન મતો નવાન સાદુગાખાએ તેનાર કરાગો હતો

મોગજોએ તેમનું જીવન સુખથી જીવીત થય અંકાગે એકથા નેઆર કરા પા હતા એ પી જાન પાગ દબુ નુધી સહેરોના કે એ જ નામ સાહામર પાગ જ આ સહેરમા અન્ય મથગ પશુ ખય છે, જેના માત્રિક કેમ ધનાન માખુખ છે એ ખમ જેસાં પી નેનુ આ સમજાય છે કે મોગજોના હીજમા

હમેશા પાગીમની વાં રજા કરામી હતી અને એ પમજના ગમ્ય મેનેમા પશુ નમ બનાવી પાગીમનો નમુનો અદી બનવા દેવના હતા નહીં ફુલ જા ફુલ મ આદિ મર આ વાતની સ પી આ છે

જદની અદરના જામ ન, ન મિત્રી પશુ નાના રાગાનથી નુમજિજત કે સમ આગર હતા પનમ, સમ પુ શીઆ દયા મુકાપરકની મજન એ આમની નામ દારી રમગેગી મિત્ર મામ તેમ નવા પદ મામ રપીઆ પાગીની મકક નાપરવામાં આવતા ખમ જહુર કીમતી રહુ ચીનથી પશુ કેમીક વપુઓ આગર હતી

વાચ, ચીતા ફીસખહુખાન અને અવતમાસા

મેગજોને શીકારો મ. મોખ હને તીર નાકના ફીક જમજા તોપ નકુવ તમ આ જોરથી તઓ સાગી રીને નરેક જ જહાગીરની પામ એક શીકારી બહુ હતી, જેનું નામ દુરેત અદાજ હતુ એ જુદા કે જહાગીરી મા લાય છે

આ બહુ જોડની જમ્દા છે કે મારા ખાન આ આ બહુગી વીસ હાનર બનવગો શીર કરો દુ પમ શીકારો રાખીવ દોવાથી આ બહુ મન બહુ જામમાં આવ છે

કુનરના તમાસાનો શોખ પશુ એગાન દનો નામ અંતે નજરજ દીના ખવમા કમુતર ની રમનો ને હામ જહાગીર પાગી ખ હમરીના ખેલ વીંચે નીચે પ્ર જિ સખુ

જીવજાન મરી વક મજુસના નજીવમ નુ હ ફી દીધા મેનુ રીર પલ વ રી ફીપુ હતુ ખ અજોને જોમ મુજમી દાર કે પી દીધા જ દેવી ર વાર અમ પાગ રજા પાગી આ જુ અક આદમ આ આ ને દારી દીધા અને અક અદની નામ તે માત્ર હોવા આ ખાર નીચી નાન ૧૧૨

પછી જેનાં અંગોઅંગ બહાર કઢી દીધાં હતાં એ માણસ જેવો ને તેવો છવતો બહાર નીકળી આવ્યો. એના શરીર પર જરાએ ધા ન હતો.

સાદગ્રહાંના સંબંધમાં એક અદ્ભુત ઘટનાનો ઉલ્લેખ મેંધવા જેવો છે. સાદગ્રહાંની આગાથી યુગ્મસતના બુદ્ધગી રાજ્યકર્તાની મુંઝવે નક્કર કેટલાક ખેલાડીઓએ કરી બતાવી. તે જોઈ બાદશાહે બહુ નિરિમત થાની પુછ્યું: “યું ‘દુનીઆમાં કોઈ અવિદ્ય અત્યાચારી વર્તમાન હશે!” પ્રત્યુત્તરમાં ખેલાડીઓએ તમી માન નહિત જવાબ વાળ્યો—“જદાંપનાહને અમારે જણાવ્યું નેહએ કે જે યુગ્મસતના બુદ્ધગી રાજ્યકર્તાનાં ફૂલ કરી બતાવ્યાં છે તે અત્યન: સાચી ઘટના છે, અને લાંબા અધિકારી આ અત્યાચારીના કર્તા છે. આની પહેલા અમારી ફરીઆદ હુજુર તક ન આવી શકી કેમકે કારણે અમે અમારાં દુ:ખ હુજુર સુધી પાવવા કેપાય સાધ્યા છે!” એનું પરિણામ એ આપ્યું કે એ દુષ્ટ અત્યાચારીને હચિત દાં: થયો.

અકબર એક જાનની ‘દાગી’ની રમત રમતો, જેને યુગ્મસતમાં ‘મેડીટા’ કહે છે એને ‘ફક મળતી આવતી હશે. આ રમત પર એનો મોદ બહુ દનો.

‘આપને અકબરી’માં સતરજ અને એપાટની રમતોનો નકશો આપેલો છે, એથી એમ સમગ્ર છે કે એ વખતે એ રમતો રમાતી હશે.

નાચનારી શરૂદેના મેઘમેઘા યોદ્ધાના નાચ કરી ઝેલોના દોરોને પ્રવૃક્ષિત કરતી—અદેખાવતી. નાચ સાંગના છ યી ને નાનના નર સુધી મસાજની રેશમીમાં થતો.

માન વિશામાં ઝાંઝો વધારે શામે પ્રવીણ હતી. ત્રણ શિકેદ પર ઝેલોનો બદ્ધ એમ

દનો. જ્યારે ઝારંગહેએ એને માનવાની તેઆરી કરી ત્યારે લોકોએ એના રમતુધે એક ગીત બતાવ્યું અને ઘેરઘેર, ગલીગલી, નાકેનાકે એ ગીત ગાતાં ફરવા માંડ્યું. એનો સારાંશ એ છે કે ધન, દોષન અને જગીર કો નિઃસાર છે. ભગવાને ઝારંગહેએને બાબાદ બતાવી સિંહાસનારૂઢ કર્યો, તો સાદગ્રહાંને જાંહોરમાં જકડી આ જગમ ગંદોવાન બતાવ્યો અને દારાને મૃત્યુનો શાસ બતાવ્યો. ઝારંગહેએ આ ગીત સાંભળી મના કરી દોષી કે એ ગીત કેલએ ગાતું નહીં: અને છતાં પણ કોઈ ગાશે તો એની જગ્યાન કાઢી લેવામાં આવશે. આ ગીત લોકોને એરડું પ્રિયકર થઈ પડ્યું હતું કે બાનાહાન પણ એ ગીત ગાનાર રહ્યા.

મેગમ બાદશાહોના પણ ચુરુ દના. ઉદાહરણથી ખવાન મુઈનુદ્દીન મીશાંન.

સવારી અને વિશ્રામ સ્થાનકો.

લાહોરનું ખમર દામ જેવું છે તેવુંજ પહેલાં હતું. દીદ્દી અને આઆના મકાનો પણ બહુ ઉંચાં હતાં. પાકખી અને ધોણની સવારી અધિક પ્રચલિત હતી. મળીકીને જ્યારેજ્યારે નેના રોગીને જેવા જવાને: પ્રમંગ આવતો ત્યારેત્યારે એ ઘોડા પરજ જતો દનો. ધનવાન અને ઉચ્ચ પદાધિકારી દાગી પર સવારી કરતા દના. બોખારા અને કાબુજથી દીદ્દુસ્તાનમાં ઘોડા આવતા દના. માસ વગેરે ઉંટ, ગાડી, એલગાડી, પગેરનાં આવતાં સરકારી સડક અને રસ્તા વિશાસ અને વિસ્તૃત દના. શેરશાહે તો વળી સારી રીતે એકેકે તેઆર કરાવી હતી. “નવારીખ દાદિ-રનાન”માં લખ્યું છે:—

મરીમ મુસાફરના આશખ માં: શહેરશાહે મરીમ સડક પર જગમે કોસન અંતર, મોઝેન

પ્રદર્શની મશહુર છે. એ સમય માધવજી શિષ્યજી અને સમયાર—શાસ્ત્રોનાં મેટલો ભાવ દર્શાવે તેનો અંદાજ બનાવર નથી કાઢી શકાતો પરંતુ અચુક્કશ્ચ એ જમાનાના વિદ્વાન હતા. યોગગણના સમયમાં પુસ્તકો પણ મેળવેલા હતાં દર્શનસામાં અમરવદ વાળી સુખો છે. કાકટર જનીઅરના સ્વામિ દાનીશ-મદખા પણ મોટા વિદ્વાન અને યોગ્ય પુરુષ હતા. જનીઅર જામે છે કે દાનીશમદખા ત્રાન્ન પ્રદરે દર્શનશાસ્ત્ર ગણતા હતા. ભગોલ અને ગાંધીજીના પણ શોખ એ વખતે એવાજ નામે હતા.

લેખકોની મંખ્યા એ મગધે અગણિત હતી. એવાના પુસ્તકો એમની યોગ્યતા, શિષ્યજી અને જલદશિતાનો પાંદો પુરાવો છે.

શ્રી પુરુષ

પદ્મના રીતજે કઠિને મોગંગાના મુદનું અ નકિશ્ચન મળ્યું જલુ' મુદિકેત છે. આ

વિષયમાં સારા લેખકો પણ મુપ છે. દર્શન-સના અધ્યયનથી એટલું સમગ્ર છે આસક્ષીમાં પોતાના મિત્રો તરફ જલુ કમર લગી દૃષ્ટિથી જોતો. કમરવનાં યદ અને મહેલો જલુજ મુદિકેત રહેતા.

મહેત્રનો પડેલો ઉકાલી લેવામાં આવે તો એક જગ્યાએ જલોગીર પોતાના પિતા અકજરની મૃત્યુશય્યા પર જોડેલો દૃષ્ટિગેષ્ઠ માય છે. બીજી જાલુએ ને અનાદરથી નામની જમણીના પ્રેમના મગ દેખાય છે. કે કે મેગલ જોગમેનો કાકો કાક પીર કાકીની પુત્ર માટે નકે પર જલુદ આવે છે. એથી વધારે જોગમેનું, મુખ, કુખ, ચિત્ર વિનોદ, સ્વપ્નના આદિ રચિતની કે' પણ અખર પડતી નથી. મેગલ જાગમેનો કીશકાલદ અને તોનકે જોડી સંજગાદ શક્તિ નથી. અંતઃપુ-રની કોડીઓ અને ખાંડીઓનો તનમનાદ અને શોરખકાર કોલ ઉત્સુક કાન પર પડે છે.

જે તમે જે આનાની ટીકીટ મોકલશો તો

મની અને મદમંગના મંયુક્ત કોટાથી
નિમ્નિર્મ મય' મેમપયોગી, જ્યોતિષી
માદિનીવાળુ ૧૯૮૧ નુ

જ્યોતિષ પ્રતિમાન અગર વરમની
દૃષ્ટિ ધરવતા પ્રયોક્ત મરખું
ચિત્રકર 'ભવિષ્યોદય' વિના
મહે ઘેર જોડા મોકલવામાં
આવશે.

“ભવિષ્યોદય પંચાંગ” અને

પંચાંગ સામટા લેનારન પુસ્તકો કમીશન મળે છે.

જ્યોતિષ સંપત્તિ મર કાલના કલા મંજ બલજો. શ્રી ભવિષ્યોદય જ્યોતિષ
રેવાશંકર ભવાનીશંકર જ્યોતિષી. કાર્યાલય. બપડીઆ ગેરી મુદન.

ઝીલવાના જીવન પથે તમા પ્રયત્નમાં જ્ઞાન, આત્મવિકાસ કે સમાજ સેવાનો અવકાશ રહેતો નથી.

ધનિકતંત્રની ભાવના નીચે નિરંકુશ હરીફાઈ જ્યાં ચાલી રહી છે તે જનસમાજનાં આ વિવિધ ચિત્રો છે. સોશયલીઝમની વિરુદ્ધનો પક્ષ એમ દલીલ કરે છે કે જ્યાં ધનિકતંત્ર છે ત્યાંજ વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય લભ્ય છે. પરંતુ આ દલીલ કેવી ખોટી છે તે મેં તમને બતાવી આપ્યું છે. દરિદ્રતા અને શુદ્ધામીરી આપણા સમાજના દૂષણરૂપ છે. શુદ્ધામીરીરૂપ વ્યાધિનું સ્વરૂપાત્મનું ચિહ્ન દરિદ્રતા છે. વળી આ પક્ષ તરફથી વારંવાર એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે હરીફાઈને લીધે બધી વસ્તુઓ સોંધી અને સારી થાય છે. પરંતુ સર્વકાંઈને ખચર છે કે ઔદ્યોગિક ઉત્પત્તિ જ્યાં ઘણી આમળ વધેલી છે એવા દેશોમાં ધનિકતંત્રને લીધે હરીફાઈ અસહ્યજ થઈ પડી છે. ઇંગ્લંડનાં મંડળો, જર્મનીનાં કાર્ટેલ, અમેરીકાનાં ટ્રસ્ટ એ સર્વંનો હેતુ હરીફાઈને નિર્મૂલ કરવાનો અને અને કોઈપણ પ્રકારનો દમરો (monopoly) સ્થાપીન કરી માલ મોંઘી કરવાનોજ હેતુ છે. હરીફાઈ ચાકી શકે તેમ હોય તો પણ માલ મોંઘી કે સારો એકે ચલાવો નહીં. દૂધ, ખેતર, રહેવાનાં મકાન આદિ પુરું પાડનારા એકએ તે કરતાં ઘણા વધારે હોય છે. અને તેથી જ નિર્ણયક અર્થ થાય છે તેનો જોગે પૂળને શિરજ પડે છે. તેજ પ્રમાણે હરીફાઈ ને લીધે વસ્તુઓ વધારે સારી પણ નીપજતી નથી. આજકાલ ઘી, તેલ, દુધ, શેર વગેરે ચીજોને ઘણીવાર ભેગવાળા મળે છે એ જાણીતી વાત છે.

આ સર્વ જોતાં સોશયલીસ્ટ ધનિકતંત્રની અહુજા વિરુદ્ધ છે એમાં કે આશ્ચર્યજનક

નથી. એ મુજબાંથીજ ખોટું છે કે તેમની માન્યતા છે. કહેવાતી સ્વતંત્રતા નેવું ટકા જેટલી પ્રજા જુએ મન માત્ર જરૂરીઆતની વસ્તુઓ માટે સત્કાર વેતરાં કરે છે. આ વસ્તુઓ શું એટલી બધું લાભ છે? માણસ એ કે રોજ મેળવના પ્રાણી છે એમ સોશયલીસ્ટો પ્રશ્ન. ખુલ્લું જોને શું જીવનમાં કમાવા શીવાય બીજા કામજ નથી? ધનિકતંત્રની ભાવનામાં આ પ્રશ્નોનો સંતોષકારક ઉત્તર મળી શકે તેમ નથી. સામાજિક સમાનતા (social democracy) ની ભાવના સાથે થોડા ફળવણી હોય તો માનની પેદાશ વધે અથવા સારી થાય અને મહેનત ઓછીજ પડે. જ્યાં દ્રવ્ય ખરી રીતે ઉત્પન્ન કરનાર નેવું ટકા માણસોને ગામમાં ધર નથી, સીમમાં ખેતર નથી, આત્મવિકાસની લાવિમાં પણ આશા નથી એવો આપણો જનસમાજ ખરેખર નિઃશ્વજ છે. સમાનતાનું ખરું તત્વ સર્વેને સરખા લાભ આપવામાં અથવા બુદ્ધિ જળને પ્રધાનપદ આપવામાંજ સમાવેશું છે. સોશયલીસ્ટોનું કહેવું એમ છે કે હાલની કહેવાતી સમાનતાની ભાવનામાં આ પ્રમાણે બને છે? આનો ઉત્તર ચોખ્ખી 'ના' શીવાય બીજો કેન્જ નથી. પ્રજાના જે ભાગ વચ્ચે રહેલી હિવાસ અસંધ્યજ છે, તેથી કેટલાક અપવાદ બાદ કરતાં હેલકરીનો પુત્ર હેલકરી અને મીત્રમજુરનો પુત્ર મીત્રમજુરજ થાય છે. ત્યારે બીજા બાલુ જન્મથીજ દ્રવ્યમાં આજોડનો ધનાઢ્ય મીત્રમાલેકનો પુત્ર ગમે તેવો અનાડી હોય તો પણ શહેરના ઉદ્યોગોને નેતા થાય છે. આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે રાજકીય સમાનતા સાથે ઔદ્યોગિક સમાનતા પણ ન આવે ત્યાં મુખી

કે સ્ત્રી અપરાધીઓના કેસમાં), કેળવણીની સીમાયતી તરીકે કામ કરતી નીલાગળાનો અને પ્રસંગ મળ્યો હતો. અને તે ઉપરથી મારી ખાત્રી થઈ છે કે તે સ્ત્રીઓ નાગરિક તરીકેની ફરજને પોતાને માથે લે તે જનસમાજમાં નિઃસંશય ન્યાય અને નિષ્પક્ષપાતની શ્રદ્ધ થાય તથા કોઈ પણ વ્યક્તિના નિર્ણયક વ્યક્તિના ઘટાટો થાય. આ રીતે સામાજિક સમાનતામાં સ્ત્રી બહુ આવશ્યક ભાગ બનવાશે. પણ ઉદામ મનવાળા સોશયીસ્ટના કાર્યક્રમમાં પણ લગ્ન-વ્યવસ્થાને કે પણ ફેરફાર આવતો નથી એનું કદી પણ વિરમરણ થવું જોઈએ નહીં. ધણી પુરુષો વચ્ચે એકજ સ્ત્રીનું સામાન્ય સ્થાનિત એ માત્ર સોશયીસ્ટમને દલકું ને દાસ્તપાપ બનાવવા માટે વિરોધીઓના વિદૂત મગજમાંથી નીકળેલી કલ્પનાજ છે.

તમે કદાચ એમ વિચાર કરતાં હશે કે સોશયીસ્ટમ ક્યારે આવશે? તથા લાગિ સ્વયં-યુગ આવના પહેલાં પુનામરફી ને જળવે યવાની જરૂર પડશે? હું તમને ખાત્રી આપું છું કે જળવાની ખીસકૂલ જરૂર નથી, અને આવશ્યક હોય તોપણ જનકાળના દુનિદાસ ઉપરથી ઉપદેશ મદદ કરનાર સોશયીસ્ટ એનું જોગમ ખેડે નહીં પણ નેતાં સોશયીસ્ટમ આપણામાં આવવા મળ્યું હોય અને ત્યારે અનિએ પ્રચાર પામે છે. પચાત કે સો વરન ઉપર જેથી અધિક સંસ્વાન વ્યવસ્થા, અન્યતઃ દત્તી તેથી અન્યે માં પણ દેશ કે મળ્યને નથી. સર્વે નાજો વચાર વાગ્યવવાનું જનતાં વ્યવ છે. અને સામાજિક સંજના કામે સ્પષ્ટી લે છે. તેમ જનાં એમ પાગવાનું નથી કે મનિકતરે મરજીનમજ થયું છે. હવે સંસ્કૃતિ નજા પુર નોસમ, ચાર : ૧. અને તેથી સામાજિક મજનતા મંડળું રીતે અગવ ને પડેલ પણ

વિદ્યો ફર કરતાં પડશે. એટલું તો ખરું જ કે લોકોને ધનિકતંત્રમાંથી શ્રદ્ધા ઉડતી વ્યવ છે. આ એક બહુ આસાજનક ચિદ્ધ છે. ધનિકતંત્ર ઉપર આધારિત અને એના પ્રદેશમાં પમપેસાને કદવાના દેશાના પ્રમાણરૂપે, પરપર સદાય (co-operative) સંસ્થાઓ, ટેક યુનીયનો (મજુર મંડળો), વર્કમેન્સ કન્સેલરંસ એક્ટ (મજુર નીમાનો કાયદો), એમ્પ્લોયર્સ લાયેબીલીટી એક્ટ (માલિકોની જવાબદારીનો કાયદો), રેન્ટ એક્ટ (ભાડાનો કાયદો), મનાધિકારો વિસ્તાર, એડરરેશન એક્ટ (મહેકાની જવાબદારીનો કાયદો) વગેરે તરફ પડે છે. આ સર્વ આપણને દેખીતી રીતે સામાજિક સમાનતા તરફ લાંબું જાય છે. તેમજ આપણે જોઈએ છીએ કે આપણી મ્યુનિસિપાલિટીઓ રિયમેસિવરો સમાજસેવાનાં કામ માથે લેતી જાય છે. આપણને પાણી, રેળવણી અને શહેરની સ્વચ્છતા મફત મળે છે. અને ઘાઘ વખતમાં ટેલીફોન, કામચે, થીએટરો, રજામોજ પણ તથા રીનોગ પણ મ્યુનિસિપાલિટીને હસ્તક આવશે. પરંતુ સોશયીસ્ટ જે આમ અગમ્યનું મળે છે તે જમીન, કારખાનાં, ખાત્રી અને રેલવેને પ્રજાના સ્વામિત્વમાં લાવતાં ને છે. આથી રાજ્યજા હાંસીની જરૂરઆતની પરિણામો નિપન્ન કરશે. આ પ્રમાણે ધનિક નેત્રોના અંત આવશે. જો કે જન તો અત્યંત પરાયેજા.

છેપડે ફરી કદું પુ કે મેનયીસ્ટમ ને ધનિકતંત્રે આણેલાં અવશ્યમતા, રેના એકે કમ્પનતો નકામે અવ અને સર્વોચ્ચિત્તી નાં જનવારે છે. ધનિકતંત્રે પીત્તને એકે પેત ને લાગ મવાનું ફારે છે. પ્રતેક મદુપતે ને વતર્જો જનને છે અને અગ અગ સામાજિક દેશી અનિ ના ને છે. ફેલે

અમમાનના, આનીનિ અને ગનામગીરી વડે છ
ધનિકન તની માફક સોમ્યશીત્રમ દૂર હિમુ રહી
ભગવાન નિર્માળના મળા રહેસે તે જોયા કદવુ
તથી એ આવ વ્યત્યાચારોની રચમા પડે છે
તથા સમગ્ર પ્રાનને મને તેગા સુખ અને
આનામ અપારવાનો મલ્લ કરે છે એ ખરી
નમાનવાની અને કરા વિજ્ઞાન કે મામાજિક
તવાના પ્રદેશમા સ્વ કાષ્ઠને મન્યા સામ
અપવાની હીમાયત કરે છે આપજે જીતી
ન્દી ધણુ વખત સુધી વાપરી જોઈ છે અને
ત ખાતોમરેડી માનમ પડી છે તેથી નવીન
આનાઓ કપર જનમમાળને કરી ચણુભાનુ
મોરજ છે પ્રાનના એથી નવુ ગ્રા મનુ મોને
વિજ્ઞાનમય જીવન નામ કરવાન મટે સામ્ય કે
અવકાશ ન દોષ એ જનસમાજ વધા માહુ
કમ છે મોરકવીરનો અનિમ હેનુ એ
નમામનુ બધ ન્થુ એનુ કરવુ જતકએ કે
પરપર અનુભવ અને મૈત્રી રધે જીવન ઉચ્ચ
તર થાય માણુમ મન નીચ રવ થ માટે નહી
પણ પ્રાનકીય ખામ માટે મહેનત કરે
ઓ બધા તરીકે બેઠા પેસાના

કમળા બેસા ન થાય પશુ લોક તરફથી
તેની કદર થાય, આપણા નસી મગીમ સ્ત્રી
પુરુષના આમુથી બીના ન હોય આપણી
આ મગી અને રમર મજુરોના રમથી
રમ્યોલા ન હોય અને દરેક વસ્તુ રવે-ઠા
આનદ અને મર્વા પરિણામરૂપે ઉપત થયેલી
હોય, એ દિવસ દૂર તથી મોરિસ અને
વજાત ગદરોય અને કાષીરકાન તથા
મહાત્મા મધીનુ રવમ ત્યારેજ મતવરૂપે
નકમ થય તે નમરમા મથતા થર ચારીઓ
અન માગા એ અલમ જુતકામના વમ તરીક
એકાખાગ તલક મનુષ્યત પ્રારમ્ભોનો લાભ
મારો માફ પણ માણુન કથમ વગનુ રહેશે
નહી કવિને કપાળાના નોર તરીકે કે
ચિત્રકાગે ગરવાનાના કાંરકન તરીકે કામ
નહી કરવુ પા નિગમીત દિગ્દાતી નભ જ
પ્રજા લેશે અને આઓનો કે જ્ઞાનનક મુનામી
વરણ બધ થય આજ ખરી સમાનતા છે
અને તે આવશ્ય વરજ મનુષ્યનુ નામાન્ય
બહુન અને હુમ્મરુ વિગત અનુભરી
સમાજ

વાળની સુંદરતા અને વધારો કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની ખુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અને તેવી દેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ઘણીજ કામગીરી મદદ આપે છે. મગજને પણ ઘણી દૃઢક આપે છે. મુગધમાં ઘણુંજ સમુદ્ર છે. એક વખત વાપરી ખાતરી કરી જુઓ.

કીમત આ. ૧ નો ૨. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના ૨. ૨-૧૦-૦;
પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજ માંગવો અને લેવો.
બીજું લેના ના.

એંગ્લો ઈંદીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું., નં. ૧૫૫, જુમામસીદ. ડેસ્ક નં. ૫,
મુબઇ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુઓ

તમારું પસંદગી પામેલું પરંપુર

ઓટો દીલ બહાર (૨૭૨૨૬)

મધુર, મનોહર, સ્પીટ અને લારટીંગ ફક્ત થોડાં ટીપાં (few drops) રમાલ પર નાંખો અને સોરમ અગેલી અને મોગરાનાં ટુલોની સાથે સરખાવી જુઓ, પછીજ મોઢી શીશી ખરીદવો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ ભેટ કરવો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં ઓટોમાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાતરી કરજો. બાટલીની કી. ર. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગધી હાડ એક આનો, પોષ્ટેજ પેકીંગ જુદું.

એંગ્લો ઈંદીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ ડેસ્ક નં. ૫, મુબઇ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઈંદીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ

ડેસ્ક નં. ૫, મુબઇ ૨.

જાત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (૨૭૨૨૬)ની નીચેને ટુકાણે મોકલી આપવો. દુપાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો સ્ટાંપ બીટેલ છે. (સ્ટાંપ જરૂર બીટેલ).

નામ

ટુકાણું

કાશ્મીરની માઝી નોવપોથી

—૦—

[અનુવંદન પૃષ્ઠ ૨૦ થી]

નીકળત જાય છે અને મોટા ઝગઝગા
અઝગમા બહાર પડે છ જેસમ નદીના
મુખમાં આ પશુ એક ઝણપ છે ચીરમામ
માઝીમાં પુષ્કળ હતી અણુમાણુ બેમાન
તેના જોખ પાડેના છે અને તેમા કાકાકા
જોરા થોડીનાર થેને છે પણ ત્યા આપજુથી
યામાય તેમ નથી એક બે જોખમા લીંગ
ત્યા જીનિઓ રંગે દટુ ત્યા પડ્યો પણ દાપ
અમાઝી પાનથી ખીચારો કે પામી મોડા નરા

અ કુવામ થી પછી પુષ્કળ નીકળે છે મા
પગ કુવામ થી અણુ પ મી નદીનીકળતુ દાપ
નાનુ ઝલ્યુ બટુજ એ કુ નીકળે છે અને રસ્તામા
એન ન નાકામા ખીતત અમખ્ખ ઝરણુ મા
૧ ન ની નદીના આઝારમા તે આરગ વધી
જેસમમા પડે છે અહીંના ઝરાઓની પુખી કે
એન્સ દેવ જે કહ જગ એ મોડાકાગુ
પણી પખુ મગે છે અન અનેક અકકામ
બરે છે એવા વિન આતો ખ્યાત આવે તેમ
નથી

તોમાનું થાડુ પછી જાગમા આવતુ
દટુ અ તેના ઠઠા અલગથી એક મોગ
નિમ રૂપે ન પાણુ બહાર પડતું વખત દનો
(એના ઝરા થોવાથી) એજે તે જાવા
હું જરા જાડ જાને જાને

પગ માથા ઉપર યગમા બેસી એક
પડી અજુર અડાએ માનું દટું આમે કીમી
કીમી થતા થોધ પખુ કે અવનવુ જ સચીત
સજા રવો દનો પગ પ મેથીએ પાખી વી
જનું દનું આપમા તાણ લીરોતરી એન્સગમા

નનન જગ પ્રેગી હતી આ અન્યક્ષણેમા
એ એકાકી એ સચીત નમી જના મેધની
ચાથે મગળુ આથી વપરે હું મુ દનુજ
એમ ઘડીસર થયુ

પાલ વાગી ગયા પછી અમ ત્યાંથી
નીન્સા અને અનેકવિધ મેવની રે મા એન્સ
મેરુતમાએ યુગી શોભા તે નહીં વર્ણવી
હોત કે હ રજો મગા પદાડ મેન્સવણી મેવ
કામા પવત વપર ઉનેના પગઅન્સા જે ગ
પાદ સમે જાન આવના કે અત્પત રવ મ
વણા મેવ કુણુ નરખા પવત પગ મેમી
ગજનની પાસગી સુલુવતા હતા અના
અનેકવિધ રજપે કાણેમથે બદનાવા હતા
રજામા થે ગયા અને વરમાદ મખન
વરમવા માડે નગા ખડેતની થોડી કચકચ
વિના દોલન મેન્સનુ મન થતુ નદટુ તો
પજુ એક રે અ હોઠગી બહુ ઢાણી થઇ હતી

થડીથી અમાગા દાકકા હરી ગયા હતા
પજુ ખરેખરી દશા તો ખીચારા મુટની હતી
પરતુ એની દમ ખાણા અમા થી થેજપ
તમ પણ દટુ નીચે ચીકળી કાપ જેવી
જમીન ઉપરથી પડતા વરસાદ પુષ્કળ થડી
અને નિજ ર વન અ અવન જા એકમે
દનો કે દ નિ દરાના વિચાર આવેના નોખ
નામી જતો ધીચાગના પથ પથ વારવાર
સજક જના હતા કદાચ અધવચ એમી જલ
તે અમારા જખનું મુ થાય એ જકા ગિતને
અકગારી હતી પણ કુમળા દેખાતા એ
જનનદરી ખીરજ અમાથ હતી એને લીધેજ
અમે હેરે પાર પાવ

કુખમેધની થેગી અમામા ર વિનો અધકાર
જાળો દને પણ શુકલપક્ષ થોવથી માર્ગ
શુકનો દતો વારવાર ઝરણુ ના સચીત મેવની

વાંસળી અને ટીટાડીનાં ગાન સંભળાતાં, પણ એમાં ચિત્ત બહુ પરોવાતું નહીં. ક્ષણેક્ષણે મનમાં અધીરામ આવતી અને બોટમાં ક્યારે પહોંચાશે એમ થતું.

જેવટે દૂરથી ઇસ્લામાબાદનો દોલો દેખાયો, અને કાચી સડક ઉપરથી પાકી સડક પર આવ્યાં. મનમાં જરાક નીરાંત વળી, તોએ દગલુ તો અમારે દેહ માદલ આવવાનું હતું.

જેમ નેમ થ'ડીથી ફરી ગએલાં અને ટાંગામાં બેસીને અકકામ ગએલાં અમે ગમે નવ

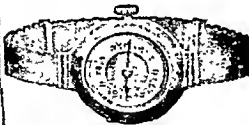
વાગે બોટમાં આવ્યાં. ઇસ્લામાએ અગમચેતી વાપરી સધડી સળગાવી ચોરડી ગરમ રાખ્યો હતો, એટલે તરતજ આસપાસ ગોડવાસ ગયાં. બીજે દિવસે પહેલગામ જવાને કરેલા ભાતામાંથી આળા અને કા...એ ખાધું. હજી સુધી મારું રૂઝિનું આનંદનવન સાચવી રાખ્યું છે નહીં તો ભુખ તો વણીજ લાગી હતી. ખુબ તાપીને સગલગ દશે સુષ મધ.

પહેલગામ જવાનો બીજા દિવસનો વિચાર માંડી વાલ્યો.

[આ મંત્રાદર પ્રવાસવર્ણનનો વિશેષ ભાગ આવતા અંકમાં.]

૪૦ વરસની જુની અને અતુલવી કુદાન શાસં અને ટકાઈ ઘડીઆળો મેળવવાનું માનીતું મથક

પંચાલો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં દરેકાં દરેક મેકરનાં ખીમાનાં તથા હાથે ચાંપવાનાં નીકર, ચાંદી તથા સોનાના અપ-કુન્ડેટ ફેશનના જુદા જુદા મેપના ક્લોકસ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ વજારા કીફાવન બાવથી મળશે.

રીપરીંગ કામ
પણ આદેશ
કારીગરોના હાથે

જુદા અમારી દેખરેખ હોવા ફરી આપવામાં આવશે.

મોટાં કલેક્ટમ મારે ચોરે માથે ૨૦ ટકા મોલકનું.

મોહનદાસ કમળાણી

મંજારેલી પોષ્ટની આબુમાં, મુંબઈ નં. ૨.

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

મારી નિરાશા શબ્દોમાં આવી શકતી નથી. લગભગ હું એસાન જેવો બની ગયો. બ્યારે મને બાન આવ્યું ત્યારે મારી પત્નીની અવિરત વાગવારા વરસતી હતી.

એ બોલી એ બધું તો મને યાદ નથી પણ થોડુંક કહી જાઉં. મારું 'દુઃખ જોતાંની સાથેજ એનું દુઃખ ઉલરાઈ આવ્યું હતું. એ કહેતી હતી કે 'ન જોયાં સગાં, ન જોયાં વહાલાં, ન જોયું કહેર અને તમારી સાથે આવા વેરાનમાં આવી પડી. ક્યાંક બે ઘડી એસવાનું ફેકાણું-એ ન મળે. કહેણાં લુગડાં પહેરી દેવદર્શનેએ જવાનું ન મળે. કોઈ વખત ક્યાંક ગયાં તો પાછળ ધરતો રોટલો વળી જાય. મારું દુઃખ તો તમારા હીસાબમાં ક્યાં છે?' વગેરે વગેરે.

સંસાર કેવો હોવો જોઈએ, એ વીશે ઘણી વખત ફટક ટીકા મેં મારા ચિત્રમંડળમાં કરેલી. એ ટીકાના વાજખીપણાને સીધે મિત્રોને મારે વીશે ઘણું માન હતું. નેથી આવે વખતે મારે ઘણું સાંભળવું પડતું. પ્રારબ્ધ કે કૈવલ ચઢી ગયો હોય ત્યારે મારી પત્નીનો ઘણો સ્વાભાવિક રીતેજ પુત્રવંદ યજ્ઞ જોતો.

મેં તેનું ધીમેથી સમજાવવું શરૂ કર્યું.

મેં કહ્યું, 'મારું દુઃખ ખીલાડી રોટલો ખાઈ ગઈ તેનું નથી પણ...'

'હા, એ બધું રજેરજ હું સમજી છું, તે વચમાંજ બોલી ઉઠી. 'તમારું ચિત્ર બગડ્યું એનું તમને દુઃખ થાય છે, તમારા ચિત્ર જોટલીએ હું તમને વહાણી નથી. ચિત્ર બગડી ગયું તો ખીલું પડશે. પણ ખીલાડી રોટલો ખાઈ ગઈ તો પાછો આવવાનો છે?'

મેં તેની વાતનો મુંઝે મોઢે સ્વીકાર કર્યો. અને મનમાં અજડ્યો:

“જ્ઞાનલવડુર્વિદગ્ધં વ્રદ્યાપિ તં નરં ન રંજયતિ।”

ગને ખાતી યદ કે હું મહાન્ પુરુષ થવાને નાલાયક છું. નહીંતર એક ચિત્રના નાશથી મારો આટલો બધો ધૈર્યધ્વંસ થાય નહીં. હવે મને ઇદ્રબચનમાં પણ મૂર્ખજનોના સદ્વચસ કરતાં વિષમ પર્વતોમાં વનચરણી સાથે ભટકવું વધારે હિતમ લાગ્યું.

મારા ચિત્રની સાથેજ મારો નાશ થયો. દગ્ગરો નિરાશાઓની વચ્ચે મારું હૃદય જેને જોઈ નાથી ઉઠતું હતું તે મારાથી વિમુખ થયું. સંસારમાંથી મારા જીવનનું અવલંબન જતું રહ્યું તે ચિત્રને અગ્નિદાદ દીધો, અને આર્યોની મોક્ષભૂમિ તરફનો માર્ગ સ્વીકાર્યો.

તાન આબુ હું. કોઈને કોઈની પરવા નહતી. પોતે બધાથી વધારે જોરથી નાચતો હતો ને 'જય અંબે' 'જય અંબે' પોકારતો હતો. પોતાને કેટલા હાથ હતા તે પણ તેને યાદ ન રહ્યું પણ પોતાના ધડ કે હાથ ચકચક રૂરતો હતો.

ધીમેધીમે તેના મગજ આગળ અંધકાર ખસી ગયો. લાલ ને પીળાં વાદળાં દેખાવા માંડ્યા. તે રંગમેરગી વાદળો ઉંચાંનીચાં થઈ નાચવા માંડ્યાં. તે રંગમાં અવારનવાર ધોળી વીજળીઓ જાણે ઝણકતી ને બધું ચકચક રૂરતું. તે પોતે પણ જાણે એ વાદળો પર નાચતો હોય એમ લાગ્યું. પોતે જોયે પર પગ પણ મુકતો હતો કે કેમ તે ને થીસરી ગયો.

વાદળાં રાતાં થયાં, ઘેરાં થયાં, તેની આંખે માત્ર લાલજ રંગ દેખાયો. ને લાલ રંગ નાઆજ કરતો. તેમાં કાળી વાદળીઓ આવવા માંડી. પણ તે તો નાચ્યેજ ગયો. તેને કાને ધ્રુવકાગ-ભાટા વીજળીના કડકા જેવા સંભળાયા કર્યાં. તેને જાણે કોઈના અવાજ, પોતાનો હોય તેવો 'જય અંબે' ગર્જતો સંભળાયો. તેને દસતું આબુ—

એકદમ લાલ વાતાવરણમાં સંદેહ મળે દેખાઈ. તેણે તેને જોળખી. એ સ્ત્રીની હતી. એ કોણ હતી ! એને ઘણી પરિચિત હતી. એની તે પ્રાણ હતી. જોળખી—ઝ તેની રાણક—નતી ! તે ક્યાંથી આવી. કેમ આવી એ શુચવાટો થયો. તે સતી હતી. તેની મોટી આંખો ગર્વમાં જોઈ રહી હતી. “સતીનો જય” “જય અંબે” તેણે પોકાર કર્યો. પોકાર બહુજ દૂરથી આવતો સંભળાયો. પણ છતાં ને તો જાણે નાચતોજ ગયો.

રાણક સ્વેન રંગની હતી ને જાંખી થવા

માંડી. વાદળો રાતાં હતાં તે કાળાં પડ્યા માંડ્યાં. છતાં તેણે તાટીતાટીને જોયું. ને નાચતોજ ગયો. તેણે ‘જય અંબે’નો પોકાર કરવા માંડ્યો, પણ ગળામાં કેં નડ્યું. તે ખંખારવા ગયો ને ‘સતીનો જય’ કરીને ઘોલ્યો.

એકદમ વાદળાં ને મૂર્તિ,—આખું દશ્ય ક્રમાક્રમે થવા માંડ્યું, ઉંચુચતું થઈ ઉડ્યું. તે તેને સીધું કરવા ગયો. તો તે કાણું થતું ગયું. એકદમ—કેં નડ્યું. બધું જોળજોળ ફર્યું. તેણે જુમ મારવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ થયો નહીં—ને અંધકાર પ્રસરી ગયો.

એમાર જોયે પર પડ્યો. શ્રેણીવારે તે લાનમાં આવ્યો ને ઉડવા ગયો. એક લાલ વીજળીની અંધકારો થયો—ને અંધકાર પ્રસરી ગયો. તે પાછો પડ્યો—એમાર શબ્દોએ રમેલી શબ્દો પર. તેના મુખમાંથી સોહી નીકળ્યું ને તેના પ્રાણ ગયા.

દગલગાડીને ભાગ થઈ આમ જુનાગઢનો છેલ્લો સ્વતંત્ર રાં પડ્યો. સુઝસગા કુદતો મુકુટમણિ એ મધ્યકાલીન શુન્નરાતની વીરતાનો અપ્રતિમ પ્રતિનિધિ તો હતોજ. પણ એની ભલમનસાઈ ને સમજણે શતાબ્દિઓ સુધી લોકહૃદયમાં વસી રહ્યાં છે. એનું આદર્શ જે ન કદી ખુટતું ને ન કદી બદલાતું; એનું શોષ જે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી પાટણની સર્વભક્તી સત્તાથી પણ ન ઘટ્યું કે ન પાડ્યું દસ્યું; એનું મારવ, જેણે દારૂ, નિરુધારી, ને વિપણિમાં પણ સેવકનાં માન ને સદતા ટેકવી રાખ્યાં; એનો ટેક, ગિરનાર સહો અડગ, જેણે ઘેરાઈ રહેલી મુકેસીઓમાં પણ એના ચારિત્ર્ય ને નિષ્કલંક રાખ્યું; એનાં સ્વદેશદાત્ર ને સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમ જેણે જીવનને વિશુદ્ધ રાખવા તેને આપદપ્રમમાંજ હોતીદીધું—આ બધાં મનકાલીન

હોદ્દની વીરકથામાં પણ એને અગ્રગણ્ય રચના અપાવે છે. રજપુતાના રજપુત હીરોમાં મેવાડના યુગ મહારાણીઓમાં પણ એની સન્માન કરનારા અને કોઈ મળે, એને વીરરાવનાર માત્ર જરૂર નથી કરજાતમક ભવ્યતામાં એને વીરરાવનાર તંત્રના દ્વારે વર્ણની દત્તિદાનપાયા કરી, ભાનવપત્નિ અરપટ ઇવનમાં વીરોમાં વીર, દાતામાં દાનેશ્વર-ટેકવાળામાં પણ ટેકરો, પાપ સંજિનાં પણ યુવવધાય સરખો, અન્વાભાવિક માનાથી માંડીને તે અન્યાયી શુર મુધી અધાની અનુદાનતાએ રમેલા પ્રતિરૂપ સચોળો સામે સમગ્રગણમાં ખલત મચ્યા રહેતા પરમ દાનેશ્વરી કુલીપુત્ર કહ્યું સૂધી જરૂર પડે એમ છે

બેગાર સાથે જુનાગઢનો ટેક ગયો મોઝા નું રનારૂં ગયું; માત્ર ધાર્પ પર આમેથી લગાતી ભાવના મઠ—અને એની પાછળ અમર જીવિ, જગી મેવ ને સગી રાજકોને મુકતો ગયો .....

ધીમેધીમે ‘જય અમે’ ની જુઓ કુળી છતાં યવા માડી, ને પછી તો માત્ર નામની નજાગારા માંડી ધાનું વખત ‘જય તોમનાય’ ની જુમ પડતાજ રોદાએજ મામમાની અથડાવા માડ્યા છતાં એને સોરઠીઓ કે દાવ બેને એવી બીકે પડખીએ રૂપાંજ કર્યા

“મહારાજ ! લીલાળા ! પરશુરામ ! ત્રિશુ વનપાવ’ જમદેવ’ અધા છે કે’ પદ્મણીઓ ઇત્યા વાગે છે. એવો જય તોમનાય !”

‘જય તોમનાય’ની ચોપાણા ચાકે તરફ ગાજી રવી “મહેતાજી, હું પરશુરામ, “હું લીનારેવી” એમ એટલા પર બેઠાએ રાણીનો અવાજ આવ્યો. “હું જમદેવ !”

“મામા” એક જુગેથી ત્રિશુવનપાનનો

અવાજ આવ્યો. ‘હું જરૂર છું’ પણ મારો પગ ધવાયો છે, ને મારા પર ત્રણ દુશ્મી પડ્યા છે. મજારી નહીં.”

“મહારાજ ! અમે અધા પદ્મણીજ છીએ” જીતના રહેલા મૈનિમાં જુમ પાડી

“પણ મહારાજ આ ?” પરશુરામે દલું

“મહારાજ ! મહારાજ !” મુગલે જુમ પાડી.

“ને કાક ક્યા ?” લીનારેવીએ પુછ્યું

“કાક ! કાક !” પરશુરામે જુમ પાડી

“ક્યા ગયા અમ્યા મૈનિમાં ? તમે મશાવ લઈ આવો. મુગલ મહેતાએ હુકમ કર્યો

થે કાક મૈનિમાં મશાવ લેવા દેડ્યા. એટલામાં એક બાવ પડેને મોની અડો ઉત્તો ઘરો ને મુગલ મહેતાને તરવાગો દરો માર્યો ને મોકલો ‘જય અમે.’ બીજા પડે મહાઅમાએ તરવાથી ભાવ સાથે તેને જડી દીધો ને ‘જય તોમનાય’ મંત્રીએ કહ્યું “તે” પણ ઠીક મરનામગના મને બાક્યો અખાનો નહીં જરાકજ પાડ્યું છે હું પેને એવે બેસું છું.”

એટલામાં રાજમહેતાના ચંક આગળના એક ઘરની બારીએથી લાલ પુમારો નીકળ્યો, અને થોડીવારમાં ઘરના અપગમાથી બહાર બહુડી રહ્યો, ચારે તરફ લાન પ્રકાશ થયે રહ્યો કેમકે ઘર ચેવાની મુક્યુ હતું એક ઘર લાગ્યું ને તાત બીજું વાગ્યું ને એ મેં અગાધાર થઈ રહ્યું

તે પ્રકાશમાં રહ્યોને કાન્તુ દેખા નહીં. માનમે આંતરે મુકા એકમેક પડ ગયે તેમ પડવા દતા અવારનવાર વેળાની જુનો મજાગાની કથિરથી કંગાએના અમે અક પાછીઓ તમે કેન આકાથી પડે ફવ

હોય તેમ ધીમેધીમે એક પાસ આવવા દત્તા
યુદ્ધમાં વૃદ્ધ થએલા કૈનિકે પણ આ દરમ
વેળા કાંપી ઉઠ્યા.

“પરશુરામ ! ઉઠો. પાણીની તળખીજ કરો
કેટલો ગામ ચોનાયું છે.” મુંગલમહેતાએ
પગે પાંચે બાંધતાં છુમ ગાદી.

સશક્ત કૈનિકેને પરશુરામે વાવ તરફ
મેહરવા. અને ઘરમાં લાગણ્ય રહેલાં બેરોહિયારાં
ગજરાનાં કાસાદન કરતાં, ઘરની બહાર નીકળ્યાં.
મુંગલમહેતા લગેડાતા તેમની પાસે ગયા.

“કાણ ગજરાશે નહીં. ‘જુનાગઢમાં જય-
નિંદરેય શોભ’ની આજુ કૂરે છે. બધા
નિર્ભય થઈ જવેલા. આસો આગ હોતવો. પં-
શુભ ! તું આગ હોતવ. પરમાર ! તું મશાસ
લાય, જલસી કર ને મદારાજ અને કાકને બોળી
કાઠ.”

બધાએ અપાઝય મૂગે મોઢે આસા પાળવા
માંડી. ત્રીજાએ પરમારથી પાણી આણવા
માંડ્યું; પદ્મી કૈનિકાએ વાવમાંથી પાણી
આણ્યું ને આગ હાંટવાનો પ્રયાસ આજુ રથો;
મામતા કેટલાક નવાસલા માણસો આમની
બીંદે આવી પહોંચ્યા. તેમને તરત પદ્મીઆએ
પકડી પકડી બધવા માંડ્યા.

એટલામાં બેમો નાવક ગયાસો લગ્ને
આવી પહોંચ્યો. “કાણ બેમા !” મુંગલ-
મહેતાએ કહ્યું. “તું ત્યાંથી આવ્યો.”

“હું મોરે દરવાજે ગાલી કરું છું.”

“તું ને પરમાર આ મુઠા જેવા માંડી,
નરેશ ને હવનાને જુદા કરો. કૈનિક ગાલો
જલસી કરો. મદારાજ ને કાક બે જગ્યા
નથી. પરમાર જલસી કરો !” મુંગલે કહ્યું.

“જાણુ ! એક વાત કહું !” બેમાએ
મુંગલ પાસે આસીને કાનમાં મીમે રવીને કહ્યું.
“બેમાથી કૈનિકી મોંઘ કરવાની જરૂર નથી.”

“કેમ ?”

“મદારાજ ગામજવાર ગયા છે. ને કહેતા
ગયા કે તમને મારે કહેયું કે એ વંચગો
ગયા છે.”

“વંચગી : શા મારે ?”

“મને શી ખબર ?”

“—ને કાક !”

“લટરાજ ઘોડે બેરી પાછા નીકળ્યા છે.”

મુંગલ ચકિત થયો. “અને સાથે ગયા ?”

“ના. આણુ ! પરંતુ મદારાજ ગયા.”

“ઘોડા પર ?”

“ના. સાંદણી પર.”

“કેટલા જલ્દી દત્તા ?”

બેમો કુચવાયો.

“ગજરા નહીં જે દૈવ ને સાચું કહે.”

“એક જૂત દત્તા ને એક બેલાન કહી
દત્તા.”

મુંગલમહેતાની આંખ ચમકી રહી.

“બેમા ! એક સાંદણી તૈયાર કર. હું
દમણમાં આવું છું.” તેણે ધીમેધી કહ્યું ને પછી
મોરેથી તેણે પરશુરામને કહ્યું : “પરશુરામ !
મદારાજ જરાક વંચગી ગયા છે. હું પણ
ગઈ છું તમે જુનાગઢ કબજે કરો ને હોતવો.
હું ત્યારે પાછો આવીશ. જોગે સોરડીઆ
જો નહીં કે. લીલાગા ! આમ આપો તો”
મુંગલે કહ્યું.

લીલાદેવી મુંગલ પાસે આવ્યાં. મુંગલે
તેને ધીમેધી કહ્યું : “તમે મારી સાથે આવો.”
રાણી એની ગા અને મુંગલ જેડે જવા
નેવાર થઈ.

મુંગલ અને રાણી ધીમેધીમે મોરે
દરવાજે ગયાં. ત્યાં માંડણી નેવારે દત્તા તેના
પર અને ગયાં.

બેમા ! મદારાજ કમે રહેને ગયા ?”

“બે પેને રસ્તે”

“એ કપા જાય છે”

“મેં અહીંઆના માણસોને પુછ્યું છે એ
જનો તો . . . જતપ છે.

“અંક, અને વચગીં લઈ જાય એવા
માણસ આપ.”

“બાપુ! સાદગીવાદો એવી છે, પણ
એવામાં આપજો છે એ બધા રસ્તા જાણે છે.”

“વાર ચલાવ જોઈ મુજબે કંઈ
અને સાદગી ગાવી

માત્ર મદાર નીકળ્યા પછી મુજબે ધીમેથી
સાક્ષીને કંઈ “બહેન શીકાર છટકી ગયો

“કુમર”

“સાજુને લાખ મદાગજ જાણા રવ.”

“એમ” નિગ્રહારથી જોનારે રીએ કંઈ

“હા દરજ્જા નહીં હું એને પાનખામાંથી
ગોળી કાઢીશ હમણા તો વધારી જઈ જાનજ
જાને ખમર આપીએ ને મદાગજ મળ
છે તે પાન દાકરી ગઈ તેની રવા કરીએ.”

“મહેતાજી! તમે આ સાંકેને ક્ય મુરી
દાખા કરો.”

“કરીશ ત્યાસુધી, હું મને તેજો પણ
પગજોને ચાકર ને” દમીને મુજબે કંઈ.

[આ નિમ્ન સમાના વિશેષ બા. આવના બકમાં]

હજી વખત છે

ઈન્કમટેક્સ બચાવવા માટે

મંગા:

પ્રાણલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કુંઠ

ઈન્કમટેક્સના અનુભવીઓ.

પહેલો માળ, લાજસીંગ શ્રીદીગ, મંગળદાસ

મોરડી પામે, મુંબાઈ

છુટકે અંકે વેચવાના છે

સત્યર ધાહક
થાઓ

ગુજરાત

ધોડાજ અંકે
આટી છે

સરસ સાહિત્ય અને અવનવાં વિવિધરંગી ખોડાદર ચિત્રાંશી “ગુજરાત” ગુજરાતની મેવા કરી રહ્યું છે એ જનસમાજથી અખંડ્યું નથી.

એ “ગુજરાત”ના અલ્પાર સુધીમાં જહાર પડેલાં પુસ્તકોમાંથી નીચેના અંકે શીવાવના આટીના અંકે વેચવાના છે.

પુસ્તક	અંક	મારક	સંવન
૧	૧	ચંચ	૧૬૭૮
..	૨	દેશાખ	..
૨	૧	આશ્વિન	..
..	૨	કર્તિક	૧૯૭૬
૪	૩	માર્ગશીર્ષ	૧૯૮૦
..	૪	પાષ	..

આ શીવાવના પડેલાં બીજા તથા મોંઘા પુસ્તકના જાણા અંકે તથા પુસ્તક નીચળે અંન પાચમાને આગે સદ તંચાર છે.

આ અનન્ય જાણાં લેવાની મંજૂરવાળાઓએ સત્યર નીચેને ફેલાએ લખી મળાવયું.

“ગુજરાત” કાર્યાલય
૯૦, સાહિત્ય ત્રેણ,
૨૨, પિકનારેમ લા.
મેડીજ રડીડે ૬, નંબર.

અવસ્થાપક, “ગુજરાત કાર્યાલય”

જ્યારેજ્યારે જીવનના મહાપ્રસંગો આવે છે, જ્યારે માણસ આડંબર કે પ્રશંસાનો શોખ છોડી જીવનને માત્ર સચોટ અમરણ કરવા મથે છે, ત્યારે જે પ્રતાપી વાક્યરચના નીકળે છે તેજ વાક્યરચના સ્વાભાવિક, શ્રેષ્ઠ અને ધૃષ્ટ છે. જ્યારે ૧૭૭૫ માં અમેરીકાએ ઇંગ્લાંડ સાથે દુશ્મની ઉતરવું કે નહીં એ ગંભીર પ્રશ્ન ચર્ચાઈ રહ્યો હતો, જ્યારે યુદ્ધમાં ઉતરતાં કાં તો સત્યાનાર વળી જાય કે કાં તો સ્વાતંત્ર્ય મળે-એમ હતું, જ્યારે સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમને જુસ્સો પ્રખરે તપતો હતો, ત્યારે અમેરીકાના નાયક પેટ્રીક હેન્લીએ જે વાક્ય ઉચ્ચાર્યાં તે સ્વાભાવિક રચના સારું ધોરણ પુરું પાડે છે.

વિજય, મહારાજ, કે સરાજને નથી મળતો; એ તો મળે છે ચતુરને, ચપલને, ચૂરને. બીજી મહારાજ, આપણે રસ્તોજ ક્યાં રહ્યો છે? જે આપણે બીજે રસ્તો બેળવ નેજી અધમતા દાખવીએ તોપણ હવે વિચલમાંથી પાછા પડીય તેમ નથી. જે પાછ પડ્યા તો પરાધીનતા અને દાસત્વ વિના બીજે રસ્તો નથી. આપણી ગૃહજ્ઞતા તો ઘડાઈ ગઈ છે. તેનો ખડખડાત ગોસ્થનાં મેદાનમાં સંભળાય છે. વિચલ વિના છુટકો નથી—અને એ બલે આવે. હું ફરીથી કહું છું—એ બલે આવે.

આ વાતમાં મહારાજ, જેવતાણ નકામી છે. અડસથો ભણે શાંતિ શાંતિ પોઠાવે, પણ શાંતિ છેજ નહીં. વિચલ તો ક્યારેનો શરૂ થઈ ગયો. ઉતરથી જે હવે મરત આવશે, તે ગાજતાં શક્તિનો ધ્વનિ લઈને-કાને બચાડશે. આપણા બંધુઓ તો ક્યારેનાએ રોજે ચઢ્યા છે. આપણે ત્યારે શા મરે અહીંનાં આજરુ બની જેમી રહ્યા છીએ? ચલસ્યોની શી છિંચા છે? એમને શું લેઈએ છે? શું જીવન ચેરકું મિય છે, શું શાંતિ ચેરલી સુમધુર છે, કે શૂંખલા કે ગુલામગીરીની કીમતે રાખી રહેલી? સર્વ શક્તિમાન પ્રેમો! એ વિપતિ નીવારો! બીજા શું રસ્તો લે તે હું નજીતો નથી પણ મને તો કાં તો સ્વાતંત્ર્ય દે, નહીં તો મૃત્યુ.

આની સાથે હીંદને બેટો બળતો કરવાને હિતેજવા તત્પર ચએકા ગુજરાતી સાહિત્યકર્તા સ્વાભાવિક પણ સચોટ વાક્યરચના સરખાવાથી આ રચનાનું મૂલ માનવતામા કેવું રહ્યું છે તેનો ખ્યાલ આવશે.

એમાં કે' બારે બળ આવી ગયું એમ પણ નથી. આત્માનો તો એ સ્વભાવ બેચરની બેરતોએ એ બહાદુરી બતાવેલી. લાખો જીવેનેએ એ બહાદુરી બતાવેલી છે. તુક બેરતમરદો આજે એ બતાવી રહ્યાં છે.

પણ ભલ છે. તેઓ તો મરે પણ ને મરે પણ. પણ અમરપણ નો મરવામાં છે, એમ આપણે જાણીએ છીએ. મરવાનો ધમ્મા છેડીને મરવાનોજ શીખવો એમાં કે' મુશ્કેલી ખરી કે? મરતાં શીખતાં તો છાતી નેઈએ. તે વિચારીને પલકમાં આવે મારતાં શીખતાં શરીર નેઈએ, બંદુકનો મહાવરો નેઈએ. હજારો ક્ષતિગી શીખીએ લાં મારતાં શીખીએ ને પછી છુતીમાં ખપીએ.

સંતાપ આપતા પ્રતાપથી સદા સૂર્યની સમાન જ્વલિતો અને મેઘનો દર્પ અને કામદેવનું સૌંદર્ય એ જેની સમાન મનોહર અને નિર્દોષ સ્વરૂપવાળો રાજદંડ નામનો રાજા હતો.

પણ આ ખોટી પ્રભુશિક્ષા દાખલ થઈ તે પહેલાંની વાક્યરચના ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકારની હતી. તેમાં વ્યવસ્થા, ગૌરવ અને છટા દેખાય છે. અને તેમાં પ્રતાપ કે લૈવિધ્ય દેખાતું નથી, છતાં ઠંડા, મીઠા ભાવોની અસર તેનાથી સારી થઈ શકે છે. આ વાક્યરચનાનું અંધારણુ ન અગરે એટલા માટે અનુપ્રાપ્તની યોજના થયેલી લાગે છે. એ જંદની મર્યાદામાં રાખવાથી વાક્યોની વ્યવસ્થા ને છટા કેમ સચવાય છે એ ગીતાના વાંચકોને સહેલાઈથી સમજાશે. વિષય-પુરાણના પાંચમા અંશનાં વાક્યો દુનિયાના સાહિત્યના આબૂપણરૂપ છે; અને એ આદર્શ જે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં જળવાયો હોત તો તેમનો વિકાસ કે ઓરજ થાત. જુના ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ ક્ષાત્રીની એ લીટીની કડીમાં વાક્યનો સમાવેશ કરવાની રીતિ પ્રચલિત દેખાય છે; તેમાંનાં થોડાંક દૃષ્ટાંત લઈએ:

એક કહિ રહી કાં અલગી? એટલા માંહાં શું પાડી? *

એક કહિ, ના, એ અતિ શીલી પ્રમદા છિ અતિ પાડી? *

એક નગર; રહ્યા ગઈ થોળી, સાહમા તીર વિષ્ટઈ
માધવ બહુઈ 'કહ્યું' નવ નાસી, કાં મરઈ અણુપુરઈ? *

પાડી છીડું મરુરા નાકડ; પાલી બઈ રાણી;
પાએ નવી ડાભગી ખુચઈ; રહી ન પીઈ પાણી. *

પણ સંસ્કૃત મઘમાં અનુપ્રાપ્તની આ વ્યવસ્થા, ગૌરવ ને છટા કોઈકજ વાર દેખાય છે, અને મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તો છેજ નહીં. અર્વાચીન ગુજરાતમાં ઓવા પ્રકારની વ્યવસ્થિત વાક્યરચનાથી ગોવર્ધનનરામ કોઈક પ્રસંગે શાંત ગૌરવની સ્વેદ અમર કરી શકે છે:

કુસુમ તું એકલી કૌમારવત પાળી શું કરવાની હતી? એકલો પંડો પાણીનેા રેલો ધુળમાં ભળી નય છે, મનુષ્યની ચરણથી રત્નમાં ચંપઈ નય છે, ને તડકામાં હડી નય છે! તેવું તારું જીવન થશે. જે મહાત્માનાં અંતઃસ્વપ્ન તેં જ્યાં અને જ્યાં ક્યાણુ કાર્યનું મનોરાગ્ય તેં દૃષ્ટિએચર મરુ' તે મહાત્માના દહરવનાકરની તું રંક સુમદા યઈશ તો પણ એણી વાત નથ; તો આ તો ગંગા, એની શ્રદ્ધાપુત્રા, અને તેની સિંધુ એ સર્વ મહા નદીએણું કામ કરવાને તું એકલીજ સમર્થ છે ને તારા વિના એ કામ કરવાને આખા ત્રિભુવનમાં કોઈ સમર્થ નથી. તો કુસુમ, શું એવું પુણ્ય જીવન પ્રાપ્ત કરવા તને અભિશાપ નથી થતો! ૩

૧ ભાગણુ: કાદંબરી.

૨ પદનામ: કાન્દકે પ્રબંધ.

૩ સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૪,

તેની જગા, વાળના બારથી નાજી લચી રહ્યું હોય તેમ પાછળ નાખેલું તેવું માયું, મદ્યેલગામાં તરતી તેની આંખોથી શોખતી આનુર, મદાલસા અને સરસ-તેને જોઈને કલ્પિતોપેક્ષા પોતે અદેખાઈથી ફીકી પડી હત. તેનાં જંગલી નૃત્યો, તેનો જરાક અસરકારી પણ સુમધુર સ્વર, તેની આસંપાસ ફરતી સુવાસ, તેની અર્ધનિદ્રાવશ સ્થિતિ પર હું ફીટા હતો. હું તેની પાછળ બપે ફરતો. સીપાઈઓ, બદુગરો અને બદમાશો જે તેની આસપાસ ફરતા તેની સાથે હું ક્યો કરતો. પણ એક દહાડો તે જતી રહી, અને મેં તેને ફરી જોઈ નહીં. ગલીય ગલીઓ અને પીડાંઓમાં મેં તેને બહુ શોધી. ઓક મંદિરનો સ્વાદ ખોવો પરવડે પણ તેના વગર રહેવું પરવડે એમ નહોતું. એ અદૃષ્ટ થઈ ત્યાર પછી થોડે મહીને મને ખબર પડી કે ગેલીલીના એક જુવાન બદુગરનો અનુયાયી સ્ત્રી-પુરુષની મંડળીનો તેણે સંગે કર્યો હતો. તેવું નામ જસસ હતું; તે નાજરેયથી આવ્યો અને કાણુ નાજી શા ગુનાહ માટે તેને ફાંસી પર ફાંસી દેવામાં આવી હતી. પોંદીઅસ! આ માણસ વીરો કે ખબર છે?

પોંદીઅસ પાછંડે બધાં અદાબ્યાં અને સ્મૃતિનાં ઉડાણો શોધતો કાઈ હોય એમ કપાલ પર હાથ મુક્યો. પછી થોડી વિપક્ષની શાંતિ પછી “જસસ?” તે બળગ્યો. “જસસ નાજરેયનો? મને તો તે યાદ નથી આવતો.”

દુનીઆના એક અમર પ્રમંગને ફ્રેંચ ગઘના આ અપૂર્વ ફકરામાં કટાક્ષ-મયતાથી મદતાં, શબ્દ, શબ્દચિત્રો અને વાક્યરચનાનું વૈવિધ્ય, સરસતા, પ્રભાવ અને સ્વાભાવિકતા દેખાડી તેણે જે સચોટતા સાધી છે તેવી દુનીઆના સાહિત્યમાં મેળવવી મુશ્કેલ છે. એમાં મેરીની દશા અને તેના સૌંદર્યનું થોડાક શબ્દોમાં આમેલુખ ચિત્ર મળે છે, અને છેલ્લા ભાગમાં માત્ર વાક્યની સ્વાભાવિક રચનાથી હમુના મૃત્યુનું સમકાલીન દનિદાસમાં થું રચાતું હતું તેનો સચોટ ખ્યાલ આવે છે.

કેટલાક સાહિત્યકો સચોટતા આણવા પ્રૌઢ વાક્યનો ઉપયોગ કરે છે. પ્રૌઢ વાક્ય એટલે અનેક વાક્યનું રચેલું એકતાનતામણું વાક્ય. આ પ્રયોગ થેંડક-જ કરી શકે છે; કારણ કે મોટી રચના રચવા જતાં વાક્યમાં જે સજીવતા જોઈએ તે સચરાતી નથી, અને પરિણામે સચોટ અસર થતી નથી. આથી પ્રૌઢ વાક્ય રચનામાં પ્રવિણ એવા સીસેરોની સલાહ પણ એ છે કે વાક્ય મોટું બનાવવા કરતાં તેના છુટાછુટા કકડા કરવાથી સચોટતા વધારે સધાય છે.

જના કેટલાંક કથનનો વિષય એવો ગંભીર, પ્રૌઢ, કે પ્રભાવશાળી હોય છે કે તેને સચોટ રીતે વ્યક્ત કરવા જતાં પ્રૌઢ વાક્ય સાધારણ રીતે પ્રગટે છે. જેમ ભવ્યતા દર્શાવવા ગગનભેદી ધુમ્મટ કરવો પડે, કે સ્તંભોની અનંત હારમાલા બનાવવી પડે તેમ કેટલાક વિષય માટે આવું વાક્ય જરૂરનું છે. એટલુંજ નહીં પણ જેટલી બાહોશી તાજમહેલનો ધુમ્મટ કે પારથેનનની સ્તંભપરંપરા કરવામાં વાપરવી પડે, તેટલીજ બાહોશી આવી શાન્દિદરચના

૬મી કુળમાં સપ્તમી પદ છે આતું વાક્ય પણ એક કલામક ફીન છે. એની પણ નામ અનર છે, એ પણ ભરૂં છવન બચ્ચિ દોષ એમ નીરાડુ ને અચેતન છે અને એના વાક્યોની શરૂપરાથી સમુદના મદનર ગોના પદાંતની માફક, મર્મનાના ઘેર અને વિસ્તૃત નાદની માફક અદ્ભુત અસર થાય છે

નમાનવાળા વાક્યો રચનાની પદ્ધતિ પણ પ્રેમ વાક્ય રચનાની કુશળીજ પડી સામે છે, પણ આખા દીલના કુશલતા દરેક સ્થળમાં એમ જક પ્રભા લિકા થઈ ધાલી એવી છે તેમ વાક્ય રચનામાં પણ એકી અને પચ્ચીએ સચેત અને અજ્ઞત એવા પ્રેમ વાક્યને બદલે દિવાપદમાં બાંધવા અબ્દ વિયોના ક્રમખાનું નામજ પ્રેમ વાક્ય એમ મનાયુ મુજબની મધ્યકાલ સાહિત્યમાં આવે પ્રેમ વાક્ય રચનાની અનુભવી છવ, મચેટના ને અંકતાનતા વિનાતા ને વાક્યો નીપનતા તેજે આપણા મવનો વિકાસ અટકાવી દીધા દેખાય છે અજ્ઞાતી જાગની સાહિત્યમાં પણ નમાનનો ક્રેપાગમ છૂટે દાર્થે થાય ૭ અને ઘણી વખત તેમાં મચ્છત નાદિત કનતા મધુન પદનાલિત્ય જામુન છે, જરા તેની કૃતિમતા સાધ્યા વગર રહેતી નથી નવા આ પદ્ધતિને દુરપયોગ નથી થતો ત્યાં પણ એક જાનની કૃતિમતા-બાંધક નિવચિનતા-નમરે મટે છે

હવે પ્રેમ વાક્યના ધિત્ત જેમાના એવા સીમેરેલના કાપણેઆથી એક દર્શાવ લાગે:-

નગર પહેા હુ એના અયક્ષ (પાન્સક) છ કે એને મરિ નેા નવાયના કે દરજાન સમુ ફેરમ. અધિકારની મદનાથી પુનિત કોયુ રણત્રત, બધા રાષ્ટ્રન આશર દેનાર કોઇ નવાવમદિઓ સામેનુ સમાજદ. સર્વેનું સરક્ષણ કરતી એવી રાણેની રીવાજો, આશાન્ના મરિ નિમિત્તથી વડની, અર, ના નૈરવમર્થુ સ્થાન, આ અધિકારનુ આનન પણ ફનસમાજીની અનં મુખુના બચથી વિમુક્ત નથી ને કાતકયુ કુપાળુ છે બધુવયુ કયુ છે કાલું નમનુ આપ્યુ છે, અને ત્યારે તમે અવજરત દના ત્યારે કાલુ સમાર્થુ છે હો એ અમર દેવતાઓ મારા અધિકાર પર મસત થઈ મુરબ્બીઆ, તમને અને દેવતા રાણેનીએને બચકર પુનરેડમાથી, નમારી જીન્ના, તમારા છેકગાઓ, પવિત દેવ-મરિકા એને ૧ અનર્થાદિત જુલમમાથી, આપાનુ મદિર અને પેગેબાન અનં આપાના મુદર દેશ ને પ્રાસતાવન નવાવામાથી અને આખા હતાવીન વિમદ અને વિનાગમાથી બચાવવાનું પુગ્ય કામ મન કરવા દે તેા પછી બહે વિચિટું રાસન ને દોષ તેના એવા થાકે કાગલ કે ભે પન્ડીઅસ લેંકયુલસ, મેરીએના વચનથી પેા થઈ રાજ્યના વિનાશરૂપ પોતાને અને અનતો મારા અધિકાર વડે વિધિ જાલ્યુ સરક્ષણ કરે તેમા હુ કેમ આનદ નવર ૧૦

૧ કુવાની સાચીઓ, ૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧

૨ કટીનકનલી સામે કોયુ બાવલુ મરેલો (Fourth oration against Cataline Cnoro).

અંગ્રેજી ઘણાં સાહિત્યકારો પ્રાદ વાક્યોનો ઘણો શોખ હોય છે; અને વિષયની પરવા કર્યા વિના મોટાં લાંબા વાક્યોનોજ ઉપયોગ કરે છે. મેટ્રોસે જેવા સાહિત્યકાર પ્રાદ વાક્યતા અખતર વિના કથન કરી શકતાજ નથી, અને પંચિણામે તેમની કૃતિઓની શિષ્ટતા ઘટે છે.

અંગ્રેજીમાં આ પદ્ધતિ ઘણી કેળવાઈ છે, અને લોકપ્રિય નીવડી છે. પણ લેટીનમાં જે વાક્યરચનાની અંપૂર્ણતા છે તેનું દર્શન તો માત્ર ટી કવીન્સીમાંજ થય છે. તેની આ પ્રકારની વાક્ય રચના ને શબ્દસંગીત અંગ્રેજી સાહિત્યમાં શ્રેષ્ઠ લાગે છે:

આ શ્રીખત્રાનુની પુણ્યરાત્રિની ગાઢ શાંતિ અને સમસામાકારમાંથી-આ અદ્વિત તથા હયા અને સ્વપ્ન સૃષ્ટિની મધુર તેજોમયતાના હૃદયદાયક સંમિશ્રણમાંથી, આ પ્રિય વચન ઉચ્ચારતા, હળવેહળવે ખેલતા, ગણગણ કરતા પ્રાંતની સુદમારતામાંથી, ઓર્ચીટો નવું ઉપવનોનો અને ક્ષેત્રોમાંથી, જાણે મેરણા સમયે ઉવડતા વાયુના ખંટમાંથી-જાણે પગ આગળ ફારી રહેલી પૃથ્વીના વિકસતા મુખમાંથી-નૃતદલના પતિ ચમત્કાર પોતાની ભયંકરતાના પ્રતાપ સહિત અને પોતાના અવાજની સિંદુર્ગના સહિત, પાણીના ઘોધની પહેમ પહોડો મારી, એના પર તુટી પડ્યો.^૧

ગુજરાતીમાં આ વાક્યરચના ખીલવરનાર મણિભાઈ દિવેદી હતા; અને એમના પ્રાદ વાક્યોમાં ઘણી અખત એકતાનતા કે સહજતા જેવી નોંધએ તેવી જણાવી નથી જતાં પ્રભાવમાં, શક્તિમાં અને સમૃદ્ધિમાં તેની જેમની ગુજરાતી સાહિત્યમાં જડવી મુશ્કેલ છે.

દલપતશાહીના વિસ્તારમાંથી કરી ભવ્યતા કે સસારતાનો નજમ થયો નથી. ગુજરાત વર્તીકસુધર શ્રોસાહી સંશયાત્મક ઉપધોગિતાવર્ણો બાપાંતરો અને નિર્જીવ અનુકરણો કરવામાંજ પોતાનાં સમૃદ્ધિ અને સાધનોને અત્યાર સુધી ગુમાવવી રહી છે. દલપતશાહીના પવિત્ર કરવિહી સીમાની અંદર એક પણ અપૂર્વ લેખ નીવડ્યો નથી. ગુજરાતી સાહિત્યે આ પચાસ વર્ષમાં જે કે વૃદ્ધિ કરી છે, જે કોઈ નહું સાહિત્ય અને કાવ્યભળ ઉપજવું છે તે “શ્રોસાહી” અને “શાક્ષા” ના આશ્રય વિનાનાં મ્યાનામાં રખડી રજળી, લીખ માળીને ઉપજવું છે.

અને સરસ્વતીચંદ્રના સ્વતંત્ર સામાન્યમાં નીતિ અનીતિના પ્રશ્નો વચમાં લાવી, આ સાહિત્યભાવનાને છેક દલપતશાહીના અતિ પ્રાકૃત ધોરણ ઉપરજ લાવી મુકી, તેજ છેવડનું અને ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ છે એમ કહેવું, અને તે કહેવાનેજ છેક સરકાર સુધીથી સર્વમાન્ય ગરાવવાનો ચત્ત કરવો એ સમગ્ર ગુર્જરભૂમિની સાહિત્ય સમૃદ્ધિને અપમાન આપવાનો, મારી નાખવાનો અને છાપ કરવાનેજ મહાર છે એમ ચમોને ભાસે છે. જગત જે નાનામોટા પ્રકારથી ખરી વાતને ખોટી કરાવી શકે છે, ખોટીને ખરી કરાવી શકે છે, તેવા ધોરણથી કાવ્ય અને સાહિત્યના વિષયનો આ એ વ્યક્તિ વચ્ચે ન્યાય થયો તેથી તે દીકગીરી થાય તે કરતાં પણ એવા ન્યાયથી ગુર્જર સાહિત્યને જે અપાર હાની થઈ છે તે માટે અનેક ઘણી દીકગીરી થાય છે.^૨

૧. Vision of a Sudden Death De Quincey અચાનક મૃત્યુનું દર્શન: ટી કવીન્સી.

૨. સુદર્શનગદ્યાવલિ: મણિભાઈ દિવેદી.

સીરીનધીએ મુંદર

મુજસત—

૧૯૮૦ દીપોત્સવી અ.ક.

ગુજરાતી સંસ્કૃતિ

પૃષ્ઠ ૬]

ક્રિ.ઈ. ૧૯૮૧

[અંક ૨

ગુજરાતને સંસ્કારો નવા મુખ આપેલા છે તેની સમૃદ્ધિની મહત્તામહત્તા વધી ગઈ છે તે સામયિકોની સમૃદ્ધ બાબુ છે.

એના પુસ્તકોમાં ભાષા છે, વસ્તુ છે, હકીકત આપદારિતા ને હકીકત અધિકાર છે. એમાં અવસ્થાગતિ છે ને સ્વતંત્ર્ય છે, સુલ્લઘ્ન છે અને નિર્મલ છે. ભાવના શીવતા છે અને સૌખ્યમયી પ્રેમ છે, અને વ્યવસ્થા તપથી માનવતા વિદ્યાવધાની દોષ છે.

એના સૌખ્યમાં કુલની સુખમારતા છે, ને છતાં સતીની અડખડ છે. એમાં શક્તિના છે, ને સત્ય છે, જાણમયતા છે. ને છતાં આત્મક્રિયા સુદ્ધિ સ્નેહ છે, ધર્મી પ્રતા નથી, છતાં અદ્યાય દરબની રાત્રિ છે, એના પુસ્તકના સમાન ધવાની દોષ છે, છતાં પુસ્તકને પદ્યે જ્યાં રહેવાનું હોય ત્યાં નવાના દરબો છે, છતાં કુખ સદન સતીની દીપ્તિ છે અને પુસ્તકો ને સૌખ્યમાં વિદ્યા પ્રેમની વ્યવસ્થા બંધા પાડી છે.

અધિકારમાં નવપુસ્તકો મેળવ પ્રસરી જાય છે—ધરતે નવા સંસ્કારો સંચાર થાય છે.

નવરસમયે બધા એક ને અવિભક્ત ગુજરાતનાં આવે જાય છે, અને એમ આ ગેઝેટની એકાદતા પાણીના આકાશ પરમાય છે તેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિના મતાની આકાશની સાક્ષી છે છે કાર્યો ને પરદામાંની આ ભૂમિ આર્થિક સૃષ્ટિને વિશ્વ-અર્થ તથા જગત છે, અને આર્થિકનાં સવલન તરેલાં મહાવ્યવસ્થા ને વીરતા સ્વમાન ને સ્વાધ્યય, શક્તિ, જ્ઞાતિ ને અવસ્થા, તથા શક્તિ ને સત્ય, વિશ્વકર્મા ને અવસ્થા સ્વમાનની સર્વોચ્ચતા અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરુદ્ધ-આ પુરાણ નવ-આર્થિકતાની શ્રેણીની કોઈ વિચારમાં મહત્ત્વ.

— ગુજરાત-વિદ્યા પારંકારિક અધિકારી

રા. : હસુભાકર

સાંભળો

બે આપણે ચલઃસખી ! , પ્રિય રાંસ : રેલી,
આ સૃષ્ટિને મધુરવી , કરીએ રસેલી;
આનંદભેર ઉછળે . પ્રિય રક્ત રાગે,
સાર કુંજ ચલતી લરીએ પરાગે;

રંગાદ્યુ' જીવન ધ્રુવ ધનુષ્ય રંગે,
મોઘાં મૃદુલ તવ રનેહ સુધા પ્રસંગે;
આ જાંઘળી મધુર રનેહલ સ્વપ્નભીની,
જ્યોત્સ્ના મ જીવને લહરે અમીની.

પ્રાણેશ્વરી ! રસની રેક્ષય અમોઘ ધારા,
ઉદાસના ઉર-વીઘ્યા કરતી કુવારા;
મીઠા કટોર રસના પ્રિય ઢોળી ચારુ,
ઉછાળીએ—ઉજવીએ રસપર્વ પ્યારુ.

આ જાંઘળી પ્રિય મહોત્સવ સાંપડ્યો છે,
આ હીરલો વિરક્ત હાથ સખી ચઢ્યો છે,
લજ્જા તણી જવનિકા પ્રિય તો ખસેડ,
બીડાઈ આ મુજ જીવે રસ રંગ રેડ.

કેમકે
તે પુસ્તકરસા દેસાઈ

ચિત્રકાર
શ. ગોવિંદભાઈ પટેલ
અથ, સર્વિલકર્તા

૧

તે આઠઠી મોગી વરે વળુ એક નાના
નાનાક જેવી કદન અને દર્શીની દની
તેના મુખ પર મના અને આઠઠી રેખાઓ
સ્પષ્ટ જણાવી અને એકાદમ વાદ છે કે મે
તેને જમણે હાથ દર્શાવ્યામાં મન દબેલી
આંખોજ જોઈ હતી. જ્યારે જોઈ ત્યારે
પ્રિયતમ વરને તેના નજવાની આમગીઆનો
ચકા પર કે પોતાની એકત આઠઠીમા
તોડ વિરામમન પર ફેક મુલની કે
તી એકી દોષ જાણે જીવનના અડોલી
તે પડતા ન હોય. અવમાનની ઊંચા તેને
ન સામાન્ય સંદેશ્યાદર્શ સાધનજ દોષ

એમ જણાવુ. તે નીકર અને આઠઠ દની
રાકપીએટ કરતા તે કદી ગળ કરતી નહીં.
સાચુજ બોલી જવામા તે કદાપલ માનની
મરકતી રીવાજ ન છુટકવ તે જુદુ મોવતી
મેરી એ નીખાકમ દની.

હું મારી આઠઠીમા એરખેટો કેક
નકચે દોરતો હતો રેખા પર નમીને હું
કામમા પરાવાવયો દનો એવામ આઠઠીનું.
દાર દરખેતાયુ અને એક અવાજ સાથે
જુલી મધુ આમમા કમકા માથે જેમ
વિશ્વેષમા જમણી હો તેમ કિરોતીની ગોરવ
પૂજુ પ્રવિમા મેં ઉગરા ઉપર જો

કહું છું કે તું મને ચઢા કરી નાખ

“ક્યારની આવી છું?”

“હમણાંજ આવી. લક્ષ્મી માંસી ફેંક
બહાર ગયાં છે એટલે સીધી ઉપરજ આવી.
તું તારાં કાગળીયાં નાંખી દઇ મને ચઢા
કરી આપ.”

હવે હું બીજા વાર પુછવા ન રહ્યો. એક-
દમ ઉડીને નીચે ગયો. કિશોરી મારા ટેવલ
પાસે જઈ કાગળો ફેંદવા લાગી. ટેવલના
ખાનામાંથી વાંસળી કાઢી ધીમેધીમે વગાડવા
માંડી. મારી વાંસળી મને ઘણી પ્રિય હતી.
મેં એકદમ નીચેથી કિશોરીને લાંક મારી
વાંસળી મુકી દેવા કહ્યું. એટલે તે વાંસળી
લઇ નીચે આવી અને વધારે જોરથી વગાડવા
લાગી.

“તું એ મુકે છે કે નહીં? નહીં તો હું
હુંટવી લઇશ.” મેં પાણીમાં સાકર નાંખતાં
કહ્યું.

“તું એની જોડે પરણ્યો છે?” કહી તેણે
તો વગાડતું ચાલુજ રાખ્યું.

“કિશોરી! ના મુકે તો તારા કાતના
સમ છે.”

“અહ્યા! સમ ખાધે કોઇ મરતું હશે
કે? તું તારી મેજે ચઢા તરફ જોયા કર. જે
તે ઉભરાજ ચાલી.”

“કે નથી ઉભરાતી એ વાંસળી મુકી
દે મારી વાંસળીને અડકવાનો શો અધિકાર?”

આ પ્રમાણે ગાડી'એ ત્રણ વાર પાછળ અને આગળ ધકેલી આમ કોણે જાણે કયા મુઠ્ઠી કરત પણ એવામાં પાછળથી લોકોનું ડોળું ડોળું આવી પહોંચ્યું તે થોડો આચળ નહોતો.

લોકો તે ધવાએલા યુવાનની આસપાસ ઘોળાઈ ગયા અને કોઈ ડોક્ટરને બોલાવવા પેડયું તો કોઈ કેક ઉપચાર કરવા મરી

અને આકેતથી ધુજળી હતી. તેના પણ હોશકોશ પડી ગયા હતા તે પેતા યુવાનની પાનેજ હાથી હતી અને તેના શરીરમાંથી વહેતું લોહી અટકાવવા પ્રયત્નો કરતી હતી એવામાં ડોક્ટર આવ્યા અને તે યુવાનના પાગ પહેરેલી વાવરથા થઈ ગઈ ડોક્ટરે જણાવી ત્રિશુ કે તે યુવાનનો જમણો હાથ ભાંગી ગયો હતો અને તેની એક આંખ

‘ સુરેશ, મારે મક્કા પાવો છું ’

અત્રુ નગરીકમણ તે યુવાનનું ઘર હતું. તેમાં તેની આજ મ માતા હતી તે આ નમાચાર ગમ્મી ભીંતને ટેકનાંકની ગોટલે આડીને કંઈપણ કરવા લાગી લોકોએ તેને મમત્વની આન પાડી. એવજુ જમ્માએ તે યુવાનને હથેલી તેન ધરમાં સુસાડ્યો. કિશોરી એ દુઃખેત સ્વપ્ન થી ઢાંકતી હતી તે પણ અત્યારે લાગ

કુરી મજ હતી કેસીને કાને તે વાત જનાજ તણે ફૂડો મુક્યો.

ધીમેધીમે બધા વેરાઈ ગયા કમાવ ડેમી. તેમનો એક ભત્રીજો અને કિશોરી એટલા જણજ ત્યા રહ્યા.

કિશોરીએ ડાસીને બધું આપવાનન આપ્યું. અને મોડી રાત્રે મારે ઘેરે આવી

મને તમામ હકીકત જણાવી, અને મને જોડે લઈ પોતાને ઘેર ગઈ. તેને ઘેર મુકી પાછો ફરતો હતો ત્યારે મને પેલા યુવક માટે ઘણા પ્રકારની સૂચનાઓ તેણે કરી.

હું પાછો ફરતાં તે 'યુવક-રવોદ્રને' ઘેર ગયો. ડોસીમાને દીકાસો આપ્યો અને રાત્રે ત્યાંજ રહ્યો. સવારે રવોદ્રને ભાન આવ્યું ત્યારે તેને બધા પ્રસંગો યાદ આવ્યા.

દરિદ્રાવસ્થામાં આવેા મંદવાડ આપ્યો તેથી દવાદારનું ખર્ચ થાય, અને તે ઉપરાંત પોતે જે કેં કમાઈ લાવતો હતો તે કમાઈ પણ બંધ થાય, એમ બેવડી પિટંબનામાં તે પોતાના જખમનું દુઃખ ભુલી ગયો.

થોડી વારે કિશોરી ત્યાં આવી પહોંચી. પોતાની સાથે તે કેટલાંક ફળફળાદિ લેતી આવી હતી. તેણે આવીને ડોસી સમક્ષ સોએક રૂપીઆ ધર્મા અને ડોસીની ઘણીએ નામરજી છતાં તેણે તેને રૂપીઆ ધણેા આગ્રહ કરીને આપ્યા.

ઘણાઘણા ઉપચાર કરવા છતાં રવોદ્રની એક ચાંખ અને જમણો હાથ સાન્ન થયાં નહીં. તે બે અંગે અપગ થયો.

આમ દિવસ પર દિવસ ચાલ્યા ગયા અને રવોદ્ર કિશોરીના આભાર નીચે વધારે ને વધારે દબાતો ચાલ્યો. દિવસમાં કલાકાના કલાકો મુઠી કિશોરી તેની બાજુમાં બેસી તેની સેવા કરતી. તેને કેંક વાંચી સંલગ્નતા આનંદ પમાડતી, કેંક ગાતી-કેંક વાતો કહેતી. આમ તેને દરકોષ પ્રકારે રીઝવવા ચલ કરતી છતાં પણ તેને તો એમજ લાગતું કે પોતાને માટે તેની જીંદગી બરબાદ થઈ ગયેલી હોવાથી તેના અને તેની ડોસીના ઝણમાંથી ને કદી છુટવાનીજ ન હતી.

૩

આ બધો વખત કાંત પોતાના નવા માસિક 'સમાજ' બાબત ફેટલીક વ્યવસ્થા કરવા મુંબાઈ ગયો હતો.

મારો અને કિશોરીનો સંબંધ જોકે વધારે જીનો હતો છતાં પણ કાંત અને કિશોરી વચ્ચે જેવો સંબંધ હતો તેવો તે ન હતો. તે બંનેના હૃદયમાં એકબીજાનાં દર્શનથી અને વિચારથી જે ઊર્મિઓ પ્રગટતી તેવી અમારી બે વચ્ચે પ્રગટતી નહીં. મારે બેન નહાતી તો તેને લાઇ નહોતો. અને પછી નૈસર્ગિક મૈત્રી અને બંધુતાનો ઉદ્ભવ થયો. પરિણામે બંનેનાં હૃદય નિર્દોષ સાંકળે જકડાયાં અને એક બીજાના દિલથી આનંદ પામવાનું અમારાં હૃદયો શીખ્યાં. આમ મનેમન એકતાની ગાંઠે ગાંઠાય ગયાં.

પણ કાંત અને કિશોરીના આત્માઓ તો એકજ પિંપલવૃક્ષ પર બેસી એકજ ફળનો આસ્વાદ લેતાં. એકે તે ફળ ચાખતું ત્યારે બીજું તેના આસ્વાદ લેતું.

કાંતના પિતા અદમક ધન મુકી ગયા હતા. તે બાળપણથીજ સાહિત્ય અને કળાની સેવામાં જીવન ગાળતો માંગતો હતો. અને પૈસાનું જોર હોવાથી તેને કોઈ પણ જાતની મુંઝવણ નડે તેમ નહોતું. વળી તેની કિશોરી પણ એક ધનવાન માતાની એકની એક પુત્રી હતી એટલે તેને ત્યાં ધનની રેલમહેલ હતી.

અને યૌવન ને રૂપની લક્ષ્મી સંગોવડી કિશોરીએ તેને હૃદયદાન કર્યું હતું. એક યુપડીમાં પણ જે ધનથી લખપતિના યેલવો મળી શકે તે તેણે મહાલયમાં બેઠાંબેઠાં મેળવ્યું હતું. સાંસારિક લાલસાઓ માટે હવે તેને બીલકુલ મુંઝવણ ન હતી. અને આત્માએ આત્માનું સંધાન યએલું હતું. તે કદીઓ બંધ અબેલ હતી. તે

આત્મજ્ઞાની અમરતા અનંતતામાંજે શામળી
યુગયુગના કાળભેદ અને સ્થળસ્થળના દિશા-
ભેદ તે સ્નેહની મનામાં લય પામેલા જાણુના
માત્ર એકજ તેના આત્માની અભિલાષા હતી -
વૈકલિક લગ્ન જેમ અને તેમ જવણી કરી
નાખી કિશોરીના સ્થપતે પોતાની મોદમાં
ગાંધી મંદારવાના શરૂ કરી દેવી.

કાંતની સાદિલધીનિ કિશોરીમાં પણ
હતી હતી અને તે પણ સાદિલ અને કળાની
વધામક હતી હતી તેણેજ કાતને 'સમાજ'
કાંતા પ્રેર્યો હતો તેણે પોતાની ચિત્રકળા
પણ ધીમેધીમે ધણી ખીનરી હતી, અને
મમાજના બીજા કે ત્રીજા અક્રમાં તે પોતાના
ચિત્રો આપી સકશે એમ તે માનતી

કાંત બદારવામ ગમેતો ના હોય સાં
તે કિશોરી લગભગ આખો દિવસ તેને સાજ
ગેતી, કાંતની જૂઠા માતાએ તેના સ્વભાવ
અને સરસતા પર મોઢા પાંખો તેને પુરસ્કૃષ્ટ
બનાવવાનું નક્કી કર્યું હતું. કિશોરીની માતા
પણ કાંત જોડેના સંબંધ દષ્ટ માનતી તથા
કિશોરી - કાંતના મહવાસમાં વારંવાર આવે
તેને તેને બીજકુલ વસો ન હતો આ
નજાંધ સર્વેને છપ્પ હતો એટલે આત્મવશ
મુજબ થવામાં મોઢા પણ પ્રકારનું વિદ્ય આવે
તેમ ન હતું

મુખના અરખલિત સમુદ્ર પર અનેતી
જીવનનેકાએક રચતી હતી અનેના માગ
એક દત્તા પણ અને વચ્ચે કેક અંતર હતું.
એ અંતર કાંપી નાંખવા માટે કાલ આગુર
દત્તો પણ કિશોરી હજી તેના જંધનમાં
જકાવા તત્પર ન હતી.

તેને એમ હતું કે જ્યાં સુધી તે અને કાલ
પુરેપુરી અનંતના અનુભવે છે ત્યાં સુધી
વૈકલિક લગ્ન જેમ કાંત પણ જંધનની આત-

સ્થિતિ ન હતી તેને માત્ર સ્નેહની તૃપ્તિ એજ
લગ્ન હતું. અને તે તે મૂર્ખા રીતે અનુભ-
વતી આથી કાંતનો આગ્રહ છતાં પણ તે
લગ્ન કરવા નાજ પાડવા કરતી. છેવટ જ્યારે
કાંતે વજોજ આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે જ
મામ નુધી વિચાર કરવાની મહેનત માગી
આ અગ્રમાં રવીંદરાણી અકરમાત્ અન્યે.

રવીંદરાણી બતાવ પછી કિશોરીનો ધણો
ખરો વખત ગવડની તહેનાતમાં જતો છતાં
તે રાત્રે મોડે મુધી પોતાની ઓરડીના દ્વાર
જંધ કરી માસિક માટે લેખો લખતી અને
પોતાના ચિત્રના અગ્રમાં પણ આગળ
વધવા પ્રયત્નો કરતી

કાંતનો વિરોધ તેને બહુ સાંત્તો; પણ
એવામાં આ અકરમાત્ અન્યે, તેથી તેના
સમય બહુ પ્રકૃષ્ટી વધી જવા લાગ્યો દલે
તો તે અને પણ બહુ વાર મળી શકતી નહીં
છતાં અવારનવાર આટો મારી જતી મારી
માતાને જરાક પગડી મારી પાસે આજતી
મને પણ થોડો ગામ અંત ધગા આનંદ
આપી વીદાય થતી

૪

એક સાંજે રવીંદરી માતા અંદરના એકરડા-
માં એમી કેક ભજન ગાતી હતી, તે વખતે
બદાના એકરડામાં રવીંદ પડ્યો હતો. પાસે
દીપકના પ્રકાશમાં કિશોરી એક રમાન મુચેતી
એડી હતી રવીંદ કેક કલેગમગી દલિથી
કિશોરી તરફ વેનહ રમો હતો અને ધીમેધીમે
તેણે પોતાના કુ અપૂર્ણ જૂતકાલની વાત છેડી.

તેના પિતાએ દુઃખેસન અને એપરવામાં
લાખો રૂપીઆની મીલકતનું પાણી કરી કેવા
સંભેતો વચ્ચે નાદાગી મોઢાવી, તેની માતાએ
સાસરના વેલેવોનો લેશ પણ ગર્વ રાખ્યા
વિના ગરીબીમાં પોતાના પીઅન્ના તે શાન

અને પવિત્ર ઇવનને ફરી અમલમાં મુકી દોરણાંખર વસાવી તેમની સેવા કરી અને ધંડીએ જાતમહેનતથી તેણે અને તેની પુત્રીએ ઉપજ કરવાના કેવાકેવા પ્રયત્નો કર્યા તેનું તેણે વર્ણન કર્યું. પોતાથી એક મોટો તથા એક નાનો ભાઈ તથા નિરઘમી પિતા, માતા અને વિધવા બહેન એમ છ કુટુંબી-ઓનું ગુજરાન ચલાવવા સાલગ્રામીમાં ઉછરેલાં તે માદીકરીએ કેવાંકેવાં અમલ સંકટો વેડ્યાં અને પોતે ત્રણ ભાઈઓને કેળવણી આપવાની ઇચ્છાથી તેઓએ તે સંકટોને પણ મુખની માફક કેવી રીતે વધાવી લીધાં તેનું તેણે હૃદયદાયક વર્ણન કર્યું.

અને પછી ઇશ્વરનો કેપ તેમના કુટુંબ પર ઉતરી આવ્યો. ર્વીડથી એ વર્ષે મોટો ભાઈ ચાંજ દહાડાના તાવનો બોગ થઇ ઉગતા ઉગતામા કરમાઇ ગયો. તેના મરણ પછી એકાદ માસમાં કેસેરોનો બોગ થઇ તેના પિતા અને બીજે ભાઈ મરણ પામ્યા હ્યારે તેનું કુટુંબ કેવી લપકર આફતથી છવાઇ રહ્યું હતું, તેઓએ કેટલાકેટલા અપવાસો કરી ર્વીડરોને ગમગીન દહાડાઓ પસાર કર્યા હતા, તેનું તેણે હૃદયભેદક વર્ણન કર્યું. તે વર્ણન કરતાં તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારોઓ વહેવા લાગી.

પિતા અને ભાઈઓના મરણ પછી તેની માતા અને બહેન તેના મુખ માટે તનતોડ મહેનત કરી રહ્યાં હતાં, અને તેની બહેને તો ઇવનની હરેક પણ ભાષનાજ દિતતા ચિચાર-માં ગળી હતી. એ વર્ષે લગી દૈક મુખમાં દિવસો ગયા. તેવામાં જગતમાં તેને સર્વથી પ્રિય એવી બહેન પણ વીદાય થઇ.

દીકરીના મરણનો આધાન માતાને ધ્રોણ લાગ્યો હતો. આગત્રા દુઃખોમાં રહેલી દીન

હવે લાંગી ગઇ હતી; તેનું જોમ હવે ધડી જવા લાગ્યું હતું; તેનો ઉત્સાહ મંદ પડી ગયો હતો. હવે તે ફક્ત ર્વીડને ખાતરજ પોતાનું ઇવન નભાવી રાખવા ઇચ્છતી, તેને ખાતરજ દુઃખો અને વિગ્નો વેડીને પણ સંતોષ થી દહાડા કાઢતી.

આમ થોડાં વર્ષ આશુ એવામાં એક દિવસે દુધ દહોતી વખતે એક બેંસ તોડાને ચડી અને તેની માતાનો એક પગ છુંદી નાંખ્યો અને તેને અપંગ બનાવી. તે પછી તેને લાંબા કાળનો ખાટકો મેવવો પડ્યો અને તે વખતે ર્વીડે જાતે દોરોની બરદાસ કરવા માડી, પણ તેથી તેના અભ્યાસમાં ખસેસ પડ્યા માંડી અને તેનાથી બરોબર બરદાસ રાખી શકાઇ નહીં તેથી છેવટ તેમના ગુજરાનના સાધનરૂપ દોરોને પણ વેચી નાખવાં પડ્યાં. અને તેમની હાડમારી વધવા માંડી.

તેની માતા તેને વારંવાર લમ કરવા કહેતી. તેમ જો કરે તો ફરીથી દોરણાંખર વસાવાય અને તેનો અભ્યાસ નિર્વિઘ્ન ચાલુ રાખી શકાય, તથા તેની માતાને જદ અને અપંગ અવસ્થામાં ધરકામમાંથી શદત મળે. ર્વીડે પણ એવાજ મતનો દતો. પણ તેના પિતાએ નાતાર થઇ પ્રતિજ્ઞા ગુમાવી હતી. તે ઉપરાંત તેમનું કુળ પણ નીચું હતું. તે છતાં પણ જો તેની પાસે નાણાંની પ્રાચી કાલવવાનું સાધન હોત તો કુળ કે પ્રતિજ્ઞાની કાંઈ પરવા કરતજ નહીં.

નાણાંની અનદ તંગીને લીધે તેણે અભ્યાસ પડતો મુકી નોકરી લીધી. તે નોકરી-માં તેને મહેનતના પ્રમાણમાં કીક પગાર મળતો હતો. જો કે તે કંઈ બચાવી શકતો નહીં છતાં પણ તે બનેનો નિર્વાદ મારી રીતે ચલી શકતો, છતાં તેની અપંગ માતાને માથેથી

નથી કે જેથી હું મારી આશા પુરી કરી શકું.

વળી બહેન, તે દિવસના બનાવ પછી તમારા સહવાસમાં હું આવ્યો, અને સારથી મારા હૃદયને નવું જોમ મળ્યું છે. મારા હૃદયમાં હેંક નવા લાગેલા જાગ્યા છે. મેં તમારા ગુણો પારખ્યા છે. તમારી નિઃસ્વર્થતા અને કૃતજ્ઞતાને મને સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી ગયો છે. હું તમારા એ ગુણોનો દુરુપયોગ કરવા નથી માંગતો પણ એક માણસ તરીકેના હક્કથીજ, એક માણસના હૃદયમાં જે પવિત્ર લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેની પવિત્રતાની મર્યાદામાં રહીનેજ, હું તમારી પાસે તમારાં દાયની માગણી કરું છું.”

કિશોરી એકદમ ચમકી એકાએક જાણે ધરતીકંપ થયો હોય તેમ તેના દાયમાંથી રુમાલ પડી ગયો. તેની આખમાં તેજ બલુકા રહ્યું. તેના મુખ પર લાલાશ છાયા ગઇ. ‘રશીદ’ તે એટલુજ બોલી શકી. તે એકદમ ઉભી થઇ ગઇ ને પશુ બોલ્યા વિના તે જવાબા વર્ણવતી રશીદ તરફ જોઇ નહીં. રશીદ બોલ્યો “કિશોરી, આજ એકાએક તમે કેાંધ ના કરો. હું તમારી લાલમનસાહને એરકપયોગ કરવા નથી માંગતો. મેં કહેલા તમારા પરના નજીવા ઉપકારનું ફળ મેળવવા ખાતર આ નથી કહેતો. મારા મુખને માટે એજ જ્ઞાને મને કીક લાગ્યો છે અને તેથીજ હું તમને ને કહું છું. મારા હૃદયમાં જે ભાવો ઉત્પન્ન થયા છે, અને જેમાં મને સંપૂર્ણ પવિત્રતા હોવાનો ભરોસો છે, તેજ હું તમને કહું છું મારી વાતમાં કેટલું વલ્લુદ છે તે તમે શાંતિથી વિચારજો, અને પછી જો મારો કે પશુ પપરાધ થયો હોય એમ તમને લાગે, તો તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેશો તે હું કરીશ.”

કિશોરી કે પશુ બોલ્યા વિના કેાંધ અને આવેશથી કંપની ત્યાંથી જતી રહી.

૫

આજ ત્રણ દિવસ થયાં કિશોરી મને મળવા આવી નહોતી. એક દિવસ હું કામમાં હતો અને એ દહાડા હું માંદો હતો તેથી તેની તપાસ કરવા જઇ શક્યો નહોતો.

તેને અંગે જઇ ખચર કાઢતાં માત્રમ પડ્યું કે તે પશુ માંદો હતી. તેને શું થયું છે તેની તેની માતાને પણ ખચર પડતી નહોતી. તેના કહેવા પરથી જાણાયું કે તે હતી, ફરતી અને જીભું બધું જાનેજ ફરતી પણ આખો દહાડો ગમગીન જણાતી. પહેલાં જેવું ખાતીપીતી નહીં. એકજ દહાડામાં તે અશક્ત થએલી જણાતી. તેની આંખો લાલ રહેતા. તેનું માથું દુખતું કે નહીં તે તે કહેતી નહીં અને ડોક્ટરની દવા પણ પીતી નહીં. ચારણું વાલી સુનસુન જેવી બેસી રહેતી. કામ જેટલીજ વાતો કરતી. તેને જે જોઇએ તે આપવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું પણ તે તો બધાની નાજ પાડતી. તે પહેલાં જેવું હસતી કે ગાતી નહીં. નહોતી કે ભરતી કે ચીનરતી; છતાં તે તો કહેતી કે તેને કે પશુ થયું નહોતું.

આ ચંદુ મેં તેની માતા પાસેથી જાણી લીધું. હું તો વિચારમાં પડી ગયો. મેં તેની ઓરડીનાં બંધ આરણાંની ફાટમાંથી જોયું તો ને હેંક કાગળો ફેંટતી હતી. તેના મુખ પર ગ્લાનિની ઉડી છાપ મારો જેવા સદવાસીના હૃદયના ઉગ્રાણમાં ભયંકર ચીરાડો પાડે. એ ચારતત્વિક હતું. મેં તેને આતી વિચારમય ગમગીન હાલતમાં કદી પણ જોઇ ન હતી.

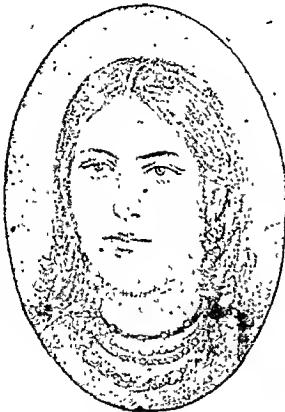
[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૧]

હાજીઝની કાવ્ય પ્રસાદી

અનુવાદક :

ડા. સાદીક

[ફારસી બાયાના મુસિદ્દ મ્વિ હાજીઝે શીરાઝીને ફારસી બાયાના પદ સાહિત્યમાં માનનીય સ્થાન છે. તેમની રેઢીક મુદ્દરે બાદશાહી અને એક સદસ રંગ. ઇ રજુ કરવામાં આવે છે. — ઉપતત્તી.]

રુખાઈ

જૂઝ નકશે નો દર નકર નવ. વદ માગ,
જૂઝ દૂએ તો ર. મુઝર નવ વદ માગ;
ખૂશ અ. મદ્દ નવાખ જૂઝમાગ દર દિદ્દ;
હઝા કે ગવિરમ દર નવા. દ માગ.

બાવાઈ :

મારી હાજીમાં વાસ રૂપ શીરાઝ કેમે દેખાવું નથી; તારી મક્કી શીરાઝ
ખીજે માર્ગ મા જડનો નથી; રૂપ તો સૌનેમે સારો લાગે છે; (પણ)
ઈશરના સોગવ કે તે પશુ (રખેન) મારી આંખોમાં આવવું નથી.

સા જ પુતાણી*

સેષક.

રા. ધ્રુમકેતુ

વિચાર.

રા. આચા

[આની આજ વાત 'મુખાઈ ઇમામત' ના ૧૯૦૮-૦૯ ના હીવાઈ અંકમાં ૬૨ દાખા મદમને
કેન્દ્રા આપાતકર્ષે છપાઈ હતી અને 'નવચિંતન'ના પ્રથા અંકમાં પણ તેની તેજ વાત હતી જાણિકી
દેખાય છે. 'નવચિંતન'માં કપડે, અંકે બહાર પડે ત્યારે આ કાર્યમાં 'ફ્રેમ' કપાત્ત કદા તાલેવ
હાલે પણ રા 'ધ્રુમકેતુ'ની ફેલિનું સ્થાન વધારે કલુ છે, તેથી જનનુ મુજ એમ દોષા બના આ વાત
પ્રમિદ કદવાનું અમને ચાલે છે.—કુપતર્થી, ભુવરાત.]

કે સરગદની પામે વાડું જ મલુ દુષી
રજુ છે અને એક તરફ કુંગમોની
પરપમે આવી જાય છે કેસગદની થાડે દર
ગમપુગ છે. આ બને મામના નાના જાગીરદારો
વચ્ચે વચ્ચે પરાથી થેર આડપું આપુનું હતું
જયારેજયારે જગીરદાર મરવા પડે ત્યારે
જોનાના છોકરાને પ્રતિજ્ઞા લેવાયે કે રામપુરા
સાથે કહાડકુ દેવ દુ આલુ રાખીશ આ

પ્રમણે તલુ પેડી પમાર થઈ મલુ હતી અને
અચાટે જોથી પેડોમાં રજુ એમ દેરના બીજ
એમને એમ સાથુન પડ્યા હતા

કેમરગદના જાગીરદાર—મરદાર કંપાણુ
મિંદને પુત્ર ન હતો પણ તેની પુત્રી સમગ્રન
કુંગરપુત્રની ખાદ ન જણાવા દે તેની હતી.
કેમરગદના, જ મરવામા મજબનકુંગર—પે નાના
વિજા સાથે વારંવાર શીકા કરવા જતી.

* આ વાર્તાનું વસ્તુ—The Or
માથી લેવામાં આવ્યું છે વસ્તુને વર
નથી પડતું અસર તેા સારી રીતે ૨
'જાગીરદાર'ના દોરેલા ચિત્ર પડ્યો ?

છેટેથી કદાચ એના કાળીનાળ જેમ ચોટલાની એકાદ લટ છુટી દેખાય તો ભલે, બાકી તે થોડા પર એવી અચ્છી ફારી કરતી, અને તેનો વેપ પણ એના આબેદુગ પુરુષ જેના દનો કે કોષ તેને સ્ત્રી ધારેજ નહીં.

તે અસત્ર રાગપુનાણી હતી. એની અણીઆળી આંખમાં જાણે કસ્તુરી ભેળવીને શર્મળ પુષ્પ હાય, તેની નેમગિંક મોહક રેખા હતી. પ્રકુક્ષ્ત ચહેરા પર એટલી વીરથી હતી કે પુરુષને તેની પાસે કમા રહેતાં નાનમ લાગે. જ્યારે તે થોડા પર એસીને કેસરગદમાંથી અદાર નીકળતી, ત્યારે જાણે લક્ષ્મીની અધિષ્ઠાત્રી પોતે આવેશ છે એટલું ગૌરવ એના અંગેઅંગમાં થી કાઢી નીકળતુ; અને આરાધુ છતાં કોમળતા એની રંગરંગમાં ભરી હતી.

એના કંઠમાં સ્ત્રીને સદૃશ મૃદુભાવો ભર્યા હતા અને જ્યારે એના ચહેરા પરથી ગૌરવ સરી જતું, ત્યારે જાણે અદાર વર્ષાની કોમળ નવવધૂ, પોતાનો ધુંધટ ખોલીને મદમદ હસી મંડી છે એમ લાગે. માધુર્ય અને વીરજાનો ક્યાક જે વિગ્ન મેળાપ કુદરત કરે છે, તેવો મેળાપ આ ગર્ભપુતાણીના ચહેરામાં દેખાતો. કેસરગદની ધણી સ્ત્રીઓ એને વારંવાર નારખ્યા કરતી, ને તે પુરુષ નથી જામ જાણતો છતાં, “રડયું. આ સંજુગા માને જુએ છે. ત્યારે જાણે કાળજી વીંધી નાખશે એમ લાગે છે.” એવું બોલ્યા વિના રહી શકતી નહીં. એ વાક્યમાં ખંટી રીતે તો સ્ત્રીહૃદયનું નવજ્ઞાન ભર્યું છે. સ્ત્રીઓને એકત્રા માધુર્યમાં આનંદ આવતો નથી. એકત્રી શરતીગતા પણ નેમને ફાવતી નથી. આ ખંતેનો મેળા હાય એવા પુરુષસમયાં માધુર્યમાં આંખોને આનંદ અને આશ્રય બંને મળી રહે છે.

સંજુગા કપાણીસિંહ સાથે ધણી વખત કેસરગદના જંગલોમાં શીકાર કરવા જતી એની તત્તવારનો ધા અચુક હતો એ સિંહ થઈ ચુક્યું હતું.

એક દિવસ આ પ્રમાણે સંજુ પોતાના પિતા સાથે શીકાર ખેલતી હતી. ચારે તરફ જંગલોમાં, ખખડધજ ઝાડો ટોકીઆં કરી ઉભાં હતાં. ને ભયંકર વૉકળાઓ શબ્દ કરી કરી દોડવા જતા હતા. આખું જંગલ ખોલતું. હાંથ, એવો અવાજ થઈ રહ્યો હતો; ને મામે કાંઠે મોટીમોટી ખો ને ખખોનો, મનુષ્યને જાણી જાય તેવા કોતરો ને તેની પેલી મેર બેતાં છાતી ફાટી જાય તેવા ભયંકર ખોડા ખડકોની પદ્મપરા આવી રહી હતી.

સંજુ અહીં પોતાનો શીકાર શોધતી ફરતી હતી. કપાણીસિંહ ઘણે દૂર-પાછળ ધુમતો દેખાતો. એક જગ્યાએથી તે પસાર થઈ કે તરતજ ધરર અવાજની સાથે એક વાઘ તેના પર દુદી પડ્યો. હમેશના પરિચયથી આ જંગલી પ્રાણીઓ પણ સંજુને ઝાળખતાં થઈ ગયાં હતાં; અને એ નીકળે ત્યારે પ્રથમ હક્કો કરવામાંજ ફાલેલો. છે એ મો અંદર અદર સલા ભર્યા વિનાજ સમજી ગયાં હતાં. વાઘ પ્રચંડ હતો; અને તેનો ધુમનો પણ વેગભર્યો હતો. રાગપુનાણીની મોટીને ને વગગી પડ્યો હતો, પણ સંજુના મોં પર ગભરાટ કે ઉતાવળને જાહેર રણકુશળ ચોક્કાના જેવી અપજના અને સમયસચકતા હતાં; તેણે પોતાનું માથું જરા ઉંચું કર્યું; કપાળ પર આવતી એક બે લટ પાછી સરી પડી; ને તેણે તરતજ પોતાની પાસેનું મોનેરી ખંજર છેક મુઠ મુઠી વાઘના પેટમાં ખોસી દીધું. આ દુમજાથી વાઘનો જંગલી સ્વભાવ ધમતો જેવું ભયકર રૂપ ધરી, થોડીને ટોડી, ગર્ભપુતાણી

સુમત્રા]

લગ્નની અધિનાની

[સંવત ૧૯૦૧]

જેથાં હતાં; તેણે સંજીવ સામે જોયું ત્યારે તે નીચા નેણે તેની સામે ઉભી રહી હતી અને પાટો બાધનાં-ઉમેડતાં કેમળ હાથ પર નટોટ ગેક વખત પ્રેમભર્યો હાથ મુક્યો ત્યારે પણ સંજીવ માથ મીડું દરીને પોતાનું મો છુપાવી ગઇ હતી.

પ્રેમની લાખા તો હમેશાં અધે વ્યક્તજ રહી છે, પણ સાગર આજે હેઠ્ઠી ગરે વિચાર કરતો હતો કે સંજીવને મળવું કે નહીં. તેનો ઓરડો તો એક પરસાળ ઓળંગે એટલે માથેજ હતો. સંજીવ અને તેની દાસી બેજ જર્ણી ઓરડામાં હશે. અને સંજીવની દાસી તો સંજીવના લાખ પ્રમાણેજ કામ કરવાની. એના હૃદયમાં ગડમથલ જમી હતી, હજી બંનેએ નીશાનીમાંજ પ્રેમ દર્શાવેો હતો અને આજે બાપાને વચ્ચે લાવવી હતી.

* * *

રાત્રિના દસ થયા હશે. કલ્યાણસિંહ દજી પોતાના મંડળમાં બેઠીને તડાકા મારતો હતો. તેની મેડીમાં ઉપલે માળે સાગર આમથી તેમ ફરી રહ્યો હતો. આકાશ નિર્મળ હતું, અને અનેક તારા દાંડીયાં કરીને ફુનીયાને પ્રેમ જોતા હતા.

અચાનક સીતારનો મધુર અર સંભળાયો. સાગરના હૃદયમાં જેમ ઉછાળા ચડે તેમ રજપુતના હૃદયમાં તરંગો ચડવા લાગ્યા. તલચાર ધારણ કરનાર દાંધની આંગળીઓ પર સ્વરનો વપશ થવા લાગ્યો.

અંદ : આ કેણું ? સજ્જન !-તે મનમાંજ બોલ્યો.

સીતારના સ્વરની સાથે સજ્જનનો સ્વર એકાદરે જગી ગયો હતો. આ ગાનારી નલરાર

પકડી શકે છે એમ કહેવાની હોમત ન થાય. એકલું સ્ત્રીનું માધુર્યજ રેડાઈ રહ્યું હતું. કેટકેટલા વિરોધી ભાવોને સાચવનાર એકજ હૃદય !...કદાચ વીરત્વની વ્યાખ્યાજ એ હોય કે અનેક વિરોધી સત્તાનું સુંદર મીલન.

રજુકાર કરતો સીતાર અંધ પડ્યો ત્યારે સાગર ઓસરી ઓળંગી ગયો હતો. ને સજ્જનના ઓરડાની પાસે ઉભો હતો. વાધને એક ઝંપાટે બે કેટકા કરી નાખનાર રાજપુત એ ઉજરો ઓળંગતા પહેલાં વિચાર કરવા થંભ્યો હતો.

સજ્જનની દાસી કામ માટે બહાર નીકળી સાગર એક તરફ છુપાઇ ગયો. અજવાળામાંથી આવનાર એકદમ અધારામાં દે ન જોઇ શકે તે ન્યાયે, રાજપુતને તેણે જોયો નહીં. સાગર ધીમેથી અંદર ગયો. સંજીવના તેના પલંગ પર બેઠી હતી. ને તેનું માધુર્ય-શુકના તારા જેવું-એકલું નિર્મળ અને સુંદર ચોલી રહ્યું હતું. મનુષ્ય જે શરણ પીને મરત અને છે તેવા શરણનો રંગ તેના હાથ પગની પાની પર હતો; મોરી નિર્મળ આંખમાં, અત્યારે વીરત્વની માલ છાયા હતી અને તેને જદલે રજરગમાંથી ફુટી નીકળતા આવનનું આસ્માની તેજ પીડી રહ્યું હતું. જ્યાં નજર કસે ત્યાં આંખ ફરી જાય એટલું અમી-અગોઝાંમાં ભર્યું હતું. સુંદર સેથો પાડેલા ખાલ પર અને જાગ્રુ મોતીની માળા લટકી રહી હતી અને તેની સુંદર ધાટીથી લોળી નાકની દાડી, અત્યારે તો નિશિત સ્વભાવ દર્શાવવાને જદલે, આત્માના ઉદાલમાંથી આવતો પ્રેમનો નરો ખનાવવાનું કામ કરતી હતી. કમળના ડુલમાંથી નીકળતી મંદ સુગંધ તેના શરીરની આસપાસ ફેલાઈ

ઝડી હતી, મનુષ્ય, એક લાખ રૂપીઆનું એક
મોતી એકાગાને, એની પામે નીકા રાગવની
ખાલી ધરે, અને ત્યારે પણ તેને લાગે કે,
આ તાજા ગુલામના જેવા દોકડી એ સગળ
પ્રવિત્ર અને છે અને તેની કોમલ વંદ છે
ત્યારેકમ કુરુત એક પણ કેલ વિનાનું એક
સરીર લાવવાનો જે પ્રયત્ન કરે છે તે પ્રયત્ન
મંદુરજના સરીરમા આલેદુન
નર્ત થતો હતો તેનું સાદ્ય
તેની આમવાસ મુગધરે કયાદ
રહ્યું હતું અને તેની તાજગીની
પુરુષો મીતારના સગની જેમ
મનુષ્યના આગાને એકદમ ખોલ
હુનીઆનો પ્રસાદી બનવી દેતા
હતી

માગર કહીલન થતી મયે
ખજી તેની મામે જોને મીડું દસી

સાજર આમગ વપો તેની
પામે બેરે, અને મપુર અવાજથી
પણ જે બોલે છે તેની નપૂર્ણ
જવાબદારી અને આનંદ મમજ
ને ભોલો

“મારી ‘મીતા’ કહું કે”

ધીમેથી શુભામની કળી
ખીરે નેમ, મજુના ને દોહ
જગત જુદા પડ્યા

“તમે નહો કહો તો નીનુ કાણ કહેશે”

માગર સીતાર પા દાથ મુકયો, તેમાથી
એક તાર રજીકા કળી મળી વળેા

“તમારો સીતાર પણ આગવી મુદર
જાણા બેલે છે”

ફરી-ફરી જોના નવા સર્ગ સાબગરા
એ સુરપટ્ટરનો આનંદ છે મીતાના મપુર
શબ્દોને પણ લાગ્ય હ, તો પ્રેમના ગૂઢ
શબ્દો લાગ્ય વિના કેમ મમજાય?

“સીતાને પણ ખગર છે કે મારી
સ્વામીનીના હવનપાત્રોના દાથ આગે ચડે છે,
મોટે બે પ્રસાદના શબ્દો મોતુ મીદર, મીપ,

ગોરે પ્રમળપા દાથ મયેા

મજા અને વિનય-આ આગ રતનો મમદ
સંજુના મહેરા પર-એક સાથે માગનો દેખાયો

નીચે કલ્યાણબિંદનો ગાયરો મીઆનો
નળ્યો એક પણ મીઝીઆરા કરડ બળી
મજુ, ને દામીના દાથમાથી પડી મજેા

વાસણનો ખખડાટ ચલે.

અને મુંદર સ્વપ્ના જેવી પ્રેમની અવસ્થા-
માંથી બદલાય થયાં:-

“કાલે તો હું જઈશ. અને સંભારશે
ખરાં?”

“તમને જીવનથી જોડ્યા પછી સંભારવા-
ના ક્યાં રહ્યા?... ”

“પણ તમે ડગશે નહીં કે?”

“રાજપુતનું વચન”-તેણે પોતાનો હાથ
સંજુના કમળપત્ર જેવા હાથમાં મુક્યો. સંજુ-
એ તેના પર આત્માના અક્ષર જેવું સુબન
મુક્યું.

“મારી ‘શીતા’ કહેવાનો આનંદ...”

તેનું વાક્ય અધુરું રહ્યું. કલ્યાણસિંહનાં
પગલાં સ્પષ્ટ સંભળાયાં.

“મારા રામ!... જાઓ. જુઓ આ
એનાં પગલાં. તમે સામે મેંએ મારો હાથ
માંગશે કે?”

“હા.”

“અને એ ના પાડશે તો?”

“તો-તો-વળી પ્રેમને દેશ કે કાળનાં
અંધન હોય? હવે હવે મળીએ ત્યારે.” તેણે
સંજુના કેમળ હાથને એ હાથમાં લીધો, ને
તેની સામે, એક આનંદની દૃષ્ટિ નાખી,
હિતાવશે પગલે પોતાના ઓરડામાં ગયો.

* * *

૩

શ્રેણ દિવસો એ વાનને વીતી ગયા છે.
જે એકથી પ્રેમની વાત નવી ને નવી રહે છે,
ને એકના પ્રભાવથી સજ્જન અને સાગરનાં
હૃદય જુની વાતને દમેશાં નવી પારી
સંભારે છે.

કલ્યાણસિંહ એક ટેલીઆ પર બેઠો છે,
ને તેની સામે, સજ્જન ઉભી છે. સાગરે,
સજ્જનનો હાથ માંગ્યો હતો અને કલ્યાણસિંહે
તિરસ્કારથી એ માંગણી પાછી ટેલી છે. હજી
પણ વાત નીકળે છે ત્યારે એ કહે છે કે,
રાંદેડે મારું હૃદયનું અપમાન કર્યું છે.

“જ્યારે એ માંદો હતો, ત્યારે અતિથી
ધર્મને ગાન આપી, મેં તેને સાચવ્યો. તેને
બદલો, સાગરે એ આપ્યો કે, તેણે તને
ફાસાવાવી નીધી. એ માથુસને સ્વીકારનાં મારી
એકાતર પેટી એની સામે પોકાર કરે છે.
દીકરી, મારા ખાતર એનું નામ લુલી. જા.
બાપ દીકરીની વચ્ચે ત્યારે સાગરનીજ
વાત નીકળી હતી. અને કલ્યાણસિંહે સજ્જનને
એ વાતજ લુલી ગવા કહ્યું.”

“આપુ! આ એકજ વાત એવી છે કે
જેને જીવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ પાપ
લાગે છે!”

“પાપ લાગે છે? રાજપુતનો પીતો
ઉછર્યો. પણ તેણે શાંતિ રાખી તેને સ્વર
વધારે મોટો બન્યો. આ મકાનના જડ પથ્થર
પણ સાગરની સામે ખડ થાય તેમ છે; એને
મારા સંબંધી તરીકે સ્વીકારું તેનાં કરતાં
એક વાક્યને સ્વીકારું તો મને એકી શરમ
લાગે એ વાત લુલી જા.”

સજ્જનને શાંતિથી જવાબ વાળ્યો: “પ્રાણ-
દાન દેનારનો બદલો માત્ર પ્રેમદાનથીજ વાળી
શકાય. ઉપકાર ન બળ્યો એ પશુતા છે.”

“તેં એને જીવિતદાન આપીને બદલો
વાળી દીધો-માટે હવે તું એ વાત લુલી જા.”

નવાન]

દાસીએ નેન સામેનો ઓરડો દેખાડ્યો

[કલ્પિક ૧૯૮૧

કંઠ આખ્યાન

૧૯૪૬

રા કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી,
બી એ એચએચ બી એડવોકેટ, પ્રમુખ સાહિત્ય સહ
નિધન
રા ગાંધીનિવાસ પંડેડ.
નવ્ય સાહિત્ય સહ

દીકડાંની નાથ.

જેમ બીજા ઘરોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં પુનઃ અને સ્ત્રીનું સંસ્કારના હાજર મળી આવે છે તેમ આખ્યાન ગ્રંથોમાં પણ મળી આવે છે પણ આપણા ધર્મ સંસ્કારના હાજરી, અને આપણા ગ્રંથો વિગતો મનાયુકોપીત રચાયેલા હોવાથી આપણે ત્યાં મળી આવતા હિતકારો નો કમ અને મધનનું જે એ નિર્વિવાદ છે બધા ધર્મ માન છે કે મૃત્યુના અગ્રાદ પુનઃ ન તો પહેલાં બનેલો પણ સંસ્કારના પાઠ્યથી કચેરે સ્ત્રી અમ જે બીજા ધર્મગ્રંથોના માન્યતા જે ન આપણા ગ્રંથોના આધાર નાના આવી નીકળે ન સ્ત્રીમાત્ર કદમુનિએ કરી બુદ્ધિન મળી અમ આપણા દીકડાં કાંઈ જે એ હિતકાર કુળમાં વિષયપુરાણ અમ પહેલાં અપાયે ૧૫ માંમાં મળી આવે છે

એક દિવસ એક પિતૃના પુરાણ પુનઃસંસ્કારના દુ પુરુષોની ભુલિયુ પ્રતે અને અને અને ત્યાં અમ વિષયપુરાણના નિર્વિવાદ મળે નાથ હાથે નાથ નાથ મુનિના આખ્યાનના અને સ્ત્રીના સંસ્કારના અર્થના જે ભુલી ન રહે લગાવેલા હાજર એ આખ્યાન આપણા ધર્મનું-એ કે બધા ધર્મનું-અને દેવેક અને આપણા લગાવેલા સ્ત્રીના લગેનું હિતકાર સંપેદ મેને રહે કરે છે એ આખ્યાનનું સંસ્કારના ની તે સ્ત્રીના મળે કરવાની મળ તાજ દોરા ત્યાં આવી અને મ આ મર્વ આપણું આપણું કે એમાં જોડે નાથ અમ અને સંસ્કારના કરવાની મળી મળે નાથના છે છતાં દોરા તેલના માથા ને ગુણ તેલના અમના એ સિંહની નાથના માથે, તે આ આખ્યાન એમાં કહુ છે તે મળીને મળેના અને વળેના અને લાગે આપણા અમનામાં સંસ્કારના પિતા પુત્રી આપણ વાંધી કાંઈ એવું સંસ્કાર મળેનાવાનું માથેના બાથે છે એ હાથ માથે સંસ્કાર સંસ્કારના રચનાના સમયમાં કાંઈ માથે ન હોય, કે કાંઈ પિતા ને પુત્રી રચનાના બીજા સંસ્કારના અને સંસ્કારના આપણના થઈને તે વળેની થઈ હોય, એમ આ આખ્યાન પછી કાંઈ છે

આ આખ્યાનના જે મોડ પા કુદી મળી છે તે કે તેમને થયેના અને મળેના મળેના અને એને કે-કાંઈ સિંહ-અર્થના ને દીકડાં

મૈત્રેય ઉવાચ :

મુ નિઓમાં શ્રેષ્ઠ ! સ્ત્રી દ્રણે સરન્નવી
અને એને સરન્નવવાનો હેતુ શો ?
એ પુરપતે અધમ કેમ કરે છે,
અને એને સાગથીજ કેમ મોક્ષ મળે છે ? ૧

હે પરાશર ! છવનમાં ને ધર્મમાં સ્ત્રીનું
ધ્યાન શું ? બ્રહ્મચર્યથીજ તપની સિદ્ધિ કેમ ?
અને સ્ત્રીના સાગથીજ તપની સિદ્ધિ છે તો
સ્ત્રી પેદા કેમ થઈ ? અને પેદા થઈ તો તેને
અનાધિકારી કેમ ગણી છે ? ૨

હે વેદવિદોમા શ્રેષ્ઠ ! સ્ત્રીઓના સાગથીજ
મોક્ષ મળે છે, એમ શ્રુતિ કહી ગઈ છે એમ
અમે સાંભળ્યું છે; તો એવા ત્યાગીઓમાં પહેલા
દ્રણ ! અને તેણે શા મારું સ્ત્રીને ત્યાગી ?
આ બધા પ્રશ્નોનાં દત્તિહાસને નિરાકરણ અમે
ધ્યાનપુર્વક આલજવા માગીએ છીએ. ૩

પરાશર ઉવાચ :

સ્ત્રીજ સૃષ્ટિમા કલકકપ છે; અંત એને
ત્યાગેજ મોક્ષ મળે છે. અંત ધર્મથી સજ્જાની
સંપૂર્ણતા પણ દોપવાન દેખાય છે-એમ હું
મૈત્રેય પરાપર્યયા વિષુદ્ધાં કહી ગયા છે. ૪

સ્ત્રીઓને ત્યાગ્ય ગણવી એ અનાદિકાલથી
સાપેક્ષી ચિંતવણી છે. અને પુરુષો વીનરે છે
એજ તેમના નિર્બલતા અને અધઃપતનના
સાધનની અવધતા દર્શાવે છે. ૫

બધી કંઈગામી પ્રેરણાઓના શત્રુ; તપની
વિનાશક; મોક્ષ માર્ગમાં અતંત્રચ-અવી
ગદસી ને સ્ત્રી છે એમ જાનીઓનાં વચન
સપ્રમાણ છે. ૬

દર્શનથી ને ચિત્ત હંમે છે; રૂપરૂપથી ને
બન્ન હરે છે... નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી છે. ૭

આ જ્ઞાન આઘ સાગી કંડુમુનિના આખ્યાન
નથી મળે છે. બ્રહ્મચર્યના રહસ્યની પ્રતિની
થાય એવું આ આખ્યાન પૂર્વે બ્રહ્માએ સનકાદિ
ઋષિઓને કહી સંભળાવેલું છે.

આ કંડુમુનિ પ્રજનપતિ દક્ષની માતા
આદ્ય સ્ત્રી મારિયાના પિતા હતા. એમના પડેજ
સ્ત્રીઓ અને બ્રહ્મચર્ય અને પ્રગણ્યાં. એમના
વડે આખી સૃષ્ટિ પેદા થઈ. ૮

એ ધ્રોગ્ય અને ધક્ત્ય છે; એના
શવલુથી મોક્ષ મળે છે. એ તણુકાલ
સમરવા બેસુ છે અને એનાથી સંસારસાગર
સહેલાઈથી તરી શકાય છે. ૧૦

મૈત્રેય ઉવાચ :

હે પરાશર ! તમે અમારી કંઈકા ધણી
વધારી છે. મોક્ષના માર્ગનું સાધક એવું એ
આખ્યાન અમને શવલુ કરાવે. અમે એકાગ્ર-
ચિત્તે ને સામગ્રયા હૃત્પુક બન્યા છીએ. ૧૧

પરાશર ઉવાચ :

હે મૈત્રેય ! સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં ગોમતીને
રમ્ય તીરે સ્વચ્છ ને નાનકડી પલ્લુકૃષિમાં
સંત ને એકલા આ મનિઓમાં મોર આગ
રીને તપ આવરતા હતા. ૧૨

પ્રાણુને રાંધી, છદ્ધિયોને દમી, નાસિકાએ
નયનો રાખી પ્રચિનીના વીશાળ એકાંતમાં
અપૂર્વ નિર્વેપતા ને અનુભવી રહ્યા હતા. ૧૩

સ્ત્રી કે સંસાર, તેમનાં અનુભવી પાપને
દુઃખો કષ્ટ ઉદ્વેગો નડેલાં; અને જ્યાં જાણે
ભાવિના ભાગે વંદતા દેાય તેમ મુનિવર્ય
નર્દેષ સૃષ્ટિને પદ્મથીજ દોપરહિત કરવા મથી
રહ્યા હતા. ૧૪

અને તે પવનમા સ્વચ્છદે વિહરતા, અને વાદળની સુરમ્ય રેખાઓને અવારનવાર ઘાંકતા. ૨૦

ચંદ્રબિંબ મીઠું હસતું તેની સુમધુર માહકતા ન જોઈ શકાયી મુનિએ વાદળાની રેખાઓ તરફ નગર કરી, અને અપૂર્વ આનંદભર્યા ઉત્સાહ તેમની રંગેરંગમાં દિહળી રહ્યો. ૩૧

આ ઉત્સાહ અપરિચિત હતો છતાં આવા આનંદનો અનુભવ તેમના તપની પરમ સિદ્ધિ દાખવતો હોય એમ જણ પામવા મથતા એ ચોગીદને લાગ્યું. ૩૨

મુનિએ સૂઈ તરફ જોયું તો તે જાંજો લાગ્યો; પૃથ્વી તરફ જોયું તો તે નિરતેજ દેખાઈ. માત્ર અધારી થતી સૃષ્ટિમાં તેમનું મુળ પેલું વાદળનું હતું. અને તપથી તેજસ્વી બનેલી મુનિની દૃષ્ટિ એ તેજ ગીવાય બીજે હરી નહીં. ૩૩

“શુ કંઈ હો ?” એમ સુમધુર સ્વરે પેલા વાદળાએ પુછ્યું, અને ચાંદે દિશામાં આનંદના તરંગો સૃષ્ટિને વીંટી વળ્યા. ૩૪

મનએ અનંતાદ પ્રતિનાદ ને અહનાદ એમ વિવિધનાદ સભળવા દત્તા, ને પોતાનો અવાજ જાણી પામ્યો ને શુકાના અંધારમાં પ્રતિસાદ કરતો સાબળ્યા દત્તા; પળ આવે અવાજ તેજો નદી સભળ્યા નહોતો. ૩૫

તેમના તે અવાજ અદ્વિતનાદના સાદ સભળવા લાગ્યા તેમની નસનસમાં અદ્વિત સંગીત પ્રસરી રહ્યું. તેમના અંતરમાં અનંત પ્રેમના કાન્દ હળીને તે પાણીની જલાર નીકળી પેલા અંત તરફ આવ્યા. ૩૬

પણ પાસે જઈ મુનિ રતબંધ બની રહ્યા. રમણીય વાદળાના આકર્ષણનું પ્રાબલ્ય વધવાયી તે હાલી શક્યા નહીં. માત્ર તે ચંદ્રબિંબથી રતન, રતનથી...-...તે પગ મુધીની રમણીયતા જોઈ જ રહ્યા. ૩૭

વાદળું હર્યું; તેના હાસ્યથી તે સ્થિતપ્રજ્ઞનાં શેમાંય ખાંડ થયાં. તેમણે વાદળામાં રહેલા મુખ જેવા ચંદ્રબિંબ પર નગર હારી તો તેના હોઠમાં દે નવીનતા જણાઈ. રપશે એ હોઠ કેવા લાગશે એવો સ્વાભાવિક વિચાર અહિંસાદિ યમ વંચેલું સંપૂર્ણ રીતે સાખ્યા છે એવા તપરવીના ચિંતનશીલ મગજમાં રહ્યો. ૩૮

મુનિએ પણ હસી દીધું. હસતું જાણે એક લઘવો હોય તેમ તેમણે હાસ્ય કર્યું. તે પાસે આવ્યા તો જોયું કે વાદળું પારદર્શક નહોતું. પણ તેમના જેવું સ્થૂરેલી હતું. તેમના અવયવોના પાર રહ્યો નહીં. ૩૯

વાદળો સ્વભાવ વાયુ જેવો સૂરમ છે એવા જાનવાળો આ મદાનપરવીને આ રમણીય વાદળને એ હાથે રપશે કરી તેની સ્થિતતાની ખાતરી કરવાની ગમ્યત ઉત્કંઠા રહ્યા. ૪૦

“તમે અહીંયાં એકલા જ છો ?” એવો મધુર અવાજે પ્રશ્ન કરતું તે વાદળ આશ્ચર્યચકિત નગ્નોથી તે મુનિને તેજ રહ્યું. ૪૧

મુનિ એકલા જ જન્મ્યા દત્તા; એકલા જ રહેતા દત્તા; અને એકલા જ મરવાની આશા રાખી દત્તા દત્તા. તેમના જેવા આશ્ચર્ય આત્મચિન્તને સાચીની આમંદા દત્તીજ નહીં. ૪૨

ગુપ્તકાવ્ય

કુસ્તક]

વિષ્ણુ લોકમાં પાસ થયો.

[સંવત ૧૯૮૧]

—૬૬ આખ્યાન

—૫૩ ૧૧૮

• પોતાના શીવાય ખીજા કોના નવરથી અપરિચિત મુનિ વાદળાનો મુદર વ્વર માલગી જાતનાદની લિહિ અનુભવશ યાન્યા ૪૩

જ્યા મુનિને આ સવાય કુ અદ લાગ્યો આ પ્રજથી બાણે હાથના લિહાળમાં એકજવાળો તાન પેતી ગયો ગાય ગેમ તેમને લાલુ ૪૪

તેમણે હજાળનક દાદિજાન રના વાદળ તરફ નાખી ખિત નવાળો પ્રલુતર વાજ્યા ૫૬ રા ૩૨ ૧' ૪૫

"કેમ ૧ તમાર કોલ તથી ૧" એમ સર્વેરમય પ્રજ પુત્રા ગમ્ભીય વાદળને "ખીજું કોલુ દોય" એવો જવાબ મુનિએ વાળ્યો ૪૧

આ પ્રજ રહજીને તે વાદળાના દમરાનો પાટ રહ્યો નહીં, અને તેણે અધ પનનની બધિઅવાણી કરતુ દોય તેમ પુણ્ય તમાર ત્વી નથી ૧" ૪૭

ઓ શી વગુ છે એ વાતથી અજાગબ એવા મહાદેવો કુકુમિન, સ્ત્રી એટલે મુ, શાસાક સ્ત્રી તેમને ગણી જો એ, એવા તમેનું નિરાકરણ કરવાને અગત્ય, માત્ર જોરેજર વ્યા, ૪૮

મુનિને નામ નિ શન્દ જો વાદ્યુ અગત્ય દરથું, મોની જોડે વાન કરવાની અનુભવ વિનાના તપનીએ મદામદનને પુત્ર "તને કોલુ કાક" ૪૯

"કુ અપરા છુ દેવોડના મન રખેલ્યા કડે છે" એવા મુદર સખદથી તે વજર પોતાનું આકબાળ આપતુ દરું ૫૦

'પ્ર કોલ-આ" એમ મદામદનન મુદ

કુચ્ચારતા મુનિ દેવોડક મુ કિ ૧' એવે પ્રજ પુત્રી વ્યા ૫૧

જવાબમાં પ્રજાવાનું નિરરકારુત્ત્વ હાથ આજળી માન અર્થે જ મુગા રહ્યા અને મોવવાનું નમને માન ન રહેલું ૫૨

મુનિદેવ' આ પેવા વામન પેને પાટ દેવોની જુમિ છે ત્યા મતા વાનદમી દેવ દથીએ તે અપરેગત્યા ૧૧૬- ૧૧૭ અપરાગ એ કણુ ૫૩

"તમાગ જેવા' પોતાની એની મિથિતી ખિત નથી મનિએ પુજક ને મદમદ કહે કણુ ન કુ અપરેગત એકપોડ ૧૪

આમ આત્મનિ મુનિસનમ પાપના પ્રારભથી થતી રેવના તાય તેમ પેતાની એકવનાથી તીવ્ર દુખ નાનુભવતા જાન્યા ૫૫

અંગેઆ નામ "આરુણધીજ માતુષ' કરતુ હાય એમ નથી મુનનં વને સમોષી અને જાન ક રાજર રનાની સ્થિતિ ને ધમ્મીના આર્થહલ્લમા અતિથિ થગની બાવનાનો સચાર થયો ૫૬

આં પેવા આચનમાં આવવા / કુ ધોડ, કુ વ્યાપુ ધી તે મદામદને જાદમ્થી અપ્સરને નિમરણુ આપ્યુ ૫૭

"ના મારે દેવોડના પાકા વગુ ૭" એમ કહી તે મુદર આનનગ્ય ત્ય નેદેવાની નાગજી જતાથી ૫૮

આ શન્દ સત્તાગી ન નજરનત્ત્વ આને મળી મળા અને મુખ સુકાઈ ગુ કપારી કાવનેકુણ્ડી અને રોમાય ખા યદ ૧૧ ૫૯

૧. આત્મા મીતાબના અવાર પદેકાના ક્ષોડ રુન-૨૦ ના ૧૨નિ અગાય ક્રે આ આજવાનની નિષે નથી ન યક કોકકારી કયા રુનદ અને કહો પ્રતિચાન્દ ને નથી કરવાની અગ્રિ દીપવતી, રીતમનન બિદ ચાક ક્રે

તેમને લાગ્યું કે પ્રસોવાથીજ શરીરમાં પ્રાણ છે તે જ્યોતમાં સ્થાય છે અને તેનાજ વડે તે જીવે છે, તે તેના જવાથી તે નહીં મરવાના. ૬૦

આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં મુનિની આંખમાંથી આસું સરવા લાગ્યાં: અને પ્રણિપાત કરી ન જવાની પ્રાર્થના તેમણે, ગદ્ગદ કહે કરી. ૬૧

મુનિની પ્રાર્થના જેના હૃદયમાં વસવા મારી છે એવી તે અપ્સરાએ આખરે પુછ્યું: “હું અહીંઆં :હું પણ કરું શું?” ૬૨

“હું કળ આપીશ, ફૂલ આપીશ, પવન શાળીશ” એવાં વચ્ચેના કાલ્યા છતાં પણ તે અપ્સરા ગેજાળ નહાં, એમ જેનાં તે મુનિના ખેદના પાર રહ્યા નહાં. ૬૩

“હું નારા પગની રજ ચઢી રહીશ. હું તને નિરંતર રીઝવ્યા કરીશ. તે તું જશે ના હું દેહ આપીશ.” એવા શબ્દો વડે હાથ જેટી તે અરજ મુનિની રહ્યા. ૬૪

તે અપ્સરા કાગ્ય હૃદય કરી રહેને આસી વચ એવો ભય જનને વ્યાકુળ કરી રહ્યોએ એવા મુનિ તેના પગ પર આનું સહી અનેક પાર તેમ પીનપવા લાગ્યા. ૬૫

તેમણે હૃદય જેનું આડું થયું છે એવી અપ્સરા જાણતી કનકમાંથી નીચી વળી. આ શું કાં છાં? એમ બોલતી તે મુનિને ક્ષણભરે ઉચ્ચત્ત બની. ૬૬

અપ્સરાના અર્થ થતાં રેખિતોમ જનને અર્થે આપીએ એવા મદાન્યા કુદીને ઉઠા રહ્યા અને વાસળી તમતના પીચી તે અપ્સરાને વળગી પડ્યા. ૬૭

દેશાંથી અપ્સરાનો દેહ આકાશ તરવેનો છે કે પાથિવ તરવેનો, દાખે એ દેહ રહે છે કે પીગળી જાય છે એનો કે નિર્ણય કરવા હાથ તેમ તે મુનિ અપ્સરાને જોરથી દાખી રહ્યા. ૬૮

આ અપ્સરાના મુખપટમાંથી મુધા વહે છે કે નહીં, એ પરમ ગહન વિષયનું એકાગ્રતાથી બિરાકરણ કરતા હોય તેમ મુનિ તેના અધરનું પાન કરવા હયા. ૬૯

આ કિસ્સાને અધીરાઈ જેઠ તે કામવાગી અપ્સરાએ હસને નયને અને “હું રહીશ, હું રહીશ.” એવે શબ્દો તે મુનિને આશ્વાસન આપ્યું. ૭૦

પછી મુનિ અને અપ્સરા નિર્જન સુશિની કાલેલી કુંવેતમાં વિદરવા લાગ્યાં, અને પુષ્પોના હારથી એકમેકને શોભાવવા લાગ્યાં. ૭૧

પરતના શુંગો પર અને નદીઓને તીરે એ મેનું સુમધુર ને લાવળીનું સંગીત ફરી દિશામાં મેલક પ્રતિશબ્દ પાડવા લાગ્યું. ૭૨

હમીદનીને બોલાવવાથી, એક બીજા પાછળ રમવામાં દોડવાથી હલ્લેલા અને પરમ્પર દીધેલાં મુંગોનાના અવાજથી બધી ખીણો સરાજ થઈ રહી. ૭૩

દિવસે પૂરતી મીતળ ગાયા નીચે અને રાત્રે ગોખની તીરની રેત પર એક બીજાની કરજવામાં, અપ્સરાના દેશથી આગ્રહિત બની, હૃદય પર હૃદય ને અધર પર અધર રાખી તેમણે સમય પીનાવવા મંડ્યો. ૭૪

ગામનીના નીરનાં ફાંદે હાલ્યા એક બીજાને બાંધવા, અને પાણીમાં દુગથી મારી એક બીજાને વિદરણ બનાવતાં એમનો મધ્યાદ્ય અપારાનેર આશ્વો જતા સામ્યો. ૭૫

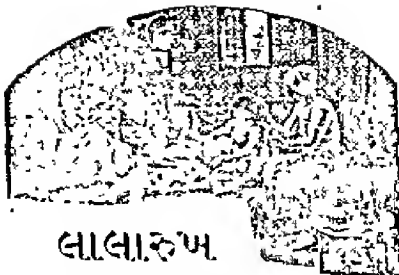
सुन्दर]

तेना अधरु पान करवा दवा

[कति १८८१]

— ४३ आभ्यास

— ५३ २९

લાલા.રુખ

ચામડા મુરના પ્રખ્યાત પ્રેમકાવ્ય કથ-થી ઉપજાવેલું નાટક

— ૧૭૭૬૨ —

અનુવાદક

ડૉ. દુર્ગાચંદ્રસાહ કોહાપાલ, દેશા.

શ્રી અ, અમ અન શ્રી,

મધ્ય નવિલમ મદ્ર

— ૧૭૭૬૨ —

ક ખાદસાઈની નજર નેકરપણ પુત્રી ન નવા વિવાદ કામીના હુવગળ સાથે થયા છે તેના આ પ્રેમભરી કીસ્સા છે શામલ મુરે તે તથા જે અન પૂરે મહેંગલા ન પ્રેમી કીસ્સાઓ પશ્ચિમમાં પ્રખ્યાતી પામ્યા છે, તેમાના અંત આ મુખ્ય છે તેમાં ફેરવાવ્યે થોડા પાત્ર છે તે સંગીતમાં ફાળેલાં છે. અને સુરોપ અમેરીકાના મુલકદરમાં ન પ્રખ્યાત છે મુરના આ મુદત દાખલ આગાહર શુભાશીમાં ફનર્થ ગણી આપણા હરિભોજાવી કાલ તેલુ આગાહર થાતા તેન આપણે સ્વલત કાવ્ય ન રમે?

મુખ્ય પાત્રો

આરંભકેમ

લાલા.રુખ

પ્રામાનો

અમદુલ્લા

સુમીરાઅનમ

ખીશમ ને

દેરામોર્ચ

કોમલઅરા

નોકેન

ખાદસાહુ એલીરીસ

દ્વિગનગમાન

દારીઓ

કેસાદીન

દુશીના

સામીંગી આંદીઓ

અંક પહેલો

—૧૩૩૩૬૬૬—

પ્રવેશ ૧ લો

ઔરંગઝેબ

આપણા પદાધીન રાજ્યના કામ કામ તરફ
આત્યારે આપણે ખાસ લક્ષ આપવાનું છે ?
નાના ક્ષેત્રના ! રાજ્યના વાતી તરીકે આપણું
ધ્યાન આપણે ત તરફ આપીએ.

વચ્ચે

અદાપનાદ ! આ મલામતની દુશ્મની
મુઝબ આતે તો આપણા પવિત્ર દીનના
શ્રુત બદા બાબાનત. આદનાદ અબદુલ્લા
આગત કરવા ! છે.

ઔરંગઝેબ

આતે તારે ત કામ પાંડુ. આદનાદ
અબદુલ્લાના દત્તના આગમનના અબ
આપનારે તોખતો પાંડુ છે એ અબુના દુશ્મન
તરફ આવે છે ઔરંગઝેબને એ ખીનના
દાર તેમને લેવા જાય છે.]

ખીદમતદાર

મિત્રો ! પધારો, પધારો, [દુન સિંદ-
સન પાંડુ લઈ જાય છે.]

દુર

[આદનાદને સાત ગામો કરીને]
આદનાદ મદાન ઔરંગઝેબ : આદનાદે
દુશ્મન ! દાન-દાન ! અગાન આદનાદ
અબદુલ્લા આપને પાંડુ કરાવે છે. અને
આપને મારા દરેક છે.

ઔરંગઝેબ

[પધારો તરફ કરીને] કદશીન !
આપણા મદાન મદનાના આગત મારે પાંડુ

તરતીજ દાન. અને આ મુલક સમાચાર
આપનારે એ દુન ! મારી આ મહાર લઈને
અમાન એ ધર્મજીવ પાસે તું સત્તર મન;
અને અમાન દુશ્મન તેમના આગમનથી
પવિત્ર દુશ્મન મારે તેમને અમાન તરફથી
ચીનતી ન.

દુન તથા કદશીન જાય છે.

ઔરંગઝેબ

[વચ્ચે] આપણે અબુના સાધુ રહેવું
જોઈએ. આપણા કામ જાણી શકીએ કે આ
દુન અને તેના કોઈ પધાર દુન ના હોય !
નાના કોશને કદાને કે આ કોશ ઉપર દેખ-
જેબ રાખે. તરીકો કદાસ આ કોશ આપણી
ગેઝારગાંત લાઝ લઈ લેશે.

વચ્ચે

અદાપનાદ ! આપ બેરીકદ રહો. અમે
જાંધી તપાસ કરી છે, અને તે કોશની શુભ
ગાંતી અમન પુરી ખાતી થઈ છે.

માજત વાગે છે. આખરાના બાદનાદ ખીદમત
દરેક સાથે પ્રવેશ કરે છે. ઔરંગઝેબના
દરબારીઓ હાથ ધરેજાય છે. ઔરંગઝેબ
પાંડુ કરીને નેને બેઠે છે. અને પોતાની
આતુમાં સિંદાસન ઉપર બેસાડે છે.
તેના આગેદત્તે સાવધાન થાય છે.

અબદુલ્લા

આદનાદ ઔરંગઝેબ ! તમે તમારી
આગળ એક મનને લેતા નથી. તમે કદા
પવિત્રજીવના ગેઝ મરીજ જાંધાને અને મહા
દુન કરવા મારા અબદુલ્લાને લુગો છો. આ

પરણવાનાં હાથ એમ ગણાઈ ગયું હતું. અને રોજ સાથે ફરતાં, સાથે રમતાં. ભાવિ વરવહુ ગણ્યેલાં હોવાથી એ વીશે કાઈ વાધો લેતું નહીં. આજ પછુ એવીજ રીતે અને ફરવા નીકળ્યાં હતાં.

“ને પછી તારે મારી સાથે મુંઝાઈ આવવાનું છે. બા ને બાપા વાત કરતાં હતાં કે મારે તો મુખેશને તરતજ ઓરડી મંડાવી આપવી છે. ઘોઝમાં ખાઈખાઈને તો મારાં છોકરાંનું અડધું તુર કનવી ગયું. આપણે બંદા એવા મલકાયા કે કે કહેવાનીજ વાત નહીં.” મુખેજે કહ્યું.

શ્રીદેવીએ તાળી પાડી. “નમારી જોડે મુંઝાઈ આવવાનું? કેવું સરમ! દવે દાદીને કહીશ કે આવજો મને શીખામણ આપવા લાં.”

“આપણે લાં રોજ ફરીએ ફરવા જઈશું. ને તને પેલી ‘મુલાખનિંદ’ની વાતો ગમે છે ને હું જાંચી સંભળાવીશ. એમાં રમાતા પત્રો બહુ સરસ છે. એક નાનો સરખો કુકર લાવીશું એટલે રાંધવાની તો બહુ ખટપટજ નહીં કરી પડે. હું કાલેજમાં જાઉં નેટલો પખન તો તું એકઠી; પછુ ને તો શું કરીએ? પછુ તેટલામાં તું અને સરસસરસ કાગળો લખજો. સીરી! તારા કાગળો એવા સરસ હાથ છે! ને રજા દશે લારે તો આપણે કેનેરી ને મોઢાખર ને એવેએવે ચ્યલ ફરવા જઈશું. સીરી! કેવુ સરસ! હું ને તું એકલાં. આપણે દુનીઆમાં કાલની પદવા નહીં.” મુખેજે ભાવિ જીવનનાં સ્વપ્ના અચારથી જોવા માંડ્યાં. એના વદન પર ઉમંગ છવાઈ રહ્યો.

“પછુ મુઠુ! ત્યાં મારાથી તને કે સુખ કહેવાશે? અર્ધાં કહેશે કે વરને કે એવી રીતે બોલાવાય?” શ્રીદેવીને ચંદા નહી.

“કેમ નહીં? હું તો તારો સુખજ રહેવા તો ને તું મારી સીરી ને દેવડી....”

“ને પછી?”

“પછી શું? એક હતો સુખ ને એક હતી સીરી; તે ગયાં પરણી ને મજા કાઢી ધણી.”

“શ્રીદેવીએ મુખેશને એક ધખ્ખો માર્યો. જા બા, તું તો એમ તોફાનજ કર્યા કરે છે. પછુ મને તો ગમતઃ છુટે છે. મને ઘર માંડતાં તો કે આવડતું નથી. દલુ ખીચડી ને પુરી ને શાક એતુ એતુજ રાંધનાં આવડે છે. બા તો મને કે કડવાજ દેતી નથી. ને પછી.....લ શું થશે?”

“માંડી! હું છું ને. ને જો, સાદુ ખાવા માંજ મનદ. લોકો ખાવામાં ને ખાવામાંજ બધાં વખન બગાડી મુકે છે. મને પછુ થઈ ધણું તો આવડે છે. તારે જરાએ શીકર કરી નહીં.”

“ને મુખી! મને ત્યાંની છોકરીઓ જેમ સરસ વાજ લાગતાં ને કપડાં પહેરતાં નથી આવડતા ને હું તને સાડી ગામડીબધુ જેવી તો નહીં લાગું ને?” શ્રીદેવીએ જરા આંખો નચારી.

“અરે! હું તને એવો સરસ એથો પાડી આપીશ? ને તારી સાડીની પીન દુન જાંખી આપવાનો. મને અંધું આવડે છે ને?”

“તે તું આ બધું ક્યાં કીખી આવ્યો?” શ્રીદેવી વહેમાઈ. “તો બા, મને તો એતું નહીં ગમે. હું તો જેવી છું તેવીજ રહેવાની.”

“માંડી થઈ કે પાછી? તું તો છે તેવીજ મને મથવાની. પછુ કોઈક દહાડે તને ભપકો મારવાનું મન થાય તો તે પછુ હું કરાવતો. તારી સખી પછુ દુન ને રવામી તો છું; ને ઘસી પછુ દુન થવાનો. તું જેજો તો ખરી! આપણે એવી મનદ કરીશું.”

‘ઓ સુકુ વદાના!’ શ્રદિવી તેને વદાવમા બેઠી પડી ને જાને ફગાફરના આચળ વચ્ચા.

૨

અરીના શ્રદિવી ને સુપેચુ પરપીએ મતા ને મુખાલ આરીને વર પચુ માડયુ કાઠવાડી ના એક માગાની મ નાતી મરખા ઓરડીઓ એ એમનુ ધર, એમનો એમનાનો ખડ કે કયનચુડ જે કદા તે આગળની એક બાર કુટ વાળી ને આર કુટ પડાળી ઓરડી, અને તેમા ઉત્તા રડી જોતા એક નાક જેવડી અજુગી ઓરડી તે એમનુ રનાકુ રહે બોજન-મુન. પચુ એ બેને મન તો આ નાની સરખા જગા મેળા નદાવય કરનાએ રાંદાળ નાગની એ કાઠની જોડે તલુ ખગના તડી મહખી એમને જગ્ગ લાગની તડી એમને વરગોડવવા નીમિ પગલા નકાળી આખે ઘિરન એકમેકના તાલમાં બંને મસ્ત રહેવા.

રમેડના ચોકમા એ સવડીઓ પર દાળ અને ટોકાગાનું અવગમ્ય કીકાડ શ્રદિવી દાયમા અમનો સહ દાગ આચળ બેઠી હતી અને તેના ઉપર નીચે થતા કીકગના દાબુ જોતી હતી ત્યાં મુખેમુનો આજ આંચો.

“સીરી! હલુ વર છે કે?”

“આ દાગ તો અરીજ નથી માછી ખાચે નાખું.”

“હમણુ મરશે તુ અરીઆ આરીને બેસ. એ તો વાટ જોડો નેમ વધારે વખત લાગે.”

“પચુ તને કોપેજનું મોડુ થશે તે?”

“નહી થાય. ને એક દિવસ થશે તેજી શુ?” શ્રદિવી અમનો મુખી ખદાર આવી ને મુખે પામે જઈ મેડી શ્રદિવી આખ પાસે આવે ને અગેજગી વચ્ચા ખડર મુખે

ચોપડી ખંધ ફડી ને શ્રદિવીના સામે જોડો બોધો.

“સીરી! આજ તું વણીજ મરમ દેખાવ છે લાવ તારો મેથો પાડી આપુ.”

પચુ મારી દાગ.

એ તો થયાં કરને “મુખેજે કાંમકી લવ નેનુ માયુ દોગાવ માડયું” “જે તને આ માનુ પચી સેથી સરમ લાગે છે જાણે પાંજ” માયુ દોગાવ રચુ મુખેજુ તેનું મુખ દાયમા વર જસવાર જોઈ રહ્યો.

“પેમા સર તુદરતાવની કોકરી પચુ આવી સરમ તો વાળી નથી.”

મીરીએ એક તમચો મુખેજુને માર્યો ખાડુ એન છ કે?”

મુખેજુ જાત ગાવ પપાચો ને શ્રદિવી માથે આ સી ધરી ‘એક કે ખ, જે તારે દારેજ નકાં કર.”

શ્રદિવી દારી પડી ન તેવા મુખ પરના ખાડા મુખેજુ વધાર મોદામને તિથ નહી.

“દાય દાય, મારી દાગ ખી મહ બને વાસ આવે છે.” શ્રદિવી દોડી. ‘ઓર, સુકુ! જો ને આ તો તદ્દન પોપડોજ થક મહ છે.” કહેતાકહેતા એણે મીઠી તપેચી ઉપાડી ને આ ટોકળા ને શુ યથું! જેવા છે તેવાને તેરાજ.

મુખેજુ કદાણું મુખ કરી આંચો ને બનેને જોયા, ‘રહેવા દે આ તો જાને તદ્દન નકામા થસ.”

“પચુ તું ખાણે શુ? ખાણે મુરજો આખો છે અને રાંધી કરી આપું તે આવશે?”

“અરસર-આતું મસ્સ ખવાનુ છે ને તુ રીકર માની કર્યા કરે છે.” મુખેજુ ઉત્સાહ-માં આવી બોલે. “તુ રાંધી કરવા માડ દુ નદાઈ આપુ.”

“હાથહાથ, આજ સંચો સળગાવવો તો રહી ગયો.” હવે શ્રીદેવી રડવા લેવી થઇ. “સુધુ! મને કે આપંડતું નથી ને તારી એકે સગવડ મારાથી સચવાતી નથી.”

“જો પાછી ગાંડી થઇ કે?” સુપેણે તેને પટાવવા માંડી. “આ બધરણુનુ પાણી તો હવે નકામું છે એને ઉપર મુકેલાં ઢોકળાં કે એને અડક્યાં નથી કે ને અછકું થાય. ચાલ, મને તે નહાવા આપનો.”

શ્રીદેવીનાં આસુ સુકાઇ ગયાં. “અરે હા, તં તો મને સુઝ્યુંજ નહીં.” શ્રીદેવીએ ઝટ પાણી જતારી તેને નહાવા આપ્યું ને જેમ તેમ કરત થોડીક ભાતભાતના નમુનાઓ જેવી પણ ખાઇ શકાય, એવી રોટલીઓ તૈયાર કરી. સુપેણે નહાઇ રહ્યો ને બંનેએ હસતાં રમતાં કાચી રોટલીઓ ને ખવાય તેટલોં મુરખો ખાધા. એમને મન તો એ બોજનમાં જે રસ હતો તે દેવોના અનૃત કટોરામાંએ નહતો.

બંને જમી રહ્યા ને શ્રીદેવીએ કેટલી સુડીસોપારી શોધી કાઢ્યાં. સોપારી આપતાઆપતા શ્રીદેવીએ કહ્યું: “સુધી! ક્યારે પાકો આવશે.”

“કોલેજ પુરી થાય કે તરતજ.”

“જો વહેલો આવજો હોં, મને ગમતું નથી.”

“ને મને?” સ્નેહલીની આંખે સુપેણે જોઇ રહ્યો. અચોત્તો કમળાએ આવતાં તેને સુખી અને તે ગયો.

આંધી થોડી વાર તેને જતો જોયા આજની ગેમેરીમાં જન્મ લીધો. તેને દષ્ટિ પહોંચે ત્યાં સુધી જતો જોયો ને પછી પાછી આવી થોડી વાર આરામ ખુરશી પર આંખો મીંચી પડી રહી. જગ વારે તે મનમાંજ બબડી:

“સુધી! વહાલા!” ને એના મુખ પર સ્મિતની આંધી રેખાઓ પથરાઇ રહી.

પડોસની શ્રાદ્ધ વરસની કુમારી પદ્મા દ્વારમાં કપારનીએ આવી તેને જોતી ઉભી રહી હતી. થોડી વારે એનાથી ન રહેવાયું એટલે બોલી ફરી: “શ્રીબહેન! ધ્યાન ધરો છો કે?”

શ્રીદેવી જરા શરમાઇ. “કાણુ પદ્મા બેન! આવો આવો. કે ગમતું નહતું તે જરાક બેઠી હતી.”

“એટલામાંજ! હજુ તો હમણાંજ સુપેણુ ભાઈ બહાર ગયા.” પદ્મા દર્શી, “જમ્યાં કે હવે?”

શ્રીદેવીના મુખપર શરમની રતાશ ચઢી. પણ સમવયની સખી આગળ એ શરમ એની જીભ બંધ કરે એમ નહોતી. “આજ તો જન્મવાની ઘણીજ મળાહ પડી. જાણે એવું ચકુ કે હાથ તો બળી ગઇ ને ડોકળાં તો ચડ્યાંજ નહીં.”

“ને પાંખી?”

“જે ઝટઝટ રોટલીઓ કરી નાંખી ને અમે બંનેએ મુરખો ને રોટલી ખાધા.”

પદ્માએ આસપાસ નજર નાંખી અને ઘરમાં ચારે તરફ આપી રહેલી અવ્યવસ્થા જોઇ. તેને આ બીચારી બાનઅનુભવી છોકરીની દયા આવી. એની નજર ટેબલ પર ગઇ ને સુપેણની ગમેતેમ ગોઠવેલી ચોપડીઓ જોઇ તેણે પુછ્યું: “સીરી બેન! આ બધી શાની ચોપડીઓ છે?”

“એમનીનો. એ કોલેજમાં ભણે છે ને.”

“હું જોઉં કે?”

“હા, જુઓને. કોઇકોઈ વાર મને પણ એ એમાંથી વાંચી સંભળાવે છે.” શ્રીદેવીએ એક બે ચોપડીઓને હાથ આડકાણે પણ પાછી એમને એમજ મુકી દીધી.

“વહેલો આવ્યો. ચાલ, આજ સીનેમામાં જઈશું?”

“પણ પછી જમવાનું?”

આવતાં ચોપાટી પરથી ગંઠેરી ને કુશી ખાઈ લઈશું.”

“હા, ચાલ લ્યારે.”

શ્રીદેવીને ટૂંક વાદ આવ્યું “સુધુ! આજે પક્ષા બહેને તારે સારું સરસ ચેરડો કરી મુક્યો છે.”

“એમ કે?” ખાસ ધ્યાન આપ્યા વગર સુષેણે કહ્યું. પક્ષાનો જીવ આટલી બધી બેદરકારીથી જરા કપાયો. પણ સુષેણનું ધ્યાન તેના તરફ નહોતું. તેનું મન તો આજ શ્રીદેવીને બહાર લઈ જવાના ઉલ્લાસમાં હતું. ચાલ, હવે વહેલી ચા.” કહી તેણે કપડાં પહેરવા માંડ્યાં.

“સારી! આ ડાંટનું બટણુ તો તુટી ગયું છે. જરા ટાંકી આપતો.”

“ઉભો રહે, હું સોયદોરા શીઘ્રી કઢાકું.” સીરીએ કહ્યું ને તેણે શોષણ માંડ્યાં. પણ સોયદોરા જેવી ક્ષુદ્ર વસ્તુનો વિચાર મુંબાઈ આવ્યા પછી શ્રીદેવીએ ભાગ્યેજ ક્યો હતો. પોતાને આમ ભુલી જવાની શિક્ષા કરવા તેઓ પણ કંઈ સંતાપ ગયાં હતાં. સુષેણ હાથમાં ડાટ રાખી સોયદોરા શોષતી શ્રીદેવીના રૂપાળા અંગની ગતિને થોડી વાર નીરખી જ રહ્યો.

“ચાલ, રહેવાદે દવે, ચાલશે વાર લાગે છે.” તેણે છેવટે યાદીને કહ્યું.

છેવટે અર્ધા કલાકે બંને જણ પરવાર્યાં. પક્ષા મુંગે મોંએ કંઈ વિનોદથી આ ગમ્મત જોવાંજ કરતી હતી. સુષેણને આ કે બહુ પસંદ પડ્યું નહીં. તે જરાક ચીડવાયો. “સીરી! કેટલી વાર?”

“આ આવી. પક્ષા બહેન મારું આ ચારણું દઈ આવી તમારી પાસે રહેવા દેજો. બેઠાએ તો અહીં બેસીને વાંચજો.” ઉતાવળે ઉતાવળે એટલું કહ્યું ને બંને જણ ગયાં.

પક્ષા ઉભી થઈ. જરાક બહાર જઈ બંનેને

“સીરી! પિનાચનું —

જતાં એણે જોયાં ને પાછી અંદર આવી મેજ પાસે જઈ એણે બે ત્રણ ચોપડી-ઓ આમતેમ ઉઘડાવી; પણ પાનામાં જોયા વિનાજ મનમાં કંઈ બબડી: “કેવું સુખી

એનું! ખનેએ આવું મળશે કે? સીરી ફફડાટ થયો. ટેબલ પર ટેકવેના દાઢમા ફળી સુંદર છે! ને સુપેલ્ .મીરી પરનો માથું મુઠ્ઠા પડાએ કુન્ય મનથી તેની સામે

એણે કયા સુધી આખને આપ એવી તે તેને જાન ન રહ્યું પાણી જાગી ત્યારે છેક સાજ પડી ગયા હતી.

૬

સુપેલ્ અને શ્રીચીન પ કરે આખને આપ મે વા' વીતી ગયા પડેના વાર પદર મામ તો કયા ગયા તે જણાવુએ નહીં પણ ન પડી સુપેલ્ મા એક પ્રકારની ચ બીર- તા વધવા માણે હતી શ્રીચી પર એને પ્રયુગ્મ આવ દતો મુમાઠ આવી પર માડકુ ત્યારે છદ્ગીની અવાજદારીઆનુ ન નેમાથી એકે અજુન જાન ન હતુ અ નનં વ્યવસ્થા ગમતી પણ ગમતા આરકની નહા. અકાનો એક અખડ દિવસ હોય તેમ તેમના રાત્ર દિવમે ને મામા જના ખને ન છુડજા ? પણ કમ કરતા આ સ્થિતિથી શ્રીચીને બીએ મધોજ વિકાસ અટકે. પર માડે અખમે વપ થયા છતા શુદ્ધવસ્થાનુ એનુ જાન જરાએ વધુ નહુ. રાતકિરસ સુપેલ્ના અંખમા કે તે

— ૬૬૫ બાળી પડુ --

એનો જાન તો કે અવજન છે નામજ કેના મરસ છે! સીરી તે કુ. કુટુ ને મીગી- મીગી-મુટુ...

મારી પર એકેલા કમુતરની ખખેલો

ન હોય ત્યારે તેને વિચાર કરવામા એને બીએ અજાસ કરવાની પણ કુરમ્મ મળી ન હતી ને આ ને વાંને અતે પણ એ તો કમમના દરીઆ કીનાગની પેલી તોફાની

ખીનઅનુભવી બાલાજી હતી. પણ અદારની દુનીઆ સાથેનો તેનો પરિચય તો તે વખત જોડેલો પણ નહતો.

સુગેણુ પણ આ ખરી છતાં ખરી નહીં એવી દુનીઆમાં વસતો. પણ તે કોલેજમાં જતો. કોલેજના મિત્રોની સાથે તે પ્રસંગમાં આવતો વાંચવાનો પણ એને શોખ હતો. તે તેથી બુદ્ધિથી રચાએલી દુનીઆ સાથેનો એનો સંબંધ છેક છુટી નહોતો ગયો. બાલ-પણથી એનો સ્વભાવ મહાત્માકાંક્ષીએ હતો. રમખ જેવી મુંઝવેદન સ્થિતિમાં એ બધી વસ્તુઓને ક્યાં સુધી તો અવકાશ નહીં મળ્યો. પણ પછી તો ધીમેધીમે એને એ મર્મનું રમણ મવા માડ્યું. તે સીરીને એ બધામાં ભાગ લેતી કુચા એણે પ્રયત્ન આપ્યો. પણ સુરેણુમાજી મમ થએલી સીરીને ખીન કશામાં રમ પડેતો નહીં. સુરેણુ વય અને અનુભવ બંનેમાં વધતો. સીરીનાં વય અને અનુભવ કશું વધતું દેખાતજ નહીં. આથી સીરી પર સુગેણુનો રોદ ઓછો તો નહીં થયો પણ કોઈકાઈ વાર એને ક્યારેય થયા વિના રહેતો નહીં શ્રીદેવીથી આ વસ્તુ અતિ મનગતી નહીં કાંકામ પાં નો એ ખુશ મુઝાતી. સુરેણુ ખીનવ તો બાલકભાવથી તેના માસુ જોઈ રહેતી આવણના મન્યગીયા જેમાં અશુભિંદુમાં વાનાથી પણ દેતી, પણ સુરેણુના એક રોદશબ્દે થોડીવારમાજ એ બધું બુલી જતી ને પાછી દસતી, રમતી, ત્રાડ દેતી બાલા ય- જતી.

એક વારે સુરેણુ રેખલ પાને એસી ગુપ્તગુપ્ત બાપુ બાપા કરતો દંતો: શ્રી દેવીએ ચાતા એ પ્યાસા લાગી રેખલ પર મુક્યા ને સુગેણુનું પાન દોગવાની થોડી રાદ જોઈ....
“મુ! આ ફંડી થાય છે.”

જગતો હોય તેમ, ‘દં’ કહી સુગેણુ પ્યાસો દાયમાં લીધો. ને છાપામાં નીચું જોયું. શ્રી દેવીએ પણ પ્યાસો દાયમાં લીધો પણ તેનો હાથ તે લેતાં ધુજ્યો. એક પ્રયત્ન કરી નેણે તે અટકાવ્યો અને આ પીવા માંડી. પણ એ ઘુટકા પીધા પહેલાં તો તેની આંખમાંથી અશ્રુમિદુઓ સરી પડ્યાં. સુગેણુ તે જોયાં, તેણે પ્યાસો મુકી લીધો ને પાસે આવ્યો.

“દેવડી! આ શું? તું રડે છે?”

પ્રશ્નની સાથે શ્રીદેવીનાં આંખોમાં વધારે ઉમરાયાં. ને મોઢણું મુકીને રડી પડી. સુગેણુ તેને દાયમાં લીધી.

“સીરી! વહાલી! તને શું થયું?”

જવાબમાં સીરીએ ફીંગરો પર ફીંગરો ખાધા. થોડી વારે તે શાંત પડી ને આંખુ ઘુટી નાંખ્યાં.

સુગેણુ આગુરતાથી ફરી પુછ્યું:
“સીરી? મારી વહાલી! શું થાય છે?”

“કે નહીં.” મુખ નીચું કરતાં શ્રી દેવીએ જવાબ આપ્યો.

સુગેણુ જોરથી તેનું મુખ ઉઘુ કહ્યું. “ના, કહે, શું થાય છે?” તેની આંખમાંથી રોદ નીતયો.

શ્રીદેવીએ તેના પક્ષ:સ્થલમાં મુખ સંતા-
ડ્યું “કદું?”

“હા, કદે.”

“વહાલા! આજ કેટલા દિવસથી તારા મુખ પરથી તારાં પહેલાનું દાસ્ય મુકાતું ભય છે. કોઈ દવાડાં તું કોઈ દશાંવતો નથી છતાં નાનીનાતી આજનમાં તું ગુએ થતો હોય એવું મને લાગે છે. મારા મુખ સામે જોઈને જાણે ત્યાં કે ખુટતું હોય તમ બળી વાર નિઃશ્વાસ નાંખતાં મેં તને જોયો છે.

અવતાર

અનુવાદક

શ્રી વિજયરાય કલ્યાણનાથ

૧૭૫, સાદિત્યમ મહુ

[અનુપ્ત સંસ્કૃત કે અથવા ના લેખક શ્રીમોહીચંદ્ર શેતાગેની આ કૃતિ છે. આ વાતા વીરાં અંક વિવેચક થઈ છે. 'તિમાત્ર વસ્તુરિધાન ધણી કુશળતાથી થયું છે અને નાણક પ્રસંગેને કાર્યે ખરા કલ્યાણની પ્રાપ્તિ આલેખ્યા છે"]

૧

ઓ કુટુંબીઓ રી સેરીલ કોઈ બેઠ
ભર્યા રોગથી મરવા પડ્યો હતો
એ રોગનો ઠોભે ઉપાય સુજનો નહોતો કેમકે
ગેળી પચારીરસ નહોતો તેમ તેને મોઢ બંધતી
પીડા પણ થતી નમેતી અને જ્યાં તેના
રોગથી ચેતન વધી જતું હતું એ તો રૂપ
હતું

પોતાની નહીં સમજતી બીજારી રાજવા
તેણે આરોગ્યતાના ઝરાઓના પાણીનો ઉપચાર
કરી લેવો ને દુધીના જીવાવતા તેજોમય
પ્રદેશમાં હવા ફેર પણ કરી આગે પણ નેની
નળીઅન નજ સુધરી એટલે ને પેગીસના

સસેટ ભાઝારમાં આવેલા પોતાના નાનકડા
બોઝમાં પાછો આવીને રહ્યો હતો

કુવારાના ધરમાં હોઈ જઈ નેટલી બધી
સોદસજવડ તે ધરમાં હતી પણ રહીશોના
અન જોવા દેવ તેવું તેમના રોગજીવનું વ્યવસ્થ
પણ બની જાય છે, તેવી રીતે કુખી, ગ્યાનિ
મથ એકાકીઓમનો નિવાસ પણ આપ્તે-
આપ્તે નિસ્તેજ થઈ હતો

સંનિઃ દગમે પગરવ કમા કરી સજાયાપ
નહોતો એવા આ ગમખાર ને એજાત ધરમાં
હઠાડા માળના તેણે પોતાના અજાણસમજતા
દરદ સામે કુતવાનું પણ છોડી દીધું હતું અને

‘હાંડીનું ગણનામું’ પૂરમેશ્વરને આપીને તેના સ્વીકારની શરૂઆત કરેલા.

તેનો મંદવાડ વિચિત્ર હતો. તે વસ્તાઈ આવતો તે ફક્ત તેની તેજહીણી આંખોમાંજ, બાંધેલી મનોબળ, આશા, કામના અધુર અસાધ્ય થયું હતું. તેની સોહામણ મુખમાં જડાએલાં આવાં ચમુચી સાધારણ રોગીની શીકાર કરતાં પણ વધારે ખેદ ભરી નજર લેનારના મન પર થતી.

તેના આવા અકળીત રોગનું કારણ કાંઈ સાધારણ ડાક્ટર સમજી શકેલા નહીં એટલે ઓક્ટેવીઅસે એકાએક સર્વેના નામના એક અદ્ભુત ડાક્ટરની સલાહ લીધી. તે લાંગે વખત વીદુરયાન રહી આવ્યો હતો અને અજબ રીતેના વંદે મંગ નામ કરવાની નામના તેણે મેળવી હતી.

તે આગળ સારે ઓક્ટેવીઅસ દીવાન પર લંબાઈને પડ્યા હતા. આરોગ્યના તે દાખલ થયો એટલે દરદી તેનું વિશ્વકર્મા સ્વરૂપ નીલાળી રહ્યો. તેની રોગપ્રદાર ખોપરી તેના મુકા કાપરા જેવા માંને ગળે ગળી જતી હતી. ‘એરેશ કસ્ટીથી જવાબ રહ્યો હતો અને આખ નીચેનાં હાડકા આગળ તરી આવતા હતાં. પણ તેનું અંગ આકર્ષણ તેની બુરજ આંખોમાં હતું. તે નિર્મળ તાજગીદાર ને વાવ નખરી હતી. આલેખો ને પડેલાં પાંચે ઓળેલા મંદિરને પ્રતાપે કાંઈ આગળની આંખો તરફ પોતાના મધ્ય દેવા મુખમાં તેણે ગળે એકાદી લીધી હાથ નહીં.

અને જાણી દટિ પરથી પરિક્ષા કરીએ તો આ જુને પીસ વસ્તેના જુવાન ને પેંસ જુવાન સાંઠે વસ્તેના કેમ્પે લાગેલા.

એકજ નજરમાં ‘અધું’ પારખી લેને ડાક્ટરે કહ્યું: “દાય લાગે નેવે.”

નાડ અતાવતો હાથ તેમ દર્દીએ હાથ આપ્યો પણ પેલાએ નાડ તપાસવાને બદલે પોતાના હાથમાં તે હાથ લીધો અને તેને ખુબ જોરથી મસળવા લાગ્યો. ઓક્ટેવીઅસને થયું કે ડાક્ટર હાથ દાખતાંદાખતાં ગળે પોતાનો આત્મા બહાર ખેંચી લેતો હતો. તેના મોં પરથી લોહી ડડી ગયું.

“મી. ઓક્ટેવીઅસ!” એકાએક હાથ મુકી દેતાં કહ્યું: “તમારો જીવ પૂર્ણપણે દેહથી પડ્યો ગય છે. પણ મને નેડાએ એ કીડ ક્યું. આપણે તેને ગાંડ વાળીને બાંધી લાવ્યું.” અને તે પોતાના જો હાથ ધસતો લેડેરથી હથો એટલે રેખાઓનાં વમળ તેના આંખા મોં પર અંકાઈ રહ્યાં.

“તમે મને સાલે કરી શકો કે નહીં, પણ મને યાચ છે નો તમે કહો છો તેવુંજ. આગળથી બાંધી પાણી માંથી મન નેમ મારા રુવેલાંમાંથી આત્મા નીકળી પડ્યો હું અનુભવું છું.”

ડાક્ટરે એકાએક: “તમને જીવન બાંધેલા પડ્યું છે એ નો દેખાય છે. ને હું ધારું છું તમારો રોગ ચાનસિક છે. મનની શક્તિ અજબ છે પુત્રહના નેમળ કે પીંગળીના પ્રતાપની જેમ તે પણ પ્રાણધાતક નીવડી શકે છે.....પણ તમને થયું છે શું? દુઃખ શું છે? કાંઈ મદતનાકાંસા સિદ્ધ કરવા જતાં તમે પાછા પડ્યા છો?” આ ગંભીરતા નીચે કથી હતી જે નિરાસા જીવા છે? સત્તાને કાતીસ શોખ નો નેડોનાં લાગેલાં—કે પછી કાંઈ રમણી દાયનાળી આપી ને અદ્યય મન દશે?”

એકાએક સાથેજ નેડોનાં મોં પર અરમતા રોડા પડ્યા. ડાક્ટર તરફ કળી ગયા. આ પેલાએ આંખોથી નો માંનું નહીં. પણ

દત્તા. ને પોતાની વિદ્યાનાં ચમત્કારી પરિણામ-
થી તે સૌને મુગ્ધ કરતો.

તેના અજ્ઞ અશ્વમતી વાદવાદ સાંભળાને
કાંઈકથી કાંઈક ઓલટ લેખીન્દ્રી પણ એક
દહાડે તેને ત્યાં આગેા, ડાકરે કાંઈને લેખે
તેવાજ તેની જુરી-તેજસી આગેામાંથી, પણ
પર જલે તણુઆ ખર્ચે દેાય તેવું થયું. પણ
તરતજ તેણે પ્રયત્નપૂર્વક આંખોને ઝાંખી કરીને
હતી તેવીજ બતાવી મુકી. થોડી સામાન્ય
વાતચીત પછી યજ્ઞોતિએ પોતાની દુસીસારી
વાત માંડી:

“તમે મારા ચમત્કારો વીધે સ્વાલમ્બુ” તે
હસી. મારા મનોમળના વીજળી નમા સામથ્યથી
હું પ્રાણ પ્રગટાવી કે નહીં કરી શકું છું.
અત્યાર પહેલાં મેં ફરસાક કરામતી નુસખા
અજ્ઞાત્યા પળુ છે, જેનું પરિણામ તમે અતેજ
લેધ શકશો.” આગ કહીને તે, આરડાને છેડે
એક ટેળા પર રક્ષિત જેવા નવચ પાણીથી
બરેણુ બાણું હતું ત્યાં તેને લાંબા ગયા ને કહ્યું:
“આમાં જેને નીલાગળના તમાને તાવાર
દેાય તેનું એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન થવું. આ લોક
કે પરિભ્રમણી. ત્યાં હશે ત્યાંથી. એ તમને
દેખાશે.”

કાંઈ તેના કહેવા પ્રમાણે પાત્રામાં લંબી
માર માંડી કે પાણીનો દંગ અટકાવે ગયો.
તેની પ્રાનારી પર ધનુષ્યના રંગો જાણ્ય,
સાજુબર ધુન્ધમ જેવી સફેદી તેમ તરવરી ને
નુસજ તળીંગે પ્રેક્ષાવીઆ લેખીન્દ્રીની પરમ
સુંદર આકૃતિ. કાંઈની આવેગજ્ય પ્રેમમાધિ-
ને વધ થતે ત્યાં ખડી થઈ.

“હવે કે પચાં તાણુબી જોએ”
હસી કાંઈકે કાંઈકે દાય લીધે. અને નવેલા
પાણીવાળા એક પાત્રમાંના લેખીન્દ્રી સગીઆ

પર તે મુક્યો. મુક્યો અને—તે વીજળીક
સગીઆના ઝટકાથી, જલે વજથી ધાયત થયે
હોય તેવી રીતે કાંઈક લેખીન્દ્રી દગલો થતે
નીચે પડ્યો. બેધ્યાજારે પીણું હોય તેમ તેને
ઉચ્છળે ટેળા પર સુવાડ્યો, ઘટ્ટી બમવી.
ને લજર થયેલા નોકરને ફરમાવ્યું: “જા,
મી. ઓષ્ટેવીઅસ ડી સેવીલને તેડી આવે.”

૬

થોડીવારે ઓષ્ટેવીઅસ ત્યાં આવેને લેખો.
કાંઈને મુક્યોને જનકીને પરેલાં તે એ દમથી
ગયો, પણ મુકી તેને ધીમેધીમે શ્વામ લેને
જોયો, એટલે તેને કંઈ નીરાંત વળી.

“આજે સારે” કાંઈકે તેની દશાથી સુખ
પામતાં કહ્યું. “આ આરામ ખુશીમાં મારી સામે
મેસો મેં વિશ્વાસથી મારી સપાને સરજી થતે.
બરાબર આંખ મારી આંખ સામે રાખો, ને
દાય મારા દાયમાં એમ.” અમરે થવા માંડી
તે મુકિ ખુએ છે; આંખો બંધ કરે છે.
મનનના તંતુઓ દીસા પડે છે. આત્માને
શરીર સાથે જોડના બંધો છુટવા માંડ્યા
છે.....

આરણુ જોતનાં પણ તે પોતાના લંબા-
વેલા દાય ઉંચા નીચા કરે જતો હતો. હવે
તે હાથોમાંથી નેજાનાં ટપકાં ખર્ચે અને સગીના
હજાર કે કપાળ કંપર અથગપવા સાચાં અને
તેના માથાની આસપાસ તેજ પ્રાનાને પરિવેશ
પ્રચલિત લાગ્યો.

“અસ, મનનું” ખુદા થતો તે. રાખેલાં
ઓષ્ટો.

પછી નિવેટ પડેલા કાંઈક લેખીન્દ્રી પામે
ને મયો ને વારાફરતી તેની ને ઓષ્ટેવીઅસની
પાસે ઉભા રહેને મંત્રો લગ્યા
લાગ્યો.....

[૫૫ મારે સુધે ૫૫ ૧૮૦]

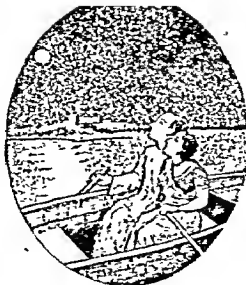
[પ્રતિ ૧૯૮૨]

અનિનાદક જ્ઞાનપ્રવચનની સુંદરી દલિયો પડી.

[સુવચન]

અ ગ્રે

ચ રી ને

રચનાર :

રા. તારાંકિત લલિત

સમય, સાહિત્યસંસદ.

૧

દેશારને ત્રત પરે મુકુમારી કન્યા—
ભાવે ભરી હૃદય-લગે ધરે મુખ-ન્યા—
હૃદય સપ્ત પદ સખ્યગીતે મુરચ્યા—
એ તો સખી અનુચરી વરની અનન્યા!

લગ્નના ગોત્રથી જુદાં બંધન ઇવનનાં સરે—
પરમાત્માજીવ એનાં પ્રથમ ગ્રેમ સંગમે!

૨

સંગેગિની પ્રણય રંગનાથી મહાભાવે—
કોંઈકની લાલન લક્ષી સદા મુદાવે—
પુણ્ય સદાય પ્રણયા પુરેશ્વરી જે—
એ તો સખી સદયરી કુલપાતિની છે!

સંગેરે ભોગ ને મોગે સમાનાન્તર સાધનાં—
દંપતી ધુમનઃ ઊર્ધ્વે પડી પ્રોશનુશામનાં!

૩

પર્મહિમા, ઇતિત વિષ્ણુ માર્ગદર્શક—
સંસારની ત્રણ તણેમય સાખ્યસટ્ટા—
સખ્યા ક્યા સમવની ન મું તાલિકા? તે—
મધ્યમી સખી નમું જલ્પ-વૈભવિન્યાને:

નર ને નારીના ભાવે, મનુષ્યત્વ પ્રધાન—
એ પ્રભુ સરજે મુખી, શને અનાનુશામનાં!

હેન-એન સૌ. લીલાવતી શે. મારી મા !
મારી શરદેવી ! તેં મને તાર્યો. મેં સાદાં
નમસ્કાર કર્યા. ઉઠીને જોઈ તો મારી મીઠી-
ગના સાગરા. મંત્ર તો ખરો મળ્યો. એ
મંત્રની સાધના કરી મહીપતરામથી માંડીને
મુનશી સુધીના મૃત્યુસાગર તરી ગયા. પણ
એ મંત્ર સિદ્ધ થાય કેવી રીતે ? નજર હુંકી
એટલે સૃષ્ટિની ભવ્યતામાં દિવ્યતા અને દેવત્વ
દેખાય નહીં અને લાગણી છુટી એટલે ભવ્ય-
તાને સહસ્રગીર્ષ, સહસ્રાક્ષ, સહસ્રપાદ હોય
એમ લાગે નહીં. એટલે રળીઆ ગડવી પાછ-
ધેરના ધેર. પાછો મુંઝવણમાં પડ્યો અને
‘કાષ્ઠપણુ રીતે નાખ્યા ન પહોંચતાં આખરે
નાપીકુવો કરવાનો વિચાર કરતો હતો એટલા-
માં ધાર્યોતો મારી વારે મારો ‘યુગ્મરાતનો
નાથ !’

કહે કે ‘ભાઈ ! સારી ને મરળ, લોકો ઝ
સમજી ગય એવી ભાષા તો આવડે છે કેની ?
સારે જખની બીનજવાબદાર કદાણી.’ યાત તો
સાચી. પણ, મેં ‘કથું’ કે ‘એમેકું’ મીસે તેમ્ને
ને તેમ્નેકું મીસે તાઘ એમ કહેવાય તો ?’

“કહેવાય તો કહેવાય. બીનજવાબદારને
જવાબ દોને આપવાનો છે ?”

“પણ બીનજવાબદાર કદાણી વાંચી
કાઠના પાંચળાં ઉચકાય તો ?”

“ઉચકાય તો ઉચકાય. તેમાં આપણે શું ?”

“પણ મારી લાયકાત ને યુગ્મરાત ટોક-
વામાં આવે તો ?”

“ટોકાય તો ટોકાય, તેમાં આપણે શું ?
અમેરીકામાં ઘોડાં દોડે છે તેમાં આપણે
શું ? અરબગામમાં ગધેડાં દોડે છે. નેમાં
આપણે શું ? વિજય વિજય શીરંગ.”

મારો પ્રીતિપંથ દોષો એટલે આપણે તો
તાંજનોજ પ્રવાસની તૈયારી કરવા માંડી.

હવે પ્રવાસ કરે જોગી કે ભોગી અને આપણે
તો નિશંકુ. એટલે નરેતમ શેઠ વીલાયત
જતા હતા તેની સાથે રસોઈઆ તરીકે જવાની
ખાનગી પટ્ટણુ કરી, મિત્રમંડળમાં જણાવ્યું
કે આપણે તો વીલાયત જઈએ છીએ. મેળા-
વડા થયા, સફળ રહેર દબજાઈ, દારતોરા
મળ્યા, છાપામાં છપાયા, અડધું નામ ચમર
થયું. પણ નસીબ માણું ચાર ડગલાં આગ-
ળતું આગળ. શેઠને શેઠાણીએ પરવાનગી ન
આપી. શેઠનું પડી ભાગ્યું. મારું પણ પડી
ભાગ્યું. શેઠનો તો પડી ભાગ્યો પ્રવાસ પણ
મારી તો પડી ભાંગી આખા જીવનની આશા,
સ્ત્રી પ્રત્યેના મારા ધિઃકારમાં આદુતિ અપાઈ.

આમ નિરાશામાં ગોથાં ખાતો દિવસને
છેડે પહેાંચ્યો. સાંજ પડી અને આખો દિવસ
આત્મમંથનથી ગરમ થઈ ગયો હતો એટલે
વિચાર થયો કે ચાલ જીવ ! એ ઘડી ખદાર
નીકળી દાઢો પડી આવ્યું. ટુરતજ કંપ્યો.
કપડાં પહેયાં અને ખદાર નીકળી તુલના
દરીઆ તરફ ગયો. છીનારે પહેાંચ્યો. આટલો
વખત હતો એટલે દરીઆ પાછો દડી ગયેમો
હોવાથી મોં આગળ વીશાળ મેદાન હતું. દર દર
દરીઆનાં મોઝાં ધીરેધીરે જીજ્ઞાસાં દેખાતાં
દનાં અને વીશાળ પટને છેડે નિરનેજ મૂર્ષ
દરીઆમાં પડી જવાની તૈયારીમાં હતો. આ
જોતાં આ વીશાળ મેદાન મને મારી નિરાશાનું
લાગ્યું અને ભક્ષઆશ થએલા મને મેં
કાલનિધિમાં ગમ્મ થતો જોયો. આથી આ
નિરાશાએ લાચારીનું રૂપ પકડ્યું અને મારી
આંખમાં ઝળઝળાં આવી ગયાં. એટલામાં
લાં એક ચમત્કાર થયો. મેં હાથર પાવતીનો
રથ જતાં જોયો. મોળાનાથ પામતીને ઓછામાં
અધને જોડા હતા. ગણપતિ પોઠીઆને ઢાંકવા
હતા. આ દર્શન થતાં મેં તો ધમ દાને

સાજાગ નમરકાર કરી પ્રાર્થના કરી કે હે
શબો! હે ભોળાનાથ! આ દુખીઆનું દુખ
કાપે. શંકર તો અગ્ર રજા પલ્લ પાર્વતીને
દયા આપી અને એણે માગી વફાવાન શરુ
કરી મદદિતને મારુ દરઠ મટાડવા કહ્યું
રેવે દેવીને ઉગ્રાયા પશુ માગ સુલાગે દેવી

ફે એમ ઉઃ એમ ન હતા
એણે તો સત્યાચર શરુ કરે
અને છેલ્લી વારે માખી થઈ
જટામડામાં પેચી જઈ પ્રજુ
નાથે અમરકાર કર્યો આ
દાને કોણુ છાતુ છે પ્રજુ
ગજરાયા તરે નારીને તમરુ
આખુ, પારંગી પ્રવરે થવા
આપણી હમ્મણ સરુજ થવાનું
વરદાન મળ્યું અને પ્રજુ મંડળ
અંતર્યામિ થન મળ્યું આપણા
આનંદને શરુ નહાને
પ્રપામ જાંધ દુ પેર આપણે
અને પ્રસામની નેમારીએ
મરા માડી. અહીંઆથી કયા
જતુ, કયાથી ત્યા જતુ, આથી
કયા જતુ, કયાથી ત્યા જતુ
ત્યાથી પેચી તરફ જતુ, પેચી
તરફથી જોતી તરફ જતુ એ
જાતુ નક્કી કરવામાં અને દેવી
રીતે જતુ, કયાં જતુ, કયા

તો કુદ જાતુ એમ વિચાર કરી પથારી તરફ
જતો હતો એટલામાં મારા મારણા રોકાયા
અને કોમળ મધુર અવાજે થવાનું મેં માંગ્યું કે
“તારા જંગવાની કક્ક કલાસે હું તો બીજુ છું
મદારામ” મધગને એકાન બગશે, મીઠો
અવરજા હું અનુધ થઈ મથે અરેખ નું

ગાંધે દાણીના અપ્પા સાંગેલા હતા

એમ

કપાળા જાણે ન મેંકાર પાળે જો રા નીન પાયા

કરતુ, શુ એતુ, શું કવુ, શુ ખાતુ, શુ પીતુ
શું શું સહ જતુ, કેતો અગ્ર મથે વગેરે જતુ
નક્કી જતાં જતાં જાગતા મોરા થવા એણે દુ
મળે જાવકો ને જાળુ કે અરો મધરાત
થા, જારી તરફ નજર મરુ પેર અધાર
દત્ત, વરમાદ જરમરકરમરે વર્ષે ગયો દને,
જાળ નિરવ સમસાકાં દને ગયો દને

કોઈ મુદરી દને? શુ માં મનગપરી દને?
મા ગીવગીરીઆ થવા માળા આમ વિચાર
કર છું એટલામાં નો મારણા વધારે જોતથી
પ્રમથન્યાં અને દુ તાનડોન જાગણા તરફ
દાળો પાતુ નેવા મારણા કપાળા કે 'એ
મારા આપણે' જોતને દુ મેસી મથે સાગ
દુ કંતુ રીજા જોતુ મરીર, કયા થાગવાનું

માયું, કાડા જેવી આંખો, શાંખ સરખું નાક અને બે કાળા જડા હોદો વચ્ચેથી નીકળતા ચાર સફેદ દંતુશળ-આ સ્વરૂપ જોઇને કોનાં હાજી ન ગગડે? હું નીચું જોઇ બેઠોબેઠો ગાયત્રી ગણુગણુ લાગ્યો. એટલામાં દુંદુભી-સ્વરથી એ પ્રાણી બોલ્યો:

“હે રામ ! તું ગમરાદરા મા. હું શંકરનો ગણુ છું, મારું નામ બાળરો ભૂત છે. એની આજ્ઞાએ તને પ્રવાસ કરાવવા અને આવ્યો છું, મારે તારી શી દ્રષ્ટિ છે તે મને કહે.”

આ વચન સાંભળી મારામાં હોમત આવી અને હું બોલ્યો કે ‘હે મહારાજ ! તમે જો શંકરના ગણુ હો તો સાંખ સ્વરૂપ ધારણ કરો એટલે હું તમારી સાથે વાન કરું. તમારું આ સ્વરૂપ જો કાપમનું હોય તો મારે પ્રવાસ નથી કરવો.’

તેણે કહ્યું કે હીક, હવે આંખ ઢવાડ. મેં આંખ ઉઘાડી તે સુવાન દેહ, ગૌરવર્ણ ચંચળ આંખો અને હાડ મુખ જોઇ હું પ્રસન્ન થયો. મેં નમસ્કાર કર્યા. એણે કહ્યું કે કાલે સવારે પાંચ વાગે નાહી ધોઈ તૈયાર થઈ રહેજે હું તને તેડવા આવીશ. સાત વાગે મારે દેવની સેવામાં હાજર થવાનું છે.’ એટલું કહી બાળરો અદશ થઈ ગયો.

મારી બ્રહ્મકટ ઉત્કંઠા પુરી થવાનો વખત આવ્યો તેના આનંદમાં ને આનંદમાં અને બાળરાની સાથે ક્યાં ક્યાં જવું તેના વિચારમાં ને વિચારમાં સુવા છતાં મને મુદ્ધ કંઈ આવી નહીં. કડોંગ કડોંગ કલાક ગણાવા લાગ્યા. એમ કરતાં ચાર વાગ્યા એટલે હું ઉઠ્યો. ચાપાણી ક્યાં અને નાહી ધોઈ ઘણે વર્ષે સુલાની લક્ષ્મ કરી ત્રિપુંડ તાણી કપડાં બપડાં પહેરી આપણે તો તૈયાર થઈને બેઠા. પાંચના ટકોરાની સાથેજ બાળરો આવ્યો.

મને કહ્યું કે ‘ચાલ બેસી જ મારી પાંચ પર.’ મેં તે પ્રગાણે ક્યું ને કહ્યું કે વીલાયત ચાલ. “વીલાયત ! વીલાયતમાં તે શું ? હવે તો સાહેબ લોકોના લાલીઆખી વીલાયત જાય છે. તુ તારે મુંગે મોઢે મારી સાથે ચાલ હું તને કાઢીને ન દોઢો હોવ એવો અજબ પ્રદેશ બતાવીશ.” આટલું કહેતાની સાથે તો બાળરો ઉઠ્યો અને અમે ગગનમાં ચઢવા લાગ્યા. જોત-જોતાં તો અમે વાદળ પ્રદેશમાં ધુસ્યા. ત્યાં બાળરાએ મુઝમું કે આ વાદળની જાત જાણખી. મેં ના કહી એટલે કહે કે એ મુઝરાવર્તક, કેં મૃદેશો મોકલવો છે ?

“કોને મારી મેં કુને ? આપણા કાંડામાંથી કે કલાં સરી પડ્યાં નથી, તેમ ત્યાં પણ માથિલીન જોયું કે કાંઈ ઉત્સુક પણ નથી; નહીં તર તો વળી ચોરીઓ વીનાડન.”

આમ વાન કરનાં અમે વાતરકંધ પ્રદેશ વડાએ એટલે મારી નજર સહેજ નીચે ગઈ. તેમ થતાંજ ખજોળવેતા લોકચરના કથનની યથાર્થતાને સાક્ષાત્કાર મને થયો. ખરેખર પૃથ્વી નારંગી જેરીજ લાગતી હતી. જોત-જોતાં તો તે લખોટા જેવડી થઈ ગઈ અને પળવારમાં તારાની પડેમ ઝગકવા લાગી. આ હું ન સમજ્યો એટલે પ્રશ્ન કરતાંની સાથેજ જવાબ મળ્યો કે મૂર્ખા ! પૃથ્વી એક ગ્રહ છે એ કેમ ભુલી ગયો ? આવી વાત કરીએ છીએ એટલામાં તો ઉજળતાં પાણીઓથી તુમુઝ ધ્વનિ કરી વહતી એક મહા નદી મારા જોવામાં આવી. એના અદ્ભુત સૌંદર્યનું હું શું વર્ણન કરું ? અને કરું તો તમે મૃત્યુલોકના માનવીઓ સમજો પણ શું ? એટલુંજ કે તમે કાંઈ દહાડો કદંબી પણ ન શોધો એટલી એ મુંદર હતી.

મહિલાલ નલુભાઈ દિવેલી

("સ્મરણમુકુર," લેખાશ્ક ૨૪માં)

લેખક :

૨૧. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ

બી. એ., મી. એસ.

હું ઈ. સં. ૧૯૭૫-૭૬ માં એલફિન્સ્ટન કોલેજમાં દાખલ થવાને મુજાર્થ આવ્યો અને મનસુખરામભાઈને ઘેર થોડા દિવસ ઊતર્યો હતો તે વખતે કે દાદા બીજા પ્રસંગે—આગારે ચોક્કસ યાદ નથી, પણ મનસુખરામભાઈને ઘેર જમવાને બધા એસવાની તૈયારી કરતા હતા તે વખતે મ્હારી ઉમરની આસપાસની ઉમરનો એક 'છાકરા' લા...બો, ગોરો, ટુંકી પોતડી પ્હેરીને નાહી રહીને ઊભો હતો અને અમોટિયું ખાતો હતો. એ છબી હજી નજર આગળ છે. કોલેજમાં સાથે થયા ત્હારે બધું કે આ મહિલાલ નલુભાઈ દિવેલી. હું એકવાર એક ઈ. એ. માં અને એકવાર બી. એ. માં નપાસ થયો તેથી પ્રભુને બદલે પાંચ વર્ષ કોલેજમાં રહે ગાળ્યાં; મહિલાલ પોતે નપાસ કહી થયા નહોતા, તેથી એ મ્હારા કરતા જોડા બી. એ. માં પાસ થયા. એ કેસો હતા તે વખતે હું બી. એ. કક્કાસમાં હતો.

કોલેજમાં મહિલાલ જોકે ખાસ મૈત્રી નો નહોતી થઈ પણ મ્હારે હેમની સાથે લગભગ રોજ એક કાંક હતી, અને સાહિત્ય વિશેની વાતો હમે કરતા. હેમાનો એક પ્રસંગ નોંધું છું :—અન્ય સ્થળે એ નોંધાઈ ચૂક્યો છે, છતાં આ સ્મરણમુકુરમાં હેનું ખરું સ્થાન છે, તેથી આદિ નોંધું છું : એલફિન્સ્ટન કોલેજમાં એક પાસની વિદ્યાર્થી હમારી સાથે હતો : નામ—સોરાગળ ખભાતા હતું, પણ પોતે અંગ્રેજ બહુ સરસ બોલે છે એમ અર્થ કાંક રાખતો હતો, અને અંગ્રેજ પ્રેફેસર કુકંદામ નામના હતા ત્હેની ખુશામદ એ ખૂબ કરતો તેથી હેને જયા સોરાગળ કુકંદામ કહેતા. હિન્દુ યુજરાતીનો એ ઉપદાસ કરતો. "૫૮ યુજરાતી શીખવનાર" એમ મથાળાવાળું એક હેણે ચોખ્ખાનિયું પણ પ્રગટ કર્યું હતું. હેણે હમારા મંડળ આગળ નીચેની કવિતા મુકી :

નૂતેલી કાસતી.

હને નહિ પેચાર તાદરે દરાખનો રસ,

તૃપ્ત ભરતપ્રિયને શુદ્ધ શાસ્ત્ર પરણી,
અનસૂયા પ્રિયવદા જેય સખીઓ ત્યાં વરણી;
અનસૂયા રહે મન માંસ, પ્રિયવદા મુખમાં,
તેા મુનિજનમનમી નાર સુમતિ મળે મુખમાં;
નરમણિ મણિલાલ દસાળ સદાય મારા છે,
(. . . . . * . . . . .) પ્રિય એ મહારા છે.

ઈ. સ. ૧૮૮૬-૮૭ માં “કુસુમમાળા”
નામના મહારા કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયો તે

કેવર મણિલાલે
‘પ્રિયવદા’ માં અન-પુ-
આગી ૧૮૮૮ માં
દંડુ અવલોકન કર્યું;
અને ‘પાશ્ચાત્યરીતિ’
ની, જતાં સસાર
કારીગરી’ એ સંગ્રહ
મ હેમણે જોઈ.
‘પાશ્ચાત્ય કાવ્યપદ્ધતિ’
ના દર્શન કરાવવાનો
આ પ્રયત્ન સફળ
હેમણે કર્યો, કાવ્યોની
“ કૃતમ ‘મૃગી’ ”
સ્વીકારી. એ કાવ્યો-
ની આપા ‘ધૃષ્ટી’
મધુર્ગ તથા કાવ્યને
હિંમન માધુર્યવાળી
કરી, માન શાસ્ત્રની

લેખનપદ્ધતિની નવાઈથી ને કવિનાના અનકાર
માની અનિષ્ટ ગણી હતી. ‘ઉત્તરમમયારિત’ના
મહારા અવલોકન પછી ચારે વર્ષે લખેલા આ
અવલોકનમાં પણ મણિલાલે નાન-વયુક્ત
શુદ્ધશક્તિ પ્રગટ કરી. એ પણ હેમના
સદ્ભાવનું ખીચું પ્રમાણ.

ઈ. ન. ૧૮૯૦-૯૧ માં ‘અમ્બેનિય’

પીનલોકમાં વધારવાનું કાવ્યનું બિલ રચ્યું
થયું ત્યેને અગે આપા ભરતખંડમાં ભારે
વાદનાદ પ્રવર્ત્યા હતા તેહનું જોર તે સમયનું
અમરણુ જોરે હશે તે લોકો જ સમજી સકશે.
એ ચર્ચામાં મણિલાલ ઊતર્યા, ‘સુદર્શન’માં
હેમની સમર્થ લેખનીને તક જોડોની મલિન
શાહીમાં યોળીને અનુચિત કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરી.

‘જ્ઞાનમુધા’ નામના અમદાવાદ પ્રાર્થના-

સમાજના માસિકમાં
રમણુલાર્થ તથા
હેમના સહકારી
મિત્રોએ મણિલાલના
એ સંચલનની રહામે
ધર્મયુદ્ધ આરંભ્યું.
એ ધર્મયુદ્ધમાં મેં
કાંઈક અમ્મ ભાગ
લીધો હતો. ‘મિ.
મલબારીનો છોડો
પ્રયત્ન’, ‘સુદર્શન’કાર
અને આંસારિક
મુધારો’ એ નામથી
જાંખા લેખો મેં
લખ્યા અને હજી
પુસ્તકરૂપે પ્રગટ કરી-
ને ફેલાવો કર્યો.
પ્રથમના લેખનો ઉત્તર

સ્વ. મણિલાલ નયનાઈ દિવસી

મણિલાલે ‘સુદર્શન’માં લખેલો તેના
પ્રયુનરરૂપે ઓળે લેખ હતો. ‘નારી-
પ્રતિષ્ઠા’ નામના લખ્યું ગ્રન્થમાં મણિલાલે
ત્રીઓને માટે મોટી વધે લખે કરવાની ઇચ્છના
દર્શાવેલી. અને આ વાદમાં જાળસભી-કન્યા-
ની દસ વર્ષની કમર પૂર્વે કમની-દિમાયન
જોડ્યા કરી હતી. તે વચ્ચે વિગેષ મેં પ્રથમ-

અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૩૫-૩૭ મે (અન્ય પ્રસંગને યોગે) પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

આમ આ અસાધારણ બુદ્ધિશક્તિવાળા, પ્રેમનિવાળા મદારા અભ્યાસકાળના સહચારી, પ્રયાસકાળના સરસ્વતીસેનાના સહકારી, શિષ્યાશ્રી માથેન સંપર્કો આ મુકુરમાં નિમિશ્ચિન કરીને જોડેછું તે ખેદના ઝાણુ અને દાખી નાખના હર્ષ, ગર્વ, અને કિન્સાહના પ્રયત્ન લાવેના પુરમાં હું શ્રદ્ધાની નૌકા તરવાતું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરું છું અને અતૈત

સિદ્ધાન્તના એ આરંભ અભ્યાસી, મૂશી માર્ગની કવિતાની ઝાંખી ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં અત્યાગ્રે કરાવનારા પ્રતિભાશાલી કવિનો આત્મા પરમાત્મામાં વિલીન થનો જોડેછું, અને તેના ઉદ્ધાર દિવ્ય ત્રવણીથી સાંભળું છું:

પર યજી પર ધામ જે,
પર પંક્તિ વિણ છે પંથ જે,
રેહ-આત્મ-અતીત. હું,
છતું ત્વદાં નવજયને:
સુઝ સુખમ સહ લયગન્ધમાં,
અતૈતના આનન્દમાં. *

* In a place beyond uttermost place, in a track without shadow of trace
Soul and body transcending, I live in the soul of my Loved One anew.†

Jalaluddin Rumi.

આગના વીમા માટે સ્વદેશી કંપની.

THE VULCAN INSURANCE Co. Ltd.

Head Office: Rampart Row, Fort, BOMBAY.

ધી વલ્કન ઇન્શુરન્સ કંપની લી૦

તમારા મકાન, માલમીલકત, દુકાન અને ષોપરોનો આગનો વીમા આજેના
ઉત્તરવર્તીને ચિંતા મુક્ત થાય.

વિગત માટે લખો:

જે. સી. સેતલવાડની કંપની, મેનેજિંગ એજન્ટ.

રામપાર્ટ રો. ફોર્ટ, મુંબાઈ.

(કાળાધોરા પાસે.)

શ્રેષ્ઠ સ્વયંવર કયો ?

લેખક:

સંદૃશ્ય આગા

મિત્રદાર

રા સચિરાંકર પદિત

૧૯૨૭-૨૮

સ્વયંવર એટલે શું ?

ઐ નિર્દોશિઃ કાન્ધમ યોમાથી સ્વયંવરના વશણુ નવા નવા પ્રકારના રોખાષ છે. રામાયણમા મીનનો સ્વયંવર, મહાભારતમા દ્રાપદીનો, રમ્યુવસમા હંદુમનિનો ભાગવતમા નામકનાનો, નૈરવપતિ નામના કાન્ધમા દમપતીનો, વરમાવિષ્ણુવત ઉત્તવનાર સાચિવીનો, અને છેવટે છેક આધુનિક કરીએ તેવો સંપ્રજ્ઞાનો સ્વયંવર-એ અધાએ સ્વયંવરોની રીત જુદીજ છે એ જાના ફક્ત નામના મરખા પશુમા રહેત જુદાપણુ જોતુ અરેખર રમિક જાણ પડે.

વડે પહેલાં જાણતુ જોઈએ કે સ્વયંવર એટલે શું સ્વયંવર એટલે ઇન્દ્રાવર પુત્રીની પ-ણુવા લાયક ઉમર થતા પિતા દેશ દેરાના મળ્લજોને આમ તણુ કરી જોજાવી તેમના રૂપ, ગુણ, કુળ, વિદ્યા, સંપત્તિ વગેરેનુ વણુન પત્રી આગળ કરે અને તેમાથી કન્યા પતિ

પમદ ક- તે સજ્જ શીઓનો સ્વયંવર બાવા સ્વયંવરમા કન્યાની પસંદગીને મુખ્ય અને ખાલાપિતાની પસંદગીને ગૌણ સ્થાન બાપરામા આવડુ છતાં પુત્રી એ દત્તી કે આ બને દષ્ટિ એકમેકને બરાબર મળી રહેતી અને કન્યાનું લાભ થતુ.

સામાન્ય વર્ગને માટે સ્વયંવર સમાદા નથી કગતો તેઓને તો વડોલોને મોદેથી માલગી લીવેનુ માધારણુ વર્ણન અને કૈંક પિતાની પસંદગી અને મનનિયોજ પતિ પમદ કરવાનો હોય છે, અથવા સામાન્ય રીતે તો હંદુમમાજમા 'દીકરી ને શાય દોરે લા વળ' એ કહેવન આજે પણ માગીજ પડાય છે બનાર્જીમાં તો કન્યા વરને મેળા માર્થી પણ ગોમી લાવતી

સ્નેહલક્ષ્મી

ગીત રીતે લખીએ તો સ્વયંવર એટલે

સ્નેહ-લભ, પરંતુ આ સ્નેહ-લભમાં પગલાં મુક્તા પહેલાં, પિતાની કે વડીલોની સંમતિ હોવી જોઈએ. નાની વયમાં કન્યાની શુદ્ધિ પરિપક્વ હોતી નથી. તોપણ તેઓ સારા-મારનો વિચાર તો કરી શકે છે, એટલે સંપત્તિ સ્વતંત્રતા કરતાં સદાનુમતિ સાથે પસંદગી કરી હોય તો ને પણ સ્વયંવર જ ગણી શકાય.

સ્વયંવર તો રાજકુંવરીનાજ દોષ. આપણા ઐતિહાસિક કાવ્યસાહિત્યમાં કેટલાક બહુ પરિચિત સ્વયંવરોનાં વર્ણન હપિઓએ નોંધી રાખ્યાં છે. સ્વયંવરમાં પસંદગી કરવામાં, એક સંસારથી નફન અનળી એવી કોઠબરી કુમારિકા આશામાં અદ્વર દેતી હોય તેને મન પસંદગી કેવી? નેથીજ તેમના પિતા ગોચ વર શોધી કાઢવાની એક કમોટી મુશ્કેલી. એ કમોટી એટલે સ્વયંવરમાં કરવામાં આવતી 'પ્રતિજ્ઞા' અથવા 'પણું' એ આપનાજ નક્કી કરેલા 'પણ'ને પૂરું કરનાર યુવક સ્વયંવરમાં પસંદ થએલો વર ગણાવે અને રાજકુમારી તેને વરમાળા ઘાટેાપતી.

આ દૃષ્ટિએ સાંચો સ્વયંવર કયો ને વિચારવું જોઈએ. સ્વયંવરનાં જ્યાં અંગે પુરેપુરો સ્વયંવરો હોય એવા સ્વયંવર તો ગણ્યાગાંધ્યાજ છે. કેટલાક સ્વયંવરમાં પિતાનીજ પ્રતિજ્ઞા પુરી થાય એટલે સ્વયંવર પુરો થયો ગણાયો છે. કેટલાકમાં સ્વયંવરમાં દેખાડવાના સગારંબ પહેલાં કન્યાને પૂંચાંનુસંગ જણાયો છે. કેટલાકમાં પિતાનું 'પણું' અને કન્યાની ઇચ્છા બંને સમાએલાં હોય છે. આમ સ્વયંવરનું રહસ્ય ખરેખર સૂક્ષ્મ છે.

સીતા સ્વયંવર:

સીતા-સ્વયંવરમાં જનકની પ્રતિજ્ઞા હતી.

સીતા એક પેઢીમાંથી પ્રગટ થયાં હતાં અને તેમની સાથે શિવનું ત્રંબક ધનુષ્ય પૃથ્વીમાંથી નીકળ્યું હતું. કોઈથી ખસેડ્યું ખસેડાય નહીં એવું એ ધનુષ્ય સીતાએ યાજ્ઞપણમાં રમન માનમાં ખસેડી મૂક્યું હતું. તેથી સીતાનું કોઈ પરાક્રમી અને બળવાન વીર સાથે લગ્ન કરવું જોઈએ એમ જનકને લાગ્યું; તેથી તેણે સીતાનો સ્વયંવર આદરી પ્રતિજ્ઞા કરી કે:-

“આપ ચાલે જો રાંભુનું, તેને કુંદરી સીતા.
પરણાનું મેં કરી, રાખું સાક્ષી સચિતા.”

સીતા સ્વયંવરનો મંડાપ દેવી બધા રાજ્યોને આમંત્રણ કરી બોલાવી, જનકે પ્રતિજ્ઞા બંદર કરી. બધા રાજ્યોએ ધનુષ્ય ઉચકી લીધું. રાખ જોરગાંને જોરમાં ઉડ્યો ને એક વેંત ધનુષ્ય ઉડ્યું ક્યું” સાર પછી બાર ઉચકી ન શકાયથી ધનુષ્ય પડી ગયું ને દાય દયાજ ગયા. રાખ જોર કરી ના શક્યો. ને દાય રામે છુટા થયો. બધા રાજ્યોના પ્રયત્ન નિષ્ફલ થયા પછી રામ ઉડ્યા. ગીતા વેદમાં વચ્ચે ગાય છે:-

“બાથા ક્ષેપ વૃષ બળ બાળ્યો રે,
સ્નાયે ચાપ ચાળ્યો રે;
સદુ દેખનાં રાતખંડ કીધા રે,
રામે છૂટા લખા જસ લીધા રે

આ સ્વયંવરમાં પ્રતિજ્ઞા તો પૂર્ણ કરવાની હતીજ, તોપણ તેમાં કુદરતની સદાય હતી. એટલે પહેલેથી સીતા અને જનકરાય બંને સ્વાભાવિક રીતેજ રામચંદ્ર તરફ આકર્ષાયાં હતાં; અને રૂઢિમણી જેમ રેડીને પ્રાર્થના કરે છે:-

“માલી જનક કુમારી, નુખ દીકે સ્વયંવર;
મણુ ચરણે ચિન વળાયું, અજાયું ન થાય.”

—પણુ જ્યારે લાક્ષાગૃહમાં પાંડવોના બળી
મરવાની વાત સાંભળી સાર પછીથીજ મરજી-
વેધ કરી પુત્રી પરણાવવાની પ્રતિજ્ઞા કૃપદે કરી
હતી. દ્રોપદીનું મન પહેલેથીજ કોઇ તરફ
વળેલું નહોતું.

દ્રોપદીને વર્ષા પછી અર્જુન તેને લઇ
વીણા થાય છે. ત્યાં બીજા બધા રાજાઓએ
તેની અદેખાઇ કરી યુદ્ધ માગ્યું. અર્જુન
અને બીજા ઘણાં પરાક્રમ કરી તેમને હરાવ્યા
અને દ્રોપદીને લઇ ઘેર આવ્યા ત્યાં:—

“આનંદભરે બોલ્યા સહુ, સ્વયંવર ઝીલ્યા માતઃ
હય બ્રાને જઈ બિડ્યા આશી, પુર વિરેથી વિખ્યાન.
ત્યાં માત કે’ “વેચી જમો, તમે પાંચ બ્રાનઃ
મારે સરખા પાંચે બધુ. નહીં અંતર કોઇ સાધ.”
ત્યાં યુધિષ્ઠિર કહે “માતલ, અમે કન્યાલાલ્યા આજઃ
દેવ બિડ્યા નહીં જે વડે ચી લઇએ,

છે કૃપદ-સુતા સહુ સાજ.”*

—આયું વચન કૃતાના મોંમાથી નીકળી
ગયું એટલે તે પ્રમાણે પાંચે બાઠ્યા દ્રોપદી-
ના પતિ ગણાયા છે.

મત્યા—સ્વયંવર:

ભાગવત દશમસ્કંધના અઠાવનમા અધ્યા-
યમાં થી કૃષ્ણ સત્યાને પરણે છે. તે પછી
એક સ્વયંવરથીજ. સત્યાના પિતા અનંગથન
પણ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે:—

“પિતાએ તવ પેણ ક્રીડ, સ્વયં નાથે સ્થાતઃ
તેદને એ કન્યા હું આયું દેશ દેશ ગઈ વાત.”

આ સ્વયંવરમાં ખાસ સમારંભ હશેજ;
નોપણ હોંટીલા પુવકથી ‘પણુ’ પુરું કરવાને
પ્રયત્નો પણ યદ્દ યદ્દના હશે. કારણકે બધા
રાજાઓના આવી ગયા પછી જ્યારે થી કૃષ્ણે
સ્વયંવરની વાત જાણી ત્યારે તે આવ્યા. પહેલાં

તે તેમણે સત્યાના પિતાને કન્યા આપી દેવાની
માગણી કરી. અનંગથને ‘પણુ’ પુરું કરી
કન્યા લઇ જવાનું કહ્યું. કૃષ્ણે એથી વખતે
સાત સ્વરૂપ લઇ સાતે સાંતને સાથે નાધ્યા
અને કન્યાએ વરમાળ આરોપી. કૃષ્ણનું ક્ષમ
તો સાડી રીનેજ થયું હતું.

“કન્યાએ વરમાળ નાખી, વાગ્યાં દેવ નીસાણઃ
પરખ્યાની રીતે હરી પરખ્યા, આપ્યાં રણે બહુ દાન.”

આ સ્વયંવરમાં કૃષ્ણ આવે છે સારે
સત્યા તેમને બળીમાંથી બુલે છે, અને ત્યાંથીજ
તેને પ્રથમ અનુરાગ ઉદ્ભવે છે:—

“જળીએ બેઠાં બુલે છે કન્યા,

રીડું મનોહર રૂપઃ

રૂખીને દિગમુદ થયાં,

એ હોતે સ્વામી તરૂપ.”

આવી રીતે સત્યા પ્રથમ દૃષ્ટિએજ કૃષ્ણને
ખામી સ્વીકારી લે છે અને તે એકલા રૂપ
કેપરજ આકર્ષાય છે.

સાચિત્રી—સ્વયંવર:

મદાભારતમાં સાચિત્રી સત્યાનાને પરણે
છે તે પછી એક સ્વયંવરની રીતેજ પરણે
છે. સાચિત્રી દેશવિદેશ કરી કરીને બધાં
રાજાઓમાં જઇ રાજાઓ અને રાજપુત્રો
બુલે છે:—

(શાસ્ત્ર)

“તથા રાજકુમાર પર્વ દિશનઃ,

સ્વં ખરા ચિનકો:

તથા પશ્ચિમના બધાં ધણપર,

જે નીતિને કૃતિથી.

વીણ દક્ષિણમાં ગાળી અનુરને,

નમેલ જે હરથી:

સાચિત્રી મનહસે તો પણ કર્દા,

આરામ લેતો નથી.”

સ્વયંદ સોડો રાજસૂય યજ કરી દેશ-
વેદેશના રાજ્યોને ખંડેશી આપવાનું કચ્છ
રાત્રી યજ્ઞમાં બોલાવ્યા હતા. અને આ રીતે
તેણે ચક્રવર્તી પદ ધારણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો.

સાર પછી તરતજ મંયુકતાના પિતાએ
સ્વયંવર સમારંભ રચ્યો અને ખંડીઆ રાજ્ય-
ઓને નિમંત્રણ કરી બોલાવ્યા અને તેમાંથી
મંયુકતાને પતિ પસંદ કરવાનું કહ્યું.

સંયુકતા પ્રથમથીજ જાણતી હતી કે
પિતાએ રાજસૂય યજ કર્યો તેમા કકત એકલા
પૃથુરાજે ખંડેશી આપવાનું ના કચ્છ કરી
પોતાની સ્વતંત્રતા સુમાવવાનું કચ્છ કર્યું
નહોતું. આ લીગતાથી મંયુકતાએ પ્રથમથીજ
પૃથુરાજને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો હતો.

સંયુકતાનાં માતપિતા આ વાન જાણતાં
હતાં અને તેમણે પુત્રીને જીજ્ઞે કાંઈ વર પસંદ
કરવાનું કહ્યું હતું. સ્વયંવર પહેલાં મંયુકતા
પૃથુરાજને એક વાર છુપી રીતે મળી હતી
અને સ્વયંવરમાંથી પૃથુરાજ સંયુકતાનું રહસ્ય
કરે એવી ઝાંઝાણ સજા હતી.

સ્વયંવરમાં બધા રાજ્યોમા આવી ગયા
પછી સંયુકતા હાયમા વરમાળા લઈ આવે છે,
અને તેની સખી બધા રાજ્યોને આજીઆવે
છે. પૃથુરાજનું અપમાન કરવા તેનું પુતળું
જાતાની દારપાળ તરફ મોકલું હોય છે. ત્યા
ફરતા ફરતા સંયુકતા આવે છે અને તેનેજ
વરમાળા પહેરાવે છે. પૃથુરાજ અત્યંત સંકેત
પ્રમાણે તેનું દરજી કરી જાય છે.

ઈંદુમતિ-સ્વયંવર:

રઘુવંશમા ઈંદુમતિના સ્વયંવર અરેખરા
સ્વયંવરનું જાન કરાવે છે. એ સ્વયંવર સૌથી
શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં કન્યાનીજ પસંદગી છે અને
તે જે રીતે પસંદ કરે છે તે પણ સ્વયંવરને
જાજે એવીજ રીત છે.

ઈંદુમતિના સ્વયંવરને માટે ખાસ મંડળ
રચી સમારંભ કરવામાં આવે છે અને તેમાં
દેશવેદેશના રાજ્યો આવે છે. બધા રાજ્ય-
ઓના આવી ગયા પછી ઈંદુમતિ પાસખીમાં
બેસી આવે છે.

(નારાય)

“ યતાજ એતું પતિ ચક્રાતી જે કુમારી તે.
પરિજ્ઞેથી શોખતી વિવાહ લેપ ધારીને;
મનુષ્યવર્ણિનીજ ચેતુષ્પતી સુપાલખી રિયે,
જિરાજમય મંય રાજ-માર્ગ મોહિ આવી તે.”

આવી રીતે ઈંદુમતિના આવ્યા પછી તેની
સતુર સખી સુનંદા-

(વસંતતિલકા)

“ જાણનાં સ્થિત વંશની જાણનારી,
પુત્રપના સખી સુભાષિણી દારપાળી;

લેઈ જઈ વરતી કેતું પછી મુનંદા—”

સુનંદા ઈંદુમતિને બધા રાજ્યો પાસે
લઈ જઈ તેમના શુભનું વર્ણન કરે છે અને
આદી રીતે આવશ્યક પણ વર્ણવે છે. સાથે સાથે
પોતાની પસંદગી પણ જણાવતી જાય છે-

(વસંતતિલકા)

“તે અમ બોલી પછી એજ દીલી મેલી,
મેલી સુમેલી મધુમાળ છ જેની એથી;
તની જૂપાળ ભગી ભેઈ તમી જરાક;
લેઈવા વિના તજજ આજજ આલી આપ.”

—આમ બધા રાજ્યોને જતાવતાં સુનંદા
એમ આગળ ચાલતી ગઈ તેમ;

(મનદર)

“જેમ રાત્રે દીવો લઈ જતાં રાજમાર્ગમાંના,
પાગળ પડનાં ધરો પર તમ વ્યારે છે;
તેમ પતિ જોતીતે જે જે જૂપ વડી ગઈ,
તે તે જૂપ તજા વર્ષે જંખરાણા ત્યાંદે છે.”

છંદરે તે અજ પામે આવી. ત્યાં આગળ
ઈંદુમતિની નગર દરી રહી. સુનંદાએ આ

બીજવર મહામંડળી અનલીમીટેડ.

—૭૭૨૮૮૮—

સેખડ :

૨૧. અમૃતજાલ પ્રાણરાંકર પંથ

ચિત્રમાર

૨૨. ગોરકાંકર અને શા એમ. કે. પી.

—૭૭૨૮૮૮—

આ નવા જમાનામાં આજકાલ કાલપલ કાલપાત્ર સભા, સમપ્રિતિ, લીમીટેડ કે ઇન્ડિયન પબ્લિક હોલ ત્યાં તેના મગળ કુટુંબીયો નિવેદનપત્ર બહાર પાડવામાં આવે છે એટલે એ રીતે અને પણ અમારી હૃદયપાત્રી અને નિવમાત્રી બને શાયેન બહાર પાડીએ છીએ.

૧ આ મંડળીનું

કામકાજ આજકાલ
આલે છે એવું જ ચાલશે
તો અને આ મંડળીને
લીમીટેડ કરવા કારીએ
છીએ.

૨ બાગીદારો (શીર
હોલ્ડર્સ) નો આજકાલ
જ તૈયાર છે. મંડળી
સ્થપાત્ર તે સારો નહીં
કરશે એવી આશા છે.

૩ આ મંડળીનું
નામ “ બીજવર મહા
મંડળી ” રાખવામાં
આવ્યું છે.

૪ દિનિય પત્રીની ગરબી પરિચયો તરફ
તરફના અને પ્રથમ પત્રી પ્રતિ અસાધારણ
સિરકાર, પ્રસંગોપાત્ર નિદા અને તેઓની
કુરતાના કિર્તન એ આ મંડળીના સભ્યોના

દક્ષિણ વખતે શીર કરતો મિલન

મુખ્ય કર્તવ્ય ગણ્યારો

૫ આ મંડળીના વહીવટ આશ્રમદાતા શ્રી
મહાદેવજીને મથુવામાં આવ્યા છે.

સુમના — બીજવર હોવા છતાં જેમનામાં

સાથેજ પહેલી વખતની પત્નીની પણ કુંડા
ખાસીઅત આ મંડળે મુકર કરી છે.

પહેલી સ્ત્રીની ખાસીઅત:

૧ પહેલીવારની પત્નીનો પોતાના સ્વામી
માટે અસાધારણ પ્રેમ હોય છે, અને જરા

મસત ન થાય તો નાચવું.

મદારેવજનાં લણ્ણો તદો દોષ તેને આ મંડળ-
ની સામે પણ જોવાનો અધિકાર નથી.

૬ આ મંડળીમાં મદારેવજનાં આદિઅનુ
નિરીક્ષણ કરી બીજાવરનાં લણ્ણો નીચે
પ્રમાણે મુકર કરવામાં આવ્યાં છે. તેની

૨ સ્ત્રીનું, બહુ માન જળવડું.

૩ ધર્મપત્નીને ખુશી કરવાના બધા
ઉપાયો અન્યભોવવા છતાં તેનું મન પ્રસન્ન ન
થાય તો નાચવું.

૪ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ નથી અથવા કે વહેમ

૧ સસરા તરફ માનની દૃષ્ટિનો અભાવજ.

૨ દમિયનો સસરા જમાણો અણખનાવ.

૩ પત્નીને પીયર મોહણવાનો કંટાળો;
અસદિઅનુતા. તેને લીધે દમિયનો કસહ તથા
સાસરાના ધરના સારા માહા ગમે તે પ્રસંગે
ધણીઅણીને પીયર નજ જગ્યા દેવી એવો
સિદ્ધાંત.

[વધુ માહિતી માટે જુઓ દશવક્ત્ર વખતે
શ્રી સંકરનો મોર્મજ.]

૪ પત્ની તરફ તેના મરનાં મુશી બેદરકારી.

પત્નીના મરણ પછી:

૧ પત્નીના મરણ પછી ગાંડા બની જવું.

૨ કંડણ લઈને ફરવું.

૩ બન્ન મોળવી.

૪ ખાર વરસ, ખાર મામ, કે હેવટ

ખાર દિવસ મુશી બીજકા ફરી લખ નજ
કરવાની પ્રતિજ્ઞા અને વેરાઅ પ્રદર્શન.

બીજી પરણતી વખતે:

૧ અવગુણવચનાં વિત્તામિદાન: આજની

તારો ચાકર મનેજ રહીશ એ સ્થાપિત પ્રતિજ્ઞા.

પરણ્યા પછી:

૧ પુરેપુરો અથવા અર્ધો પણ સ્ત્રીનો
વેશ રાખવો.

પણ તેનું પડનું જીવે ત્યાં પોતાના પ્રાણ
આપી દે એટલું તેને અપમાન સામે છે.

૨ પીયર તરફ મળવાનો અભાવ.

પત્નીની ખાસીઅતો, પહેલી પત્ની
દરવાજા:

છે એવું જાણવા ન રેવું પણ પેલાની સાથેજ (બને તો બેળામાંજ) થઈ પડીને રાખતા.

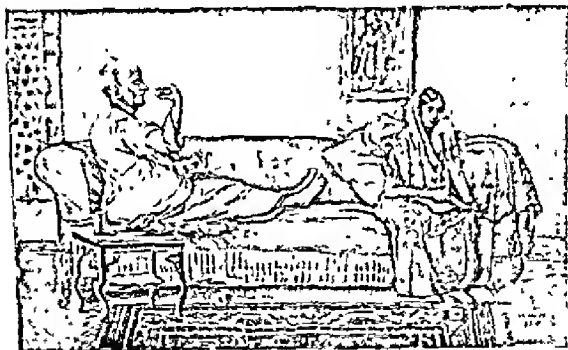
[હો મહારો દેવશી બાલકુ શરણુ. તુવથી સગીન ફેળવું અને જાતના જીવનથી તથા વાડવથી જીવનને પડેલીવારના જીવન અને ફરી પડેલું જીવનના બંધો દર્શાવ્યા છે.]

૧૭ બંધના ખસ જીવનરોમાં આ બંધો

હો તેઓ આ મંડળના કાચંવાદક અધિકારીઓ દ્વારા રાડે

અધિકારીઓ:

૬ જેઓની વધુ વધુ પત્નીઓ રચમંજી મળે હશે, દરેકના મરણ પછી તેના ઊંડાણએને અગાધરજી કટ આપવામાં આવ્યું હશે, તથા ચોટીવાસ્તી પત્ની મારે દીડરીઓવાળાએને આ કુટાળીઆઓની પેટે રચના હશે, તથા

પેલાની સાથેજ (બને તો બેળામાંજ) થઈ પડીને રાખતા

રોષ છેવળ પણ કોઈ આ.ધર્મ નહીં પાળતા દોષ નો તેને મંડળમાંથી બહાર કાઢી મુકવામાં આવશે

કાચંવાદક અધિકારીઓ:

૮ જેઓને ચાર ચાર "સુશિક્ષિતા" પત્નીઓ મરી મળે હશે અને જેઓ દરેક પત્નીની જાસે થોથે માથે અગાધીમાં બેસીને તેને રમાડવાના તે રીત્રાવવાના પ્રયત્ન કરતા

મને તેની દશાથી ચલાવતા હશે તે સજ્જનોને આ મંડળના કાચંવાદક અધિકારીમાં આવશે

૧૦ ખાસ બાગીદારો:

(અ) જેઓની બે બે પત્નીઓ રચમંજી મળી પેલાના રવાળીની પત્નીપરાપકુના દષ્ટને કરતી હશે.

(બ) જેઓએ પડેલીવાસ્તી પત્ની સંપૂર્ણ ધારાસાઓને અનુભવ કરાઓ હો

વાંછી દોડકી, મેલો કળદીઓ, પોતાની મા-
બેન તરફના વિનયમાં કચાશ, પીપર જવાની
પ્રાર્થના વગેરે ગુનાઓ માટે પૃથક્ રાખ્યા
નેમજ બીજી શિક્ષાઓ કરી દશે. વળી બીજી-
વારની ઓનાં મરણ પછી જેઓને સ્ત્રીઓના
ગુણો અને ગદ્ય સમગ્રનું દશે તેમને ખાસ
ભાગીદારો (પ્રેફરન્સ શેર હોલ્ડર) ના દક્ષ
આપવામાં આવશે.

૧૧ ભાગીદારો:

પહેલી પત્ની મરી ગયા પછી પછા
પરસો વિધવાનું દુઃખ ભોગવી બીજી પત્નીનાં
દર્શન થતાં તેમને દેવી તરીકે પુજા દશે,
અને પોતાની પત્નીનું નામ પણ લેનાર સાથે
સદવા તૈયાર દશે તેઓને ભાગીદાર (ગિર
હોલ્ડર) તરીકે સ્વીકારવામાં આવશે.

નોંધ—

ભવે જેઓને બીજવારની પત્ની તૂટી
દોષ પણ મોટાં લાભ થવાથી પત્નીની કિંમત
પૂરી સમજણી દશે અને પત્નીને તમામ રીતે

બીજવરનું સુખ આપવા અને તેના કાનુનો
પાળવા તૈયાર દશે તે સભ્ય યક્ષ રાકશે.

૧૨ આના સોદા જાતિભોજન, વિવાહ,
મરણ વગેરે જરૂરિયાતોમાં થશે. અને બીજી
કંપનીઓ પેટે પતિઓના ભાવ મુકારો.

૧૩ બાળકપણથી પરણેલાં અને જેને
બીજી બીજવરને લગતો ફેજ અનુભવ નથી
એવાં સ્ત્રીપુરુષોને આ બજારમાં આવવાની
પણ રજાં આપવામાં નહીં આવે.

૧૪ આ મંડળીના શેરોનો સદો સદાનો
માટે આનુજ ગણાશે.

૧૫ આ મંડળીની રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ
જ્યાંપણ પહેલી પત્ની દેવસોક પામે ને
મકાનમાં રાખવામાં આવી છે.

૧૬ કાર્યવાહક અધિકારીઓની ભાગીદારી-
માં માત્ર જેઓ બીજવર થવાને તકમી રહેતા
દોષ એવા વિધુરોને બીજી પરણ્યા પહેલાંના
સમયમાં ભાગ આપવામાં આવશે.

ક મી શ ન એ જ

જીવન

લેખક

ગા. લક્ષ્મીજીવન

વિષયક

તા. ૧૬/૬

જીવન

સાં

જના વચનમાં માત્ર છ લગ્ન
દરે દિવસના ૧૫થી ૫૦ વારી
દુ. રોગ જવાને વિચાર કરી ગઈ હતો. જીવન
અધા રહ્યું અને મીષાણને માટેના મવા
દવા માત્ર ૬ સીપાન મનમાં અને માથે
ખાડેને મ્વારે હું તેની શદ જોઈ, એ રીત
અધ કરવા માટે. એકાં ખાતો લેવા દત્તે. એ
તબ્બ ખાતગી કામગીરી લખવા માટે માટે
દુઃખના નિયમ કરવા આગે વધારે રોડાડુ
પડ્યું હતું.

પણ વિવિધ રચના જુની નવી નુ
કડવાની તૈયારી કરેલો હતો ત્યાં સીપાન ફેલવા
નામનો કાર્ડ લખે માટે એ જરૂર આગે
કાકે પર ન મ વાંચ્યું

એવિ ૧૭ કલ્યાણ

કલ્યાણ

નામ કે પગિચિત્ત હતું, પણ જરાજર વાદ

૫

ન આપુ "ગરર મોકલ. એ કેક કરાવું
મેડુ કરી મીષાણને કહ્યું

જુલમ એક મુદ્દય માટે અઅરમાં
દાખલ થયા માટેના સીપાન દવાખાતે બધે
અવરનો કોટ, મા-ચેરરનું ખાતીક ધોળીક
અને માથે કમ્પી ફેલવાની પાથરી, એમના
પેશાકનો મુખ્ય વસ્તુઓ હતી મેડુ અગત્ય
દર આંખો તીવ્ર હોય છુદ્ધ અને માથાકીનો
અવાજ આપતી

"મી નવીનામ દવાજ, કમીશન એજન્ટ
તમેજ કેક આવનાર મુદ્દયે અને પુરું

'દાજ, રોડ' વીગળે મારા અરખું કે
કામકાજ' મે એમનાને ખુરગી આપનાં
વિનયથી પુરુષ અને સાગ્ય કે આજ કેક
રીનારો ઉજળો છે. કોર માનવગ વરાક
દાખમા આગે છે

"મારે એક કામ તમે કરી શકશો?"

તેમણે નુરસી પર બેસતાં બેસતાં પુછ્યું.
“અલબત્ત, તે માટે તમને ઉદાર કમીશન મળશે.”

“શા માટે નહીં? એ તો અમારો ધધોજ છે. શું કામ છે?”

“આમ જોઈએ તો કામ થયું સહેલું છે. પણ વાત ખાનગી રાખવાની છે અને તેથીજ તમારા જેવા ભરોંસાપાત્ર માણસને એ કામ હું સોંપવા માયું છું” ગોવિંદજી શેરે પ્રસ્તાવના રૂપે કહ્યું:

“સમજ્યો. એ સંબંધી આપે નિશ્ચિંત રહેવું. મારી પામેથી વાત જરા પણ બદલ નહીં જાય”

“હંઅ. જુઓ ત્યારે. તમે મને કદાચ ઓળખતા હશો. મારું નામ તો સાંભળ્યું હશે. કમકનામાં મારો મોટો વેપાર ચાલે છે. ખાસ કરીને ઇમારતી લાકડું અને ચાખા હું મોટા જથ્થામાં પરદેશ ચલાવું છું. પણ આ કામને મારા વેપાર સાથે સંબંધ નથી-સીધી રીતે નહીં, આડકતરો કેંક ખરો. મને જુનાં ચિત્રો બેળાં કરવાનો ખાસ ગોખ છે. એ શોખ પાછળ મેં અસાર સુધીમાં હજારો રૂપીઆ ખર્ચો નાખ્યા છે. અસારે મારા સંગ્રહ જેવા સંગ્રહ આખા હોંદમાં કાંઈની પાસે નહીં હોય.”

“થોડાંક વર્ષ પહેલાં લખનાંમાંથી મેં એક ચિત્ર રૂપીઆ પાંચસો આપી ખરીદ્યું હતું. એ ચિત્ર ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ બેગમ નુરજહાનનું છે. પણ અસલ નહીં, નકલ છે. અસલ ચિત્ર જહાંગીરના સમયના વિખ્યાત ચિત્રકાર હમીદઅક્સનું ચીતરેલું છે, અને કથાનો એક સુંદર નમુનો છે. એ અસલ ચિત્રની ઘણીએ નકલો થઈ છે.”

“અસલ ચિત્ર ક્યાં છે તેની મને ખબર ન હતી. આજેજ અયાનક હું તે જાણી શક્યો. હું શેઠ નલિનીકાંતને મળવા ગયો હતો. મધ્યપ્રાંતમાં એમની માલીકીનું એક જંગલ છે, તેમાં ઇમારતી લાકડું પુષ્કળ છે. એ જંગલ તેમની પાસેથી ખરીદી લેવાનો મારો વિચાર હતો. એ જંગલનો નકશો લેવા તેમને ખીખ ઓરડામાં જવું પડ્યું. તેમને આવતાં કેંક વાર લાગી એટલે કુતુહલથી હું દીવાન-ખાનામાં મુકેલા ચિત્રો જોવા લાગ્યો. અયાનક જે ચિત્રોની શોધમાં હું લાંબા સમયથી હતો તે મેં ત્યાં જોયું. પહેલાં તો મને લાગ્યું કે એ પણ નકલ હશે, પણ પાછળથી તપાસ કરતાં મારી ખાત્રી થઈ છે કે એ અસલ ચિત્ર છે. નલિનીકાંતના પિતા શેઠ દારકાંદાસે એ ચિત્ર દસ હજારમાં લગભગ પચીસ વર્ષ પહેલાં ખરીદ્યું હતું.”

“તે વખત તો હું ચિત્ર સંબંધી કંઈ જાણ્યો નહીં. જંગલ લેવાનું સાડું કરીને હું ચાલ્યો આવ્યો. પોતાની મેં માગી કીંમત નહીં મળવાથી એ સાડાથી નલિનીકાંત મારા પર કેંક નારાજ થયો છે, એ ચિત્ર તમે મારે માટે મેળવી શકશો?” ગોવિંદજીએ કાંબી કથાને આંતે સવાલ પુછ્યો.

“ઘણીજ ખુશીથી. એમાં શું મુશ્કેલ છે?” મને એ કામ થાહ મુરકલી ભરેલું ન લાગ્યું. કમીશન એજન્ટ તરીકે એવી તો કેંક ખરીદીઓ મેં કરી હતી.

“તમે ધારો છો એટલું એ સહેલું નથી, મી. દલાલ! પણ હું માનું છું કે મેં માગી કીંમત મળે તો નલિનીકાંત એ ચિત્ર કદાચ વેચે ખરો. એને શાની ખોટ છે? દારકાંદાસ એક લગભગ અર્ધો કરોડની મીલકત મંડી

મળ્યા છે. દસ ખાર મકાનોનું સાદુજીવીસ-૨૫મી મ
દબાર મકાન આવતું હતો. અલગજાત, નવિ-
નીકાંત વેપાર રોજગાર નથી કરેના-એક
ખાવ છે, પણ આવક પુરતી છે એટલું પણ
કે એને જિજ્ઞાસે શોખ નથી તેથી કદાચ
'વેચી મારે. પણ એને મગમરી એટલી નથી
જાપની નીરકતમાથી કાઢપણ
ચીજ વેચી નાખવાની તે
નિરુદ્ધ છે. કાંઈ ભણે તો
ફરેલી થાય'

અમે રૂપીઆ શું કદમ નાખી દે છે. 'નમે
જાતેજ નવિનીકાંતને મળેને'' મેં પ્ર-
શ્નિકતા જતાંથી. મોર્ચિંદ્રજી એનો અથ
કરો કથોં

“એમ કહેને કે કમીશનની રકમ એટલી
છે કીક. મો વધારે લેજો પછી કે' પણ

જેઠમા યુદ્ધી મહીનર લોધ રહ્યા

વાળ ખદાર ન જાય એટલું અંજાળજે હું જાને
નથી જાતે તેનાં એ કારણ છે. એક મો એ
કે જ મલના નાટ્યથી એ ખુશ નથી થયો એટલે

મને પણ લાગ્યું કે એ
દરિએ એના કંઈ મુશ્કેલી
આને ખરી નવિનીકાંત
વેચવા નીજ ના પાડે તો
પણ મોર્ચિંદ્રજી એ મુશ્કેલી
રોજગાર પડીનેજ આપ્યો હતો
“એક રૂપી છે” તેણે

કહ્યું. “મારી પાસે જે નકલ
છે તે એને ખડલામાં આપવી
અસર મિત્રને કેકણે એ મુશ્કેલી
તો જાગ્યેજ કાંઈ જાણી
રાકશે, અને મો માન્યા નાણા
મળવા દશે તો ના નહીં પાડે
દારકાદાસ રોડે એના દસ
દબાર આપ્યા હતા હું એટલા
રૂપીઆ આપવા નૈધાર છું-
એજાણી ના માને તો એ પામ
દબાર વધારે આપજો કે
તમને પદર દબાર મુખી એ
જિજ્ઞાસુ ખરી દવાની છુટ આપું
હું. તમારા કમીશન તરીકે
તમને રૂપીઆ જામે આપીશ. ખીલુ ખચ
પાવ તે પણ મારે માથે કેમ કહ્યું છે ને”
“મને કંઈ ચાલો નથી પણ તમારો

કદાચ મને કોહું ન આપે. ખીન્નું કારણ એ કે મારે આજ રાતના અઢીથી જરૂરી કામ માટે મદ્રાસ જવું છે. એક અઢવાડીયા પછી આપને ગુરુવારે સાંજે આ વખતેજ હું પાછો આવીશ. દરગીયાન તમે ચિત્ર લાવી રાખજો.” ગોવિંદજીએ મારો વાંધો ટાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આવા નહયા કામ માટે રૂપીઆ ત્રણસો આપવા તૈયાર થનાર પર મને કૈંક શંકા આવી. પણ હોવા શોખ બહુ ભુરી ચીજ છે.

“હીક” મેં કહ્યું. “હું મારાથી બનતું કરીશ. તમારું નકલ-ચિત્ર મને મોકલી આપજો. અને હા...” કૈંક યાદ આવ્યું હોય તેવો ડોળ કરી મેં કહ્યું: “તમારે મને થોડાંક નાણાં તો આપવાં બેઘણે.”

“અરે, લલા માણસ! આટલા બધા અધીરા શું કામ થાઓ છો? હું હમણાં નેજ વાત કરવા જતો હતો” તેણે અંદરના ગજવામાંથી એક આમણની મુંદર પોકેટ છુટકાઢી. લો, આ ગણી લો. હજાર હજારની દમ્ નોટા છે. બધારે આપવું પડે તો હાલ પુરત ચોટલું તમારી પાસેથી આપજો. નેની બમીનગીરી તરીકે ચિત્ર તમારી પાસે રહેશે. હું ચિત્ર લેવા આવીશ લારે બાકીનાં નાણાં, તમારું કમીશન, ખર્ચ વગેરે સુકની આપીશ.”

“અને પેલું ચિત્ર?” નોટા ગણતાં ગણતાં મેં ફરી યાદ દેવડાવ્યું.

“હા. તે તો હું ભુલીજ જતો હતો. જરા નીચે સીપાઈને મોકલીને ગાડીમાંથી મારી બેગ ન મંગાવી લો? ચિત્ર તેમાં છે.”

મેં થંડી મારી સીપાઈને બોલાવ્યો અને ગાડીમાંથી બેગ લાવવાનું ફરમાન કયું. તે લઈ આવે તે દરમિયાન મેં દસ હજાર રૂપીઆની રસીદ ગોવિંદજીને લખી આપી.

ગોવિંદજીએ સીપાઈએ આણેલી બેગ સંભાળપૂર્વક ઉઘાડી અંદરથી એક ફ્રેમમાં જડેલું, હાથીદાંત પર ચીતરેલું સુંદર ચિત્ર કાઢ્યું. એ એક પુટ પહેળા અને નવ ઇંચ લાંબા હાથીદાંતના તખ્તા પર રૂપસુંદરી નરજહાનની સુંદર પ્રતિકૃતિ શોભી રહી હતી. નખનને બે ઘડી ઠારે એવી સુંદર વસ્તુ હતી.

“લો આ ચિત્ર. તમે અસલ ચિત્ર બેશો ત્યારે તમારી ખાત્રી થશે કે આબેહુજ નકલ છે. ફ્રેમ પણ નક્ષિનીકાંતનાં ચિત્રની ફ્રેમ જેવીજ મેં કરાવી છે. કોઈની મગદુર નથી કે એ નકલ છે એમ પારખી શકે.” ગોવિંદજીએ ચિત્ર સોંપતાં મને કહ્યું. ચિત્રની ફ્રેમ ખાસી દોઢ ઇંચ જાડી હતી.

૨

થેર જતાં રસ્તામાં અનેક વિચારો મારા મગજમાંથી પસાર થયા. નક્ષિનીકાંત મગજરીમાં તણાઈ કદાચ ના પાડે તો આખી ત્રણસોની રકમ હાથમાંથી સરી જાય. કમીશન એજન્ટ તરીકેની મારી કારકીર્દીમાં આવું કામ મેં પહેલુંજ હાથમાં લીધું હતું. અસહ્યને પદને નકલ ઠેમચી દઈ હતીઅને ડગવાની વાત કૈં નવી ન હતી. યુરપ-અમેરીકામાં યાત્રાક ઉદાવગીરોએ એવી ચોરીઓ કર્યાની અનેક વાતો મેં વાંચી હતી. પણ તે શીવાય આ કામમાં શંકા ઉપજાવે એવું કંઈ પણ ન હતું. એકાદ ધનાઢય માણસ પોતાનો શોખ પુરો કરવા જરૂર પડે હજારની રકમનું પાણી કરી નાખે. અગ્રજત ગોવિંદજી જેવો સાહસિક વેપારી, હુનીઆને ઘેળીને પી જનારો માણસ આવો શોખ ધરાવે એ કૈંક અગમચળીબધું હતું. ગોવિંદજીનું નામ ધારણ કરીને આવેતો કોઈ

બહમાશ તો એ નહીં હોય? પેલી નોરો
ખનાવડી હશે? એવું કે લાગુ? તો નહીં
કાલે બરોબર ખારીકાથી ભેદાશ નોરો અને
ચિત્ર ઓરીમની લીજેરીમાં દુ મુખી આપ્યો
હતો.

બીજો એક વિચાર પણ આવ્યો. નહિ
નીકાતને લા જઈ કાઢ બહાને તેને થાડો
વખત દૂર દરી અસવને દેકાણે નકત ચિત્ર
ન મુખી દેવાય? એમ બની ચકે તો ફીઆ
પંદર હજાર વગર મહેનતે પચી વનય. આ
વિચારે મારા પ્રામાણિક હૃદયમાં ડૂંગ વચ્ચડી,
કપાલો ષરસેવો વત્સો. ના, ના, એમ તો
નજ કરવું.

બીજો દિવસ ઓરીસમાં જઈ નોરો
બરોબર તપાસી ભેદ. ખરી લાગી વધારે
તપાસ કરવા મેકમા મેકવી લા પથ્થુ કાઢ્યે
વાણે ન લીધો ખાત્રી થવા પડી ચિત્ર
બપબમાં મારીને ફું નીકળ્યો અને વાપરેશર
નસિનીકાતને બંગલે પહોંચો શેકને ખતર
આપી. હિયો પાછો આવ્યો અને "શંક
આતે દં" કહી મને દીવાનખાનામાં બેસાડી
માથો મથો ચિત્ર કેમરી દેવ હોય તો સુદ
તક હતી અમલ ચિત્ર મારી સામેજ દીવાલ
પર મોખી રંબુ દડ

ધોડીકારે નચિનીકાત આવ્યા સગબત
ગ્રીસ વર્ગની વચને આ દેખાવડે અર્થગ્રીમત
પુવાન ફુનીઆને મખમલ-મસકની તપાદજ
મનનો હોય એમ એની મુખમુદા કહી આપતી.
એના ચહેરામાં ચિંગાની એક પણ દેખા
ન હતી.

"આપે મારું કાઢ એવું દશે," વાનતી
સરખાન કરતા મે કહ્યું "ફું કમીશર
એજટ છુ અને માગ એક માદકને માટે
આની પાં એક ચીજ ખરીદવા આવ્યો

છુ. મારી ખાત્રી છે કે આપ મારી માગની
ચીકાર્યો."

'અહુ ખુશીથી. તમારે તુ બેદલે
છે?' નચિનીકાતે કહ્યું ચહેરે કહ્યું

જરાયમાં મે કાઢિત પેપરના બહમાયી
ચિત્ર કાઢી નેમની મામે ધધુ બેનાજ
નચિનીકાત દેક કહ્યા. તેના શાન હસ્યા
ચહેરા પર આશ્ચર્ય અને કામની દેખાવો
પ્રકરી

'આ તુ' આ તો મારું' ચિત્ર તમે
ખાત્રી લાવ્યા?" બીજાજ પગે ને દીવાન
તરફ રવા અને દેખાવો કેક નગમ પડી.
'પથ્થુ, ના ના એ ચિત્ર તો આ રથ્થુ
સારે આ કેતુ'.

'એ તમારું નથી, મે એ એક નકલ
છે એને માટે તમારો અભિપ્રાય કહેજો?'

"નકલ હો કે અસલ, પથ્થુ આપેદુબ
મારા ચિત્ર જેવુંજ છે, એટલું તો જરૂર
કહી ચકાવ લાવો એ બનેને પામે મુકી
આપણે સરખાવીએ"

બને ચિત્રો એક બીજાની બેડમાં મુખી
અમે બને લડીખર ભેદ રવા બને એક
સરખા લાગતા દત્ત કહુ અમલ અને કહુ
નકલ ને કહેવું મુરકેલ દત્ત

"મારી અગત ખાત્રી ન થઈ હોય તો
આ વાત દુ કહી માનત નહીં એ સંબંધી
મન વીચતવાર વાત કરશે?" આખરે
નચિનકાતે કહુ

મેં નકલ ચિત્ર ત્યાંથી ઉપાડી મારી
પામેની ખુશી પર મુકધુ અને વાત કહેવા
માંડી "મારા એક માદકને પ્રાચીન ચિત્રો
બેજા કરવાનો મોખ છે. આ નકલ ચિત્ર
તેમણે કેમકાદ વખત પર ખરીદ્યું હતું પણ

આપની પાસે છે, જે આપ આ નકલના બદલામાં અસલ આપો તો એ ગૃહસ્થ એની કીમત તરીકે રૂપીઆ દસ હજાર આપના નૈયાર છે.”

“બરેબર આ બહુ અમલખી ભયોં વેપારે જાગે છે!” થોડીવાર નસિનીકાંત આરામ ખુરશીમાં લાંબા પગ કરી કંક વિચારમાં પડ્યા. પછી આરતેથી કહ્યું: “એટલી કીમતે હું આપનાની ના પાડું તો?”

“તો પછી એના પંદર હજાર સુધી આપનાની મને છૂટ મળી છે.”

“બરેબર?” નસિનીકાંતની અમલખી વધતી હતી. “તમારો એ ગ્રાહક છે કેણુ? તેણે કેમ જાણ્યું કે મારું ચિત્ર અસલ છે, નકલ નથી?”

“માફ કરજો સાહેબ! પણ એ વાત પ્રકટ કરવાની મને પરવાનગી નથી મળી. જનાં હું એટલું તો કહી શકું કે આપનું ચિત્ર અસલ હોવા સંબંધી તેમણે પાછી ખાત્રી કરી છે.”

“ખરી વાત કહું, મીઠા નગીનદાસ? હું ધે.તે તો એ ચિત્રને નકલજ માનું છું; અને મારી પોતાની માન્યતા પ્રમાણે એની કીમત એક હજારથી વધારે ન હોઈ શકે.”

“લાદે એક હજાર લઈ આપ એ ચિત્ર મને બદલી આપશો?”

“લગ્ન માણસ છો! એમ મેં ક્યારે કહ્યું કે હજાર રૂપીઆમાં હું એ ચિત્ર આપીશ? મને તો તમારી આ માગણી બહુ વિચિત્ર લાગે છે. કેમ માણસ આપીને તમારી ચીજ મારે એવડી કીમત આપવા નૈયાર થાય અને બદલામાં વળી એવીજ ચીજ પણ આપે તો તમને અમલખી ન થાય?”

“એ ખરું શેક! પણ આવી બાબતોમાં ચીજની કીમત ખરીદનારને તેની કેટલી જરૂર છે, તે મેળવવાની કેટલી આકાંક્ષા છે તે હપરથીજ આંધર રાકાય. એક ધનવાન માણસ પોતાનો શોખ સંતોષવા એ માંચ હજાર વધારે પણ આપી દે.” મેં અર્થશા-રૂનો સિદ્ધાંત સમજાવ્યો.

“બરેબર છે.” નસિનીકાંતે સંતોષથી જણાવ્યું. “લલે લાદે દસ હજાર રૂપીઆ લઈ એ ચિત્ર બદલી આપવાને મને વાંધો નથી. તમે રૂપીઆ લાવ્યા છો?”

“રૂપીઆ રોકડા તો નથી લાવ્યો પણ મારો એક આપું. જોઈએ તો બેંકમાં ટેલીફોન કરી આપ ખાત્રી કરી લો.” મેં મારો આનંદ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું. રૂપીઆ ત્રણસો આમ સહેલાઈથી પાકશે એવી મને ખાત્રી નહતી.

“દે વાંધો નંધી. તમારો એક ચાલશે. પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો. આ સાદું પાછળથી રદ નહીં થઈ શકે. તમારા ગ્રાહકને પાછળથી જણાય કે આ ચિત્ર પણ નકલ છે અને તે હેતરાયો છે, તો તે મારે હું જવાબદાર નથી. હું તો એ નકલ તરીકેજ વેચું છું. તમારી દરજ્જા હોય તો હજી પણ વિચાર કરો.”

“એમાં વિચાર કરવા જેવું છેજ નહીં. મને એ સરતો કણુજ છે.” મેં એક લખી આપ્યો અને ચિત્રની રસીદ લખી આપી. હું એ કહેવાનું અસલ ચિત્ર કહીને લાંચી નીકળ્યો.

૩

વાત્સલ્યથી વીકેટરીઆ કરી હું પાછો ઓપીસે આવવા નીકળ્યો. આજના કામથી મને પોતાને તો સંતોષ થયો હતો. અર્થો

પોણા ક્યાકમા તલુમો રૂપીઆની કમાણી થાય એ અભારના મંદીના વખતમા નાની-મૂની વાન ન હતી. પણ ખરી બાબત શું હશે, તે વીશે હું વિચારમાં પડ્યો નવિનીકાંત માયો હશે. આખરે એ કહેવાનું અસલ ચિન નકલન હશે? એવિદ્યએ તપાસ કરવામાં હુલ તો નહીં કરી હોય? એ ફરી તો નહીં વળ્ય?

ગાડી મેડરરટ ડ્રાઇવ પરથી પસાર થતી હતી, ત્યાં મારો એક વખતનો સદાચાલ્યો અને અભારે પ્રસિદ્ધ થઇ પડેલો ચિત્રકાર જમદીશ જતો દેખાયો. અમારી નજર મળી ગાડી મહેન શોલાની મેં તેને બોલાવ્યો. અને 'વા વાલ છે' તે પુછ્યું તેણે 'હુ' 'દાટમા મનડ હુ' એ તેને ગાડીમા માથે બે લીધો.

રસ્તામા કેમ્લીક અમત વાતચીત થવા પડી, પેવા ચિત્રકારની ઓને અભિપ્રય અભ્યુદાની અને દુનિયા થઇ. મે તે દાટને

ને ખતાવ્યું.

'ક્યાથી લાવ્યો? મનુ મુંદર નકલ કરી છે' જમદીએ કહ્યું.

'નકલ' હું અજ્ઞાતનીમા પડ્યો.

'નકલ નહીં તો અસલ? અ ચિત્ર તો મનુ જાણીતું છે અભારે ને દીલીના નર્તી અમમા છે મે હાટ એ મળીના પરન લા નેપુ હાટ પતી ન ન્યાયી ચોરી લાવ્યો હોય તો કાણુ વળો' તેણે સહેજ મગક કરી 'તે શું એ અમલ માની લી?'

એની અને શી ખબર પડ? પણ મે ન એ અમલ તરીકે ખરીદ્યું છે.

'ખરખર કામએ તને સજજ બનાવ્યો, જ કાની પાગથી ખરીદ્યું? તેણે તને એમ કહ્યું કે એ અમલ છે?'

ચેતારે તો એ નકલ તરીકેજ વેચ્યું છે પણ જેને મારો મે એ ખરીદ્યું છે તે માને છે કે એ અસલ છે.

શા એવોયો મુખે હોવા છે એ

કેટલા આપ્યા ?”

“દસ હજાર.”

“આપરે! દસ હજાર રૂપીઆ કે પૈસા ? આની કીમત તો પાંચસોથી વધારે નહીં હોય.”

“હશે, તેની મને શી ચિંતા! હું તો સ્વીટીનો આકર. વર મરે કે કન્યા મરે, મારું કમીશન પાકે એટલે બસ.” મારી જવાબદારી મેં સમજાવી. ગોવિંદજીએ જીલ કરી હોય તો તે માટે તે સહન કરશે. પણ મને શંકા તો ઉપજી. મુળ ચિત્ર જગદીશે કહ્યું તેમ દીલ્લીના મ્યુઝીઅમમાં હોય તો ગોવિંદજી જોવા ચિત્રોનો શ્રીખીન ગાળ્યા વિના ન રહે.

૪

કમીશન કમાયા જતાં ખીજ કોઇ ફસામણમાં ન આવી પડાય તેની ચિંતા મને થવા લાગી. મારું કાયદાનું રાન મને કહેતું હતું કે આવી બાબતોમાં શંકા પડતા જ શાંતિના ધ્વજદ્વાર પોલીસખાતાને ખબર કરવાની એક શહેરી તરીકે મારી ફરજ છે. પણ પોલીસની ધમાધમ કરવાની રીત મને ગમતી નહતી. ખબર આપું ને પોલીસ એ બાબતમાં દોડદોડી કરી મુકે; ગોવિંદજીને એ સંજોગો ગળુ થાય. શંકા સાગી પડે અને દાળમાં કેં કાળું છે એમ માલમ પડે તો તો ગળે ફીક; નહીં તો રૂપીઆ ત્રણસો મફતમાં મુખાવી બેસું.

આખરે મારા મિત્ર હન્ડપેક્ટર બળવંત-રાયને મળી તેની ખાનગી સલાહ લેવાનો મેં વિચાર કર્યો. ટેન્ડીફાન કરી તપાસ કરી એણે તો તે ઓશીસમાંજ દતો. તુરંતજ હું ત્યાં ગયો.

“કેમ આજે ક્યાંથી હુલો પડ્યો ? એકાએક શું કામ આવી પડ્યું કે ચેરી એરી તો નથી કરીને ? કે કોઈનું ખુન કરી આવ્યો છે ?” બળવંતરાયે મને આવકાર આપ્યો.

“એક ખાનગી વાત કરવા આવ્યો છું.” મેં કહ્યું. “મને લાગ્યું કે તારી સલાહની જરૂર છે.”

“સલાહ માટે પૈસા આપવા પડશે. એવી તે શી ખાનગી વાત છે કે ખરે ખરે દોડતા આવવું પડ્યું ? ઘરમાં લાભી સાથે લડાઈ તો નથી થયે ? આપણે એવી માટીબધરની લડાઈમાં હાથ નથી શાલતા !”

“મરકરી જવા દે. ગંભીર વાત છે.”

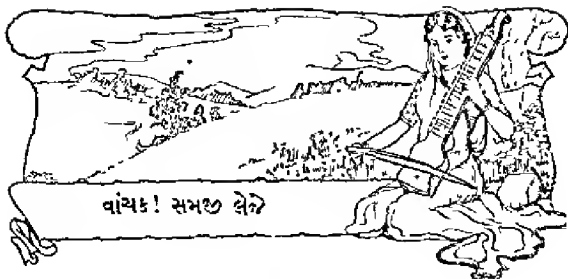
“તો પછી કહી નાખ, આમ મેંથી આ કેરી ખાધા જેવું કાચું શાનો ફરે છે ?”

“જો સાંભળ,” એમ કહી મેં એની પામે ગોવિંદજીની મુલાકાતનો કીરસો પહેલેથી જલ્મ સુધી કહી સંભળાવ્યો. પહેલાં તો એ ટૂંક બેદરકારીથી, રસ લીધા વિના સાંભળતો હોય એમ મને લાગ્યું. પણ નસિનીકાંતનું નામ આવતાં એની આંખો તેજથી ચમકી રહી. એ સાંભળવા ઉત્સુક બન્યો.

“જરા બેસ. હું દમણાં આવું છું.” મારી કથની પૂરી થતાંજ બળવંતરાયે કહ્યું અને લાંચી ને ગયો.

થોડીવારમાં એ એક નડી ફાઇલ જેવી ચોપડી લઈ પાછો ફર્યો અને તે ઉપાડી કેંક મનમાં વાંચવા લાગ્યો. વાંચીને એણે ચોપડી ફેરે મુકી.

[પછી માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૬૫]

વાંચક! સમજ લેજો

લેખક

૨૧ મમ્મ-કેડીર

મળ, માહિત્યમ મહ

અ મારા સરદાર! જાણો મારા જેવા
કાળા લેખકને ગઈ સાઠ શિક્ષાત્રુની
મધ્ય સલાહ આપે લેખનમાં કે છુમીઓ આવે
તો મૈત્રી પદેશા મંજ પુરા થાય અને પામે
બોવાની બરડો ચામડ અને જે જગડ ખુલ
આવી દોષ, લેખમાં સિધ્ધિ આવી હોય હાલ
સારો અને પાછલો ભાગ અગાડી ગરો દોષ
આપણ પાછળ મારુ અને યચ્છમા નમાતુ
મનુ દોષ, ત્યારે નાનકળા આપણા લખુ
મહેતાની માફક મીઠાઈ તપ અને પાએક
કલાક સમેધ હજો આપે મારે માટે એમની
ફરીઆદ હમેશ એ કે હુ ખડુ લખાણુથી
લખુ છું મને એક દિવસ પાલ બોલાવીને કહે.
“જગ હુંકે લખતુ. જ્યુન કરાની કે જગ
નથી, જેટલુક તો. કાચેલી કાચનાશાકે
કપર મટી ફેતુ બેઠ્યો”

“પણ જુનાઈ, વાતોના કાચ કરા માટે

થોડલુ કરા જેખાડવા કેક લખુનો તો
તેલ્યો ને”

નહીં નહીં, પાત્રોની રચનાકર વાતો
વાચ લાખા લાખા લખુનો, તેતુ કે પાણ
જનાવજાની જરૂર નથી, વાચકો બધુ સમજ
તેશે”

મારા પ્રખખનો આ બોધ મારા જગ
મા એસમે છુમી મયો અને તેથી આજે
તેમની આજ્ઞાનુમારજ એક મહાન નવનકશા
નીમે પ્રમાણે સંક્ષિપ્તમાં રમુ કરુ છુ. —

વાચક ખીરાદર આપણે એક વાતો
લખવી છે. દતિદાસ નથી લખવો, જીવન
ચરિત્ર નથી લખત, દર્શનશાસ્ત્રોમા કુળકી નથી
મારશી, પચ્છકને ક્રોડ ઉમા રહી, અનંતતા
ના આદ અધકારમા, — (એતુ મુંચીનરશ
જકકુ? કોણ નમજમે?) એ વાત જવા
મે મેજા ૧૨ ન possible animal

એ ન્યાયે મનુષ્યને મનુષ્ય હોવન અને સંસાર-
ચિત્રોમાંજ મજા આવે છે. તેમાં સંસારનું
કેંદ્ર થાને મધ્યબિંદુ દીલ-હૃદય-હૃદય-પેશુ
મનુષ્યના હાડપિંજરની ડાબી બાજુમાં ધબ ધબ
કરતું ચંચળ જે હૃદયે રમ્યું છે તેની વાતમાં
લેણિને વધુ રસ આવે છે. માટે આપણે
કવ-રોરી (પ્રેમ-વાર્તા, પ્રેમલાપ્રેમલીની વાર્તા,
વહાલા વહાલીની વાર્તા) લખવા બેસા છીએ.

ત્યારે તમે એટલું તો સમજ્યા કે આપણે
એક પ્રેમ વાર્તા શરૂ કરનાર છીએ. પણ આપણું
નાયક અને નાયિકાના દીલમાં પુષ્પધન્યાના
ચતુષ્પતો ટંકાર કરવા, તેમને દરકની ખીમારી-
નો ગળો કરાવવા માટે, પ્રેમનો
કારી ઝખમ તેમના દીલમાં દેવા માટે તેમનું
પ્રથમ મીલન ક્યાંક કરાવવું પડશે. વસ્તુ
(પ્લોટ)ની ચિંતા ના કરતા: પાત્રો અરોગ
કલ્પવૃત્તે, 'કાલ' સુંદર, શાદી, શાશ્વતી હોયરી તેમજ
ચતુર, હોંશીઆર, બહાદુર, મુઘડ યુવકનું ચિત્ર
તમારી કલ્પનામાં બદાવર આવેખવૃત્તે. જે
તમારી નિરીક્ષણ શક્તિ તીવ્ર હશે તો તમારી
ઓળખાણ પીછાણવાળામાંથી તમે જેને જેને
મળ્યા હશે તેમાંથી તમને જેને જેને તેટલ
પાત્રો મળી શકશે.

પાદ રાખવૃત્તે, પાત્રો તમારા બાલકો છે
એ તમારા મગજનો પરિવાર છે. એને બદ
સંભાળથી બહાર પાડવૃત્તે. સારી રીતે બહાર
પાડ્યા પછી એ પાત્રો પોતાની જાતેજ
તમથી વાર્તાના વળાંક. પ્રસંગ અને સંજોગ
પ્રમાણે બદાવર શોધશે.

આવા આદર્શના વખતથી પ્રેમ વાર્તાઓ
લખાતી આવી છે. અને વાણીખરી તો એકજ,
રહી અને એકજ પ્રચલિકા પ્રમાણે ચાલી
જાય છે. ધર્મીખરી નાયિકાઓ બગીચામાંજ

હલી હોય. નાયક બદા ચંદે, પેલી ચમકે, તારા
મૈત્રક રચાય. નાયિકા પોપચાં દાણે, બરા
ગુલાબી ગાલ પર શરમના શેરડા પટે અને
દેખું હીસોજે ચંદે; નાયક બાધા જેવો ઉભો રહે
અથવા તો બેચાર તુટ્યા તુટ્યા રાખ્દ બોલે...
આવું આવું બને. કાલ વાર્તાઓમાં એવાંએવાં
પરાક્રમે નાયક નાયિકાઓ પાત્રો કરાવવામાં
આવે કે જેવા બનાવો હુનીઆમાં વાસ્તવિક
ન હોય.

આપણે નવીન રહીશી, નવીન રચાણ
અને દેશનમાં શરૂ કરીએ.

પ્રકરણ ૧ હું—પ્રથમ મીલન

તે સસલાની માફક ટમક ટમકતી ચાલી
જતી હતી. કેળાની છાલ પર પગ પડ્યો,
જરા લપસી, યુવાન આગળ ધસ્યો, પછી
પ્રમદાને જવાતી લીધી. પેલી ચરચ ચદા:
આલારની એક દાદ યુવક તરફ નાખી, મંજુલ
સ્વરે “થેંકયુ” બોલી, અપાટખંધ ચાલતી થઈ.
યુવાન તેની પાછળ જોતો ઉભો રહ્યો. તેની
તજર પમથી પર પડી. સુંદર ગુલાબી રેશમી
રુમાલ ત્યાં પડ્યો હતો. પેલીએ જાણી જોઈને
નાખ્યો હાથ કે જુલથી પડ્યો હશે તે વાચક.
તું સમજ લેજે.

નાયિકાના હૃદયમાં શા શા લાવો થયા હશે.
નાયકના મનમાં શું થયું હશે, એ તું ધારી
લેજે.

પણ પહેલીજ મુલાકાતે એકદમ દીવ
ખેંચાય એ બનવા જોગ છે? તને તે વાસ્તવિક
જાગે છે?

પરિચય. સમાગમ અને અન્યોન્યનાં
શક્તિ અને શુભ જાણવા વગર દીવ કેમ
ખેંચાય? આપણે તો વાસ્તવિકજ લખ્યું છે.
માટે આ પ્રથમ મીલનને એક અકસ્માતજ

ગણ્યું અને બને આ બીજાને વીસરીજ મયા
હશે એમ માન્યું

આ પ્રસંગ ઉપર રૂપ પાનાના એવાં પાન
પ્રકરણો લખી સ્થાય પત્રીની વાત છે
કેવાના છેવાની વાત છે, લખણવાની વાત છે
એટલે મુખારના કાષ્ટ રખાનું આપણે વહુન
કરવું પડવાનું

અને પેલી 'ચેચુ' કરીને બોલી એ
કિપરથી હાથરકુલ કે મિયેજમા બહુની કાષ્ટ
છોકરી હોય, અને પેનો યુવક જે ત્વગથી
આમગી ધરશે તે જોનાં બક, ને રોકાટ વાગી
શીવચર્ચ અનેશે. કાષ્ટ યુવાન હોય ને આપણે
સમજી શકીએ

આજેજ પ્રસંગ કાષ્ટ સામાન્ય છોકરી અને
કાષ્ટ અન્ય સામાન્ય માણસ વચ્ચે મનો
મેલ નો આપણે કે વાતો લખવા ન એમના

પેલી છોકરી ધામણ કે વાપરવું હોત નો
વાર્તાનું વસ્તુ આપણને ત્યાંથી ન મળત. જેવા
એ એને જવાબમાં પડી તે "એક મા માયુ
હુડી ત્વત" એમ બોલી ત્યાજ નેણે પડા
નાખી દીધો હોત.

પણ બેઉ સમારી રોવાથીજ વિગ
સદર લાગે છે આ સુદર વાર્તા લખવા માટે
આપણે અરજારીજ પાંચે રચવા પ્રયત્નના.

પ્રકરણ ૨ છું. દ્વિતીય મીસન

આપણું નામક અગે નાવિકાને એકમીજ
ના સમાગમમ. આજુવા દ્વિતીય મીસનની
ગોઠવણ કરી પડવાની

ન્યાતની વાડી કંપો. કેશખી સાડીઓ અને
ધરણ મહારી મુશીલિત થએથી લલનાઓ
મખાલિવંદમ. મોતરનારે નેઆર કરવા મન
માવણ બોલનો નાખસ એક સંધી દારમા
મેની રૂ ન છે ફાલ ચાવીની માફક જામે છે.

કાષ્ટ સંગ્રાહી સરમાની લાહુનો હુકો કરી
ટપક દેની મોમા મુકે છે, કાષ્ટ હુમગમાથી
કમળની ઘડી જેનો પાનગો હમત બહાર કાઢી
નાનકડી અમુલિઓથી જલેથી ભાગે છે કાષ્ટ
વ્યવસ્થા વેરુ ધીની ખરણી જેવું બેરેવું
સરમાની રીંગ જેવું આગળથી કહીના
સ્થાપકા ભરે છે, કાષ્ટ પોતે જામે છે અને
જેણે છોકરાને જામકે છે એવામા જેણે
આરમાની રંગતુ પીનાચન પહેવું છે, જેની
કાચનવણી દેર પર સુદર મેનવણી જોના
ગોબી રહી છે, જની રોકમા નાનકડી મોનાની
માવા છે, એજો એક યુવાન હાથમા છાજડી
હમ એક બાજા પામે કોમો રજો બાજા તેર
ચોદ વર્ષની હશે નેણે મુવાળી સામુ જમ્યો
હતો થીકુ મોલકુ અને અમોહમા મોગમ
ની વેળી મોબી રહી દની યુવાન બાજા પામે
કોમો રજો, મોગમો લાકુ મેશો દેજલેમીર

બાજાએ મો જવાબ દીધો દમે યુવાને
શુ પ્રત્યુત્તર આપ્યો હશે, એ હાકરીએ
આજો લાકુ લીધો હશે & અમે તે વાચન
તુ સમજી લેઈ

તે એની સામે જોઈ હમી હમ ન કેમ
અથવા સમજી ઉત્તુ જોઈ સમજી પોચય
લાળી દીધ હમે કે નહીં તે નુજ કંઈકે લેઈ

પ્રકરણ ૩ છું. તૃતીય મીસન

આપણે આપણી નામક નાવિકાને કાષ્ટ
સ્થાપકા મોકલ્યા

નામક લેટેઆર થા આજે, પની પાગો
સને નેના મમી આહારીએ તે ઉબી દોષ
ને નીમે દારહાની મીડી નાખે, યુવાન વપર
મદી વય અને એ કલ્પાતક દેધાં દયાન
એવુ એવુ કે લખણુ કેમ શું કંઈકે છે

મારી સલાહ પુછો તો હું તો સાફ નાજ પાડું છું. એવું કે લખવા જશે તો મોડા કહેશે કે હોમીઓ અને જુડીઝરમાંથી તફકાતુ. વળી ઘોડે બેસી અટારીએ ઉભેલી કાંતાઓને વરવા જતા પીરલાઓના જમાના ગયા. અત્યારે આપણે તો મુંબઈમાં એક સરકારી મધ્યમ વર્ગ, જે આપણી વચ્ચે રહેતો હોય, આપણા જેવો હોય, તેમાંથી જગતમાં નિત્ય બનતી વાસ્તવિક પ્રેમ કથા ચીત્રી કાઢતી છે. માટે આપણે દરરોજ જોતા દરરોજનાજ પ્રસંગો લેઈશું.

કોલેજનો હોલ ચીકાર ભરાય ગયો છે. ત્રણ કોલેજોની ભેગી ડીએટીંગ સોસાયટીનો મેળાવડો ગોઠવવામાં આવ્યો છે. ‘બેરી બલા કે બેરી’ એ વિષય ઉપર તેની સામસામી બાબુઓ બે વક્તાઓએ રજૂ કરી. વિરોધ દર્શાવનાર વક્તા દીશે પડ્યો, એ હારી જશે એમ લાગ્યું; કારણ કે મુજ વક્તાએ ઘણીજ છટાદાર ભાષામાં ઐસ એ જગતમાં ખલા છે તે બહુજ અચ્છી રીતે પ્રતિપાદન કરી બતાવ્યું હતું, ત્યાં કોલેજના એક ખુણામાંથી કોઈ યુવક ઉભો થયો. તેને જોતાંજ તાળીઓના ગગગટથી હોલ ગાથ રહ્યો. ધીમે અને મક્કમ પગે પેક્ટેશન પર ને ચઢ્યો. સાંભળનારાને આંચ નાંખે તેવી વાદધારા તેના મુખમાંથી છુટી—“સ્ત્રીઓ સ્વર્ગનું અમૃત છે. સ્ત્રીઓ દેવીઓ છે. સ્ત્રીઓ તો રત્નની ખાણ છે—” તેના વક્તૃત્વથી સભા ખુશખુશ થઈ ગઈ અને ખાસ કરીને સ્ત્રી વિદ્યાર્થીઓ તો દરખાઈ દરખાઈ ગઈ. વક્તૃત્વ ચામતું હતું ત્યારે યુવાનની આંખ ચોક્કસ બે આંખો પર પડી. તેને શી અસર થઈ હશે, પરિણામ શું આવ્યું હશે. તે વાંચક ! તુંજ કહી લેજે.

સભા બરખાસ્ત થતાં દાદર ઉતરતાં બેઠે સામસામાં થઈ ગયાં. પેકીએ એકજ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો; “Excellent” (ઉત્તમ) પછી વધુ વાતચીત થઈ હશે કે કેમ, પેલાના જગતમાં શી ઉચ્ચલાયક થઈ હશે તે વાંચક તુંજ કહી લેજે.

એવું ? આપણે કેવી સીફત વાપરી ? ત્રણજ વખત આપણું નાયક નાયિકાને મેળવ્યાં. નાયકનાં મહાનગીનાં, બુદ્ધિશક્તિનાં, તેજનાં, વચેક અને વિનયનાં નાયિકાને આપણે દર્શન કરાવ્યાં. નાયક બોધો અને ભુલથક હતો તો વાતાં પેકી પુટ પાથની કેળાંની છાલથી આગળ વધતજ નહીં.

અકસ્માત કે બહીષ્કરણ ?

ચર્ચિત રેશને નાયિકા રોજ ઉતરે છે. એક્સીન્ડન્ટ કોલેજમાં તે અભ્યાસ કરે છે. યુવાન પણ એજ ગાડીમાં આવે છે. તે એવીઅર્સમાં બી. એ., કલાસમાં છે.

નાયિકા આવડને મેદાનને રસ્તે પરભારી કોલેજને રસ્તે જવાને બદલે ફોલોરાફાઈટન સુધી—ત્યાંથી લાંબે રસ્તે કેમ જતી હશે ? અને નાયક મરીનલાઈન્સનો સીફો રસ્તો મુકી એવીઅર્સમાં જવા ચર્ચિત સુધી કેમ આવડતો હશે ? દરરોજ પેકી પોતાની સકીઅરો સાથે આગળ હેમ; આ પોતાના ખિત્રો સાથે પાછળ ચાલતો હોય—આ શું લોહચુંબક બને છે ? તે વાંચક તુંજ કહી લેજે.

શેતર જની બાથ

પેકી છોકરીના બાપ આગળ એકદમ દોડતો જઈ, તમારી બેરીના હાથનો હું ઉમેદવાર છું એમ બોલી જમાઈ થવાની એક્ષીકેશન (અરજ) રજૂ કરવાનો રસ્તો આપણા હાંદ

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૭૦]

જાહેર માધ્યમ

(હાસ્યરસપ્રધાન ચિત્રમંત્ર નાટક)

લેખા

અધ્યાપક ખુશાલ તલકરની શાલ
સમ, સાહિત્યમંસદ

—૬૬૬૬૬૬—

ચિત્રા

શ. શિવસાગર મહાપ.

બે અમ

મુખ્ય પાત્રો

—૧૦—

પુરુષવર્ગ

અંગતારાસ ગૈડ	અમદાવાદમાં રહેતા મુંબાના એક માઈલધેરજમા મરણ થએલા વિદ્યુત મનાડ્ય.
નગેનમદામ ..	અંગતારાસ ગૈડનો જમાઈ, મધુરીનો ભ્રા.
ભારાભાઈ	અંગતારાસ રોડનો તરુન ગુરોપીઆન થતે મએને પુત્ર
મોહનદાસ	તરોતખાસનો બાલમિત્ર.
જીવરાજ	અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યજી, તરોતખનો સદબંધી
સરદાર હીરાસિંહ ...	પંજાબનો એક અગ્રેમર તથા સર
મીરાજ નાનાજી ૬૬, રતોનાથ ટાપોર, મી. એક એક મોહનદાસ મોધી,	
અનુપરામ બોમીએ	

સ્ત્રીવર્ગ

માધાવલી	અંગતારાસરોડની જાહેર-અનિકસાનેની બામિની.
મધુરી	અંગતારાસરોડની મેગી દીકરી, તરોતખની પત્ની.
પુષ્પા	તેની નાની જાહેર.
મેહર, મણી મનદિ.	

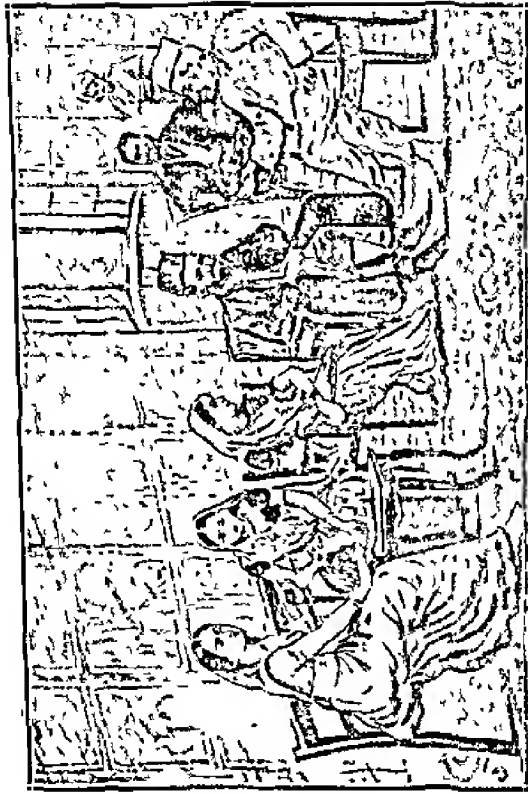
આગલા પ્રવેશોનો ટુંક સાર

ગાંધીભક્ત શેઠ અંબાલાલના પાંચસામાં અનુભવીઓ પ્રેક્ષકોને ગાંધીજી, ટાગોર અને કવિ નાનાલાલની અતિમઓ સંબંધે વિગત જણાવી રહ્યા છે. તેજશમાં રોડનો પુત્ર સારાભાઈ જે પારીસમાં અંગ્રેજીની પરીક્ષામાં મેનેજર તરીકે કામ કરે છે તે આવી પહેલો છે. અને પોતાની નાની બહેન પુષ્પા સાથે વાતો કરી પિતાની પોતાના તરફ કેવી રીતે છે તે જણાવવા પ્રયાસ કરે છે, અને મધુરી અને નરોત્તમના જીવનકથાની વાનગીત કરી પછી પોતાની મહત્તાનાં જણાવ્યાં ટુંકી, ગુસ્સા રહેવા લાંબી ચાલ્યાં જાય છે. અંબાલાલ પુષ્પા સાથે પ્રેક્ષકોના પોતાના તરફના સારા નરસા વિચારો માટે વાનગીત કરે છે ત્યાં પ્રેક્ષકોથી કંટાળેલી માયાવતી ખીજખાએડી આવે છે. વચમાં પ્રેક્ષકો આવતાં પુષ્પા ગમરાઈને ચાલી જાય છે, અને પાછળથી નરોત્તમ પણ હૃદયમાં આવે છે અને માયાવતી અને નરોત્તમ બંને અંબાલાલ સાથે પ્રદર્શનથી થતા પ્રેક્ષકોના કંટાળા બાબત રસબરી ચર્ચા કરે છે; છતાં અંબાલાલ પોતાની હૃદયસ્થાને ટોચ ઉઠાવે છે. નથી, એટલામાં જીવનના વૈષ્ણ આવે છે, જીવનના રૂબરૂમાં નરોત્તમ અંબાલાલ તથા માયાવતીની મણાલિંગ્યને પ્રબળ રીતે દાંભિત કરે છે અને જીવનના સંદિગ્ધ ચાલ્યાં જાય છે. એટલામાં ગાંધીજી તથા રવિબાપુનો વિદેશી હીરાસિંહ આવતાં તેમની વચ્ચે ફેટકો વાલિયાદ થતાં અંતે તે ખીજબંને ચાલ્યાં જાય છે. પુષ્પા ને મધુરી હાસ્ય-વિનોદ કરતાં હોય છે ત્યાં નરોત્તમ આવે છે. પુષ્પા જાય છે અને નરોત્તમ મધુરીને પરસ્પરની મણાલિંગ્ય દેહ કરવા સમજાવે છે, પણ વિચારની વિરુદ્ધતા પરતાં મધુરી નરોત્તમને નિરસ્કારી પુષ્પા સાથે કરવા ચાલી જાય છે, એટલામાં નરોત્તમનો જીનો મિત્ર મોહન વિદેશની યાત્રા કરતો આવ્યા તેને મળે છે અને વાતચીતમાં નરોત્તમ તેને પોતાના જીવનની વાત કહેવા માટે છે. તેમાં મધુરી તથા ટાગોર સંબંધી કેટલીક વાતચીત આવે છે એટલામાં ટાગોરનો પત્ર તથા ફેટકા આવતાં નરોત્તમ ખીજાય છે. જ્યેષ્ઠ મોહનની ખુબીથી બંને મધુરીને વશ કરવાની માર્ગિક પેરથી રહે છે. અંબાલાલ સદુકૃત બહારથી ફરીને આવે છે. અને ટોચ કરી સુધ મંગેશો નરોત્તમ આજસ મરડી બેઠો થાય છે. તે આસપાસ ટાગોરને મોહનની અચાનક પધરામગ્ની થાય છે. ટાગોર-મોહન—ની આર્થ અને આંગ્રહમિત્રિત પદ્ધતિએ આમતાસ્વાગતા શરૂ થાય છે. નરોત્તમ પણ તેમાં ભાગ લે છે. જમણ પહેલાં નરોત્તમ અને ટાગોર-મોહન-પોતાના હિસ્સાને કેમ પાર પાડેલા તે સંબંધે ચર્ચા કરે છે ત્યાં પુષ્પા આવી નરોત્તમને આરોગ્ય બુવનમાં કે રહી જતી ખામીઓ શોધવાનું કહે છે. નરોત્તમ તે જવા જાય છે. પુષ્પા અને ટાગોર-મોહન-એટલાં પરતાં ગૌરવ્ય કોને કહેવું, કેમ પારખવું વગેરે વાતચીત ચાલે છે. તેવામાં પુષ્પાનાં ફેશ-માયાવતી આવે છે.

(હવે આજના વાંચો)

[માયાવતી બાગ વાટથી-પછવાડેથી આવે છે. તેને મોહને જોયેથી નહીં એટલે સકાળો પાછો ફરે છે. માયાવતીએ પણ પુષ્પાની પેડે, મહાપુત્ર્ય મહે-માનને અભિનંદન આપવા, યથોચિત વસ્ત્રાભૂષણ ધરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. પુષ્પા કરતાં માયાવતીએ પહેલેથી જો તો ચીજો દેખીતો તો વધારે કીમતી અને બપકાદાર લાગે છે; પણ કોણ જાણે આ કાચથી જોના શણગાર જાણે નાકી હોય-કૃતિમ હોય-એમ લાગે છે. પુષ્પાનાં આભરણમાં અડક છે, પણ તેથી તો અંદર તેમ સમ આંખને શીતળતા થાય છે; પણ

માયાવતીનાં જવાહીરથી તો નેનારની આંખને જાણે ફેટકા લાગતો હોય તેમ અંધારાં આવી જાય છે. તેણે શુભાખી, ચોટીદાર, બનારસી શેકું એવી ટળથી પહેર્યું છે કે જોયો તેના જામણથી તે હાથના કાંડા મુઠીનાં અંગોપાંગની મોટા બરાબર જણાય આવે. જાન તેથી જ નતનું આજા શુભાખી રંગનું બહાર તેમજ છાતીએ રેપરી કુલથી બહેનું છે; અને તે સાથે તેની હીરા માંગેલી કંડી અને શન માણેલાં કાંડા એવો જગમગાટ કરી રયાં છે, કે તેનાં આંખ પાછી જાય.]

નરોત્તમ

પણ જેવું કે છે નહીં.

મધુરી

[જના અદ્રજાએકી] પ્રેમનાં પણ અનેક સ્વરૂપ હોય છે.

મોહન

એ સૌ માયામળા, શુદ્ધ પ્રેમ એકજ, અક્ષય, અવિમલ સમગ્રવે અને તે આખરે આંનરિક-આત્મગત-સ્વાર્થો.

માયાવતી

ત્યારે આપણે પરાયા પર પ્રીતિ કરીએ તે પણ સ્વાર્થ કે ?

નરોત્તમ

આપણે પરાયા પર પ્રીતિ કરીએ, પાવનશ્રવન પરસ્પર વળગી રહેવાનાં વચન આપીએ, એ સૌ મોત્તર એકસા રહી જવાની બીકથી. અમાજ આખો વલુમેસો લાગે છે, કારણ તેની તમામ રચના આપા અમલ વચન પર, અધુરી નિરીક્ષા પર રચાઈ છે.

મધુરી

પણ એ તો ઔદિક, ક્રુદ્ધ, ઝુલુ સ્નેહની વ્યાખ્યા કરી. એમાં શું આપણા નપિ મુનિ-ઓની પ્રભુ ભક્તિનો પણ સમાવેશ થાય છે ?

નરોત્તમ

કેમ નહીં ? શેઠની નોકર ચાકરી કરે તે પેટ ભરવાને, અને અને નો અંતે જાને પણ શેઠ થવાને. પ્રભુ ભક્તિમાં તડીન થયા, તે પર તો અનેક ભોગ અપાયા, તે સૌ મનેલી આત્મશુદ્ધિ માટેજ-આત્મોત્તરિ અર્થે. કેમ નહીં, કવિરાજ ?

મોહન

[એક નો અર્થા ઉડી અને સાથે બે તથા બાગ સામટા બ્રજવવાના નેથી મુંઝાયો છે. છતાં દીમન ખોતો નથી] જ્યાં સુધી આપણે પુરુષ પ્રાણિનો તથાવન નોડી નથી

શક્યા, જ્યાં સુધી કર્તા કૃતિમાં ભિન્નતા ભુલી નથી શક્યા ત્યાં સુધી પ્રેમ સ્વાર્થો છે એમ માન્યા વિના તો ચાલતુંજ નથી. શુદ્ધ, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અસંભાવ્ય નહીં તોપણ અસામાન્ય તો ખરોજ અને તે સંભાવ્ય પણ ક્યારે કે જ્યારે પ્રેમ કર્તા અને. પ્રેમ માત વચ્ચે ફેર-ગુદાષ-બીજકુલ હોય નહીં.

નરોત્તમ

[એના પેત્યાર પડ્યા, એટલે પોતાની વાત આગળ ચલાવે છે.] અને માટે કું કું છું કે પ્રેમ-તે આંનરિક વૃત્ત, સ્વભાવ-તેને સૈદ્ધ્ય-બાલ્યુજ-તે સાથે કે સંબંધ હોઈ શકેજ નહીં. સૈદ્ધ્ય તો રંગમાં, રૂપમાં, રચનામાં આદ્ય છે. પ્રેમ-પ્રકૃતિ છે.

મધુરી

[એણે નરોત્તમન આવો વિષય આ પ્રમાણે ચર્ચતાં કહી જોયોજ નહોતો એટલે એની નવીજ ઓગખાણ પડે છે.] આપની માન્યતા મુજબ તો સુદરતા ગમે તેવા નિષેષ ભાવહીન, પદાર્થમાં પણ મળી આવે.

નરોત્તમ

કું ક્યારનો એજ કલા કરું છું. અલેને બીજું દટાંત આપું. આપણું પકશાંત અને ભોજનવિધિ તપાસો. એની પણ યથા-યોગ્ય રચનામાં અપૂર્વ સૈદ્ધ્ય નજરે આવે-જે નજર હોય તો.

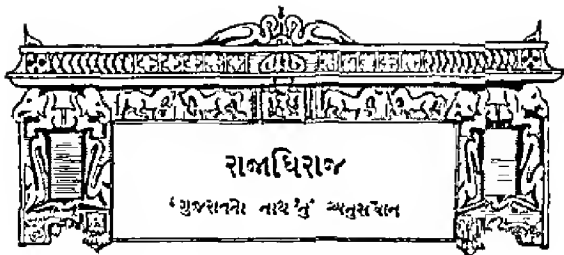
માયાવતી

[વાતથી પોતે બહાર રહી ગય તો પરચું નથી.] પાકશાંત અને ભોજનવિધિ ! [અડખા હસે છે.] મનુષ્યને પણ સાથે સંબંધ સ્વચ્છ સાંકળની કડી. એમાં પણ સૈદ્ધ્ય ?

નરોત્તમ

નિર્જીવ પદાર્થમાં સૈદ્ધ્ય હોય ને. પણ જિતિમાં કાં નહીં ?

[વધુ માટે ભુઓ પૃષ્ઠ ૪૬]

રાજધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

સેષક.

ગ. કૌતયાલાલ મણિલાલ મુનશી.

બી. એ., એચ. એન. ના. એડ્વોકેટ

અમદાવાદ

નોંધ

એકે મારી “પાટળની પ્રભુતા” કે “ગુજરાતના નાથ” રાખી દરેકે તેન આ વાત ના કેલેક્ટર પાટળની કોળખાણ પછે જેને એ વાતાઓ ન વાળી દોષ નેને માટે નીચે આપેલી કોળખાણ પ્રમ.

જ્યાંસંદેશ્ય સ્થાનકેથી અબ્બોયવાડ પાટળનો ગમન અને દુગમનનો નાથ
મીનપદેવી ... રાજમાતા

મુંગલ ... મદા અમાય
ઉદા ... મત્રી અને અમાનો મત્રીસ.

દાદાક ... મત્રી * મ્યોરનો મત્રીક
ગોણ ... મત્રી

ત્રિભુવનપાલ ... મગનો અવીર્ત ને લાટનો † દડનાથક. †

કારમીગદેવી ... ત્રિભુવનપાની પત્ની ને મીનપદેવી

કાકે ... ત્રિભુવનપાનો મિત્ર ને અદરાજ

મંજરી ... તેની પત્ની

સાજજન ... મોરનો દડનાથક

પરશુભ ... તેનો પુત્ર

રાખેગાર ... બુનામનો ગમન

સાનકેવી ... તેની ગણી

આગતાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલા

જયસિંહદેવે મોઘલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉરાના લીકરા આગ્રમરને બૃહસ્પતિનું હુકમપાલત તરીકે પાઠનું તરફ જતા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રામકહેલીએ પાનું તેને તેડાવેલા છે. જતાં તેને જઈ સાધુ હેમચંદ્રસુદિને પદિચર થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક સુપતચર થોડું છે. આજ આગ્રમર મળતી ઉપર મુગ્ધ થઈને તેની બાળ કાકવાની ધેણમાં પોતાના બાલિયના સાળા અને પાટને લાટ લેવાથી બળીગતી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતવણી છતાં છંછેડે છે. કાકની ગેરદાનવીમાં બળેલા ઉઠાવવાની દેવાપાલ પેરની રચેલા હોય છે એટલામાં કાક જતો આવી કંઈકીક રક્તક પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્તમાં મોંઘી જાય છે. મળતીના મેદમાં પડેલા આગ્રમરથી અવગણના પામીને તેમજ મળતીના પ્રભાવથી અન્યાય પછી હેમચંદ્રસુદિ ખમાજ જાય છે આ બાબત દેવાપાલ બંદના કોઠારના ગ્રહ નાયક અને કાકમત્ત દેવાને ભાજવી કોઠાર ખાલી કરી આગ્રમરને તેની પાસે કબજાવે છે-એવી રીતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ બરી આપે.

વિભાગ બીજો

બૃહસ્પતિ પાઠનું જતા કાક લારી આગળ ઉતરી પડે છે અને પોતાનો વેપ એમાને પહેરાવે છે એમ. વદાબને પ્રભાસ આગળ હુબારી દે છે. કીનારે ઉમરેલા વાગમર તેને કાક સમજી બચાવી વંચતી થઈ જાય છે. આ બાબત કાક જુનાગઢ જાય છે અને સાંધેલું મેદું કરી નહીં તુરવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે રક્તમાં તે બાળસાળુને વગ કરી લે છે. પછી ને રામકહેલાં રાણી લીલાદેવીને મળે છે અને જયસિંહનું મન દેવરી તરફ ન ખંખવાનું વચન આપે છે. પછી ત્યાંથી જયદેવ આગળ જઈ તેને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપી જયદેવ આવતાં કીનારે જાય છે. પછી ઉઠા ત્યાં આપી જુનાગઢ ભેટે સુધિની પેરની બાજુ છે ત્યા કાકને બડેલે એમાને લઈ વાગમર આવે છે. પાનું કાક આવી ભેટ ફેરી નાંખે છે. ઉઠો, જયદેવ ત્યા કાકને વિદિ માંડે જવાનું ફરે છે કાકને રક્તવાનું વચન મુંતલ લીલાદેવીને આપે છે. વાગમરને બનાવથી સમજે કાક પર દ્રેષ બરાય છે. આનામગ માંડે પરમાર એક નોકરને કેટ કરી પોતે થાંદેલી જગ્યામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાકને મગવ. જાય છે. ત્યાં તેને કાક સાથે ચક્રમક ગ્રે છે, પાનું સમાધાન થાય છે. નોકરને ઠોડી દેવા મુંતલ પરમારને મંદે છે ને તેમ કરવા જયસિંહદેવ તેને સમજાવે છે. પ્રેમકુંવર ને સમજે લીલાદેવીના ખર રામકહેલાં છે ત્યાં કાક રાણીને મગવા આવે છે અને રાતને વરા કરવાની યુક્તિ મુજબ છે બીજે દિવસે પોતાના આગાના બગ કરનાર દીનિકને કાક ધાયલ કરે છે એટલે જયસિંહદેવ તેને નેટ કરાવી, સાથે લઈ મોઘલેલા તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાતને નેચ બીજી મોઘીઆ તરફ જાય છે અને આ બાબત રાતનાં હાળી, ચેતનસુત્રાયક અને તેના દૈનિકો વચ્ચે જબજુ યુદ્ધ થાય છે. રાત, પરમાર ને ચેતનસુત્રાયક ધાયલ થાય છે. ત્યા રાણી વગેરે આવે છે અને એમાન રાતને લઈ જાય છે. કાક લાતાં પડવાના વડેમ દોકાને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

જયસિંહ દેવાપાલ તારના રચનાયેના મુઠે ઉઠે છે અને તેમ દિવસે નર્મદાની આરતીના ઉત્સવ વખતે આગળ મુકાબને મળતીને તોરખે છે. મળતી રક્તને માટે આગળ વગેરે સાથે નવાગમમાં જાય છે. મેદો ને મોઘલેલા આગળ લેવા જ. મમા જાય છે. જગ્યા ફરતાં વચમાં મોઘીદારો મળતાં તેમને છેતરી નેકો અને મેદો બરી અનાજ લઈ આવે છે ને મોઘલેલા તરીમા ગ્રહણાવે છે. મળતી આગળ પાસે રાસલિયા રડીએ છે. એક સાંજે મળતી આગળ મળતી સાથે કાકને મળેલો વિચાર ફરે છે. બીજી બાબત રાત જયસિંહદેવ પુત્રનો દેખાડી કરે છે. પરજુવાની આસાવાણી સમજે કાક કાક થયે છે એ વાત ફરજારમદમાં પ્રસિદ્ધ થતાં રાત વાદરને મોઘલેલા ખાલી કરી, તેને કાકને હાલવા જુનાગઢ મોઘલે છે. બીજી બાબત

નુનત્વમાં દેરાજદેવ રાજ થવાના વિચારે કહે છે વાદ્ય તેને કાળે લઈને વધળી આવવા અર્થાત્ દેરાજા સંદેશ કહે છે. દેરાજદેવ વાદ્યને સાહવિક રૂપાને મળવાનું કહી પોતે રાની પાસે જાય છે અને દેરાજા અર્થાત્ વાદ્યમાં કહે છે, એવી ખીજવાડ રા' દેરાજને હાથે કહે છે. જાતિયા દેવરી રા'નું પુત્રના રસાદ આપે છે. રા' સામત થાવાદાર અને વળેસને નાવજન બેલાવી પુત્રની તૈયારી કરવાનું કહે છે એટલામાં ધનસાવ મરાજાના સમાચાર આવે છે રાનીના પ્રેમાચરી છત્રકાલ છત્રનેા થાય છે રાન તથા રાણીને પેલાના આવી વિનાશનું સૂચન થતા રા કાળે રાણી વળેલું રસાદર્શન આપી થોડીએના રમ્ય મરે આપી જાય છે ખીજ બાજુ અર્થસિદ્ધેવ મદારાજનું દેવાપાને લાલ લીપાના સનાચાર સોમેશ્વર આપે છે એવામાં વાદ્ય દેરાજવિગ્ધન તેડી આવે છે પાત્ર તે કાળ ન તેડી જામ્યા દેરાજી રાજ તેને કાઢી કહે છે ત્યાર પછી દેરાજ ગાયે મસલત કરી રાજ લડા તથા પરચુરામને બેલાવી અડા ની તૈયારી કરવાનું કહે છે સોમેશ્વરને લાર મરેલી બદકાલી અને પોતનું અપમાન થયું સાથે છે પણ પરચુરાજી લીલાંડીના કુન્દાશી મુજબ તરફ અપાવી તેને ને વાદ્યન લાડના રમ્ય મરે મોને છે રાજ અર્થસિદ્ધેવ પણ રાણી જયેર સદિન જીતવાદ છત્રવા વિભવમરયાન કહે છે, અથા દેરાજદેવ તેમને મપા થી ગદયા દાખવ કરે છે બેચાર રાણીને ને પુત્રન થાવ્ય તેપણુ કરી એભવનાથની ચોડી દેવા જાય છે એટલામાં મામમા પડખી અને મારીએ વચ્ચે થતી કપાચી સાબળ પેને તથા અથા છે અથા પડખી અને સોડી ચોડામાં વચ્ચે તુમુડ કુલ પાય છે અર્થસિદ્ધેવ લીલાંડી તથા વિમુચનપાણી મદાર આવતા પુત્રમાંથી ચાલ્યા જાય છે અર્થસિદ્ધેવ પુત્રમાંથી તથા દૂર જાય બેચારના રાજવામમા છે. દેરાજન બેચાર મર્યાદ સમાચાર આપ્યા અને પેલાથી સાથે પાછળ આવવાનું હતું પણ દેવરી બેચાર પડવાનું માનવી નથી અને સોડા ચોડી પાછળની પરચુરાજી થતા જવાની ના કહે છે અર્થસિદ્ધેવે નેના થે પુરો કર્યું કહે છે દેવરી બેચાર થાય છે અર્થસિદ્ધેવ તેને કંચાલી સાળી પર નાખાવી તે મારી કહે છે તથા લાલ રાંધે પડે આવી લાને છે રાણીચાર મરે ન કાલ સદેશ આરમ્ભ થતા અચારી ઉપર મરે તથા નેને હાથેરમા થતા કંચાલક સાળાને એટલે નેની ચોડસાદ કરવા તે બદાર નીજયા રસ્તામાં ન પાછાનું કાલિયાના કાવમાજ પડાઈ અથા ચોડીચાર તે કાલ થયા અને જનુ એક કીધું નેચામાં ખડા નાવક આવ્યા અને કાળે ચીલાંચા. તેને નેને પુત્રા કરો ને રાજા અને નેના કુચરેને અચારવા દેરાજી પાત્ર તે સદેશ મરે પડ્યા એટલે નેને વરન અર્થે પાછળ પોડી દોડાવી મુગી પાછાના કંચાને જાય થતા એમનેની ખવર અર્થેને પુત્રા પણ મદારાજ અને કાળે પડે ન કાળે એવામાં રાજમદેવમાંથી અવતાર અડા અચારવા બધા ને દોડવવા દેરાજા ખમણી પાસેથી લાલમા ને લાલમા મુજબે અડા લીધું કે મદારાજ માત્ર બદાર નામી થયા છે અત્ર મરે ચોડી મરે અને તેને લીલાંડી સાથે મદારાજ પાછળ સપાળી મારી મુગી

(દેવે આવજ વાચો)

મકરણ ૨૬ મુ

—o—

એમાં એક બાવિ મદાપુત્રની પદેડી વાગે એવાખાણુ થાય છે

મ. હારામની આગળી જનની જનારકે દમીરે સાંજી દોડાવી.

દમીરના તે દાગજ મગી મથા દગા જુનાજનુ પત્ર, બેચારની ને તેના પળી દેરાજદેવની અવરસા, અર્થસિદ્ધેવ જેવા મદાર

થનાથી મદારાજનું સાન્નિધ, અને ખાગર જેવા અપાણી ને અર્થસિદ્ધેવ છત્રની મે જનથી એ એવે મરાજા મરે કે પાછળ બેચાર વિના એ દોરેશ મરે.

અચાર પડા નેમાન રાખીને અર્થસિદ્ધેવ

દેવને આપીં બાજમે સાંઠણી પર પાછળથી ઉંધે માથે રહ્યાં. બાજમે જોઈ કાણપણ પરિચયમાં ન આવે માટે દિવસના એને બધાથી દૂર રાખના: અને ન છુટકે સાથે લેવો પરે તેા તે ઉઘું માથું રાખી પડીજ રહેનો.

સવા પડતાં એક નાના ગામ આગળ સાંઠણી રાખી જાડ નીચે ખમાં ઉતર્યા દમીર મદારાજને માટે થોડુંકાણું રાધરામાં પડ્યો. અને મદારાજે પળી છાંરી ગળુકને લાનમાં આણુવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મદારાજે તત્કાલે પડી રાણુક લાનમાં આવી. જેથી તે લાનમાં આવી તેવી તે દૂર જઈ બેઠી ને માથું પકડી. ગઈ રાતની દરમી બીના યાદ કરવા લાગી. તેની આંખો શીઘ્રી ને સ્થિર થઈ ગઈ હતી. તેનું મોઢું કંઈમાઈ ગયું હતું.

“મને ક્યાં લઈ જાયો છો?” તેણે બાવડીણા અવાજે પુછ્યું.

“વડવાણ. આપણે ત્યાં પડીશું.”

“શું કરવા નક્કમાં ફાંફાં મારો છો?”

“દમ.”

“ત્યાં લઈ જાયો લાં મારો નો એકલો છો?”

“હો.”

“માન રાતો.” તેની આંખોમાં આંસુ નીંડતાં પણ તેથીએ વધારે શોકદર્શક દુષ્કૃતા હતી.

“રાણુક! ઉતારણી થા મા. આપણે વડવાણ જઈ નીચે વાન કરીશું.”

રાણુકે જવાબ ન આપ્યો. ત્યારથી તે મુઠી થઈ ગઈ. તેણે ખાવાની ના પાડી. તે મુઠે મોટે સાંઠણી પર ચડી અને દમીરે સાંઠણી ટાંકી મુઠી.

થોડી વારે પાછળ થોડાનાં દોષ એવાં પત્રમાં સંભળ્યાં. મદારાજે દમીરને સાંઠણી

ઉઘી રાખવાનો દુક્રમ કર્યો. સાંઠણી ઉઘી રહી ને રાજાએ કાન માંડ્યા, પણ તે થોડાનાં પગલાં આ તરફ આવતાં દતાં કે નહીં તે સમજાયું નહીં; અને પછી પગલાં સંભળતાં બધે થઈ ગયાં. માત્ર લણુકારજ દશે એમ માની મદારાજે સાંઠણી દોડાવી મુકવાનો દુક્રમ કર્યો.

સાંજના પાછો તેમણે થોડોક થાક ખાધો. અચારનવાર પટણી સાણાં રસ્તામાં આવતાં પણ પાટણના રામને સંદેશો લઈ જઈ છું એમ બાતું આપતાં રતો મોકલ્યો થઈ જતો.

રાતના અંદમાના અજવાળામાં પણ તેમણે મુસાફરી જારીજ રાખી, અચારનવાર રામને થોડાનાં પગલાંનાં લણુકારા માગતા પણ તેણે તેની પરવા કરી નહીં. અંદમા આધમત્રા અપ્યો ને તે વડવાણ આવી લાગ્યા.

મદારાજની આગાથી દમીરે બારીમાંથી ચોટીદારને બોલાવ્યો.

“કેવું કામ છે?”

“વિજયધવજ ગદરીને બોલાવ.” મદારાજે આજ્ઞા કરી.

“કાણુ છો તમે?”

“જ્યાસંદેવ સાંઠણી.”

ચોટીદાર સંતુષ્ઠ થયો. અને બોલ્યા વિના ગદરીને બોલાવવા ગયો. થોડી વારમાં બજારી મરાજના નોખા સાથે વિજયધવજ ગદરી આવી લાગ્યા.

“ગદરી! બારણાં ઉઘાડ. મને ક્યાંતુંથી આમ ઉભો રાખવો છે?” મદારાજાએ જીમ મારી. વિજયધવજે બારી ઉઘાડી લેયું, અને મદારાજાને ઓળખી સંહિત થઈ ગયો. તેને કે બોલ્યું મુઠું નહીં, એટલે તેણે એકદમ બારણાં ઉઘાડ્યા.

“અમને રાજમદમાં લઈ જા. ને મારા અગ્રાની અગર બંદા ન પડે. પાન મળવો.”

લાવ્યા શા માટે?" તે

ગુણાઃ પૂજાસ્વાન ગુણિષુ ન ચ લિંગ ન ચ વચઃ
કાષ્ઠ સમન્તે એમ નહોતું છતાં આત્મ
સતોપાને ખાતર ઉમેર્યું.

"છોકરા!" અધીરા રાગએ પુછ્યું.
"કેવો બાલક છે."

"કાન્ધકુજ્જમાં મારો જન્મ છે."

"કેં આવે છે?"

કરીથી તે છોકરો અભિમાનથી દરચો.

"શુ કામ છે?"

"ગઢવી તમે જાઓ" રાગએ વિનય-
ધવલને આજ્ઞા કરી. સવાર પડે પાછા
આવજો."

કે વિચિત્ર પ્રસંગ આવી સાગ્યો દત્તો એમ
ગઢવીને સ્પષ્ટ લાગતું હતું. પણ રાગની
આજ્ઞાનો અનાદર થાય એમ નહોતું એટલે
ન છુટકે રજા લીધી.

"જામજી! તને કમ કરાવતાં આવડે છે?"

"તમારે બ્રહ્મ કે ગાંધર્વ, પૈરાય કે
રાક્ષસી કયાં વિધિ જોઈએ છે તે કહોની."

"કાષ્ઠ પણ આસરો. ચાલ."

"અરે અનઘાતા!" જરા કડે કહેજો
છોકરાએ કહ્યું. "એમ કિનાવળા કેમ ચાલે
છો. આપ છો કાષ્ઠ ને નો કહો!"

"હું ગમે તે છું. તું ચાલ."

"આ આગ્યો. પણ તમને જેટલી પર-
ભવાની કિનાવળા છે, તેટલી મને તમને ઝાગ-
ખવાની કિનાવળા છે" છોકરાએ કડે કહેજો
કહ્યું.

"કેમ?" છોકરાની ગઢખોલવાની રીતથી
વિરગ થય ગાલએ કહ્યું.

"હું ચોખ દક્ષિણા વગર આપની કિનાવળા
કે કરાવતો નથી. તમે કિનાવળામાં છો ને
કાષ્ઠ મોટા માણસ લાગે છે."

"તારે શું જોઈએ છે?" ગુરુભામાં
મહારાજે કહ્યું.

"આપ કાષ્ઠ છો?" દસીને સાંનિધી
છોકરાએ પુછ્યું.

"પાટણનો જ્યોતિર્દેવ મોઝાંકા" કંટાળી
રાગએ કહ્યું. "મને ઝાળખતો નથી?"

"અહો પૃથિવીપતિ!" છોકરાએ દસીને
લાથ જોડ્યા. "મારાં પણ ધનબાચ. ચાલો
શું કરવું છે?"

"તારે શું જોઈએ છે?"

"દવે મને દક્ષિણાની પડવા નથી. પડે
તટાકે જ્યોતિર્દેવ મહાગજનાં તો ચરણની
રમ છું, ચાલો." કહી જરાક દસીને પેસો
છોકરો આગળ ચાલ્યો.

"તારું નામ શું?" રાગએ પુછ્યું.

"મારું નામ-ભાવ" છોકરાએ આત્મમહા-
શી કહ્યું. રાગએ તે જોઈ નહીં. તેને એ નામ
ભવિષ્યમાં કેટલે વર્ષે ને કથી રીતે કાને
અથડાશે તેની ખબર નહોતી

ગાલને આ છોકરો ધજોજી વિચિત્ર
લગ્યો. અને તેની નાની વય જોનાં તેની
બોલવાની રીત અસાધારણ લાગી. પણ
અત્યારે એ છોકરા પાસે વિચાર કરવાની ને
પુરસ્કૃત નહોતી. તેણે છોકરાને અંદર આવવા-
ની આજ્ઞા કરી.

મહાત્મન અંદરના ખંડમાં ગયા. પરીકોડ
થવા આગ્યું હતું એટલે મહેસમાં ટંક અજવાળું
પડતું. તે અજવાળામાં તેણે એક ખુણે રાખાં
એકેસી જોજી દમીર થોડે દૂર ઉભો દત્તો.

"દમીર! બહાર જા. અને માંડ્યુની
ખબર કાઢ."

"જેવી આજ્ઞા." દમીરે કહ્યું. અને લંચી
ચાલ્યો ગયો. તે જોજો મયો કે નરનજ રાગને
જમ ખાવું ખંખ ક્યું અને આવજો રીતો.

“ખજરદાર!” દેવડીએ ભાવને કહ્યું. તેના બેસી જવા આવેના અવાજમાં પણ જરાક સત્તા દેખાઇ. “બાહ્યબુનો દીકરો યહ આ અત્યાચાર જોઇ રહે છે?”

“આ!” ધણીજ શાંતિથી ભાવે કહ્યું. “આવી છદ શું કામ કરે છે? શાસ્ત્રનાં વચન છે કે જેણે દેરા છડ્યો તેણે દેશાધિ-પત્ની દષિતાએ છતાં, મહારાજનો આખો પરણવાનો આધાર છે, આખો મહારાજનો વરમાળ આરોપવાનો અધિકાર છે.”

રાણકદેવીએ કંઠાળા બાર્યા મુખથી કાને હાથ દીધો. “મને જીનાગઢ રહ્યાં રહ્યાં શું ખજર કે આવો કળીકળ વ્ગાપ્યો છે? આ રાજા ને આ જુદેવ! ન્તઓ ન્તઓ! તમારાં કાળાં મોઢાં બાળો, મને શું કામ સનાવો છે?”

“રાણકદેવી!” રાજાએ આંધીરાકથી કહ્યું. જે છું તે છું, ચામ. કહી તેણે હાથ લંબાવ્યો. ગણકે પોતાનો હાથ સોડીયામાં ઘાલી દીધો.

“હાથ લાવ”

“સાત ભવ ક્ષાપ્ત મારીને મરશે તોએ જો હાથનો ધણી તું ચવાનો નથી” દેવડીએ જરાક ચુસ્તમા કહ્યું.

“હું જોઉ છું કે તું કેમ ના પાડે છે?” રાજાએ હોઃ પર હોઃ પીસી કહ્યું. તેની આંખોના પ્રજ્વાળા બહાર પડ્યા. તેનાં નટકારાં કુશી રહ્યાં. તેના કપાળ પરની વચલી નસ તરી આવી. “આ પતે તું મરીને પડશે તોએ મારી સ્ત્રી થઈને મરશે. ચામ. હાથ હલાવ” રાજાએ અગારી માર્યો ને પોતાનો હાથ છેક રાણકની ખસે આજુબઃ માંડ્યો. બાર પાશ્વિઅદશ્ય યાત્ર કે મંત્રિઆચાર કરવા તત્પર થઇ રહ્યો.

ગણકે વધારે જોરથી હાથ સોડમાં ઘાડ્યો.

“ચાવ. નહીં તો આખી ઉચટી લલચ.” રાજાએ ચુસ્તમા આવેશમાં યુમ મારી.

“મને અડકવાનું પાપ કરશે! દુષ્ટ ભવેભવ તું શ્વતા નરકમાં જશે.” રાણકેએ હોઃ કચકચાવ્યા.

એકદમ ભવિષ્ય વાળી બોક્ષની વખતે જે અજવાળ ને નિમિત્તન મુખ તેનું યહ મંદુ દત્ત તેવું થયું. તેની આંખની છાટીએતો રંગ દેંક બદલાયો ને તેમાં જોતિત પ્રગરી. બાર આ ફેરફાર જોઇ ચકિત થયો; રાજા જરાક ખચકાયા.

તરત રાજાનો કોષ પાછો ફાટી નીકળ્યો. તેના હૃદયમા ભેમાં થએલાં બધાં-નિષમતા, ફેરના, ઝનુન ને કોધ-મથી મોરી જવાતા નીકળી. કોષ સામે ચડું તે તેનાની સાધાણ રીને ખમાતું નહી ને આ પ્રસંગે આ જુદી જીની છદ તોડવાની પ્રખળ ઠંજાએ તેનું બધું લાન વીસરાવ્યું.

“તુ-તું-મારી સામે થાય છે—” તેણે હાન પર હાંત પીસ્યા. તેની આંખો લોહીઆળ થઇ ગઇ, તેણે ફેરનાથી હાથ ઉઘાડ્યો.

અમાત્યી શુષ્કતાથી—ધીમેથી—રાણકે જવાબ આપ્યો.

“હા.”

રાજાનો હાથ જોરથી રાણકને ભોંકપર પડકવા વેગના આરંભનો ઝલુઝલુટ અતુ બની રહ્યો—

સુરોદય થતાં પ્રવંની જાળીમાંથી એક ગાતું ફિરજુ તેજસ્વી લોહીની રેખા સમું ખંડમાં વચે પડે. બહારથી રાજાએ બધે આરજાને લાલ મારી.

“આરજા વિધારો!” એક પ્રચંડ અવાજ આગ્ય.

પ્રકરણ ૩૦ મું

જેમાં પ્રધાન અને રાણીથી
રાજાને વીખુલા સંખ્યામાં શું કર
છે તે સમજાય છે

જા સિંહદેવ આ એકદમ
આવેલા અવાજની અમકા, ને
પાછળ ફરી રાણુકને મારવા ઉશ્મરેલા
હાથ તરવારની મુઠ પર લઈ મળા
એની દિશકરૂતિ સતેજ થઈ. તે
બારણુ તરફ ફર્યા

“આજ તા! એ બંને કોઈ જુમ
પાડે તમે તમારુ કામ કરો.”
બાંને રાજાને ચત્રાહ આપી. “નકામે
વખત આ સાચુ જુમો છે.”

મહારાજાને આ સલાહ મારી
હામી અને પાછા રાણુક તરફ ફર્યા
તેણે મહાર આગામીની અંધીરાઈ
રાણુ વધની હતી; અને તેણે બેરથી
પરજુ ઉપાડવાના પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા.
હાથ એમ લાગતુ હતુ તેણે એ-એ-ચણ-
યાર લાત એવા બેરથી મારી કે બારણુનો
આગળો દીનો થઈ ગયો. ને રાજા રાણુકને
આફે તે પહેલાં પાંચમી લાતે આગળના બે
કડક માર્યા, અને ફરફ લઈને બારણુ
વધડી માર્યા. મહારાજા યુરમાર્માં ફર્યા. બારણુમાં
ગેદ સ્વરૂપ ધરણુ કરી રહેલો કાકે હાથમાં
ઉઘાડી તરવાર સંદિગ્ધ ઉભો હતો.

પાંચમું મોડું કોષમાં લાગ્યોજ હતુ. તેની
આગે જાણે એક દરિયાને બધાને બાળી
કરમ કરવા નાપર થઈ હોય એમ લાગતી

એક મળું ચરખ કાઠ જણે પાછી આણુ

હતી તે હાલો હતો. છતાં તેનુ સ્વાસ્થ્ય હતુ
તેનુ ને તેનુંજ હતું.

“તમે અહીંવા!” કાકે કટાક્ષથી કહ્યું.
“પાછળનો લથી લશકર મુકી, જાવણી મુકી
આમ ચોરની મારુક આ દેવડી લઈ આમ
નામનો ફરે છે!” કાકની તબર ભાવ પર
પડી. “તુ કોણુ આજણુ છે? અહીંના કેમ
શુ રાજાને ધરણુવવા આગ્યો છે?” કાકે
નિરકારથી હસ્યો.

“તું કેમ આગ્યો? ચાલો જા” શું
જાવના કોષના આવેદમાં હતા એણે મહારાજા
મહામુશ્કેલીએ સાંભળે કાવ્યા.

કૌમુદી

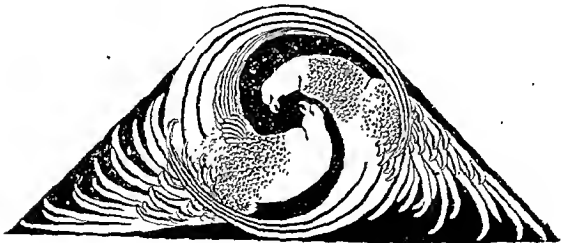
ક્ષેત્રમાં નવા પ્રકટ થએલા કૌમુદીને અમે અભિનંદન-
જ આવકાર આપીએ છીએ. વિવેચનાત્મક
હેલ એ ઉગતી રમટતિનું ચિન્હ છે; અને
.. સુઘડ અને સરસ ત્રૈમાસિક પણ
ગુજરાતની વધતી જતી રસિકતાનું અમને
ચિન્હ દેખાય છે.

રા. વિજયરાયે ભગીરથ કામ ઉપાડયું છે
અને આ પહેલા અંકમાં તેમણે કેટલેક અંગે
તેને પાર પડ્યું છે.

આ અંકમાં કેટલાક સાગ લેખકોના
મનનીય લેખો નજરે પડે છે. તેમજ ત્રણે
પોતાના લખેલા રિકાગોમાં સાહિત્ય અને

વિવેચનના જુદાં જુદાં અને લક્ષણિક દષ્ટિ-
જિંદુઓ રજુ કર્યાં છે. આખા અંકમાં રસ
એકધારો વલ્લો જાય છે અને તેના પર
નિરાળા વ્યક્તિતાની સ્પષ્ટ છાપ દેખાય છે.
આ પ્રકારનું ત્રૈમાસિક પ્રગટ થયું તે ખતાવી
આપે છે કે ગુજરાતમાં વિવેચનકલાનો
કેટલાક માને છે તેમ અરુન થતો નથી પણ
ધીમેધીમે વિકાસ થતો જાય છે.

અમને લાય રહે છે કે રા. વિજયરાયને
આ પ્રકારનું હત્તમ ધોરણ આપેલી રાખવાનું
કામ ઘણું અધરું થઈ પડશે; પણ તેમનો
હત્સાહ અને મહેનત જોતાં અમને લાગે છે
કે એ અધરું કામ કરી શકવાને એ બાગ્ય-
શાળી યશે.

સ્થલ સંકોચને લઈ અમને મંગેલાં પુસ્તકોનો જાહેર સ્વીકાર અમે આ અંકમાં
કરી શકતા નથી.—ઉપતંત્રી.

અંબાલાલ

એ તો અતિજ સામાન્ય સુધારો.

નરેત્રમ

“પણ તે વ્યાં લગી માણસે અગ્નિની શોધ કરી ન હોય, તેને કાણમાં ગખતાં આવડયું ન હોય ત્યાં લગી કેમ થાય ?

મોહન

તે પણ ખરું, અને ઉપરાંત વિધિવિધ વ્યવસ્થા અન્યને પરંપરા સંબંધ જાણુવો-અને તે સમય મુજબ તેને અનુક્રમે જોડવા એમાં પણ વિજ્ઞાનનો વધારો નથી દેખાતો ? તરિયાન જરૂરનું જગાવવા પ્રથમ આવે : ખટ્ટી તેને ઉત્તરવા આંલદાન રૂપ છુંડવાનું ; ખટ્ટી તેને તૃપ્ત કરવા પકવાન, અને હંચટ આહુનિરૂપ-માલદાન રૂપ-મિષ્ટાન ! અને શાંત થએલા સમી રહેલા અગ્નિદેવને આખરની શાંતિરૂપ શીતોપચારક મતે તો એ વિધિમાં ઘણુંએ જોવાનું શોધવાનું કાગે છે.

મધુરી

પણ એ કૌ મુદ્દક-કેપક દષ્ટિએ નિરાકરણ કયું એમ નથી લાગતું ! માત્ર શારીરિક લાભજ સંભાળ્યા.

નરેત્રમ

જોગ્યવિધિમાં લગી ખીજ કયા જાળ વળવવાના હોય ?

મોહન

‘વર્ણાગ્નિ દેવ. માત્ર એટલો શરીરપુણ્ય અને જોગ્ય પ્રક્રિયાના વિચાર કરવો હોય તો તો મીરીસ નરેત્રમ કહે છે તેમ મુદ્દક દષ્ટિ પ્રધાન થાય. [મધુરીને] પણ બહેન, સુધરેલા સમાજમાં આદારદિયા એકાતમાં સામાન્યતઃ નથી કરાતી, એ તો તમે જાણો છોને ? [મધુરી તેના સામુ જોઈ માથું દલાવી દા પાડે છે.] એટલે આદારદિયા દરમ્યાન ઉપ-જોગ્યતા વિધિમાં ચક્રમ શ્રદ્ધિ પૂર્ણ દેખાશે.

માયાવતી

તે કેમ ?

મોહન

કારણ એવી ત્રિવિધી આંતરિક ભાવ ઉત્તેજ્ય, હૃદય સંતોષાય ; આત્મા રીઝાય-અને સાથે શરીર પણ મોવાય. બંધબેસતાં સમયો-નુચિત શણગાર કે રચના, પોશાક વાતચીત એ કૌ સર્વાંશો અત્યુત્તમ આસ્વાદ્ય આપવાનેજ સુધરેલા સમાજ જોડવા પ્રયત્ન કરે છે. [હાયમાં શરજત લારેલો ખીજોરી કાચનો ગ્લાસ કાઢ તેમાંથી પુષ્પ સામે બુલે છે.] સર્વોત્તમ જોગ્યતામાં તો આ પીવાના પદાર્થના રંગને સ્વાદથી કરી જોગ્યને મજેલી મંડળીમાં એક પણ વ્યક્તિ, એક પણ વિચાર, એક પણ વસ્તુ રધાનક્રમ ન હોવી જોઈએ. [શરજનનો છુંટો જરી ગ્લાસ પાછો મુટી દે છે.] રંગમાં, રાગમાં, પાટમાં, ગાનમાં, તાનમાં, તેજમાં, દેતમાં, હવામાં, ભાવમાં અણ માત્ર પણ આધિક નહીં કે અધુરું પણ નહીં જોઈએ.

[મોહન અડી ખસાય થાય છે. કૌ હસે છે. પુનઃ આરામશુદ્ધ હીવાનખાતામાં જઈ બેસે છે-અર્થ મુખવાસ લે છે. તોફાને બાજનશુદ્ધતા સંચોજક દ્વાર બંધ કરી દે છે.]

અંબાલાલ શેડ ગાંધીજીના કહેવાતા કાય પર આરામથી બેસે છે. મોહનને મન તો નથી.-પણ રિતેક ખાતર ન મુટકે તેની પાસે બેસે છે; બાજન વેળા તો આનાથાસે તેના સંદેવાસથી દૂર પડી દી. એટલે હવે તેનો બદલો લેવા આદની હોય તેમ માયાવતી મોહનની પાસે ખુરશી લાવી બેસે છે. મધુરી અને પુષ્પા ગાંધીજીની ખાતી છબી નીચેના નિરામણ પર બેસે છે : પુષ્પા પાન-ખીટાં બનાવે છે. મધુરી તેને સંઘાય કરે છે. નરેત્રમ વચ્ચેના મદ્રાખાની મૂર્તિને અડતી હંમે રહે છે. ।

[આ સંલેખ નારકનો બીજો ભાગ આવના અંકમાં]

છે. મારા હૃદયના સુરેસુરા થઇ જાય છે. હવે એ કાંત મારે મન એક પંચુરુપ-જેનો સદવાસ કરવો એ પણ મારી મુનસરીની બહાર ગણાય તેવો એક પરાયો પુરુષ-ધણ પડ્યો છે. મારાથી તે સુખનાં સ્વપ્નો લોપ પામતાં જોઇ શકાતા નથી. તેનો લોપ મારાથી કહી પણ શકાતો નથી. છતાં મારી તમામ ઉમેદોને લાન મારીને, રસ અને પ્રણયની કુઆમા કુઆ લાવનાઓ તરછોડીને, મારે ન છુટકે શ તો મારા લાગ્ય થોગે, કે કાં તો કાંતના કમનસીમે મારે મારું જીવન કાંઈક ખીજી બ્યક્તિને અર્પણ કરવું પડે છે.”

તેનો શ્વાસ જોડમાં શ્વાસનો દનો. તેના હૃદયના ધબકારા સ્પષ્ટ જણાતા. તે આગળ બોલી: “પણ સુરેશ! તારી સલાહ વિના હું મારા નિષ્ક્રિય મોક્ષમ નિશ્ચયનું રૂપ આપી શકતી નથી.”

“પણ છે શું તે નો ખુલાસાથી કહે ?” મેં બીમાસણમાં પૂછ્યું.

“સુરેશ! હું તેજ કહેવા માગુ છું. સ્વીકૃતિ જીવન મેં ધુળધાણી કર્યું છે. તે હવે મન નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. તેને ખાવા-ધાન્ય નથી, કમાવા સાધન નથી, પરણવા જો નથી. જગતમાં એની માતા વિના એનું બીજું કોઈ જ અંગત સચું નથી. તે દુઃખમાં ઉછર્યો છે અને સુખના દવાડા આગળ ત્યારે મારે માટે તેણે બલિદાન આપ્યું છે. નેન પણ એક માણસ તરીકે ધણી કમિટો છે. તે પણ તેના બાપની ગણેલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવી, કોઇ ધરરણુ સ્ત્રી સાથે સંસાર માંડી, માતાને ધણપણમાં સુખી કરવા દબ્બજો. પણ હવે તેનો જમણો હાથ અને એક આંખ ગયાં છે, અપંગ થયા પછી તેની આસાની

અસરત પુરી પડી છે. તેણે મારી પાસે મારા હાથની માંગણી કરી છે. મેં તેને હજી કે પણ જવાબ દીધો નથી. સુરેશ! હું જન્મકાંતમાં પણ તેના ઝણમાંથી મુક્ત થઇ શકું તેમ નથી. મારે ગમે તે બોગે પણ, એક જાતના ધર્મને ખાતર. તેની જોડે પરણવું જોઈએ. હું તેની જોડે પરણીશ, તેની અને તેની માતાની સેવા કરીશ; મારી હોશ તેને અર્પણ કરીશ અને એકનિશ્ચયી પતિવ્રત ધર્મ હું પાળીશ. એ વ્રતમાં જીવન શુષ્ક થઇ જશે તો પણ હું પરવા નહીં કરું. કામણ વ્રત તો કહેરજ હોય. પણ જ્યારે મારા કાંતની મુનિ મારી સમક્ષ ખડી થાય છે ત્યારે.....ત્યારે સુરેશ! હું તને શું કહું? ત્યારે તો મારા શરીરનાં બધાં જ અંધનો તુટરા લાગે છે. ત્યારે મારા આત્માની જ્યોત જળે છે. મને દાહ થાય છે. મારાથી તે વ્યથા સહેવાતી નથી. અંધમ કરવાના મારા તમામ યત્નો ફોગટ જાય છે. સુરેશ! તે બીચારાના જીવનને પણ ધુળમાં મેળવવું પડશે. તેના સુખનો હમેશને માટે અંત આવશે.”

તેની આંખમાંથી અશ્રુનિંદુ ટપકવા લાગ્યાં. તેને રડતી મેં ઘણું વર્ગે બંધ. મારાથી પણ તેનું દુઃખ બમી શકાયું નહીં. મારી આંખમાં આંધારો આંધુ મેં મોં ફેરવી લુછી નાંખ્યાં.

થોડી વારે તે ફરી બોલી: “સુરેશ! મેં જે નિષ્ક્રિય કર્યો છે તે ભયંકર છે. તેને લીધે રસના આગરને સાગર ગોપાલ જરી પણ મને બીજો કોઇ માર્ગ જડતો નથી. તું તે ખતાવી શકે તેમ હોય તો મને જલ્દી ખતાવ.”

“કિશોરી! એમ આકળી ના જાન. એ તો જીવનનો સરો છે. તેમાં આકળાપણું કશું ન આવે. ધીરજથી બધી જાતનો વિચાર

એવી નહીં હોય ત્યારે આગાધ દુઃખમાં પલ્લ નાચું રમરમ મને શાંતિ નહીં આપે. પણ કાંત ! દુનીયાની નગરે, દુનીયાના કાલુગોની નગરે મારે મન હવેથી તું એક પગથો પુરુષ છે.”

“હજુ હું પગથો નથી થયો-હજુ મેં તારા નિશ્ચયને બદલી નથી આપી-ને આગાધ તું મારો પામે આવ. જન-માંતરના વિયોગ પહેલાં. મારા રસના અમુદો મુકાઇ જાય ને આગાધ, મારા સત્વના અંશઅશની ખાખ થઇ જાય તે આગાધ-ગંત એક આલિંગન કંઠ્યા દે. કિશોરી 'તું' સદાની મારી તે મારીજ રહેવાની.”

બંને જણ ઉઠ્યા ય. ગયાં. તેણે કિશોરી-ને હૃદય માથે આપી. બંનેનાં હૃદયો બેસથી ધડકનાં દનાં. વિશુત્તપ્રવાહ માફક બંનેના હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બ પ્રસરી રહી. મીનીટો મુધી તેઓ એકરિયનિમાં રહ્યાં. અને તે ગાઝ આલિંગન પછી કાંતે તેના અધર પર એક ચંચળ કયુ.”

તેઓ છુટાં થયા. કિશોરીએ પુછ્યું : “દરે રમ છે ?”

“તારો ઇચ્છા એજ મારી હજી. હજર તારું અને સ્વીદિતુ કલ્યાણ કરો.”

કિશોરી આંસી નીકળી કાંત પાછળ બેઠો. તેણે પણ દાર બહાર જતા પાછળ નગર ફેરવીને બેસું નોં કાંત ખુશ્મીમાં ઢળી પડ્યો દતો. આવ બધાં હૃદયે, કાંત સંજયી

મંદણ પધારીએ હોય તે વખતે જેવી રિયાત આપણા હૃદયની હોય છે તેવીજ રિયનિ અનુભવતી તે મને કે કમને પોતાના અનંત છાનના સાથી પોતાનાં આત્મવિશ્વાસના વિષાતાને સાં દુઃખ અને નિરાશાના ઉડા કુવામાં, હુજતો, તરફકતો મુઠ્ઠી સાંસી નીકળી. પણ કું કરે ? ધર્મનાં વત એવાંજ હોય છે.

૭

આરેક દિવસ પછી હું મારા ટ્રેન પર કેટલાક કાર્ગનપેપરો અને મુદામુદા માણસોના અંશુકાની જાપોવાળા કેટલાક કાગળો લઈ બેઠો દતો. પામે મંધકનો તેજમ ભરેલાં પ્લાસો પડ્યો દતો. હું સ્ફુર્ભશ્ચ કથી કેટલીક તપાસ કરતો દતો. તેવામાં દાર ઉધડ્યુ અને કિશોરી આવી. તેનું મુખ આગાધ જેવુંજ આનંદી દતું. તણે કું બન્યુંજ ના હોય તેમ તેના મુખ પરથી જણાતું. તેણે રવીંદ્રને લા પાડી દીધી હતી અને તેમના લગ્ન પણ થોડાજ મગમમાં થવાની વધી હતી.

તેણે દાખલ થઈ મને કહ્યું : “સુરેશ ! આજ દિવા મારે ત્યાં આવવાની છે. તે ઉંક જમીને જવાની છે. તું જરૂર પાંચ, સાડા પાંચે આવજો હોં.”

“કાણુ ? ક્યા ?” હું આશ્ચર્યમાં તેના સામે જોઈ રહ્યો.

“રોડોડ ! રોડોડ ! આ દાયતાળી મોંઘી પડશે હોં !”

પણ સાગરનો ઘોરો તો જંગલ વટાવી અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો.

મણિધર અને નદી સાં મુઠીજ મુવાળા લાગે છે. એ જાગ્યા, એટલે એની નજરમાંથી અગ્નિના તણખા ખરે છે, પ્રચંડ ટુંકાડા ને દળાદળ ઝેર પડે છે. સાગરે તો પોતાની સીતાનું દરણ ક્યું પણ કલ્યાણસિદ્ધ રાજપુત બચ્ચો હતો. અને તેના હૃદયમાં સુતેસો મણિધર અને ટુંકવાટ મારતો ઉમે થઈ ગયો. રામપુરામાં દણ તો પાંખા પાંખા પાતેતરમાંથી, કાષ્ટદિવસ નદી ને આજે સજ્જન જરાજરા શરમાઈને નીચે નજર નાંખે છે. દણ તો પેલા મીડિળવાળા મંગળમુતનું કંકુ ખપું નથી અને દણ તો સજ્જનની જીની મેંદીના રંગ જેવી કસુંબજ પાની પર રામપુરાની રજ પણ ચોટી નથી, સાં તેના પાદરમાં નગારે ધાવ ચાલે છે. ને રાજપુતનાં લોહી ઉછળીઉછળી ને કુદે તેવાં રણશીંગડા કુંકાય છે. મીડિળવાળા દાયે તલ્લવાર લેવી એ તો રાજપુતોનો જુનો મેવાડી ધર્મ છે. કલ્યાણસિદ્ધ દોડો પોતાના તણસે હાડા રાજપુતો લઈને રામપુરા પર ધસ્યો આવે છે, એવા સમાચાર મળતાંજ રોડોડોને બેગા કરવા માટે રામપુરામાં રણશીંગડું કુંકાયું. મોરલી વાગે ને અસહ્ય મણિધર જેમ જાગીને ડોરે, તેમ રણવેલા રાજપુતનું લોહી, રણશીંગડું સંભળતાં ઉછળે છે. દોડસો રોડોડ બેગા થયા, ને પોતાના નાચકની રાહ જોવા લાગ્યા.

એ નાચક રાજપુતાણી પાસે ઉમે હતો. સજ્જન આજ દિવસ મુઠી તલ્લવાર લઈને ધુમતી, આજે તો તેણે, પોતાના દાયે

સાગરને તલ્લવાર બંધાવી. સજ્જનના ચહેરા પર આજે કેસરી રંગની છાંટ છે ને તેમાંથી શૌર્યને બદલે સૌંદર્યની ફારમ છુટે છે. નવવધુના ચહેરા પર જે મોહક લાલી હોય ને ત્યાં ખીલી રહી છે, ત્યાં રસમયો સીતારનું સંગીત ઉઠ્યું છે અને પેલા બે દોડો ઉપર પ્રેમનો નશો ને સારાજનો રંગ છે. પણ રાજપુત-પોતાના મીડિળવાળા દાયે તેની સામે એક દૃષ્ટિ કરી ને લડવા ચાલ્યો. સજ્જન એને આરણ્ય મુઠી વળાવા ગઈ, આરણ્યને દાય અડકાડીને તે ત્યાંજ ઉભી રહી. રાજપુત આગળ વધ્યો. સજ્જનને એને ટુંકા પણ હૃદય સોંસરો નીકળે તેવો સંદેશો આપ્યો:

“મારા સમ ! જોજો હોં. કેસરીનો ધમ મુકતો નદી. તારી સીતા આંહી નદી મળે તો સુરંગગાને કાંઈ સાખી ઉભી રહેશે !”

રાજપુત પોતાના ઘેડાપર બેસીને ચાલ્યો ગયો ને તે નજરમાંથી અદૃશ્ય થયો, એટલે સજ્જન પાછી વળી.

હાડા અને રોડોડ મળ્યા. કલ્યાણ અને સાગર, ઉછળતી તલ્લવારે બેટવા. જણે રક્ષા તાર સ્થાપવો હોય તેમ તુમ્મલ મુદ્ધ મળ્યું કલ્યાણસિદ્ધ એક વખત તો સાગરની તલ્લવાર નીચે પડકાયો, પણ ધર્મયુદ્ધના આગ્રહી રાજપુતે તેને અચાચ્યો. આ અચાવ તેને મૃત્યુ કરતાં વધારે ભયંકર લાગ્યો, એટલે તે તરતજ પાછો લડાઈમાં ધુમવાં માંડ્યો.

પણ હાડાની સંખ્યા વધારે હતી. વણક રોડોડે તો મરતાં, પહેલાં જખ્મે હાડા લીધા તો પણ પચાસ હાડા વધ્યા. આથમતી સંખ્યાના આજ સોનેરી રંગમાં, કુંકમના યાજ જેવો પૃથ્વી માનાએ રાજપુતોના લોહીનો યાજ થયો. એકેએક રોડોડ કપાઈ પડ્યો હતો, ને

માત્ર માત્ર એકલો છેવટે કાઠ માથી ન રહ્યો
 સારે-જગજગ અધારનો લાલ લઈ, રણસેન-
 માથી પાઠો ફર્યો હતો દાઢા માત્ર વણસોમાથી
 પચાસ જવના રથા. રાત્રિ ને ગજુમિમાળ
 ગાળવાનો નિશ્ચય ફરી કલ્પાલુમિદે આજ
 તંત્રું નંખાવ્યો.

માત્ર થોડી વાગ સુધી અધારામા
 જગજગમા છુપાઈ રહ્યો સારે તરફ તમગની
 એક અરખી ધીંધીઆગી એલી રહી હતી દૂર
 દૂર રણસેન પાને માઆળીઆ માલુનના
 નશીબ પર રડના હતા ને ગતિના રાજ્ય સુરડ
 રીતપ બીજાને પોતાના સગીનનું અગિમાન
 ચડે તેનું હતું નહીં ને વખને રાગડ, જગપ
 માથી નીકળ્યો. ધીમે એવના પાદ્યઓની
 રમ્મે થ- ને નુપસુપ આલ્યો મયો તેનું દરેક
 પગનું ધીનું પડનું હતું ને તમેલા નેણ પર
 અફમાલનો જાગ ચડી એકો હતો ને ગમપુડ
 તરફ ચાલ્યો.

ગજપુતાણી સીતમાર્ગી નેણે પોતાના લગ્ના
 દગમગના દીવા જોયા પેલી બારીમાર્ગી
 અજગજ એકીરંગે આ પથ ઉપર નજર
 રાખતી એકી દરો ને એને સાતપું અને
 અજગજમા મુનેલા દોહસો રાજપુતો સાજપાં
 સન્નજનનો સીતારા તો તેણે સાતપયો દત્તે
 પખુ તેની આખનું તેજ પજુ તેણે જોયું હતું.
 એ તેજને પોતાની છાયા વનવી વાગ્યો, એવી
 ગમમત્ર તેના હૃદયમા હતી

પખુ આજે દણ ચોરીથી કિતબાંતો નવો
 રમ, રાજપુતાણીને નરમ બનાવશે, ને તે
 પાનાને એકનેજ બચેયો જોઈ. આનું
 આરતી, તેને ચોરી પડશે. એ પ્રેમની કક્ષમા
 પખુ તેને લેતી હતી. તે ખડકતે હડપે ધરના
 ઉખમ પાસે હોમો આપણું બધું હતું, ને

થકો આપના તે એવાજ બળથી સામે
 થકુ સાગરનો હાથ ફુગ્યો આરણને દોહડા
 તેનો હાથ કપડયો નહીં રાજપુત ગમમીન
 અને મંનીર બની ત્યા હોમો શોક, પ્રેમ ને
 ગાળીય-એ તખુ પ્રવાહ તેના હૃદયમા આવી
 રહ્યા હતા અને તેણે નનવારની કુદા
 આજુ ફેરવું.

અરખી એક જાન દીમતબયો અવા
 આરખો 'પજુ છે' અવાજ તેને તેની સીતાનો
 હતો. રાજપુતાણી હૃદયમા એક પ્રેમનો વેગ
 પ્રવગ બની રહ્યો

'સીતા, દેવી' એ તો હું તારો 'રા
 જુ' રાજપુતાણીનો અવાજ આજો એક
 હૃદયના કડકા થાય એવી મક્કમના હતી.
 નહાઈનું તુ થકુ છે ?

રાજપુતાણી પગથી માથા સુધી, પરસે
 વગી મયો, તેનું ઉજળું પોલી એકદમ દ
 રહી ચકુ

આપણે હાથો પજુ દોહમો મોહ લ
 ગજુસેનમા પડ્યા છે એક હું ઉડ્યો બચ્યો.
 અડમો કાઢના થપ પજુ સાજ છે. સગમ
 જ્યારે કાઠ ન બંધુ સાથે માત્ર એક દ
 નાશ મોટજ પાઠો આગ્યો છુ દેવી સીતા
 બારણુ ખોલી દે !

રાજપુતાણીના અડગ નિશ્ચય પર કોઈ
 રત ચકુ લાગ્યું.

'કોને મારે' તેણે મક્કમ અવાજમાં
 કહ્યું "

"હું મામર છું. તારો ગમ."

'મારો-રામ' 'મારે રામ' નથી
 જનાંથી તુ નાસી આવ્યો છે, તે અજગજ

! અચારે પોતાના ભાઈઓની સાથે મરણ પછીની મીઠી ગોદમાં મુતો દશે.

માગે સાગર કાંતો રતનની હોળ લઇને આવ્યો હતો, અથવા તો ને નગ આવે.”

“તું મને અચારે આશ્રયની પણ ના પાડે છે! નગન! આવી દહીંલાઈ તું કેમ કરે છે?—હું તારો સ્વામી—હજી આજેજ આપણે...”

“મારો સ્વામી તો અમર હોય છે. દોડ્યો માણસ પર મૃત્યુનો દાય કરતો હોય ત્યારે ને આજી જીવત મૃત્યુ મારે પાછો ન કરે. મારો સ્વામી તારા જેવો બીરુ ન હોય. આ હૃદયમાં તારા સાદૃશ્ય કે મુંઝવે પડ્યમ વાગનાં નથી. આ નિઘવાન્નવવધુના ઘર પાસેથી તું દૂર ચા. માગે જીવત મૃત્યુ પામેજા સ્વામીને કેમ અમરતા શીખવાડવી એ હું સારી પેઠે જાણું છું. જા પરંદેશી! બીજે જા.”

સાંકડાનું હૃદય તેના હૃદય શબ્દોથી ધ્રુજી ઉઠ્યું. રાજપુતાણીના તીરવભાઈ સંબોધી તેને પોતાની નાનમ લાગી. એની પાસ ને પુરુષ શરમાયો. રાજપુતાણી તેને અમરતાનો પાઠ પઢાવવા નીકળી હતી એ તત્કાલ પાછા પાછો ને મુજબો. સજ્જનના સ્વભાવનાં તે આરી પેઠે જાણતો હતો એ દુષ્કર્મથીજ રાજપુતાણીનો સ્વભાવ ધાવીને ફેરો હતી. કેમકીયાં એ જીવ્યુતનો ધમ : ને વંદર એ રાજપુતાણીનો ધર્મ, તેની ગરગયા બંધોં હતો. સાગરને સજ્જનનાં જીવનનો ભય લાગ્યો. તેણે પારણાપર ફરી નજવારની મુઠાં દેહી. પણ અંદરથી જવાબ આવ્યો નહીં. સાગરે અધા બળથી પારણું દેહ્યું, પણ ને મજબુત હતું. રાજપુતાણીને ભોલાવી, પણ ત્યાં કોઈ દાનુંજ નહોતું ફરી પાછાં દેહ્યું ને એક માટા

અવજ સાથે તે કડકધુસ નીચે પડ્યું. સાગર અંદર ઘર્યો પણ અંદર સજ્જન હતી નહીં. તેનું હૃદય સજ્જનનાં જીવન માટે ધ્રુજવા લાગ્યું. તે બીજા ઓરડામાં ગયો. સજ્જન ત્યાં હતી નહીં, પણ રોની કકળતી દારીએ તેને સામેનો ઓરડો દેખાડ્યો. ઝળાંઝળાં થતા અગ્નિથી ઓરડો તેજતેજ ભર્યો યથ ગયો હતો. આ અંદરની ચિતા પર રાજપુતાણી ઉભી હતી. અગ્નિના ભાકા વચ્ચેથી મંજીતનો રાખ સ્વર આવતો તે જોઈ રાજપુત ધંબો ગયો.

સજ્જન શાંત ચિત્તે ગામ : હી હતી:

અગત અગ, રાજો લાજ દમરી...

* * *

જેમ ચિતાધાક ભરમ ફેર મન,

દમ સખ સખા તિહારી. અગત.

સ્વર અધ પડ્યો.

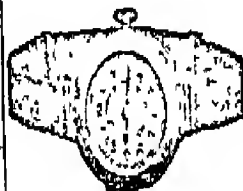
અગ્નિ તેને ચારે તરફથી ઘીટવા, લાગ્યો.

મીઠાં અંદરનાં શાકડાં ભરમ સજ્જનનાં હતા, અને તેની વચ્ચે સજ્જનની અડગ મન્ય મતિ ઉભી હતી. અગ્નિમાંથી કોઈ તેજની રેખા નીકળતી હોય એવી તે શાંત હતી.

રાજપુત તેના તરફ દોડ્યો. પણ તેણે શાંતિથી પોતાનો દાય ઉઘો કરી તેને ઉભો રાખી દીધો. સાગર તેના તરફ જોઈ રહ્યો.

આખા અંદરમાં કાત જળ્યાએ દુઃખનો લીસોટો માથું પર ડાઘ કરવા જેટલો પણ નહતો. તેની આંખમાંથી વીજળી અંદરે તેમ એકધું નેજ ઝરતું હતું. એવી અડગ મોહક ઝટાથી ને કબી હતી કે તેની નીચે અગ્નિ બળે છે એ વાત પર તેનું હૃદય દર્તતું નહીં. તેનાં કપડાં ભરમ મગમગી હૃદયોં હતાં.

૬૦ વર્ષસની જુની અને અનુભવી દુકાન
સાનું અને રકાડિ ઘડીઆળો મેળવવાનું
માનીતું મથક

પત્રારો અને ખાતરી હોય

અમારે ત્યાં હમેશાં હરેક મેકેટના ખીનાના તથા
દાંથે બાંધવાના નીકલ, ચાંદી તથા મોજના અપનુન્ટેટ
ફેશનના જુદા જુદા ગેપના કલેક્ટમ તથા ટાઇમપીન
જોડે પણ અબાન્ટ કોફેશન બાવર્થો મળશે

રીપીરીંગ કામ
પણ આરોજ
કારીગરીના દાંથે

ખુદ અમારી ફેબ્રિકેશન ફેક્શન ફરી આપવામાં આવશે.

મોટા કલેક્ટમ માટે ઓર્ડર માથે ૨૦ ટકા મોઝનવુ.

મોહનદાસ કમ્પાની

Telephone 5625

Telegrams Clock Tower

મધાદેવી પોલીસી બાજુમાં, મુબારક નં. ૨

વાળની સુંદરતા અને વધારો કરવા માટે

કામીનીઆ ઓઈલને ઉપયોગ કરે

વાળની છુલમુલતી વધારવામાં, મુંદર, હીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, જે તેવી ફેશનમાં રાખવામાં અને વાળનો વધારો કરવામાં કાર્મીનીઆ ઓઈલ ઘણી જ કામગીરી મદદ આપે છે. મગજને પાન ઘસી કંઈક આપે છે. સુખધર્મો ઘણાં મંદુર છે. એક વખત વાપરી ખાતરી કરો.

डीमंत आ. १ नो. २. १-०-०, ३ आटकीना रु. २-१०-०;

પૌષ્ટિક પરીક્ષા શુદ્ધ.

ખંરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓદ'કજ માંગલે અને લેગે.

શ્રીજં લેતા ના.

એવંજેલો ઇસિઅન દ્વારા એલ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામસ્જીદ, ૩૨૩ નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુના વાપરી જુઓ
તમારું પસંદગી પામેલું પરિચય

ચોટો દીલ બહાર (૨૦૨૨)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફેવ થોડાં ટીપાં (few drops) રુમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચમેલી અને મોગરાનાં ફુલોની સાથે સરખાવી લુવો, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને પણ આટો દીવ બહારનીજ બેઠ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં સેટોમાં પૈસા ખરચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાતી કરજો. આટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગંધી કાર્ડ એક આનો, ગોપ્ટેજ પેઈંગ લુદ્ડં.

એંગ્લો ઇન્ડિયન ફગ એન્ડ કેમીકલ લિ.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ ટ્રેક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જિનમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કૃપન

અંગ્રેજી કોપી અંગ્રેજી કોપી કંપની: નં. ૧૫૫, જુમા મસજિદ
ડેર નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જાત એક શીશી નમૂનાની એટલે દીકરાદાર (રજીસ્ટર)ની નીચેને ટેકાએ મોટલી આપમે.
પ્રપાત્ત ખર્ચ માટે એક આનાનો રજાંખ બીડેલ છે. (રજાંખ જરૂર બીડવો).

१।३।

தேசம்

તેને બપોથી વસ્ત્ર ને દુઃખથી મ્હની જોઈ
ને મહાનુભાવ તપસ્વીના અંતઃકર્ણમાં દયાનો
સંચાર થયો. ૧૧૯

કંકુ ઉવાચઃ

હં અપ્સરા! રાત્રે ને દિવસ આનંદ કરતાં
આપણે કાલ નિગંબન કર્યો છે. હે સુંદરી!
દેવલોકમાં ઈંદને તો અનંદ સાથી છે. તું મારી
એકલી સહચરી છે. મારે મ્હીન. ૧૨૦

પરાશર ઉવાચઃ

નિર્ણય કરવાને અશક્ત એવા અતિથિ
મનની અપ્સરાએ આખરે કંકુમુનિની સાથેજ
રહેવાનો, અને ઈંદના કોપની અવગણના
કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ૧૨૧

હે મૈત્રેય! આ કપરથી ત્રી ગતિનાં
ચારિત્ર્યની તને પુરુષી માલીની મળ્યાં. હે
તપોધન! ઈંદની પ્રાપ્તિ જવાનું મુકી ને અપ્સરા
મુનિનું અધઃપતન નાથરા તેની પાસેજ
રહી. ૧૨૨

ત્યાર પછી પંડુસાની માફક એક બીજામાજ
જેમનું હવન સમાપ્ત છે એવા ને વરુષ
અને અપ્સરા સ્વેચ્છાએ પિદાર કરનાં
દવાં. ૧૨૩

મૈત્રેય ઉવાચઃ

હે મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ! ત્યાર પછી એ
એતું શું થયું ને અમને કહો. એ વૃત્તાત
સંભળવાને અમે આતુર થયા છીએ. પ્રસન્ન
થાઓ હે પરાશર! ૧૨૪

પરાશર ઉવાચઃ

* પછે સમય વીત્યા પછી એક દિવસ તે
મુનિ ઝપાટા બંધ પોતાની ઝુપડીમાંથી બહાર
નીકળ્યા તે વખતે પ્રસોયાએ પુછ્યું કે આપ
ક્યાં જાઓ છો? ૧૨૫

કંકુ ઉવાચઃ

હે પ્રિયે! મુનિ અરન થરા માંડ્યા છે
એટલે મારે મંધોપાસના કરવી જોઈએ.
તપસ્વી પોતાનાં નિત્યકર્મ ન કરે તો તેના
કર્મની સદેવ લોપ થાય છે એમ શાસ્ત્રોનું
વચન છે. ૧૨૬

પરાશર ઉવાચઃ

કંકુમુનિનાં આ વગન શ્રંગળ કરનારી તે
અપ્સરા પ્રસોયા મદ-આલસજર નંપતોને
નિર્દોષ જોમ કમલ વિકસાવે તેમ વિકસાવી આ
પ્રમાણે દસીને તેમને સમોધી રહી. ૧૨૭

પ્રસોયા ઉવાચઃ

હે મર્વશાસ્ત્રને જાણનાર! શું આજેજ
તેમને નંધ્યાકાળ આવી એમ દેખો છે? ખરું
છે ભગવન! કેટલાએ વર્ષો વીત્યા છતાં તમને
એકજ દિવસ થયો એમ લાગ્યું. એ જોઈને
મને આશ્ચર્ય થાય છે. ૧૨૮

કંકુ ઉવાચઃ

હે વાદે! આજે પ્રાતઃકાલે તું નદીના તટે
કપર આવી હતી. અને ત્યાર પછી તું, મારા
આશ્રમમાં આવી અને અત્યારે સંધ્યાકાલ
થયો છે. છતાં તું અસત્ય કહી મારી મરકરી
શા માટે કરે છે? ૧૨૯

પ્રસોયા ઉવાચઃ

હે જ્ઞાનનાં હું પ્રાતઃકાલે આવી એ નમારું
વચન થયાથું છે પણ તે પ્રાતઃકાલે આજે
એકરો વર્ષ વીતી ગયા. હે મુનિ! પ્રેમના ઉલ્લાસ-
માં એકરો વર્ષ સહુજર લાગે છે. ૧૩૦

પરાશર ઉવાચઃ

તે અજ્ઞાનનાં આ પ્રમાણે જોડતી માંભળી
તપોધન તે મુનિના હૃદયમાં ભય ઉત્પન્ન થયો
અને આ નારીને પાપે વિપવમુખમાં વર્ષો

મારા સ્વજનથી વીખુટી અને ઈંદ્રે જોતો
બહિષ્કાર કર્યો છે એવી હું નિરાધાર અને
નગર્ભા છું તે અત્યારે ક્યાં જાઉં ? ૧૪૨

પરાશર ઉવાચ :

અનુભાષિણી અમ્ભરાએ આ પ્રમાણે
મુનિ કોષ પશુ પકારે તેને રાખે એવા હેતુથી
આમ કપટી વચનો ઉચ્ચાર્યાં. ૧૪૩

કંકુ ઉવાચ :

હે કુષ્ટા ! નરક ગ્રામના માર્ગે જેવા
તાગ મંગથી વેદવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં સાધનભૂત
મારા બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રતને પિતાશ યથો છે,
જનાં તું આ પ્રમાણે કુષ્ટ સંભાળણુ
કરે છે. ૧૪૪ *

તેં મારા ગધા તપનો નાશ કરી નાંખ્યો
છે તેની તું કેવળ અદલાણુ એવી ભાગંકર
મોહની પેટીરૂપ છે. તને અનેકાનેક
ધિઃક્ષા : છે. ૧૪૫ *

સ્ત્રીથી અત્યંત એવા અને સ્ત્રી ખગર કે
નારી આવી કારી ને કુષ્ટ છે જનાં તેની
સંગરથી મારા જીવો તપાનિધિ પશુ આટલી
અધમા પ મેં છે ? ૧૪૬

હે સ્ત્રી ! મારા જેવા તપસ્વી જોડે ગાઢ
સંગ્રાધથી પુનિત થએલી તને હું મારા ક્રોધના
અર્થ વડે આગીને લગ્ન કરતો નથી. કારણ
કે સંજ્ઞન જોડે સાત પગલાં ચાલે તો પશુ
તે તેનો મિત્ર થાય છે, તો તું તો ઘણાં વર્ષો
રહી છે. ૧૪૭ *

હે પાપિની ! મને તારી કે તારા ગર્ભની
પરવા નથી. તારે જ્યાં જવાની ક્ષમ્ભા હોય
ત્યાં જા. તેં તારાં દાસભાવ, રૂપ ને ચેષ્ટા વડે
ગારુ અકંઠાયુ સાધ્યુ છે. ૧૪૮ *

પશુ હે પાપિની ! તારા ગર્ભથી તારા
જેવી અધમ અને પાપિની સ્ત્રીને વેલો
વધશે એમ હું મારા જ્ઞાનચક્ષુઓથી જોઈ
સકું છું, મારે લવિષ્યની પ્રમ્ભના ઉદ્ધાર અર્થે
હું તેમને સાવચેતી આપું છું. ૧૪૯

પરાશર ઉવાચ :

કર્મનું અને સ્ત્રીસ્વભાવનું પુરેપુરું જ્ઞાન
મેળવ્યું છે એવા મુનિ સ્ત્રીઓને આ પ્રમાણે
શાપ આપવા લાગ્યા. ૧૫૦

કંકુ ઉવાચ :

જ્યાંજ્યાં સ્ત્રી હશે ત્યાંજ્યાં ન કરનાં દાર
ઉધાડાં રહેશે; પિતાશ ધશે; અને કુદ્ધિને
નાશ થશે. ૧૫૧

જ્યાં સ્ત્રીનો સદવાન ધશે ત્યાં સુખ
જશે, જ્યાં સ્ત્રી પર પ્રીતિ ધશે ત્યાં બ્રહ્મ
ચર્ચ જશે, જ્યાં સ્ત્રી મેવા કરશે ત્યાં દેવદામન,
નીતિ, વ્રત જશે. જ્યાં સ્ત્રીનું દારય સંભાળાશે
ત્યાં બ્રહ્મજ્ઞાન અદૃષ્ટ ધશે. ૧૫૨

જે આત્માએ બ્રહ્મભવ રહેતું હોય
તેણે અવનરુ નહીં, કારણ કે સ્ત્રી વિના
અવતાર યશે નહીં અને જેણે અવનરી-શુદ્ધ
રહેતું હોય તેણે સદેહે આનંદની આશા
રાખી નહીં, કારણ કે સ્ત્રી સહેજાટથી
શ્વણિક આનંદ આપી શકે છે. ૧૫૩

જેણે બ્રહ્મવિદ્યા મેળવવી હોય, જેણે
મહા કાર્યારંભ કરવો હોય, જેણે જ્ઞાન અને
ધર્મ પ્રચારનાં હોય તેણે સ્ત્રીનો સંગ કરવો
નહીં, અને યથો તો તે રુચિર છે એમ
કદી કષ્ટિત કરવું નહીં. ૧૫૪

પરાશર ઉવાચ :

હે મૈત્રેય ! આ પ્રમાણે શાપ દષ્ટ પરમ
કૃપાળુ એવા કંકુમુનિએ તે કપટી અમ્ભરાને
જવાની આજ્ઞા કરી. ૧૫૫

• જાણિના ઉઝ સાપથી ત્રામતી, અને
પોતાનું પ્રયોજન નિપ્પલ થવાથી નિરાશ એથી
પ્રયોજ્યાએ નિરાધાર બની નિઃશ્વાસ પર
નિઃશ્વાસ નાખવા માંડ્યા ૧૫૧

હાણા વડોના આનંદથી પ્રિય થએલે એવો
આશ્રમ છેડત, મુનિથી તિરસ્કારએથી તે
અપ્સરાનું દહાય ફાળી જવા લાગ્યું. ૧૫૨

તે આશ્રમમાંથી ચાલ્યો જતા જે જગ્યાએ
તેની દૃષ્ટિ પડતી ત્યાંની રમણજી તેને તાત્પર્ય
થઈ આવતા અને તેમ થતા તેની આજોમાથી
અધુની ધારા વહેવા લાગી ૧૫૮

મિત્રેય ઉવાચ

હે પરશર! પછી મુનિથી તિરસ્કારએથી
પ્રયોજ્યાનું શુ થયું તે જાણે કહે કે જેથી
અમારી છતાંમા મતોપાય ૧૫૯

પરશર ઉવાચ

પ્રયોજ્યાની કથા પચાનપૂર્વક માહિતો
હે મિત્રેય! મુનિએ આ પ્રમાણે તિરસ્કાર
કર્ષો હોવાથી તે અપ્સરા સ્વર્ગમા જવાને
માટે અંતરીક્ષ ખાજે અમન કરવા
લાગી ૧૬૦

હા કપળની પોતાનું કાલ સાધવું
• જેનો સ્વભાવ છે એથી તે અપ્સરા નિઃશ્વાસ
નાખી દુઃખ થઈ હોય એમ આરે તરફ
જોતા લાગી ૧૬૧

સ્ત્રીઓના સ્વભાવથી અપરિચિત અને
કુકૃદ્ધનિની મદતા પારખવાને અશક્ત એવી
જહ્નુદિને તે અપ્સરાને આમ નિઃશ્વાસ લાગતી
જેવું આદંતા આતી, ૧૬૨

આ કપળી અપ્સરાનું આકર્ષક સામગ્રી
થકવાથી, અને જાણના કાપને દીધે કાપ

વ્યાકુળ થવાથી બોલે મેલ વડે મોડું
મંત્રાક્રુ ૧૬૩

મરતોએ બેસા મળી, મદ અને જેદ યુક્ત
સુમવાદથી હશે નિશ્ચા શોકપૂર્ણ કરી મુકી
અને વેગથી સરતી ગોમતી દ્વાર્દ અંતરની
જ્વળા અનુભવતી હાણવાર થબી રહી ૧૬૪

અપ્સરા જેમજેમ અંતરીક્ષમા જવા
લાગી તેમતેમ ભયથી તેના શરીરમા કષિએ
રથાપિતો વામ પરસેવા વાટે બહાર પડતા
માડયો ૧૬૫

તે ગભરાતા દિગ્દુઓને આર્દ એવી
પદ્મવક્રાશ્રિથી જહ્નુએ માથાબા અને
દુઃખીની મદદ કરતા તપ્ત થએલા વાયુએ
તે બિદુઓને બેસા કર્યા ૧૬૬

આંતના જેવું પરમ વશમ્બુ છે એવા એમે
પોતાના અજતમય વિરજોથી તે ગભાનું પોતામ્બુ
કુચું અને આ પ્રમાણે જ્ઞાનના ગર્ભાશયમાંથી
માર્ગિશા નામની અપૂર્વ કથા કંપન
થઈ ૧૬૭

એમે આ વાક્યેથી મારિયાને દશ પ્રયોજના
એને પરજીવી અને તેમાંથી દશ પ્રજાપતિ
જન્મ્યા જે જાત્રાના પુત્ર થયા. ૧૬૮

હે મિત્રેય! સ્ત્રીની અધમતા જે મમતા
તે અને સ્ત્રીનો જેવો ત્યાગ કર્યો છે એવા
મદ્દતમા કુકૃદ્ધનિ સહિતા એકાદી બેકતના
બની તિરસ્કારજે જપ, તપ, દમ કમથી આ
જવે મરેલા જેવા થઈ રહ્યા ૧૬૯.

હે મિત્રેય! મંત્રાર્તનાં સુખ ખજા ત્યાગી
મરેલાની મારફત જે રાત્રી જીવે છે તેનેજ
આવતા ભરતા સુખ મળે છે એમ વેદવિદાનું
પ્રમાણ છે. ૧૭૦

આ પ્રમાણે બધાં મુખનો ત્યાગ કરી,
પ્રમોદાના સહચારના સ્મરણરૂપી વિકારને
પણ વસ કરી, તપથી દેહ ગાળતા તે મુનિનો
આખરે વિષ્ણુ સોકમાં વાસ થયો. ૧૭૧

હે મૈત્રેય ! આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યના આઘ
પ્રતિપાદક, સ્ત્રીના દ્રેષ્ટ અને મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ
કહુમુનિનું આખ્યાન મેં તમને શ્રવણ કરાવ્યું.
એ આખ્યાનનું રહસ્ય હું હંકમાં કહું ને
સાંભળો. ૧૭૨

બધા હવે સ્ત્રીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.
બધા ક્ષણિક આનંદો એના સહચારથી પેદા
થાય છે. સ્ત્રીથીજ હવન છે એમ વિશુદ્ધો
કહી ગયા છે. ૧૭૩

માટે બ્રહ્મને પામનાર, તપને આદરનાર
સ્ત્રીઓ આ દેહે મૃત્યુસમાન હવન પસંદ
કરી સ્ત્રીનો સહાયે ત્યાગ કરવો હૃદિ છે. ૧૭૪

હતિ થી વિષ્ણુપુરાણે પ્રથમ અંશે પંચદશ
અધ્યાય અંતરગત કહું આખ્યાન સંપૂર્ણમ.

રેખા નં. ૫

ગુજરાતી પ્રોપ્રિયેટર મગાવી વાંચી જુઓ. એ રેખા નીચે વીમો લીધાથી હયાતીમાં
અને વળી હયાતી બાદ વીમાની રકમ મળે છે. તે શીવાય અનુકૂળ પડના બીજા
લાભ પણ હોય છે તે વાંચી જોવાથી બરાબર સમજાશે.

ત્રણ વર્ષ પ્રીમીયમ ભર્યા પછી જ્યાંસુધી સરકારેલું પહેલું લાંબુથી પોલીસી
રદ બાતલ થવાનો અંભવ નથી એટલે અર્ધજોપડીના પ્રસંગે તેનો લાભ લેવાથી
પ્રીમીયમ ભરવા બીજા કને કંઠીના નાણાં લેવા પડના નથી.

સુરત એજન્ટસ :

અમદાવાદ એજન્ટસ :

વડોદરા એજન્ટસ :

મહેતા અધરસં.

ત્રિવેદી એન્ડ કંપની.

એમ. એમ. ભટ્ટ.

ધી બ્રીટાનીઆ લાઇફ એસ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ.

રેડ એડ્રીસ : ૩૭-૩૮, ટેલરમસ સ્ટ્રીટ, ડાઉ, મુંબાઇ.

આનંદિત થાઉં છું. આપની પરવાનગીથી,
આજે રાત્રે હું એક મારું મનનું કાવ્ય ગાઇશ.
આ કાવ્યની રચના અને દર્શનસના બહાર-
માં ફરતાંફરતાં થઇ હતી.

* “લીલાળ ચૈલાં ચોકમાં.....”વાળું કાવ્ય
ગાય છે. લાલારુખ સ્તંભ યદને સાંભળ્યા-
ના કંઈ છે પણ ફક્તાદીન ગુસ્સે થાય છે,
અને કાવ્યને અતિ બાંધી હોય છે.

ફક્તાદીન

અરે! શું આ કવિતા છે? નમળા મગજ-
ની આ બનાવટ, ઉસ્તાદોની બનાવટ સામે
તો, મીસરના સ્થાપત્ય આગળ એક માટીના
કુંપક સમાન છે. આ નકાસા કાવ્યની બરાબર
કીમત આંખી સકાય તે માટે હું અત્રે ઉસ્તાદોના
કાવ્યોનું ઉપલક્ષ્ય અવલોકન કરી જવશ.....

લાલારુખ

બસા ફક્તાદીન! તમારે મારે ખાતર.
એટલી બધી મહેનત લેવાની કેંઈ જ જરૂર
નથી.

ફક્તાદીન

અત્રે ગવાએલું કાવ્ય નમાણુ હતું. તેમાં
શીરદોસ્તીની માફક સંગીતનું અરણ્ય નહોતું
કે તેમાં સાદીના જેવી ઝમક નહોતી. તેમાં જે
છુટ શીથેલી છે તે તો અદ્ભુત છે. દાખલા
તરીકે આ એકજ પંક્તિ જો.....

અંક ચોથો

ફક્તાદીન અને તેના એક સાથી તંબુમાં વાત કરતા હોય છે.

સાથી

[કેંક તિસ્કારથી તથા સુચક અવાજથી]

આ જુવાન કવિ શદ્દજાદીનો બહુ માનીતો
લાગે છે.

લાલારુખ

પણ આખાએ ચિત્રમાં જે મોહકતા
રહી છે તે તમે નથી જોઈ શકતા? મારા
માનનીય મિત્ર! તમારે કંઈક ટીકા ના કરવી
જોઈએ. કવિઓ બહુજ ખીકણ અને રીસાળ
હોય છે. ગંગા કીનારે ઉગનારી સુગંધી ઝાડી-
માંથી જેમ તેને કચરીને - સુગંધીદાર તેવ
કાઢવામાં આવે છે, તેમ કવિતામાંની મધુરતા
કદી જોઈ શકાતી નથી. કવિઓ તો કદરદાન
આગળ ખીસે છે અને ટીકાકાર આગળ
ખીસારા કરમાઈ જાય છે.

ફક્તાદીન

આ જુવાન માણસને નાહીમત કરી
નાંખવાનો મારો વિચાર નથી. જે એ પોતાના
કાવ્યોની દમ બરસે તો અને બહુજ આનંદ
થાય.

લાલારુખ

રાત બધી ગઇ છે, આપણે હવે વેરાઈ
જવશ્યે. [ફરામોઝ અને ફક્તાદીન જાય છે.
લાલારુખ તેના તપ્પીયા ઉપર પડે છે.] મારી
સ્વપ્ન વગરની રાતમાં અને સદાએ અંખના
કરાવે તેવું વળી એક વધુ ગાન આજે
સાંભળ્યું. શું તેનો મોહક અવાજ! વાંસળીથી
પણ કોમળ તેનો સુર! આહ ફરામોઝ!
[ઉઘી જાય છે.]

ફક્તાદીન અને તેના એક સાથી તંબુમાં વાત કરતા હોય છે.

સાથી

[કેંક તિસ્કારથી તથા સુચક અવાજથી]

આ જુવાન કવિ શદ્દજાદીનો બહુ માનીતો
લાગે છે.

ફક્તાદીન

હા. એ શદ્દજાદી પાસે વારંવાર જાય છે
અને દર વખતે વધારે ને વધારે કીમતવાન
થતો જાય છે. અને જો હું ના રોક તોનો

તે શાદળદીના તણુમાં બહુ વાર બેસી રહે.

સાથી

અને વળી શાદળદીના કથા વિના કેટલી હીમતથી તે એમની હજુરમાં બેસી ગયા દનો

ફદલાદીન

એ બહુજ ખુશ્ખીઓ માણસ થામે છે—
અને એની પામે કાચ તો તૈયારજ દોષ છે.
જે હું વચ્ચે પડી બધા ના કરોવતો દોન તોતો
મધરાજ સુધી એ ગાવાજ કરે

સાથી

(સચકનાથી) તમે શાદળદી તરફ ખ્યાન
આપીને જોયુ છે ?

ફદલાદીન

શાદળદી! હા, એ તો એના કાળોથી
અંતરજ ગયા છે !

સાથી

શુ ફકત કાળોથીજ ?

ફદલાદીન

તમે શુ કહેવા માગો છો ?

સાથી

કે નહીં. હું તો તમને એવડુ જુ
તમારે શીર શાદળદીની મહાજ રાખવો
મારે છે તમારે જરા વધારે જાણુ નહોતું
જોઈએ

ફદલાદીન

તમારી વાત સાચી છે. મને આ માણુન
નથી મમનો એ પ્રેમશાળોજ ગાય છે
દયકા મનના હયકાં માણુ.

સાથી

શાદળદીને તો સદેનચારે ધર્મપુનઃ-
નુંજ ખ્યાન કરના શીખવું છે. તેમના મન
ઉપર આા પ્રેમકાળોની અમર સારી ન
થાય.

ફદલાદીન

પણુ હું દવે આ બધું બટારીજ
હાથ આપજો કામીગ પદોથીએ એટલી
વાર છે. હું ત્યા આદશાદને આ દશમબેરની
બધી રાત જાણવીજ અને જો તેને મળ
નહીં થાય તો જાણુવુ કે એ આરાના રાત્રીમાં
અધિર છે. [બહુજ ધીમેથી જોલે છે]
પણુ જો સાબજ આ વાત ખીજત કોઈને
કાને જાય નહીં નૂજ તેની અધી તજવીજ
કરીજ તું છુપી રીતે એ બેજાણુ ઉપર
નજર રાખજે, અને જો એમનો સમય વધે
તો મને તરતજ ખબર કરજે

અને જાનુ નદાર જાય છે શાદળદી રાત્રે
કરી દેખાય છે ફરથી કે જીન સંજાણ
ઉ એરે તે શાવ જાતે રહે છે

શાદળદી આ વિચારમાં મરક થઈ નહુ તરફ
પાગે વગે છે

સાલાખખ

[સ્વચ્છ] તેના મધુરા અનાજથી માઈ
હાથ કેવુ જોરથી ધમકે છે! હા, એ પણ
મને આજ છે. આ માન મારે કાને પડ્યુ
એટલે તે વાતની ખાત્રી થા. એ જાનથી
કેટલો મતોફ છે! હું મારી આખી છંદગી
જગ એને! મધુરા અનાજ સાબજાજ કરીજ.
એને સુર કાને પડે છે ત્યારે હાથ ખ્યાનદથી
ઉજરાજ જાય છે એનું મધુર નુખ જોના તો
દય! મમાનો પણ નથી અરે! પણ હું આ
કેવું વિચારો કરે છુ / એક બેગમને સુષોવ
રીનખાતથી મારે વચિત થયું ના જોઈએ.
હું તો બોખારાના શાદળદીને વરેલી છુ.
મારથી ખીજ પુરવો વિચારજ કેમ થાય!
ફરમોઈ! હું દવે તારથી ફરજ પડીક
ઓઝો દાખવ વાય છે

ત્રીઓ

શાહનગરી સાહેબા! ફદલાદીન બહાર આવ્યા છે.

લાલારુખ

આવો, ફદલાદીન! મારા પિતાના વક્ત દાર સરદાર!

ફદલાદીન પ્રવેશ કરે છે.

ફદલાદીન

શાહનગરી! આપ કે નાદુરસ્ત છો? શું આપની સગવડમાં હું ખામી છે? આપ આટલાં શીક્ષાં કેમ છો? આજે સાંજે તમે શાથી આનંદ કરવા ઇચ્છો છો? હવે આપણે કાશ્મીરની તજદીક છીએ. આ કરાળા ભરી મુસાફરીનો જલ્દી અંત આવી જશે.

લાલારુખ

ફદલાદીન! મને આ મુંદર ખીણનો કેક ટતાંત કહો. આ ખીણ બહુજ રમણીય છે. મોટી રાગીને રહેવા લાયક જગા છે અહીં અંખાની કળીઓ કેવી સુવાસ કેલાવે છે! અહીં સવત્ર પવિત્ર શાંતિ પયરાએથી લાગે છે. હું તો આ સૌંદર્ય નીરખતાં કદી ચાકું નહીં એમ લાગે છે.

હુસનઆરા

શાહનગરી! મેં સાલવ્યું છે કે આદ્યાદ જહાંગીરની મળીતી બેગમ નુરમહાલને આ રથે બહુજ ગમતું હતું.

લાલારુખ

એમ કે! સારે તો મને નુરમહાલની બધી હકીકત કહો. ફદલાદીન! તમને તો એની બધી વાત ખબર હશે. એ ખુબસુરત બેગમની આ મુંદર રથે આવવાની હકીકત બહુજ રસપૂર્ણ હશે.

ફદલાદીન

એક વખતે એ વાત બધી મને યાદ હતી. પણ હવે તો હું બધી હકીકત બુલ્લી ગયો છું.

રોશનઆરા

ફરામોર્જને ખબર હશે. એને બોલાવો ને!

હુસનઆરા

હા. એ બહુ મુંદર રીતે બધી વાત કહેશે.

ત્રીઓ

ખરોખર ચાંચો એને બોલાવીએ.

રોશનઆરા જય છે અને ફરામોર્જને લઈને પ્રવેશ કરે છે.

રોશનઆરા

ફરામોર્જને તે વાત ખબર છે.

ફરામોર્જ

શાહનગરી! આપની રમથી મું સુસતાંના નુરમહાલ અને તેની પતિલક્ષિતની વાત કહીશ. [બેસે છે અને વાત શરુ કરે છે.] એકવાર વર્ષના અતિમુંદર સમયે, જ્યારે કાશ્મીરની સારી ખીણમાં સર્વત્ર ગુલાબ ખીલી રજાં હતી, જ્યારે આખી ટેકરી ઉપર રંગરાગ અને ગાનતાન ઉભરાય ગયાં હતાં, તે ગુલાબ-ઉત્સવને સમયે, જહાંગીર આદ્યાદ, રાજ્ય સિતાને જાણ કરીને, જતાનખાનાના જવાહીર, રૂપ અને ગુણ માટે પ્રખ્યાત, તે મહાલ બેગમની શોધમાં આ પુષ્પ-ત્રિમિ ઉપર આવ્યા.

પરંતુ ગુલાબ-ઉત્સવની રાત્રે નુરમહાલ નહોતી. તેથી આદ્યાદ દરજારી મનનાને તજને આ ખીણમાં ફરવા નીકળ્યા. આદ્યાદ અને નુરમહાલ વચ્ચે નજીવો પ્રેમ ફલદ થયો હતો. નુરમહાલ સિતાપુર બની પોતાના આદ્યાદ સમાં બેસી જહાંગીર આદ્યાદને કેમ મનાવવા

THE MARRIAGE · DOWRY · POLICY

The perfected system to provide Marriage Dowries for Daughters, guaranteeing:

1. Payment of Full Sum Assured in Event of Parent's death,
2. Refund of Full Premium paid with 4 per cent interest should Child die within policy term, and
3. Profits added to policy should Parent and Child both survive policy term.

A guaranteed contract providing for every contingency. Descriptive pamphlet upon application.

ZENITH LIFE
ASSURANCE COMPANY, LIMITED,
123, ESPLANADE ROAD, BOMBAY.

રસસિંદુર, અબ્રક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપત પાચન તથા પૌષ્ટિક
ઔષધ મેળવી લીલાં, રસદાર, અમૃત સરખાં આમળાંમાંથી બનાવેલું

ઝંડુનું કેસરી જીવન

મહારસાયન

મહારસાયન નવજીવન આપે છે.
કેસરીજીવન મહારસાયન છે.
કેસરીજીવન નવજીવન આપે છે.

નવજીવન આપનાર

સર્વે જગતમાં

માંદાં સાગં
નબળાં સબળાં
નાનાં મોટાં
ગ્રી પુરુષ
સૌએ

વાપરવા લાયક

કેસરી જીવન અસલ ઝંડુનુંજ

મંગળવાનો આગ્રહ રાખો

ઝંડુ રા. માર્શ્યુ ટિકલ વર્ક્સ, લી.

—કારખાનું—

એક્સીન્ડન રોડ, મુંબાઈ નં. ૧૩.

—મુખ્ય દુકાન—

ભારીઆ મદાનનગરી કાલજાદેવી.

રતલ એકના રૂપીઆ પાંચ, અર્ધના રૂપીઆ પોણાત્રણ, રતલ પાનો રૂપીઆ દોઢ.

કેસરી જીવન વીરેનું ખાસ માલીનીપત્ર તથા
આયુર્વેદિક દવાઓનું સૂચીપત્ર તાજાં મંગાવો.

તેનો વિચાર કરતી હતી. તે મમ્મે તેની પાને જાડુગરણી નામીના હતી.

મધરાત યદ્ધ અને તે જાડુગરણી બોલી, “આ મમ્મે પુષ્પો અને વનસ્પતિ ઉપર જાડુ પચગય છે. અત્યારે ચાંદનીમા ખીલી રહેવાં પુષ્પો જે બેગાં કરે તેને યુન પ્રેમ પ્રાપ્તિ થાય”

આ માતળીને નુરમદાવ કપિત સ્વરે બોલી “નામીના” મારે મારે તું તેવા પુષ્પોની માળા સુધી આપ”

આટલું કહીને તે બહાર ચાંદનીમા દોડી તેણે રંગે રંગતા, મધુરા, સુવાસિત પુષ્પો બેગા કર્યાં અને તે સાચી નામીના ઉપર નાખ્યા

તે જાડુગરણી સ્ત્રીએ આનંદથી તે કુલ લીધા. તે પુલ ઉપર તેણે પોતાનો જાડુ પાચથી અને તેની માળાઓ સુધી નુરમદાવને પતેરાતી નુરમદાવ તે પહેરતી મુદ્દા રહી. તેના મનમા ખાલી હતી કે તેનો પ્રિયતમ પ્રજાને મળશેજ

બીજે દિવસે જહાંગીર પાદશાહે પ્રખ્યાત “શાલેમાર” ખગીચામા ઉત્તમ ર-યો. તેનું હૃદય પ્રિયતમાના વિષયે સુરત હતું. અને તેણે વિચાર કર્યો કે સગીત અને શરાબમા પગીચ દુખ પુખી જશે આ કાગજુસીજ વિસ્તર રચારો હતો

તે બમિની સર્વે સુદર સ્ત્રીઓ ઉત્સવમા હાજર હતી જનાનાની ભેગમે—નુરમદાવ શીવાય—મર્વે ત્યાં આવી હતી સુદર સ્ત્રીઓની વચમા એક નીતન આકૃતિ હતી તેણે આરમ પહેરવેલ પહેર્યો હતો એ ઉપર સુરમે હતો ફક્ત એ આખો—અમકની અર્ધપૂર્ણ આખો—જ દેખાતી હતી આ નુરમદાવ હતી તે પોતાની બમરી સાચી હતી તેનો જાડુ પોતાના

પ્રિયતમ—રીસાએના પ્રિયતમ—જહાંગીર ઉપર આજે અજમાવવાનો હતો. ઉત્તમમા રવાદિલ ઉત્તમથી યદ્ધ. જહાંગીરે ઉત્તમોત્તમ શરાબ પીયો અને સુદર મંગીત શરૂ થયું એક ત્રિદેશી સુદરીએ થોડું ગાયું. ને ગાન પેલી અરાત આગમ સ્ત્રીએ ઉપાડી લીધું. સર્વ ને ગાનમા મુગ્ધ બની ગયા અને તે અર્ધ થયું હસારે એકે અર્ધાને તેના વખાણુ થવા પાદશાહે ખીલુ ગાન ગાવાં તે આરમ કરીને ઇશારો કર્યો મુખસગીત અને મમરીનું ગાન મેનુ મિમલુ આ મમ્મે થયું. મર્વ મજેગોમા પ્રેમની અચળતા, એ ગાનનો વિષય હતો. મગીનથી—મમરીથી, કાચની અચપૂર્ણતાથી જહાંગીરના હૃદયમા અવનવા સુર જાગ્યા હૃદય બધું કપી ઉડ્યું અને તે પોકારી ઉઠ્યો “નુરમદાવ! એ નુરમદાવ!” આ સાબળી નુરમદાવે સુરમે દૂર દેડે દીધો અને વિરલ પામેલા પ્રેમીઓનું મીલન થયું.

મજાની તો વાત પુરી થતા પહેલાજ આથી ગયાં દતો વાત પુરી થતા બાકાતખ બાકિ છે

લાલકૃષ્ણ
કેવી સુદર વાત!

ફરમાઈ
શદાદી! તમે જોખારાનું મર્વોતમ અને કમનીય સુવાય બનો! [ગય છે]

નુરમદાવ
ફક્તાદીન આજે કેમકા શાત દતો, તે જોખર આજે નેમજો કે ત્રિવેચન ના કર્યું!

નેશનઆર
એ કેમ શાત રજા હશે? મને નો બહુ નસાઈ સામે છે રાજ પળી દયાદીન ડીકા-કો કરતો દતો

દુરનઆરા

તું એ કવિને હવે વખાણતા હશે ?

દેશનઆરા

ના, ના, એ તો બહુ વહેમ પડતું છે. એમની શાંતિથી મને તો કેંક અનિષ્ટ થશે એમ શકે જાય છે.

લાલારુખ

જ્યાં તુરમહાલ અને જહાંગીર ફરતાં હતાં, તે રસ્તામાં ચાલે આપણે ફરીએ.

નેઓ જાય છે. ફરતાં ફરતાં લાલારુખ સખીઓ થી ઝુલ્મી પડી જાય છે.

—૩૩૩૬૬—

અંક પાંચમો

—૩૩૩૬૬—

પ્રવેશ ૧ લો

સખીરના એક મહેલનાં આરંગે. લાલારુખને તેની સખીઓ શાળુમાર સગવે છે. લાલારુખ કેંક દીકરી અને વિચારપૂર્ણ છે.

દેશનઆરા

આજ જેવાં સુંદર તમે કદી નહોતાં જણાતાં. આજે તો તમારા લશ્મની સવાર છે, તમારા ગળા ઉપરના જવાહીર નમારી આંખોમાંના નેજ જેવાંજ ચળકે છે.

લાલારુખ

દેશનઆરા તું એમના બોલ. આજે મારું હૃદય ગંભીર વિચારોથી પૂર્ણ છે. ખુશામનના મોજાં મને નહીં ગમે.

દુરનઆરા

(પ્રવેશ કરીને.) 'શાદગઢી' નામવર પાદશાહ સાહેબે તમારે માટે કોમતી બઢીસો મોકલી છે. તે લખતે આવેલી દાસીઓ પણ અર્દાન રહેશે.

લાલારુખ, આ બેટાનો સ્વીકાર કરવા બેસે છે. કારમીરી કુમારિકાઓ દાખલ થાય છે. દુરનઆરા જે અમ કુમારિકા છે તે એક જવેરાતની પેરી, નીચી નમીને લાલારુખ આજળાં ધરે છે, અને બોલે છે—

[સ્વગત] અહીં જહાંગીર અને તુરમહાલ

તો નથી, પણ લાલારુખ અને ફરામોઝ ફરે છે. અહા! આ કદપના—આ સ્વપ્નું કેવું મધુરું છે! પણ મારા પતિ પ્રત્યેની વફાદારીનું શું? એક રૂઝને વરેલી હું, એક ભરકતા કવિ તરફ પ્રેમ. કરીને શું મારા બાપની આજર કુળાવવા બેઠી છું? ફરામોઝનું મોં નહીં જોવાનો મેં હવે નિશ્ચય નથી કર્યો? એ નિશ્ચય પાળવોજ જોઈએ. મારે હવે તેને કદી મળવું જોઈએ નહીં.

—૩૩૩૬૬—

અંક પાંચમો

—૩૩૩૬૬—

પ્રવેશ ૧ લો

દુસીના

દીદના ચળકતા તારા સમાન એ સુંદર શાદગઢી! અમાર દેશમાં હું આપને આવકાર આપું છું. અમારા પાદશાહે આપને માટે અમારા દેશનાં સુંદરમાં સુંદર જવાહીર મોકલ્યાં છે, અને અહીંની અતિ સુંદર કુમારિકાઓ આપની તહેનાતમાં મોકલી છે.

લાલારુખ પ્રવેરાતની પેરી હથાટે છે. અને એક સુબન લે છે. દુસીના તેને ગળે પાનારી દાર પહેરાવે છે, દાંથે મોતી પહેરાવે અને બીજી દાસીઓ નાચ કરે છે.

લાલારુખ

જવેરાત બહુજ સુંદર છે. આખી પૃથિવી ઉપર તેનો જોડો મળવો મુશ્કેલ છે, અને આ દાસીઓથી મને બહુજ આનંદ થાય છે. એ લોકો કરે છે તેવો નાચ મેં કદી જોયો નથી.

દુસીના

અમે તમારી મેતા કરતા દાનર છીએ.

નમારે રેશ્મ જેવા વળ દરમન હોળી આપમે હવે અદીથી નીકળવાની બધી તૈયારી
 ઝીવત તમારા કપડાંની મલાળ થશે, અને થઈ ગઈ છે આપ દરવારી કોલીમાં બેસાતે
 તમારા જવેરાત હું નાચીશ અને પહેરવાનીશ મહેસુલા પધારે. [અંધા જાય છે]

પ્રવેશ ૨ નો

ગજબલતો દરબારખડ બોબારને પાદશાહ એલીંગીન નામ પર ઈંદો છે તે વારવાર દરવાજા
 તરફ અચીરકથી જુએ છે ખીદમતદાર તથા દરબારીઓ મોઝાર્ડ મંજિલા છે લલાકરખ નેની સાહેલીઓ
 અને દામીઓ વગેરે સદેન પ્રવેશ કરે છે અતિ સખ સાથે નીચી નજર તખ્ત તરફ તે બધા છે એલીંગીસ
 તેને કહેવને આજણ વડ છે લાવારુખ પોતાની નજર થવી કરે છે અને એલીંગીસને એવાજ બોલી કહે છે
 લાવારુખ ફરામોજ [મૂર્ચા આવે છે]

પ્રવેશ ૩ નો

તે દરબારખડ લાવારુખ તખ્ત ઉપર પાદશાહ બરીસીની બાજુએ બેઠો છે એ વખતે
 બોમીલીએ વતેા કરે છે માથ પાપસો રહવાદીન તેના સાથી સાથે એક બાજુએ હભા છે

ફદલાદીન

[માથી પ્રત્યે] અ નાના એલીઆના
 કમમ ખાઇ અને કદકુ કે મારુ તો મારીજ
 બન્યુ મારી મુખાખરેલી વાણી માટે મારે
 પમાતાપ બતાવી મારી મામરી જેઠએ
 હું છું જાણું કે પેયો કવિ ફરામોજ તે
 પાદશાહ એલીંગીસ રજો નો ઔરંગઝન
 જોડેનસાદને મારા વર્નનની જાણ થાય તો,
 મારા નો માન આનર કુળમાજ ઝઘોળાઈ
 જાય નહીં તેમ ન થતું જોઈએ અસ્વાદ
 અને મદદ કરે. [પાદશાહ પ્રત્યે]

મુદાવીદ! આપની ચતુરાઈ તથા જવાહરી
 રાજે, અમારા રેશ્મ માં બહુમત વાનો
 મામગી હતી હું તો ને વાતોને આજણ
 લોકોના અપાજ મણુતો હતો પરંતુ હવે તો
 હું જાણિ અનુભવથી કદુ છું કે એ વાતોમા
 જજ્યામા કરતાં પણ આપની ચતુરાઈ અને
 વિદ્યાના બહુજ અદીઆતી છે આપના કહની
 મનુરતા શરૂથી વણુવી શકાય તેમજ નથી
 અમારી કટાણસરી મુમાફરીમા આપના કિલ્લ
 માનથી અમને કેટલી તાજગી મળી હતી!

આપના કાવોના નો જેવા વખાણુ કરીએ
 તેવા એકા છે આ બુમિનો કોઈ પણ
 કવિ નમારી રપકા કરી શકે તેમ નથી મારી
 માથે જે સમન ન થતો હોય તેણે ચેતના
 રહેવું મારી ચાલુને તેની પીઠ બેળી શાદને
 એલીંગીસ

(જરા હમીને) બના ફદલાદીન! બસ
 કરો મારા રામઝાએ આવા વખાણુને પાત
 નથી આપણી મુમાફરીમા વારવાર તમે મને
 કાબકારે સખ થી સદર સચતાએ મજાગારી
 છે, તેને અનુસરીને કદાચ કવિબધા હું ખર્ચા
 કાવો સુધારી સફાર શાદગીની ને સંજાળ
 તમે મુસાફરીમા અતિ કાળજીથી લીધી હતી,
 તે સખથી હું જરૂર મહેનસાદ ઔરંગઝેને
 સખીસ અને તમને જરૂર થતું હમામ મળશે

[લાવારુખ તરફ ફરીને] મનુર મદદ
 રાણી! આ બરોબર છે ને?

ફદલાદીન જમીન સુધી નખીને સલામ કરે છે
 અને જાય છે

લાવારુખ

તમારા નિજુખમાં મને સંપૂર્ણ પ્રદા છે
 ફરામોજ! તમારાથી હું વધારે ડાહી નથી.

[પ.દો પર છે]

[બધાં વાતો બેઠાં થઈ એક-સ્થિતિ માન જાય છે]

ગુજરાત માસિકના ગ્રાહક થવા ઈચ્છનાર પ્રત્યે:-

દશેરાને દિવસે અમારા આગમનનું પહેલું વર્ષ પૂરું થાય છે.
દશેરાથી મોટી અગીઆરસ મુઘી ખરીદનારને ખાસ લાભ.

(કાળજીથી વાંચજો, આ જા. ખ. નો મુકાબલો આપજો.)

નીચેના પુસ્તકો વીશે વધુ આજ માસિકમાં અન્યત્ર વાંચજો.

સાહિત્યસંસ્થાના પ્રથમ પાંચે પુષ્પોત્તા અને જોશ એન્જન્ટસ છીએ.

કોનો વાંકે ? ... કી. રુ. ૩૦. | પૃથ્વીવલ્લભ ... કી. રુ. ૧૦

પુરંદર પરજન્ય અને અવિલક્ષ આત્મા (સચિત્ર) ... કી. રુ. ૧૦

રણજીતરામના નિબંધ. કી. રુ. ૧૦. | ગુજરાતનો નાથ (તૃતીયાવસ્થા) કી. રુ. ૪

ભયંકર ભુજંગ (સચિત્ર) કી. રુ. ૧૦. | મધુરાણી લે. કવિવર ટાગોર કી. રુ. ૨૦

આ સાથે પુસ્તકોનો આજો “મેટ” લેનારને રૂપીઆ

બે રોકડા વળતર મળશે. (છુટક પર વળતર નહીં મળે.)

બીજા જાતનો પણ લાભ:-મેટનું પુસ્તક

અત્યુત્તમ માસિકો જેવાં કે:-ગુજરાત ૮, ગુણમુંદરી ૪, આળમિત્ર ૪, શારદા ૧૦,
સુવર્ણમાળા ૧૦, આળક ૧૦, કૌમુદી ૩, Excelsior ૪, મોટરકાર ૧૦, આજકાલ ૪,
યુગધર્મ ૬, સ્ત્રીબોધ ૩.

ગુજરાત તથા આળમિત્રના સાથે અમારી મારફત ગ્રાહક યનારને

માગસર મુદી પુત્રમ મુઘી ખાસ મેટ.

અમારું નવું પુસ્તક “ ભયંકર ભુજંગ વાને વિવની હહેર ” અદીસો પાનાં,
(સચિત્ર) કીમિત રુ. ૧૦ વાળું પુસ્તક ખરીખર મેટ.

સાધારણ સ્થિતિના } બીજા કોષ્ટકથી એક માસિકના ડીમેન્ડરની આખર મુઘી દ્વારા
માણસોએ પણ } મારફત ગ્રાહક યનારને એક રૂપીએ એક આના વળતરનું કોષ્ટક
નિરાશ થવું નહીં. } પુસ્તક મેટ મળશે.

અધી જાતનાં ગુજરાતી તથા હિન્દી પુસ્તકો મળવાનું નવું ફોર્માટ:-

આર. વનમાલીદાસ બુકસેલર્સ.

સાદીઆ મહાજનવાડી સામે, ૩૬૭, કાલબદેવી મુઆઝ ર.

અનુભવ વિનાનાં

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૬ થી]

“હા હા, જોજો પેલી દયાય દાવ. પેરથી કે કાગળ છે કે ?” શ્રી દેવીએ તેને કાગળ આપ્યા. તે ધીરધીરે ફેરડતા તેણે વિનોદ કયો. “જો, આજે હું નાપામ થયો તેના માનમાં ફરવા બંધનું ને ” પણ વાસ્તવ પુરુ કરે તે પડેના તેની દૃષ્ટિ કાગળ પર પડી ને તે અચકચો વાચનાવાચતા તો તેના હાથ ધ્રુજ્યા. “સીરી ! પિતાજીનું હૃદય અટકી પડ્યું ને તે...”

શ્રી દેવી ગમરાહ, “શું ?” તેણે પુછ્યું સુખેશુના હાથમાંથી પત્ર પડી ગયો ને તેણે ગમરાહને માથે એ હાથ મુક્યા કાંઈ અભરાહમાં તેને વજની પડી “સુતી ! સુતી ! જોખને શું થયું ?” તેણે બહાવગા જેવું આમ નેમ જોયું ને રડી દીધું “એરે ! મોઢ આવોરે, સુતી ! એ વહાલાં જોખને શું થયું ?”

શ્રીદેવીની જુઓ સાબળા પામેની ચોરડીમાંથી પચા અને તેના માનપિતા દોડી આવ્યાં પચાની માતા મોતીબાઈએ સાથી પડેલાં શ્રીદેવીને પુછ્યું “શું થયું સીરી ! સુખેશુભાઈને કેં થયું કે ?”

સુખેશુ એકદમ સ્વગ્ધ થયો ને સીરીને દૂર કરી ને તેણેજ જરા તોડકાકથી મોતીબાઈના પ્રક્રમે ઉત્તર આપ્યો.

“કેં નહીં, મારા પિતાજી ગુજરી ગયા.” ને સીરી તરફ ફર્યો ને ચીડવાએવા અવાજે કહ્યું : “સીરી ! આશું જરા સ્વગ્ધ થા આવડા મેઠાં ધારા શા ?”

શ્રીદેવી સુચવાઈને રહી અટકી મઠ ને સુખેશુના માથે જોયું. પચાના અવધાર શુદ્ધિ વાળા પિતા તેની વધારે ધાવા :

“ધીરો પડ, ભાઈ ! બાળક છે. એ તો એમજ હોય પણ બહુ માડું થયું” શતિવાદ જેવા માણસ તો કોઈ થવાના નથી પરમેશ્વરના અનુજ માણસ હોય, ભાઈ ! એ અપા ને આપણે જવાનું છે દુનીયા એમજ માને છે જેની પ્રમુતી મરણ

સુખેશુ કે બેઠ્યા વિનાજ ઉભો રહ્યો. પચાએ શ્રીદેવીને કહ્યું “આલો, બહેન ! નહાવા કરી ને સુખેશુ તરફ ફરી. “ભાઈ, તમારે માટે પાણી મુકું ?”

‘હા, બહેન

“હાજીજી મોકલાયું હું બા ! આન” હકી શ્રીદેવીને બધ તેના માનપિતા સાથે ને મઠ સુખેશુ જરા કચસાકચી જઈ શ્રીદેવીને નીકાળી

“સીરી ! તું મદાએ આવી રહેશે ?” ને મનમાં બબડ્યો “હું બાળક મરી પુરુ થયો, પણ તારા બાળકપણું તો એમને એમજ રહ્યું. તું નથી સમજતી મારા સુખદુઃખ કે નથી સમજતી મારી ભારનાએ મારી વાઙ્માએ ને કશિ તારથી પરમાની નથી આપણું શું થશે ?”

“પણ પિતાજીના માઠા સમાચારની આ ઘડીએ આવા સ્વાર્થા વિચાર શા ? હવે બહુવને તો છેકથી સમજામ, ને કાનિને પણ જીવન સમજામઃ હવે તો જીવવાનું મારા સ્વપ્નો ! પ્રિયતમ સ્વપ્નો ! હવે આવીને મને ચેતનાં નહીં હવે તો આ બાહુના જોરથી બધાને ઉભા રાખવા છે.”

મારી આશાઓને ભાવનાઓમાં ભાગ લે એવી સીરી થાય એવું જોવાની મને હોંસ થાય છે. તમે શું જાણો કે પુરુષને મન એવી વસ્તુની શી કીમત છે? પણ એ ઉણપ એને જોડલી સાથે છે તેટલી બીજી કશી સાલતી નથી.” આવેશમાં ને આવેશમાં સુપેશે બધુંજ કહેવા માંડ્યું.

પદ્માને સુપેશનું કહેવું પુરેપુરું સમજાયું નહીં. એવું સમજવાની એની શક્તિજ નહોતી. પણ સ્ત્રીની સ્વાભાવિક પ્રેરણા બુદ્ધિને બળે એને એટલું તો લાગ્યું કે સુપેશને આશ્વાસનની જરૂર છે, પણ આશ્વાસન કેમ આપવું તે તેને સૂઝ્યું નહીં. “ભાઈ! આમ શોક કર્યે શું વળે? પણ જોજો તો ખરા, સીરી બહેન એવાં હોંશીઆર થઈ જશે.” એણે સદાસ ભાવે માત્ર એટલુંજ કહ્યું.

સુપેશ ખિન્ન થયો. એને લાગ્યું કે પદ્મા એને સમજી શકી નથી, પણ એ એની દયા ખાય છે એ પણ એ જોઈ શક્યો. “આશ્વાસન આપવાની જરૂર નથી. એ નહીં હોંશીઆર થાય તો એ જોવી છે તેવીએ માટે મન તો કીમતી છે. એ મારી સીરી ને હું એનો મુખ તો સદા રહેવાનાજ. પણ....”

સુપેશનું વાક્ય અધુરજ રહ્યું. કાલ ઉતારણું આવી બારણામાં દાખલ થયું.

“સુપેશ કુમાર તમારું નામ કે? તમારી પત્ની શ્રીદેવીને દામ ને ગાડી વચ્ચે આવવાથી અકસ્માત થયો છે. એની સાથે કાલ બાળક એને મુકવા આવતો હતો એના કહેવા પરથી તમારું નામ જાણી તમને કહેવા આગ્યો છું.” પુરો જ્વાલ પછુ ખાધા વિના આવનાર માણસે સમાચાર કમા. કાલ બીચારો ભયે

માણસ મધુર સીરીનું દુઃખ જોઈ પરાપકાર કરવા પ્રેરણા લેતો.

સુપેશ જડ જોવા આવનાર મનુષ્ય તરફ જોઈ રહ્યો. કેટલીક વાર મુઠી તો એણે શું કહ્યું તેજ એને સમજાયું નહીં. પણ થોડી વારે સીરીને અકસ્માત થયો છે એવો કે અસ્પષ્ટ અર્થ તેના મગજમાં ઉતર્યો અને તેણે એકદમ દોટ મુકી. આવનાર માણસ પણ તેની પાછળજ દોડ્યો. પદ્મા શું થયું તેના વિચારમાં બહાવરી જેવી ખાંસ્યા તરફ જોઈ રહી અને જડાં લાન આવતાં પોતાનાં માન-પિતાને ખંડર આપવા એ પણ પોતાની ઝોરડી લણી દોડી.

૭

શ્રીદેવીને યાએના અકસ્માત ખબરો ગંભીર નહતો પણ તેથી તેના નખળા હૃદય પર ધણી અસર થઈ. ચિંતાને લીધે કેટલાએ દિવસથી તેનું શરીર નખળું પડ્યું તો માંડ્યુંજ હતું. તેમા આ નિમિત્ત મળ્યું. પરિણામે એનો મંદવાઙ ધાર્યા કરતાં ઘણો લંબાયો. ડાકટરને મન તો હાથ દોગ થશે એવી પણ બીક લાગતી હતી.

શ્રીદેવીની માંદગીમાં સુપેશ વારંવાર નોકરી પરથી ઘેરદાજર રહેતો. મંદવાઙ એનો બધો અસંતોષ બુલાવી દીધો હતો. એના બધા વિચારો દવામાં ઉડી ગયા હતા. એ પાછો ડુમસના દરીઆ કીનારે હતો તેજ પ્રણયી બાલક સુપેશ યદ રહ્યો હતો. માત્ર તે દિવસે સાધન કે પેસાનો વિચાર એને કરવાનો નહતો. આજે જાતે કમાઈ ન લાંબ લાંબુધી દરેક વસ્તુને માટે એને વાટ જોવી પડતી.

નાની મરખી ઓરડીના એક ખુલ્લામાં શ્રીદેવીની પથારી પાથરી હતી. સુરેષુ તેના ૧૦ વરસ નથી ચમચીવની તેને દુધ પાને હતો. મંધ્યા અને રાજિના મંધિકાળને લીધે ઓરડામાં જાંખું અધારા જેવું અજવાળું લાગતું ને તેથી બનેતા મુખ પણ જાંખાં-જાંખા દેખાતા.

શ્રીદેવીને દુધ પાછ સુરેષુ ધીરથી 'તેનું મો વજીયુ. શ્રીદેવીએ ત્યાંએથી એક હાથ સુરેષુના પગ પર મુક્યો ને પુછ્યું ' મુ વડાહા! પત્નો થાડી મરે લાગે છે આજે આ મરે હશે ?'

" પેના મારા શેઠના કામજ આગે હોતે તેને મળી આવ્યો ?"

" શુ કહ્યું એમણે ?" સુરેષુના મુખ પર નજર ફેરવતા શ્રીદેવીએ પુછ્યું

કહે કે " તમે હમણા વાગવાર ગેઠદાગર રહેછો તે અમને પચવડું નથી તમારો આ માસનો પગાર તમને આજે આપવામાં આવે છે તમારી નોકરીની દરે અમને જરૂર નથી. "

" હાથ હાથ, ત્યારે હવે શું મરે ?"

સુરેષુ તેનું માથું પંખાબધ " વૂ બીજી મેધી કાઢીશ તુ અજગણ છે સતી ? હુ જા જટ સાજી થા બને "

સુરેષુ દીગનથી કહ્યું તો ખઈ પણ તેના મુખ પર જરા સ્વામના પથરાયા વિના રહી નહીં પણ શ્રીદેવીએ અધારામાં એ ફેંકાર જોડી નહીં.

"તે બીજી તરત મરશે ?" તેણે આતુરતા થી પુછ્યું.

" અરે ! વૂ મેધવા બજ તેડીજ વાર "

પાછળથી પદા આવી ને તેણે તેને આ

દેગ કલ્યાની જરૂરીઆતમાંથી બચાવ્યો. " કેમ શીમહેન ? કેમ છે અત્યારે ? ને આટલું અધાર ? શુ ? દીવો કર ? "

" ના ના, રહેવા દો. આ અધારજ વધુ મરમ લાગે છે. " સુરેષુ કહ્યું

પદા શ્રીદેવીની પથારી પામે બેઠી ને ધીરે-ધીરે એના પગ પર હાથ ફેરવતા માડયો વાત કરવાથી થાડી ગએથી શ્રીદેવી તરત ઉઠવા પડી

તે દિવસની વાત પછી સુરેષુ અને પદા વચ્ચે વાત કરવાની છુટ થઇ હતી અને તેમાં શ્રીદેવીના મ દવાડે બનેને વધારે નિકટ આવવા હતા સુરેષુ પોતાની બધી મુશ્કેલીની વાત પદાને કહેતો ને પદા સદાનુભૂતિ દર્શાવી તેનો બાર હળવો કરવા પ્રયત્ન કરતી

શ્રીદેવીને ઉત્તરમાં પડતી જોઇ પદાએ ધીરે અવાજે પુછ્યું " કાલ ? શુ થયું ? "

" શુ થાય ? રનાતના મમાચાર ' તેના રતરમાં નિગડા હતી

" પણ કહે તો ખરા "

" પહેલા તો કાકડગને ત્યાં મરેા એને પુછ્યું કે ' એક નાના અકસ્માતમાંથી આમ બેને માસથી ગીરી રીનાવ છે તેનું કે કારણ હશે કે નહીં ? "

" એણે શુ કહ્યું ? "

" એ કહે કે " જુએા બાકા ! આમ અધીરો થગો નો નહીં બને. તમારી પત્નીનું હૃદય મુશળીજ નસગુ હતું, અને આ અકસ્માત-માં ત્યાજ વધારે દગાજી આપ્યું છે. જગલ કાપણગની અમર પણ લાગે છે "

" હાથ હાથ. "

ને કહે કે " કાકડગે કે પ્રજા નથી. મારવાર કરેા સામું થઇ જશે " સુરેષુને અવાજ નુખળાયો

થોડી વાર કોઈ બોલ્યું નહીં.

“પછી?” પદ્માએ પાછું પુછ્યું.

“પછી મારા જીના શેઠને ત્યાં ગયો. ત્યાંથી રમ્મ તો મને ગયે મહીનેજ મળી હતી. આજે જોઈશું તો મારી જગા પુરાઈ પછી ગઈ.”

“ત્યારે હવે?”

“યદ્ય રહેશે.” સુપેજે ખીનતાથી કહ્યું.

“આવતાંઆવતાં એક મારવાડીની દુકાને ગયો ને મેં પેલું સીરીની વર્ષગાંઠને દિવસે એને મારે જે શીશપુલ આણ્યું હતું તે ગીરા મુક્યું.” એનો અવાજ સુગંગાયો. આંખમાં બે ટીપા રોકવા છતાં આવ્યા વિના રહ્યાં નહીં, તે તેણે છાનામાના હાજી નાખ્યાં. જરા વાર રહીને પાછું એણે ઉમેયું, “ઘેર જાને પણ પૈસા મોઝડવાના છે.”

પદ્માની આંખમાં પણ અનુ છક્કાયાં. પણ તે તેણે છાનામાનાં પાલરવની હાજી નાખ્યાં, શ્રદ્ધિની ઝંખકાને જાગી.

“આરે, સુપી! ક્યાં ગયો?”

સુપેજે તેના હાથ હાથમાં લીધો. “આ રહ્યો, સીરી! દૈ જોઈએ?”

“જરા પાણી આવતા. કેટલું અંધારું?” મને એક સ્વપ્નું આન્યું.”

પદ્મા દૈવો કરવા હડી. સુપેજે પાણી પાતાં પુછ્યું: “શું?”

“જાણે કે મને કોઈ પકડીને લઈ જવું હોય! તું નહોતો. મેં ધણીએ કાઢાવાલા કીધા, બળ પણ અજમાવ્યું, પણ એણે તો મને લઈજ જવા માંડી. પણ એટલામાં તું બહારથી આવ્યો ને હું તને જોઈથી વળગી પડી ને મારી આંખ ઉઘડી ગઈ.” શ્રદ્ધિએ જોઈથી સુપેજના પગ પકડ્યા. “ઓ સુપી! મને કોઈને લઈ જવા દેતો નહીં.”

“કોની મગદુર કે તને મારી પાસેથી લઈ જાય! હું તારી ખજર રાખનારો બેઠો છું તે ખજર છે?” સુપેજે તેના ઘડકતા હૃદયને દયાવ્યું.

શ્રદ્ધિએ તેના પગને વધારે જોઈથી પકડ્યા ને ધીરેધીરે ફરી ઉંઘમાં પડી. સુપેજે તેના સામે એકી-ટશે જોઈ રહ્યો.

“ભાઈ! કેં ખાશો?” પદ્માએ સંભાળ્યું.

“હમણાં ભુખ નથી. ટેવજ પર જે કે હોય તે મુકો. ભુખ લાગશે તો ખાઈ લઈશ.”

“આમ કેમ ચાલશે? તમે માંદા પડશો તો શ્રીજીનની ચાકરી કોણ કરશે?”

“ના, હમણાં તો નહીંજ. હું જરૂર પછી ખાઈશ તમે જાઓ, હવે મોહું ચાલ છે.

પદ્માએ ટેવજપર ખાવાનું ઠાંક્યું અને ફરી ખાઈ લેવાનું કહી તે ગઈ. સુપેજે કાંમુધી એમને એમ બેસી રહ્યો. ને પછી યાક અને દુઃખથી એની ડોકી છુટી પડી, સીરીના પગ આગળ માથું મુકી દુઃખીઆઓને આવે છે તેવી અસ્વસ્થ નિદ્રામાં તે પડ્યો.

૮

દિવસો પર દિવસો જતા ગયા ને શ્રી દેવીનો મંદિરાડ પણ વધતોજ ગયો. સુપેજે આખો દિવસ એની પાસે બેસી રહેતો ને શ્રદ્ધિએ એને પણ ને જોતી તો વીથી યદ્ય જતી.

પણ પૈસા વગર આ દશા ક્યાં મુધી ચાલે? સુપેજને નોકરી પરથી રમ્મ તો મળી ચુકી હતી. પૈસા ખુટતા ગયા તેમતેમ ઘરમાં વસાવેલી કાંમતી વસ્તુઓ એકેએકે વેચાવા માંડી. શ્રદ્ધિની આંખે ફેરફાર ન દેખાય તેટલા પુરતી બહાર દેખાતી વસ્તુઓજ બાકી રહી. છેલ્લા પ્રસંગે તો લગ્ન પ્રસંગે શ્રદ્ધિને આપેલી વીડી પણ ઘણાં

રામાયણ વાંચતો લેયો બેઠો હતો, પગરવ સાંભળી તેણે મુસ્તકમાંથી દષ્ટિ ઉઘી કરી.

લેયો આ બીખારી જેવા માણસ તરફ જરા શંકાશીલ નજરે જોઈ રહ્યો. મુખેણનાં કપડાં મેલ્યાં અને ફાટેલાં હતાં. એના મુખ પર ગાંઠ માણસમાં ખપાય તેટલી નિરાશા હતી. એનાં તેજહીન ચક્રાઓ વિચિત્ર રીતે આમનેમ ફરતાં. લેયાએ જરા કડકાઈથી પુછ્યું: “કોન દે! કીમકા કામ દે?”

પહેલાં કદીએ પરિચિત નહીં એવી નમ્રતા-પુર્વક મુખેણે જવાબ આપ્યો: “લેયાછ! શેઠ દે! મીલેજે?”

“તુમ કોન હો? કાયકે લીએ ઇધર આયા હો?”

મુખેણે મુંઝવાયો. એને શું જવાબ દેવો એ મુશ્કેલ નહીં. “શેઠકુ મીલનેકા દે.”

લેયો જરાવાર એના સામે જોઈ રહ્યો એનામાં કે એણે દયાજનક લાગ્યું કે એ પીગલ્યો ને કહ્યું: “જેઠકખાનામે બેઠે દે. એ રાત્રેનેસે જાઓ.”

૯

શેઠ ભગવાનદાસ દીવાનખાનામાં ગાદી-તરીકા પર અટ્ટેલીને મહેતાજી પાસેથી હીસાબ સાંભળતા હતા. શેઠ દેખાવમાં આગેડ હતા અને તરતજ પુગ્ગમાંથી ઉઠી આવ્યા હોય તેમ શાસ્ર ઓઢી બેઠા હતા. કપાળમાં ભસ્મની રેખા દેખાતી, એમના મુખ પર ભક્ષમનસાઈ અને ક્ષામન્ય અને દેખાતાં. મુખેણ અકળાતો, મલગતો તેમની પાસે આવી ઉભો.

શેઠ આશ્ચર્યથી તેની સામે જોયું. “કેમ બાઈ! કોણ છો તમે?”

મુખેણે આવડાં આપ્યો તો ખરો પણ તેના ગળામાંથી સળદો બદાર નીકળ્યા નહીં.

તે અવાચક ઉભોજ રહ્યો. શેઠે વધારે આશ્ચર્યથી તેના તેજ-પ્રશ્ન ફરી પુછ્યો: “લાઈ! કોણ છો? ક્યાંથી આવો છો?”

અત્યંત વેદનાયા મુખેણનો અવાજ ખોખરો થઈ ગયો. તેણે કહ્યું: “શેઠ! હું એક બીખારી છું.”

“તમે બીખારી જેવા દેખાતા નથી,” શેઠે તેની સામે ધારીધારીને જોતાં કહ્યું. “કોઈ સારા માણસનું ફરજદ લાગે છે. બોલો શું કામ છે?”

આંખમાં આવેલાં આંસુ મુખેણે મઠા પરાણે રોક્યાં. “શેઠ! હું એક બીખારીજ છું. ને તમારી પાસે બીખ માગવા આવ્યો છું. મારા બાપ મરી ગયા, ઝેરી બહુ માંદો છે ને મારી પાસે એક કોઢી પણ નથી. ઝાકટર એને દવા દેર લઈ જવાનું કહે છે. હું નોકરીએ ચઢીને તમારા પૈસા વાળી આપીશ, પણ દમણું એક પાંચસો રૂપીઆ આપવાની રૂપા મારા પર કરો.” ઉતાવળે આસે શેઠની સામે જોયા વિના મુખેણ બધું બોલી ગયો ને નીચું જોઈ રહ્યો.

શેઠ થોડી વાર તેના સામું જોઈ રહ્યો. એમની દયાનો લાભ લઈને વાર એવી રીતે લેવાયો હતો કે ‘રજેને કાઠ કુપાત્ર જન હોય’ એવી ધારતી એમને આવા પ્રસંગોમાં લાગ્યા કરતી. “લાઈ! હું તમને જોળખતો નથી, પારખતો નથી ને તમે આવીને એકદમ ‘મારી ઝેરી માંદો છે માટે મારે પાંચસો રૂપીઆ જોઈએ છે’ એમ કહે છે. તે મારે આઈ દેવા? તમે મારા માણસ દરો; એવો દેખાઓ છો, પણ એવા મારા માણસને દેખાવવાળા મારે ત્યાં રોજ ફરજાએ જઈ આવે છે. મારે કેમ જોળખવું તે કહેશો!”

વિચાર આવતાની સાથેજ પોતે ભીખ કેમ માગી હતી તે સાંભર્યું. ને તેને પેલા બાર આના યાદ આવ્યા. ગજવામાંથી એણે બાર આના હાથમાં કાઢ્યા ને તેને ધારી-ધારીને જોયા. “માત્ર આ બાર આનાજ બાકી રહ્યા છે, સીરીની દવા લાવવાની છે. એને માટે ફળ ને દુધ પણ લઈ જવાનાં છે. ને ...મારા પેટમાંજે લુખ લાગી છે, ને ને સ્ત્રી આ બાર આના ઉપરજ.” તે જરા શીકકું દરચો ને બાર આના ગજવામાં પાછા સંભાળીને મુટ્ટી દીધા.

ફરી વિચાર આવ્યો “કાકટર શ્રીને દવા ફેર લઈ જવાનું કહે છે, ને નહીં તો.”.....એની આંખમાં એક અશ્રુગિંદ્ર ચમક્યું. પણ તેમ ફરવાની મારી શક્તિ નથી. સારુંજ છે કે હવે મારે માટે પણ કે સાધન બાકી નહું નથી. સીરી માંદો ચક્રને મરી જશે, હું વગર માંદગીએ મરી જઈશ. મરવામાંજે અમે બંને સાથેજ ચક્ર.” ટાકી આંકડા પર નાખી તેણે કહે આકાશ નરક જોયું.

“બીચારાં બા ને બહેન શું કરશે ? અત્યારે હું જીવનો છું તોએ એમને હું ક્યાં પોથી શકું છું ? બહેન પરણી જશે ને બા.....મામા છે ને.....મરવાની અણીએ આ બધાની શીકર મારે કરવીજ જોઈએ ?” જરા વાર મુધી આંખો મીંચી શ્વેત મને તે પડી રહ્યો. ને મરણ પહેલાં વધારે મુંદર લાગતો ભૂતકાલ તેની દષ્ટિ આગળ ખડો થયો.

“ઓ સીરી ! હું તને બચારી ચક્રતો નથી. દેવડી ! કેટલી હોંસભેર આપણે પરણ્યાં ! અને પરણ્યા પછીનું પ્રથમ વર્ષ કેવા અપૂર્વ

મુખમાં આપણે ગાળ્યું ! પછી આપણે જન્મ બગડી ગયાં; ના, આપણે નહીં પણ હું બગડી ગયો. મને અસંતોષ થવા માંડ્યો. મહાત્મા-કાશ્યાપેના પ્રવાહમાં હું તણાયો. કાર્યદક્ષ અને અતુર ગૃહિણીનો મને મોહ થયો. એકલી સ્નેહસૃષ્ટિ આ બધી ઉણપો પુરાવ નહીં ત્યાં મુધી અધૂરી લાગી. મારી બાલપણની સખી આ વિકાસ સાધવામાં મદદ નહોતી કરતી એવો મને ભ્રમ થયો, આવા વિચારોથી આવતી ખિન્નતા મારાથી કાઠી રાકાઈ નહીં. ને એ ખિન્નતાએ તને કરમાવી મુટ્ટી. પરિણામે આજે તને ગુમાવવા બેઠો છું. અકસ્માતનું તો નામ બાકી તારું હૃદય નબળું પડવાનું ખરું કારણ તો એજ.” મુંઝવણની આંખોમાંથી ભેરભેર જેવાં આંસુ ટપક્યાં. “સીરી ! મારી દેવી ! મને માફ કરજે. તારા પદની પ્રીતિ તો કદી બોલી ચક્રજ નહોતી. પણ એ પ્રીતિના બળેજ હું મારાથી કશામાંજે દૂર કે બિન્ન હોય તે મારાથી ખમાવું નહીં. પણ હવે એ લુલ મુધારવાનો વખત રહ્યો નથી.” આ વિચાર પરંપરા ક્યાં મુધી આમને આમ ચાલ્યાંજ કરી અને ભૂતકાલની દરેક વાત સંભારી સંભારીને મુરોણખુણ રડ્યો, એક બાળકની માફક રડ્યો. ઘણા દિવસના બાંધેલા બંધ આજ અચાનક તુટ્યા, અને તે તુટતાં એના હૃદયના સાગરે મર્મોદા છોડી અને એને વીટાતા ચારે તરફ ફરી વળ્યા.

ઘણા વારે છેવટે એને લાન આવ્યું. શોકનું બધું જોમ ઉતરી જતાં એને પાછી પોતાની મુળ સ્થિતિ સાંભરી. ને તેની સાથે ધર સાંભર્યું; શ્રદ્ધિની સાંભરી અને પોતે કેટલો વખત ગુમાવ્યો હતો તે યાદ આવતાં તે ચમક્યો. “અરરર, કેટલું મોડું થયું ? સીરી કમારની વાટ જોતી હશે ને હું આમ અહીં

“પદ્મા બહેન! હું એમને કેટલા દુઃખી કરું છું?”

“કેને સુપેશુભાષને? એ તમને શુભાષવાને આટલું કરે છે ને તમને આવું કહેતાં શરમ નથી આવતી?” પદ્મા જરા ખીજવાવાનો ડોળ કરી બોલી. ને શ્રદિવીની પાસે આવીને બેઠી. શ્રદિવી પદ્માના હાથને વળગી પડી ને એના સામે ધારી ધારીને જોયું. “બહેન! ફરી એવું નહીં બોલું, પણ મને ખરેખર કહો. એ મને-આવી મુખીને ચડાના દશે?”

“તમને આજે થયું છે શું? હજી સુપેશુભાષ તમને ચાહે છે કે નહીં તેની તમારે ખાતરી જોઈએ છે? તમારા વિના ના એ મરી જાય! ખબર છે?”

શ્રદિવીના મુખ પર આનંદ પથરાઈ રહ્યો. થોડી વાર તે એમને એમજ પડી રહી. “બહેન! મારું માથું ઢોળી આપશો કે કેટલા દિવસથી એમને એમજ રહ્યું છે.”

પદ્મા હાંસપ્રી લાવી ને શ્રદિવીનું માથું ઢોળવા માંડ્યું. “હું પાડું છું તેવીજ સેથી પાડજો. એમને એવીજ ગમે છે. એક દહાડો એમજોજ મને એવી સેથી પાડનાં શીખવ્યું. ને પછી મારું મુંખ પકડીને કહ્યું કે..... પણ તમે વળી મને શરમ ચગરની ને વરથેલી કહેશો; જરા આરસી ધરો તો. હું જોઈ, કેવી લાગે છે તે.”

શ્રદિવીએ આરસીમાં જોયું ને એનું મુખ ગંભીર થઈ ગયું. “અરરર, મારું મુખ તો સુકાઈને કદરવું થઈ ગયું છે. એમને તો ગમશે પણ નહીં.” ધારીધારીને એણે આરસીમાં જોવા માંડ્યું. ને ચિંતાથી પુછ્યું: “હું પદ્મા બહેન! ખરેખર એમને નહીં ગમે કે?”

પદ્માની આંખમાંથી છાતુંમાંનું એક આંસુ સર્ક્યું. “જો તમે આવુંઆવું કરશો તો હું તમારી પાસે એમવાનીજ નથી.”

“ના ના, બહેન! હવે નહીં બોલું. મને જરા મોં ધોઈ કપમાં બદલાવો. આજ તો મુખી મને બદલાઈ ગયેલીજ જોશે.”

પદ્માએ એના કપા પ્રમાણે બધું કપ્યું. એનું શરીર વાદળીથી સાફ કર્યું. એને કપડ બદલાવ્યાં, કપાળમાં ચાંદનો કર્યો. શ્રદિવી ચાકી તો પણ એને સરસ લાગ્યું.

“શીખહેન! આજ તમે એનાં ફાળાં લાગો છો કે હું છોકરો હોત તોતો તમનેજ પરણત.” પદ્મા હસી.

“ના જા, હું તો મારા મુખીનેજ પરણત.”

મુખેએ આ હેરફેરા શબ્દો પુરા બોલાવે તે પહેલાં બારણામાં પ્રવેશ કર્યો. એણે હેરફેરા શબ્દો સાંભળ્યા ને તે જરા હસ્યો. મુખ પરની બધી નિરાશા સંતાપવાનો એક મહાભારત પ્રયત્ન તેણે કર્યો. તેના હાથમાં પાંચ ઇ નારંગી, સંતરાં ને દવાની ગીદી હતી. એક ખુશ્બામાં શરમાતો હોય તેમ તે મુખી જોઈ શ્રદિવી પાસે તે ગયો.

પદ્માએ સુપેશુના મુખ પરનો બધો ફેરફાર જોયો ને તેનું હૃદય ચીરાઈ ગયું. તેને એની સ્થિતિની લગભગ તો ખબર હતી. સુપેશુના અભિમાની સ્વભાવે તેને છેક પુરું થયું છે એવું કહેતાં અટકાવ્યો હતો. પણ પદ્માને કદરતાં વાર લાગી નહીં.

મુખેએ નીચા વળી શ્રદિવીના માથા પર હાથ ફેરવ્યો. “શ્રી! કેમ છે? આજ તો હું સરસ લાગે છે. ને હું થોડાં ફળ લાગ્યો છું. કે ખાસે?”

શબ્દો બોલતાં તો બોલાયા પશુ એને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન તેજ દાણે તીવ્રરૂપે થયું. પણ એ દમ્બન થતાંની સાથે કેં લયકર નિશ્ચયની રેખાઓ એના મુખ પર સ્પુરી. સીરીનો હાથ તેણે હાથમાં લીધો ને અડધું મોટેથી અડધું મનમાં તે બગડ્યો. “શા સારું સીરી મરી જાય? ને હું સાધનહીન નિર્જલ જનની માફક એને મરતી બોધા કરું? માણસનો છવ જતો હોય તોપણ સમાજના કાયદા તોડાય નહીં? ના, આજે તો હું તોડવાનો.”

શ્રીદેવી સુગૃહની સ્થિતિ જોઇ ગભરાઇ ને પયારીમાં બેઠી થવા ગઇ. પણ નિર્જનતાને લીધે આંખે અંધારાં આવ્યાં ને ફરી પયારીમાં પડી. સુગૃહે તે જોયું ને તેના બધા વિચારો દવાગાં ઉડી ગયા. ગભરાતાં ગભરાતાં એણે શ્રીદેવીના મુઠ્ઠા શરીરને હાથમાં લીધું ને વ્યાજ્ઞનક સ્વરે જુમ પાડી: “દેવડી! દેવડી! વહાલી તને શું થયું? હું મુઝો અકળાદને બોલતો. મીરી! વહાલી!

ખારણમાં પદ્મા હાથમાં ખાવાનું લઇને આવી, સુગૃહની જુમ સાંભળી તે ગભરાઇ અને ખાવાનું વચ્ચેજ મુઠ્ઠા એકદમ ટોડતી આવી. દુઃખ અને જુખથી સુગૃહને પણ તમ્મર આવના દત્તા. એ આંખે એના હાથમાંની સીરી જ ને દમણાં પડશે એમ લાગતું હતું. પદ્માએ એના હાથમાંથી શ્રીદેવીને લઇ પયારીમાં મુવાડી અને સુગૃહની આંખો દાખી પાસે પડેલું દોઝનવોટર હાથમાં લઇ એને ને સીરીને મુંઝવ્યું. થોડી વારે જ ને શુદ્ધિમાં આવ્યાં. સુગૃહ ઉડીને દિશો થવા ગયો.

“બાહ! દમણાં બેસીજ રહો ત્યાં ત્યાં ને હું ખાવાનું લાવીશ” તેમાંથી જે ભાવે તે

ખાઇ લ્યો. હું શ્રીમદ્દેવને સંભાળું છું.” પદ્મા એ આજ્ઞાદર્શક સ્વરે કહ્યું. તેણે ખાવાનું લાવી સુગૃહ પાસે મુક્યું અને તે શ્રીદેવી પાસે જઇ બેઠી.

૨૨

જુખ એ એવી વસ્તુ છે કે ગમે તેવા માણસનાં માન મુકાવે છે. ગમે તેવા દુઃખમાં માણસ એને જીવી શકતો નથી. ગમે તેવા ભાવનાના ગગનમાં એની આજ્ઞા થવા પડી એક પળવાર ટકાતું નથી.

સુગૃહે પાસે પડેલું ખાવાનું જોયું. એક પળવાર તો એ બધું જીવી ગયો. ને પોતે ખાવ છે એવું જ્ઞાન થતાં પહેલાં એણે ખાવા માંડ્યું.

એ દિવસથી એણે સહેજમાજ કાચું કેરું ખાઇને ચક્ષુઓં હતું. આજ સવારનું તો એણે કંઈ ખાઈજ નહોતું. ફેટલા કઢાક મુધી તો એણે દિશા ને કાઝને સંભાળી ત્રણ રખડ્યાંજ ક્યું હતું. અભાવે જુખથી એની આંખે અંધારાં આવતાં હતાં. ચાકથી એનાં અંગ કળતાં હતાં. દુઃખે એને મરણીઓ બનાવ્યો હતો નિરાશા. એના અંગેઅંગમાં પ્રસરી ગઇ હતી. કાલ સવાર તો આથીએ ખરાજ પડવાની હતી. યોદ્ધિશ એને અંધકાર પ્રસરી રહેલો લાગતો હતો. ને એ અંધકારને વીંધવા એ ફાંદાં મારતો હતો.

એને ચોરી કરવાનું મન થયું. એક નહીં પણ અનેક વખત. સીરીના ઉદ્ધતા શબ્દો વખતે તો એણે એમ કરવાનો નિશ્ચય પણ કર્યો. એને સમાજના કાયદા તોડીને દેંડો દેવાનું મન થયું.

પણ આ જાતનું બહાદુર કરવાનું નેના સ્વભાવમાંજ ન હતું. સમાજે એનું

દેએ બચાડ્યું ન હતું. ઉત્કું એજ સમાજભાવી
એને તીરી જેવી રેતકાળ પત્ની મળી
હૃદયને હિત કરે એવી કેળવણી મળી
સખધીઓનો મોહ મળી. એ બધાં મળે
લા એને માયા અને મમતા મળ્યા એણે
સહ્યે આલકાર તે આદરજ નેપાથા કાળે
એ સમાજ ઉપર એને કેવે આવે ?

અને જે અભિમની દવઆવ દાન માગતી
વખતે આડશે ધન્ય તે મોરી કરે / જે
મથાળે એને આદર આપેા દનો તેના કાપદનો
માટે એને પણ અદર દનો ને કાપદ ન
હોય તો પણ મુણે ચોર અને / એ બનેજ
કેમ / ને મોરી કવ્યા મળે તોએ એ કયા
કરે કેમ કરે ?

જે વિચારો એન પહેલાં નહોતા સુમવા
તે ખાધા પડી એકદમ થઈ આવ્યા ને માથે
દાય દહને એક ખુશુમા જાહેને પડેા. સીરીની
પાને જવા નેટલી દીમન પણ દમખા તે
નેનામાં નહેાની.

પદ્માએ નીચા વળી નેજણ વાર નેજુ.
અને શ્રદિની દવા પદ એનુ માથું દાખુ
એન તળીઆ તળારવા. ધીરે ધીરે શ્રદિરી
ઉઘતી જાગી ધીરે રહીને એ જા અને સુણ
પામે મદઃ ખીમામ મતાડેવી પચામ
મ્પીઆની નોટા કાઢી. “આઈ !” તેણે છુમ
પાડી. મુણે સમજાને એકે થાજશે પદ્માએ
નોતે તેના પગ આગળ વગર બોલે મુકી.

સુણે તેના માથે ટશરખર નેજ રહે.
“નહેન ! આ છું” તેણે ચિરમવ પાખીને
ચોડી વારે પુકડું

“નહેનની એટ”

“મારાયી એ કેમ સેવાય ?”

“આઈ ! આજતા સંકેદ સમરે નહેન
નહી કામમાં આવે તો કેવું આવે ?”

“પણ તમારા બા છું કહેરો ?”

“આ તો મારા એકા કહેતા પૈસા છે”
પદ્માએ જવાબ ઉઠાવેા. એ કહેને કયા
વચરજ પોતાના એકા કહેવાં પૈસા આપવાને
હાથ આવી હતી માત ચિંતાને પુઠના એ કે
દા પારે એવી ખાતરો નહેાની

સુણે સમજ્યો પણ અ વખત બહુ
આનામની કવ્યાને નહેા. બા અપ્પીની
વખતે પ્રભુએજ તેને પૈસા મોડવી આપ્યા
હોય એમ લાગ્યું પોતે કમારો ત્યારે આ
પૈસા પાછા આપવાની એને ખાતરી હતી તેણે
એક આભારદર્શક દટિ નાખી એ પૈસા
તીવા “બહેન ! હું નોકરીએ લાગીશ ત્યારે
તરત પાછા આપી દશ પદ્મા સાધી
પણ બોધ્યા વિના હમી શ્રદિરીના આટમા
મામ જાહે મેરી

૧૩

યુવાનીમા માથુસની નિરાશા બહુ વાર
કતી નથી આશનુ એક ફિજણ પણ તેને
આધાર આપવા ભમ હોય છે

પચામ રૂપીઆ પાસે આવ્યા એટલ
મુણેના તત અને મન બનેમા નેર આવ્ય.
આ પચામ રૂપીઆ આવે તેટલામા તે જામે
તેમ કરીને પોતે નોકરી જોધી કાલે એરી
તેને દીમન આની. સાચીવાળા જવાને વીન
રૂપીઆ જામ પેટે આવ્યા અને માડીના
રૂપીઆ લઈ બીજા મવારે શ્રીને માટે દવા
ને આવવાનું લાવવા ને નોકરીની શોધમા તે
નીડખેા.

તે કાકરને ત્થા જશે ધણા દિવસે તેણે
જરા ખુશ મીનજમાં વાત કરી. દવા લીધી
ને નોટ વટાવી પૈસા આવ્યા. પરચુરજ ખીસમા
જુદ નાખ્યું નોટ પાડીદમા મુખ ને તેને
ગળથામાં સંભાળીને મુક્યું, અને નારંગી

લેવા ફળવાળાની દુકાને મુખમાંથી ધીમી-ધીમી સીસોટી વગાડતો તે જવા નીકળ્યો. ગજવામાં બાકી રહેલા સાડી ઝોગંજીવીસ રૂપીયા પર એને આટલો આનંદ કેમ આવતો હશે તે તો પ્રશ્ન જાણે.

આજ કેટલે દિવસે તેણે આટલી સ્વસ્થતા અનુભવી હતી. બુખે મરી જવું નહીં પડે એવી તેને ખાતરી થઇ ગઇ હતી. રસ્તામાં સાક્ષતાં સાક્ષતાં પણ એ જમીન પર નહીં પણ હવામાં હિંમતો હોય એવું તેને લાગ્યું.

ફળવાળાની દુકાન આવી. સારામાં સારી જોઈને નારંગીઓ તેણે લીધી. કેટલે દિવસે સીરી આવી સરસ નારંગી ખાઇ શકશે એ વિચારે એવું 'દેયું' હરખાયું. તેણે ગજવામાંથી પૈસા આપવા પાકીટ કાઢ્યું.

પણ અકર્મિના પડીઆ દર્મેશાં કાંણુ હોય છે. સુગંધ પાકીટમાંથી પૈસા કાઢવા એવો પણ તે કાટે તે પહેલાં ત્યાં રાહ જોઈને હમો રહેલો કાંઈ ખીસાકાનક એના હાથમાંથી પાકીટ ખુલ્લીને નાસી ગયો. સુગંધ જલ્દવરા જેવો તે જતા આકારને જોઇ રહ્યો. ને તેને શું થયું તેનું જ્ઞાન આવે તે પહેલાં ના તે મોર ક્યાનો ક્યાં અદ્યથ યઇ ગયો. મુરંજે નારંગીઓ ત્યાંજ પડતી મુકી ને તેની પાછળ દોડ્યો. બે ચાર જણ જોઈ ગયગયો, પણ કોઈની ફરીઆદ સાંભળવા જો ન રહેનાં એણે દોડ્યાંજ કયું. છેવટે રસ્તામાં એક પોલીસ તેને અટકાવ્યો.

તેની આંખે અપારાં આનંદો. તે રસ્તા પર એજ ન્યાને ત્યાં જોમી ગયો. હવે તે શું કરે? ક્યાં જાય? કોની પામે માગે? સીરીની ચાકરી કામાંથી કરે? પોને શું ખાય? ઘેર રહી માતાને શું મોકલાવે? ને પગને પણ શું કરે? ને કહે ને કહાય તે એમ માને કે

વધારે પૈસા કઢાવવાનો આ રસ્તો છે નો શું? બધું ચાપ પણ પચા એવું ધારે તે તો નજ ખમાય.

ને સીરી આગળ તે શું મેં લઇ જાય? "હવે રીખાઇ રીખાઈને અંતની વાટ જોવા કરનાં અસારેજ અંન આપ્યો હોય તો કેયું?"

તેને ગજવાના એક ખુણામાં નાખેલું પરચુરણ સાંભળ્યું. તે હાલ્યો. પૈસા ગણી જોયા. આઠ આના થયા.

દુકાનવારને કે બહાનું જતાવી તેણે એ આઠ આનાનું અરીણુ ખરીદ્યું. મુજને પગે ને દખાને હંથે તે ઘેર આગ્યો. પણ તેણે નિશ્ચય કીધો કે સીરીને તો છેક છેલ્લી ઘડી સુધી કે જાણ પડવા દેવી નહી.

મુલ્યનું ખીલામણું રૂપ રસ્તામાં તેને દાનદ વાર પાછળ આવતું દેખાયું. તેનું હૃદય કુણું-પગ કુણા. પણ આસીનો દાદર ચડતી વખતે તેણે મહા પ્રયત્ને એક પ્રકારની અદારની સ્વસ્થતા જોગી.

"મુરી! વહેલો ક્યાંથી આવ્યો?" શ્રીદેવીએ જરા આશ્ચર્યથી પુછ્યું. તોકરીની શોધમાં સુગંધ આજ જવાનો દતો એવી તેને ખબર હતી.

"અસારે માયું દુખે છે. જરા મેડંગી પાછો જઈશ."

તે આવી શ્રીદેવી પાસે બેઠો. તીવ્ર વાતજ અનુભવતું તેનું હૃદય ગમતોગમ થઈ રહ્યું હતું. પોને કરેલો નિશ્ચય પાર પાડેલા કે જે તે વીશે દંત્રુએ તેને શંકા થવા કરતી હતી.

મુલ્ય દૂર હોય ત્યારે નિરાશ થએલો માણસ તેને દરેરાજ નિમંત્રે છે, પણ મુલ્ય પામે આવતું જગ્યાય ત્યાં ગમે તેસ દનાઇ થએલામાંએ આશાના અંકુરો ફગી નીકળ્યા માટે છે. સુમેનું હૃદય પણ દાનદો અનુજ

ગએલી આશાએથી બરાબ ગયું. એમાં હોય નો શ્રેય તરત સાચ થાય. ને શ્રીદેવી સારી થાય પડી પોને સુ સુ કરે. એને મદાન પછીએ પહોચવાનો ધોળા હતો. એને પૈમા મેળવવા દતા. એને કોર્નિ મેળવવી હતી. ને શીરીને એ અધાની ભાગીઆજી બનાવવી હતી. પણ એની એકે આશા સફળ થાય તે પહેલા તે એને વગર વાકે અને વગર પાપે અવતાર પુરા કરવો પડતો હતો.

‘છે પો દિવસ’ છેલ્લો દિવસ. છેલ્લો દિવસ.’ તેના કાતમા વાળ્યા કરતુ હતું.

તે અનિશ્ચ મમતાપુર્વક શ્રદિયીની પામે જઈ એના સ્નેહનો તણાએ અધુરો રહેતો આવ અદ્યુત મુકુતાપુર્વક તેણે દર્શાવેા છેકથી વાર મળતા આતુર પ્રજાપાની માફક તે તેને ભેટયો.

તે સમયે જાન દર્શાવેર પણ આજનો તેનો અવિભાવ કે અપૂર્વ દતો ને તેથી શ્રદિયીનેએ નવાંધે સાગી.

“વદાક્ષા! આજે તને સુંઘુ છેર આટલુ હેન કરાં કરી રાખ્યું હતું આતું કરશે તો મને મગવાનુંએ નહીં મને.”

મુઝે એક નિશાચ નાંખેલ આજેજ મરી જવાનું હતુ. એની આ બીચારી જાવાને કયા ખતર હતી.

આખ ને આખ મપેર જગ્યા કાઝ પડવા આવી મુઝે શ્રદિયીની જામે આખો દિવસ ભેગાજ રહ્યો.

‘સુ’ બદાર નથી જતુ.’ શ્રદિયીએ અનેક ‘પર પુ.કુ.’ પણ તે તો ‘મેહરૂમી એમ્લેજ જવાબ આપી પતાવી દેતો.

પમા મેજાજી વાર આવી અહ. તેને પણ આજની સુઝાની રિશતિ કેંક વિચિત્ર જામી પણ તે તો તેની શ્રદિયીની ચિંતાને લીકે

હજે એમ તેણે મનને મનાવ્યું. સાજના તો તેને તેની માતા સાથે કેંક જવાનું હતું કમને તેણે જવાનું કહ્યું હતું.

સુઝા મપ્યા સમયની રાદ બેતો દતો તેને પડીપડી આવતી પડાની બીકે લામની હતી અને તેથી તે કપાર બદાર ભય તેની તે વાટ બોધ રહ્યો હતો. છેવટે સાંજ પડી. પમા છેવટની આવીતે અહ તે ઝોરડીની અકિજ દેવા ઉડ્યો. પુખ્ત “પાઠાથી ખાલજી ઉવાડવાની તરફી પડ્યો.” એ વિચાર એણે તે એમને એમજ ગહેવા લીધી.

તેણે એ ખાલામા આણેતું વિર તૈયાર ક્યુ શ્રદેવા તેને આશ્ચર્યા ભેગ રહી સુ’ સુ કરે છે.”

“અરે! તને કહેતુ જુદી મપો મગારે એક મહાત્મા માત્રા દના તેણે આ પ્રમાદ આખો છે ને ક્યુ કે “તમે બને આ પી જાને તમારો દિવસ આજથી ફરત માડ્યો.”

એણા શ્રદિયીને આ મદાનુ માનવાં કે વાર સાગી નહોં મુપજી પર તેને એમથી તદા હતી કે તે જાતા મદતમાએતો હેત દિવસ માનતો નહોં એ પણ તેને વદ આગ્યુ નહોં.

સુઝેણે ખાલા તૈયાર કરી અ.પ.પા. આજુના આજુના તેનું આખું શરીર મુખ્યું. તેને પરમેવો પરમેવો જઈ મપો. પણ એક મદા પ્રવળને જાતે તેણે મન અજાણ કીડું.

“અરે! ધાર કે આજ આપણે જાને મરી જતાતા નેતએ તો તને મુ લાગે.” બેદરકારીના દેખાવથી મહેજ વદ કરતો દોષ એમ એણે પુછ્યુ.

“આપણે જાને મતા દેહએ તેને

“અધરું નહીં લાગે પણ એકધું મરતાં
તો જીવ નહીં ચાલે. આજ તો નહીંજ.
મુખી! તું એવો વદાસો લાગે છે કે યમરાજ
સાક્ષાત આવે તોપણ આજતો નાજ કહું.”
શ્રીદેવી ધીરજીલાટ હસી. ઘણે દહાડે તે આવું
હસી. આ હસવું છેલ્લીજ નારનું હતું એ
વિચારે મુખેણું અંતર વીધાઈ ગયું.

તેણે પાસા નીચે મુક્યા ને છેલ્લીવાર
બેટી ક્રેવા ને સીરીની પાસે બેઠો. “વદાસા!
તુંજ મને પ્રસાદ પાને?” શ્રીદેવીએ લાડમાં
કહ્યું.

મુખેણના આંખમાંથી બે આંસુ ટપક્યાં.
ને પાસો જંચકા ગયો પણ તેનો હાથ
ધ્રુજ્યો. તેણે મુખ ફેરવી દીધું. “વદાસી!
સીરી!” તે ટુંક બોલવા ગયો પણ તેનો
અવાજ ગળામાંજ ચોંટી ગયો. ફરી મન
કાંજી ફરી તેણે
પાસો હાથમાં
લીધો. શ્રી
પોતાનાં મુખ
પરના બાંધો
પરખે માટે

નેણે તેના ગાલ સાથે પોતાના ગાલ અડાડ્યા.
તેની દૃષ્ટિ આગળ ખીચી દુનીઆનાં દાર ખુલ્લતાં
જણાયાં. એકદમ જાણે ઉઘડ્યું. ભગવાનદાસ
એ ત્યાં ઉભા હતા. તેમણે એક ઉતાવળી દૃષ્ટિ
ઝાંઝીમાં ચેતરફ નાખી.

“મુખેણ કુમાર! તમારો આ પત્ર મારે
ઘેર પડી ગયો તે આપના આગોળું. એને
લીધિજ મને તમારું સરનામું જડ્યું ને તમે
માગ્યા હતા તે રૂપીઆ પણ આ રહ્યા.
કુરસે બેસી દેજો.”

મુખેણના હાથમાંથી પાસો પડી ગયો.
તે ધ્રુજતો ધ્રુજતો ઉભો થયો. શેઠે આગળ
અલાચ્યું:

“તમને કે કામ આવડે છે કે? મારી
મીઠમાં કેશીઅરની જગા આવી છે
તમને જો ફાવે તો.....” પણ શેઠ

વધારે બોલે
તે પડેલાં
મુખેણ તેમના
પગ આગળ
ઢગલો થઈ
પડ્યો હતો.

ફરી મન કાંજી ફરી તેણે પાસો હાથમાં લીધો

ગભરાએલી તે ઉદ્દેશાએલી તે સુવાના
ઓરડા ભણી ચાલી. તેની કમરે હાથ વીંટા
ળીને ઢોંગી કાઢે પણ તેની સાથેજ ગયો.
પણ જેવાં બંને ઓરડાના બાર આગળ પહોં-
ન્ધાં કે આરસની પ્રાનમા સમી પ્વેત ને શીતળ
કાઢેસે દરી, જુવાન સામે ભયભીત નજરે
જેયું, બાર ઉઘાડીને ઓરડામાં ગઇ, તે ઝડપથી
અંધ ક્યું, ને અંદરથી આગળો વાસી દીધો.

“એ તો ઓકટેવીઅસનીજ નજર!”
સોક્ષ પર અડધી બેસુદ્ધ થઇ પડનાં તે બોક્ષી
હિડી. “પણ આજે એ અણનુલાતી, નિરાશા-
ભરી હાથા બોલકની આંખમાં કેવી રીતે
આવી? પેલાનો જીવ આજે મરતી વખત
મારા હેઠ્ઠાં દર્શન લેવા મારા પતિમાં આવી
ને બેઠો દરો? કે દરો શું? બોલક! મને
માફ કરજે પણ મને લાગ્યું કે આજ રાતે
તને હું સ્વીકારું નો દોષ પરપુરુષને સ્વીકારતી
હોજી એવું મને લાગ્યું, તેથીજ મેં આમ
કયું.”

અકળાતી ગભરાતી ને અસંખ્ય દુઃસ્વપ્નો-
તો ભોગં થતી તે છેક પરાદીએ સુતી.

આ બાબત બોકટેવીઅસ અત્યંત નિરાશામાં
હુખ્યો હતો. પોતે લખાનક પ્રયોગને પરિણામે
પાન્યો તો આજ દશા! પેલા જલદુગરની
કલાને પ્રતાપે પોતે મનમાની સુંદરી જીતવાનું
ક્યું પણ તેની પનિભક્તિ ને પનિવન તો
ગમે નેવી નારકી હુલ્લમંદી સામે અષ્ટિતજ
રવાં !.....

પણ આખી રાત ત્યાં હસા રહેવાય તેમ
નહોતું એટલે જમ તેમ કરીને તેણે કાઢેતો
શયનખંડ શોધી કાઢ્યો ને બેઠ્યાબાર પર
શયનત વરસાવતો મોડી રાતે નિદ્રાધીન થયો.

સવારે નારતાના ટેબલ પર બંને પાન્યો
હારે ઓકટેવીઅસે પોતાની નજરની દિશાવશ
આતુરતા હળવી કરી. કાઢેસ પણ દેડ રવરથ
હતી. તેણે વાતચીત કરવા માંડી પણ—‘પોલ’
લાપ્તામાં. એ બોલવું પોતે સમજ્યો નહીં
એટલે ‘પોલીસ’ બહુ અધરી છે, પોતે તે
ભુલી ગયો છે, એવાં બહાનાં બતાવી એકટે-
વીઅસ-એબી-સ્કી ત્યાંથી ઉઠ્યો ને ધોંતરવ
થઈને કરવા નીકળ્યો. ત્યાં એકાંતમાં તેણે
વિચાર કરી રાખ્યો કે ‘દાસ સાંજે પોતે ડો.
શર્મોનો પાસે ગયો હતો અને તેના પ્રયોગોને
શરણ થવાથી જૂનકાલ ભુલી જવાયો હતો.’
આટલો એકરાર તો કરી દેવો તે પ્રમાણે થેર
આવી તેણે કહ્યું. એ સાંભળીને પ્રેરકાનોઆએ
‘બોલક, એ બોલક ક્યું’ તે. હવે તેને ત્યાં ન
જતો એવો ધીમે ધીમે આપ્યો. આટલેથીજ
પીડા પતી ગઈને ઓકટેવીઅસને નીરાંત
વળવા માંડી હતી ત્યાં તો એક નોકરે આવીને
બારણું ઉઘાડ્યું ને મુલાકાતે આપનારનું નામ
પોકાધું:

“મી. ઓકટેવીઅસ ડી. સેવીસ.”

આ શબ્દો સાંભળતાંજ ખરા ઓકટેવી-
અસનું મોં ઉજળું પુણી થઈ ગયું.

તરતજ તોંકરની પાછળ ઓકટેવીઅસને
રૂપમાં કાઢે બોલક કાઢેસ પાસે આપ્યો.
અને નીચો વળીને નચ્યો એટલે તેનીએ
બોળખાણ કરાવી અને બંને સમજતાને, યાદ
કરતા, અંદરથી ધુરકતા, એકેક તરફ ટાંકાત્યા
નચ્યા.

મોડી વાર મુઠી તો કાઢેસને બોલક-
ડી સેવીસ વચ્ચે સાધારણ વાતચીત થ. લાંબે
વખતે મજામાં આટલા દલાલ ક્યાં મ

વનતાં હતાં, ઓકટેવીસના મો પર આટલી ગ્લાનિ ચાલી વગેરે વાતો થ... પછી કાઢેએ અપતં મધુરત થી કહ્યું. “ઓકટેવીઅસ, મને નમારા દીલના દુઃખ સાથે સમભાર છે, એ કે હું તે કમી કરી ચકલી નથી પણ તેમાં કાઠ થઈ છું પણ તમે શા માટે એકાંત મેઝ્યા કરો છો ને હુંદમીની મજલો માણતા નથી? શા માટે નમે મેં આપના ચાલીતી તે મેંત્રીના દનકા કર્યો?”

આ સાદા ને નીખાતસ ચકેલી મને મામળાનાર પર જુહીજુહી અમર થઈ ઓકટેવીઅસને, પોતે આ આંદો છેવેના દેવારમમા અપો ત્યારે મો ગમેથા શમ્બોનો પુરાવો મ મો અને ઓલકને પોતાની પનીના પનિગત માં, મેંત્રી વિશ્વાસીજ ને પનિગ થની હતી એ દમીકની વતુ સામીની મળી, આ વિશ્વાસ આપતાજ, તથા પોતાના શરીર ને વરના થક એલકા માલીકને, છુતારને લેન જ, અચાનક અધકા દેશ તેની દમેરમે વ્યા ને, ને રાગી કાઉટ પર તુની પડ્યો. “હુમરા, ગાન, દગમખેર, કાદ મકાં શરીર પાટું.”

આ અમાધામ્ય વર્નન જેહને કાઉટન એકદમ છ હતી વગાડી નોકરને બોલાવ્યા નેઓ એલકા ડી સેગવન છૂગ પડીને બહાર લઈ ગયા. કાઉટસે ત્યાર પડી કહ્યું. “એ ગાપડો ઓકટેવીઅસ મો થઈ ગયો છે.”

“હા,” ખરા ઓકટેવીઅસ જવાબ આપ્યો. “મેંમરી વેરો થઈ ગયો છે. કાઉટમ ને અપેખર જલુજ સુદર છે.”

૧૨

એ અનાર પડી એ કચકો રાગી કાઉટને ખસા કાઉટનો પથ મગરો તેમ લખુ કહ્યું. “આ પતને શીજી દે. ને માનવી દમી

તાકમાવી લખેવો માને પળુ તુ એમ નહીં માને એની મને ખાતરી છે. તુ જાણે છે કે તુ માકાં નામ, શરીર, ધર મકુજ પચાની પડશે છે. મજી જાણે કેવીએ મનિન કિચ્ચો કું મોન થયો છું અને તને તો આ વાતની સારી રીતે ખમર છે. મારે, તુ કીચકારો ન હોવ તો કાલે મરારો એને-તુ ડી પોટો પામેન મેદાનમાં તારા મહાપદા માં દંડધુકથી આ વતો નીવેડો તાવવા હાજર થવો

આ વચીતે વાડી ચીમ મણુ પડી ઓકટેવીઅસે પુહની નેઆગીઓ કરી લેમીન્કાની મુલાકાતે આવાગાઓના કાને કા એક ટેમપ પર હોનો તેમ થી મેન નામ ઉચકારે તેમન મદાપકો મનવાનું પનુ કવી આપ્યો

મીજા દિવસનું મગરદ થયુ એકરે ઓકટેવીઅસ નખીન્કાએ ડે. ચમેનેને તેઓ. ને આ થો એકલે ને નજી પુહની જગ્યાએ જવા વિષકા

‘ઓકટેવીઅસ’ નનામા ‘કાઉટ કહ્યું’ નામ સાહમ્યથી ને આકલ આવી પડી યેગીઓ ને પડીને પાસેથી લીધેના ચપોની અમરમા થયુ આમાં રવી ભાષ કે એ ને આજ જાણુ... પણ કહે તો ખરો, કેવો વીમાંએ પોતાના ફારમતા પ્રેનીને કેવી રીતે મકાયો?”

મળા એ દિવસની આપવીતીની કથાકરે ઓકટેવીઅસ તે મકાકા વચુંકી અને કમેયું, “આપણે પહેલા મળ્યા તે દિવસ કમના પણ આજે દુ વધારે દુખી છું.”

તેઓ નહીં કરેસે અમે આવી પહેલ્યા. ડે. મેરશાકરને જેમને કાઉટ એલકા લેમીન્કાને આવાગ નાઓ થયુ તમજ ને રમજ થયો

યુદ્ધની તૈયારીઓ હવે થઇ અને થોડી વારમાં બંને તરવારો ફરવા માંડી.

કાઉન્ટને લશ્કરી તાલીમ મળી હતી પણ અત્યારે તેને ઓક્ટેવીઅસનાં નળાં કાંડાથી લડવાનું હતું. બીજા બાબુ ઓક્ટેવીઅસ લડવામાં બહુ કુશળ નહોતો પણ આ પ્રસંગે કાઉન્ટના પહેલવાની શરીરને લાભ તેને પક્ષે હતો.....થોડી ઝપાઝપી પછી કાઉન્ટ જીવ પર આવીને સખત ઘા કરવા ગયો. ત્યાં નીચાન ચુક્યો અને તેની તરવાર ઉછળીને આધી પડી.

હવે તેની જીંદગી ઓક્ટેવીઅસનાં હાથમાં હતી. પણ તેને મારી નાંખવાને બદલે કાઉન્ટે તે હાથ પકડીને પાસેની ઝાડીમાં લઇ ગયો. ત્યાં તેણે કાઉન્ટને-ઓલફ ડી સેવીલને-આખી વાત વિસ્તારપૂર્વક સમજાવી પોતાનો પ્રેસ્કોવી-આ માટેનો પ્રેમ કેવો હતો, તેમાં નિર્બંધતા મળતાં આ તદ્દખીર કોણે કેવી રીતે રચી, આત્માઓ કેમ બદલાયા, ત્યાર પછી પણ પ્રેસ્કોવીઆએ પોતાના કેવો અસ્વીકાર કર્યો, અને આ હંકયુદ્ધ લગાવાય તો તેમાં ઓક્ટેવીઅસના શરીરવાળો ઓલફ માર્યો જાય- જેમ બને તે ઓક્કસ હતું-તો પોતાની ઘરડી માતાને કેટલું હંકુ દુઃખ થાય. બધું ફોડ પાડીને ઓક્ટેવીઅસે લેખી-રફાને સમજાવ્યું. ઓલફને તેનો અથરેઅક્ષર સાચો લાગ્યો અને બંનેએ નક્કી કર્યું કે ડોક્ટર પાસે દરેકનો આત્મા પોતપોતાના શરીરમાં પાછો મુકાવે.

ગાડીમાંથી બહાર આવીને તેમણે ગ્રહેર કર્યું કે કશુંઆનું સમાધાન થઇ ગયું છે. નો નીખરાયા. સહાયકો પોતાને ઘેર આદ્યા ગયા અને બીજા ગાડીમાં ઓક્ટેવીઅસ, ઓલફ અને શર્બોનો તેની પ્રયોગશાળા તરફ વળ્યા.

૧૨

રસ્તામાં ઓક્ટેવીઅસે ડોક્ટરને સ્વચ્છ દીધું કે દરેકના આત્માને તેણે પોતાની વિદ્યાના પ્રતાપથી પાછો તેના અસલ શરીરમાં મુકી દેવાનો છે; અને બેઠ્યાઝાર-ત્રેમ કરવાનું કમ્પ્યુટું.

તેને મકાને તેઓ આવી પહોંચ્યા તે અંદર પ્રયોગવાળા. ઓરડામાં ગયા. ડોક્ટરે બધી તૈયારીઓ પહેલાંની જેમ કરી લીધી અને બંને જણના હાથમાં એકેક વીલળીક બળવાળો સળીઓ આપ્યો. એ આદ્યો તેવાજ બંને સખત બની ગયા. ડોક્ટરે એકથી બીજા તરફ હાથથી નીશાનીઓ કરવા માંડી એટલે આગળની જેમ તેજસ્વી-પ્રકાશબિંદુઓ દરેકના માથા પર દેખાયાં. તેમાં કાઉન્ટ ઓલફનો આત્મા તો સત્વર પોતાના સ્થાનકમાં પ્રવેશ્યો પણ ઓક્ટેવીઅસનો આત્મા કાઉન્ટ-વાળા શરીરને છોડ્યા પછી પોતાના મુળ શરીરમાં પાછા ઉતરવાને બદલે, શર્બોનોની ઘણીઘણી મથામણ ને ગંભીર મંત્રાગ્યારો છતાં, હવામાં તરતો તરતો ઉઠ્યો ચડ્યો અને એક ઝબકારો કરીને બારી વાટે અદૃશ થઇ ગયો.

ડોક્ટર પહેલાં તો શુચ્ચણમાં પડ્યો પણ પછી તરત તેને એક સરસ વિચાર સૂઝ્યો. તે તેણે વગર વિલંબે અમલમાં મુક્યો. ટેબલ પાસે જઈને તેણે પોતાનું વસીઅતનામું ધડી કાઢ્યું અને તેની પોતાની મીલકત વગેરેનો વારસો લેવાનું ને વ્યવસ્થા કરવાનું મો. ઓક્ટેવીઅસ ડી સેવીલને સ્વચ્છું. પછી પોતાના જર્જરિત દેહ તરફ જોયું. જુનો ડગલો કાઢી તિરસ્કારથી ફેંકી દેતું હોય તેવો આળો કરીને મંત્રો લખ્યો અને-વગ્નપાત થયો હોય તેમ કે. બેઠ્યાઝાર શર્બોનો મુકું

થોને પડ્યો, ઓક્ટોવીઅસ ડી મેવીન આજન્ય
મરડીને બેઠો થયો. . . .

ક્રાઉટ એવનફ લેમીનકી પાઠો પોતાને
ચેર પહોંચ્યો ત્યારે પડેલાં તો જરા દહેશતથી
પ્રેરકોવીઆએ તેની તરફ એવું. કેમકે ફરી
પાછી ઓક્ટોવીઅસ જેવીજ બેગી નવજ ત્યા
દેખાશે એવું તેને થયા કરતું હતું. પણ જ્યારે
પોતાના ઓવડના નિઃકામ, રિચર નવજ ફરી
પાઠા અમલ સ્વરૂપે તેજે નીકળ્યા ત્યારે
તેનો જીવ હેડો પડ્યો, અને અને જીવના
જીવના મધુર ગરજો તાજ કરતા પનીએ

મુખે ગરજ પીતાવી . . . .

ખીજે દહાડે સુમેને તો આત્મા વરણ
કરેલો એવો ઓક્ટોવીઅસ ડી સેલિય ઘડતી
મંજીરાકથી અને માનમરતબા મંદિત,
પોતાને મનેજા નોતરા પ્રમણે પોતાના શરિરને
દહનાવી આગ્યો. નીવડત પોતાને દસ્તક
લાભે નસા સરીરના સાધનથી જીવના જીવને
વિક્રમાવધ ને સમજ કરવાતુ થતુ કયું અને
આમના અખવારોમા તો સમજાયર છપાયા
કે કેમ નહીં જણાએલા કાગળથી ડી
સુમેનો મરણ પામ્યા છે ને મી. ઓક્ટોવીઅસ
ડી મેવીનને પોતાનો વારસ નીમતા ગયા છે "

INDUSTRIAL & PRUDENTIAL ASSURANCE CO LTD

(113, Esplanade Road, Fort, BOMBAY.)

શ્રી અને આજકનાં રક્ષણ માટે હંદગીનો વીમા

ખહુજ જરૂરનો અને લાભકારક છે

ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ વીમા કંપની

ખુશીય સફળી અને લાભકારક વીમાની યોજનાઓ આપે છે કંપની દેશી છે
અને દેશીઓના હિસાબે વ્યવસ્થા છે જાતીનગીરી સહુ છે.

વિશેષ દક્ષીણ માટે થયો

જીવનુલાલ દસ્તુરની કંપની.

મેંદરી અને મેંદરો

ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ અને પ્રુડેન્ટીઅલ એસ્યુરન્સ કંપની લીડ.

૧૧૩, એસ્પલાન્ડ રોડ, ફોર્ટ, બમ્બે

LONDON & LANCASHIRE

INSURANCE Co., Ltd.
(INCORPORATED IN ENGLAND.)

Chief Agents:

FIRE, H.M. MEHTA & Co.
MARINE
MOTOR 123, Esplanade Road, Fort,
BOMBAY.

PROFIT & LOSS
ACCIDENT,
WORKMEN'S
COMPENSATION

Transacts all kinds of Insurance.

Gresham Fire & Accident

Insurance Society Ltd.
(INCORPORATED IN ENGLAND.)

Chief Agents:

FIRE, H.M. MEHTA & Co.
MOTOR,

ACCIDENT
WORKMEN'S

123, Esplanade Road, Fort, COMPLNSATION
BOMBAY.

તેમાંનું એક ફાટ્યું ને અંદરથી ડબ દેતું કે
જે'જે' કરતું એક બકરું નીકળી કુદવા મંડી
ગયું. આ જોઈ હું તો હકજ્ઞ થઈ ગયો.

“ત્યારે અહીંયાં દાથીનાં કાંડ પણ
દશેરતો?” મેં બાબરાને પુછ્યું.

“તે પણ તું જોશે?” જવાબ મળ્યો.

એટલામાં તો અમે એક મોટા ગંભીર
કાંડ આગળ આવી પહોંચ્યા. એ કાંડને
દાથીનાં ગચ્ચાં લાગેલાં હતાં એમાંનું
એક પાકું ગચ્ચું જોઈ બાબરાએ મને
એક હાકલું દાથમાં આપી એને મારવાનું
કહ્યું. તે પ્રમાણે મેં કર્યું એટલે તે
પુછડીએથી લટકતું ધબ દળને નીચે પડ્યું.
આ પ્રમાણે માખી, મચ્છર, ચાંચડ, માકણ
બુલબુલ, મેના, પોપટ કાગડા, કાળેર, દાથી,
ઘોડા, ગોધા, પાડા, દગ્ગુ, સસલાં વગેરે
જેયર ભૂયર સર્વ પ્રાણીઓના રોપા, પેલા,
કાંડ વગેરે જોતા જોતા આગળ ચાલ્યા. એટ-
લામાં અમારા પગ આગળની જમીન દાલતી
હોંય એમ મને લાગ્યું. તે પરથી મેં બાબરાને
પુછ્યું કે આ શું? એણે કહ્યું કે દાથવતી
જોદ. મેં જોદ્યું તો અંદરથી મોટો કાચો
નીકળ્યો.

“કાચબા, દેડકા વગેરે પ્રાણીઓ આ

ત્રણ પુરા થયાં. કોઈ દીવાડીયા કરે તો કોઈ
જુઆંઈઆં કરે. એટલામા તો બીજા ને કાચડાએ
આયા. આ દેખાવ એમને મારી તો છાવીજ
ભેરી ગઈ. 'મેં' ગજરાઈથી જાવરાને પુછ્યું
"આ શું ?"

"મા વગરના છોકરે એવું એમને."
જવાબ મળતા હું ચુપ થઈ ગયો

અમે અમાડી ચાલ્યા એટલામા કાંઈ "એ
એક જાડની ઝળ તુડી પડી ને બપ રહ આપરે
મોજેક વરમને છોકરો નીચે પડ્યો. મેં 'કુનું'
વેળું, તો કેટલાએ છોકરા એક જાડ પરથી
ખીંચી જાડ પર અને એક જાડ પરથી નીચે
ઢાળ ઉપર આબલી પોંચી ગયા. હોય ને
પ્રમાણે વાંદરની પંદમ કુદાકુદ કરી રયા દત્તા
માણસની વસ્તી આવી જતા પછી કોઈ મામ
કે થર દેખાણ નહીં. એટલે મેં જાણરાને
પુછ્યું: "આ શું? અહીં આ ગામ કે થ નો
જજ્જાતાજ નથી?"

"મરવાળા હોય તો થર હોય રની, અને
થર હોય તો ગામ હોય કેની," જવાબ
મળતા મૂને મોંઢ મેં નો ચાલવા માંડ્યું.
અમણ આવના અણાણુ જા. આનું નેની
નીચે તાનાતાના બુક જોવા છોકરાએ કોલા
મ્હી જથ્થર ફેડા કરીએ પાડી પાતા દત્તા
એટલામાં મેં બેચાર મોટી ઉમરના પુરોએને
ને તરફ આવતા જોયા. આ મોડોના સુચવાઈ
મએલા સાખા મોટાના પુલેલી ભરેલા સાખાં
દારીમુજ તથા નઅ આવરથાએ મ કે પવાન
એનું. મેં જાણરાને પુછ્યું કે આ શું ?
જવાબ મળ્યો કે અહીં આ કેની સાખ રાખરી
કની કે વએની જરર હોય. તેમ અહીંયાં ઉંદને
મેં ખનાવવા દત્તા કે રાપરીય હોય. જવાબ
અંકિળી અને મુંગશમણ થા એટલામા

તો એ પુરોએ પેલા અ પાતા જાડ નીચે
પહોચ્યા એકે એક છોકરાને ધપા. મરી.
ખીંચીએ બીજાને લાત મારી, ખીંચીએ એકને
વક્ષે માથો, મોઢાએ એકને ઉચ્છા ડેડી
દીધો. છોકરાએ બીચારા રડતા રડતા આવ્યા
નાસી મથા અને પેલા પુરોએમણિ એક જાડ
પર મરી કરી પાડવા મડી મથો અને નર
માવા લાગ્યા

આ હું જોતો હતો એટલામા નો મોટી
શળ મારતો એક મિદ મોટા એક મરેલા
દરજુને લઈને અમારી પામેથી જવાગાનું
માથો મવા તેની પાડળ એક પુરુષ દાઢઅ
એક મોટો જાડનો મોઢો થઈ ઉંદેપને પર
નની ગતિએ દોડ્યો જતો હતો એનજોન
નો એજે સિદને પકડી પાડ્યો અને જાલુએ
જાળ એના માથા પર એવો અખત કટકો
મથો નીસ પાડી મિદ નીચે પડ્યો. મેંમાર્યા
દરજુ નીકળી જવું એટલે પેલા આજુન
દરજુને ઉચ્છા ચાલતો થયો આ નમાએ
જોઈ હું તો સડકજ થઈ મથો આ મનુષ્યમ.
આના અમાનુષિ જળ અને હીંમતનો વિચર
કરતો આગળ આવવા માંડ્યું એટલામા જાણુના
એક મોટા જાડ નીચેથી મ મદારરીના પોઠા-
ગ્નો અવાજ મારે કાને પડ્યો કરીને મેં
જોયું તો એક આજુસ જમીન પર લાએ
માનેટ થઈને પડ્યો હતો એ કોઈ મદા
રોગચસ્ત હોય એમ લાગતું હતું એનું શરાર
સાવ પાંજુ પડી મથું હતું અને દાઢેપમે મોગ
આખા હતું, મો અને આખ તદત નિસ્તેજ
હતા. પડ્યો પડ્યો તે કસ્યા કરતો હતો
અને કોઈ કોઈ અખત તો અસલ હુ ખથી
પોઠાર પજુ કરતો હતો આ માણસની આવી
કરા જોઈ મારું હાથ ખીંચળી અપ અને અરરર.

...ની કાંઈ ચાકરી કરનાર પણ નથી, એમ ખોલતો હું આગળ ગયો. નજદીક જતાં જે દૃશ્ય મેં જોયું તે યાદ કરતાં મને કબજામાં આવે છે. મેં આજુબાજુ જોયું તો નજદીકમાં એક પાણીનો વહેણો મારા જોવામાં આવ્યો.

પ્રતરાનાં મેં મોટા એયાર દડીઆ જતાવ્યા અને તેમાં હું પાણી લઈ આવ્યો. ડોસાને થોડું પાણું એટલે તે આંખ ઉઘાડી મારી સામે ટગર ટગર જોઈ રહ્યો. પછી બાકીના પાણીએ મેં એનું શરીર થોડા નાખ્યું અને બાજુ પર સુવાડ્યો. સુવાડતાની સાથેજ એક મોટો નિઃશ્વાસ માળી આંચકા ખાતો એ સ્વધામ પહોંચી ગયો. મને બનુ દુઃખ થયું. વિચાર કર્યો કે અરે હવે આવી માણસની હાલત! આમ આવ્યાં તયાં અનેક પ્રકારનાં દરેયો જોતા જોતા અમે એક ટેકરીની તળેટી આગળ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એક મોટા ઝાડ નીચે માણસોનું એક મોટું મંડળ બેઠેલું મેં જોયું. પાસે જતાં માલમ પડ્યું કે એક મોટા પથરા ઉપર એક ઘણોજ પ્રચંડ પુરુષ બેઠો હતો. તેની પાસે એક મે રે ટુંકો પથો હતો. એની આસપાસ ભોંય પર આળીસ પચાસ માણસો બેઠા હતા. નજદીકમાં અનેક જનનાં ફળના તથા અનેક જાતનાં જીવનવસ્તુના મોટા મોટા ટગલાં મારેલા હતા અને મોટાં મોટાં તુમડાંઓમાં પાણી ભરેલું હતું. હું ત્યાં પહોંચ્યો એટલામાં પેલો પથર ઉપર બેઠેલો માણસ જે રાત્ર જેવો જણાતો હતો તેણે કેંઈ નીશાની કરી એટલે મારા સાંધાથી ચાર પાંચ માણસો ઉઠ્યા અને કેટલાંએક ઉત્તમ ફળ અને જનનવસ્તુ રાત્રની આગળ મુક્યાં. ત્યાર પછી બધામાં વહેંચણી કરી; સર્વેએ ખાવા માંડ્યું. પણ એટલામાં ટેકરી ઉપરથી તેમના પર પથરનો વરસાદ

વરસવા લાગ્યો. કેટલાંઓનાં માથાં કુટવા લાગ્યાં તો કેટલાંઓનાં હાથ પગ લાંગવા લાગ્યા. ઉત્તણીમાં લંગાણ પડ્યું. રાત્ર એકદમ ઉભો થઈ ગયો અને મોટે અવાજે એક કારમી ટીકીઆરી પાડી એટલે જોત જોતાં આજુબાજુની ઝાડીઓમાંથી મોટા મોટા મોટા લઈ આસરે હજારેક માણસ ત્યાં હોદા કરતું એકું થઈ ગયું. બીજી તરફ ટેકરી ઉપરથી આસરે પાંચસેં સાતસેં માણસો મોટા મોટા દંડા લઈ હરણની પંઝેમ ઉતરી આવ્યા અને ત્યાં એક મહા ભયંકર ઘુઘ જામ્યું. કારમી ટીકીઆરીઓથી અને દંડાઓના કેટલાંઓથી ગદા ધુમરાણ થઈ રહ્યું. કેટલાંઓનાં નાક લોગ્યાં, કેટલાંઓના હાથ પગ લાંગ્યાં, કેટલાંઓનાં માથાં કુટ્યાં, કેટલાંઓ અવસરતા થયા અને કેટલાંઓ પુરા થઈ ગયા. આખરે તળેટીવાળું દળ હાથ અને રાત્ર ત્યાંથી નાહો જોતી. પછાડીઓનાં માણસો પણ નાહ્યાં. ટેકરીવાળી ટોળીએ મુશાલીના તોકાર કરી, થોડી વાર નાચી, ફળ વગેરે આદારનો કબજો લીધો. અવસરતા અને મુશાં માણસોને ઉચકી ઉચકી ખાંભુ પર ફેંકી દીધાં. અને ટોળાંમાનો એક પ્રચંડ પુરુષ પેલી શિલાપર બેઠો અને ઉત્તણી ચાંપ થઈ. એક તરફ આ માનવ મંડળની અને બીજી તરફ પક્ષી અને પશુ મંડળની.

આ જોઈ મારું તો માથાના નીમાળા મુઠ્ઠાં ઉભા થઈ ગયા. પછી અમે ટેકરી પર ચઢ્યા. ત્યાં ઉપર અનેક પ્રકારનાં ફળોનાં ઝાડ બીધી રહ્યાં હતાં. એ નાના પ્રકારનાં વિચિત્ર ફળોં નીરંબરે હું આગાડી ચાલતો હતો એટલે બાજુરએ કેલું કે જોતે અગાડી જોઈને ચાલેજે. એટલે મેં નીચે નજર નાખી. તેમ કરતાં જે દૃશ્ય મેં દોહું તે યાદ કરતાં મારે

બહાર પડી ચુક્યો છે

બહાર પડી ચુક્યો છે

સંસદ-અધ્યક્ષી: અંક ૬

રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી કૃત

(સચિત્ર)

ગુજરાતનો નાથ

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

પોસ્ટજ ખર્ચ ભુલું.

હજી સીલકમાં છે

‘ગુજરાત’ માસિકના

૩ જા, અને ૫ મા પુસ્તકના

અંગાજ અંકો

બહુજ થોડી નકલો બાકી છે

વ્યવસ્થાપક—‘ગુજરાત’ કાર્યાલય,

૨૨, બેકહાઉસ લેન, ડાહ, સુબાહ.

કેવલ સ્વયંવર કથો ?

કેવલ સ્વયંવર

[અનુસંધાન ૪૦ ૬૮ થી]

‘વખતે તેની મક્કરી કરી તેને આગળ ચાલવાનું કહ્યું: ત્યાર પછી હંદુમતિએ સૂતદાને હાથે અળગે વરમાળ આરોપાવી તેમનું લગ્ન નિર્ધારે ઘણું મધુ

‘તોદ અગ્નિનં વિવાદનો જી સાક્ષી તે વાર વરવરનો સખધ ત્યાં મરેતો દુરો સાર

આ રીતે આમ-સમક્ષ તેમનું લગ્ન થયા પછી અજ પોતાના રાજ્યમાં ગય છે તેમા વચ્ચે થઈ માથ છે પણ અજ તેમા જની હંદુમતિને લઈ રાજ્યમા ગય છે

દમયંતી-સ્વયંવર:

દમયંતી-સ્વયંવરમા ‘પણ’ કે ‘પ્રતિજ્ઞા’ નહેતાં એમા હજીવર વરવાનો હતો એમને એ માથો સ્વયંવર હતો એમ કહી સમાપ. સ્વયંવર રચાતા પહેલાંજ વર તો પમંદ થઈ ગયો હતો. નળગાળને પરજીવાને કેલ પળુ કન્યા પસંદ પડી ન હતી નગરદરએ નળની પાસે -

“દમયંતી છે રોષ રહીયા

બેતા ગુણની માટે દુ બેતા -”

—એમ કહી દમયંતીના ગુણની ગીતા ગાઈ. નળને આપી તેની માથે પગજીવાની નાખાવેથી ઘણું તેણે હસને કૃત રૂપે મોકલી દમયંતી નળને વરે એવા પોતાના વખાણુ કગમાં. હવે દમયંતી આગળ જઈ નળના મધનું વચન કર્યું -

“નળ રીંદા નહીં તે નર રોહ,
સાંભળ્યો નહીં તે વખતોજ,

એવો નહીં તેનાં લેખન કેવા,
મેર પીઠ મંદિતીયા જેવા.

•

•

એવામા મન વિદિત કીધું,

ચિત મરિસાનું આકર્ષ લીધું.

—એટલે દમયંતીને પણ નળ માથેજ પરજીવાનો નિશ્ચય થયો

દમયંતીને નળને વરવાની ઇચ્છા હતી એમ વખ, આમ, વરજી અને કહી જાણ્યું ત્યારે તેઓએ નળને પોતાનો ફત્ત જનારી દમયંતીને મારમાથી એકને વરવા કહેવાયું તોપણ દમયંતીએ નળનેજ વરવાનો નિશ્ચય જાણ્યો. નળનું ફત્ત નિશ્ચય કહેવાય માટે કહેવાયું કે સ્વયંવર વખતે અને મમને તે વરને વરમાળ આરોપીશ

દમયંતીનો સ્વયંવર મહારાજ તો એક નિમિત્ત માત્ર હતો. તેમા જોકે દેશ-પરદેશના રાજાઓ દમયંતીને વરવાની ઇચ્છાથી આવ્યા હતા અને તેને માટે ઘણી તૈયારી કરતા હતા તોપણ દમયંતીએ તો—બીમકે સુદેવને પત્ન આપી મોકલે ત્યારે તેની સાથે પત્ન આપી તેમા ચોક્કસ લખ્યું હતું કે -

“આઠા આવી મયા ખતપત, કહે તે વારતા માનજે સજ
પ્ર વચને સમર્થુ માત્ર, આ સ્વયંવર તે નિમિત્ત માત્ર”

સ્વયંવરમાં બધા રાજાઓ આવી બેઠા. ત્યાર પછી દમયંતી ધીમે પગલે સ્વયંવરમા વરમાળ લઈ ફરતા સાગી અને રાજાઓને બેઠા સાગી બધા રાજાઓ નો દમયંતીને જોડે -

“ભરમાણને બુધ, પડ્યા મોઢ ફપ પ્રેમપારે બાંધીયાઃ
કામથી ડગીયા, સ્વાર્થી રગીયા, સામી મીઠ સંધીયા,
કો આડા ઉલટે, ખુબારા કરે, બામ્બિને નીચું બાળેઃ
કો આસને પચ્યા, લડચગ્યા, રોકે આવી કીચો કાળેઃ
ખોસી ન ઝગીયા, ચિત્ર લખીયા, કો નમે વાંદે વાંદે
કો સમીપ ધરીયા, મુગટ ખરીયા, પુંદેથી રોવક ધારે.
કો કનક કાળે કાળે, લાંચ આપે, સાદેલીને સારેઃ
તેલેએ તે કીચ, વખાણુ કીચે, ચિવાડ મારો વારે.
લાંબી ટોષ કરતા, નથી નરના, કહે દાર આસપરે.
ફરી મુગટ બાંધે, પ્રેમ સારે, પચ્યા નવ મદ કાપરે.”

છતાં દમયંતી:

“રાય ગોરાં ગાયે, તૂણુ માયે, તાકણી નવ લેખનાઃ
તેલે મુખ મરે, આંખ મરે, મરને ઉઢખની.”

દમયંતી નગને વરે તેની દેવતાઓને
અદેખાઈ આવતી. તેઓએ તેને બુઝાવવા
નળનાં રૂપ લીધાં અને સ્વયંવરમાં આવી
દમયંતીને શુચયણીમાં નાખી. દમયંતીએ
ખરા નગને શોધવા લાગી. પ્રપત્ન કયોં તો
પણુ તે જડયો નહીં, ત્યારે તેમના પિતાનું
નામ પુછ્યું. તો પણુ લોભને લીધે પાપ
વીસરી દઇ પાંચે જલ્લે વીરસેન પિતા છે
એમ કહ્યું. દમયંતી આ વખતે ધણીજ શુચયણ-
માં પડી ગઇ. આ વખતે ખરે સ્વયંવર
એટલે શું તેનું કેક ભાન કરાવ્યું.

“સખી કહે મું, યેલોં યયાં કંઈ રૂપને વળગા રહો
બીજા પુછ્ય છે રૂપનાં ધામ, સાંઘળો દેશદેશનાં ના
દેશ સકળ નંદશનાં નામ, કોઈ કંઈ વખૂવી ગુણ માર.”

—તોપણુ દમયંતીની નજર તો નજી નરક
હરી રહી. આખરે ખરો નળ જડયો. તે
દમયંતીએ તેને વરમાળ આરોપી.

ઉપસંહાર:

આમ સ્વયંવરનો પુરાણો ઇતિહાસ છે.
આપણા યુગને માટે સ્વયંવરના સમારંભો તો
પરીઓની વાતો અથવા તો દોષ સ્વયં યુગના
વારાની વાતો જેવા લાગે છે. રાજા રજવા-
ડામાંથી હવે શુરાતનની વાતો સંમિળતાં નથી.
રજપુતોની વીરતાની વાતો પણુ બૂતકાદની
ચઘ ગઇ છે. તો સ્વયંવરો ક્યાંથી લાવવા ?
છતાં ‘રોડ-સમ’, ‘પ્રીતિ લમ’, વીટી-લમ’
વગેરે તો આજે પણુ સાંભળીએ છીએ.

પણુ એક પ્રશ્ન છે—‘સમાજ હજી આવા
સ્વયંવરો માટે’ કેમ તૈયાર નહીં હોય ?’
જવાબ એમ મુઝે છે કે, ‘કન્યાવિકલ્પ અને
વરવિકલ્પ. વયનાં કળેડાં અને વિદ્યાનાં
કળેડાંને યુગ આપણે હજી વરાળ્યો નથી.’
નહીં તો પાછા સાચા સ્વયંવરોથી કુમારિ-
કાઓ કેમ નહીં પરણે ?

મુદ્રણકર્તાનાં મુખ્ય અંગ

મુદ્રણ અને આકર્ષક કામ અનુભવી કામદારોની સેવા
ઓફિસની તાત્કાલિક મજબૂતી દેખરાએલા વ્યવસ્થાપકોની દાખલ
નવાં ને અગ્રણી માધ્યમો ને કૌશલ્ય શિક્ષણ ભાગ

આ સરને સામરો તાજ મેલો હેય અને કુરેપુરો મતોર પામવો હોય તે
તમારું સહયોગી જાતનુ ગુજરાતી નેમજ અગ્રેષ્ઠ ગ્રાપવાનુ કામ

સાહિત્ય પ્રેસ—

મા આપો

જાતમાનનાં જાતિ પ્રવેશ ને મજબૂત નાઈટીય એ અમર્ત્ય

અપર્યાલોપી છે.

આગેજ ઓફિસ આપો એટલે દાખેરા આપગો

એક વખત કામ આપો એટલે અનેક

વખત આપવાનું મન થશે.

અનેજન સાહિત્ય પ્રેસ,

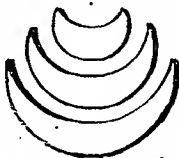
નં ૨૨, એકરાડિસ નેન મેટ્રિક રોડ.

કોડ મુજબ નં ૧

અગર દગાવાળા માલથી સાવચેત રહેજો. તેવા માલના
અમો કોઇપણ રીતે લેખમદાર નથી.

તદ્દન ચોખ્ખું અને ચુંટી કાઢેલું

ત્રણ ચંદ્ર છાપનું

પવિત્ર કેસર

(રજીસ્ટર્ડ મેકમાર્ક)

તમારા દરેક ધર્મકાર્યોમાં તેમજ ઘરગથ્થુ વપરાસ માટે કોઈ
પણ જાતની અપવિત્ર વસ્તુની ભેળસેળ વગરનું તદ્દન
ચોખ્ખું અને પવિત્ર કેસર વાપરવું હોય તો છેલ્લા
ચાલીસ વર્ષો થયાં દેવાલયોમાં તથા રાજ
રજવાડાઓમાં પ્રખ્યાતી પામેલું

“ત્રણ ચંદ્ર છાપનું” પવિત્ર કેસર
વાપરો.

વધુ માટે લખો:

૦૬૬૨ ઉરસનદાસ લધા,

કેસરના વેપારી અને કમીશન એજન્ટ.

સેમ્યુઅેલ સ્ટ્રીટ, વડગાદી, મુંબાઈ નં. ૩.

નોંધ:—ખીજ દરેક જાતની કેસર અમારે ત્યાં જલ્દિયાબંધ તથા છુટક મત્રે
છે. તેમજ બહારગામના દરેક એજન્ટ પી. પી. થી પણ મોકલવામાં આવે છે.

બળવંતરાય ઓરીસમાં મળ્યો. “આવ, આવ. તારી હંમર લાંબી લાગે છે. હું આજે તને મળવા આવવાનો વિચાર કરતો હતો.” તેણે કહ્યું.

“કપાળ તારું!” મેં ખીજવાઇને કહ્યું. “ત્રણ દિવસ મુખી ક્યાં ભરાઇ બેઠો હતો? ટેલીફોન કરીકરીને યાદી ગયો.”

“સહેજ કામમાં હતો.” તેણે મારા ખીજવાટની પરવા ન કરી.

“જહનમમાં જાય તારું કામ. પેલું ચિત્ર હવે પાછું આપીશ? કાગે પેલો લેવા આવશે. તેને શું મોઢું બતાવીશ?”

“અરે, હા! તે તો હું લુપ્તીજ ગયો. લે આ રથું તે ચિત્ર.” તેણે પાસેના કપાટમાંથી ચિત્ર કાઢ્યું. “ચિત્ર તો સલામત છે પણ મારે જરા ફ્રેમ બદલવી પડી છે. તારી ઓરીસમાંથી લઇને આવતાં એ મારા હાથમાંથી પડી ગયું અને જુની ફ્રેમની ચોડીક કેર લાંગી ગઇને કટલોક ગીલીટ ઉખડી ગયો. હું ખીજવાંય નહીં તેથી ખીમાના દસ રૂપીઆ ખરચી આ નવી ફ્રેમ મેં નંખાવી છે. જુની કરતાં આમાં ચિત્ર વધારે સુંદર લાગે છે. ખરું કે નહીં?”

“લાગતું હશે તને! પણ પેલો જુની ફ્રેમ માટે પુછશે ત્યારે શા જવાબ દઇશ?”

“એમાં તે શી મોટી મુશ્કેલી લાગે છે. એમ કહેજે કે અકસ્માતથી પડી ગયું અને ફ્રેમ લાંગી ગઇ તેથી નવી નંખાવી. સાચી વાત કહેવામાં શું વાંધો છે. અલગત, અકસ્માત મારે હાથે થયો તેને બદલે તારે હાથે થયો છે એટલો ફેરફાર કરવો પડશે. પંજું એટલું જુઠાણું તો ખુદાએ માફ કરી દે. બહુ થશે તો એ નવી ફ્રેમનાં નાણાં તને

નહીં આપે. હું ક્યાં તારી પાસે માગુ છું કે તને ને. વીશે ચીંતા થાય.”

“એ બધું તો હીક.” મેં સંતોષ વાળીને કહ્યું. “પણ હવે તારી તપાસતું પરિણામ જણાવશે?”

“હીકગીર છું, દોસ્ત! પણ હજી કે કહેવા જેવું પરિણામ નથી આવ્યું.”

“નમારું આખું ખાતુંજ એવું છે. મક્ત-નોજ પગાર ખાઓ છો-બેઠા બેઠા.”

“હોય, એમજ ચાલે. તું ધારામમાં જાય ત્યારે બજેટમાં અમારા ખાતાનો ખરચ મંજૂર કરવાની ના પાડજે.”

“અરે, મારું ચાલે તો તમને બધાને એક માથે પાણીયું પકડાવી દઉં.” મેં પણ ટાળ કરી. “હીક ત્યારે. હવે આ ચિત્ર ગોવિંદજી લેવા આવે તો આપી દેવાને વાંધો તો નથીને?”

“કશોએ નહીં. ખુશીથી આપી દેને.” મારી ચંકા નિર્મલ નીકળી. તેથી મને કેકે સંતોષ થયો. હું ચિત્ર લઇને ઓરીસે માછો આવ્યો.

૬

ખીજે દિવસે-ગુરુવારે સાંજે ગોવિંદજીની સ્વારી લગભગ છ-સવા છ વાગે આવી પહોંચી. આવતાં વેંતજ તેણે પુછ્યું: “કેમ, શા સમાચાર?”

“ફતેહના શેડા” મેં કહ્યું. “બંદ તકડીફ નથી પડી. પણ નસિનીકાંત કહે છે કે એવું ચિત્ર પણ નકલજ છે.”

“એને બહુ ભાન છે! પણ તમે ચિત્ર તો લઇ આવ્યાને? ક્યાં મુક્યું છે? અહીંજ છે?” દખાવવાના પ્રયત્નો છતાં એના અવાજમાં રહેલી આતુરતા જણાઇ આવતી હતી.

સમજ ન પડી. ગોવિંદજી સામો થયો એમ પળવાર મને લાગ્યું, પણ એ સંજોગો સમજી ગયો કે પશુ બોલ્યા વિના શંકણ થયો.

“તું બહુ અજ્ઞપણ થયો છે, નહીં વારું, નગીન ? પણ સંજોગો એવા હતા કે મારાંથી ખુલાસો ન કરી શકાય. મારે સાતીત કરવું હતું કે આ ગોવિંદજી ઉર્ફે રતનલાલ ચિત્ર નહીં પણ ફ્રેમ મેળવવાને મથ્યો હતો. હવે કાલે આર વાગે મારી ઓપીસમાં આવજો. તે વખતે બધો ખુલાસો થશે. કોન્સ્ટેબલ ! ચાલો, કેદીને લઈને લો, પેશું ચિત્ર પણ લઈ લો.” હું ટૂંકે પશુ જવાબ દઉં તે પહેલાં તો એ ચારે જણા આશ્ચર્ય ગયા.

બીજે દિવસે મારી ઉત્સુકતા અપાર હતી. સાચી વાત જાણ્યા હું તરૂપી રહ્યો હતો. તે મારી રાહ જોઈનેજ બેસી હતો. મને તે પોતાની સાથે પોલીસ કમીશનરની ઓપીસમાં લઈ ગયો.

ત્યાં કમીશનર ઉપરાંત શેડ નસિનીકાંત પણ બેઠા હતા. મને જોતાંજ તે ઉભા થયા અને બોલ્યા : “નગીનદાસ ! તમે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તમે નહોત તો હું મારો નેક્રેસ પાછો ન મેળવી શકત.”

“તમે શું કર્યો છો તે હું સમજી નથી શકતો, શેડ ! નેક્રેસ શો તે વાત શી ?” હું દરજ અધારામાં જ હતો.

“તમે નીરાંતે બેસો, મી. નગીનદાસ ! અજાણતરાય હમણાં બધો ખુલાસો કરશે.” કમીશનરે કહ્યું.

“તે અને જે વાત કહી હતી તે યાદ રહે.” અજાણતરાયે ખુલાસો કરતાં કહ્યું. “ગોવિંદજી ઉર્ફે રતનલાલે એ ચિત્રની

કીમત દસથી પંદર હજાર જેટલી આંકી હતી; જગદીશે પાંચસો જેટલી. અને ખેલ દત્તા. એ ચિત્રની કીમત લગભગ દોઢ લાખ રૂપિયા જેટલી હતી.”

“તું એ જાણીને અજ્ઞપણ થાય એમાં નવાઈ નથી. એ ચિત્રની કીમત જેટલી બધી શાથી વધી તે કદાચ તું જાણ્યા માગશે.” એમ કહી તેણે કમીશનરને ધારો કર્યો. કમીશનરે પોતાના ટેબલનું ખાનું ખેંચી એક નાની કેશબોકસ કાઢી ટેબલ પર ખાલી કરી.

“આ શું ? હીરા ?”

“હા. એ હીરા છે.” અજાણતે આમંજ સલામ્બું. “ખરું કહીએ તો એ બધા હીરા મળીને એક કીમતી નેક્રેસ થવ. મીસીસ નસિનીકાંતના એ નેક્રેસની કીમત લગભગ દોઢ લાખ જેટલી અસ્યારે યાવ છે. તને ખબર. હશે કે એ નેક્રેસ લગભગ ત્રણ માસ પર ચોરાઈ ગયો હતો. જાણમાં તે વાતું હશે.”

“હા, એવું કે યાદ છે ખરું. પણ ચિત્ર સાથે...”

“તેજ હવે કદું છું. લગભગ પાંચ છ મહિના પહેલાં શેડ નસિનીકાંતે એક રતનલાલ નામના માણસને મહેતાજી તરીકે ગ્રહ્યો હતો. મહેતાજી તરીકેના કામકાંજ માં તે બહુ પાવરધો હતો. એ રતનલાલ તેજ તારો ગોવિંદજી !”

“લગભગ ત્રણ મહિના પર શેડ નસિનીકાંતના એક સગાને ત્યાં લગ્ન હતાં. તે પ્રસંગે શેડજીએ આ કીમતી નેક્રેસ પહેરવા કહ્યો હતો. લગ્નમાંથી રાત્રે મેલા

ધેર ખાવનાં આગસતે લીધે નેકરેસ તીજેરી-
માં ન મુકનાં ટેમજના ખાનામાં મુકયો.
પછી શેઠાણી એ વાત જુલી થયા. એ દિવસે
વાદ આનતા ટેમજના ખાનામાં જ્યેષ્ઠ તો
નેકરેસ મુમ થએલી જણાયો. અમને એ
મનથી ખબર આપરામ્મા આવી અમે ખતલી
તપાસ કરી છુરના માણસેલી ઝગી લીધી,
પણ તે વખતે નેકરેસ દાય ન આવ્યે.
અમારે નેકરેસના ફોટોઆદ અમે તે વખતે
સહ લીધા હતા "

" એ ખતલ પડી લગભગ એ મહીને
ગતજાત રાજદામુ આપીને ચારણે મયે
તેના પર શક લાવવાનું ખામ કારણ તે
વખતે તો ન હતુ પણ જ્યારે તે આવીને
અને વાત કરી અને રતનબાઈ જેવા દેખાવના
કાંઈ માણસ શેઠ નિતીનીકાતને ત્યાં આજે
અંધ મોડી ઈંખન આપીને ખગીદના માગે છે
એમ જણાયું. ત્યારે મને શક પડ્યો. વળી
જ્યારે પેના આદે હોટોમફોઆથી તે રતન
સાકનો ફોટો જોઈ એને મેલિદજ તરીકે
ઓગખાઓ ત્યારે મારી ખાતો થઈ. તે વખતે
હું અંધ તારી પાનેથી સહ મયે. ફ્રેમ કાઢીને
જ્યેષ્ઠ તો અંદરથી કોરેકી હતી, અને કોઈને
શક ન જાય તેથી ફ્રેમના રંગનીજ લાખી
તેમાં લગાડી હતી. લાખી સાંભે વખત
રહેવાથી સખ્મ થઈ ગઈ હતી એટલે ફ્રેમ
તેમના વિના પનો લાગે એમ નહતું. એટલા
માટેજ અકરમાનની મેં ખતલડી વાત તને
કહી હતી. ફ્રેમ તોડનાં તેમાંથી આ બધા

દોરા મળી આવ્યા નેકરેસમાથી તે લેવાડી
અદર લરી લીધા હતા અને સોનાનો ભાગ
ફોટો લીધો હતો "

" રતનબાઈને હવે પોતાનો મુનો કમુક
કરી લીધો છે તે જણાવે છે કે આ નેકરેસ
જોઈ કુટસાક મમયથી એનું મન ચાલુ હતુ
એવા ઈંખની યીજ કદાચ લઈ જતા મુરખી
નહે તેથી ધરમાજ ન તાડી ગમવાનો તેણે
વિચાર કર્યો હતો, અને લગભગ અકવાડીઆ
આગમય ફ્રેમ કોલરી તૈયાર રાખી હતી
નેકરેસ દાયમા આવનાજ દીગ છુગ કરી
લીધા અને ફ્રેમમા મોડલી લાખી લગાડી લીધી
આનાનો ભાગ તે કહે છે કે તેણે ખમતાના
કુવામા નાખી દીધો હતો. એ દોરા દાઢ કરવા
માટે ઇચ ખરીવાનો એણે નાગડો રમ્યો
હતો " અગવતરાયે કથની પુરી કરી. પછી
ખીચનર મારી તરફ ફર્મા

" મી નમીનદામ આ કામમાં તમે
ખનાવેશી ચાપાડી અને શકિત જોઈ અને
ખફજ આનદ મયે છે શેઠ નિતીનીકાતે
નેકરેસ પાછો મેળી આવનારને રૂપીઆ
એ દખરનું હનામ આપવાનું જાહેર કયું
હતુ એ હનામ તમને આપનાની મેં મેંને
બલામજ કરી છે અને શેઠ પણ તેમાં સંમત
થયા છે " એ પછી સંમતિમા ડોકું નમાવ્યું.

" પણ તારું કર્મીશન મધુ ને માટે મને
ખદ દીલગીરી થાય છે. " બળરતે આડુ
રિખન કરનાં કયું

વાંચક! સમજ લેજે

***

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૮૦ થી.]

સંસારમાં નથી. આપણા હીંદુસંસારમાં જે રીતે લગ્નો ગોઠવાય છે એજ પ્રસંગ આપણે ઉભો કરવાનો.

યુવાનના મોટા કાકા દેશમાંથી આવે, યુવાનનાજ ઘરમાં યુવાનનાં લક્ષ્મી વાતો ચર્ચાય, ન્યાતની કુંવારી છોકરીઓની ગણતરી થાય, યુવાન બારણાંની બહાર ઉભો ઉભો બધું સાંભળે. કાકાનો વિચાર કોઈ શ્રીમંતું ન્યાતીવાની છોકરી માટે હોય, યુવાન કેં બોલી શકે તેમ ન હોય—આખરે મોટાં ભાભીને ‘કાન્ડી-ડાન્સ’ (વિશ્વાસ) માં લે. પોતાનું દીક ક્યાં લાગ્યું છે તે યુક્તિથી જણાવી દે; હેતાળ ભાભી મદદ કરવા હા પાડે; પોતાના પતિને પક્ષમાં લેઈ વડીલોની ગર્વા લખતે પતિ પાસે પેલી છોકરીની સીદા-રસ કરાવે; ભાભીએ યુવાનની માતા-ડોશીમાને પણ એ છોકરી માટે આગળથીજ તૈયાર કરી રાખ્યાં હોય; આ રીતે એક મોટા ભાઈ અને મા પોતાને મનગમતી માટે લલમણ કહે. છુટ્ટાઓ કૂંટ પીગળે એ બધા પ્રસંગો આપણે ઉભા કરવાના રહ્યા.

વિશ્લેષ

સંસાર ચિનમાં—જેમ કાગળ ઉપરના ચિત્રમાં છાંયા અને તેજ હોય છે, જેમ જગતમાં રાત અને દિવસ હોય છે તેમ આશકમાથુકની કથામાં પણ દુઃખ, આશ્વ કે વિશ્લેષ લગત મજા ન આવે. આશકમાથુ-કને જરા ટાંગવાવાનાં અને તકકાવવાં નોંધએ.

મંત્ર્યાં... દીલ ખેંચાયાં, અને સંતોષો સવળા પડતાં પરણી ગયાં તેમાં લખવું શું?

વિશ્લેષમાં એમ કરીએ કે માથુકને જરા ગુમાની. બનાવીએ. આશકને એ કોઈનું ન આવે. આશકને પણ તુમાખી અને મગર બનાવીએ. એક પોતાપોતાના મિત્રમંડળમાં કલા કરે કે મારે એની શી પડી છે? માથુકના હાથ માટે એક નવો દરીફ ઉભો કરીએ, તે કોઈ શ્રીમંતોના વિલાસી છોકરો હોય; આશકને ખચર પડે. તે પેલા છોકરાની પાછળ લાગે. તેની ખામીઓ અને નબળાઈઓ શોધી કાઢે. એ તો લોવા જેવો છે અને પતંગીઆની માફક સ્ત્રીઓની પાછળ લટક્યા કરે છે એવું તેનું Comic (રમુછ) રેખાચિત્ર માથુક ઉપર મોકલી આપે.

માથુકને ભાવ આવી ગયો. પેલા દરીફ પ્રત્યે અભાવ આવી ગયો. જાતજાતની આફતો; આ જોય ઉપર નાખી રાકાય, છોકરોને ઇંગ્લાંડ જવાનું થાય, છોકરીને ન્યુમોનીઆ થાય. એક કુટુંબના છુટ્ટાઓ લડી પ્રેડે... એવા જાતજાતના વિશ્લેષ પ્રસંગો ઉભા કરી રાકાય.

પરિણામ

કુટલીક સરકારી કેળવણીથી સાતોની અંદર યુવાનો બી. એ. પાસ થયા પછી પરણે છે. યુવાનને બી. એ. બનાવી નાંખીએ. ને (પહેલા વર્ગ)માં પહેલે નંબરે તેને આણીએ, સાતિ પાસે તેને માનપત્ર અપાવીએ અને એ પ્રસંગે પેલી યુવતીનાં સગાંઓ પાસેથી બનેનાં વાચાન કરાવીએ.

જસ, આ તમારી પ્રેમવાતાં. એ વાચાન પછી એક જણાં પાછાં પહેલવહેલાં મળે ભાઈ શું વાતચીત થાય તે વાચક તું કહી લેજે.

આપણે તો આ રૂપરેખા દોરી છે. પણ
જાયક જે તારામાં કંપનાશક્તિ હોય તો
મર્યાદાતીયદેશ ચોથા ભાગ જેના ચાર પુત્રો
તુ ઉપજતી રહે

“પત્રજમાં તરફડતો કુવાન—” એ વિચાર
લગ આશક્તી મનોદશાનુ લુપ્ત થિય તુ
ધારે તો ૫૦ પાનામાં આપી રહે જેવી
કેવેલના દાદરા અગમના પ્રસંગને સુદર
નવાટી ધોંચ પાના સુધી લગતી શકાય

એમ તો વાહુ! ઘણું થઈ રહે. આપણે જુદું જ
ભાગ વાચક, તારા પરમ નાખી દીધું છે.

જે દોશી આ વસ્તુ ઉપરથી એકાદી પ્રેમ
ચોથી લખી કાઢે તો જરૂર એકાદી નકલ
ખરે મોકલવે. સચિત, ઉપરથી, આજીરે
લખવાની-દશખંડાની ફેર જરૂર નથી, આપણે
મર્મ લક્ષ સ્વાધીન નથી.

સલામ ત્યારે

WHITE KERR & Co., Ltd.

EXPORT AND IMPORT AGENTS

SOLE AGENTS FOR

**RADIOLITE, RICE-MILLS, HOME-CHARGES,
AND
VITAMITE & QUASUL**

DEALERS IN

Power-Pumps, Agricultural Machinery, Geysers,
Hand-Mills, Cultimotors, Radio-sets, Champion
Dye and Stain Remover. etc. etc.,

Apply for particulars to

WHITE KERR & CO., LTD.

53, Meadows Street, Fort, BOMBAY No 1.

રાજધિરાજ

[અનુસંધાન પ્રક્ર ૬૬ થી]

મહારાજાએ એકદમ વણીએર જેવી ચીસ પાડી. પણ ચીસ પાડતાં તેનું ધ્યાન જરાક વ્યથ થયું. એટલે કાંકે તેને વાંકી વળા, પોતાના શરીર પરથી છુટા કરી એક ખુણામાં ફેંકવા. રાજા સશબ્દ ભાંય પટકાયા, પણ માનભંગ થઇ જ્યેમ તેમ ઉડવામાં મોકાયા.

કાંકે રાજાની ચીસ સાંભળી દંતી એટલે ખારણા તરફ નજર કરી ઉભો રહ્યો. એકદમ એક કાળું સ્વરૂપ કાણુ જાણે ક્યાંથી ખડમાં દુટીને આવ્યું.

“ખાખરા! આને પકડ.” રાજાએ હુકમ કર્યો.

ખાખરા કાક પર તરાપ મારવા ફર્યો ને કાંકે કહ્યું: “ખજરદાર, ખાખરા! જો મને હેડયો છે તો એક વખત હવતો જવા દીધો પણ ફરી નહીં જવા દઉં.”

ખાખરાએ ભવાંના મોઠા વાળ ઉઘા કરી નજર નાખી ને તેના વિજેતા કાકને ઓળખ્યો. તેનું ડાહ્યું હાંડું ત્યાં રહી ગયું. તેની આંખ ખીકથી સફેદ થઇ ગઇ. તેનું કાળું મોઢું પણ શીકડું થતું દેખાયું.

“પકડ એને”—જયસિંહદેવે હુકમ કર્યો. જત્રાજમાં બાંધેલું કુતરું ધુરકે ત્રેમ ખાખરા ધુરક્યો ને પાછો હક્યો. નીચસો હોઠ લખડતો રાખી તે કાકને એકી ટોચે જોઇ રહ્યો. રાજા આ ફરફાર જોઇ ગભરાઇ ગયો.

કાક ખડખડ હસ્યો. “કેમ મહારાજા! જોર આવી રહ્યું? હજુ કાકને ઓળખવો છો? ચાલો, પેલે ખુણે બેસી રહો.”

રાજાએ તોરમાં જવાખ નહીં આપ્યો ને

ખાખરા તરફ નિરંકારથી જોયું. “તારું મોન આવ્યું છે?”

“બાપુ! પારકી આસો સંતો નિરાશ” કાંકે કહ્યું.

રાજાએ તેના તરફ જોયો વિના ખારણા તરફ જવા માડ્યું. કાક ખારણા વચ્ચે બેઠો.

“બાપુ! આ બધી ગીમજો હમેણું જવા દો. અદારનું ખારણું મેં બંધ કર્યું છે. ને વિજયધવલ ગઢવીને ધાવણ કરી મેં એક ચોરડીમાં પુર્યો છે. ડલા હો તો ઓળનામાન: એક ખુણે બેસી જાઓ.”

મહારાજા મુગે મોટે ખારણા વચ્ચે ઉભો રહ્યો.

“ચાલો બેસી જાઓ.”

જયસિંહદેવે જોયું કે તે વધારે ગરજ કરવા જશે તો કાક તેને જોરજુલમથી બેસાડશે. તે મુગા મુગા દૂર જઇ ઉભા. ખાખરા આધુ પાછું જોતો ચાલ્યો ગયો.

“એ છોકરા! અહીં આ આવ.”

“કેમ શું છે?” ભાવ એક દૂર ખુણામાં ફરના હતો તે આગળ આવ્યો.

“આમ આવ” કાંકે ખુમ મારી હુકમ કર્યો. ભાવ પાસે આવ્યો.

“રજાજમાં બેસવું ક્યાં છે?”

ભાવે જવાખ ન વાળ્યો.

“કેમ સાંભળે છે કે?” કાંકે પુછ્યું.

“અંદરના બીજાએ ડામાંથી જવાપ છે.”

“તને રસ્તો ખખર છે?”

“હા.”

“ચાલ રસ્તો ખતાવે.” ભાવે મહારાજા તરફ જોયું.

“સાંભળ્યું કે?” ભાવનો કાન પકડી કાંકે કહ્યું.

“હા.” કાન ચેળતાં ચેળતા આવે કહ્યું

“ચાલ તારે” કાક મહારાજ પામે
મયો “અલદાતા ! આગળ ચાલો.”

“ક્યાં ?” તોરમાં ગમ્મએ પુછ્યું.

“હું કહું છું ત્યાં પેલા બેંચરમાં”
મહારાજએ ચક્રિત થઇ કાકની સામું નેધુ
નેનું મોઢું ભયંકર નિશ્વસના બીડાઇ રહ્યું
હત. “ચાલો”

“કેમ ?” રામએ મારે તરફ પોતાની
નિગાહારીના લક્ષણે નેતા પુછ્યું.

“પ્રધાન ને રાણી વિના એકલે રાજ
ગોભે નહીં થોડો વખત છુટા પડ્યા તેના તો
જીવેને આપે શું શું કરી નાખ્યું ? દરે આપ
એ બેંચરમાં બેઝેક દહાડા મેળવ કરો. કુ
મુન્નલમહેતા અને લીલાવાને સદેશ મોકલતો
આપ્યો છું. બેઝેક દહાડામાં રાત્રી માથું
લઇ રાજકુમારને ચીતાએ ચમકવવા આવી
પહોંચશે. પછી આપ ચાલ નો કરો. હમણા
તો હું છું એમ કરવાનું છે આપે પધારો.”

મહારાજએ કાકની સામું હાથે બાંધ
નેધું, સામે થવાનો વિચાર આપ્યો. તેજી
તરત નેધુ કે અત્યારે મામ થરે જો
હામરો ?

“કેમ મહારાજ પગ નથી ચાલના કે ?
મલાતું” હાથ જરા ઉંચો કરી કાકે કહ્યું

મહારાજએ તિરસ્કારની એક દષ્ટિ કાક
પર નાખી, હોઠ પર હોઠ ચૂંટા, અને કેમા-
ડયે રસ્તે ધીમે ધીમે ચાલવા માંડ્યું, કાકે
જાને તરતાર પોતાની કંઠે ખેંચી પાછળ
ચાલવા માંડ્યું

“ચાલ જુદેવ ! રસ્તે જતાવ” કાક
આવને કહ્યું. આવને આ વિચિત્ર ને દુર્ભાવ
ચેલાની બીજ પેલી અઘ હાલ, તેજી ધીમેધીમે
રસ્તે જતાવવા માંડ્યો

“આ ! જરા બેસજો હું આ આપ્યો”
કાકે રાજકુદેવીને કહ્યું

આગળ જીવ, પાછળ મહારાજ ને છેલ્લે
કાક એમ ત્રણે જણ એક બે ખંડ વડથી
અંદરના બાગમાં ગયા ત્યાં એક અડધા
અધારા ખંડમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા.

“મહારાજ ! આ તલિ બોલકે” આવે
કહ્યું

“પથર ઉપાડ” કાકે કહ્યું

“મારા એકનાયી કેમ તપકે ?”

“અત્રદાતા ! જરાક નીચા વલો. આખર
નહોં જાય.”

જયસિંહએ બાગ વાળીને ડોકું ધુંભાવ્યું

“હજી તમને તમારી રિચિનું જ્ઞાન નથી
કેમ ?” કાકે કોડ આપકે પુછ્યું. “હું ન ચો
વળું એટલે તમારે કે નોકાન કરવું દરે કેમ”
ચાલો” કહી કાકે મહારાજનું માથું પકડ્યું
આખમ દેધ, ને કૈષની જાળાઓ દની
જતા જયદેવ નીચા વાળા ને કાકને પથર
ઉપાડનામાં મદદ કરી પથર ઉપરો એક
દાદરવારી દેખાઇ.

“ચાલ દાદર બારી ઉપાડ.” કાકે આવને
આજ્ઞા કરી. આવે યુગ વર્ષી દાદર બારી પકેલી
ને ઉપાડી. દાદર બારી ઉઘડી એટલે અંદરની
પરવનો સુસવાડો આપ્યો.

“ચાલો બોલકે છે તો સારું. પધારો
અત્રદાતા !” કાકે મહારાજને કહ્યું.

જયસિંહએ છેલ્લી વખત કાક તરફ
નેધું

“અજર છે કે આ મટિ તારી શી વં
ધમે ?” કેપળે આવળે રામએ કહ્યું

“હું તમને સારી રીતે જોળજી છું”
કાકે કહે પે જવાબ આપ્યો “મારી શીક

રશેા નહો. ચાલો.”

“તારી શીકર હવે કરવાની શું રહી છે?” તિસ્કારથી રાજાએ કહ્યું: “તારાં બૈરીછોકરાં ભૂયકરૂંમાં ભુખે મરે છે. ને તને હું અહીંઆં પુરો કરીશ.”

“શું?” ડાળા ફાડી કાઢે પુછ્યું.

રાજા બેદરકારીથી ભોંયરામાં જવા ઉતર્યો. કાકનાં ભવાં ભેગાં થઇ ગયાં. તેણે મહારાજાની બોલી પર હાથ મુક્યો.

“બોલો શું કહ્યું?”

“કે” નહીં” રાજાએ જવાબ, વાલ્યો. કાકે તેમની બોલી પકડી ને તેમને દસાવ્યા.

“બોલો શું કહ્યું?”

“શું શું?” રેવાપાળે લાટમાં ખંડ કાઢ્યું છે. તારાં બૈરીછોકરાં ગઢમાં ભરાયાં છે. ને ત્યાં ખાવાનુંએ ક્યારનું ખુદી ગયું છે. અત્યાર પહેલાં તો તેઓ પરવારી ગયાં હશે.”

“કેમ જાણ્યું?” કાકે ગર્જના કરી.

“તારો કાષ કેમિશ્વર દનો ને મને કહી ગયો.”

“પછી તમે શું કર્યું?” કાકની આંખો ફાટી ગઇ. એના સ્વરથ મગજને અપરિચિત એવું તોફાન એના મગજમાં ઉતર્યું.

“કેમ નહીં. હું જાણું ને તારું લાટ જાણું.”

કાકે ગુસ્સામાં રાજાને સખત દયમયાવ્યા.

[આ રસિક વાર્તાના વિશેષ બાજ આવતા અંકમાં.]

“કૂતની, ઘાનડી, અવિચારી, દંભી, તમે તે સોજકોને પેટે કંપાંથી અવતર્યા?” જાઓ ને સાપના મુખમાંથી કુંદાંડો નીકળે તેમ કાકે કુંદાંડથી કહ્યું. “ને યાદ” ગળજો કે જો મારી સ્ત્રી કે છોકરાને કેં યયું તો તમારું નામ કે નીશાન રહેવા દેવાનો નથી.” ભાવ-કર તોફાનમાં વીજળીના કડાકા સાથે ઘોર ગર્જના થાય ને જેવું વાત વરણ, પ્રભરે તેવું પ્રસરી રહ્યું. મહારાજાની આંખમાં ડર પેટે ને તે ભોંયરામાં ઉતરી પડ્યા. કાકે પાછળ ભાવને ઉતરવા સુચવ્યું.

“હું?” ભાવે કહ્યું. “પણ મારે શું?”

“મહાર જમ તડાકા મારવા છે? ને પછી મહારાજાની તહેનાતમાં કોણું? ચાલે ઉતર.”

“પણ હું-ને આ-”

“હું પણ આલજ્યું છું. આલજ્યુંને આલજ્યું પાપ નહીં, મામ ઉતર.”

“તમે પણ માણસ જાગરા છો.” અજ-ડનો ભાવ ભોંયરાનો દાદર ઉતર્યો.

“હું થોડા વખતમા બહુ ખાવા કે-વાનું લખ આવું છું, હું તમને ભુખે નહીં મારું.” કાકે ગળજો મેદોશો કહ્યો.

કાકે ભોંયરાનાં દાદર આરી દષ દીધાં ને પથ્થર જાગરા સાચવીને સર્જી કરી ઉપર મજ દીધો, અને રાજકુટુંબીની પાસે ગયો.

હજી વખત છે.

કુન્દમોક્ષ બચાવવા માટે મળો.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈદ્યની કું.

કુન્દમોક્ષના અનુભવી.

કાલખાદેવી તાર જોશીસ પાસે-પહેલો માળ.

જો તમે જે આનાની ટીકીટ મોકલશો તો

ગર્મી અને શુદ્ધ ડગલા મંજુલા કેટલી
નિખરિ મર્વ પ્રત્યેકો.મી. જે નિર્ધારી
મર્વ માલી પિવાયુ ૧૮૮૧ ન

જ્યોત્સના પ્રતિમાન અગર વહેમની
દષ્ટિ મરણના પ્રત્યેકને સંગ્રહ
હિનકર 'ભવિષ્યે દય' વિના
મુખે ઘેર મેળ મોકલવામાં
આવશે

“ભવિષ્યે દય પંચાંગ” અને

પંચાંગ સામટાં લેનારને

પુષ્કળ કમીશન મળે છે.

જ્યોતિષ સંપત્તિ સર્વ કાર્યના કર્તા
દેવારાધર ભવાની ગંધર્વ જ્યોતિષી

મજા ના લખે શ્રી ભવિષ્યેદય જ્યોતિષ
કાર્યાલય હાપીઆ મેડી મુરત

દરેક કુટુંબોમાં વપરાતી પ્રખ્યાત

મકરન્ધજ યાકુલી

શેનું મેલી, ચાદી, અમ્મક પોદલમ્મ જેવી કોમળી ચીજે નાખી આ યાકુલી ખના-
વામાં આવે છે. સખિ માટે તેમજ કામમળી સખિ દકતી રાખનાર આ યાકુલીથી
એક વધુ દસા થીવીઓ નથી કમિર મોલી ૪૦ ના રૂ ૧૦-૦૦

જોડ્યે છે—પ્રમાણીક અજડો દરેક નાના મોટા મામમા દેશી દ્વાર્યા વેચી શકે
તેમ પ્રમાણીક એજડોની જરૂર છે વધુ માલીથી માટે અજ સીના નિયમે મંગાવા
(૫૦૦ જ્વતની દસાએનું ચૂચીવન) એક આનાની ટીકીટ બીડી મળત મંગાવા.

ઉંઝા કેમીકલ વર્ક્સ,

પ્રીન્સેમ સ્ટ્રીટ, મુબાઇ નં ૨

આય-અમદાવાદ, ખાલા દનુમાન સ મે

પહાર પહાંજ આ પ્રેમાસિક

એકે અનાલે વખણાયું છે

કૌ મુ દી

મનોદર રૂપરત

શિવ સદિલ્લસામએ

૧ નં

એજકો

નરનિદરાવ ભોળાનાથ

નુનિદલામ વિકાકર

૭૧ કલાપી

અવનના

સામીય

માલીની

વિરચન

કનૈયાલાલ

અવેરચક

મળે દસકર

મુનર્યા

મેવાણી

પંડા

— નવે પછી —

મમ્મખાલ નીલકંઠ

મંદ્રસકર પંડા

મો. બદેન લીલાવતી

અમતરામ

કાનિવાલ

મુનિકુમાર ને 'ધૂમકુ'

દોકર

પડા

લિવાજમ રૂ. ૩). છુટક રૂ. ૧. તમા 'કેપુ' વીસેપારસે (અંધેરી)

કુમ્હારી પ્રજનું માસિક

તમારાં

બાળકોનું ભાવિ

યજ્ઞવાની કીકર કદિ કરે છો ?

એવે સમયે

નિશાળોના અભ્યાસની અદ્યતન પાત્રી તેમનું મન પ્રવૃત્તિત બનાવે અને રસ સાથે વિવિધ પ્રકારનું અખટ જ્ઞાન આપી તેમને પ્રાણવાન અને તેજસ્વી તથા આરિયવાન અને સરેકારી બનાવે એવા શિક્ષક સાહિત્ય અને કલાનું માસિક

કુમાર ખ્યાલમાં રાખજો

મુબદ્દનાં અગ્રજ વર્ધમાન સન્ધ્ય અને નવજીવન સાખા લવાજમ: વરસના રૂ. ૬ : છ માસના રૂ. ૩ કુમાર કાર્યાલય: ૪૪૮૦, રાયપુર: અમદાવાદ.

કેસંટ બામ

સહન ન થઈ શકે તેવા સખા માયાનો, કમરનો દુઃખાવો, સ ધીવા, વાયુરોગ, દોતનો દુઃખાવો, ખાંસી, રાટલી વગેરે ઉપર ધણેજ અકસ્તીર ઈલાજ કેસંટ બામના અક્ષરકારક શુભોને લીધે આને લગભગ પાંચ વરસથી પણ વધુ તે હાલના ધરેલાં બહુતો છે. કીમત ૫ આના

દરેક કેમીસ્ટ ડ્રગીસ્ટ થેવે છે.

એન્ટ: -એ. એચ. નાઝરની કુમ્હારી મીન્સ સ્ટીટ, મુબદ્દ.

વાંચનારા તથા સાહિત્યના શોખીનોને અંગત્યનું

કવિવર ટાગોર કૃત.

કુમ્હારું વદાણુ ... ૪-૦-૦

મધુ રાણી ... ૩-૦-૦

ચોખેરવાશી ... ૨-૮-૦

ગોરા ભાગ-૧ ૨ ... ૬-૮-૦

શરણી પ્રાણુ કૃત

પુણ્યપંક ... ૨-૮-૦

તણુ વાર્તા ... ૧-૪-૦

કીમતી વિન્યા ... ૩-૦-૦

સ્વ. મણિલાલ કૃત

ગુજાગસિંદ નવીન આટતિ ૪-૦-૦

માસિકોના કાલક

ને

ઉપરાંત સારાં સસ્તાં મુંદર

મુચિપત્ર મારે તમે

જરૂર લખો.

દરેક જાતનાં સામાજિક ધાર્મિક

પુસ્તકો ને અનિબંધ મળશે.

કાર્યો. રસિકો મારે

મણિકાન્ત કાવ્યમાસા ... ૩-૮-૦

કલાપી નં અપ્રતિદ્ધ કાવ્યો ... ૦-૮-૦

ન્દાનાલાલ કૃત જ્યા-જ્યા-નત ... ૧-૦-૦

નરસિંહરાણી કૃત સ્મરણ

સંદિતા ... ૧-૮-૦

કેસવ હર્ષદ કૃત સ્વપ્નની

સુંદરી ... ૧-૦-૦

બોટાદકર કૃત ગણતરગિણી ... ૦-૧૦-૦

કાન્ત કૃત પૂર્વાસાપ ... ૧-૧-૦

વકીલ એન્ડ કું.

૩ કાલગાદેવી તાંબ

આરીસ પાસે મુબદ્દ.

નં. ૨.

હા?.. નંબર, રપટકક કોણ ?

જગપ્રસિદ્ધ સુરમાવાલા દાતુ મનજી પદ્મસી

ભાઈ જરા મોટેથી બોલો ? કેમ ?

સંભલાતું નથી કે ? હાં કાંઈ એમ છે.

(રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક.)

આ સેન્ડલી ખટપટ તો પગી ગઈ છે
પણ બોગ નકલીવાઓ શાહોને
હધુ ચતુ અખતવીને હશે છે અને તેનો
એવો નકામો ઘોષાટનો અવાજ અમારે
કાને આવ્યા કરે છે

માટે

ચાદ• રાખવું જે જગપ્રસિદ્ધ

દાતુ મનજી પદ્મસી—ના

સુરમાઓ.

માત્ર એકજ ટેકાણે વેચાય છે.

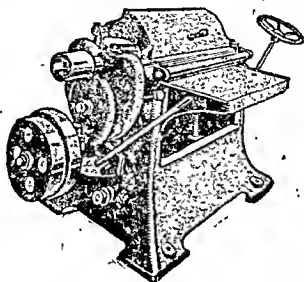
૩૦ સીયમંદર, ઘર નં. ૨૮૦,

પાસામસી-મુંબ.

લાકડકામને લગતા દરેક જાતનાં યંત્રો

પત્થરનાં ટુકડા
અને ભુકો કર-
વાના યંત્રો

રસદાર ફેલો-
માંથી રસ અને
સત્વ કાઢવાનાં
યંત્રો.

જમન ધનાવટનાં અને, છેલ્લામાં છેલ્લી ઢળનાં અમારી
મારફત સસ્તા ભાવે મળી શકશે

તેમજ

સુગંધી અક્ષર ત્યાં નેન્ડો દેરાથી દોરા અને દોરીઓ ખાખા ગાડીઓ
વિગેરે વિગેરે ધણાંજ સસ્તા ભાવથી મંગાવી શકાશે. વળી
અધારામાં કોઈપણ વસ્તુ કોઈવા માટે ફાંફા મારવા
ન પડે તે મોટા તદ્દન સસ્તા અને દેખાવદાં

રેડીયમ ખટનો

વાપરે ઇલેક્ટ્રીક સ્વીચપર બેલપર નાખના પાટીયાપર કે ઇસ્કોઈ
જગ્યાએ ફેલોથી મુકી શકાય છે.

સોલ એજન્સ:

પોસ્ટ બોક્સ ૭૫૫
તાર KECO.

કેવળરામ એન્ડ કું.

ગુરુદ્ધ બીલીંગ, ગોરખલેનડ રોડ, મુંબાઈ.

ગુજરાત

પુસ્તક ૬]

માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૧

[અંક ૩

ગુજરાતે સરકારો નવો યુગ આરંભ્યો છે તેની સમૃદ્ધિની મહત્વાકાંક્ષા રહી નહીં છે, તે સામગ્રીઓથી સમૃદ્ધ બન્યું છે

એના પુરુષતા ત્યાગ છે, દલ્લપ છે, હઠી વ્યાવહારિકતા ને હઠી અભિવ્યક્તિ છે એમા વ્યવસ્થાગતિ છે ને સ્વાતંત્ર્ય છે મુક્તિપાત્ર છે અને નિર્મલતા છે, ભાવના શોધતા છે અને સૌવર્ણ્યનો પ્રેમ છે, અને બીજા તરફની માનવતા વિસ્તારવાની દોષ છે

એના સ્ત્રીમાં ડુબી મુકમારતા છે, ને છતાં સ્ત્રીની અગત્ય છે એમાં સમિતિ છે, ને સમૃદ્ધિ રહી છે, કાવ્યમયતા છે ને છતાં વ્યાવહારિક બુદ્ધિ અને છે, ધર્મોધના નથી, છતાં આદ્ય હરવંદી રાજિ છે, એમા પુરુષના સમાન યવાની દોષ છે, છતાં પુરુષને પાંચેય હક્ક રહેતા હકાલ છે, નવાનવા કલ્પો છે, છતાં હુબ સદન કરવાની દોષ છે અને પુરુષો ન સીઆમાં વિશુદ્ધ પ્રેમની ન્યોત બનવા માંડી છે

ત્રાનેગામમાં નવપુત્રનું ચિતન પ્રસરી રહ્યું છે—ચેરેચેર નવા સરકારો સમાર થાય છે

ભવિષ્યવાની અથા એક ને અવિષ્યક ગુજરાતના અગ અને છે, અને એમ અગેઅગની એકતાનતા પરશીલ આત્મા પરખાય છે તેમ ગુજરાતી સમૃદ્ધિના પ્રતાપી આત્માની સાક્ષી કે છે કાર્યકર્તા ને પરચામની આ ભૂમિ આર્થિક સમૃદ્ધિને વિશ્વ ખજા સદા દર્શી છે, અને આર્થિકતા સનાતન વાવેરો મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતા, સ્વમાન ને સ્વાધ્યય, શુદ્ધિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા, તથા સમિતિ ને સયમ, વિનયગતિ ને હનદયા, શબ્દશક્તિ સર્વા સસેવ, અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરકુશ-આ પુરાણ નવ-આર્થિકતાની પેરખણ દરો દિશામાં પ્રસરશે

— ગુજરાત-એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિમાંથી

“નથીજ વાટિકા જુની”

૦૦૦૦૦

મચનાર

રા. વ્યવસ્થાન સ્ત્રીમનસાસ મહેતા

— * —

(૧૪૫૫૦૦૦ ૭૬)

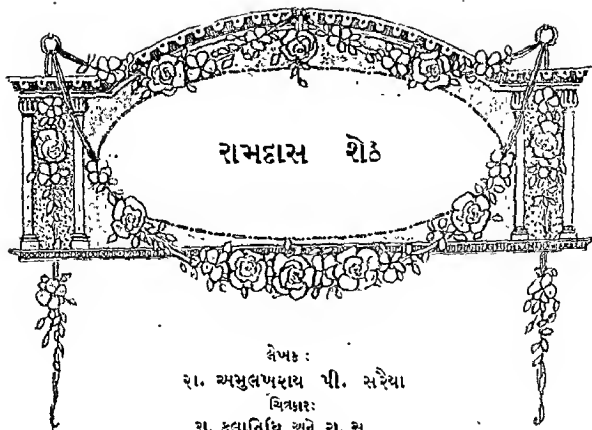
નથીજ વાટિકા જુની,
નથીજ પુખ્ત એ જુનું

તને ન રોષ ન દુઃખ
એક કદીજ છાડ એ,
તને જાનં વજો મને
તને — હા, હું ના કહું

નિવાસ સ્થાન રેગની દની યુવાન વાટિકા
મેનના દમેશ ત્યાહ બાગ બાગીચા મે
બાગ મે કરી સદા કમરમેર ભાગ ને
કુમાર “ના” વજો અરે કરી જાણ બાગિકા
વહી વસત બારને યરા પુવાન નાગકો
રોહ સપમી પુવાન બાલ મિત્ર રમી
રોહ યાચનાથ એ મયો સમીપ કુચરી.
કદી ચિતલિ કન્ટી અને અમેશ એ ઉમે

વહી નસસ મોલ એ
“અધીક” એક રોષવા
દિવે રવું ન સ્થાન કયા
— કદી શકું હું ના તને
નથીજ વાટિકા જુની,
નથીજ પુખ્ત એ જુનું

લેખક :
 રા. અમુલખરાય પી. સરૈયા
 ચિત્રકાર :
 રા. કલાનિધિ અને રા. સ

અમારા રામદાસ શેઠ જરા “ચીચા” હતા એમ કહું તો કે ‘ખોટું’ નહીં. સાથે થોડા જરા વહેમી તો ખરાજ. લાખ દોઢ લાખનો પાસે જીવ ખરો; તેમ વાડી, ખંગલો વગેરે સૌ ચીજની શેઠને ખામી હતી નહીં. પોતે જી. પી. તથા ઓનરરી મેજ-સ્ટ્રેટ પણ હતા. પણ પીઝ એક જખરી હતી. કોણ જાણે શા કારણથી શેઠને મોટરના નામે સુગ હતી. કોઈ મોટર ખાખતની ખાલી વાત કરે કે ખસ ચીડાઈ જાય, હાથપગ પછાડે અને વગર કારણે જરામાં “એકસાઈટ” થઈ જાય. શેઠને સંતાનમાં ખીજું ત્રીજું કેજ નહોતું, ફક્ત એકજ કુલની અણસુધેલી કણી જેવી કુમારી કન્યા સરલા હતી. શેઠને આ સરલાને ક્યાં આપવી તેની મોટી ચુંક-

વણ હતી. હું સેવક પોતે હતો તો શેઠનીજ ન્યાતનો, વળી એમને ઘેર અવારનવાર જતો આવતો મારી અને સરલાની ઘણીએ વાર ‘મળી દુખોદટ’ થઈ હતી. પણ ક્રીસ્મસની કેમનશીખી તે શેઠ પોતેજ અમારા લગની સાવ વિરુદ્ધ હતા. ખીજું ત્રીજું કેજ. કારણ નહી, ફક્ત મારી પોતાની એક મોટર હતી અને -તે હું જાતેજ “ગ્રાઇવ” કરતો હતો અને ધંધો મારો વધીલનો હતો. આ જને “પોઈટસ” (મુદા) મારી “અગેન્સ્ટ” (વિરુદ્ધ) હતા. કારણકે શેઠને મન “વકીલ એટલે? લોકોને વગર કારણે લઢાવી મારી પોતાના ખીસાં જરનાર આધુનિક જમાનાના ‘સરડીશાઈ’ પુતારા.” આ તેમનાજ શબ્દોમાં તેમનીજ શોધેલી વ્યાખ્યા છે. આવાં કારણોને લઈને

કમળા દયચારી મેં મેંને બમવે જવા અને મેંને ક'પની મેલીલીટરોએ મેં પામે તે
આવવાનું જરા ઓછું કરેલું હતું

આનખી તપા-
સને પરીણામે
એ રહી તે
એકમ આનખી
મેળવેલી કે એક
વખત મેં
કામ પ્રસ મેં
"ધી એક ઓક
ધ'ડીયા" માથી
નીડળાને કાઢ-
"મેં તરફ જતા
દના લા એક
'રેકરી' નો
આગનો પખો
સહેજ મેંને
અથગાઈ મેંને
અને 'લીલા-
વિરનાર' કતા
સહેજમા ખચી
મમેલા લાકથી
મેંને મોટર
તરફ પિ કારની
હતિ ઉત્પન્ન
અમેલી, અને
અદી ૨૧૫
"સીંગલ મી"
પુરી પાડવાના
કાન્ટેકટમા એક
વેપારી નિહા
જવાથી મેંમને
"કે હરનાર
સાગા બાઈ,"

આમરુદિની કમી જેવી કુમારી જવા

સ્સા પાંચ દુગ્ધરના ખાણમાં ઉતાર્યા હતા. આ કારણથી હવે શેઠ વક્રોદોથી દોઢ ગાઉ દુરજ રહેતા. મારા તો તે બંને ધંધા હતા એટલે શેઠ પાસે તો સરલાના ઉમેદવારોમાં મારું નામ 'રીઝર્વડ' લીસ્ટમાંજ હતું. પણ લલાટના લેખ કે મિથ્યા યામ ? સરલા સાથે મારે "સીક્રિટ સર્વિસ" દ્વારા પવગ્ધવાર ચાલતોજ. એક વાર તો સરલાએ મને લખી દીધું:

"તવ મન નવ જલ્દુ હતું,
પણ હે નિર્દય તપે રાત કા'ડોઃ
મદન પ્રબળ આ તનમાં,
આસક્ત મધ રણાં અગો."

આ તફડી 'આપો' છે એ તો હું સમજી જાયો. પણ સેવક ક્યાં કાચો છે ? મેં સામે 'ગીતિ'માં જવાબ આપ્યો-એ પણ તફડીજ રતો !—

"મદન તને તો તપતો પણ,
મુન્ને તો અહર્નિશ રહ્યો બાળી,
દિવસ દ્યોનિશકરને, ન તેટલો તે દને કુમુદિનીને "

આવા માંડાયેલા પત્રગ્ધવારથી આપણી તો લાઇ ખાતી યઇજ ગએલી કે સરલા મારા સીવાય અન્યને વરનાર નથી, પણ 'ડાસમ-સલા'નું શું કરવું ? પ્રિય વાંચનાર ! નકર માનજો કે શ્રી મધુનાથજીને મારી શીકર વધારે હતી.

એક દિવસ રાત્રે લગલગ સાડા અગીઆર વાગે શેઠ કલગમાંથી થેર આવ્યા, અને જોયું તો પોતાના અંગલાતા કમ્પાઉન્ડ પાસેજ ડાઇની 'ડુ સીટર' મોટર પડેલી. શેઠનું તો આ જોઇ એકદમ છીંકાઇજ ગયું. અને આ ધૂણતા જોણે કરી તેને બરોબર સ્વાદ ચખાડવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો. શેઠે જરા મોટરને એ હાથે ધક્કો મારી જોયો, લાં તો તે

ચાલી. એટલે આસ્તે આસ્તે ધક્કેલીને મોટરને ગાડી રાખવાના તમેલામાં ચઢાવી દીધી. અને તમેલાને બહારથી તાણું મારી શેઠ પૂર્ણ ઉઘાસમાં ઉપર ગયા. શેઠને પૂણે ખાતી હતી કે થોડી વારમાંજ મોટરને ઘણી તપાસ કરવા આવશે અને પોતે તેની સખત ખજર લઇ નાખશે. પણ સાડાઆર થયા છતાં કોઇ આવ્યું નહીં. "હશે, જેની હશે તે જખ મારીને પુછતો આવશે." કહી મન વાળી શેઠ તો સુતા.

શેઠની સામેના શેઠ કસ્તુરચંદના અંગલામાં ગાણું ચાલી રહ્યું હતું અને મિત્ર મંડળની ઠંડ જમી હતી. શેઠને કેં ગામનવાદન ઉપર રસ નહોતો અને બીજું એ કે કસ્તુરચંદ શેઠ સાથે આપણા રામદાસ શેઠને બનતું ન હતું. નહીં બનવાનું કારણ એ કે કસ્તુરચંદ શેઠ પોતાની ધડીઆળો મુગધ ટાઇમ રાખ્યો હતો તેથી તેમનો ચપરાસી તે પ્રમાણે દર કલાકે ટકોરા મારતો અને રામદાસ શેઠની ધડીઆળ "સ્ટેન્ડ" ટાઇમ" પ્રમાણે હતી એટલે તેમનો ચપરાસી તે પ્રમાણે ટકોરા મારતો. હવે હીસાએ બંનેની ઉઘમાં વારંવાર ખલલ થતી, પણ બંનેમાંથી કોઇ પોતાની હંડ છોડતું નહીં—આ નહીં બનવાનું કારણ-શેઠ તો સુતા તેવાજ થોરી ગયા.

સવારના ઉઘા કે ડખ દેતી મોટર યાદ આપી. અને નીચે જખ મોટર લાંની લાંજ છે કે કેમ તેની ખાતી કરી આવ્યા. મોટર તો લાંજ હતી. પણ શેઠને સહેજ વિચાર થયો કે આટલો બધો વખત ગયો છતાં કોઇ એ કેમ તપાસ નહીં કરી ? ઉપર આવી પ્રાતઃકાળની બધી આધુનિક "ડયુટીઝ" થી પરવારી શેઠ ઇન્જિયરમાં ગોઠવાયા. હવે સહેજ ચટપટી થયા મોડી. 'કાઇ નહીં આવ્યું' તેવું

આગળ કે પાછળ ચાલવા ચોખ્ખી ના પાડી. શેઠે વિચાર્યું કે કાલે આટલે સુધી ચાલી આવી અને આજ શું થયું? પણ કલાપી કહે છે તેમ

“કામી નિંદે નહ સજવમાં ભેદ ના કે પ્રમાણે” હવે કરવું પણ શું? નોકર ચાકર દૂર તે લોહોનાં ઝુપડાં (કવૉટસ) માં સુતા હતા. પણ તે લોહોને આ વાતની ખબર કરાવજ કેમ? નોકરોને ખબર પડે તો એક કાનેથી બીજે કાને “વા વાત લઇ જાય” તેની શેઠને પુરેપુરી ખાતરી હતી. એટલે હવે આમાંથી કેમ છુટવું તેની શેઠને ગભરામણ થવા લાગી. પોતાના ફળદ્રુપ ભેજાને બહુએ વસોવ્યું પણ બધું વ્યર્થ. શેઠની બહારાત જાણે કે મોટરનું એનજીન ક્યાં હોય કે તેનું ‘મીકેનીઝમ’ શું? કલાક સુધી આ પ્રમાણે માથાફાડ કરી છેકે હતાશ યદ્ય શેઠ પાછા ઉપર પોતાના ઓરડામાં આવ્યા અને પક્ષંગમાં પડ્યા. પછી ઉઘ કેમે કરી આવે નહીં. મહા મહેનતે સવાર પડી. અને લગભગ સાડાઆઠ વાગે આપનો સેવક પોતે શેઠને યાદ આવ્યો. તુરત શેઠ ટેલીફોન મને કર્યો. “અરે નટવરલાલ.....છા કે.....એ તો હું રામદાસ તળાણએ, હા...હા..... જરા અરે હમણાંજ આવી જાએ તો..... અરે-ના-ના. હમણાંજ.....ધણુંજ જરુરનું કામ છે.....અરે હા. ભાઈ મહેરબાની તમારી.....પણ હમણાંજ આવો હો. હા-હા. સાહેબજી.”

મારે બેઠે ધણું કામ હતું. મારો મિત્ર મધુસદન બેઠેલો હતો જતાં તેને બેસવાનું કહી આપણે તો બાક, શેઠને બંધાયે ગયા. શેઠ મારી વાટ બેઠેનેજ બેઠેલા હતા. અને મેં જાણે, “શું હુકમ છે?” પ્રશ્ન કે તુરત તેમણે પોતાની ‘આપવીતી’ મને કહી બતાવી.

“હવે આનું શું કરવું? નટવરલાલ! મને કોઈ રસ્તો સુઝતોજ નથી, તમે જેમ સલાહ આપો તેમ કરું” ગભરાએલા સ્વરે શેઠે કહ્યું.

“જે તમે આ શું કયું છે. તેની તમને કે ખબર છે? ચોખ્ખી દીવાં જેવી ચોરી. ફક્ત દીંદી ફોજદારી કાયદાની ‘397’ મી કલમનો ગુન્હો કર્યો છે. ‘હાઈ વે રોબરી’ ની ‘સેકશનમાં’ આવતાં તમે રજામાંજ બચી ગયા છો.” મેં ધીરાં દરેલ સ્વરે આખાદ વધીલનીજ દમે કહ્યું.

મારાં આ ગંભીર સૂત્રો સાંભળતાં શેઠ શીઝા તો પડી ગયા પણ બોલ્યા, “હવે જે થયું તે થયું. અરે બહા લગવાનું! મને આવી મતિ તેં ક્યાં સુઝાડી?” કહી એક નિઃસ્વાસ નાખ્યો. “પણ હવે કેં તેનો રસ્તો કાઢો નટવરલાલ!”

મેં કહ્યું: “રસ્તો શું કાઢું? તમે સદંતર આ બધું ખોટુંજ કામ કર્યું છે. વળી તમે છે ઝોનરરી મેજસ્ટ્રેટ, એટલે પુરેપુરી તમને સજા નહીં કરે તોપણ ઝોજામાં ઝોજી તથા મહીનાની સાદી તો મળશેજ.” આપણે તો આપણા ધંધા મુજબ ધીરે રહીને ‘સીડલીસ પાઉડર’ નો એક ‘ડોઝ’ સેરવ્યો.

મુજ તો શેઠ તદ્દન દીલાહથ યદ્ય ગમેલાજ હતા, ત્યાં આ મારો ‘ડોઝ’ જતાં સાવ નરમજ થઇ ગયા. આખા શરીરે પસીનો પસીનો થઇ ગયો અને સહેજ મુન્દરી પણ થઇ હશે એમ અત્યારે માનું છું. છેવટે શેઠ ગળગળે સ્વરે બોલ્યા: “નટવરલાલ! જુઓ, કેં રસ્તો કાઢો, મારી આખર આજે તમારા હાથમાં છે. તમે જે કહેશો તે બહોલો હું તમને આપીશ, પણ કેંક કરી મને ઉગારો.”

[વધુ મઠિ જુઓ પૃષ્ઠ ૧૫૨]

આત્મઘાતીની કથા

લેખક :

રા. મુનિકુમાર મલિશાંકર ભટ્ટ

વિવરણ :

રા. મોરારજી

અ.જ.ભ.

મા રા જીવન કથનમાં તમને ન્ય નદી પડે મારો નિખિલ જીવન દુઃખમય છે. હું દુઃખ તે દુઃખ સમજતી નહીં શકું. લક્ષ્મી, ૨૫, વિદ્યા માણ્યને મુખ આપી રહે તો હું મુખી છું. લક્ષ્મીની મારી ઉપર કદીએ અકૃપા થઈ નથી. જીવનભર કોઈ પ્રશ્નનો આશ્રય કયાં વિના જીવન જીવન મુજબના નેરુડુ દેવ વચ્ચે લાખારીનેત દુઃખ-એકદનો, લક્ષ્મીની મારી કૃપા નોઈ મરણતી પણ મારાથી વિમુખ થઈ નહાતી અને કાલ પણ માણ્ય મુદર કદી જોડે, કોઈ વાગ્યની સામે હોમા રહેનાં મારી માંમે એ આકૃતિ દેખાય, તેની ત્વચાનો વર્ણ મીઠો, મમમ શરીર સ્નિગ્ધ માસલ, અને તેના ચિત્રાવ દેવ રતી લલાપટ ઉપર ઝીણા વાળના મુશ્કા રૂપા કરે તેમાં એ ચહેરો મોઢક છે અને વિશાલ આભોમથી તેજસ્વી પ્રકાશ જરે છે હું નાણીને ખુશી થતો કે એ આકૃતિ મારી છે

ધન, ૨૫ ને વિદ્યા છતાં હું દુઃખી કેમ એવો તમે પ્રશ્ન પુછજો. પણ તમારા મુખ દુઃખથી મારા મુખદુઃખ તમને નહીં સમજાય. જીવનના આરંભકાલમાં એક એવી મનુ આવી જાય છે કે જેને અવલખીને ભવિષ્યનો મોટો આધાર લટકે છે. જીવનના એ મનોહર મધુમાસમાં જે પ્રદર્શિત હૃદયનો ઉન્નાસ દેવ છે, જે નવદેવનરી ભવલક્ષ્મી મળ્ય દેવ છે તે જીવનના પાછળના કાલમાં કદી મળતી નથી એ કાલમાં જે હૃદયને આનંદ નથી તે હૃદય હમેશાં દુઃખી રહી જાય છે.

નાનવણમાંથીજ અને ચિત્રોનો જોખ દનો પર્વતો, જરાઓ, જુલે નબોમંડવ, મદા અને તારાઓથી અને જે આનંદ થતો ને ખીળ કલાથી થતો નહીં મનુષ્યની જીવનમાં માત્ર એકજ કાળ એવો રમ્ય આવે છે કે જે પોતાની અસર હરેશાની પાછલા જીવન પર મુકી જાય છે મારા ચિત્રોમાં હું એ કાલની ઝલક બતાવવા પ્રયત્ન કરતો

અને જોડે ખીજાં ચિત્રો કરતાં તે સુંદર હતાં છતાં જે સ્વર્ગીય સૃષ્ટિ મારા કલ્પના પ્રદેશમાં હતી તેનું સફલ ચિત્ર દોરવામાં હું કદી વિજયના પામતો.

તેનું એક કારણ છે. મારા જીવનની શરૂઆતમાંજ હું એક અમૃતનું જાણે પાન કરવા જતો હતો તેવામાંજ કોઈ આવી તેમાં વિષ રેડી ગયું. મારા જીવનમાં પહેલેથીજ દુઃખ હતું એમ નહીં. એકવાર એ વસંતના નવપદ્મવિન કુમુદ જોઈું મધુર હતું. તેમાં ઉગતા પ્રભાતનો આનંદ અને ઉદ્ઘાસ હતો. એ હૃદયવાદિના જાણે કોઈ મીઠી કોકિલાના ગાનથી ચુંચત થઈ રહી હતી. પણ આજે ત્યાં પાનખર આવી છે, પ્રલોનો આનંદભરે પરાગ ત્યાં નથી; કોકિલાના ગાન વિના અખિલ કુંજ શૂન્ય છે તે હૃદયની મરબૂમિ છે વિપાદમય. જે મુખી જીવન ગુજારવાના મધુર કલ્પના પ્રદેશમાં હું વિહરતો હતો ત્યાંથી મને પદ્મચુત દરનાર બનાવ બહુ હુંકો છે, તેને લાંબો કરી હું લખતો નથી.

મારા જીવનના પરમ મધુર સમયમાં ધૃશ્વરે જે પ્રતિભાનું મને દર્શન આપ્યું તેજ મારી હૃદયેશ્વરી થઈ પડી.

ખી. એ. ની ઉપાધિ મેળવ્યા પછી હું ચિત્રો કાઢવા માટે ખીજાં હું પણ વ્યવસાય વિના બેઠકતો. મારો વિચાર કોઈ પણ સ્થળે ખાનગી શિક્ષકનું કામ મળે તો કરવાનો હતો. એકવાર હું એક સીનેમેટોગ્રાફ જોવા ગયો. એક પ્રોગ્રામ આલેખો હતો અને ખીજો સરુ થવાને જરા વાર હતી; એ અવકાશમાં હું બાગમાં ફરતો હતો. થોડે દૂર ત્યાં એક કાચના ચોકલમાં લાકડાની એક મૂર્તિ સ્ત્રી-પુરુષનું ભવિષ્ય કહેતી હતી. એ મૂર્તિ પાસે

ભવિષ્ય જાણવા આવતો ચાર પાંચ બાળાઓ આવી ચડી. હુંક કુતુહલ જગૃત થતાં હું પણ ત્યાંથી ખસ્યો નહીં. તેમાંની મારી આગળ ઉભેલી એક બાળાનું નસીબ જાણવા ચેસા નાંખામાં મૂર્તિ સલામમાન દેખાઈ અને કુમારિકાના હાથમાં જે કાગળનો દુકડો આગ્યો તે બધાંએ વાંચ્યો; અને તેમની દૃષ્ટિ તરત મારા તરફ ફરી. ચીટ્ટીમાં લખ્યું હતું કે તારી પાછળ જે ઉભું હશે તે તારો પતિ થશે.

એ જ્ઞાન થતાં હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તે બાળાના અંતરનો અગમ્ય પ્રશ્ન તેના ભાવિ પતિ વીશે હશે કે શી રીતે એ હું જાણતો નહોતો. અને કાષ્ટમૂર્તિના ભવિષ્યવાદ વિના કદી મારો દેખાવ તેને તેના ભર્તા યોગ્ય લાગ્યો હોત કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે, છતાં તે વખતે મને જોઈને તેના મુખ ઉપર સ્વાભાવિક લજ્જાના સુરખીલથી શેરડા અંતી આવી હોઈ ગયા એ દશ્ય હું હજી ભુલ્યો નથી.

સાંવનના યશમંદિરને પહેલેજ પચથીએ ઉભી રહેલી આ બાળાનું સ્વરૂપ પહેલીજ નજરે જોનારનું ધ્યાન એણે તેનું નહતું ચિરકાલના પરિચિતને, તે છતાં તેનામાં અત્રાંકિક માધુર્ય દેખાતું. વર્ષાકાલમાં ગુલાબનું પુષ્પ સકલદલ પિકસાવીને જેવું શોભે તેવી આ બાલા હતી. ચિત્તાકર્ષક સુંદરતાના જાળવણ વિના પણ, મૂલ્યમ જોનારને તેનું સ્વરૂપ અનુપમ લાગતું. નયન, નાસિકા કે શરીરના અવયવ માત્રમાં વિશિષ્ટતા દેખાતી નહોતી, તોપણ કોઈક વાર હાસ્ય કરતાં એજ પ્રવાહ પાછળથી કેવલ ધ્રુવ દંતપંક્તિ અગ્રી હસતી લ્યારેજ તેના સર્વોપરી સૌંદર્યની ઝાંખી થતી; અથવા કોઈ વાર વાતો કરતાં નયનને નયન મળે લ્યારેજ તેમાંની સમુદ્રગદન ખુશી દીલને છતી સેતી.

કાલકોનો દુકો. • ગણાવ તાજા

મારા અત્યંત મો મુખ ફેરાઈ મધુ
અકરમાન કરના કરાનારા મો મની
આશાએ આતેમામા પજુ મરી પાછા
આવીનેજ ની. તેમની વાતચીતની નિષ
ફૂં દો. વુ ચીવરી શરૂ તેથીએ ૧૫૩
૨૫૮ તેએએ માકે વજુન કપૂં દર્ન, અને

મારા જવ. રેખાવના તરફથી પતિ તરીકે
૬૫૩ ૬૫૩ અને સી સી આશાએ મળી
શાગ, તે ગલિક અને કપાપુજા કરાથી

કહેવાતું હતું. કવચિત્ એ સંભાષણના પૃષ્ઠ-
વિરામ રૂપે બાલાના સબ્રહ્મં ગોડા શબ્દો
આવતા. “આમ ચીડવતાં શું કરો?”

પણ એ શબ્દોએ હસવામાં જ ઉડી જતા.
“અહોહો! તું અમને રોજ ચીડવે છે તેનું
બહે કે નહીં અને અમે ઘડી વાર દસીએ,
બોલીએ તેમાં તારો મીઠાજી જાય!” વધારે
વાત સાંભળવા હું હાજર નહોતો, પણ જે ગોડા
શબ્દો મેં સાંભળ્યા હતા તેણે મારા અંતર-
મર્મમાં પ્રચંદ તોફાન જગાવ્યું હતું. એ
અવાજમાં ઉત્તમોત્તમ સંગીતની મસ્ત મઝા
હતી, બધી કલાનું માધુર્ય હતું, બધા સૌંદર્યની
રસિકતા હતી.

ગોડા વખત પછી, કેાણુ જાણે સાથી
અમારી જાતિના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ લક્ષ્મીનાથની
પુત્રી જ્યોતિરેખાને માટે એક મિત્રશિક્ષકની
જરૂર હતી ત્યાં હું નીમણ ગયો. સવારે જ્યોતિ-
રેખાને રંગો પુરાવવા અને સાંજે ફરવા લઈ જઈ
દરરોજ બતાવવાં એ અમારો કાર્યક્રમ હતો. પહેલે-
જ દિવસે જ્યોતિરેખાએ મને કહ્યું કે તેની એક
સખી પણ તેની સાથેજ શીખનાર હતી અને
સાંજે ફરવા પણ આવનાર હતી; એટલે એ
પ્રમાણે સાંજે જ્યોતિરેખા મારે ત્યાં આવી.
હું તૈયારજ હતો અને જેવો ગાડીમાં બેસવા
જતો હતો તેવામાંજ તેની સખી ઉપર મારી
નજર પડી.

ઉનાળાના શીત મનોહર સંધ્યા સમયે
નવેન્દુના ઝાંખાઝાંખા તેજ પાછળ તેજોમય
શૃંગારતાશ શુક્ર જેવી દીપી રહે એવી કાદ
બાલાને મેં જોઈ. સીનેમામાં જેને જોઈ હતી
તેજ એ બાલા. ન સમજાય એવું હસનાં
હસતાં જ્યોતિરેખાએ તેને ઓળખાવી, “આ
મારી સખી સરયૂબાલા, કાલિપ્રસાદ મજમુદારની

પુત્રી, તમે તેને પણ શીખવશોને?” ... .. હું
તેમને લઈ દરીયા કીનારે ગયો, અને આશ્ચર્ય
સૂર્યનાં જલતરંગ ઉપર વિસ્તૃત પથરાઈ
રહેલાં ફિરણો ચીતરવાનું કંઈ ધેર આવ્યો.

આવ્યો ત્યારે તદન બદલાઈ ગયો હતો.
જીવનમાં પહેલીજ વાર કેં ન કળી શકાય
એવી મધુર લાગણીઓ હું અનુભવી રહ્યો
હતો. સીનેમામાં જોયા પછી જે બાલાને હું
લગભગ ભૂલી ગયો હતો તેણે કેાણુ જાણે
કેમ મારી ઉપર અદ્ભુત અને બળવાન
અસર કરી હતી. એકલાં બેઠાં એકજ નામ
હું બોલી શકતો તે-સરયૂબાલા; એકલાં બેઠાં
એકનુંજ મુખ હું ચીતરતો તે-સરયૂબાલા.
સમજી નહોતો શકતો કે શી જુરફી વડે
સરયૂબાલાએ મને વશ કર્યો હતો કે હું તેને
જીવીજ ન શક્યો? બોલવામાં તેની મીઠાઈ,
ચીતરવામાં તેની આલાકી, સમજવામાં તેની
સમશક્તિ, ઉપરાંત તેના સ્વભાવનું માર્દવ
અને તેની સરલતા અને વાદ આત્માજ કરતાં.

સરયૂબાલાએ મારા ઉપર એવી સચોટ
અસર કરી હતી કે મારા સ્વભાવમાં મને
મોહું પરિવર્તન યતું લાગ્યું. અભારમુખી મને
આનંદનાં સાધનો માત્ર મારી પીંછી અને
મારા રંગોજ હતા; વિદ્યાસોમાં ચિત્રોજ મારે
સર્વસ્વ હતાં. પણ ન્યારથી સરયૂબાલાને હું
ઓળખતાં શીખ્યો ત્યારથી મને બીજું
કશું ગમતુંજ નહીં. તેને કેવાં ચિત્રો
બતાવવાં, તેની સાથે શી શી વાતો કરવી
એ બધી બાબતો, જેને દમણાંગી પ્રાદ
કુનીઆં મુખીંઈ ગણે તેવા વિચારો કરવામાંજ
મારો વખત જતો. જ્યોતિરેખા કરતાં સરયૂ
બાલાને શીખવવાનાં મને વધારે રસ આવતો
જ્યોતિરેખા કરતાં સરયૂબાલા તરફનો મારો
પ્રેમપાત રપટ હતો.

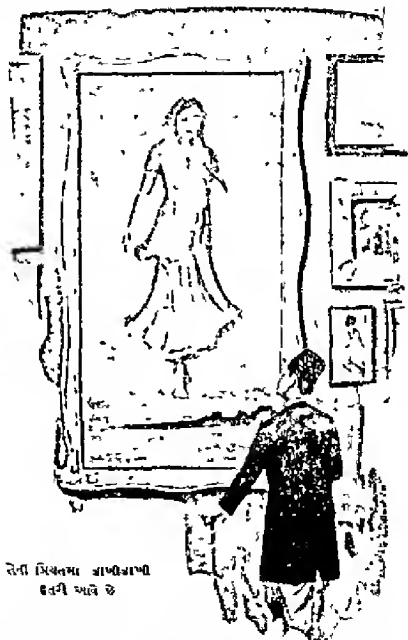

પ્રદ્યોતમ મુઠવા માટે આ વખતે હું સરયુની પાછળ તમેજ ઉભા હતા પેલી શાક
એક ચિત્ર તૈયાર કરતો હતો નેમા મદદ આની પૂનણીએ તમનેજ સરયુના પતિ કરાવ્યા
આપવા સરયુનાળા ધણી વાર માટે, ત્યાં આવતી છે તમારે ચિત્રના શિશુક તરીકે કામ

ત્યારે, કામ વચ્ચે પચ્છ
ચોડીથોડી વાર તેની
માથે મારે વાનચોત
થતી, જેમજેમ તેને
હું વધારે જોજાખતો
મયો, તેની વાતો વધારે
જોજામતો મયો તેમ
તેમ તેની તરફનું આક
ર્ષણ વધતુજ ચાલ્યું.
તેની વાણીમાં સુરીલા
વાણી મોહકતા હતી,
તેની આખોમા અપૂર્વ
શુદ્ધિચકિતનું તેજ હતું.
તેના સમગ્ર વદનમા
અધી નિર્દોષતાની દિશી
હતી મારા જીવનની
સૌથી સુખી પળો હું
સરયુનાળા માથે વાલ
કરતો તેજ હતી.

પરંતુ સુખી દિવસો-
ની પરંપરા લાગ્યો
કાળ ટોચ નહીં મારો
હૃદય—સમુદ્ર અત્યાર
સુધી સરયુનાળાના
સદવાસે ચાલ હતો,
તેમા એક દિવસ જ્યોતિ
રેખાએ નડુ તોફાન
જમાવ્યું. એક દહાળે
તેણે એકલાજ આવીને

નિશ્ચિતવાલ કહી "મને મારી સખીઆ માફત
અખર મન્યા હતા કે તે દિવસે રીનેઆમા

તેના ચિત્રતમા જાણીજાણી
હતી આવે છે

કરવાની કમળા હતી એમ સાંભળીનેજ મે
ચિત્રનો અન્ધામ ઝઠ કર્યો, મારો હૃદય એ

અહાને તમને અને સરયૂને મેળવવાં એટલેજ હતો. મારા પતિની ઇચ્છા સરયૂનાં લક્ષ સારે ઠેકાણે થાય એવી છે. તમને તે સારી રીતે ઝાળખે છે, અને તમારું જોડું કીક થશે એમ એ પણ માને છે. હવે એ (એટલે જ્યોતિરેખાના પતિ) કાંતિપ્રસાદને આ વિષે પુછવા માગે છે; કારણકે હજી તેમનો વિચાર કાઢ જાણતું નથી.”

આટલી વાતો કરી જ્યોતિરેખા ચાલી ગઈ. પણ મારા ઉરમાં અસાંતિ મુકતી ગઈ. મારાં લક્ષ સરયૂ જોડે થાય એ વિચારજ મને આનંદથી ભરી મુકતો હતો. સીનેમાનું લવિષ્ય કદી સાચું પડે એવો ખ્યાલજ નહીં એટલે મને તો એ અસંભવિતજ લાગતું હતું. ઉડતી ઉડતી વાતો મેં સાંભળી હતી કે કાંતિપ્રસાદના વડવાઓ અને મારા વડવાઓ વચ્ચે ક્લેશ હતો, પણ એતો જુલાઇ ગયાનેએ થયો કાળ વહી ગયેલો. પણ કાંતિપ્રસાદના કિત્તરે મારા સુખના નવદિનકર ઉપર સદાનો કાળો મેઘ છાઇ દીધો, “એક તરંગી ચીતારાને મારી દીકરી આપી તેનો ભવ બગાડવા હું માગતો નથી.” એવું જ્યોતિરેખાના પતિને તેણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું. સ્વયંભૂરૂત્તિથી ચાહેલી મનોરથ પ્રિયતમાને આમ ચિન્તે ખાતર તજવી પડશે એમ લાગ્યું. પણ પ્રદર્શનમાં મેં ‘અંતરનો રંગ’ એ નામનું ચિત્ર દેખ્યું હતું. વાદળાંઓમાં આથમતા સૂર્યનાં કિરણોને લીધે જળે આગ લાગી હોય તેવું લાગતું હતું; ત્યાં એક આશકની દ્રષ્ટિ લાગી રહેલી છે, અને જળે તેની તરંગાવરિમાંથી તેની પ્રિયતમા ઝાંખી ઝાંખી ઉતરી આવે છે. આમાં મેં ‘સરયૂનાલાનુંજ સુખ લીધું હતું. અને રેનેહની આવી નવીન માગણીનો અસ્વીકાર સર બાબાએ કર્યો નહતો. એ ચિન્તે

લીધે હું ચિત્રકારોમાં પ્રથમ પંક્તિએ આવ્યો; પહેલું ધનામ હું જીતી ગયો. એ ચિત્રની થોડીક નકલો છપાઇ, તેમાંની એક લઇ જ્યોતિરેખાના પતિ ફરી એક વાર કાંતિપ્રસાદ પાસે ગયા અને કહ્યું કે “જ્યોતિરેખાનો તમે તિરસ્કાર કર્યો તે દેશનો સર્વોત્તમ કલાકાર હશે છે માટે હવે તમારો શો જવાબ છે?” તે જરા ચુંચવાયા; છતાં જળે ઉવટનું ખોલી નાંખતા હોય એમ કહ્યું:

“મારા એક રેનેહીનો પુત્ર છે તેને ખીલું કાઢ કન્યા આપે તેમ નથી; તારે મારી એ ફરજ થાય છે કે મારી કન્યા તેને આપવી, અને મારી કન્યાનીએ ફરજ થાય છે કે મારી આરા માનવી.”

આ જવાબ પછીની મારી સ્થિતિ દુઃખમય છે. જીવનના જે ઉત્તમોત્તમ કાલ માટે હું રાહ જોઇ રહ્યો હતો તેજ કાલમાં દુઃખ આવી પડ્યું. મારી જીવનવાટિકા એક વનદેવીના આગમન માટે વાટ જોતી હતી. વસંત પક્ષવિન થાય ત્યાર પહેલાં વનદેવી ચાલી ગઈ. મારા દીક્ષમાં સુનકાર થઇ ગયો. હું એકજ પ્રકારના જીવનની આશ ધરી રહ્યો હતો; એકજ સર્વાર્થ જીવન મારી ક્ષપનામાં હતું, તે તો નષ્ટ થયું. હવે ખીલું સુખ શા કામનું? જીવનના પાછલા કાલમાં શુભ શિક્ષિતનું માધુર્ય મને પણ ગૌવનની જે વાસંતી ઝલક મળે છે તે પ્રૌઢકાળને ઉર્જાવલ કરતા કદી પાછી આવતી નથી.

તીવ્ર વેદનામાં બે એક વરસ અનિત કર્યા પછી મને એકદમ પરદેશ જવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઇ આવી. સરયૂ-ખીજની સરયૂ-જ્યાં હોય ત્યાં હું નજ રહી શકું એમ મને લાગ્યું, અને હું ઉપડ્યો, દેવનાં કુટિલ હાથથી

મરણના પશુ મારી જોડે એક જ દેનમાં હતી. એ દુઃખ દૂર કરવાને હું પ્રયત્ન કરતો હતો તે તો મારી સાથેજ આવે છે. મુશ્કેલી લાખો હતી. અમારા કામચલાઉ દૂર દૂર હતા પણ જાણે મારી નજીક મરણના પશુ છે એવી અને વારંવાર ખાતિ થવા કરતી. હું અર્ધ નિદ્રિત અવસ્થામાં હતો. સાં અમારી દેન એક ભયંકર અવાજ સમેત અડધી મણ. માત્રમ પશુ કે દેનને અકસ્માત થયો હતો અને એક ઝાડી સાથે અથડાવાથી આગલા તણુ ચાર કામચલાઉ પડી ગયા હતા અને સરખો વિચાર આવતાં હું તરતજ દોડ્યો અને અધકારમાં પણ સરખાવાને મદદ મહેનતે ખેંચી કાઢી તેને ત્રી ગભીર હતી અને જાત ન હતી. હું તેને એક મુશ્કિલ એકાંત સ્થાનમાં લઈ ગયા અને ઘડિયાળ આધારી. તેણે આખા ઉધાડી ખરી પણ અને જોડેને તરતજ ખેંચી દીધી

મારા હૃદયનાં જાણે અદરથી ટુકડેટુકડા થઈ ગયા. હું બોલ્યો “સરખું મરણ!” પહેલી વાર તેને હું સરખું કહેતો હતો અને તે પણ છેલ્લી વાર હતું “સરખું તને ખબર છે કે તને ઓળખી લારથી હું તને ચાહતો આવ્યો છું? પણ કોઈ દિવસ હું અને ચાહે છે તે જાણવા કમળ કરી નથી એ જાણવાનો અને હજી છે”

સરખો જીવનદાપ ધોળીધો એક વાનો જતો હતો મારા કાન્દોથી તેની

આંખમાં સુખનું કોઈ અનુભવ તેજ ગમીકવું. “મેં તમને જોયા ત્યારે અને પણ ... ..” તે વધારે ન બોલી. તેના નમણાં હાથ મારી તરફ લંબારી મારું માથું પોતાના હાથમાં લીધું અને અને એક સુખન કવું વળી મદ સ્વરે બોલી “જન્માંતરે પણ તમારી મદચરી બનુ એમ હજીવામાં કેં પાપ છે?” ફરી એક સાખા આંધેસ સાથે એક સુખન કવું અને પછી એ દેહ અચેતન થઈ પડ્યો

જસ, સામેજ પડેલા આંસીનીકના ખાલા- માનુ છેલ્લું પીપુ મે અવાજ કર્યું છે અને મારો પ્રાણ જાપ ત્યાર પહેલાં જવાને એક પ્રશ્ન પુછ્યું છું કે સ્નેહ મોરો કે બાપની આશા? મરણના પરત્વી છતાં જામે એક બીજાને સુખનો કથા એ દમણની પ્રાસ દુનીઆને મન ભયે મયે તેટલું ભયંકર પાપ જણાય પણ મારે મન તો એ પુરુષ છે શા માટે અને મારી પ્રેમથી મળી નહોતી? એક જ દુઃખને વીધે, કોઈ પાપ ક્યાં વિનાના દુઃખને લીધે અને મરણના આવ્યો જન્માંરો રડવાજ ક્યાં છીએ. બીજા દમરો લોકો આજ પ્રમાણે દિન પ્રતિદિન રડવા કરે છે અને તેમના આંસુ કોઈ છુછુએ નથી

“વૈરાગ્ય”

***

રચનાર :

૧. શ્રી મોહનલાલ મણિલાલ

***

અંદ્રે રૂપેરી રસથી રસી વિશ્વને,
નીરખતો ઉચ્ચ આકાશ ઉમેા;
ઉછળી વારિધિ-નીર વીરમી જતાં,
જોષ એ જોટવાને ઝુરંતો.

કૌમુદી સરવરે મસ્ત અષ્ટ મહાલતા,
તારલા સાન કરતા ગણુતો;
વદન પર છાંય વિપાદની છાવરી,
યુવક ત્રિહ્વલ અષ્ટ કોષ ઉમેા.

“અર્થ સંસાર આ! મારું કોષ નહીં!
માત આ, તાત આ, બ્રાત એ કું?
એક મૃત્યુ ચાતાં ખીન્નું જન્મનું,
અંત ઘટમાગતો છેજ નહીં શું?”

“મીઠકાં જળ તણું ઝરણુ જ્યાં વહી રહ્યાં,
હરિણુ હરિયાળી પર રમ્ય રમતાં;
રયાન એવા મહીં પશુકૂટી કરી,
ગાળીશું દિન વિલુ-ધ્યાન ધરતાં.”

યુવક વૈરાગ્યના ધ્યાનમાં લીન થયો,
આવી અંદ્રાનના વહાલી લક્ષના;
“કાંત! સારા વિચારો કહો કરી રહ્યા?”
બોલી તે શિશિરથી વેપમાના.

રણુ મહીં ઉદ્ધવી, રેતી મહીં મળી જતી,
જેમ કો સરિત ઘડીએ ઘડીમાં;
વૃત્તિ વૈરાગ્યની યુવકની સમી ગડ,
જાતી સરસી પ્રિયા અપતામાં!

નરોત્તમ

[ચેતવણીનો ઓળાનો
કરે છે] આજ કાલ
ત્રેયસ્કન્ધનો નિચાર કરવા
નો અવસરજી કપા
રહ્યો છે.

મોહન

[નરોત્તમની ચેતવણી
પહોંચી મધ્ય એટલે
સાવધાન છે-પણ તે
સાવધાનપણનો અણ-
ધાર્યો ઉધો ઉપયોગ કરે
છે.] વિશ્વભ્રાત્રીનો
આદર્શ સમન્ને તો ત્રેય
સ્કન્ધનો નરોત્તમભાઈ
કહે છે તેમ-શીઘ્ર કરવા
ની અગત્ય રહેતી નથી

મોહાવતી

વિશ્વભ્રાત્રી તે આપની મોલપુરવાળા
નીશાળ કે નદી?

નરોત્તમ

[મોહનને ચેતવવા કાઠવાને જવાન
આપે છે.] નાણ, ફેાળ્યા આને કવિનજની
અદ્ભુત કૃતિનો તવિન રચનાત્મક રેખાવ છે
એ તો આખા વિશ્વની એક નવી વિદ્યાગીઠ છે

અંબાસાહ

પણ માધીક્રીની શુભશાન વિદ્યાગીઠ પણ
નવિન, શબ્દોપ વિદ્યાગીઠ છે

મોહન

[પાટું ભજવવા તત્પર છે] ફેર માવ
એકોએ કે એમા શબ્દોપન માવ નામનુજ
છે, ત્યારે મેં પારેલી વિશ્વભ્રાત્રીમા ફેર
ગણિત નામનુજ નથી અહીં આપે ગણિત

વિદ્યાગીઠો ગામગામડે ફાપી, રાજકીય નણને પોઠામા આપશે

વિદ્યાગીઠ નુ નામ આપી પૈસા ઉલટાવવા પણ
મન કાઠ કદુશો કે જમા નાદિપત્ય કપા,
કેવે પ્રકારે દાખલ થયુ ડર એનો નમામ
અભ્યાસક્રમ મરકારી વિદ્યાગીઠના અભ્યાસ
ક્રમ મુજબ રચ્યો છે. એજ વિદ્યો, એજ
મકલના, એજ શિક્ષણપદ્ધતિ એવાજ
શિક્ષકો, એમા દાદી નાદિપત્ય કપા આવ્યુ

અંબાસાહ

[મુઝાપ પડ કનગ માતો નથી] મને કે
વિદ્યાગીઠના શિક્ષણક્રમનો કે આદર્શ ઉદ્દેશનો
અભ્યાસ નથી પણ હુ તો માર્નુજ કે
મદતમાછ કરવા દશે ને એછ વિચારીનેજ
કરવા દશે ને એમનો આદેશ છે. અમારું તે
સીરિઅરમ છે.

મોહન

એરી અધ્યક્ષાએજ અધિવ આરતવર્ષ-
નો દાદ વાંચ્યો છે, અને તેમાંથી લાકે દલપ-

ને, વિચાર વિચારવાને, ઉદારતાને અધિકાર
ક્યાં છે. એ અદ્વૈતી માફ કરજો, અંબાલાલ
જોડ, પણ આપની નજરે રાષ્ટ્રીય કેળવણીની
વ્યાખ્યા કેવી થાય?

અંબાલાલ

હું તો એટલુંજ સમજું છું કે આજ-
કાલની પાશ્ચાત્ય કેળવણી એ આપણામાં
ગુલામટ્ટિ સ્થાપી દીધી છે. પરતંત્રતા
પેસાડી દીધી છે. તેને દૂર કરે તે રાષ્ટ્રીય
કેળવણી.

મોહન

મંજુર; પણ એમાંથી એક પણ ઉદ્દેશ
તમારી ગુજરાત વિદ્યાપીઠ કેમ સારશે વારું?

નરેન્દ્રભ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યા-
બ્યાસ સુધી, ગામડે ગામડે રખડી, રાજ્યીય
જગૃતિ લોકોમાં આપ્યો એટલે.

મોહન

[દસે છે] વિદ્યાર્થી વિદ્યાબ્યાસ મુકે
એ આરંભમાંજ અસાધ્ય; પ્રથમ પગલેજ
અપરાધન.

મધુરી

[આરતેથી] પણ વિદ્યાપીઠમાં પરબાયા
તરુ સ્વચાલા દ્વારા શિક્ષણ અપાય, તો
આપ રાષ્ટ્રીયતાનો અંશ સમજે કે?

મોહન

[તેને બીડવવાનો બત્તારે પ્રોત્સાહન નથી]
એક, જ્યાં સુધી શિક્ષણ પરબાયામાં અપાય
છે, ત્યાં સગી આપણી અપૂર્વ આદક યકિન
હતાં આપણી પ્રભાની ખુદિ ખીલશેજ નહીં.
પરબાયામાં શીખેલા પરીક્ષા પાસ કરનાર

સંચાઓ બહુએ પેદા થશે. પણ સ્વતંત્રપણે
જ્ઞાન હંડારમાં નવિન વધારો કરનાર-નવિન
કૃતિ ઉપજાવનાર, મનુષ્યનું દૈવીસત્ત્વ પ્રમદાવ-
નાર નહીં નીકળે.

નરેન્દ્રભ

[વાત બીજા ધોરણ પર જાય છે તે એને
પરવડની નથી] અહીં તો રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠમાં
ગુર્જરમિરાને સ્થાન પણ નથી લાગતું. પરબાયા,
second language (દ્વિતીયભાષા) તરીકે
પણ નહીં. આપની વિશ્વભારતી.....

મોહન

વિશ્વભારતી પ્રગટશે તો તે એકદેશી નહીંજ
થાય એટલી ખાતરી રાખજો. આગળ દેશમાં
તક્ષશિલા કે બનારસ દતાં, અથવા પાશ્ચાત્ય
દેશમાં કેરો, બ્રહ્મદા ને પેરીસ દતાં તેમ
અક્ષરશઃ સ્વદેશી વિશ્વભારતી મારે ઉપજાવ
વાની ઉમેદ છે. એમાં જ્ઞાન પણ સર્વદેશી,
શિક્ષકો પણ સર્વ દેશી, સર્વધર્મી; અને
વિદ્યાર્થીઓ પણ તેવાજ. શિક્ષકોને પમારત
ગુલામ નહીં કરીએ, પણ શ્રેયક, ઉદાર,
સન્માનિત નિઃસ્વાર્થ માર્ગદર્શક મોહન
રાખીશું. વિદ્યાર્થીને કદી તરતમાં આદરિશ
મેળવવાની ચિંતા નહીં ટળે, તેપણ
કેળવણી એટલે ખરી ખીલવણીનું દર્શન
કરાતીયું. વિશ્વભારતીમાં અબ્યાસક્રમ નહીં
હોય, પરીક્ષાનાં બંધન નહીં હોય. નિવાસ
નિરુદ્ધ બંધનો નહીં હોય.

અંબાલાલ

[ફરી દીગ્ધન આજી વાદ અગર છે.
પણ એથી દેશનું રાષ્ટ્રીય કેમ ટળશે? સ્વચા
કેમ મળશે?

નરૈતમ

વિરાધીઓ રેદીયા નહો ફરે તેવી
સ્વરાજ આપતુ અટકી જશે કે કવિરાજ?

મોહન

મારાથી તો મનાતુ નથી હવડુ રેદીયો
લેવાથી ઘટિકાચંચલ કાગ પાગ ફરતી દીધા
જેતું થાય છે

અંબાલાલ

પણ, મદાસય, એમ ક્યાં વિના આપણા

અંબાલાલ

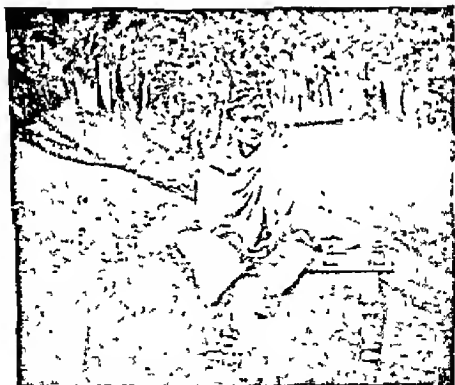
મને તો રંગીના સૂત્રમાં બદા છે અમદ-
કાર મતમાં વિશ્વાસ છે

મોહન

અમદકાર નવન રૂપે તો વિશ્વકર્મથી,
કુદરતના કામદાથી મર્મમાં વિરલ લાગે છે,
નહો, નરૈતમ મેઠ ?

નરૈતમ

મારુ પ્રમાણુ અહીં બહુ નહોં ચાલે,

પ્રેમ, વદાસ, સન્મણિ નિરવાર માર્ગદર્શક બેઝીલા

દેશમાં બરાબ બોલુ પરેસી બૂદ કેમ
નીકળશે ?

મોહન

અમારે ખરા સ્વદેશ પ્રેમની અંધાર અગ-
હળમે ત્યારે જ નિશાચર રથન નીકળી જશે

કવિરાજ ! રમાયણ શાંતી તરફ મને
પુકારી હો તો, અનપન મારે કહેવું
બોધએ કે મેં તો કુદરતમાં ક્યાંએ અસદ-
કાર મત જોયું નથી.

માયાવતી

એ તો માત્ર અમુક દંડેતું અમુક એનાડ

એમજ સમજી વાપરવાનું છે.

નરોત્તમ

સાહ્યામ, દોષ્યા આ તો સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત છે દઈ મટે વૈધ વેરી.

અંબાલાલ

ના, ના ! એમ ઉંધો અર્થ મા કરો ! દઈ મટે આપણની જરૂર નહીં મહે તો સુધી દેવાશે.

મોહન

પણ આપ એમ ખરેખર માની શકો છો, શેઠજી, કે અસહકાર પ્રયોગ આદર્શથી ખરેખર દેશમાંથી પરદેરી પ્રેત નીકળી જશે ?

અંબાલાલ

અસહકાર કરી આપણે સરકારને ચેતવીએ છીએ કે તમારા પાપપુનમાં અમે લાગીદાર નથી થવાના.

નરોત્તમ

આપણાં છોકરાં નીચાળ અને પાક્યાળા ત્યજે તેથી આપણે પાપરહિત બનવાના ?

અંબાલાલ

સરકારી નીચાળો પાપનીજ ખાણ હેતુ તો બેશક તેનાથી દૂર રહેતાં બન્યાંઓ પાપથી બચી જાય.

મોહન

તમે જ્યાં સુધી એમને માટે અન્ય, ઉચ્ચતર, પવિત્રતર નીચાળ ઉપગતવો નહીં હાં લગણુ તો એક ખાટમાંથી કાઢી તેમને બીજામાં નાખ્યા જેવું થશે.

નરોત્તમ

[હવે હુમસો ફીક જમ્યા છે, મારે વા બેજો વા કરા લે છે.] અને કોઈ કે કૌસીલ નો બહિષ્કાર કરો તેથી પણ શું ?

મોહન

તેથી એટલુંજ કે જે કોડો એ કૌસીલના

પ્રભાણથી આખા દેશની બુદ્ધિનું, તેમનું, સ્વમનનું માપ કરશે તે લોકો આપણને પ્રભ તરીકે અતિ નીચી સ્થિતિમાં મુકશે.

માયાવતી

[લાઈની વારે ચઢે છે.] પણ ખુદ આપેજ, કવિરાજ સરકાર બહીત ખીતાબને બહિષ્કાર કર્યો તેનું કે નહીં ?

મોહન

મેં બહિષ્કાર કર્યો તે-તે-મારું સ્વમાન જાળવવા માટે. પણ મળેલા સત્કાર, સન્માનનો અમુક સ્વમાનને લગતા કારણને લઈ અનાદર કરવો તે એક અને યુગથીજ કદી સરકારના સન્માન લેવુંજ નહીં, એવું વ્રત ધરવું તે બીજી વાત. એમ કરવાથી પરિણામ આમ એટલુંજ થાય કે તમે એવાં સન્માનમાં, સરકાર પદવીઓમાં અને ખીતાબોમાં ખરેખર મા સમજો છો અને તેથીજ તેનો ભોગ તરીકે બસિદાન રૂપે ત્યાગ કરો છો. એમ મનાય લોકોમાં એથી ખોટી મૂલ્યચેણી જન્મ પામે

અંબાલાલ

[કંટાળીને હોઠો યાય છે.] આપ મદા શય સામે મારી રંકે બુદ્ધિ શું કરી શકે ! પણ તું કમ્મું છું કે આપ જાતે મહાત્માજીને મળી આ વાદ ચલાવો. મારા જેવા લાખોને તેમાંથી જીવનસૂત્ર સાંપડે એવો સંભવ છે.

મોહન

મારે કોઈ જાતે વાંધો નથી. ફક્ત મહાત્માજીને આજે એક અવાજે હાંદ નાથક માની રહ્યું છે તેને ન્યાય દૃષ્ટિએ પણ આરંભેલો પ્રયોગ પૂર્ણ કરવા દેવાની ફરજ છે.

માયાવતી

છતાં પણ ખાનગી જાણ ખાતર-પામર આણીના બોધ ખતર.

[વધુ મારે જુઓ ૫૪ ૧૫૨]

ધુળ

લેખક

રા. પાપડસાલ નેત્રિંદસાલ માલ

એમ. એ. બી એસસી,

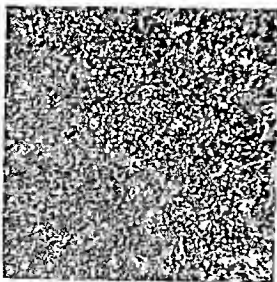
સરખ, સાહિત્યસંસદ

એણે નહીં જાણ્યો પુરુષાર્થ સાચો,
કચ્છેએ ને પદ નહીં કહીએન ખામો,
તે જન્મ જર્થ મરતો 'ધુળ તેથી સારી,
રટણીએ મ્હલી હો પડી વ્યાખ્યાણી
સ્નેહમુદ્રા.

પુરુષાર્થ વમરના મનુષ્ય કરતા ધુળને ઉંચુ સ્થાન આપવામાં કવિએ ધુળને ઘેરો બોટો અન્નાવ દૂર કર્યો છે સાધારણ મનુષ્ય તો એમજ ધારે છે કે ધુળ જેવી નકામી અને નુકસાનકારક વસ્તુ બીજી કંઈ નથી. કવિએ ધુળનો સ્વભાવ હોયે ચક્રવાતો મુજ પારખ્યો એમાં એમની મદત, પરંતુ કવિને ધુળના સદુપયોગ અને પરાક્રમની પીછાન હોત, તેમને અમર હોત કે બોમમા હોયે મ્હલા પત્ની ધુળ સહિષ્ણુદય નીપજનવાના અને રાજના છાત્રમાં અમલનુ કામ કરે છે તો આ પ્રસંગે એમણે ધુળની વધારે પ્રશંસા જરૂર કરી હોત.

સાધારણ મનુષ્ય એણે છે તેમ ધુળ એ સહિષ્ણુ તદ્દન નકામી-ધુળ જેવી-વસ્તુ નથી. ધુળ રંગતું સ્થાન છે હાથ પગેરે ફટ રોગોના જાંતુઓ ધુળ સાથે મળી જામે પોતાની જાતુ સાથેની મેલી-ચાતુ

રાખી શકે છે આખા, મો, કે નાકમાં ધુળના ઝોટા જવાબી ને તાલ અને હાનિ ધાય છે તેનો અનુભવ મુજરાતના અપાટ પ્રદેશનાં ગામડાઓ અને સહેરોમાં રાજ થાય છે. તે છતાં ધુળનુ એક એવું ગુણ છે કે જ્યાં પહોંચ્યા પછી ને પોતાના સહચરો પ્રકાશી શકે છે, પણ તે કવિ કહે છે તેમ "બોમમા હોયે" ચક્રવા પડીજ. પૃથ્વી ઉપરની દવામાં (ધુળના) જીવંતોનુ અમુક પ્રમાણ ન હોત તો વાદળા બોધાવઃ મરુદય પડત, અને વાદળા વમર વર્ષાદ અને પાણીની મલિ જીલજ પ્રકારની થાત, અને મનુષ્યનું જીવનજ અસહ્ય થઈ પડત. આકાશનો ખરો રંગ તો બીજામણે કાળો છે પરંતુ આ રજકણેને શીથે તેમજ દવાના આયુઓના કેટલાએક મુણેને શીથ આકાશનો રંગ આપણને મેળ્ય, નીવ—કહી આશમાની સાથે છે પ્રભાવ અને મજાના અગરે દેખાના આકાશના

સાધારણ હવામાં રજકણો.

સુંદર રંગોના કારણમાં પણ ધુળો ભાગ નાનો નથી. આ પ્રમાણે મેઘ, વર્ષા, મેઘ-ધનુષ્ય, ઉષા, સંધ્યા વગેરે સૃષ્ટિની સુંદર ઘટનાઓ સાથે ધુળો સંબંધ નિકટ છે-તે ઉપરાંત જીવનને આવશ્યક જલ અને પ્રકાશ પૃથ્વી ઉપર એક સરખી રીતે પ્રચારવાનું એ સાધન છે.

ધુળ અને આકાશનો રંગ.

આકાશનો રંગ આસ્માની હોય એમાં પ્રત્યેક સમયમાં કાઢતે નવાઈ લાગતી નહીં. ઝાડનો રંગ લીલો તેમ આકાશનો રંગ લીલો. આસ્માનનો રંગ આસ્માની, વાદળનો રંગ વાદળી, એ સ્વતઃસિદ્ધ ગણાવું. પરંતુ ઝાડના પાંદડાનો લીલો રંગ જોડેલો વાસ્તવિક છે તેટલો આકાશનો આસ્માની રંગ નથી. નીચાણ પરનાં વાદળાંની ઉપર અને નીચેથી સૂર્યના પડતાં સૂર્યના કિરણોને લીધે સગીપના આકાશના રંગનો દેરફાર થાય છે પણ વાદળાંની પાછળના આકાશનો રંગ આસ્માની-જુ

દેખાવાનું કારણ જુદું જ છે. આકાશ એટલે કે જે અવકાશમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, આકાશ-મંગા વગેરે ખગોળ મંડળો સ્થિત છે તેનો ખરો રંગ તો કાળો-ખીદામણો-શાદી જેવો છે.

આ કાળા રંગમાંથી વાદળી રંગ કેવી રીતે થાય તે સમજવા માટે પ્રો. ઈડલે કેટલાં એક પ્રયોગ કર્યા હતા. એક કાચની લાંબી અને સ્ક્રેચ પહોળી નળીમાંથી વીજળીક દીપકનાં કિરણો પસાર કરવામાં આવ્યાં. તેમાંથી હવા કાઢી અને બદલી શકાય એવી ગેઝવણ રાખવામાં આવી. તે નળીમાંથી જોતાં નીચે પ્રમાણેનાં નિરીક્ષણો સિદ્ધ થયાં:-

૧. સાધારણ હવા દાખલ કરવાથી આવી નળી પૂર્ણ રીતે પ્રકાશમય દેખાય છે.

૨. સાધારણ હવાને બદલે, ઘુબ વપરીને અંદરના બધા રજકણોને ખાળીને જાને ફમાંથી ગાળીને સ્વચ્છ હવા. દાખલ કરવામાં આવે તો પ્રકાશ નળીની અંદર પડી રાહેતો નથી-નળીની અંદર બધું કાળું અંધારું દેખાય છે અને આમાંથી ખરા ખરા રંગનું અનુકરણ જોઈ શકાય છે.

૩. હવે ધીમેધીમે થોડા રજકણોવાળી હવા દાખલ કરવામાં આવે તો આસમાની-જુ રંગ દેખાય છે.

૪. પરંતુ રજકણોની સંખ્યા એકદમ વધી જાય તો આ આસ્માની રંગને બદલે સફેદ પ્રકાશ દેખાય છે.

ઉપરની ઘટનાની સમજૂતી સહેલી છે. સાધારણ હવામાં રજકણો એટલા બધા અને એટલા મોટા હોય છે કે તેમની ઉપરથી બધો પ્રકાશ પાછો આવી શકે છે-સફેદ પ્રકાશનું પૂર્ણ પરાવર્તન થાય છે. હવાને યુગ્મ તપત્ત્વ વાથી રજકણો બળી જાય છે-આ રજકણો ધણું ખરું કોલસા, ધુમાડા, અને તેવી દહણી બળી શકે તેવી વસ્તુઓના બનેલા હોય છે

આમાં રહેલાં રજકલોની સંખ્યા નાની નથી:—

લડનમાં	૧૫૦,૦૦૦
આલ્બાનીક મહાસાગરની સપાટી ઉપર ...	૨૦૫૩
સમુદ્રથી ૬૭૦૦ ફીટ ઉચે	૯૫૦
” ૧૦૬૬૫ ” ”	૪૦૬
” ૧૩૬૦૦ ” ”	૧૫૭

ઉપરના આંકડાઓ ઉપરથી દેખાય છે કે ક્ષિતિજ ઉપર રજકલોની સંખ્યા ઉચેના આકાશ કરતાં ૧૦૦૦ ગણી વધારે હોઈ શકે.

ઉચે આકાશમાં રજકલોની સંખ્યા બહુ ઓછી હોવાથી કેટલાએક ભૌતિક શાસ્ત્રીઓ એવા નિર્ણય ઉપર આપ્યા છે ધ્રુવ એકલીજ આકાશના વાદળી રંગનું કારણ હોઈ શકે નહીં. હવાના અણુઓમાંજ એવો ગુણ છે કે જેથી પ્રકાશનું પરિવર્તન થઈને વાદળી રંગ ઉત્પન્ન થઈ શકે. તે છતાં એટલું તો ક્યુલ કરવું પડશે કે ધ્રુવ પૃથ્વી ઉપર થયે તેકાણે થયેલી ઉચાઈ ગુપ્તી મળી આવે છે અને તેટલા અંશે આકાશના રંગમાં ધ્રુવનું સ્થાન અગત્યનું છે: ઉપર દર્શાવેલા ગ્રો. ટીડમના પ્રયોગો અને દેવે પછી વર્ણવવામાં આવનારાં ધ્રુવનાં બીજાં પરાક્રમે વાંચવાથી તમને ખાતરી થશે કે ધ્રુવ એ કે છેકજ નહીં—ધ્રુવ જેવી—વસ્તુ નથી.

ધ્રુવ અને ઉપા અને સંખ્યાના રંગો આકાશનો સાધારણ આરમાની રંગ એ સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં અમૂલ્ય છે: પરંતુ તેનાં કરતાં વધારે સુંદર રંગોનું પ્રદર્શન પ્રાનઃકાળ અને અપ્પા સમયે થાય છે, તેમાં ધ્રુવનાં રજકલો કેટલેએક અંશે આવરણ હોય છે.

પ્રાચીન સમયથીજ ઉપાના રંગનું સૈ દર્શ મનુષ્યનું અને કવિઓનું, પ્યાન ખેતી રત્નું છે. ઋગ્વેદમાં દેવો જે દેવીઓનાં નામ આવે છે—અરુણતી અને ઉષસ; એ એમાંથી ઉપસ-

નાં સૂકતો ભવ્ય કવીતાથી પૂર્ણ છે. પ્રાચીન ગ્રીક અને રોમન પ્રજાઓમાં પણ ઉપસના જેવી દેવીઓ પુનઃપ્રતી-ગ્રીસમાં “રુઓસ” અને રોમમાં “ઓરારા” નાં નામ પ્રસિદ્ધ હતાં. ઓરારાને rosyfingered “ગુલાબી આંગળીઓવાળી” કલ્પનામાં આવી હતી, તેમાં પ્રભાતમાં વાદળોમાંથી દેખાતાં સૂર્યનાં ગુલાબી કિરણોનું સૂચન છે.

ઋગ્વેદની ઉપસની કલ્પના વધારે વાસ્તવિક અને વિવિધ છે. “ઉર્જુવળ પ્રભાત પોતાનાં રાતાં શરીરોથી આભના કાળા રંગને સંતાડે છે” એમ કહેનાં ઋષિએ આકાશનો મુળ કાળો રંગ સૂચ્યો છે:—

ગૃહ્યંતી: ઋચ્યં અસિતં કરાદ્ધિ:

શુક્લસ્તનૂમિ: શુચ્યો દયાના: [અપ્સ:]

ઋગ્વેદ. ૪. ૫૧-૯.

ઉપાની સાથે યોગ્યેકા લાલ ધોડા ભરોળિર અંધેર (ઋ. ૧.૧૧૩.૧૪) અને લાલ માથે (ભરૂચીર્ણ ૧.૯૨.૨) ની કલ્પના પણ સુંદર છે. પ્રભાતના રાતા રંગને વીરો જાલ સૂર્ય—સૂર્યસિંહના વર્ણનમાં પણ રા. નરસિંહરાવે આ રાતા રંગની કલ્પનાનો સુંદર અને નવી રીતે ઉપયોગ કર્યો છે:—

સ્દામેથી દૂર થઈ નીરખી સૂર્યસિંહ,
તેજસ્વી યાજ, ભરી ફળ, કરાજ દેહ
આવંત અગ્નિ ભરિયાં ધરી નેન વાતાં,
અગ્રો બધાં વ્રજપતાં શિધિથી રાતાં.
—કુસુમમાલા.

ઉપાકાળના વિરમવધારક રંગનું એક અમૂલ્યનું કારણ સૂક્ષ્મક ગણાતી ધ્રુવ છે. ક્ષિતિજ ઉપર ધ્રુવને લીધે હવા નહીં દોષ છે અને ને નહીં હવાના ધરમાં થઈને ભતાં સૂર્યનાં શ્વેત કિરણોનું વિભાજન થાય છે.

[૧૫ માટે જુઓ ૧૪ ૧૫૫]

‘તું નથી. મારી પત્નીઓ અને મિત્રો પણ મને પ્રસન્ન કરવાને અસમર્થ છે. મને ઉચ્ચતર જીવનની અભિલાષા છે. ભગવન! મને આપના ચરણકમળમાં સ્વીકારો; મારા કરતાં કાંઈ વધારે સાચો શિષ્ય મળવો દોહલો છે.”

ભગવાન યુદ્ધની શાંત અને સૌમ્ય દૃષ્ટિ રાજકુમાર પર ઢળીજ રહી. તેઓ સમ્મત પણ બોલ્યા નહીં. રાજકુમાર દિગ્દેશમાં આગળ ચલાવ્યું: “ભગવન! આપના શિષ્ય હોવાનાં મહદ્દ સૌભાગ્યને માટે આપ મને અથોગ્ય સમજો છો? આપ તેથી કેં બોલતા નથી? ઓ સાધુચરિત! મારા જયપણથીજ મારું જીવન પવિત્ર છે; મેં સદ્ગુણને આત્મામાં ઉતાર્યા છે, શાસ્ત્રના નિયમો પાળ્યા છે, દેશના આચારવિચાર શિરસાવંઘ ગણ્યા છે, અને પવિત્ર આદેશમય જીવન જીવ્યો છું. આપના શિષ્ય થવાને.....રે, આપનું ધ્યાન ખેંચવાને શું આ સર્વ વાત પુરતી નથી?”

“ના” માત્ર આટલોજ જવાબ વાળ્યો.

“ભગવન! ત્યારે બોલો, આપની હઝા-નુસાર હું મારું જીવન કેવી રીતે ઘડું? એ પરમ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાને શું શું કરું?”

“બોજ x x x અને તે તેને જરૂર સુજશે.”

“શું સુજશે x x x?” અંતર્વેદનાથી પીડાતા રાજકુમારે પુછ્યું.

તોપણ ગાતમ, યુદ્ધ કેં બોલ્યા નહીં, એટલે રાજકુમારે કહ્યું: “લલો, હું બોજ કરીશ; કદાચ આ રીતે કસોટી કરવાની ભગવાનની હઝા હશે!”

“હૈય.”

“ત્યારે શ્રીચરણમાં ફરી નમવાની આસા?”

“આ ચોમાસું જાય અને સાત માસ વીતે...”

મૌન દિગ્દેશમાં ફરી પ્રણામ કર્યાં, અને નમ્રભાવે ભગવાનના ચરણમાં કેંક વખત લોટનો રહ્યો. પછી ઉભા થઈ ધારેધીરે તેણે પોતાનો માર્ગ લીધો, રાત્રિના અંધકારમાં તે અને તેની મંડળી અંતર્ધ્યાન ચયા, બધી હા-હા શાંતિને બોળે સુતી, અને પેલું દુરણ ભગવાનના અંકમાં વિશ્વાસથી માથું સુકી પોતાનાં બચ્ચાને ગોદમાં લઈ પૂર્વવત ફરી નિદ્રાધીન થયું.

ભગવાન યુદ્ધ ધ્યાનલીન રહ્યા.

* * *

વર્ષાઋતુ પુરી થઈ, સાત માસ વીણા. ભગવાન યુદ્ધ તેજ વડલા નીચે બેઠા હતા.

રહિર રંગે સૂર્ય પશ્ચિમમાં આથમતો હતો, અને નોકાનનાં દૂત સમાં ધોર વઢળાં આકાશની છબીને આવરી લેતાં હતાં. ગરમી પુષ્કળ પડતી હતી.

જંગલમાં બધે અશાંતિનો દોર જમ્યો હતો. જંગલવાસી પ્રાણીઓ ભગવાનના ચરણે આવ્યાં હતાં. કરુણ નાદ જંગલમાં પંખી-ઓનાં ટોળેટોળાં ભગવાન પર છત્રધરી વડલાની ડાળે ડાળે લપાયાં હતાં. મદોન્મત ચિત્તો, કુદરતના કોપને તણવત ગણતો, ભગવાનના પદારવિદંબા રમતો હતો.

જંગલ પર તોફાન તુટી પડ્યું. વરસાદ ધોધમાર વરસ્યો, અને તોફાનના સપાટ પડનાં વૃક્ષો ત્રાડી ઉઠ્યાં. શાંતિ માત્ર વડલાને જ હતી. ફોર સરણુએ ભગવાન યુદ્ધને ન નડ્યું.

તોફાનની ભયંકરતા વધતી ચાલી, પણ માનવીની પ્રજા હઝા બળે કેમ? સધ્યા

કરી. ઘણો વખત મૌન રહ્યો; પછી ધુળે એવાજે બોલ્યો: “ભગવન્, દાસ પ્રતિ બોલશે, અને આમ ના પાડવાનું કારણ જણાવવાની કૃપા કરશે?”

પડખામાં રમતો ચિત્તો દિગ્જેતાના આગ-મનથી અસ્વસ્થ જણાવો; તેને ભગવાને હાથ કરી વાર્યો. મેઘગર્જના બધે પડી હતી; ભગવાન શુદ્ધ બોલ્યા કે વાયુ પણ શાંત બની સાંભળવાને થંબ્યો.

“હ્રદય રાજકુમાર, માનવજગત જેમાં મહત્તા માને તેવી કસોટીઓ તારે માટે ન હોય; તારી પત્નીઓ અને તારા વૈભવને તજવા અને તારે તપસાધ્ય જીવન ગુજારવું એવી મારી દૃષ્ટા નહોતી. તારી જાણ સીવાય—તાગં મતકર્મને લીધે તારી આડે ધરવામાં આવેલી કસોટીઓ તારા પોતાનાજ ગુણસ્વ-ભાવનાં પરિણામરૂપ હતી. આ કસોટીઓમાં તું હાર્યો છે. તારા મહેલે પાછો વળ, અને નદગુણી મનુષ્ય તરીકે જીવન જીવી નવોય માનજે. શિષ્યજીવનને હજી તું લાયક નથી.”

ભય અને શોકની મિત્ર છાયા કુમારના ગાલે છવરાઈ. સાગણીથી રુધાતા કંઈ રાજ-કુમારે પીનંતી કરી: “ક્યો કસોટીઓમાં હાર્યો? ભગવન્, કૃપા કરી મને કહે? ભલે હું એઆગર યાઉં પણ મારે પ્રકાશ ઝીલવો છે.”

“કહીશ,” ભગવાન શુદ્ધ બોલ્યા. “તારી પહેલી કસોટી કલંકની કસોટી હતી. ઉત્તર રાજકુમાર, તને ખગર છે કે તારા પોતાના મહેલમાં જે ગુન્હો તેં નહોતો કર્યો તે જદલ તારા પિતાની હજુર તારા પર આરોપ મુકાયો હતો? મનુષ્યમન નિર્મલ બની સત્ય હકીકત જોઈ લે ત્યાંસુધી થોભી જવાને બદલે, અથવા પ્રારબ્ધનું ઝણુ ફેરવું જોઈએ એમ માની અદનક્ષીને વહેરી લેવાને બદલે તેં શું કર્યું?”

તું નિરપરાધ છે એવો દાવો તેં કર્યો, ખ્યાવ શોધ્યો, અને કોષાધિષ્ઠ ચંદ્ર બળવો જગાવવાની હદે તું પહોંચ્યો. આ તારી પહેલી દાર હતી.”

દિગ્જેતાનો ચંદ્રેરો ઝાંખો પડ્યો. તે બોલ્યો: “એ બધા આરોપને હું પાત્ર હોત તો તે માટે ચાહે તે શિક્ષા મેં ખમી લીધી હોત, પણ હું મને પોતાને નિરપરાધ માનતો હતો.”

“કુમાર, પ્રમાણિક મનુષ્ય પોત નિર્દોષતા નિષ્કલંક દુરાવવા મથે એ વ્યાજ છે, તેમ કરતાં તે પોતાનો ખ્યાવ કરે તે યોગ્ય છે, પણ નિર્વાણના માર્ગમાં પ્ર કરનારે, મારા શિષ્યપદને લાયક થનારે કે અને અન્યાય મુર્ખા મુર્ખા સહી લેવાં જોઈ કીર્તિને મુગટ પહેરતાં કે અપકીર્તિ ટોપલો ઉપાડતાં તેણે સમઠતિ ધારણ કં શીખવું” જોઈએ.”

દિગ્જેતાએ પોતાનું શિર નમાવ્યું.

ભગવાન શુદ્ધ આગળ બોલ્યા:

“બીજી કસોટીમાં તારા મમતવને લી તારું પતન થયું છે. તને પ્રજાળ પ્રેમ મમત્વ હતો. તારી જાત પર તું નેહલો કે રાખે નેહલોજ તારા મિત્ર યાચાસ પર તા પ્રેમ હતો; તમે એક બીજા સાથે દૃઢ પ્રેમ ઝાંઝી બંધાયા હતા... .. એક માણ તારા પિતાની કચેરીમાં આવ્યો, જેને એક બીજા કારણસર યાચાસની મૈત્રી જરૂરની હત તેણે તેના હૃદયને જીત્યું, અને તારા મિત્ર પ્રેમ પોતાના પર હજો એવો પ્રયત્ન આપ્યો આમ થતાં તારા માર્ગ આડે તે આવ્યો તારે તે વખતે ઉદાસીન રહેવું જોઈતું હત તારા અંતરાત્મામાં આવેલી કડવાશ નિમ્મે કરવી જોઈતી હતી. યાચાસની મૈત્રીથી તે જે હવે થતો તેને માટે નહીં પણ યાચાસ

અને અભેદ પ્રેમ કવચનો માર તું ઝીલી શક્યો નથી.”

દ્વિજેતાએ શિર નમાયું; ત્રીજી વાર તેનો આત્મા ખળભળી ઉઠ્યો. ફેર તેણે ભગવાન શુદ્ધ તરફ આતુરદષ્ટિ કરી.

“ભગવાન, કહો કહો, વળી એક વાર વધારે મને નીચું જોવડાવો. આપણી આસપાસ જે અધકાર જામી રહ્યો છે તે કરતાં પણ વધુ અધકારવાળી રાત્રિ મારા આત્માને યુગળાવે છે.”

ભગવાન શુદ્ધ બોલ્યા “કુમાર, દયાના આભાવે તું ત્રીજી વાર પણ સુક્યો છે. તારી પત્નીઓમાંની એક નંદાએ ભારે ગુનહો કર્યો હતો. તેની કાચી શુદ્ધિ અને યુવાવસ્થાને નહીં ગણકારી તારી આસાથી તેને તારા મહેલમાંથી કાઢી મુકવામાં આવી છે.”

“તો ખીલું શું કરું? ભગવાન! મારી અને મારા રાજ્યની કીર્તિનું રક્ષણ ન કરતાં મારે એ અધમ અને કલંકિત અંતિ સંદર્શી? તેણે ગુનહો કર્યો તે તરફ બેદરકાર રહી મારા રાજ્યનું નીતિધોરણ મારે પોતેજ તોડવું? તેમ કરતાં, પવિત્રતાનો મારો પોતાનો આદર્શ મેં ઉઘો વાળ્યો નહોત?”

“કુમાર, મારે ફરી કહેવું પડ્યું? સદ્યુષ્ટી અને સંમાનિત પુરુષ પોતાના હક્કના વિચાર કરે, તે પ્રતિષ્ઠાને સંરક્ષવાના, ન્યાયને તોળવાના, શિક્ષા ફરમાવવાના કે બહિષ્કાર કરવાના પણ ખ્યાલ કરે, પણ સંતો ન્યાય તોળતા નથી x x તેઓ ન્યાય સમજે છે પણ દયા દર્શાવે છે. તેમની દષ્ટિ લુલ્લ શોધવા તરફ વળતી નથી, લુલ્લ બદલ દેખા દર્શાવવા

તરફ વળે છે; સાગર કરતાંએ અધિક ક્રામજતા અને દયા તેમના અંતરમાં ભરેલી હોય છે.

“પવિત્રતા એટલે પાપનો અંશાવ. ગાલા માણસ તેના પર ઝાઝી મદાર બાંધતા નથી. પ્રેમ અને દયા વિનાની, એકલી જીવનની પવિત્રતા અધોગામી છે, નિર્વાણના પંથમાં ભવરૂપ છે, તે અભિમાનને પ્રકટાવે છે, અને હૃદયને સૂકું વેરાન કરી મુકે છે x x x આમ થતાં પવિત્રતા માત્ર નામનીજ રહે છે x x x તે દયાભાવ યુક્ત ન હોય તો તેથી આત્મા ચીમળાઈ મરી જાય છે x x x પણ પ્રેમનાં ફિરજથી રસાએત્રી પવિત્રતા ઉદાર જીવનની પોષક બને છે.”

“દ્વિજેતાએ અશ્રુભીની. આંખે એક પણ હિચાર ન કાઢતાં ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા, અને ગગનગણે સ્વરે બોલ્યો: “ભગવાન! એક કૃપા કરો. આપના ન્યાયાસન સમક્ષ હાજર થવાની એક વધુ તક મને મળે. આપ શું ઇચ્છો છો તે મને સમજાવું. મારી લાયકાત હું સિદ્ધ કરીશ.”

“અરતુ!” ભગવાન બોલ્યા. તેમણે પ્રણીપત રાજકુમાર તરફ જોયું, તેમનાં નેત્રોના સૌમ્ય તેજ્યાં, તેમના વદન પરના મધુર સ્મિતથી આખો વનપ્રદેશ ઝળઝળી ઉઠ્યો, અને અરણ્યોદય થયો માત્ર પખીઓએ પ્રભાતગીત લલકાર્યાં.

જળતી મસાઓને અંજવાળે કુમાર ધીમેધીમે પાછો ફર્યો; વનપ્રદેશ ઝાળંગાયો ને ઉપાના અવ્યક્ત તેજમાં શાંત વનપ્રદેશમાં વડલા નીચે ભગવાન શુદ્ધ આનંદીન અવસ્થામાં ડુબ્યા.”

* ૧૯૨૨ ના બેબીજ એન્યુઅલમાં આવેલી “The Test” નામની વાર્તાનો અનુવાદ.

કારખાની મારી નોંધપોથી

વેળા

સા આદેન લીલાવતી

સમ્ય સાહિત્યસંસ્થા

[અનુસમાન કુટુંબ અર્થિક ૧૯૮૦]

તા. ૨૬-૫-૨૦

પહેલાં મામમાં કહ્યું અર્થિક વીરમે
જેવા મહ. ત્યા માછવીઓ પુષ્કળ
પાણી છે અને સાથે રસ્તામાંથી કાઢીએ
સાં લીધી હતી તેના કુકણ કરી તેમાં
નાખતા માછ, એકએક કકડો પડતાં માછવી
એની પડાપડ થતી, અને તેને તે ખેંચી
જતી. જીવનકાલ તે આનુજનામ. જીવનના
અનેક પ્રયત્નોમાં કોઈ બળવાન અને અનુકુળ
સંયોગોમાં મુકાએવા છતી બધા છે
સંયોગ અનુકુળ ન હોય તો એટલીજ
યોગ્યતા છતાં જીવન મધ્ય નથી બનતું

સાથી અમે નજીકની ફેબ્રી ઉપર ચલ્યા.
ચલતા ચલતા આખા મામનો તથા દર દર
મુધીને દેખાવ દેખાતો હતો. છેક ઉપર
પહોંચ્યા પછી ચારે બાજુનાં ધરો, વિશાળ
મેદાનો, ખેતરો, પાણી, રસ્તા વગેરે દેખાતું
હતું. ફેબ્રી કોડીઓ જેવી લાગતી અનેક
રમણે જવાની સડો, રેપરી કેલવાળા ત્રક

વાળા પાસેના શિખરો અને એ શિખરો પર
ટેકતી રહેતો મેથ એ સૌ કે અવનવો જાય
થેવતા

પણ અહીં બહુ ઊંચા રહેવાય તેમ નહતું.
પાછળથી સ્વામય, ગર્જના કરતો મેથ ધીરે
ધીરે આમળ વધતો હતો અને એ ગર્જના
ઓથી અમને પાછા ફરવાની સૂચના આપતો
હતો.

થોડેક ઉતર્યા નહીં હોય એટલામાં ફેરા
પડ્યા માડ્યા, એટલે ખુબ સલામીને ઉતરતું
પડ્યું છેક નીચે ઉતરતા એક વેળા 'ધન્ય
નમ' પણ થયું, પણ તે ન મળ્યુંકારતા
એકદમ હાર્તિ ચાલવા માડ્યું.

નીચે ઉતર્યા પછી વસ્ત્રાદ જરાક વધારે
જોરથી પડવા માડ્યો પણ કોટ અને છત્રી
સાથે હોવાથી કે શીકર ન હતી, એટલે
ધીરેધીરેજ ચાલવા માડ્યું એવ વારંવાર
ગમીરી ગર્જનાઓ કરતો હતો. વિશુદ્ધતા
જરીક અમકીને સંતાપ જતી પછી તે
વસ્ત્રાદ પુષ્કળ જોરથી પડવા માડ્યો

પ્રકૃતિના તોફાનમાં હું તણાતી હતી. જીવનની પ્રકૃતિના ધુરમાંએ તણાવાનુંજ છે. જીવન એટલે શું? માણસીઓનો જીવનકલહ જોયો તેવો માનવીઓએ આદરવાનો અને નિર્બળ થતાં કે સંયોગ ન મળતાં તિમિરમાં અટવાવાનું? વિજેતાનેએ જીવનની સફલતા ક્યાં છે? કાણજર ચઢેલો નીશો કાણ જતાં કિતરી જવાનો, અને સાટે વધુ શિગિર ખનાવવાનો. વિજેતાને ઉન્માદનો લય, પર-જિતને હતાશ થવાનું. જીવનમાં ન્યાય છે? જીવન એ શ્રેય કે પ્રેય?

ખોટમાં આવી સારે બરાબર લીંબાઈ ગઈ હતી. વિચારમાળાના મણકા વેરાઈ ગયા અને તારકાસિક વ્યવહાર ચોળ્યો.

તા. ૨૭-૫-૨૦

આખી રાત વરસાદ પડ્યો હતો. દિવસમાં પણ વારંવાર આવી જતો હતો. આકાશ ધ્રુમધોર હતું. હજી કે મેઘજી મહારાજની કૃપા થાય એમ લાગતું નથી.

અપોરના જરા વરસાદ રહ્યો તે વખતે માઝ બાર વાગે હું ફરવા બહાર નીકળી. માર્ગ સાંત પણ ગંભીર અને ઘેરાએલો હતો. પોણો કલાક ચાલ્યા પછી મેઘરાજની ચેતનણીથી એકદમ પાછા ફરવું પડ્યું. આજે અજબ અને મટન જવા વિચાર હતો. પણ સડક કાચી અને કાલના વરસાદથી ખરાબ થએલી હોવાથી તેમજ આજે પણ આકાશ ઘેરાવણું હોવાથી વિચાર માંડી વાળ્યો. બનશે તો કાલે જવા વિચાર છે. અને પરમ દિવસે શ્રીનગર પાછાં જઈશું....

જે કુદરતને હું જોઉં છું તેના અંગ તરીકે હું હાઉં એમ મને લાગતું નથી. તેમજ તેનથી કે જુદુંજ બલ, શક્તિ હોઈ, ભોક્તા અને દ્રષ્ટાની સર્ગ-દષ્ટિએ મારે નીહાળવાનું

હોય એમ પણ મને નથી લાગતું. એમ એક નથી તેમ જુદાં પણ નથી. સારે હું શું છું? શું હું આ જડ દેખાતી કુદરત સમી છું? પણ જડ જણાતી કુદરતમાંએ ચેતન છે. અથવા હું એથી વિરોધી બલ છું? કુદરતને જોઈને હું એથી આનંદ કે શોક અનુભવી શકું છું. મને જોવાથી એને કશોએ વિકાર થતો નથી. મારા અને એના વચ્ચે રહેલો મહાન બેદ તે આ. સારે શું હું કાષ્ટ વિરોધી બલ છું. તો તો મારાથી, મારા સંભવમાત્રથીએ કુદરતમાં ઉત્પાત થતો જોઈએ. તેમ તો થતું નથી. સારે હું શું છું?

સંયોગો ભાવિને ધડે છે કે ભાવિ સંયોગોને ધડે છે?

તા. ૨૮-૫-૨૦

આજે સવારે પગે ફરવા ગઈ અને ઠેક પોણા બે વાગે અજબજાન ધોડા પર જવા નીકળ્યાં. અહીંથી અજબજાન આડું માઈલ છે. અજબજાન અમે ચાર જણુ ગયાં હતાં. હું, બાળા કાચ X ને ઇસ્લામો.

આજે દિવસ સ્વચ્છ હતો. રવિરાજીએ આજે બધા દિવસનું સાદું વાળવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તેમ વચ્ચે આવતી વાદળીએને ન ગણકારતાં તે ખુબ તપતો હતો. પ્રકૃતિ પ્રસન્ન મુખે આજે ખીલી રહી હતી.

રસ્તામાં યુગ અજબજાની આવતાં ધણી ઝરણાં આવે છે.

પર્વત પરનો બરફ સૂર્યપ્રકાશમાં ચળકતો. કેટલાક પર્વતો પર માત્ર બરફના ચીરા અને વચ્ચે વચ્ચે પર્વતની કાળી રેખાઓ કળી ધોળી ભાત પાડતાં હતાં. સાદા કુંગરાએનીએ દારોને દારો હતી.

ચાલીનાં અને તલનાં ક્ષેત્રો, માંડીમાંડી શ્રીજીં અનાજ ઉગ્યા વિનાનાં ક્ષેત્રો. અખરોટ.

કાન પહેલગામ ઘોડા પર નીકળવાનો વિચાર રસ્તામાં કર્યો, પણ પશ્ચિમાકાશમાં એક કાળી વાદળી આવતી હતી. છુટાંછગપાં ખીજાં વાદળ પણ એકઠા થતાં હતાં. વાદળ-માંથી નોખતો ગગડતી હતી. એટલે વિચાર મુદતવી રાખ્યો.

તા. ૨૯-૫-૨૦

આજે સવારે લુવન અને મટન જોવા નીકળ્યાં. કાસનો થાક હજી સાલતો હતો એટલે ઘોડા ઉપર જવાનું મન ન થયું.

સવારના સાડા આઠે અમે ટાંગામાં નીકળ્યાં. રાત્રે વાદળ ઘેરાતું હતું અને ગજાનાઓ ચતી હતી એટલે આજ વરસાદ પડશે એવું લાગતું હતું. પણ તેને બદલે આજ દિવસ સ્વચ્છ હતો. ઘોડી રૂપેરી વાદળીઓ આમ તેમ લટકતી અને ક્ષિતિજ પર તેને જમાવ ચએલો હતો, તે બરફનાં શુભ શિખરો સાથે લળી જતો. તેથી ઘણીખરી બરફની ટાંચો વ્યોમને યુગ્મતા હોય એવી લાગતી હતી અને આકાશ અને જમીનનો બેદ લુપ્ત થતો.

આગળ સાદા ડુંગરાની દાર અને પાછળથી ડોડીયાં કરતાં બરફનાં શિખરોથી પર્વતની સામાન્ય દાર બની હતી. પ્રકાશમાં તપતો બરફ ઝળકારા મારતો હતો.

સડક વરસાદથી બહુ ખરાબ થએલી હતી. તેમા યું યું કરતો અમારો ફસ્ટ ક્લાસ ટાંચો, ઘોડા ઉપર અને છત્રી ઉપર અધડાતા ચાલુકના સટોસટ અવાજ, ને સાથે ઘોડાને સરસ્વતિ સંભળાવતો ઘોડાવાળો: 'એ બધાં વારંવાર વિચારમાંથી એકદમ અમકાવતાં. તેમાં ઝરણાંનું મંજુલ સંગીત પણ ભળતું.

ઘણુંખરું આ બાજુ શાક્ષીનાં અને એથી ઓછાં તમનાં ક્ષેત્રો છે. બીજું અનાજ બહુ જણાતું નથી. પર્વતમાળા અમને યોગ્ય

વીંટી વળી હતી. દૂર દૂર વૃક્ષોની વચ્ચે એકાદુ ઝુંપડું ચિત્રવત જણાતું. વચ્ચે નાનાં મામ પણ આવતાં પણ તે તો બધાં પ્રસક્ત ગંધરીના નમુના હતાં. આ સુંદર ભૂમિમાં વસતા માનવી-ઓ એ સુંદરતાને પીછાનવાને શક્તિમાન નથી. અને જેટલા ગંદા રહેવાય, એટલા રહે છે ને આ સુંદરતાને બગાડે છે.

અમે સાગનવ વાગે લુવન પહોંચ્યાં. ત્યાં પંડ્યાઓનું જોર બહુ છે. અમારી ગાડી જણાતાંજ પાછળ પાછળ દોડવા માંડ્યા. ગાડીમાંથી ઉતરતાં પહેલાં તો બધા વીંટળાઈ વળ્યા. મેં પ્રથમથી સંભળાવી દીધું કે અમારે કોઈ પંડ્યાની જરૂર નથી. છતાં કોઈ ખસ્યા નહીં પણ વધ્યા. અને અમદાવાદના આવી ગએલાનાં ખરાંખોટાં નામ કહેવા માંડ્યા.

લુવનમાં પણ પહાડમાંથી પાણી નીકળે છે અને સાંના ચીરમામાં થઈને બહાર ભય છે. ચીરમામાં ખાછડીઓ પુકળ હતી. એક પંડ્યાએ રોટલી પાણી પર ધરી રાખી તે પકડવા માછલીઓએ કુદાકુદ કરી મુકી. પાણી ઘણાંજ નિર્મલ હતાં અને સૂર્યકિરણ પડતાં થી એમાંથી અનેક રંગ ઉઠતાં. મને સાં ઉભા રહેવાનું બહુ મન થયું, પણ પંડ્યાઓની બીડથી અકળામણ થઈ એટલે ઉતાવળથી સાંથી જોઈ લઈ આગળ ચુકા જોવા ગયાં. જેટલાક પંડ્યા ત્યાં વેચી ગાડી પાછળ દોડવા અને એક તો છેક દેડ મુઠી આવ્યો.

આ ચુકા એક ટેકરા ઉપર ચડનાં બનાવે-વેલી છે. એક સાધારણ ઓરડા જેવડી મોટી છે. વચ્ચે સિંહાસન કરી કેક મંત્રિ મંત્રી પધરાવેલી હતી. મુસલમાને બાંધેલું હવાડી આપું અને હોંદુ પંડ્યો સાં આગેા દત્તો તે કહે, 'સ્થાન મારુ છે, માટે મને આપો.' ઇસ્લામ અને એ બધા માંદોમાંદો લડ્યા. કાસને

કેંકે લુદાજ પ્રકાશવાળી ટોચે જણાતી. નક્ષત્રમાળ સ્વરચાને શોભી રહી હતી. આસ-પાસની પ્રકૃતિ પણ ચાંદનીમાં ખીલી રહી હતી. સાડા દસ પછી બોટમાં પાછાં આવ્યાં. તે પછી બોટની છત પર કલાક એકલી ચાંદનીમાં બેઠી. થોડું ગાયું. હવે સુવાનું.

તા. ૩૦-૫-૨૦.

આજે સવારે અનંતનાગથી શ્રીનગર આવવા નીકળ્યાં. આજે પણ દિવસ ખુલ્લો હતો અને તડકો સારો નીકળ્યો હતો.

ચારે બાજુ યરફ ઝખકતો અને આંછ નાખતો. જેલમના ધીરા વિશાલ પર પર બોટ ધીરેધીરે સરતી હતી.

‘મીસ’ની ‘લીઅર્સ’નું છેલ્લું પ્રકરણ પુરું થયું. દલીલો સંગીન છે છતાંએ શંકાઓ અને મતભેદને અવકાશ છે.

બેખડો પર ફરી આવી લગલગ પાંચે અવંતીપુર આવી પહોંચ્યાં.

x x અહીંનાં ખંડેર જતાં જોયાં ન હોવાથી બોટ થોભાવી. એ લોકો જોવા ઉતર્યાં.

‘મીસ’ના મત પ્રમાણે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા બીજા કોઈને બાધ કરતાં ન હોય તો કોઈથી વચ્ચે પડી શકાય નહીં. માણસે સુખી થવું કે દુઃખી એ એની પોતાનીજ સુતસરી પર હોવું જોઈએ. વર્તન કે વિચાર જ્યાં સુધી વ્યક્તિને પોતાનેજ લાગતાવળગતા હોય ત્યાં સુધી એમાં માયું મારવાનો કોઈને હક નથી. આ સિદ્ધાંતને સ્ત્રીઓની (હોદ્દની) હાલની સ્થિતિ સાથે સરખાવી જોતાં મહાન વિરોધ જણાય છે. સ્ત્રીઓની છંદગી એ ગુલામી કરતાં વધારે સારી નથી. ઘણીને સહેજ પણ અગવડ ન પડે માટે સ્ત્રીઓએ પોતાનું સર્વ સુખ, આશા, બાવિની ચોખ્ખાઓ, ઉત્તમ જીવનનાં સ્વપ્નાં અને પોતાનાં અંતર પ્રમાણે જીવવાની વૃત્તિ:

એ સંવંને તિલાંજલી આપવી જોઈએ. આમાં કોઈ ન્યાય પુછવું નથી, માત્ર રૂઢીનીજ ગુલામી છે. આની સામે જરા પણ અવાજ કે કાર્ય સ્ત્રીઓ તરફથી થાય તો તેને દાખી દેવાના સર્વ પ્રયત્નો ઉપાયમાં ચોખ્ખા છે. આ બધાનું મુળ આર્થિક પરતંત્રતા છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓને પુરુષો જેટલાજ હક્ક અને રક્ષણ કાયદા તરફથી મળે નહીં, તેમજ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર આર્થિક સાધનો ન હોય ત્યાં સુધી આ સ્થિતિ અનિવાર્ય છે.

ચાંદની રાતની ખરી સમૃદ્ધિ આજેજ પ્રત્યક્ષ થઈ. ચંદ્ર પર આછાં આછાં વાદળોં હતાં છતાંએ ચંદ્રમા પુર અહારમાં હતો. જેલમ દરીઆવના પાણીમાં ઈંદુ અનેક રૂપે સ્નાન કરતો. જગત બધું રૂપેરી રસે રસી ઈંદું હતું. યરફ પર ચાંદનીની છટા કેં આરજ હતી. યરફના અને સાદા ડુંગરાનું જળમાં પડેલું પ્રતિબિંબ અતિમનોહર લાસતું.

કીનારે કીનારે આવતાં ગામોમાંથી સી પુરુષોના ગાવાનો સામટો ધ્વનિ આવતો, અને રાત્રિની શાંતિમાં ઘણે દૂર સુધી સંભળાતો. અંદ્રિકા અને જળ એક બીજામાં ઝોત પ્રોત થયાં હતાં. છુટાંછવાયાં ઉગ્મણ કહોં કહોં દરીન દેતાં. કેટલાંક વાદળમાં સંતાયાં હતાં. બોટની છત પર બેસીને આ સર્વ જોવાનું લાગ્ય મારે નિર્માણ હતું. મેં તેનો પુરેપુરો લાલ લીધો.

પવનની ધીમી લહેકી દરથી જરા આવી ને જતી. પણ પવન જહુજ ઝોછો હતો. રહેલો અને ફોત્રો સર્વ સ્તબ્ધ હતાં, અને જળમાં પોતાનું સ્વરૂપ જોતી વનિતાસમાં કાંઈ ઉભાં હતાં.

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૫૮]

સેક્સટન, બ્લેક

શેર લોક હોમ્સ?

લેખક

ના. હયાર્સ્ટન મ. બેક

વિષય

શા ઉદાત્ત અભ્યાસ બોરી

“જો, રવિ, હવે આપણે શું કરીશું?” મોહનદાસને શોડ બના-ગો. એને લખવું હશે અને બેરી છોકરા કીન બનાવ્યો, તોપણ તે દીખત દારતો નથી એકવે દાથે આ સકો વચ્ચે ઝૂકે છે, અને પેલા દેવીદાસની બધી મુશ્કેલીઓ જાણતો મરણને શરણ લે છે હવે આણું કરતું શું? આનો અંત કેમ આવશે?” એક રો, રપ વર્ષના યુવકે પૂછ્યું.

સાજનો પહેલ હતો. જ વાચા અને મોવાતા ભુંગનાના અવાજ સાથે જૂનસમ આસના નરનારીઓનાં એવેત્રોલાએ, પડીમા મીડીઓ વગાડનાં તો પડીમા ગાણાં માતા, એકમેકના હાથમાં હાથ નાખી કે કાલ છોકરાં ને ખાલે કે કેકમાં બેસાડી અમર છતીએ વળગાડી કારતવું દારિદ સહેકે દોડવું હોય તેમ ચોદિશ એક પડીપર રજાખજા વરેમાયુંના અવરજવર વિના નિર્જન સામળ રતાઓને ઉભરાવી દીધા.

તોડરી ઉપરથી કાચ બના કારકુને કામથી, સાહેબના ઉપગઉપરી થતા કુત્રોના કુત્રલાઓથી કદામી યાકીપકી, સાહેબે રજા ન આપી તેથી કુત્રોને પાલ માનવા, શુભ શુકન, શુભ દિવસના વિચાર કરતા, આયુષ્ય માથી એક દિવસ એછો ગણતા થર તરફ વળતા હતા.

રવિ અને સુરેશ આને થોર જવાની ઉતાવળમાં નહતા તેમને થોર નહોતી કોઈ તેમની માર્ગપનીક્ષા કરનાર પ્રમદા કે પતિનાં કુખલઈન પછી પાણી પીવાના ત્રન આદરી બેઠેલી અર્ધામતા, તેઓ જોશીસમાથી નીકળી વીકરોનીઆ ગાડીની એક કુત્રમાં બસાયા આજુબાજુ જોઈ એક બાંકડા ઉપર બેઠેલા અનુભવ તરફ નજર નાખી ન નાખી કરી અનેએ જોડેના બાંકડા ઉપર એક જમાવી.

પરિમત મુર્ખ દગનો હતો ક્રિતિઅમા નીવું કુત્રે આકાશ આજા અંધકારમાં ભળતું હતું માત્રમનીના આજાઆજા, પાનથી વહેલે વહેનાં પાણી ઉપરથી અંધકાર પાણી

શીતળ પવન-લહરીઓ આવતી. લીમડાના મોરની મધુર મેહક મસમસી રહી હતી.

સુરેશના પ્રશ્નથી રવિ વિચારમાં પડ્યો. જમણી આંખે જમણા હાથની અનામિકા અરાડી ઓઠ ડાબી સામેની કોષ વસ્તુ પર નગર ઠેરવી ધડીભર વિચારમાં ડુબી ગયો.

સારે જોડેનો માણસ આ નવા આવનાર મિત્રો તરફ સહેજ આશ્ચર્યમાં હોયું જોઈ એક આડી નગર નાખી જાણે કે સાંભળ્યું હોય તેમ લખવાના વ્યવસાયમાં પડ્યો.

“જો, સારે, સુરેશ,” રવિએ વિચાર-સૃષ્ટિમાંથી ચેતનસૃષ્ટિમાં આવતાં કહ્યું. “મોહનદાસ છે તો બહાદુર, વીર અને પરાક્રમી. એકલે હાથે પણ બધાને પાણી પાય છે. એનો અંત પણ એને શોભે તેવા જોઈએ. બહાદુરનાં મરણ પણ બહાદુરી ભર્યાં હોય, હાં. અને આજેજી વડોદરેથી—ભાષેનો પત્ર આવ્યો છે તે પણ મારા મતને સંમત થાય છે. એટલે—”

જોડેનો યુવાન પાછો ચમક્યો. તેણે વળી એક વખત ચોરાતી આંખે તેમના તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકી.

સુરેશ અને રવિ તેમના વિચારમાં મસ્ત હતા. આલુઆણુના વાતાવરણની કે વસ્તીની તેમને કંઈ પરવા નહતી.

“એટલે,” સુરેશે અધીરાઈથી કહ્યું. “એને આત્મહત્યા કરવાની તો ફરજ નજ પડતી, એમને?”

“હા, મને એમ લાગે છે ખરું.” રવિએ ઉત્તર આપ્યો. “પંજી અન્ય ઉપાય શો થોજવો ત્યારે?”

“એને પર્યોતમાં ખેંચી જઈશું? પેલાં ઝાડવાં ને ઝાંખરાંથી કંટાળી હાથે પગે ઉઝ

રડાતો, કે રાત્રિ અને દિવસોના ટાલતકકા, છુપ્પ અને ઉધથી પીડાતો, મરણ અને જીવનના વચ્ચે ઝોલાં ખાતો કરી, કોષ ઉડી ખોમાં ફેંકી દઈશું? અગર વાઘ વરસો ભોજ બનાવીશું? કે પેલા નળરાગની જેમ દાવા-મગ્નમાં બાળીશું અગર કડોટક જેવા મણિધરની વિષ જવાળાના વિષથી એનાં વરસો પુરાં કરીશું?” સુરેશે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં એક પછી એક ચીતરાતાં ચિત્રો ઉચલાવી ઉચલાવી વિવિધ રંગે રવિ આગળ રજૂ કરવા માંડ્યાં.

શબ્દે શબ્દે જોડેના યુવકનું કટુહલ વધતું હતું. ધડીએ ને પલકે તે નિશ્ચય ઉપર આવતો હોય તેમ જણાતો. પળમાં પેલા યુવાન યુગ-તરફ તો ખીજી પળે પોતાની નોટ તરફ નજરની પટાખાજી ખેંચતો તે અસ્વસ્થ થતો, હાથ આધાપાછા થતા, પગ દાડી ઉઠતા અને મુડીઓ વાળી એકમેકથી ધસતો.

“સુરેશ, હાં, એમ કરીએ તો એક પંચાત ઉભી થાય. આ માલતીનું શું કરવું પડી?”

“અરે—હા, ...હીક...એક થઇ શકે, તેને પેલા નરોત્તમ ખખર આપે કે તારા પિતા તો જહાનમની જગ્યાએ પહોંચી પણ ત્યાં અને દલે તારે તાબે થયુંજ પડશે. તે વખતે તે મુર્છા ખાઇ ભોંય પર પડશે, પડતાં પડતાં નરોત્તમ તેને ઝીલી લેઇ આથમાં ધાલી ભચ-ડશે, ચુખતો ઉપર ચુંબનો વરસાવશે અને આખરે તાબે કરશે અને નહીં થાય તો નેના પિતાને પગે તેને પણ વળાવતી” સુરેશે આવેલી મુંચ કોકેલતાં જતાજ આપ્યો.

“તો પાછો પ્રશ્ન રહેશે પેલા દેવેન્દ્રનો. એ આજો કમખખત આગળનો આગળ આવીને ઉઠો ન રહે તે જોવાનું. નહીં તો પાછો અપાયેથી

ઉઠ્યો પણ પાછો ખેડો. પેલા થોડે
તેણે તેણે ધીમેધીમે તેઓ દેખાય
પાછળ પાછળ ચાલવા માંડ્યું.

“ત્યારે આપણે પરમ દિવસે ખપોરના
મળીશું કેમ?” રવિએ પુછ્યું.

પેનો પાછળ ચાલનાર અસ્પષ્ટ શબ્દો
સાંભળી સહેજ પાસે ગયો.

“હા, પરમ દિવસે ખપોરે બે વાગે”
સૂરીએ જવાબ આપ્યો.

“અને ક્યાં મળીશું? તારે ઘેર કે
ઝોરીસમાં?”

“ના, ના, હાં ફીક સંભાળું.” જોને તે
દિવસે તો પેલો રમણ પણ આવનાર છે
એટલે આપણે વિનોદને ત્યાં જ મળવાનું
શખીએ.”

“પણ વિનોદનું ઘર મેં નથી જોયું.”

“એમાં શું આ-શોની પોળમાં ગમે
હાથે ત્રીજું ઘર અને બીજે માલે. લે હવે તો
જડશે ને?”

“હા, હા, જરૂર. જરૂર આવીશ.”

“ફીક ત્યારે સાહેબજી” રવિએ કહ્યું ને
તેઓ બંને છુટા પડી ચાલવા મડ્યા.

પાછળ ચાલતા યુવકના મોં પર સરખાત-
માં જણાતી ગંભીર રેખાઓ નહતી; તેના
મગજમાં વિચારમાળાના મણકા નહોતા સુકાતા;
તેના હૃદયમાં આનંદની હેલી યજ્ઞ રહી હતી. તેનાં
રૂપથી સુકાતાં પગલાં દોષ દોષ વેળા તાલ
સરખાતે ચાલવા આડા અવળા અગર વહેલા
સરખાતે પરખાઈ આવતું કે તેને તાલ ને
અગર રૂપ સુકવાની ટેવ હતી. તેની ઝીણી
અગર રૂપ સુકવાની ટેવ હતી. તેની ઝીણી
અગર રૂપ સુકવાની ટેવ હતી. તેની ઝીણી
અગર રૂપ સુકવાની ટેવ હતી.

૧૬ x x ના વર્ષમાં યુગરાતમાં અદાર-
વડીઆઓનો ત્રાસ વધી પડ્યો હતો. ખોરસદ-
ના બાબરીઆએ છેક સુરતના છેડા સુધી
ખુમો પડાવી હતી. ભરત્યમાં ડાહ્યાભાઈ ફોજ
દારની હાંક વાગતી. ખેડમાં દાહ્યાધી અને
તેની સ્ત્રીથી મોટા તીરમારખાંને પણ ત્રાસ
હુટતો અને અમદાવાદ ને કાઠીઆવાડમાં
ગીરખાન અને નેની ટોળીથી મોટા ચમ્મર-
બંધીનાએ ચમ્મર વધુરી જતા. સરકારી પોલીસ
લાવલશ્કર પણ તેમની પાછળ રાત ને દિવસો
કરી ગામડેગામડે નિહોંપ, ગરીબ જાહિ નાં
જાહિ મામ્ પોકારતી પ્રજાના રક્ષક મટી ભક્ષક
બની તે સેતાનોનું સલાનારા વાળવા આપડતી.
પણ નતો એકે હજી હાથ આપ્યો કે નતો
તેમની હીલચાલની ખબરો મળતી.

દત્તાત્રય કામદાર ચાર કાર્પમાં કુશળ
હતો. તેણે અસાધારણ શક્તિ દાખવી કે કે
પરાક્રમેથી પોતાની પાંચ વર્ષની કારકીર્દી
ઉજવલ કરી હતી. દોષ શેરલોક હોમ્સ કે
સેક્રસ્ટન બ્લેક ચવાની મહત્વાકાંક્ષા તેના
મગજમાં નિરંતર ઉછળતી હતી. આ
પ્રસંગે તેને સરકારે ખાસ વધારાની સત્તા
સાથે આ તમામ કર્મચાંડલોને જીવતા વા
ચુવા પકડવાની તાકીદ કરી હતી. તેણે
આજે ત્રણ ત્રણ માસ થયાં પ્રિયાની
પયારી જોઈ નહતી, લાડકવાયાં બાલકો-
ના કાજા વેજા બોલ સાંભળ્યા નહતા.
જંગલ અને કોતરોમાં ભટકી ભટકી તે અડધો
યજ્ઞ ગયો હતો. આ પ્રયત્નની સફળતામાં
તેની આશા ઉચ્ચાભિલાષાઓ, મહત્વાકાંક્ષાઓ
સિદ્ધ થવાની હતી. તેણે રચેલી, સ્વપ્નસંજિ
સાચી નીવડવાની હતી. આ પ્રયત્નની નિષ્ફળતા
માં તેનું પ્રેમશન નાંચ, એડ નાંચ, ઉચ્ચા-

કિડાપાઓ આ
જુસલું રહે અને
સ્વપ્નસૃષ્ટિ સરી
મળ સરકારે
તેને પુનઃ ૧૦૦
દિવસની મહેનત
આપી હતી ૬૦
દિવસ પાણીની
પેટે વધી મળા
માફી માત્ર ૧૦
રજા હતી

આજે જે
અમલના કામ-
સર તે સહેરના
આવે. હતો
ગાયકવાડની હવે
લીધાથી પાછા
જતા સહેજ
પીકેટરી આ
ગાંડનની હવા
આવાનો તેને

સોજ થયો. એકાત કુજમા તે પેટા

નિગમ થઇ નિમારધન બની પેવા
આકા ઉપર તે આવીને મેડા પોલીસ કમીશર
ની આજની યોગજ સમય ઉપરની મળેલી
મુશ્કલા ઉપર નિમાર પરપરા કરે કરી ન
કરી સાં તે પેટા રવિ અને સુધીને તેની
પરંપરા તોડી

શરઆતમા સહેજ ચીડાયે. તેના
અધિકારનું અભિમાન તેની વહારે પાડું. નાક
ચઢાવી ઉઠું બેસું. તેણે કૈક અરપટ
સાંભળું. તે ચમકી સ્વસ્થ થયો. ચોડી વારે
તેને લાગ્યું કે સોનાનો સુરજ હજો હતો

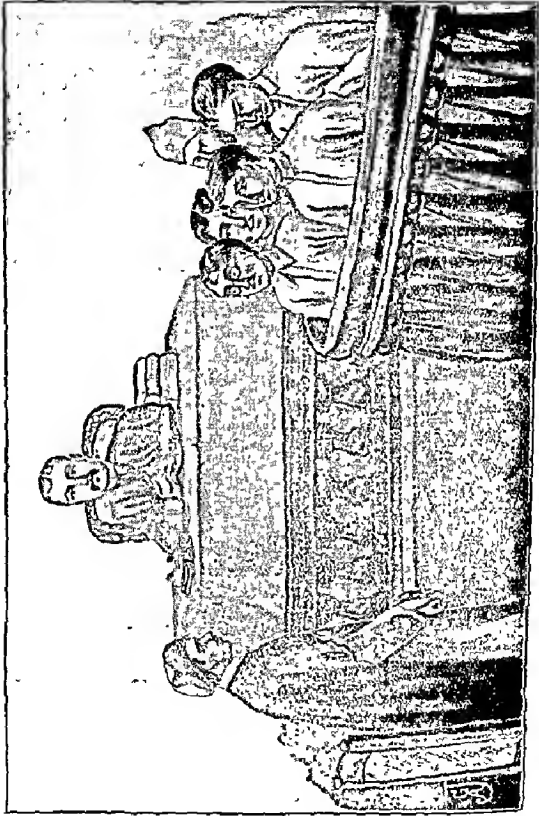
હરિદીન પહેરાય મળખોને ધરેલા

ના નિમારો કુપર નિમારો ઉભરાયા લાગ્યા
કે વર્ષો પર રહેલી સ્વપ્નસૃષ્ટિ નશીન રમે
રજુ થઇ તેમા તે વિહરવા લાગ્યો

તેણે આખરે તેમને પારખ્યા રવિને
પેવા મીરખાનની ટોળાનો અને મુશીબને
ખાજરીઆની તેની અમરજુશદિત વહારે દોડી
નેણે તેને મનાવ્યું કે આ બંનેને-આમના
જેવા કોઇ ભેતે-તેણે આજથી પાંચ વર્ષ ઉપર
વેઠાના મેળામા સાપારજી ચોરીત્તં પકડાયા
હતા

લાખદેશીની મે
ખનાનો મુદ્દ
અવાજ તેના
કાનમાં રજુક
બોલ-કોઇ વેદ-
નો કાઠ ઉમેરી
સુકુમાર ખાખાને
આ કાશ મા યી
ઉતરતી બેઠ,
તેના કાનમા કે
અપપટ મુજબ
"ઉતરી વિધાતી
કેમ કમ કાવરી,
કુકુળના નાખ્યા
મુજબ -"

પાછતુ ચરણ
તેને પાદ ન
આવ્યું. થાદ
આવ્યું તો તેને
અસત્ય બાસ્તુ
પ્રમોશન શેડ,
કોર્ટ, શીરપાવ

અનુભવની મહત્ત્વના ને પાસરના પુરે પળ પાસના.

રાજાધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

સેખક :

દા. કૃતિયાસાલ આલેકસાલ મુનશી,
બી એ, એરએચ બી, એડવોકેટ,
પ્રમુખ. સાહિત્યમંડલ

નોંધ

જેને માની “રાજાધીરાજ” પ્રથમ “કે” “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી હશે તેને આ પાનાના કેટલાક પાસેનાં
ચોળામાં પડેલે જેને એ પાનાઓ ન વાંચી હોય તેને માટે તો એ આપેલી ચોળામાં બસ છે

જયચિંહદેવ મોલકી .. અણધીનસા પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ

મીનગદેવી ... .. ગળાવાલા,

મુંજાડ .. ... મદા અમાલ

ઉદા .. ... મત્રી અને અબાનનો સત્તાધીશ.

દાદાડ .. ... મત્રી • ફરુગવીનો સત્તાધીશ

સોલ .. ... મત્રી

ત્રિભુવનપાલ .. ... રાજાનો જતીને તે સાદનો + દબાવક :

કારતીરાજીવી ... .. ત્રિભુવનપાલની પત્ની તે મીનગદેવીની જનોડ

દાડ .. ... ત્રિભુવનપાલનો પિત્ર તે જાદરાજ

મંજરી .. ... તેની પત્ની

સંજન .. ... મોરની દબાવક

પરશુરામ .. ... તેનો પુત્ર

રામચંદ્ર .. ... જુનગદનો રાજા

રાણકદેવી .. ... તેની રાણી

નાનાં કરશે. મારી વારે ધાનારને મા કહી દુઃખી કરે નહીં. તું અહીંઆથી હવે જા." "

"ના, જા!" કાકે માથું ધુણાવી કહ્યું, "પેલો મારો અજઘાતા ઝેરી નાગ જેવો છે. મારી પુંકે વળે તો કાણુ જાણે શુંએ કરે? એ તો આમ આટલા દહાડા તો એ વધારે, રાણી આવશે એટલે હું તમને તેને સોંપીને પછી જઈશ. જા! તમે હવે નીરાંતે બેસો. હું બહાર જઈ બધી તજવીજ કરી આવું. ને હું ખાવાપીવાનો અંદોજસ્ત કરું." કાકે ત્યાંથી ઉડ્યો અને બહાર નીકળ્યો.

પહેલાં બહારની એક ઓરડીમાં ધાયલ ગઢવીને તેણે બાંધીને નાખ્યો હતો તેની ખમર લીધી.

"ગઢવીજી! હવે તમે નિશ્ચિન્ત રહેજો. એતો હું શું કરું? મહારાજના દુકમ પ્રમાણે મારે કરવું પડ્યું. બહુ વાગ્યું તો નથીતે! દમણમાં સાદા થઈ જશો. મહારાજ કહે છે કે કાકાને એક અક્ષર ન કહેશો નહીં તો જીવ પર વાત આવશે."

ગઢવીએ કપાળ કુટ્યું. "મારો તે એવો શો મુતો—"

"ગઢવીજી! એ પુછવામાં સાર નથી. તમારું ઘર ક્યાં છે ને મને કહો તો હું માણસ લઈ આવું. તમે મને નહીં ઓળખ્યો?"

"ના—"

"માર નામ ભટરાજ કાક."

"ભૂમુકન્ધવાળા—"

"હા, હું જાતેજ. જુઓ એંગારની રાણીને સતી થયું છે તેથી મહારાજ અહીંઆં લાવ્યા છે. પણ લોકોને જણાવું નથી. એક એ દહાડામાં મીનજળા, મુંગમુંગાને તો રાણીએ આવશે એટલે

રાણકહેવી સતી થશે. પણ ત્યાં સુધી બધું છુપું રાખવું છે."

"વારું."

"એટલે તમે ઘેર જાઓ ને મને ચાર પાંચ વિશ્વાસ માણસ આપો."

"ભટરાજ! આટલુંજ હતું તો પહેલેથી કહીએને નકામે! મારો હાથ શા માટે કાપી નાંખ્યો?" કમવાદને ગટરીએ કહ્યું.

"હરકત નહીં, કાલે સારો થશે."

ગઢવીએ કાકાને પોતાના ઘરનો પત્તો આપ્યો એટલે તેણે ત્યાં જઈ માણસોને ખબર કરી. માણસો ગઢવીને ડાળીમાં ધાલી ઘેર લઈ ગયા, અને ગઢવીએ યોગાંક માણસો કાકાની તહેનાતમાં આપ્યાં.

કાકે પુજારીને ઓઝાવા રંધાવ્યું. પોતે ખાધું ને રાણકહેવીને ખવડાવ્યું. અને પછી રાજાને અને ભાવને ખાવાનું આપી આવ્યો. થોડી વાર પછી એએક ગદેશમાં લઈ જઈ તેણે મહારાજાને આપ્યાં અને નિશ્ચિન્ત જીવે યાક ખાવાની તેમને સૂચના કરી.

કાકે બહાર આવી જુનાગઢ પડ્યું તેની વધામણીનો દંદેરા પીટાઓ: અને સાથે સાથે વિજયા જયસિંહદેવ સાં આવવાના હતા એમ કહી તેમને આવકાર દેવા હસતી કરવાની આજ્ઞા કરી. યોગાંક સેનિકો તેણે મહારાજાને આવકાર આપવા સામે પણ મોકલ્યા.

આ બધું કર્યું ખરું પણ કાકાનું સ્વાસ્થ્ય હતું તેવું રહ્યું નહોતું. એના મનજ પર કાર ધણી હતો એ એની આંખો કહી આવતી દમેશાં ને ચાંત રહેતો તે અત્યારે દમાએથી લાગણીના જોરથી અરુપ્ત રીતે અચાંત દેખાડે દતો. સાંજે એના હૃદયની બધા વધી પડી. ગદ પર ચડી તે ભૂમુકન્ધની દિશામાં ક્યાં ક્યાં જોઈ રહ્યો. ચાંત સપ્થામાં વળે આનંદ પ્રિય.

શુભરાત]   'મારા સ' શીવાય બીજો શબ્દ ઉચ્ચારતી નહોં [માર્ગશીર્ષ ૧૯૮૧
 —રામધિરામ   —૫૪ ૧૬૪

તમાનું આકાંક્ષ મંજરાનું હોય એમ તેને સાચું. સમયને રથવનું અંતર વીંધી તેના દેહને છોડી મંજરી પામે જાણે ઉત્સુક એવા તેના હૃદયે પ્રવાણ્ય આરંભ્યું.

પટેલાં અનેક વાર તે મંજરીને છોડી રહ્યું ચડવો દનો પણ કોમ પણ વખન આવી ખીંક તેને લાગી ન હતી. આ વખતે કેમ લાગી તે તેને મનમન્યુ નહીં આવી અપારચિત બીક જાણે અવંકર પરિણામની આગાહી આપતી હોય એમ તેને લાગ્યું.

સાજનો મદ પવન તેના ઘરીય પગ વાવા માડ્યો. તે પવન જાણે મંજરીના દરવરપથની મહુના, તેના કુખની ઉચ્છ્વાસગ્રસ્ત લાગ આપે. હોય, તેના મુખનેનો સ્પર્શ જાણે મદ પથેજ થયો હોય એવો જામ થયો.

આપાર મુઠી કુદતા ચાડુ બરસાવમા ને નિર્વિતર રાગજાતપદમાં લુહમ લગા બનુભવવાનો કે તેનું પૃથકરણ કરવાનો તેને વખત ન હતો. પણ અચારે આખી છાંચીમા સથય કરી રાખેલા સંસ્કારાએ આરપરેપગ પ્રગટાવી મંજરીનું અત્યારે તેના અંતરમાં શુ રથાન હતું તેનું તેને સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું તે જુદા દેહવાળા સ્ત્રી તેની લાલ્ચો કે તેના છોકરોની મા નહોતી તે તેની પ્રાણની હથેરી તરીકે નીતાળા સિદ્ધામન પર પણ ખીરજતી નહોતી, તે નો તેની પ્રાણ હતી-તેના જીવમને. પણ જીવ હતી એ હતો માર તેનેજ આધારે. અને જેમ જીવ જવાની તૈયારી કરે ત્યારે આખો દેહ તેની પાછળ જવા તૈયાર થાય તેમ મંજરી પર હુમ્મ પડતા પોતે તેની પાસે દોડી જવા તૈયાર પગપર થઇ રહ્યો તેનું મનજ એકજ ચિત્તવન કરતું-મંજરીને મળવાનું તેની રમો એકજ

કામ માટે તલસતી-મંજરીને જીવ માવા માટે. બીએ ફોરેલાં જરામલના અધીર્યા જેમ બેગા મળરા આકર્ષણો તેમ કાક મંજરી બેગો થવા અધીરો બન્યો.

તેને ધણી વખત એમ થયું કે રાણકને હવે અહીંયા મુઠીને જાવામા કે જાવ ન દોગે પણ સતીને આમ છોડી જાવામા તેનું જીવમ વતણ્યું તેની કન્યાવપગ થતુના ને તેની મિત્રલકિન એ જીવમ તેને એકવાર કે એમ નહોતી.

બીએ દિવમ પણ એમજ મથે ત્રીજો દિવમ એની અધીગાહનો પાર રહ્યો નહોતો એણે યાકીને સામે જતાનો મિથવ કપો આખરે ત્રીજો દિવસે માગના એક ધોરેસ્વાર મીનજાના વરેરેના આગ્યાની ખમર લાખ્યો કાક થોડે મેસી મામે લેરા મથો.

વદરાણી પામેક કોરા પર મીનજાના, લીલામા ને મુળલમહેતા રસાલા સાથે આવી લાગ્યા છે એ બધા ઉનારામા બેઠા હતા ને દોડને થોડે કાક આવી પહોંચે.

જામાએ કાકને જોયો ને જરાક ચમકવા તેનું મોઢું દલ્લાથી બીડાએનું હતું તેની આખો ફારેશી હતી, અને તેમા આજરા કરી નિરનેજ સિધરતા હતી.

મુળલમહેતા છોડીને આગળ આગ્યા. "કેમ શું છે કાક!" મદામજાતે ઉચ્ચર વંચતા વાતમલવજાવ અજબ રીતે કેળવે: હતો.

"બધાં સારા થાતા છે," તેણે જોખરે માટે કહ્યું ને ચારે તરફ જોયું અને જને રાણીએને નમસ્કાર કર્યો મુળસે આમ ફેરી એટલે અનુચરો દર જાજ ઉભા.

"બા-મહેતાજી! આ વખત મેં પાઠજી-

એવી રીતે ઘડ્યું હતું કે ઉચ્ચ નીચ સર્વને
રથાન મળી શકે. કન્યકાવરથામાં વ્યાસ
ને કણ્ઠ જેવા કાનીન પુત્રો ઉત્પન્ન થયાં
હતાં મત્સ્યગંધા અને કુંતી જેવી સ્ત્રીઓનો
સમાજ તિરસ્કાર નહોતો કર્યો. ઉલટું આવા
પુત્રને કુટુંબમાં રથાન આપ્યું હતું. કણ્ઠને
સમગ્રવતાં શ્રીકૃષ્ણે તેને પાંડવોના મોઢાભાઈ
તરીકે રાજ્યાભિષેક કરાવી આપવાની લાલચ
આપી હતી. મનુષ્ય-જીવનમાં કેટલીક વાર
શિયલતાના પ્રસંગો આવી જાય છે, એવી
ગણતરીથી સમાજના નેતાઓએ સંજ્ઞા બંધેના-
થી સમાજને જકડી ન લેતાં ડહાપણ વાપરી
પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને અનુકૂળ બનાવી લીધા હતા.

વિધવાનરો દોષ સ્વીકારી લઈને પણ
આ રથએ એક વાત રપ્પટ થવાની આવશ્ય-
કતા હતું જોઈ હતું. પાપ એ પ્રકારનાં સંભવી
શકે છે: નૈતિક અથવા આધ્યાત્મિક અને
બીજી સામાજિક નૈતિક અથવા આધ્યાત્મિક
પાપ એને કહી શકાય કે, જે સર્વ કાળમાં
અને સર્વ રથએ એકરૂપ હોય શકે છે. ચોરી
કરવી, અગ્નિ વદ્યું, ધર્મ ઉપર અત્યાચાર
રાખવી, વિશ્વાસપાત, અને કૃતઘ્નતા એવાં
એવાં પાપો જ્યારથી સમાજની વ્યવસ્થા યથા
ચારથી તે અત્યાર સુધી અને ભવિષ્યમાં પણ
તેમજ પૃથિવીના ગમે તે પ્રદેશમાં તિરસ્કારપાત્ર
થવાનાંજ. જે સામાજિક પાપો છે, તે અમુક
સમયને માટેજ, અમુક પ્રદેશને માટે કે અમુક
જાતિને માટેજ પાપ તરીકે મનાય છે. અનેક
પત્ની રાખવાનો રીવાજ કેડ મહાભારતના
સમય સુધી ત્રણે વર્ણ માટે, અને ક્ષત્રિયોને
માટે હજી પણ પાપ ગણાતું નહોતું.
હિંદુઓની અમુક જાતિઓમાં સંતાનાયે એક
ઉપર બીજી સ્ત્રી કરવાનો રીવાજ હજી પણ
જેવામાં આવે. જે જાતિઓમાં આ રીવાજ

નથી, ત્યાં કુળ નિર્વંશ જતાંએ એક ઉપર
બીજી સ્ત્રી લાવવાનું પાપ થાય, અને તે સામા-
જિક પાપ છે. લગ્ન-વ્યવસ્થાનું પણ તેમજ છે.
ગાંધર્વ વિવાહ પ્રાચીન સમયમાં નિંદ્ય નહોતો
ગણાયો, અત્યારે ગાંધર્વ-વિવાહનો અખતરો
વ્યભિચારમાંજ ગણાય જાય, એટલે અત્યારના
સમય પુરતું તે સામાજિક પાપ ગણાય. આવા
અર્થમાં વ્યભિચાર સામાજિક પાપ હતું,
નૈતિક પાપ નહોતું ગણાતું. પાંડુ રાજા પુત્રો-
ત્પત્તિને માટે કુંતીને નિયોગ પદ્ધતિથી પુત્ર
ઉત્પન્ન કરવાનું સૂચન કરતાં કહે છે કે:— 'પૂર્વે
સ્ત્રીઓ દોષપણ જાતના બંધન વિનાની હતી.
સ્ત્રીઓને પરપુરુષ ગમનની છુટ હતી, આ
સંપ્રદાય ઉત્તર કુરુ પંડુમાં હજી પણ ચાલે
છે. શ્વેતકેતુ નામના મુનિએ, પોતાની માતું
બળાત્કારે હરણ થતું જોઈ વ્યભિચાર સામે
પ્રતિબંધ રચ્યો. તેમણે એવી મર્યાદા સ્થાપન
કરી કે જાનથી વ્યભિચાર કરનાર ગર્ભદંત્વાતું
પાપ વહોરી લેશે.' આ દૃષ્ટિબિંદુ સમાજ આજ
મુકવાનો હેતુ સમાજને ઉધે માર્ગે દોરવાનો
નથી, પણ વ્યભિચાર સામાજિક પાપ હતું,
તેટલુંજ બતાવવાનો આ દૃષ્ટાંતનો ઉદ્દેશ છે.
જે સમયે સમાજ સશક્ત અને વૈભવશાળી
હતો, જે સમયે પ્રજ્ઞેત્પત્તિ આર્થ પ્રજ્ઞનાં
અસ્તિત્વ માટે ઘણી આવશ્યક હતી, તેના
સમયમાં અનેક પત્ની કરવાનો રીવાજ પાપ
નહોતું પણ ધર્મ કાર્ય ગણાતું. અત્યારના
નિર્વંશ, નિષ્કર્મ, અને ખીચોખીચ વસ્તીથી
ભરેલા પ્રદેશોવાળા હિંદુસ્થાનમાં અનેક પત્ની
કરવાનો રીવાજ પાપ ગણાય એટલુંજ નહીં,
પણ એને દેશદોહ કહી શકાય.

નિયોગ પદ્ધતિ આ દૃષ્ટિએ જો કે અસાર
સામાજિક પાપ ગણાય શકે, પણ પ્રાચીન

આનાનોલ ફાંસ

લેખક:

સી. બહેન
લીલાવતી

સંપા.
સાહિત્યસંદેહ

મહાય પર્વતનો વાયુ ચંદન વૃક્ષની સુગંધ
સહ આવે, જ્યોત ન દેખાય છતાં વિજ
પ્રસન્ન થાય તે મધ્ય પરમાય તેમ કાંસની
દરની ભૂમિમાંથી આવતી એક અપૂર્વ રોશનથી
સાહિત્યવનના સંદેહાળીઓના મિત્ર એકદમ
ચમત્કર્મ. આ સુધામ આતી કોમતી અને
અખુભોલ છે એવું જાન તારે એના ઉપભોગી-
ઓને ન થયું; પણ એ મધ્ય કે જુલોજ છે
એવું સાચા વિના તે તેમને ન રહ્યું.

પછી એક દિવસ અગર આતી કે એ
મધ્યનો પ્રસન્નતાનાર 'નોખા પ્રાદ્ય' છતી
મધ્ય છે એટલે તેમણે આનાંથી શીય
ધુણાવ્યા. આપણા કવિર દામોરે એ દલામ
છતી આરતીમાંથી એને મદાન સાહિત્યનું એક
પ્રાદ્યનું પોતણું આપી દીધું છે. એ 'ધ્યામ
અને તેના સાહિત્યપણામાં શી આપી હોય.

વર્તમાન દેવ લેખકોમાંથી આપણે જે ભે
જળને જોઈએ છીએ—માધીજના પ્રસન્નક
રોમે રોમાં ને 'નોખા પ્રાદ્ય'ના છતનાર
આનાનોલ કાસ તે એજ. હિંદુસ્તાનમાં સારથી
એ આનાનોલ કાસના પુસ્તકો વધારે
વંદ્યામાં જોઈએ.

શીકષણીઓની માફક ઉત્તરોત્તર અભિ-
રુદ્ધિ પામતી ડા, તેનાં વિચાર અને પ્રાપ્તિઓની
દષ્ટાન્ત્ર આ મદાન સાહિત્યનો અવતરનિકાસ
રચાયો છે. કવિઓ અને લેખકો-જેમણે
કલ્પનામય સૃષ્ટિ રચી હોય એવા તેમણે-નાં
છતના વિચિત્ર વાસ્તવ અને અદ્યુતનામાંથી
બરેમાં હોય એવી જનસમુદાયની ચમત્કર્મ
એમના અવતરના સત્ત્વી નથી પડતી. પણ
મદારથી નિર્મિત દેખાતી પ્રતિનાં આશુત
વિરાસ અને પરિવર્તનો એવા વચસ અને

તેનો એમના અંતરમાંએ થયાં છે ને
મામે એમણે એક નવીજ સહિ
મળી છે.

આનાતોલ ક્રાંસ ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૮૪૮ ને
દિને જન્મ્યા. તેમના પિતા પુસ્તક વેચનાર
હતા. અને તેમની દુકાનમાં જાણીતા વિદ્વા-
નો ને ઉછરતા સાહિત્યકોની ચર્ચા સદા
ચાલ્યા કરતી. સાહિત્યના સંસ્કારથી રસબસ
યષ રહેલું ઘર છોડી ક્રાંસ નીશાળે
ગયા અને ત્યાં થોડીઘણી
કેળવણી લઇ, જુવાનીમાં
સાહિત્યની સહિમાં સ્થાન
મેળવવા પ્રયાસ કરવા
લાગ્યા.

તેમનું બાળપણ
સ્વપ્રયેજન હતું, ને તેમને
નીશાળે જઇ પાઠ કરવા
કરતાં સ્વમાં જોવાનો
વધારે શોખ હતો. સારા
'માડ' કે સારી 'રીમાડ'
એમની નીશાળની પોથી-
માં લાગ્યેજ લખાતી.
એમના પિતાને આવા
બાળક માટે બહુ ઉચો
મત નહોતો એ સ્વા-
ભાવિક છે.

ક્રાંસનો સ્વભાવ આ વખતમાં અતડો
અને એકાંતપ્રિય હતો. દરેક વાતમાં
એને ખચકાટ લાગતો. એમનાથી નીશાળમાં
બાળકો સાથે બહુ બગાડું નહોતું ને રમતો
એમને બહુ ગમતી નહોતી. બધા ગમે તેમ આનંદ
કરતા હોય ત્યારે આ સ્વપ્નાં જોવારો છોકરો
'સેફિક્લીસ' અને 'યુરીપીડીસ', 'આસ્તીયસ'
અને 'એન્ડ્રિગોન' વાંચતો અને એ વાંચતાં

વાંચતાં એ દિવ્ય સુંદરતાનાં સ્વપ્નાં જોતો.
બાળક ક્રાંસ પર પિતા કરતાં માતાની
અસર વધારે થઇ હતી. એમના પિતાને ક્રાંસોદ-
નોએજ થીમોદટ-રોમન કેથોલીક, સંપ્રદાયના
અને બહુ આસ્તિક હતા. પણ એમને બહુ
વ્યવહારિક ન-કહી શકાય. પોતાની પુસ્તક
વેચવાની દુકાનમાં બેસીને સારો નફો કરવા
કરતાં સામા પક્ષ પર વાદવિવાદમાં સરસાઇ
મેળવવામાં એમને વધારે આનંદ આવતો. પણ

એમની વ્યવહાર જીવિતી
ખોટ માદામ થીમોદટ
પુરી પાડતાં. એમનામાં
ઝીણી વ્યવહારજીવિ
અને ધાર્મિકતા હતી.
એ સરસ્વતી ગૃહિણી
અને માયાળુ સંબંધી
થઇ શકે તેવાં હતાં.
સુંદર યવાનું-દેખાવાનું-
એમને ગમતું. બાળક
ક્રાંસને એ ખુબ વાર્તા-
ઓ કહેતાં. એમને
પોતાના પુત્ર પર અજબ
શ્રદ્ધા હતી. આનંદોલ
ક્રાંસને લેખક થવાની
પ્રેરણા કરનાર એજ
હતાં.

બાળકવયમાં પરેલી નાનામાં નાની હાંપો
મદાન ક્રાંસે અખંડિત જળવી રાખી હતી.
અને નસંચી માંડીને દૂરનાં સંબંધીઓનાં
દેખાવિયો અને પોતાની આસ્વાવરશાની મીઠી
ઝીણી વાર્તાઓ એમણે પોતાનાં પુસ્તકોમાં
થણા સરસ રંગો પુરીને અમર કર્યાં છે.
તેમની જુવાની શિક્ષણની એવા કરવામાં
અને શુદ્ધ પદ્ધતિ પર અપાતી કેળવણી તરી

તિરસ્કાર કેળવવામાં મંદ, પણ એમની ખરી કેળવણી અને ખરા વિજ્ઞાનનું મુખ્ય આધાર તો પેરીસ શહેર હતું. કામ ફ્રેંચમેન હતા અને ફ્રેંચમેનની પેરીસસભિ તેમનામાં હતી.

પેરીસ શહેર કામ દેશમાં જે રચાન જોઈએ છે તે કોઈ દેશમાં કોઈ પાટનગર જોઈતું નથી. પેરીસ કામનું હૃદય છે. ફ્રેંચમેનના જીવનનું કેન્દ્રસ્થાન છે. પેરીસની બહાર કે ગામવાનું હોવાનું નથી. એ ફ્રેંચમેનું પરાપૂર્વથી આલ્પ આલ્પ વિકસિત છે. મામાન્ય માણસ પોતાના પૂર્વજોના રહેઠાણ તરફ જી આત્મને લાગેલી જીએ છે તેવાજ આત્મી ફ્રેંચમેન તેમના પાટનગર તરફ જીએ છે.

ત્યા અર્થાથીન વિજ્ઞાનના વિશ્વવસ્તુ છે. ત્યા જ્ઞાનના કણરો રચે રચે તેમને છુનારની વાદ જોતા પડ્યા છે. ત્યા અનેક અથા અનેક વિધના આત્મો ઉછરે છે. ત્યા સંસ્કારના એકેએક અંગના દર્શન થાય છે. ત્યાં ડમને ડમને મનીષોની ઐતિહાસિક મદદનાં ચિન્હો અર્થાથીન જીવનને પ્રાચીન ગારવથી દીપાવી રહે છે. સર્વમેનથી માર્ગવ ફોજ સુધી બધા ફ્રેંચમેનો બધે મરુદે હોય એમ ફ્રેંચમેને ઝેર છે અને જીન એક આર્ક તે નેપોલીયન-ફ્રેંચોના આદર્શ સ્ત્રીને પુરુષ-ફ્રેંચ પ્રજાને ઐતિહાસિક આપે છે ને તેમનું જીવન ધો છે.

આ સમજામજાદિ અને મંડારી શહેરમાં મમે તે કથનકારની જીતિએ સતેજ થાય ને કળરાય એમાં કે નરાધ નથી. અને જો છે કથનકાર ફ્રેંચ હોય તો ને શહેર કરતા તેને બીજા કંઈ પ્રોત્સાહક પરિસ્થિતિ જોઈએ કે તેને તો તેના પશ્ચરે પશ્ચરમાં મર્જનની કદાચી નજરે પડે, અને મોં, પ્રસન્ને પણ તેમજ ચલુ.

આ શહેરમાં તેમજ જીવનના વિવિધ કોરોના, માણસની નિર્મલતાનાં, કુખના, રિયોજનાં, સુખની ચચવતાના દર્શન કરી માણસમાં રહેના મનાતન ફરફતો રચાયા અને અગ્રાથી ઉપે ત્યા તેમજો સ્વાસ્થકાર કર્યો, અને ત્યાજ તેમજો અનનું સાદર્થ્ય કેમજી તેમના લખાણોમાં તે અનુક કરે છે, કદાચ કેક છે નિરુકાર પ્રસિદ્ધ કરે છે પણ જ્યા તેમો મનમેદ, કુખ, સખતન ને નિમજારી તરફ તેમના આદાય અને અનુકયા દેખાયા વિના રહેના નથી.

નીશાજ છોડ્યા પછી કયા સુધી તો રીમ નવસાય સ્વીકારવો એ આત્મનોત્થ કાસને મુઠપુજ નદો પિતાને આ જાળક માટે કે બહુ આશા નહોતી માતાને મન તો એતો પુત્ર સર્વેમાં પ્રકાસવાને સમર્થ્યો હતો. પિતાના અવ્યવહાર વ્યભાવને મુજને એકદમ ડેકાણે પાડવાની બહુ જિતાવળ ન આવી, ખાતાએ ધણા મોટા કામોને માર્કે સમર્થ્યેલા પુત્રને એકદમ ઝપલાવવાનું કે કહ્યું નદો પરિણામે અભ્યાસ પુરો કર્યો પછી કે પણ વ્યવસાય વગર કયા સુધી કામ ફરતાજ મ્હા.

પણ આ વર્ષો કે એમજો નગના નહેતાં જાણ્યા સાહિત્યરસિકોની મંડળીએમાં એ ફરતા અને લાગુ ઉમના સાહિત્યકોના એ સમાજમમાં આવના એમના એ વખતની લણા મિત્રો તે પછીના અગ્રવંચ સાહિત્યકોમાં ગણાયા છે. એમને પણ સાહિત્ય સેવાની કુલ ત્યાંથી લાગી એમજો કવિ આલોકેક દ. વી. ના જીવનનું પહેલુ પ્રુતક ૧૮૧૬ મા લખ્યું. કામની કક્ષિત આ વખતે બહુ ખીતેની નહોતી. એમજો ચોપાનીઆએમાં પણ ચોતાના લેખો આપવા માડ્યા બી. માર નામના પ્રકા-

ને માટે દેટલાક જીના પુસ્તકોની જૂમિકા-
પણ એ લખતા પણ આટલાથી નિર્વાહ
રૂઢ કમાવું અશક્ય હતું.

પણ એટલામાં સન ૧૮૭૦ માં લદાખના
મંગ્યાચરણ થયાં અને ક્રાંસે કક્ષમને
બદલે તત્કાલ પડી, પણ જોળાઓના વંચાદ
નીચે પણ એ એમનો ચાનીતો વજ્રલ વાંચતા-
તું ચુકતા નહીં. એ વખતમાં શાંતિના ઉપાસક
આ નરે યુદ્ધના બચાવમાં એક પુસ્તક પણ
લખ્યું છે.

ત્યાંથી પાછા આવતાં ક્રાંસ
સાદિયના ક્ષેત્રમાં પાછા આવ્યા. પણ એમને
જે કામ ગળાતું તે એમની જરૂરીઆતને પૂરતું
નહતું. તેથી એમણે ૧૮૭૪ માં લગ્નગમનની
લાયગ્રેમાં લાયગ્રેનીઅનની જગા રપીકારી.
એજ લાયગ્રેમાં પ્રથમથી કાન કાંતા ત્રણ
સાથીંગા હતા. એમના વખાણુનાં માત્ર
એટલુંજ કહી શકાય કે પોતાને માટે ઘડ્યા
હયે. મન ધરવનારા એ લેખનાં દના. પણ
પરપરને માંડેનો તિરકાર તિયથીએ વધારે
હિડા દેના પણ એ ત્રણ એક બાળતમાં એક
મત દના. પોતે કે કામ ન કરતા આનાંગલ
ક્રાંસ પસે બધું કામ કરાવવામાં હેવટે પરસ્પર
વૈમનસ્ય અતિશય વધતું ગયું અને આનાતોજ
ક્રાંસે એ સ્વજેથી રાજીનામું આપ્યું.

મેં. આનાતેલ ક્રાંસ આ વખતે
વિદ્વાન, વિનોદી, ચતુર, સારા સ્વલવણા
અને સ્વસ્ વાતચીત કરનારા લેખાના. આ
બધા શુણે, વિદ્વા, સંસ્કારિતા અને સુંદરતા
પરખવાની શક્તિ એ જીવનમાં ઘણા કીમતી
સદ્ગુણો છે. મગજના શણગાર તરીકે તે સુંદર
પણ લાગે છે. પણ પૈસા કમાવાને તો કામજ
કરવું જોઈએ. મેં. ક્રાંસે આવક વધારવાનું
એક બીજું સાધન લાર શેના શબ્દકોષ માટે

કામ કરવાનું શોધી કાઢ્યું. પણ એમાંથી ૬૨
વખત પૈસા નહીં મળતા ને તેથી લખ્યા
આ મહાન લેખકને પાડસરની ચોપડીમાં
લેખ લખી પૈના મેળાવા પડ્યા.

મેં. આનાંગલ ક્રાંસે યદ્યચના સાથે
સાથે પદ્યચના પણ કરી છે. એનાં કાગો-
માં સ્ફુર્તિ છે, કવિતા છે, કલ્પના છે અનેભાવો
પણ છે. પણ એમનું મહાન સાદિયકતું પદ
તો એમના યદ્ય લેખોએજ એમને અપદ્યું છે.

ક્રાંસનું પ્રથમ લગ્ન જીન મેરીનની
લગ્નિય સાથે થયું હતું. આ લગ્નથી
એમને એક પુત્રી થય. શરુઆતમાં આ તંત્રું
કુખી હતું પણ એમનું જોડાણ બદલ વખત
ટકવું નહીં. 'માઇ ફ્રેડ્ડી' છુત્તમાં આ શબ્દ
જીવનનું એક સુંદર વિષય. ક્રાંસની
કક્ષમે મારેલું છે. પણ આ જીવનની ચોરીજ
સુંદરતામાં જે પછે એ અતુલવચ્ચ હોય તે
પણ જતાં એવું એજ આકર્ષણ ધારીને
રહે છે.

આ બધાં જગોમાં ક્રાંસે એક પછી
એક પુસ્તકો પ્રકાશવાનું કાર્ય પણ ચાલુ
રાખ્યું હતું. એક પણ એવું વર્ષ પાલી નહીં
ગયું હોય કે તેમાં તેણે એક પુસ્તક
જસાર પાડ્યું ન હોય. અત્યાર સુધીમાં
એ પુસ્તકો વિખ્યાન થઈ ચુક્યા હતા. મેં.
ક્રાંસ સન ૧૮૯૬ના ફાસેનરની ૨૪ મીએ
ક્રાંસની કેકેકમના મુખ્ય સુદાગા.

મેં. ક્રાંસે સુસાકરી ખુશ કરી છે.
રોન ને ઇસ્ટથી તો એ પોતાના દેશ નેટલા-
જ પરિચિત છે. અમેરીકા અને ઇંગ્લંડમાં
પણ એ જજ આવ્યા છે. ઇંગ્લંડની એમની
મુસાકાત દરમિયાન એમને પુષ્કળ માન
મળ્યું હતું. એમને માન આપવાની સલામાં
મી. બર્નાડ શે પ્રમુખ હતા. એ વખતે બનેલા

અસર લાગેજ ચઢ.
મો. આનાતોલ ફ્રાંસ યુદ્ધની વિરુદ્ધ છે
અને છેલ્લા મંહાયુદ્ધ વખતે એમના
વિચારો કેટલાકને વિચિત્ર લાગતા. એમણે
એમનાં પુસ્તકોમાં જેટલું પોતાનું વ્યક્તિત્વ
ઉતાર્યું છે તેટલું કોઇ પણ મહાન
લેખકે નથી ઉતાર્યું અને એમાં એમણે ધાતુના
કીર્તિસ્તંભોથીએ વધારે ટકે તેવા સ્મરણ-
સ્તંભો પોતાને માટે રચ્યા છે.

આનાતોલ ફ્રાંસનું પહેલું વાર્તાનું પુસ્તક
સને ૧૮૭૪ માં બહાર પડ્યું, પણ તેણે બહુ
ધ્યાન એન્થુ નહોતું. લોકોએ તો એમના
૧૮૮૧ માં લખેલા 'કાઇમ ઓફ સીલ્વે-
સ્ટર મોનાડ' નામના પુસ્તકથીજ
એમને ઓળખ્યા. આ વખતે આનાતોલ
ફ્રાંસની ઉંમર ૩૭ વર્ષની હતી. એમનાં બીજાં
પુસ્તકો 'માઇ ફ્રેન્ડ યુક' 'પીએર નોઝીએર'
'લીટલ પીએર' 'ધી બુક ઓફ લાઇફ' ઘણું
ખરું એમની પોતાનીજ છંદગી પરથી લખા-
એલાં છે. "થાઇસ" એમણે ૧૮૯૦માં લખી.
'બીબુ' કોઇ પણ પુસ્તક ન રચ્યું હોત
તોપણ આ પુસ્તકથીજ એમને જગતના
સાહિત્યકોમાં અગ્રસ્થાન મળત.

'રેડ લીલી' એ પણ એમનું અનિશ્ચય
આકર્ષક રતક છે. એમાં એ મહાન
કિલાકારનો 'શબ્દો અને ભાવો પરનો
કાણુ અદ્ભુત રીતે જણાઇ આવે છે. આના-
નોલ ફ્રાંસે બીજાં પણ ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં
છે. આ નાના લેખમાં એ સર્વનો તો માત્ર
નામનિર્દેશજ ચઢ શકે. એમાંનાં ઘણાં ખરાનાં
અગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર ચઢ ગયાં છે.

હવે લખ્યાં તે શીશ્યનાં એમનાં વધારે
પ્રખ્યાત પુસ્તકો નીચેનાં ગણી શકાય. 'મંધર

ઓફ પર્સ' 'એટ ધી સાઇન ઓફ રેન પેટાક'
'ધી ઓપીનીઅન્સ ઓફ જેરોમ કોલ્નાડ'
'ધી એમેથીસ્ટ રીમ' 'પેન્ગવીન આઇલેન્ડ'
'ગોડસ આર એથર્સ' 'રીવોલ્ટ ઓફ એન્જલ્સ'
'કેકનબીલ' વગેરે વગેરે આ શીવાય પણ
એમનાં બીજાં ઘણાં પુસ્તકો છે. સાહિત્ય
અને સાહિત્યકોની સમાવેશના કરતા એમના
'એન લાઇફ એન્ડ લેટર્સ'ના ચાર વિભાગ
બુતકાળના સાહિત્યકોમાં એમને અનેક સ્થાન
અપાવે છે.

મો. આનાતોલ ફ્રાંસની શૈલી વિવિધ
જાતે દર્શાવે છે. પણ એમનાં ઘણાં પુસ્તકોમાં
એક આખી વાર્તા કરતાં જુદા જુદા બનાવોની
ફાર જેવી-છુટાં છુટાં કુલોની શુધેલી આખી
રુપમાળ જેવી-વસ્તુરચના વધારે પ્રધાન-
પદે હોય છે, ને ઘણી વાર તો એક વિભાગ
કાઢી લઇએ તો બીજા વિભાગને, કાની ન
પહોંચે તેવા છુટા સંબંધ વગરના વિભાગો
પણ હંચ છે. જાણે એક એક પ્રકરણ એક
એક જુદીજ વાર્તા હોય એવું લાગે છે.
એમનાં 'રેડ લીલી' કે 'થાઇસ' જેવાં પુસ્તકો
આ પ્રકારનાં ન ગણી શકાય. એમાંથી તો
એક પણ વસ્તુ કાઢી લઇએ તો આખી
રચનાજ જગડી જાય. પણ આવી છુટી કે
એકત્ર ગમે તેવી રચનામાં એ પરિશિષ્ટિનાં
વર્ણન અને મનુષ્ય સ્વભાવનાં દર્શન અદ્ભુત
રીતે કરાવે છે. ગ્રીણમાં ગ્રીણી બીના કે
આજમાં આજો રંગ એ બુખીદાર રીતે પુરે
છે. મતનસ્વભાવની એ બધી નગજાણે
જાણે છે પણ બાળકોની જુલો તરફ મોઢાં
હસે તેમ આધી રમુજ, આધી સહનુશ્ચિ-
જરી રીતે ચીદાયા વિના મરી લખે એ
નીરજે છે. બહારથી એ વક્રમાત્રી (cynical)
દેખાય છે પણ એની પાછળ દરબતો ધનકાર

ગુજરાત] મો. આવાતોલ શામ અને તેમનું નિવસણ [માર્ચ ૧૯૮૧]

અસર ભાગ્યેજ થઈ.

મો. આનાનોલ ક્રાંસ લુહની વિરહ છે અને છેલ્લાં મહાયુદ્ધ વખતે એમના વિચારો કેટલાકને વિચિત્ર લાગતા. એમણે એમનાં પુસ્તકોમાં જેટલું પોતાનું વ્યક્તિત્વ ઉતાર્યું છે તેટલું કાંઈ પણ મહાન લેખકે નથી ઉતાર્યું અને એમાં એમણે ધાતુના ક્રાંતિસ્ત્રોતોથીએ વધારે ટકે તેવા સ્મરણ-સ્ત્રોતો પોતાને માટે રચ્યા છે.

આનાનોલ ક્રાંસનું પહેલું વાર્તાનું પુસ્તક અને ૧૮૭૫ માં બહાર પડ્યું, પણ તેણે બહુ ધ્યાન ખેંચ્યું નહોતું. લોકોએ તો એમના ૧૮૮૧ માં લખેલા 'કાઈમ ઓફ સીલ્વે-સ્ટર એનાર્ડ' નામના પુસ્તકથીજ એમને ઝાળખ્યા. આ વખતે આનાનોલ ક્રાંસની ઉંમર ૩૭ વર્ષની હતી. એમનાં બીજાં પુસ્તકો 'માઇ ફ્રેન્ડ યુક' 'પીએર નોર્ડીએર' 'લીટલ પીએર' 'ધી બુલમ ઓફ લાઇફ' 'ધર્મ' અને એમની પોતાનીજ જીંદગી પરથી લખા-એલાં છે. "યાઇસ" એમણે ૧૮૮૦માં લખી. 'બીબુ' કાંઈ પણ પુસ્તક ન રચ્યું હોત તોપણ આ પુસ્તકથીજ એમને જગતના સાહિત્યકોમાં અગ્રસ્થાન મળત.

'રેડ લીલી' એ પણ એમનું અતિચા-આકર્ષક રતક છે. એમાં એ મહાન કલાકારનો શબ્દો અને ભાવો પરનો કાણુ અદ્ભુત રીતે જણાઈ આવે છે. આના-નોલ ક્રાંસે બીજાં પણ ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. આ નાના લેખમાં એ સર્વનો તો માત્ર ભાગનિર્દેશજ થઈ શકે. એમાંનાં ઘણાં પુસ્તકો અગ્રિય ભાષામાં ભાષાંતર થઈ ગયાં છે. હંપર લખ્યાં તે શીતલપાં એમાંનાં વધારે પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો નીચેનાં ગણી શકાય. 'મધર

ઓફ પર્સ' 'એટ ધી સાઇન ઓફ રેન પેટાક' 'ધી ઓપીનીઅન્સ ઓફ જેરોમ કોલ્નાર્ડ' 'ધી એમેથીસ્ટ રીંગ' 'પેન્થવીન આઇલેન્ડ' 'ગોડસ ઓફ એથર્સ' 'રીવોલ્ટ ઓફ એન્ગલ્સ' 'કેકનબીલ' વગેરે વગેરે આ શીવાય પણ એમનાં બીજાં ઘણાં પુસ્તકો છે. સાહિત્ય અને સાહિત્યકોની સમાલોચના કરતા એમના 'ઓન લાઇફ એન્ડ લેટર્સ'ના ચાર વિભાગ ખૂતકાળના સાહિત્યકોમાં એમને અગ્રેષ્ઠ સ્થાન અપાવે છે.

મો. આનાનોલ ક્રાંસની શૈલી વિવિધ અને કલાત્મક છે. યહ્યુ એમનાં ઘણાં પુસ્તકોમાં એક આખી વાર્તા કરતાં જુદા જુદા અનાવોની દાર જેવી-જુરાં છુરાં કુલોની યુથેલી આખી પુષ્પમાળ જેવી-વરસુરચના વધારે પ્રાપ્ત પદે હોય છે, ને ઘણી વાર તો એક વિભાગ કાઢી લઇએ તો બીજા વિભાગને દાની ન પહોંચે તેવા છુટા સંબંધ વગરના વિભાગે પણ દેય છે. જાણે એક એક પ્રકરણ એક એક જુદીજ વાર્તા હોય એવું લાગે છે. એમનાં 'રેડ લીલી' કે 'યાઇસ' જેવાં પુસ્તકો આ પ્રકારનાં ન ગણી શકાય. એમાંથી તો એક પણ વસ્તુ કાઢી લઇએ તો આખી રચનાજ બગડી જાય, પણ આવી છુટી કે એકજ ગમે તેવી રચનામાં એ પરિસ્થિતિનાં વર્ણન અને મનુષ્ય સ્વભાવનાં દર્શન અદ્ભુત રીતે કરાવે છે. ગ્રીચામાં ગ્રીણી બીના કે આજામાં આહો રંગ એ ખુબીદાર રીતે પૂરે છે. માનવસ્વભાવની એ બધી નજાબતે જાણે છે પણ જાણકોની ખુલે તરફ એનાં દસે તેમ આધી રમુજ, આડખી સદાનુભૂતિ વહી રીતે ચીદાયા વિના મરી જાય એ નીરખે છે. બહારથી એ વાકમતી (cynical) દેખાય છે પણ એની પાછળ દરરોજ પગલું

ચતુર જોનારને તરત દેખાઈ આવે એવો છે એમનો વિનોદ શુદ્ધ, સચોટ અને આજ હ છે પણ એ જોતે ગભીર દેખાઈને મરકરી કરનાળી માફક પેનાની ગબીનાનો રૂળ કદી છોડના નથી દરેક વસ્તુનો-પત્ર અને પૂજ્ય ગણાએથી વસ્તુ-એથી માડીને છત્રની મામાન્ય ખીનાઓ સુદાતનો-એ ઉપદામ કરે છે, ઘણી વાર આકર્ષે લાગે તેવી રીતે પણ લગાતા અને મરમતાને માટે એમના હૃદય માં જે લાગ છે તે હોવાનો બદ્ધ થે ડાબ કલકારો દાવો કરી શકે. એમનો પત્રિદામ જોડેવો આકરો છે તેટલો મહત્ત્વી પણ છે, પણ તે મિત્રભાવે કથોં હોય તો ચતુરતાવ કરેલા એમના કટાક્ષમાં નંર કરનાએ વધારે નીકળતા હોય છે.

તાદશના આશુરાની એમની ગકિત અપૂર્વ કદી શકાય છેક બાળકથી માડીને તદના સ્વભાવનાં એકેએક હાથએદથી એ પરિચિત છે. સ્ત્રીઓનો તો એમણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો હોય એમ લાગે જે-પણે જરા દવાહીન રીતે, દરેક દર-જગતી અને દરેક અવસ્થાની સ્ત્રીઓ એમની જિજ્ઞાસાનો વિષય છે અને સ્ત્રીઓનો એમને શ્વેત પરિચય હોય એમ ખાતુ લાગે છે

માણુમના સ્વભાવમાં ગહેવા મનોભાવ તે

કરતા, પણ દરેક ઝીણા બેદને પણ એ પકડે છે ને ઉચ્ચારે છે હૃદયવૃત્તિઓને એ ઘણી વાર પ્રધાનપદ-મણામ પમાડે તેવી રીતે-પણ આપે છે, અને આ બધામાં કોઈ કોઈ વાગ એ નિદેશ હોય એવું લાગ્યા વિના નથી રહેતું ગુહિના આડંબરવામાં (પ્રાપ્તિ-પદ) સ્વભાવન માટે એમને જરાએ દવા આવતી દેખાતી નથી, તે તોપણ ઘણી વાર અમતતાને કેળવીક વાગ બલ્યતાને શિખરે એ પદોએ છે ચિન્હ સ્ત્રી માફક નવાનવા ચિત્રકથન માનહત્ય પમાડે તેવી રીતે એ જાગરાનું દષ્ટિ મમક પ્રુષ્ઠા મુકતાજ જન છે ઘણી વાગ વધારે પડતું બેળી એ મમગાવે છે ખગ પણ તેથી એમની મદતનાના શિખર પરથી મમકાતી પાડવાની તો કોઈની તાકાત નથી

આનાતોલ કાસને મન સૌથી ન માફ કરી શકાય એવો ગુન્હો નરમનાનો દોહ છે ને એ એજ દેવીની કૃપામનામાં એમણે આખુ જીવન બ્યતાત કૃત્ છે એમની કુમાપરિણા અને સ્તરતિ માં તો એ મન હોદજ ન શકે

માણુમ તરીકે જસક આત્માભિમાની કણ અદકારી, મારા સ્વભાવના, પશ્ચાત આકારક અગ્નિત્વવાળા એવા કેક આપણે એમને વગર જેથે દરથી સમજાએ

આવા સમયે સ્ત્રીલોકે આપણા ગુજ-

લેખક:

શ. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ

સંપા, સારિયમસદ.

સુગીતગોવિંદ—સંસ્કૃતો આધારે ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરનાર: શ. બા. દેશવધાન દર્શનાનુ ધુવ. અમરાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨ ૦ [ના. કેશવલાલભાઈ એક સાપ્તાનુક્રમ તર્જીકે.]

દ્વારામધુષ પદ્મી આપણા સાદિય પ્રતિભે આપણો દષ્ટિકોણ ગરજાવો. આપણી અને પાશ્વર્ય સાદિયોની નદી મોનો નગમ થઈ આપણી સાદિયનમિમા નીતિન પ્રયાગ રચાવું. આ પ્રયાગને ધારે બેઝનરા આપણા સાદિ-લ્લાદોએ આપણા નીતિ. ધર્મ અને ઉપદેશની રંગાએષા પ્રતીન સાદિયો, જેને પે.વના આવના સંદેશ, શાંતી, અરુણી, વૃદ્ધ, યજ્ઞ, દોરી, બંગાલી અને મગી ઉપરાંત પ્રાચીન સાદિયોનું નવદષ્ટિએ પરિગીક્ષન અને સેવન કરવા મંદ્યું. આપણા સાદિયના વિકાસક્રમને આ નવદષ્ટિનાં અવધાન શરૂ રચાં. એમાં વિવિધતાએ આપણને ધારે તેને સાદિયોના અવર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ નમુનાએ એને ચરતે

ધરવામાં આપ્યા. આપી પરિચયિતઓમાં સુખદ-તી રવન । પ્રિતિ નાની નાની સો એની કરે માન્યરેદનો ગાદ અને પેાપ મંબેશ રાખતા સંદેશના નમુના એકંદરે વધુ સંખ્યામાં રજૂ કરાત રચ્યા. સંસ્કૃત પ્રિતિ એની પુત્રી રૂપ રત્નીને તેમ આપણા સાદિયપ્રારોને અથ એાર તોદો પદપાત રચો છે ને રોચીક પ્રરુ કે એમાં આપણા સાદિયરજે પુરાણ નીતિન આપણા અમરના વિષયની રજે છે. એની અમરવાનું જ્ઞાનય સાદિયનું આપણા વિશિષ્ટ અભિરુચને વીસતી રમે નદો અને જાન્ય સાલ અને અવધ પ્રિતિન નેત્રે એને તથા આંધ્ર નાંમે નદો એ અવધ નીતિન રસપાટના સાદિયરસિયોની દષ્ટિ મદ્ય રજું નથી.

આપણા આરા નીતિન રસપાટના શરૂ અરસિયોમાં શ. બ. દેશવધાનના રજે એક ઉચ્ચ સ્થાન બોધવા આપ્યા છે. કેશવલાલની રસિયાએ નેમની સુધે વિન ઉપર

રેકિંગબેષે જડી દીધા છે. ઉચ્ચ કોટિની નિહતા એમના સત્તા અમલમાં પરિણીલનોથી આકર્ષક એમની માઠ મૈત્રી સાંધી રહી છે. એમના જેવા સાદિલકરને કાચે ગુજરાતી ભાષા અને સાદિલને સદા રોલવાની રહે એવી સ્વતંત્ર રસિક કૃતિઓની રચના કરાી એ જરાએ મુશ્કેલ નહૈતું. મુળ સ્વતંત્ર કૃતિઓ કરતાંએ કે કે વિગત એમની આપતરકૃતિઓ કે અનુવાદકૃતિઓએ બતાવી આપ્યું નથી ? જગતમાં સાદિલોની અનુપમ સૃષ્ટિઓમાં શાખાવિષ કે શ્વાશ રીતે મલું નવું કે ? જુનાતંથી નવેતરથી નહીં. ધ ને પેતાના કાવ્ય વ્યકત્તરી હાથ સાથે નીત કૃતિઓ અર્થનાર સ્વતંત્ર સાદિલકારોની ઉંડા પ્રકારની નમૂના—એમની નીનીનાઓના રંગના મુગલ કંઠી દેદા. નમૂના—આમાં સાદિલવિષાકાએ ખુદા દીકરી દર્શવા વગર ગ્લા નથી એ આપણે મુપરેક્ષિત છે. વાલીકિઓ અને વાસેના ધ લા કાલિદાસની વિવરતા આપણી અમલગી નથી. કેશ વાકમાછના ૧ એ આવી કોઈ નમૂનાએ એમને બહુમાં મરફૂર સદિલના રસદેશ પ્રતિજ્ઞા પ્રેર્યા કે. આપણા વ્યકેતરને શ્વાશ રીતે રસિમેજિર શાખન ર સમૂત આદે-ત્તની અમર કૃતિઓ નહીન ગુજરાતી કૃતિઓ આગળથી દર રહી વિશ્વવિવર ન રહ એ એમનો હેતુ હોય, સંગ્રહ પેગ અને નિરામક તત્ત્વો ગુજરાતી સાદિલની જ્ઞાનિની દસામ અવગન રહે એ એમનો હેતુ હોય એ હેતુઓ મમે તે હો, પરંતુ કેશવલાલભાઈની એક પછી એક સમૂહ આપતર કૃતિ કે અનુવાદ કૃતિ એ ને અનુપમ સેવા આપણા સાદિલની કરી છે તે આપણા સાદિલનો પ્રતિદાસકાર સદા થાદ શાખા વગર ફરેરો નહીં.

કેશવલાલભાઈનું સાદિલકાર તરીકેનું

સ્થાન આપણા સાદિલમાં મલું હતું છે. નર્મદગુપ્તી માંડીને અતાર સુધીમાં થોડા ને કોઈ ભાષાંતરકારો કે અનુવાદકોએ આપણા સાદિલને શ્વાશ રીતે સમૂહ કર્યું છે તેમજ એમને અમર અપાની થકે એવી એમની કૃતિઓ છે. આપતર કૃતિઓ મોટામાં મોટા ગુણ 'આત્મકૃત અંધ જેવી સરવના' એ એમની કૃતિઓમાં જ્યાં ત્યાં દર્શન દે છે. અસર કૃતિઓના પંદનો સાક્ષાત્કાર કરાવતામાંજ એમનાં કાવ્યતરે ને અનુવાદનો કમેલ મોડ હોય છે અને તેમજ એમની કૃતિઓએ બહુજો પ્રચાર અને પ્રતિ અપાદન કર્યું છે. ગુજરાતી નાન સ્વતંત્ર કાવ્યના કે નામકના સાદિલમાં નર્મદગુપ્તી માંડી અતાર સુધીમાં ને ગણ્યર અખ્યાની મમજ કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ પામી છે તેમની સાથેત્રાયેજ અને અમ અને તથે કે રસિક ગુજરાતી ધર મલી યાનાવસાહા કૃતિઓ એક પછી એક પેતાના પરકિતર પ્રસિદ્ધ કરી રહી છે. ગીતોવિદી માંડી કેશવ લગર રચને દર રા પ્રસિદ્ધ થએલા આ હેતના લઘુ ગીતોવિદી પ્રસિદ્ધિના ગાળામાં આપણે ગુજરાતી ગીત-ગોવિંદ, અમરસાગર અને જાલધરવર્ષની ત્તે રેવાતી કૃતિઓ સાથે મુપરેક્ષિત થયા. આ સાથે જન્મેવ અને અમર જેવા રસસિદ્ધ કૃતિઓની છત્રવક્રા અને કૃતિઓના સમૂહમાં જેલુ અને જેલુ બીજા સાદિલમાં જણાવું નથી તેવું આપણે કેશવલાલભાઈની માર્ગન જાણ્યુ.

સંસ્કૃત નાટકમાંથીએ જગતસરના સાદિલમાં સુવિખ્યાત વિશાખદત્તા મુદ્રારાસક, કાલિદાસના વિશ્વમોવંશીય, યોદ્યની ત્રિ-કલ્પના એ કૃતિઓ મેળની પ્રદિશા, શરાદમની

સાદી અને વિશ્વવર્તની કન્યા એ જતીન
મેં ધારણ કરી આપણને એમની રમસમૃદ્ધિ
ખતરી થઈ. કેશવલાલભાઈની પુરાતત્ત્વ
માટે અચૂક, ચોકસાઈ અને ઓટતિ ઓટતિએ
એમના તરફથી એમાં ઉમેરાતા સુધારાવધારા
વિશાખદત્ત, કાલિદાસ અને હાદિયના સમયનાં
સંપૂર્ણ ચિત્રો આપણી સમક્ષ હતાં કરે છે.
એમની વિવેચન કરવાની દક્ષતા કર્તા અને
કૃતિના અંગેઅંગનું આપણને સ્પષ્ટ દર્શન
કરાવવા યુક્તિ અને શુદ્ધોપોની આકરી કસોટી
કરનારા ચોકસીની પેરે એ પુરેપુરું કસી ખતાવે
છે. પુરાતત્ત્વ સાહિત્ય અને વિવેચન
સાહિત્યના નામાંકિત નસુનાઓ તરીકે રા. કેશવ-
લાલભાઈના આ જુદા જુદા નિબંધો
આપણા સાહિત્યમાં આબૂપણરૂપ રહે
એવા છે.

આ પછી કાલિદાસના પૂર્વગામી ભાસ-
કવિની ત્રણ નાટકકૃતિઓ—મધ્યમ, પ્રધાનની
પ્રતિના અને સ્વપ્નની મુંદરી—રા. કેશવલાલ-
ભાઈ આપણને આપે છે. કવિના સમયના
ઐતિહાસિક દર્શન ઉપરાંત એ આપણને
રંગભૂમિ અને અમુકપણ નાટ્ય સાહિત્યના
વિકાસક્રમની ચચાં ઉપાડે છે. પ્રધાનની
પ્રતિનાના વીસમી સદીમાં પ્રથમ જન્મકાળ
'વનવેણી'ની નવીન પદ્ધતિઓના પ્રકાર એ
આપણી સાહિત્યભૂમિમાં રોપે છે. આ નવીન
પ્રકાર હજી ચર્ચાથી ચળાપ છે.

પણ ભાષાંતર કે અનુવાદકૃતિઓ ઉપર
વારી નજર કેશવલાલભાઈ અટક્યા નથી.
આપણા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના ઐતિ-
હાસિક અભ્યાસનાં એમણે આપેલાં પરિ-
ણામો માગદર્શક અને સંમીન છે. ભાલબૂની
કાદંબરીનું સંશોધન એમની સતત સાહિ-
ત્યસેવાનું સર્વશ્રેષ્ઠ અને નિર્મલ પ્રતિષ્ઠિત છે.

પદ્યજ્ઞેતા પ્રકારે, વાચ્યાપારેનાં અને પ્રેમવંદ
વગેરે એમના નિબંધો આપણા હૃદય પ્રતિના
ભાષા અને સાહિત્યના નિબંધો કહેવાય.

આટલી બધી રસિકતા અને વિકૃત
ધરાવનાર આ સાહિત્યકારની સ્વતંત્ર કૃતિઓ
કુલી સમર્થ નીવડે એ પ્રશ્ન વિચારવા જોઈ
છે. “શું એજ ભરતભૂમિ આ એ!” એ
અને “પોલકા પચીલી” જેવી કે કે નાની
જતાં નિર્મલ રસભરી સાહિત્યસેવા જ્યાં
એમની રસિકતાના પુવારામાંથી આપણે
સ્વતંત્રતાથી કુટતી જોઈએ છીએ ત્યારે
ગુજરાતી સાહિત્યની આ પેઢીમાંથી ચાકુ
સેવા કરનાર સાહિત્યકાર મારેનું આપણું
માન દિશુશિત થયા વગર નથી રહેતું.

રા. કેશવલાલભાઈનું આન આમ ભાષાં-
તરકાર તરીકેનું જતાં પહેલાં વર્ગના સ્વતંત્ર
સાહિત્યકાર જેવું અને માનીએ છીએ અને
ગુજરાતી સાહિત્યના કૃતિદાસારને એ અને
એમના જેવા અન્ય ભાષાંતરકારોના સ્થાનનિર્ણય
કરવાનું અમે કદીએ છીએ.

આપણા સાહિત્યમાં દાલ ભાષાંતરકારો
ચોક્કસ ઉમેરાય છે. તેમાં કેટલાક તો ભાષાં-
તરનાં ભાષાંતર થઈ મુળ કૃતિનાં રચના, વજ
સંકલના અને પાત્રનિરૂપણથી આપણને ફર
ફર શુદ્ધતા કે શુદ્ધતામાં ધસડી જાય છે.
વિવિધતાનું જરૂર એ નામ કે ચિન્હ ન જાણી
સકે એવી એક કૃતિનાં ત્રણ ચાર ભાષાંતરો
યમ આપણી સાહિત્ય હૃદયને કરવાની કશિનને
નાહક એવોરૂપ થઈ પડે છે. રા. કેશવલાલભાઈના
ભાષાંતર પ્રથમ જોતાં આ દિશામાં સાહિત્ય
સેવા કરવાના હિતુરોને પસંદગી અને આદર
ભાષાંતરકૃતિનું પ્રેરક અને ચિટ પોરણ પ્રદા
આવશે. એમના કલિપત પોદો જે આપણ

[વધુ માટે જુઓ ૧૪૪૪]

સ્વીકાર

નવીન પ્રવેશ-લેખક અને પ્રકાશક
રા. મનજી દામજી શાહ, મુખ્યાલય મલ્ય
ર. ૦-૪-૦.

જ્ઞાન પંચમી અને તેનું ઉદ્ઘાટન-લેખક
પ્રકાશક: મલ્ય હાર મુખ્ય

કુમારિકાધર્મ ઉપર મુખ્ય

નૈન સમદાયના બાળક અને વાચકોની હપલા
કરે નાનકડા પુસ્તકોથી લેખકે હવે સેવા કરી છે
ઉપનિવેદની વાતો-લેખક રા. પાડુગ
વિશ્વ વર્ગામે, પ્રકાશક શુભરાત સાહિત્યમંદિર.
અમદાવાદ, મલ્ય ર. ૦-૧-૦

રા. જ્યોત્સે હવેનિવેદના કડા રસને આ
વાતોમાં કતારી શુભરાતને હપટા કર્યું છે

મારા ધર્મ વિચાર-ભાગ ૧ લો, લેખક
રા. રંગનાથ શંભુનાથ હોરેખાન, અમદાવાદ,
પ્રકાશક: રા. માલેકલાલ અંબાગમ ડાક્ટર,
વડોદરા, મલ્ય ર. ૧-૮-૦

આખના પાર્થિક છવનના આ સહાલિભક્ત
મને હૃદયેને લેખની પોતાની હપિએ લખાવેલા
આ પુસ્તકના કેટલાક વિચારો અત્યંત ખનન કરવા
લેવા છે

વ્યાપારી બુદ્ધિય-ભાગ ૧ લો-લેખક
ગ. અકુલાલ શંભુનાથ દસાલ, પ્રકાશક: રા.
કિશોરલાલ પ. મણવગાળા, શુભરાત વિદ્યાપીઠ,
અમદાવાદ, મલ્ય ર. ૨-૮-૦

નવીન શુભરાતના વિચારમંદિરને શોભાવે

શુભરાત વિદ્યાપીઠ વારંવાર પ્રસિદ્ધ થતા અનેક હપિઓ
પુસ્તકોમાં આ સત્તાવીસમું પુસ્તક છે. રા. દલાલ
લેખના આ પ્રિય વિષયના કડા અભ્યાસ છે અને
લેખકે શકીય હોઈને એવી બહુલતા વધુ કરાવી કડા
અન અખટ ખાલે બતાવી વ્યાપારી શુભરાતને
લેખની બુદ્ધિવિદ્યાની એક સફળ દૃષ્ટિ પુરી પાડી
છે પુસ્તકના હવ પંખીના ભાગોની અને કલુષતાથી
વાદ નોકલ કરાવે આવી પ્રસિદ્ધ પુસ્તક આપણી
આખા આ પહેલ છે

કુન્નાસદ્દેખમારા-લેખક. અને પ્રકાશક
રા. કુમરદ હરિયદ દોશી, બેલનગજ,
આગ્રા

નૈન કુન્નાસો મટે લેખક આ લીકીક બાલક
શિક્ષા થોડ છે.

રમિકા હૃદે વાદ્ય આપેલાળા (મયિવ)
ભાગ ૧ લો, લેખક રા. ત્રીકમવાલ મીઠાભાઈ
દેસાઈ, મુખ્યાલય પ્રકાશક: રા. પટેલ અને
દેસાઈ, જેતવાડી મુખ્ય. મલ્ય ર. ૨-૦-૦

રા. દેસાઈ વાળી લખવાની સારી શક્તિ પ્રદાય
છે વિષયકમા એ વિશેષ સફળતા સારી સામે
એવી આસા આપે છે વાંચકોને વિશ્વક આર
કળી કુશીક પ્રદિપિત વિસ્તારમય વિષયોમાં એમના
પાલો ગુન્નાઈ નમ છે નુની સંલેખના આ કાંઈકે
દર કરી ખીન બાજમાં રસિકા વિરોધ રસિક રમેલી
નોકલ અને કળીક

શુભરાતનો ફજ બાગ. લેખક અને
પ્રકાશક: રા. મનજીદાલ શુભરાતજી દેસાઈ,

વક્રગામ, (પાલત્યુગ) મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦.

કૃષિ વિજ્ઞાનમાં પદ્ધતિસર ઉચ્ચ જ્ઞાન મેળવેલ અને સાત વર્ષના સતત અનુભવીથી પ્રગટ પુસ્તક લખાએલું હોય શુભરાતમાં કૃષિ શાસ્ત્રનાં આનંદની જેટ મહત્વ તેજાં પુતકે માં આ અલ્પમાલ હમેશા છે. શુભરાતમાં ખાત્રાવત ખેતીમાં થતી ઓછા સમયમાં રા. દેસાઈને ફલ ફૂલિ-નારંગી, દ્રાક્ષ, ગજેર કેમ ફળિયાં અને ઉંઠરાં વગેરે ઉપર મહત્વ સુવન્યા આપવા માટે ધન્યવાદ થી છે.

હાલ્યકથા મંગર: ભાગ ૨. (ન્યાયાધિકાર અનુભવ અને બીજી નીતિ વાન): લેખક: રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા, સાંતાકુત. પ્રકાશક: રા. જીવનલાલ અમરેલી મ તા. સંપાદ: 'સાનૃષ' પુસ્તકમાળા-અમદાવાદ, મૂલ્ય: રૂ. ૨-૮-૦.

હાલ્ય રસિક રા. ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતાની જુદી જુદી વાર્તાઓના સંગ્રહ કરી સાનૃષક પુસ્તક મળાએ પ્રગુત પુતક પ્રસાદ થયું છે. ફક્તક નવી વાર્તાઓ હોઈ પાંચકેને રસમયુ વાચન આપ્યું છે.

શ્રી વસંત અગ્નિ: લેખક: રા. રવ. લલુભાઈ પ્રાણવલ્લભ પારંખ. પ્રકાશક: રા. મંત્રીલાલ લલુભાઈ પારંખ, ખારીઆ રેલેટ, મૂલ્ય: રૂ. ૨-૦-૦.

શ્રીનંદ વલ્લભાય વર્ણ્યુ જુદાં જુદાં પુતકો ઉપરથી સંગ્રહિત અને રસમય સંપાદીઆને અત્યુત્ક્રમિય જીવન અગ્નિ છે.

શ્રીનંદ ભાગ્યવત્ દશમસ્કંધનું આધ્યાત્મિક રસમય યાને કાળા કૃષ્ણની ધે બી ખાત્રુ: ભાગ ૧ માં લેખક તથા પ્રકાશક: રા. જી. તાતમ્બ રઘુનાથજી દેમડા, વડેદરા, મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦

પુણ્ણા દંતકથા નથી પંદર ઉપનિષદ અને વેદોના હોલનકો આદિ જ્ઞાન વળાએને મદિ રસિકાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પુસ્તકો છે એમ પ્રસ્તુત પુસ્તકના લેખકની મન્યતા છે અને તે પુસ્તક કંઈવા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં લેખકે પ્રયત્નો કર્યો છે.

હિંદ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ (પૂર્વાર્ધ): લેખક: રા. નગદાશકર દેવશંકર મહેતા, બી. એ. પ્રકાશક: શુભરાત વર્નાકુલર સોસાયટી. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં લેખકે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દર્શન શાસ્ત્રોનાં તત્ત્વ દૃષ્ટએ કર્યાં કર્યાં સાર્થક અને દૈર્ઘર્ગ આવે છે તે બતાવવા પ્રસંગીક પ્રયત્નો કર્યા છે. આથી લેખકે દર્શન શાસ્ત્રના અભ્યાસકેને અતિ ઉપયોગી સેવકો અર્પણ કર્યો છે.

અગ્નિ શાસ્ત્ર વિગ્રા: લેખક: રા. નગદાશકર મનિશંકર વેળ્લવ, પ્રકાશક: શુભરાત વર્નાકુલર સોસાયટી, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

પાશ્ચાત્ય દેશક શાસ્ત્રના 'એનેટ મી' નેવા જુદાં પુતકને લ સરકો આપણા સહિત્યમાં અને તે ખબ્બ સામાન્ય જનસમૂહને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી રીતે ચેજી માટે લેખકે અને પ્રકાશક બંને ધન્યવાદ થા છે.

સપ્તીને પત્રો: લેખક: મનિપાલ નયુભાઈ રોળી. અમદાવાદ, પ્રકાશક: શુભરાત વર્નાકુલર સોસાયટી અમદાવાદ મૂલ્ય: રૂ. ૦-૪-૦.

ગૈરિન, ડેલ મુઆમ્મદીકર, પેદિક અને કીમત સહિત્ય બંદારમાંથી ઉઠકે અને પછે અવતરકોથી ખીચાખીચ બંદારા પત્રોની એ લીટી નાંધી 'સપ્તીને' નિદ્રાંધા ન સપાદા માટે અગર ચેડું વાંચ્યું તે ઘણું વાંચ્યું માની ન હોતો લેખકને તેમના અગત્યન મદે અર્થ અભિનંદન જરૂર આપીએ.

ઉગાનિ વિગ્રા (પૂર્વાર્ધ): લેખક: રા. જગસુખનાથ વિ. પુરગોન્મથય મેધીપુત્ર, વડેદરા, પ્રકાશક: એમ. સી. મારી વડેદરા મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

મી. એમ હોલકર ફીલોસોફીક ગોલીકીયા નામક અંગ્રેજ પુસ્તકના અનુવાદકો આ પુસ્તક શ્રી સપાદ સાદારમાળાએ ૬૦ મા પુણ્ણા લી

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૮૦]

તંત્રીસ્થાનેથી

૫૨ હરખીજાનનાસ નગેત્તમઃ ૪ ડેઝખીઝ

સ માજસેવાના આ શી બદલાવ છે
 ૫૦માં જે મેળા માત્ર જમિએ
 કાંતી હતી તે દો મેળાએ માફે થાય
 છે મામલો ક્રિયાતાના અવસેવાના માર્ગે
 ના એ આદર્શો અપેક્ષા જાં રહે રીકાગ્યા
 વાગ્યા છે દુનિયામાં આ ૫ એક મંજૂર
 માં મળેલા. ૧૧૪ તે નેપ કરે આનંદ
 થી રૂપાં છીએ.

શરિયાત કાળ ધર્મ સાગરના મુવથી આવશે
 ભેજ શરીએ છીએ કે ના. તિમ પદને પથરા
 મુવથી પ્રાણ એ અરોગને રેડી ઉચ્ચ ૫
 આપુ' છે

આ પછે કપતરીની આને ખામ્ય પર
 ખામ્ય આપણી કો. ની લેફ્ટ રેખા
 નથી. ની. ૫૦માં ૩૫૫ સંદેશના અગ્રણ્ય
 જોવાના મુ. ની પ્રાણ તરફ જે નજર
 કરીએ તે જાણીએ કે ૧૦૦ ધરખાંથી ૧૬
 ધરખાં પથારીએ રાતને દિવસ પડી રહેતી
 હશે.

મુજબ સરકારે તીમેશી મેડીયમ રીસી
 કમીટીને તા. ૧-૧૦-૧૯૨૪ ના રોજ પ્રકટ

ધમ્મ. અરેવાત જાણે એ કે મુજબની
 રોખીટ્ટેમા દર દાખા રહેતીએ ની વસ્તીએ
 મજ ૨૭ બીજાનાની મજ ૨૭ છે. અને તેમાએ
 બરીમે આ નો દર દાખાની વરડીએ
 માત્ર ૨૨ બીજાનાની મજ ૨૭ છે.

આ પ્રમાણમાં માણ પ્રમાણ વડે તે
 તેમાં શી તગાઈ

મુખ ના પ્રમાણમા દોઝખાલનાં બીજ
 સંદેશ તરફ જોઈએ તે જાણ છે કે.
 ૨૨ દાખરની વચનીએ મદમત ૨૭ બજાં
 " " " ૨૭૫માં ૩૧ "
 " " " ૫૩૬માં ૩૭૭ "
 " " " ૬૪૦માં ૨૮ "

જે જરા ૫૨૭ નું પ્રમાણ જોઈએ તે દર
 દાખાની વચનીએ કંડેરમાં પાથ દેર દિવસ
 બીજાના નીખારામ અથે છે જાણે અમેરિકા
 મા દર ૧૩૦ ની વસ્તીએ એક બીજાનાની
 મજ ૨૭ છે.

આજણુ દેશમાં અલગી મુજબની
 માલની દાખા માની સખા સમય નહીં

જેવીજ છે. જે હોસ્પીટલો ચાલે છે તે કાંતો સરકારની અથવા તો મ્યુનીસીપાલિટીની મદદથી ચાલે છે. બ્યારે ઇંગ્લાંડમાં હોસ્પીટલોનો નીભાવ ખાનગી સંસ્થાવતોથીજ થાય છે.

મુંબાઈમાં ખાનગી સંસ્થાવતોથી સ્થાપિત થએલી અને નીભાવવામાં આવતી હોસ્પીટલોમાં બમનજી દીનશા હોસ્પીટલનું નામ મસદૂર છે.

ઉપરોક્ત હોસ્પીટલથી જોકે આર્થિક દિયતિએ જોતાં નાની પરંતુ ઉપયોગિતા અને અનુદૂક્ષતાની દૃષ્ટિએ જોતાં લવિષ્યમાં એનાથી વધી જવાની આશા આપતી, દરેક રીતે લોકપ્રિય નીવડવાની આશા આપતી, ૧૯૨૫ ના વન્યુઆરી માસમાં ખુદશી મુકત્તમાં આવનાર સર હરકીશનદાસ નરોત્તમદાસ હોસ્પીટલ છે. ઉન્નમ વર્ગના મુજરાતીઓ માટે એ અણુમોલું સાધન છે.

સર હરકીશનદાસ

બારેંબ વધેક સંસ્થાઓના સ્થાપક તરીકે મુંબાઈના કયોળ ધનાઢ્ય સર હરકીશનદાસનું સ્થાન ઘણું મોટું છે; રોગીની સેવાએ એમનો મોટો સિદ્ધાંત હતો. તેમના મિત્ર શેઠ મોરંબજી શાપુરજી બંગાળી અને માંડીરીજની સહાયથી સર હરકીશનદાસે હોદી સ્ત્રીઓને વેદવધાય મદદ મળે તે માટે એક ફંડ ખોલ્યું હતું. પાછળથી આ ફંડ કાઉન્ટેસ ડીન ફંડ નામથી પ્રખ્યાત થયું. તેમણે લેડી ડીન ફંડની મુંબાઈની શાખાનું માનદ મંત્રીપદ સ્વીકાર્યું. અને ઘણાં વર્ષો સુધી માટુંગામાં આવેલા લેપર એસાઇલમના માનદ મંત્રી તરીકે પણ તેમણે ઠામ કર્યું. આ અરસામાં આ સંસ્થાની આર્થિક રિયનિ મુધારવા યત્નો કરતાં મી. એકવર્થને તેમણે બહુ કીમતી

મદદ કરી. આ માટુંગા લેપરએસાઇલમ હાલ એકવર્થ લેપરએસાઇલમના નામથી પ્રખ્યાત છે.

પણ આથી શેઠને તૃપ્તિ ન થઈ. તેમના અભિલાષ બહુ ઉચ્ચા હતા. નવાપાડામાં આવેલું શેઠ નરોત્તમદાસ માધવદાસ લ્યુનેટીક એસાઇલમ બંધાવવા તેમના ભાઈ સ્વ. શેઠ ભગવાનદાસ નરોત્તમદાસ અને તેમનાં માતૃશ્રી સ્વ. શેઠાણી પુતળીબાઈને પણ તેમણે પોતાના કાર્યમાં રસ લેતાં કર્યાં અને એ ત્રણે ઉદાર બક્તિઓએ સરકારને એક લાખ રૂપિયાની રકમ રોગીઓ પાછળ ખર્ચવા આપી. અને આ રકમમાંથી નાગપાડામાં આવેલું શેઠ નરોત્તમદાસ માધવદાસ લ્યુનેટીક એસાઇલમ બંધાયું.

મરણ પાછળ કરવામાં આવતાં ધર્મ કાર્યોની દિશા તેમણે બદલી અને આ આયજ્ઞશાળાઓમાં તે ધર્મ ભાગ વાપરવા તેમણે મનમુખે કર્યો. સ્વર્ગસ્થ પોતાનાં પુત્રી શ્રવકારબાઈ સેનેટેરીયમ બંધાયું. અને મુંબાઈ યુનીવર્સિટીમાં, સૌથી પહેલે નંબર ગકટરી પરીક્ષા પાસ કરતી સ્ત્રી વિદ્યાર્થીની તે લેડી રે સ્ટોનરશીપ અને લેડી રે ગોલ્ડ મેડલ આપવાનું નક્કી કર્યું.

હોંડ હોસ્પીટલની યોજના

શેઠ હરકીશનદાસનો સ્વર્ગવાસ સન ૧૯૦૮ માં થયો. મૃત્યુના આંગણે ઉભેલ તે દીકાવર આદમીએ પોતાના વસીઅનનામાંમાં ફરમાવ્યું કે પેડર શેઠ ઉપર આવેલા તેમનો ભવ્ય બંગલો દરદીઓના નિવાસસ્થાન-હોસ્પીટલ તરીકે વપરાય.

રામદાસ શેઠ.

[અવસાન પૂર્વ ૯૦ થી]

મારે એક નિયમ છે કે જ્યારે લોકો ખરોબર તપેયુ હોય ત્યારેજ તેને રીપતું, અને આ ખરોબર વખત આવ્યો છે એમ મેં જોયું જ્યોતી આ તક નહીં જવા દેવાનો મેં નિયમ કર્યો.

“શેઠ! તમે જાણો છો કે આમા જે દુ તમને મદદ કરે તો દુ પણ કાપડાની જાળમા મથકાઈ બાકે તેમ છે. તમે કરેલા આવક ગંજીર મુન્દામાં જે દુ તમને મદદ કરે તો તે કલમમા દર્શાવ્યા પ્રમાણે અને પણ શિક્ષા થાય અને ‘વેચ’ (મીક), પછી તો આ મારી ઉમતી કારકીરિના આટલેથીજ આત આવે-સમજાયા?” મેં આપરાજ્ય શેઠને સમજાવવા માંડ્યું.

“જાણ નટરજાણ! તમે કહેા છો તે મધું ખરું. પણ તમારે કે રસ્તા કાઢવો? જોઈએ તમે નથી જાણતા દુ કેટલો મુઝાઈ હુ કે માટે મારી ખાતર પણ ખાઈ રીને આમાથી મને મુક્ત કરો. તમને દુ વચન આપુ છું અને પ્રતિજ્ઞા કરીને કહું છું કે તમે જે માગશો તે દુ તમને આપીશ, પછી કે જે પણ મને ખાઈ રીને જમાવી લો” શેઠ અત્યંત દુ ખી રવરે કહ્યું.

વાંચક! મારા હૃદયમાં દવાનો ઝરો મતલ વજાજ કરે છે, તો આ મેઠના આપર હૃદયવાક વચનો સાંભળીને મારું હૃદય કેમ નહીં દવે? મેં કહ્યું, “શેઠ સાહેબ! હવે શીકર ન કરો, આવો દુ રમ્બો કાઢું છું પણ મારી ‘શી’નું મુ.”

તરતજ શેઠ બોલી ઉઠ્યા: “અરે તમે કહેા તે મંજી તો, બોલો.”

“શેઠ સાહેબ! મારે પૈસા નથી જોઈતા પણ...પણ” જરા મેં શરમમા નીચું જોડું કહ્યું.

શેઠ કાચા નહોતા, જમનાના ખાણેય હતા એક પણમા “સીમ્યુએશન” મમણ થયા અને બોલ્યા. “દુ સમજવો, નટવરવાલ! તમારી મરજી મારી મરવાને પરજીવાની છે એજને? ભવે જાન, સરકા મેં તમને આપી બમ ખુશી થયા?”

“હા મેઠ, હવે ચાલો જોડું મારી સાથે જાતવો કયા છે તે મોટર” મેં લખકની છબે જવાબ દીધો. દુ અને શેઠ નીચે ગયા જો મેં મેઠર જતાવી મેં તો કમ્પ્લેટો ને ‘હેન્ડલ’ માર્યો કે તે ‘સ્ટાર્ટ’ થઈ અને અદર મેસી ‘મેક’ મારી તે કંપાઉંથી બહાર કાઢ્યો અને શેઠને કહ્યું “હવે ચાલો શેઠ! આવી જાઓ મારી જાણુમા.”

શેઠ બોલ્યા “પણ મારું મુ કામ છે કે તમે લઈ જાઓને.”

મેં કહ્યું: “અરે વાહરે શેઠ! મુન્દો તમે કર્યો અને લઈ જાઉં દુ રસ્તામાં સપાડા જાઉં તો માટે ચાલો મારી સાથે.” અને કસલ મેકુ શેઠ તેમ જો મેં આઈ આવ્યા અને ધનકતે હવે મારી જો મોટરમા બેઠા, અને મેં મોટર હંકારી મુઝી-સમજગ આડ્યા કલાક શેઠને “આવી મમસે પૈવી મગ” ફેરવીને મોટરને મારા જગવાની બહાર લાગીને ઉભી રાખી અને શેઠને કહ્યું “ચાલો મેઠ ઉતરી જાઓ અને આવો મારી સાથે જમલામા.”

“અરે પણ આવું મુ કરશો? તમે તો પીયવધારી આવો અહીં બહાર રાખી બેસુ” કોઈએ જોઈ-જોઈથી-તો ઉલ્લાસ આપણે સપ કાઢ્યું” શેઠ ગમરાતા બોલ્યા.

“હવે એનું તમારે કે કામ છે? તમે બધું મારી ઉપર છોડ્યું છે, પછી શા માટે આટલા ગભરાઓ છો? ચાલો ઉપર”-મેં ધીરજથી સમજાવવા માંડ્યું.

શેઠ બીચારા મારા ઉપકાર નીચે દયાતા જતા હતા એટલે મારી સાથે બંગલામાં આવવા નીચે ઉતર્યા, પણ આગળ ચાલતા જાય ને પાછળ બીકમાંને બીકમાં જોતા જાય કે રખે મોટરનો ઘણી પાછળથી આવીને ગળું ન પકડે. એમ કરતાં કરતાં ઉપર આપ્યા સાં મારો મિત્ર મધુસૂદન જોડેલોજ હતો તે બોલી ઉઠ્યો: “ઓહો, કેમ રામદાસ શેઠ કેમ છો? મોટર કેમ લાગી? ‘સ્પીડ’ ઘણી છે હાં. અને ઓછું ‘પેટ્રોલ કમ્પેરેટીવલી’ બળે છે.”

શેઠ તો મારી સામે જુએ ને તેની સામે જુએ. પણ કેં સમજ પડે નહીં. તે તો આખા શરીરે તથા મોટે પસીને ઝેબ ઝેબ થઇ ગયા પણ હું તેમની વહારે ધાયો. મેં કહ્યું: “શેઠ આ મોટર તો આ મારા મિત્ર મધુસૂદનની છે. શીકર કર્યો નહીં. તે રાત્રે મધુસૂદન તમારી સામેના શેઠ કસ્ટુરચંદના બંગલામાં ગાલું સાંબળવા આવેલા તે તમારા કમ્પાઉન્ડ પાસે મોટર મુકી હતી. પછી તમે તમારા તબેલામાં મોટર મુકી તે પણ તેણે બારીમાંથી જોયું હતું. બીજા દિવસે તો તે ઉત્તમગરને લીધે આખો દિવસ ધરમાંજ હતો.

આજે સવારે આવીને તેણે મને બધી વાત કહી. મેં તો સલાહ આપી કે ‘ફરીયાદ કર’ પણ સાં તો તમારો ટેલીફોન આવ્યો, એટલે તેને અહીં બેસાડી હું તમારી પાસે આવ્યો. પછીનું તો તમે બધું જાણો છોજને?

“અરે લલા માણસ! પણ જરા મને ઘેર આ વાત કરીએને? હું આટલો ગભરાત તો નહીં. મારી માન્યતા ખોટી નથી. તમે વફાલોથી તો દસ ગાંઠ દૂરજ સારા” શેઠ પ્રથમ વારજ હસતા હસતા બોલ્યા.

“શેઠ, એનાં બે કારણો છે. પહેલું તો એકે તમે મને બોલાવ્યો તે પહેલાં આ મધુસૂદને મને ‘પ્રોફેશનલી’ આજ બાબત ‘કન્સલ્ટ’ કરીધો હતો એટલે તમે જાણો છો ને કે અમારા ‘કલાયન્ટ’ની ડોષ પણ બાબત સામા પક્ષને ‘રીવીલ’ કરાવજ નહીં અને બીજી વાત તો તમે જાણો છોજને? મારી ‘શી’... ..”

વાંચનાર બંધુ! હવે કેં લાંબુ પીંજણ ડોળવાનું નથી ગમતું. એટલુંજ કે વૈશાખ સુદ સાતમને મંગળવારે મારા અને સરલાનાં ધામધુમથી લગ્ન થયાં અને પહેરામણીમાં શેઠ અમને એક નવી ‘ડેમલર’ મોટર આપી-આપી તારે વધુ શું જાણવું છે? વળી કેં હશે તો બીજી વખત વાત. હાલ તો વંદિગાતરમ ... ..

* અંગ્રેજ ઉપરથી સહેજ ફેરફાર સાથે.

મોહન-માયા

[અનુસંધાન ૫૭ ૧૦૬ થી]

અંબાલાલ

આપને ત્રાપો ન હોય તો મદદમાણને
હું અહીં કાલે આમંત્રુ

મોહન

[આ અણુધારી પ્રદાન પડવાથી નરોત્તમ
સામે નજર ફેરવે છે તે તેને આશ્વાસન દે
છે-આખ વરોળ] મદદમાણને અડચણ
ન હોય તો.....

અંબાલાલ

[નરોત્તમને] તમે જાતે જીવ તપાસ કરી
જોશો કે મદદમાણ અહીં કાલે પધારી
શકશે?

નરોત્તમ

જાતે નેર કરીશ.

અંબાલાલ

તારા ભરે, કરિરાજ, અને દરરોજ તારા
પછી ધડી તારા આગળ ફરવાની ટેવ છે રળ
આપણી!

મોહન

હા, પુશીયા.

[અંબાલાલ નમત કરતો આગમન થાય છે]

પુષ્પા

[અત્યાર મુખી કંઈ જોશી નથી મધુરીને]

મધુમદેન કે પ્રાપ્તિ, આપણને તો આ
વાસ્તવિકતામાં કે મેળવ પડતી નથી.

નરોત્તમ

[જરૂર બહાર] પુષ્પા! તને અમાર
સુધારવાનો અહુ મોહ નથી, ખરું?

પુષ્પા

હું મારી શક્તિ સારી રીતે નમણું છું.
વિધવાઓ અને નિર્મેણુ કર્તવ્ય પણ આગોવાળ
પાર ઊતારે એટલે અનુભવ

મધુરી

નાવકાત્મા મલોત્તેન જન્મ ઉપનિષદ્ દે છે.

નરોત્તમ

આને આત્મા હોય કે?

પુષ્પા

[હસે છે] જડેને કહેલા 'વનિષદ્
પ્રમાણે તો આત્મા નહીં મુશ્કેલી મહજ
હોતોજ નથી એ મેળવવાનો છે અને તે
જાણીને મળી શકેનો નથી-પુરુષ હોય કે
સ્ત્રી હોય.

નરોત્તમ

[એનું કટાક્ષ તાકવ સમજાવે] તુ તારું
જીવ જાણના પ્રમિદ કરવા ચાહે છે, નહીં કે?

પુષ્પા

તારી જાનિતુ અપવા નામ આન કરી
તે તમે જવારે મધુર વાસળી જમવો છે
અને માથે ગાઓ છો પણ ખરું

માયાવતી

[આ જોડ વળી કયા વળાચાલુ?] એ
તો કઈ નરોત્તમપ્રદાને માતા આજ્ઞા નથી.

મોહન

[એને તો બાલ પરિચય છે. હોસ્ટેલના સહવાસથી નરોત્તમની શક્તિથી વાકેફ છે] સારે અસારે સાંભળો, અનુભવ કરો; [નરોત્તમ પર દ્રષ્ટિપાત] એટલો અનુગ્રહ કરવાની નરોત્તમભાષ ના નહીં પાડે.

નરોત્તમ

[મધુરી પ્રસન્ન નહીં થાય, એ બીતિ છે.] ક્ષમા કરો, કવિરાજ હું ગાવા સજ્જ નથી. મારી પાસે મુરલી પણ નથી. અને...

પુષ્પા

તમે ગાતા હો, નરોત્તમભાષ, તો મુરલી હું આણી આપું [એની કે કોઈની રજા માગ્યા વિના વાદિત લેવા જાય છે.]

મધુરી

[નરોત્તમના ગાવાને વિશ્વસમ ધારે છે; પણ કવિરાજે ઇચ્છા જણાવી તેનો અનાદર થાય ?] એમના ગાવા બળવવાનો તો અમને રોજ લાભ મળે પણ, કવિરાજ, આપ કે...

નરોત્તમ

[હવે એનો વારો આવ્યો.] હાથ, કવિરાજ, અમે તો સૌ ધરકા આદર્શી [મોહન હસે છે; મધુરી શરમીદી થાય છે.] પણ આપની કૃતિ સાંભળવાનો મારા જીવાને ક્યારે લહાવો મળે ? [મોહન તીવ્ર નજર ફેંકે છે. તેને ગણકારતો નથી] અમે ગાઇએ બળવીએ તો આપ પણ કે સંભળાવો.

મોહન

[અકળાએલો] મને ગાવાનો મહાવરો...

મધુરી

[સ્મિત હાસ્યથી] આપું જગત જાણે છે-રવિબાણનો સ્વર અને રવિબાણની ગાયક કળા.

નરોત્તમ

[મોહન મુંઝાશે તો ખરો પણ એની યુક્તિમાં આ નવો દાવ પણ: 'હીક કામ લાગશે-અને ટાગોરની કહેવાતી શક્તિ સૌ તેના મોહિત વૃંદની અતિશયોક્તિને આધારે છે એમ બતાવવું પણ હીક. પડશે.] મેં તો આપને એકજ વાર મુંબઈમાં એમ્પાયર થીયેટરમાં ગાતાં અને ગવરાવતાં સાંભળ્યા હતા. ભારતનું જય હય ગીત; અને તેથીજ આ ઉત્કંઠા થઇ છે. [પુષ્પા નરોત્તમની મુરલી, લઇ આવે છે. સાથે નોકર એક સિતાર અને તાઉસ આણે છે.]

મોહન

[ફસાયો હવે પાર પાડે છુટકા] વારુ, આપ સૌની એવી ઇચ્છા છે તો હું ગાઉં-અથવા તો કેંક સંભળાવું પણ તે. એવી સરતે કે પહેલાં તમે સૌ માઓ તો.

માયાવંતી

સરત કલુલ પણ શરઆત કોણ કરે ?

નરોત્તમ

seniors first-શુરૂજન મોખરે.

પુષ્પા

[ફાળવાને આ કટાક્ષબાણુ ગમતું નથી. એ સમજી તેની વહાર કરે છે.] ના, એ તો, નરોત્તમભાષ, હવે ફસાયા તે નીકળાશે નહીં. શરઆત તો તમારેજ કરવી પડશે; કેમ કવિરાજ ?

મોહન

મેથક.

નરોત્તમ

[રોકડીક વંકે લાંવાવવામા માર મથજનો નથી. જોડે વાનિય લઈ બાળવે છે, અને સુર જરાબર આવના માથ છે]

સમ કહે તુ અથ મહેનમ, અગર તુ બુરા ન માને, તેરી પરી કુરનમે દમ હો ત્રે દીવાને

કહેતીયો તું મુઝે ખુદ, ખાનિદ મય તુજ દ્યારમ,
ભયમે બને દય ગાંધી, મુરદાર થત મુજ અમનકા,
કરતીયો ખેર મણુર, ચાહતી તુ નગર મોઝાલા,
કુચ કદાં ફરે દીની વો, નહાન કપે લેગાલા
વુઝા સમસે તેરી, ભયા કિયે ખવના,
ભરીર મુ દીવાઈ, બામ્બો કાનિસ દમારા

[આ શીખ કવિના-નખી નીત-નો બાવર્થ
સ્વજ મેઠ સહેવાઈયો સમજ બધ છે પગ વાર મિલ
મિલ સમગીયા મૌ મરણુલ રહે છે]

[આ રમિક નાકરો નુ બાન આવના અમ્મા]

૪૦ વરસની બુની અને અતુલવી દુકાન

સાસં અને ટકાઈ ઘડીઆજો પેગવવાતું

માનીતું મથક

પંચારો અને ખાત્રી ફરો.

અમારે ત્યા દમેશાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા
હાથે બાધવાનાં નીકય, માત્રી તથા મોનાનાં અપ-ટુ-ટે
ફેશનનાં મુઝા જુદા રોપના કલેકસ તથા ટાઇમપીસ
વગેરે પણ બજાજ કોશાલ બાવથી મળવે.

રીપેરીંગ કામ

પણ બાહોય

કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી અવવામાં આવશે.

મોટાં કલેકસ માટે જોડર સાથે ૨૦ ટકા મોલકવુ.

મોહનદાસ કુમળારી

જંબારેશી પોહની બાબુમાં, મુબારક નં. ૨

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

વાળની સુંદરતા અને વધારે કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની ખુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અને તેવી દેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ઘણીજ કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ઘણી ઠંડક આપે છે. સુગંધમાં ઘણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી જાત્રી કરી જુઓ.

કીમત આ. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦;
પોષ્ટીંગ પેકીંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજ માંગજો અને લેજો.

ખીજું લેતા ના.

એંગ્લો ઈંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું. નં. ૧૫૫, જુમામસીદ, ડેસ્ક નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુઓ
તમારું પસંદગી પામેલું પરફ્યુમ

ઓટો દીલ બહાર (રજસ્ટર્ડ)

મધુર. મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્વીંગ ફક્ત થોડાં રીપાં (few drops) રૂમાલ પર નાંખો અને સોરમ ચંમેલી અને મોગરાનાં ધુલોની સાથે સરખાવી જુઓ, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાણાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ મેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

ખીજાં સ્ટોરમાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાત્રી કરજો. બાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, સુગંધી કાર્ડ એક આનો, પોષ્ટીંગ પેકીંગ જુદું.

એંગ્લો ઈંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ ડેસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

હવે નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઈંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ

ડેસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજસ્ટર્ડ) ની નીચેને ટેકાણે મોકલી આપજો.
દુપાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો સ્ટાંપ ખીંચેલ છે. (સ્ટાંપ ભરૂં ખીંચવો).

નામ

ટેકાણું

ધુળ

—૦—

[અનુક્રમણિકા ૬૪ ૧૧૦ થી]

કુકો તરમેણાનાં વાદળી રંગના કિરણો આકાશ નરે જાય છે અને લાના તરમેણાના લાજ અને પીળા રંગના કિરણો આપણી નજ આંખે છે.

મધ્ય મધ્યના અકાશના અદ્ભુત રંગે પ્રજ્વળીત રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, ક્ષિતિજની સમીપના પ્રદેશમાં હવાના થર જાડ પાનળી હોવાને લીધે, અને વાદળીઓના જુદાજુદા આકારને લીધે, સૂર્યના કિરણોનું પરિવર્તન અને વક્રીભવન એકે અજ્ઞાત રીતે થાય છે કે એવા રંગદર્શન ચીતરવા લગતજ અશક્ય થાય પડે છે. વળી હવાના ભારી પ્રવાહોને લીધે રજકણો અને વાદળાઓનું સ્થાન અસ્થાયી રીતે બદલાતું જાય છે, તેની સાથેજ સૂર્યની ક્રિયાને લીધે સૂર્યનાં કિરણોના દરિ-કોણે થયે બદલાવે જાય છે, અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતા રંગોની વિવિધતા દરેક સજી બદલાતી જાય છે. આ વિવિધતા રા. નરસિંહ રાવે સુદર ચળોમાં વર્ણવી છે —

‘ધીમે’ પશ્ચિમ આના મગી ગજાને
 ફેલાઈ છે રાત્રી પાસે કુલિની માગારે’
 અજ અજ સજાવિયા સર્વદોમે રંગ રાતરે,
 કામ કામે દહિમ કુતુમ સુરીયા સુકાળે ને.
 આવી સંધ્યા દેવી આમ રંગે રમીને,
 ધારી સાજ કુલંભે અમ, મુલ મન મમીને
 એવા એવા ને દેલે વસત ધરુ’ આ ખીલુ ને.
 રજ નાચે સીધું કુલંભ નિરખી કુ રીકુ ને.
 તથા કણુ સૌદર્યપિત એ લીલાઈ ને,
 ને કાલુકા ધરુ’ પથ અવ કર્ણુ પીળાનું ને —
 પળપળ બાલે સજાયા મનમથિયા નિલ દેહ
 નવન ધનિકા સુદરી ને કા નાચરી ઘ ઉવ

—અનુક્રમણિકા ૬૪ ૧૧૦ થી—

સંધ્યા અને કાના અજ્ઞાત રંગોના ધુળનું કાર્ય શુ છે એ ૧. મ ૧૮૮૩ માં અધ્યાત્મ રીતે પશુ રાજ રીતે નિદ્ર થયું હતું ન વર્ષમાં જતા પાને કોકોટોવા જામના જલજાલથી પર્વતમાયી મોગ બડાકા સાથે લાગા અને ધુળના ગોટા નીચળા હતા. આ મહાકાશોનો અવાજ સીધોત અને ઓરોલીઆ મુઠી સજાવાયો હતો, અને તે વખતે તદ્દાત નીચેજેલા પદાર્થોમાંથી પામેલા દર્શિયાથા હજારો માધ્યમ મુઠી બે તથુ રી જાડા થર બંધાઈ ગયા હતા તે ઉપરાંત બારીક અકણોને જ બધા હવામાં અદર રજો દતો. ઉપરનો જાડાત બધા પછી ચોડાજ સમયમાં અજ્ઞાત પ્રકારના સંધ્યાના ગંગુ રંગેન થતા માડયુ. ને સમયે આ રાતો રંગ આકાશના પશ્ચિમ ભાગ ઉપજન્ન નહો, પરંતુ છેક મધ્ય અને પૂર્વ ભાગ સુધી દેખાતો આ અદ્ભુત રંગ જમણીનોજુ ક્રિયાધના મધ્યમાં પ્રદેશોમાં હમતમ તથુ વર્ષ મુઠી રાજ દેખાયો થીમે થીમે રજકણો નીચે એમના થયા તેમ આ રંગ થયું જાઓ થનો ગમે. એમ જણતી ક્રિયામાં આવી હતી કે આ રજકણોએ, પૃથ્વીમાં શાલ સમજા જતા મહેલા હવાના પ્રવાહોની સાથે. પૃથ્વીની ચોળામાં ઓછી તથુ વાર પરિક્રમા કરી ફરી!

ધુળ અને વરસાદ

પરંતુ ધુળ એ કુકા દરિ સૌદર્યનું એક નિનિત માત્ર હોત તે સૌદર્યના ઉપરમેકો સંધ્યા ખીલજોને તેની ક્રીમત બાજેજ મુજત અને ધુળના બીજા દુરંદોને લીધે વખતે આ સૌદર્યનો લાભ છેડી દેવાને પશુ તપર મનુષ્યો, મર્જી આવત. પશુ ધુળની ખીજ એક ધુળી એવી છે કે તેના વિના વાદળા, વરસાદ અને મુઠી ઉપરના પાણીના

ઠાશ્મીરની મારી નોંધવોથી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૨૨ થી]

દૂરથી કદી જ્ઞાનવર્ગની ભગૃતિ કહ્યુંદ્વારા પ્રત્યક્ષ થતી. જોટ ચક્રાવતી વાંસડાનો અવાજ એનેરો લાગતો.

ચંદ્ર કિરણમાં દંત્રસાંથી દાલતું જળ અને દલેસુ બને ચમકતા. જોટનો દીપક મુંબળાં વળી વળી પાછીમાં ઉગે લપાતો. સ્નાનેરો વિશ્વ મુધામય અને શશીમય યદ્ય ગયું હતું.

જીવે છે તો એ, પણ જીવન અનુભવવાની પથો તો ચિરંજીવ હોય છે.

તા. ૩૧-૫-૨૦

સવારે ઉઠી ત્યારે પાંપોર આગળ જોટ નાંજેલી હતી. આકાશ ઘેરજેલું હતું. પાંપોરમાં કેસરનાં શેત્રો જોવા ગયાં.

કેસર ઉગવાને દમ્બ અડી ત્રણ મહીનાની વાર છે. દાલ વાવેતર યજેલું છે. કેસરનાં ઘોરકાં જો બોદાવીને લીધાં. કહે છે કે કેસરના છોડ ઉગે છે અને જ્યારે એના પર લાલ ડાંચા આવે છે ત્યારે દેખાવ મણોજ સરસ થાય છે. ફર ફરથી લોકો જોવા આવે છે.

જોટ પીરે પાણી પર આવતી હતી, તે નું બેખડની નાની પગથી પર ચાલતી હતી. આસપાસ જોયું અને બેખડને છીનારે નાની પગથી પર ચાલતું એ જરા વીકટ હતું.

બપોરના અડી વાગે અમે શ્રીનગર આવી પહોંચ્યાં. x x સવા પાંચે દરવા નીકળી.

લગભગ બાર દિવસમાં શ્રીનગરમાં અહ-હુત ફેરફાર થયેલો લાગ્યો. વસંત સર્વોગ મોજે કળાએ ખીલવા માંડી હતી. અનેકવિધ રંગોનાં અનેક પ્રકારનાં પુષ્પો ઝળીએ ઝળીએ સંકોળતી સંખ્યામાં ખુલી રહ્યાં હતાં. કળીઓનાં મુખમાં શાખાએ શાખાએ લટકી રહ્યાં હતાં. વસંતની આવી સમૃદ્ધિનો સાક્ષાત્કાર મેં કદીએ કર્યો નહતો.

આજે દાઉસ જોટો પણ વધેલી લાગી. એથી રહેનારા પણ વધ્યા હશે એમ લાગ્યું. ધણાખરા સરસ બગીચા મુરોપીયોનાંજ હતા.

અહીં બહાર ગામથી આવેલાંમાં અંજેજોજ દેખાવ છે. એમની સ્વતંત્ર જીવન ગાળવાની રીત, અને મુખ બોગવવાની, સગવડ મેળવવાની અને જ્ઞાનંદ કરવાની રીત જોતાં આપણા દીંદી લાદઓ એ બધામાં કેટલા પગલ છે એનું સમરણ થયું.

આવા સ્વર્ગમાં દમેશ્વર મારાથી વસાય તેમ નથી.....

બની રહે તો આવી વસંતમાં દરેક વખતે હું જાતું. આ જગતની વચ્ચે મળે. ભાવિ જીવનનું એક ચિત્ર ખડું થયું. અમુક સમય આવાં સ્થળોમાં ગાળ્યો હોય, અમુક સમય માત્ર મુસાફરીજ કરી હોય, તો

અનુભવાય કોઈ કોઈ વખત પ્રેરણાદન
મેળવવા કોઈ કોઈ મિત્રોને આમ ત્યાં હોય,
તો આખાએ જગત સાથે લજવાની જરૂર
જરાએ નથી.

તે પછી કેમ રહેતું, કેવી રીતે સમજાડા
મેળવતી, ક્યા ક્યા સ્થળોએ ફરતું વગેરે વગેરે
અનેક વિચારો આપ્યા. મનોરોજ્ય પણ

મહાલક્ષ્મી જેવું તો છેવટ.

હું જેવા માર્ગોએ જમ્યું છું તેવે સ્થળે કાર
પણુ જોખીન કરનારા નજરે પડતા નથી
આપા અવગણા માર્ગે તો મારજ માટે છે.

હવે મોઢે નવા સાદસની જરૂર લાગે છે.
અજવળી રાત છે, પણ વરમાદ ખુશ
પડી મળે, વાદળોથી અધારે વેગ છે

[આ મનોહર પ્રવાસવર્ણનો વિશેષ આમ આવતા અકામો

ગુજરાતના દરેક મનુષ્યને વાંચવા યોગ્ય

મનુસ્મૃતિ

(ગુજરાતી રીકા માથે ઉપોદેશ ૮૦૦ પાનાનું પાકા બાઈન્ડિંગનું પ્રસ્તક)
આજેજ અરીદી, વાંચી, વિચારી અનુસરી, કેવું સ્વરાજ્ય ભેંકમે
તે વિષે મત બાંધો.

કોમલ રૂ. ૫-૦૦ પોસ્ટેજ સુધું

મળવાનું દેકાણું: વૈદ્ય ભગવાનલાલ ત્રિભુવન

નં. ૫૨ 'મુખ્યોદ્ધિની પ્રેસ' બજારમેટ કોટ, મુળદ
તથા બીજા પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો પાસેથી મળશે

“નામદાર! અત્યાર સુધી અમે આખું એ નાટક નહોતા સમજતા; હવે સમજવા છીએ. એ પોટલાં કાઢી ખાપ અંદરના પત્રો વાંચશો?”

પ્રેક્ષકોને લાગ્યું કે આખરે સપડાયા. દત્તાત્રેયની આંખો તેજમાં ચમકી; વકીલે હર્ષ ભેર પોટલું છોડી પડેલો પત્ર શરૂ કર્યો:-

વગોદરા.

તા.....

પ્રિયભાઈ સુશીલ,

પત્ર મળ્યો છે. આખીએ ક્યા વાંચી ગયો છું. માનવ સ્વભાવનું દર્શન બહુ સચોટ કરાવ્યું છે. કૃતિ ઉત્તમ થશે.

પણ એક સૂચના: મોહનદાસ જેવા બહાદુર વીરમર્દને આમ રખડતો રજળતો ફરી ક્ષેપિતે મારો તે થોડા નથી; તેને બહાદુરને ધાનનું મરણ આપશો.

લી.

.....ના

યથાયોગ્ય.

કોર્ટમાં કે આશ્ચર્ય પુર નેસમાં વહી રહ્યું. બીજું પગલું શું બરાબ છે તે જોવા તો એકે પગે થઈ રહ્યાં.

કોર્ટ પુછ્યું: “કેમ આ શું કહે છે? શો ખુલાસો આપો છો?”

સરકારી વકીલ વાંચતાં તો વાંચી ગયો પણ સહેજ વહેમાયો. ફરીથી નેલું વાંચ્યું અને કેં જોતવા જતો જણાયો.

“સાહેબ,” સુદીને અદ્વૈતરૂપ રોકતાં શરૂ કર્યું. “આ તો હું ને મારો મિત્ર એક નવલકથા રચીએ છીએ. તે લગભગ પુરી થવા આવી હતી.

મેં મારા એક પિદ્ધાન્ન મિત્ર કે જેણે તે લખવા મને પ્રેર્યો હતો તેને બતાવવા એ મોકલી હતી. તેનો એ જવાબ છે. આ તો વાંચનો કાગ થયો જણાય છે.”

કોઠથી હવે શાંત ન રહેવાયું. બધાજ દસી પડ્યા. ‘શાખાશ! ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ! શાખાશ! ધાડ મારી તો ખરી!’ ના પોકારો પડ્યા લાગ્યા.

સરકારી વકીલે હુંકારામાં આખીએ વાત ન્યાયમૂર્તિને સમજાવી. ન્યાયમૂર્તિ પણ દસી પડ્યા અને દસતાં દસતાં તેમને નિર્દોષ દારવી છોડી મુક્યા.

સુખધિરાજ

—૧૯૩૮—

[અનુસંધાન ૧૪ ૧૩૨ થી]

“ને આ ગણ માટે મટે કયું તેનો કેમ બદલો વાળું?”

કાકે ઉચ્ચ નેચુ “ના! મને કે સમજતું નથી, અને કે થાય તો સક્ષા હાથ સામે ને ને હરે કાઠ રહું નથી.”

“કાકે એવું અપરાધનીયા છું ભાવે છે, તને શું થવાનું છે?”

“મને કે સમજતું નથી” કાકે કાકું ધુણાવ્યું. કાકને આજ અસ્થિર, નિરાશ રાણીએ કહી પણ્યું નેયો. નહોતો તેના હૃદયમાં પણ ન સમજાય એવી શ્રીક પેઠી

કાકે થોડી વાર માથું ઉચું કર્યું “મહેલાજી આરાધન લખ્યું?”

“આ રહ્યું” કહી મુજલમદેનાએ ને કાકને આપ્યું.

“ભોંયક” અદરના ખંડમાં-રાણકના છે ત્યાંથી મીન ખડમાં છે. હવેર પશ્ચર છે રાણકનાને મેં બતાવ્યું છે”

“વાર, તું ચિંતા નહો કર, ભા.”

કાક એક અક્ષર બોલ્યો નહીં. તે બહાર જઈ સાંઘળી પર બેઠો. મુજલમદેના ને વીળા દેવી બેઠા જ્યાં ને માત કીમીના-કર પ્રકારમાં દરને દૂર જતી કાકની સાંઘળી વિનુમ થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૩૨ મું

ભેરમાદાને તીરે

મોઢી વાને મીનજાની સ્વારી જલ્લાથ પહોંચી અને વાજતેગાજને રાજ્યમાં પેઠી.

સાંઘળી પરથી કીમી મીનજાની રાણકેટી પામે ગયાં મીનજાનાને રાખેગાર પર મે તેરણુ વેરે હોય, અને પોતાના પુત્રને છોડી રાને પરણવા માટે રાણક પર મે તેરણુ દેખ હોય પણ અત્યારે પડેલા વેરીની વિધવાને યોગ્ય માન આપવા ને નેવાજ થયા તે પોતાના પુત્રની સ્ત્રીવિજાને સારી રીતે પીઠાણી કરી, અને તેને તેની વેરવર્તણુક મટે પચાનપ થતો હતો.

તે અને રાણી બે રાણકેટી પામે ગયા અને “જય મહે!” ગણગણાવી સતીને પથે લાગ્યાં રાણકની આખમા ફેલી તટચ્ચા આવી ગઈ હતી.

“આજા મવાની તમારે મહું કરે!” સતીએ દુરમનની મા અને સ્ત્રીને આશીર્વાદ આપ્યો: “મીનજાદો! મારા ગાં ને વાળા હોર” તેની આજા સુકાઈ ગઈ હતી.

“હા, માથું આપ્યું છે.”

ગણકે નીસામો મુકરો.

“કાને મવારે મારે મની થવું છે”

“તેની મનીની આજા”

“મારા રાંને અર્ધાઆ મોકલાવો.”

“માના! લાવતો.” મીનજાનીએ અનુચર ને આજા કરી.

અનુચર સાલમા વંદિયું રાંનું માથું લઈ આવ્યો રાણકના મોઢા પરથી પથ વાજ શીકારા જતી રહી. તે એકદમ ઉંમી થઈ મહ ને અજાણ આવી અનુચર પામેથી માથું વાજ વીધું.

રાણકે માથું પોતાના વાજમાં-જાણે કપડામાં વીંટાએવું નાનકડું બાણક દેખ તેમ રાણકું ને કીમીથી અનિર્વાજ્ય મહુનાથી જરૂરનો હોડા ખેંચ્યો—

“મારા રા’—” રાણકનો અશ્રુપૂર્ણ અવાજ આગ્યો. પણ તેની આંખમાં આંસુ નહોતાં.

તે થોડી વાર ધવાએલા રા’ના મુખ તરફ જોઈ રહી; ને ધણજા હેતથી લોહીથી ખરડાએલાં કપાળ પર આવેલા વ્યુદ્ધાં ઉઘ્યાં ક્યાં.

ધીમેથી તે દરી-આન વદને “મારા રા’! મારા મોરડના ધણી! હું આવી” કહી તેણે પતિનું મસ્તક છાતી સાથે આપ્યું.

મીનગરેવી ને લીલાદેવીની આંખો બીલી યઈ ગઈ.

રાણકે મંનું માનું પાટલા પર મુક્યું. “બને ધીનો દીવો કરવો છે.”

“હા હમણું મોકલાયું” કહી મીનગરેવી જઈવાં. અને બંને પછી રાણીએ ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

થોડી વારે બે ધીના દીવા રા’ના માથા અગળ મુઠી રાણક તેની સામે બેઠી ને તેની સામે એકચિત્તે જોઈ રહી. તેની આંખોમાં કે કે ભાવ આવ્યા ને ગયા.

તે થોડી થોડી વારે ‘મારા રા’’ શીતલ ઓળંગે શબ્દ ઉચ્ચારતી નહીં.

રાત ધીમેથી જવા માંડી.

પટો ફાટ્યો તોપણ રાણક ત્યાંની ત્યાંજ બેઠી રહી હતી.

* * *

મુગ્ધ મહેતા આવ્યા. એક બે વિચારો મનમાં સહ જારોગાર અંદરના ખંડમાં ગયા: અને બોધક ગોળી કાઢી, પોને ઉપકા-ર્યું ને અંદર ઉતર્યા. બે મહેતા પર જયમંદ દેવ. મુગ્ધ યદ્ય જ્યોત્ષા ને નિયંત્ર, પડ્યા દતા.

“કેમ આવ્યો. ?” જયમંદદેવે નિર્મલ અવાજે પુછ્યું.

“એ તો હું છું મહારાજ!” મુગ્ધે કહ્યું. રાત જોમં તેમ કરતા હાથ ટેકવી બેઠા યથા.

“કાણ મહેતાજી! તમે આવ્યા? ક્યાં ગયો પેટો બામટો? એને પકડો નારી ના જાય.”

“મહારાજો નહોં. બધું જરોગર ક્યું છે ચાલો.”

રાત મુગે મોટે ઉઘ્યા ને મુંગલની પાસે આવ્યા. “તમારી સાથે બાલક હતો તે ક્યાં છે?”

“આ રહ્યો” ભાવ ખુબીમાંથી આગળ આવ્યો.

“જો છોકરા!” મુંગલે સખત અવાજે કહ્યું, “મુગા રહેતાં આવડે છે?”

“અરે તેમાં બને કહેવું નહોં પડે” ભાવે જરાક દરીને કહ્યું.

“બને પછી મળજે.”

“હાજી જરૂર” ભાવે કહ્યું.

મુગ્ધ મહેતા મહારાજને ઉપર લઈ ગયા. મહારાજના દીલ પર ધુળ દતી ને તેમના પગ લથડતા દતા.

“મહારાજ!” જારોગાર રજવાસમાં જ્યોત્ષા ને નારી ધોઈ જમી લો.

“બીલું રાણ આવ્યું છે?”

“મીનગરેવી ને લાડીરાણી.”

“બધા ગામનેજ તેડતા આવ્યું હતું” રાતએ કચવાઈને કહ્યું. “પેટો કાકે ક્યાં ગયો?”

“ક્યાં ગયો નથી, તમે દમખાં સ્વસ્થ તો ચાલો.”

“પણ છે ક્યાં ?” રાજા છઠી ઘણા

“જ્યાંમદ દેશ” “મુંગલે જરાય મજા-
છાવી કહ્યું.” “અમારા આરીખા પંચમુ વત
છે, એ કરે તેને જરાયી મનન વિરમણ એ પુણ
કામે તે કામે તેને પણ પુણ લાગે. તમે કું
કહું છું તે તે દમણાં કરે પછી થઈ રહેશે.”

રાજાને જવાબ દેતાં “અન થયુ પણ કું
ચકિત નહોતી એટલે કુમા રજા રજાવાલમા
લીનારીના ઘાત વિરમણ મખવા જુનુ તે
તેમને જીવેલુ લાગુ, પણ ખીલે રસો ન
હોવાથી તેમણે
મુજબની સલાહ
રીઝારી.

* *
મહાર પડતાં
પડેમાં આપુ
વધવાળા માખલા
બદાર નીકળ્યું.
પુરવો ને કીમો
બેંગરની રાણી
સ્ત્રી યતી તેને
પુજવા કુંકે ને
કુચ લઈ બદાર
પડ્યાં. રસને સોજાની કું માતી નહોતી.
અને બધાં ભોગવાને તીરે રમવાન તરક
જતાં હતાં.

કુંકા ને કરજાતના અવાજ માણ રજા
ચોરસર અને પાણી રવારી માલી. આખા
મંમમાં “જય અમે, જય અમે”ની ચોગણ
ગાણ રહી.

સૂરોદય થતાં રાજમદપાથી રમવાની
આજો નીકળ્યા કાઠકી પર કુસાના દમમાં
બેંગરનું માયું કુમયું હતું અને આરે તરફ

જરીતો રજામાર મુકયો દનો રમવાનીઆમાં
કુંકી દેખાતા મહારાજાકેગજ જયમિંદ-
દેવ ને મદાઅમલ મુખલને લોકો ભેન-
ગ્યા

પાછળ સતી રાજક ‘જય અમે’ કુંકા-
ની આવી. તેની પાછળ રાજ્યમાતા ને રાણી
અને ખીજી સ્ત્રીઓ હતી.

સતી જ્યાં જતી ત્યાં હજારો માણસો
‘જય અમે’ ઉચ્ચરતા કુંકે ઉમળતા ને
કુચ નેતા, ‘સતી માતાને જય’ એ અવાજો

સમજાતા રજા-
એ ત કુંકેમાં
સ્ત્રી પુરવો સતી
વસે આરતા
માટામ કુંકરત
કુચમ કરતા ને
આરીવે પીવાય-
ના કરતા વધવાળુ
નો રાજ્યમાર્જ
મતીના પાં
સ્પર્શથી કચગમેલ
પુરવો વડે સોદાઈ
રજો.

રા કુંકેપાસાન મુનશી દેવ

રાજાધિરાજ

—૦૦—

પુરતક આકારે

ચેત મુંકે એકમે બહાર પડે

મુજાતના માલકોને ખાસ મીમતે

વધુ વિચાર મારે જુઓ

ગાલેરે ખુમરે

જયા રમવાનીઆઓ ભોગવાને તીરે
આખા. સૈનીઓ ચારે તરફ હિમા રજા, વચ્ચે
કાપુઓ ને સ્ત્રીઓ હિમી રહી જાણી
આખમાથી આસુ વધેવા લાગ્યાં.

ચિતા ખડકાં ગણ ને ધોમેથી, નિસ્તાલી
રાજક તેના પર ચડી. તેના મુખ પર
આનંદે ખડકાં રજો દનો. સાલણે તેને
લલાટે કુંકે કુંકી, પાસે ચીકલ મુકાં ને
રાનું માયું તેને આપ્યું.

મ અમા આરા રાને” કહી રજા

મહાશ્વેતા અને વૈસરી બંને છોકરાંના અજ્ઞાન મગજ પર પણ વાદળ છવાયું હતું. બંધાં તેમને લાગતાં પણ તેમને એન પડતું નહીં. ગંભીર બની રહેલો મણિભદ્ર રાંધેનો ને છોકરાં રાખેનો. નેનાની સ્ત્રી ગંગલી ધાંચણ બધું કામ કરતી. દેવો ટાટની ચોષ્ટા કરતો. અને નેરો કામમાં હોવાનું ડોળ કરતો.

એક દહાડો સવારે દેવો આંખડ મહેતાને ઘાટ પર બોલાવી લઇ ગયો. નીચે એક સૈનિક દશબાર બીજા સૈનિકને ગદ્ગદાંથી ઉતરવાના રસ્તા દેખાડતો હતો. આ જોઇ આંખડને ચિંતા થઇ.

“એ શું ચોષ્ટા મુકે છે?”

“એમજ લાગે છે” દેવાએ કહ્યું.

“કેમ રૈવાપાલને હમણાં પુરસદ મળે?”

“હતી પરવાર્ધા દશો” દેવાએ કચવાઇને કહ્યું, “બા ક્યાં છે?”

“પૂજા કરવા ગયાં છે, કેમ?”

“અનદાતા!” દેવાએ ધીમે અવાજે કહ્યું. “બાને, કીકાભાઇ ને કીકી બહેનને અહીંઆંથી મોકલી દેવાં જોઇએ.”

આત્રમટ અદિત ગયો. “કેમ?”

“દશ અગીઆર દહાડા થયા પણ હું ખબર નથી આવી, ભાઈ—” દેવાનો અવાજ તુચ્છો, “નહી આવવાના” તેણે ડોકું ધુણાવ્યું. “એ ગયા ત્યારે મારી જાપરી પર ધુવડ ગોલતું હતું.” જાણે બધી બીક ને પુછી આ અપશુકનથી મળતી હોય તેમ રોસાએ ઉમેર્યું.

“પણ આપણે અહીંઆં હજી દારો પુછી છે.”

“આઠ દહાડા પણ નહીં ચાલે.”

આંખડે આંખ ધાડી, “હે!”

“હા, આજથી અમે એક વખત ખાવાના છીએ.”

થોડીક વાર આંખડ મહેતા ધ્યાનથી જોઇ રહ્યા. સ્થિતિ ગંભીર થતી લાગી.

“ને આ જોયું—” દેવાએ ફરીથી નીચે ઉમેલા માણસોની હીજયાલ તરફ આત્રભટનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

આત્રમટે મુગે મોટે જોયા કહ્યું.

“બહાર નીકળવાનો રસ્તો બંધ થઇ જવાનો.”

“સારે?”

“બા ને છોકરાંઓને ગામમાં જઇ સંતાડી દો. આપણે ગદ્ગદાંથી રાખીશું.”

આંખડે થોડી વખત વિચાર કર્યો ને ડોકું ધુણાવ્યું. દેવો કહેતો હતો તે વાત બાળબી લાગી. “ઠીક! હું બાને કહી જોઇશ.”

તે ગયો. દેવો થોડી વાર જોઇ રહ્યો. ને બજાગો: “નહીં તો મારી જાપરી પર ધુવડ બેલે કેમ?”

આંખડ સાથી મદદદેવના મંદિર તરફ વળ્યો. આ વખતે હંમેશાં મંજરી પૂજા કરવા જતી હતી. આંખડે ત્યાં જઇ દેવને નમસ્કાર કર્યા ને મંદિરને ઓટલે બેઠો.

મંજરી પૂજા કરીને બહાર આવી. તે પહેલાં શ્વેત હતી, પણ અસારે ને શીક્ષી લાગતી હતી. તેના મુખ પર ચિંતા હતી.

“બા!”

“કેમ ભાઈ?” તેના જવાબમાં મુદ્ગતા હતી.

“આપણે ખાવાનું ખુટવા આંધું લાગે છે” આંખડે કહ્યું.

“મને મણિભદ્રે વાત કરી” મંજરીએ જવાબ દીધો. “શું દશ વંચળી ખબર નહીં પહેંચી હોય?”

“બા! આ તો અચાંતિના દિવસો છે.”

તનમનની મહેનત કરનારાં !

ઝંકુનું

તમે વાપર્યું

નમૂનેદાર ચાટણ

કે ?

કેસરી જીવન

સુશોભિત—સુવાસિત—સ્વાદિષ્ટ—પાષ્ટિક

રસાયનશ્યાલીનાં રમણ
આનંદાં માથે રમણિયુગ્મ જાન,
કેસર, કરતુરી અને બીજાની
પાચન તથા પોષક આપશે
મેળવી જનારેણું

તમે

માંમાં રો કે સાળાં હો
નજાનાં હો કે સગાનાં હો
નના હો કે માતા હો
સ્રી: હો કે પુત્ર હો
તમે જે હો તે

મહારસાયન

ઝંકુના કેસરી જીવનનો એક પોટ
આજેજ લઈ જાઓ: આજેજ મંગવી લ્યો:
તનમનની મહેનત આજેજ નૈયાર થવા માંડો

ઝંકુ : :
ફાર્માસ્યુટિકલ : :
વર્ક્સ, લી. : :

કારખાનું : એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબાઈ ૧૩
મુખ્ય દુકાન : કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ ૨

કેસરી જીવન-રત્ન ૧ ના રૂ. ૫, રત્ન ૨ ના રૂ. ૨૫, ૩ ના રૂ. ૫૫

કેસરી જીવનનું માહિતી પત્ર તથા આંકુવેદિક દવાઓનું સૂચીપત્ર તાકીદે મંગાવો

મુક્તિપૂર્વે સ્ત્રિયે ચ વિન્દતામઘ્નાંસિતામ્ ।

ટોળવર્ગે. ૨૭-૫૨ ॥)

હાન્યોનિ સ્ત્રીને મેળનાર દુષ્ટ પુરુષની જે ગાતે થાય, તે મારી થતો.

આમાં અને બીજાં દૃષ્ટાંતોથી એટલું ચોક્કસ સમજાય છે કે વેદના સમયમાં વિધવા-વિવાહને માટે પ્રતિબંધ નહોતો. મદ્રાસ-રાજના અને મનુના સમયના અંતમાં વિધવા-વિવાહ તરફ અણગમો જન્મ્યો થયો હતો, અને વળી પરાચરના સમયમાં વિધવા-વિવાહની હીમાયત કરવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી મુસલમાનો આવ્યા. એટલે સમાજમાં પ્રાત્યધેા વધ્યા, અને પછી તો વધારા-વિવાહ સદને માટે બંધ થઈ ગયો. દસઢી રાતમાં દલુ વિધવા-વિવાહ ચાલુ છે, જેને માટે 'નાનક કરવું' એ એ રહ જાયો વપાય છે. પણ જ્યાં તેવા પ્રચાર છે ત્યાં પણ આ વ્યવહાર નિરેધ ગણાયો છે.

વિધવા-વિવાહનું આટલું સાંજુ વિવેચન કરવાની જગર એટલાજ માટે હતી કે નિયોગ પદ્ધતિ વિધવા-વિવાહ કરતાં જુદા સ્વરૂપમાં હોય, તેના ઉદ્દેશ પવિત્ર, અને ધાર્મિક છે.

ઉપરછલ્લી દાષ્ટ્યે નિયોગના પ્રશ્નો વિચાર કરનારને વ્યભિચાર અને નિયોગમાં ભેદ નહીં જણાય. આ બંને વચ્ચે ભાવમાં તેમજ વ્યવહારમાં ઘણું ફેર છે. વ્યવનિચારમાં ઓપુરુષનો ઉદ્દેશ કામ સંતાપ છે, પણ નિયોગમાં સંતાન પ્રાપ્તિ એજ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ ઉદ્દેશ સાધ્ય કરવા જતાં જાણે કે અગત્યે કાનસંતોષનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયોએ દશે, પણ તે જાણી તો છેજ. વ્યભિચારમાં સ્ત્રી ગમે તે પુરુષને ચોતાનો કાંત ગણી શકે છે, પણ નિયોગમાં કાંત ગણવાનો પ્રશ્નજ રહેતો નથી; એમાં તો પતિના કુળમાંથી કોઈ પણ યોગ્ય પુરુષનું સ્ત્રેવન કરવાનું સૂચવવામાં આવેલું છે, જે કે

પાંડુ રાજાએ કુંતીને કહ્યું હતું કે હવેન પુત્ર મેળવવાને પતિનું પાંચથી કોઈ પણ યોગ્ય ન મળે તો હવેન જનનિના પુરુષથી પુત્ર મેળવવો. વ્યભિચારમાં પતિનો તેમજ પતિ પક્ષનાં મનુષ્યોનો-અરે આખા સમાજનો-વિશ્વાસ થાય છે. જ્યારે નિયોગમાં પતિ કે પતિપક્ષની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં આવે છે. વિચર-વીરના મનુષ્ય પછી તેની માતી આજ્ઞાથીજ અનિષ્ટા તેમજ અંબાળીકાએ આસ પાસેથી નિયોગ પદ્ધતિથી પુત્રો મેળવ્યા હતા પાંડુની આજ્ઞાનુસાર કુંતીએ નિયોગ આદર્યો હતો. વ્યભિચારમાં સમય કે રિશ્તિની મર્યાદા હોતી નથી, પણ નિયોગમાં વધારેમાં વધારે દસ સંતાન સુધીનીજ મર્યાદા હોય છે. વ્યભિચાર પ્રચલ્ન રીતે થતો હોવાથી વિધવાઓના પ્રસંગોમાં મલકાવ્યા થવાનો પ્રથમ વારવાર પ્રાપ્ત થાય છે; નિયોગમાં સંતાન પ્રાપ્ત એ ઉદ્દેશ હોવાથી આવી મલકાવ્યા થવાનો લેશ પણ સંભવ હોતો નથી. નિયોગ વ્યભિચાર નથી, પણ વ્યભિચાર કરતાં પવિત્રતર હેતુ અને ઉચ્ચતર ઉદ્દેશથીજ નિયોગની યોજના કરવામાં આવી હતી.

દાસના સમયમાં વિધવાઓનાં પુનર્લભનો પ્રથમ સમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો છે તેથી દાસની સમાજને પુનર્લભ કે નિયોગ એ બેમાંથી કયું વધારે અનુકુળ પડે, તે વિચારવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. પ્રથમ તો પુનર્લભ અને નિયોગ એ બેના મુખ્ય સિદ્ધાંતો વિચારીએ:-

પતિના મરણ પછીથીજ પુનર્લભનો પ્રથમ ઉદ્દેશ છે, અને કદાચ સંતાનપ્રાપ્તિ એજ ઉદ્દેશ મુખ્ય રહેતો નથી, પણ વાસનાર્થક એ ઉદ્દેશ મુખ્ય જણાય છે. જે તેમ ન હોય, તો ઊંડાંને ઘેર ઊંડારાં થાય તેવી રિધતિ હોવા છતાં ચાલીસ પચાસ વર્ષે પુરુષો પુનર્લભ

નવું સહિત્ય

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૪૪ થી]

વિદ્વાનોમાં કેક ચર્ચસ્પતિ વિષય થઈ પડ્યો છે તેને માટે પણ સરિક અને સફળ ભાષાનરકાર થવાના ઉમેદવારને આંગણી રસપ્રિય નથી આવશે. બધાં ભાષાનરકારો દોષા છતાં આપણા સાદિત્યમાં હજીએ આદર્શ પ્રકારની કૃતિ આ માટે પુરા વકસ છે. નેત્રાગ્રિ પ્રતિભાતાળા નેત્રગ્રા શકિતને આદર્શ ધેરણો રચીનાર હવે તો નાનકડા નર્દોગ લાગે. આતા કૃતિઓના ઉમેદવારોએ હુલ્લુ નર્દોગોએ કે રણુ ઇલાની ભાષાના કરવાની કૃતિઓના કે ગ્રંથોરીલાય વાગ્ગિની કૃતિઓના દિરસો ફરી આવે એવો સંભવ ગણા નથી મહિત્તાત્તનાં ઉચી પ્રતિનાં છતાં અનિત્યસંધી દૂગિત થ લાંબાગતરો । દોષ દવે ક્ષમ્ય ગણા એન નથી. ગુજરાતી કૃત્યન રતી નવન રચીમાના આ ર સમગતત્તથી આણી શકે તે ગદ્યમાંએ પદ્યમત્તભાષાનરકાર કાં આપણા નાદર । અભિરુદ્ધ કાં શરીરું રેશવત્તાત્તનાનું ભાષાનરકારનિઆનું આદર્શ ધેરણુ આ પણા નથી ભાષાનરકારો ધણુએક અંગ રતીગર જેટલું એને દૃષ્ટીએ છીએ.

FURTHER Milestones in Gujarati Literature (ગુજરાતી ભાષા । વિશેષ માર્ગજનાના) દેખક: રા. રા. કૃષ્ણભાલ મોદ લાલ નેરી. પ્રકાશક: એન. એ. ત્રિપાઠીની કંપની, કુઆઇ. મુદ્રય ર. ૪-૦-૦.

કુલવાડીમાં । મતગમન કુલોનો કોઇ રસીઓ બનર થયા-ચિ સુમધ લેતો ગય અને સુમધના મીઠા માણમાં તાને ચરી વિનોદપૂર્વક ગુજરાત કરતો ગય ત્યારે તે

સાંભળવાને આપણે રસપૂર્વક ક્રેટલા બધા ઉચ્ચ બનીએ છીએ । ગુજરાતની પ્રેરક સુમધ અને એ સુમધા ઉરાડનાર કુલોનું ત્યારે આ પછે 'નવું' મનન કન્યા મડી જઈએ છીએ । ગુજરાતી પ્રાચીન આં. અંગ્રેજી । સાદિત્ય ની કુલવાડીમાંથી મ વોગી સંધિક બનરતી પેટે રા. કૃષ્ણભાલ આ પ્રેમ પૂર્વક સુમધ લીધી છે અને તે પરિણામે એ લે સવન ૧૯૯૦ થાં Milestones in Gujarati Literature આં દમણાં આ Further Milestones in Gujarati Literature એ એ નાનકડાં છતાં અકિષાંગી અને સુંદર પુસ્તકો પ્રકાશ કર્યાં છે. આ પણા સાદિત્ય પ્રતિની એ તી પ્રેમમાં બલિત આં રિકાનું આ પણું કે અંગર પરિણામ નથી એમની સવ સાદિત્યોપામન નાં રૂપ તાં કે 'ગુજરાતી' ની રેટરીઃ ઐતેહાસિક નવકથાં આંથી બકિનગામુના આંગણી 'શ્રીકૃષ્ણ'ના ભાષાનરકારો, 'દયરામ અને દારી'નાં અને આજી ધણીએક માંથી પણ ૬૬ ગ્રંથોની પ્રતિક્રિયા આ આદર પામેતી એમની નાનીમોટી વિવિધ મદિત્ય નિમાયી ગુજરાત આનણું નથી વિશેષ કરી । આ એ પુતનામાં સમાગેલી આપણા સાદિત્યની ગભીર અમાયોગતા માટે આ પણા સાદિત્યરેટકો રા. ગ્રંથોરી ન લાંગો વનન અંગ્રેજી રા. એમતા અને રા. દોમત્રલ અંગ્રેજીઆના આ દિશાના આવા આરંભ છતાં માર્ગપરેસક પ્રતો પુરી પ્રશંસને પાવ છે એ વન નિર્વિવદન છે.

અગ્રેજ વાચનાની બરોળા આસમને આપણા સાદિત્યની સમૃદ્ધિન દિશ્વરન કરાવતું એ દિશ્વર આ પુતનો પહેલાં અગ્રેજમાં લખાં છે. તે કે પ્રથમ પુતકનું સમણાં ગુજરાતી થત મડું છે છતાં આપણી

યદ્યપિ શક્યો નથી. સાહિત્યકારના ઉદ્દેશ્ય
આદર્શોને હૃદયના વિશેષ અને સાચા રણકા-
થી યુગનાર અને મુશીબો જ્યાં એકલ
વીરની અગત્યથી તેમને યુગરાતી સાહિ-
ત્યમાં ઉદ્દેશ્ય સંકાર કરનાર નર્મદની
કૃતિઓ કરતાં દક્ષપતરામની સાદી અને પ્રાપ્ત
ધોરણની સાહિત્યકૃતિઓ કે લી બધી ઉતરતી
છે એ પુરું બતાવવું જોઈતું હતું.

અ.ગળ જતાં રા. કૃષ્ણલાલભાઈ કલાપીના
કવિજીવનનો રસપરિચય યથાચિત્તાથી નથી
કરાવી શક્યા. સમગ્ર વ્યક્તિત્વ સાથે કાવ્ય-
તાની એકતાનતાને રસરૂપ કરનાર એ કવિની
કવિતા આપણા સાહિત્યમાં એક દક્ષિણ આદ્યમ-
ળા કવિજીવનનું વ્યક્તિત્વ રહેલી હોય કહી
લાગણીઓનું એવું તો સરસ અને ચિરંજીવી
ચિત્ર ઉભું કરે છે કે આપણા સાહિત્યકલક
ઉપરથી એ કદી વિશ્રમ થાય એવું લાગતું
નથી. અકાળે વૃદ્ધ અને વ્યવહારકુશલના
વાની નાખતા અનુભવોથી ખદખદ ઉડળી રહેલી
એ અનુપમ કાવ્યમૂર્તિને યુગરાતના હૃદય
અને વિકાસના એક કાલના આલંબનરૂપ
વ્યક્તિવિકાસ સિદ્ધ કરનાર એ કવિને ઘણું
થયે સદિઓના જેવા નગરોળ અને નિષ્કુર
યદ્યપિ ગમ્મલા આપણા વ્યવહાર અને તેના
અનુભવોના પ્રદેશોમાંથી બહિષ્કૃત કરવાની
બેદરકારી યુગરાતના સાહિત્યનો દત્તિદાસકાર
એની વ્યવહાર કુશલતામાંથી તો નહીં જન્મી.
વ્યવહાર અને અનુભવને નામે અજ્ઞાન માનેલી
દુનીયાને અધારી બધાવવાના મિથ્યાચારના
અસંખ્ય સંયોજિત ઢાંકણોએ કરતાં
ગંજાના નિર્મલ નીરની પારદર્શકતા દર્શવનારું
હૃદય આપણા કંઠેવાતા વ્યવહારને કેટલી

હૃદય કોટિએ મુખના વિશેષ સામર્થ્ય ધરાવી
શકે છે એ કલાપીના કવિજીવનના સાંત
અભ્યાસ થયાથી પુરવાર થશે. કલાપી વસંત
માસિકમાં એક વખતે, પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેલી
પંકિતભાઈ * કમ્પનાનુસાર એક હૃદય કોટિના
કવિહૃદયના ધારક આ દાતા હતા એમની
કવિતા દક્ષપતરાની શાળાની વ્યવહારની
કદી સફાઈ વગરની નર્મદના વર્ણનની
પહેલી રે-નાં રાણાં પાણીની અસરતા
વગરની કે સંકૃત અજેજની મિથ જાણ-
ઓનાં પ્રતિબિંબ ઝીંજનાર ગોવર્ધનયુગના
આપણા બીજા કવિવરોની નિર્મલ
સરિતા જેવી કવિતાથી લિંગ હોઈ સ્વતંત્ર
અને સમર્થ રીતે એનું વ્યક્તિત્વ વ્યક્ત
કરી ચિરંજીવી બની ગયું છે.

આજ ગોવર્ધનયુગના એક બીજા લેખક-
એ યુગની રિમૂર્તિમાંના એક મહિમાવા
દિવેદીના એક સાહિત્યકાર તરીકેના જે
અભિપ્રાયો આ પુરતકમાં આપવામાં આવ્યા
છે-એમના તત્વમાન વીરોના અને એકદરે
એક સાહિત્યકાર વીરોના-તેમની સાથે પશુ
વધુ મનો ભાગવા નહીં જ તૈયાર થાય. આચાર્ય
આનંદચંદ્રભાઈએ સમર્થ લેખક, વીરો એક
તત્વમાની તરીકે, તેમ નરસિંહગવલાલએ કે
બીજાઓએ એક સાહિત્યકાર તરીકે દર્શવેલા
વજનદાર અભિપ્રાયો રા. કૃષ્ણલાલભાઈની
આ કૃતિને અસર નથી કરી શકતા એ જરૂર
વિસ્મયકારક ખરું. રા. કૃષ્ણલાલભાઈનામાં
વર્ણનો એક જાતનું એકધારું દર્શિષિંદુ ૨૬ થઈ
મધુ લાગે છે. એને લીધે એ જગારે
જગારે દયારામ, નમદ, મહિલાન કે કલાપીને
અવલોકે છે તારે એમાં દરજીએ એટલું
આદાર્ય જાણે અગણે એ અધુરું દર્શવે છે.

* “કદુ” કે ના કદુ ? તોએ કદુ થાં ;

“કદુ” ના કદુ ? તોએ કદુ થાં ;

રા. નાનાલાલ કવિની એવનામિક કવિતાને માટે પણ—જ્યારે અગ્રેષ્ઠ વાયવ્યની વિચાર કુશળતા આ પુનઃ મેહલાય છે ત્યારે—૧૪ રિતાર કરેલા આગે નથી એમની પ્રાતઃકામી તરંગીકરી રેટરીક કવિતાએની સચીત્રમ દલક નવાઈને જ્યારે આપણાં આગાંબા બની નુકે છે ત્યારે આપણા ડાચ સાદિલયા જે નીચી આલ્યા પ્રવેશો છે એની બાજુ છાપ અગ્રેષ્ઠ રચોડ આગળ તકુષ કરેલા પેશ દર્શી 'જ્યા જ્યા' માટે જે તા વિનાશી કટલાના આગ છે પણ કવિની કવિતા વીગ એના પ્રમદ ધમેલા નીચી અત્યેલાસક કાલસોદયે જ્યારે વિશેષ જલુ કગરો જરેતરી હતી. સતત ૧૯૮૧ ના શરૂ થતા વર્ષમાં પુનઃ જદાર પડે છે છતાં જાનજામાં એમાં નાપણા સાદિલયા બધીએક ઉત્તમ કૃતિઓ નજર જદાર પણ રહી જવા પામી છે. એકાદ ને નામ જસ થશે રા. સામર જેવા કવિ કે રા. મોહનલાલ દવે જેવા લેખકની કૃતિઓ વીગે જરાએ હિલેજ નથી. રા. મુનશીના જે નાટકો પુરંદરપરાજય અને અવિષકા આદ્યા વીગે પણ એમનો અભિલાષ જાણી નથી છતાં પાસી સાદિલ વીગે, મુગતમાન સાદિલ વીગે

રા. જુહાલાલભાઈએ વિચતાર અને મહાનુ જનિથી કહેવાનું જાણી નથી રાખ્યું. આપણા જલસાદિલયા શબ્દશુદ્ધિ રસોવની એમની ફારસી જાણવી દિદનાનો આપણને અમદ્ય જામ મલક વચર નથી રલો

એ. દે ન જુહાલાલભાઈના આ પુનઃકે. થી અમે મુગ વા છીએ, મુગતાની સાદિલયા જુગી નવી સામગી અનુષંગિક અને અનુચિત વિચિત્ર છે અશમ રોદધમ શીરાય આ સામગીને એકી કરી એમાં વિચતાર તારત્યી કરી એની રા. ને મહોર દિદિએ મુગના કરી એ કાચ સરેલુ આ શબ્દ નથી રા જુહાલાલભાઈએ એ વિષટ કાચ તરખાયાથી પાર કિનારું છે અને એને માટે અમે એમને જાન કરણથી પુન અજનલ આપી એમની કૃતિને પ્રેમ પુરંક સહાર કરી એમની આપી આવી અનેક સેવાઓની સજનગાની હજી રાખીએ છીએ આપણા સાદિલયા એક અંગે ફારસી અસંગે અને સાદિલે વિચામ્યુ છે. એ અમની યથાર્થ મીમાંલા કરવાનું કાચ એમના જેવાના દાયે યાચ એટલી હજી એમના તરફથી અમે રાખીશું નો ને વધારે પડની નદી લેખાય

માં આવી છે. નર્મદના વખતથી ડહોળાતા અને વિવિધ આગળતાનું ચિત્ર ખડું કરતા આપણી ભાષા અને સાહિત્યના આ મહત્વના અંગને વિરુદ્ધ કરતા આ પ્રશ્નનો ઉકેલ સંસ્કૃત થવાનું જોઈએ એમ અમારું મનનું છે; અને તેથીજ સંસ્કૃત જે વર્ષ પર સરળતાના ધોરણથીજ તેનો ઉકેલ સાધવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. સંજ્ઞા શીરાય બીજું યોગ્ય અમે લાગ્યે માનીએ છીએ. ઉચ્ચાર શુદ્ધિને અનુરૂપજ જોડણી નક્કી કરવામાં આપણને વર્ષોના નિર્વહ અનુભવોનો સહા-ત્કાર પુરેપુરો થયો છે. ગુજરાતના વિવિધ લૌગિકલ વિભાગોમાં વસતા શિષ્ટ ગુજરાતીઓમાં કોના ઉચ્ચાર શુદ્ધ અને કોના અશુદ્ધ એનો નિર્ણય કરતાં દમણાં નજીકના જાવણમાં તો તેજ પ્રમાણે શબ્દોનાં મૂલ્ય શોધી તેના પર જોડણી રચવાનો પાર આવે

એમ હોમનું નથી. પ્રયત્ન જેટલો કઠણ છે તેટલોજ અશક્ય છે. આશા છે કે અમદવાદમાં જોડણી સરળ કરવાનો પ્રયત્ન કરનારો સરળતાનું ધોરણ વાંચી ઉચ્ચાર શુદ્ધ કે શસ્ત્રીયતાના ગુંચાડમાં માત્ર એકે નવી ને અમી પદ્ધતિ સર્જવામાંજ મફલતા ન માને. પાઠ્ય પુસ્તકો, પત્રો, વ્યવહાર જીવન અને વિદ્યતા—એ બધાને સચિત્ર ને સરસ પડે એવી પદ્ધતિ શોધવા. કઠણ કામમાં ઘણા જુના સિદ્ધાંતોનો ભોગ બલે આપવો નરે. પણ અચારે તો હોય પાઠ્ય પુસ્તકોએ સહેલી ગણેલી જોડણીથી પણ સરળ જોડણી નક્કી કરવી જોઈએ, સંસ્કૃતનો પ્રયત્ન એમ દિશામાં દનો; અને અમને તો આશા છે કે આ પ્રશ્નનું નિર્ણયનું જો યોગ્ય દૃષ્ટિ મિલ્લેથી થાય તો અંથી પણ સરળ પદ્ધતિ પ્રચલિત કરી શકાય.

સ્વીકાર

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી]

ગુજરાતી વાક્યમયે ચરણે ધ્યુ' છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં સામાન્ય રીતે સમાજસભ્યને લગતી ચર્ચા છે પરંતુ તે ચર્ચા રાષ્ટ્રદૃષ્ટિએ ધણીજ ઉપકારક અને ગૌરવ યુક્ત છે. હિંદુવાસની દૃષ્ટિએ તેની પર્યાપ્ત આપણને આપણાથી દાવમાં થતી જુલોની પરંપરામાંથી અનેક રીતે બચાવે તેમ પણ છે.

પ્રાચીન હિંદુસ્થાનમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય: અનુવાદક: ચંપકલાલ લાલભાઈ મહેતા, પ્રકાશક: એમ. સી. કોહારી, વડોદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૧-૦.

જો સવાઈ સાહિત્યમાલાના ૬૧ મા પુષ્પ વરીષ્ટ પ્રસિદ્ધિ પામતું સુવ ટો. મુકરજી પ્રસ્તુત પુસ્તક પુનઃ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાના આ ગુપ્તમાં આપણા પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી હવિત અવતરણે સદિન પુરાતન અને રાજનીતિના વિવર્ણોએને યજ્ઞ અન્નમં જણાયા વિના નહીં રહે.

બંસરી (ત્રૈમાસિક) પુસ્તક બીજું અંક પહેલો. તંત્રીગ્રંથ: રા. આપલલ ગામી અને રા. આપાભાઈ પટેલ. પ્રકાશક: ભુલભાઈ પુત્તભાઈ, એસ. વાર્ધિક લવાજમ: રૂ. ૧-૪-૦

સાચકો સ્થાપકથી નીજગતા આ ત્રૈમાસિકને મુરખ અને સરસ હિંપાસની અંક જોઈ અમે તંત્રીએને તેમની નિઃસ્વાર્થ સેવા વતિ માટે અભિનંદન આપીએ છીએ, લેખન કલાની દૃષ્ટિએ આવાં સફલ માસિકોને અમે હતાદપૂર્વક વધારી લઈએ છીએ અને આવાં માસિકોની વસંતેલીએ વધે, ફાલે અને ફુલે એમ અમે ઈચ્છીએ છીએ.

[વધુ આવતા અંકોમાં.]

સુજાત

પુસ્તક ૧]

પૌષ ૧૯૮૧

[અંક ૪

ગુજરાતે સમારો નવો કુદ આરંભ્યો છે તેની સમૃદ્ધિની મહત્વાકાંક્ષા ત્થી વર્ષ છે તે સાબરીબાણી સમૃદ્ધ જન્મુ છે.

એના પુરુષવર્તમાં ત્યાજ છે, વસતી છે, વૈદ્ય વ્યાવસાયિકતા ને ઉચી અભિલાષા છે એમાં અવસ્થાસાક્ષિ છે ને સ્વાસ્થ્યવર્ધન છે, મુલકીયત્વ છે અને નિયમતા છે; જાનના શીલતા છે અને સેવાપ્રતિભા ધીમ છે, અને અગત્ય તપ્પા માનવતા વિચારવતી દેશ છે

એના સીતમા કુવની સુકપાસતા છે, ને જ્ઞા સતીની જાનતા છે એમા રચિતા છે, ને સરસ રતિ છે, અવગતતા છે. ને જ્ઞા વ્યાવસાયિક કૃદિ સતેજ છે, પર્મા પતા નથી, જ્ઞા અદ્યુત્તમની શક્તિ છે, એમાં પુરુષના સમાન સ્વભાવ દેસ છે, જ્ઞા પુરુષને પડમેજ જ્ઞા સ્વેચ્છા સ્વપણ છે, નવાનવા જ્ઞાસી છે, જ્ઞા કુ મા સદન ગ્રવતી હાંમત છે અને પુરુષ ને સાંચિમાં વિશુદ્ધ પ્રેમની જ્ઞાતા જ્ઞાતા આદી છે

સામેજાતમા નવપુગલુ જીવન પ્રસારી રહ્યું છે—ધીરેક નવા સમારો સમાર માવ છે.

નવજન્મવરે જ્ઞા જ્ઞા ને અવિનશ્વર ગુજરાતના જામે અને છે, અને જ્ઞા અવજન્મની એકતાનતા પરથીજ આત્મા પરમાવ છે તેમ ગુજરાતી સમૃદ્ધિના પ્રવાસી આત્માની સતી દે છે કાર્તવીર્ય ને પરશુરામની આ અર્પિત સમૃદ્ધિને વિશ્વ અજ સદ્ જ્ઞા છે; અને આર્ચવતી સનાતન ધર્મના મહત્વાકાંક્ષા ને વીરતા, સ્વમાન ને સ્વાધ્યય, કૃદિ, સ્વાત્ત્વ ને અવસ્થા, તપ, શક્તિ ને સ્વયમ, વિનયકિ ને સ્વયંજ્ઞા, સ્વયંજ્ઞાની સર્વાં મસેરા, અને ધીમ-નિર્મલ ને નિરકલ-આ પુરુષના નવ-આર્ચકર્તની પેશ્વણી રો વિશ્વામાં પ્રસારી

— ગુજરાત-અંક સાંસ્કારિક અધિકારી

ગુજરાત]

દેવી વડોવવાની તૈયારી કરતી હતી.

[પૃષ્ઠ ૧૯૮૧]

જાહેર માધ્યમ

(હિસ્તરસાગર ત્રિ અ. અ. નં. ૨૭)

— ૧ —

સંખ્યા

અમદાવાદ ખુલાસા તાલુકાની શાહ
સંખ્યા, સાદિલસંસદ

— ૨ —

નિવસાર

૨૧ શિવરાત્ર સંજીવ,

અ. નં. ૫

મુખ્ય યાત્રો

— ૩ —

પૂરપૂર

અમદાવાદ ગેટ... .. અમદાવાદમાં ગેટના મુખાબત એક ગરીબીદાસના ગણાવ થયેલા
વિપુલ મનાદા
નરોત્તમદાસ ... .. અમદાવાદ ગેટનો બાબા, મંદુગીનો વર
સારાજી... .. અમદાવાદ ગેટનો નદન પુરોષીઅન થઈ ગયેલો પુત્ર
મોહનદાસ ... .. નરોત્તમદાસનો બાલમિત્ર
જીવરાજ ... .. અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ, નરોત્તમનો સહબાસી
સરદાર હીરાસિંહ ... .. પંજાબનો એક અગ્રેજ તાલુકદાર
શીવાય નાનાવાલ ઉપિ, રજીંદાસ ઠાંગોર. સી. એફ. એફ. મોહનદાસ માધી,
અમદાવાદ બેંચીઓ

શ્રીવર્ગ

માયાવતી... .. અમદાવાદગેટની બહેન-અનિકલાવેલી બામિની
મધુરી ... .. અમદાવાદગેટની મોગી દોકરી, નરોત્તમની પત્ની.
પુષ્પા ... .. તેની નાની બહેન
નોંધ, આગર સ્થાદિ.

આગલા પ્રવેશોનો ટુંક સાર

ગાંધીજીએ રોક અંગલાસના બંગલામાં અનુભવીઓ પ્રેક્ષકોને ગાંધીજી, ટાગોર અને કવિ નાનાલાલની પ્રતિભાઓ સંબંધે વિષત જણાવી રહ્યા છે. તેટલામાં સેઠને પુત્ર સારાભાઈ ને પહીસમાં ઝવેરીની પેઢીમાં મેનેજર તરીકે કામ કરે છે તે આવી પહેાંચે છે. અને પોતાની નાની બહેન પુષ્પા સાથે વાતો કરી પિતાની પોતાના તરફ ફેવી વૃત્તિ છે તે જણાવવા પ્રયાસ કરે છે, અને મધુરી અને નરોત્તમના જીવનકલહની વસ્તુચીત કરી પછી પોતાની મહત્તાનાં બધાં કુંગી, ગુપ્ત રહેવા ત્યાંથી ચાલ્યા જાય છે. અંગલાસ પુષ્પા સાથે પ્રેક્ષકોના પોતાના તરફના સ્તારા નરસા વિચારે મઠિ વાતચિત કરે છે ત્યાં પ્રેક્ષકોથી કંટાળેલી માયાવતી ખીજવાએલી આવે છે. વચમાં પ્રેક્ષકો આવતાં પુષ્પા ગભરાઈને ચાલી જાય છે, અને પાછળથી નરોત્તમ પણ હથેરાઈને આવે છે અને માયાવતી અને નરોત્તમ બંને અંગલાસ સાથે પ્રદર્શનથી થતા પ્રેક્ષકોના કંટાળા બાબત રસબરી ચર્ચા કરે છે; છતાં અંગલાસ પોતાની હદારતનો રોજ છાડતો નથી, એટલામાં જીવરાજ વૈષ આવે છે. જીવરાજની રૂબરૂમાં નરોત્તમ અંગલાસ તથા માયાવતીની પ્રભુસિંઓને પ્રબળ રીતે દાંબિલ કરે છે અને જીવરાજ સહિત ચાલ્યા જાય છે. એટલામાં ગાંધીજી તથા રવિબાલુનો વિરોધી હીરાસિંહ આવતાં તેમની વચ્ચે કેટલોક વાદવિવાદ થતાં અંતે તે ખીજાઈને ચાલ્યા જાય છે. પુષ્પા ને મધુરી દાસ્ય-વિનોદ કરતાં હોય છે ત્યાં નરોત્તમ આવે છે. પુષ્પા જાય છે અને નરોત્તમ મધુરીને પરસ્પરની પ્રભુપ્રમંથિ દંડ કરવા સમજાવે છે, પણ વિચારની વિરુદ્ધતા પડતાં મધુરી નરોત્તમને તિરસ્કારી પુષ્પા સાથે ફરવા ચાલી જાય છે, એટલામાં નરોત્તમનો જુનો મિત્ર મોહન વિરોધી ચાત્રા કરતો આત્મ તેને મળે છે અને વાતચીતમાં નરોત્તમ તેને પોતાના જીવનની વાત કહેવા મઠે છે. તેમાં મધુરી તથા ટાગોર સંબંધી ટેકરીક વાતચિત ચાલે છે એટલામાં ટાગોરનો પત્ર તથા ફેટા આવતાં નરોત્તમ ખીજાય છે. ઉવટે મોહનની ખુબીથી બંને મધુરીને વશ કરવાની મામિક પેરવી રચે છે. અંગલાસ સહકુટુંબ બહારથી ફરીને આવે છે. અને ટોંગ કરી સુઝ ગમેથી નરોત્તમ અજણ મરદી બેઠો થાય છે. તે અરસામાં ટાગોરજી મોહનની અચાનક પધરામણી થાય છે. ટાગોર-મોહન—ની આર્થ અને આંગ્રેજીમિતિ પદ્ધતિએ આગતારવામતા રાક થાય છે. નરોત્તમ પણ તેમાં ભાગ લે છે. જમણ પહેલાં નરોત્તમ અને ટાગોર-મોહન-પોતાના દિસ્સાને કેમ પાર પાડે તે સંબંધે ચર્ચા કરે છે ત્યાં પુષ્પા આવી નરોત્તમને આરોગ્ય ભુરનમાં કે રહી જતી ખામીઓ શોધવાનું કહે છે. નરોત્તમ તે જોવા જાય છે. પુષ્પા અને ટાગોર-મોહન-એકલાં પડતાં સૌંદર્ય કેને કહેડું, કેમ પારખડું વગેરે વાતચીત ચાલે છે. તેમાં પુષ્પાનાં ફેણ-માયાવતી આવે છે અને પુષ્પા જોજનખંડમાં જાય છે. ટાગોર—મોહન—, માયાવતી અને નરોત્તમ વગેરે વચ્ચે સૌંદર્ય નીચે વધુ ચર્ચા ચાલે છે. શોધવામાં સર્વે જોજનખંડમાં જમતા બેસે છે. જમતાં જમતાં હાલિત કળા હપર ચર્ચા ચાલે છે. જમણ પુરું કરી સર્વે આરામજીમાં મુખવાસ લેવા બેસે છે. અહીં અસહકાર, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને પંચવિધ બહિષ્કારને લગતી સામાન્ય ચર્ચા ચાલે છે. અંગલાસ રોક વાદવિવાદમાં નહીં પહેાંચી રાકવાથી કંટાળી બાગમાં ફરવા જાય છે. શોધી વારે સંગીતનો જલસો રાક થાય છે.

(દરે આગળ વાંચો)

માયાવતી

[મુંજારો કરતું મૌન તોડવા પ્રયત્ન કરે છે] આ ગીત તો આજે સાંજે, છતાં અપરિચિત નથી લાગતું. કોનું છે, નરોત્તમભાઈ?

મોહન

નરોત્તમભાઈનું પોતાનું! શીઘ્ર કાવ્ય.

નરોત્તમ

નાજ, એ જગત આખાનું હૃદયમાન છે.

આત્મકરિના કાનથી અઘાપિ ફેરેર મનોવચ્ચા
આધુજ રહી છે, અને તેને બેળે ફેરેર સંભગાય
છે કે યા ચિત્તયામિ મન મયિ મદ વિરક્તા ।
[નિઃશ્વાસ નાખે છે]

મોહન

પિયમા જો સદા જે બેઠએ તે તેને
નવર તેજ કણે મળે તો પડી જીવનમા કે
નવીનતા ન રહે, અભિગ્રાવ ન રહે

માયાવતી

પણ મને તો એમા કે કામ્યમધુર
સાગર નદી-તલકે નરોત્તમમાઝમે આડુ એટલું
સદરે કે તે વેળા તો બહુજ મધુર સાચું
હતું.

નરોત્તમ

સુખી જનેતે કુખી જનેતા કુખમા
માધુર્ય કેમ સામે ? એમને તો આરા તે
અવધમાનજાજ સામે. Laugh and the
world will laugh with you, weep
and you weep alone.

પુષ્પા

[આ આશુધારી વિડખના નીડળી નરોત્તમ
પર અરે ક્યા બહુજ આરે છે, પણ આ
પ્રમએ એ વાન વધારવામા હો સાર] એ
ગીનમાં કામ્યમાધુર્ય ન જળાધું, તો ફેલખા ।
તમે કે નમુને બતાવોને નરોત્તમમાઝમે તો
પોતાનું દારિદ્ર્ય છુપાવતા અવિચિત દીકુસાળી
માં કવિતા કરી પણ તમે તો કે ગુર્જર
મિરાનું ઝેરન કવિરાજને બતાવો.

માયાવતી

[હ્રદય સંગુટ] હું કે નરોત્તમમાઝ જેવી
શીઘ્ર કવિ નથી અને તો તમે તો કુદ્દત્ત
કરો તો આપણા ગુર્જર કવિવરનું કે કદું

કેમજે દુરજન ક્યાં વિના, માયાવતી સિવાર
સદ તે પર સાથ ફેરેર બ બલવચનો દોષ કરે છે
આખરે આવ છે

“હું તો એમણું બની છું મારા વાલમની,
વાલમની, પ્રેમ આલમની” ઇત્યાદિ

પહેલીજ સીંગેર કંપાર પતા નરોત્તમ
બીચમાધી બીડીની વેળા કાઢે છે અને બહુ બીડી
કરી સમગ્રવા સામે છે અને પણ બળે તેજ
સામે સમતાત સુર યાદ આવ્યું હોય કે કોબાની
કાળીમા મુજવાન કાડુ અવરિત બહુજ તેમ બીડી
પીતા મદેજ નતો હોય તેમ બાળમાં બપ છે
માયાવતી આવ છે

મોહન

એ શાનું ?

માયાવતી

એ બમારા ગુજર કરીધર નાનાકાવના
કામ્યમાધી છે

મોહન

શિરોકે, એમા સમ્બાવિત પહેરે
સયું છે

માયાવતી

એની યોગા સમ્બરચના એકવીજ નથી
કરેરી

મોહન

આજ સમજવા મારે બીજી વર સામગણુ
પડે

મધુરી

[મોહને આ વાચ્ય માત્ર સમજતા અનર
કયું લેતો સામ સદ ફેલખા પુન ગયા
મડી બપ નહીં, એટલે વચમા મોને છે]
દમજીજ આરે કામ્યમાધુર્યની વાત કરતાં
દતા, તે મરેથી અને પુષ્પાનું મન વપ છે,
કવિરાજ । કે સુ કવિએના નિર્દાત મુજબ

કાવ્યમદતા વાચક કે અધ્યાસકને મુંઝાવવા-
જ સમગ્રતી દશે?

મોહન

[સ્થિત દારૂથી] એ શંકા કરવાનું
રહ્યું?

મધુરી

[તેવાજ આર્મિક દારૂથી] આ આમાન
જરૂર કવિવરના ધણાએ ઉદ્દગારાનું રહસ્ય
તે તો જરાજર સમગ્રનયું નથી. દાખલા
રીકે:-

“તરુ તરૂં પાને, પ્રિયતમ, નામ જે તારું છે:
રેખા દેખામાં, પ્રિયતમ, ભાગ્ય જે મારું છે.”

મોહન

[એક પક્ષ વીમાસણ કરી] એમાં
અલંકાર તો અદ્વિતીય છે.

મધુરી

હા, પણ અર્થ? વળી કહું?

“વન વનના મહેલ, પ્રિયતમ, તારા બીજું સુના છે:
તીરથના ધાર, પ્રિયતમ, લેખામાંથી જુના છે.”

એટલે શું? હું તો સમગ્રતી નથી.

માયાવતી

એતી સમગ્રતી તો સમજોગા ન આપી
શકાય! અનુભવ ચરેજ સમગ્રનય.

મધુરી

[એજ દારૂથી] એટલેજ મને શકા
યદ કે કવિનું કવિત્વમદાત્મ્ય હું વાંચનાર
સુઝાય નથી વધતું દશે?

મોહન

કવિની કૃતિમાં અર્થ અનેક લાગે એ
કે અસ્વાભાવિક નથી.

પુષ્પા

નાનાસાલભાઈ તો અર્થ સમગ્રવચાની
કડાકુટમાં પડતાજ નથી.

મોહન

છતાંએ કવિને કે જમાનાને સંદેશી
કહેવો હાય તો તો બદનર છે કે સમગ્રનય
તેવી સદલ બાપામાં સખતું. બેસક સૌ કે
સમાન દીરસે સમગ્ર શકે નહીં; અને સમગ્ર
નેતે પણ સમગ્રદેઃ થાય એ પણ અશક્ય
નથી.

[નરોત્તમ બાળમાંથી આવે છે. બીડા પી આપ્યો
કે માયાવતીનું ગીત ચુકી આપ્યો?]

મધુરી

મારે કષ્ટ સરતું જોઈએ કે રવિમાણની
કૃતિમાં શૂઢાય બહુએ છે, અને તે વિચાર-
શાળી, શુદ્ધિમાન વાંચનારને મળે ખરે.

નરોત્તમ

અને ના મળે તો પણ અત્યારે આપણાથી
બીજું કંદેરાય?

પુષ્પા

[આ વરવહુ રખે વળી વરી પડે.] મધુ
મોહન. દવે તમારો શરો ગારાનો. હા, આ
ત.ઉમ, કાવિજન અને નરોત્તમભાઈ નલસી
રવા છે.

નરોત્તમ કવિ પાસે બેસી છે-મેના રીની
જરાજર સામે. મધુરી ગાય છે તે દરમ્યાન મેખાન-
મેખ તેને જોઈ રહે છે. મધુ આંખ ઢાંચી ગાય છે-
પણ જરા જરા વારે મોહન સામે નીરમી નજર
ફેંકે છે.

મધુરી

મને કે વાદ કરાવીશ? [તાકસને સર
ચલે છે.]

પુષ્પા

હું શું કરાવું?

મધુરી

[રાજોરકૃત એક ગીત ગાય છે.]

“અધિ ભુબન-મનો-મોહિની

અધિ નિર્મલ-સૂર્ય-કરોત્તમ-ધારિણી

જાતક-જાનની-જાનની.

નીલ સિંધુ જલ-ઘ્રેત યરભુ વસ

અનિલ વિકિરિત રથામલ-અચલ

અંબડ સુચિત-ભાસ દિમાચલ

શુભ તુપાર ફિરીદિની-અધિ ભુબન.

મયમ પ્રભાદ ઉદય મમ હૃદયે

મયમ સુનાયો સ્વર સુભ રજને

મયમ મકાશ કીયો મુજ બવને

પ્રેમ-રાગ તુજ મોહિની-અધિ ભુબન મનો.

અતિવ પ્રભાવ વહી તુમે ધન્ય

દેશ વિદેશો ખ્યાલિ આખંડ

નદીયો જમુના-વિગમિત કંઠગા

પુણ્ય-પીપ્પલ સ્વન્ય વાહિની-અધિ ભુબન.

એજે આર છ કીડી પોનાની ધુસારી તે નરોત્તમ
ખણી લે છે. પુખ્તાને જળ કેર ફેર પયો લોય એમ
લાગે છે, પણ શ્રેણી નથી.

નરોત્તમ

[મોહનને] માનાને-સ્વભૂમિને-આ તમામ
ઉદ્દેશણા મધ્યે છે કે ?

મોહન

[નાટક તમે જીત્યું નાટક ચાલ છે તે
જાણ્યો નથી, એટલે બાવ અમત્તવા વિના
ઉત્તર દે છે.] એમા અધ્યમ્ થું ? સ્વદેશ
પ્રેમમાં માનુષકિત ભાવ ઉપરાંત પણ વધારે
જુરસાની-વધારે અસત્તા રાગની અગત્ય
નથી થું ?

મધુરી

પ્રેમ, ખરો વિશદ પ્રેમ, ઉત્પાદક તેમજ
ઉત્તેજક શક્તિ છે નહીં કે ફક્ત સ્થિર.
નિષ્ક્રિય બાવ. A dynamic force,
not a static condition only.

નરોત્તમ

[કટાક્ષમાં] શુદ્ધ પ્રેમની આ નવી
આખ્યા માટે આપ થું કહો છો, કવિરાજ ?

મોહન

[પોતાને ભજવવાનો ભાગ વીસરી ગય
છે.] એ મને તો અતિ વિચારણીય લાગે છે.
અનેક દેશમાં અનેક કવિઓએ પ્રેમને પ્રેરક
સત્ત્વ તો માનેજુજ છે. મધુરી બહેન એને
હવે પ્રેરક ઉપરાંત ઉત્પાદક અને ઉત્તેજક
શક્તિ ધારે છે. [એક પક્ષ વિચારીને] એમાં
અણપટલું કશું નથી,

મધુરી

અને તેથીજ હું તો માનુ છું કે શુદ્ધ
પ્રેમે પ્રેરણા, અંધારિણી અંધારમાં અપુરુષ
ન રહેવા જોઈએ. કશું છે કે:-

શંત વખાંદ-ટુનીઆ હુલ

અણુઓ છે તો વિષાવ પુર.

માવાવતી

એ કોની કહેવત, મધુરી ?

મધુરી

[અત્યાર પ્રધી આવેશમાં વાતનો જાદુ
ખ્યાત નહોતો હવે ખ્યાલ થાય છે. એટલે
કેક સરમાય છે. ઉદ્યુ વાક્ય કેક અસંજલ
લાગે છે, અને તે પર નરોત્તમની તીક્ષ્ણ નજર
પહોંચી એમ લાગવાથી ઉદ્દેગ થાય છે. ફાદને
તેથી હુકમાંજ ઉત્તર આવે છે.] આઉનીગ.

નરોત્તમ

આઉનીગનું નામ દેનામાં હું તો ગમરાષ
ગણે છું. એમાં આપણી અક્ષય માતેજ
નથી, એજે પુછવાની પણ દોમન નથી.

[વધુ મટે જુઓ ૧૪ ૨૫૧]

ઓ ખેતર !

લેખક :

રા. અંબુ દ. વશી.

ચિત્રકાર :

રા. રવિશંકર પંડિત.

—૭૭૭૮૬૬—

તે પુરાણા સમડીના ઝુપલા પાસે ભાણા પટેલ આજ ઉભા હતા. એમના હૃદયમાં આજે કેં ઉંડું દોતરાતું હતું ને એમની નસેનસમાં આજે તનમનાટ થતો હતો. જ્ઞેનારને જરા વારમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે એવી એમની માયાળુ આંખોની પાંપણો આજે બીની ચઢ હતી. માત્રીક તરીકે એ ખેતર પર આજે એમને છેલ્લી નજર કરવાની હતી. એમના ભુરીયા જળદત્તી જોડ સાથી વિના પણ એ ખેતરે સીધી ચાલી આવતી ને પોંકની મોસમમાં નીશાળ છુટે મકન ભાણીને લઈ સોજતીઓ સાથે દોડયો આવતો. એ વખતનો આનંદ પટેલથી વીસરાય એમ નહોતો, પેલો આવળ, પેલું માળા આંધવાના કામમાં આવતું ચુંદીનું થડ, પેલો નીશાનીનો પથ્થર, અને પેલું બે ચાર પથ્થર ભેગા કરી ભાણીએ બનાવેલું દહેરું કાચથી એનાં નહોં; પટેલથી આ સહન નોતું થતું.

પટેલ એ જમીનને ચઢાતાં શીખ્યા હતા, એટલે આજે જોતાં ધરાતા નોતા. જ્યાં મન કરતા પણ સમડીના ઝુપલાએ ધોતીયું તાણ્યું હોય એમ એ ઉભા રહેતા. “ખાણુ પોક ક્યાં ખાણું?” એમ ખોલતાં હોય તેમ મકન ને ભાણી પાદ આવ્યાં, અને એ વિચારમાંજ એનું હૃદય ચીરાવા લાગ્યું. દુઃખની પરંપરાએ ન રડનાર પટેલ આજ રડ્યા.

પટેલ દલ ૨૭, રોવાની અનેરી મઝા માલુન, ખેતર આશયે હંધું ઠાલવતં, અને પરાજે એને વેચવું પડે છે એમ એ એને જતાવત. પણ એવામાં સાદ આગ્યો; “અધ્યા ભાણા! અહીં શું કરે છે? એ ખેતર તો હીરાશાને વેચ્યું ના?”

રામા પટેલ રોજની વાત કરવાની દમે વાત કરતા હતા, પણ એમને ખબર નોતી કે ખેતર વેચવાનો વિચાર કરતાં એ ભાણા પટેલની નસેનસ આજે ખેંચાતી હતી.

તાં સુધી આ સ્થિતિ બદલાવાની આશા નાખવી એ પથ્થરને દોડી દુધ મેળવવાના યતન કર્યા જેવું જ છે.

રસ્તે ચાલતાં ગમા પટેલે, હીરા પટેલે ઉંચા કુળમાં કન્યા અપવા માટે એકનું એક ખેતર વેચેલું; મકા પટેલે એ માટે પત્નીનાં ધરેણું વેચેલાં; તપુ દિવસ છુટું થી વાપરવા માટે કશન પટેલે સાત પીયાં જમીન ને પાણીદાર થોડી વેચેલી; વગેરે જીની વાનો રમખંડ રીતે કહી. આ સાબળતાં પટેલ ખેતર નેચવાથી ચતું દુઃખ ભુલ્યા. ‘ગમે તેમ ચશે પણ દેવી ઉંચા કુળમાં પરણશે. ગામમા ફટલુ સારું ગણાશે,’ એ વિચારે પટેલને આવવા કાગ્યા અને ગામ આવતાં નો એ વાને પટેલના મમજના એકાદ ખુરે બેઠા પડ્યા પ્રયત્ન કર્યો.

નીચાળના શિક્ષકનો છોકરો પાડશાળાએમા રજા હોવાથી ત્યા આવ્યો હતો. ફક્ત ઉચ્ચ કુળની લાલસા માટે પટેલે જમીન વેચી એ એને કીક ન લાગ્યું. વળી દેવીના ભાવિ પતિને એ ઓળખતો હતો. એટલે અંજી પટેલને સમજાવવા વિચાર કર્યો, ને પેતાના ચિતાને એ વાત કહી. માસરને આવ્યા ઘણા અનુભવો ઘણી વાર થયા હતા, એટલે એણે પુનઃ સમજાવ્યું કે એ બધું પથ્થર પર પાણી, પણ યુવાનીનું ઉબ્બુ લોહી એ યુવાનની નસોમાં ઉછળતું હતું. નિરાશા દ્રશ્ય અનુભવી નોતી એટલે જવા વિચાર કર્યો.

ચાંદનીમાં લાણુ પટેલ ચોકમાં ખાટલો નાખી નીરાંતે હુકા તાણતા હતા. પટલણુ દોરને કડગના બેચાર પુળા છોડી નાખવા નાની બાણીને કાનસ સાથે લઈ ટાંઢારામાં ગયાં હતાં. મકન એક બાણુએ પડ્યો પડ્યો ‘માધવ તેનો દીકરો, સેવા કરે અમાપ’.

ગતો હતો ને દેવી સવારના વસોવવાનું હોવાથી તેની તૈયારી કરતી હતી.

એવામાં કુળીઆનું કુતરું બસ્યુ ને દેવીએ કાનસ ઉઠ્યું કહ્યું.

“એ કાણુ?” પટેલે પુછ્યું.

“એ તો માતરકાકાના ઇંદુભાઈ,”

દેવીએ જવાબ વાળ્યો. શબ્દમાં મધુરતા હતી, અને તેના કરતાંએ વધુ નિખાલસતા હતી.

“અરો, ઇંદુભાઈ! આવો, આવો.” કહેતાં પટેલ ઉઠ્યા ને દેવી પાસ ગોદડું ખાટલા પર ન ખાણું. “એ મકન, આ માતરકાકાના ભાઈને ઓળખે કે? જન તમાકુ પાતરાંનો દાખલો લઈ આવ્યો; નહીં તો શહેવા દે. એ બાણેલાઓ નો બીડી નહીં પીએ. દેવી! શેરેક દુધ લેનું કરી લાવ. એકચી નાખજે દં.” આ બધા વખત ઇંદુ ના કહે જતો હતો પણ પટેલની રૂબાચન કરવાની રીત નો સર્જન જીની યદ્ધીલી છે.

દેવી દુધ લેનું કરી લાવી, ને ઇંદુ પીવા મંડયો. એને કે અનેગે આનંદ થયો હતો. એવામાં પટલણુ ને દેવી ને પોંખવા પડોશે કાચી પટલણુને ત્યાં ગયાં એટલે ઇંદુએ વાત ઉપાડી.

“પટેલ કાકા! તમારે જમીન તો પચાસેક વીંધાં હશે, નદી વારું? આવક કેટલીક આવતી હશે?”

પટેલને મધ ગાથા પાછી યાદ આવી, અને મુખ પર છાયા પથરાઈ. એવામાં દેવી હવે સારે ઘર પરણશેના વિષય પર પટલણુને રસભેર વાત કરતાં સાંભળી, એટલે વળી એમને આનંદ થયો પણ એ જાંચા તરત તો ન પલટાઈ.

“ભાઈ, પહેલાં તો સો વીંધાં ઉપર જમીન હતી. પણ જીન રહ્યા, એટલે એમાંથી

કાશ્મીરની મારી નોંધપોથી

લેખક:

સૌ. બહેન લીલાવતી

સભ્ય, સાહિત્યસંસદ.

ગતારક પૃષ્ઠ ૧૫૬ થી અનુસંધાન]

તા. ૧-૬-૨૦.

દિવસ વાદળોવાળો હતો, છતાં બપોરના થોડોક ઉષ્ણ નીકળ્યો હતો. સાંજે બદામના વનની વચ્ચે યદને ફરી આવી. વચ્ચે એક પુરાતન પથરનું ખંડીએર જેવું.

આવી, જમી અને આળોને સહને થોડે ફરી આવી. પછી બોટની છત પર જઈ બેઠી.

આજ પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો. પૂર્વાકાશમાં થાળ જેવો ચંદ્રમા ઝાડોમાં સંતાલો નીકળતો. કદી વાદળોમાં પણ સંતાઈ જતો. પૂર્ણિમાની રાત્રિ હતી એટલે શીકારામાં ફરવા જવાનું મન થયું. નવેક વાગે નીકળ્યાં.

થોડેક દૂર ગયા પછી ચંદ્રમા વાદળોમાં છુપાઈ ગયો. એટલે ફરવાની બહુ મજા ન આવી. પણ અત્યારની શાંત પ્રકૃતિએ આકર્ષક હતી.

આવતી વખતે મેં બોટ ચલાવવાનો પહેલો પાઠ શીખવા માંડ્યો. દરજ્જામાની સચવાનુસાર બોટ ચલાવી એકલાં છ માણસથી ભરેલો શીકારો બોટ સુધી ચલાવ્યો. શીકારો વારંવાર આડો આવળો થઈ જતો તેને સીધો

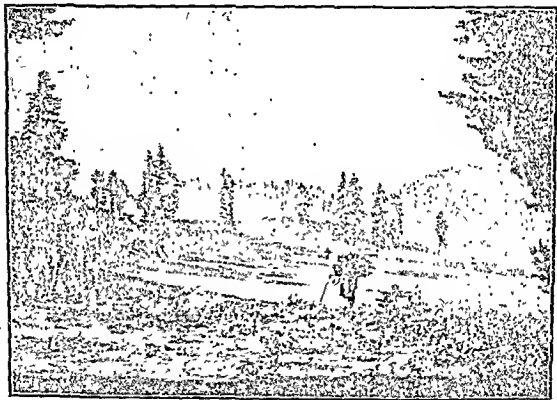
કરવો પડ્યો. શરુઆતના પ્રમાણમાં એક ઉતરતું કામ નથી ક્યું. જ્યાંસાં બધાને ધસડી આવ્યાં.

ફરી આવતી વખતે વળી પાછી માનવ-જીવનના હેતુ વીશે ઘડમાંગ ચાલી. જાંદગી બહુ મોથી અને અનુભવ વરતુ હોય અને તેમાં કે મહાન હેતુ સમાવેશ હોય તો જીવન આવા પ્રકારનું ન જોઈએ. ધણુ ખરું માણસો શું કરે છે? ખાય છે, પીએ છે અને ઉઘે છે. જન્મે છે, મોટાં થાય છે અને મરી જાય છે. જન્મવું અને મરવું એટલાજ હેતુ જીવનના હોય તો એને મહાન ન કહી શકાય. કુલોએ ખીસે છે ને કરમાય છે. એ સુમંધી આપે કે ન આપે તેથી એનું જીવન મહાન નથી બનતું. ખીલવું અને કરમાવું એજ પ્રકૃતિનો નિયમ હોય તો ખીલવામાંએ શી મહત્તા છે?

જીવન આવી નજીવી આવસ્થકતાઓનું કેમ બનેલું હશે? આનંદમાંએ ક્ષુદ્રતા નથી? આવા નજીવા જીવનોનાં સખદુઃખને આટલું મદત્ત આપવાનું શું કારણ? પુણે ઉઘે છે તે કાઈ પગ તળે કચરાઈને

છાપરાને ઠેકાણે કાચ અને પતરાં હતાં. અહીંયાં મજુરોની શારીરિક આવશ્યકતાઓને માટે પણ સારી ગોઠવણ હતી. સ્વચ્છતા અને સારી છે. મજુરોને માટે આજ રીતનાં કારખાનાં હોય તો ધણાંજ સગવડખર્ચો થઈ પડે. કંપાઉંડ ધણુંજ પિશાસ હતું, અને એક મકાનથી બીજાનું અંતર સારા પ્રમાણમાં રાખવામા આવ્યું હતું.

x બહેન દસ્લામાને લઈને ફરવા નીકળ્યાં. શ્રીનગરમાં રાતે તો આજેજ ફરવા નીકળ્યાં. રસ્તાઓ ઉપર વીજળીના દીવા છે. પહેલાં પાણીના કીનારે કીનારે ચાલ્યાં. જોલમનાં સાંત બળમાં બોટોના દીવા યુગ્મનાં વળી વળી પાણીમાં ઉંડા ઉતરતા લાગતા હતા. ઉપર સ્વચ્છ આકાશમાં ઉડુગણ દે જાનીજાની વાતો કરતા હતા. ત્યાંથી નીચેના રસ્તે વળ્યાં,

શુદ્ધર્જનું પ્રજાત.

બપોરનો આખો વખત કાપડ લેવામાં ગયો, સાંજે જાપાં વાંચ્યાં બાળા પાસે બેસી, વગેરે.

આજે દિવસ ખુશો હતો. વદ બીજનો દિવસ હતો એટલે ચંદ્રમા જરા મોડો ઉત્તમનો હતો. સાડાઆઠ પછી ફ્રં અને x x

અને શહેરના અને શહેર બહારના આડઅવળા રસ્તે રસ્તે લઈયાં. દીવા ન હોય ત્યાં એકલા તારાનો પ્રકાશ વૃક્ષોમાં ચળાઈને કદાચ આવતો. કોઈ રજાખજા માનવી કે ગાડાનો અવાજ આવતો, રસ્તામાં મળતા રસ્તે અથવા શહેર-

[વધુ મારે બુઓ પૃષ્ઠ ૨૫૫]

આ પ્રતાપી લેખકે ધણું લખ્યું છે. ધણું લખ્યું છે અને ધણુંજ સરસ લખ્યું છે. અંગ્રેજો કહે છે કે શેક્સપીઅર જેવું ઉત્તમ, આવનારીલ, હૃદયહારી લખાણ કોઈનુંજ નથી. લા. ટ. જે શેક્સપીઅર પછી કોઈનેએ સ્થાન હોય તો તે હુગોને છે. પરંતુ ફ્રેંચે હુગો વિના અન્યને ઓળખતા નથી. તે તેમની સાહિત્ય સામ્રાજીનો કોડીસો કંથ છે.

લાખા અને લાવના તેની કલમને ઈશારે નાચે છે. કદિનમાં કદિન લાવને સરલમાં સરલ રીતે પ્રકટ કરેલા; ઉચામાં ઉચા વિચારને સાવ સાધારણ શક્તિના માણસને બોલ્ય જનાવવા; સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ લાવનાઓ અને તેના સંગ્રામોને આંખોની સામે મૂર્તિમંત કરવા; સંસારના સકલ પ્રશ્નો પર; કંઠણમાં કંઠણ મમસ્યાઓ પર; હલકામાં હલકા વિષય પર; ગરીબમાંએ ગરીબ મુખ્ય પ્રતિદરોજ અને દરેક સ્થિતિમાં, વધારેમાં વધારે સદાશબ્તા, સહૃદયતા અને સહાનુભૂતિ રાખનાં; પ્રેમ દષ્ટિએ બેસું અને વિચારણુ એ વીકટર હુગોની વિશિષ્ટતાઓ છે. તેનાં કાવ્યો અહુ હૃદય ક્રાંતિનાં છે. તેનાં નાટકો ઉદાત્ત કલ્પનાઓ, ગુળવિદારો અને કલ્પના-વિશ્વાસીધી એટલાં સુગ્રથિત છે કે તે પાંચનારને સાથે સાથેજ ઉડુપતો કરાવે છે.

તેની નવલકથાઓમાં લા મીઝેરાબલનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. પ્રસિદ્ધ કવિ સ્વીન અર્ગ તો કહે છે કે મીઝેરાબલ જેવી નવલકથા અદ્યાપિ પર્થત અદ્વિતીય છે. લા મીઝેરાબલ એટલી તો સુંદર છે કે વાચક શરૂઆતમાં અનુભવે કે તે પૃથિવી ઉપર ચાલી રહ્યો છે; અંતમાં અનુભવે કે તે આકાશમાં ઉડી રહ્યો છે; સકલ સંસ્પર તેના હૃદયની વિશાલ છાયાથી આગ્રહાદિત છે અને ગરીબમાં ગરીબ પ્રાણીને આહિંગના આત્મા તલસી રહ્યો છે.

આ મુપ્રસિદ્ધ રસિક કવિએ પંદર વર્ષની વયે 'ધી સપ્લાઇમ ચાઇલ્ડ' નામક કાવ્ય લખી ફ્રેંચ એકેડેમી ઉપર મોકલ્યું. અને આ રસથી પ્રવતા કાવ્ય માટે તેને સુંદર પારિતોષક મળ્યું.

કવિત દેવીને કૃપાપાત્ર વીકટર હુગો ગોતીઅર, બાહ્યાક અને કુમાની 'લકિતમૂર્તિ' હતો. તે ક્રાંસનો પરમ હિતેષી હતો. તે મહાન દેશભક્ત હતો. ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં તે ફ્રેંચ એકેડેમીના સભ્ય તરીકે ચુંટાયો. ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં તે ક્રાંસનો પીઅર બન્યો અને ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં તેને રાષ્ટ્રલકિતના ગંભીર યુનાઇ માટે દેશપાર કરવામાં આવ્યો.

હુગોની પડોશમાં મી. ફેશર કરીને એક સદ્ગૃહસ્થ રહેતા હતા. હુગોના પિતા અને મી. ફેશરને ગાઢ મૈત્રી હતી. મી. ફેશરને એદલ નામની એક ક્ષયી નિર્જરની કન્યા હતી. હુગો તેને નાનપણથીજ ચહાતો હતો. તેના વિના અન્યતો તેણે સ્વપ્નેએ ખ્યાલ કર્યો નહતો. તે તેની લકિતમૂર્તિ હતી, તેની દેવી હતી, તેની હૃદયધિધારી હતી. તેણે એદલ આગળ પોતાનું હૃદય ઠાલવ્યું છે. નિર્દોષ હૃદયની શુદ્ધ સ્નેહની, નીખામસ વાતો એદલને તેણે કહી છે. તે આપણે નીચેના પત્રો ઉપરથી બેઠ શકીશું.

મંગળવાર, ૧૮ મી એપ્રિલ ૧૮૨૦.

પ્રિય એદલ !

તારી માંદગીના સમાચારે મને અસ્વસ્થ બનાવ્યો છે. જો મારા માટે અભિપ્રાય બાંધવાને કરવા પડેલા વિચારોનું એ પરિણામ હોય તો ખરેખર તને કેવી રીતે સભ્ય પ્રતીત કરાવું તે નથી સમજાતું. મારે માટે તને ખરાબ અભિપ્રાય આપનાર નિંદકો

શકું—કેવી રીતે તારી સેવા ઉઠાવી શકું, તે જાણત હરેક વખતે તું મને બનાવી શકે. હા, મારી એદલત, હું જોઈ શકું છું કે થોડાજ વખતમાં તને મળવું સરખા બંધ કરવું પડશે. મને જાન હીનત તો આપ.

આખોએ વખત ગહન વિચારોમાં ગોથાં ખાઈ છે. જ્યારથી તેં મને ચાલો ત્યારથી તારી જાતને તું એછી માનનીય હોય એમ ગણતાં શીખી છે. (તારા પોતાના સપ્તોમાં) અને હું જ્યારથી તને ચહું છું ત્યારથી મારી જાતમાં સુરાગે થતો જેલ છે.

પ્રિય એદલત, એનું કાંઈ માત્ર તને આજારી છે. તારા યોગ્ય થવાની અકિલપજ મારા દોષો વીશે મને સાવચેત રાખે છે. આ જાનાનું મુગ તું છે, મને એ ફરીફરીને કહેવાતું મને છે. મારી ઉમ્મગના પુત્રાનીઆઓ સાધરણ રીતે જે દુઃખોના ભોગ થઈ પડે છે તેમાંથી મારી જાતને જાણવી શક્યો છું તેનું કાંઈ મને આડે માર્ગે જવાની કે તકો નરેનાં મળી નેમ નથી, પણ માત્ર તાજ વાશે તાજિયાનેએજ મને જાણાય છે. તનેજ અર્ધી રાત્રી એવી આ વાતનું-પરિત્ર દેઃ અને હૃદયની શુદ્ધ-નિષ્કલંક રાખેલી તે નરેજ લીધે. કાંઈ આ બધું મારે ન હોયું જોઈએ પણ તું મારી અર્પાગતા છે ને હું તારાની નજીએ છુપાતો નથી તે આ ઉપરથી જાણ્યો; અને તું તાજ પતિ ઉર પેલી જાણ્યો અંદર કરે છે અને હંમેશ કંઈ તે જાણ્યો.

વી. એમ. મુજો.

રવિતાર, ૨૫ મી માર્ચ.

પ્રિય એદલત,

મેં આશા રાખી હતી તે પ્રમાણે ગઈ

કાલે સવારે તારી મુલાકાત ન થઈ તેથી હું અતિ દુઃખી થયો. મારા હેલ્થ પત્રના બદલામાં એક પણ આશ્વાસનો શબ્દ તેં ન મોકલ્યો હોત તો આપણે એક બીજાને ફરી કદી પણ ન મળત પણ તેં એજણે તારા રનેદનો પુરાવો આપ્યો તે જોઈ માન હૃદય ઉપર સચોટ અસર કરી. અને તેં પહેલાં પ્રમાણે મને પત્ર લખવાની પણ હા પાડી છે.

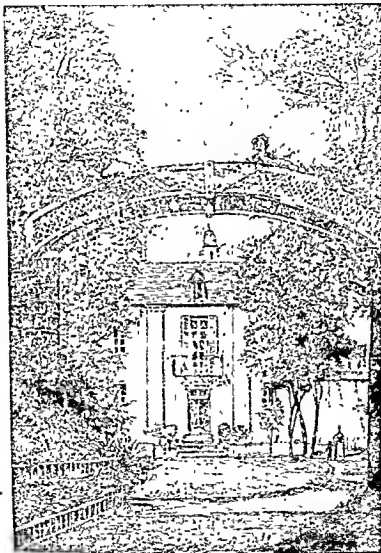
પેલો કાગળ મારે પાછો જોઈતો હતો, કાંઈ કે એ નિરાશા અને કોપની ક્ષણમાં લખાઈલો દોષ પણ તે એ પત્ર મને પાછો ન આપ્યો. અને અત્યારે જે વસ્તુએ તું ભુલી જાય એમ હું નહું છું તે તેં વાંચી. તે દુઃખદાયક પત્રની અસરો ભુલી નાખવા આ રાત્રિવારે તને જાગૃતિ જરૂરી છે. મેં કપારતું એ ને થોડું જણું ને લખવું હતું અને તે આ સારું બીકું છે.

એક નનીંગી સંધ્યાએ લીધે તને આપતાં તે રહી ગયે તેથી મારા હેલ્થ પત્ર માટે. મેં જેમ તાજ પત્ર ઉપરથી શંકાઓને માટે મારી આપી છે તેમ તું આપ. તું મને ફરીથી લખવા તૈયાર છે પણ મારે તારી ઉદ-તાનો બહુ છુટે. તમે ઉપરથી ન કંઈ જોઈએ. તું કહે છે કે મારી અંધે દરનાં લોભની નજરે ચડે નેનાં તું જોખમ ખેડે છે. આજુબાજુ હોલી ટયરીંગનાં દરનાં નરેની તું હરે છે. અને હું તને જાણના માન મુખમાં કે જાણ ન આવે નેનાં ઉપર શેધી રહ્યો છું. કારણકે તને મળે ત્યાં ઉપર તું સુખ તો માંગી નજ હોડાવ. આપણે શુ કંઈ તે તું કહે. જો તું ખરેખર ઇચ્છી હોય કે આપણે અંદરડીએ, પખવાડાંએ કે મહીને માત્ર એક વખત મળવું ને હું તેમ કરીશ, અને આ બધાનક આગતું પાલન તારા તરફના અનહદ

अनुवाद] कवितोषीना इषायास चीतर दुना. [पिन १८८२

ગુજરાત]

વીઠ્ઠલ કુમેલું નિવાસ સ્થાન.

[વૈષ ૧૯૮૧]

ગયું નહતું. વળી મી. ફેશરને વાચનનો ખુબ શોખ હતો અને વીક્ટરની શુદ્ધિમતાની તેને પીછાન હતી. તે પોતે તેના 'ઉજળા ભવિષ્યની આછી આછી ઝાંખી દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં' કરી શકતો. શાટો બ્રાન્ડ તેને વીશે શું કહતો અને આ યુવાન કવિને ક્રૂંચ સાદિસ માટેની ઉચ્ચ અભિલાષાઓ ધરાવવા માટે અભિનંદન આપતાં અલેક્ઝાંડર સોમેટ શું લખ્યું હતું તે પણ તે જાણતો હતો. તેણે ધાયું હતું કે મેડમ લુગો ધણેભાગે તો આ યનારા સંબંધ સામે વિરોધ નહીં કરે. પણ 'બધું' થોડા રીતે જ થતું જોઈએ એટલે તેણે મેડમ લુગોને જણાવવા અને વાત કરવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

વીક્ટર તેની માને ઝોળખતો હતો અને આ મુલાકાતથી ચરચરતો હતો. મેડમ લુગો

તેનાં ત્રણે સંતાનની વહાલી. માતા હતી; તે ત્રણેને ખુબ ચહાતી, પરંતુ તેમના વર્તન ઉપર કડક નજર રાખતી.

જનરલ લુગો કેટલાંએ વર્ષથી જુદું ધં માંડી રહેતો હતો, અને તેમને માત્ર એક નજીવી રકમ પોપણ માટે આપતો. એટલે મેડમ લુગોને આ ત્રણેની દરકાર લેવાનું કામ માથે આવી પડ્યું હતું. તે તેમનાં શુદ્ધિ અને જ્ઞાનના વિકાસ માટે પુરતી સ્વતંત્રતા આપતી. પરંતુ તેમના ચારિત્ર્ય સંબંધે તેને સખત આત્માપાલક થવું પડતું. જ્યારે એકલાં આખાપ તેને આ અણધારી ખચરથી વિચિત્રતા ઉપજાવે ત્યારે તેના છોકરાની શી વલે થાય? આ માટે શી સજા ફરમાવવામાં આવશે તેની માહિતી વીક્ટરને બરોબર હતી

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૨૧૩]

જરૂર વાંચો

જરૂર વાંચો

નૂતન હીંદના મહાન યોગી

શ્રી. અરવિંદ ઘોષનાં પુસ્તકો

પૃથ્વીયોગ ખંડ ૧ લો—કર્મયોગ મૂલ્ય રૂ. ૩-૪-૦

પૃથ્વીયોગ ખંડ ૨ જો—જ્ઞાનયોગ „ રૂ. ૩-૮-૦

પશ્ચિમીનાં સ્પર્ધાવાળો—કર્તાના મુંદર ફોટા સાથે રોયલ ૮ પેજ સાધકનાં—૭૫૦

એટીક પાનનો યોગમાર્ગમાં અજવાળું પાડતો આ દળદાર મેર છે.

સાંધકોને મદદરૂપ ને માર્ગદર્શક યજ્ઞ માટે યોજેલાં પૃથુક્કરણ અને

અભ્યાસ આ અધ્યાત્મિક વિશિષ્ટતા છે.

(ફક્ત થોડીજ નકલો બાકી છે.)

બાણ આદિની કુમાર દત્ત પ્રણિત ભક્તિયોગ મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

આજેજ લખો—

અરવિંદ તત્ત્વ કાર્યાલય, ભરૂચ.

મેં કોઈ દિવસ પગરખાંજ પહેરેલાં નહીં. એટલે મારા સહાધ્યાયીઓ મને ‘ઉઘાડપગો’ કહીનેજ બોલાવતા. ત્યારે મને સમજતું કે અમદાવાદમાં વણા ખરા માણસો પગરખાં વગર ચલાવે છે અને તેથીજ તેઓ ઉઘાડ પગનાં નામથી પંકાય છે. કોલેજ છોડ્યા પછી બે ત્રણ વર્ષે હજુ તો હું ક્યાંય દેકાણે પણ પડ્યો નહીં ત્યાં તો મારાં માતાપિતા કોણ જાણે સંપ કરી પ્લેગનું કારણ શોધી, સંતાનકલત્રાદિતો ભાર મારે માથે મુકી પ્રભુધામ પહોંચી ગયાં. હું ધરતો મોટો માણસ થયો એટલે પહેરવેપ મને કમને પણ બદલવો પડ્યો. અને પગરખાં પહેરવાનું મંગળાચરણ પણ ત્યારેજ કર્યું. પરંતુ ત્યારે તો લોકજ્ઞાને સ્લીપર પહેરતો.

મને ઘણીબે વખત એમ થઇ આવતું કે ઉઘાડપગા કહેવડાવવામાંજ સાર છે. ચામાસામાં મારામાં રૂઢોળાઈ સ્લીપર ચુંધાઇ જાય એ વાત તો એક બાજુ રહી પણ અતો એક વર્ષમાં પાંચ જોડ ગેજા મારી પુત્રીનાં લગ્ન પ્રસંગે એક વખત મારા વેવાઈને ત્યાં ગએલો. કોષ્ટએ મદદરીમાં મારાં સ્લીપરજ સંતાડી દીધાં. જોડા જેવી ચીજ મારે બેલીએ તો દક્ષકા ગણાઈએ એમ ધારી મુગે મોટે દૂં ઘેર આવ્યો. માસના માસ રાહ જોઈ યાકયો પણ વેવાઈને ઘેરથી સ્લીપરજ કોષ્ટએ પાછાં મોકલાવ્યાં નહીં. એક વખત મારા ધરવાળાં જૂતનાયના મંદિરે ક્યા સાંભળવા ગએલાં, પાછળથી ગયું જાગ્યો. દીકરોનાખી નાખીને યાકયો પણ મારો બેટો જાનોજ ના રહે. એટલે તેને કાંપમાં લઇ મંદિરે ગયો. મારી સ્ત્રીને આંખળીવતી દસાડો કરી બોલાવી. “પેરનું ડોડરુંએ સાંચવી ચકા નથી. લાવ્યા તે કમા રડો ધરવાળી લઈ પુરી ક્યાએ

ક્યાં સાંભળવા દો એવા છે!” જન્મ બહેન! પણ સાંભળે એવી રીતે બરાડી છણકો કરતા ગૃહદેવી મારી પાસે આવ્યાં. આ મારી સત્ય વાત સાંભળાને હસે, એ પ્રભુ કરેને એવી આશ્વનામાં ફસે! તો તેમને વસ્તુસ્થિતિ બરાબર સમજાય. થોડા વખત પછી અચુને ઘેર લઇ જવાની આજ્ઞા થતાં સ્લીપર શેષવા લાગ્યો. પરંતુ હજારો જોડનાથી બીજા કોષ્ટનાં નહીં મારાંજ સ્લીપર કોષ્ટ ‘ગરજાંતી’ કરી મૂક હતું! એક દિવસ કાળાગ્નનનો જલસો એટલે સાકરચંદ શેફને ત્યાં સર્જક સાચવવા ગએલો ત્યાં પણ એની એ મોકાણ. તેજ વર્ષમાં એવ રીતે બીજા બે પ્રસંગોમાં પણ સ્લીપરને છા આવેલો. આખરે કંટાળી ઉપકુક્ત ઓખા ખાસડાનું રાંધણ લીધેલું. પરંતુ એ ઉપાનં તે મારા પર એવી વીતાડી છે કે માત્ર એક હ અને બીજા ઉપરવાળો જાણે છે.

અમારા ‘આપું’ના રાજ્યાલિપેક્ષેનો માંગ મિત્ર પ્રસંગ હોવાથી રાજ્ય રજવાડા, એસી સરો. પતિષિન શુદરથો દર્યાદિ હજારો નાન મોટાં માણસોથી રાજમહેલ ઉતરછં ગયે દનો. અધી તિથિ સમાપ્ત થયા પછી ‘સભા બરખાસત’નો પોકાર થતાં સર્વે ઘેર જવાન તૈયારી કરવા લાગ્યા. પરંતુ નવ છ ‘જેલું’ તે એ હતું કે રાજ્ય રજવાડા તથા ઓસીસરે નીચે ઉતરી ગયા છતાં બીજા માણસો તે કોષ્ટ ઉતરેજ નહીં. છેવટ પીરજ ન રહેવાય તેનું કારણ જાણવા બારીમાંથી મેં નરે નજર ફેંકી તો યા ખુદા! કેટલાએ પડવાળા દાયમાં મસાલ લખને ઉભા દના. અને પરા જિત ચએલા લરકરમાં બંગાળ પાવાઈ સંનિધો જાણે પાછળ પડી રહેલ માલ હુટત ન હોય તેમ દસુરીઆ તેમજ ઓસીસરો બધા એક મદખી ચળનાથી ઉપાનના એક મંત્રવઃ

હવે ઉપર આમળી તેમ કુડી, એક પછી એક નોડા
ઉપસાવી ગરીબનાં લોહી વડે ખડાએલ તેમજ
લક્ષ્મીના રૂપરૂપી અપરિત્ર ચલન દ્રષ્ટને મલે
પવિત્ર કરી રજા દતા. મનુષ્ય બારીક રીતે
નિમાર કરતો અને સમગ્રયુ કે દરબાર

નીચે મગડાવી દેશમાં આવી હતી. લગભગ
અધગત થયા આવી ત્યારે અતિશય કંપ
છત્તે નોડા દાવ ન લાગરાવી અને શાકીન
કરના માર્ગો ખટાને અને લગભગ બધાજ
ઉપાડે પડે ધર બેગા થયા ધણીને એકા

તે હમા રહે ખરાલી હઈ

ભરાયો હતો, તેમ પુત્રી જગા ન રહેવા
થી બાકી માબુસો માટે જગી કરવા કાદર
મુકતમા અંગે હતો તે અકાળથી ઉપાનવી
બેઠાને લાળી નજર દોડાવ્યા વચ્ચે એકદમ

ઉપાન મળી આવેદુ, પંતુ માલેવીના ધણી
માન એક ઘોડાન શું કરે! બીજે દિવસે
રહે ફાટવા મારી સ્ત્રી કાખમાં ખસુને તેડી
દંકિણી ફાટણી અને શોધવી શોધવી અવી

પહોંચી, ત્યારે માત્ર એકજ ઓખાઇ ખાસકાં સાથે કમને હું ઘેર ગયો. મારે માટે એ ઘા અસહ્ય હતો. મને જોકે યાદ નથી, પરંતુ મારી સ્ત્રી તેમજ બીજાં સગાવહાલાં વાત કરે છે કે આ અનાવ પછી બરાબર ત્રણ દિવસ સુધી મને થેલછા રહેલી, અને “એટ-મછા! હજી તો તારો જીવ લકષ્મ. ડોસાનો પૈસો મેળવવા જોડા મારી મારીને કમોતે મારી નાખ્યો તેનો અદશે તો હું પુરેપુરો લકષ્મ ત્યારેજ ગયા લવનું વેર વળશે,” એમ હું લગ્યા કરતો. તબીબત બરાબર કેકાણે આવ્યા પછી બીજું ઉપાન મેળવવા અનુલ પ્રયાસ આર્યો, પરંતુ પરિણામ સંતોષકારક ન આવ્યું. “સાથે દર્શાવેલા નમુનાનો બીજા પગનો જોડો શોધી લાવનારને મેં માગ્યું ‘ઇનામ’ એવી સચિત્ર જાહેર ખબર પણ દરેક વર્તમાનપત્રો તેમજ માસિકોમાં આપી. પરંતુ કોઇ ઓખાઇ જોડાના વેપારીની જાહેર ખબર હશે એમ ચિત્ર ઉપરથી માની લઇ કોઇએ વાંચવાનીજ તકલીલી નહીં હોય, એમ લાગે છે. અતે એ ઉપાન મજે તો ભલે નહીં તો જીવનભર વધારે પગેજ ફરવું એવી બીપણ પ્રતિજ્ઞા લઇ વાત વીસારે પાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

એક દિવસ લંડનથી ચોપડીઓનું (બુક-પોસ્ટ) આવ્યું. ઉપર વીંટાળેલા પસ્તીના કાગળો ફેંકી દેવાની તૈયારીમાં હતો, તેવામાં એક ચિત્ર તરફ ધ્યાન ગયું. કેટલીએ વાર સુધી તો હું તેની તરફ જોઇ રહ્યો. મારી સગી આંખે હું તે ચિત્ર જોતો હતો. છતાં મને જમ થયો હોય એમ લાગ્યું. અદ્વૈતોચ્છન્ન મારા ઓખાઇ ઉપાનનોજ નમુનો! સાથે એક મોટો લેખ પણ હોય એમ જણાયું. લેખ પુરો ન હતો. તેમજ અનુસંધાનનું બીજું

પૃથ પણ હાથ ન લાગ્યું. પરંતુ જેટલું લખાણ હાથ આવ્યું તેટલું મારા હૃદય સાગરને ડહોળી નાખવા બસ હતું. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું.

“પુરાણ વસ્તુ શાસ્ત્રમાં એક પગલું આગળ.”

“પુરાણ વસ્તુકાવિદા લેડી—નાં નામથી કોણ અભિપ્રાય છે? જુદા જુદા દેશનાં પ્રાચીન ઇતિહાસ અને સાહિત્યને લગતી અસંખ્ય ઝીણી ઝીણી વિગતો તેમણે પ્રસિદ્ધ કરી છે. માત્ર પોતાના દેશતરફજ પક્ષપાત નહીં રાખતાં તેઓ આ કાર્ય માટે થોડા સમય પહેલાં ખાસ હીંદુસ્થાન ગયાં હતાં. અને તેણે આ પત્ર ભાગમાં આલેખેલા અસહી જોડાની શોધ પરથી તે દેશના પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપર નવુંજ અજ્ઞાણું પાડ્યું છે અને અતાવી આપ્યું છે કે જે કાર્ય હીંદુસ્થાનના વતનીઓજ ન કરી શક્યા એવું દુર્ઘટ કાર્ય પાર પાડ્યા એક પાત્રાલ્ય દેશની બાનુ સમર્થ થએલી છે. તેઓ નગરમાં જે રાજમહેલમાં ઉતર્યાં હતાં તેમાં તે વખતે અગીઆ માટે ખોદકામ ચાલતું હતું. એક દિવસ ખોદતાં ખોદતાં લગભગ એક હાથ ખોદાયું ત્યારે આ જોડો તેમની નજરે પડ્યો હતો. તેની લંબાઇ દસ ઈંચ અને એક તસુ તથા પહોળાઇ છ ઈંચ અને એ તસુની છે. વધારે આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે એ જોડાની સગતગીમાંથી એક કાગળનો ટુકડો મળી આવ્યો છે અને તેમાં લખ્યું છે કે “આ જોડો મારા જગન પ્રસંગ માટે ખાસ તૈયાર કરાવેલા, પરંતુ લક્ષ્મના બે દિવસ પહેલાંજ કન્યા ગુજરી જવાથી મારા હૃદયમાં સખન આઘાત થયો છે અને તેથી તેનાં સ્મરણાર્થે આ જોડો ચિરકાલ સાચવી રાખવા, તેમજ મારા કોઇ

તો મને જાગે છે કે હોંદુસ્થાનમાં પણ મુકવા હજી સુધી પણ ભાગ્યશાળી ન થયો હોત. ઉપાન સંબંધી પુરતી માહિતી મળી જવાથી તે ફરી પ્રાપ્ત કરવા શોં પગલાં લેવાં તે બાબતના વિચાર દેશમાં ગયા પછી થઇ રહેશે એમ ધારી જે પહેલી સ્ટીમર મળી તેમાંજ હું દેશમાં આવવા રવાના થયો. પોતાના દેશ તરફ જતાં માણસને સ્વાભાવિક રીતે જેટલો આનંદ થાય તેથી વધારે આનંદ મેં અનુભવ્યો પરંતુ તે આનંદ માતૃશૂભિ પ્રત્યેની લાગણી કરતાં પણ ઉપાનનો પત્તો કાઢ્યો તેને વધારે આભારી હતો. ઘેર આવ્યો ત્યારે પુત્રકલ્પગાદિનો લાપ પુછવા વગર સીધો પટારા પાસેજ ગયો. પટારો ઉઘાડીને જોઈ હું તો મોકાણુના સમાચાર ! અકર્મીના પડીઆ કાણા ને આનું નામ. પેસાનો બ્ય કડી શરીર બગાડી મદા-મુગીજને પરદેશમાંથી એક ઉપાનનો પત્તો મેળવ્યો તો ઘરના પટારામાં સંતાડેલ ખીચન ઉપાનની પેટીજ ગેજ ! મારી સ્ત્રીને બદુલે ધમકાવી પરંતુ ને પેટી કાઢ્યુ ઉપાડી મધું ને વીશે ખીચકુલ માહિતી ન મળી. દાગીનાની પેટી અસહ્ય સ્થિતિમાંજ પોલી દની. એટલે નેજ પડી હું તો જૂત પિશાયની પાનમાં માનવા લાગ્યો. અને નેજ ધડીએ ગિરનાર પર શીરાળેના સગવળ દેવમંડળની માનવા ઘડ બેઠો.

સમયનો પ્રવાહ ધીમે પાણી અડધા વગર ન આવગળ થયે જતો દતો. લગભગ એ વર્ષ પીયા. એક દિવસ હું 'માયાગન' નું નાટક જોવા ગયો. પટોલરેજે મંગેલ માયાની પાનરનું દ્રશ્ય બજવાનું હતું. કોરવો જુનાં કપડેલનાં આપી બદલામાં નવો માલ ખરી-

દતો હતો. વેચવાની યીજોમાં એક ઉપાનની પણ લટકાવેલી દષ્ટિગોચર થતી હતી. મનમાં તો જાણે એમ થાય કે ક્યારે નાટક પુરું થાય અને ક્યાર મેનેજરને મળું ? જો કે મારું એક ઉપાન તો જનમાં લેડી—તા સંગ્રહસ્થાનમાં હતું છતાં એ રંગશૂભિ પર દેખાતી ઉપાનની જોડમાં મારા ઉપાન સાથે એટલું બધું સામ્ય હતું કે એ ઉપાન વીશે કેટલીક હકીકત તો મેનેજરને પુછી એવું મને થઇ આવ્યું. પરંતુ નરીય જે ડગલાં આવગળ હતું. ખેલ પુરો થવાની નેયારી હતી તેવામાં એકદમ આગે દેખા દીધી. પડદા, વીંગ વગેરે સર્વ યીજો સરસ-સર સળગવા લાગી. થીએટરમાં ચોતરફ દોડધામ અને ડોલાહલ થઇ રહ્યાં. થોડા દિવસ પછી એની વાત બહાર આવી કે તે કંપનીના માતેક સાથે કોઇ ખીજ કંપનીવાળાને અદા-વત દોવાથી એક્ટરોની અંદર પુરકાટ કરાવી ને બીયારને પાયમાલ કરવા આ પગલું બધું હતું. કીમની સામાન ભરેલી પેટીઓ તેમજ ખીજો કેટલેક પરચુરણ સરસામાન આ ગોટાળામાં ઉપડી ગયો હતો.

વીસાવતથી આવ્યા પછી દુનીઆની નજરમાં તો હું ગોડોજ લેખાનો. ઉપાન પાછળ તો મેં બેજ લીધેલ દોવાથી દુનીઆની મને જરાપણ પરવા ન હતી. પરંતુ બધી રીતે પાસા અવગળા પડવાથી આખરે હું કંટાળ્યો, અને હવે તો અવશ્યક હવન પ્રતુલાકિતમાં ગાળવું એવો વિચાર કરી કચ મજે કે ન મજે પરંતુ લીધેલી બાધા તો પુરી કરતીજ નેજો, નદી તો પાપ બેસે એવું મારા મગજમાં ધતર જતોએ હસારી દીધેલ દોવાથી ગિરિનારની જગાએ ઉપડી ગયો.

હયા છે, ને તેથીજ 'કાકીઆવાડ' નામ આપ્યું દશે. પરંતુ સૌરાષ્ટ્રના અભ્યાસીઓ જાણતા દશે કે કાકીઓ કરતાં રજપુતો કે અંશેએ ઉતરતા નથી. પરંતુ તેઓ કરતાં ઘણાજ હયા દરજ્જાના છે. સંખ્યા પ્રમાણે જોતાં ત્યારે કાકીની સંખ્યા ૨૧,૭૦૦ છે ત્યારે રજપુતોની સંખ્યા ૧૧૩,૦૦૦ છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે રજપુતોનું કાકીઓ કરતાં પ્રમાણ વધારે છે, ને સમગ્ર શકાય છે કે મગાઓએ 'કાકીઆવાડ' નામ સૌરાષ્ટ્ર ને કાકીઓની 'હુદારાની ટોળી' તરીકેની પ્રખ્યાતિ મારેજ આપવામાં આવેલ છે. કશાકમાં વાંચવામાં આવ્યું છે કે અત્યારે પણ 'સૌરાષ્ટ્ર' નામજ 'કાકીઆવાડ'ને જલ્દે ચાલુ કરવું જોઈએ. આવાં તથા અન્ય કારણો-જે આપણે પછી જોઈશું-ને લીધે આજે જેરસમજણ ભરેલા 'કાકીઆવાડ'ને જલ્દે આપણે આપણું જગલુંનું 'સૌરાષ્ટ્ર'જ રાખીશું. સૌરાષ્ટ્ર જગલુંનું શા મારે એ પાશ્વત્ય જગત પર દૃષ્ટિ નાખી નીંદાળીએ.

'સૌરાષ્ટ્ર' એટલે 'સુ' નામની પ્રજાનો પ્રદેશ. કેટલાક પાશ્વત્ય દત્તિદાસકારે સૌરાષ્ટ્ર-સૂર્યપૂરક દેશ માને છે. ને આમ વ્યુત્પત્તિ, અર્થ કરે છે; પરંતુ એમ માનવામાં એઓ જુદાને પાલ છે. એમ ભાસે છે કે મોમનાથ તથા અન્ય સ્થલે સૌરાષ્ટ્રમાં સૂર્યનાં મંદિર હોવાથી 'સૂર્યપૂરક' દેશ એવો અર્થ કર્યો દશે, પરંતુ આ વીશેનું પણ વિવરણ આપણે 'સૌરાષ્ટ્રી મોમનાથ'—એ જોખમાં કરીશું. દવે. સુરાષ્ટ્ર એટલે સારો (સુ) ને દેશ (રાષ્ટ્ર) એવો અર્થ નીકલે છે, ને સૌરાષ્ટ્ર કરવામાં આકરજ્ઞાદિ નિયમ પ્રમાણે તદ્દતપ્રત્યય 'અ' મુકવાથી સુરાષ્ટ્રનું 'સૌરાષ્ટ્ર' થયે. દવે આ સારો દેશ નેની

પરિણામે ફલદ્રુપતાને કહેવાતો, કે તેની પવિત્રતાને પરિણામે કહેવાતો, કે શૌર્યને પરિણામે કહેવાતો—આ સર્વ વિષય વિવાદગ્રસ્ત છે; પરંતુ એટલું તો ક્ષુલ્લ કરવુંજ પડશે કે પ્રાચીન કાળમાં ધર્મની લાગણી આગના કરતાં કેંક વધારે અંશે પ્રદીપ્ત હતી. ઘણાએ દાખલા છે કે ધર્મના ઝનુનથી ઘણાએ સૌરાષ્ટ્ર વાસીઓને શૌર્યપેદા થયાં છે, ને આમ સ્વનામ પૃથ્વીને પાટને પ્રસિદ્ધ કરી ગયા છે. કોઇપણ દેશનું નામ તેની ફલદ્રુપતાને લીધે હોય એવું જાણમાં નથી. આથી તેની પવિત્રતાને લીધે સૌરાષ્ટ્ર—સારો દેશ કહેવાયો હોય એમ ભાસે છે. મુસ્લીમ બીરાદરો 'સૌરાષ્ટ્ર' શબ્દનો અપભ્રંશ 'સોરઠ' કહે છે ને આમ નામ ઇ. સ. ૮૦૦ પછી અપાયું હોય એમ જણાય છે. કારણ કે આરબોનો, પ્રથમ પ્રવેશ ઇ. સ. ૮૫૧ માં થયેલ વળી કેટલાક 'સોરઠ' નો અપભ્રંશ 'સરઠ' કહે છે, પરંતુ તે દાદા માત્ર જુનાગઢ સંસ્થાનના કુતીયાણા મહાલનાં કાઠી, તરખાઇ, મેયારી, ફોર, કવચકું, ભોંગસર વગેરે ભાગને કહે છે.

ગ્રીક અને ગ્રીકન લોકોનો પ્રથમ પ્રવેશ ભારતમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦-૪૦૦ થયો, કારણ કે Herodotos અને Hekataios દીંદુરયાન વીશે પોતાના પુસ્તકમાં પ્રથમ ઉલ્લેખ કરે છે. પરંતુ પશ્ચિમ દોંદ્ર મારે દેએ ઉલ્લેખ કરતા નથી. Ktesias ને (ઇ. સ. પૂર્વે ૪૦૦) દરાનમાં જાણ થઈ કે દીંદુરયાનમાં 'પીગ્મીઝ' (Pygmies) નામની જાતિ છે. આ જાતિનું વર્ણન બરાબર આપણા બીજા લોકોને મળતું આવે છે. તેમજે 'Mount Sardons' જે કહ્યો છે

મધુર મીલન

લેખક :

રા. ભટ્ટ

વિતરક :

દા. રજાબ.

કુજ નિકુલે મધુર ગુલે
ચદ રમે તાગીઆ સમે
મૂનિ મુદરતા મન રમે
ત્યા ગુજ દર્યન યાવ
સખીરી! તે દિન કેમ જુલાય!—૧

કૃષ્ણ બરીના મુર અનુસરને
ગાન ઉડા કે મખીર ગજવને
પ્રેમ તાણા પુર હર હર મરને
મીઠન મધુરા યાવ
સખીરી! તે દિન કેમ જુલાય!—૨

પચરંગી પુષ્પે લીળી લીધા
લટકેલી લાખા ગુથી દીધા
નમન પીપુર સાથે દગી પીધા
અણુમમલ સમગ્ર
સખીરી! તે દિન કેમ જુલાય!—૩

નેનનમાં રસ તેજ્ય ચમકીયા
ઉં હું સાથે યાત્રી વીરંગીયા
આત્મ યોગે ગ્રી કડી કડી નગીયા

ગ્રેમ યોગ્ય સુદાય
સખીરી! તે દિન કેમ ભુલાય!—૪

સ્નેહ મત્તે-શીખળ્યા દેરી!
રહેજો પ્રીત તેવી ને તેવી
બાંધે ગ્રી છોડી નવ દેરી

સ્નેહનું પર નિદાન
દેરી! તુજ સ્મરણનાં રડુગાન
વિરલ એ સ્મરણું કે વીસગાય ?
“પ્રિયેર! તે દિન કેમ ભુલાય!”*—૫

* રવ મહિલાત નમુનાદના ઉત્તર રામચરિતમાં
ની પ્રખ્યાત લાવણી ઉપરથી સુચિત.

રાજાધિરાજ

‘ગુજરાતનો નાથ’નું અનુસંધાન

લેખક.

રા. કનૈયાલાલ બાણીકલાલ મુનશી,

બી એ, એલએલ. બી., એડવોકેટ,

પ્રમુખ, સાહિત્યમંડલ

નોંધ

જેણે મારી “પાટળની પ્રજ્વળા” કે “ગુજરાતનો નાથ” નામી દુરો તેને આ વાર્તાના ફેરફાર પાવેલાં બોલબાણ પડશે. જેણે એ વાતાઓ ન વાચી હોય તેને મઠિ નાથે આપેલી બોલબાણ બસ છે.

જયસિંહદેવ સોલંકી ... અલ્પકીર્તિના પાટળનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ

મીનજીતેવી ... રાજામતા

મુન્નાલ ... મહા અમાત્ય

ઉદા ... મત્રી અને અમાત્યનો સત્તાધીશ.

દાદા ... મત્રી. * કર્ણાવનીનો સત્તાધીશ.

સોલંક ... મત્રી.

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો ભત્રીજો ને ભાટનો † હંડાવક. ‡

કાશ્મીરદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનજીતેવીની ભત્રીજી.

કાક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને બટરાજ.

મંજરી ... તેની પત્ની.

સાજજન ... સોલંકનો હંડાવક

પરશુરામ ... તેનો પુત્ર.

રાખેંગાર ... જુનામડનો રાજા.

રાખડેવી ... તેની રાણી. §

* અમરાવાત † સાબરમતીની દક્ષિણ મુખીનો પ્રદેશ. ‡ મુખો.

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલાં

ન્યસિંહદેવે મોડલેલા ફરમાન મુજબ કાક ઉદાના ત્રીકરા આગ્રહતે બૃહુકચ્છનું દુર્ગપાલત્વ સોંપી પાટણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલો છે. જતાં-જતાં તેને જેન સાધુ હેમચંદ્રસૂરિનો પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાને છે. અહીં આગ્રહત મંત્રી ઉપર મુઘ્ધ થઈને તેની ભાળ કાઢવાની ઘેલછામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાટણે લાટ લેવાથી બળીગળી રહેલા દેવાપાલને કાકની ચેતવણી છતાં છંછેડે છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળજો ઉકાવવાની દેવાપાલ પેરની રચતો હોય છે એટલામાં કાક જતે આવી કેટલીક રકત્તક પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષણમાં સોંપી ન્ય છે. મંત્રીના યોદ્ધામંડપેડેલા આગ્રહતથી અવગણના પામીને તેમજ મંત્રીના પ્રભાવથી અંતર્યા પછી હેમચંદ્રસૂરિ ખંસાત ન્ય છે. આ બાબત દેવાપાલ ગદના કોઠારના વૃદ્ધ નાયક અને કાકભક્ત દેવાને ભોળવી કોઠાર ખાલી કરી આપવાનું તેની પાસે કબુલાવે છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો દેવાપાલ અનાજ ભરી આપે.

વિભાગ બીજો

બૃહુકચ્છથી પાટણ જતાં કાક લાટી આગળ ઉતરી પડે છે અને પોતાનો વેધ જેમાને પહેરાવે છે. જેમો વહાણને પ્રભાસ આગળ ડુબાડી દે છે. કીનારે ઉભેલો વાગ્મઠ તેને કાક સમજી બચાવી વધળી લઈ ન્ય છે. આ બાબત કાક જીનાગઢ ન્ય છે અને સાંધેલું બેઠું કઢી નહીં તુટવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તે બાબરજીતને વશ કરી લે છે. પછી તે રાજગઢમાં રાણી લીલાદેવીને મળે છે અને ન્યસિંહનું મન દેવડી તરફ ન ખેંચાવાનું વચન આપે છે. પછી ત્યાંથી જયદેવ આગળ જઈ તેને જીનાગઢ લેવાનું વચન આપી જયદેવ આવતાં સંતોષી ન્ય છે. પછી ઉઠો ત્યાં આવી જીનાગઢ જોડે સંધિની પેરની બતાવે છે ત્યાં કાકને જાહેર જેમાને લઈ વાગ્મઠ આવે છે, પણ કાક આવી બેઠ ફેડી નાંખે છે. ઉઠો, જયદેવ તથા કાકને વિદિ મટી જવાનું કરે છે કાકને રક્ષવાનું વચન મુંગલ લીલાદેવીને આપે છે. વાગ્મઠને બનાવાથી સમર્થ કાક પર દ્વેષે ભરાય છે. આજ્ઞાભંગ માટે પરમાર એક નોકરને કેદ કરી પોતે ધારેલી જગામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાકને મળવા ન્ય છે. ત્યાં તેને કાક સાથે ચક્રમક ઝરે છે, પણ સમાધાન થાય છે. નોકરને છોડી દેવા મુંગલ પરમારને કહે છે ને તેપ કરવા ન્યસિંહદેવ તેને સમજાવે છે. જેમજીવર ને સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ રાણગારે છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે અને રાજને વશ કરવાની યુક્તિ સુઝાડે છે. બીજો દિવસ પોતાની આજ્ઞાનો બ્રંચ કરનાર સૈનિકને કાક ધાયલ કરે છે એટલે ન્યસિંહદેવ તેને કેદ કરાવી, સૂચે લઈ ચોખીએ તપાસકામ સૂચે છે. ત્યાંથી કાક રાજને વેષે બીજી ચોખીએ તરફ ન્ય છે અને આ બાબત રાજની ટાળી, એભલનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જળજી ચુદ્ધ થાય છે. રાજ, પરમાર ને એભલ સખત ધાયલ થાય છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને એભાન રાજને લઈ ન્ય છે. કાક લડતાં પડ્યાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

બૃહુકચ્છમાં દેવાપાલ સ્વાતંત્ર્યનો ઝુડો ઉઠાવે છે. મંત્રી આંખડ વગેરે નવા ગઢમાં ભરાઈ ન્ય છે અને ચોખીદારો પાસેથી યોદ્ધાંક અત્ર મુઠવી લાવી ચલાવે છે. ન્યસિંહદેવ જીનાગઢ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરે છે; સમર્થ દ્વારા કાક છવતો છે એમ બખર પડતાં મહારાજ વાહડને જીનાગઢથી કાકને લઈ આવવા મોકલે છે. કેટલાંક કારણસર રા' હેરાજીવને હાથપાર કરે છે. રાણક રાને યુદ્ધ માટે ઉત્સાહિત કરે છે તેવામાં યતસક્તના મરણ સમાચાર આવે છે. રાણક પોતાના પ્રભાવથી તેને સંજીવન કરે છે; યુદ્ધમાં જતાં જતાં રા' રાણકને તેનાં હાકરાં કાકને સોંપેતા ન્ય છે. મહારાજને લાટના બંડના સમાચાર મળે છે પરંતુ તે

તેને ઉપકારી કાઢી કે મદદ કરતા નથી પરંતુ હીવલેવીના કહેણથી મુબલ મહેતા કેવડું લગ્નર લગ્નમાં મેડાય છે. હુલેલા દેશળદેવીની મદદથી જયસિંહદેવ મદદમાં જાય છે અને દરવાજા કંધારી કાઢી દાખલ થાય છે. બંને લગ્નર સામસામા બેઠે છે, રાં મરાય છે. મહારાજ રાં પરાજિત થતાં તેના રાજુવાસ તરફ જાય છે. રાજુ કપર તેમની સાથે કાઢ કરવા બળાત્મક કરે છે, પણ રાજુ ના પાડે છે એટલે તેના જે પુત્રોને મહારાજ કબ્જે કરે છે અને રાજુને કંધારી વડવાણ તરફ દોગ જાય છે. કાઢને કે કોલકલ્લ સંબળાતલ બહાર જાય છે અને ત્યાં પકડાઈ જાય છે પણ એળખાઈ આવતા હુગ થઈ તે રાજુની રક્ષા કરવા મહેબમા પાડેા કરે છે ત્યાં તેને નહીં ભેટા મહારાજની ખબર કાઢી તેમની પાલળ તે સાદામી માગી રહે છે. યુદ્ધ રાત્રી થતા મહારાજ અને કાઢને પતો મળેતા નથી ત્યાં મહારાજના વડવાણ મેલની ખબર થતાં મીનજમા, રાણી અને મુબલ મહેલા વડવાણ તરફ કંપડી જાય છે. મહારાજ બળાત્મકે રાજુ સાથે એક બાજુ પાડે ત્રણ કરાવવાની તેવાળી કરે છે ત્યાં કાઢ આવતી હાલે છે અને મહારાજને પકડી બેઠાય રામા પુરે છે અને રાજુના રીધવને પ્રતિજ્ઞા છે આજ પછે મહારાજ કાઢને મળવી અને તેના ઉકાસ લાગમા બંડ થવાથી નવા મદમા બુમ્મે મરે છે તેની ખબર આવે છે મુબલ મહેલા મીનજમા બંધે વડવાણ આવી પડેાથે છે અને મહારાજને બાયરામાથી કુશ કરે છે કાઢ મુબલની રત્ન કાઢે તેની પ્રિય તમાને મળવા સાદમી થઈ આશી નીકળે છે અને રાજુ બેળાવાલ નરિ રા ના મળક સાથે શ્રીત થાય છે.

વિભાગ ૪ થો

જુપુકરના મદમા મંજરી, આનડ, દેસ વગેરે મદમા રાજુ માટે પ્રવેશ કરે છે અને કાઢને દોલે કાઢી પાલ આવવાની વાદ જુએ છે આખરે મદમા ખાવાતુ છુટ્ટે છે અને એળખાણ કરવાના મુખ્ય આવે છે. આખરે વગેરે મંજરીને આ મદમાથી નીકળે રવાનાના રાજુ નીચે રાખમા જ્યાં આજન કરે છે તે નેની-નેના પકિની આવજ બાદર તેમ કરવા ના પડે છે.

(કહે જાગજ કાઢે)

મકરણુ ૨ જી

નેરા બોખડાનું ઉલ્લુ પરાક્રમ

તેજ દહાડે દેવા, મહિબલ અને મંજરીએ પાનતા કાચ પાડ્યા અને મળવી. કોકસાને આંખ મરેલા શીશાય બીજાં જધાએ એકજ વખત ખાતુ એવો નિશય કર્યો.

આજમા દહાડામાં ખરેખર દુખ નેસ કરને પડ્યું હતું. જ્યારે રસુ, દહાડામાં ચાર કે છ વખત પેટ ભરી આરોગ્ય, બપોરે ચાર છ થડી આમાપેસ ભેલે, અને છેડે પાપડ અને ત્યાં મુધી ભાગલે નહોં એ તેના જીવનના અમલ સિદ્ધાંતો હતા: અને તે તેણે કાનિઠ અદાથી આટલા રાં મુબ રીતે

પાળ્યા હતા. તેથી એક જ વખત બરાહ રહેતુ અને દેવાની તાલિદારી કરી, દહાડામાં બે વખત ખાતુ અને બપોરે ઉલ્લુ નહોં-આવી કાચકર આપતિ થર પરાળી અસર તેના પર થરા થાડી હતી. તેની આખમા મરાય દુખ દેખાવા કરતુ. તેની તબુ કાચરીએ ખાલી થતી કાચગીની તરાહ ભટ્ટી પડી હતી તેની વિશાળ કુંડે લગી પ્રવા લાગી અને તેના પાનળો પગ થપર કમર થપ થવા હતા. થણે વખત તે ને એક જુલે હસાહને પડી રહેતો ને મેહને પણ જાતું છુલે તે મરવા મુનેશ

કુતરાની દયામણી નજરે જોઈ રહેતો.

આટલા આટલા દુઃખના ડગ્ગરો પછી એને આંખડું મેલેતાતો. ધાકે નહોતો રહ્યો; મંજરીને માટે માન, તહેાતું રહ્યું; છોકરાને માટે લાગણી નહોતી રહી.—એને બધાં દુશ્મન દેખાતાં. તે બધાં નહોતાં તેને પેટપુરતું ખાવા આપતાં, નહોતાં તેને જખીને ઉધવા દેતાં; ને નહોતાં તેને ગામમાં નાસી જવા દેતાં. તેમાં એની ધાંચાણી તો તે તોળા થઈ ગયો હતો. તેની ભયંકર છલ દેવાના ડંડથી પણ જખરી હતી; અને ભુખ ને દુઃખ છતાં જે કે છવ તેમાં રહેતો તે બધો ગંગલી કાઢ્યા વિના રહેતો નહોતો. જ્યારે તે બેઠાવા માંડતી લારેખીચાર નેરાને પ્રેતલોક પણ આવકાર દાયક લાગતો. જેમ ભેંસાસુરને મન કાલિકા હતી તેમ તેને મન તેની ધર્મપત્ની હતી. તેનાથી તે ત્રાસતો; અને તેના ધાંકના સંકળમાં તરફડતો શીશ્વાની મનોદશાને સ્વોચ્ચ અનુભવ કરતો.

તે એક ભીતની ઓથે પડ્યો પડ્યો, વલ્લુ મોં કરી, પેટમાં લાગેલી ભુખ હવા ખાઈ સંતોષવાનો નિષ્ફલ પ્રયત્ન કરતો હતો. આ સુખ વધુ પડતું હોય તેમ લાં તેની ધર્મપત્નીએ શાસન બહાર પાડ્યું કે આજથી એકજ વખત ખાવાનું છે. પહેલાં તો નેરાએ સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કયું.

“બહેરો થયો છે?” ગંગલીએ કહ્યું. “હવેથી એકજ વખત ખાવાનું છે. ધાન ખુટ્યું છે—ધાન” જેમ તેમ કરી નેરા બેઠો થયો. ધાન ખુટવાનો અકરમાત કેમ થયો તે તેને સમજાયું નહોતું.

“ક-ક-ક-કેમ કરતાં ખ-ખુટ્યું?”

—સામે પોકાર કરવાની પણ તેની છાતી રહી નહીં. અલાર સુધી બે વખત ખાવાનું મળતું હતું તે તો તેને માત્ર પ્રાણી. પી અપવાસ આવી બરાબર લાગતું હતું.

“હા. એક વાર—”

“ચ-ચ-ચાલની અહીંયાં—થી જ-જ-જ ન્તાં રહીએ” તેણે ગંગલીને આંછળ કરી. તેની અડધી સુજેલી આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યું. ભુખને દુઃખે તેની છલ પણ લંબડી ઊઠી હતી.

“કે શરમ આવે છે, નહીં?” ધાંચણે ડાળા કાઢ્યા. “આને કોકાલાકાને બધાને છોડીને ન્તાં રહીએ? જ-મીને, જેલમાં શીવાય કે બીજું નામયું છે? તને તે પાટણનો ભટ કયા દોશી વાણીયાએ બનાવ્યો? તારી માને પેટે પથ્થર પડ્યો હોત તોએ સારું કે ભુગડ ધોવા તો અપ લાગતું” ગંગલીએ પોતાનું માન પ્રદર્શિત કર્યું. “જોલ અત્યારે ખાવું છે કે બપોરે પછી?”

નેરાએ નિરાશામાં ડોકું નાખી દીધું. એને મરવા શીવાય બીજી આશા દેખાયો નહોતો. “અત્યારે!” શીશ્વાળા મોઢામાંથી શબ્દ નીકળ્યો. ગઈ કાલે રાતે ખાધા પછી બીજી ઘડીથી તેને કઠડીને ભુખ લાગી હતી.

“પછી કાલ બપોર સુધી રહેવાશે કેમ?”

“ર-ર-રહેવાશે!” કહી નેરાએ પથ્થર ફાટે એવો નીસાસો નાખ્યો. પણ તેની સ્ત્રીના હૈયામાં કે તડ સરખી પણ પડી હોય એમ દેખાતું નહોતું. તે જઈ ખાવાનું લઈ આવી, અને પત્નીધર્મથી પ્રેરાઈ થોડું પોતાના લાગ-

‘આજુ’; તેના મોઢા પર લીપ્સાનું કદરુ, હાથ પ્રસરી રહ્યું, તેના મળામથી હપનો ધરધરા ચરો. તે કાવો છેવો ઘણ મથો.

મળની તેની સામે નિરંકારથી જોઈ રહી

“ચાલો, જોમરો. આ રહ્યું પાણી હાથ નો ધુવો.”

પણ તે જોઈ રહે તે જોઈ તે નેરંએ આવા માડ્યું હતું દોઢ મેટનો, જે કાછી આન દાળી, કાંઈ ને મીઠું—જોનજોતામાં હતા

ગુસ્સામાં હતું.

“ક-ક-કાલ સુધી કે કે નહીં?” નેરાએ વિરમ્ય પામી પુછ્યું

“વધારેમાં જોઈએ નો કામ,” કહી યાગી લઈ મળવી ચાલી ગઈ

ક્યા મુઠી નિરાધાર બની નેરાએ જોયા ક્યું. પછી દૂરથી ગિરિચંદ્રચંદ્ર મલગાર એવો એક મહા નિ.પાસ નાખી મોઢુ ધોયુ ને પાણી પીધું

કદાએ દહાડા થયા તેની કુના સતોષાઈ

મળનીએ પછી દરેથી એક જ વખત ખાતમુલ

નહતા ઘણ મથો. ખાદ્ય રહી વધારેની આશાથી નેરાએ મળની સામે જોયું. “અ-બીજુ—”

“બીજુ” છુ કપાળ તારું! આનો એક મેટનો તારો હતો, ને આપણે એ ખાદ્ય આપ્યો. દબે કે નથી.”

“પણ કસે નો એ હતા,” નેરાએ પોતાનો પાંચો દર્શાવ્યો.

“આમથી એકાંત મળશે,” મળનીએ

નહેલી, આજે તો માલ ને છહેલાજા. ને તેના પર એક આજે દિવસ નિરાધાર રહેવાની વિપત્તિ’ સા મટે આ મુરખ લોહી બહીબા; રહી રહેના હશે’ સા સામ એને બહીઆઈ જવા નહી રતા હોય’ તે એજો યાકર મથો દતો કે વધારે વિચાર કર્યા વિના જોડાં આવા બેઠો.

તેને હાથમાં હવવાની કુશળતા, લાકડું ફેં

પાકની ન્યાતો, માત્રપુઆને જલેખીની ગંભારો-
નાં સ્વપ્નાં પર સ્વપ્નાંજ આખ્યાં કર્યાં. હંમેશા
મેં અગાડી બધું લાણું દેખાતું ને પાપી
ગંગલી તે ખુંચવી લઇ જતી—અને પોતે તેવાને
તેવાજ ભુખ્યો રહેતો, પેટમાં જાણે સતત
હાળી સગળી રહી હોય એવું કે થયાજ
કરતું.

ને થોડી વારે જાગ્યો. દુઃખમય સ્વપ્નું જતું
રહ્યું કે નહીં ને જોવા તે ઉઘેરા થયો, અને
તેને પરિસ્થિતિનું લાન આવ્યું. સુખ તો
માત્ર સ્વપ્નામાં હતું કે લાડુ ને માલપુઆ જોઈ
મેંમા પાણી આવતાં; જાગતાં તો માત્ર નિર્જન
મઢ ને અનંતકાળ સુધી નિરાહાર બેજ હતો.
પીડાઓની પરંપરાથી ધ્વરાઈ રહ્યો હોય તેમ
તેને ધ્રુસ્કું આવ્યું. દોઢ રાત્રે તોણે બપોર
પહેલા ખાધો હતો કે નહીં તે પણ યાદ
રહ્યું નહોતું. તેના પેટમાં તો દિવસો થયાં
અજતો હાણો પણ ન ગયો હોય એવી દશા
હતી.

થોડીક વાર તેણે રોક આટ્યા ને મુજેલી
આંખે આકાશ સામે જોવા ક્યું. તેના મુખની
રેખાપરથી તે નિરાહારી જેવી વેદના સમ્મનવત્રા
માટે સરજનહાર સામે ગોઝાર કરી રહ્યો હોય
એમ દેખાયું; પેટ ઠાકું તો પેટભર ખાવાનું કેમ
નથી. તેનાર થોડી વારે તેણે દેવ, ગાયકર
લાંથી જતો દીકો એટલે જુમ મારી:
“ન-ન-નાયક !”

“કેમ ?” દેવાએ આ આળસુ તરફ
સખતાઈથી જોતાં પુછ્યું.

“આને બ-ખીજી વાર બ-બ-ખાવાનું
નહો ?”

“ના—” દેવાએ કહ્યું.

જાણે માથા પર ઇવસેણ ફટકા પડ્યો
હોય તેમ નેરાએ માથું ભોંય પર નાખી દીધું

આ આળસુને ભુખાવળા તરફ દેવાને એટલે
તિરસ્કાર હતો કે એક શબ્દ પણ બોલ્યા
વિના તે લાંથી ચાલતો થયો. એનું ચાલત
તો તે નીચે જઈ રેવાપાલને આ પટ્ટણી
મૈનિક એનાયત કરી આવત.

થોડી વાર નેરા પડી રહ્યો. તેને એમ
લાગ્યું કે આ બધા તેને જાણી જોઈને ભુખે
મારતાં હતાં. તેને તેની સ્ત્રી પર કાળ ચઢ્યો.
“શં—” કહી ને કાળ કાઢવા જતો હતો,
પણ તેને ધણીજ નિર્ગતિ લાગી એટલે મુંગો
મુગો પડી રહ્યો.

એનું મોઢું સુકાઈ ગયું; ને એની ઇલ
તાળવે મોંડી ગઈ હતી. તે કેમ કર્યો ખેડો
થયો ને ધસડાનો કુવાની પાસે આવ્યો. લાં
એક ઘડો અડધો ભરેલો પડેલો હતો તે મોઢે
માંડી જધું પાણી તે પી ગયો.

તેને જરાક ઠીક લાગ્યું. જરાક પ્રગમાં
જોર આવ્યું હોય એમ લાગ્યું. તે ઉભો થવા
ગયો, પણ આઘડીયું આવ્યું. મહામહેનને
ધુંટણને ટેકા દઈ આખરે તે ઉભો થયો.
સર્વ આચગવા લાગ્યો હતો. સંખ્યાકાળ
થવા આવશે એટલે ખાવાની વખત થશે એમ
તેને લાગ્યું. પણ એટલામાં તેની સ્ત્રીના શબ્દો
યાદ આવ્યા: “એકજ વખત ખાવાનું !” પણ
એટલે વખતે તેણે ક્યાં ખાઈ હતું ? ને. જેમ
તેમ કળ્તાં રસોડા તરફ ગયો. લાં બધે શાંત
હતું. રસોડે સાંકળ વાટી મણિલદ્ર ચાલી ગયો
હતો રસોડામાં કેપણ હોતું જોઈએ એમ
માની તે અધારાની વાટ જોરા માથે હાથ
મુકીને ભતિ અટલી બેસી રહ્યો. રખેને ગંગલી
એને જોઈ નાચ એવી બીકે તે ખુણામાં
લપાઈને ખેડો.

કેમ કર્યો વખત જતો નહોતો; ને તેજ
પેટમાં આગ વધતી જતી હતી. તેની

મુઠી છોડી દીધી ને તે ખીજ માટલીને વળગ્યો. જ્યે નજ્યે તેણે માટલી ઠાલવી ને ચોખ્ખા વેર્ષા. તરત ત્રીજ માટલી ઠાલવી ને તેણે દળેલો લોટ વેરી કાઢ્યો. અત્યારે તેને માંડ પણ આવ્યું હતું. અવિચારી વિનાશક વૃત્તિજ તેને પ્રેરી રહી હતી. તેણે ચોથું માટલું ઠાલવ્યું. તેમાંથી પણ લોટ નીકળ્યો. તેણે અનાજ ને લોટનો ઢગ માર્યો. દુધાતર નેરાંતી કલ્પનાશક્તિને બધા અનાજના ઢગ વાળવામાં કલાકારને સર્જનાત્મક આસ્વાદ થાય એવો કેંક આસ્વાદ થયો.

ગાંડાની માફક તે હસ્યો અને આ ઢગમાં હાય ધાલી તેને લાડથી વેરી રહ્યો. એટલામાં બહાર કોઇનો પગરવ સંભળાયો. તે ચોક્યો. તે કાંપી ઉઠ્યો. કોઇ ખીલાડી દોડી ગઇ હોય એમ લાગ્યું. વધારે વાર અહીંયાં નહીં થોભવું એવો કેંક ખ્યાલ આવ્યો.

તેને ભુખતું અકળામણુ વધ્યું. રાંધવું? કેમ રાંધાય? કાચું ખવાય? એવા કેંક પ્રશ્નો મગજમાં ઉઠ્યા. એકદમ તેનું મગજ ફટકી ગયું. જાણે એક કોષક તાર તુટી ગયો એમ લાગ્યું. જનવરી લોહુપતાથી તેણે બે મુઠા ભરી ત્યાં પડેલા ઢગમાંથી ખાવા માંડ્યું. તે ખડખડ હસ્યો-ને ખાધેજ ગયો. કાચો લોટ, ચોખ્ખાને દાળ અપાટાબંધ અદૃષ્ટ થવા લાગ્યાં.

આખરે તે થક્યો, અર્થે તેના મગજમાં કેં ગુંગળામણુ થવા માંડ્યું. એક વખત ઉર્ધ્વરસ આવવાથી મોમાંનો લોટ બધો વેરાઇ ગયો. તેણે ખાવા માંડ્યું. પણ મલરામણુ થયું ને ગળે કેં ઉતર્યું નહીં. તેના પેટમાં વીણુંચુંટાં થવા લાગ્યાં. ઉઠવાની તેને હામ રહી નહીં અને ત્યાં ને ત્યાં તે અનાજ પર

પડ્યો. થોડી વારે થઇ અને કાચા દાણાએ પર્યો બતાવવા માંડ્યો. તેના પેટમાં, ગળામાં તેમણે તાંડવનૃત્ય કરવા માંડ્યું. તેના ડાળા બાવરા થઇ ગયા. તે ઉઠવા જતાં પડ્યો-પડતાં ઉલટી થઇ. અનેક વર્ષ થયાં મુગે મોઢે ગુલામગીરી સહેલા શરીરે આખરે બળવો શરુ કર્યો. બળવાએ તરત મહાવિપ્લવનું સ્વરૂપ પકડ્યું.

મણિભદ્ર પાંછલે ઓટલે બુતો હતો તે એકદમ ભૂગ્યો. કોઠારની ઓરડીમાં કાંઈ માંદું પડ્યું હોય તેવો અવાજ આવતો તેને સંભળાયો. તે ઉઠ્યો, ને દોડતો આવ્યો. કોઠારમાં કાંઈ મલરાઇ મરતું હતું. તેણે કાકડો ચેતાવ્યો ને તે કોઠારમાં ગયો.

અનાજના ને લોટના ઢગને ફેંદતો, જાણે નવો તારો સમુદ્રના તરંગોમાં તરફડતો હોય એમ, અકળાતો, મલરાતો નેરાં તરફડતો હતો... કોઠાર કોડ સરખો થઇ ગયો હતો. બધું અનાજ અલક્ષ થઇ ગયું હતું. મણિભદ્રના હાથમાંથી કાકડો પડી ગયો ને તે દેવાને ઉઠાડવા દેડ્યો.

પ્રકરણ ૩ હતું

માતા કે અર્ધાંગના?

મંજરી અસ્વસ્થ ઉર્ધ્વમાંથી જગી. બહાર કોણાદલ થતો હોય એમ લાગતું હતું. તેનું હૈયું ધગધગી ઉઠ્યું. તેણે પણ આજે એક વખત ખાધું હતું એટલે તેનું માથું તો દુઃખતુંજ હતું.

તેણે છોકરાંઓ તરફ નજર કરી. મહાસ્વેતાને વૈાસરી યુલની કળીના જેવાં એક ખીમને બેઠી સૂતાં હતો. પણ તારે માનું દેયું હેતથી ઉમરાઇ ગયું.

અજ્ઞાન] 'હું મોટી' મારા હૃદય'વાણી કે જન્મ આપો તે કોણથી!' [પા. ૧૬૮૧

ગુજરાત]

[ધોળ ૧૯૮૧]

તે અદાદર ડોકીએ એક સજ્જ મોહ્યા વગર માની રમ માગી

હીમનથી ઉપીને તેણે દીવો અમકાયો.

“મંગલી !” તેણે પ્રુમ પાડી.

મંગલી એકદમ એકાદીને હાલિ. “કમ આ !”

“કે મરખડ મંભળાય છે ?”

મંગલી એકદમ દોડતી ઉપર આવી ને અડીએથી નીચી વળી જોયું. “કે રમોડા અમળ મરખડ છે. હાથા મરો હુ તપાસ કરી આવું.”

“ના” મંગલીએ હુકમ કર્યો “તું અહોઆ છોડતો પાસે ખેસ. હુ જઈ આવું છું.” કહી ખભે એક પ્રુમ પાડી હાથાળે પર્ષે તે રમોડા તરફ ગયું.

ત્યા અધિકાર ને દેવો તરફતા તેમને એકદમની નીચે સુપાડતા હતા.

“અધિકાર !” હું છે ?”

“અરે બા ! તમે ક્યારેય પાઠો ભણ્યા અહોઆ આવવા જોઈ નથી.”

“કમ છે હું !”

“કે નહીં,” દેવાએ કહ્યું. “આ દરાખ-ખોર કોણમાં પેતી મળે હશે.”

મંગલીએ તરફતા નેરા તરફ જોયું ને અડધા જાનમાં હતો, અને આખે દીવે તેને સોદ વળાવ્યો હતો. કોણમાંથી દુર્લભ આવતી હતી. મંગલી કે સમજ ને એકદમ પર ચડી કોણમાં જોયું. ત્યાંથી કેવાય ચીકડી ચડે એવો હતો. મંગલીને સુખ જાતી ને તે એકદમ પાછી હતી મહા નેને નરમર આવવા સમયે.

“બા ! અહોઆ તમારું કામ નથી તમે ભણ્યો,” અધિકાર કરમરીને કહ્યું.

“કેટલુંક અનાજ બગડ્યું ?” મંગલીને પાછી થયું.

“એ રહે તે ખરું,” અધિકાર ખેરથી કહ્યું. તેના અવાજમાં નિરાશા હતી.

મંગલી સમજ મહા ને લાચી આશી પેઠા તેને લાચુ કે વિધિએ છેડેનો કડકો માર્યો હતો તે કે વિચાર કરી ન શકી.

પોતાને વાસે જઈ તેણે અમલીને મોડવી ‘ને, તારો નેરા ત્યા તરફ છે એ જાનને ફાપર બગાડી આવ્યો છે.”

“મેર—” કહી ભુલુકાળના નાચીવાલ-વા સમ્બલિનિયનું પ્રદર્શન કરતી મંગલી હાલિને આ.

હતાશ મંગલી ખેસી મહા ખાવાની કાગડ કરીને યંદર દિવસ દુધી મહા દરજી મખવાતી નેતી પોજના પડી કામી નેરાએ કરેલો વિનાશ તેણે થોડો જોયો હતો, ને અડીને કમળી હાથો હતો. પદર દિવસને જલે પાચ દિવસ પાચ દરજી કે કેમ એ સવાય હતો. ‘દિવ’ ને ‘સુ પાચ’ છે ? તેણે પ્રુમ ને માથે હાથ દીધા પ્રુમ ને નિરાશાથી તેનું માથું હાનુ હતું “નાથ ! પંદર નહીં વગે ?” તેમ કરમરીને આકાશ તરફ જોઈ પ્રુમ.

તેણે છોડાઓ સામે જોયું. કેવાં સાડક વાંમાં, રૂપાળાં છેડરા ? અત્યારે કેવા સુંદર સ્વપ્ના જોતા દરો ? તેમના નાનકડાં દેવામાં આ ને લાપમાં સદા હતી. અપાથી બાપ જંદર આવી પહોંચશે એવી નેમને તો ખાતી હતી અત્યારે એ જલ ને ખાતી કેમ ખોઈ હતાં ?

તેના નિર્દોષ છેડરા, તેનો વીરપતિ, તેની કાવના, તેનો શ્રેમ-અત્યારે અપાનું અપી લનું હતું. છેડરાં દળવળનાં હતાં પર્ષ, વખા છેને કદમા સડો દરો કે પ્રુદા પડે દરો. તેની કાવના, તેનો શ્રેમ, તેના બપો સડમાં એક મૂખ કે નિર્લે અત્યારે પ્રુમ.

મેળવ્યાં હતાં. તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેવા માંડી.

શું બધું ખાવાનું ખુટી જશે? શું તે બધાં જીવે મરી જશે? શું તેનો પતિ વારે નહીંજ ધાય? બધાનો આ અંત? તેણે કપાળ કુટ્યું, ને ક્યાં સુધી રડી. મહાશ્વેતાના મુખ પર હાસ્ય છવાઇ રહ્યું હતું. નીચા વળી અદ્વરથીજ તેણે સુખન ક્યું. તે ઘુછ ઉઠી. કેં અકસ્માત બચાવે તોજ તે બચે નહીં તો—“નાથ! નાથ! તને જોવા પણ નહીં પામીશ,” તેના હૃદયમાંથી હાય ઉઠી.

આસારે કસોટીનો ખરો વખત હતો. અસારે નમતું કેમ અપાય? જો તે ઓકરાંઓ લઇ બેનાં પામે જાય તો જરૂર પોતે ને ઓકરાં બચી જાય. તેનું નાક ગર્વથી કુસી ઉઠ્યું. તેનાં લાડકવાયાં ઓકરાં દુરમનને લાંબાં આપડાં ખીચારાં યઇ રહે? ને તે—કાકની પત્ની—પ્રદક્ષણ માટે યાચના કરે? તેની મોટી આંખો ગર્વથી દીપી રહી.

પોતે તો કદી પણ ગદ નહીં ઓડે. તેના હોઠ ગર્વમાં ખીકાયા. આ ગદ કાકની દુર્ધર્પતાનો પ્રતિનિધિ હતો. એ જ્યાં સુધી ઉભો હતો ત્યાં સુધી કાક દુર્જય હતો. પોતે—કાકની દુર્જવનાની ઘણી અત્યારે એનું શરણુ ઓડી ચાલી જાય? ના. કાકની નિબ્બલકં કાળિતિના અવતાર સમી તે, છવતાં, આ ગદમાંજ રહેશે.

પણ આ ઓકરાંઓને તો અહીંઆંથી લઇ જવાંજ નેહએ. આંગડ ગદ ઓડીને લાગેજ જશે. ભુયુક્ષ્મમાં દેવો કે મણિમદ્ર છુપાઇ શકે એમ નહોતાં. તો શું આ બાલકોને ધાંચણુને ઝરોસે સોંપવાં? તેનુ કાળજીનું કંપી ઉઠ્યું. તેનાં લાડકવાયાં ઓકરાં આ અતરંગારી ધાંચણુને શરણે?

તેણે અનેક વિચારો કર્યા, પણ આ

શીવાય ખીજો રસ્તો નહોતો. તેનું હૃદય ચીરાઇ જવા લાગ્યું. તેને ધુસ્કાં પર ધુસ્કાં આવ્યાં. આ સુકોમલ બાલકોને ત્યાગવાં પડશે? શું ફરી તેમનાં મીઠાં મનોહર મુખમાં તે નહોંજ જીવે? જવાબ મળે તે પહેલાં તે રડી પડી.

તે છાની રહી. તે તેના પતિની અર્ધાંગના હતી. તેની કાળિતિને માટે મરતું એ પ્રોતાની ફરજ હતી. પણ આ બાલકોને શા માટે ન બચાવવાં?

“પતિદેવ! જીલ થતી હોય તો માફ કરજો,” તે રડી. “માફ માગવા હું લાગેજ રહેવાની છું.”

ઓકરાંને તો મોકલી આપવાંજ નેહએ એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો. તેણે ક્યાં સુધી તેમની સામે જોયાં ક્યું. આટલા વર્ષો સુધી તેમના મુખમાં ન જોએલી રેખાઓ એકચિતે તેણે હૃદયમાં ઉતારી. “હું કેવી માતા છું? આ બાલકોને મારા ગર્વને માટે રખડતાં કરું છું. એમનું શું થશે?” ફરીથી તેની આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહ્યાં. તેને પ્રશ્ન થયો: “હું કોની? મારા દુર્ગપાળની કે જન્મ આપ્યો તે ઓકરાંની?” ક્યાં સુધી તે મુગી બેઠી. “જનેતા તમારું દક્ષણ નહોં કરે તો કાણ કરશે? ના—ના—ના. હું તમારી નથી, એની છું. એ વહાલા છે, તેથી તમે વહાલાં છો. તમારા વિના ચાલશે એના વિના નહોં ચાલે...મારા નાથે મને બંને સોંપ્યાં—નેની કાળિતિ ને તેનાં ઓકરાં. ઓકરાં જરા દેવાય? કાળિતિ! કાળિતિ! લોકો આજે યાદ કરશે ને કાલે વીસરશે—ઓકરાં પણ આજે જ કાલે નથી. હાય! હાય!” તેણે આકંઠ ક્યું. “હું મા નથી—કાકજી છું.”

“હું કમાવિન છું? મને ઓકરાં અટકાં લાગે છે કારણ કે હું મા છું. મને કાળિતિ

ખાગી લાગે છે કારણ કે હું અર્ધાંગના છું.
એ-એ-એ. મા થાઉં કે અર્ધાંગના? રેવા
મા! તેણે ફરીથી રડી દીધું “કે તો રસ્તો
સુઝાશે.”

“મા-મા-મા-મા માટે મા થયું? મારા
જાળપણથી મેં કારણે પતિના સ્વપ્ના
સંખ્યા મારા મનથી હું જન્મી ત્યારથી મારા
વીરની અર્ધાંગના છું” મારો વીર-મારો વીર
આખરે આગ્યો, અને હરી અને પ્રાણુથી
પણ પ્રિય મળી. માત્ર જીવનું મરૂં થયું
મારા સ્વપ્ના બિદલ થયા વીર અર્ધાંગી હું
અર્ધાંગના થઈ. હું એની અર્ધાંગના છું—મીઠું
કમ્પન થવા માગતી નથી બાપુડા! વદાલા!
તમાગી મા પત્ની-મારા વીરની અર્ધાંગના
પહેલા. હું-મંજરી-કાકતી પત્ની-મીઠું ફેર
નહોં,” તેણે આશુ લુગ્યા. “મારા નાથ!
આ જાવે ને જોવાનું-બીજું ફેર નહોં
હા મારા નાથની વીરાંગના,” ને ઉભી થઈ
ગઈ.

પૂરી દિશામાં ડાહ્યો પ્રકાશ રાજશીખના-
ના ફુંગરો પર પ્રખરી રહ્યો હતો.

મકરણ ૪ થું

માનું દરદર

મંજરી હતી, અને નાહી પોષ્ટને મંદિરમાં
જઈ ગઈ. તેના અસ્વસ્થ મિત્રને સ્વચ્છતાની
પણી જરૂર હતી.

ત્યાં સુધી તેણે ઉમાપતિની આરુણના
કરી, અને સ્તવનથી, પુણ્યથી, આજીવ્યથી
મદ્યેયની સદાચ મોગી. ધોમધીમે તેના
અંતરમાં શાંતિ ધણવા લાગી રાત્રે જે જાણ
નિમીષ લાગ્યો હતો, તે અત્યારે શાંત
મંદિરમાં નજીવે લાગ્યો. જે થાય તે-તેણે

તેજુ, નેનાં હોકરોનું, ને તેના પતિનું ભાવિ
ભેળાતાપના હાથમાં મેળિયું

તે મંદિરની બહાર આવી-ત્યારે આગ
મહેશ તેની વાડ બેના દત્ત તેનો અહેરો
નિન્નેજ ને તેની આખ ધિંતામસ્ત હતી.

“પા! માંજાનું?” તેણે ખિન્ન અવાજે
પૂછ્યું

“હા બાપા! મેં તો તંત્ર હું ગને ઉઠી
એક આવી. આપણું નરીય કુકા લાગે છે.”

“દલે છું કરીએ?” આગે પૂછ્યું

“કે” બાપાનું બચ્નું છે?”

“મદામહેનને મગતી ને મધિમને પોષ
ધાતને ઘોડા પણા દાળ ચોખા જુદા કાપ્યા
છે તેને નુકસાન નાખ્યા છે.”

“હા તેને મેકાગું તો આપશે,” શોચની
પરમ પૂજારીશ્રીએ હોમથી કહ્યું

“આપો જોઈ આનીએ”

તે જ ન જણી ધોમધીમે ને મનાવ વડે
રસોડામાં ગયા ત્યાં આખી રાત મહેનત
કરીને ગંગલીએ તપુ પોષ્ટને લીધો નાખ્યું
હતું. અને એટલા પર ઘોડાક દાળ ને ચોખા
ચુકાવી નાખ્યા હતા

“મધિમદ!” આગે કહ્યું, “આ
આગજીવ છે?”

“હા બા” નીસાએ નાખી માંજાનું
રસોડામાંથી મદાગ આપ્યો.

મગતી બહાર હોકરોને સારૂ પાણી
મરૂં કરવાં જુલો સગાવાતી હતી તે આગી
દૂર ખેંચેલાં હોવા બધાને જોઈ મજાલા જોઈ
આવી પહેચ્છે. બધાના મોઢા પર નિરાશા
હતી હવે થું થરી તેની ચિંતા બધાના
મોઢા પર, આખમાં, અવાજમાં સ્પષ્ટ દેખાતી
હતી જીવ સંજોગોનો પ્રમથ આગે હતો
એક પગર બોલે બધાં સમજી ગયાં હતા.

“અધાં એક વાર ખાખ તોપણ આ એ દહાડાથી વધારે ચાલે એમ તથી,” મંજરીએ આપરે ગળું ખંખારી કહ્યું.

સમકર શાંતિ અસરી રહી. એ શાંતિની ગુંગળામણ દૂર કરવા મણિભદ્રે થોડી વારે નીસાસો નાંખી કહ્યું: “અહુ ચાલ તો તણુ દિવસ દર ભોળાનાથ!”

“નેરાને કેમ છે?” મંજરીએ પુછ્યું.

“પેલી જાપરીમાં નાખ્યો છે. એનો જીવ કેકાણે નથી,” ધાંચણે જવાબ આપ્યો.

“હવે શું કરીશું?” આંખડ મહેતાએ પ્રશ્ન પુછ્યો, અધાંના મગજમાં એજ પ્રશ્ન હતો, પણ કાંઈ પુછી શક્યું નહોતું.

“ભાઈ! તમે મને ગામમાં જઈ સંતાવાની સલાહ આપો હતીને?” મંજરીએ પુછ્યું.

“હા.” મંજરી જાહે જોડી બચી જાય એવી આશાએ આંખડનું હૃદય દરખાડ્યું. મનુષ્ય હૃદય વિચિત્ર છે. તેજ પક્ષે મંજરી જાણે કેક ગૌરવજાત્ર થઈ હોય એમ તેને લાગ્યું. “તમને—”

“ના,” મંજરીએ વચ્ચમાં ભેલતો કહ્યું.

“છોકરને આ ગંગલી ગામમાં જઈ સતાડે તો?”

“—ને તમે?” મણિભદ્રે કહ્યું.

“ભાઈ! મારી ચિંતા કસ્ટી નકામી છે,” મંજરીએ ગર્વથી કહ્યું. “હું તો અહીંઆંજ તારા ભાઈના દુર્ગમાં.” દેવાની આંખે અંધારાં આવ્યાં. નાનાં છોકરાની માફક તેણે હાથ વતી આંસું લુછ્યાં.

“આંખડ મહેતા! શું ધારો છો?”

“આ-આ!” આંખડના હૃદયમાં માનના તરંગો ઉછળી રહ્યા, “તમે માણસ છો કે દેવ તે મને સમજતું નથી. નાહક શું કામ

જાહે કરો છો? છોકરને વીધુટાં કરો છો, ને જીવ જોખમમાં નાખ્યો છો.”

“ભાઈ!” મૃદુતાથી મંજરીએ કહ્યું, “મેં આખી રાત વિચાર કર્યો છે. ગંગલી અહીંઆં આવી છે તે કાંઈ જાણતું નથી. ને ધાંચીવાડામાં મારાં છોકરાં શોધવા કાંઈ જવાનું નથી. એટલે અધાં નિર્ભય થઈ રહેશે. બાકીનાં આપણે ક્યાંઈ ઠાંક્યાં રહીએ?” કહી તેણે ગર્વથી પોતાના તેજસ્વી દેહ તરફ નજર નાખી. “આપણે જઈશું તો ઉલટાં છોકરાં પણ પકડાઈ જશે.”

“મારે તોં જવું જ નથી. જ્યાં સુધી પાટણની ધમ અહીંઆં ફરકે છે ત્યાં સુધી પાટણનો સત્તાધીશ હું—અહીંઆંથી ખસવાનો નથી.”

“સારે ભાઈ!” મંજરીએ ભિંમીથી કાંપતા અવાજે કહ્યું, “તમારે તો પારકાનો ટેક જાળવવો છે. મારે તો મારો પોતાનો જાળવવાનો છે. હું કેમ જાઉં?”

“પણુ સારે થશે શું?” મણિભદ્રે પુછ્યું.

“શું થવાનું છે? થોડે દહાડે આંખડ મહેતા આ કુકુટધ્વજનું ધ્યાન કરતાં દેહ છોડશે—ને હું દરીઆથી આવતી હોડી—” મંજરીના ગળામાં અવાજ ગુંગળાઈ ગયો, તેણે ગળું ખંખાર્યું, “હોડીની વાટ જોતી દેહ છોડીશ.” મંજરીના શીકકા મુખ પર દહતા હતી. દુઃખમાં, ખેદમાં, નિર્મલતામાં પણ તે તેવીને તેવીજ લક્ષ્મી સમી તેજસ્વી હતી.

“આ, જ્યાં તમે ત્યાં હું દર ભોળાનાથ! હું તમારા પગની રજા માથે ચઢાવી મરી જઈશ,” મણિભદ્રે ખોખરું હસતાં કહ્યું.

આંખડ મહેતાથી દે ભોલાયું નહો, તેની નજર આગળ આખી દુનીઆ તરવા લાગી.

“ગંગલી ! તારાથી યજે કે ?”

ગંગલી આ લેખરની ત્વં તારૂં જોઈ રહી. તેનું અપ્પલકારી હાથ માન ને મેવાના બાવળી ઉભગઇ રહ્યું.

“આ ! જરા મનરાગો નહીં. હું કીડાભાઈને અને કીડામોદનેને તારા છુપાયા છુપ છે ત્વા મુખી માચવીશ. પણ મામમા જઈશુ કેમ ?”

“ચોક્કી વટાવતી મહેતું કામ છે.” દેવાએ કહ્યું.

“ત્યારે કે હરકત નહીં. રાતના મામમા જતું પણ સહેલી વાત છે.” મંગલીએ કહ્યું.

“ને એટલામા દુરપાચ આવી પહોંચે તો તો ‘કે નહીં—’ અમર આશાને અકળ કરતાં મંજરીનું મો મળકપુ. “ગંગલી ! પણ પેલા નેમનું શું ?”

“આ જરા શીકર કરજો નહીં, “ગંગલીએ કમીને કહ્યું. “એને કે યવાનું નથી ને યજે તો નાવક તું બરોબર કરશે.” મંજરી આ બીની સેવાટલિ ને કોર જાણ બેની દુપના કરી શકી નહીં.

“આવો, હું છોકરાને લડાડું.” કહી મંજરી સાથી ખમી મુજે મોટે આપ્પા તેની સારે ચાંચો. “બાઈ !” શેડી વારે મંજરીએ આગ વતેને દસીને કહ્યું, “ચિતાં શું કામ કરો છો ? દેવામાએ જો માયું હશે તે ઘણું.”

“આ ! પણ તમને કે—”

“મને કે યવાનું નથી. તમે ‘પાહજુ માટે, હું મારા પતિ માટે મરતા મુખી આ મદમો, જાઓ. હવે નાઓધુઓ. આગ નિરાશ શું જાઓ છો ?” કહી મંજરી તેના વાસમાં ગઈ.

આખડ જોઈ દેશો. “ચાંચ નેમનું ?” તેના મુખ પર અકિતબાકો છવાઈ રહ્યો. “અરેઅર

દેવામાએ અવતાર છે.” તેણે નમદા પર નજર નાખીને ત્વંથી માલવા ખાડ્યું.

મંજરી ઉપર ગઇ ને હાથલા છોકરા તરફ ચોક્કી વાર જોઈ રહી તેના અંતરમાંથી વાલ્લભની સરિતા પુર જોસમાં વહી રહી હતી.

તે ને છોકરાં વચ્ચે સુધ ગઇ અને ધીમેથી એના માથા વચ્ચે પોતાનું માથું મેરવ્યું. તે બંને પર અકેકો હાથ મુક્યો અને છોકરાએ આખો ઉવાડી ને ચાનું માયું જોઈ હતી પડ્યા. મંજરીએ પડ્યા પડ્યા ખંતેના માથા બે હાથમાં લઇ કાઢી, સગમા, ચાખ્યા.

“આપા સુધ શું રહ્યા છો ?” તેણે કમના હસતા કહ્યું. તેનું હાથ પ્રપત્નથીય હતું, પણ તે છોકરાં પાસેથી છડ્યા નહીં. તેના આનિગનમા માનુહાઈની ઉછળતી કિમિઓ હતી.

આજે આ છોકરાને જેલની વાર ભેગ લેવાનું હતું. આજથી તે તો દયાહીન પરાધાને ઘરણે જવાના. ને માતાની બાવળીની નજર તેમના પર કહી નહીં પડતાની અંતરની વેદના અનુભવતી તે બેકીઅધને બંનેને ફરીથી ભેગ.

છોકરાને દલાજી કગતી ને નેમને કુવા પર નાવા લઇ ગઇ. ગંગલીએ ગરમ પાણી કાઢી આપ્યું. ફરી ફરીથી તેણે તેમને જોયા, મોડવા, નવાડ્યા નાહીપોષ રવચ્છ ને તેજસ્વી સચ્ચેલા છોકરાને તે સમયે જોઈ રહી ફરીથી તેમને નવાડવાનો લાંબો સેને નહીં મળવાનો એ વિચાર આવતાં તેનું અંતર ચીરાઈ ગયું. છોકરાં ને જોઈ એમ માયું નીચું રાખી તેણે પોતાનાં આંસુ છુટ્યા ને તેમને શુભન કહ્યું.

તેમને તે મહાદેવના મંદિરમાં લઈ ગઈ ને
સ્તવનો ગવડાવ્યાં.

“મહાદેવતા દીકરા !” તેણે છોકરીને કહ્યું,
“તારે ને દીકાલાઈને આજે ગંગાની નેડે
ગામમાં જવાનું છે.”

“ને તમે?” મહાદેવતાએ દયાભર્યું
મેં મા તરફ ફેરવ્યું. વૈસરી પુરું
સમજ્યો નહીં પણ આંખો ફાટી જિજ્ઞાસા
જતાવી રહ્યો.

“હું અહીંયાં રહેવાની,” મંજરીએ
કહ્યું ને ગળામાં હુમો આવ્યો હતો તે કેમે
કરી દર્શાવ્યો, “ને તારા બાપા આવશે ત્યારે
આવીશ હોં.”

“બાપા ક્યારે આવશે?” વૈસરીએ
કાંસીકાંસી બોલીમાં પુછ્યું. મંજરીએ તેને
છાતીએ દાખ્યો.

“બાઈ, કાલે આવશે,” મંજરીએ તેના
માથા પર હાથ ફેરવ્યો.

“ત્યારે અમે કાલે જઈએ તો?”

“ના બા ! આજે જ જવાનું. તું તો કાઢી
છે ને? એ તો લઢાઈની વાત. ગંગાની તને
સાચીને રાખશે.”

“આપણે ઘેર?—” વૈસરીએ પુછ્યું.

“ના. ગંગાની ઘેર. એનું ઘર એવું સરસ
છે. ચાલો,” મંજરી વધારે વખત સ્વાસ્થ્ય
રાખી ચક્રી નહીં. તેણે કેમે ક્યાં આંસુ રોક્યાં
ને છોકરીને લઈ પોતાને વાસે આવી.
મહાદેવતા માધુર્યનો અવતાર હતી. શું
બોલ્યું તે તેને સૂઝ્યું નહીં, પણ અશ્રુપાતે
સુનેલી માની આંખો બેઠા તેના નાનકડા
જીવ ધવાયો. ચોટલો હોળાવતાં હોળાવતાં તેના
મગજમાં કેં કેં વિચાર થયા.

“બા !” તેણે હાંમતથી ડોકું ઈચ્છું કરી
પુછ્યું, “બાપા નહીં આવે તો?—”

મંજરીનું મોં પડી ગયું. તેણે હાંક
કરક્યા, “નહીં કેમ આવે?” તેણે હાંમત
જતાવી. “જો બહેન! તું મોટી છે, બાઈનું
બહું કરજો હોં. ને એને હુખ નહીં દેતી.”

“બા ! હું નહીં જઈ,” વૈસરીએ કહ્યું.

“અરે કેં ગાડો થયો? જો બા કહે તેમ
કરવાનું ને?”

“નહીં, હું નહીં જઈ,” છોકરાએ કહ્યું.

મંજરીથી નહીં રહેવાનું. તેને ધુસ્કું
આવ્યું.

“બા ! તું કેમ રડે છે?” વૈસરીએ
એકદમ પુછ્યું.

“જોની બાઈ! તું નથી માનતો તેમાં,”
મંજરીથી રડી દેવાયું.

“બા ! માનીશ—બા ! માનીશ હું જઈશ,”
વૈસરીએ મંજરીની હડપ્પી પકડી તેનું ડોકું
હલાવ્યું. તે હસતો હતો. એને મન જવાનું
એટલે કેં ગમત લાગી.—મા રીઝાય ને ગમત
મજે એ બે વાત તેને કેં છેક બોલી લાગી નહીં.

“બહુ કાલો મારો બાઈ ! આજે, આપણે
કાંટ પર ફરવા જઈએ.”

મંજરી છોકરીને લઈ ફરવા ગઈ. તેણે
છોકરીને દોડાવ્યાં, ખેલાવ્યાં, હસાવ્યાં. દરેક
ખેલે તેને લાગતું હતું કે આજે માનવદેવનો
ઉલ્લાસ દેહોડો હતો. છોકરાં યાંક્યાં ને ને
તેમને ઉતારે લઈ આવી.

મણિભદ્ર મામા-છોકરાંને મારે ખાવાનું
લઈ આવ્યા તે તેમણે ખાધું; ને કેમે કરી
તેમને મંજરીએ ઉધાડ્યાં. બને છોકરાંના
જીવ અસ્વસ્થ હતા તેથી તે યોડીયોડી વારે
જગતાં, ને ઉઘમાં પણ નીસાસા મુકતાં.

[વધુ મારે જુઓ પૃષ્ઠ ૨૩૬]

સ્વીકાર

સૌપ્રાથમીના બજવાનો હતિહામ અનુ-
વાદક- રા મહારાજકર હિંદુ હવે, પ્રકાશક
સ્વ. ગવળક રમારક મંથમાળા, અમદાવાદ
મુદ્રક: ર. ૪-૦-૦

ભારતીય હિંદુદાસમ પ્રસિદ્ધિ પામેલ ૧૮૫૭ની
સાલમાં જે સ્વાતંત્ર્ય પ્રેમનો અભાસિત મવાદ
વહેવા મહેલો તેનું આ સાહિત્યકાવ્યી પ્રગતે મન
નીવ માર્ગદર્શન કરાવવા સ્તુત્ય પ્રવાસ છે

નારાયણી અનુવાદક. રા. મહારાજકર
હિંદુ હવે, પ્રકાશક: સ્વ. ગવળક રમારક
મંથમાળા, અમદાવાદ, મુદ્રક: ર. ૨-૦-૦.

૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર્ય સુદના દિવસોની આ
સ્મૃતિય નવપદ્યા હરેક નાજરિને વાચવા અને
બચાવવા જીએ

ગુજરાતનો નાથ કર્નો રા કૌંપાચાલ
આણેકસાલ મુનરી, પ્રકાશક: ધી ગાદિય
મંસદ, મુખામ. મુદ્રક: ર. ૩-૨-૦.

સુરેક સરકારના અમાનદ કાવ્યો રસિક
મેનિહસિક નવપદ્યા

યોગમીમાસા: તંત્રી શ્રી. કુરુસપાલંદ
પ્રકાશક. કેવલપદ્યામ યો. મુનાવલા.

પાતાંજલ યોગસામને આપણે મર્ચો હવે આ
અભિજ્ઞ નજર મલિસને અમે આભાર આપીએ જીએ.

યત ૨૬૧૫ અનુવાદક રા. મહારાજકર
હિંદુ હવે, પ્રકાશક: મુજરાત વર્નાકુલર
સોસાયટી. મુદ્રક: ર. ૧-૦-૦

બગાળાના સુકમ હિંદુવાળા વેદસાચના કંઠ
અન્ધારાક શ્રી રાવેન્દ્ર મુદ્રના 'વજ' વેપર કમળા
વિજે વિવાસવ લખણ આપણો આભારોનું આપણ
તરે મસિદ કરી, બગાળી ભાષાના આકાશ અવધાત્મી
રા ફરેએ આ પત્રકમંથી દૂર જાતી મનને રોક
કેવલ અને વેપરોની ફાત આપી છે

હરિજીયા મુનિ (ત્રિમાસિક) દ્વિતીય
બક પ્રકાશક શ્રી હરિજીયા મુનિ વિષ્ણુમં
બરન, આવનમર વાર્ષિક લવાજમ ર
૪-૮-૦

રાષ્ટ્રીય કેળવણીના હિંદુદાસો હોદ્દા સુધે સ્વકેરે
અર્થનું આ પ્રેમસિક શુભ પદ્યના મદદ જે આપે
કળાએ હિંદુના સુ જોઈ કોને આનંદ ન વાપર

મુનીસાલ યેલાજાઈ ચાદનું અવનવનત:
લેખક અને પ્રકાશક રા. મીજરાતમાલ
જમનાદાસ આશ્રી, સુરત, મસ્ત રે ૦-૬-૦.
સાર્વજનિક કેલવણી માળ મુરતના આજ
સ્થાપકનું આદર્શ અવનવનત હરેક શ્રી પુકમને
વાચવા બહામી છે

વિદ્યાર્થીઓનું માનસ: લેખક: રા. હરિ
ચંદર વિનેદી. પ્રકાશક શ્રી હરિજીયામુનિ
વિદ્યાર્થીઓનું, આવનમર મુદ્રક રે ૦-૩-૦.
આ સુધુ પુસ્તકો આપણી કાવના મદદ
પુસ્તકોના મલસને આ અનુમતી સિદ્ધિ સાધાવ
સારો ખ્યાલ આપી છે

કીમત આંકી શકી છે.

બીજી રીતે જોતાં રા. નરસિંહરાવ માત્ર વિવેચક નથી. તેઓ વિવેચન કરતી વખતે પોતાનું કવિપદ દૂર ને અદૃશ રાખે છે છતાં અચારનવાર તેમની સર્જકશક્તિ ડોકીયાં કરતી દેખાય છે. એ ઉપરાંત તે માત્ર રસિકતાના ભક્ત નથી. તે વ્યાકરણ ને ભાષાશાસ્ત્રના અઠંગ અભ્યાસી છે, પિંગલના પેતા છે. સંસ્કૃત ને અંગ્રેજી સાહિત્યના શોખી છે. અને અંગ્રેજી વિવેચનકલાના સતત અભ્યાસથી હંયાં ધોરણે એમને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અને ગુજરાતી ભાષાનાં વ્યુત્પત્તિ ને વિકાસને અટપટે રસ્તે વાચકને ગમે ત્યાં લઈ જવાની અજબ શક્તિ તે ધરાવે છે.

એમના હાથમાં વિવેચન માત્ર વિવેચન નથી રહેતું પણ dissection-તંતુ એ તંતુ છુટા પાડવાની ક્રિયાનું સ્વરૂપ લે છે.

કોર વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીની નિડર દબાવી નાથી તે સાહિત્યની પરીક્ષા કરે છે. તેમનામાં નવશ્વરમની ઉદારતા નથી; રંગગુમાછમી મીઠાશ નથી. ને સર્વગ્રહી નિહાતો વગર વિચારે આમળ ધરના નથી. તે માત્ર ચમકથી અંગના નથી. તે વૈજ્ઞાનિક ઓકસાઈથી સહનવા ઓડી દઈ, પૃથક્કણનું તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર હાથમાં ધરી સાહિત્યની કૃતિને છુટી પાડે છે, અને તેનાં રૂપરૂચને યોગ્ય ભાષામાં છતાં કરે છે.

એમની પૃથક્કરણશક્તિ કૃતિની નસેનમ છુટી પાડી શકે છે અને ઝીણામાં ઝીણા અંગની જુલ્તાત્તિના, હંદના, ભાષાશાસ્ત્રના તેમજ મુરખિતા રમના ને શિષ્ટતાના સખન-માં સખા ધોરણથી કીમત આંકે છે. એકે અંગ નેમની નજર બહાર કે શસ્ત્રે પચારની શક્તિની બહાર જતું નથી; ને એકેએક ધોરણ

તેમનાં જ્ઞાન ને રસિકતાને મુલ લખે છે.

તે એકપક્ષી વકીલાત કરી શકતા નથી. કોઇક વખત તે એકપક્ષી થતા હોય એમ દેખાય છે, પણ ખરું જોતાં એમના સ્વમાનને! સવાલ જ્યાં ન હોય ત્યાં તો 'માત્ર તરત્ય વૈજ્ઞાનિકજ હોય છે. 'જોડણી, નો નિષ્કર્ષ 'ત્રેમાનંદનાં નાંટકો'ની ચર્ચા, આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થએલી 'વિજ્ઞાસિકા' અને 'વસંતેતરવ'ની ચર્ચા વાંચનારને એમનું આ દૃષ્ટિપિંદુ જણાવા વિના નહીં રહે.

તે ઢાંકપીઢોડો કરી શકતા નથી. એમની રસિકતા રસધેરી નથી, પણ સત્યપ્રિય છે. સ્વદેશી ને પરદેશી સાહિત્યથી સમૃદ્ધ થએલી એ રસિકતા વાચકને સાહિત્યની કૃતિઓમાં થઈ લઈ જાય છે અને જ્યાં જ્યાં સરસતા જણાય ત્યાં ત્યાં તેને સ્પષ્ટ રીતે દેખાડે છે; પણ સરસતાની મોજ માણતા તે થોમની નથી. તે તદ્દશીન થવાની વૃત્તિને નિર્મલતા લેખી દેખારી દે છે અને આપણે એ વૃત્તિ જોઈ શકતા નથી. તે સદાએ સ્વસ્થ છે. જરા પણ ક્ષતિ દેખાનાં તે સખત રૂપ ધારણ કરી દૃષ્ટ્યને યોગ્ય સ્થાને બેસાડે છે. આ અંગમાં આવેલું ઉત્તરશમચરિતનું અવલોકન ભવ-ભૂતિના નાટકની ખરી છુટીએતું જ્ઞાન કરાવે છે, તેમજ તેના તરજુમામાં રહેલાં દૃષ્ટો છતાં કરે છે.

આ રવસ્થા રા. નરસિંહરાવની રસિકતાની રચના કે ઉણપથી ઉદ્ભવી નથી. પણ વૈજ્ઞાનિક તરત્યતાના એમના આદર્શથી ઉદ્ભવે છે. 'અમલ ભાતારોપણ' પરનો લેખ એમની રસિકતાનો વિકાસ દેખાડે છે, 'દૂરની ગીરધ્વનિ' અને 'એક ચિત્ર જોઈ મુગ્ધ થા વિચાર' નામના લેખો એમની રસિકતાની

મુદ્રમતા દેખાડે છે 'નવસ્રસમ' પરનો લેખ એમની રસિકતાનું સમતોલપણ બતાવે છે. અને આ પૂર્વે તે પશ્ચિમના સાહિત્યનો વિવેચી કવિતા અને રસિકતાનો ભક્ત, ભાષા શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં ફેલાવેલી અચૂક ને તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ અને બ્યુટાલિતા અદ્યતનમાં પીઠાવેલી સત્યશોધકની કોર વૃત્તિને વીમળી પદ્મરૂપે રસરંગે ઘસડે છે. યશ્વંતરી નથી ને કરી શકે નથી. આ શુદ્ધદેવતા વિવેચનમાં જે ચોક્કસાઈ, ખત ને ન્યાયશક્તિ દેખાય છે તે કાવ્યશ્રેષ્ઠી રસિકતા નથી, પણ વૈજ્ઞાનિકતા છે. સહિત્ય વિજ્ઞાનનો આ અભ્યાસક શુદ્ધદેવતા વિવેચનને એક કલાવિધાયક ને જાણે એવું 'વ્યક્તિત્વશાસ્ત્ર' અને સરમ સ્વરૂપ આપે છે પણ રસિકતાના ધોરણમાં માનવીની કરી સજા નથી 'કુમુદમાળા' 'દ્વંચીણ' ને 'દરરજી સદિતા'ના કર્તાની વિવેચનમાં તટસ્થતા સામર્થ્યની અભાવરજી શક્તિ શ્લેષ ધર્મી વખત નરસિંહરાવ સાથે આ કે ને એવે પ્રશ્નસાગર સરખ ઉત્પન્ન થયા વિના હોતો નથી.

અતિશય ઉપરના લેખોમાં પણ આજ વૈજ્ઞાનિકની નિર્દય સચોટતા દેખાય છે તે 'નાનાજી હેમચંદ્ર'ના શુદ્ધદેવતા પૃથક્કરણ કરે છે તેમ યોગ્યનું પણ કરી શકે છે. "માગમાં એવા પ્રમંથમાં અરિગિદ્ધ સમારતની ખામી ફોવાળી—" એ "દુશ્વર મનુષ્ય હલવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીનો નિષ્કલ્પન ખતાવે છે.

આ ૩ છુટ્ટી રા નરસિંહરાવના વિવેચનો દરેક દૃષ્ટિનિર્મૂલ તેના મેથ પ્રમાણમાં બહાર આવી શકે છે. તેમાં અધીષ્ઠ કે અપૂર્ણતા દેખાતાં નથી. દરેક વિવેચન અર્થગ્રંથ મંદુર ને સમન્વિત છે. તેમાં તટસ્થતાનું સર્વ

આચલ્ય છે. કવિની, કલાવિધાયકની કાલ્પનિક એકદેશીયતા નથી આ વિવેચનકથાનો આરંભ વધારે ઓછાપંથી પણ ઓછાં ટાંચ ને શકિતથી અને વૈજ્ઞાનિક દ્રવ્યોની વિનય નવસ્રસમે કરેલો. પણ એ કથાનો ખરો પરિપાક રા. નરસિંહરાવના વિવેચનોમાં દેખાય છે. વીકેટરીયન યુગમાં હજારોમાં પ્રચલિત વિવેચન-કલાના શુદ્ધતાના અવગમને જર્મન શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી સંપૂર્ણ ખનાવી રા. નરસિંહરાવ આ પ્રકારની વિવેચનકથાને ઉચ્ચ શ્રેણીએ અને શુદ્ધતાની સાહિત્યની દશા જોતાં થોડાં વર્ષોં મુખી દુર્ગંધ એવી શ્રેણીએ ચડાવે છે.

આ પ્રકારની કલા ઉગતા સાહિત્યના વિકાસ માટે ઘણીજ જરૂરની છે. ઉગતા સાહિત્યનું નિર્દય પૃથક્કરણ અને શિષ્ટ યોગ્યોનું નિષ્પક્ષપાત પ્રતિપાદન એ સાહિત્ય-રિશસને મશરૂ ને પ્રાણ સમાં ઉપયોગી છે. રા નરસિંહરાવની ચાલીસ વર્ષ સુધી વિસ્તાર પામેલી વિવેચનકથાના ફળે અરો ઉપયોગી નીવડે છે તે તો ભવિષ્યના ઇતિહાસકાગે નોધી શકશે.

રા. નરસિંહરાવના લેખસમૂહનો આ માત્ર એજ અથ છે, અને જ્યાં સુધી તથા લેખો પ્રમદ ન થાય ત્યાં સુધી તેમની વિવેચન કલાના ધારણોનું સમગ્ર અવલોકન થઈ શકે નહીં પણ આ પુનઃક પરથી એમનું કેક દૃષ્ટિબિંદુ જોવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે.

છુટ્ટો, કાલીજી કે નીચે જેવા કવિ વિવેચનોની તારૂં એમની વિવેચનકથામાં અર્થકતા ને શ્રેણી નથી; એટલે બધી ત્રાક સંબંધી અવિનયની સ્વભાવ શોધી તેમાંનાં ક્યાં અંગો ફરેલા અવેગે તેનો નિર્ણય ને કરતા નથી. તેમની મક્ક સાહિત્યની દક્ષાની દિશા નક્કો કરી તેમાં એ કુનિર્મૂલ સ્થાન છે

તે પણ નક્કી કરતા નથી; અને ક્રાંસ જેવા અર્થથીન વિવેચકની માફક માત્ર પોતાના પર પડેલી છાપનેજ સજીવરુપે બહાર પાડતા નથી. એમની કલા વિવેચનાત્મક છે-સર્જનાત્મક નથી; એ શિષ્ટ સાહિત્યનો ઉડો અભ્યાસ કરી ધોરણો નક્કી કરે છે; અને છુટાં પાડેલાં અંગોને લગાડે છે. થોડાંક અવતરણોથી રા. નરસિંહરાવનાં લાક્ષણિક દૃષ્ટિગિદ્ધો સમજી શકાશે.

કચ્છપરિણામક કૃતિ વીશે લખતાં તે કહે છે:-

ખીજું વળી:-આ વાર્તા કચ્છપરિણામક છે છતાં ખરા નાટકત્વની ખામીવાળાં કચ્છપવાર્તાનાટકોમાં જે દોષ હોય છે તે આમાં નથી. માત્ર અદ્યુચિતનું વર્ણન કરાવવાના ઉદ્દેશીય-કોઈ પણ તત્વની સેવા ન બળવતાં-દુઃખધારા વહેવડાવવી એવું કરનારા અનેક છે. પરંતુ વાર્તાનાટકાદિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આનંદ આપવાનોજ છે, અને તદ્વર્ગત મહાન સાંસારિક અને આધ્યાત્મિક તત્ત્વોનું જ્ઞાન કરાવવાનો પણ મહાન ઉદ્દેશ નાટકકારો રાખે છે. દુઃખના કંઈનમાંથી વાચકની પરિણામે શ્રુતિ આનંદમધાન રહે ત્યારેજ વાર્તા અથવા નાટક યોગ્ય કહેવાય. બાકી જે પુસ્તક વાંચી વાચકનું હૃદય પણ અદ્યુ-પૂર્ણ થઈ દુઃખના ભોળ નીચે દબાઈ નય તે વાર્તા અથવા નાટક અંય નહીં, પણ નિર્થક વનૂચાત કરનાર સંસારના બનાવનો 'દિટ્ટોઆફ' આ પરીણાની કસોટીએ તપાસતાં આપણી પ્રસ્તુત વાર્તા ઉત્તમ મંથમાંજ આવશે. શોકાનક પરિણામથી વાચકનું હૃદય, શોકભારમાં દબાઈ ન જતાં, એક અર્પુર બાવમાં મગ્ન થાયછે; કે શોક, કે આનંદ, કે ગંભીર વિચાર, દિલ્લાદિમાં હૃદય લીન થઈ જાય છે. અને પરિણામે ગંભીર આનંદનો મ્લન ઉડો હૃદયમાં વારવા કરી "મુખ્ય જીવનનું સાંત

શોકનાદી ગાન" સંભળાય છે.

વળી વર્ણનનો ભાર લાદતી આપણી પ્રણાલિકા મામે તે લખે છે:

પરંતુ રાષ્ટ્રોનાં, વર્ણોનાં, વર્ણોનાં વર્ણો મરી પાનાં ભર્યાથી જે ના થાય તે માત્ર એકાદ બે ચતુર, વિચારગર્ભ, લેખનીસ્પર્શથી આ વાર્તાકાર કરી શક્યા છે. પાત્રોની પાત્રતા શોડાંજી વચનોમાં ઉપજવી કાઢીછે, અને તે પણ બહુ અંશે પાત્રોનાં પોતાનાંજ વચનોમાંથી. ગ્રંથકારનાં પોતાનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનોથી પાત્રતામાં, પાત્રના ભાવમાં, રંગ પુર્યાં વિનાજ, આપણી આગળ જીવંત સ્ત્રીપુરોનાં સૃષ્ટિ હોવા કરીછે. ઉપર વિવેચનક્રિયાથી સચેલી બધી ચરિત્રરેખાઓનું આલેખન વાર્તાકારે પોતે વિવેચકનું કામ વહોરી લઈને ન કરતાં, પાત્રનાં વચનદૃત્યાદિકમાંથીજ દૃઢભાવિત થવાનું રહેવા દઈ ધણી ચતુરાઈ વાપરી છે.

અને તેજ પ્રમાણે જીવસાથી પ્રગટતી માત્ર સચોટતાને પણ રા. નરસિંહરાવ કવિત્વ નથી લેખતા:

કવિત્વને સંબંધે નવલરામનો આ પ્રસંગ મત કેંક એકપક્ષીજ જણાય છે. "જીવસો, સાચો અંતઃકરણનો જીવસો, ઉભરાતો ઉઝળતો જીવસો x x x સ્વયંમકારાક સાચા હીતનો જીવસો, એ કવિતાનો અને તેમાં વિશેષ કરીને સંગીતકવિતાનો તો અવશ્ય આત્માજ છે. ૨" એ એમનું સ્વ હનું-આ સૂત્રમાં સત્ય રહેલું છે; પરંતુ "સ એટલે સાચો જીવસો"—એમ લક્ષણ કરવામાં અવ્યાપ્તિ દોષ આવે છે, તેમજ જીવસો હોય તો પછી ગપે તેવા ને ગમે તેટલા દોષ હોય તોપણ કવિત્વ-મનોહર કવિત્વ-અવરચેજ રહે છે, એ મતમાં પણ જરાક અત્યુક્તિ જણાયછે.

સજીવતા, અને આનંદની પ્રાપ્તિ એટલે સચોટતા અને સરસતા એ બંને કલાત્મક

૧ "The still sad music of humanity."

Wordsworth

૨ નવલમંથાવડી બાજ-૨, પૃ. ૨૩૨.

૩ નવલમંથાવડી, બાજ-૨, પૃ. ૨૩૨.

પ્રતિનાં અનિમ ધોરણ નક્કી કરે છે. એ સિદ્ધાંત વીશે એ 'સાહિત્ય: તેના સ્વરૂપ ને યક્ષર' નામના લેખમાં લક્ષ્યેષ્ય કર્યો ત્યારે તેને આવા મતર્થ રિવેચકની પુષ્ટિ મળશે એમ એ આગ્રેષ્ય ધાર્યું હતું.

કવિતા વીશેના એમના ધોગજો ફરસાઝ જુથાં છે, રસનાં નિશિષ્ટ છે તે બધાજ મનનીય છે.

કવિતાના અંગ બે-ત્રિચાર અને વહાળી અપરુ માનીત કાવ્યસાજ રસના અનેનો માર લેવા, અંગ અને સંપદ પછી એમાં કથાય કીલા કીમ્બ સંખ્યે, પાત્ર એની અંતે વહાર નથી વાળોના. અંગમાં અવકાશનો સમાવેશ કરવો હીક સાબિત નેદ કે પ્રતીતિએ સંપદાકાર અને અપાસકાર અમ રિખામ પાત્રી વિચાર અને વાળી બ બે અંગને અંગમાર વહેલો આખાં, નચાપિ વાળી ને અર્થોની પુત્રી સંખ્યકાર નથી. તેમજ વિચારનો પ્રધાન બાર રમના વન હપર છે અને અપકારનું પ્રથમ બળ વાળી હપર પડે છે (અર્થકારનું પાત્ર) એ વેતો આ અર્થોમાં મતવડ ખાતર-અપકારની પરીણ વાળી અંગેશ કરવાનું હીક લાગે છે.

આ પછી આપેલું 'નિસાગિકાનું પૃથકરણ આપણી આવામાં આ પ્રકારની રિવેચકતાની પરાકાંદા લાગે છે.

કાવ્યમાં આરોહનનું રચાન રિવેચક નક્કી કરે છે:—

કાવ્યમાં આવ અને રસનું સ્વરૂપ શો રૂપિ બધાપછે તે બુદ્ધી જવાળી આમ બીજા પ્રકારનો દુરભેદ હતર ચાલે, આરોમિ છુક છુક કિજ મિજ hysterical કિસી માફક મગલ થક કાવ્યોને આવ હાપર ધેને નથી, પરંતુ કીમ્બ કીમ્બ અતના એન રહેલ રૂપિ વહોને એક સંખ્ય સસકદ અવરજ સુખ્ય મતવડમાં નિખડ ચાલે આ કારણને લીધે મુખ્ય આને પેલક ગોખ આવનાં લ; એલને દરેને નિમિષિજ આરોહન અપવહરી બાવનાં સુખ્ય સ્વરૂપ બધાવનાં કાલિ પહેલો રસમય હતર ચાલે બકે એના આવ તેમજ વિચારના છુક દરજ્જા

મતિબિંબ પાડનાર સંખ્યે અરોહન તેવાજ બીજા આરોહનની સાથે અન્યોન્યસંવાદી સ્વરૂપમાં એકાવા વિના આરોહનનું પાત્ર પૂર્ણ સ્વરૂપ, રસમય કલસવરૂપ બધાજ નથી.

તેમ પ્રમાણે છદ વીશે એનને અભિપ્રાય નેટશે સત્ય છે તેટલેજ વાદ ગળવા ગેલો છે:—

પરંતુ કદ તે કવિતાને બધાવક નથી, કિવિ વાળી બાવોમિ મુર્તકપ મત્વોમાં ધામજા હાવળી કિયાની મારજ, આપોન્યાય રસિજનમાં વાળી આમત્તરી મતિજ કદનુ રૂપ કવિતા ધારજ કી લેલે, એ તત્ત્વ "કદ ન માલ ના રિવેચકા આરે સારી રીતે વાળા પુછે તેથી કદ (અર્થાત્ કાલ પાત્ર મધારની નિર્ધારિત આરોહનમય રચના) સ્વોકારતા કવિતાને બીક પહેરીને નાચતુ નથી પડતુ. સમુ મત્વજ સુસમંધ્ય પૂર્ણકેલુ મત્વજ પહેરીને કવિતા જરૂર છે કદનુ આમ સ્વરૂપ સ્વરૂપ દોવાન લીરે સમર્થ કલવિધાવકન અને છદને અગ્રેષ્ય તિરરાર તે મતિજ નહીં પાત્ર અગાકિનુ ચિદ છે.

આ સ્થાનોમાં પ્રથમ રીતે પ્રદાપખના બિજ નિજ અવરજને સંવિષ્ટ રાખનાર મહાદેવ આત્માને વીશે કનુ છે નો નાના મોટા કાવ્યોને પાત્ર વધાસબ લાઠ પડેલે અર્થાત્ તેનાં કાવ્યોના અવરજને મુશ્કિલ રીતે સુધનાર એક રસત્વ આવાનારે દોરજ ને એ આ તો કાવ્યના રસમય અત સ્વરૂપને વીશે લાજ પડેલ, પરંતુ એજ નિયમનું મતિબિંબ કાવ્યના અત સ્વરૂપના મુર્તકપ પથજધારણમાં પાત્ર પડેલે, અને લેલેલ કદકપ મુશ્કિલ મુર્તિ હતર ચાલે તેથી કીતે છદના મુર્ત સ્વરૂપમાં અપવહરી અગ્રેષ્ય સંવહિની મુશ્કિલના મુશ્કિલ કાવ્યે એટલજ નહીં, પરંતુ એ મુર્તસ્વરૂપ અને કાવ્યના અત સ્વરૂપની વચ્ચે મધુર સંવહિતા સ્થાપિતા ચાલે.

સત્યપની આવામાં આવ અને વિચાર-વિશેરી કીતે કવિતાનાં વર્ડે આવ સંમજન-મોઢા હાવળી

અશક્તિ સર્વ ચિતકેત્તે સ્વીકારીછે તેજ અશક્તિયું
મંત્રિબિંબ આ છંદના બંધનની અશક્તિમાં પડેછે.
ભાષાની અશક્તિ તો છેજ અને તેમાં વળી
છંદજનિત અશક્તિ ઉમેરવી એ બેવડી ક્ષતિ છે
એમ શંકા આણવી અવશ્ય છે; કેમકે એ બંને
અશક્તિઓ પૃથક્ પૃથક્ રહીને સુંદર કલાનિર્માણનું
કારણ બનેછે તેથી એ બે એકઠી થવાથી એ કલા-
નિર્માણમાં હલકું વિશેષ સૌંદર્ય પુરાયછે. ભાષાની
અશક્તિને છતવાનો વૃથા પ્રયત્ને અથવા અતિ
પ્રયત્ન કરીને છંદબંધનથી છુટેલી ગદ્યરચના
અનેકવાર અસિક્ષિત બનેછે.

પદ્યારે ઉતારાની અમને જરૂર લાગતી નથી.
પણ આટલેથી એ તો સ્પષ્ટજ થશે કે ઉડા
અભ્યાસ ને અચુક રસિકતાએ હોંદી ને
કુરોપીય સાહિત્યના સંગત સાહચર્યથી આ
ધોરણો ઉપગત્યાં છે; અને સ્વસાહિત્યની

સ્થાંધાને પરસાહિત્યના અજ્ઞાન પર વિવેચનો
રચવાના શોખીનોને આ ધોરણો-સાહિ-
ત્યના ભીષ્મપિતામહની ચેતવણી તરિકે-મનની-
ય થઇ પડવાની.

આ ધોરણોમાં એકતા નથી. તેની પાછળ
એકતાનતા કે એક વ્યાપક લાવના જણાતી
નથી. છુટે છુટે સમયે જુદે જુદે ટેકાણેથી
લખાએજા આ લેખો છે તેથી પણ એમ
માત્રમ પડતું હોય અને જે વૈજ્ઞાનિક શક્તિ
એ સને ૧૮૮૩ થી ૧૯૨૫ સુધીનું સાહિત્ય
વાંચ્યું છે ને અવલોક્યું છે તે શક્તિ એ
બધા સમયના સમગ્ર વિકાસમાં રહેજાં અમર-
તરંગો, તેનાં ગતિ અને દિશા અને આ
બધાના મનનથી ઉદ્ભવેલી વિવેચનભાવનાને
પ્રગટ કરી ગુર્જર સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરતી.

૨

૨૧. નરસિંહરાવનું આપણા સાહિત્યકારોમાં સ્થાન

અજ્ઞાન

લેખક:

૨૧. નરસિંહરાવના જગનનાથ રાવળ,

સમ્ય, સાહિત્યસંસદ.

આપણાં જીવન અને સાહિત્યના
વિકાસને ક્યારેનોએ પશ્ચિમનો પટ
મેસી ગયો હતો. આપણા પ્રાચીન પદ્ય
સાહિત્યની શેષી ઉપર નવીન યુગે ક્યારેનોએ
પડેા નાંખી દીધો હતો. આપણા ગદ્યસાહિત્યને
સમૃદ્ધ કરવા શૈલીઓના વિવિધ પ્રકારો ઘડાઇ
રહ્યા હતા. સંક્ષેપ્ત પામેલાં આપણાં હૃદય,
જુદાં, સાદિત્ય, કલા અને સમાજ નવ-
જીવનો ધારણ કરવા કિસાદે ચઢી ગયાં હતાં.
નર્મદ, દસપત અને નવલાલિ સાહિત્યકારો
આપણા સાહિત્યના જુદાં જુદાં અંગોને
પણ આપી રહ્યા હતા. સાદિત્યની જૂમિને

કેટલીક નિર્મલ સેરોએ રસાળ કરી મુકી
હતી. એજ જૂમિને નવીન રેસનાં ડોળાં
જલોએ રેલી પણ નાંખી હતી. આપણા
સાહિત્યનો આ નર્મદયુગ.

આ પછી ગોવર્ધનયુગ આરંભાય છે.
આ યુગના પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકારોમાં ગોવર્ધન-
ભાઈ, મણિલાલ અને નરસિંહરાવભાઈનો
અમે આ માસિકમાં અગાઉ એક સ્થાને
ત્રિમૂર્તિ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્રણેએ
આપણી સાહિત્યની સજ્જિના વિકાસક્રમને
આગળ ધપાવવા સાચા સાહિત્યકારને જાગતા
આંચિત્યથી સર્જન, રક્ષણ અને સંદારનું

ક્રુવે મહિલાલનાં કાવ્યો ઉપર વિવેચન કરતાં આપણા આ બંને કવિવરોનાં કાવ્યવિષયક ચર્ચા દૃષ્ટિબિંદુઓને સ્પષ્ટ કર્યાં છે. એ કહે છે: “મહિલાલના તત્ત્વજ્ઞાનમાં બાહ્યસૃષ્ટિ કરતાં આંતર અનુભવ ઉપર વિશેષ ઝોક હતો એ સુવિદિત છે, અને એ તત્ત્વજ્ઞાનની છાપ એમના કવિત્વ ઉપર અને સહૃદયતા ઉપર પણ પડેલી જણાય છે. કવિઓના બે પ્રકાર હોય છે. કેટલાકને બાહ્યસૃષ્ટિમાં રમવાનું અને એમાંથી બોધ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રિય લાગે છે, અને કેટલાકને મનુજહૃદયના ભાવમાં વિશેષ અર્થ પ્રતીત થાય છે. મહિલાલ આ બીજા પ્રકારના કવિ હતા.”*

સ્વર્ગસ્થ તનુમુખરામભાઈએ “નવીન કાવ્યની લઘુ પરીક્ષા” માં હોમેંટ્રની ઔમિત્ય મર્યાદા દૃષ્ટિએ આ કવિતામાં દોષ જોયા છે. એ પણ ઉપયુક્ત એકજ-પૂર્વની-દૃષ્ટિએ જોવાનું પરિણામ છે. સ્વર્ગસ્થ રણજીતરામે આ કવિતામાં દેશભક્તિની ન્યૂનતા બતાવી છે. પણ સ્વદેશના શબ્દમહત્ત્વની એવામાં એ વિચેરકે દેશભક્તિની ન્યૂનતા કેમ અને ક્યાંથી જોઈ નાંખી એનું સમાધાન અમારાથી થઈ શકતું નથી. આ પછી રા. દાસલાલ એમ્સ પુકે છે: “ચંદ્ર” ને સ્ત્રીરૂપ માની લેન “ગોળ કુમારિકા” રૂપે વર્ણવવાની પ્રથા આદેશમાં નથી તેથી એવી રચનાવાળી કવિતાઓને “મીઆંમદાદેવના અપૂર્વ યોગવાળી અને વક્રપ્રતિફલિતરૂપ” કહેવામાં આવે તો શું જોડું?” આપણા આચાર્યચારો કે પ્રથાને નામે પશ્ચિમની કવિતાના + આ પ્રતિબિંબને દુહા કહેવાનું જોખમ ખેડવા જેવું નથી. અંત:

પ્રેરણા પામનાર કવિજનનેજ આ અને આવા પ્રત્યેના પ્રત્યુત્તર દેવાનું સોંપવું વધુ સહીસલામત છે. આમજ અને આવીજ પ્રેરણા લાવે એમ કહી કવિના શિક્ષાગુરુ યવામાં અર્નાચિત્વ સ્પષ્ટ છે. અને અહીં નરસિંહરાવભાઈ તો ભાષાંતરકાર છે.

આ નવીન, કવિતામાં જુદી જુદી દૃષ્ટિએએ આમ ગુણદોષ જોયા છે. પણ જે નવજીવન ધારણ કરવા આપણે આતુર છીએ તેમાં સાહાય્ય કરવા આ નવીન કવિતા વિશેષ ઉપકારક થઈ શકે એવી છે. એમાં ઉદ્ધારક શક્તિ છે. મનુજહૃદયને એમાં આંતર પ્રેમ છે. બાહ્ય પ્રકૃતિનું સૌંદર્ય એમાં પ્રતિબિંબિત છે. જુદી કવિતાના વેદાંતની શુદ્ધતાએ એમાંથી મરી પડી છે. વૃથા વિરાગનો નિર્વીર્ય કરતો ઉપદેશ એમાંથી ઉડ્યા માંડ્યો છે. દેહલાલસાનાં જોડકણાં એને નિઃસત્ત્વ કરી એના ઉપરછંદા ભોગીએને શક્તિહીન નથી કરતાં. શાકતોના રોદ્રસની ભયંકરતા છાંડી એણે શાંતિનું બલ આપવા માંડ્યું છે. સંદારશક્તિઓનાં પરિણામરૂપ શત્રુત્વને વીસરાવી એણે પ્રેમ આપવા માંડ્યો છે. બાહ્યભક્તિના આડંબરો છાંડવી નિર્મલ નિર્જીવ માનસ ભકિત એણે શીખવવા માંડી છે. સ્નેહ અને સંવેદનાં સૂત્રો એણે આપ્યાં છે. જ્ઞાનનાં, હાસ્યોદ્દેશનાં, પ્રેમશૌર્યનાં, સાદસનાં, પરાક્રમનાં, અને કર્મપૂર્ણનાં નવીન સ્તોત્રો એણે ગાવા માંડ્યાં છે. નવીન કવિતા આમ નવજીવનની અંદેશવાદિની છે અને રા. નરસિંહરાવે એનો મંગલ આદંબ આપણા પૂર્વપશ્ચિમના પ્રયાગખાટે આપણને ગાઈ સંભળાવ્યો છે.

* આચાર્ય ક્રુવના ‘સુદરશન’ ના આયદ્રશ અને પ્રવર્તક રા. રા. મહિલાલ નમુબાઈ એ લેખમાંથી.

+ સાયોપયોગી નવલમથાપણ બાજ બીજાની પ્રેરતાવતા.

ભાષાશાસ્ત્રી તરીકે

પોતાના કવિજીવન સાથે સાથેન નર સિંહરાવભાઈએ ૧૯૪૭ માં જોડણીનો નિબંધ લખવાનું ચક્ર કર્યું નર્મદ કવિએ આપણી ભાષાના આ અભ્યાસકાર્યો પ્રકારને પહેલ વહેવો છેડયો, તે પછી નવવચનભાષાએ ત્યાર પછીના અભ્યાસ મુખીના લાભ ગાગામાં આપણા માહિત્યકારોમાંથી આ વૃદ્ધાવ કરી રહેલા પ્રથમ પદવ નરસિંહરાવમાઇ જેટલો બાળ્ય કાળએ સચીન અને સ્વતંત્ર પ્રભાસ કયો જન્યો નથી નુષંગ અને ઉચ્ચારાનુસાર જોડણીના એમના મત્યાગ્રહ પાસે હજી પણ એ આપણે ઉત્તરવે એમ દીધુ નથી શબ્દ કે એરે એમને એમની પ્રિય ભાષા અને એના ઐતિહાસિક વિકાસને અભિધુક નિર્નિષ્ઠ રાખી એના માહિત્યને ખીનવવું છે આ આદિવ ચર્ચાપ્રસ્ત બને અનલકર્ય મુખી કેટલાકને નીરાંચ કગી મુકનાર પ્રકારે એમને આપણા મળ્યાએક લેખકો સાથે દંડયુદ્ધમાં ઉતાર્યો છે, આપણી ભાષાના બધે રણના સરક્ષક વીરોએ વર્ગોથી મુજી રહેવા આ ચૌદાની એકતવીરતાની કારણેનદીને જોડવી મુરકેલીથી તોડવાની છે તેટલીજ મુરકેલીથી એને દડ કરી સંરક્ષવતીએ છે વ્યવહારિકતા અને સરવનાના માર્ગને એમણે આમ વિકટ કરી મુકયો છે એમના ભાષા-શાસ્ત્ર પરના નિબંધો આ વિષયમાં એમના પ્રથમસ્થાનેલા આ કાળ મુખી સાથેના સંબંધો.

નનોમુકુર

મનોમુકુર પ્રથમ પહેલાની માર્ગત રા નરસિંહરાવ આપણી આયજી વિવેચક તરીકે આવે છે એમના ગદ્યવેળાના પુરના દર્શન આ મુકુર આપણને કરાવે છે લગભગ ૫૭૫

પૃષ્ઠોનુ આ પુસ્તક છે. નરસિંહરાવભાઈ આવાં બીજાં બે વધુ પુસ્તકો આપણને અર્પવાની હપ્તજ બજાવે છે શુભવતના સાહિત્યસંશોધ આનંદપૂર્વક આપણા આ વિવેચકની મુદર ફિત્તોના મંચકનુ સ્વાગત કયો તમર રહેશે નહીં બીજા બે પ્રયોગી પછી એ આતુરતાથી વાટ જોશે

કહેવાય છે કે શુભગતી માહિત્યમાં નવવચનભાષાની માટે ખાલી પડી રહી છે અમે આ કથનની મત્વના સમજી શક્યા નથી નવવચનમાં વિવેચનો પછી જીલ જીલ દર્શકોણના જતા મનન આવુ રહેવા મણિવાવ કે રમણભાષાના કે આ પુસ્તકમાં દાખ મુદિત સમેલા વિવેચનોના અવગણના કરવાની સહુદયતા આ કથનોમાં કવી રીતે પ્રકટ થાય છે એ જગત જોઈ લખ્યો

આપણા પ્રાચીન કાવ્યમાહિત્યમાંના વિવેચન આ કુરો રમણભાષાએ એક લેખમાં * ફર્કોબા છે એ સાહિત્યના દરિયો અને મેમની ફિત્તો એની જાવ નમરે એના આગમ્યપ્રયોગમાં નર્મચલમાં તજી કરી, દનપનનમ એમાં 'શુદ્ધિપ્રકાશ'દ્વારા સામા પડ્યા. તરવગમે આ પછી એ કમને નાકે એમનું વિવેચન ચહિર રચક મહુડું 'શુભગતી શાળા પત્ર'ના (પ. સ. ૧૮૭૦ થી ૧૮૮૮) સ ૧૯૨૧થી ૧૯૪૪ મુખીના પુસ્તકો એ નવવચન ભાષાથી રચાએલુ આપણું વિવેચનસાહિત્ય.

નવવચનભાષાની વિવેચકશક્તિઓની સમર્થતા વીશે મતમેદ નથી પડ્યા. જના ત્યાર પછીના જે જે વિવેચકોએ એ કાવ્યને આયજી વહેતુ રખ્યું તેમનામાં રહેલી આપણાં અને યશિમના વિરતન સાહિત્યમંદકારોની અને માધનોની વિપુલતાની કાઠનાથી ના કહેવાશે

નહી. ગોવર્ધનયુગના આ ત્રણે વિવેચકોને પૂર્વે પશ્ચિમની સાહિત્યસંપત્તિ વિશેષ સુગ્રાત યદ્યઃ નવલરામે વિવેચનનાં ધોરણ રચ્યું કર્યાં, ધોરણની કસોટી ઉપર રમણભાઈએ નવલરામના પ્રવાહરૂઠને વીરતાથી. શિષ્ટ અથવા આદ્ય ધોરણ એ આમ નવલરામની, રમણભાઈની અને નરસિંહરાવભાઈની વિવેચનશૈલીનો પ્રકાર બની રહ્યું.

આપણા વિવેચનસાહિત્યને હજી વિશેષ વિકાસ અને શૈક્ષીપ્રકારો અપેક્ષા છે. વિશિષ્ટ દૃષ્ટિમિંદુ, અંતિદાનિક દૃષ્ટિમિંદુ, શિષ્ટ અથવા આદ્ય દૃષ્ટિમિંદુ અને અંગત દૃષ્ટિમિંદુઓથી આપણા શૈક્ષીપ્રકારોને હજી વિશેષ ખીનવાનું છે. મણિજ્ઞાને અંગત દૃષ્ટિમિંદુથી લેખક અને તેની કૃતિની છાપ આલેખી આપણા આ સાહિત્યને ખીલવ્યું છે. નરસિંહરાવે આપણી સાહિત્યકૃતિઓની એજ પ્રકારની શિષ્ટકૃતિના ધોરણે તુલના કરી છે. કેંક વિશેષ પણ કહ્યું છે—એમની વિવેચનની ચોક્કસાઈને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી યથારે સ્પષ્ટ અને સ્પષ્ટ બનાવી છે. કૃતિનું અંગેઅંગ લઈ એને માટે પૂર્ણતાથી કહેતા જેટલું એ કહી નાંખી કે ‘જાણી ગાખતા નથી.

મનોમુકુરમા ઉપલા દૃષ્ટિમિંદુએ નરસિંહરાવભાઈનાં વિવેચનો-અધ્યાત્મલોકન, રસકલા તત્વાન્વેષણ અને જીવનદર્શન એમના પેટાપેટા સહિત-રસિક વાયક ઉદ્ગ્રસ્ત અને સરસ સાહિત્યવાચનથી ચતા આનંદમિશ્રિત રસ-થી ચોતાની મેળે અનુભવી લેશે. આપણા આ વિવેચકની સાહિત્યકૃતિઓની શુદ્ધિથી પ્રકાશી રહેલી રસિકતાની મનોહર મૂર્તિઓને અખંડ સપ્રવાહમાં જોએતો અને નીહાળતો એ સ્મિતમય યદ્યઃ રહેશે.

આપણને નરસિંહરાવભાઈએ આપેલું આ

નિમિત્ત વિવેચનસાહિત્ય સંવત ૧૯૩૯-૪૦ થી ૧૯૬૯-૭૦ ના ત્રીશ વર્ષના આપણી સાહિત્યચારી ઉપર પ્રતાપવંતો પ્રકાશ નાંખી રહે છે. એ પ્રકાશદાતા નરસિંહરાવભાઈની એજમૂલકી, સમૃદ્ધિવાળી અને પ્રતાપવતી શૈક્ષીમાં આપણી આ યુગોની વિવિધરંગી કૃતિઓ એમના શુણ્ઢેપોના-કર્દીક સમ્મ છતાં કર્દીક સમભાવી પરંતુ ઇચ્છીએ તેવા-રનેહ-સ્પર્શો કે પ્રદારોથી કસોટાતી આપણે જોઈએ છીએ. નરસિંહરાવભાઈને આ શૈક્ષી રણ કડતો ક્રદેશ તમને સંકુચિત જરાએ નહીં જ લાગે. તમારું પ્રાચીનતમ મુજરાની સાહિત્ય કે ગદ્ય કાલ સુધીનું તમારું નવીનમાં નવીન સાહિત્ય તમને ત્યાં દર્શન દેશેજ. ઈવિતરીકે જેવા એ બ્રહ્માંડવિદારી છે તેવાજ શુદ્ધ વ્યાપારોમાં પણ વિદરના વિહરતા એ સંસ્કૃતના સાહિત્યસ્વામીઓ સંગે, જુદી જુદી ભાષા ભાગિનીઓના સાહિત્યકારોની સંગે કે પશ્ચિમના રસમીમાંસકોડી સંગે અખંડ જ્ઞાનરસ હુંડતાજ હશે, ઉંચી પ્રિતિની સાહિત્યપ્રિતિમાં ઘડી આપવાનું એમનું ધર્મ્ય અભિમાન તમને જ્યાં ત્યાં નજરે પડશે. એ ચિત્તપુરઃસર ગ્યાન હશે તો એમની સાક્ષ્યિક રવભાવવૃત્તિ અનુસાર એ ઉપહાસના કૃટકા લગાવ્યા વગર નહીં રહે. જગત્પાથ પડિતજી જેવાનાએ કાન પકડાવશે. દેસાજરીનેએ સુધારશે. એકેએક સાક્ષર સાથે સકારણ શુદ્ધરંગ જમાવશે. કાલને ‘મોનાટક’ લગ્નવશે. ‘વસંત’માં કાષ ‘સત્યદર્શી’ને કોધાવિષ્ટ કરી મુકી નમતું નહીંજ આપશે. એમની સાચી સખ્તાઈએ ને સાચું કહી દેવાની સ્પષ્ટતાએ ‘શુવર’ના કાંટા વેધો છે. અન્ય કવિવરને દુવોસાઓ બનાવી ‘વિવેચકો’ બનાવ્યા છે.

નારાયણના અંગાળી ‘સન્ધ્યાસી’ના ભાષાં-

તરનું કે મણિલાલના સંસ્કૃત ઉત્તરરામચરિતના બાળનરનું વિવેચન કરતા એમની બંધાણીમાંથી આખો મીચીને ઉપાડી ભાવવાની ધૂંટ દીધાતનું કે બીજાનાં અતિભગમા ખાતલાને આદર્શભૂત કરનારા મબીર રખવેનોનું રમુછ બંબીર અને વારનાંક ચિત્ર રખુ કરતા 'ક્યાના આગર' તરીકે પ્રાન્તી સખે-ધાએલા એ કરિવ-આ ક્યાએ દેખાની નથી, 'વિવાસિમાંકાર' રહિને એમની અપૂર્વતાએ માટે સચેત માન આપી એમના દુરિત સમુદાયો કે વ્યક્તિને પોતે એ ક્ષમા આપતા નથી. એમના નામધરી નવકદો કે મરચીએનાં સાવ ગવડપોતે એ જાદુર પ્રમથ માં અખોમી નિર્દેશનથી લાગતિષ કરાવ્યા વગર રહેતા નથી, 'યુગરાતી' ગદિયા અને મંગીત' કે વખનોત્તરવ ઉપર ચર્ચા કરી 'પ્રેમભક્તિ'ની શુદ્ધ કાવ્ય ભક્તિને વધાવી, પુછ એના છંદોએમના સ્વકહેલી રનનીતા-ચાંત અને સુમનિયત. કુમવા કગાર વિષ્ણુમાના એક પછી એક મોલેવી પનરજોના બાહુબનથી-કરી ખાતરે છે પ્રેમભક્તિની દષ્ટ દારે અમને આપા દષ્ટ અનુપદ રાખ્યા છે રસ અને કલાના તત્ત્વોનેવેવેનો અકેએક લેખ આપણા સાહિત્યની સૌદમ્યપ્રદ લખમાલા છે. નરીનો માટે એ મરીજ પછુ જરૂરી રસાપણ છે

'નારાયણ હેમચંદ' અને 'નવરામ' એ બે લેખો પછુ ધાયકને બુદો: જુદો રસ આપશે ના-પણની વિવક્ષણાએ અને એનું 'કારખાનું' નરસિંદગવમાલન વિવેચનદાગ અમરતા ભોગવશે. 'નવવગમ' પર વિવેચન વાચી જેટલા મોળા નવવરામ જણાયા છે તેટલા એમના પોતાના લેખોદાન નથી જણાયા. તન્સિંદરાવમાલ આ રેખાચિત્રોના

વિષયોની છપ આપવા કરતા એમને વધારે જણે છે. એના એકમેલે એ જુદાં જુદાં કરી તાલે છે

ધર્મ અને તત્ત્વદશનના લખમાં નરસિંદ-રાવમાલની દષ્ટિ કવિની દષ્ટિ છે એજ દષ્ટિએ એ એમના કાવ્યચિત્રો આપેલે છે. કલાને પછુ એ કવિદર્શિએજ જુઓ છે.

દાસ્પરમ અને કટાક્ષવેખમા એમના સજનમાર્દધને સમાવેશ થાય છે આ સાહિત્યને એમનો ફાળો અમને મધુ અસર નથી કરી શકતા નરસિંદરાવમાલ પાતીકાગ નથી એ તો સાહિત્યરમિક પડિર છે 'એક અમરથ પ્રથની શોધ'મા એમણે આપણા અનેક સાહકારોને કટાક્ષથી વીખ્યા છે પછુ આપણુ યુગરાત આપા દારપરસ કે વચાર્ચથી કટાક્ષો સમજવા જેટલુ દષ્ટ નથી થકુ.

આપા અને વ્યાકરણના સગીન લેખો તો નરસિંદરાવમાલના જેટલા રોજના પરિચિત તેટલાજ ત્રિષ વિષયો છે એ જોવતા એમના અપૂર્વ પ્રવાસો એમના સદચારીઓના પ્રવાસો માથે એકત્રિત થશે ત્યારે આ અને કાવ્ય સગીત જેવા અરાગકતા ભોગવતા આપણા સાહિત્યપ્રદેશો સતિની સાથે સદચાર માવશે. ત્યારે આપણા સાહિત્યની રેણુના રમિક સ્વેદે વિસવાદી મની સુસંવાદી થશે અજેઅએ વિકામ પામી ત્યારે આપણું સાહિત્ય અમિતદ્ધ થશે અને આમ થશે ત્યારેએ રમણસુકુર કે 'મનોસુકુર'ના આ શુદ્ધ કતાનો પ્રખર સાહિત્યરમા કવિ તરીકે, વિવેચક તરીકે કે બાલાસાહી તરીકે, આપણા એક મખલ અને સમર્થ સાહિત્યકાર તરીકે-એનું અપૂર્વ અને અમર સ્થાન શેડી રજો દર્જે, અને ત્યારેએ આ 'સુકુરો' આજના ગ્લેબાંજ સ્વચ્છ આપણા અનુગામી સાહિત્ય-કારોને દેખાશે.

ક'વી વાતો ફેલાવેછે તે ઉપરનાં હેમનાં મંબીર વચ્ચેનાં તે વખતે ઉચ્ચારેલાં શ્વાસ શ્રવણમાં મધુર બણુકાર પ્રગટ કરેછે.

આ પછી જ્યારે જ્યારે આણું દર્શકરની સાથે અવિચોળ્ય યુગ્મરૂપે શ્વાસે ઘેર ઉત્તમલાલ આવતા, ત્યારે ત્યારે હમે બધા વાતોમાં મશગૂલ હોઈએ, તે વખતે આણું દર્શકર હેમના વિલક્ષણ સરમાળ સ્વભાવને લીધે બાળકોને બહુ બોલાવતા નહિં ત્હેનો વિરોધી નહિં પણ ત્રીણી રીતે પ્રતિપક્ષ પ્રગટ કરતો પડેછો ઉત્તમલાલ સુમર રીતે પ્રગટ કરતાં બાલક પ્રેમલ જોડે છાની છાની દસા-રતોથી, રિમતની લદરી વડે, અંધારાનાં સાપ ઉત્તમલાલ ચલાવ્યે જતા અને દમારી વાતોમાં ભાગ લેવા ના લેતા, — એ ચિત્ર સમજાવુકરમાં રચાયેલ છે છપ્પ મેલે આજ પુનઃ પ્રત્યક્ષ દેખું.

ઉત્તમલાલે પ્રેમાનન્દનાં નાટ્યો વિશે મહેં જનવેલી ચર્ચાને મંજુર્યે એકવાર “સુમરતી” પત્રમાં ચર્ચાપત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. એ નાટકોના કર્તૃત્વ વિશે નિર્ણય કરતા મહેલાં અમુક અમુક દર્શકોને એ નાટકોના પ્રસિદ્ધ કરનાના એ તર્કથી રજૂ થવાની આવશ્યકતા દર્શાવતાં ઉત્તમલાલે લખેલું કે — “મુદ્ર લગમાં મોડલેલી ‘કાપી’ અને પૂરા સુદાન બની રહે તેમ હેલ તે રજૂ થવાં જોઈએ.” શ્વાસ પડેને પુણ આપના ન સારા હેતુથી એ ચર્ચાપત્ર લખાયું છતાં હેમાં શ્વાસ મત તન્ન સંસ્પર્શકરિયો મિલે પણ મહેં જોરવળાં દોડાં દતાં. તેથી

હેના ઉત્તરરૂપે ‘ચન્ન-ત્રમાં મહેં ચર્ચાપત્ર મોડલેલું ત્હેમાં પ્રુદની માગણી વિશે મહેં ઉત્તમલાલનો ઉપદાસ કરી લખેલું કે “પ્રુદમાંથી કર્તૃત્વનું પ્રમાણ શું મળવાનું હતું? પ્રેમાનન્દે તો પ્રુદ સુધાર્યાં નહિં જ હોય ને?” આ વાતને બહુ વખત વીતી ગયા પછી એક વાર સાંતાકુલમાં ઉત્તમલાલના નિવાસસ્થાનમાં આણું દર્શકર, ઉત્તમલાલ, હું અને જનરવામાં બીજાં એકાદ મિત્ર સ્વરારે

સ્વ. ઉત્તમલાલ-(પૂર્વરથા).

વાતો કરતા બેઠાં દતા. વાને વાને મહેં કહ્યું: “મહેં પોનાની મેલે દમનમ કરતાં આપડેડે, પણ બીજાની દમનમ કાંવની દમનમ ના ચાલે.” મહેં થામે સ્વીન ઉત્તમલાલ બેઠા: “માત્ર ચર્ચાપત્રમાં બોલનાની દમનમ નારી કરી સપોડાં!” — આ નિર્દોષ, મર્મીસરેલ, રનેદયુક્ત કરાણ દતાં. હેમને ઉત્તરરૂપે લખેલું શ્વાસ ચર્ચાપત્ર મનના રખીન આલેખું જ એ બાંધ્યા, તેન મહેં તે ઉપર ખેડું લાગ્યું.

ન હેમણે પણ કાંઈ કડુબારથી કહેતું હમે
બધા દરવા.

ઉત્તમલાલ જોડે મ્હારે જમ્દારે જમ્દારે
વાતચીત થઈ છે, ત્હારે હમેશા ઊંચા વિષયો,
ઉમદા ચિંતારો, અને વિરાગ દષ્ટિથી
પ્રશ્નોની ચર્ચા, એજ હમારી યાનોને વિષય
જાતતા. હેમાં લાભ મ્હને જ થયો. આનન્દ,
મન્મથ, મરહરી, હસાદિથી દૂર એ ન્હોતા
રહેતા, ઉદ્ધતા કીણી મરહરી તો હેમને પ્રિય
હતી. પરંતુ માનવી નિન્દા, નીચ નિન્દા, એ
તો હેમના સ્વભાવ નરોત્તી આવી. આજથી
ફોર વર્ષ ઉપર મુજરાતમાં ફેલ્ડી તરણ
મંડલ રાષ્ટ્રીય સંમતનમાં જોનજોર પ્રવૃત્ત
થઈ નર્તન કરી રહ્યું હતું. તે વખતે એ
મંડળમાં ઉત્તમલાલે પોતાના અપવાદ દેખાડી
નહિ પરંતુ એ નર્તનનું રમણ પાસ જોઈને
ઉત્તમલાલ એકવર મ્હને કહેડે, 'તનુમાઈ!
ત્હમે શું જાણો?'—મઈ તો કહેડે—'હમે
તો મુજરાતને નચાવે છે.' આ
મંડળમાં જન્મદત્તા મેવાણીમાં અજ્ઞાતની
અતિ જિજ્ઞાસા જોઈને જ ઉત્તમલાલ હેમની
જોડે બળી સજા નરોત્તી.

રાષ્ટ્રીય વિષયમાં ઉત્તમલાલ અને
આશુદયોદયી વચ્ચે અનેકવાર ઉચ્ચ સ્વરે
તકરારો થતી ત્હારે હું હાજર હોઈ
ઉત્તમલાલની શાન્ત મુર્તિ પચ્ચેથી આવેલમાં
આવી જાયડે તે જોતા. રાષ્ટ્રીય વિષયમાં
ચન્નીરસ, સખોષ રતિ, અને રૂંચ તરફ
ભક્તિ, એ ઉત્તમલાલનાં વિશેષ લક્ષણો.
હોસારી ઉદ્ધાન વર્ષને એ સ્વાભાવિક રીતે આશ્રય
થતા હતા. રાષ્ટ્રીયતા અતઃ ઉત્કર્ષ સંજ્ઞાની
નિર્મિત્તા કરતાના હેમના લેયો ખ-ખા
માનીય છે. અખુલસકની રદામે વાગ્યું
જાનથી વર્તણૂકોનાં-નાંદીર વિજ્ઞાની તા-
રોને અમે-ચાતા કતા તમલાલની અનિષ્ટ
તરફની નજર દોષેનાં અણુમાત્ર જિજ્ઞાસાઈની.

મુખાર્ધ યુનિવર્સિટીને અંગે વેદાન્ત
વિદ્યાના આશુદયોદયે કાવણો કરેલા તે
સાલગ્રામને હું નિમમ્મર જતો, તે સર્વ
પ્રસંગોમાં ઉત્તમલાલનું સાદચર્ય હતું જ
અનેક અચર્યોઃ લેડીને એ જાનવાળ હમે
મેળવેલો. ધાત આવેડે, એક વાર મુખાર્ધના
બારે વરમામાં પાંદરેથી હું અને મ્હારો
પુત્ર. નલિના-ત, મુખાર્ધ મયા, ધોધમાર
વરસાટમાં વિરોધમાં ગાડીમાં માન્દરોડ
રેલ્વેથી બેગવાડીમાં મોગરજીની ચાલ
આગળ કમરપૂર પાણીમાં ગાડી "તરતી"
ઉત્તમલાલની બારી નીચે ધોળા નીચેની
ફુકાનના ઓટલા ઉપરથી હમારી ગાડીના
પથચિવાથી જોયે પાંદરું નાખી પૂજા જતાઓ,
ઉત્તમલાલ એ ફુકાનમાંથી હમાન હાથ પકડીને
હમને લઈ મયા, પગ મેવાન, મુખગમ, કરતા
પાર મયા પાત્રા એ જ વિનિધી ઉત્તમ
લાલ અને આશુદયોદયને લઈને ગાડીમાં
થડી હમે યુનિવર્સિટીમાં મયા.

આ પ્રસંગના ઉત્તમલાલને થોડા જ
સમય પછી મ્હેં કેવા ત્રાસનાર પામેના દીગ!
એક મદજ અકામાર, પૂજા કરતા બેઠેલા તે
વખતે હાજરી ઉપરથી કાઠેડ પાનણ
ઉત્તમલાલના પતી સંભાળથી લેવા જલે
તપેથી પડી મઈ ઉત્તમલાલના અવામાં
જખન થયે. જ્ઞાપામાં થોડી વાર જોતાન
થયા-ઈસાદે અસ્માદના હેમની પાછળની
માદગીનું બીજ વગર Nerveless break-
down—નનુએ. ટકાવનાસ—વગની
સાથે ઉત્તમલાલ અમદવા જેવા થઈ મયા
એ માનીના વખતે વખત મુજરો, માવરડો,
આસાની માથે ઉત્તમલાલ કાવગ્રાતિ
આવતા પરંતુ ઉત્તરમ પન્નીર થતી હેરા જ
એક મનન થયે એ અણુસકર, ઉત્તમલાલ
અને હું ઉત્તમલાલના વરમાથી નીકળીને
કોડમાં જતા. જરોડામને બેગ્રા દતા.

દમે ખેડા.—હું અને આણંદશંકર, અને ઉત્તમજ્ઞાન પગલું ભરવા બધા પણ ચક્રાચ નદિ, એ દીવ્યજીમાંથી ડગભગી ગયા અને ખેડી જતે, પડી જતે, હેમને દમે પકડી લીધા. આ વખતેના દેખાવ ખરેખર દયાજનક દતેક.

અનેક ઉચ્ચાવચ આગમાં ઘઈ ને પાછા ઉત્તમજ્ઞાન લગભગ પૂર્વવત્ સામસમા ઘઈ ગયા. અને આણંદશંકર ખનારસમાં ધ્ર. સ. ૧૯૨૨ ના ડિસેમ્બરમાં બપોંડર માંદગી-માં નપડાવા તે વખતે હું અને મ્હારી પત્ની તાર આવવાથી વાંદરેથી નીકળીને ખનારસ ગયાં ને વખતે વિપત્તિમાં સાચા મિત્ર ઉત્તમજ્ઞાન પોતાની પ્રકૃતિ પાછી લયડી દતી છતાં—દમારાથી પ્દેસાજ દાનર ઘઈ ગયા દતા. પાછી રાત્રે આગ-ગાડીમાંથી બનરીને દમે આણંદશંકરની મોટરગાડીમાં દિન્દુ યુનિવર્સિટીના આણંદ-શંકરના મહાનમાં પ્દેસાચા ત્હારે પ્દેસાઁ ઘઈ ગયું હતું. ઉત્તમજ્ઞાને મ્હારા માથા ઉપરની 'ખાસાકસવા' ટોપી જોઈ ટાલ્યમાં રસણ મારે આ ઉત્તમ સાધન જોઈ ઉત્તમજ્ઞાન કહે: "નનુભાઈ! આ ક'દાથી તાચા? મ્હારે પણ દેવી એક ટોપી રાખવી છે." — ઉત્તમજ્ઞાને દેવી ટોપી પ્દેરી દોત તો પણ દેગના ઊંડા વ્યાધિ રદામે યુદ્ધ અચક્ય હતું.

ઉત્તમજ્ઞાને તે વખતે પાંખા ડંટાનો સ્વી-કાર કર્યો દતો ને લોહાએ દેમતા એ ઉત્તર જીવનમાં ફેંટાપડીજ નુનિ જોપેલી, તે લોહાએ દેમતા પૂર્વજીવનના વખતની અમદા-વારી પાપડીવાળી સ્વપ્નગોખા દીલેલી જ નહિ. આણંદશંકર માથાના પ્રમાણમાં મ્હારી પાપડી પ્દેરેછે ત્હેલી નહિ. પણ માથા કરતાં માત્ર દેખાપૂર ન્દાની પાપડી ખેરેલી, શુદ્ધિશક્તિની નીચળવાવાળી દષ્ટિ નાંખતાં નપતો વંદે આકર્ષણ કરનારી, દેમતાની ડાંતી. વ્તુડીજ તરેડની દતી. ત્હેના

પડછામાં ધોળો ફેંટો ઝાંખ પામતો દતો, લાંબી માંદગીએ મુખરેખાએ ઉપર પ્રભાવ સ્થાપેલો દતો,—છતાં હેમનાં નપતોમાંથી શુદ્ધિશક્તિનું તેજ લુપ્ત થયું નહોતું.

ઉત્તમજ્ઞાને અસાધ્ય માંદગીની ચઢતી પડતી દશામાં અનેક ઉપાયો કર્યા: દાકતરોની વિષય દવાએ, આયુર્વેદનાં સફળ નિષ્ફળ ઔસડિયાં, દલાદિ અનેક ફાંફાં માપ્યાં. એ સર્વની વચમાં અનેકવાર ઉત્તમજ્ઞાન મ્દતે કહેતા: "નનુભાઈ! ત્દમને શાથી મટયું?" દવે તો જરૂર મ્હારે ત્દમારી હોગિયોપથી અજમાવવી છે."—હું જાણતો દતો કે 'ચાતો, આ નાટક' શુદ્ધમાં કેવો ખેત્ર યાચે તે જોઈયે,' હેરા લાવથી 'અજમાવવાની' વસ્તુ હોમિયોપથી નથી;—હું પોતે આજથી નવ વર્ષ ઉપરના સમય સૂધી હોમિયોપથીને દર્શી કાઢતો દતો, hampden કહેતો દતો; તે જતે અનુભવ અને અનેક લાલ મળવાથી એ પદતિને ભક્ત થયોહું. છતાં હેમાં અર્થમક્ષિથી પ્રવેશ કરનારને હું કશું કરી સકું એમ નથી. છતાં ઉત્તમજ્ઞાને નિરાશ ના કરવાના હેતુથી હું દા એ દા ક્યે જતો દતો. કહી એ 'અજમાવવા'નો પ્રસંગ આગ્યોજ નહિ.

ઉત્તમજ્ઞાનના વિનયશોભિત સંજ્ઞાનના મ્હેં અનેક અનુભવ કર્યાછે. કિયા કિયા મુકુરમાં પ્રમટાયું? દીજાની 'લગનદગીના'નું બાળાન્તર (મરાઠીમાંથી ગુજરાતીમાં) ઉત્તમ-લાને કહ્યુંછે ને દેમતા નિપુણતાનો ઉત્તમ નમતો છે; નિઃસંશય, પણ મ્હારી પાને તો હેમજે આપેલી પ્રત દેમતા મુદ્દમ વિનય અને સદ્ભાવના નમતા તરીકે જ રહેશે. બેટ માટે એ પુનઃક દોને કોને આપવાં ત્હેની નામની ચાડી દીજક મદારાજને ઉત્તમજ્ઞાને મોહલી અને તે પોતાની તરફથી નહિ પણ દીજક તરફથી જ બેટ છે—એમ દર્શાવનારા સ્વપ્ન લખ્યા. વિનય અને સંજ્ઞાનની શુદ્ધતા આ

ન્દાના મરખા ફૂલમાં જેવાની ચકિત ઉત્તમ લાગના સ્વભાવના પરિચયથી જ દુઃ પાન્યો.

મ્હારા પરિચયમા ઉત્તમલાગ આવવાની સાથે જ મ્હારું હૃદય હેમની તરફ ચાલી આવકર્ષણુ જેમનું અસાધારણ સૌજન્ય, ને બળથી જ વૈદિક વર્ગમાં જન્મ લીધો, છતાં વૈદિકાના અનિષ્ટ સંસ્કાર, લક્ષણ, કૃષ્ણ, ઉત્તમ લાગના લક્ષણકેહમાં પ્રવેશ જ પામ્યા નહોતા; એ આલ્મણુ છતાં મૃદુરજ દના એમ નામશેની મર્વદિશિની વાણીમાં બોલું? મર્વ માટે નહિ, પણ ઉત્તમલાગના સૌજન્યને સત્તજ પ્રકાશમાં દીપાવવા માટે એ વાણી કુ વાણીય-મર્વનો આરોપ સત્તવરે ષ્ઠેની લર્વને પણ અને હેમના એ સૌજન્યનું મુગ, હેમના મર્મ મૃદુરજપણમાં દડુ. ઉત્તમલાગના પિતા મ્હારા જીવેક જન્મુદાર દમારા કુડુખના પરિચયમાં આવેલા તેથી દુ બાલુકુ કે કેસરલાગ પણ ખરેખરા 'મૃદુરજ' એટલે 'સુજન' દના.

ઉત્તમલાગની છેલ્લી—હેક છેલ્લી—માંદગી-ને વખતે દુઃ હેમને મળવાને ગયો, મેારારજની આવના હેમના જૂના નિરાસરજનમાં, આરામજુરની કપર સુતેલા ઉત્તમલાગ નિન્નેજ જેવા દીલા, ધીમે ધીમે વાનોમા હેમને રમ પાડીને મ્હું કાંઈક મમતની વાત કહી. ઉત્તમલાગના અંતઃકરણમાં પ્રકુલતા પેડી અને એ ઉત્સાહમેરે દરખા હેમના પત્ની કહે- "આજ તમે કેટલે દહાડે દરખા!" ઉત્તમલાગ "અનુકૂળ-હૃદયને મોહકું.—વાતાવરણુ ઉત્પજ થવાની સાથે એ થાય જ."

ઉત્તમલાગના મધુર પ્રેમનું દર્શન સા સ્વદસ્થથી કુ અંકિત કુ' કરિ શેરીને ચડેજ ખરીના અત્રૈકિક માનનું અવધુ ધર્મ શેરી ઉપમા આપવી તે અસાધ્ય લાગવાની

સાથે ઉપરાઉપરી પામસાત સૈન્દર્શવરૂપો અમર વાણીમાં કવિત્વચક્તિથી એ કવિયે રચાયાઠે તેથી સર્કિતું દુઃ ને કંદાથી લાવું? માત્ર એક મિત્તનદર્શન સૂચવુઃ એક વાર જોવાળા-દામ અરીવાજાની દુકાન મ્હામે ચિકોરિયા માડી કાઠક કારણુ સર હમે જીભી રખાવી હતી, આણુંદશકર જીતરીને કાર્કે ગયા હતા—જલ્દયામાં મેારદનસાવ પાર્વતીશંકર દહેના નિવાસસ્થાનમાં મળવાને મયા હતા. ઉત્તમ લાગ અને દુ માડીમાં હતા. ઉત્તમલાગે એક અસાધારણ માધુર્યવાણુ સોરઠ રાતમાં યુજન કયું —મગીન હેમને પ્રિય હતું, પરંતુ માન-પ્રયોગ એ કરતા હશે ને દુ આલ્મો પરિચય જાળ બાણુનો નહોતો, વિનય, સંકોચ, કલ્યાદિ બળોએ હેમને વારી રાખેલા હેમનું એ મધુર યુજન આકર્ષક હતું એ યુજન મા કુ આજ હેમના મધુર, શાન્ત, અણુ ધસતા છતાં સાચા, પ્રેમભાવનું જ સ્વરૂપ દેખુછું. એ યુજનનું માધુર્ય અને એ પ્રેમભાવનું માધુર્ય નિર્જન વનમાં ખીનેલા કુસુમના સૌરભ-ની પેડેજતને જલ્દયુ નથી અને જલ્દયુ પશુનાંદિ

મ્હારો પુત્ર નસિનકાન્ત, અપચાન મમય-યની માદગીમાં પીડાતો હતો, તે વખતે આણુદશ કર અને ઉત્તમલાગે વાંદરે વારંવાર આરીને ન્દાનાં મ્હેલો જન્મુ-ક્રુપે કહેલા, દુઃખપાન ચતા શાન્ત આપાસનો, મૂક આપાસનો, આપેલાં, તે કહી વીસરાશે નહિ —એ બન્ધુવત મિત્ર હવે મ્હારા એ પ્રિય પુત્રની સાથે અખંડ જોડેલિમાં નિદાસ કરેલો આ આપાચન શે આણું છે!—એ આકર્ષક જ્યોતિમાં દુ કંદાને પ્રવિષ્ટ થઈલે!—આ જીવનમાં વિશુદ્ધ પ્રેમસાધના વડે સ્વેર્ણ અધિકાર પ્રાપ્ત કરીશ ત્દારે. ઝ

તાંત્રીચ્યાનેથી

પ્રથમ ગુજરાતી સ્ત્રી ડોક્ટર

આ વર્ષે કુમારી જયાગૌરી તુલસીરામ એવી અમને ખાત્રી છે. અમે એમને અભિનંદન આપીએ છીએ.

ખાંડવાલા એમ. બી. બી. એસ. ની પરીક્ષા પસાર કરી, ગુજરાતી પદેશા સ્ત્રી ડોક્ટર તરીકે બહાર પડ્યા છે. એકજ વર્ષમાં પહેલાં ગુજરાતી સ્ત્રી મેડીસ્ટ, અને પહેલાં ગુજરાતી સ્ત્રી ડોક્ટર એ થોડા ગુજરાતની પ્રગતિમાં નોંધવા જેવો છે. ક. જયાગૌરી કેળવણીમાં કુટુંબનાં, સુશીલ અને આદરણીય છે. અને તે એમના નવા પ્રાપ્ત કરેલા ધંધાને શોભાવશે

કુમારી જયાગૌરી ખાંડવાલા,
એમ. બી. બી. એસ.

નોંધ

ગુજરાતના ગયા
આંકમાં પ્રતી અદ્ય-
બદ્ધથી અને છાપ-
ખાનાના માણસોની
મદ્દતથી એક 'દામ'
ધણુંજ અશુદ્ધ છપાણું
હતું. ને માટે અમે
વાચકની ક્ષમા ચાલીએ
છીએ.

પુષ્પા

હવે ઉત્તર દઈ વળી? નવી જળમાં ફસાઈ
ગઈ. [એમ કહી વીણા વગાડે છે.]

“મારા કેસર લીના કંથ હો

સિંધાવિણ રણવાહ.

નાય ચડો રણ થોડે દે,

હું ઘેર રહી ગુધીરા

અખતર વળતી સાંભળી હો!

બર રણમાં પાહવીરા

મારા કેસર લીના કંથ હો!

સંગ લીધા તો સાજ સત્તું હું, માથે ધરું રણમેદ:

દુર ને માંડવ એલવાં, મારે રણસીલાના કોડ:

મારા કેસર લીના કંથ હો!

ભવતાં ઝાલીરાં બાણને હો, દાયે વાળીરા ધાવ:

હા કુદે મારા ઉરમાં, રાજ! ઝીલીરા દુશ્મન દાવ:

મારા કેસર લીના કંથ હો!

હ વાટ રણુવાસની દે, બીજ સિંહાસન વાટ:

ચીજ વાટ શોભિતની સરિતે, હો! શરના સ્નાનનો ધાટ:

મારા કેસર લીના કંથ હો!

જય કલગીએ વળજે, મીતમ, બીજથું ફામે પીર:

નહા તો વીરને આશ્રમ મળથું હો સુરગંગાને તીર:

મારા કેસર લીના કંથ હો!

પુષ્પાનું ગાન પ્રારંભમાં શ્રુત, કેમજ બરાબર

અંબજાતું નથી; પણ ગીતનો રસ ગાનારને પ્રથમે

છે તેમ તેમ અવિરા થાય છે, અને ગાન સચ્ચ.

સતેજ, હસાદક થાય છે. આખરની કડી ગાતાં

પુષ્પા જાણે ત્યાં જોડી તમામ મંડળીને વીસરી

નહાં દોષ તેમ ગીતરસમાં તરંગોળ બની ગાય છે,

અને તેથી એની આંખમાં એવું તીક્ષ્ણ તેજ અંદે છે

કે નેતર, સાંભળનાર એનાં કુટુંબીઓ છતાં વિસ્મય

અર્પિત થઈ જાય છે. રણવીરની સજની-દેવી જેના

લાગે છે.

મધુરી

[ગાયન ખત્તાસ થનાં-દર્શની ઉર્મિમાં]

વાદરે, મારી પુસી! [તેને લાડ કરે છે.]

છાનીમાની બેડી દોષ ત્યારે તો જાણે બરફની

પુતળી! તેમાં આવા રણસીલાના કોડ ધરતાં

ક્યારે થીખી? બોલ નેઉં? ખુચ્ચી!

માયાવતી

એ તો કવિની ખુબી છે. એમાં પુષ્પાનો
અશ્વહોય ખીલકુત્ર નથી.

મોહન

કવિની ગમે તેવી કૃતિ હોય, પણ ગાનાર
અશુભ હોય તો તેનું ખુન સદજ થઈ જાય.

કર્તીના ભાવ ગાનારના હૃદયમાં ઉતરી ગીત-
ગાનાર એક તાન ન થાય ત્યાંમુધી આવો

રસ ન આવે.

નરેશતમ

[એને પણ પુષ્પાની આ ખુબી પ્રથમજ

દેખાઈ હોય તેમ] કવિના ભાવને ન્યાય

અન્યાય તો ગાનાર કરી શકે; પણ સદાએ

જો હૃદયમાં કાંઈ ભાવને સ્થાનજ ન હોય

તો ગાનાર ક્ષણિક ડોળ કરી ભાવ ધારી કે

ખતાવી શકે કે?

મોહન

એટલો ધંધાદારી ગરેયા અને સ્વેચ્છાએ

ગાનાર-પ્રેરિશનલ અને અમેચ્યોર-વચ્ચે ફેર.

ગાવાનોજ જેને ધંધો હોય તે તો એક

પક્ષમાં ગમે તે ભાવ ગીતમાં ખતાવી શકે.

નરેશતમ

ત્યારે તો પુષ્પા બહેન તમને આ વીર-

રસનું પાન કરવાની ક્યારનીએ ટેવ પડી

હેતી જોઈએ!

પુષ્પા

[શરમાએડી] જુઓ, ટીકા કરવાની

આપણી શરત નહોતી.

મધુરી

[સૌ સાંભળે તેમ ગજગજો છે.]

“જર્ફસમ બહે હન્યો તું દીમ સમ શીલી યતી,

નિન્દકાવની છબીથી દૂર થઈ શકતી નથી.”

નરેશતમ

[મોહનને] હવે આઈનીંગના કે રોકસ-

પીયરના અમને નકવી કનારા નથી જોઈના.

તમારી સરત પુરી કરો, કવિરાજ ! અને
મિત્રારી પુષ્પા લાલમેળ થઇ ગઇ છે, તેને
જરા સાસ આવાની તક આપો.

મોહન

[અચકાઇ છે] હવે બહુ રાત્રિ ગઇ છે.
બીજી કોઇ વાર.

પુષ્પા

જેવું ! વળી હટકરા લાગ્યા ? બીજો
એવો એક દરદ બોલશે તો હજીયોગી
કહેવાશે

માયાવતી

[પુષ્પા દાદ કરતા બહુ વધારે આગળ
પડે છે તે મનનું નથી.] બહુ લગારો ઠીક નહીં,
રીકરી ! [પુષ્પા દબાઇ, ડબાઇ બધ છે !]

મોહન

કાલ કે મંલગાતુ તો નહીં ચાલે ?

નરેતામ

“ન જાણ્યુ જનપીનાયે મવારે છ
થવાતુ છે ?”

મોહન

[મર્મ વચન સમજી, હાડ ઊડી દે છે
આગળ પહોં વર્ષો પર લાપાંતર કરેલી ઉગ્મર
ખંભામની રુખાચતની કેટલીક કડીઓ ગાય છે,
અહો માણુ બરી લેને પુરી આ બધ કડી રેને,
કુમારે આજ નિસાસા, જુવાને કાચ અદમા,
કાલે કપા બાપુ કીરી છે ! વલિચ્ચની બાળ લીધી છે
જાણ્યો કાં ના આવી તે કુ પાણી ના કાચનીરે કુ !
લગ્ન બધ મધ્ય બિહુને લગ્યો એકવાર કુ જાએ,
પછી ખાતાળને કારે, ચાહ્યો સનિયને આરે
તોડી બહુ બળ રુખાની ન હુડી ગાડ રિખાતની

રીકું એક દાર રીખેરું, નહીં કવી બહુ રોપું
પાણી પડ માર્મ આડે છે, ન પેલે પાર એવા દે
પ્રી કીરોએજ મુજ મુલની, જીત ન રહી એક મુજ મુલની

મને કુ-નું પદાનરમા કોંડે નહીં કમ ચરાચરમા,
નથી પડવા ત આપ્યાની, નહીં દરાર કુ આપ્યાની

વહે જામ એવ સામરનો, નહે નહીં બધે કાંડરનો
ધી યોધા, નરા આખું, -હવેનરસ કુપ ભવારજયતુ
પરી નીતી, -પુરી બધુકાર જે જીવેથી તે જીવેજાદ.
જાણુ બસ એન આડે છે, સલામતને બુદાદે છે
અરાર બસ એક કોંડે છે, -મગે, જે-દૈવ ખાનખાને,
અને વળી બાળ્ય બળે તો મનુને પાપુ બેઠાદે જે
મળી, વ્હાલી ! મણુ, દું, તું, કોકી રુદર્ય આ જાણતુ,
બધુ સો પાત બાજીયરના, કુ કેમ ના જાણુ કટકાર
કરી રચના નવી ઘટના રદયની આરા રીજવા

મોહને માણુ નથી, પછુ કવિતા હતી સબળાતી
છે, એટલે એની ગીતકળા પર નો કે કહેવાતુ જ
નથી. ગીત રુદર્ય માત વિચારવતુ છે

મધુરી

[મધુજ પ્યાનથી માંમગતી હતી] અહા
તો નિરાશાના નીમાસા છે.

મોહન

[દબુ કવિતાની ધૂન આવુ રહી છે]

જ્યા આરા તે નિરાશ છે

ત્યાં નિરાશા તેજ આરા છે

નરેતામ

[મધુરી આ ઉતારનો કે અણુધારો
અર્થ રખે કરે તે અપ્રાપ્યતા ગોરને કટમે
મારવા વચમાં બેલે છે] કવિઓના જગતમા
નીતિસૂત્ર તો લાગતુંજ નથી

પુષ્પા

તે કેમ, નરેતામજાક ?

નરેતામ

કવિરાજ રવિનાથુ દમશ્યા કહી મળા ને
કવિતા અને તેઃ ઉગ્મર ખ-ખ-મની રુખાચત
સરખી એટલી બધી લાગે છે કે, રવિનાથુની
કૃતિ ધારી નહોત નો કું ખરેખર એને
લાગાનરજ માની સેત.

મોહન

[કિપકામા] આ મારી રૂનિ છે એવો
મેં દાવો કર્યોજ કયા છે ?

નરોત્તમ

અમે તો બધાં એમજ સમજ્યાં હતાં કે આપ કે આપનીજ નવીન કૃતિ સંભળાવશે.

મોહન

[અચકાતો.] એક રીતે-માને તો-આ મારી કૃતિ પણ કહેવાય.

નરોત્તમ

[તેનો પીછો છોડનાર નથી.] અને છતાં મુજ તો સ્થાપ્યત એટલેજ મને લાગે છે કે કવિઓના જગતમાં ચોરી જેવી ચીજ નહીં હોય, નીતિસૂત્ર કોઇ લાગુ પડતુંજ નહીં હોય.

મોહન

પણ આમાં જે ચોરી શી કરી? [અચકાતો છે એટલે વળી પોતાને લજવવાનો ભાગ વીસરી જાય છે.] વિચાર વિશ્વમાં કે ખાનગી મતા જેવું છેજ નહીં, કે ચોરી કરવાનો દોષ આવી બાબતમાં દષ્ટ શકાય.

નરોત્તમ

કોપી રાષ્ટ્ર-પ્રચરનામિત્વ-નો કાયદો લાગુ પડે ત્યાં એ બચાવ નહીં ચાલે.

મોહન

પ્રચરનામિત્વ સામે કેં શુનોહ કર્યો નથી. તેમ વિચારની ચોરી પણ નથી કરી. હું તો માનું છું કે મનુષ્ય ઇતિહાસનું મનન કરીએ તો એવો એક પણ વિચાર નહીં હોય, એક પણ કૃતિ નહીં હોય કે જે સર્વાંશે નવીન-જ્ઞાતાએ ઉપગમવેલી પુતળી સમ-જ્ઞાન-હોય. એકજ સમયે એકજ ગ્રહની શોધ બિન્ન બિન્ન દેશમાં વસતા અસંખ્ય એ ખજોળવેતાએ કરી હતી તે નથી સાંભળ્યું? તેવીજ રીતે કાવ્યકૃતિમાં એકજ વિષય પર લખતાં સરખા વિચાર, સરખી શબ્દરચના, સરખા સિદ્ધાંત ઉપજે એમાં અસંભાવ્ય શું? અને ચોરી

ક્યાં? મને તો નિશ્ચય લાગે છે કે નૂતનતાનો વ્યર્થ મોહ પમાડી આપણે આપણા કાવ્યદર્શ, કાવ્યકૃતિને નિરર્થક અંધકૃપમાં દારી રાખીએ તેના કરતાં તો આંતરરાષ્ટ્રીય વિચાર સમાગમે, સાહિત્ય મુકાબલે, દરેક પ્રજાનું તરવ, તેજ, જ્ઞાન, આરિય અને સાહિત્ય પણ વધે તો ખોટું શું? [વિષયનું શર ચઢવાથી ઝંખાનમાં એની ઝમક આવે છે કે નરોત્તમ શીવાય સાંભળનાર સૌ દંગ થઈ જાય છે.]

મધુરી

હાથ. હવે મને કળ વળી! કવિરાજ! હું આપનો સાનંદ આભાર માનું છું, કે આપ વિશ્વવિખ્યાત વિજેતા મહાત્માએ આ અઢીકે, અધ્યાત્મિક નીતિસૂત્ર સુઝાવ્યું, અને પ્રસંસ્યું.

નરોત્તમ

[આ અંતની એણે વક્કી નહોતી રાખી.] એમ કે? સારે કવિકુળમાં તો અનીતિ તેજ નીતિ છે!

મોહન

અનીતિ તેજ નીતિ ?

નરોત્તમ

[હડી ઉત્તો યાય છે. શુસ્સામાં એધ્વાનપણે બોલે છે.] હાસ્તો! ખીચારા જૂત મહાત્માઓને નામનું અર્ધ પણ આપ્યા વિના, તેઓ તેમના અપૂર્વ ખજાનાનો બચાવ કરતા અસમર્થ છે એમ ખાતરી કરી, એ ખજાનો પોતાનો કરી લે તે અનીતિનીજ નીતિ નહીં તો ખીનું શું? મને આગળ શંકા હતી, હવે ખાતરી થઈ કે કવિ સૌ ચોર શિરોમણિ!

પુષ્પા

[શુસ્સામાં] નરોત્તમભાઈ, આ શું બોલે છે? કેવું અપમાન!

નરોત્તમ કોઇમાં દાખમાં હું પેપર પછાડી ચાલ્યો જાય છે.

દ્વિતીયાંક સમાપ્ત.

[આ રસિક નાટકનો વધુ ભાગ આવતા અંકમાં]

કાશ્મીરની મારી નેંધેપોથી

—૦—

[અનુક્રમણિકા પૃષ્ઠ ૧૯૮ થી]

મા વૃક્ષોની સાથે હોવા શોખના દત્તા થકેર
ખદાર તો તદ્દન ચાલુ હતું. ઉપરના ધુન્ધામટમા
માન્ય તારાઓનાં હોઈહોઈ અલ્પતાની પ્રતિભા
કાગળતા હતી.

હરયાં કુતરા અનના સભાળાના રોમ્બ
મહોનો હોવાથી દુરના ગામડામાંથી જી
પુરુષોની મિત્ર મધુર સંગીતમયનિ કાન પર
અચ્છાદીતો હતો. કદાચ એકાદ પ્રત્યેકતર હીરમ
અને મુખા મુખા ચાલતા હતા તાત
કરવાતુ મન નહોતુ થતુ.

પરંતુની પાછળથી મદ્રમાએ ડાંગીયુ કરવા
માડ્યુ હતું. દર દર સુધી લગાએએ રસો,
સમસ્ત સ્વર્ગ અને નેને તારતોળ ઉત્તમળવા
મોડેસો અદ્રમ, ફરમાઈ સુદરી સમા કુપરથી
જરા નમેવા સીમા હિયા મોદાના રહેલો,
અને વન્મે ચીનારની ઘટાએ, પુષ્પોનો સુવાન
અને મન્ત્ર નિ રત્નવનાથાં પ્રકૃતિનુ સ્વરૂપ
ચાલ મમાધિમય આ મોળીના સમુ હતુ
પ્રકૃતિ નહી તો નહીં દોષ ન દેક મમયે
જુદાંજુદાં સ્વરૂપ થરે છે.

કેવળે માહાદેવ વાગે રખડતા રખડતા
મોટ કપર આપ્યાં દર મારામા એક આવી
છે હુ ફરી તો મહુ પશુ એકલા તો નહીંજ
દર મદાપ્ય એકએ છે કસામે નહેત તો
કરીએ આમ એકલા જવાની દોષિત ન
ચાત દરુ એકલી નગાઈ ક્યારે જશે એ.

હુ મને એટલી દોષિત કઈ પશુ જન
સમાજ જ્યાં મુખી આવે છે લાગુથી શી
ગીતે કુદા થવાય? કેમકે પાપ કરે છે એ

ખીક પશુ આપણેજ માથે? પશુ એતુ પરિ
જુગ્મ આપણે મોગવતુ પડે એટલા ખાતર
એ ખીક જરૂરની નહીં?

સીએ ક્યારે નિર્મય અને સ્વતંત્ર
ધરે? પુરુષોની પશુવૃત્તિ જશે ત્યારેજ.

એક ખીજ પશુ આમી છે હું નકામી
ખાખોનો વિચાર પ્રમાણમાં વધારે કર છુ.
પશુ ખરેખરી મદાન વસ્તુઓ હુ આગેજ
વિચાર છું આ દેવ જરૂર મુધારવી
જોઈએ

ખરેખર મુખ, અમ્હંદતા કે સ્વતંત્રતા
એ કહે: ને તો બસારે બાગ્ય પ્રમજ
મોગવે છે એ રીતે છવવા નેતુ દશે? મને
તો નથી લાગતુ એમાએ ઉવટે મતોજ તો
નજ મને

તા ૫-૬-૨૦

આખો દિવસ સામાન જોવા અને લેવામાં
ગયો આજે મધ્યા અવધ્ય હતી જગમા
અને ગ્રીષ્મમા પન પડે ખરવાતા રંગો અને
સંધ્યાની ઝાવાના રંગથી રંગાએવા ખરેખરા
સિખરો એ આજે પહેલવહેલાજ જોવા
આવી સમ્યા કડીએ નહોતી જોઈ. ચારે
દિશાએ વારંવાર નજર ફેરવના ખીજ જાણુએ
કે જોવાતુ ગદી જશે એવી ખીક લાગતી.
અમર્થ (અજકારની પોઈ) કે કાવની કવચ પશુ
આની આગળ કામ ન કરી શકે, એના વર્ણન
મા કિતરુ એ ચારે માટે કેવળ અલ્પ છે.

આજે ગજ તારથી અમેનેને ખાણું
આપવાનું હતુ અને દારખાનુ ઊડવાનુ હતું.
તે જોવા અપકો મારીને અપા નવ વાગે
જાણુ, x x x જરૂર ને હું નીકળ્યાં એ દિરમ-
થી અરથી યડી દેવાથી જેલખના જળખરના
પીચળવાથી વર્ષા દત્તાં મોટખાના દીવા
રનાવ કરવાને પાણીમા ઉડા કિતરી તરતા

હતો. ઉપર નિર્મલ આકાશમાં તારાઓની કુલવાદી પર્યટન રહી હતી. શીકારો ભરવેજે હતો હતો. પવનની ઝીણી લહરી આવતી અને જતી. અમે ત્યાં પહોંચ્યાં ત્યારે ખોટોના મેળાથી પાણી દહમકી રહ્યાં હતાં. મહેલની સામે ઝાડ પર અને ચોક્કાં ગોઠવી રાશની દરવામાં આવી હતી. વચ્ચે દારુખાનું હોડવાની ખોટો ઉભી કરી હતી. દસ વાગે દારુખાનું ચર ચવાનું હતું. હાલતાં પાણીમાં અસંખ્ય શીકારા હોલતા. માછીઓ અને માછીકોના અવાજથી વાતાવરણ ભરાઈ ગયું હતું. કોઈ બહારગામના હોદ્દા નજરે પડતા નહીં. માત્ર યુરોપીઓ અને અહીંના દેશીઓ જ હતા. ગુજરાતીમાં તો હું એકશીત્ર હોલકા.

દસ વાગ્યા પછી દારુખાનું છુટવા માંડ્યું. રંગબેરંગી પ્રકાશ દારુખાનાનાંથી નીકળતો. તેનાથી ધડીભર પાણી પશુ મળગતું હોય એવું લાગતું. જળમાં પડતું રંગનું પ્રતિબિંબ વધારે શોભાથી ખીટી હતું. દવાહઓ, ગુખ્યારા વગેરે ખુબ છુટ્યાં.

શોભા કોની વધારે હતી? મનુષ્યકૃત રાશનીની કે આકાશમાં ઝગમગતા દીપકોની?

કેણુ જાણે કેમ મને આ બધામાં બહુ રસ નથી આવતો.

આવની વખતે ચંદ્રમા તરતનેજ દેખાતો હતો. એનો ટાંખો ઉભસ જલમાં પડતો. સૂટિની સમાધિમાં મનુષ્યના પ્રયત્નો લંગ પાડ્યા યત્ન કરના તોએ એ તો અચલ જ હતી. જરૂરની ટોચોની સ્વેન દાર શરીની સાંત મુખમાં નહાતી હોય તેમ આછીઆછી ચમકતી હતી. રાત્રિએ પોતાના સોડીયામાં જળને વીંટ્યું હતું. હું કલંકનું પાપ ધોવા

જળમાં ઉડા ઉડા ઉતરતો હતો અને અનેક રુષે ક્રીડા કરતો હતો.

ખોટમાં આવ્યાં ત્યારે પોણાગાર થયા હતા.

તા. ૭-૬-૨૦.

એ દિવસથી ઘણો ખરો વખત સાંભળેલામાં જાય છે. સાંજે ફરી આવી. સૂર્યસ્ત રંગી સંધ્યા આજે લમકતી હતી. રાતે શીકારામાં ફરવા નીકળી. જલમને પ્રવાહ અધકારમાં સ્થિર લાગતો. તારાઓ ઉડા જળમાં લપાઈ ગયા હતા. નિર્મલા વ્યોમમાં એક રૂપેરી દોરો લટકતો. અધકારે પોતાના સોડીયામાં ચંદ્રને વીંટી દીધી હતી. જલુગરની ગાયાળજ સમાં વૃક્ષોના આછાઆછા આકાર જણાતા. શાંતિદેવી સંદેહે પધારી હતી. માત્ર દર ગામડામાં ગાનારીઓનો અવાજજ તેને ગણકારતો ન હતો.

તા. ૮-૬-૨૦.

સાંજે ને સવારે ફરવા ગઇ હતી x x x વરસાદ આવતાં ખુબ નડ્યો. ભૂમિદેવીને નમસ્કાર કર્યા.

અહીંની માટી વરસાદમાં બહુજ ચીકણી છે. રસ્તામાંએ પગ ફરતો નહોતો.

ગમે તેવી મુંદરતાથીએ રોજના સહવાસથી દેવાઈ જવાય છે. એને જોવા માટે ખાસ વિચાર બંધ કરવા પડતા નથી.

તા. ૯-૬-૨૦.

x x x સાંજે પોણાગાર પછી હું ફરવા નીકળી. પ્રમાણમાં લાંબે ફરી આવી. આવત વખતે બદામોના વનમાં ચંદ્રને આવ્યાં એ દિવસથી સંધ્યાસમયે રૂપેરી છીનાર થાય છે. પશ્ચિમાકાશમાં રૂપેરી પાલવવાળું ઘેરાએનું સ્વામ આકાશ રૂપેરી પાલવના દાગા અંબર જેવું લાગે છે. પણ પ્રકૃતિની ડાયા

ધેરીધેરી જણાય છે. અને સંજ્ઞાસૂદરી કે ગંભીર ચિંતન કરતી હોય એમ લાગે છે.

સ્તનામાં આવતાં સુંદરતા શું એ ઉપર એક લેખ વાચે તો ઉપર વિચાર આવે. સુંદરતાને એ પ્રકારે પણ વિધી છે સુંદરતા એ એક પ્રકારનું બળ છે. તે ભાવનાઓને જગાડે છે, વાસ્તનાનો ઉદ્ભવ કરે છે, પર્વતને નમ્ર બનાવે છે. એમાં નૈતિક જાવના મમાએવી છે જટલાક એને વસ્તુગત તુલના માને છે, અને એનો હેતુ માત્ર આનંદ આપવાનો છે એમ કહે છે પણ એ સિદ્ધાંત ભુલ ભરેલોજ નહીં પણ ભયકર પણ છે ખીન્ને પણ એમ કહે છે કે સુંદરતા જગતના બીજા બ્યવહારની સાથે સદાકારમાં હોવી જોઈએ અને જે ઉપયોગી છે તેજ સુંદર હોઈ શકે જામવા તરીકે, એક માહતુ મનુષ્ય કદી સુંદર લાગતું નથી પણ ખીસેલા અવયવવાળું અને નંદુગ્મન માણસજ સુંદર લાગે છે ઇંગ્લિંડના સુંદરતાના નમુના જેવા પુતળામાં શારીરિક વિકાસ પુરેપુરો દેખાડવામાં આવે તો ગમે તેવું સુંદર બાંધકામ નિયમ વિના ગમે તેમ ગોરેલું હશે, સુંદર સ્તંભો અને કમાતેને મકાનના ટેકાને જાડે ગમે તેમ મુકેવા હશે તો એમાં ગમે તેટલી મહેનત હશે તોએ એ સુંદર નહીં ગણાય એટલે ઉપયોગિતા પરજ સુંદરતાનો આધાર રહેતો છે જે ઉપયોગી ન હોય તે સુંદર પણ ન હોઈ શકે આ નિષ્કર્ષમાં કેંડ સત્ય છે પણ પુરેપુરું નથી ઉપયોગી હોય એવી પ્રજાએ વસ્તુઓ એકાગ્ર પણ દોષ શકે અને તેવા તદુરસ્ત માણસનું ચમકુ ના- કાંઈને ગમશે ખરું? સુંદરતામાં આકારની પણ જરૂર નથી? ખરી રીતે કુલેમાં ઉપયોગી તરત શું છે? લાંબે એનામાં સુગંધ છે પણ એના વિના જમનું જીવો શકે.

માત્ર સુંદરતાને ખાતરજ સુંદરતાને આપણે નથી અદર દેતા? કુલેએ મનનીની સુંદરતા જોવાની તે શોધવાની આકાંક્ષા તૃપ્ત કરે છે માટેજ પ્રિય લાગે છે.

ઉપયોગિતામાં સુંદરતા છે એ સત્ય છે. સ્વચ્છતામાંએ સુંદરતા રહેવી છે એ પણ સત્ય છે પણ એ બધા માત્ર અર્ધસત્યો છે. દાહની એકજ માહતુ છે. સુંદરતાને ખાતર પણ નુદરતા હોઈ શકે અને એનું મુળ માનવીના આનંદ પામવાના અને તૃપ્તિ શોધવાના સ્વભાવમાં નથી ત્યારે કામ છે?

પણ માણસે સંતુષ્ટ લા માટે ઘણું જોઈએ? અને સુંદરતા શોધવાના કાંડ અધુરા રહે એમાં શી દાનિ હશે? તૃપ્ત થવામાં ખરું સુખ નથી પણ તૃપ્તિને શોધવામાં છે. તૃપ્ત થવા પછી તૃપ્તિની ભાવનાજ રહેતી નથી, અને તૃપ્ત થવાય તો પછી જીવવાનું રોજનન પણ શું હોઈ શકે?

સુંદરતા માત્ર આકારમાંજ નથી તેમજ ઉપયોગિતામાંએ નથી એકથી સ્વચ્છતામાંએ સુંદરતા નથી. પણ એ બધાના સંયોગમાં અને એને પ્રેરનાર ભાવનામાં છે.

મનુષ્યજનિ જેમ જેમ ઉદકાંત થતી જાય છે તેમ તેમ એની સુંદરતા શોધવાની જતિ પણ વધે છે જતિઓએ ઘણી વખતે વાસના કે આકાંક્ષાનુજ સ્વરૂપ નથી હોતી? અને મનુષ્યજનિમાં જો વાસનાઓ વધતી હોય, પછી જાય તે સુંદરતા માટેજ હોય તોએ તે ચડે છે કે ધડે છે? સુંદરતા એ નવનની તૃપ્તિ હશે કે હાલની? નવને: તૃપ્ત થવા સાંજાયા નથી, અને જો એ નવનની તૃપ્તિ હોય તો એ સજ્જનીજ તૃપ્તિ છે પણ જો એ હાલની હોય તો? હાલની પરીક્ષણમિત તો હજી આતમા નથી.

સુંદરતા એ જીવનમાં આવશ્યક હશે?

તા. ૧૦-૬-૨૦.

આજે સવારથી વાદળોં ઝોળાં થયાં હતાં. આજે દુ શીકારો ચલાવીને ગઇ.

બપોરનાં શેતુર વીણવા ગયાં. નીચાં વળા ખેડુનની માફક ખુબ શેતુર વીણ્યાં. ઉપરથી સુઅદાનો ડાળીઓ દલાવતો. કેટલીક વખત તો તે અમારા વાંસાપર ટપાટપ પડતાં.

પછીનો વખત ખરીદી કરવામાં ગયો. ફરવા ન જવાયું.

આજે સંધ્યા અનુપમ હતી. સુવર્ણ રંગે રસાએલા મેઘખંડ બોમમાં વેરાએલા દત્તા.

અરધમાંયાએ સોનેરી ઉગ્ગસ મારતો. સૂર્યોસ્ત સમયની કાળાં વાદળાંની સોનેરી કીનારો અપૂર્વ તેજથી ઝળકતી અને પાણીમાંથી સોનેરી મેઘખંડનાં પ્રાંનબિંબ ઝલક મારતાં. સુંદર વસ્ત્રાલંકારવતી રૂપવર્વિતા માનુની સમી સ્પિટ્સુંદરી મલકતી હતી. બોટની છત પર સંધ્યાની એકેએક કીનારી હુમ થતાં સુધી બેસી રહી.

રાતે ફરવા જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો ને સામાન દેખાડ્યો, નકશો જોયો, વગેરે, વગેરે.

તા. ૧૧-૬-૨૦.

આજે સવારથી વાદળોં અને પવન હતો. સવારના તો થોડાંધણું ઝાપટાં પણુ પડી ગયાં. હમણાંથી સાંજનાં ફરવા નીકળાય એવું હોતું નથી માટે આજે બપોરના નીકળી. એ વખતે તડકા નીકળ્યો હતો. સવા વાગ્યો હતો.

જેલમને તીરેતીરે બેખડે પર અને ખેતરોની વચમાં થઇને ચાલવા માંડ્યું. ઘઉંનાં ખેતરોને પવન દલાવી ઢલો હતો, પણ બપોરના પવન જરા ઓછો હતો. હળસમ ત્રણેક કલાક ચાલી હોદસ. આવતી વખતે વાદળોં યઇ ગયાં દત્તાં અને મેઘના ટકાર ખાનાની તોળતો ગગડની હતી.

અહીંયાં નડકા અને વરસાદના બને દેખાવ એકી વખતે જોવાના મળે છે. એક બાજુએ પર્વત શ્યામ મેઘથી તદ્દન ઢંકાઇ ગએલા હોય છે. કેટલીક બાજુના અરધનાં શિખરો તડકામાં ખુબ ચળકે છે. અને કાંઈ બાજુ મેઘની થોડી આછી આછી છાયાજ હોય છે. ઘડીવારમાં પવન વાદળના રથને દોડાવીને આ બધુંએ ઢાંકી દે છે. રસ્તામાં કે કે કલ્પનાઓ થઇ. બોટમાં આવી ત્યારે સવાચાર થઇ ગયા હતા. આવી કે તરતજ ફેરાં પડ્યાં. થોડી વારમાં પવન પણ પુબ્બળ છુટ્યો.

પવન આજે બહુ તોફાન કરે છે. વૃક્ષોને પુર જેસથી દલવી દલવી નચવે છે. વિશાળ, શાંત જેલમ પણ પવનની સાથે મસ્તીમાં ચઢી છે, અને મોગાંઓ ઉછાળે છે. શાંત દેખાતાં હૃદયોએ ન્યારે મર્બાદા મુકે ત્યારે ?

x x x બહેનનાં ને બાળાનાં વીણી લાવેમાં શેતુર ખુબ ખાધાં.

અહીંયાં બોરાક પુબ્બળ ખવાય છે. કદી અમાર થતો નથી. સાદામાં માદી રસોઇએ હોંસથી ખવાય છે.

મન ખરેખર માંકું છે. તે કહું માનતું નથી. જે વિચાર ન કરવો હોય તેજ એને આવે છે.

દવે આ વરસાદ ને પવન પીછો મુકે તો ઠીક. દજ તો ફેરેટમાં રથળ જોવાં છે. આમ તો વિચારમા વદાણું વાઇ જશે.

આજે કે વંચારું નથી.

તા. ૧૩-૬-૨૦.

સવારે ઉડી ત્યારે દિવસ સ્વચ્છ લાગ્યો. તેથી શુદ્ધઅર્ગ જવા વિચાર કર્યો. ઘણા દિવસ થી શુદ્ધઅર્ગ જવાનો વિચાર કરતાં હતાં.

પણ આરમાનની કૃપા ન દોવાથી સુવતવી ગમતું મરું હતું. મોટરવાળાને તડપી નીકળે એ દિવસે આવવાનું કહ્યું હતું. પણ એમનું જનનિ આવેલો માણસ છેલ્લી ઘડીએ ફરી મો. છેવટે વધારાના પૈમા આવવાનું કરી નીકળ્યાં.

દરદારના છેડા પર રૂપેરી વાદળો પર્વત પર પગ માંડીને મેકા હતા. મધ્યમા સાફ હતું તરો સારો નીકળ્યો હતો.

યુવમર્મ શ્રીનગરથી ત્રોમ કે પાનીસ મેલ હતો. ત્યાં લગમગ હમેશા વરમાદ પડે છે અને બહુજ દડી રહે છે ધડીમા વાદળ, ધડીમાર તડપો અને ધડીમા વરસાદની ઝંડીઓ, એવી જાની ઝાનુ રહે છે શીઆળા મા તે ત્યાં ખીતકુલ જઈ ચકાતું નથી માત્ર થોડા મોડીદારોજ રહે છે

મોટર ટ્રામમર્મથી આગળ જતી નથી ત્યાંથી ઉપર જવાને માટે દાડી તેમજ થોડા મળે છે. પર્વતની કાનારે કાનારે રસ્તો ફેલરી શરૂઓ છે ઉંચુ ચડાણ છે

તડપામાં વેળાઆના પાણી ચગકતા હતા આખી સડક પર ઉંચા સરેતાના વજની ખતે આબુએ દાર છે. તડપે દોવાથી જુલો પણ દારખ કરતા હોય એમ લાગતું હતું જેમ જેમ યુવમર્મ તરફ વધતા ત્યાં તેમ તેમ પધારની જમીન વધારે આવવા પ્રાપ્ત ત્યાંથી પાણી વહેતાં.

સામે યુવમર્મની ટેકરી દેખાતી હતી આખો પર્વત હંચા હંચા દેરદારના વનથી કારએલો છે, જેમ જેમ નજીક ચલા તેમ ખુબી વધારે જણાવા લાગી.

ટ્રામમર્મ આર વાગે પહોંચ્યા. ત્યાં રટ્ટોમેરી ને ચેરી આછ શીપા અને થોડાઓ ફરી લીપા ઉપર ચડવાનો રસ્તો દેવદારના વેનોમા

ઘડીને જાય છે. ઉપર બરફ ચમકાતો, કસકસ નાદ કરતુ ઝરણું સંગીતમય લાગતુ નીચેનો દેખાવ પણ નજરે પડે.

ઉપર ચડવાનો રસ્તો ચારેક મેનનો છે, અમે એક કલાકે ઉપર પહોંચ્યા યુવમર્મ એક નાના સરખા ગામ જેવું છે, ગામજ છે. વચમા મોગમોટા ધામના મેદાનો છે તેમજથી જવા આવવાના રસ્તા કાટેલા છે અગાવમા માણસ તો એક સરખા રસ્તા અને બંગલાથી જુલામ પડે યુવમર્મના પહોંચી એક ઠોસજીથી જતા રસ્તા ઉપર ૫ એકવી થોડે સુધી મજ ત્યાંથી જોએતો દેખાર અદ્ભુત હતો નીચેની ખીલુમા ખળખળ વહેતુ ઝરાજ દેવદારના વનમા ઘડીને જતુ હતુ મામે નીચાજુમા શ્રીનગર સહેરે પણ દેખાતુ ખીલુમા નીચે સુધી નજર પહોંચતી, ચારેપાસ તડપા હાવડાવાળા કિમના શિખરો ચળકતા હતા આવા સ્થળો જોવાના બાગેજ મળે છે

ત્રાથી આવીને જમા સાથે યુવમર્મમા ફરી. યુવમર્મની ખીત જવા પર્વતના ઉંચાણ પર પણ બરફ હતો એ બરફ શામજ બધેથી દેખાય છે. બરફ ખુબ પાતે હતો આટલો નજીકથી બરફ આગેજ જોયો ઉપર જવાનો અડો અવજો કહેનો રસ્તો તે વખતે પાય સાત મૈય હતો પણ સીપી જોતાં નો સામેજ લાગતો ઉંચાણમા મેલ પણ નહોં હોય

યુવમર્મમાં હમેશ નરમાદ પડનો હોવાથી અને આગેજ પાછા ફરવાનું હોવાથી ફરવામા બહુ ધીરજ નહોં રહી. વાદળ આગળ ધમવા માંડ્યા હતા, થોડાક છાટા પણ પડ્યા એટલે કુતાવળ કરી કુતરતા માંડ્યુ

ઉત્તરતાં પગેજ ઉતરી. ખુબ દોડાદોડ કરી. આવા જંગલમાં આમ દોડવાનું અહીંજ મળે. જેટલી મઝા મળે તેટલી કરી લેવી.

નીચે ઉતરી ડાક જંગલમાં ચા, ટોસ્ટ, બીસ્કીટ વગેરે ખાધું.

પાંછા આવ્યાં ત્યારેએ પ્રકૃતિ દસતીજ હતી. સીનેમાની શીશ્મ માફક એક પછી એક દરથો પસાર થતાં હતાં, પણ દૃષ્ટિ અંતરમાં વળી. બાળા ને x x બંને કચકચ કરતાં હતાં.

જ વાગે ઘેર આવ્યાં. આવીને મોકલવાનો સામાન પેક કરાવ્યો. હીસાખ કર્યો, આંકડો તૈયાર કર્યો, અને અમદાવાદના કાગળોમાં ખીડ્યો.

આમ લાપનાગમ સૃષ્ટિ વચ્ચેથી મગજે સત્ય રિચિતિનું જ્ઞાન કર્યું.

બાળાને વાત પણ કહેવી પડી.

સવારે વાઢળાં હતાં. પણ બપોરે ઉવાડ હતો. એકથી દૂરી આવી. પોસ્ટ આવી. x x સુવર્ણ ખંડ સમા વાદળને સાંજે લટકતાં જોયું. સર્વોચ્ચ સમયની સોનેરી કીનારો પણ સરસ હતી.

બાળા સાથે નકામો વખત બહુ કાઢ્યો. તા. ૧૫-૧-૨૦.

આજે ગાંધીનગર આવવા નીકળ્યાં. શ્રીનગરનો કેક વધારે ખ્યાલ આવ્યો. મનનું જોડે ખુબ હતું. નાના નાના હતાં. પાણી ઉંચાં નીચાં થતીતરીને બેખડે જ શ્રીનગર કરતાં બહારનાંમાં યદ્યપે ચાલવા લાગે છે. પવન દલાવી રહ્યો હતો, હોય તો સ્વચ્છ રાત્રી આંધો હતો. વરસાદ આગતી બાળા પુરનો. અને મેઘના મેઘ-ધનુષ્ય પણ અહીંજ હતી. વાદળ.

માં લળી જતાં સ્વેત શિખરો કોઇક સ્થળે વાદળ સાથે એકાકાર થતાં, કોઇ સ્થળે ચળકતાં ચારે બાજુ ધ્યાનરથ ડુંગરાઓની દાર ખડી હતી. લીલીછમ જુગિમાતા અને એને બોલે રમતાં, ચરતાં ગાયોનાં ધણ, અજબાજબ અને ઘેટાંનાં ટોળાં સ્વચ્છંદે ખેલતાં. ઘોડાઓ પણ વછેરાઓ સાથે આળોટતા અને તોફાન કરતા. પવન બહુ હોવાથી કીસ્તી વારંવાર થોભાવવી પડતી. સાંજે બેખડ પર ચાલી.

બપોરના નકશો જોયો. ક્યાં ક્યાં જવું તેનો વિચાર કાઢ્યો. બની શકે તો આણીપાસ કલકતા અને આમ દરદાર ને દહેરાદુન સુધી જવા વિચાર છે.

સાંજે શાદીપોર આગળ મુકામ કર્યો. પાણી બહુ નીર્મળાં દેખાય છે. દરવાનાં મેદાનો ને પ્રક્ષો પણ અહીં વધારે દુરો એમ લાગે છે. જગા સારી છે, રહેવા જવું છે.

એક પાસ વીજળીઓ ચમકતી, પણ બીજી પાસ સ્વચ્છ થતું જતું હતું. અને ઉડગજ પેતાના તેજની કીણી પાંચો વીકસાવતા હતા. પવનને લીધે બારણાં વાસી અંદર બેસી જવું પડ્યું.

તા. ૧૬-૧-૨૦.

સવારે ઉઠી ત્યારે તો બોટ અચીરાના સરોવરમાં આવતી હતી. નીચે બધે કમળના પેદા ને નેતરની સળાઓ ઉગેલી હતી. સરોવર ઘણું વિશાલ લાગ્યું. લાંથી એક નાળામાં વળ્યાં. નાળુ તાતું છે. પણ પાણી જોરદાર હતાં. બંને બાજુએ સરકાર તરફથી નૂતનાં ઝાડ વાવી દીધાં છે, તેમાંથી રાજ્યને બહુ ઉપજ આવે છે. થોડુંક એમાં ચાલી. સાડા દસે ગાંધીનગર જમી પરવારી

મારા આરે માનસખલ ઘોડા ઉપર ચડા. ગાધરખલથી માનસખલ ઘોડાને રસ્તે છ મેલ છે.

પુરુષો દિવસ ઘોડો ઠીક માથો એક રથને પેરી લઈ આપા.

અહીં વાગે માનસખલ રથજ બહુ મનોહર છે. અમે જે રથને બેઠા હતા ત્યાં લાસના મેળા એટલા જેનું હતું તેની બધી બાજુએ ચીનારના પુરુષો જાયો થયો હતો. નીચે માનસખલનું ચામડું તથા સરોવર આવી રહ્યાં હતાં. એક બાજુએ હુમરાઓની હાર હતી. મરખી હોવાથી પક્ષીઓનું કુલન અવીસમ ચાલતું સ્વપ્નમાં કંઈકેકા કોઈ પ્રદેશ સમો આ દેખાવ હતો. ચીનાર નીચે થોડી વાર હતી. પછી દરલામાંએ લાવેલા જાળડી. માં કરેલા સેતુર ખુબ આપા. જહેને રત્ન ૧૬ બનાવેલી મહા પીંધી. બાજાએ તો અખરોતો જુદા પછી આપા.

તે પછી નીચાણમાં એક શરૂ છે તે જોઈ આવ્યું. ત્યાંના એક બારાએ તે બનાવેલી છે. એના વખતમાં ત્યાં વાડી બહુ મારી હતી કાલ પ્રથમ જોઈ રહી નથી.

પાયેક વાગે નીકળ્યા ઘોડો ચલાવવાના થોડા પાદ દરલામાંએ શીખવ્યા એક વળ પડતા પડતા બધી ઘોડા માતે બોટમાં દર-થી કોઈ એ મુજરાની સીંઝા અને એ પુરુષો જેના રહેલ હાંન આજે પહેલપહેલાં થયા.

૧૭-૬-૨૦

મગરે દુ તે દરલાનો ઘોડા ૧૨ દુવપુર મના હતાં. રમનાની બને 'માજુએ શાખીન' બેતરી આવેલા છે. ગાધરખલથી ગુમપુર તરફ ફેર છે ત્યાં એક ચીરમે છે. તેમાં

વચ્ચે એક દેરી કરી દેવીની સ્થાપના કરેલી છે. આસપાસ પથ્થર જાડી લીધા છે. એને લીધે બધે જાયો રહે છે. ચીરમાનું પાણી બહુ મધુ લાગતુ હતુ તેમા કુલને કુધ મહતા હશે. એક મડલા જેવા માથુસે કંઈુ કે પાણીના રંગ માતાશની કૃપાથી બદલાય છે, મેં પુરુષ : 'કપારે' 'કોઈ વખત દિવસમાંએ મધુ રંગ કરે નહીં તો વાર દહાડેએ ન થાય, જવાબ મળ્યો મને જાગે છે કે આમા ખગ કારણ વાદળા હશે વાદળના જુદા જુદા રંગ ને લીધે પાણીમા પણ રંગ દેખાતા હશે. દિવસ ખુલ્લો હોય ત્યારે નહીં લાગતું હોય. એક મુજરાની ભાષ મળ્યા થોડી વાત કરી બીજાની બોગાના ન બર કલા.

આવીને જગ પામ્યુ...

જોડેની બોવાળ પારસીઓની થોડી એજીમ્બાજુ કંઈ

મંબાલા શતા ફેનેરી રંગ તરમ હતા.

ચીનાર નીચે બેસી સવલસ સુધી ગંધા માંતે જુરા બોમમા હીરાકળીઓ સમી તારાણીઓ ચમકતી જળમા એના પડાયા ઉતરતા હતા. ચેતનવદુ જમતુ જડ મધુ થતું હતુ. તેામે જડતા જમમાં ચેતન રકુતુ હોય. શિવત હોય એમ જાન થતુ. દૂર મામડામા માળી સીંઝાના અચાજ આવે છે જ્ઞાન વર્મ પછી બાકી રહી નથી જતો. આંત રજનીમા દરના અવાજ પણ રજા સળગાય છે. અને કંઈ ઉડા કાત પ્રેરે છે.

તા. ૧૮-૬-૨૦.

મગરે શીકારે શીખવા મદ ઉતરાઈય ઠીક માલે છે, મદાઈમાં હતુ મરામર માલનો નથી.

થોડું વાંચ્યું. થોડા પર ફરી આવી. યાક ઓછો લાગે છે, આવીને પાસે વાળાની બેઠમાં મળવા ગયાં.

આજની આ દિનચર્યા. અહીંનું જીવન હવે તો ધરના જેવું સરલ થઇ ગયું છે. કે' નવાઇ નથી લાગતી.

તા. ૧૯-૬-૨૦.

થોડા પર એક કલાક આજે વધારે, ઠીક ક્યું કહેવાય.

આવીને x x x લાજ નામના કોઇ ગૃહસ્થ x x x પાસે દલા દતા તેની જોડે થોડી વાત કરી. મુંઝાઇમાં રૂના વેપાર કરે છે, 'refinement' (સરકાર) જરાએ નથી.

સાંજે પણ એને એક મ્યુનીસીપાલિટીમાં પ્રક્ટરી કરનાર x x x સાથે લાગ્યા દતા તેની જોડે વાત કરી. મને તદ્દન x + લાગ્યા. શેઠની સાથે આગ્યા છે એટલે ઠીક છે.

સાંજે ફરી આવી. આજનો દેખાવ વળી નવીજ જાતનો દતો. મેલો મુધી પથરાએલાં લીલાં શાળીનાં એતરો, એક બાજુ પર્યંત ને તળેટીમાં વાડીઓ, વચ્ચે વચ્ચે એકાદું 'જુપડું' એ કે નવીજ સુંદરતાનો લાસ આપતાં. ખુશી તો એ દતી કે પાસેથી અને આથેથી એના એજ દેખાવમાં નવીનત્વ મનોહરતા લાગતી.

જ્યાં ત્યાં માણસો કામે લાગી ગયાં હતાં. એમની મહેનતને પરીણામે થયેલી આ સુંદર રચના એતો પુરેપુરો બદલો વાળતી.

મારામાં અહીંયાં એક ફેર લાગે છે. હું અહીંયાં આશાવાદી બની છું x + અહીંયાં હું લાવિમાં શ્રદ્ધા અને આશા રાખી ચકું છું. નવી યોજનાઓ પણ ઘડી શકાય છે. અહીંથી ગયા પછી ટકશે?

પણ જીંદગી શોખ મારવામાંએ ગાળવામાં શું? જન્મનું, જીવનું. બીજો હેતુજ નહીં હોય?

આવી કુદરત ને યાંત્રિ નથી હેતી ત્યાં એને માટે તકમુ' છું. અહીં છે હારે આથીએ કે'ક વધારે એવું કે'ક ઇચ્છું છું કે સરલતા અનુભવાય. જીંદગી એ શું? રસ કે આનંદ? અનંતતાના આંગણે કે હેતુ પુરઃસર એક કે લારાછને દલવાઇ જવાનું?

જમીને શીકારો લઇ ફરવા નીકળ્યાં. હવે ચલાવવામાં સહેજ ખામી દશે.

આગ્યા પછી બીજા કોઇ નંબર 'ડું' ને જોયા. સ્ત્રીઓની જોડે તો સીધી રીતે વાત કરતાંએ પાપ લાગતું દશે. પણ એ લાખ સ્ત્રીઓ તરફ સન્માનની લાગણીથીજ એમ કરતા હોય એમ લાગતું નથી.

[આ મનોહર પ્રવાસવર્ણનનો વિશેષ ભાગ આવતા અંકમાં]

વીકટર હુગોના પ્રેમપત્રો

[અનુસંધાન ૫૪૨૦૪ થી]

વીકટરની માતા પોતાના ઊંઘાઈની કાજિતોએ જોઈ મગ્ન હતી. અને જોમજોમ તે ખીલતો અંધો તેમતેમ તેની શક્તિઓ પશુ ચોતારૂ ખીલવા માંડી. તેની માતાને પોતાના પુત્રના પોતા તરફના રોદમ્ભ દિલ્લેષ અજુાને એવું ફોઈ જોતું નહોતું વીકટર આ જાણતો હતો. અને જ્યારે એક વિવેક એવંશનાં માતાપિતાને તેને સા આગતા અને માન્યો વાત કરવાની સામક્ષી કરવા તેણે જોઈ ત્યારે તેની ચિંતા વધી પડી.

આ વાત એવંશને વીકટરે પોતાના પ્રેમની વાત કરી ત્યારથી બરોત્તર એક વર્ષે બની પહેલાં તે વીકટરની માએ આ વાત માનવા ના પાડી વીકટર જે કાલે સવારે નાનો બાળક હતો તે તેની આમળાએ વચગી ને ચાલતો તે વીકટર પ્રેમમાં ફેરવાઈ મહીનાથી પ્રેમમાં ના, નહ, વીકટર એમ જોતો નહોતો. પણ વાત જંબીર હતી તે તેના પુત્રનો સ્વભાવ જાણતી આજકાલની પેલી નારી ઊંઘાઈને એનો પુત્ર પોતાના કમલોએ વધારે ચાહે તે તેને અસહ્ય ચક્ર પડ્યું—તેને માતા તરીકેની અદેખાશ આવી ને તેને એમ પણ લગ્યું કે જનરલ હુગોનો પુત્ર કોડી ન લાવે એવા કારકુનની ઊંઘાઈને પરણે! વીકટર પણ દહોદહાડે પ્રખ્યાત ચક્ર માંડ્યો હતો. એ જુગ પ્રખ્યાત થાય ને ફોઈ સરસ, પૈમાદાર કન્યાને કાં ન પરણે!

એકમ હુગોને પહેરેથી આ વાતને માટે તૈયાર કર્યા હોય તે તે આટલાં કડક ન થાય પણ આમ એવંશને કુમલો થતાંજ તેમની જીભની લગામ છુટી અને પોતે જીવે છે ત્યાં

સુખી તો કદી વીકટરને આમ પરજુરા નહોતું દે એવું ચોખ્ખું એણે એવંશના માતાપિતાને મંજાવારી દીધી

મી. ફોઈરને મીંગળા પશુ અંધો અને પરરપરના કુટુંબ વચ્ચેનો મંબધ તેમણે લાને ત્યાજ તોડ્યો. તેમણે વીકટરને ત્યાં મોલાઓ અને પોતાનો નિઃશ્વ જાણ્યો. પોતાની પુત્રીની પતિવ્રતા (જે કદી લગ્નમાં હતીજ નહીં) જાળવતા ખાતર આવું ખમલુ તેમને જરૂરનું લાગ્યું.

વીકટરને આ વાતનું પુરુષું. તે પહેરેથીજ આ પ્રેમ માટે તૈયાર હતો. તેણે પોતાના પ્રેમનો એકમર કર્યો. તેને આશા મળી કે ફરી કદી તેણે મી ફોઈરને ઘેર પામ મુકવો નહીં. એવંશના માતાપિતા ઘેર મળ્યા. ફોઈરને અશક્તિ તો ન હતી પણ માત્ર હૃયસા ટરી કે દલેથી વીકટરને ત્યાં ન જતું

હા, વીકટર તારી થી સિયલિ? પરીક્ષર પણ માતા આગળ ન ઉભાયુ સાંધ્યો—નાહો! ખંડમાં પેરો મુકત કહે કુવક મરી બાળક બની રાગો. આવજી કાદરવાના નીર ઉમગાના પણ એવંશ શું લું આથી સુખી થઈ? કોણ હરી કહે? તે માની ન થઈ કે વીકટર આવવાનું બધ કરશે. શું વીકટરે ત્યારે ચાહતું બધ કયું હતું? તે પણ નથી મનાતું. પણ વીકટરની ખજાર તેને મહીનાઓ સુખી મળી નહોતી

એવંશના માતાપ તેા પરવારી બેઠા હતાં એમને મન આ ફેરફાર નહોતો હતો. તેમણે એવંશ માટે બીજો ગોઠવઠો કરી દીધો.

વીકટરના હૃદયમાં વિચારોર્મિએ ફૂટી અને કમી જતી. 'શું મરી જઈશ મરવાથી શી લાભ? એવંશની ખાતર તે નહોતો જીવતો?' તેની માતા એવંશને નહોતો મળવાનું વચન

મેળવી શકી હશે પણ એદલતે જીલવાનું ન મેળવી શકી. તેને પોતાના છેલ્લામાં છેલ્લા પત્રો-તેમાંએ છેલ્લામાં છેલ્લું વચન-તારા વિના અન્ય સ્ત્રી-વારેવારે યાદ આવતાં.

તો પછી આ વચન કેમ પળાય ? એકજ રીતે, અને તે સ્વતંત્ર થઇને. જો તે કમાય અને સ્વતંત્ર થાય તો તે કેંક સુખની આશા રાખી શકે. તેથી તેની માતાને તેનાથી પળાય ને એદલતના બાપને આવી આપે કે તે સ્વતંત્ર માણસ હોઇ તેની સ્ત્રીનું અરણ્યોપોપણ કરી શકે તેમ છે.

આખરે તેણે કામ કરવા કમ્મર ઢસી. અને સિંદની દીમતથી કામ શરુ કર્યું.

ઈ. સ. ૧૮૧૯ ના ડીસેમ્બરમાં વીક્ટરે તેના માઇ એબ્રમની મદદ લેઇ એકે પખવાડીક શરુ કર્યું. તેણે શરુઆતમાં થોડો ભાગ લીધો, પછી થોડા માસ પછી બમણા જોસથી કામ શરુ કર્યું. પત્રકારના ધંધા સાથે તેણે એક નવલકથા લખવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો.

રાજસૂત્રાના આ દિવસો હતા. રાજસૂત્રા તરફથી આ પત્રે અવાજ કાઢવો શરુ કર્યો.

પણ આ બધાએ વખત દરમિયાન તે એદલતે લગીરે વીસર્યો નહોતો. તેના વિના બીજાનો તે વિચાર સરખોએ નહોતો કરતો, આથીજ તે નવલકથા લખતો તેમાં તેણે એદલતે એથેલ બનાવી અને પોતાને ઝોર્ડનર બનાવ્યો; અને પોતાનો પ્રેમ પત્રમાં ખાલી કરવા માંડ્યો.

મી. ફોશર આ 'રીબ્યુ' લેતા અને એદલતે જોતાં તે કેમ અટકાવી શકે ? વીક્ટરે એક પ્રેમમાં નિરાશ થએલા કવિની આત્મ-દયા ઉપર એક શોકકાવ્ય લખ્યું. અને તેના પત્રમાં તેણે જાણ્યું. એદલત માટે આજ સમયમાં બીજા સ્વામીની શોધ

યથ રહી હતી. તે કમ્પોઝિટો જે એદલત આ શોકકાવ્ય વાંચે ! પણ તે આનો સ્વયં અર્થ સમજશે ?

મેડમ લ્યુગો અને એદલત બંને આમાંથી નીકળતો ધ્વનિ સાંભળતાં હતાં-સમજતાં હતાં. કોઇ ગુસ્સે થયું અને કોઇ માત્ર રડીજ શક્યું !

આજ અરસામાં મી. ફોશરે "મેન્યુઅલ ટુ રીફ્રેમેન્ટ" નામક પુસ્તક બહાર પાડ્યું. આ પુસ્તકને બાળ્યેજ સાહિત્ય વિષયક કહી શકાય. પણ આ યુવાન સ્નેહીને તેમ ન લાગ્યું. ગમે તેમ પણ પુસ્તક એદલતના પિતાએ લખેલું હતું અને એજ કારણ તેને માટે પુરતું હતું. તેણે "રીબ્યુ"માં પુસ્તકનાં ધણુંજ વખાણ કર્યો. મી. ફોશર આથી પ્રસન્ન થયા પરંતુ પોતાના સ્વાભિ-માનમાં ખેંચાયા; અને હજીએ શાન્ત રહ્યા.

આજ પત્રે વિધાતા વચમાં પડી. કોંસના રાજને ઘણે વર્ષે સંતાનપ્રાર્થિત થઇ, હવેને સ્ત્રીમા ન રહી. વીક્ટરે દોડ્યો ને એક સુંદર કાવ્ય રચી મી. ફોશરને અર્પણ પત્રિકા સાથે મોકલાવ્યું.

મી. ફોશર આનો પ્રત્યુત્તર ન લખે તો સમજતાના નયમમાં ખામી આવે. પણ એણે વીક્ટરને જાહેરે તેની માતાને આભારદર્શક પત્ર લખ્યો. અને તેના પુત્રને તેની આશીસમાં મળવા જણાવ્યું. જહુ દરતો જણાવતો આ સંબંધ પણ વીક્ટરને મન કોમતી હતો. એણે છાનામાના એદલતને મેડમોઝેલ દુવીદાલને ત્યાં એ ચિત્રકળા શીખવા જતી ત્યાં રસ્તામાં મળવાનું શરુ કર્યું, પણ આ જાતની મુલાકાતોમાં રહેતો બધે એદલત તરત પારખ્યો અને તે બંધ કરવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો.

વીક્ટર નિરાશામાં ગુસ્સે થયો. એદલતે

મગવાનું કબુલ પશુ એક ધીમેધીમે તે
ઓછી કરતી ગઈ. તે એક વિચિત્ર સંયોગને
લીધે થોડા વખતમાં તે તદ્દન બંધ પડી.

મગવાર

આજે સવારે તારા પિતા તરફથી એક
પત્રિકા મળી છે. એટલે એટલ, આજે તને
મળીશ. સવારમાં આખોએ વખત બીજો
વિચાર સરખોએ કર્યો નથી ત્યાં આવવાનો
વિચાર મને સુખ હપળવે છે, પણ બધારે
વિચાર છું કે એ વિચારો તને પણ સુખ
આપશે ત્યારે તો ખામ તને કોઈ કોઈ
વખત એકાન્તમાં મળી શકે અને માત્ર
સંબંધની સર્વ રમણીયતાઓ અનુભવી શકે,
વધાઈ એટલે તો મારા સુખની પરિમીમાં
મણ્યારો, જે અભિપ્રાયો માટે તું અને સમ્પત્તિ
રીતે આખા મુકતી દેખાય છે તે બધા તારી
આગળ રજુ કરું. તું માત્ર તે અભિપ્રાયો
ફેરવાતી શકશે. તારા આનંદી સ્વભાવને નથી
મમતા એવા કેટલાક વિચારોને બદલવા માટે
પણ હું પ્રયત્ન કરીશ

દાખલા તરીકે, તું મને જણાવે છે કે
કવિત્વ કાકિની કદર કરવા તું અશક્તિમાન
છે. તારી આ કબુલાત મને એવી વિચિત્ર
લાગે છે કે મારાથી દમાય તો તેને દલી
અદલાત મન થાય છે. તારી જીવનને તું
જેટલી પીછાણે છે તે કરતાંએ હું
તેને વિશેષ સારી રીતે જાણું છું.
મારા આ જવાબમાં, આજ આખાં વિચારોમાં
મારો ગર્વજ કારણમૂલ છે, જેમ માની તું મને
અન્યાય નહોતો કરે (મારી પોતાની પીછાનો
આમાં સમાવેશ નથી).

એટલે, એ અપદમાજ કહું. કવિતા
એટલે સર્વ સદ્વસ્તુઓને વ્યક્ત કરનાર.
ઉત્કૃષ્ટ આત્મા અને શુદ્ધ કવિત્વ શકિત
પણ 'અર' અવિભક્ત છે તેથી તારે કવિતા
અમજવાની કેટલી જરૂર છે તે જોઈશ
તે આત્મામાંથી જન્મે છે, અને એ આત્મા
જેમ સત્કાર્ય દ્વારા પોતાની કૃતિતા
દર્શાવે છે તેમ એક સુદર કાવ્યદાર
એને વ્યક્ત કરે છે

આ વિચારને વિસ્તારથી સમજવતા શ્રમ
અને સમયની જરૂર છે, પણ તું જોઈ
શકશે કે માત્ર તારી સાથે કાવિથી વાતો-
લાપ કરીનેજ હજી સુધી તું નથી જાણતી
તેવા ભાવો હું તારી સમક્ષ પ્રુદ્ધા મુકી
શકું પણ હાલ તો આ સુખ મારા
નહીજમાં નથી આ સુખની માથે કાવિમાં
મગનારા બીજા અનેક સુખોની હાલ તો માત્ર
આશાજ રાખી શકું

મારી વધાઈ એટલે ! જયજય ! મારો
વિચાર કરજે અને એક બહુ લાભો પત્ર
વખતે-એકે તેએ મારે મન તો બહુ દુઃખજ
લાગશે તારા પત્રના સ્નેહાસિંધન, જયજય.

વળી 'તું કામ કરવા માગે છે' એવું
એવું ફરીથી તારે મને કહી પણ ન કહેવું
જ્યારે જ્યારે તું એ વિષય છોડે છે ત્યારે તું
અને પ્રુદ્ધા ફાળી કરે છે મારી શક્તિમાં
કે તો વિશ્વાસ રાખ. તારે માટે કામ કરવાનું
રવાન ચાલે છે, અને ક્યવન્ય તારે માટેનું
સ્થાન રચવાનું સુખ તને લાગતી વજમતી
બીજી સર્વ ખામતોની જેમ મારેજ મુટે
નીર્માણેય છે. મવામ, અને એક લાભો પત્ર
લખજે.

વાળની સુંદરતા અને વધારે કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની ખુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, ગમે તેવી ફેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારે કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ધર્ણીક કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધર્ણી કંઠક આપે છે. સુગંધમાં ધર્ણ મધુર છે. એક વખત વાપરી ખાતરી કરી જુવો.

કીમત બા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બોટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦;
પોસ્ટલ પર્કિંગ જુદું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલના માંગળે અને લેળે.

ખીજું લેના ના.

એંગ્લો ઈંડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું., નં. ૧૫૫, જુમામસીદ, રેસ્ક નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુનો વાપરી જુવો.
તમારાં પરુદગી પામેલું પરદુગ

ઓટો દીલ બહાર (રજરડ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાટીંગ ફક્ત થોડાં દીપાં (few drops) રમાજ પર નાંખો અને સોરમ ચંમેલી અને મોગજનાં ફુલોની સાથે સરખાવી જુવો, પછીજ મોટી શીશી ખરીદજો. તમારા વદાખાઓને પણ ઓટો દીલ બહારનીજ એટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

ખીજનું સેટોમાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાતરી કરજો. બોટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુનો બે આના, મુગંધી કાર્ડ એક આનો, પોસ્ટલ પર્કિંગ જુદું.

એંગ્લો ઈંડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ રેસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઈંડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મમજદ
રેસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જાત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજરડ)ની નીચેને ઠેકાણે મોકલી આપજો.
ટપાસ ખર્ચ માટે એક આનાનો રદાંપ બીડેલ છે. (રદાંપ બરર બીડેલો).

નામ

ડેકાણું

વળી ખીજી ધાટ આવી પડી. એક દિવસ
આ ગિરિનાર ઉપરથી હાથ આવેલ ઉપાન
પહેરી બજારમાં ગયો હતો. રસ્તામાં એક
મુઠ્ઠા મળ્યા. બે કે છ તેને ઓળ-
ખતો ન હતો છતાં જાણે અમારે કેમ
પરાપૂર્વનો સંબંધ હોય તેમ તે મારી તરફ
તાકી રહ્યો. “ભાઈ” આ ઉપાન ક્યાંથી
ખરીદ્યાં? અસલ જાણે મારાંજ ના હોય!
મારે પણ આવીજ જાતનાં ઉપાન હતાં. પણ
કમનશીંમ ગિરિનાર પરજ લુલ્લી આવ્યો છું.”
તે મહાશયના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતાંની
સાથેજ મારા તો હોશકોશ ઉડી ગયા. અને
ગલરાટમાં મારાથી બોલાઈ જવાયું કે “મને
પણ આ ઉપાન ગિરિનાર પરથી મળી આવ્યાં
કે.” બીજે દિવસેજ મારે તહેામતદાર તરીકે
‘આપુ’ની ડોટમાં હાજર થવું પડ્યું. ઉપાનની
ગોધમાં તે મારા પર દુઃખના ડુંગરા પડ્યા
હતા અને તેમાં વળી આ નવો આઘાત
થવાથી મારું હૃદય ફાટી પડતું હતું. છતાં
મારી તપાસણી વખતે અથથી ઇતિ મુધી
મારી આપવીતી કહી સંભળાવી. આ બધો

તે સમયના આ બંને આબ'દ બંદરોની વચ્ચેમાં હોવાથી ત્યાંથી આવનાર જનાર માણસોએ સૌરાષ્ટ્રની તોંધ લીધેલી હતી; પરંતુ તેઓએ વર્ષો વેળા સ્થળોને આજે મુગધુષ વહી ગયા એટલે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ધણોએ ફેંકાર ચાલેલો છે, ને કંટલાં નો કાસનાં ભોજ પશુ ચર્ચા છે. ટોલમી કહે છે કે 'સૌરાષ્ટ્રના કીનારા ઉપર બરકે (Barake) નામનો એક છે. આ બરકે એ દ્વારિકા રાત્રું જોઈએ. જેને સુત્ર 'જગત્' કહે છે. ખેતન પશુ આમજ શરે છે, ને કહે છે કે શ્રીનગરની પાસે આવેલ મીવણી અને પેરશંદર વચ્ચેના પ્રદેશ તે દ્વારિકા-જગત્' દર્શે, પરંતુ દ્વારિકા આના કરતાં વધારે પૂર્વમાં હતું. એમ આપણને ખ્યાલ થાયો પરંતુ ભાસે છે કે કંટલાકનું માનવું ખેતું છે કે પ્રનામથી વાવવ્ય દિશાએ જતીસ માહક દર માધુપુર પાસે દ્વારિકા હતું ત્યારે મીલ એમ કહે છે કે કોડીનામથી નૈઋત્ય દેશમાં ત્રણ માહક દર અને સોમનાથથી પૂર્વમાં એમનીસ માહક છેટે દ્વારિકા હતું. આ વીશે અને વધારે ચર્ચા ન કરતાં આને અપણે આગળ ચર્ચાશું. અત્યારે એટલું જ કહેવું જાય છે કે, હેડના અનુમાનને આજેએ સારુ સૌરાષ્ટ્ર મુળ દ્વારિકા માન છે. ત્યાર પછી 'બર્ડક્ષીમા' (Bardaxima) નું નામ આવે છે; આ 'બર્ડક્ષીમા' અને 'બરડ' એ નામમાં સામ્ય ભાસે છે, આ ઉપરથી સુલ આ શહેર 'પેરશંદર' ધારે છે; પરંતુ યુક્તને ધ્યાન બદામજ રહ્યું હશે કે આજ ભાગમાં શ્રીનગર ધણીજ પુરાણી જગ્યા છે અને લ. 'જરડીલા' નામનું અત્યારેએ જુનું ગામ છે, અને તે જુનાની નામની બાકી રહેલ યાદ કેમન હોય? ત્યાર પછી 'સૌરાષ્ટ્ર' નામનું સમૃદ્ધ ગામ કહે છે લેક્સન ધારે છે કે 'સૌરાષ્ટ્ર ગામ' તે

'જુનાગઢ', ત્યારે સુત્ર 'નવીન'દર' ધારે છે. યુક્તનો મત લેક્સન કરતાં વધારે મંદેહવાળો છે. ટોલમી 'ધણુજ' ઉત્તરમાં સૌરાષ્ટ્ર દેહથી 'સૌરાષ્ટ્ર ગામ' મુકે છે. આ સૌરાષ્ટ્ર ગામ તે 'વેરાવળ' જેને 'વેરાવળ' પણ કહેલ છે તે હોવું જોઈએ. જે કે ટોલમીના કહેવા મુજબ બહુ ઉત્તરમાં નથી, બરજસ વંથળી ધારે છે, ત્યારે જીન. થોડા સીડોર કહે છે. સીડોર, જુનાગઢ, વંથથળી (વંથળી) સૌરાષ્ટ્ર ગામ ન હોવાનું ખાસ કારણ એ છે કે કોડીનામના કહેવા મુજબ કીનારા ઉપર આવેલ નથી, અને જે સૌરાષ્ટ્ર ગામ સીડોર, જુનાગઢ, ને વંથળી ન. હોય તે 'વેરાવળ'જ હોવું જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે. દક્ષિણમાં જે મોનોગ્લોસોસ (Monoglossos) તે 'માંગરોળ' હોવું જોઈએ. 'અષ્ટક પ્ર' (Astakapra) જે વલ્લભીના તાત્પર્યમાં વર્ણવેલ 'હસ્તકવપ્રવ' જે વેદાની દક્ષિણે આવેલા 'હાપલ' પુરાણી નામ 'હસ્તક-વપ્રવ' હોવા સંભવ છે. થીઓરીસ (Thiokhila) ને બરજસ 'થાન' ગામનગરી ધારે છે, ત્યારે સુત્ર થાનની પૂર્વે આવેલા તલમાણા નજીક 'દેહીયા' માને છે; પરંતુ તલમાણા નો પાંચાળમાં નદી પણ નળ કોંકા નામે ઝોળખાના કાસાવાડના ઉપરિભાગમાં આવેલ છે. 'હોરટી' (Horatie) એ 'સૌરાષ્ટ્રીઓ' હોવા જોઈએ, પંપીકે (Pnpike) નામની જૂથિર જેનો કહેલ પેરીપ્લસે પણ કરેલ છે તે 'અષ્ટક પ્ર'ની પાસે અને 'આરીગાઝા' ભરચના સામે કીનારે થી ૩૦૦ માહક દર છે એમ જણાવેલ હોવાથી આ જગ્યા 'જોપનાથ', હોવા સંભવ છે. પંડી. (Pandie) એ પાંડેરા હોવા જોઈએ. જે દંતકથાનુસાર

પશ્ચિમ ભરતખંડની યાત્રા ઇ. સ. ૧૩૫-૩૮ માં કરેલ. પોતાના પ્રવાસની રાજનીતિમાં વલ્લભીનગર અને સૌરાષ્ટ્ર વીચે નીચે પ્રમાણે લખે છે:-“ફાલપીનું (Fa-lapi) રાજ્ય પરિવર્તનમાં ૧૦૦૦ લી (૨૦૦૦ માઇલ) છે. પાયતખતનો પરિઘ ૩૦ લી (૧૦ માઇલ) નો છે. જમીનની પેદાશ, આબોદવા, લોકોની રીતભાત અને તેમની સામ્રાયકગન ‘મ-ત-પો’ (Ma-la-po માળવા) ના જેવાં છે. વસ્તી સંખ્યામાં ઘણી છે, ને સઘળાં કુટુંબો સમૃદ્ધિવાન છે. સો કુટુંબો દસ લાખ ઉપરની મીલકતવાળાં છે. દૂર દૂર દેશની દુસ્ત્રિય વ્યાપારની વસ્તુઓ અત્રે પુષ્કળ મળે છે, અત્રે સો સંગારામ (મક) છે, લગભગ ૭ હજાર સાધુઓ છે, જેમાંના ઘણાખરા સાધુ ‘ચિંગ-શી-આંગ-પુ’ (ching-shiang-pu) ના મતનું અધ્યયન કરે છે. x x x જ્યાં જ્યાં ભુદ્ધે વિશ્રામ લીધો ત્યાં ત્યાં મહારાજ અશોકે સ્તૂપો બાંધ્યા છે x x ચાલતા જમાનાના રાજ્યો ‘સતીતી’ (‘Sat-ti’) કુળના છે. તે સર્વ ‘શીલો’ ઓ તીતો’ (‘Shi-lo-o-tie-to’) જે મઘપોનો રાજ છે. તેમના આ રાજ્યો ભરીજ છે. હવણાં (આશરે ઇ. સ. ૧૩૬) ‘ક્યોકશે’ (Kie jo-ka-she) ના રાજા શિલાદિત્યના પુત્રને ‘તુલુ-પોપોતુ’ (‘Tulu popotu’) નામનો જમાઇ છે. તે ચપળ છે પરંતુ જલદને ભુરસાદાર પ્રકૃતિનો છે, અને તેની બુદ્ધિ નબળી અને ભાવનાઓ સંકુચિત છે. તેમ છતાંએ નિરત્નને માને છે, દર વર્ષે સાત દિવસ મુઘી મોટી કચેરી ભરે છે, સર્વ ભકતોને

બોલાવી તેઓને અન્ન, તથા પોષાકો, ઔષધ, સાત કીમતી પદાર્થો અને મોટી કીમતી ચીજો પુરી પાડે છે, ને એનાંચત કરે છે. x x x” ત્યાર પછી આ ચીનો સાધુ તે રાજનાં ખુબ વખાણ કરે છે, તે સ્નાંથી આનંદપુરની મુઘા-કાતનું વર્ણન કર્યા પછી સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તેલખે છે કે “x x x વલ્લભીનું રાજ્ય હોડી લગભગ ૧૦૦ માઇલ દૂર મયો ત્યારે મુલાચા (Sulacha) રાજ્યમાં આવ્યો. આ દેશ મુમારે ચાર હજાર લી (૧૩૦૦ માઇલ) ના ઘેરાવાળાં છે. તેની રાજધાનીનો ઘેર ૩૦ લી (૧૦ માઇલ) નો છે. સૌરાષ્ટ્ર પશ્ચિમ બાજુએ મહી નદી મુઘી છે. ત્યાંની વસ્તી ઘણી છે. સર્વ કુટુંબો આબાદ-ધનવાન છે, એ પ્રાંત વલ્લભીના તાબામાં છે. જમીન કારવાળી તેથી ફળદ્રુપ થોડાં યાય છે. ત્યાં ૮૮ અને ઉષ્ણતા સરખાં છે, તેમ છતાંએ વીતોળીઓ ઘણા યાય છે. રીતભાતમાં લોકો મંદલાવી અને બેદરકારી બતાવે છે. લોકોનું જ્ઞાન ઉંડુ નથી ગરમ ને દલકા સ્વભાવના છે. વિદ્યા તથા કળાને ચઢાતા નથી તેઓમાં સત્યાગ્રહસારી અને બીજા પાખંડી છે. અત્રે અઢી કોડી-પચાસ મક છે, ને તેમાં આશરે ત્રણ હજાર સાધુઓ છે; જેમાંના ઘણા ખરા ‘શાંગસોપુ’ની (Shang-tso-hu) શાળાના છે, અને તેઓ આર્થ સ્થાવિર પંથના અને મહાયાત માર્ગના છે. આ ઉપરાંત અન્ય સો દેવાલયો પાખંડ મતનાં છે. પશ્ચિમ તરફના સમુદ્રમાં જવાનો રસ્તો આ રાજ્યમાંથી છે. આ રાજ્ય પશ્ચિમ સમુદ્રના રસ્તા ઉપર છે-ને તેથી સર્વ લોકોને કાયદો યાય છે. ‘મુખ્ય

૧ ‘ચીંગ શી આંગ પુ’ મત એટલે સમ્મતીતીય જેને સરસ્વતમાં ‘હિનચાત’મત કહે છે. ૨ ‘સતીતી’= ક્ષત્રિય. ૩ શિલાદિત્ય. ૪ કાન્ય કુબ્જ ૫ મુવપતું મુવપતુને. મુવમક પાખું કહેલ છે. બુવા. ગર્નલ રા. એ. એ. વો. ૬. ૬ સૌરાષ્ટ્ર. ૭ બૌદ્ધ મતના અનુયાયી, નેપાખંડી=અન્ય ધર્મ પાળનાર.

ગુજરાતમાં કહેવાય છે કે 'ચરોતરનો ચચ્ચો,' સૌરાષ્ટ્રનો અપભ્રંશ 'સરોટર.' 'ચરોતરનો ચચ્ચો' જલુએ વપરાશમાં છે, ને આમ 'સરોટર'નો ચરોતર થયું હશે. ડૉ. ભાઉ એક જગ્યાએ કહે છે કે "સાતમી સદી પહેલાંના ભુના ગ્રંથોમાં આ દેશનું નામ ગુજરાત ક્યાંએ જલુતું નથી. દ્વાત્રના ગુજરાતનો કેટલો એક ભાગ માળવામાં, તો કેટલો'ક લાટ દેશમાં, તો થોડોએક મારવાડ અને બાકીનો વલ્લભી-નું રાજ્ય સૌરાષ્ટ્રમાં ગણાતો હતો. ગુર્જર લોકોએ સરક્ષણ કરેલ જ્ઞાનિ તે 'ગુજરાત.' મહારાષ્ટ્ર જેમ ગુર્જરાષ્ટ્ર ઉપરથી ગુજરાત નામ પડ્યું એ માન્યતા બુલ્લ લેરેલી છે. ભુના ગ્રંથોમાં 'ગુર્જરા' છે, ગુર્જરાષ્ટ્ર નથી " સાતમી-આઠમી સદી પછી અલ્હુદી-લવાડના રાજાને અનલ ગુજરાતની અરસ-પરસના દેશમાં ફેલાતો ગયો તેમ નેની દદ પછુ વધરી ગય. આ નિયમ સ્વાભાવિક છે. આમ માત્ર ઠીકઠપજ સૌરાષ્ટ્રમાં રહી, બાકીનો ભાગ 'ગુજરાત' સંસારી ઓળખાવા લાગ્યો, પરંતુ આ સહુએ આપેલા જતત ઉપરથી એટલુંજ જણાય છે કે એ સમયે-માનમી સદીમાં ગુજરાત એ સૌરાષ્ટ્ર દેશનો એક પ્રાંત હતો. મેજર કુત્ર જેમ્સ કહે છે કે 'આજનો ફળુપ ગુજરાત એક સમયે વેરાન સરખો હતો.' સૌરાષ્ટ્ર તે સમયનો એક સરોહલત બાગ હતો. આ ઉપરથી પણ સદજ સમગ્રાય કે સૌરાષ્ટ્ર જેવા ફળુપ દેશના વેરાન સરીખો ગુજરાત એક ભાગ એક સમયે હતો.

રાવલ એચીવાટીક રીસર્ચીસ સોસાયટીનાં વાલ્યુઅરનાં પાનાં ફેરવતાં, એક વસ્તુ ધ્યાનમાં આવેલી, જેનો કેટલોએક ઉતારો અત્રે આપવો અરથાને નહીં મણાય. "x x x એક બાહુ

સૌરાષ્ટ્ર, ને ખીજી તરફ ગુજરાત-આ બંને વચ્ચેનાં જળ સુકાઇ ગયાં. ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર સાથે જોડાઇ ગયો. જ્યારે આ દ્વિપકલ્પ ટાપુ હતો ત્યારે આજનો ફળુપ ગુજરાત વેરાન સરખો હતો, અને તેથી આ બંને ટાપુ યુફ્રીડીને ટાઇગ્રીસ નદીઓ ઉપર આવેલા અંસીરીઆ અને બેમીડોન શહેરમાં એક મેહું રાજ્ય હતું. કચ્છ દેશ સૌરાષ્ટ્રનો એક પ્રાંત ગણાતો હતો એ બુદ્ધી ન જવું જોઇએ." સૌરાષ્ટ્ર અને સૌંધ તે વખતમાં એ રાજ્યના પેટા ભાગ તરીકે ગણાતા, ને તેને 'કુશદિપ' ના નામે સર્વ જાણુતા, તથા એ રાજ્યને તાપે સારીવા, અરજથાન અને ત્રિષુ નદી સુધીનો ભાગ ગણાતો હતો, જે ભાગની ચારે બાજુએ કેરળીનન સમુદ્ર, જમ્મી સમુદ્ર, રાનો સમુદ્ર અને ઈર્મનનો અખાત હતો. ભાગના પુરાણ તથા અન્ય મહાત્મ્ય-પુરાણ વગેરે ગ્રંથો પરથી જણાય છે કે સૌરાષ્ટ્રને પ્રાચીન કાળમાં 'કુશાવર્ત' કહેતા. જૈન લોકોના ગ્રંથમાં 'કુશરથર્મી' નામ જોવામાં આવે છે. કુશ નામનો દેવરાજાન રાજ્ય હતો દેવાની અથવા તો કુશ લોકોની જમીન એટલે 'કુશાવર્ત' વા 'કુશદિપ' કિંવા 'કુશરથર્મી' નામ પડ્યું હશે. આ સર્વ નામ એક બીજાને મળતાં આવે છે. વાટુદીનું બાવજલ, અને મુસત્રમાનોનું કુરાન આ આ ત્રિપવને પુષ્ટિ આપે છે. બાવજલ કહે છે કે કેકેસસ પર્વત પાસે જ્યારે નોહાનું વઢાણ અટક્યું ત્યારે નોહા પોતાના ત્રણ પુત્રો-આમ, હેમ, અને જાદેત સહિત જમીન ઉપર ઉતર્યો. હેમનો પુત્ર કુશ અને કુરાનો પુત્ર નીવરોડ મહાજગત્યાન અને ગીઝરી હતો, અને આ નીવરોડે એ દેશનાં જગજી જનવરોને મારી બેએડોન શહેર યુફ્રીડીસ નદીને કાંઠે બાંધ્યું.

“ના.”

તે ઘણી વાર નદી સામે જોઈને ઉભી રહી. ઊંકરાં સ્થિતે ઓસવાની તેની શક્તિ નહોતી. સાંધા જઈને દહેરાને ઓટલે બેઠી.

સાંજ પડી ને આંખડ મહેતા, મણિમદ્ર ને ગંગલી આવ્યાં.

“વખત થઈ?”

“ના જરા વાર છે. દેવો તૈયાર થવા મથો છે.”

“બા! અત્યારે જવાનું છે?” મહાશ્વેતાએ પુછ્યું.

“હા, જાહેન. ગંગલી! તું તૈયાર થઈ?”

“ગંગલી!” આંખડે કહ્યું. “લે આ કુંડું. તને ખર લાગશે ને મારો લાઘ્વ વાદડ મહેતા છે. ખંભાતમાં તપ મ્હકરો તો મળશે. તેને આ પા આપજે. તને તે બહુ ખપ લાગશે.”

ગંગલીએ મુગે મોઢે કુંડું લીધું ને કંઠે આંધું.

“જનની ઉત્સવને પાટણ જઈ ત્રિભુવન પાલ મહાનાજનાં રાણી કારમીરાજાને ઊંકરાં સોંપી આવજે,” મંગરીએ સોંપણ કરી.

“તારુ બા! તમે જરાએ શીર કરશે નહીં. દાગાનાય કંઠે તો બધું સમે મુનરે ઉતરી જશે,” ગંધલુની આંખમાં અસ્તુ આવ્યાં.

વૈસરીએ બગામું આપું. “થોડી વાર થાય તો દરકત નહીં, આને ઉતારી આપું.” કહી મંગરી આવી ખસી ને થોડે દૂર જઈ વૈસરીને પંપાળી ઉઘાડવા માંડ્યો.

બન્ને પેને દીકરાનાં મળા પર છરી ફેરવવી હૃષ્ટ એવો ખ્યાલ મંગરીને આવ્યો. થોડા વારે વૈસરી ઉઘી ગયો.

“જાહેન મહાશ્વેતા!” મંગરીએ ઊંકરીને કોટે વળગાડી કહ્યું: “તું જતી વખત રહી નહીં, તું તો બહાદુર છેને?”

“બા!” મહાશ્વેતાએ રડી દીધું, “પણ મને તમારા વગર કેમ ગમશે?”

“અરે હું તારા બાપા આવ્યા કે આમ આવી. જો તું કાઢી છે. તારા લાઘ્વને સંભાળજે ને કારમીરાજાને લાં કાઢી થઈને રહેજે. ને તારા બાપા—” મંગરી બોલી ચકી નહીં, “જો તારા બાપા આવે તો તેમની સેવા કરજે. મારી વાતુડી!”

—“ને બા તમે?” કુરકાં ખાતાં અધીરાઈ માં મહાશ્વેતાએ પુછ્યું.

“હું નહીં આવું...તો..મને....સંભાળજે,” મંગરીને કુરકું આવ્યું. તંણે કાંનવધી રડતું આપ્યું, ને હેઠ પીસી વૈસરીને લીધો.

તેની આંખોમાં સ્થિર તેજ આવ્યું. તે કુંડું ઉઠ્યું રાખી દહાડા દરવાજા આગળ ગઈ ને ગરલીને વૈસરી સોંપી. “ગંગલી! મારાં લાગમાં ઉઠેરેલાં કુરક સંભાળજે.” મંગરીએ નીતાસો મુક્યો. જવાની આંખ સજ્જ થઈ.

“દેવા!” આંખડે પુછ્યું, “રસ્તે તો વાધો નહીં આવે? ના! તો હું આવું.”

“બાપુ! જરા શીર કરશે નહીં. ગંગલીને જરાજર પડુંબાડી દેશ,” કહી તેણે જોરથી નાક નથી ક્યું.

દેવાએ બાગી બેલી ને તે બહાર ગયો. અને વૈસરીને લઈ લીધો. પછી મહાશ્વેતાને બહાર લીધી. તે બહાર ઊંકરાંએ એક શબ્દ બોલ્યા વગર માત્ર દાયેલીજ માની રમ્મ માગી.

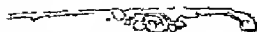
તેના નાના અણુસમગ્ર અતરમા અસારે
કે કે થતું હતું, પણ શું તે સમગ્રનું નરોત્તું
માત્ર રહું રહું થયા કરતું હતું

“દીકરા! સંભાળજે,” મંજરીએ કહ્યું
દેવાએ ખારી દીધી ને આખો અદરથી તાળું
વાસ્યું.

મંજરી વધારે વખત ત્યાં ઉભી રહી ન
શકી. તે ઝપાટાપંથે એકની એકલી માથું
કેંચી રાખી ગદના કાગરા પર ચાલી મઠ.

આવા અપાર શોકમા તેને આશ્વાસન
આપવાની કાછની હીમત નહોતી

[આ સંલેખ શાર્તાનો વિશેષ બાજ આપના અર્કમાં]

હજી વખત છે.

હન્કમોશ બચાવવા માટે મળો.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈધની કું.

હન્કમોશના અનુભવો

૪૨૧૯ માળા લાખનિંગ બીકીંગ, મુબાઇમાં માર્ગો પામે, મુબાઇ

ગુજરાતના દરેક મનુષ્યને વાંચવા યોગ્ય

મનુસ્મૃતિ

(ગુજરાતી રીકા માથે રીકાએલ ૮૦૦ પનાન પાગ બાઈ-ડીમન્ટ પ્રુન્ટર)
આજેજ અરીદી, વાંચી, વિચારી અનુસરી, કેડું સ્વરાગ્ય જોડો
તે ન શે મત આધો.

હાંમત ક. ૫-૦૦૦ ચામ્પેલ જુડ

મળવાનું હાલુ: વૈધ ભગવાનલાલ ત્રિભુવન,

ન. ૫૨ 'મુખેશ'ની પ્રેક્ષ' ભાગ-૩૦૨ કા. મુબાઇ
તથા બીજા પ્રસિદ્ધ જુકમેપરો પસેરી મળશે.

તનમનની મહેનત કરનારાં !

તમે વાપર્યું

કે ?

અંકુ

નમૂનેદાર ચાલુ

કેસરી જીવન

સુશોભિત—સુવાસિત—સ્વાદિષ્ટ—પૌષ્ટિક

રસાયનરૂપ લીલાં રમઘર
આમળાં સાથે રસસિદ્ધર અમ્લક,
કેસર, કચ્છરી અને બીજાં દીપન
પાચન તથા પૌષ્ટિક આપેલાં
મેળવી બનાવેલું

મહારસાયન

તમે

માંદાં હો કે સાગાં હો
નબળાં હો કે સખળાં હો
નાનાં હો કે મોટાં હો
શ્રી હો કે પુરુષ હો
તમે જે હો તે

અંકુના કેસરી જીવનનો એક પોટ

આજેજ લઈ લાગો :

આજેજ મંગાવી લ્યો :

તનમનની મહેનત માટે લેવાર થવા માંડો

અંકુ : : :
દ્રા. માર્સ્યુટિકલ : : :
વર્ક્સ, લી. : : :

કારખાનું : એલ્ફીન્સ્ટન રોડ, મુંબાઈ ૧૩

મુખ્ય દુકાન : કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ ૨

કેસરી જીવન-રેતલ ૧ ના રૂા. ૫, રેતલ ૧૧ ના રૂા. ૧૧, ૧૧ નો રૂા. ૧૧

કેસરી જીવનનું માહિતી પત્ર તથા વ્યાખ્યાન દવાઓનું સૂચીપત્ર તાકીદે મંગાવો

પુસ્તક ૧]

માસ ૨૯૯૨

[અંક ૫

ગુજરાતે સમારો નવો પુત્ર આપ્યો છે તેની સફળિની મહત્વતાજ્ઞા
સ્વીકૃતિ છે તે સામયોચિતી સમૃદ્ધ બાબુ છે

કેવળ પુરુષત્વમાં જ્યાં ૨, ઉત્સાહ છે જ્યાં વ્યવસ્થિતતા ન હોય અભિવ્યક્ત છે
એમાં અવસ્થાસ્થિતિ છે ને સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ છે, મુલ્યહીન છે અને નિષ્કલ્પ છે, ભાવના
શીલતા છે અને કોચાધર્મિત પ્રેમ છે, અને બળીરૂપ તપસી માનવતા વિસાવવાની
દેહિ છે

કેવળ સ્ત્રીત્વમાં પુરુષની મામારતા છે, ને ધના સ્ત્રીની અડગતા છે એમાં રમિટતા
છે ને સરસતા જુનિ છે, કાર્યમથતા છે, ને છતાં વ્યવસ્થિતિ મુદ્ધિ સ્ત્રી છે ધર્મોધના
નથી, આ ક્રિયાશીલ હૃદયની ગમિ છે એમાં પુરુષના સમાન ધર્મની દોષ છે, છતાં
પુરુષને પડખેના ધર્મા શેવાતુ કલ્પન છે, નવનવા ઉત્પાદિ છે, છતાં પુરુષ સદન
કરાતી દોષન છે અને પુરુષને સ્ત્રીમાંના નિમુદ્ધ પ્રેમની કલ્પન ભવતા પાડી છે

અનિષ્ટામયો નવપુત્રનું ચેતન પ્રસરી રજુ છે--પરીર નવા સમારોનો સંચાર
ચાલ છે

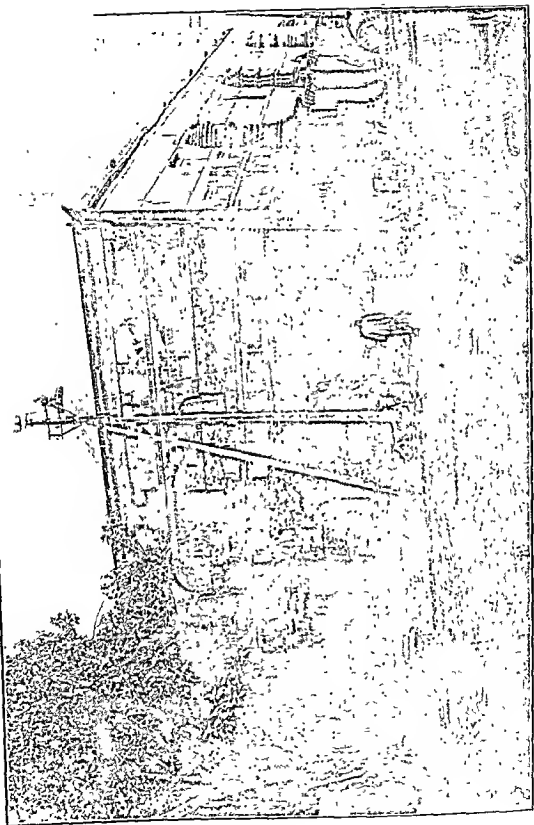
ભવિષ્યવાનને બધા રિક્ત ને અનિષ્ટામય સુખશાનના અગ્ર અને છે, અને એમ
અગ્રેયમતી ચિંતાવનતા પરચીજ આત્મા પરમાત્મ છે તેમ જુજરાતી સફળિના મતાથી
આત્માની સ્વીકૃતિ છે કાર્ત્તવીર્ય ને પરચીજની આ અર્થ આર્થસફળિને વિજય-
મન સદ્ કૃતિ છે, અને આર્થવના સનાતન ધર્મો મહત્વતાજ્ઞા ને પીરતા, સ્વામાન
ને સ્વાતંત્ર્ય દાહિ, સ્વાતંત્ર્ય ને વ્યવસ્થા, તથા રમિ ને સંયમ, પિતૃધર્મ ને છત્રદા,
શબ્દમહત્તી સર્વોગેસેવા, અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરુદ્ધ-આ પુરાણ નવ આર્થીતાની
ધર્માત્મી સ્વીકૃતિમાં પ્રસુરો

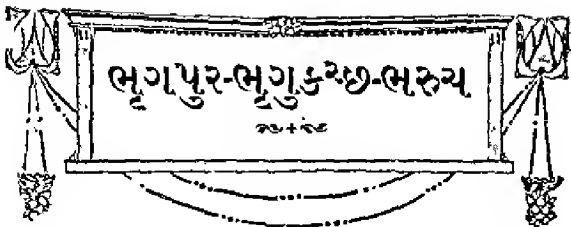
— ગુજરાત-વિક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ માંથી

1271 file]

મુસલમાની સંસ્થાની સાધીયા બુદ્ધિમાનશબ્દ:

the 10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-1040-1041-1042-1043-10

લેખક.

૧. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી.

સબ, સાહિત્ય સહ

૬ નકલ કહે છે કે કિનાવાના તાપરાજા
 રિવસે ભગવાન શંકરને શરિર ખુબ
 પગસેવા છુપો અને એ પરમેવામાંથી એક
 આતિ રૂપાળી કન્યા પ્રગટ થઈ આ શંકર
 પુત્રી તેજ નર્મદા કે રેવા આ કારણથીજ
 રેવા સ્વરૂપા કહેવાય છે આ રહસ્ય રેવા
 તે જન્મ રેવામાં સુ પુનમે થયે મનાય છે
 નર્મદા નદીની કાંઠામાં લગભગ સાઠસાત
 માં મેન છે એ અમરકંટકના ૭૫૦૦ ફી
 ઉચા પહાડમાંથી નીકળી વિખાદિ અને સાત
 પુરા પર્વતની વચ્ચેથી પમાર થઈ સુન્દરાનખ
 આવે છે. નર્મદા મહાનદી છે. ૬૨ વર્ગ
 ફેળુ પાણી નર્મદા છાં આવે છે એના
 ખ્યાલ આવવા માટે કહેવું જોએ કે તે
 મામામા ૩૬ ઇંચ વરસાદ પડે તો દોષ તો
 આખા વર્ષ દરમિયાન નર્મદામાં એટલું
 પાણી આવે કે એ પાણીથી ૩૨૪ ચોરસ
 મેન ક્ષેત્રફળનું અને ૧૦૦ ફી ઉંડું સરોવર
 બરાબ જાય નર્મદા ગુજરાતમાં મોગમાં મોગી

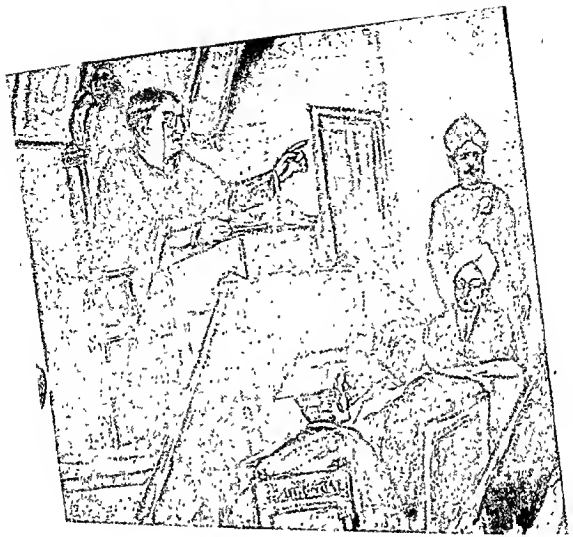
નદી કે ભારત વર્ષની મહાનદીઓમાંની એક
 છે. પણ એની અકર્ષકતા એ એક જ કારણ
 થી નથી પણ બને કાંઈ પહાડો તથા ભૂકંદ
 જગતોની વચ્ચે જુદી ખીણમાં રથરામો કેપર
 પહાડતી, ઉજળતી, કેડકા માસતી બરાબ પાણી
 નર્મદાની રમણીય ભવ્યતા અને ભયકરતા
 એ રહસ્યવાને બહુ આકર્ષક બનાવે છે
 તેમાંએ કેટલાક મથોતો અતિશય રમણીય છે
 અમરકંટકથી જોરમાં નીચે ઉતરતી નર્મદા
 ૨૦૦ મેટર ટોચના ૧૬૫ જળાશયપુરથી નાન મેન
 નીચે આરસપહાણના ખડકોમાં જે ઉંડા કુડો
 માટે છે તે કુડો-પીધ, એની આમપાસના
 આરસપહાણના ખડકો વચ્ચે રેખાવ અ. બુન છે.
 આ પહેલાં પણ કેટલાક ધોધ આવી જાય
 છે અને ૧૬૫ પાણી આગામી કાલના એ તણ
 કોષો આવે છે નદી કવચિત્ત પિસાલ ઉચાં
 ભવ્ય ઝડો વચ્ચે શાત રીતે ચાલી જાય છે
 કવચિત્ત પોતાનો પટ સંકેતી, લઈ ઢરણી
 કાળજ સમાઈ જાય છે એ કડો મેન કુધી

ભયંકર જંગલો વચ્ચે આત્મા પછી યુગરાત-
ના કળદ્રુપ પ્રદેશને વધારે કળદ્રુપ કરતી વાદી-
ઓ અને ખેતરો વચ્ચે તપારે આ રુદ્ર-
કન્યા પસાર થાય છે, ત્યારે જાણે એનું રૂપજ
અદલાઈ જાય છે. એના પિતાનું રુદ્રત્વ સાંત
યઈ શંકરત્વ પ્રગટ થાય છે. નદીનાં પાણી
પણ ક્યાંક સો સો રીટ ઉંડાં છે તો ક્યાંક
વેતલર છે.

ભયંકર જંગલો, પહાડો અને મહાનદી
ત્રણેનો યોગ થયો ત્યાં રમણીયતા અને લબ્યતા-
ના ભડત આર્યોને તીર્થની કલ્પના વીજળીના
વેગથી રચી રહી. વળી નર્મદા તો આર્યવર્તની
એક કાળે સીમા જેની હતી. દક્ષિણ તરફ
ધસે જતા આર્યો વિંધ્યાચળ અને નર્મદા
આગળ અટકી જતા. આ રીતે અટકેલા
આર્યોએ નર્મદાને આકર્ષક રીતે અવગ્રહી
હોય એ સંભવિત છે. તીવ્રતમ તપની ક્ષણથી
વસ્તીથી દૂરને દૂર જતા, અનિશ્ચય ભયાનક
તથા અગમ્ય સ્થાનો શોધતા તપસ્વીઓ નર્મદાના
કાંઠા ઉપના જંગલોને તપોઝૂમ માની ત્યાંજ
તપ કરતા બેસી ગયા હોય એ સંભવિત છે.
આવા મહાતપસ્વીઓનાં દર્શન કરવા અનિશ્ચય
ત્રમ તથા જોખમ બેઠીને જે ભાવિંદાં નર્મદા
કાંઠે આવનાં દરે તંએને ગંગા વમતા ઘણે
દૂર મુક્યા પછી મૈયાઓ સાથે સંધ્યા કરે
એવી આ મહાનદીને જોઈને કેટલા આનંદ
થયો દરો. એની કલ્પના આ રેલેની જોખમ
કે ત્રમ વગનની મુસાફરીના સમયમા આવવી
સંભવિત નથી. મહાતપસ્વીઓનાં દર્શનથી
તથા ભવ્ય અને ભયાનક જંગલો વચ્ચે
વહેતી પુણ્યસ્રિત્રા રહેદાનાં દર્શનથી
તથા એનાં સ્નાનથી તમ થયેલા ભકતોએ
નર્મદાને પણ પવિત્ર નદી માનવા મંડી દરો.
જગ્યાથી આદ્યે દૂર આત્મા પછી રેવાઈને

પવિત્ર ન માને તો આર્યો જીવે કેમ? બીજી
તરફથી સૌંદર્યિક દ્વિતીય વીરોએ નર્મદા આગળ
અટકીને માળવામાં અને યુગરાતમાં રાંભે
જંભાવ્યાં, એટલે નર્મદાનું માહાત્મ્ય બેવડું
વધું. ધર્મ અને અર્થ બેઉના આશ્વર્ય
નર્મદાની તીર્થરૂપતા વધતી ગઈ. પહેલાં ત્યાં
યોગીઓ અને તપસ્વીઓ યોગ અને તપની
સાધના કરવા બેસતા ત્યાં મોટા યજ્ઞોનું સ્થાન
દેવયજ્ઞએ લીધું, એટલે નર્મદાના કાંઠા ઉપર
દેવો આવીને બેઠા. રુદ્રકન્યાના કાંઠા ઉપર
ભગવાન શંકર શીવાય બીજી કોણ હોય !
છેક મુળથી મુખ મુખી નર્મદાના કાંઠા ઉપર
સ્થળે સ્થળે અનેક શિવમંદિરો ઉભાં થઈ ગયાં.
રેવાઈની પવિત્રતાના પ્રયો ભખાયા. યાત્રાઓ
અને પરિક્રમાઓ થવા લાગ્યાં. ભગવતી
લાગીરથીને એક કાંઠે કાશી તરફનો કાંઠો પવિત્ર-
મુક્તિદાયક મનાય છે ત્યારે બીજો કાંઠો અપવિત્ર
મનાય છે. આની સરખામણીમાં રેવા ભકતો
રેવાને ઉભય તટ પાવની ગણે છે. અને કહે
છે કે સરસ્વતીમાં ત્રણ દિવસ સ્નાન કરવાથી,
ચતુનામાં સાત દિવસ અને ગંગામાં એક
દિવસ સ્નાન કરવાથી સર્વ પાપો ધોવાઈ
જાય છે; પણ રેવામાનાં તો દર્શનથીજ પાપ
ધોવાઈ જાય છે. વળી ચતુના અને ગંગાની
પવિત્રતા કલિયુગનાં અમુક વર્ષો ગયા પછી
ફીણ થઈ જશે પણ નર્મદાની તો અતંત
કાળ પર્યંત રહેશે. રેવા ભક્તોની માન્યતા
પ્રમાણે દેવળ દેવાઈજ પાણી નદી પણ
એના ઉત્તર કાંઠા ઉપર ૧૧ ગાઉ સુધી અને
દક્ષિણ કાંઠા ઉપર આઠ ગાઉ સુધી કુલ
તળાવનાં પાત્રી પણ રેવા જળ સમાન પાવન-
કારી મનાય છે. વધારે શું? જોનાની પુત્રી
ઉપર જોગા સંજુની એટલી કૃપા છે કે
નર્મદામાં સર્વત્ર પોતે વાસ કરીને રહે છે.

સ્નેહ કે ન્યાય ?

લેખક :

દા. શરદા મ. મહેતા

૨ મેશચંદ્રનું નામ હવે તે આનંદપુર આવા ને પહેલાંનું એમનું જીવનકાંત વાસીઓની સ્મૃતિમાંથી બુકાવા પણ આગે કાઢી નાણું. ન્યાયમંદિરમાં એમણે માંડ્યું હતું. -હી કનંવ્યવસ્થાના અને નિષ્કામ ન્યાય. આનંદપુરમાં તેઓ મેહરદા દતા. લાં - હુદિથી-સરકારનું તેમજ મારા નગરનું માન

સાગવગથી ઉઘી પાપરીએ પહોંચ્યો હતો. એમ કહેવાતું કે હાલ એના કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હતી; અને તેથી કદાચ એાદાની નેખમદારી ભૂલી એણે લાંચ સ્વીકારી હોય. પણ તે ગમે તે હોય, અસારે એને નોકરી પરથી બરતરફ કરવામાં આવ્યો હતો; અને મેજસ્ટ્રેટની અદાલતમાં પોલીસે એના પર કેસ માંડ્યો હતો. ત્યાં જો ગુન્હો ગંભીર સાબત પડે તો, કપલી અદાલતમાં કેસ મોકલવામાં આવે એમ હતું.

ઘડીઆળમાં સાંઘ આદતો ટકારો થયો, અને રમેશચંદ્ર એકદમ જગી હડના હોય તેમ વિચારમાળા અધુરી મુકી ઉભા થયા. એમણે અગાસીમાં ફરી પાછા આંટા મારવા શરુ કર્યા. “સાક્ષી એકંદર રીતે હેમંત-કુમારની વિરુદ્ધ છે શું એણે ખરેખર લાંચ લીધી હશે? આવો નુશિક્ષિત આખરુદાર માણસ આવું નીચ કાર્ય કરે!” કાણુ જાણે કેમ, પણ રમેશચંદ્રે હેમંત એવુ કામ કરેજ નહીં એવું માનવાનો લણોગે પ્રયત્ન કર્યો-પણ આટલાં વર્ષોની ટેવથી સાક્ષી વિરુદ્ધ અભિપ્રાય બાંધવો એ એમને મારે અશક્ય હતું. જે સાક્ષી જી કન્યામાં આવી હતી તે પરથી તો ચોક્કસજ હતું કે ગુન્હો થયો છે—થઈ ગયો છે મેજસ્ટ્રેટ અને મનુષ્યહૃદય વચ્ચે તુમુલ્લ માનસિક યુદ્ધ ચાલ્યું. મેજસ્ટ્રેટે કહ્યું: “આ પુગવા છે, આ સાક્ષી છે કે ગુન્હો થયો છે. તારી ફરજ જામર.” રમેશ બાણુનું હૃદય બોલ્યું, “ઘણીએ વેળા શુ બોલી સાક્ષી નથી પુરાવાની? કદાચ એણે ગુન્હો નજ કર્યો હોય! આવો મનુષ્ય ને આવો ગુન્હો કરે?”

વર્ષો પહેલાંનું કલકત્તાના એક જગીર-દારનું મકાન રમેશબાણુના સ્મૃતિપટ પર ખરું

થયું. “આ, આ, આજનો દિવસ નીશાળે ન જઈ? મોટાભાઈ જોડે ઉભાથી કરવી છે” કહી માતાનાં વચ્ચેને ટીંગાતો, નિર્દોષ મસ્તી કરતો, “હેમ” રમેશબાણુની દૃષ્ટિ સમક્ષ આવી ઉભો. “હેમ, વારુ પણ લેસન કરવું પડશે હોં!” એમ માનું પુરું વાક્ય સાંભળે તે પહેલાં તો ચુંબન લેઈ દોડી જતો હેમ-રમેશબાણુને યાદ આવ્યા વિના ન રહ્યો. તેથીએ પહેલાંની હેમની માતા કુમારી (વનોદિતી, વિનોદિતીના પિતાનું કુટુંબ, તેની સાથેનો પોતાનો માઠ પરિચય-રમેશબાણુને આજ કુટુંબે વર્ષે ફરીફરી માઠ આવ્યાં. ભૂતકાલનો પાઠો જરા વાર ખસી ગયો. પચીસ-ઠપાસ વર્ષ પહેલાંની “લીની”... પણ ખસ. રમેશબાણુ પોતાના હૃદયને પણ ખાનગી વાતો કહેતાં સંકોચતા હતા. એમણે વિચાર્યું: “આતું બાળક તે આવું કરે? અને એક વેળા કરે તોએ શું?”

“... ના, ના, રમેશ, કરે તો શું? કરે તો શિક્ષા થવીજ જોઈએ. સમાજ વિરુદ્ધ એક ગુન્હો થયો અને તેના ન્યાય તેને મળવોજ જોઈએ.” સમાજસંરક્ષણ માટે તે તદ્દન જરુરનું હતું. લાલે તે પોતાનો પુત્ર, કાં ન હોય? અસાર સુધીના કેસોમાં તેણે આવેર વિચાર કર્યો તોજ ક્યાં? બાળબાણુનો લાભ આપી શું સમાજને નુકસાનકારક સુકાદો એણે આપવો? એવા લાંચ લેતા બોદેદારો સમાજના કદા ચતુરો નથી શું? રમેશ? રમેશ! શો વિચાર? હું પક્ષપાતી ન્યાય આપશે? સત્ય અને ન્યાયને જીવન અપેનાં જરા માટે હૃદયવન કારકીર્દી નષ્ટ કરશે? ગુન્હો થયો છે અને શિક્ષા થવીજ જોઈએ. ન્યાયાધીશ પક્ષપાતી થવું ન ધટે. ભાવનાપ્રાધાન્ય થતુ એને ન બાજે; એણે નો આણું જીવન

રમેશભાણુ ઉભાડિલા સાંભળવાજ
કંતા હતા. તેમના સ્મૃતિપટ પર ચિત્રાવચ્ચિ.
પસાર થતી હતી. વિનોદિનીએ આંખ પર
રુમાલ ફેરવ્યો ને વળી શરુ કર્યું: “ભારે
બાળાએ તમને ઘણી ગાંડિયેલી વાતો કહી.
સ્મિત સાથે તે વાતો તમે સ્વીકારી. થોડા
સમયમાં બાળાએ “મારો વિવાહ આમની
સાથે થવાનો છે” એમ પણ સહીયરોમાં
બહેર કરી દીધું.”

“બસ કરો! વિનોદિની. બસ કરો! વીલા
દિવસ ફરી સંભારે શો ફાયદો?” રમેશભાણુ
વિનોદિનીને અધવચ્ચ અટકાવી બોલ્યા:

“ના, ના, મને સઘળું આજે સંભારવા
દો. હૃદયનો ભાર આટલે વર્ષે ઓછો કરવા
દો x x પછી તમે કે કામસર દ્રાન્સવાન
ગયા. અને લાંથી આવો તે પહેલાં ત્યાં બેસ
સુઠ શરુ થયું એક હોદી તરીકે એમાં તમે
કંપક્ષાનું. અને ત્યાર પછી પણ એને લગતાં
કાર્યોમાં ચારેક વર્ષ સુધી ચુંચાએલા રહ્યા;
અને તેથી ધાર્યા પ્રમાણે તમે હોદ્દા પાછા ન
ફરી શક્યા. આશામાં ને આશામાં બાળાએ
પેલાનું લગ્ન માતપિતા અગળ ખર્ચ બોટાં
બદાનાં કાઢી ત્રણ વર્ષ સુધી તબલું. આખરે
હોદ્દા બાળાને માતપિતાની આજ્ઞાને આધીન
થવું પડ્યું. તેનું લગ્ન થયું. વર્ષ પછી તમે
હોંસબેર દેશ પાછા આવ્યા ‘વીની’ને લગ્નમાં
આ વીંટી આપીશ, આ ઘડીઆત આગતાં
પહેલાં ‘વીની’ને બહુ સીદીશ... કંઈ કે સુખનાં
સ્વપ્ના ઘડી તમે માંગ પિતાને ત્યાં માસ
દાયની માગણી કરવા દેડી આવ્યા. તમને
તે વેળા ભાણે ખબર દશે કે તમારી ‘વીની’
તો લગ્નપ્રાન્ત યજ્ઞ બન્યો વગી સુરા દની!”

થોડાક વાર વિનોદિની અટકી. તેનો સ્વર
મંદ થતા દતો. તેનો રુમાલ ભીંજાઈ ગયો

દતો. રમેશભાણુ પોતાને પ્રાપ્ત હૃદયના
માનતા. આજે તેમનાં હૃદયના હુંપા ધાઓ
ફરી ખુલતા દતા. તેમનાં નેત્રામાંથી આંસુની
ધારા ધીમેધીમે વહેતી હતી.

વિનોદિનીએ ફરી શરુ કર્યું: “હા, તે
દિવસ હું કદી નહીં ભુલું. બારણું ઉઘાડી
તમે બુની ટેવ મુગ્ધ અંદર ધસી આવ્યા.
હાંચકા પર બોળામાં એક બાળક લઈ વિનોદ
દિની બેઠી હતી. ‘વિનો-દિ-નિ!’ ઘડીક
અચકાઈને આંખે તમ્મર આવતાં હોય તેમ
તમે બોલ્યા. ‘ઓ હો? તમે? બા, બા,
રમેશભાણુ આવ્યા ‘કે.’ યુવતિએ દૂરમાં
ખચર આપી. થોડી વારમાં આપું કુટુંબ
એકત્ર થયું. યુવતિના બોળામાં બાળક બેઠ
તમે થોડું ઘણું તો સમજી ગયા; છતાં પુછવાની
છાતી ન ચાલી. થોડી વારમાં માતાએ તમને
‘વીની’નાં લગ્નની ખબર કહી. તમે બેસી
ન થયા-તમારી આંખમાંથી અશ્રુ-સરખું એ
અર્ધું નહીં. પણ તમારા હૈયામાં ઉડા ધા
પડ્યો. યુવતિ તે સમજી. તમે બારી તરફ
ફાં અને કોઈ બેઠું ન દશે ધારી આંખો.
હુંડી.

‘આ ‘વીની’નો પુત્ર હેમ’ બાળક તરફ
આંગળી કરતાં બાણે કહ્યું.

‘વિનોદિની, અભિનંદન! પણ તમારો
લગ્નમાં મને નિમંત્રણે ન આપ્યું? લગ્નના
ઉત્સાહમાં રમેશને હેક્ટર વીમરી ગયાં?’-તમે
મસ્કરીનાં કહેના હો તેમ શીઘ્ર સ્મિત કરતાં
કર્યું. ને સ્મિત આંસુના કૈંએ ધોધ કરતાં
વધુ અસરકારક હતું.

‘તમે દંડિને છેડી દૂર દેશ સંચર્યા હતા.
તે અંત ત્યાં ને? પણ દરે તમારાં લગ્નમાં
અમને તો બોલાવશોને?’ મેં પુછવાની
દીપ્ત કરી.

એક મહા-હો છુપાવ્યો હોય તેમ દેખાય પરનાં
લાલ પરીમાં બાંધેલાં કાગળીઓ નરક એમણે
એક છુપી નજર ફેંકી.

“રમેશ! રમેશ! ઉત્તર કેમ નથી
આપતા! રમેશજી! ‘વીની’ના પુત્રને કેદમાં
મોકલશે?” પ્રથમ માગણીએજ મ્હુલાતની
આશા નિષ્ફળ નીવડતી જોઈ વિનોદિનીએ
રડમસ સ્વરે પુછ્યું.

“વિનોદિની, હેમંતને એ શું સુઝયું?”
ન્યાયાધિશથી પુછવા વિના ન રહેવાયું.

“રમેશજી! થયું તે થયું. દલે તે
માટે શોય કરે શો કાયદો? પરંતુ સાક્ષીને
જુદા સ્વરૂપમાં નીરખી શકતો લાલ આપી
તમે કોડરો નહીં તો રમેશ-સમાં હેમંતનું શું
યશે?” “હેમંતનું શું યશે”-એ વિચારે
અસા: સુધી જાળવેલી મરકમના ધાંતણ ગઈ.
માતાનું હૃદય હુએકે હુએકે રોષ પડ્યું.

રમેશજીજીના હૃદયમાં ન્યાય અને
સ્નેહની ધમ્મે યુદ્ધ સાક્ષત્વ દતુ. છતાં એમનાથી
આ જોઈ ન રહેવાયું. તે જોઈવા: ‘વિનોદિની!
આંસુ છુટી નાખો: હેમંતને દુ:ખમાં...’
ન્યાયાધિશ વાક્ય પુરું ન કરી શક્યા.
નમત્તર સેવાના એમના આદર્શો? નિષ્પક્ષ-
પાત્રી ન્યાય, એથી કેમકે સંજ્ઞા મી હોઈ ચક?
એમણે સારંએ ઉપન રાં ન્યાયને
અપજ્ઞ કયું? ન દતુ? એમની આંખે ન્યાયસાં
અવવા માંડ્યાં. અન્યત્ર સુધી એમણે જે
યુ-દેશરોને શિક્ષા કરી હતી તે સા કરીઆદ
સત્ય હોય તેમ એમની દાંષ્ટ અગમ તરી
આજ્ઞા. તેમણે શું કયું? જગ માટે સ્નેહની
નજાણમાં તમા- જગ પોતાનો ઉદ્ધાર
આદર્શ નષ્ટ કરેલા! પ્રત્યુ! પ્રત્યુ!

રમેશજીજી અપજ્ઞ વાક્ય સાંભળી
વિનોદિની કંઈકાં: એની આંખો રડી રડી

લાલ ચક્ર ગઈ હતી. તેનું દયું મન: ‘અન્ય’
હતું. થોડીક વાર તે દું જોલી રહી નહીં.
પરંતુ પુત્રને કેદ અને નામેશીમાંથી ઇંદાવવા
આવેલી માતા આમલી રડી. અને અત્યંત
મીમા દરજી સ્વરે બોલી: “હા, એ વાક્ય
ફરી જોડો રમેશ, પચીસ વર્ષ પહેલાંની
‘વીની’ તમને વીનવે છે. હું તમારી પામે
અજુકાતી યાચના કરું છું? હા, હાથ
તમારું હૃદય આજે ગીરાઈ ગય છે તે દું
અણું છું. ઇશ્વર મને તમને દુ:ખી કરવાજ
સરજી દશે? તમારું મુદજવન મેંજ નષ્ટ
કયું. આજે તમારા સાધુજીવનમાં અલસ
ડરવા આવી છું. તમારા સર્વે આદર્શો નષ્ટ
ડરવાજા દું જગમાં દોષક? તે અમા માટે
સમા થાયું મું: પણ રમેશજીજી! આરહું
મારી ખાતર નહીં કરે! આવને
જગમે અમાએ ઉપકારો વાળી આપના પ્રયત્ન
કરીશ.” તે એના આંસુભીતા કપોસ પર
લગ્નતની આંધી લાંબા આવી, આવી તે પગ
વારમાં ઉડી ગઈ.

અસ, રમેશજીજીના હૃદય માટે આદતુ
દતું. “વીની! વીની! આ અમું ફરી મને
શરમાવ નહીં! કાલે હેમંતનો મુકાદો ન્યાયો.
દું એનો કેમ માટી નાખીશ.”

“વચન?” ત્યાં યતાં વિનોદિનીએ
પુછ્યું. તેના આંધ પગ રિમત ફરક્યું-તેની
આંખોમાં અજુકાતમાં આંસુ દતાં.

“હા, વચન. કાલે મારે હેમંત પર
આદર્શ.”

વિનોદિની જાણિકાની મરક દતેલી પત્રો
ચક્ર મઈ. તેણે તેના પુત્રને ઇંદાવે દતે. તેને
સુધી જેન પગ વાર રમેશજીજી પખ સુધી
ચક્ર. પછી વિનોદિની ચક.

[અંત્ર માટે અંતો ૧૦૦૦]

લેખક :

૨૧. કનૈયાલાલ બાણિકલાલ મુનશી,

બી. એ, એચએલ બી. એડવોકેટ

પ્રમુખ, સાહિત્યમંડલ

નોંધ

એણે મારી “પાણ્ડુની પ્રમુખા” કે “ગુજરાતનો નાથ” વાંચી દુરો તેને આ વાર્તાના કેવાકે પાત્રોની બોધપાત્ર પડશે એણે એ વાતનો ન વાંચી હોય તેને મટે નીચે આપેલી એણખાત્ર બસ છે

જયસિંહદેવ સોલંકી ... અણ્ડીજવાડ પાટણનો રાજા અને ગુજરાતનો નાથ

મીનાગદેવી ... રાજમાતા

મુંબાલ ... મદા અમલ

ઉદા ... મત્રી અને ખજાનનો સત્તાધીશ

દાદાક ... મત્રી • કર્ણાવતીનો મળાધીશ

સોલંક ... મત્રી

ત્રિભુવનપાલ ... રાજાનો બનીને ને લાદનો † દડાવક ‡

કારમીરાદેવી ... ત્રિભુવનપાલની પત્ની ને મીનાગદેવીની મત્રીજી.

કલક ... ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર ને ભટગજી

મંજરી ... તેની પત્ની.

મજજન ... મોરનિ દંડનાથક

પદ્મરામ ... તેનો પુત્ર.

ગાંધેગાર ... જુનાગઢનો રાજા

ગાંધેવી ... તેની રાણી.

* અમદાવાદ † સાવરમતીથી ‡ અબ્દુલ સુબાનો પ્રદેશ ‡ સુરત

આગલાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલો

જયસિંહદેવે મોકલેલા ફરમાન સુજળ કાક ઉદાના દીકરા આત્રમટને બૃગુચ્છનું દુર્ગપાલન સોંપી પાટણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમનું રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલો છે. જતાં-જતાં તેને જન સમુદાય હેમચંદ્રસૂરિનો પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર યોજે છે. અહીં આત્રમટ મંત્રી ઉપર મુગ્ધ થઈને તેની બાળ કાઢવાની યેત્રજામાં પોતાના ભવિષ્યના સાગા અને પાટણ લાઠ લેવાથી બળીઝળી રહેલા રેવાપાલને કાકની ચેતવણી છતાં છંછેડે છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળતો ઉઠાવવાની રેવાપાલ પેરવી રચતો હોય છે એટલામાં કાક ભતે આવી કેટલીક રફચફ પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષણમાં સોંપી લેત્ય છે. મંત્રીના મોહમાંતુરેલા આત્રમટથી અવગણના પામીને તેમજ મંત્રીના પ્રભાવથી અંતયા પછી હેમચંદ્રસૂરિ ખલાત લેત્ય છે. આ બાજુ રેવાપાલ ગઠના કોઠારના ત્રણ નાયક અને કાકજીત દેવાને ભોળવી કોઠાર ખાલી કરી આપવાનું તેની પાસે કબુલાતે છે-એવી શરતે કે કાક પાછો આવે તો રેવાપાલ અનાજ ભરી આપે.

વિભાગ બીજો

બૃગુચ્છથી પાટણ જતાં કાક લાટી આગળ ઉતરી પડે છે અને પોતાનો વેષ ખેમાને પહેરાવે છે. ખેમો વહાણને પ્રભાસ આગળ ડુબાડી દે છે. કીનારે ઉભેલો વાગ્ધત તેને કાક સમજી બચાવી વંથળી લઈ લેત્ય છે. આ બાજુ કાક જુનાગઢ લેત્ય છે અને સંધિયું જોડું કઢી નહીં તુડવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તે બાબરજીતને વશ કરી લે છે. પછી તે રાજગઢમાં રાણી લીલાદેવીને મળે છે અને જયસિંહનું મન ફેરવી તરફ ન ખેંચાવાનું વચન આપે છે. પછી ત્યાંથી જયદેવ આગળ જઈ તેને જુનાગઢ લેવાનું વચન આપી જયદેવ આવતાં સંતોષ લેત્ય છે. પછી ઉઠો ત્યાં આવી જુનાગઢ જોડે સીંધીની પેરવી બતાવે છે ત્યાં કાકને ખરેખર ખેમાને લઈ વાગ્ધત આવે છે, પણ કાક આપી એક ફેરી નાંખે છે. ઉઠો, જયદેવ તથા કાકને વિશ્વિ મઠે જવાનું કહે છે. કાકને રક્ષવાનું વચન મુંબલ લીલાદેવીને આપે છે. વાગ્ધતને બનાવતી સમર્થ કાક પર દ્વેષ બરાય છે. આજ્ઞાભંગ મઠે પરમાર એક મોકરને કેદ કરી પોતે ધારેલી જગ્યામાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા કાકને મળવા લેત્ય છે. ત્યાં તેને કાક સાથે ચક્રમક ઝડે છે, પણ સમાધાન થાય છે. મોકરને છાડી દેવા મુંબલ પરમારને કહે છે ને તેમ કરવા જયસિંહદેવ તેને સમજતે છે. ખેમકુંવરને સમર્થ લીલાદેવીનો ખંડ રાણગારે છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે અને રાજને વશ કરવાની યુક્તિ સુઝાડે છે. બીજે દિવસે પોતાની આજ્ઞાનો ભંગ કરનાર સૈનિકને કાક ધાવલ કરે છે એટલે જયસિંહદેવ તેને કેદ કરાવી, સાથે લઈ ચોક્કસો તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાજને વેપે બીજી ચોક્કસો તરફ લેત્ય છે અને આ બાજુ રાજની ટોળી, એકલનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જળઠું યુદ્ધ થાય છે. રાજ, પરમાર ને એમલ સખત ધાવલ થાય છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને એનાં રાજને લગ લેત્ય છે. કાક છડતાં પડયાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

બૃગુચ્છમાં રેવાપાલ સ્વાતંત્ર્યેના કુટુંબે ઉઠાવે છે. મંત્રી આખડ વગેરે નવા ગઢમાં બરાઈ લેત્ય છે અને ચોક્કસો પાસેથી ચોડુંક અત્ર કુટુંબી લાવી ચલાવે છે. જયસિંહદેવ જુનાગઢ સાથે યુદ્ધમાં જીતે છે. સમર્થ દ્વારા કાક છવતો છે એમ ખબર પડતાં મહારાજ વાગ્ધતને જુનાગઢથી કાકને લઈ આવવા મોકલે છે. કેટલાંક કારણસર રા' દેરાજેવને દહપાર કહે છે. રાણુક રાને યુદ્ધ મઠે ઉત્સાહિન કહે છે તેવામાં જયસિંહના મરણ સમાચાર આવે છે. રાણુક પોતાના પ્રભાવથી તેને સંજવન કરે છે. યુદ્ધમાં જતાં જતાં રા' રાણુકને તેનાં છાકરાં કાકને સોંપતો લેત્ય છે. મહારાજને લાટના બંડના સમાચાર મળે છે પરંતુ તે

તેને પુલકારી કાઢી કે મદદ કરતા નથી પરંતુ શીવદેવીના ક્રોધથી મુલત્ત મહેતા ફેટક લઈને લાડમાં મેલે છે. કૃષ્ણ દેશજીવની મદદથી જયંતિદેવ મદમા ભલે છે અને કદાચ કદાચી કદાચ કદાચ ત્યાં છે અને કદાચ સામસામા જે છે, રા' મરાય છે મદારામ રા' પરામિત ચતાંમ તેના રમુપણ તરફ ભલે છે, રામુપ કદાચ તેમની સાથે લગ કરવા બળાહારે કરે છે, અમુ રામુપ ના પાટે છે એટલે તેના છે પુરોને મદારામ જન્મે કરે છે અને રમુપને કદાચી વડવાળુ તરફ દોડી ભલે છે, કામને કે કોલાહલ સંભાળતાં મદારા ભલે છે અને ત્યાં પડાણ ભલે છે પણ કોલપાણ આપના કૃષ્ણ શરૂ તે રમુપની રક્ષા કરવા મહેસમાં પાછો ફરે છે ત્યાં તેને નહીં એના મદારામની ખબર કાઢી તેમની પાછળ તે સાહસી મારી મુકે છે યુદ્ધ રાખ ચતાં મદારામ અને કામને પગે મળેના નથી ત્યાં મદારામના વડવાળુ મળાની ખબર થઈ મીનજીવ, રામુપ અને મુલત્ત મહેતા વડવાળુ તરફ કદાચ ભલે છે મદારામ બળાહારે રમુપ સાથે એ જાણખુ પાસે લગ કરાવવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં કાક આવી જાય છે અને મદારામને પાડી ભાથ રાખા પુરે છે અને રામુપના શીવજીને બચાવે છે આજ પડે મદારામ કામને મળી અને તેનાં ઉકારા વાદમાં બંડ થવાથી નવા મદમા બુલે મરે છે તેની ખબર મળે છે મુલત્ત મહેતા મીનજીવ વડે વડવાળુ આવી પહોંચે છે અને મદારામને બાવસામથી મુકા કે છે કાક મુલત્તની રુબ શરૂ તેની મિથ તમને મળવા સાહસી લઈ ચાલી નીકળે છે, અને રમુપ કોલપાણ તરફ રા ના મળવા સાથે સંતિ થાય છે

વિભાગ ૪ થો

બુધ્ધિમતા મદમા મળી, આખડ, દેવો વગેરે મદમા રમુપ મદે પ્રવેશ કરે છે અને કામને દોડે કામની પાછા આવવતી વાદ બુલે છે આખડ મદમા બાદળુ મુકે છે અને કોલાહલ કરામના સ્વરૂપ આવે છે આખડ વડે મળીને આ મદમાથી નીકળી રવાણતા રમુપ નીચે ગામમાં ભવા આમદ કરે છે તે તેની-તેના પતિની આખડ ખાતર તેમ કરવા ના પડે છે તેથી મુખ સદન થતી નથી એટલે તે એક રૂપે કાદારમાં પેમા દાળ ચાખા થોડ વડે મારવા માટે છે અને અને મળુ તોફ પક ભવ છે કાક ફરે ફર નજર નાખતો બનતો તરખે દોડી દકરે રાખે છે મળી પેને કોની-તેના ઉપરાની કે તેના નાથની-તે પ્રકમા ગરમ થાય છે આખડે નિશ્ચય કદાચ આની મદમાથી ઉપરાને રક્ષા મદે રાદેમાં મેલે છે

(હવે આગળ વાંચો)

મદરણુ પ મું

એમાં રવાને નેરાની મોખન સ્વીકારવી પડે છે

મું જરી કાંચા પડ ચલી. નહિયો પડ કૈમુનીએ ડોરે નેચો દતો નિર્મલા આકાશમાથી કાંન ચદ્ર નાનવ થીડાની વિડ મના કરતો, એક રથો દતો.

એમ દિ મકની આખિ એક ભાગ થવા નીચોએનું પ્રાણી તેના પગની નજર ન ખમેડી ચકે તેમ મંજરી નહીંમા પડેલા કૈમુનીના પગાપા પડથી નજર ન ખમેડી ચકે. આ

કૈમુને તેના પગાપા ને તેના છુના મિત્રો દના જુષુકજ આઆ પછી ભાગેજ તેની કાંઈ પુષ્પીમા તેમને આસહાદ ચાખ્યા ચિતાની મલ દમે અવારે ને અકાશ શામતા છના આકરેતા

એક પ્રકારની ચપલા તેના હૃદયમા વચી દતી ને રિવાર કરી કાંઈ નહોતી અને જાંમ અનુભવી ચકની નહોતી, તે પડયગની .

મૂર્તિની માફક ઉભી રહી. ક્યાં સુધી આંમે ઉભી રહી તે તેણે જાણ્યું નહીં. તેની નિસ્તેજ આંખો નદીના કાંઠાની પાસે પડેલી રહી.

તેનાએ કરેલા વિનાશમાંથી જે દાળઓ ખાખ્યા હતા, તેને સેકી, વાડી ને રાંખડી કરવામાં આવી હતી. તેજ માત્ર તેણે બપોરે પીધી હતી. આખો દહાડો તેણે ઉદ્વેગમાં કાઢ્યો હતો. સાંજના સ્વસ્થતા જાળવવા તેણે, જીવ પર જીલમ કર્યો હતો. અત્યારે તેના પેટમાં ને માથામાં શારીરિક નિર્ગતિનાં ચિન્હ જણાતાં હતાં છતાં તેની દરકાર કરવા જેટલું ભાન નહોતું. દુઃખે તેને મૂઠાં જેવી કરી દીધી હતી.

એક છુલું પડેલું પાંખી ફડફડ કરતું, કોટને અથડાવે ઉડી ગયું. તેના ફડફડાટથી મંજરી જડતામાંથી જગી. તેણે ગભરાવે ચારે તરફ જોયું; અને ધમ્મકતું હૃદય હાથ વતી દબાવ્યું. તેની બધી લાગણીઓ સતેજ થઈ અને જીભ, અસ્વસ્થતા, નિરાધારી, વાતસલ્યકાંખ ને પતિવિરહની સમગ્ર પીડાઓ તેને ભાન થયું. કોટ પકડી તે ઉભી રહી. તેના દુઃખનો કાંઠો દેખાયો નહીં.

તે ધીમેધીમે, મદાદિવના મંદિરમાં ગઈ પછી કેં ચેન પડ્યું નહીં. જે દેવે તેની આ દશા કરી તેને વધારે શું કહેવું એવો કેંક વિચાર આવ્યો.

થોડી વારે તેને શોધતો મણિભદ્ર આવ્યો. “આ! રાત ગઈ. હવે સુઈ જાઓ. નહીં તો તખીએત બગડશે.”

“હા. બાઈ!” તેણે મદામુરકેલીએ જવાબ દીધો. “આંખડ મહેતા સુઈ ગયા?”

“ના. એ દેવાની વાટ જોતા બેઠો છે, એમનો જીવ ફરે છે.”

“દેવો હજી નથી આવ્યો?”

“ના.”

“કેમ શું થયું?”

“નીચે સખત ચોરી બેઠેલી છે. એટલે વાર લાગી હશે. પણ દેવો ઉરતાદ છે, ધાયું કામ બરોજર કરવાનો.”

“ને પેલા નેરાનું શું? એ તને વ્લેગેજ નથી.”

“આ એની શીકર કરવાની જરૂર નથી.”

“કેમ?”

“ના. સખત કોળણીયું થયું છે. થડી બે ધડીતો પરાણો લાગે છે.”

“અરર—ને પેલી બીચારી ગંગલી—”

“તે સુખી થઈ. હવે તમે ઉતારે ત્રાસો ને જરા ચાક ખાઓ.”

“આલો હું આંખડ મહેતાની ખબર લઉં.” કહી મંજરી હોઠ પીસી ચાલવા ગઈ. એકદમ તેના પેટમાં આંકડી આવી ને તે બેસી ગઈ. મણિભદ્ર મદદ કરવા ડોડ્યો.

“કેં નહીં” દાંકતી દાંકતી મંજરી બોલી ને મણિભદ્રને હોંમત આપવા શીકું હસીને બોલી: “બધાએ મને પુત્ર જેવી રાખી છે તે એમજ થાય તો.”

મણિભદ્ર આ સુકુમાર સ્ત્રીની હોંમત પર આક્રીન થઈ ગયો. થોડી વારે પાછી હોઠ પીસી તે ટટાર થઈ, કોટ ઝાલી ઉભી થઈ અને મણિભદ્રનો હાથ પકડી દરવાજા તરફ ચાલી.

દરવાજા આગળ પેટમાં હાથ દાખી ઉઠા મહેતાનો સુકુમાર કુંવર પાટણનું ગૌરવ સાંચવી રહ્યો હતો. ને વિચાર કરતો હતો કે જે બાપની સલાહ માની તેના ભાઈની માફક વાર તહેવારે તેણે એકાશણું કર્યું હોત તો અત્યારે તેની આવી દશા થાત નહીં. પણ આખી જીંદગી લહેરમાં ગાળી હોવાથી

રહ્યો. “શું ખીચારીની દશા! એના પુરતું પણ પ્રભુ મને જ્વેર આપે તો સારું.” તે દુઃખી અવસ્થામાં પણ તેને હીમત આવી. આખા વિશ્વમાં એ અને પોતે અસારે નિરાધારીમાં સાથે મળ્યાં છે. આ નિરાધારી ન હોત તો કેમ મળત ?

મંજરી જમતે પડી ને તેને ઝોકકો આવ્યો; પણ થોડી વાગમાં તે પાછી નગી. દરવાજા આગળ કોઈ વાત કરતાં હોય એવો અવાજ આવ્યો. છોકરાંનું ‘શું થયું?’ તે એકદમ ઉડી, લુગડું હોડ્યું અને નીચે ઉતરી દરવાજા તરફ ખનતી ઉતાવળે ગઈ.

દેવો ભોંય પર પડ્યો હતો ને કાકડો ચેતાવી આંખડ તેને જોઈ રહ્યો હતો. મંજરીના પેડમાં ફાળ પડી. તે દોડતી ગઈ.

“શું છે?”

“કે” નહીં બા!” દેવો ગળે હાથ દઈ ખોજતો હતો. “કીકાભાઈ ને બહેન ને ગંગલી સુખે પહોંચી ગયાં. થોડા વટાવી. પણ મેં નહોતું કહ્યું,” તેનાથી શ્વાસ કેમે ક્યોં લેવાતો નહોતો, ને તેને મોઢે શીજી આવતાં હતાં. તેના ગળા આગળ એક તીર વાગેલું હતું. તેની પલુછ દેખાતી.

“પણ તને આ શું વાગ્યું.”

“બા!—હું પાછો આવતો હતો. જરા કાઠીમાં ખખડાટ થયો. ને કોઈ ચોકોદારે તીર માયું. મેં નહોતું કહ્યું—મારી હાપરી પર ધુવડ નહીં તો ખોલે નહીં.” દેવાએ કોઈ ધુણાવતાં કહ્યું. તેનાથી સ્પષ્ટ બોલાતું નહીં, ને મોઢામાં લોચા વળતા.

“દેવા!” આંખડે કહ્યું; “તીર કાઢું?”

“ના—બા—પુ, ના.” કોઈ નીચી નાખી દેઈ દેવાએ કહ્યું: “અંદર પેડું છે. કાઢશે

કે મારું—આવી બન્યું. હમણાં નહીં. ઓ—બા—બા—ભાઈ આવે તો કહેજે—કહેજે કે દેવાએ લુલ કરી—કો—કાર દેઈ દીધો. મારા ભાઈ!—ભાઈ!” ડોસાના ડોળા ચકર ચકર ફરવા માંડ્યા. મંજરી પાસે જઈ તેની પાસે બેઠી ને વાંસે હાથ ફેરવવા માંડ્યો. થોડી વારે ડોસાની મૂર્છા કેં ઓછી થઈ. તેણે ડોળા ફાડી મંજરી સામે જોયું.

“બા, કીકા...ભાઈ મુખમાં છે. ઉઘ—તાંતા. કોઈએ જોયાં નથી. બા, ભાઈ—ઓ ભાઈ—બા” તેણે ગળે હાથ મુક્યો. “પાણી... તેના ડોળા પાછા ફરવા લાગ્યા. મણિભદ્ર દોડતો જઈ પાણી લઈ આવ્યો ને આંગળાવતી દેવાના મોઢામાં નાખ્યું. “બા—ભોળા...નાથ બહુ કરે. જાઓ...ત...મે, જાઓ, તમારાં થી નહીં જોવાય. હર—ભોળાનાથ.”

“તુ ગભરા નહીં,” મંજરીએ કહ્યું; “કે દવા લાવીએ.”

“બા—બા! એની દવા... લોય નહીં... જાઓ.” ડોસાએ ચીકાઈને કહ્યું; “તમે... જાઓ... નહીં જોવાય.”

મંજરી ડોસાને ખુશ કરવા ઉઠીને તેને મણિભદ્રને સોંપ્યો.

“દેવા. હું જાઉં છું.”

“જા—ઓ. બા—ઓ—ઓ—ઓ” કહી તેણે ફરીથી પોતાનું ગળું પકડ્યું.

મંજરી ઝપાટાબંધ ચાલી ગઈ. તેનું મગજ કામ કરતું નહોતું. તેને ચકર આવવા લાગ્યાં હતાં.

મંજરી ગઈ એટલે દેવાએ તીર ખેંચી કાઢવાનું કહ્યું. આંખડે તે ધીમેથી ખેંચી કાઢ્યું અને ધામાંથી ધડધાટ લોહીનીકળ્યું. ડોસાએ મણિભદ્રના હાથ પર ‘માયું’ નાખી દીધું. તેના ગળામાં થોડી વાર બરધંડાટ થયો

દૂરથી પણ સંભળાતો હતો.

અને જ્યુ જમને ડાપરીના બારણા આગળ ઉભા, કારણ કે અંદરથી આવતી દુર્ગંધ ખમાય એવી નહોતી. નેરાને એક દંડી ચાલતો હતો. યમના સાન્નિધ્યમાં જ'ને જ્યુ પોતાનાં દુઃખો વીસરી ગયાં અને તેમનાં હૃદય ત્રાસથી ભેસી ગયાં. એક દિવસમાં પણ એમનો જીવનસ્ત્રોત ઝપાટાભેર અંત તરફ વહ્યો જતો હતો.

અડધીએક ઘડીમાં નેરાનો શ્વાસ બોલતો બંધ થયો. આંખડ ને મણિભદ્ર જ'નેને કમકમાં આવ્યાં.

“લાઈ!” મણિભદ્રે કહ્યું; “તમે પેલી તરફ લાક્ષ્યાં ખડાતા થાઓ એટલે આને કરીને નવગણું. પછી જ'નેને એક ચિતા પર ચઢાવીએ.”

આંખડ મહેતા મુઝે મોઢે કામ કરવા ગયા. એનો ભુસ્મે પણ નરમ પડી ગયો. છંદગીતર જે નહીં ‘વીતુ’ હતું તે એક દહાડામાં એના પર વીસું હતું.

મણિભદ્રે કુપા પર જઈ પાણી લઈ આવ્યો ને કેમે કરી નેરાના ગલીચ શખને તેણે સારું કયું. આંખડ મહેતા આવ્યા ત્યારે જ'ને જણે તેનાં શખને ચિતા પર ચઢાવ્યું. અને દેવાના શખને પણ લઈ આવી ચિતા પર મુક્યું.

મણિભદ્રે થોડાક મંત્ર લઈ ચિતાને આગ લગાડી.

“મણિભદ્ર! “આંખડ મહેતાએ કહ્યું. “મને ચક્કર આવે છે. હું જાઉં છું. મારાથી ઉભા રહેવાનું નથી.”

“જાઓ! મુઝ જાઓ. જરા લાકડાં એને કે હું પણ આવું છું.”

“હું જાના વાસના નીચત્રા ખંડમાં

એકો છું. મને ખયી દૂર સુવાનું કીક લાગતું નથી. એમની તખીએત પણ સારી નથી.” જેમ તેમ ચાલતાં આંખડે કહ્યું “હા. એ ખરેખર છે.”

મણિભદ્રનું શરીર મહેનત, ત્રત ને અપવાસ કરી કસાયતું હતું. એટલે નિર્ગતી શીવાય તેને ખીચું કે લાગતું નહોતું. પણ અસારની મહેનતથી તો તે પણ થાકી ગયો હતો.

થોડી વાર તેણે ચિતા તરફ જોયાં કયું; અને આગ ખરેખર સળગી એમ જાણ્યું એટલે તેણે ચાલવા માંડ્યું. “ચાલ જીવ! હજુ આમ થાકે કે પરવડવાનું છે? દૂર ભોજાનાય! કાણ જાણે કયા નક્ષત્રમાં હું ભગુકન્થ..... આવ્યો અરે હા! ત્યારે સામે જતિ મળ્યો હતો. દર-દર-દર-પછી શું જોઈએ?”

દેવાના નક્ષત્રમાં નેરાનો સદવાસ લખાયો હતો તે મિથ્યા થયો નહીં.

પ્રકરણ ૬ કું નાથની આજ્ઞા

મંજરી વાસમાં આવી ત્યારે તેનું હૃદય અસ્વસ્થતાની પરાકાષ્ટા અનુભવતું હતું. તેણે જાંઘ હોમતથી વેઠ્યું હતું; પણ મૃત્યુના કાર મા દર્શનથી તેની હામ ભાંગી ગઈ. અત્યારે તેને વેદના કે દુઃખ નહોતાં થતાં. પણ ત્રાસ રોમેરોમ પ્રસરી ગયો હતો. મુખ, શાતા ને મંરજાણમાં ઉછેરેલી તે મુંદરી આજ્ઞા બનાવેલી છળી મવા જેવી થઈ ગઈ હતી. તેને અંગેઅંગે શીન બાપ્યાં હતાં. ક્યાં જવું? શું કંવું? કેાનું શરણ લેવું? વિકરાલ નિરાશાથી ત્રસ્ત થએલી તેને જતાજ શોધવાનું ભાન નહોતું.

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૧૧]

કાશ્મીરની માસી નેંધપોઘી

લેખક

સૌ ખડેન લીલાવતી

૨૦૫ સમૃદ્ધિન સર્વ

[મુદ્રાકૃત ૨૧- થી અનુસંધાન]

૨૦-૧-૨૦

સ રાત્રે થોડું થોડું ૫૨ ફરી અજાણ
ખપોનેના ઠીક વચાડ વાળ્યા થયા
હતા. પવન ખુબ ત્વેરમાં ધુન્ધાનો હતો થોડા
ઠાણ પડ્યા.

જીવનને વીગે મે ખત છે. કાષ્ઠક કહી છે
કે જીવનને એ ચું અને સાને માટે એની
જાળવણીમાં ન પડતા માત્ર કાલે કમ્પાં. અને
'માલ-મ'મા અદ્દા રાખવી. કાલે કરવાથીજ
માણસ વધી રહે છે બીજી પક્ષ કહે છે કે
કાલે કરવાં એટલેજ વિદેશ માન જીવનનો
નથી. કાલે કરવાં જ માણસથી નતી સકાત
નથી. પણ ને ગાથે આત્માનેએ મતોરતો પડે છે.
અને તે ખાતર કે આશા પણ હોતી જોઈએ

કાર્યો કરવાથીજ જીવનનો ઉદ્ધાર થાય છે
પરો? અથવા જીવન મરણ અને છે? જન્મ-
માં થયેલા કાર્યો ન થતા હોત તો જન્મનું સુદર
ન હોત? સગીરીવાઓ એમ કહે કે અમને
ખાવાની પણ પુરમદ નથી મળતી તો એમના
કાર્યોથી જીવનને લાડા થએલો મનાય? થોડકા-
અંધ નમ્રા કાગળો જગી લખવાનું લેખકો

વખત, કામગીરી અને વિચાર નવજ મહેનતોને
વ્યય કર છે તેથી એના ઉદ્ધાર થાય છે ?
એ લોકો એ એમ તરીકે કહું કે અમે કાર્યો
કરીએ તોએ? અને એવા તો નણાએ કાર્યો
છે કે જે કામથી કાષ્ઠનેએ બાળ થતો તેવ
એવું નથી જણાવું તાએ એ બધા કમ્પાં
તો નેમતા કામને કમ્પાંતી ગણતીમાં ગણવાના

બીજા પક્ષ પ્રમાણે આત્માને સને રવે,
મજબૂત વધારવે, દરેક ૫૨ જોય રાખવે એ
નિઠાત નિઠાત તરીકે મજબૂત સરમ વાગે છે
પરંતુ આ સૂત્રોનો ઉપદેશ કેટલા દમરો. વૅરીથી
થયે આવે છે? જાના મનુષ્યોના મન ૫૨
નેનું પરિણામ કેટલું થએલું છે?

દરેક ધર્મ કે તત્ત્વજ્ઞાનને ઉદ્ધાર ને ઉપદેશ
એજ જાના માનવીના મન પર એની અમર
કેમ આદર્શ થોડી થએલી છે? મનુષ્ય નવ
જાતનાં કે એવું નથી? આત્મવત્ત નવ
જાતુનો વિચાર કરવાએ કોણ થોએ છે
કોણ દુઃખોએ એવો સમય આવશે કે જ્યારે
દરેક દેશે, વહોં અને બહિષ્કારો વચ્ચે
સદકારનો કાવ રહશે?

સાંજે એક બી. એ. થએલી છોકરી મળી. દોઢેક વર્ષ થયું બી. એ. થઇ છે. હાલં એક પારસી સ્કુલમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે. બાપા તદ્દન પારસીશાહી છે. શુદ્ધ ગુજરાતીનો કદી ખ્યાલ પણ આવ્યો દશે કે નહીં તે કદી શકાતું નથી. ઉંઘણ નથી. + + + સાહિત્ય કે કુદરતનો શોખ લાગતો નથી. રસવૃત્તિ એછી ખીસેલી લાગે છે. મુંઝામળા જીવનનો શોખ વધારે છે. પારસીશાહી રીતોનો શોખ દશે. .. ...

નથી જુના વિચારનાં કુટુંબોમાં રસવૃત્તિ કે નથી નવી કેળવણીવાળા ઉછરતા વર્ગમાં. પુરોજીવ ગમાર જેવા હોય છે સાં જોએની આશા ? જ્યાં દેશના મોટા વર્ગની આ હોય ત્યાં સ્વાતંત્ર્ય કે ગૃતનતાની શી રાખી શકાય ?

૨૧-૬-૨૦.

કામ સ્થળ એવું દશે કે જ્યાં જરાએ સ્વાયત્તિ ન હોય ! સ્વર્ગને પણ આ વૃત્તિ નરકાવય બનાવે છે. મનુષ્યોની વૃત્તિઓ ન બદલાય તો જગત એક તમ્બુ પણ ઉંચે જવાનું નથી.

૨૨-૬-૨૦.

દિવસ આખોએ નકામો ગાળ્યો. ... સાથે એ ત્રણ કલાક મપાયા માર્થા, એટલું વધારામાં.

ટાઈપોયનો 'ધર્મ' ઉપરનો નિષેધ વાંચ્યો. દલુ અધુરો છે. ટાઈપોય એના ત્રણ વિભાગ પાડે છે. અને દરેકના જુદા જુદા વર્ગ કરે છે. એના મત પ્રમાણે વ્યક્તિના કે અસુક રાજ્ય કે સમાજ સીલ-વચાની ઇચ્છા ઉતરતા પ્રકારની છે. એક સર્વ શક્તિમાન ઇચ્છાને અનુસરીને મને કાર્યો

કરવાં એ એ ઉત્તમ માને છે. એ કહે છે કે સાયન્સ કે શીવોસોરી કરતાં આમાં લાગણીની વધારે જરૂર છે. અને સાયન્સ કે શીવોસોરી આ વિષયમાં મદદ આપતાં નથી પણ હિલ્ડાં મુંચવે છે. કારણકે એમાંએ જળ્ય જળ્યના જુદા મત હોય છે. અને ધણાખરા કથન પરપર વિરુદ્ધ હોય છે.

હું ટાઈપોયના આ મત સાથે સંપૂર્ણ રીતે સંમત નથી. વ્યક્તિત્વ ન ખીલવું હોય તો એક મહાન ઇચ્છાને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જાણીજ ન શકાય, અને એ ઇચ્છાને અનુવર્તન કરવાનાં બુદ્ધિપૂર્વક કાર્યોનાં વ્યક્તિના વિકાસ વિના કરીજ ન શકાય. વ્યક્તિત્વ ન ખીલવું હોય તો હેય, જેય કે ઉપાદેયના વિભાગ માનવી કરી કે જાણી ન શકે. વળી સમાજ કે રાજ્ય મુશ્કેલાં ન હોય તો તેમાં વ્યક્તિના વિકાસના પ્રસંગો અને સાધનો બહુ ઓછાં હોય છે. માણસ જે દેશમાં કે રાજ્યમાં જન્મ્યો હોય તેના ખીજ દેશ કે રાજ્ય આડે ન આવાય તે રીતે વિદ્યાર્થ દેશકાળને અનુસરીને કરવો એ તેની ફરજ છે. માનવીની શક્તિ અમાપ કે અનંત નથી કે તે એકજ કાળે બધા સમાજ કે રાજ્યોનો ઉદ્ધાર કરી શકે, અને તેટલાજ માટે શરૂઆત કરવાનાં પહેલાં સ્થળ તેને નજીકમાંથીજ શોધવાં પડે છે. પ્રથમ પોતાના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ થવા પછી કુદરતી રીતેજ કુટુંબ, સમાજ ને રાજ્ય એ અનુક્રમે આવવાનાં. જે માનવીનું વ્યક્તિત્વ એટલું વિશાલ હોય કે તેના સ્નેહ અને ચારિત્ર્યની સરિના કુટુંબ, સમાજ કે રાજ્યની દૃઢમાં ન સમાતાં મમરત વિચને રસાળ કરવા વહે તેને 'વસુધૈવ કુટુંબમ્' કરવામાં વાંધા નથી. બાપી તે વિના જગતને કુટુંબ કરવા અપુરાઓ નીકળે તો

અમકતો બરફ અને ઘેરી છાયા વાળો સાંજનો વખત એ બધાંથી મન મોહ પણ પામતું અને ગંભીર પણ થતું.

લગભગ પાંચેક માઈલ આવ્યાં. કુલનના ગામડા આગળ તંજુ ઉભો કરેલો હતો ત્યાં જઈ વેપ બદલી નાખ્યો.

હસ્તામો એક રીતે ઘણા ઉપયોગી માણસ છે. માત્ર એનામાં લોભ ઓછો હોતો હું એને હંમેશાં સાથે રાખત.

અલારે વાદળાં વેરાઈ ગયાં છે. મધ્યાહ્નમાં ચંદ્ર ઝરાતું ગીત સાંભળવા સિંધર થઈને ઉભો રહ્યો છે. મારી સામેનાજ સિંધર પરનો બરફ ઇંદુના શાંત પ્રકાશમાં સ્નાન કરતો હોય એવું લાગે છે. કેં મુઠ સંગીત રેલાવતા પાણીના ધોર પડ્યા આખા વનમાં વ્યાપી રહ્યા છે.

ચંદ્ર પ્રકાશમાં દૂરથીએ પાણી ઢાળા પથ્થરાઓની વચ્ચે બહુજ સ્વેત લાગે છે. અને ઉજળતા તરંગિયી નૃસ કરે છે. આને શી ઉપમા આપવી તે મુઝતું નથી.

પર્વતના એક નુપડામાંથી દૂરથી એક દીપક કાઢને બોલાવી રહ્યો છે. છુટીછવાઈ તારાકણીએ પરપર દેં ગોણી કરી રહી છે. આખા વિશ્વની મુંદરતા આ ગિરિમાલની વચ્ચે ખીણમાંજ પુરાઈ રહી હોય એમ લાગે છે. આથી વધારે રમ્યતા ક્યાંએ હશે?

તા. ૨૬-૬-૨૦.

કુલનથી સવારે પોણાસાતે મુનમગ્ન આવવા નીકળ્યાં. આજે ફક્ત સાડા દસ માઈલજ કાપવાના હતા. રસ્તો આજે ધણેજ ખરાબ અને પહાડી આવ્યો. ધડીમાં ઝરાની પાસે ખીણમાં ને ધડીમાં ઉપર ચડતાનું. માર્ગ એટલો વિકટ હતો કે ન પુહો વાત. અહીંના ધોડાજ આમાં ચાલી શકે.

રસ્તો વિકટ તો હતો પણ મનોહર પણ બહુજ હતો. આજે તો જંગલની વચ્ચાં થઈનેજ પસાર થવાનું હતું. માર્ગમાં પાણીનાં મુઠકાં ઝરણુ આવતાં અને મોટા ધોધમાં જઈને પડતાં. નાવગરાનો ધોધ પણ આમજ વહેતો હશે?

એક તો પહાડી રસ્તો ને તેમાં મોટું ઝોલું ટોળું નહ્યું. સાંકડા રસ્તામાં ઝોલું (ધેડાંની)ની સેનામાંથી રસ્તો કાઢવો પણ મુશ્કેલ અને આ સેનાએ રાવણને હતવા અગ્નિ વાંદરાઓની સેના જેવડીજ હતી.

હવે તો સામસામા એ પહાડો બહુજ નજીક હતા. અને વચ્ચેથી ધુધવાટા કરતો ધોધ વહેતો. સામા પર્વતની ઊંચી પર બસ ના થઈને થઈ આવતા. એક જગ્યાએ તે ખરેખરી મઝા થઈ. રસ્તામાં એક ડેરા જે બરફ પર થઈને પસાર થવાનું હતું. નીકે બેસેમરે વહેતાં પાણી, અને એક બાલુ ઉમેં સીધા પહાડ, તેના પર બમ્ફ યાત્રી ગમેતો અને માત્ર એક વહેંત જેવડી બરફની પગથી પ ચાલીને જવાનું હતું. ધોડા પર તો જત શકાય તેમ હતુંજ નહીં. અને જગાંક પમ સરે તો સેતે વર્ષ પુરાંજ થાય. એક દાયે કાઢ કાઢ વખત રોકા દેતી અને એક દાયે છતીને રોકતી જેમ તેમ કરી એટલી ધીનારી ચાલી મલ.

ખીજે પણ એક સ્થળે બરફ પર ચાલવાનું આવતું હતું. પણ તે એટલું સખત નહોતું. ત્યેક માઈલતો પગેજ ચાલી પુરાંક્યાં. ચારે પાસે ત્યાં જુવો ત્યાં ઉમા પર્વતની દીવાલો હતી. આજ રસ્તેથી 'લલાક, અરકર્ડ, ચારકર્ડ' વગેરે સ્થળે જવાય છે. અમરનાથ પણ અદ્યિયો જઈ શકાય ખરું. અહીં બહુ ખરું અગ્નિજ આગે છે. કવચિતજ કાંઈ દોડી અહીં આવા દશે. દોડી આઓનાં

પગલા ચલા હશે ?

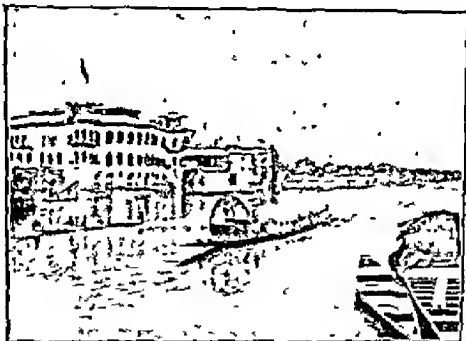
પોણું જાળીઆરે મુનમગે. હમ માંસ
કાપતા ચાર કલાક આજના રસ્તાની ધુમ્મી.

હસ્તામે પાછા રહ્યો હતો ને હજી
મુઠ્ઠી આરી પહોંચ્યો નહતો. હું ને ઘોડાઓ
અને એકલાજ હતા. હમ્મામાને હું થયું
હશે એના ધણા તકવિતકે ચલા રસ્તામા
પડી તો નહીં ગયો હોય ? મામાન પણ
આવી નહોતો પહોંચો. પવન પવના વામના

ન મોકલ્યો હોત તો તે વખતે થયું ન આવત.

જાણી તંજુની જગા પમદ કરવા એ
આમન ગયો. ઘોડા વાર પછી હુએ ગઈ
હસ્તી કોઈ સાહેમના ત્રણ વાર તણુ હોરના
હોય એમ જણાયું

એ તણુથી દૂર હુ એક ગાડ તમે પંચર
પર જઈ બેસી. હસ્તામે તો સાહેમના માન
સામા પામે પહોંચી ગયો અને એજે ત્યાંથી
વાટકો બરી દુધ લાવી આપ્યું દુધ પીડું

ધોળા

મેહડા મેદાનમા એક રક્ષા પર ગાડ તમે
જઈ બેસી અને ઘોડાવાળાને પોડા વહાહસ્તામા
ની અંધર કાઢવા મોકલ્યો.

આસરે અડધો કલાક આમ બેસી રહ્યા
પછી હસ્તામે આરી પહોંચ્યો. એના ઘોડાએ
ધામમા કે આગુ હતો તેનો નીચો ચહેરો હતો
એટલે ચાલ્યો નહીં તેથી વાર થયું. મે પોડા

એટલે જગાડ નીચાત રખ

વખત જ્યો હતો સામાન નહોતો આરી
પહોંચ્યો એથી દાનર તરફને મનમા સ્થ ન
મળ્યું કે ઘોડામા પડી તો નહીં થયું હોય ?
કોઈ મજબૂત કે ઘોડાનો પપ મગ્ગો હતો ને ?
જે હતું તે મનુ એમાજ દર્. સામાન ન
આરી પહોંચ્યો કે કે અકસ્માત થાય તો આરી

(અનુક્રૂપ)

દેવ દાનવ ગંધર્વો ઝડપિઓ ક્ષત્રિઓ વગી :
સુકર છત્રવા સર્વે, નિકારો એ હવા નહો. ૩.

(કપતિ.)

ઈદ્ર— ‘પૃથ્વીતણી હું કરિને પ્રદક્ષિણા,
સ્વસ્થાન આગે દિન એક વીતતે;
રહી ગા પાછળ સર્વ સ્પર્ધિઓ,
તે સુંદરીનો અધિકારિ હું થયો. ૪.

(અનુક્રૂપ)

છત્ર કેટું કયું ભારે ! ગાય ત્યાં ઉમિ મેં દીઠી,
વિધિમુગ વધૂવે ગૌતમે હસતારી મઠી. ૫.

(કપતિ.)

ધનુષ માટે હવું તાંજ સજ્જ,
નિરંચો મેં પુછ્યું “આ શું થતે !
દેવી હતી જો દ્વિજનેશ કન્યા,
શું કામ યોછ સુગમે ચર્ચા ? ૬.

(કપતિ.)

શું જોત જોયા, ઉપદામ અર્થ,
દોડવિ તે સુર કાઢી છત્ર ?
ઔરાવતે હું ગતિ શીઘ્ર સાથે,
કયો શું તે આ અપમાન માટે ?” ૭.

(કપતિ.)

બીબારિ આ બ્રાહ્મણ નિશ્ચયે જો,
કયો હતો તે અન્યાયિ પેલો;
જામાનું તારો કુલ તારનારો,
તો કેમ કાપો શક ! દંભ અવો ?” ૮.

(કપતિ.)

બ્રહ્મા— “સંકલ્પ નોતો મુજ પૂર્વથી એ,
સ્પર્ધી રચી િષ્કપટે બધી મેં;
કરી હતી જે તમને પ્રતિજ્ઞા,
છે તેજ પાળી નથી કાંઈ શકા. ૯.

(કપતિ.)

તમે ગયા ન્યાં નિજ વાહનોપર.
આવી વદા આ ઝડપ વેદવિત્તમ;—
‘હે ધેનુ પૃથ્વી કયું એમ સૂચમ’
સ્વીકારી મેં ધેનુતણી પ્રદક્ષિણા.” ૧૦.

છંદ— “અતઃ પ્રાપ્ત એ વેળા પ્રહારા ગીતમ બેઠેનાઃ
વિનયોઃ અન્ય દેવોઽયે, અગે એ દેવોદેવોઽયે. ૧૧.

અનુવાદ]

(દુનવિષ્ણુજિત.)

[આખ ૧૨૮૧

હવે આ પાખ તે નદી વીસદે
નિરદિને પ્રખ તે ખટાયાં કું
ત્રિદિન રાત્ર્ય દિય નદી સાખ્ય, ન
સાવર્માં કટતા દિસતી મને.

(અનુક્રમ.)
રમુનિઓ દિવમે તેની, સ્વપ્ન તેનાંજ મનિએ,
કલ્પદુભાવણ શીજ દિવાને મનુ' અનિએ. ૧૭.

(શિખરિણી)
સુખસોતો સવે' કલ્પ કંઠ એ ગોતમ તણા,
સાનાં દુખો ને કલ્પ કુલ તેન સનમા,
કંઠ કેવું ચિત્ત પ્રવલ્લ ભવનું કલેશ વિવલ.
કહિ એવુ મારા અભિભવનણું વેર વિપુલ. ૧૮.

(વેપવતી)
વળિ તે કુમનીય મનોદા
મું રે કામલ મનુષ્ય વામા
મનિ પામી શી ચાક અદલ્યા
ભિમુક તાપનની ભરી સાધાં. ૧૯.

(અનુક્રમ.)
અહા શું તેવું લાવવું! ભારી ભોગી જલધર!
નિપ વેગે કુડ્યો ને દયા શી કુદિતલ પદ? ૨૦.

(સાલિની.)
આગી જ્ઞાને ચદ ત્યા એક વેળા
મે લાવેસો વાકરે કુમિ કહેવા,
'ભવુ' રને ગોતમ દાર આજે,
આતે દેરી કુમુદન્યાન બાજે. ૨૧.
૨૨— 'સુરેદ' આ શું તમને કહે છે?
પ્રાપ્ત ને! સુવનો ને છે
વિમુનિ જેની અનુદા મનાય
જદમવા તામરી વેદ ગાય. ૨૨.

(વપલતિ)
સ્વયંક પાલક મહી રમાલ,
એ સર્વના છે પ્રભુ લેકપાલ,
સુરે થયા ને અપનાધેકરી,
હે અમ તેમાં પદરી તમરી. ૨૩.

(વપલતિ)
સુખીતે એની કવી શું કહ્યાં
કાવ્યનુ કુપન શું કહે નહીં
આરાધના ને ભલિ ચેત્ય ને છે,
તે શું કાવ્યનુ અંક લેખ! ૨૪.

(વપલતિ)
હે નુનના કે સુખ ભેગ સંભા!
નિવાન છે જ્યા અમરાપુરીનાં,
ઉદાન જ્યાં નદન જદમલ,
પ્રાસાદ જ્યાં ઉત્તમલ વેળવત. ૨૫.

(મંદાકાંતા.)

જેના સર્વે પુરી કરી શકે પાંચ તે કલ્પવૃક્ષ,
 એ સર્વેથી અધિકતર દે કામધેનુ પ્રસન્ન;
 મધલો ને મુલક્ષિતનું અપ્સરો ગીત નૃત્ય,
 વિરતાનો તમ ભવનમાં રંગ દલ્લાસ નિત્યે. ૨૨.

(ઉપજાતિ.)

કુટુંબમાં એ સુખી લાગ્યવંત,
 પત્ની શયી ને મુન છે જ્યંત:
 કુટુંબી એવાં અનુરક્ત રનેહી,
 છે ધન્ય એવો નહીં અન્ય દેહી. ૨૩.

(અનુકૃપ)

ઉચ્ચ એ પદ શું નાથ! મૂકો પ્રતિ આ કરી ?
 ચાન અર્ગેશ કેરાથી જશે શું શક ઉતરી ? ૨૪.

(મંદાકાંતા.)

જેના સિંદાસન સમ નથી વૃંચ તેજશી અન્ય,
 જેના ઔરણન સમ નથી દરિત કો મ્હેન ભગ્ય;
 જેનો લીલો હથ અનુપ છે, જે ત્રિલોક પહેલો,
 કાચી કોથી કપરી બનશે સુદમાં સુદ જેવો ? ૨૫.

(ઉપજાતિ.)

દેવેન્ જ્યારે વિપયાંધ યાશે,
 આદર્શ કોનો ત્રિદિવે ગભુરો ?
 ગયો ન જો સંયમ આત્મ કેરો,
 આ વળગી શાસન કેમ દેશે ? ૨૬.

(દોહરો.) *

"નહી કરી માઝા મુકે સાગરથી ન મુકાય,
 માગત જો માઝા મુકે તો તો ક્યમ રહેવાય ?" ૨૭.

(અનુકૃપ.)

અર્થ ગયા બધા પત્નો છંદની રૂતિના ફરી;
 દાવથી હિંમતે અગ્નિ કોમ્પરી ન્યાં પ્રયા પરી. ૨૮.

(ઉપજાતિ.)

શિશુ યદને પડિ છે અદલ્યા,
 પામે અરણ્યે નહીં ને અભિજ્ઞા;
 ને હૃદ નાકો બળોબળ શામે,
 ચાલ્યા લીધું આંકે સદ્ગુણ આંખે. ૨૯.

* આ દોહરો દા. પુસ્તકમાં પાંચવામાં આવેલો ને અહીં જતાં છે.

સાહન માયા

(હાસ્યરસમધ્યાન શ્રિગમ્ય નાટક)

લેખક

અધ્યાપક ખુરાસાન તત્ત્વશી શાહ
સમ્ય આદિત્યસંદ

—૬૮૬૮૬૮—

વિત્તકાર

રા સિવરાજ મલખ,

એ એમ

મુખ્ય પાત્રો

—૦—

પુરુષવર્ગ

અંગાસાસ ગેહ... .. અમરાસામા રહેના મુંગાદના એક માંધીધે ૧૭૦મા મરમાય યએગા
રિપુર ધનાલ્ય
નરેશભાસા .. .. અંગાસાન ગેહને જમાઈ, મધુગીને વર
મારાજાઈ ... .. અંગાસાન ગેહનો તદ્દન દુરોપીબન થય ગએયો પુત્ર
મોહનદામ ... .. નરેશભાસાનો આગમિત્ર.
જીવરાજ ... .. અમરાસાના મુખેસિદ્ધ વેદરાજ નરેશભાસા સદાબ્યાગી
સરદાર હીરાસિંહ ... .. પંજાગનો એક અગ્રેમર તાપુકદાર
ગીવાય નાનાયાજ કરિ, રવોદિનાથ દાત્રો રા. એફ એફ મોહનદામ માધી.
અનુપરાજ ભેળીઓ

સ્ત્રીવર્ગ

માયાવતી. . . . અંગાસાવત્રોની જાહેન-રિકિવારેલી ભામિની
મધુદી ... .. અંગાસાવત્રોની મેરી દોકરી નરેશભાસાની પત્ની
પુષ્પા .. .. નેની નાની જાહેન.
નેકર, આકર દત્તપદિ

શેડે ધાર્યું હશે તો આમંત્રણ ક્યાં વિના રહેનાર પણ નથી. પાડ પ્રભુનો કે એમણે એ આમંત્રણ કરવાનું પને સોંપ્યું છે; અને મેં હજી વિચારજ નથી કર્યો. માંધીજી પધારે તે પહેલાં તું મારી સ્ત્રીની ટાંગેર મોહિની ટાળે નહીં, તો ભવિષ્યમાં મને સુખનો જે યત્કિંચિત સંભવ છે તે પણ નહિ થયો સમજવો. કારણ એકતાર મધુરીની જાણમાં આવ્યું કે મેં આની ઠગ્યાજી એની સાથે રૂપી હતી, તો એ મને કદી ક્ષમા નહીં કરે. [અવાજ બહુજ દ્યાર્દ્ર થઇ જાય છે.]

મોહન

માટેજ તને કહું છું, ભાષા કે આ મુખોંમી રહેવા દે. મને અહીંથી જતો રહેવા દે; અને ઠગાઇતુ પોગળ આગળ વધતું અટકાવી દે.

નરોત્તમ

[એક પળ વિચાર કરી દઢ નિશ્ચય પર આભો છે] ના, એ તો નહીંજ અને. પ્રારબ્ધવૃત્તમજ્જના ન પરિવ્રજન્તિ. હવે તો પાર પાડયેજ છુટકો.

મોહન

ઉત્તમતા અને હડીલાઇ વચ્ચે ફેર છે, તે વીસરતો ના!

નરોત્તમ

એ ફેર હું જાણું છું; પણ હમણાં એ નીનિવચનો સ્મરણ કરવા સમય નથી. [અવાજમાં યુનઃ નિઃશ્વાસમકતા રચુરે છે] જો, સમજ! આ કામ જેમ અને તેમ જલદી પાર પાડતું જોઇએ, અને જાનતી ત્વરાએ સ્વેળા ભયાર અટકાવી જોઇએ. માટે તારે પ્રથમ હલકો અંગાણાઝ શેડનાં માંધી ગઢપર

કરવાનો છે; અને પછી મારી સ્ત્રીના ટાંગેર કોટપર.

મોહન

હિમય ધાર્યા, કરતાં અતિ વધારે દુષ્કર કમ કરે છે. મને ટાંગેરની કૃતિની કે માંધીની શીલમુરીની જોઇએ તેટલી-જરૂર જોટલી-પણ ખબર નથી. પગલે પગલે થાપ ખાવાનો, પોગળ પાધરું થવાનો સંભવ છે.

નરોત્તમ

તે ખરું છે, અને વખત હોત તો તારો પાટ વધારે લંબાણથી લણાવવાની તજવીજ કરત. પણ ગત્ત ન શોધયેત એ સૂત્રને આધારે હવે તો જેમ અને તેમ સત્તર નાંટક પુરું કરીએ એમાંજ આપણી સલામતી છે.

મોહન

અને છતાં તું પોતે વચમાં વિવ્રમતાં થાય છે.

નરોત્તમ

કેવી રીતે?

મોહન

ગઇ રાત્રે તેં મારી કૃતિ અધ્યામની નકલ છે એમ શા માટે ઉઘાડી પાડી?

નરોત્તમ

એટલુંજ જતાવવાને કે રવિઆણ કેવા દંભી, ડોગધાતુ છે. તારે તો તેમાં ટાપસી પુરવી જોઇતી હતી, તેને જલ્દે તેં એવો સંસ, તરતપણ ખચાવ કરવા માડ્યો, કે ફેકટ હું ફજેત થયો.

મોહન

પણ એથી તો તું એવો? અન્યાય કરે છે. એક તો તું મને અપરિચિત ભાગ વજ પરાનું કહે છે; અને તે હું વધારાકેત ભજવવા લાગું તેવાજ તું પોતે નમ્ર મુશ્કેલી તાંખે છે, અને જરા પણ ચેતાવ્યા વિના.

મોહન

હું એમ નથી કહેતો; પણ એટલું જ કે
કેક મર્યાદા જાળવવી જોઈએ.

નરેશ્વર

અને હું એમ સાફ કહું છું કે હમણાં
મર્યાદાનો કે યોગ્યતાનો વિચાર કરવાનો
સમય નથી. આજ સાંજ સુધીમાં નાટક
ખતમ નહીં થાય તો હાંસીમાંથી જરૂર દાનિ
થવાની.

મોહન

હું મારું ખતનું કરીશ—અને તું પણ
સહાય કરજે.

નરેશ્વર

જરૂર. જો હવે પહેલાં તો હું જાઉં છું;
અને સસરાજી જો જાગ્યા હોય તો એમને
અહીં લઈ આવું. અકબરશાહનો ચીતોડગઢ
પર એ પહેલો હુમલો. તું તૈયાર થઈ જા.
દરમિયાન [પાસેના કબાટમાંથી એક પુસ્તક
કાઢી આપે છે] ગાંધીજીને ગાળો લાંડવી
સહેલ પડે માટે આ “મહાત્માનો હકયોગ.”
ખાસ કરીને આ હું બતાવું છું તે ભાગ
વાંચી રાખજો. પરીક્ષા મંડપમાં જતાં ઉલ્લી
ધડીની તૈયારી! [રિમત હાસ્ય સાથે ચોપડી
આપી જાય છે. મોહન ગાંધીવાળા કાચપર બેસી
“મહાત્માનો હકયોગ” વાંચવા લાગે છે.]

ચોડી વારે બાળમાંથી તારાં કુલ વાણી એક
ટાપલીમાં તેને બરી પુષ્પા આવે છે.

પુષ્પા

[નરેશ્વરને દીવાનખાનામાં એકલો બેઠેલો
જોઈ અચકાય છે.] અહો! આપ બહુ સવેળા
ઉઠ્યા છો, કવિરાજ! અને માત્રમ નહોતું કે
આપ અહીં દશી, નહીં તો હું આપને અડચણ

કર્તા થવા ન આવત. [પાંચી જવાનો ડોળ
કરે છે.]

મોહન

[પુસ્તક વાંચતું પડતું મુકી ઉભો થાય
છે.]-તમે મારે ખાતર અહીંથી નાશી જાઓ
છો, પુષ્પા બહેન? હું શું એવો ખીદામણો છું?

પુષ્પા

નાજી, પણ મને મધુ બહેને તેમજ
ફેફાળાએ સાફ ચેતવણી આપી છે કે હું
મુરખીનાં ટાહેલાંથી આપને કોઈ મહા-અવનવી-
કૃતિ કરતા અટકાવવા નહીં.

મોહન

પણ તમે ટાહેલાં કરતાંજ નથી! અંત
મને રતિમાર પણ મુંઝવતા નથી.

પુષ્પા

બહેન કહે, “ધ્યાન રાખજો, પુરી, કે
કવિરાજને એકાંતે વિચાર કરવામાં જરાપણ
ખલેલ ન થાય. કારણ એમ થાય અને
આપના અદ્ભુત વિચારખીજનું ફેલાય તો
અટ્ટી જાય તો તું નરકાધિકારી બનીશ.”

મોહન

[રિમત હાસ્ય] મને જણાય છે કે તમે
મારી મજાક કરવા લાગ્યાં છો!

પુષ્પા

આ કંઈ ભાગ વચ્ચે નથી. બહેનનાં છે.
બહેને કહ્યું છે કે કવિરાજને...

મોહન

જુઓ, હું તમારી પાસે એક અર્જ કરું.
મને ધડીધડી કવિરાજ કહેવો મુકી દો.

પુષ્પા

[વિસ્મિત] કેમ વારું? આપને એ
દરજા પસંદ નથી?

મોહન

[અકાળાએ છે. ખુરશી પરથી પગ ઉઠાવી, તેનું માથું પકડી દલાવે છે.] હં! તે ખરું. અને સાચું પુછો તો મારે કશુંલ કરવું પરે કે ગમ્મ રાતની કેટલીક વાતચીતથી તો મારું માથું દુઃખવા આપ્યું હતું. આખો દહાડો મારી દાઝરીમાં મારાંજ પુસ્તકોની વાત કેમ ગમે?

પુષ્પા

[દસતી હસતી ઉંચું જીવે છે.] એમ કે? ત્યારે તો મારી સોજતમાં બેસીકર રહેજો. મેં આપની કૃતિ વાંચીજ નથી. એટલે હું તેની વાત કરીશજ નહીં.

મોહન

[આવેશમાં ખુરશી મુકી પુષ્પા સમીપ થ છે.] ખરેખર! નથી વાંચ્યાં?

પુષ્પા

એક પાનું પણ નહીં.

મોહન

[એજ આવેશમાં] દુરરે! મને કેટલો નંદ આપ્યો છે તમે, પુષ્પાજીન! મીઠાવા. [અને હસ્તમીઠાપ કરે છે. અને નિર્દોષ જાળકો માફક દસે છે.]

પુષ્પા

ત્યારે આપ આથી ખુશ છો?

મોહન

ખુશ? રોમેરોમ અલાનંદ વ્યાખ્યો છે કે આખરે આ ઘરમાં એક પ્રાણી એવું મળ્યું કે જે પલેપલે અને જગેજગે ટાંગોર કૃતિની હોળી ચાલુ રાખતું નથી. [તેના સાચું. બોધ] નમને વિરમય થાય છે?

પુષ્પા

હા, મહેજ થાય છે ખરું. હું તો હંમેશ એમજ ધારતી હતી કે લેખકો સંખ્યા

નિસર્ગતઃ અદ્ભાવી; અને આપ-રવિ જાણુ-તેમાં શિરોમણિ. આટલા આપ-અદ્ભાવ રહિત દશે એમ મેં નહોતું ધાયું. આટલાથી જ સ્પષ્ટ થયું કે ટીકાકારોની વાતને કેટલું વજન આપવું!

મોહન

તમે મારા વીશે ટીકાઓ સાંભળી છે?

પુષ્પા

ગાડાં બરાબ એટલી.

મોહન

કહો તો ખરું કે તેવી મારે માટે તમારા મગજ પર કેવી અસર થઈ હતી?

પુષ્પા

તે પછી કહીશ. અત્યારે અવકાશ નથી. [કુલની ટોપડી ઉઘડી જવા તૈયાર થાય છે.] આ સૌ પુલદાનોમાંથી કાલનાં પુલ કાઢી તાજાં પુલ ભરવાં છે; અને સુરજ બહુ અડો તો મારાં કુસુમ સૌ કરંમાધ જશે. [જરાક ગમ્મકથી] આપ જેવી મહાભાગી વ્યક્તિની પેરાણુગત કરવી હોય ત્યારે.....

મોહન

જરા વાર રહીને કુલ વીણવા મળ્યા તો નહીં ચાલે?

પુષ્પા

[દયુપયુ] વખત બહુ રહ્યો નથી.

મોહન

મારા પર ખાસ એટલી કૃપા કરી એમ સમજાજો.

તેના દાયમાં બેસેલી ટોપડી લઈ પુનઃ ને દબાવ પર મુંકે છે. પુષ્પા ખુરશી પર બેસે છે.

પુષ્પા

[દસે છે] બાપાજી અહીં મને દમખાં જીવે તો શું કહે? એનો દમોશ અને

મુગીચાઈ કહી બોધાવે છે. [જરા ગાળીય-
નો ડેળ કરી, મોહન સામે જોય છે.
આંખમાં મસ્તીભેન રિમન રમે છે.] ખરે
ખર કવિરાજ ! મને રાજ આમ હવેરો
કરવાની ટેવ નથી હોતી ? ધણી દિવસો
એવા હોય છે કે અમારે આખા દિવસમાં
હું પણ પાંચ પુરં નહીં હિચારતી હોઉં.
પણ આપની માથે પાત કરવામાં મેલુ જાણે
મને કેમ અદુન આનંદ આવે છે.

મોહન

એટલું મારાં જ નસીબ હશેને ?

પુષ્પા

[હસતી તે હસતી] રળી એ ગાઠ
અધાણું ?

મોહન

મારા મોજન. પુષ્પા નહેન ! કહો તો ખર
કે તમે મારે માટે કેવો ખ્યાલ કર્યો હોનો ?

પુષ્પા

ખરેખર જાણું છું ?

મોહન

ખરેખર !

પુષ્પા

હો ત્યારે કહું-પણ અવનિષ્ઠ થાય તો
હામા કરાજે દોં [કેંક મંબીર] હું તો
'ખરેખર એમજ' ધારતી હતી કે તમે કેંક
ડાળાવાડું. દમામપિય, અહભાવી નર હથિ,
જાણે પોતાનીજ ભુલિનો મોહ લાગ્યો હોખને !

મોહન

[આ ટાંગોરની પાત છે એની પોતાની
નથી તે જુલી મથો.] તમને ખરેખર મારે
માટે જલ્દી મોટા ખ્યાલ બેસી ગયા લાગે
છે. કાણે એવડા, કહો જાણ ?

પુષ્પા

[હસે છે.] મે જાતેજ, વળી ખાન
કેણે ? હું તો એમજ ધારતી હતી કે તમને
પાઝેવી પ્રસન્ન થઈ છે તેમજ લાલ લાલ
શબ્દ ગ્યનામાં એવી મોહભરમ બેળવી દો
છે કે સામાન્ય સકિતના નરનારીએતું
આપની સામે કશું આવેજ નહીં. શુદ્ધ ભુદ્ધ
સૌ ગુમ થઈ જાય

મોહન

ત્યારે તો તમે મને, ખરેખર, એક
અનિષ્ટ પુરુષ ધાર્યો હશે ?

પુષ્પા

હા. પણ, હવે આપને યોગજ્ઞ, એટલે
એ ધારણા કોવાઈ ગઈ સમજાવો

મોહન

વાર એ પાપુ, ખીજુ કે મા' મામે
તદ્દેખન

પુષ્પા

છે, પણ મંબીર છે કહીશ તો મુસો
લાગશે.

મોહન

ના, ના, નહીં લાગે ફરીયાદનાંકે પુરુષ
કરો

પુષ્પા

એમ ? [મંબીર થઈ] અને તો મારે
માટે આપના સહિચારની રજા પણ પરવા
પહોતી. તો પુરુષના સંબંધ માટે આપના
વિચારો અને બીલકુલ ગમતા નથી

મોહન

[વિસ્મય સકિત] તો પુરુષના સંબંધ
માટેના મારા વિચારો તમને ગમતા નથી ?
પણ તમે તે કેમ જાણવા ?

પુષ્પા

બેહુને કહ્યા તેથી; વળા ખીલું કેમ? આપનાં નાટકોમાં અને ગીતોમાં બંહેન કહે છે તે સુજ્ઞ શરીરલક્ષ અને આત્મીયલક્ષ વચ્ચે ફેર કરી આપ શરીરલક્ષને તુ-છકારો છો; અને આત્મીય સંબંધનેજ માત્ર સ્વીકારો છો.

મોહન

મારા વિચાર સુજ્ઞ, અલ્પજ્ઞ, આત્મીય લક્ષ વિના-એટલે કે ખરેખર સ્નેહ વિના-શરીર લક્ષ સાધવાંજ નહીં જોઈએ.

પુષ્પા

તે ખરું. પણ બધે કે પ્રેમલક્ષ બને કે? અને બને ત્યાં પણ યાવજીવન પ્રેમ મશે તેની ખાતરી શી? તેથી કે એક અપન જોડેલા સંબંધની અવગણ કરાય?

મોહન

નહીં-પણ તેવા સંબંધ નભાવવા પડે તોપણ તે હ્રદય, નીરસ થઇ પડવાની સર્જીત જીતિ છે.

પુષ્પા

હું ક્યાં ના પાડું છું? પણ શું કરીએ? સંસારમાં કે સૌને જે જોઈએ તેને જ્યારે જોઈએ ત્યારે કહીએ, મળે છે? પણ ભાગ્યે ભાગ્યે જીવનને પણ નભાવે છુટકા; અને ન નભાવે તો સમાજનો મુળ પાયો છુટી જશે, તેનું કે?

મોહન

તેજ ખ્યાલથી તો આપણે આપ પ્રશ્નો દટાઇ રહેવા દઈએ છીએ.

પુષ્પા

‘તે અમારા’ સામાન્ય સોદાની પામર-પ્રાણીની પદ્ધતિ આપ જેવા મહાશયોને

ન ચાલે. આપ તો સૌ સંબંધમાં પ્રેમ, આદર્શ, શોધવા જાઓ તેને સામાન્ય પદ્ધતિની કેમ કદર હોય? ખરેખર, કવિરાજ! આપની કૃતિથી તો, મધુબહેનનું માનું તો જન્મથી સંતુષ્ટાત્મા પણ અસંતુષ્ટ બને. બહેન તો ખરેખર ઘેલાં થયાં છે.

મોહન

[અકળાએલો] મારી કૃતિમાં લોકો કાવે તે અર્થ કે ભાવ સમજી લે તેમાં મારો શો દોષ?

પુષ્પા

એટલેજ ન આપ સંપૂર્ણ શોય કર્યા વિના લખી દો છો! ત્યૂજ લક્ષ-શારીરિક સંબંધ-આત્મીય આકર્ષણ કે પ્રેમની જોઈ કદાચ ન જુઝાવે. પણ બધીએ વાર એમ જોયું છે કે લક્ષ થયા પછીજ દૃષ્ટી પરસ્પર ને પીછાનવા શીખે છે; અને જે પીછાનથી કહો કે સદવાસથી કહો એ એવી રતિ ઉદ્ભવે છે, એવી પવિત્ર માં બંધાય છે કે જેનો ખ્યાલ પણ કહેવાત પ્રેમલગ્નોમાં ન આવે. આવાં લગ્ન સૌને સંભવે; પણ તમારાં કવિજન કલિય એ પ્રેમલક્ષ તો શનાહિએ પણ એક વા ભાગ્યે નીકળે.

મોહન

[આ છોકરી આટલું બધું ક્યાંથી શીખ એ વિચારમાંજ વળી પોતાનો વેપ જુલો જા છે.] તેનું કારણ?

પુષ્પા

કારણ? કારણ માત્ર એટલુંજ કે કલિપત સર્વોંશે આદર્શમય પ્રેમ કરના કે રોજ જન્મે છે? મોટે ભાગે તો એ પ્રેમ મળતોજ નથી; અને તેની જગ્યાએ [વધુ મટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૫૫]

નીનિના નેતાઓને એવીજ ચીવટ હોય. કે દરેક
છોકરાએ દરેક વિષયનું થોડું જ્ઞાન તો એજ-
વર્ણ એકએ (a dip into all the
waters of knowledge) તો એમ સમજા,
કે જાણ વિષયો શીખવવામાં આવે, પણ પરીક્ષા
તો જે વિષય પોતાને પસંદ આવે તેમાંજ
આવવાની, અને તેજ વિષયમાં આગવધવાનું.

હે,” મોટાભાઈ પહેલાની માફક દરમિતે એવા
વત્તા નથી. પુસ્તકગર્ભમાં હું પરાવા જેવો લાગુ
છું- પણ મારી વા તો ‘મેટ્રીકમાં બહુત
દીકરા’ માટે દોડવેંત કાઢ કંઠી રાખે છે

મારી ભેન બરાબર કહે છે કે ‘બીજા
લોકોના છોકરા શું મેટ્રીકમાં નહીં બહુત
હોય ?’ પણ અવગમ જેવે ફેર તો મારી

દહે હું આગલા વર્ષો
ની માફક નવા માસતરોથી
બી’તો નથી. પોણોસો
ના મહેતાઓનો રાજ
શો ! કચાસમા શીખ
વરાના દાખવાઓ તો
ધેરથી મગજની શાકમ
છાપ કરી રાખી આવે
છે, અને ન બંધવડે
તો બીજા માસતરને
પણ ચુપચુપ પુકે !
પણ જે કોઈ બીયારા
છોકરાને ન આવડે તો
ખાપડાના બોમ્બ; અને
કમોડ’ અને એના
‘નાજીરે’ વચ્ચે એક
તરફ પણ અંતર
રાખવાની સાથે ના !
મોટાભાઈ કહે છે કે
દાલેજમાં તો પ્રેક્ટિસ
છોકરાઓ નોંડે દર્શી
મળી મારે છે. વો બીન બી રમેજે.

૧ એક્ટોબર, ૧૯૨૪

રાજુ નાણે કેમ. પણ મારું પર દરે
મને જુદું જ લાગે છે. જાણીતું દહે ‘લેક્ચર’
શીખવવા નથી કહે છે કે “દાલેજ કરી

માસતર સદંજ ચાલ દપની એવા છે

બેનપાજ અને દેખા છે. હું ત્યારે નામે
દનો ત્યારે બેન એટલે (૨) નામ સેર
કમટમાથી ચારી રમાવના એક રીયુ નાખતી
હું મોટી કનતા બેક અને માથું તો સાથ
ના પાડતી, પરંતુ કહી દેવાની કે પડી નયક

ભરવાની ધમકી આપતાં મારા હાથ પર જરા લગાડી આપતી, નાચતી કુદતી ફરતી એક ખુશખુશાલ, મારી ધરની રમતગમતની ભાગીયણ; વા કોઈ કોઈ વાર બાની માફક મને ચોંટી દઈ બાની સાથે મને ઠપકો દેનારી ડહી ડોસી !.....પણ હવે તો મારાં લીલાં બહેન સાડી પહેરતાં મોટાં બાઈજી બની ગયાં છે. ઓ મા ‘આજ કાલ એ આરસીમાં દશ મીનીટમાં ચાર વખત, અને બહાર જતી વખત તો બે મીનીટમાં ત્રણ વખતની ઝડપે મોં જોનાર ફેશનેબલ મેમસાઈન થઈ પડ્યાં છે. એક દિવસ મને કોટુક થયું કે લાવને એ આરસીમાં શું છે તે હું પણ જોઉં ! (તમારા સમ, મારું મોં મેં એક સેંકડના દસમા નાગથી વધારે વાર કોઈ દરડો આરસીમાં નેયું નથી.) તે દિવસે લાગ મળતાં મેં પણ જોનડી પાછળ મોહું, ઘોંચી ધારી ધારી જોવા માંડ્યું. એની નજર પડતાં “જરે હરામખોર” કહી મારું નાક ખેંચી કાઢ્યું. હું પણ એવો જીદી કે એના ગયા પછી ફરી પાછો મારું (લાલ) નાક જોવા આરસી ખાસે ગયો. યા ખુદા ! આરસી તો હોય તેનું કેવું ખરાબ કરી દેખાડે છે તેનો મને લાગે છે કે બધાને અનુભવ હશે. મારું નાક મેં માન્યું હતું તેથી જરા ચીસુ દેખાયું કપાળ ને ગાલ પર કેટલી ઝીણી ઝીણી ફેલ્લીઓ ! ને આ દાદી ઉપર એક બે લાંબા વાળ શેના ઉગ્યા છે ? જા આ મારું ગળાનું સુમાવાની જુલિર જેવું લાંબુ હાડકું જરા અંદર હોત તો મારો ચહેરો વધારે નહીં દીપત ? હંમેશા એને અંદર દાખવાની એકસરસાઈ લઈશ. આ દાખડામાંથી શેની વાસ આવે છે ? ચરર ! મારું બધું મોહું ખરડાઈ ગયું ! એ તો મારાં મેમસાઈનો લપેડા કરવાનો પાઉડર. જરા

મારા કોટ ઉપર સાહીનો ડાઘ પડ્યો છે તેના પર થોડું પાણી ચોપડી લગાડી દઉં તો ? ચોંટીગમાંથી આવ્યા પછી ડાઘ પકડાશે તો બાને કહીશું કે એ તો ઘેબીનો ઉદર. નાકને અકસ્માત તો લાગ્યાથી ચોંટીયાની લાલાશ શરી ગઈ. વધારે લગાડું તો ખીસ ખુચ્ચતા પણ બંધ થઈ જાયને ? વાહ, મારો ચહેરો પણ કેવો મડમના જેવો સફેદ દેખાય છે ! ચરે ! કોનાં પગલાં પડ્યાં ?—ભગવાન ! બચાવજે. એ તો એ લીલાડીજી. બાની પછવાડે ભરાઈને દસે છે. એ શું બોલે છે ? “ભાઈજી તો હવે ખીલ્યા ને ભાભીજીની તંયારી કરે છે.” ભાભીજી વળી દોણ ? પેલા વૈકુંઠલાલ સાથે એનું સગપણ થયું સારથી તે એવુંજ દે બોલતાં શીખી છે !

...મે, ૧૯૧૫.

પરીક્ષાનું ભૂત આવ્યું અને ગયું પણ પેલો ગંજવર મંડપ જોઈ પહેલાં તો મારા ટાંટીયાજી ધુજવા લાગ્યા. લીલી તો કહે છે કે, “તારા લગ્ન વખતે તો એથીએ મોટો માંડવો રચાવીશું.” એની જીસ ! પણ છેવટે ધર્મિષ્ઠનો જય છે. હનુમાનજીના તંત્રમાં ચમત્કાર તો ખરો. કલાસના બીજા છોકરાઓ કહે છે કે “તું શું કામ બીએ છે ? બીક તો અમારા જેવાઓને હોય. તું તો માસ્તરનો મસ્ત્ર છે !” (પણ ગધેડાઓ ! આપણા માસ્તર તે ક્યાં લાં પેપર તપાસવા આવવાના છે !) પણ હું નહીં. જાંદા તો સ્કુલમાંથી પહેલા તો પહેલાજ આવ્યા. પણ પેલો ધીરજ ડોમેા કેમ કરી પાસ થઈ ગયો ? કહે છે કે એણે પરીક્ષકને કુંક ચાંપ્યું છે. ખરી વાત હશે ? મારું તો આ જંગળથી પાંચ શેર વજન ઉતરી ગયું છે. હવે સુરત જઈ રોજ સવારે શેર મલાઈ ખાઈશ ને સાંજે બાગમાં ફરવા જઈશ.

માટે આ બધું જોઈએ ?” ત્યારે લીલુડીએ તરતજ બકી નાખ્યું : “ એ તો ભાષણને આ બધું ચઢાવી ‘લેડીઝ’ ની સામા એંચ પર ખેસવાનું બહુ મન છે. હું તો કહું છું કે એને એક ‘સ્પેક્ટસ’ પણ અપાવો. વાચતાં એની આંખમાંથી પાણી ઝરે છે.” બહેન મારી બહુ ચંકાર, હોં ! કેવી ઝડપથી મારો મુઠો પામી ગઈ ! પણ સાથે નફટ પણ ખરીરતો !

ચાં ઇશાલ્લા ! પેનું જ્યોમેટ્રીનું ભૂત તો હજુ પણ લાચુજ છે; તેની સાથે વળી પેલી ‘ટ્રીગી’ નામની બહા-ભૂતની બેન !—પણ કેં નહીં, અંદા તો હવે ‘ગેમ્મ’ ના સંકેટરી બન્યા છે. પીંગ્પોંગ રમવા ‘લેડીઝ’ ને ‘દન્નાઈટ’ કરવા અવારનવાર હું જઈ છું. ખાસ કરીને પેલીને—(એણે મારી પેલી ટોપી માગી લીધી છે,—ફક્ત એને ઘેર બધાંને એ બતાવી ફાર્સ કહી મંબળાવવા ! પણ લીલી તો આ કોરસો સાંભળી ડોહી મરડી મુછમાં હસે છે.) પણ ચા અલ્લાહ ! હું ‘લેડીઝ’ પાસે ક્યમ કરીને જઈ ? મારી નવી કરાવેલી પાટલુન તો જુટ્યા સવા વેંત ઉચી ચઢી ગઈ છે. બાપાજી એ ફાટ્યા પહેલા બીજી સીવડાવવાની સાદ તા પાડે છે. પણ કેં નહીં; ખલા ઉપર બેઠું છે, ત્યાં સુધી દુનીઆ જખ મારે છે. ‘લેડીઝ’ પાસે આવતાં હું જરા ખુશો વળી જઈ છું, ને પાટલુન જલદી ફાટ્યા ટેનીમ ઘણાજ ‘એન્યુઝીએઝમ’ થી રમુ છું. સાલી ‘અર્ડીસ’ કરતાં પારસી પોર્લાઓ કહે છે કે ‘પાટલુનનો એક પાંપચો ઘુટેણુ સુધી ચઢી જાય છે.’ અંદા પણ અડાવે છે કે એવીજ ફેશન ‘સ્પોર્ટીંગ ડ્રેસ’ ની છે. પાટલુન જુટના આંકડામાં ભરાયજ નહીં ! બીજું શું

કરીએ ? Necessity is the mother of lies ! હું તો જાણતો કે કાલેજમાં તો શિક્ષકો છોકરાઓ સાથે વધારે હેંતાળ હશે ! સોશીઅલ પ્રેક્ષિતો ? હરગીઝ નહીં. એ તો છોકરાને ‘મીસ્ટર, મીસ્ટર’ કહી બોલાવે એટલુંજ [ને એ પણ એટલા માટે કે પાસે નેતર નહીં કે ઇમ્પોઝીશન આપવાની શક્તિ નહીં. ને મનમાં સમજે કુની કે મુછાળા છોકરાઓ કે એમ ખાંડ્યા જાય એમ નથી. આ ફક્ત મારી બેનનાજ મત છે.) પણ કાલેજમાં ‘ડીમેટ્રીંગ સોસાયટી’ માં મોટાં ભાષણો આપવાની ઠીક મજા પડે છે. મારે સ્કુલમાં ગોળી મારેલું જ્ઞાન આ ભાષણોમાં બહુ કામ આવે છે. “ડોંગ સ્ટાર સીરીયસ,” “એમેઝોન” “શીકાગોની વસ્તી” ઇ. ઇ. ભયંકર છટા વડે ભાષણોમાં આપનાં ગગનમેરી તાલીઓ પામું છું. વધુમાં માગે દતિદાસ ધણો પાકો, અધી તારીખ તવારીખ, વંશ વંશાયત્રિઓ મારી જિંદગીને તે બધું સડસડાટ લાપચુમાં વાપરી નાખું છું, ને સામજીનારાઓને આખા બનાવું છું. તેમાં પણ લોર્ડ મોર્ગી અને મેકડોનેના નિબંધોમાંથી ફકરાઓ તફાવી ટાંકું છું. અને છેવટે મહારાજા ગાંધી, લો. તિલક કે દાદાભાઈનું નામ મુકયું એટલે પછી પુકવું શું ! ખસ ! મારો અભખરો મોટો યઈ ગયો છે. હું તો બધુંજ વાંચવાતો, બધુંજ જાણવાતો ને જોવાતો. હું આખી દુનીઆ ફરીશ.—આ ઓકટોગર વેકેશનમાં દાઈલીંગ જજશ ને પછી, એકત્રો ડીએટ જજશ, અને લામા-ઇવમનો નજરેનજર ને કાનોકાન ‘સ્ટડી’ કરીશ; ને પછી પામીર જજ મારા ‘એમ્બીશન’ થી ગરમ ચએંત્રા મગજને કંકું પાડીશ. વધુ ત્યાંથી પાછા ફર્યા પછી.

— વસંતને વધામાણી —

— ૩૩૨૦૮૮ —

લેખક

રા. લોભીકુમાર

અમદાવાદ

આવો ! વસંત ખેલે ખેલીને આજ ખેલી !

તરી વસંતને વધારીએ હોજી

અંતર ક્ષાણના સંદેશ કહાવી ખેલી !

કેવળ આનંદ દે રેશારીએ હોજી

— આવો !

વેણવનમાં વસંતનો, ખીનમાં શુ તરંગ

પરિમલ પુષ્પે પ્રસરતી, વનખેલો જે રસરંગ—

આત્મકુંજ આવી કરી કાષ્ઠકડી માન ખેલી

હિરમાં નેહાન દીપ્ત મયને હોજી

મડલ એ માલતીના, પુષ્પે પરાગ ખેલી !

પીડના મંદેશ સુણવે હોજી .

— આવો !

કોરે કમલિની જળારિંગે, મધુપ કરે સુન્દર,

વસંતજળે, પમડોવનો, સમીરી ! આપણુ પ્રાણુ—

મીઠા મુરુના સ્ત્રીયા ટલુકાર ખેલી !

વિજુના આદેશ ત્રીની-ત્રીનવે હોજી

થન મન એ નૃત્ય તણા મીનકાને રેલી ખેલી !

વસંતી જમાવે રાજ, રંગી હોજી

— આવો !

સેવા વિના જનતા સુકાષ મરે છે—એટલે એ ખોટ પુરી પાડવા કેટલાક પદ સ્વીકારે છે. કેટલાકને પોતાના લેખ છાપામાં જોવાની ઇચ્છા હોય છે. કેટલાકને મિત્રોને મદદ કરવી હોય છે, ને શત્રુને શરમીંદા બનાવવાના હોય છે. કેટલાકને વહરતા લેખકને ડામવાની આંકાક્ષા હોય છે. કેટલાકને મોટા લેખકો જેડે દોસ્તી દાવો કરવાની ઇચ્છા હોય છે. કેટલાકને એમ લાગે છે કે એમના વિના સાક્ષાર કે પ્રગ્નજનન સુનું થઇ જાય છે. કેટલાકને એમ હોય છે કે એમના જાહેર ખર્ચર આપનારા કરશે શું? કેટલાકને પૈસા કમાવાનું મન થાય છે—કેટલાકને દોઢીઆં બગાડવાની હોંસ થઇ આવે છે.

આ બધાનું વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ વર્ગીકરણ થઇ શકે એમ છે. આયોલોજી (વનસ્પતિશાસ્ત્ર) અને ‘કુઓલોજી’ (પ્રાણીશાસ્ત્ર) માફક તંત્રીઓલોજી-તંત્રી શાસ્ત્રની ખાસ જરૂર છે. અને અનેક તંત્રીશાસ્ત્રીઓ સતત અભ્યાસથી આ માનવ જાતના પ્રકાર નક્કી કરે નહીં ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો આ મોટા વિષય અણખેડાએલો રહી જવાનો ભય રહે છે. થોડીક કેં રૂપરેખા આપવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફલ નહીં જાય.

તંત્રી એટલે નિરબિમાન વૃત્તિથી પોતાની મહત્તા જનમસિદ્ધ માની બીજાના વિચારોને પોતાના હુકમ પ્રમાણે બહાર પાડવાનો ઇજ્જારો રાખે તે.

તંત્રના બે પ્રકાર હોય છે. (૧) ઉચ્ચ, અને (૨) નીચ. (૧) ઉચ્ચ પ્રકારનો તંત્રી પોતાને ઇશ્વરદત્ત સત્તાનો અધિકારી માને છે. તેને પોતાની કલમમાં, હઠાપણમાં, વિદ્વંતામાં, વિવેકમાં ને સંપૂર્ણતામાં શ્રદ્ધા હોય છે. દરેક વિષય પર દરેક લેખ પર પોતાનો અભિપ્રાય તેજ પ્રજ્વલાય એમ તે સમજે છે.

(૨) નીચા પ્રકારનો તંત્રી પોતાની સેવાથી દુનીઆનો બેડો પાર થઇ ગયો છે એમ માને છે. તેની દુનીઆનાં અને ખાસ કરીને તેના વાંચકવંદનાં હુકં છુદ્ધિ, અજ્ઞાન, અચક્ષિત ને જડતાનું તેને ધણુંજ તીવ્ર લાન હોય છે. દરેક પ્રશ્નો તેની સલાહ લીધા વિના નિશ્ચય વગરના રહી જવાના એવો તેને સદાએ ભય રહે છે.

ઉચ્ચ તંત્રીને મીઠાજ ધણો હોય છે નીચ તંત્રીની અહંતાનો પાર હોતો નથી ઉચ્ચ તંત્રી બધાના લેખો તરફ તિરસ્કાર રાખે છે; નીચ તંત્રી તેમની તરફ માયાગુણ મહેરબાનીથી જુએ છે. ઉચ્ચ વાંચકોને અછંક લીધા ગમાર સમજે છે; નીચ તંત્રી તેમને ભોળાડોળાના ને કાનના કાયા ગણે છે.

અને પ્રકારના તંત્રીને મન એ પ્રકાર દુનીઆ હોય છે—સારી ને ખોટી; ને પ્રકારના અભિપ્રાય હોય છે—ખરા ને ખોટા જે તેના પત્રના લાલમાં હોય તે સાર દુનીઆ—માફીની બધી ખોટી. જે અભિપ્રાય તેને ઉપયોગી હોય તે ખરા—માફીના બધ ખોટા.

લેખકના દૃષ્ટિબિદ્યથી તંત્રીઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. (૧) જે લેખકની અવગણના કે તે. (૨) જે લેખકની જોડે સહચાર વધારે તે. (૩) જે લેખકની ખુશામત કરે તે.

જે લેખકની અવગણના કરે તેને જેટલા જોડે તેટલા લેખક મળે છે; જે લેખક જોડે સહચાર સાથે તેને મહા મહેનતે લેખો મળે છે; જે લેખકની ખુશામત કરે તેને એક પણ લેખ મળવે મુશ્કેલ થઇ પડે છે; પણ પહેલો તંત્રી અધિ હોય છે; બીજા તંત્રીનો ટ્રાઇ હીસાબ ગણ નથી; ને ત્રીજાની વાદવાહ બોલાય છે. અ વિચિત્રતામાં એ મહાન નિયમ રહ્યો છે કે ભાવિ તંત્રીશાસ્ત્રીએ શોધવાનો છે.

તંત્રીનો એક પ્રકાર વાયકની વિરુદ્ધ બળ છે, બીજો તેને રીઝવવાને અનેક તપ આચરે છે, ત્રીજો પોતાને મદારી સમજે છે અને વાયક વંદને દગ્ગર શીશવાણુ રીછડું સમજે છે. ચોથો તેમને નાના છેડકાની નીશાળ સમજા પોતાને સાતમા ધોરજુના ચોટા મહેતાજી માને છે.

આ વિપરિત તંત્રીઓનો સ્વભાવ, ખાસી વણ, વલજી. દહિંબિંદુ વગેરે અનેક વિધો. ઉપર વિવેચન કરી શકાય જ્યાં એકજ લાગે છે કે હું વધારે લખુ તો ભાવિ તંત્રીઓ પેશજીરો કરશે શું ? આપારે તો માન એટલુંજ થઈ શકે કે જેમ ઉઠરતા બાગમા વિગ્ગાનશાસ્ત્રી દરેક આડ પર દીકાટ મારે છે તેમ માધીજીથી માઠી દમારી રક્ત્ય બેડીંગના હસ્તનિખિન ચોપાનીઆના તંત્રી ગાઢામાઈ મુરી દરેક પર દીકાટ લગાવી દેવી, અને પોતાની દીકાટ નેઆર કરવાનું કામ દરેક તંત્રીને પોતાને સોંપજી. દીકાટ તૈઆર કરવાનું કામ સરવ ઘાવ તે માટે નીચેનું બેાણું-દમા ચાલી રજી કરુ છું

૧ પ્રકાર-હૈય કે નીચ

૨ ભેખક તરફ દષ્ટિ.

૩ વાગડ તરફ દષ્ટિ

૪ તંત્રી થવાનો ઉદ્દેશ

૫ વગેરે વગેરે

ખાસ નોંધ-દીકાટ ભરનારે શરમના આપાં પોતાના તરફ અન્વાય કરવો નહીં.

દરેક તંત્રી પૃથિવીનો પ્રવણ કરવાના દરાદારી કાય આરખે છે થોડા વખતમા આગરમાં એક જખનું પિંદુ પજી વધતુ કે વધતું નથી ને જોડ આધપ પામે છે ૧૬૧ માનવગતિની કૃત્તવતા તરફ તિરસ્કાર રાખે છે, અને આખરે આત્મસતોશી-બની પ્રવળી જરા પજી ખરવા કમ્તો નથી કે હજી રાખનો

નથી. પહેલાં એ વર્ષ તે ફુનીઆ સુધારવા ઉત્સુક હોય છે, ને બાકીનો જીવ ફુનીઆ સુધરે કે ન સુધરે તેવી પસ્તા વિના નફર બની રહે છે.

તંત્રીના ઘાનને સીમા હોઈ શકતી નથી. મગજના પ્રકૃષ્ટી હડમએલા કુતરા મારવાના મત્ર સુધી દરેક વસ્તુ તે જાણે છે. એમ વાયકને લાગતુ જોઈએ જો વાયકને એમ ન લાગે તો તંત્રી ઘાની નહીં જ્યાં સુધી આ કયા હાથ ન હોય ત્યાં સુધી તંત્રીપદનું જોખમ એકનાર તંત્રીપદને લાયક નથી એ નિર્વિવાદ લાગે છે

તંત્રીને એકજ સામગ્રીની જરૂર છે તે રદી મગજનો ટોપના આ ટોપણે જો મોટા ન હોય તો તંત્રીનું જીવન જોખમમા આવે છે. જો એ ટોપણો પુરનો ન હોય તો ઉજ રતા ભેખકો, હજતા કવિઆ વિદ્વાતાના અજીજીથી મમરાએલા કાઠાઓની કૃતિઓથી તંત્રી ગુમગાઈ મરે છે અને નકામા કમોના ભારથી પૃથિવી રસાતાન જ્યાનો સજાવ રહે છે

તંત્રીને એ ગુણની જરૂર હોય છે તે જીવજીવાણુ કાલે શુ લખ્યુ દડ તે આજે માઠ ન રહેતુ જોખમે મરે વર્ષે કાલે મહાનુ લેખણે દતો તે આ વર્ષે જીવજીવાણુ જોખમે જો આ શયુ તે ન કેળવી શકે તો નાવાચક અને છે, અને પોતાના અને વાયકના મગજ પર દુસદ જોખે નાખી દે છે

તંત્રીઓ વ્યક્તિની સમાવનાજી માને છે-પજી પોતાના શીરાવ ખીખની ને મનુજેને જીવ માને છે-પજી પોતાને જ્યેડ બહુ ને કુડ-અતો વરીચ ને કર્તા મધ્યા પડીચ. તંત્રીઓ આહોમાલ સમાવના કેમ રાખી શકે તે તેને સમજતુ નથી, કારણ કે દરેકને પોતાનું

સિંહાસન તો પોતાની અમેઘ સંપૂર્ણતા પર રચાયેલ છે એમ ખાત્રી હોય છે.

કેટલાક જેઓ તંત્રીશાસ્ત્રી થવાને સમર્થતા છે તે એમ માને છે કે અત્યાર સુધી રાજ્યતંત્રો એકશાસન, વર્ગશાસન, ને લોકશાસનની પ્રકૃતિ પર ચાલે છે; પણ ભવિષ્યમાં તંત્રીશાસન પરજ બધાં રાજ્ય તંત્રો ચાલશે. અને હવે પછી દેશ ભૌગોલિક કે રાષ્ટ્રીય એકતા પર રચાવાને બદલે તંત્રીઓની હકુમત પર રચાશે. હાદી, અંગ્રેજ એના વિભાગને બદલે લોકો 'શારદીય' કે 'નવજનીય' કે 'યુગધર્મીય' નામના વિભાગ પાડશે. તે વખતે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતા આવા વિભાગોમાંજ ખીલશે; અને વિગ્રહો પણ આવા સમૂહો વચ્ચેજ થશે. અને જેઓ એક કરતાં વધારે તંત્રીની પ્રેરણાથી જીવતા હશે તેને લોકો 'અરાષ્ટ્રીય' કે 'નમાલા' કહી સંબોધશે.

તંત્રીઓની વૃદ્ધિ "એમીઆ" નામના જંતુની રીતે થાય છે. "એમીઆ" જંતુની અભિવૃદ્ધિ માદામાંથી ચલી નથી. દરેક એમીઆના યોગ્ય વખતે બે કટકા થાય છે; અને એક જંતુ બે થઇ ફેરે છે. એ બેના ચાર થાય છે. અને એમ એમનાં ગોત્ર વધ્યાંજ જાય છે. તેજ પ્રમાણે તંત્રીઓ વધે છે, તંત્રીઓનો વિનાશ પણ એજ રીતે થશે એમ કેટલાક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ માને છે. આમ કાટતાં કાટતાં દરેક તંત્રી "એકાદ" બહુરચામ્" થતો જાય છે. અને ચાલતે દિવસે કોઈ એક એવું જાપવાનું ધંત્ર નીકળશે કે જેથી ત્રણ રુપીઆ પાંચ આના છ પૈની કીમતમાં એક ચોપાનીઆની હજાર નકલ દરરોજ નીકળે.

આથી દરેક વાયક લેખક યશે, ને દરેક લેખક તંત્રી યશે. દરરોજ દરેક લેખક પોતાના પંતની હજાર નકલ છાપીને કાઢશે. આ ક્રિયા વિજ્ઞાનની શોધથી દિન પ્રતિદિન અપાઝાબધ ચાલશે. દરેક ગામેમાં, દરેક ધરમાં માણસદીઠ એકેકું પત્ર નીકળશે ને તંત્રીઓની અભિવૃદ્ધિ જીવાત કરતાં વધશે. પછી વાયકે વર્ગ નોખે યશે ને માત્ર તંત્રી વર્ગજ રહેશે. પોતે પોતાનોજ લેખ લખી, છાપી, પ્રગટ કરીને વાંચશે. અને એકબીજાનાં પત્રો તો આવા કોઈક પ્રસંગેજ વંચાશે. તંત્રી-શોધાણી રસોધ્યાને "રસોધા જીવન" ના ૧૨૪૦૯ ના અંકથી સંધવાનું ફરમાન કરશે. ને રસોધ્યાના તંત્રી "સંધજીકલા" ના ૩૪૬૨૧ ના અંકથી જન્મવાની વખત થઇ છે એમ સુચવશે. પછી માનવ જાતિ આખરે તંત્રીજાતિને નામે ઓળખાશે. ધર્મનું સ્વરૂપ બદલાશે ને 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' ને બદલે 'અહં તંત્ર્યોઽસ્મિ' નો જાપ થશે. વૈજ્ઞાનિકોને કાગળ ને મુદ્રણપત્ર બનાવવા શીવાય બીજાં ધંધોજ નહીં રહેશે.

આખરે તંત્રીપદે પહોંચેલી આખી જનતા કાગળ ને ધંત્રો ખુટવાથી નિર્વીર્ય ને ફનાય થશે. અને તાંત્રિક આત્માનું બગ ખુટવાથી ભગ્નહૃદય બની રહેશે. અને આખરે 'તંત્રી નાશ' નામનો વિક્રમ સંવત્સર આવશે જ્યારે બધી જનતાનો વિનાશ થશે; અને સંવત્સરમાં જ્યારે સિંહરાશિનો શનિ થશે ત્યારે છેલ્લો તંત્રી ભાંગેલાં ન્યંત્ર ને વપરાએલા કાગળના દમ પર સુજેલી આંખમાંથી તાંત્રિકઆંસુ પાડતો આ દેહ છોડી "નિસ્તંત્રી" થયેલી દુનીઆનો ભાગ કરશે.

લેખક

રા. દુર્ગાશંકર કેવળસભ શાસ્ત્રી.

મંદપ, સાદિયમ મહ

૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭

શ્રી મમ્મદાચાર્યકૃત કાવ્ય પ્રકાશ (ગુજરાતી અનુવાદ) પ્રથમ ભાગ

અનુવાદક. રામનાથપણુ વિશ્વનાથ પંડક અને રમિકશાલ હોમવાલ પરીખ

ગુજરાત પ્રગતિ મંદિર, અમદાવાદ
સંવત્ ૧૯૮૦. મુલ્ય રૂ ૧-૮-૦

ગુજરાત પ્રગતિ મંદિર દક્ષિણ લોક-
વિવતાને અવગણીને દીર્ઘકાળ પૂર્વે
ઉપયોગમાં આવે એવું ગંભીર અને અમાપેશી
માહિત્ય પ્રસદ કર્યા કરે છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે
એટલે એ અધ્યાત્મિકતા પ્રથો મામાન્ય
જનમનરનું લાભાલક આકર્ષણ ન કરે પણ
વિદ્વાનોની દષ્ટિને તરત આકર્ષે છે અપૂર્વ
કલા વસ્તુ સુખવની સ્તિજ્ઞા સકેત તે
ક્રમેથી બહીષ્ક છે. એટલે કાંઈ પણ મર્યાદા
પામેથી એની આશા રાખતી એ મિથ્યા છે.
તેમ બીજી તરફથી લોકરચિતે અનુભવીને
તથા આકર્ષિતે તરત જાહેરો આપે એવું

માહિત્ય તે દક્ષિણે ચોખાઆ કુની નીક
જન્મ બીનાહીના દોષ પેડે વગર પ્રયત્ને ઉત્પન્ન
થવા કરે છે એટલે એમાથી નાતકાલિક
બહુભાષી આશા નહીં એવું તથા ફળના
અમાભુમા ધણો વધારે શ્રમ માટે એવું
માહિત્ય તે પ્રગતિ મંદિર જેવી મર્યાદાઓ
ઉપજાવી શકે આવી મર્યાદામાં જુદાજુદા
વિષયના આસ અભ્યાસીઓ પોતા પોતાના
વિષયને અભ્યાસ વાવજાટવન વધારી કરે
છે અને પોતાના અભ્યાસનું ફળ જગતને
આપે જાણ છે અવેશજ અને અભ્યાસ
માટે એવા કાવ્ય માટે માત્ર ઉત્તમ પુસ્તક લખ
કે સાધનસંપન્ન શ્રવેશક્તિઓ નહીં પણ
વિવિધ વિષયના અભ્યાસીઓનો મદદગાર અને
સદગાર પણ આવશ્યક છે. એટલે કે આવી
સંસ્થાના આભારીઓ પંચરસર ઉદ્ધોલનથી
જે એવું કાર્ય કરી શકે છે તેનું તે પ્રકારનું
કાર્ય બંધન. અભ્યાસી કરી ન અને

કાવ્યપ્રકાશ પછી પુરાતત્ત્વ મંદિરની અંધારલિના બીજા મહાકાવ્યો પેઠે એક શ્રમા પેઢી મળુકો છે. કાવ્યપ્રકાશ જેવા અંધના અનુવાદનીજ શી જરૂર છે એવો પ્રશ્ન બ્રહ્માના મનમાં ઉડવાનો સંભવ છે. મૂલ સંસ્કૃત અંધ કંઠથી છે. અનુવાદકો કહે છે તેમ 'અનેક રીકાઓ (લગભગ ૭૦) થયા છતાં હજી સુગમ થયો નથી, હજી પણ શુભગ્રંથજ છે.' (પ્ર. પા. ૯.), વળી આ પ્રકારના સંસ્કૃત અંધોની પ્રતિપાદન શૈલી ખાસ પ્રકારની છે. એ શૈલી એક કાળે સુપરિચિત હશે પણ આ જમાનામાં તદ્દન અપરિચિત થઈ ગઈ છે. ગુજરાતીમાં સામાન્ય રીતે વપરાતી પ્રતિપાદન શૈલી પ્રાશ્નાત્મ્ય પ્રતિપાદન શૈલીનું અનુકરણ છે. "પ્રાશ્નાત્મ્યોની વિશેષતા તેમની પ્રતિપાદન શૈલીમાં છે." અને એ વિશેષતા એટલી બધી આકર્ષક છે કે બધી વારતત્ત્વ એનું એજ હોવા છતાં શૈલીના ભેદથી પ્રાશ્નાત્મ્યના કથનમાં નવીનતાનો આભાસ થાય છે. આપણે પણ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રાશ્નાત્મ્ય પ્રતિપાદન શૈલી, સામાન્ય રીતે ગ્રહણ કરેલી હોવાથી આપણી જુની સંસ્કૃત શૈલી તદ્દન અપરિચિત થઈ ગઈ છે. પરિણામે એ શૈલીમાં અપાએલી દલીલોનું નેરજ આ જમાનાના વાંચનારને 'સમજાતું' નથી. વળી જે બીજા દર્શનોની પરિભાષાનો આ અંધો રવાભાવિક રીતે ઉપયોગ કરે છે તે દર્શનો અને તેની પરિભાષા પણ સામાન્ય ગુજરાતી વાંચનારથી અનજાણી હોય છે. હુંકામાં સંસ્કૃત કાવ્યપ્રકાશનો જે લોકો ઉપયોગ ન કરી શકે તે લોકો આ ગુજરાતી અનુવાદનો પણ ભાગ્યેજ ઉપયોગ કરી શકે એવી વસ્તુરિધિ અસાર છે. ભવિષ્યમાં ગુજરાતી

ભાષા મારફત ઉર્ધ્વમાં ઉર્ધ્વી કેળવણી આપવાનો આપણો મનોરથ સફળ થાય તે એ વંખતે પાઠ્યક્રમમાં આવા અંધને જરૂર સ્થાન મળી શકે, એટલુંજ નહીં પણ પાઠ્યક્રમ ગોઠવવામાં આવા અંધોના સારા અનુવાદોને અભાવ નડે પણ ખરો. અનુવાદકો પણ અભ્યાસીઓ માટે આની ઉપયુક્તતા માને છે:—

"અમારા પ્રંપત્તે ગુજરાતી અભ્યાસીઓ માટે અંધને સર્વથા સુગમ કરી મુક્યો છે એમ અમે માનતા નથી. પણ સાવધાનતાથી ભણનારને મૂલકારતું રહસ્ય ફેટકે અંશે સમજાશે એવી અમારી આશા છે." (પ્ર. પા. ૯.)

આ આશા ખોટી નથી. સંસ્કૃત વિદ્યાર્થી માટે જેમ મૂલ કાવ્યપ્રકાશ શુરુ પાસે ભણવા ગોચ્ય અંધ છે તેમ આ ગુજરાતી અનુવાદ ગુજરાતી વિદ્યાર્થી માટે ભણવા ગોચ્ય અંધ છે. વાર્તા પેઠે સામાન્ય વાંચનાર એ કલાકમાં વાંચી જઈ ખુશી થાય એવો અંધ નથી.

પણ કાવ્યપ્રકાશ જેવા અંધના અનુવાદને આપણી કેળવણીમાં સ્થાન આપવું ગોચ્ય છે? એ પ્રશ્ન તરતજ ખરો થાય છે. અનુવાદકો 'દા'માં જવાબ આપે છે અને તેના ટેકામાં ન્યાયપુરઃસર જે દલીલ કરે છે તે વિચારવા જેવી તો છેજ. અનુવાદકોના કહેવા પ્રમાણે "દર્શનશાસ્ત્ર અને કાવ્યશાસ્ત્ર એ બેના ચિંતનો પશ્ચિમના સુદિર્ઘમતના વર્તમાન યુગમાં પણ મનન ગોચ્ય અને ભવિષ્યના કાર્પ માટે હૃદયોષક અને માર્ગદર્શક છે." (બીજી શાખાઓમાં આપણે માટે કથન મનનગોચ્ય. હૃદયોષક કે માર્ગદર્શક નથી એવો આશય અનુવાદકોના ઉપલક્ષ્ય વાંચકોને

નહીં હોય એમ માનીએ છીએ.) વળી અનુવાદકો કહે છે તેમ "પ્રાચીન કાવ્ય-ગીતાસોકના બધા વિચારો આજે આપણને ઉપયોગી કે મદદરતી ન હોય એ સ્વાભાવિક છે" પણ "આપણી સહિત્યગીતામાં સમૃદ્ધ થાય, તેને નવું ઉદ્દેશ્ય મળે અને નવા મંરકાર પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે પ્રાચીન કાવ્યગીતામાંના વિચારો સેવવા આપણે માટે અત્યંત છે" વળી કાવ્યસ્વરૂપ વીચે દર્શાવ્યા છે ત્યાં અર્થાઓ દર્શાવ્યા વગરની હાથ છે. ઘણી વાર નીચે રીતે પ્રતિષ્ઠિત માણસના કાવ્યસ્વરૂપ સમર્થો ત્વન ઉપરછલ્યા કે નિર્માત્ર વિચારો અપોગ્ય પ્રતિષ્ઠા પામી જાય છે વળી આવી અર્થાઓમાં અમુક રીતે જુના કાવ્યગીતાસોકના દટકાઓ ઉતાવળમાં આવે છે આવા ઉતાવળ કરનારોએ પોતે અવગણેનાં ખર્ચ મમત્તે છે કે નહીં તે પ્રભુ જાણે, પણ એથી અપર્યાપ્ત વાચનારાઓ ભોટે રગ્તે હારવાય છે આ સિદ્ધિના પ્રાચીન ગાંધીમાસનો ફોર્મ સિદ્ધિ અથવા વિદ્યાર્થીઓને અજ્ઞાતતામાં આવે એ ખરેખર દુષ્ટ છે વળી આ વિષયની અર્થમાં ઉદાહરણ અને અમેદપણુ લાવવા માટે પણ પ્રાચીન કાવ્યગીતાસોકનો અવધાન આપણને હાથે કે અનુવાદકો ખરબક કહે છે કે "કાવ્ય રચના વીરોધી થતો નથી (પાશ્ચાત્ય અને પ્રાચીન) ચિત્તને મદદપાલતા જાણીએ કે જ ને સરખા મનન પોતે જ્યાં પ્રાચીનતા ચિત્તને પાળે છે ત્યાં સદ્યવેચિત અને ઉદ્દેશ્ય છે તેટલું કદાચિત્ આધુનિક પાશ્ચાત્યના વિચારમાં નહીં હોય આપણી કાવ્ય સ્વરૂપની અર્થાની દિશા યોગ્ય રીતે નિયંત્રિત થાય તે માટે વિચારના અજ્ઞાત છે કે, આપણે પ્રાચીનતા વચ્ચે જુના વધારાને સેવન કરવું જોઈએ"

ઉદાહરણ વાક્ય માટે આમીન !

પાશ્ચાત્ય અને આપણી પ્રાચીન કાવ્ય ગીતામાંની સરખામણીની પાયાતમ મતભેદ હોવાનો સંભવ છે. પણ આ જુના વિચારોની શૈલીની પાછળ કેવો આત્મા રહ્યો છે તે જોવા પહેલાં આપણા મનની ઝાંઝી કાઢત ન ગણાય, વધારે કુદા એક જ દાખલો જોઈએ કાવ્યનું કારણ મમતે નીચેના વાક્યથી દર્શાવ્યું છે.-

"શક્તિ, લોક, શાસ્ત્ર અને કાવ્ય વચ્ચેના મનથી થતી નિષ્પ્રજ્વાળા અને કાવ્ય જાણનારના અવેશથી કરેલા અભ્યાસ, એ કાવ્યના ઉદ્દેશ્યનો દેવ છે"

મમતના આ વાક્યમાં કેટલો બધો અર્થ બરો છે? મમતની પેતાની જતિ અવધાનને તો બરાબર રહ્યું કહે છે પણ એ બાબત" કેવે કાવ્યની પાશ્ચાત્ય શૈલીમાં કેમ લખવા બેસે તો એકાદ મોટું પ્રકરણ લખી શકે પણ આ જાણનારના શક્તિ કે કામ વગર કળા ખાવા દરેક એવી શક્તિ વાચનારોએ જાણવા પાશ્ચાત્ય શૈલીથી મુગ્ધ બનેનારોએ આ વાક્ય અતિશય જડ, અને હુણુ લાગવાનો સંભવ છે પણ એ શૈલીનો નવા શૈલી માથેના અપરિચયનો દેવ છે આ વિષયના પાશ્ચાત્ય અર્થમાં આપણે ન મનાવું હોય એવું કહું નવું તત્ત્વ કહું હોય છે.

અન્યત્ર આપણે આ જુની શૈલીનું અનુકરણ કરવું એમ કહેવાની માન્યતા નથી પણ નવી શૈલીથી કાવ્ય વીરો આપણા વિચારો સ્પષ્ટ કરવામાં આ જુના વિચારોની ઘણી મદદ મળે એમ છે એની કોણ ના પાડશે? અને પછી અનુવાદકો કહે છે તેમ "મુખ્ય લેખકોમાંથી વિચારો સ્પષ્ટ તેના ઉદ્દેશ્યો" કરી આજ અંશને આપણી સહિત્યગીતામાં

વણી દઇ બાકીનો કચરો ફેંકી દઇ શકાયો. પણ જોયા વિના કચરો માનીને બધું ફેંકી દેવું યોગ્ય નથી.

આ કાર્યની યોગ્યતા સ્વીકારીએ તો અનુવાદ માટે વાગ્દેવતાવતાર મમ્મટનો અંચ પસંદ કરવાનું ઔચિત્ય સ્વીકારવું પડશે. અનુવાદકો કહે છે તેમ “એમાં પ્રાચીન કાવ્યમીમાંસકોની બંને પ્રણાલિઓનો યોગ્ય રીતે સમન્વય થએલો છે.” મૂલ અંચ વીશે અહીં વિવેચન કરવાનો પ્રસંગજ નથી. મૂલ અંચની યોગ્યતા વીશે મતભેદને અવકાશ નથી. આપણને અપરિચિત સંક્ષિપ્ત શૈલીનું આ અંચમાં દેખાતું સામાર્થ્ય જોવા જેવું છે. મધુલાલ નલુભાઈના ચબ્દોમાં ‘અદ્ય સાર બહુ વિસ્તાર’ના આ જમાનામાં બહુ સાર અદ્ય વિસ્તારનું તત્ત્વ આદરેણીય છે.

અનુવાદ વીશે ખાસ કહેવા જેવું થોડુંજ છે. “ભાષાંતર કરવામાં બંને તેટલો મૂલને વળગી રહેવાનો” અનુવાદકોએ પ્રયત્ન કર્યો છે અને આવા શાસ્ત્રીય અંચ માટે એજ પદ્ધતિ યોગ્ય છે. અત્રબત્ત, એથી દુર્બોધ લાગે છે પણ આતો ગુરુપાસે લણવાનો અંચ છે. અને આપણામાંથી કોઇ સમર્થ ચિંતક ગુજરાતીમાં આધુનિક શૈલીમાં નવીન કાવ્ય-મીમાંસા રચશે ત્યારે તો આ મુરદેવી સ્વયં ટળી જશે. બાકી પ્રાચીન શાસ્ત્રીય અંચોના અનુવાદો તો આવાજ થવાના. અનુવાદકોએ

“ટિપ્પણોમાં મૂલના અર્થને યથાશક્તિ સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને એ પ્રયત્ન સફલ થયો છે એ ટિપ્પણો વાંચતાં જણાય છે. મમ્મટનાં આપેક્ષા ઉદાહરણોનું ભાષાંતર પદ્યમાં અગ્રમમાં બંનેમાં આપ્યું છે. ઉદાહરણો પદ્યાત્મક ભાષાંતરો સંસ્કૃત કાવ્યોના શિષ્ટ ગુજરાતી અનુવાદો સાથે મરખાવી શકાય એવાં છે. અનુવાદકોએ આ બાબતમાં ગુજરાતના શ્રેષ્ઠ અનુવાદક કે. જી. દુર્ગે અનુસરવાનો યત્ન કર્યો દેખાય છે અને એ યત્નમાં એમની સફળતા અમને અભિનંદન યોગ્ય લાગે છે. જો કે આથી વૃદ્ધી રીતે અથવા સરસ રીતે કોઇકોઇ પદ્યનાં ભાષાંતરો થઇ શકવાનો સંભાવ છે એની ના નથી. ગુરુ અને વૃંતિ ઘણી વાર ટિપ્પણોનો મદદ વગર અને કેટલીક વાર ટિપ્પણોના મદદ લીધા પછીએ ઘણા વાચનાઓ માટે અસ્પષ્ટાર્ય મહેવાનો સંભવ છે. પણ ઉદાહરણોનાં પદ્યમય ભાષાંતરો મદદ વગર પણ મોટે ભાગે સરસતાથી સમજાઇ જાય એવાં છે, કણુને કંઠોર નથી લાગતાં અને મૂલનું સ્વાસ્થ્ય મોટે ભાગે જાળવી શક્યાં છે.

આથી વિગત વાર સમાસોચના માટે અર્દો અવકાશ નથી.

છપાઇ, કાગળ, બાંધણી વગેરે બધું પુરાતત્ત્વ મંદિરની પ્રતિષ્ઠાને શોભે એવું છે.

લેખક:

૨૧. શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવળ,

સભ્ય, સાહિત્યસંમદ

૩૯૯ લક્ષ્મી કમલા યાને એખલાસ વિના
૩૯૯ બધુંએ ખલાસ—મૂલ બંગાલીમાંથી અનુ-

વાદક તથા પ્રકાશક શ્રી. પ્રમદજ્ઞન ડીપા-
સમ દીક્ષિત, મુરત, મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

શ્રી. બકુ જિહારીધર રચિત 'કાકીમા' નામની બંગાળી નવલકથાનો આ અનુવાદ છે બંગાળી વાચકોમા આ નવલકથાએ સારી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે એને આનો સરસ, સરસ અને મદન અનુવાદ કરી ગુજરાતી વાચકો ઉપર રા પ્રસન્નરૂપ દીક્ષિતે ઉપકાર કર્યો છે અને રા દીક્ષિતને આ નાદિલ સેવા માટે અમિનંદન આપીએ છીએ વર્તમાન બંગાળી સસારનું મનોરમ ચિત્ર ઓળખવામા આવ્યું છે. મુખ્ય પાત્રોમા અગ્રણ્ય શગરી પેદીમા ઉચ્ચ દરજ્જાની નોકરી કરતા મોપાલ અને મોવિદ બાબુભાઈ એ છે. એમની પત્નીઓ મોદિની અને કમલા નવીન બંગાળી મમારની નેહાણી દેરાણી છે અવિભક્ત કુટુંબની જાવનાઓ અને પરપરાઓ પાછળ મુકી મોટેર શીલ્પ શક મથા છે બ્રાહ્મણ, કુષ વંશીઓ, ખીરત બાબકો અને દિગપાલ જેવા આશિનો અરિ બક્ત કુટુંબીઓ તરફી મુખી શુદ્ધજાવનાઓના સુખમા તરી રહ્યા છે. એવામા કુટુંબની અવિભક્તતા દુઃખી. મોપાલ બાબુની પત્ની મોદિનીએ પતિને બરમારી બેકાર નિમ્મરને જુદો કરી એખવામ તોડી સ્વછદી રંગમળ્ય રથાધુ. મોવિદનાજુતા કુટુંબને ને આશિનેને ખાવાલા વાંધા પડ્યા પડેના દિવસનું બોજન પણ કમવાના ધરેજાના વેચાણથી ખરીદાણ મરીમાઈ સ્થાયે આવતી અનેકવિધ કરજના હવાઈ રહી. મોદાબાઈ અને જાબીની કનડ-ગોનાનું દુઃખ વધતા રહ્યા જના મોવિદનાજુ નાં આનંદાની અને શુભો જાનવનાના ઉચ્ચ કિબરેજ મદના રથા. કમલા કુષ કુશળી થતી ગઈ

મોપાલ અને મોદિનીને; તુમાખી મસાર કમળવા પ્રાપ્તો. મસાર એમતા પ્રતિ નિવરેક

થતા માંડ્યો, એમને ખટપટના રમકડા કરી મુક્યા શુભોના સ્થાન અવશુભોએ બરવા માંડ્યા પોતાનીજ જગોના એ કરોળાઆ માફક કરાઈ પડ્યા એમને મસાર નીચતાઓ, દુશુભોનો અને દારિદ્રનો વાસ મની ગયો બાબુજીને મેડીઓમા શોભતુ પડ્યુ મોદેની શીલ્પકલમ તોડવાની અણી પર આવી મદા છેવટ નાતાબાદની મોટા અને મનજતાથી કરજના રીડી મહુરત થતી આવી

મુખ્ય પાત્રોને સાકળના ખીજા મેજા પાત્રો છે સુસાપાનમા મકનુર ગીઝા અને ખટપટીઆ બાબુઓ છે કુમળી કન્યાઓના પર થવા કાજા મારતા ત્રાજ કે ચોથ પ. વદ વિરો છે દાખ અને કરજ રસના અમરકા-રક મેસ મો વાચકને રમ્યાન કરતા રહે છે. આજ્ઞા વસ્તુથી મુદ-રીને શુધાઈ આખી વાન મોદક રીને અખડ રમ કરતી સરમ બની રહી છે બંગાળી જીવનનો કુમકુ મીતાર સ્પષ્ટનાર્યા હડી નેના જુદા જુદા પાત્રો અખ આગળ ખડો કર્યા વગર રહેના નથી. એથી સ્થાયી અને મજબૂત અમર વાનારજુને બરજક બરી દ છે

રા દીક્ષિતે અનુવાદકપાના નિયમોનું રીક વાલન કયું છે બંગાળી જ્ઞાતાત દોષેથી એ શુજરાતીમા એકંદરે ખચી મથા છે એમની પ્રામાદિક સરવતાના બે કુંકા અવ-તરજો આ જાનની માફી પુરો

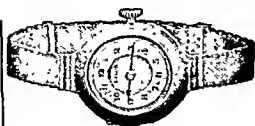
"જનમથી દવે વધુ છોખીએ મને તા પાડો મોદાપકારમા એથા ખાલે તબગ જેવા શુધી જાઈ તથા ભદ્રી સ્વરૂપી નાના જાબીને જુદા કાદીને મે કું આગ કાદવો નથી ઉલ્ટો માલમે માલજ સળગી રજો હવો આજે તમે આતીને મારો જુગકરો ન કર્યો દન નો મારી પુરપુરી કમખખી ચાન."

“કમલા:—“ જહેન ! જહેન ! આ શું બ્રાહ્મણ તમે ? તમે મારા વડીલ અને માનનીય છો; હું તો અત્યારે પણ પહેલાંના જેવીજ તમારી દાસી છું. જહેન ! આશીર્વાદ એવો આપો કે મોટેરાની સેવામાંજ જધું જીવન મારું વ્યતીત થાય. જહેન ! એજ તમારી આજ્ઞાને આધીન છે, ત્યારે હું શું વીસાતમાં છું ? તમે તો મારી ગરજ સારી છે, જધું મને શીખવું

છે ને કેળવી છે. અસારે પણ દાસી સમજીને જે કે કામ સોંપેશો તે હરધરી કરવા તૈયાર છું.”

રા. દીક્ષિતને અમે ફરી અભિનંદન આપીશું અને ઇચ્છીશું કે આવી બીજી મુંદર કૃતિઓથી આપણા નવલકથા સંદિપને અભિવૃદ્ધ કરવા એ શક્તિમાન થાય.

૪૦ વરસની જુની અને અનુભવી દુકાન સારાં અને ટકાઈ ઘડીઆળો મેળવવાનું માનીતું મથક

પદારો અને ખાત્રી કરો.

અમારે ત્યાં હમેશાં દરેક મેકરનાં ખીસાનાં તથા હાથે બાંધવાનાં નીકટ, આંદી તથા સોનાનાં અપ-ડુ-ડેટ ફેશનનાં જુદા જુદા શેપનાં કલોક્સ તથા ટાઇમપીસ વગેરે પણ ઘણાજ છીદાયત બાવથી મળશે.

રીપેરીંગ કામ
પણ બાહોશ
કારીગરોના હાથે

ખુદ અમારી દેખરેખ હેઠળ કરી આપવામાં આવશે.

મોટાં કલોક્સ માટે એડર સાથે ૨૦ ટકા મોકલવું.

મોહનદાસ કમળશી

Telephone 5625.

Telegrams Clock Tower

મંબાદેવી પોષ્ટની બાજુમાં, મુંબઈ નં. ૨

તંત્રીસ્થાનેથી

સ્વ. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી એમનું

સ્વ. ઉત્તમલાલ

ત્રિવેદીની સંવત્સરી

યા મામમા મુખાર્થ

અને અમદાવાદ

ખાતે ઉત્તમલાલ દ્વારા

તેમના લેખક તરીકે

અને અહિં તરીકે

એમના જીવન પર

સુદર ચર્ચા થઇ

હતી. અને એમના

મિત્રો તરફથી એમ

આશા દર્શાવાઈ

હતી કે આવા ઉત્તમ

લેખકનું કેટલું સ્મારક

જીવનરત કરે એ હજી

છે. અમને પણ આ

મુશ્કેલી યોગ્ય

અને આરક્ષાર્થક

લાગી છે.

સ્વ ઉત્તમલાલ

ભાઈનું સ્મારક માત્ર

એકજ રીતે કરી

સકાય એમના

લેખનો સમગ્ર જી

વાંચીને એમના

ચિંતનશીલ અને

મનનીય લેખોને

વાંચવા શુભસાત્તો

સાહિયરસિદ્ધ વર્ષ

એક કામે આ

રહેતો અને એમના

સુદર શૈલી અને

સુમચિત વિચારપ

સાદ વાચનરસના મન

પર ધણી લાખા

કામ સુધી ઉઠી

જાય મુકના જતા

આવા એક ઉત્તમ

લેખકના લેખનો

સંગ્રહ જરૂર આદરણીય થઇ પડ્યા વિના રહેજ નહીં.

એમનો લેખ સંગ્રહ છપાવવાને આતેર સાહિત્ય સંસદ તરફથી એક એવી યોજના કરવામાં આવી છે કે એ નિમિત્તે એક ફંડ ઉભું કરવું, અને એમાં જો પુસ્તક રકમ ભરાય તો એમાંથી એ લેખસંગ્રહ સાહિત્ય પ્રકાશક કંપની લીમિટેડ તરફથી છપાવવો.

અમે આંશા રાણીએ છીએ કે એમના પ્રશંસકો અને મિત્રો આ યોજનાને જરૂર ટેકા આપશે અને યથાશક્તિ મદદ કરી સહગત તરફનું ઝડપી વાળવાને અને એ રીતે સમસ્ત ગુજરાતને કાયમનો લાભ આપવાનું ચુકશે નહીં.

૨૫. મધુવયરામ દોરા

ગુજરાતના એક જાણીતા વિદ્વાન અને સુરતમાં ભરાએલી પાંચમી સાહિત્ય પરિષદના સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ રા. મધુવયરામ બળવયરામ દોરાના ગયા પોપ મુદ્દ ૪ ને દિવસે થયેલા અવસાનની નોંધ લેતાં અમને ઘણું ખેદ થાય છે. સ્વર્ગસ્થિતો જન્મ તા. ૧૯૦૪ ના શ્રાવણ વદ ૦)) ને ગાજ સુરતમાં થયો હતો. સં. ૧૯૧૬ માં થયેલા ગાયી પહેલી મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓમાંના એઓ એક હતા અને ત્યાર પછી રકુત માસ્તર તરીકે નોકરી કરતાં હતા.

કોટ પકીલની પરીક્ષા પાસ કરી થોડો વખત વકીલાત કરી. એઓએ સંખ્યાબંધ ગ્રંથો મેળવી હતી. આ હાથપરથી એઓએ સં. ૧૯૫૮ માં પેન્શન લીધું હતું. ત્યાર બાદ એઓ પોતાનો કાળ સામાજિક હિતનાં કાર્યોમાં, ધોર્મિક વિષયોનું પદ્મપાલન કરવામાં અને સાહિત્ય મેવામાં ગાળતા હતા. અને પોતાના ટ્રોટિક છવનને અગે અનેક કારી ધાઓ પડ્યા છતાં એઓએ પોતાનું હૃદયબળ પ્રશંસનીય રીતે જાળવ્યા રાખી પોતાની પ્રજાતિ છેક અતકાળ પધત્ત જારી રાખી હતી.

સ્વર્ગસ્થ છેક નાનપણથીજ ગુરુશિરોના અચ્છા સેવક હતા. નર્મદાશંકર, નવકરામ, હરલાલ ક્રુપ વગેરે તે કાળના સાહિત્યકોની મિત્રમંડળમાં એઓ દાખલા થયા હતા અને એમની સાથે સાહિત્યને લગતી તેમજ ક્ષેત્ર પ્રજાતિઓમાં એઓ અપ્રતિમ ઉત્સાહથી ભાગ લેતા. આને પરિણામે અનેક વનમાનપત્રો અને માસિકોને એમની કસમનો લાભ મળ્યો. એમણે અનેક કાવ્યો, નાટકો તથા નિબંધો લખ્યાં છે તેમજ અનેક ભાષાંતરો કર્યાં છે. આમાં 'સુવાસિકા' નામનું એમનું કાવ્ય ઉત્તમ છે.

છેવટે એમના કુટુંબને એમના અવસાનથી થયેલા દુઃખમાં ભાગ લેતાં અમે હૃદય પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે એમના આત્માને શાંતિ મળે !!

નોંધ:—

દ્રાવ્યોત્પન્ની જગ્યા બંદલવાને લેઈ આ અંક થોડો પ્રસિદ્ધ કરવા માટે વાચકોનો કામ ચાગીએ છીએ. ઉપનંત્રી.

સ્વ. ઉત્તમલાલ જયંતી.

વેખક -

રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા,

મધ્ય, મહિધમંસદ

જે વર્ષે માર્ગશીર્ષ સુદ ૨ તે દિવસે સાક્ષર શ્રી ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદીનું અવસાન તેમના વયન અમદાવાદમાં થયું હતું. તે શૌકજનક બનાવની નોંધેા જીવંત જીવ અચેત્ત અને ગુજરાતી દૈનિકમાં, સાપ્તાહિકમાં, મહાસાપ્તાહિકમાં અને ત્રિમાસિકમાં પ્રકટ થઇ હતી. તે કૃપાથી તેમના જવાબી ગુજરાતને જે ખોટ પડી છે તેનો કેક ખ્યાન આવે તેમ હતું. છતાં ૨૨ ઉત્તમલાલભાઈના પરિચયમાં જેઓ આવ્યા હશે અને તેમના નાના મોટા લેખો જેઓએ વાંચ્યા હશે તેમજ તેમનાં લાખજો જેઓએ સાંભળ્યા હશે તેમને એમ લાગ્યા વિના ભાગ્યે રહેશે કે તેમના લેખોના સંખંધમાં ગુજરાત પામે જેવી અને જેટલી માલીની રત્ન થતી જ્ઞેષ્ઠએ તેટલી હતી સુધી પ્રકટ થઇ નથી એક વ્યકિત તરીકે, એક અભ્યાસી તરીકે, એક વિચારક તરીકે, એક લેખક તરીકે અને એક સાંસ્કૃતિક કાર્યકર્તા તરીકે તેઓના વિચિત્ર સ્વરૂપનો યથાર્થિયત ખ્યાલ આવે તેવા લેખો સખ્યામાં હજી ખાટી છે. હાંકુ યુનીવર્સીટીના વાઇસ ચેન્સેલર અને ગુજરાતની સંસ્કૃતિતાની જ્ઞવંત મૂર્તિ સખાન સાક્ષર આવ્યાપંથી આનંદસંકરે

બાપુભાઈ પ્રજા અને માદી, મચોડ અને સ્વાભાવિક પ્રસાદવાળી સંખીમાં કાળેા કથાઓ અને નિવંધો સખનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ માદાર શ્રી મહિલાલ છતારામ ભટ્ટ જેવા સદ્ગુણના સમવયસ્ક તે નિકટના મિત્રોએ તેમના મખંધમાં સખવું વડે છે આ ખામતમાં પોતાનો નિવંધ ધર્મ યત્નવત્તા એ ખંને વિદ્વાન લેખકોને વિચારિ છે ૨૨ ઉત્તમલાલભાઈથી મોની ઉંમર ૨૨ના સાક્ષરોમાં ૨૨ ના કમળીનકર બાઈ, સાક્ષર શ્રી નરસિંહરાવભાઈ, માદાર શ્રી કેશવલાલભાઈ, ૨૨ બ રમણભાઈ, સાક્ષર શ્રી બળવંતરાવ કાકર, માદાર શ્રી કુંજલુલાલ મોદનલાલ ઝવેરી વગેરે તેમના સંસર્ગમાં આવ્યા હશે તેમથી અમદાવાદમાં સદ્ગતની જે જયંતી ઉજવાઈ હતી તે પ્રમજે ૨૨ બ રમણભાઈએ તેમના સખધી પોતાના હૃદયારો કાઢ્યા હતા, તેમજ તે પહેલાં “વનંત” મહાસિકમાં તેમના અવસાન વીશે નોંધ સખતા પોતાના અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા હતા “ગુજરાત” મહાસિકમાં “રમરજી મુકર”ના સંપર્કથી સખાતી અરિત માવામાં સાક્ષર શ્રી નરસિંહરાવભાઈએ પશુ ૨૨ ઉત્તમલાલભાઈથી જે સ્તુત્ય સદ્ગતથી સખવું

છે. કમનસીબે, કૃષ્ણલાલભાઈએ “Further Mile-stones of Gujarati Literature.” નું જે પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે તેમાં ૨૯. ઉત્તમલાલભાઈ જેવા ગૌરવાન્વિત શૈલીના સ્વામી અને પ્રૌઢ વિચારણાના પ્રમુખોના મનિર્દેશ પણ નથી. કૃષ્ણલાલભાઈ એક સમજી, અગત રાગ-દ્વેષથી વિહીન અને વિશાલ સહુભાવવાળા નવલેયક હોઈ ૨૯. ઉત્તમલાલભાઈ જેવા ઉચી પ્રકૃતિના લેખકને વીસરવાનો અક્ષત વ્યવસાય તેમણે કેમ કર્યો હશે? ૨૯. ઉત્તમલાલભાઈનું વિરમરણ એ કૃષ્ણલાલભાઈના સાહિત્ય-કલ્પનાસતી સર્વશ્રાદિના, ઉપયોગિતા અને ન્યાયતામાંથી કમી કરનાર અને ન્યૂતાઓમાંની એક મુખ્ય છે. આશા છે કે તેમના પુસ્તકની મીઠી આશ્રિતિ પ્રસંગે એ ન્યૂનતા તેઓ દૂર કરશે. ૨૯. ઉત્તમલાલભાઈની નાની ઉમરવાળા પેઢકામાંથી તેઓના નિકટ પરિચયમાં આવનાર બહિનઓમાં ભાઈ વિભાકરે “રંગભૂમિ” માં ભાઈ હંદુલાલે “યુગધર્મ”માં, ભાઈ રમણીયરામે “સમાલોચક” માં અને ભાઈ મુનશીએ “ગુજરાત”માં લખ્યું છે. મેં “ગુજરાત મંડળ”ની એક સભા સમક્ષ “સદ્ગત શ્રી ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી: એક રમણાંજલિ” એ વિષય વીશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને ભાઈ લલિતે તે પ્રસંગે પ્રમુખ તરીકે પોતાના મનોદ્વાર દર્શાવ્યા હતા. કૃષ્ણલાલભાઈ કતાં વખતે ન્યાયી અને કૃતજ્ઞ થઈને ભાઈ અંગરીયાએ પોતાની “સાહિત્યપ્રવેશિકા”માં ઉત્તમલાલભાઈની કદર કરી છે. ભાઈ મદાદેવ દેનાઈએ, ભાઈ ચંકરરામે અને ભાઈ ધનચંકરે અમદાવાદમાં ઉત્તમલાલભાઈની જયંતી પ્રસંગે તેમના સંગ્રામી પોતાના અનુભવો અને અભિપ્રાયો જણાવ્યા હતા. આ સર્વ કંપર્ગન

મદાદમાં ગાંધીજીએ જે સંદેશ મોકલ્યો હતો તેમાં ઉત્તમલાલભાઈ તરફનો પોતાનો આદરભાવ પ્રદર્શિત કર્યો હતો. હવે છે કે “દાશમહાદ-રમારક” ગ્રંથ” અને “કાંત-માલા” જેવો રમણસંગ્રહ પ્રકટ થાય અને તેમાં ગુજરાતના અનેક સાક્ષરો અને સાર્વજનિક કાર્યકર્તાઓને દાંયે ઉત્તમલાલભાઈને ઘટી રમણાંજલિ આપાય અને તેમની ઉચ્ચ ભૂમિદાની કૃતિઓની યોગ્ય કદર થાય.

દરમ્યાન અમદાવાદમાં તેમજ ગુજરાતમાં ૨૯. ઉત્તમલાલભાઈના રમણસંગ્રહો જે સભાઓ ભરવામાં આવી હતી તેમનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ અસ્થાને નથી. તેવી સભાઓ આખા ગુજરાતનાં જુદા જુદા સાક્ષરો પાસે સદ્ગત વીશે વ્યાખ્યાનો અપાવતાં જોઈતાં હતાં. હવેથી પ્રતિવર્ષ એમ થશે એવી આશા છે. ગુજરાતના સદ્ગત સાક્ષરોની પ્રતિ પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવનારો એક ઉપાય સાહિત્ય સભાઓ તરફથી સાક્ષર-જયંતીઓ ઉજવવી એ છે.

આ વર્ષના માર્ગશીર્ષ સુદ ૧ ને દિવસે તા. ૩૦-૧૧-૨૪ ને ગુરુવારે-ઉત્તમલાલભાઈની પ્રથમ સંવત્સરી દોનાથી અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ દાસમાં “શ્રી વડનગર નાગર બ્રાહ્મણ નીતિગ્રાહક સમાજ” તરફથી એક જાહેર સભા ભરવામાં આવી હતી. રા. જ. રમણભાઈ મદીપતરામ નીલકંઠ પ્રમુખપદ લીધું હતું. ધાર્મિક તથા સામાજિક જાગૃતોમાં નહીં, પરંતુ કાર્વણિક જાગૃતોમાં પણ ઉત્તમલાલભાઈનાથી જુદા વિચારો ધરાવતા દોના છતાં રા. જ. રમણભાઈએ પ્રમુખપદ સ્વીકારી જે મનાન્તર મદિયુનાનું સ્તુત્ય દર્શાવેલાં હતું તે જેમ તેમની [પૃથ માર્ગે જુલો ૧૫ ૪૭૭]

મોહન

[ખેનાકળો] પંથુ, પુંપા એન ... ..

પુંપા

[તેનું સાંકળેજ કાણુ?] પંથુ ભલેને કરે! મને એમાં જરાએ શરમાવા જેવું નથી. [જતાં જતાં છેલ્લો વાગ્યાણુ] વિશ્વાસ ભંગ કર્યો દશે તો આપે.

નમો દાણે થઈ ગય છે.

મોહન

[એકલો] આ તો દુઃખ થઈ! બંને બનાવી ગઈ, અને વળી માથે વિશ્વાસભંગનું આજ મેલી ગઈ! હોકરી છે ને!

નરોત્તમ આવે છે.

નરોત્તમ

અમરાજી તો ક્યારનાએ હુડી સંઘડરથાન માર્યા લાગી ગયા છે. એટલે એ તો ભલેજ નિવર ઠાગોરને વીનંતી કરવા આવવાના છે એમનું સંઘડરથાન જોઈ મદાત્મા પ્રદર્શન લેવાળી એને કૃતાર્થ કરે. [અદ્વજ ગંજાર] બૂં એ તું સીધો નદી ચાલે, મોહન! તો કરી માણી પર ધુળ ફરશે ને.

મોહન

[ગુરસામા] કાલ વળતી હોય તો આજેજ વહે મારે એ કમાણી નથી જોઈતી. દુઃખું વાલું કે [પુંપાનાં વાગ્યાણુનો ખિલ હલ્લો, ઝેરી રવરે અનુવાદ કરે છે] તમે સૌ મને અમકડું ગળી મારી મગ્નક કરવા બેસા દરો!

નરોત્તમ

[તપી ગય છે. મોહનનું મન જળનું નથી એટલે] કાણુ તારી મગ્નક કરે છે! અહીં તો પું. ... ..

મોહન

[નરોત્તમના ઉત્તરને મોહનનાં ગુદ આવે

આ સંજોગ નાચતો વધુ બાજુ આવવા આર્થા]

છે.] આરતે બોલ. બાઈ, નહીં તો વેપ પાંધરો દમણુંજ ચલ જશે! [આગમાંથી જવરાજને આવતો જોઈ] જો કોઈ આવે છે.

જવરાજ

[દાખત થઈને] નમસ્કાર સાહેબો, ખુશા કે?

મોહન

[નરોત્તમને] હવે દાક્ટર સાહેબ આવે તો મારી ખરા નામથી જોળખાણુ કરાવ.

નરોત્તમ

[જોળખાણુ કરાવે છે.] જવરાજ ભઈ, આ મારો બાગરનેલી નીશાળ અને પાંડાળાનો મદમ્બલચારી મોહનદાસ સર માધવદાસનો એક પુરો દીકરો. એનો વખત સૌ પૃથ્વી પરજીભાંજ અલાર સુધી એ માળી રહ્યો છે.

મોહન

હા, જવરાજ બાઈ, પંથુ દવે તો મનેએ દરીદ્રામ યવાની હોંસ લાગી છે હોં.

જવરાજ

[જરાક દસે છે.] તમને પંથુ, મોહન બાઈ! કોઈ નરોત્તમદાસનાં પતેતાં દેવી સમ પત્ની મળે તો કેકાણે બેસાડે.

મોહન

[ગનતી વાત અમંગલ પડે કહેવાઈ ગય છે.] દમણું તો હું રૂઝ ચકુન ચલા નથી લાગના.

જવરાજ

[મગ્નકમાં] દાણે પડતે સૌ થઈ રહેશે. પંથુ દમણું હું જાતમાંથી આવતો દત્તો તારે તમે જે મિત્રો એમ વતંતા દત્ત કે મળે કામ જમ અમો દોષ!

ભુગુપુર-ભુગુકુંદ-ભુગુ

[અનુસંધાન ૪૪ ૪૨ થી]

ધીમેધીમે ભગ્યના આ વજ્રુરોની પડતી
 થતી ગણ, જે સ્થિતિ મત્તરમા રાગમા
 હતી તે અદારમામા ન રહી અને અદારમામા
 હતી તે અભયુનિમા રાગમા ન રહી. કેવળ
 પ્રકારનું કાષ્ઠ અદરમા રાગની છેલ્લી
 પચીસીમા ભગ્યમા પેદાર થતુ હતુ એવુ
 વળુન મા. કાષ્ઠે લખ્યુ છે એ વાચના
 નેવુ છે. મ સ ૧૮૨૦ માં કર્નળ વીવીજમ
 વખે છે કે આ વખતે ભરતમા પહેલ ગદા
 તવા માટે દર રોં માં લાખ પચીસ લખ-
 રીઆતુ કાષ્ઠ તોગ થતુ ઇ સ ૧૮૧૯ માં
 ની ડેરીઝ લખે છે કે ઉલ્લા એગાજીસ વર્ષમાં
 ભરતની ચિત્તિ તદ્દન ફરી ગઈ છે કાષ્ઠના
 અદી ભારેજ દમ દળાર રીઆતુ કાષ્ઠ
 નેઆર થય છે પાસરી વજ્રુરો વધારે કમ વા
 મામ છોડી ગયા છે, સુતર પીતાવળી વધરાય
 છે અને પચીસ વર્ષ પહેલા અનુભવના જે
 માત્ર જ્યોતે તો કામરમે ભાગ પડ્યુ આપારે
 જ્યોત નથી આ રીતે વીજાવળી સખા રાખે
 આ દેશના વજ્રુરોના લેખને તોડી તાખા
 પડી તો મુખ્ય અનુભવાદમા મીયા થ
 (દાખમાં ભરતમાએ ખીતે છે) ધીમેધીમે
 દેરીમાએ ચાવના ખેપ થયા. ભગ્ય જલનો
 નેપાર થતુ ધીમેધીમે સુરો બેગી લીધ અને
 છેવ ને મુખ્ય જલનો દાખી પચીસમા ભગ્ય
 મુરત જમ કુખામથ આ રીતે અનુદિત ગણના
 મેળકુમેના વખતે અચીઆરમા, ભારમા
 કાષ્ઠી તે સખરમા રાગ સુધી લખ દેશાળી
 સુખી અને સદસિય વેપારીથી કરેલા મુખ્ય
 રાગમા મુખ્ય જલ તરીકે ભરતનું જે રચન

હતુ તે નીકળી જઈ અત્યારે મુખ્યરાતનુ ખીત
 વર્ષનું કહેર મર રથુ છે, અને રેની 'સીઝન'
 રપર મુખ્યત્વે ટવે છે. ભરતનુ કે તો પહેરેથી
 વખતોગુ અને હજી વખતોગુ છે

ભગ્ય રાહેર

પૂર્વ પશ્ચિમ અથા માઉના પગા વરતી
 મહા નદી નર્મદાના ઉત્તર કાંઠા ઉપર મહા
 હિંચા દેરા ઉપર ભગ્ય પાકડી પને વખતુ છે
 અને રેરેમા મેહા બેલ સામે કાળી રેરે
 ના પુન ઉપરથી જોનારને અથવા નળમા
 મહત્તમા ખેરી નંનારને રમણીય લાગે છે
 ખાસ કરીને રાવનો દેખાવ નરસ લાગ છે
 નર્મદા ભરતની આખાની અને તદુરતી
 મનેતુ નધન છે નર્મદા ઉપરથી આખો
 પાન ભરતની દરને દુરગ રાખે છે

ભગ્ય મુખ્યત્વે આ મુખ્યમા મુખ્ય
 રાહેર છે પગ પહેરેથી એ આ જ્યોત અને
 આનંદાજ રાનારમા વનેતુ દગી કે મ એ
 હેરવાર નથી. ન મ જગા દેશાર થયે
 દેખ એમ જાણતુ નથી જાન એકલ લાગ
 છે કે ભરતનો ફાતા ફાટ થતા ન પહેલા
 જાગરો દરલખ જલારો અને વધારે
 રસિયે દશે પડી તો ભરતમા કે કુમારપાળ
 ના વખતમા કેમ જોધાયો એવે શદર અને
 પસઓ એમ એ કામમા શદર વડે થઈ ગયુ
 અત્યારે મુખ્યની પળીની રદ રમામુ ભરત
 અદી મેવ લખુ અને કાન મેવ પડાતુ છે.
 થતુ એની પુરી આખાલીમા વખતમા
 મહારદેશી કાળી તળાલી સુધીની લાલ
 ચાર મેલની સળાળમા વખતુ દગી
 ભરતની વળી છે મ સ રાજગ મા
 નીમ દળાર અને પચીસમા લીસ દળાર
 મળી કુવ થયાલ દળારની દગી ૧૮૬૧ માં
 પડીને ૩૧ દળાર થઈ હતી પલુ લાગમ.

લગભગ ૪૫ હજાર છે. તેમાં ૨૬ હજાર હોંદુઓ, ૧૩ હજાર મુસલમાનો અને ૨ હજાર પારસીઓ છે. ભરૂચ પ્રાચીન નગર અને તીર્થસ્થાન છે પણ નર્મદાની પવિત્રતા શીવામ, એનું તીર્થપણું ભરૂચ જીલ્લા બહાર આવું જાણીતું નથી, એટલે સામાન્ય દેખાવ તીર્થસ્થાન જેવો નથી લાગતો, ગોરોનો કેજ ત્રાસ નથી. તેમ એની પ્રાચીનતાના પુરાવારૂપ પણ કે જીવતું રહ્યું નથી. સલ્તનતોના ફેરફારોએ, પોર્ટુગીઝોની તથા મરાઠાઓની હુડાઓ અને નર્મદાની મોટી રેલોએ એવા ફેરફારો-વિનાશો જ્ઞાતકાલમાં કર્યા છે કે જીવતું કે જીવતું રહેવાનો સંભવજ નથી. અત્યારે જે ભરૂચ શહેર દેખાય છે તે દોહસો બસો વર્ષ જીવતું છે. જીનામાં જીનાં ઘરો દોહસો વર્ષથી જીનાં ભાગ્યેજ હશે પણ એ વખતનાં લલ્લુભાઈની હવેલી જેવાં જે જીનાં મકાનો છે તેમાંનું લોકમાંનું કોતરકામ અમદાવાદ, મુરતનાં એજ પ્રકારનાં ઉત્તમ કામને મળતું છે. શહેરમાં મંદિરો ઘણાં છે પણ બધાં સો દોહસો વર્ષની અંદર બંધાએલાં છે. અલબત્ત લૃગ્નપિના મહાદેવ, ગંગનાથ મહાદેવ, અવિમુક્તેશ્વર, સોમનાથ વગેરે નદીકાંઠાનાં બાણો પ્રાચીન હશે; વળી હાલનાં શૈવ મંદિરોનાં આંગણામાં જે જીની કારીગરીની વરાહની, ચતુર્ભુજ વિજયની વગેરે મૂર્તિઓ જેવામાં આવે છે તેનાં પણ મંદિરો પ્રાચીન-મધ્યકાળમાં હશે, તે પહેલાં કદાચ જૈન મંદિરો પણ હોય; પરંતુ એ બધું સ્થાપત્ય કાલમહોધિને તળીએ બેસી ગયું છે. અને જીનાં મંદિરોને સ્થાને ખ્રીડીશ સમયમાં આ સાદાં કલાશૂન્ય મંદિરો ઉભાં થયાં છે. આ રીતે બધું જીવતું અદૃશ્ય થઈ ગયા છતાં જે કે ચારપાંચ જીની નીશાનીઓ જળવાઈ રહી છે તેમાં પહેલો કોટ: નદીના આવારા

અથવા ઘાટ સાથે પહેલાં ભરૂચને ફરતો કોટ હતો; ઘણું કરી સોલંકીઓએ બંધાવેલો અને સોળમાં શતકમાં બહાદુરશાહે સમરાવેલો. હાલમાં એ કોટનો ફક્ત નદી તરફનો ભાગ મોજીદ છે. બીજી બાજુના મસ્જિદ-મુળ વિશાલ હોંદુ મંદિરના થાંભલાઓ ઉપરની કારીગરી જેવા જેવી છે. મુળ મંદિર અગીઆરમા બારમા શતકનાં શુજરાતનાં મંદિરોનો સુંદર નમુનો હશે. હાલમાં આ જીર્ણ મકાન ફરીથી ધર્મશાળા તરીકે વપરાય છે. આજ રીતે જીની મહેસાના થાંભલાઓ પણ મુળ હોંદુ મંદિરોના છે. મહેરની ઉત્તરમાં બાવારહાનની કબર છે જેને દત્તકથાને આધારે મી. ક્રાઈસ્ટ અગીઆરમા શતકના રનીની ગણે છે. બાવારેનની કબરની પૂર્વે મીરજીતની કબર છે. હદગા પણ જૈનમા શતકમાં મહમદતખ્તએ બંધાવી છે એમ મનાય છે. નવાબની કબર તો દોહસો વર્ષ ઉપરની છે. આ ઉપરાંત ક્યે લોકોની કોઠી જેમાં એક 'સનકાચલ' છે અને ક્યે લોકોની કબરો (દ. સ. ૧૬૫૪ થી ૧૭૭૦) પણ જીનાં અવશેષો છે. મહેરની વચ્ચે એકાદ નાનું મંદિર પણ જીવતું હશે. વજીલ ભટ્ટનું વિ. સં. ૧૬૬૨ ની સાક્ષતું છે અને એ જીનામાં જીવતું ગણાય છે. પણ કેટલાંક નવાં મંદિરોમાં પુનતી તથા ન પુનતી મૂર્તિઓ જીની બેસારેલી છે પણ એનો કલાની દૃષ્ટિએ હજી અવધાસ થયો નથી. વળી જીનાં ટેકરાઓનું પદ્ધતિસર જોડકામ કરવામાં આવે તો કેંક પ્રાચીન વસ્તુઓ મળે ખરી.

ભરૂચમાં શાંતિઓ તો ઘણી છે પણ ભાર્ગવ આહણો અને લાક વાણીઓ બીજા કરતાં ભરૂચના જીના વતની જણાય છે.

લાટનો ઘણો ભાગ છેક પાંચમા શતકમાં વસ્યો હતો એ ઉપર કશુંજ છે; વળી નર્મદા

ઠકો કહ્યા કાળથી તીર્થરૂપ મનાય છે એટલે
અભ્ય અહવામાં બીજા પલ્લુ નાના મોટાં
તીર્થો હોવાનો સંભવ દેખાતો છે.

કરોદ

અભ્ય અને શુકલતીર્થ વચ્ચે ૧૫
કુપડાંનું એક નાનું ગામ છે. અહીં વીસ
વર્ષો એક વખતજ જ્યારે અધિક માસ દેશાખ
માસમાં આવતો હોય ત્યારે કારેશ્વર કે કાલિ-
દેવજીશ્વર મહાદેવની જત્રા કરાય છે. મેળો
નર્મદાને કાંઠે કરાય છે અને મેળામાં આખા
મહીના દરમીયાન ત્રણ ચાર લાખ માણસો
આવે છે.

કંદેલી

આ જાણુસર તાલુકાનું ૧૫૦૦ ઘરનું
મહી નદીના કાંઠે ઉપર ગામ છે. આ જોનાનું
જનજાસ્થાન છે. ગરીબાર કે પળીનજી જતા
જોનો અહીં એકાદ દિવસ રોકાય છે. જુના
જેન મહિરોનાં બે ચાર અવરોષો ઉપરાંત બે
ત્રણ નવાં મહિરો છે.

ખાત્રા રોસ્તમ.

મેળો પાળીએજ પામે તથા જાણુસરમાં
એમ બે મહો કરાય છે. બેએ સ્થળે દરમાં
છે. અંકુરેશ્વર તાલુકાના પીરનારડીના પલ્લુ
સુમવખાનોનો એક મેળો કરાય છે.

ભાડાજીત

અરવથી આઠ મેવ પૂર્વમાં નર્મદા કાંઠે
૩૪૯ ઘરનું નાનું ગામ છે. અહીં ૧૯-૨૦
વર્ષો જ્યારે અધિક માસ ભાદરામાં આવે
ત્યારે ભાડેશ્વર મહાદેવની જત્રા કરાય છે
અહીં પલ્લુ કરોદ જેટલા માણસો આવે છે
આખો મહીનો જત્રા ચાલે છે અને અમાસને

દિવસે તો વચાસ સાઠ હજાર માણસો એકઠા
થઈ જાય છે.

શુકલતીર્થ

અભ્ય અહવાની કદાચ દોઢી મહતાની
અથા શુકલતીર્થમાં કરાય છે ૧૧૬ ઘરનું
આ તીર્થનું ગામ અરવથી ૧૦ મીલ પૂર્વમાં
નર્મદા કાંઠે છે અહીં ૨૨ વર્ષો કાર્તિકી
પક્ષમાં ઉપર મેળો કરાય છે. મેળો પાંચ
દિવસ ચાલે છે અને લગભગ ૨૫૦૦૦
માણસો એકઠા થાય છે ગામમાં ફક્ત એજ
કારેશ્વરનું મંદિર છે મંદિરે તો જુનું
નથી પણ બે મંદિરમાં બે આદિ નારાયણની
પૂર્તિ છે તે જુની જણાય છે કદાચ જુના
કાળમાં અહીં વિષ્ણુના પલ્લુ મહિરો હશે
શુકલતીર્થ નાનું જ્યાં તીર્થસ્થાન જેતુજ
લાગે છે કહ્યા જુના કાળથી તીર્થસ્થાન
મનાય છે એ તો કહ્યું છે ચક્રચુખ અને
ચાણુકપની દતકથા ઉપર આધાર છે પણ
અબીઆરમાં શાવડના આરકમાં અબુદિનવાડના
રામ ચામુડે પુત્ર મરાજુના શોકથી રાજગાદી
છોડી દહને ત્રણ પર્વત શુકલતીર્થમાં
વચા કરાવી વાત ઐતિહાસિક માનવામાં
વાધો લાગતો નથી છેવટની અઢી નર્મદા
કાંઠે માળવાની દેવજાવાળા માણસો અને
શુકલતીર્થમાં આવીને વચાતા હશે એટલી
વાત ખરી લાગે છે. શુકલતીર્થ રમ-ગ્રીય
સ્થળ છે.

આ ઉપરાંત બે ચાર ગામેનાં અધિક
મેળાઓ કરાય છે બે ચાર ગામેની આપાદી
સારી છે, અને જુના ગામે તો અભ્ય અહવા-
માં કહ્યાં છે.

સ્નેહ કે ન્યાયે ?

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૦૦ થી]

રમેશભાણુએ કબાટમાંથી એક નવી છબી કાઢી. વિનોદિનીની નાનપણની તે છબી હતી. તેને એક ચુંબન કરી ટેબલ પર મુકી, “હા, વીની! તારો પુત્ર એ મારોજ પુત્ર છે. તેને હું જોઈશું તો મોઝાઈ શકું. સમાજ? સમાજે મને શું આપ્યું? સમાજ તો કાલે મને છુટી જશે. વિનોદિની! હમણાં મેં હેમંત વિરુદ્ધ ચુકાદો લખ્યો હતો. હું તારો ગ્રન્દેગાર થયો છું. મને ક્ષમા કરજો. સ્નેહદર્શ આગળ બીજી સંધળી ફરજે સામાન્ય છે. સમાજ! પ્રભુ! મને ક્ષમા કરજો. પણ ‘વીની’ના પ્રેમનો આ દાવો હું પાછો ડેરી શકતો નથી.” અતે મનુષ્ય હૃદયનો વિગમ થયો.

ફરી પાછો રમેશભાણુએ ચુકાદો લખ્યો. કાયદાની બારીકાઈ શોધી. હેમંતને શકતો લાભ આપી છોડી મુકવાનો એ ચુકાદો હતો.

સુવાનો સમય થઈ ગયો હતો. મોડી રાત સુધી આગના જ્વાલો પર વિચાર કરતાં કરતાં રમેશભાણુ અંતે નિદ્રાવશ થયા. ઉઘમાં એમને સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં એમણે ન્યાયદેવીને આંખ પર પાટા બાંધી હાથમાં તુલા લઈ ન્યાય તોળતી જોઈ. નિષ્ફળ નીવડેલા ન્યાયાધિશ તરફ એણે કપડાની-તિરસ્કારની-દૃષ્ટિએ જોયું. તે બોલી: “આવું અધઃપતન? આવી નબળાઈ?” પરમેશ્વરી લીલાઈમગ્ધેશ્વર રમેશભાણુ જાગી હાથે. ખરેખર, તે ધણીજ ઉસ્કેરાઈ

ગયા હતા. તેમણે દીવાલ પર જોયું. ત્યાં અધ ન્યાયદેવીનું ચિત્ર લટકાવેલું હતું. બાકીની રાત્રિ એમણે ઓરડામાં આંટા મારવામાં પસાર કરી.

કચેરીમાં બીજો દિવસે ચુકાદો અપાયો. હેમંતને શકતો લાભ આપી છોડી મુકવામાં આવ્યો. ‘ચુકાદામાં વિનોદિની પાંચ હતા. ન્યાયાધિશ તરફ આભારપૂર્ણ આંશુ સ્ખિત તેણે ક્યું. ન્યાયાધિશને બીજા ગ્રેની જરૂર હતી?

* * *

હેમંત ઘેર આવી વિનોદિનીને ભેટી પડ્યો. માતાની આંખમાંથી આંસુ ખરતાં હતાં. “બા, આજે આંસુ?” હેમંતે પૂછ્યું.

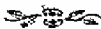
“હેમ, હવેનાં આંસુ” તે એટલું જ બોલી. તેણે તેને ન કહ્યું કે એ આંસુ તેણે બારીસ વર્ષ પર લઈને આગમે દિવસે ખેંચી હતાં તેવાજ પ્રકારનાં કેંક હતાં.

બીજો દિવસે શહેરમાં ખખર પ્રસરી કે રમેશચંદ્રનું હૃદય કાળના અંતિશય બોળને લીધે, એકદમ અધ પડી ગયું હતું. એમના નિષ્પક્ષપાતી ન્યાયની અને સાધુ જીવનની પ્રશંસા દરેક પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ.

* * *

અને શું એમનો ન્યાય નિષ્પક્ષપાતી ન હતો? સ્નેહને લીધે એમણે ન્યાયનું અસિદ્ધાન આપ્યું—એ વિચાર એમનાથી ન છૂટી શકાયો. ન્યાયાધિશે પોતાને દેહાંતે દંડની શિક્ષા ફરમાવી હતી.

રાજધિરાજ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૦૦ થી]

તે પોતાને વાગે આવી. મહિમદ્રોણ 'હર હર શંભો' સામજ્યુ, ને તે ઠાપી રહી દેવે. મરી મરે; મેરો મરવા પડ્યો, કાચે કોનો વારો? મહિમદ્રોણ, આજનો દે તેનો?

તે પચારી ૫૦ પડી ને કાને દાપ દીધા આ। આ છાપેલું પ્રસન્ન રડવાના પશુ તેને દોસ નહીં રહ્યો, તેને સુનાવું શાન્તુ નહીં ને બેઠી થઈ આગળે ઉઠી રહી નહીં નરે તે જોતા લાગી

“મા। મા। તુ કેમ આમળી નથી? ગુ કરે છે? અમારે શું થયા બેઠું છે? મારા દુર્ગંધાલ કપા—હ કપા—દોહરા કપા? દુર્ગંધાલ નાથ! તમે પણ નમેરા થયા? તમે કપા મવા... તમને જે થયું? અશ્વિનદેવે દહ્યુઆ? મનેતા કુતરા હાથમા નમેા કાસર પડ્યો, ‘ના, ના કાની મગફર કે તમારો વાળ વાઢે કરે’

“પણ હું કપા જલુ? નથ નાથ! તમે મને કેમ છેડી ગયા? તુ નાથે દોલ તો મનવનું વડાનું લાગત તમારો જોગાઆ માથું મુકીને તા મગ

“ગુ કામ આવી લાગ્યો? ફરીયા એમને નહીં જોડે? મારા બીકા નહીં રમાડું? એકથી અડુથી આ નિર્મલ મરમા મરીક? મારા વડાવમ? તમને જોશ લિવા મરેા છવ કેમ લગે?”

તે બેઠી રાખી નહીં. એકકમ તેને

૧ દે નાથ! દે મદાગજ! દે રડાળી તમે પામી-નિર્મલ વનમા પુ બીડી દે મદાગજ! તમે

કુમેા જરાજ આગરો, વાડો પારી તેનાથી રહી દેશ્યુ, તે બેઠી મજ ને મેંદું કાસર રડવા લાગી “મારા નાથ—મારા આમી—” શીવજ બીજે કમ તેનાથી ઉત્સાહલો નહીં

તે કાણી વાડ રહી ને ગામની મારક મેમજા લાગી ધીમેધીમે હાથમેા આવેમ આડો થયો ને તે આક્ર હ કરી બોલવા લાગી ‘નાથ નાથ’ આશુ કરેા બેા

જા નથ હા મદાગજ હા અશ્વિનિક જડા મ મામ। હા હામિ મિનદામિ આવામિ વિગને વને।

નરુ નામ મદરજ ધર્મજ સ્વયવગસિ। અશ્વિનિક હિ તથા કુવામુચમ્ય મોગજ।

કવચુચ્ચ જન્તામિ હરથા માર્ગમુગજાન। વિશવતા મણુત્ત પગ્ગપગ્ગતા છમિ—

તમેા અપજા તુડી મરેા ન મજા ખાતા તેને મુઠો આવી

આખી રાત તિયત આવથામા તે પડી મહી મવાનતા મકમદ પવન નથેાના જલથી રીતવ થન વાવા લાગ્યો ત્યારે તે બચુત થઇ જતી તેરી તે બેઠી થઇ ગઇ

તેનું દીન કુ ખડુ હતુ જાથુ કાપુ હતુ રોમા લોહી નાવળી હોય નમ પ્રપાદમેર કશુ હર આમથા દહાડાના બનાવેના વિચાર આવતા તેના શીકા હોા બીલાવા ન નિગ્નેજ આવેમા તેમ આવતુ

કુડી મે આક્ર હાથુ હોકમ મેકપી આપતી અમન-બીની મારક મરી છાતી કાગી મજા તેજે પોતાના તરક નિરમકારથી જોયુ

કુ દીન બની—આચાર મની મહા મે કમને દાખ દીધેા—મારા નાથને દોષ દીધો મને

મારે ત્યાજ કેમ કરી છોડે હું દયા-કે નામ ધરજ ને સ્વચકવા હો

મ વાસન વનપર્વ અનાથ ૬૦

શું થયું છે? મારા નાથને મેં અવિચારી, પાતકી નલની પંક્તિમાં મુક્યા? મને આ શું થયું? મેં વદ્ધર્મની માફક નિરાધાર બની આદંદ કયું.” તેનાં લવાં બેમાં યદ્ય ગયાં. “મારી નિર્મલતા-મારી અધોગતિનો પાર રહ્યો નથી. મારાથી આંખડને ગરીબ બીચારો મણિમદ્ર સારા. એમણે દબ્બ આંખમાંથી એક આંસુ પાડ્યું નથી.”

“નાથ! તમે મારામાં કેવો વિધાસ રાખી ગયા? તમે વીર છો ને મને વીરાંગના ધારી, ને હું તો આમ રડવા બેઠી. મારા વીર! ક્ષમા કરો. મનેએ ખતર નહોતી કે કવિકુર્વાશરેમણીની કન્યા ને તમારી પત્ની આમ નિર્મલ થઈ જશે.”

“નાથ! માફ કરો! હવે હું એ નિર્મલતા નહીં જામવું. મારે સંસાર સાથે શું? મારે છવન ને મૃત્યુ સાથે શું? તમે ને હું-એકબીજાના-અગર વીરતાના બે તથુખા. જ્યાં હો ત્યાં હેય! વિજયી થજો; છવનમાં ને મૃત્યુમાં-ને હું તમારી દાસી-હું પણ વિજયી-જ થઈશ. મને નથી ડર દુશ્મનનો કે યથો—”

તેણે વાળ સમાર્પા, લુગડું ઠીક કર્યું. નીચે ઉતરવાનું કામ સહેલું નહોતું, કારણ કે તેના પગ દરમિયાન નહેતા પથુ કેમે કરી તે હિતરી. બળજેરીથી ધીમેધીમે પણ દંડ ડગલાં ભરતી તે રસોડા તરફ ગઈ. આંખડને મણિમદ્ર ત્યાં બેઠા બેઠા વાત કરતા હતા. તે મંજરીને જોઈ ચોક્યા.

તે એક દિવસને રાતમાં સુકાઈ ગઈ હતી. તેની સફેદ આમડી સંભરમરથી પણ સફેદ થઈ ગઈ હતી. માત્ર તેના મોઢા પર તાવળી રતાશ જરાક દેખાતી. તેની આંખોની આસપાસ કાળાં વર્તુલ પડી ગયાં હતાં. તેની બાવરી જેવી

આંખો અપાર્થિવ તેજથી જલકત હતી. તે સાવચેતીથી, પણ મદામહેનતે ડગલું દેતી. તેજસ્વી, મુંદર ને મદોડાલત મંજરીના ક્ષીણ પડછાયા જેવી તે લાગતી. “બા કેમ છો!” આંખડ દોડીને આગળ આવ્યો.

“સારું લાઈ!” અવાજ સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન તેના ઉચ્ચારણમાં જણાતો હતો.

“બેસો બા!” કહી મણિમદ્રે પાટલો આપ્યો. મંજરી લુગડું સંકારી ધીમેથી બેઠી.

“નેરાને કેમ છે?”

“તેના પણ દેહ પડ્યો.”

“બનેને અમિદાહ કર્યો?”

“હા.”

મંજરી કૃત્રિમ દાસ્ય કરી બોલી: “આપણે આંદ દતાં, તેનાં તથુ રહ્યાં છીએ.”

“બા! અમે એક વિચાર કરતા હતા” આંખડે ખંખારીને કહ્યું.

“શું?”

“બે દહાડામાં ખાવાનું તદ્દન આવી રહેવાનું. થોડા દહાડામાં આપણે ત્રણે પણ આ બેને રસ્તે જવાનાં. પછી તો ગઢ પડવાનો.”

મંજરી જોઈ રહી, પણ ટેં બોલી નહીં.

“તેના કરતાં આપણે અહીંઆંથી નાસી છુટવાનો કે રસ્તો લઈએ તો કેમ?” આંખડે પુછ્યું.

મંજરી વિસ્મય થઈ. તેની મોટી આંખોમાં તિરસ્કાર આવ્યો અને તેના હાથ ધુણ હટ્યા.

“આંખડ મહેતા! મણિમદ્ર ને તમે બંનેમાંથી જેને જવું હોય તે જાઓ,” તેણે તિરસ્કારથી કહ્યું: “પણ એટલું યાદ રાખજો કે મણિમદ્ર ને બીજા માગી અવતાર પુરો કરવો છે. પછી તમારું શું? ઉદા મહેતાના દીકરાને આખો અવતાર શરમમાં ડુબી મરવું પડશે.”

મજરીને બોલનાં જામ ચડ્યો તેથી તેણે થોડો ઘાક ખાધો.

“પણ જા! અહોઆ રહે કે કાયદો દેખાતો નથી” આંખેડે ડરતા ડરતા કહ્યું.

“કાયદો!” જરાક ખાસી ખાઠ મંજરીએ મોતજવા માડ્યું. તેના નિર્મલ અવાજમાં પણ અક્ષતી પ્રતાપ ને સરકારનો પ્રતિધ્વની મઠાયાથો. “નાની જરો તે કાયદો ચોં કો મળશે, ભાપતો પેમો મળશે, પુકામતીઆઓ મોટા પણ કહેશે પણ એકપે દાયે બચુકઅને વડ

“મહેતા!” મંજરીએ કહ્યું. “કોને તો કું માફી હતી. તમારે જીવ અચારવો દેવ તો જાઓ ખુશીથી પણ કુ-મારા દુર્મયજ આવે નહીં કે મદ પડે તરી ત્થા સુધી જીવતી અહીંઆથી જવાની નથી” તે જરા વાર મુગી રહી તેના સમજાણી નસો જોરથી ધમકતી દેખાતી હતી. “મારે જીવન કેવું ને મૃત્યુ કેવું કુ-ગીવામને મદાન કરનાર મદારથીની અપામના” તેની આંખે ફાટી મર ‘કુ તો અહોઆજ રહીશ-મારા દુર્મ

પાકની વાટ અહીં આજ જોઈએ અને મરી જાશ તો પાપુમા પણ મરા પ્રયત્નવીજી વાખાત. પેલામદ પા ‘તેની કીર્તિ મમાનજ સત ને અમ તેનાથી વાકય પુ ન થતુ ન અમદમ ખ મીની જમરી મુઝ તેને

રા કનેચાલાસ મુનશી દુન

રાખધિરાજ

—૩૬—

પુસ્તક આકારે

રૂબ મુદ્રા અંકમે અદાર ૪.૦૦

સ્વમંદિટા

નવી નવજકયા શીક થશે

વધુ વિગત માટે જુઓ

અદેડ ખમરે.

રહેશે ત્થા સુધી તમ તરી કીર્તિ અમદા રજો.

જા! પણ આમ જીવતી ફેટી દેશ— મજિમદ મોતજવા ગયા.

“જા!” મજાજથી મજરીએ કહ્યું. “જાર ને જીવ ને મૃત્યુ દાય વીગત તો એક-ધિરાજ દેશ”

“પણ જા!” આપો કહ્યું. “તમ તરી તમને જોડ આવી રહી છે. મદુ જે થરાડ દેશ ને થાય પણ તમને કે મદ તો કુમ પામ ને ફતીઆને અમે મેડુ મુ જગતીએ”

આવી જેમે કરતા ખમી તમારે રહી તરે મજરીએ પુત્રપાતા છે. મજરી એ કુ છુકક—ને કુમરા પર મોદી આખુ તેના નસોરા પણ કદરાદ થતા લગ.

“જા” આ મેદાનાથી મોદી નીતજી “ મજિમદે કહ્યું

“અને જ-ર પછી આપ ‘ મજિમદે પછી આખ.

‘મારે મામે જાડું છે મરે દાય આપ. અને અપ-ન. આને છે”

મણિભદ્ર મંજરીનો હાથ ઝાલીને તેને ઉતારે લઇ ગયો તે પથારીમાં સુવાડી. તે અને આંખડ પોનાનું દુઃખ વીસરી મંજરીની માવજતમાં પડ્યા. બંનેના હૃદયમાં અકથ્ય ચિંતા પેદા થઇ હતી. બંનેને લાગ્યું કે મણિભદ્રે કહ્યું હતું તેમ ખરેખર યમરાજ પકડ્યા હતા.

મંજરીને તાવ ચઢ્યા માંડપો; અને થોડો વખત રહીને તેને સનેપાત જેવું ચર્ચા લાગ્યું. મણિભદ્રને આંખડે વારાફરતી ત્યાજ બેસવાનું નક્કી કર્યું.

મંજરી થોડોક વખત યુગી પરી રહેતી ને થોડીક વખત અસ્પષ્ટ લવતી લગારામાં ઘણું ખરું કાકને સંબોધતો આવતાં. મણિભદ્ર નાહી કરી મંજરી માટે રાખડી કરી લાગ્યો. અને કમે કરી થોડીક તેને ગળે ઉતારી; પણ થોડીકજ વખતમાં ને તેણે પાછી ફાળી.

“મણિભદ્ર! આપણું આવી બ-ધુ” આંખડે કહ્યું.

“સપ્ત! મેં તો જાને માટે નામવાની યોજના રચી હતી. પંદર વર્ષ પર જ્યારે મેં જાને જોયાં લાડથી એમની સેવામાં હવે આપવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. આજે મારો નિશ્ચય સફલ થયો.”

“પંદર વર્ષ પર!”

“હા. મારા ગુરુ એના દાદા થયા. આટલા વર્ષ મેં જેમ તેમ કાઢ્યાં ને આખરે માન નસીયમા રહ્યો તે અહીં આંખડે. દર-દર-મદાદેવ” બોલતાં મણિભદ્રને ધ્રુસ્કું આવ્યું.

“ખરી વાત છે. બાપા!” આંખડે મણિભદ્રના પગ પર હેનથી દાથ મૂકતાં કહ્યું. “આ ને દેં સો છે? દેવી છે.” મંજરીને માટે એનાથી બીજું કહેવાતું નહીં

આંખડની આંખો સજ્જ થઇ. મણિભદ્રે તેનો હાથ સહાનુભૂતિમાં દાખ્યો. પાટણના ધનાઢ્ય મંત્રીનો ફાટેલો કુંવર ને જીનાગદના ભટકતા પાલણે એક દેવીની ભક્તિમાં ભાનુભાવ અનુભવ્યો. આ ભક્તિનું પાત્ર બેલાન અવસ્થામાં પોતાના દૂર ગએલા પતિનું નામ ગી રહી હતી.

મધ્યાન્હ પછી થોડો વારે મંજરી શાંત ને નિશ્ચેષ્ટ પડી રહી. તેને થોડીથોડી વારે ખાંસી આવતી હતી એ આંસરી કરનારની ચિંતા વધતી ચાલી.

સાંજના મંજરીનો તાવ ક્યારે પર આવ્યો ને તેણે આંખ ઉઘાડી.

“આંખ્યા?” તેણે પુછ્યું.

મણિભદ્ર ને આંખડે એક બીજાની સામે જોયું. “હમણાં આવશે” મણિભદ્રે કહ્યું.

મંજરીએ ફરીથી આંખ મીચી. મણિભદ્ર ફરીથી ડાંહ કરી લાગ્યો ને મંજરીને આપવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ ને ટકી નહીં. દુઃખદ તાવ અને ઉન્નત યએલી કલ્પનાની પાંખે ચઢી મંજરી સનેપાતની સૃષ્ટિમાં વીહરતી હતી. તે એકજ નામ ગઠતી હતી. એકજ મૂર્તિને એ સૃષ્ટિમાં શાપતી હતી. તેણે ભુવનત્રય એલધ્યાં, પણ તેનો દુર્જ-પાત્ર મળ્યો નહીં. તેનો વેગ વધ્યો. તેની અધીરાઈ વધી. પણ તેના નાથનો પત્તો ખાધો નહીં. “નાથ! નાથ!” એટલુંજ તે બોલ્યાં કરતી.

ગતી જવાસથી બચાનક અનેલા અંધ-કારમય પ્રદેશમાં વસત હરણે ને ફરી. કોઈ બેગી જતું હતું. “મારો નાથ” તે બોલતી. એકદમ કોણે જાણે ક્યાંથી એક પ્રયંત સ્વરૂપ તેની આંગારભરી આંખે દેખાયું. ને સ્વરૂપ કાળું હતું. તેનું મુખ કેંક દેવાને મળતું

હવે તેની આખોઆ ખુન હતો, મોઢા પર કંઠોરતા હતી. મંજરીને કંપારી આવી “નાથ !” તેણે ઉઠે જતે આગળે કહ્યું.

આમખાસ જરાવામય અધકાર ચક્રસકર કરતો. વચ્ચે ચિકરાલ ને ચિકરાલ થતું જેવું સ્વરૂપ પાસે ને પાસે આવતું ગયું. તેણે મંજરીને અકસ્વાની દશાગત કરી આખેથી કે દાંથેથી તે સમજાવ્યું નહીં.

મંજરીને ગુસ્સો ચઢ્યો—એવો ગુસ્સો કે તેની છાતી દબાઈ જતી લાગી ‘મારા નાથની આગા વિના હું બે પાવનાર કાણુ.’” તેણે આકાર વધારી ખીંડામણે થતા મંજરી મંજરી દક્ષી—ને તો શેષ ન ભેરવન ડાંગનાર કાઠની અર્ધાંગના હતી “માના નથની આગા” ત્યજે ઉઠામળાગ થે દશા કરી ‘નાથની આગા !’ ભયકર ધરનિ તથે જુવનમા ચાંચ રહ્યો અને પેના અધકારના ગાનદાવકે વાગાવળ્યુપાથી—જાણે કિનાલ પામરી સહિના ચક્રા મંજરાના હા નેમાથી—પથે પથે મંજરાથી થતા પેલા ભયકર સ્વરૂપના મોઢા થના મુખમાથી પચક, સર્વઆંકી પ્રતિચક્રકર્યો ‘નાથની આગા,’ અને માઠાણુ અથ પિતાએના તમેગમતા પ્રથાવથી, દુધર ને દુધર એવા ચેતાના પ્રતાપી વીરની અડગનાથી, ચેતાના મગનનેદી મર્વના ગૌરવથી ઉજાગતે હૃદયે ને ત્યોઅ તેણે જરાઅ બાજમે— “નાથની આગા !” અને તાંડા આરંભના ત્રિપુરાનીના ડમર ને જાઝરી વિનાશક મર્જનામાથી—કુખડના પર્વતો, કાઠની પૃથ્વી ને અથડના ઝડોના પ્રવચ તેજાનથી ઉદ્ભવતા તુમુત નાહોમાથી મરુત નહીના સખ સમે આપાર્થિવ ને હૃદયભેદક ધરનિ મંજરાયો—“આગા લલ અવ”

એકદમ નેરથી મંજરી એડી થઈ

“આ લલ આવી” તેણે ચાર તરફ જોયું ને જોવી ‘નાથ ક્યા છે ?’ તેના ડોળા ફાળી ગયા હતા “નાથ !” કહી તેણે લુગડ સમાવ્યું ને ઉઠી ને દાદર ઉતરવા લાગી

આંધળ મલેતાને થેરમા શુક થતી હતી તેને સુવા જવા દઇ મણિમદ ખુજામા જોડા દતો, અને ચેરડી વાર થયા નેને જોડામા આખો દનો. મંજરીને દાદર ઉતરની જોડ ન સમકથે “આ ! મા !”

‘આગા લલ આવું’ કહી મંજરી કપામળમથ દાદર ઉતરી અહર નીકળી

“કુની ?” મણિમદ તેની પાછળ દાવ ને કાકેને દેડાયો તેનું કળજી કહ્યું કાંડ નહોતું ‘મારા—નાથ—’

મંજરી આમળ અને પાછળ મણિમદ એમ ને ચાલ્યા મંજરી કામળ પળ સ્વમ્થ રીને ત્રાપામળમથ માલતી હતી નેના બદાવરા ડોળા મદના પશ્ચિમ કાગરા પર ડેરેવેરા દના

“મા ના !” પીને મણિમદે કહ્યું તેને જાણે થ ફૂડી થજતી હાથ એમ વાગ્યું

મંજરીએ જવાબ આપ્યો તરી

“નાથ—એ નાથ !” મંજરી બખડી તે પશ્ચિમના કાગરા સુધી મહન ગઈ ને તેનો પગ લલકર્યો ને મણિમદ તેને પકડે ને પકેલાં તે પથર પર પડી મણિમદ તેની પાસે જઈ બેઠો મંજરી એકાન થઈ પડી હતી ને નેના માથામાથી રશિર વહેતુ હતું

મણિમદ મજરામ ગયો નેજો આમડ મહેતાને લુમ માગવા કહ્યું જોયું

—એકદમ થોડે દૂર જમીન ઉચી થઈ, ને પાસે રહીને દેતા તામકતુ ત્રેન દાચમા કાડો લઈ જમીનમાથી ઉપર આવતું તેને દેખાતું

અજાન પાછાણના હાજ ગમડી ગયા તે કુડીવાળી નહો ‘ઓ મારા બાપરે—ની લુમ મુંજરામણને લીધે નેના ગળામાજ રહી

“ને બીજું કાણ છે?”

“પણે આખડ મહેતા જુએ મરતા પડ્યા છે.”

“બીજું કોણ?”

“કોણ નથી.”

“દામા આ બધાને ખાવાની વ્યવસ્થા કરી આપ.” કહી કાક કાગરા પર બેસી ગયો ને મંજરીના મોઢા પર હાથ ફેરવ્યો. તેનું દીઠ ધડકતું હતું. કાકે તેના માથામાથી વહેતું લોહી લુછી નાખ્યું ને તેને ઉચકી લીધી.

“ક્યાં રહ્યા છે?”

“સાલો ખવાયું.” મણિબદ્ધ આગળ થયો.

કાક મંજરીને ઉચકીને ફતારે લાઇ ગયો. તેને પધારીમાં સુગ્રાહી ને તેને ઉપચાર કરવા ગયો. બધાં લાંબી આંધાં ગયાં.

કાકે તેની પ્રિયતમાને જોઇ, તેના દુઃખમાં ઉમળકા માયા નહીં. કેટલાક દિવસ માં તેની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહોતો. જોડીને જોવાની આશા તેણે છોડી દતી, આખરે તે મળી. તેણે તેનું માથું હું ના બોળામાં મુક્યું ને તેનાં બંધ નેત્રો જોઇ રહ્યો.

મંજરી: જેમ જેમ તે પ્યાનથી જોતો ગયો તેમ હુકમ મોટા ધ્રાવકો પડ્યો. મંજરીનું સમજાયું નામ મળ્યું હતું, ને તેની ચામડી પર યજ્ઞ. જોણે તે એનું લાગતું હતું. તેના હોઠ હોળ તેમ જીદામણા થઇ ગયા હતા. વહાણ હંકારવાં આપણ કાળા અધા દેખાતા

નહીના મુખ ખેંચ આશા તેના અંતરમાં પાણનું ચાણું હોય છે. વહાણને દરીઆમાં ફેંકી દાખ ફેરવ્યો. તેનું પડી ચોને. દામો ને આજે મરતું હતું. મળાની આચ્છા. કાલો સુધાની મરતી હતી. પરીમાં બેસી જોઈ રહ્યા હતા. તેણે

કાકને જોયો-ઓળખ્યો.

“નાથ! નાથ! આવી પહોંચ્યાં મારા વહાલમ!” એકદમ તે જોર કરી બેઠી થઇ ગઇ. “આબ્યા-ખરેખર. હું ભાતમાં છું? આચ્છા.” તેણે કાક પર હાથ ફેરવ્યો.

“હા-હુંજ છું. તું ચાંત યા. સુધ રહે. જો હું આવી પહોંચ્યો.” કાકે તેને લઇ પાછી સુવાડવા પ્રવૃત્ત કર્યો.

“આબ્યા? હું જાણતી હતી. તમને મલ્યા વિના હું મરવાની નહોતી. મેં યમરાજને એળખ્યું હતું હતું કે મારા નાથની આજા વિના નહીં આવું.” તે કાકને વળગી પડી ને ઉન્મત્તની માફક બોલવા લાગી. “દુર્ગપાત્ર! સ્વામી! મને હવે છેલ્લે સુધી છોડશો નહીં. મને અહીંયાં તમારા બોળામાં મરવા દો.”

“પણ તને કેં થવાનું નથી.”

મંજરી દસીને જોર કરી કાકને વળગી પડી.

“મૃત્યુ વાટ જુએ છે વહાલમ! એક ઘડી બેઠી માટે શાંતિ કેવી? નાથ! તમારો હાથ લાવો. મને કેવો સારો લાગે છે! મને હાથમાં લો. મારી પાસે આવો. અમી-જરતી ચંદ્રિકાનો લ્હાવો ક્યારે મળશે? હવે થોડો વખત છે.”

“હા. હું લઉં છું.” કાકે તેને હાથમાં લીધી. તેનું દીઠ ધમધમતું હતું.

“દારી,” મંજરીએ કહ્યું: “હું તમારી જ વાટ જોતી હતી.” તેણે કાકના મોઢા પર હાથ ફેરવ્યો. “મેં યમને પણ કાપ્યો. નાથ! જો નાથ! બોલોની.”

“હા બોલું છું. જો તું શું કામ ગમ-રમ છે?”

“હું ગભરાતી નથી.”

“સૌભાગ્ય નાથો મનમાં હોઈશ ખુશીમાં છે.
મોઢી દીધાં, તેમને જોએ, હું નો ચાલી”
તે થોડી વાર યાત્રી મારી પડી રહી.

“નાથ! નાથ!” પાછી તે એકવાર
લખી. “મને જાતું નથી ગમતું જા. મારો
જીવ જાય છે, આપણા સસારનું-મનોરથોનું
શું થશે? તમારી કૃપિત મણુ મારો? ને
ચાકમા પાકમા કયા જશે?” મંજરીને ખાસી
આવી, ને ખાસી આવી રહી એટલે થોડે
મોઢીવાળું શીલું આપ્યું. કાક મનરાયો. તેણે
મંજીબદને જીમ મારી

“શું કામ બેઠાવો છો? આપણે એકવાર
જ મેસીએ ગ્રાણી પાસે આવો, આવો-તી”
અચાજ મદ પડ્યો તે મંજરી નિષ્કાલ
યત્ર પડી.

મંજીબદ રાજડી કરીને લાગ્યો દના તેને
લા શખવા કાકે કહ્યું. અને બીજી હરીકત
પુછી મંજીબદે બરો દત્તિકામ કાકને કહ્યો

“એ શું અચાજ થાય છે?” કાકે
પુછ્યું. તેણે મંજરીનું માથું પથારી પર
મુક્યું ને ખારીમાંથી જોવા આડ્યું.

ઉત્તર તરફ દ્વિતિય પર હૈં તોશન મલ્લુ
દત્ત તેનો અચાજ આવતો હતો. ત્યાં આગ
લાગી હોય એમ પણ દેખાડ હતું

“જે દત્તે ને” કહી ને પાછો મંજરીની
પાસે બેઠો ને તેના મોઢામા થોડું પાણી
મુક્યું. હોઠ જાડી તેણે વિચાર કરતાં મ્હડી
વળ્યો. તે આવ્યો ન આવ્યો સરખુ
લાગ્યું. એકદમ પાછી મંજરી ચોક્કસે જાગી

[આ સ્થિતિ વાતોના વિશેષ બાજુ આવતા અકાસ]

“હું મારા વીરની અર્ધામતા જોના
વિજેતાની પત્ની, હું મદ હોઈશ?”

“મંજરી! મંજરી!” કાકે કહ્યું, ને
તેનું માથું પાછું બેજામા લીધું. તેણે રાજડી
મોઢામા મુકવા માડી પશુ મંજરીએ ડોક
ખેંચી નાખ્યું. તેનો અચાજ મંજરીના
કાનમા ગયો “મારા નાથ” તેણે મદ
અવાજે કહ્યું “મને સાક છે મને અચા
આપો આપો-આ તો સ્વર્ગમાં મારા
જય આ ત.” તે પાછી બેઠાલ થઈને
પડી ને કાકે તેના મોઢામા પાણી મુક્યું.

જે વજુ ઘડી આમ બેઠાલ થઈ તે પડી
રહી અને તેની ઝોલ ધમકવા કરી. પાછી
તે જાગૃત થઈ ને પશુજ ધીમા અવાજે
કહ્યું “કયા ગના? જાઉં છું તમારી હોઠે-
તમારી”

ને તેમ જામ ઉપજો, કાકે તેને
આનિયન દીધું-સુખન દીધું મળી પ્રિયતમા-

ને હવે આ આનખી તેનું દૈતુ દુગી મધુ
એના મમજમા જીવ જીવ લાવેના
તેમને એક જ વર અધકાર પ્રમારી દીધી
નરત તેણે સખા પ્રવત કરી મદ ડોકે
આવડ કાવેના. તેમને ને નિરકુલ થવા
દેવાને તેનો સ્વભાવ તહેાનો.

“મંજીબદ નરરાજવાનું પાછી લાવ”
મદે જીમ પાડી પશુ મંજીબદ આવે તે પહેલા
મંજરીના ટોકે આતમ પ્રવત કર્યો, ને
જોએમા એક એડી મંજરીનું રામમાનજ
કાકના હાથમા રહ્યું

કહ્યું જામત છે

મંજરીએ બચાવવા મારે મરો

પ્રાણસાલ અમૃતસાલ વેદની કુંઠો ૯-૩ મરેક્ષના અનુભવી

પહેલે મળ્યું, લાચલિય બીજીક, મરજીક માગીક પાસે, મુખા.

તનમનની મહેનત કરનારાં !

તમે વાપર્યું

કે ?

કેસરી જીવન

મુશોભિત—મુવાસિત—સ્વાદિષ્ટ—પૌષ્ટિક

રસાયનરૂપ લીલાં રસદાર
આમળાં સાથે રસસિદ્ધ અબ્રક,
કેસર, કર્ચુરી અને બીજાં દીપન
પાચન તથા પૌષ્ટિક ઔષધો
મેળવી બનાવેલું

મહારસાયન

તમે

માંદાં હો કે સાજાં હો
નખળાં હો કે સખળાં હો
નાનાં હો કે મોટાં હો
સી હો કે પુરૂષ હો
તમે જે હો તે

જંડુના કેસરી જીવનનો એક પોટ
આજેજ લઈ લાઓ : આજેજ મંગાવી લ્યો :
તનમનની મહેનત માટે તૈયાર થવા માંડો

જંડુ : : :
ઈ. માર્સિયુટિકલ : : :
વર્ક્સ, લી. : : :

કારખાનું : એલફીન્સ્ટન રોડ, મુંબાઈ ૧૩

મુખ્ય દુકાન : કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઈ ૨

કેસરી જીવન—રતલ ૧ ના રૂ. ૫, રતલ બાના રૂ. ૨૫, બનો રૂ. ૧૫

કેસરી જીવનનું માહિતી પત્ર તથા આયુર્વેદિક દવાઓનું મુચીપત્ર તાકીદે મંગાવો

કાશ્મીરની મારી નોંધપોથી

[અનુક્રમ ૫૪ ૪૨૬ થી]

આમળ એક ઘોડાવાળો ચઢતો હતો પાછળ ઇસ્લામો તથા ખીન્ને ઘોડાવાળો રહ્યા હતાં. મારા હાથમાં એક મોટી અણીવાળી લાકડી હતી તે ટેકવી ટેકવી બરફ પર ચઢવા માંડ્યું. પ્રથમ એમ લામતુ કે આ સીંધા ટેકરા પર સી રીતે ચઢાશે કે પછી એમ તેમ પગ ટેકવીને ચઢવા માંડ્યું. એમ કરતા બધી વાર પગ મરડી જતો છેક ઉપરના શિખર પરથી બરફ પીગળતો, તેનો ધોધ નીચેના બરફના એક તોડા કાણામાં પડતો એ જગ્યા બહુ સૂકી હતી તેએ અમે અધે સુધી ચઢ્યાં. ઉતરતી વખતે હરાન ઘવાની બીકે છેક ઉપર જવાનો વિચાર માંડી વાજ્યો અને પાછા વળ્યા.

બરેબરી મત્રા તો ઉતરતી વખતે આવી. સીંધા બરફ પર પગ બધી વાર ફરતો નહોતો અને વારંવાર સરકી જવાતું, પણ ઇસ્લામો અને બચાવી લેતો તે મારી આમળ ચાલતો. એ વખત એણે ભેડા ભેડા મરકરા માંડ્યું. એનું ભેંદને અને પણ મન થયું, બહુ સીંધો રોળાવ આવે ત્યારે મેં પણ એ પ્રયોગ બજાવ્યો. મારી આમળ ઇસ્લામો સરકતો, પાછળ હું આમ કરવામાં બધીજ મત્રા થકી બધી વખત ચાલતા આવતાં ઘોડાવાળાઓ, ઇસ્લામો ને હું વારંવાર સરકીને પડી જતા તેથી ખુબ દસતુ આવતું ને મત્રા પડતી.

છેવટે અમે કુનરી રહ્યા બહુ સીંધો રોળાવ ન હોય ત્યાં તો ઉનાવળા પણ ચઢાતું થોડેથી

તે એક ઘાસની ચપલ ટુટી ગઇ.

પાછા આવતાં તો બધાજ વહેલા આવ્યા સાડી પાછળથી સરકવાને લીધે બધી બીની ને મરોડીવાળી થઇ ગઇ હતી તથા સુધી પહોંચવાનો ઝોઝમા ઝોઝો બે માહજને રહેતો હતો.

સાંજના ખાધ પીને પોણાચારે સુનમર્ગથી નીકળ્યા એક દુકાન પહોંચી અખતર રહેતે ઇસ્લામોએ દોર્યા. એ રસ્તો ફેવદારના વનમાં ચક્રને નીકળતો હતો વચ્ચે એક અરજુ પડેતું હતું રસ્તો એટલો નો હોમો હતો કે જોકે પગ સરકે તો કપાને કપા પડામ તેનો પતોએ ન લાગે તેમાએ પાધું એક વેળનીજ મર્મથી પર ચાલવાનું હતું.

આજ પણ પાછી પેલીજ બગ્ગી પડથી વચ્ચે આવી

કુસન આવ્યા ત્યારે પોણાઆઠ થયા હતા. સર્વ તાજુ દુધ પીયું. કલાક થીમામે લઇ ચુસ્ત થકન આમળ આવરા નીકળ્યા રાત માંની હોવાથી વાધો નહીં આવે એમ લાગ્યું. પણ થોડે શાસ્ત્રા પછી ચઢતા તો વારંવાર અસ્ત થયો હતો એક પામ વીજગી-ઓ પણ ચમકવા માડી કોઇ પ્રાંત વખત ગળાંદાએ પણ સંભળાતી, પણ એ ખરા નિષ્ફલ પ્રયત્નો હતા.

કુટ જે માઇન રહ્યું હતું એવામાં શરી કસાઇકમરથી કુટરો હોય તેમ કુર જોસમા પ્રકાશવા માંડ્યો, અને આખા અરમથને એવે કિરણની રસધારાથી ભોળવી દીધું.

કુટ આવ્યાં ત્યારે પોણાદસ થયા હતાં. ચાંદની સરસ ખીલી હતી તેથી આશમથેર નાખી સામે વહી જતા સૌંધ અને તેમાં પડતા

સુધાકરના પ્રતિબિંબને ક્યાં-સુધી જોયા કર્યું.
એવું રમણીય લાગતું હતું!

સામાન આવી પહોંચ્યો. ખીછાનું તૈયાર
થયાની ખબર દરજામાએ આપી એટલે
ત્યાંથી હરી.

૨૬-૬-૨૦.

આ બાજુ સાર ઉપાડવામાં 'ઓપા'
નામના જનનવર બહુ વપરાય છે. આ જનનવર
ધણાંજ મજબુત હોય છે. અને સખતમાં સખત
રહેને પણ સારું કામ આપે છે.

વળી આ તરફથી જતા લોક તરફના
'લામા' પણ ઘણી વાર જોવામાં આવે છે.
આ લોકો ધણાજ ફર હોય છે. વાંધો પડે તો
માથાપ્રતે દબાવીને ભારી નાખે છે. કાલે એક
જણને દરજામાએ પુછ્યું: 'તુમ લામા હય?'
તેણે હાનો જવાબ આપ્યો અને ઘોડાવાળાને
બહુ, 'હમ સીર કાટનેવાલા લામા હય.' આ
લોકો બહુ બેડાળ લાગે છે. જરાપણ
ખતતા નથી.

સાડા અગીઆરે કુશન. તંબુવાળો આગળ
આવ્યો હતો પણ વાંસ પાછળજ ભુલી ગયો
હતો. એટલે એ નકામોજ હતો.

દરજામાએ આણેલું દુધ પીધું અને
અખરોટના ઝડ નીચે સાને ધે.ધ વહેતો જોતી
હોતી. એ અહીં કલાક આમને આમ જાટ
જોતી પડી. સુષ્ પ્રખર તપતો હતો. મન
પણ શૂન્ય થઇ ગયું હતું. કે વિચારજ
નહોતા આવતા.

એટલી બધી જડતા આવી ગઇ છે કે
એક પણ સારો વિચારજ ન આવે? આટલા
સમયમાં કોઇ લેખક, કવિ કે શોધકે શા
શા વિચારપુરોપો સુધ્યાં હોત! ઘણી વાર
એમ થાય છે કે વિચાર કરવાનો વખતજ
નથી મળતો, આમ વખત મળે ત્યારે વિચાર

નથી આવતાં. ને એ વેળા વ્યર્થજ વહી જાય
છે. વિચારજ ન હોય ત્યાં એના ડોળ કરવા
નકામાજ છે.

સવારનાં સુસાદરીમાં તાપ અકળાવતો
હોવાથી સાંજે થોડે આગળ જઇ રહેલા વિચાર
કર્યો. સાંજના આ પીધા પછી આંદની રાત
હોવાથી વાંધો ન હતો. નવેક વાગતે
નીકળ્યાં.

નિરપ્ત બોમમાં જ્યોત્સ્ના ખીલી રહી
હતી; રૂપમય સ્વેત ચાદર સહિ મુંઢરીએ સજ
હોય એમ એ શોભી રહી હતી. શાળીના
ક્ષેત્રોમાં પડતાં તારાઓનાં પ્રતિબિંબ, નાચના
અનિસથી સુસતા દક્ષટંદ, રિપિત કે લય
સમયે એકજ ભાવ ધરનારા અવિચલ પર્વત-
ગુજ, એ બધા બહુજ મુંઢર લાગતાં. પર્વત-
માં કોઇ કોઇ રથજે કરેલી તાપશ્વીની જ્યોતો
દીપક સમી નાની નાની લાગતી. મારો વિચાર
પગે ચાલીને માર્ગ પુરો કરવાનો હતો. સાડા
ત્રણ માઇલ આડી, પછીનો માર્ગ ઝરણાઓથી
ભીંજાએલો હતો.

અધુ મળીને સાડા પાંચ માઇલ આવ્યાં.
અને વહેણાથી પાંચ માત હાય દૂર તંબુ
નાખવાનું દર્શાવ્યું.

સાડા અગીઆરે સામાન આવ્યો. તંબુ
ટોટરોએ એટલે સુવત્તી તૈયારી કરી.

તા. ૨૬-૬-૨૦.

સાડા છએ હરી, એક કલાકમાં પરવારી
ગાંધરગલ આવવા નીકળ્યાં. થોડો સરસ
દોશ્યો. જરાક તેનું અભિમાન પણ અબધું
પાણુ એ કલાકમાં ગાંધરગલ. ચંદ હિતરની
અમીનમા દોહતે થોડે કે જોવાયું નહીં.

આજા એટલી વારમાં જરા ફેરવાઈ ગઇ
હોય એમ લાગ્યું. સાંજના શીકારમાં ફરી
આવ્યાં.

ઉઠો! જાગો! ભાગ્યદેવીનો પ્રકાશ જીલો!

હાલના સમય ફોટોગ્રાફી અને આકૃતિના વખતમાં રાખ, મૂળ, ગરીબ તપશ્વર સૌના મન હવે છે હામ હામ હજીવા ક્યારેય, વેપાર રોજના રંગા નુકસાની છે, આ ખરાબ સંસ્થાના તમારા ક્ષિત્તિશૂન્ય, અનુભવી અને લોકમિત્ર જ્યોતિષી પડિત કાર્તીતિકની લાગણીક સલાહ લઈ જુઓ

ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે—

હજારને ચાંડીયે ચાંપી યદારા, કેળવણી અને નામધારી નકલીયા નેશીઓ આજે મુબત્ત શહેરમાં બહુ વધી ગયા છે જ્યોતિષના પુસ્તકો વાચી પડિત બની બેઠેલા અને લાંબા ચોટા લવચાનનારા પાટીયા લટકાવનારા એ નીચ નેશીઓની

સુશોભિત શબ્દ જાગીમાં ન ફૂસાતા?

‘વિદ્યાભાસ્કર’ મહોપદેશક’ “જ્યોતિર્વિજ્ઞાન”

એવી

માનવતી પદ્ધતિઓ અને ક્રિયાઓ, કાર્યોના વિનિયમ, કેલેન્ડરના પ્રીદેશર, દેશના આગેવાનો, વેપારીઓ, રાજ, મહારાજ, બેરીકદર વગેરે લક્ષ્મી સર્વોદય મંત્ર

પડિત કાર્તીતિકનેજ મળ્યાં છે

હજી તમારા દપ્તા, જન્મપત્રિકા, વર્ષિકા, નફે, દુકાન, શ્રી, સંતાન, અને આજીવનના અવિચળી છાત્રી સભ્યો વિસ્તારથી ખુલાસો મળશે અને તમારે ધારેલા કામોના ખર્ચા ખુલાસા જન્મપત્ર ન હોય તો સામુદ્રિક (પામિસ્ટ્રો) ને આપારે પછુ નથી પરિણમી અને તમારો આપનામાં આવશે

“નવરત્ન વિજય પીરી”

નવેશદોષી નાગર અને તનમન કે ખનની પીડાના નિવારણ માટે, કૌખ, સંપત્તિ અને હોરક પ્રકારની ચક્રી ચેલવા માટે, આ અદ્યુત્તમ ક્રિયાઓ છે આ સિવાય શક્તિ પ્રમાણે લાગી, તારીજ, માદળીયું, જાંઘ, મદ શાંતિનુ સમજી કામ મનગરમની વિધિ પ્રમાણે કરી આપનામાં આવે છે

પ્રીદેશવીર અને કલુનપત્રક મફત દપ્તરોએ એક આજો મોટી મમતો મળતો સમય સવરના ૮ થી ૧૧ બપોરના ૩ થી ૭

કાર્તીતિક જ્યોતિષ કાર્યાલય,

ભર્યા બીહીંગ, પ્રીન્સેસ રોડ, મુબત્ત.

ભારતના ધર્માચાર્યો, પડિતો અને સાક્ષર શ્રીમત પ્રસ્થાપિત “વિદ્યત પરિવટ” વાંચ

“સનાતનધર્મ કેસરી”

સંપાદક:-જ્યોતિર્વિજ્ઞાન, વિદ્યાભાસ્કર મહોપદેશક પડિત શ્રીકૃષ્ણ મોહન ધર્મા કાર્તીક-ભર્યા બીહીંગ, પ્રીન્સેસ રોડ, મુબત્ત.

હજી:-વેદિક સનાતન ધર્મની સેવા, વજીરમ કર્મનું સંરક્ષણ અને વેદને પ્રમાણુરૂપ માનનારા સર્વ સંપ્રદાયોની પરસ્પર મિત્રી અને પ્રેમચક્રીને મળજીનું લક્ષ, સજ્જેષ્ઠા સુધના સનાતની વેદિક મુપ્રદાયોનો અવાજ, આધુનિક જરૂર સમજી નિરરતાથી રજી કરવા કિંદુ જનનિનું ધર્મપ્રધાન નવીન સામાજિક પવ

“જુજરાતી” પવની સા હમના પત્રક ફોર્મ (લીસ ૫૪) નું પ્રતિ ગુરુવારે પ્રસિદ્ધ થનારું નવીન સામાજિક પવ વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૫-૦૦૦.

પ્રકાશક:-

“સનાતન ધર્મ કેસરી”

ભર્યા બીહીંગ-પ્રીન્સેસ રોડ, મુબત્ત.

વાળની સુંદરતા અને વધારે કરવા માટે કામીનીઆ ઓઈલનો ઉપયોગ કરો

વાળની ખુબસુરતી વધારવામાં, સુંદર, લીસા અને ચળકતા બનાવવામાં, અને તેવી ફેશનમાં રાખવામાં, અને વાળનો વધારો કરવામાં કામીનીઆ ઓઈલ ઘણીજ કામતી મદદ આપે છે. મગજને પણ ધણી ઠંડક આપે છે. સુગંધમાં ઘણુંજ મધુર છે. એક વખત વાપરી ખાતરી કરી જુઓ.

કીંમત બા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦, ૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦;
પોષ્ટેજ પેડીંગ ભુલું.

ખરીદતી વખતે કામીનીઆ ઓઈલજે માંગજો અને લેજો.
બીજું લેતા ના.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું., નં. ૧૫૫, જુમામસીદ, ડેસ્ક નં. ૫,
મુંબઈ ૨.

વધુ પૈસા ખર્ચતા પહેલાં નમુના વાપરી જુવો
તમારું પસંદગી પામેલું પરંપુર

ઓટો દીલ બહાર (રજરડ)

મધુર, મનોહર, સ્વીટ અને લાસ્ટીંગ ફક્ત થોડાં ટીપાં (few drops) રુમાલ પર નાંખો અને સોરગ ચમેલી અને મોગરાનાં ફુલોની સાથે સરખાવી જુવો, પછીજ ઓટી શીશી ખરીદજો. તમારા વહાલાઓને પણ ઓટો દીલબહારનીજ બેટ કરજો. તેઓ પણ ખુશ થશે.

બીજાં મેટામાં પૈસા ખર્ચતા પહેલાં ઓટો દીલ બહારની ખાતરી કરજો. બાટલીની કી. રૂ. ૨-૦-૦, ૧-૪-૦, ૦-૧૨-૦ નમુના જે આના, સુગંધી કાંડ એક આનો, પોષ્ટેજ પેડીંગ ભુલું.

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ ડેસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

નમુના માટે આ નીચેની કુપન ભરીને મોકલો

નમુના માટે કુપન

એંગ્લો ઇંડીઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની; નં. ૧૫૫, જુમા મસજીદ

ડેસ્ક નં. ૫, મુંબઈ ૨.

જત એક શીશી નમુનાની ઓટો દીલબહાર (રજરડ)ની નીચેને ટેકાજો મોકલી આપજો.
ટપાલ ખર્ચ માટે એક આનાનો રદાંપ બીડેલ છે. (રદાંપ જરૂર બીડવો).

નામ

ટેકાલું

તા. ૦૦-૬-૨૦

આજે મનારે શાધરખવથી નીકળવાનું હતું
અમારી માથે ખીંચી લે મોટા પથુ આવવાની
હતી

લગભગ બાર વાગતા કા... ને ને
છાંચામાને સખત તકરાર થઇ મે ...નેનો પથુ
નહી લીધેા માટે તેને બહુ ખેડુ લાગ્યુ
... . સાજમા તથુ પછી નીકળ્યા.

આવા સ્થળમાએ લડવાની શતિ
કેમ થતી હશે ? માનવીની શતિ એ કેવા
પ્રકારની છે. પોતે જ બહુ કે ખેડુ કરે તેમા
બીજાએ ટેકા આપવેજા જોઈએ ?

સાડા છેએ શાદીપુર અચારવેકમા શીકારો
અમાજો, શાદીપોરમા કુ ને ફરી
આવ્યાં. એ કોઠ પથુ અમારી સાથે આવે
એમ મે કહ્યું. પથુ એવા પિતા દયા માંછ
(વદાણુનો ખાલીક ખવાસી) બહાર
જએમા હોવાથી કે નક્કી ન થયુ.

સાગને બાને મનારે નીકળવાનું ઠાન્યુ
શુક્રપક્ષની ચતુર્દશીનો દિવસ આતે હતો.
ચાદની પુર બહારમા હતી અ ચારએકમા જળ

[આ મનોહર પ્રવાસપૂર્ણનો વિશેષ આત આવતા અકમા]

દર મુખી પથરાએવા હતાં. વચ્ચેની જમીન
પરના વૃક્ષના પ્રતિબિંબ સ્થિર જળમા પડતાં.
એક પાસ મટેડીવાળા ખેતરો ને તેની આગળ-
ની ટેકરી જળુતા એક શીકારામાં કાઇ
ફોનોઆર વગાડતુ પસાર થયું. મધુર અવાજ
પવનની ધીમી હલેલી સાથે દર દર મુખી
લગાડાઇ ગયો બધે એવુ જાનને સુદ લાગતું !

આરી સુષ્ટિમાં સમુદાયપથુ જવુ રહે એ
મનુષ્યમર્તિને શોમા આપનારું તો નથીજ.
કેટલાકની આખી છાછી કકક કરવામાજ
આવી જતી હશે. સુદર જીવનનું રવતુએ
કદી તેમને આવડુ હશે ?

સાડા રસ સુધી આતને આત જા પર
એસી રહી ઉપથી આખો નમી જતી હતી.
તેપથુ નીચે ઉતરવાનુ મન નહોતુ થયું.
જળનાં તરંગોમા મરનાં કાશ્વો નાચતાં.
અનિયતી ઝાણીઝીણી લહેરો પાપણેને
નમાવી દેતી શરીના પ્રકાશ જમતને લીપના
શાનિદેવી અદોજ મર્લિમતી વસતી હતી.

ધારધીર મજબ હોશજાતુ હતુ. અને
ચેતનાથી જડતા તરફ હાલુ હતુ જડવાની
પરિસીમાએ એ પડોચે તે પડેલા હું હતી.
અને નીચે ઉતરી

દરેક કુટુંબમા વપરાતી પ્રખ્યાત

મકરધ્વજ યાકુતી

રોનું ચોલી, ચાંદી, અમક, લોહઅરમ એવી કીમતી ચીજો નાખી આ યાકુતી બના-
વવામા આવે છે. શકિત માટે તમજ કલમની સક્રિય દકાવી રાખનાર આ યાકુતીથી
એક પથુ દવા ચડીઆની નથી કીમત ચોલી ૪૦ ના રૂ ૧૦-૦-૦.

નોંધએ છે—પ્રખ્યાત એન્ટર દરેક નવન ચોલી ગરમમાં દેથી દવાએ વેચી કકે
તેના પ્રયાણીક એન્ટરની જરૂર છે વધુ માલોની માટે એજસીના વિષમા મારેલ
(૧૦૦ જાતની દવાએનું સુચીપર) એક અમાની દીકરી બીકી મરત મારેલ

ઉંઝા કેમીકલ વર્કસ,

પી-સેમ રફોટ, મુબાઈ ૧. ૨.

ધાવ-અમદાવાદ, બાલા હનુમાન સામે.

સાહિત્ય સંસદ્ અંશાવલિ

બહાર પડનાર પુસ્તકો

૧. શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી કૃત રાજધિરાજ (સચિત્ર)

પાન : ૫૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦.

(ચૈત્રમાં બહાર પડશે.)

૨. ગુજરાતી સાહિત્ય પુસ્તક ૨ ભુગ્ન નરસિંહ યુગ

ગુજરાતના સર્વોત્તમ સાહિત્યકોની વિદ્યતા ભરી લેખાવલી.

પાન : ૩૦૦, (ચૈત્રમાં બહાર પડશે)

૩. શ્રી. બહેન લીલાવતીનાં રેખા ચિત્રો, વાર્તાઓ

અને

પ્રવાસ વર્ણનો (સચિત્ર)

પાન : ૨૦૦, (વેશાખમાં બહાર પડશે.)

૪. શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીના ગદ્ય સંગ્રહ

પાન : ૩૫૦, (જ્યેષ્ઠમાં બહાર પડશે.)

તમે

‘ગુજરાત’ના ગ્રાહક છો ?

‘ગુજરાત’ માસિકના આકાંક્ષા ઉપરનાં ચારે પુસ્તકો રૂપ રકમ કમીશનથી આપવામાં આવશે.

ખાસ લાભ લેવો હોય તો આજેજ

‘ગુજરાત’ના ગ્રાહક થાઓ

રાજધિરાજ માત્ર રૂ. ૩-૬-૦ માં જોઈતું હોય તો ‘ગુજરાત’નું લવાનમ રૂ. ૮-૦-૦ આજેજ મોકલાવી દો.

‘ગુજરાત’ના ચાલુ ગ્રાહકોએ માત્ર ‘રાજધિરાજ’નીજ કીમત મોકલવી.

૨ : ૧

વ્યવસ્થાપક :

ગુજરાત કાર્યાલય,

C/o ‘સાહિત્ય પ્રેસ’ ૨૨, બ્રેકહાઉસ લેન, કોટ. મુંબાઈ.

સમયઃ એમ ચાર વિભાગમાં મેં મારાં સ્મરણો-
ને વહેંચી નાખ્યાં હતાં અને ઇ. સ. ૧૯૦૭
થી ઇ. સ. ૧૯૧૭ સુધીના દશકામાં સદ્ગત-
શ્રીના ગાઠ અને સતત પરિચયમાં હું આગે
હોતો એમ જણાવ્યું હતું. તે પ્રસંગે તાદર-
સથી ભાવપૂર્વક આલેખતે મેં સદ્ગતની
એક માનનીય વ્યક્તિ તરીકે, એક ગંભીર
અને મહત્વપૂર્ણ વિદ્વાન તરીકે, એક પ્રૌઢ
અને ચિંતનશીલ વિચારક તરીકે એક ગૌર-
વયુક્ત અને અર્થધન શૈલીના લેખક તરીકે
અને સાર્વજનિક પ્રયોના એક દરેલ અને
વ્યાવહારિક અભ્યાસી તરીકે એવી મૂર્તિ
ઉભી કરી હતી કે જેથી સદ્ગત જતાં
ગુજરાતે શું ગુમાવ્યું છે તેનો આયોગ્યાપ
ખ્યાલ આવે. તત્ત્વચિંતન, ધર્મ, સમાજ-
શાસ્ત્ર, સાહિત્ય, રાજ્યશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર આદિ
અગત્યના વિષયો વીશેના તેમના અંગ્રેજી
તથા ગુજરાતી પ્રકીર્ણ લેખોનો સંગ્રહ પ્રકટ
થવાની આવશ્યકતા મેં પ્રતિપાદિત કરી
હતી, અને “હિંદો આર્થિક દત્તિહાસ,”
“National Education,” “The

Constitutional Theory of Hindu
Law,” શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા સ્મરણ” આદિ
સદ્ગતનાં પુસ્તકો વાંચવા ભણામણ કરી હતી.
મેં જણાવ્યું હતું કે સદ્ગતનું જીવન વિપત્તિ-
નાં અસહ્ય વાદળાંઓથી ઘેરાયેલું રહ્યું ન હોય
અને તેઓને વધારે અનુકૂલ પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત
થઈ હોત તો જે સંગીન સામગ્રી તેઓ ગુજ-
રાત સમક્ષ રજુ કરી શક્યા હતા તેનાથી
જાતમાં વધારે હંચી અને જઘ્નામાં વધારે
મેઘી સામગ્રી તેઓ અર્પી શક્યા હોત. અને
છતાં તેઓ જે કે અર્પી શક્યા છે તે ધણું
દીર્ઘમતી અને હંચી ભૂમિકાનું છે એમાં શક નથી.

રા. હરિસિદ્ધમાધ દીવેટીયા અને રા. સંજી-
લાલ દવેએ જાન્યે પોતાના અનુભવે જણાવી
મારાં કથનોને પુષ્ટિ આપી હતી. ભાઈ લલિતે
પ્રમુખ તરીકેના ઉદ્ગારોમાં સદ્ગત પ્રતિનાં
પોતાનાં માન, મમતા પ્રદર્શિત કર્યાં હતાં. રા.
કેશવપ્રસાદ દેસાઈએ પ્રમુખતો ઉપકાર માન્યા
આદ રા. વિજયરાય વૈદ્યે અનુમોદન આપ્યા
આદ સભા વિસર્જિત થઈ હતી. એકંદરે
અને સમાચો સદૃશ હતી.

ગુજરાતના દરેક મનુષ્યને વાંચવા યોગ્ય

મનુસ્મૃતિ

(ગુજરાતી રીકા સાથે હેમીએન્ડ ૮૦૦ પાનાનું પાકા આઈન્ડીગનું પુસ્તક)
આજેજ ખરીદી, વાંચી, વિચારી અનુસરી, કેવું સ્વરાજ્ય જોડ્યે
તે વીશે ગત બાંધો.

કીંમત રૂ. ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું

મળવાનું ઠેકાણું:

વૈદ્ય ભગવાનલાલ ત્રિભુવન,

નં. ૫૧ ‘મુખ્યોધની પ્રેસ’ બજારગેટ કોટ, મુંબઈ.

તથા ખીન્ન પ્રસિદ્ધ ભુકસેવરો પાસેથી મળશે.

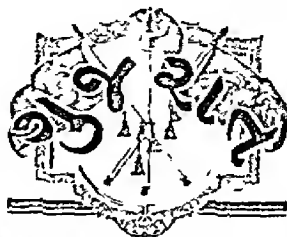
THE SAHITYA PRESS.

DD3333 - CC3333

Art Colour Printers, Publishers, Bookbinders, Callers Etc

22, Bakhshouse Lane, Meadows Street, Fort - Bombay

The "Gujarat" Karyalaya.

1925

ALMANAC

1925

JANUARY		FEBRUARY	
S.	4 11 14 25	1 4 16 24	
M.	6 12 19 27	2 5 16 23	
T.	8 11 20 27	3 10 17 24	
W.	7 14 21 28	4 11 18 25	
Th.	1 4 15 22 29	5 12 19 26	
F.	12 19 26 28	6 17 20 27	
S.	10 17 24 31	7 14 21 28	
MARCH		APRIL	
S.	3 8 15 22 29	8 17 24 31	
M.	5 12 19 26 30	9 18 25 27	
T.	3 10 17 24 31	7 14 21 28	
W.	8 11 18 25	1 4 15 22 29	
Th.	6 13 19 26	2 5 16 23 30	
F.	8 15 20 27	3 10 17 24	
S.	7 14 21 28	4 11 18 25	
MAY		JUNE	
S.	31 8 10 17 24	7 14 21 28	
M.	4 11 18 25	1 5 12 19 26	
T.	6 12 19 26	2 6 13 20 27	
W.	8 13 20 27	3 7 14 21 28	
Th.	2 14 21 28	4 11 18 25	
F.	1 4 15 22 29	5 12 19 26	
S.	9 16 23 30	6 13 20 27	

JULY		AUGUST	
S	6 12 19 26 28	2 9 16 23	
M	5 11 20 27 31	3 10 17 24	
T	7 14 21 28	4 11 18 25	
W	1 4 15 22 29	5 12 19 26	
Th	2 5 16 23 30	6 13 20 27	
F	3 6 13 20 27	7 14 21 28	
S	8 11 18 25	1 4 15 22 29	
SEPT		OCTOBER	
S	6 13 20 27	4 11 18 25	
M	7 14 21 28	5 12 19 26	
T	1 4 15 22 29	6 13 20 27	
W	2 5 16 23 30	7 14 21 28	
Th	3 6 13 20 27	1 4 15 22 29	
F	4 11 18 25	2 5 16 23 30	
S	5 12 19 26	3 6 13 20 27	
NOVEMBER		DECEMBER	
S	1 8 15 22 29	6 13 20 27	
M	2 9 16 23 30	7 14 21 28	
T	3 10 17 24	1 4 15 22 29	
W	4 11 18 25	2 5 16 23 30	
Th	5 12 19 26	3 6 13 20 27	
F	6 13 20 27	4 11 18 25	
S	7 14 21 28	5 12 19 26	

આમાં વાક્યોમાં સુચયિતતા એકી છે, અને વૈવિધ્ય પણ એકી છે પણ ગુજરાતી ગદ્યનાં ઉદ્ભવતાં જીવનમાં એમનું સ્થાન ખૂબ મોટું છે. કેટલાક વખત નરસિંહરાવ પણ આવા વાક્યોના યોગ્ય ઉપયોગ કરના જણાય છે જે કે પાછળથી અણુઅણુને સીસેરોની સત્તાદ પ્રમાણે એમણે વાક્યોના ટુકડાં કરી મચોટતા સાધવાનો સરસ માર્ગ લીધો છે નરસિંહરાવના આવા વાક્યોમાં પ્રભાવ કરતા ગૌરવ, શક્તિ કરતા શાંતિ વધારે દેખાય છે એકજ નમુનો લઈએ

આનું મૂલ હાર્દ સમજતું જ્યાં મહન છે પરંતુ વાચનાર એ આદરુ ધ્યાનમાં લેશે કે કંપર બનાવેલા આદર્શાનુસાર જેથી અચારીય પ્રેમ પ્રથમ ચાલુ થાય, તે પછી શારીર મલીન પ્રેમબલનના છાંટો લાગ્યા વિનાના આ એક સરસ, સ્વાભાવિક, નિર્દોષ, શારીરના બાબી પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં આત્મવૃત્તિએ એમન મૂર્તરૂપમાં પ્રદર્શન કરવાના સાધનબૂત એવો એક સુખનેત્રપતાર તે સર્વથા અમરીત હતો. આ ખુલાસો છેક નિરાખાર નથી, જ્યારે એક નાના સરખા વિરોધાનુમાં સર્વ જગત સમાવી રાખ્યો છે. "અવિચલિત બાનથી" કેટલાંયમુ મલીન બાવનો વિકાર થયા વિનાજ, એમ કહ્યું છે, અને ખરે, આ દિવ્ય કન્યા આ અવિચલિત બાવે ફરેલા સુખના વડ જાણે પોતાના પ્રમથાત્ર આત્મામાં મૂળશરીર તથા ઉમર સમીપ હાલર થયેલા આત્મામાં પોતાના દિવ્ય અંશ સ્વીચવાના જાદુ કરવાની ઇચ્છા રાખી ના હોય એમ બાવબુક્ત વાચકની કલ્પના કરવે જ.

પ્રાદ વાક્યની રચના પાછળ એકબકની મનોરતિની પ્રાદાત રહી છે મહાન પ્રમંથ હોય, મોગી અભિલાષા દર્શાવવી હોય, કે ભાવ અથવા વિચારનો સરસાઈની પ્રત્યાપ દર્શાવવો હોય ત્યાં જ્યાં રચના સહેલી થઈ પડે છે પણ આની પ્રાદ મનોરતિ રવાન અને લખતા અનુભવી થકે એવા મગજનેજ સુલભ જણાય છે. એ મનોરતિ વિના શુદ્ધ અખ્યાસથી પ્રાદ વાક્ય કે પ્રાદ શૈલી અંબવતી નથી.

પ્રકરણ ૧૩ મું

શેલી-સંચારતા

બ્યક્ત કરવું એ અનુબનો મૌલિક સ્વભાવ છે, અને બાપાદાર કાઈ પણ બ્યક્ત કરવું એ કથન—આ આગળ જોવું દરેક માણસ જે બધું બ્યક્ત કરે તે બધાની મમત વિશિષ્ટતા તેનેનું અકિસ્મ, અને બ્યક્ત કરવાના બધાં સાધનોમાં કથન મગલ હોવાથી એ વિશિષ્ટતા જોવી તેના કથનમાં બહાર પડે છે તેવી બીજા કથામાં પડતી નથી. આથી દરેક માણસના કથનમાં કાંઈ તે વિશિષ્ટતા હોયજ. આ તેના કથનનું બ્યક્તિત્વ.

જ્યારે આપણે અસર કરવા માગીએ છીએ ત્યારે આપણા વ્યક્તિત્વના બંધથીજ તે અસર કરીએ છીએ. અને જેમ પ્રૌઢ વ્યક્તિત્વવાળો માણસ વધારે અસર કરે છે, તેમ પ્રૌઢ વ્યક્તિત્વવાળું કથન પણ વધારે અસર કરે છે. તેથીજ સાહિત્યપદ પામવા માટે કથન સચોટ-અસરકારક-ઐતર્યે વધારે વ્યક્તિત્વવાળું જોઈએ. જેમ વ્યક્તિત્વ વિનાનાં માણસનું જીવનમાં સ્થાન નથી તેમ વ્યક્તિત્વ વિનાના કથનનું સાહિત્યમાં સ્થાન નથી.

દરેક સાહિત્યકર્તા કથનમાંથી તરી આવતું વ્યક્તિત્વ તે તેની વિશિષ્ટતા. એકજ વ્યક્તિત્વથી નીમળતાં કથનોની લક્ષણ તે કથનકારની શૈલી.

સામાન્ય માણસો તો જેમ આવે તેમ શબ્દો વાપરે છે, પણ સાહિત્યક તેનો ઉપયોગ કરે છે; અને પોતાના વ્યક્તિત્વના બળથી તેને ફળવે છે, મરડે છે; નવે અવતારે આણે છે. તે ભાષાને એવી ગોઠવે છે, અને તેને એવા રંગો, એવી વિશિષ્ટતા અર્પે છે કે તે તેની જ્વલંત માનવતાનું માત્ર પ્રતિબિંબ થઈ રહે છે. કથનકારની માનવતા કે વ્યક્તિત્વનું મૂર્તસ્વરૂપ તે તેની શૈલી.

ખરી શૈલી તો થોડાકજ ફળવી શકે છે. શબ્દોમાં પોતાની માનવતા પુરેપુરી રીતે પ્રતિબિંબિત કરવા કથનકારનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રતાપી જોઈએ. પ્રતાપી ભાવના જે સેવી શકે, મહાન ભાવો અનુભવી શકે, પ્રબલ ઇચ્છાશક્તિ દાખવી શકે કે તીવ્ર જીવિતો ઉપયોગ કરી શકે એવા થોડાકજ અર્થ વ્યક્તિત્વ દર્શાવે છે. આથીજ ભાવનાભક્ત, પ્રજુષી, વીર કે તત્ત્વવેતા સાહિત્યક થઈ શકે છે.

ખરી શૈલી ફળવનારને દરેક શબ્દના રંગને રાગની પારખ જોઈએ. એક વસ્તુના સચોટ કથન માટે ભાષામાં એકજ શબ્દ સુયોગ્ય હોય છે, અને તેજ શબ્દ તેને જરૂર છે શિષ્ટ સાહિત્યકને એકજ શબ્દ જરૂર છે—એની જરૂર પડતી નથી. તેના શબ્દો બદલી શકાતા નથી. એક શબ્દ બદલતાં આખા કથનની ખરી અસર ચાલી જાય છે. તેનો તરબુતો કરતાં અસર ઓછી થાય છે. તેજ પ્રમાણે તેના શબ્દની રચના અને કથનનાં પ્રવાહની પણ તેથીજ ખુબી હોય છે. તેની રચના કે પ્રવાહ બદલતાં કથન તેનું તે રહેતું નથી ને સારુંએ થતું નથી. ઘણાંએ શબ્દબાણો શોધે છે ને વીણે છે; ઘણાંએ શરસંધાનના જુદા જુદા પ્રયાસો કરે છે; પણ શિષ્ટ સાહિત્યકને એકજ શર હોય છે. તે તેને સાધે છે ને મત્સ્વવૈધ કરે છે. અને ત્યારેજ તે શૈલીનો વિધાયક બને છે.

જેટલી મનુષ્યસ્વભાવમાં વિવિધતા છે તેટલી શૈલીમાં છે. અને તેથીજ વિવિધ શૈલીના જુદાં જુદાં પ્રશંસા ને અનુકરણ કરનારાં મળી આવે છે.

સચોટ અસર કરે એવી શૈલીમાં આ લિપિનો કે વિશેષ હોવો જોઈએ નહોં. કથનકારનાં અકિતત્વનાં અંગભૂત અને એ શબ્દપ્રવાહન સચોટતા સાધી શકે છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું

—૩૩૩૬૬૬—

શૈલી—સરસતા—પદસાહિત્ય

શૈલી માત્ર સચોટતા સાધે શિષ્ટ ગણાતી નથી; એનાથી સરસતા પણ સધાવી જોઈએ. પરિચિત શબ્દોમાં કહીએ તો અસર કરે તે શૈલી; જે અસર કરે તે સરસતાની પ્રતિતિ કરાવે તે શિષ્ટ શૈલી. સમભાવ પ્રગટાવી શકે એવી શૈલી જે વક્તવ્યમાં શબ્દદ્વારા અપૂર્વતાના અંશ ઉમેરી શકે તે તેને શિષ્ટ કહી શકાય.

શબ્દદ્વારા અપૂર્વતાના અંશ ઉમેરવા માટે સાહિત્યના પ્રારંભથી પ્રયત્નો આત્મા આપ્યા છે. એક જણ નહીં વાત કરે, તેને બીજો અસરકારક બનાવે તે ત્રીજો સરસ સ્વરૂપ આપે. જીવનમાં ધણાએ એવા મળે છે કે જેના પ્રતાપનો આધાર માત્ર સામાન્ય વસ્તુને સરસ રીતે કહેવા પરજ રહ્યો હોય છે. ધણા શિષ્ટ સાહિત્યકારે માત્ર પુરોગામી સાહિત્યને નવી શૈલીમાં મજબૂત કરવામાં જ પોતાની શક્તિની સફલતા માની છે.

કદ શૈલીથી અપૂર્વતાના અંશ ક્યનમાં ઉમેરાય એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થઈ શકે એવું નથી. શિષ્ટ સાહિત્યમાંથી વીજીલા શબ્દો કે વાક્યોને શુદ્ધતાથી શૈલિ શિષ્ટ થતી નથી; અને ઘણી વખત કોઈક સાહિત્યક અપરિચિત કે કઠંગા દેખાતા શબ્દોની મદદથી સરસતા ઉપજાવી શકે છે. અને જ્યાં શિષ્ટ સાહિત્યમાં એક પ્રકારનું સરખાપણું જણાયા વિના રહેતું નથી.

સરસ લેખાતો શબ્દોની માત્ર શુદ્ધતાને શૈલી કહી શકાય નહીં. સરસતા સુંદર કે સુષક શબ્દોમાંથી નીતરતી નથી, પણ તેવા શબ્દોની શુદ્ધતામાં આત્મા આવે ત્યાર પછીજ સરસતાના અંશો તેમાં દેખાય છે. વળી શિષ્ટ સાહિત્યમાં જે શબ્દો સરસ જણાય છે તેમાં કંઈ સ્વયંજ સરસતા હોતી નથી. તેમાં એ સરસતા બીજા શબ્દોનું સાનિધ્ય, લેખકનું વ્યક્તિત્વ, અને રસની ઝમાવટ આવે છે. તેને એ સજીવ ને સમગ્ર કૃતિમાંથી કાપી લઈ બીજા ચોંટાડવાથી મૂલ કૃતિની સરસતા આવતી નથી. જ્યાં આ પ્રયોગ દરેક યુગમાં ને દરેક દેશમાં સાહિત્યકો કર્યાજ નહય છે.

આ પ્રકારના પ્રયત્નો ગુજરાતી લેખકોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે નજર પડે છે. અને તેમના શબ્દોની સમૃદ્ધિ એટલી મહત્ત્વની હોય છે કે વારંવાર તે સરસ લેખાનો સમ્બંધ વાપરી અપૂર્વતાના અસી આશુવાનો કાસ્તખાનકે યમન થાય છે 'સસ' ને 'અસ' અપૂર્વતાની આખી કરાવનાર શબ્દોના અતિ ઉપયોગથી ગુજરાતી કવિતાસાહિત્યમાં એ શબ્દોની મોદિની બની રહી છે વધી નથી એ એ મિદાતનુ એક દષ્ટાંત છે.

શબ્દો વડે સરસતા ઉપભવવાની એક બીજી બોટી રીત તે પદલાલિત્યની એકમાર્ગી ઉપાસના છે. પદલાલિત્યથીજ સરસતા આવે છે એ માન્યતા સામાન્ય લેખકોને પ્રિય હોય છે—કારણ કે એ સરસતા સુલભ હોય છે અને સિદ્ધ સાહિત્યથી અપરિચિત સામાન્યો એનેજ સરસતા માને છે. કારણ કે એમની સંકુચિત રસિકતા તેજ પ્રકારની સરસતા સમજી શકે છે, અથવા તેમાંથીજ કાંઈક આનંદ લઈ શકે છે.

જનવર જેમ બટના મધુર રસથી આદર્યા પામે છે તેમ અરસિક જન માત્ર ક્યુપ્રિય ઉત્તારાશુની પ્રમત્તને માધુર્યથીજ મગસતા પાડે છે અને આવા અરસિકોને રીઝવવા તત્પર થયેલા કવનકાળ વખતે જોરે કૃત્રિમ પ્રયોગોથી આરબી આખો અર્થથી અમળદ એવા શબ્દસંગીતમાજ શિષ્ટતા નોંધ રહે છે. અને રસિક વિવેચકોને અભાવે શબ્દમગના કેટલાક જાદુગરો શિષ્ટ સાહિત્યકોની પતિત્ત્વા યોગ્ય વખતને માટે સ્થાન પામે છે. પ્રેમાનંદ જેવા કવિને પાણુ આવા પ્રયોગો આદરવા પડ્યા એ તેના કાળમાં પ્રચલતા શિષ્ટતાના અધમ આદરોનું દૃષ્ટાંત પુરું પાડે છે. તેની પ્રખ્યાત પતિત્ત્વો આ પ્રકારના આદરોનો નમુનો આપે છે.

“નૃપ બિમ્બાતનવા, રૂપ ખનવા, રસીની રમ પૂખા
નરમનવા, દેશવવા, આતની—મદનુભૂ
કુખમેજની, મુખમેજની, છે લલિત લલમુખેતી, એ
નિભમન જવાસી, વિભાવાસી, અભાજન વિભસતી એ

પુખ મુખલિપુ, અરસલિપુ, જુકરી, જમર લે ગ્રહ છે,
લે નેર નિર્મળ, વિલે છે રમજ, રૂપ કૂપા કન છે.”

સાહુજની માણના રજુકારા સાથે ગવાની આ પતિત્ત્વો સામાન્ય મોત્તાઓને વચ્ચે રસી કરી ખરી, પણ આમાં કૃત્રિમ ગોળવળ વખતને

વ્યક્તિત્વવાળા કથનની લક્ષ્ય તે શૈલી; જે શૈલીથી ભાવનાત્મક અપૂર્વતાના સંસ્કાર પડે તે શિષ્ટ શૈલી.

ગયાં પ્રકરણોમાંથી શૈલીની શિષ્ટતા નક્કી કરવાનાં ધોરણો આ પ્રમાણે નીકળે :

૧ ભાષા કથનકારના વ્યક્તિત્વના અંગરૂપ હોવી જોઈએ.

૨ પદલાલિત્ય એવું ન જોઈએ કે જે અર્થ પરથી ધ્યાન ખેંચી લે.

૩ શૈલીના પદલાલિત્યનો પ્રવાહ વિષયના પ્રવાહથી નીરાળો પડવો ન જોઈએ.

આ ઉપરથી શિષ્ટ શૈલીની મર્યાદા બાંધી શકાય. શૈલી એક તરફ કથનકારના વ્યક્તિત્વનું અંગ જોઈએ; અને બીજી તરફ કથનના વિષયનું અંગ બની રહેવી જોઈએ.

જ્યારે કથનનો વિષય હોય તે અને તેને માટે વપરાયેલા શબ્દો વચ્ચે એકતા ધાય; જ્યારે શબ્દને અર્થનો જાદુ કહી જુદો થઇ શકે નહીં; જ્યારે નાદ અર્થ સાથે, અને અર્થ નાદ સાથે સંવાદ સાથે; જ્યારે શબ્દ કે અર્થ એમાંથી એક પણ બદલાતાં આખા કથનની અસર ને સરસતા જતાં રહે ત્યારેજ શબ્દ અને અર્થને એક બીજાનાં અંગ કહી શકાય. શબ્દને અર્થના કામીયોની આ એક ખરી કસોટી છે. એક પણ શબ્દને બદલે બીજો વાપરતાં કથનની સમગ્ર સરસતાનો જાદુ જતો રહે છે.

આ જાતની શિષ્ટ શૈલીનો અપૂર્વ વિધાયક કારિદાસ છે. પદલાલિત્યની પ્રજ્વલિતાને તેણે ધરી નાખી એવી અદૃષ્ટ કરી છે કે યોગ્ય, સંવાદી ને સુમધુર ભાષા અર્થની અંગ બની રહે છે; અને શબ્દ માધુર્ય વિષય સમૃદ્ધિ સાથે એકાકાર બની અવિયોજ્ય સંવાદમાં સરસતા પ્રકટાવે છે. સ્વુવંશનો જાણીતો ને સામાન્ય શ્લોક લખ્યો :

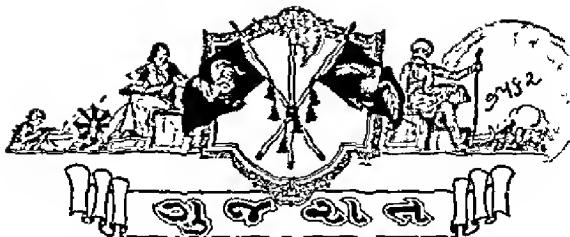
અથ પ્રજાનામપિયઃ પ્રમાતે

જાયાપ્રતિપ્રાદિતગન્ધમાલ્યામ્ ।

વનાયપીતપ્રતિપ્દવત્યામ્

ચલોધનો ધેનુર્યેર્મુનોય ॥

આમાં પણ પદલાલિત્ય અર્થ સાથે તાદાત્મ્ય સાધી એક સામાન્ય પ્રવાયના કથનને પણ સરસ બનાવે છે. પણ આ સાદિત્યની સકિતને મર્યાદા નથી. જ્યાં વિષય-અસાધારણ કે રમ્ય-સરસ હોય ત્યાં શબ્દોનું લાલિત્ય અર્થમાં જગાઈ જાય છે.

પુસ્તક ૬]

ફાલ્ગુન ૧૯૮૧

[અંક ૬

ગુજરાતે સમાજનો નવો પુત્ર આરંભ્યો છે તેની સર્જિતી મહત્તામાંથી વંધી ગઈ છે તે સામ્યીઓની સમૃદ્ધ ખબર છે.

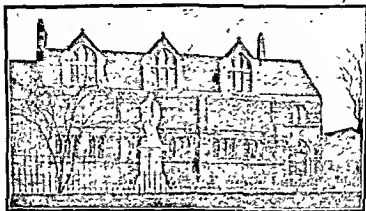
એના પુરુષત્વમાં ભ્રમ છે, લોકાન્ધ છે, હાથી બાળકારિતા ને હાથી અધિભ્રમ છે એમાં બ્યવમારણી છે ને જ્ઞાન નયન છે, મુક્તદીપ્ત્ય છે અને નિશ્ચયતા છે. બાળનર શીશવ છે અને સેવાપદમાં પ્રેમ છે; અને બગીચ વપથી માનવતા વીરસાવવાની દોસ છે.

એના સ્ત્રીત્વમાં કુળના સુકુમારતા છે, ને છતાં સતીની અડગતા છે એમાં શક્તિતા છે, ને સારસક શનિ છે. કાવ્યમયતા છે ને છતાં બાળકારિત બુદ્ધિ સનેહ છે, પદ્માધતા નથી, છતાં અદ્ભુત શિશુની શક્તિ છે, એમાં પુરુષના સમાન યવતી દોસ છે, છતાં પુરુષને પામિત વંશા રહેણું કદાપણ છે, નવાનવા કલ્પતો છે, છતાં કુળ સહન કરવાની દામિત છે અને કુરુષે ને કોનોમાં વિજીત પ્રેમની નયેલ લખવા માટે છે.

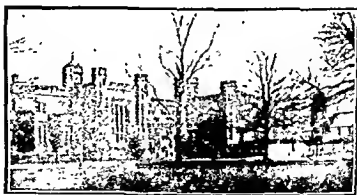
ગણિતમામાં નવયુગ્યુ એવન પ્રસરી રહ્યું છે—વિદેશ નવા સમાજનો સવાર પાવ છે.

અવશેષભર્યે ભયા ક્રોધ ને અવિભક્ત ગુન્નાતનાં આત્ર ખને છે, અને એમ આ પ્રેમજની અંતરાત્વ પરથીજ અત્રા પરમાર્થ છે તેમ ગુન્નાતની સર્જિતી પ્રતાપી આત્રાની સાક્ષી છે છે કાર્તીકીય ને પરચુરાત્રની આ કૃતિ આર્વસકૃતિનો વિભવ ખાન લઈ જતી છે, અને આર્વતનાં સવકાત વાતો મહત્તામાંથી ને વીરતા, સ્વમાન ને સ્વાધ્યય, શુદ્ધિ, સ્વાભાવ ને અવસ્થા, લય, રક્તિ ને સપન, પિતૃભક્તિ ને છત્રધા, શબ્દભક્તી સર્વામસેવા, અને પ્રેમ-નિર્મલ ને નિરૂપા-આ કુદાળા નવ-આયોજની વીરજાળી કો વિશાખા મેસરો.

— ગુજરાત-ગૌરવ સાંસ્કૃતિક બંધન 'માંમી

(અ.) એ વિખ્યાત પુરતકના દેખકનું પુતળું.

(બ.) રૂઝ્દીની નીચાણમાં.

તૈયાર હતો. પણ સત્તરમીની લોડે જ્યાં નાચવા જાય છે ત્યાં તેના કરતાં કદમાં જરા મોટી સ્ત્રીએ તેને બાવડામાંથી પકડી બાજુમાં લેઈ જઈ સપડાવ્યો. “Well my dear Kanji! this is not”—(જીવો, મારા

આજથી તમને હુકમ કરું છું કે તમારે કદી પણ જાહેરમાં વાપોલીન ન વગાડવું. અને મારા જીવતાં ફ્લટીંગ ક્યાં કરશે તો મારે ‘ડાયવર્સ કોટ’ નો આશરો લેવો પડશે.” કનેયાએ સહેજ આંખો નચાવી મૂકુ હાસ્ય-

કનેયાને નમન કરી

કામલુગારા કાન! આ કે—) તમે ફ્લટીંગ વધારે પડતું કરો છો. હું બોલી નહોં અને તમે સોળ જણી લોડે નાચ્યા. જો છુટા મુક્યા હન તો હંડનની સોળ હજાર સુંદરી સાથે નાચ નાચજા કરત. આતો રોન્ડજ થાય છે.

યી કહ્યું: “my dear Radha!” (પ્રિય રાધે!) હું શું કરું? લેડિને મારું આડર્બજ છે. હું એમને નથી બોલાવતો તોપણ તેઓ મારી તરફ ખેંચાય છે. વડાચી ક્યાં એ મોર મુગટ અને ક્યાં આ મકંટ મુગટ રોપસું! હ્યાં એ

કોકિલકંઠી વાંસળી અને કપ્પ આ ગર્દભસુરી વાગ્યોલીન !

ત્યા પૈથેન મરાવવાના હતા. અહીં સરતના ધોડા ટ્રેકન (નેશર) કરવા જો છે. હું તો આ દિશાથી કંટાળ્યો છું હવે તો તુ માથે બતાવે તેમ કરે.”

“તમારામા આશ્ચર્ય છે તો કાંના પોલી દીશીઅન (રાજનીતિહ) બનો અને પેટફેમ* મુન્નવો. કનૈયા તમારું બરુ સ્થાન મહાભારતના પુરુષા, અહીંઆ પણ પુરુષ થાય ત્યારેજ તમે તમારો પ્રતાપ બતાવી શકશો.”

આમ આ બે જાણુ વાત કરતા હતા એટલામાં એરોપ્લેનમા બીમમેન આવી પહોંચ્યા અને ફેરવાને તખત કરી કહ્યું “મહારાજ ! જાહેરા ધોડાજો થઇ ગયો ફ્લેન્ડર્સની રજુશ્રમિ પર આપણું મહાભારત મરાણુ છે માગે ફુર્બેનનાં લશ્કર ઉઠાં છે

અમે ઝોચીનો ડાપો મારવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યા ધર્મરાત્રીએ ધાણુ બગાડી કાઢ્યો ”

“કેવી રીતે ?” કનૈયાએ પુછ્યું.

“ફુર્બેનને ટેવીફાનથી પુછ્યું કેટલું લશ્કર અને કયા કયા રાખ્યું છે તે તેમણે બધું એ સાચેસાચ કહી દીધું. અને અમલુન કહે છે કે મને તો conscience (હૃદય) નો વાધો આવે છે-મને પુરુષ મનુજ નથી.”

“એ બનેને ઘરફેન કરી જોનમા નાચો અને એક થાદી બહાર થાદી પુષ્કિરિતી વાતનો સત્તાવાર દ-કારમા કરો ”

ને શીખને સમજાવી લેવા, તેની જોડે મસવળ કરવા હું હમણાજ ઉપડી જાઉં છું.”

એમ બોલી મી. કૃષ્ણ એરોપ્લેનમા સવાર થઇ ફ્લેન્ડર્સની રજુશ્રમિ તરફ ઉડી ગયા ત્યા આખ ઉપડી ગઇ.

આરામગાહ

૧

સાચેજ ! હું મથરને ધી કાઠ છું.

મન, વચન, અને પ્રાણથી હું એનો તિરસ્કાર કરું છું. તેનું નામ સાંબળતાં તેના પ્રતિના રોગથી મારા પુનર્નું હૃદયક અદહારક કરી મુકે છે અને રોષ તથા વિઝારથી મારું મગજ કુમ થઇ જાય છે

હું એને આશ્કાર કહી શકું છું કે હું તને ધી કાઠ છું, ધી.કાઠ છું, ધી કાઠ છું.

પછી અદવામા નરકની જગ્યાઓની રાહ જોતો હું મગરૂરીથી અચ્છ અને દ્યાર થઇને ઉઠો શું છું

પરંતુ તે અચાનક મારા ઉપર તેની કૃપાનો વરસાદ વરસાવી મુકે છે અને ધૂણાથી તેના નામ ઉપર પુરુષ નાખી હું મારું મુખ શીરાવી લઉં છું

સાચેજ હું તને ધી કાઠ છું.

કોણ જાણે કેમ આ કારીગરોના મોં ઉપર ઉત્સાહ નથી જણાતો. એકજ જગ્યાએ બેસીને કલાકો સુધી કામ કરવાથી આમ થતું હશે ? ઉત્સાહ આથી મંદ પડી જતો હશે ? હિંદુસ્તાનમાં કારીગરો ને મજૂરોને ઉત્તેજન કે આનંદનાં સાધનોજ ક્યાં છે ? કળાની ભાવના એમના ધંધામાં અતિ વીકસેલી છે એ ખરું પણ એના આનંદનો આસ્વાદ પુરેપુરો લેવાને એ લોકો સર્જીએલાં નથી. એમના કામ પછી એમને એ કામ કર્યા બદલ આનંદ ને સંતોષ થતો હશે કે નહીં તેજ મને શંકાની વાત લાગે છે.

કળા એ ગમે તેટલી સુંદર હોય તોએ ધણું ખરું એ મોજશોખનેજ પોષવાની છે. વાં મોજશોખનાં સાધનો માટે કળાના જીવનના નામે મજૂરોની આખી જીંદગી ફેલ કરવામાં આવે છે. જેને એ કાર્યમાં રસ હોય તે ભરે એ કરે, પણ તે આજસુધનવાનોના કળાને નામે પોષાતા ગવને સંતોષવા તો નહીંજ. આવી વસ્તુઓ વિના જીવન નબી શકે તેમ છે. વળી એ કાર્યના કરનાર કારીગર કે મજૂરોને હંમેશા મજૂરી કરીનેજ જીવન નભાવવું પડે છે. નથી એમને મળતો આનંદ કે સંતોષ. સવારથી તે માંજ સુધી કામ પર બેસવું એટલુંજ એમની આખી જીંદગીનું સૂત્ર હોય છે. એમને નથી બીજા કોઈ પણ પ્રકારના જીવનનું સ્વપ્ન કે મનોરાજ્ય ભોગવવાના અભિલાષ; તો પછી પશુઓમાં ને આ વર્ગમાં શો ફેર ગણી શકાય ?

ગમે તેવી સુંદર કલાને ખાતર પણ જીંદગી આવી પશું જેવી કે નીરસ તો નજ બનવી જોઈએ. જગતનો અર્થોભાગ ખરેખરી નદામી વસ્તુઓ પેદા કરવામાંજ રોકાયો છે.

શા માટે? આ બધા વિના ન ચાલી શકે? જરૂરીઆતો વધારી કેટલીએ જીંદગીઓ પણ જેવી બનાવવી એ મનુષ્યસ્વને છાજે ખરું? છતાંએ જગત એમાંજ ગર્વ નથી લેતું?

શા માટે સાદામાં સાદું જીવન ન નબી શકે? આખોએ દેશ દારિદ્ર્યમાં કુખી ગયો હોય ત્યારે વૈભવનું સ્વપ્નએ કેમ આવતું જોઈએ? તોએ મન આ વસ્તુઓ ઉપર આકર્ષાય છે કેમ ?

મન તો અસ્થિર છે. અગ્નિમાં ધૂત નાખવાથી બળતા. અગ્નિ માફક મનનેએ સંતોષવા જતાં ઉલટું પ્રદિષ્ટ થાય છે. મનનો તો સંયમ રાખવોજ સારો.

૭-૭-૨૦.

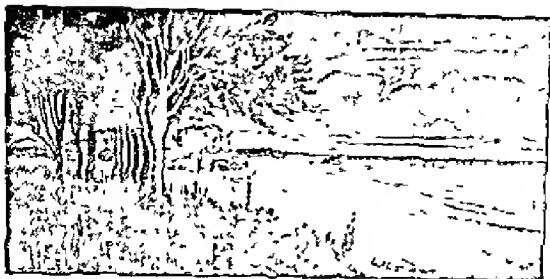
થઈ રહ્યું. આજે છેલ્લો દિવસ. કાલે તો શ્રીનગર પાસેથી છેલ્લી વીદાય લેવી પડશે.

આજ છેલ્લો દિવસ હોવાથી થોડીક મજા કરી લેવાનું ધાયું. બાળા હું ને-બહેન ત્રણજ જણાં નીચાતબાગ જવા નીકળ્યાં.

પ્રથમ એક ફળથી ભરપુર વાડી જોઈ. તેમાં અપકવ ને પકવ ફળોથી ડાળીઓ નમી જતી. ત્યાંથી એક બીજો બાગ જોયો. આમાં માત્ર સીતારનાં ઝાડજ છે.

તે પછી કમળ જોવા ગયાં. હજુ ડાહમાં બીજે કોઈ સ્થળે ફુટ્યાં નથી. માત્ર એકજ સ્થળે ચયાં છે. આ જત અમદાવાદમાં ચડોળામાં થનાં કમળને મળતી છે. તેમાંથી કેટલાંક કમળ અને કમળપત્રો ચુટ્યાં. ત્યાંથી નીચાતબાગ ગયાં. પુષ્કળ રંગનાં ફુલોને જોઈ નયનને તૃપ્ત કર્યાં. થોડી વાર સીતાર તણે સૂતાં.

આવતી વખતે તડકો સખત થતો હતો. તેથી મોઝાં કમળપત્રો તોડી તેની છત્રીઓ અને ટોપીઓ બનાવી. તે ઝાડી અને

એક નાની બેઠ જેવી વાડીમાં

ફેરી શીકારો ચનાવતા મેં પશુ પુત્ર
હોવા માયાં. હવે મારે દાઢ સારો મારે
હ. બધા માછળી તાથે કેપણુ જુલ
ચેના ચલાવી ચકું છુ કમળપત્રે તોરે
હાંની તેના પરથી પાસની મારક સરી જતી
પીસી કોવાની બહુ મજા પડતી હતી દિવસ
સાદળ ધારો હતો પશુ પાછળથી તડકો
સીકત્યે હતો મલના રવચ્છ પાણી તેમ
ધમકતા દૂરના કીનારા પરની મહેલની દારો
પ્રપટ જણાતી વચ્ચે એક નાની બેઠ જેવી
વાડીમાં તુલ (મેતુર) ખાવા ઉતર્યાં વાડી
નાની પશુ વટાદાર છે તુલ પર કીક
તપાટો ચલાવ્યો

અગીઆર વાગે પાછા એક નવતના
તુલ પશુ ખાધાં

રેવકા નીડળતુ હતું. પશુ ... નધા
આવ્યા એટલે બધે સમય પડ્યુ

૮-૭-૨૦

જે સુદરવાને આટલી મોઢભરી જોવા
દામ ખરી હતી તેને મુખને નીડળતુ પડ્યુ

દસ સાગતા મીનગરથી નીડળયા રતનામા
બરક મણે ખગે પીચળે ગયે દત્તો એટલે
કોઈક દુર્નલ જરણી સીનાય વણાખરા સુકાઈ
મળા હતા રત્નો આવતી વખતે વધારે
સુદર હતો. આ પરતમા દેવદારના પુષ્કળ
વન છે બાકીના ભાગમા દાગ પડતી ખેતી
કરેવી છે એ ખેતરોની ખામે પકાડમા ઉંચા
નીચા ચથે બાંધાએવા મરીના ઝુંપડા મરમ
લાગે છે મધ્યાકાળની ધેગી જાયા હજીતી
હતી આખા દિવસના તાપથી કટાજેલ
હોવાથી એ મમથે પર્વત વધારે સુદર
લાગતો રાત્રે નવ વાગે મરી એક
હેટિયમા ગયા

૯-૭-૨૦

સચરે એક માણસને માથે લાપ મરી
જોતુ મરીના બધા રત્ના મહાધુવાળા છે
ત્રામ બહુ સુધા અને રવચ્છ છે મોટી
મોટી જમજાદાર દુનિયા પશુ છે. બન્યાએ
નાના નાના છે કેટલાક મકાનો મોટા છે
ત્યાં બહુખરે અમીને આવે છે

મરીની ટેકરી પરથી દૂર સુધીનાં નાનાં મોટાં શિખરો દેખાય છે. વચ્ચે વચ્ચેની ખીણો બહુ મનોહર લાગે છે. પ્રસાદનો વાદળોનો ધેરી છાંવાવાળો દિવસ અને આ ટેકરીપર ફરવાનું બહુજ સરસ લાગ્યાં. સુખ તો અંગ્રેજોને જ મોગવે છે. અહીંયાં સાહેબ લોહોને માટેજ બધું હોય એવું લાગે છે. પ્રમાણમાં અહીંનું જીવન મોંઘું પડતું હશે.

અગીઆરે રાવલપીંડી.....

આખો દિવસ ત્યાં રહી ..... ને .....ની સાથે રાતની ટ્રેનમાં ટેક્ષીયાનાં ખડેરાં જોવા નીકળ્યાં. સરાઇ કાળા સ્ટેશનેથી જવાય છે. સાડા બારે રાતના સરાઇ કાળા વેઇડીગરુમમાં રહ્યાં.

સવારે પાંચે ઉઠ્યાં. હમે ટેક્ષીયા જવા નીકળ્યાં. મ્યુઝીયમનો ઉપરી સાહેબ સીમલા

ગએત્રો હોવાથી મ્યુઝીયમ બંધ હતું. ત્યાંનાં બધાં ખડેરાં જોયાં. ચાર સ્થળોએ જોવાનું છે. આખું ગામ દટાઇ ગયું હશે એમ લાગે છે. બાકીની બાહોની મૂર્તિઓ દશે. ખડેરામાં દુકાનો, દરવાગા, ગામ, વગેરે સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. સ્તુપો પણ દેખાઇ આવે છે. કોમ કોઇ મૂર્તિઓ તો અણીશુદ્ધ હતી. એક સ્થળે ઘટ્ટામાં બેસી નારતો કર્યો. ચાલતાં આબુબાબુનો પ્રદેરા અને તેમાં આવેલી ઝાડી પીરામીડ જેવી લાગતી. ચિત્રો જોયાં છે એટલે ખ્યાલ આવ્યો.

તાપ ઉતાવળે વધતો જતો હતો. આ વખતનો તાપ અહીંયાં બહુ સખત લાગે છે. પોણાઅગીઆરે સ્ટેશન પર, અને અગીઆરે વીસની ટ્રેન પીંડી જવા પકડી.

પીંડીથી છ વાગે લાહોર આવવા ઉપ-
ડ્યાં. ટ્રેનમાં ગરમી બહુજ લાગતી. આખી રાત અકળામણમાં ગઇ.

આરામગાહ

૨

ખ્યારી ! શું તમે પાપથી ડરો છો ?

પંડિતો તો બેવકુફ છે.

આ તસતસતી કચુકીમાં ઉભારાતું યૌવન શું ચિતામાંજ સમાત થવાનું છે ?

જો હૃશ્વરની પણ એવીજ ઇચ્છા હોય તો તેએ પણ બેવકુફ છે.

માટીમાંથી પેદા થઇ જો માટીમાંજ મળવાનું હોય અને જીવનનું જો એજ સાર્થક હોય તો આ સર્વ તકલીફ વર્થ છે.

આ જોખન, આ રૂપ શું “મિથ્યા છે, મિથ્યા છે” એમ કહી આંખે પાટા બાંધવા માટેજ સર્મથું હશે ?

તો પછી ખુદાની તકલીફનું પ્રયોજનજ શું છે ?

પૃથુલાલ હ. શુક્લ.

મૌન-મૌપતિ

લેખક

રા. વસન્તકાન્ત મોતીભાઈ મહેતા

૧

તહીં કાંતિ પુરી, હૃદય રગનિમે વહી જતી,
રસીલી સ્વામાને નવલ રૂપ લાખી દઇ જતી.
ધિમુ હેમા માહી, મધુર મધુરું કં કં કરી જતી,
અસોલી કાનાન, અકસરિત મેલે લઇ જતી

૨

અદ રશિમ નિરકુલ, પ્રિયાને રમતા દર્શા
અધીરા રમેલીને દેશે, મધુગ મમતા દર્શા

૩

કાતે વિષ મુખાખ્ખને અરહુના, નેમે મૃદુ વક્તા.
કા તે અંગે મરોડ આ વિષ અને એવો નિરકાર કા ?
લીધી કાં મુજથી પરમ મુખતા, કા યૌન બ્હાવી મળા.
કાં તેં ! એ રસ રેલગી અગનમાં, સોઢે કાશીની નિચા

૪

વિષ લોહર્મની બ્હાવી ! જો, જો, ધન મયી રહી
સ્નેહમન જની ચંદા, સિંદુર શુ જો મ્હો રહી

૫

કપેરી રસ-ધુધેટ છુપિ જઈ, લજ્જાશુ ચઢા હમે,
ને સિંદુર અધિરો મોહમન જની, સેરગલ સામે હમે,
અભોષિકા ચઢિકા જની રહે, અભોષિ અંદા સમ,
દોષપાત્રી ! પ્રિયા ! સખા ! સહીમુખી ! રીખાવ શાને મમ

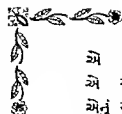
૬

જુડા અમોથી અગમાન રે'જો,
મીઠા મધુરા વચને ન રે'જો,
જડી રમણિમાં મન ચોરતારી,
હોલીને મુખી સદૃશ રે'જો

૭

ધરી હરન મૃદે જાખ્યા, વર્ષો બ્હાલ અતિશય,
હું સખ મધુ વડી, રૂપ-રૂપ પરિચય

૮

એ વિશ્વવ્યાપિ સ્મિતની મુજમાં છટાના,
એ સર્વ-ગ્રાહી નયનો, મમ એક ઘેમાં;
એનું સખે! અખિલ જાણ, મુજ પાત્ર નાનું,
પીતાં મૃગાક્ષી, મધુધેન રહે ન છાનું.

૯

નિષ્ઠુર સામે ઉભીને દસે છે,
નિમિત્ત કાઢી સમીપે ધસે છે,
અપૂર્વ તન્ની! ઉભરાય કાંતિ,
એરી તું આવે, કરું ક્રોધ શાંતિ.

૧૦

શાને દીધ મુખાબ્જને તરલતા, કાં નેત્ર બાવે લપ્યાં,
શાને લીધ મુને કહો યજ્ઞ બળે, ના, ના, ન મુખો સખા;
કાં આ વિદ્વન્ન અંગ છે કિમ અને, કાં સ્મિત ગોષ્ઠે ગ્રહાં,
હૃદયે વસની, રસીકડી રીઝો, પેલી તમારી પ્રિયા.

૧૧

સર્વ એ હચમી વહાલા! વંચીના શકશે હવે;
બોળી હું પ્રેમચેલીને છેતરી બંસીના રવે.

૧૨

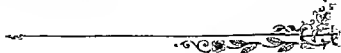
બંસી મોહક વાઘ મોહન સખે! જે આમ્રકુળે લીધું,
પાછું લો મુજરંકતું ધન પિયુ! મેં ઘેલીએ જે દીધું;
તું મારી હૃદયેશ્વરી-જીવન તું કેં, કેંક એવું કીધું;
મારી તો સ્મૃતિમાં હજી સ્થિર બધું, આપે વિસારી દીધું.

૧૩

જુજંગપાશે ત્રિષ બીડી નાખી,
રોપારુણા અમૃત ને પિયે છે,
સરી જતો ક્રોધ સમારી રાખી,
કટાક્ષ જીવું પિયુને દિયે છે.

૧૪

લહો શાંતિ પુરી, ધન્ય રજનિએ વહી જતી,
રસીલી સ્યામાને, નવલ રૂપ લાણી દમ્પ જતી;
પિયુ હૈયા માંહી મધુર મધુરું કેં કરી જતી,
અબોલી કાંતાનું અક્લરિત મૈને લામ જતી.

વેપક.
રા. સનગકુમાર વીન

ચિત્રકર
રા દત્તાત્રેય
એ એમ

મા રા મિત્ર દેવેન્દ્રનું બેસુ મહુજ ફલદુપ હતું, એ કહેતા અને જરાએ આયકો આવશે નહીં કાણક કે જશાસ્ત્રી તે મારી જોડે નીશાળમા દાખલ થયો, સારી નવા નવા તુછા ઉઠા કરી મારી સલાહ પુઠવા આવ્યો હુ તેને આવી આખનોમાં ખીમકુલ ઉત્તેજન આપનો નહોતો. તોએ કોણુ જાણે કેમ તે મને પુઠવા આવ્યો અને હુ એને મારા નિરાસારાદરી દૂખી કરતો.

કામેજમા પણ તે દરરોજ નવી નવી વાનો લાવનો મહુજીએ વાર ઝેડેસર એના પર ગુસ્સે થઈ તેને કલાસ જહાર જઈ તેના વિચારો ખીજાને જાણાવવા કહેવા, પરંતુ તેની અસર દેવેન્દ્ર ઉપર નહીં જોડીજ થતી.

કોલેજ છોડ્યા પછી મને દેવેન્દ્રની જે અખર પડી નહીં. મારા માંજળવા પ્રમાણે તે વીજાવત બેગીસ્ટર થવા ગયો હતો. પરંતુ તે ક્યે રથમે છે તેની કે એકસ અખર નહોતી.

કોઈ વાર ન્યુથોડથી તેની અખર આવતી તો કોઈ વાર મેગાલોમા પચાસ રૂપીઆ દારોં એ વીગે હુ કૈંક સાલખનો આથી એક દિવસ મુઆદમા એકાએક મરણો લાવ હું માની ન થકો કે એ દેવેન્દ્ર હશે મે એને અખર અંતર પુઠવા માડી પણ એણે તો જોખમુ કહ્યું કે "તારે ધર ક્યા છે? મને લા છે લા જા." હુ એાસીસમા ચીઠી મુઠી તેને માટે ઘેર જઈ ગયો.

ઘેર ગયા પછી એની જોડે વાત કરવા હું જાહુ મર્યો પરંતુ એ એવા ગમીર વિચારમા પડી ગયો હતો કે મારી વાત તે દુકામા પનારી દેતો આથી મે લાથી હિજા વિચાર કીધો હિજાજ જાણે કમાનની ચારી ઇટી ગઈ હોય તેમ તેણે હુમ પાડી કહ્યું "રસિક! તું બેસ મારે તને એક વાત કહેવાની છે"

અભાર સુધી મને બેસાડી મુઠા ખાટે મને એવા ઉપર રીમ તો મદી પરંતુ એના

લીધા છે. ત્યાં હું ને તું બે જણા મળીને શીખવીએ તો બે મહીનામાં આપણે તૈયાર કરી શકીએ. તું આવશે?"

"હું? નારે ભાઈ! હું તે વળી ક્યાં આવી સરસ નોકરી છોડીને એ કુતરાઓ જેઠે માથુ ફેડાવા આવું?" મેં ચોખ્ખી ના સૂણાવી.

"ત્યારે એક બીજું કામ કરશે? મને એક સો રૂપીઆ આપશે?"

"તે પણ મારાથી બની શકે એમ નથી. હમણાંજ હું માદો હતો ત્યારે બહુ ખરચ થયો અને તાતા ઇન્ડસ્ટ્રીયલમાં પૈસા ખોવા એટલે હાલ તો હું બીજારી જેવી દશામાં છું." મેં તેમાંએ સફાઈ ના પાડી.

"ત્યારે હવે? કેં રસ્તો તો બતાવ."

મેં વિચાર કરવા માંડ્યો. આખરે મને યાદ આવ્યું; મેં કહ્યું: "આપણી જેઠે પેલો મહેતો બાણતો; હતો તે યાદ છે? તે શેડા દિવસ પરજ તારી ખખર પુછતો હતો. એ હમણાં ઠીક કમાયો છે અને એ કહેતો હતો કે દેવેંદ્રને સેટઅપ થવા કેં મદદ જોઈતી હોય તો કહેજે."

"That's it (બરોબર)! મને ધણી વખત એજ વિચાર આવતો હતો કે એ શું કરતો હશે. ત્યારે તો હું તેને ત્યાંજ જાઉં છું." એમ કહીને મી. મહેતાનું સરનામું પણ પુછ્યા વગર એ ધખધખ દાદર ઉતરતો સંભળાયો અને તેની પાછળ તેનું કુતરાનું લસ્કર પણ ઉતર્યું."

હું મારા ફર્નિચરના હાલ જોઈ વિચારમાં બેસી રહ્યો.

* * *

ઉપરની વાતને લગભગ ત્રણેક મહીના

ચાલ ગયા. એક રવિવારે બપોરે હું ચા પીતો બેઠો હતો ત્યાં મારા નામનો એક તાર આવ્યો. મેં ફેડયો અને ધ્રુજતે હાથે વાંચ્યો. "સ્થિતિ ગંભીર છે, એકદમ આવ. દેવેંદ્ર." વાંચતાની સાથે મને કેં કેં વિચાર આવી ગયા. શું દેવેંદ્રને કબલ ન્યુમોનીઆ થયો હશે? તેણે કોઈની જેઠે મારામારી કરી, પરિણામે પોતાને પોલીસ ચોક્કામાં ધસડી ગયો હશે? કે એના કુતરાઓએ તેની સામે બંડ ઉઠાવ્યું હશે?

ગમે તે હો પરંતુ મારે જવુંજ નોંધ્યું. આથી તરતજ લોકલમાં બેસી સાંતાકુઝ ગયો અને એના બંગલો શોધી કાઢ્યો. મને જોઈ, જીનું ઓળખાણ તાજુ થતાં બે મિત્રો ભેટી પડે તેમ બધા કુતરા મને વળગી પડ્યા. એટલા સુધી પહોંચતા પહેલાં મારી ટોપી અને રુમાલ બે કુતરા ખેંચી ગયા અને એક કુતરો મારી પાટલુન ખેંચી રહ્યો હતો. દરવાજો પણ બંધ હતો. મનમાં મેં દેવેંદ્રને કેં કેં કહી નાખ્યું. દરવાજો ઠોકતાં હાથ દુખી ગયા ત્યારે દરવાજો કોઈએ ઉઘાડ્યો.

"કોણ રસિક? આવની. તારીજ કમારની વાટ જોઈ રહ્યો હતો." દેવેંદ્રએ આવકાર આપતાં કહ્યું.

"તેથીજ મારી આ સ્થિતિ કરવા દીધી? બદમાસ! હવે હું ઘેર કયે વેધે જઈશ?"

"મારા દુઃખ આગળ તેની કેં વીસાત નથી; અંદર તો આવ. તને માંડી મેળીને વાત કહું."

અમે બેઠા અને એણે વાત કહેવા માંડી: "રસિક! ત્રણ મહીના ઉપર મેં તને વાત કરી હતી, તે પ્રમાણે કુતરા લગભગ તૈયાર ચાલ ગયા છે હવે એક બે પાઠ બાકી છે."

“હવે ક્યા નેમના વિચાર રાખ્યો છે?” મેં વચ્ચે પૂછ્યું.

“સંભળ તો ખરો. મોઢીતુ મારે નામે એકાવન રૂપીઆ સાડા ચાર આનાનું થીવ મદ્યું છે, અને પાચસો રૂપીઆ બમલા-વાળાના મદ્ય છે. મોઢીને તો હું મળતોજ નથી. પણ બચવાવાળો એમ કહે છે કે એને આજ સાજ પહેલા પૈસા નહીં મળશે તો તે કુતરા લઇ જશે. હવે મારે શું કરવું.”

એની આ મબીર સ્થિતિ જોઇ મને હસવું આવ્યું. પરંતુ મેં એને આશા આપતા કહ્યું: “જો ખતરો તો આજે સાજ પહેલા ૫૦૦) રૂપીઆ લાવી આપીય.”

મેં ઊંઘાતી તૈયારી કરતા માડી પણ દેવેદ્રએ મને બેસાડી કહ્યું “મારો વિચાર આ ચોજનામા સડેજ ફેરફાર કરવાનો છે. ધણી વખતે માલુસોને ચમત્ નથી ત્યારે ચપળ અને ચાલાક કુતરા તેમનું મન બદેવાય છે, ને તો સિદ્ધ વાત છે. તેથી આવી રીતે વાજીત્રા ઉપર ટ્રેનીંગ આપવા કરતા જો તેમને ટ્રીક્સ (Tricks) શીખવાડે તો તે વહેલા શીખી જાય અને મહેનત પણ ઓછી પડે તું શું કહે છે?”

“વિચાર કે” છેક નાખી દેવા જોવા નથી.” મેં આપાધિક્ષની મબીરતાથી જવાબ આપ્યો.

“તેટલા મોટે દુ જાહેર ખજાર આપવાનો છું કે અમારી કુતરાની કોલેજમા અને કુતરા-ઓને જુદી જુદી યુક્તિઓ શીખરી તેમને દોંશીજાર અને ચપળ બનાવીએ છીએ. જે જુદરચોને પોતાના કુતરાને કેળવવા હોય તેમણે એડમીશન ફોર્મ્સ (Admission Forms) મંગાવી લેવા આથી પેપરદાર લોકો. જેમ

પોતાના ઊંડરને કોલેજમા મોકલે છે. તેમ તેમના કુતરાનો પણ આપણી કોલેજમા મોકલશે આપણે સાધારણ શી રાખીશું દાખલા તરીકે એક ટર્મના આલીમ રૂપીઆ-તો જો સો કુતરા આવે તો આપણને ચાર હજાર રૂપીઆ મળે તેમથી એ હજાર રૂપીઆ તેમની ખાધા ખોરાકના ખાદ કરતા આપણને ચોખ્ખા બે હજાર રૂપીઆ નફો મળે એટલે મહીનાના લગભગ સાડી ત્રણસો રૂપીઆ. તું કહેતો હોય તો તારો અદર ભાગ રાખુ.”

“ના ભાઈ! તું મહેનત કરે અને મને ભાગ આપે તે સારું નહીં કહેવાય. પણ હું હવે જાહે છું અને પૈસા મેળવવાની તબીબી કરીશ.”

મુનઝ આવી સીધો હું મી. મહેતાને ઘેર ગયો. અને અંધી વાત કહી તેમનું હૃદય દેવેદ્રની હકીકતથી પીગળી ગયું અને ૫૦૦) રૂપીઆનો ચેક લખી આપ્યો અને કહ્યું કે “હું એના ખામાને ઠીક ઝોળાયું છું. અને ખતરો નો તેના કહેવા પ્રમાણે આપણે લીમીટેડ ફર્મ કાઢી શરૂ કાઢીશું હું આજે રાતે નવસારી જવાનો છું ત્યારે એના ખામાને તો જરૂર કહીશ. પણ વારું, દેવેદ્રનું શીસ્તાયુ શું.”

મેં તેને શીરનાયુ આપ્યું અને ચેક લઇ ચાલતો ઘરો બીજો દિવસે ચેક વટાવી હું સાજો સ્થતાકુઝ ગયો. દેવેદ્ર સ્ટેશન પરજ હતો. એણે કહ્યું “ધરધણી કુતરા લઇ ગયો છે. પૈસા લાગ્યો હોય તો આપણે પહેલા તેને ત્યાજ જમીએ.”

અમે તરતજ બચાવાલાને ત્યા ગયા. તેણે કરપ્રકીર્તી પૂઝ્યું “ભાડું લાગ્યા હો.” દેવેદ્રએ હા કહી.

“લાવો ત્યારે!”

“પણ તે પહેલાં મારા કુતરા લાવો અને હું પૈસા આપું તેની રસીદ આપો.”

પેલાએ પૈસા લઈ રસીદ લખી આપી અને કુતરા લેવા ગયો. લગભગ પાંચેક મીનીટ રહી, તે વીલે મોઢે પાછો આવ્યો અને કહ્યું: “હું દીલગીર છું; આપના કુતરા કોણ જાણે ક્યાં નાસી ગયા, મેં પુર્યા હતા-ત્યાં-નથી.”

“એટલે? મારા કેળવેલા બસો બસો રૂપીઆના કુતરા નથી? બહુ આગરદાર લાગે છે. ભાડાના પૈસા વસુલ કરવા ખીનહકકે કુતરા લઈ જવા, અને ભાડું મળે ત્યારે કહેવું કે ‘લાચાર છું, કુતરા નથી.’ બહુ હોંશીઆર, લાગે છે. સીધી રીતે કુતરા પાછા સોંપો નહીં તો પોલીસને બોલાવવા પડશે.” દેવેદ્રએ દમ દેવા માંડ્યો.

“મેં તમેલામાં રાખ્યા” હતા પણ કોણ જાણે કેવી રીતે એક પાટીયું તોડી બધાજ નાસી ગયા.” પેલાએ બચાવ કર્યો.

“ગમે તેમ કરો. મારે મારા કુતરા જોઈએ, અને તે પણ એકદમ. આજે તો એ તદ્દન કેળવાઈ જત અને થોડા વખતમાં વેચાઈ જત.”

પેલો બહુ કરગરી પડ્યો. અને મેં સુક્રોહો આપ્યો, કે “જ્યાં સુધી ઘરઘણી કુતરા ન આપે ત્યાં સુધી દેવેદ્રએ ભાડાના ૫૦૦) રૂપીઆ ન આપવા અને ઘરઘણીએજ મોદીનું બોલ સુકવી આપવું.”

ઘરઘણીએ મારે ઉપકાર માન્યો અને અમે બંને ઘર તરફ ક્યાં ત્યારે મેં કહ્યું: “દેવેદ્ર! આ બધી ભાંજગડમાં હું એક ખુશાલીની વાત તો બુલીજ ગયો!”

“શું?” તેણે પુછ્યું.

“મેં મહેતાને તારી વાત કરી અને એણે તને મદદ આપવાનું વચન આપ્યું છે. એ આજે નવસારી જઈ તારા મામાને...”

“વાત કરશે? અરે! રસિક! તેં મારી બધી બાજી બગાડી નાખી.”

“કેમ?” હું ગલરાયો.

“સાંભળ ત્યારે, પેલા જ કુતરા મારા મામાનાજ હું નસાડી લાવ્યો હતો. અને પેલા ઘરઘણીને સ્વાંથી કાલે રાતે મેંજ તમેલાના ખારણાનું પાટીયું તોડી કુતરાઓને મારે ઘેર નસાડ્યા હતા. મારે વિચાર આવ્યો રાતે કલકતા જવાનો હતો. સામાન પણ બધો તૈઆર કર્યો છે. પણ તેં બધી કચુંખર કરી નાખી.”

“પણ તારા મામા આજે રાતે કેં એંછા આવવાના છે? તું તારી મેજે જાગેને.”

અમે ઘેર આવ્યા. રાત પડી અને હું મુંઝાઈ જવા બહાર નીકળતો હતો એટલામાં બહાર મોટા ઘોઘારી અવાજે શુભ પડી: “દેવેદ્ર!”

“મામા!” દેવેદ્ર ગલરાઈ જઈ બોલ્યો.

“બહાર એટલા પર આવ. મારે તને કેંક કહેવું છે.”

આ સાંભળી તરતજ હું પાછલે દરવાજે થઈ સ્ટેશન પર આવ્યો અને લોકલમાં બેસી ઘેર આવ્યો.

x x x

દેવેદ્રનું શું થયું તે ખબર નથી. પરંતુ દરરોજ કુતરાની કેલેજ વીશે જાહેર ખબર વાંચવા ન્યુસપેપરનાં પાનાં ફેરવી જાઉં છું.*

સખી ! ના'વ્યો કોણલો મારો કંથ !

રચનાર

શ. નાનાલાલ દલપતરામ પટેલ

વિગ્રહાર

રા પ્રતાપ શર્મા

વિગ્રહની વેણુ આજ વાગી, મારેમડી !

પ્રીતમના પ્રેમય પડયા પડે

અમડીનીંદર માથી ભાગી, મારેમડી !

જ્વાળાનાં વ્દાય મારે દેવે રમે

બધી મેધન રાતડી,

વરમે બ્યોમડી મેદ,

રમનાં આશુડા સરે,

મેવો એવો સ્વામી રેર રતેદરે

મારેમડી !

પ્રીતમના પ્રેમય પડયા પડે

આજ કુળમા કોકિયા,

બેલે બેલે રમાળ

માને કરની વાડિઓ,

કુળા દહુકે કાળજા કો-પરે મારેમડી !

પ્રીતમના પ્રેમય પડયા પડે

રમજટ વાગે હરપમા, રમયા રસિક રૂ રામ

આવે અદ્ભુત સેણુવા,

સખી ! દેવે પ્રમટે છે કુનાર ર મારેમડી !

પ્રીતમના પ્રેમય પડયા પડે

આગલા પ્રવેશોનો ટુંક સાર

ગાંધીભક્ત શેઠ અંબાલાલના અંગણમાં અલુ ભેળીએ પ્રેક્ષકોને ગાંધીજી, ટાગોર અને કવિ નાનાલાલની પ્રતિમાઓ સંબંધી વિગત જણાવી રહ્યા છે. તેઓમાં શેઠને પુત્ર સારાભાઈ જે પારીસમાં હવેરીની પેટ્રીમાં મેનેજર તરીકે કામ કરે છે તે આવી પહેલે છે, અને પોતાની નાની બહેન-પુષ્પા સાથે વાતો કરી પિતાની પોતાના તરફ કેવી જતિ છે, તે જણાવવા પ્રયાસ કરે છે, અને મધુરી અને નરોત્તમના જીવનકલહની વાતચીત કરી પોતાની મહત્તાનાં બહુમાં ટુંકી, શુભ રહેવા ત્યાંથી ચાલ્યો જાય છે. અંબાલાલ પુષ્પા સાથે પ્રેક્ષકોના પોતાના તરફના સારા નરસા વિચારો મઠિ વાતચીત કરે છે ત્યાં પ્રેક્ષકોથી કંઠાળેલી માયાવતી ખીનવા એલી આવે છે. વચમાં પ્રેક્ષકો આવતાં પુષ્પા ગમરાઈને ચાલી જાય છે, અને પાછળથી નરોત્તમ પણ હરકોરાઈને આવે છે અને માયાવતી અને નરોત્તમ બંને અંબાલાલ સાથે પ્રદર્શનથી થતા પ્રેક્ષકોના કંઠાળા બાળત રસભરી ચર્ચા કરે છે; છતાં અંબાલાલ પોતાની હારતાને ડોળ ઊઠાવે નથી, એટલામાં જીવનનું વૈષ આવે છે. જીવનનું રૂબરૂમાં નરોત્તમ અંબાલાલ તથા માયાવતીની પ્રભુલિએને પ્રબળ રીતે દાખલ કરે છે અને જીવનનું સહિત ચાલ્યો જાય છે. એટલામાં ગાંધીજી તથા રવિબાબુનો વિરોધી હોરાસિંહ આવતાં તેમની વચ્ચે કુટુંબિક વાદવિવાદ થતાં અતિ તે ખીનઈને ચાલ્યો જાય છે. પુષ્પા ને મધુરી હાસ્ય-વિનોદ કરતાં હોય છે ત્યાં નરોત્તમ આવે છે, પુષ્પા જાય છે અને નરોત્તમ મધુરીને પરસ્પરની પ્રભુલિએથી દંડ કરવા સમજાવે છે, પણ વિચારની વિરુદ્ધતા પડતાં મધુરી નરોત્તમને તિરસ્કારી પુષ્પા સાથે ફરવા ચાલી જાય છે, એટલામાં નરોત્તમને જીવે મિત્ર મોહન વિચની યાત્રા કરતો આવી તેને મળે છે એની વાત-ચીતમાં નરોત્તમ તેને પોતાની જીવનની વાત કહેવા માંડે છે. તેમાં મધુરી તથા ટાગોર સંબંધી કુટુંબિક વાતચીત ચાલે છે. એટલામાં ટાગોરનો પત્ર તથા ફોટો આવતાં નરોત્તમ ખીનઈ છે. એટલે મોહનની પ્રબુલિએ અને મધુરીને વચ કરવાની મર્મિક પેરવી રહે છે. અંબાલાલ સહકુટુંબ બહારથી ફરીને આવે છે. અને ટાંગ કરી સુતેલો નરોત્તમ આજસ મરડી બેઠો યાય છે. તે અરસામાં ટાગોરઠપે મોહનની અચાનક પથ-રામણી યાય છે. ટાગોર-મોહનની આર્થ અને આંગતમિશ્રિત પદ્ધતિએ આગતાસ્વગતા રાકે યાય છે. નરોત્તમ પણ તેમાં ભાગ લે છે. જમણ પહેલાં નરોત્તમ અને ટાગોર-મોહન-પોતાના કીસ્સાને કેમ પાર પાડે તો સંબંધે ચર્ચા કરે છે ત્યાં પુષ્પા આવી નરોત્તમને આરોગ્ય જીવનમાં કે રહી. જતી ખામીઓ શોધવાનું કહે છે. નરોત્તમ જોવા જાય છે. પુષ્પા અને ટાગોર-મોહન-એટલાં પડતાં સૌંદર્ય કેને કહેવું. કેમ પારખવું વગેરે વાતચીત કરે છે. તેવામાં પુષ્પાનાં ફોર્મ-માયાવતી આવે છે અને પુષ્પા બોજનખંડમાં જાય છે. ટાગોર-મોહન-માયાવતી અને નરોત્તમ વગેરે વચ્ચે સૌંદર્ય વીશે વધુ ચર્ચા ચાલે છે. શોધવારમાં સર્વે બોજનખંડમાં જમવા બેસે છે. જમતાં જમતાં લલિત કલા ઉપર ચર્ચા ચાલે છે. જમણ પૂરું કરી સર્વે આરામખંડમાં મુખવાસ લેવા બેસે છે. અહીં અસહકાર, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને પંચવિધ અધિકારને લગતી સામાન્ય ચર્ચા ચાલે છે. અંબાલાલ રેડિ વાદવિવાદમાં નહીં પહેલાંથી રાકવાથી કંઠાળા બાળમાં ફરવા જાય છે. શોધી વારે સંગીતને જાણે રાકે યાય છે. સંગીતના વાતચીતથી ઉત્પન્ન થયેલાં મૈત્રી માયાવતી કંઠાળે છે અને તે તોડે છે. ત્યારબાદ કાન્ય અને તેના અર્થ ઉપર ચર્ચા ચાલે છે. વળી પાછું સંગીત શરૂ થાય છે. અતિ કૃતિની સ્વતંત્રતા ઉપર સંવાદ થતાં નરોત્તમ મોહન સાથે ગુસ્સે થઈ ચાલ્યો જાય છે અને સા સમય થતાં વીખરાય છે. બીજે દિવસે સવારમાં મોહન અને નરોત્તમ મળે છે. અને હવે બાજુ કેમ પાર પાડવી તે વીશે વિચાર કરે છે. નરોત્તમના સસરા ઉપર બરોબર હુમલો કરવા મોહનને શીખામણ આપી નરોત્તમ ચાલ્યો જાય છે ત્યાં પુષ્પા આવે છે અને પુષ્પા તથા મોહન વચ્ચે સ્ત્રી પુરુષના સંબંધ છે અને પ્રભુલિએ વીશે સંવાદ યાય છે. મોહનના કે પ્રભુલિએના ચર્ચા-વચર્ચાથી પુષ્પા ક્રોધિત થઈ ચાલી જાય છે. ત્યાં નરોત્તમ આવે છે અને વળી પાછું ટાગોર-કામણ ફર કરવા બધાજ થતાં આરંભવા મોહનને જીવ ટોચી ટેકીને કહે છે.

(હવે આગળ વાંચો)

મોહન
[નરોત્તમને] કેમ, હું નહોતો કહેતો કે
આસ્તેથી બોલ !

શુવરાજ
મારી હાજરીથી આપની યુક્તિગે અટ-
કાયશે નહીં. મારે તો કાલેનો અધુરો રહેલો
પ્રયોગ પુરો કરવો છે, એટલે હું આસ્તે
નરોત્તમદાસની પ્રયોગશાળામાં

નરોત્તમ
એક પા થી ચોભે, શુવરાજભાઈ ! એ
તમને ગદ્ય કાલે અમારી યુક્તિ કહી સભાગાવી
હતી નહીં વાર ?

શુવરાજ
હા !

નરોત્તમ
તમને લે કેમ સાગી હતી ?

શુવરાજ
કુતિ તો બહુ અમઝી છે. પણ તોજમી
લાગે છે. વગેરે મે જણ સાવધ રહો તો પાર
પડે એવી છે.

નરોત્તમ
[કટાક્ષમાં] પણ મારા આ મિત્ર
મોહનભાઈએ વચન આપ્યું હતું તે હવે છટકી
જવા માગે છે.

મોહન
નાજી, કાકતર સાહેબ ! હું જરાએ છડડવા
માગતો નથી.

નરોત્તમ
[શુવરાજને] એણે મને ખાતરી આપી
હતી કે પાંચ પગમા તારી મેરીનો બીરો
દાગર કાલમાનો કાઢે છે એમ આખીલ કરી
આપીશ. ચોવીસ કલાકમા તો એને દાગર
પ્રતિ અજુકમો અને મુગ ફરપલ ડાગવી

દેવાનું વચન આપ્યું હતું. [મોહનને] બોલ
જેઈ, તોનું આપ્યું !

મોહન
પણ હવે ચોવીસ કલાકે ક્યા પુરા
થયા છે ?

નરોત્તમ
[શુવરાજને] જે રીતે એ વર્તે છે તે
રીતે ચોવીસ મહીના થાય તોપણ એ કે શુક્રવાર
કરવતો નથી

શુવરાજ
[નરોત્તમને] તમે અધીરા ન થાઓ
મોહન
હું પણ એમજ કંઈ છું.

નરોત્તમ
અરે ! પણ ગત રાતે તમે એને સી વર્ગ
સાથે વાતે જોયો હોય તો તમારી પણ ધીરજ
ન રહે ! એના પૃથ્વી પર્વટજુમાંથી, એના વાચનના
અભ્યાસથી, એના નૈસર્ગિક બુદ્ધિબળથી, જે કે
કોઈકદ તેણે મેળવ્યું હોય તેનું જાણું મર્યાદન કરી
બેઠો હોય તેમ વર્તેલો હતો. જે પ્રશ્ન ઉઠે તેના
પર સાહેબને કે કહેવાનું તો હોયજ

મોહન
દાગર-દાગરનો વેપારી પણ દાગરને
કે બહુચકે બનાવી ન શકે

નરોત્તમ
[તેને મજાકારતો નથી. શુવરાજનેજ
સંબોધે છે] અને વિચાર પણ કેના દર્શાવે ?
અદ્વૃણ, રમજેર આપામા બચનના આશો ;
છોડીઓ તો જમી મેરી થઈ અટ છે, તે
એટલી ટક સુધી કે કાલમા બને મારી સી
તો કીડ. પણ બીચારી પુષ્પાએ પણ મોહન
મજામાં મારી જતી માર અપચાન કરું

મોહન
હા. પણ તે અમઝ આદેશ વન નહીં ..

નરોત્તમ

[મોહનને પુર આવેશમાં] પણ, ભલા માણસ! મેં તને અહીં રોક્યો શા માટે? મારી સ્ત્રીને કે સાળાને પ્યાર કરવા માટે? તેમને તારી પ્રેમ જ્વળનામાં ગાંડાં બનાવવા કે સાળાં કરવા?

મોહન

[આત્મવ્યથા યાદ આવે છે.] અને તો જેમ બને તેમ જલ્દી આ અંકારું કાજ પતાવી છુટવાનું મન છે.

છવરાજ

[અર્ધ મશ્કરી] અને કદાચ તારી સ્ત્રીને પ્યાર કરવા લાગે તોપણ તમારી યુક્તિ પાર પડે ખરી. ધૃષ્ટ, ગ્રામ્ય, મૂર્ખ માણસ માફક પશુવત્ પ્યાર કરવા જાય તો મધુ બહેન જેવી અતિ સૂક્ષ્મ સહૃદય પ્રકૃતિને અજીબોમો થયા વિના રહે નહીં.

નરોત્તમ

ના, સાહેબ! માફ કરો! મારે એ માર્ગે કાર્યસિદ્ધિ નથી કરવી. [પુનઃ મોહનને] પણ પુદા ખાતર કહેતો ખરો કે તારો લિયાર શો છે? એને અણુગમે પેદા કરવો છે કે નહીં?

મોહન

હા, ભાઈ! હા! પણ એ સહેલું નથી. જાણે બાળચેષ્ટા જેવી તને સુગમ વાત, પણ મને તો એ જરાએ પુણ્યસૈધ્યા નથી લાગતી.

છવરાજ

[ગંભીર] તદ્દન વ્યાજબી છે. મારાથી તો માથે પણ ના લેવાય.

મોહન

સાથે યાદ રાખવું જોઈએ કે અતિ હિતાવળ કરવામાં સાર નથી. [છવરાજને] જો પ્રારંભીજ હું ધૃષ્ટ, મૂર્ખ, ગ્રામ્ય જનચર્યા

આદરું તો એ દોડકો આટલી વાર પણ મારે વેધ નભાવવા દે ખરાં કે?

નરોત્તમ

[કેવળ સ્વાર્થ દૃષ્ટિથી] ટાંગોરને શી પરવા કે અંબાલાલ રોકતું કુટુંબ એને ગ્રામ્ય સમજે કે ધૃષ્ટ!

છવરાજ

[નરોત્તમને ગંભીર બની] નરોત્તમભાઈ! મોહનદાસ કહે છે તે સત્ય છે.

નરોત્તમ

મને તો એની વૃત્તિ વચનપાલન કરવાની લાગતી નથી. [મોહનને] હજાર વાતની એક વાત સાફ કહી દેને કે તારે તારો કાર પાળવો છે કે નહીં?

મોહન

[ચીદાધને] મેં હજાર વાર તો હા પાડી; પણ તક મળવી જોઈએ કે નહીં?

નરોત્તમ

તકનો ક્યાં ટોટો છે? આ આવી લોભવેળા. તક જોઈતી હોય તો ખાવા માંડ અવગતીઆની માફક; કુછરની માફક ખા, ખા-ખા બસ, ખાધરોજ, બની જા.

મોહન

હરગીઝ નહીં!

નરોત્તમ

[ધુનમાં કે સાંભળતો નથી.] બહુન કુએ તેમ પેટ કુગાવ. હોજરી ફાટે ત્યાં લગી ખા અને પછી પીજો-આજ-મ દારુડીયા પેટે, મછી માફક બસ પી-પી-પી અને પછી નશો ચઢવા દે; ગડિા બન; લવારો કર; બિમ્મસ યા.

છવરાજ

[હસે છે.] તો તો પછી ખરેખર વેધધારી થશો.

મોહન

[શાંતિથી] આ બધું તું લેશે થશે છે
એટલે કહે છે, નરેતમ! એમ કે થાય!
મારાથી પછી આ ધરમાં પણ પશુ કદી દેવાય!

નરેતમ

પગ દેવાની કે જરૂર? મને મન થગે
તારે હું મળતે આવી તું બધા દશે ત્યાં તને
મળી જઇશ, [ખીસ્તામાંથી એક જાગિરી,
ગંધાતી, ચીલમ કાઢે છે.]

આ લે! આપા પીપા
પછી આ પુંકવા માકળે
હું માલો લાવી આપીશ

જીવરાજ

એ શું છે?

નરેતમ

અમારા દરવાનની
ચીલમ.

મોહન

[મજાસાગેલી] પણ
એવી જાતની એ'રી, રાગી,
એ'રી ચીનમને હું નહીં
અહુ, ગજેરી નહીં બનું.

નરેતમ

બનવું પારી-કે' નહીં
તો મારી સ્ત્રીની હાજરીમાં.

મોહન

લેડીઝ (સગારીઓ) પાસે
આટલી મિજાસતા! આપણાથી નહીં બને!

નરેતમ

[ચુરસામાં ચીનમ પગડે છે. તે બાગી
બાગ છે.] એમજ કે કદી દે કે તારે કરવું
નથી.

જીવરાજ

[નરેતમને] ધીરા થાઓ, નરેતમદાસ!

નરેતમ

[રડમ] મારી જીવ થઇ આપણી
પુરાણી મૈત્રી પર મેં આટલો વિશ્વાસ રાખ્યો
હતો તે મારી જીવ થઇ, મારી આજીવન-
સેવા તારે નથી કરવી

મોહન

ઉંચકું હું તો એમજ હજી છું કે
મારાથી બનતી તારી બધી સેવા કરું પણ

વખતે તો મારો છે?

મને જરા વખત તો આપ. અને કયે રસ્તે
કાર્યસિદ્ધિ કરવી તે મારા પર રાખ. તારીજ
ખાતર કહું છું કે મારા પર હમખાર રાખ,
અને અને કીક લાગે તેમ કરવા દે. તારી
અભિ દામોર તરફ આજીવન કરાવી દઉં; પછી
તે મને તે રીતે થાય તેજા તારે છું!

નરોત્તમ

[નિઃશ્વાસ] વાંરુ તેમ. પણ અખતરો કર જોઉં. આ ફોધ્યા આવે છે. અતાવ જોઉં એની સાથે તારી ચાલાકી.

જમણી ગમથી માયાવતી ઠસસામાં આવે છે.

અવરાજ

માયાવતી જાહેન, કેમ છો ?

માયાવતી

ખુશ, અવરાજ લાંછ તમે કેમ ?

અવરાજ

ખુશ. પણ મારે પ્રયોગાલયમાં જવું છે, અખતરો પુરો કરવો છે.

માયાવતી

અત્યારે બોજન અહીં કરવાનું છે, અવરાજલાંછ ! તે યાદ છે કે ?

અવરાજ

એ કેમ વીસરાય ? [અવરાજ દસતો દસનો ખાગ વાટે જાય છે.]

માયાવતી

[મોહનને અતિલાવથી] કવિરાજ, પ્રકૃતિ પ્રસન્ન ? નિદાદેવીની મહેર હતી કે ?

મોહન

[બત્તી ચઢાવી દમામમાં જવાજ દે છે.] બહુ સારી. અપરિચિત સ્થાન જ્યાં ગાદ નિદા આવી હતી, અને ઘેર પણ વાગતી હતી.

માયાવતી

[તાલુખ] આપની ઘેર વાગે છે, કવિરાજ ?

મોહન

[કરણીમાં] કેમ ન વાગે ?

માયાવતી

મારાથી તો મનનું નથી કે.....

મોહન

માનો ન માનો તંત્રમારી દબ્બા. પણ એ સસ વાર્તા છે, અને તે છુપાવવાને મને કે કારણ નથી. દુનીઆમાં તમામ તંદુરસ્ત પ્રણીની ઘેર વાગે છે, અને મારી તો ખાતરી છે કે તમે પણ, મીસ માયા.....

માયાવતી

[કોષિત] ખીલકુંલ નદી, કવિરાજ !

મોહન

[અડખઘટ દસે છે.] તમે કેમ જણો ! ઉઘેલાને કેમ ખમર હોય કે ઘેર વાગે છે કે નહીં ? હી ! હી ! મારી જેમ સત્યવક્તા જની સામટાંગ દા કહી દોને ! એમાં કે અનીતિ છે !

માયાવતી

પણ હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે.....

મોહન

મારી કલ્પનાશક્તિએ હું તો તમને પશંચ માં ઘોડાએમાં સદગ જેમ શકું છું. વખ અસ્ત વ્યસ્ત, -મુખ મોહું જોગીની કુંપડી જેવું ઉપાડું. -અને નાકમાંથી સુસવાટ હુકુંલિ દન ગઈ રહે ! [ઘેર વગાડવાની નકલ કરી ખતાવે છે.]

માયાવતી

[નાસી ઉઠે છે.] ઓ, પ્રભો !

નરોત્તમ

[મોહનને પાછળથી મંદ સ્વરે] શાદખાસ !

મોહન

[માયાવતીને] વ્યર્થ અસત્ય વદી કે પાપાત્મા ખતો છો, માયાવતી જાહેન ? ઘેર વાગ્યાથી કે ગુનોદ થતો નથી. અને ખાસ કરી તમારે શો વણિ ? તમારી સાથે તો કેલ સુનાર પણ હોય નહીં કે જેની ઉપમાં તમારી ઘેરથી ખલલ પડે. તમે તો એ તેલથી મર્ગના કરો. શણ પુછે !

માયાવતી.

[કોધાધ] પણ હું ફરીથી તમને કહું છું, કવિરાજ! કે.....

મોહન

[અડહાસ્ય-ફર, કંઈક અવાજ] કણુવ નહીંજ કરો, મિથ્યાભિમાનિની!

નરોત્તમ

[વચ્ચે પડે છે માયાવતીની વહાર કરે છે] દોષગીરી સાથે મારે આપને રોશન કરતું પડે છે, એ ટાગેર! કે તમારી આ બેટી મરકરી સફતર અરધાને છે

મોહન

[પહેનાની પેઠેજ હસે છે] એમજ કહેને, મી નરોત્તમ! કે તમારા ફેરબાને સત્યવાદી યત્રા નથી આવડતું અને નાદક ડોળપાણુ Conquette બનવા મથે છે. અને તે પણ આ વચે!

માયાવતી

[કોધરતબ્ધ] આ તો દદ મદ!

નરોત્તમ

[વહાર કરનાર વીર] કવિરાજ! હું આપના મમ વિશ્વવિખ્યાત કવિ નથી કે નેતા નથી. પણ કોષ પણ આ ધરમાં આમારા પૂજ્ય, માનનીય, ફેરબાણું અપમાન કરે તે મારાથી નહીં અમાય

માયાવતી

[વિષકારે વચ્ચે] જવા દે, નરોત્તમ! કવિએ-ને ગમે તેમ બરડવાની રેવ હોય. એને જિત્તર આપતાં નાદક આપણે નીચા પડીએ જરૂર મનુકરણ કર, અને આ કહુનેજ સંબોધના! હોય તેમ વતે. [રીસમાં આવી જાય છે]

મોહન

[સારમત] કેમ, સત્યોત

નરોત્તમ

[આનંદાવેશમાં તેની પીડ ચબડે છે] એમક, તું ખરખડ ફીરે કે

મોહન

ત્યારે, મને ફોલ્લ બળી કે!

નરોત્તમ

[પ્રુથ મીંગળે] ધાચો કચ્છા વધારે, એની પાસે તારો બીજો નખર હતો, પણ મારી એને મુળ કવિશ્રુષ્ઠ કરાજનાર તો એમ

મોહન

ત્યારે આજની...

નરોત્તમ

આજથી અવાસ તારી ખૂનિ એના હૃદયમાં ભરમીજૂત એના આત્માભિમાનને ને પ્રહાર કર્યો છે, એટલે તે તને કદી ક્ષમા નહીં કરે

મોહન

[ચિતાવૃત્ત] ખરેખર ત્યારે કદાચ હું વદપાર ગયો હોશક!

નરોત્તમ

તેની તારે શી પરવા!

મોહન

પરવા કેમ નહીં! અત્યાર પહેલા મેં અણુધાર્યે પુજ્યા બહેનને રીસાળ્યા, અને દવે.....દવે માયાજહેન.

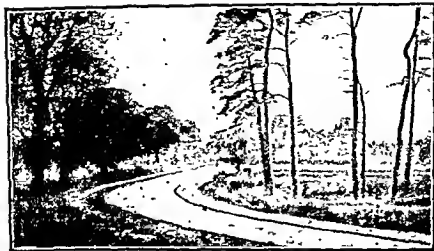
નરોત્તમ

તેથી શું થયું!

મોહન

એટલુજ કે અરે રીતે તો તમ્મ કલાકમાં મારે દૂન પકડી પડો.

કેલેન્ડ્રીનો મનમર્ષ.

પસાર કર્યાં, પણ ગાડી ત્યાં થોભી નહીં. એક રાખાને મુમારે તોપન ને જોડાને માટે મોખ્યાન છે એમ બુગોળમાં શીખેલા તે આવી ઉભુ; અથવા તો ખરું નેતા અમારી ગાડી ત્યાં આવીને ઉભી. અમારા ડાહ્યામાંથી એક બાઇને નીચે ઉતરવું હતું. પણ ગાડી ત્યાંથી લાટ, એટલે અમારો ડોહા પ્લેટફોર્મથી ફર. અમારી સાથેની બીજી બાઇએ ઝટ લઇને પોર્ટરને બોલાવીને ક્યું કે ગાડીને પ્લેટફોર્મ ઉપર આગળ ઢોહા, અરીયા એક બાઇને ઉતરવું છે સન્મુખમાઇને સવાજ ચપો કે એક ઉતારને માટે આખી ગાડીને એ ખસેડશે? એટલામાં તો ગાડી ચાલી ને જરા આગળ જરા એવી જગ્યાએ ઉભી કે અમારો ડોહા બરોબર પ્લેટફોર્મ ઉપર આવ્યો... સરખાવો દીંદુરયાનની રેલ્વેના મુમારોની વાલત!

માનુ બહુ આકરું. મોં. અમે તો ત્રીજા વગમાંજ દના (બીજી વર્ગ દતોજ નહીં); ત્રણમજ એ કલાકની મુમારૂરી. પણ બાહુ ફક્ત બાર શીશીંગ ઉર્ધ્વ નવ રૂપીઆથી જરા

વધારે (દાંલને હી-સામે). હોદમાં નવ રૂપીઆમાં “થડ” કલાસ”ની મુમારૂરી ફેટલા માઇસોની ને ફેટલા કલાકોની થઇ શકે?...એક વાર અમે બેંગલોરથી મુંબાઇ દસ રૂપીઆમાં આવતા! પણ અહીંના ત્રીજી વર્ગ આપણા “સેકડ ક્લાસ” તરીકે

પ્રખ્યાત થએલા બીજા વર્ગ કરતાંએ બહુ નારો, એ-ખાસ કરીને અંગ્રેજ રેલ્વેને માટે-સાચું ઇ.

પણ આ વિચારો મનમાં બહુ વાર રહે એમ નહોતુ. શહેરની બહાર નીકળ્યા કે તરતજ મનોદર દરેકોએ નેતરું ને હાથવું ઢરણ કરી લીધું. ચારે પાસ લીલોછમ પ્રદેશ; દરીયાણીના જાણે ગાલીચાજી હોયને! વચ્ચે વચ્ચે જુલો, સ્વચ્છ ને લીલોતરીયા દંડાએલા બેંગલાઓ-અહીંના લોકો જોને “યુ”પડા” કહે તે-કદી કદી પાણીના ઝરાઓ, કદી ખેતરોમાં ચરતી કે કદી જુલોની ઝાયામાં નીરંતિ બેસી વાગોળતી ગાયોનાં રોળાં, કદી ટેકરીઓ તો કદી નાની ખીણ. વાંકા સુકા ફેરા, ને અતિ સ્વચ્છ સપાટ રસ્તાઓએ બધાંની વચ્ચે કલાકના ૫૦-૬૦ માઇલની ઝડપે પસાર થતાં આંખો ને દીલ મુજબ થઇ જતાં. ઈંગ્લાંડની આ ખુબી જનહિંદન છે. આજ તો વસંત ઋતુ હતી, પણ બારે માસ ઈંગ્લાંડમાં આવી દરીયાળી રહે છે ને ઈંગ્લાંડના મામ્ય પ્રદેશોને નિત્યની રમણીયતા અર્પે છે.

એ જોતે જોતે, હડી
સ્વસ્થ હવા શરીરમાં
ઉતારતે ઉતારતે,
બધી શાંતિ, સ્વસ્થ
તા ને આનંદ
જોમગ્યા

એમ કરતે કરતે
બે ઉપર દસ મીનિટ
પરોત્તર રૂમીનું રહે
શન આચ્યું છું
મોડુ સ્ટેશન, ફેટલા
મોગ સામ્ય ને
સખ્યામંથ પોઠકોમોઃ
અને છતા શહેરની

વસ્તી આજે માડ ૩૫ હજાર ૫૫૫ નહી હોય
આગ્રે મારી કોલેજમાં શીકીતમ ને પાછળ
ધી ગણિત ધીખવનાર, સ્વસ્થ બોનહોટ,
મારી સાથે આગ્રે એ વડે રહેતે તે હાલ
રૂમીની નામાંકિત સાર્વજનિક શાળામાં
શિક્ષક છે. એ અંગ્રેજ હોવા છતાં કોલેજના
બીજા સર્વ અંગ્રેજ પ્રિન્સિપાલથી
અલગ પડી ગયા હતા એટલે
સાવચ્છ, સ્વસ્થ ને ગમતી સ્વચ્છ એમને
છે હજી પણ એમને સ્વચ્છ એવેને
એવે છે. ઇંગ્લાડમાં મારી પરોણાવન
કરનાર બીજા અંગ્રેજ તે એ, ને હાલના
હાલમાંથી અહીં મળનાર અંગ્રેજ તો એજ
પહેલવહેલો.

બોનહોટ અને નાતાલમાંથી નોંધતે આપી
શખ્યુ હતુ કાગળોથી અને નક્કી કરી રાખેલ
તે પ્રમાણે રહેતોથી માણસ એક દર એને
ધેર અને ગયા બોનહોટનું ઘર ને નીકાળ
અને શહેરની વચ્ચેવચ ને પાસે પાસે છે. જે
હોટલમાં અમારે આટલે રોકિને બે દોનરસ

નજ દેહે બાગ બપર

કરો (ધણ કરીને એનું નામ " Horseshoes હોટલ હતુ) તેમાં સામાન
મુકાબો, ન આખા દિવસનો કમ નામી કરી,
રૂમીની નીકાળમાં ગયા સાચી અમને કે
લીક સુચના આપ્યા માડ બોનહોટને પોતાના
વચ્ચે જનુ પડ્યુ

કાગળમાં એમને અમને પરોરે સાથે
નારતો કરવાનું લખેલુ પણ અહીં બપોરના
નાસ્તાને વખત ૨-૩૫ નો હોય છે, ને અમે
૨૫ વાગે ગયા તેથી હોય કે બીજા કે
બીજાથી, અહીં માણસે અમને પુછ્યુ છતા
મારે કહેવું પડ્યુ કે અમે એની મગન કરી
લખ્યુ એટલે નીકાળ જોવા જતા પહેલા
પેટની શેડી પૂગ કરી લેવા પાસેના એક
" રેસ્ટોરા " મા જવાની જરૂર પડી. મદ-
લ્યએ ને માત્ર નીવડ્યુ

તરફ દરે બંને નીકાળે હતો. અમે
પાછા નીકાળમાં આવ્યા. નીકાળમાં આગળનો
કાગળ જુદો સાદો છે. એની પછાડે મેટા
મેટામાં એક કીકટ-મેમ રખાઈ હતી. એની

આગતાં પ્રકરણોનો સાર

વિભાગ પહેલા

જ્યોત્સિંહદેવે મોડલેલા ફરમાન મુજબ કાક હોદાના દીકરા આમ્રભટ્ટને બુઝુમ્બનું દુર્ગપાત્ર તરફ સોંપી પાટણ તરફ જવા નીકળે છે. રાણી લીલાદેવીએ તેમજ રાણકદેવીએ પણ તેને તેડાવેલા છે. જતાંજતાં તેને જન સાંધા હેમચંદ્રસરિને પરિચય થાય છે, અને પોતે તેની પાછળ એક ગુપ્તચર થાય છે. અહીં આમ્રભટ્ટ મંજરી કંપર મુંધ ચઢેને તેની બાળ કાઠવાની ઘેરઘામાં પોતાના ભવિષ્યના સાળા અને પાટણ લાટ લેવાથી બળીતળી રહેલા રેવાપાત્રને મોકલી ચેતવણી છતાં છ'છેડે છે. કાકની ગેરહાજરીમાં બળવેા હડાવવાની રેવાપાત્ર પેરવી રચેતા હોય છે એટલામાં કાક જાતે આવી કેટલીક સક્રમ પછી પોતાનું કુટુંબ તેના રક્ષણમાં સોંપી નય છે. મંજરીના મોઢમાં પડેલા આમ્રભટ્ટથી અવગણના પામીને તેમજ મંજરીના પ્રભાવથી અંજનયા પછી હેમચંદ્રસરિ ખંભાત જાય છે. આ બાબત રેવાપાત્ર ગદના કોઠારના રૂઢ નાયક અને કાકભટ્ટ દેવને ભોળવી કોઠાર ખાતી કરી આપવાનું તેની પાસે કબુલાવે છે—એવી સારતે કે કાક પાછો આવે તો રેવાપાત્ર અનાજ ભરી આપે.

વિભાગ બીજો

બુઝુમ્બથી પાટણ જતાં કાક જુદી આગળ ઉતરી પડે છે અને પોતાનો વેપ જમાને પહેરાવે છે. એમી નહાણને પ્રભાસ આગળ ડુબાડી દે છે. કીનારે હમેશો વાગ્મઢ તેને કાક સમજી બચાવી વંચણી લઈ જાય છે. આ બાબત કાક જીનોગઢ જાય છે અને સાંધેડું જોડું કરી નહીં તુટવા દેવની પ્રતિજ્ઞા લઈ પાછો ફરે છે. રસ્તામાં તે બાબિરાજાતને વશ કરી લે છે. પછી તે રાજગઢમાં રાણી લીલાદેવીને મળે છે અને જ્યોત્સિંહનું મન દેવડી તરફ ન જોવાનું વચન આપે છે. પછી ત્યાંથી જયદેવ આગળ જઈ તેને જીનાગઢ લેવાનું વચન આપી જગદેવ આવતાં સંતાઈ જાય છે. પછી જહો ત્યાં આવી જીનાગઢ જોડે સધિની પેરવી બતાવે છે ત્યાં કાકને બહલે જમાને લઈ વાગ્મઢ આવે છે, પણ કાક આવી બેઠ ફેાડી નાંખે છે. જહો, જયદેવ તથા કાકને વિધિ માટે જવાનું ફરે છે કાકને રક્ષવાનું વચન મુંજલ લીલાદેવીને આપે છે. વાગ્મઢને બનાવાથી સમર્થ કાક પર દ્વેષે બરાય છે. આજ્ઞાબંધ માટે પરમાર એક નોકરને કેદ કરી પોતે ધોરેલી જગામાં ઉતરવાની ફરજ પાડતા કાકને મળવા જાય છે. ત્યાં તેને કાક સાથે ચક્રમ્ક બરે છે, પણ સમાધાન થાય છે. નોકરને છોડી દેવા મુંજલ પરમારને કહે છે ને તેમ કરવા જ્યોત્સિંહદેવ તેને સમજાવે છે. એમકંઈ ને સમર્થ લીલાદેવીને ખંડ રાણગરે છે ત્યાં કાક રાણીને મળવા આવે છે અને રાજને વશ કરવાની યુક્તિ સુઝાડે છે. બીજે દિવસે પોતાની આજ્ઞાને બગ કરનાર સૈનિકને કાક ધાયત્ર કરે છે એટલે જ્યોત્સિંહદેવ તેને કેદ કરાવી, સાથે લઈ ચોક્કસ તપાસવા નીકળે છે. ત્યાંથી કાક રાજને વેપે બીજી ચોક્કસ તરફ જાય છે અને આ બાબત રાજની ટોળી, એજીજનાયક અને તેના સૈનિકો વચ્ચે જખરું યુદ્ધ થાય છે. રાજ, પરમાર ને એભલ સખત ધાયત્ર થાય છે. ત્યાં રાણી વગેરે આવે છે અને બેખાન રાજને લઈ જાય છે. કાક લડતાં પડ્યાનો વહેમ લોકોને પડે છે.

વિભાગ ત્રીજો

બુઝુમ્બમાં રેવાપાત્ર સ્વાતંત્ર્યનો જુદો હડાવે છે. મંજરી આંબડ વગેરે નવા ગઢમાં ભરાઈ જાય છે અને ચોક્કસારી પાસેથી થોડુંક અત્ર જુદેવી લાવી ચલાવે છે. જ્યોત્સિંહદેવે જીનાગઢ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરે છે; સમર્થ દ્વારા કાક જીવતો છે એમ ખબર પડતાં મહારાજ વાહડને જીનાગઢથી કાકને લઈ આવવા મોડલે છે. કુટુંબક કારણસર રા' દેરાજદેવને હાથપાર ફરે છે. રાણક રાને યુદ્ધ માટે ઉત્સાહિત કરે છે તેવામાં છત્રસાક્ષના મરણ સમચાર આવે છે. રાણક પોતાના પ્રભાવથી તેને સજીવન કરે છે; યુદ્ધમાં જતાં જતાં રા' રાણક ને તેના છોકરાં કાકને સોંપેતા જાય છે. મહારાજને લાઢના ખંડના સમાચાર મળે છે પરંતુ તે

તેને મુજબતરી કાઢી કે મદદ કરતા નથી પરંતુ લીલાલેખીના કહેણથી મુનલ મહેતા ક્રેડ્યુક સરકર લાગ્યા મોકલે છે. કુદરત દેશજીવની મદદથી જીવસિદ્ધિએ મદદના અર્થ છે અને દરનાજી ઉવાડી તરફ દાખલ થાય છે. બને સરકર સામસામા બેટ છે, રા' મરાય છે મહારાજ રા' પરજીવત યાત્રા તેના રક્ષાસ્ય તરફ અર્થ છે. રાજ્યક કપર તેમની સાથે લેમ કરવા બળાકાર કરે છે, પણ રાજ્યક ના પડે છે એટલે તેના બે પુત્રોને મહારાજા મુખે કરે છે અને રાજ્યકને ઉવાડી વદવાજી તરફ દોરી જાય છે કાળને કે કોણાદાવ સળગાતા બહાર અર્થ છે અને ત્યાં પહોંચી જાય છે પણ એળખાઈ અચરતા કહેતા થઈ ને રાજ્યકની રક્ષા કરવા મહેલમા પાછો ફરે છે ત્યાં તેને નહીં જોતા મહારાજાની ખબર કહી તેમની પાછળ તે સાદાથી મારી મુકે છે. યુદ્ધ રાત્રે યતા મહારાજા અને કાળને પ તો મળેના નથી ત્યાં મહારાજાના વદવાજી મચાવી ખબર થતા મીનજીવા, રાણી અને મુનલ મહેતા વડ જી તરફ ઉપરી જાય છે મહારાજા બળાકારે રાજ્યક સાથે એક કાઢાજી પાસે લાખ કરાવવાની ટોચારી કરે છે ત્યાં કાઢ આવી જાય છે અને મહારાજાને પડી બોલવાયા પુરે છે અને રાજ્યકના રાજ્યકને બચાવે છે આજ પછે મહારાજા કાળને મળી અને તેવી છેકરા લાઠમાં બંધ થયાથી નવા મદમાં જુએ મરે છે તેની ખબર આપે છે મુનલ મહેતા મીનજીવા તરફ વડ વાજી આવી પહોંચે છે અને મહારાજાને બોલવામાંથી ક્રોધ કરે છે કાઢ મુનલજી રાજ્યક તેની મિથતયાને મળવા સાદાથી લઈ માલી નીકળે છે અને રાજ્યક કોમવાના તીરે રાત્રી મસ્તકનેથી થઈ થાય છે

વિભાગ ૪ થો

જુજીમળા મદમાં મળી, આજ, દેશ વગેરે જઠના રક્ષા મહે મચાવે કરે છે અને કાળને રોજી કાળની પાછા આવવાની પાઠ ભૂમિ છે આખરે મદમાં ખાવાનું મહે છે અને એકાદા કરવાનો લખાય આવે છે આજ વગેરે મળીને આ મદમાંથી નીકળી રેવાપાલના રક્ષા નીચે મામળા મવા આજી કરે છે તે તેની-તેના પતિની આવજી આવર તેમ કરવા ના પડે છે નેરાથી ભુજ સદન થતી નતી એટલે તે એક રાત્રે કોણારમાં પેસી હાજી થોળા લોક વગેરે કાજવા મારે છે અને અ તે મશાલ તોલ થાય જાય છે કાઢ ફરને ફર નજર લાખતેક બાતની ત્વરણે દોડી દંકરે રાખે છે મળી પોતે કાળી-તેના કોણારી કે તેના બાતની-તે મદમાં મરડાય થાય છે આખરે નિશ્ચય વપર આવી મદમાંથી કોણાર રક્ષા મહે રહેત આ મોકલે છે. કાળનાં છેલ્લાને કાઢેમાં મુખને આજવા દેવાને એક તીર વાજી અને તે દોડી વારમા નેરાની મિત્રા સાથે છે મળીને મચાવના બચકર જોળા નજીવ છે અને તે થમ સાથે જતા જતા નાથની યાજી દેવા દેહાદોડી કરે છે ત્યાં તરમર ખાઈ ઉળા પડે છે અને આજ પછે રાત અને દિવસના ભુજ મમે વેદાને બાતની ત્વરણે આવતો પ્રજાત મદમાં દાખલ થાય છે અને મળીને જોવાયા છે છે દોડી વારે મળી કેક ચેતનમા આવે છે અને નાથ કહી જાત્રી અચેતન થાય જાય છે આજને ને જોયા થાં એક એવા મંદલીલું માત રાખજ કાળા દાખમા રહે છે.

(દને આમળ થાંથી)

પ્રકરણ ૮ મું

સ્વાતંત્ર્ય યજ્ઞની સમાપ્તિ

કે ઉત્તર દિશામાં સિનિજ પર ને વિધામિતીને તીરે રેવાપાવનું બચકર પગલ રીક્ષાયા જોઈ હતી તે રેવા નાખીને પડ્યું હતું. જેમ અજીચીત્યું થાય ઝાકે આજ તેમ અચાનક પાછાજી મેન થતા પામના લશ્કરની હતી. સારનો થોડો થોડો આજ કનકે કરી પર દુરી પડ્યું.

લાટમાં બંડ થયું એમ સાંભળી ચાંપાનેર, ખંભાત કર્ણાવતી ને ખેટકપુરનાં પટ્ટણી લશ્કર આગળ વધતાં હતાં, મોઢરા આગળ તે બધાં મળ્યાં; અને નવું લશ્કર લઈ મુંગલ મહેતાના મોકલેલા મોમેશ્વર ને વાગલટ પછી આવી પહોંચ્યા. મોમેશ્વર ને વાગલટ પટ્ટણી લશ્કરની સરદારી લીધી ને તે દડમજલ કરતા, રેવાપાલનો પડાવ શોધતા વિશ્વામિત્રી પર આવી પહોંચ્યા.

પાટણનું સૈન્ય અતુભવી ને વ્યવસ્થિત હતું; રેવાપાલનું નહું ને અવ્યવસ્થિત હતું. બે સૈન્ય વચ્ચે તુમુલ્લ થયું. આખરે રેવાપાલની હાર થઈ ને તેનું લશ્કર કેટલુંક વીખરાઈ પુ ને કેટલુંક ભૃગુકંઠ નરક નાહું.

મોમેશ્વર ને વાહડનું ધ્યેય ભૃગુકંઠનો ક હતો એટલે તેમણે રેવાપાલની પુક લીધી; ખરાતા, ભેગા થતા, અચાતા કુટાતા, મરતા, કતા રેવાપાલના અતુયાગીએ મધરાતે ગુરુકંઠમાં આવી લાગ્યા. લશ્કર ક્ષીણ થઈ પુ હતું—ને પાછળ ચોગણ પટ્ટણી સૈન્ય ધપતું આવતું હતું. રેવાપાલ ગામમાં આવ્યો, અને હારેલા લશ્કર અને ગામ લોકમાં ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં.

રેવાપાલ ને શું કરવું તે મુશ્કેલી નહીં. તેને પાટણની શક્તિનો ખ્યાલ આવવા લાગ્યો. તેણે પડાવિન્યા ધતુખનુ કુમતું જ્ઞાનનંદ સ્વામીને મોકલ્યાં. ક્રુત્સેન સેનાપતિ બગવાં ઉતારે તોજા કે લેકિમાં હીમત આવે એમ હતું.

એક વચની ક્રુત્સેને નિઃશ્વાસ નાખી બગવાં ઉતાર્યાં ને અપ્પર મજા રેવાપાલની મદદે આવ્યા. ગામ લોકમાં ને હતાસ સૈન્યમાં કે જીવ આવ્યો. ક્રુત્સેને ને રેવાપાલે મંત્રણા કરી, અને સવારે ભૃગુકંઠનો દુર્ગમ ગઢ કબજે કરી સાં ભરાવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સવારે બળભાખણ થયું એટલે રેવાપાલ ને તેના માણસો ગઢ તરફ આવ્યા. તે ખાંધ તરફ આવ્યા ને ઉપર નજર કરી—અને તેમના હૃદયમાં કંપારી છુટી.

સામે ગઢમાંથી નીકળી બે જણ એક કાઠી ઉંચકીને આવતા હતા. પાછળ ચાર પાંચ જણ થોડે દૂર આવતા હતા. આગળના ઉંચકનારે માત્ર બીનું ધોતીયું પહેલું હતું. બધાએ તેની સામે જોયું—તેને ઓળખ્યો. ને જાણે વીજળી પડી હોય તેમ બધા ચમક્યા. જુનાગઢમાં મરી ગયેલો મનાતો ભૃગુકંઠનો દુર્ગપાલ અગ્નિ વર્ષતી આંખોથી બધાને ડારતો, ઉતરી આવતો હતો.

બધા ગમરાયા ને ખંચાઈને ઉભા રહ્યા. કોઈ સમજી શક્યું નહીં.

કાકે આગળ આવ્યો ને પાણી વગરની ખાંધમાં થઈને આ તીરે આવ્યો. કોઈએ રેવાપાલને ખબર કરી એટલે તે આગળ આવ્યો. તે કાકેને જોઈ મૂઠ થઈ ગયો. એ ક્યાંથી? પણ રેવાપાલના હૃદયમાં નિરાશા ને વેરની ઝંતુન પ્રજ્વલતી હતી. અત્યારે એ ઝંતુનનો બોગ કાકે—પાટણની સત્તાનો સ્તંભ—તેની યોજનાઓનો વિનાશક—થઈ રહ્યો. તેણે કાકેને ષકડી કેદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

“ક્યાં જાય છે?”

કાકે શય બોંધ પર મુકી દીધું ને ખાંધ પર નાખેલો કકડો ધીમેથી કેડે બાંધ્યો.

“જ્યાં તારા ને મારા બાપદાદા બગી મુઆ સાં—દશાસ્વમેષ પર—જ્યાં બનિરાગ ને વાગને ચાંપ્યો ત્યાં.”

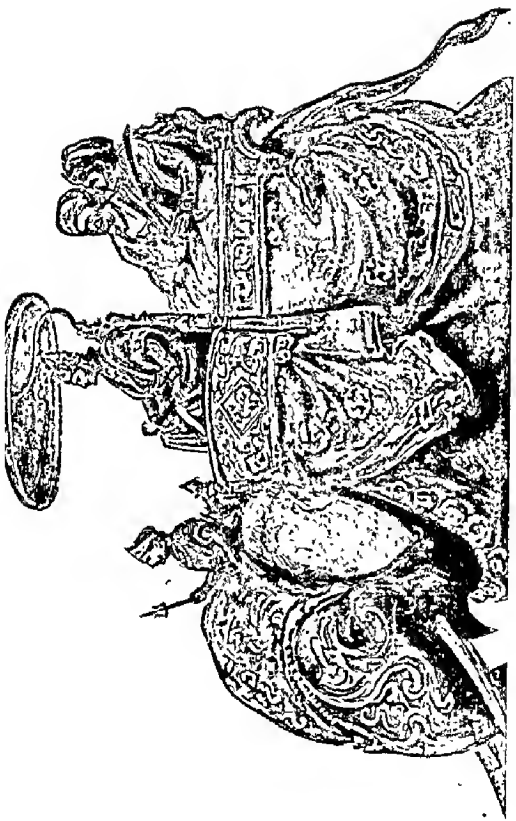
તેના બપંકર અવાજથી બધાના કાળજમાં બીક પેડી. તેની આંખો બહાર નીકળી પડતી હોય તેવી લાગી.

[१९२१]

अन्यास]

साठनी स्वागन्धनी पूजक.

રેવાપાલે હોઠ પીરવા. એના મુખ પરનો
ધા લાગ્યોય થઇ રહ્યો

“લાટના દોઢી ખખરદા” એક ડગલુ
મનુતો. એને પકડો.” કહી તેણે પોતાના
અનુવાપીઓને હથારી કરી

કાંકે માન મંબોધનજ સામત્ય
તેના હાથમાં વિનયકતા ઉઠાવી
રહી હતી. તેના મગજમાં પ્રથમ મરતને
મુસવાડ માન્યાજ કરતો હતો તેની કચ્છ-
એવી લાગણીઓ કાઠ પશુ પ્રકારે વ્યક્ત થતા
તત્ત્વ રહી તેણે દાત

કચ્છમાં-પામે ઉમેણા
એ નૈનિકતા હાથમાં-

થી કડિયાળી ડાગ
ખુંચવી લીધી ને રેવા-

પાલ તેના તરફ ફરે તે
પહેલાં-કે તેના અનુ-

વાથી તેના હુકમનો
અમલ કરે તે પહેલાં

તેના માથા પર એક
મેશી ફટકો લગાવ્યો

કુહાડીના ભેગથી ફટકો
પડ્યોઃ જાંઘની ડાગ

નુકે નેવો કડકો થયો.
અને લાટના સ્વાનખનો

પૂજક નિર્ણય લાકડાની મારફ ભોપ પર
પડ્યો. લોકોમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો.

“ચાંડાલ મારી સ્ત્રીને મરવા દીધી-
વચન નહીં રાખ્યું-ને તેના પુરા અગ્નિ

સંસ્કાર પશુ કરવા નથી દેવા” કાંકે મોટે
અવાજે કહ્યું એની ફરેલી ત્રાડ સુખ્યા

સિંદના જેવી ત્રાસદાયક હતી
લોકો કહીને પાછા હટ્યા કાંકે તેમના

તરફ પુરકથી. “તમારા બુદ્ધિમંત્રો શૂઝાર

મજરી—મદમા ભુખે મરી ગઇ તેને અગ્નિ-
સંસ્કાર કરવા દો પછી મારુ ને કરવું હોય
તે કરજો” કહી કાંકે ડાગ ફેલી દીધી.

મજિખડે મજરીના લગનું એ ઉઘાડ્યું.
અને ભેગા થએલા લોકોના અતરમાં ઉઢેગની

કુમરી છુટી મેઘએ પામેથી કાપએ ફરથી
દેરી મમી દેદીખમાળ ને સરસ્વતીના અન-

તરથી સરકારી ફુગપાવની પલ્લીને ભેષ
દત્તી, અને દરેકને તેને માટે માન હતું તેનું

તેજ તેનું રૂપ, તેનું વૈવન ને તેની વિદ્યાના
સ્મરણે પરથી તેને

મરેલી માનવી અશક્ત
હતું, અને ખ્યા તેના

જ્ઞાને ત્યા પડેલું ભેષ
લોકો ભાટના રસન અને

વિચાર ભુલી ગયા,
મરેલા પંડા રેવાપાલ-

ને પીસરી ગયા અને
એ અનુભવના લાગ્યા

કેટલાકએ આસુ લુછવા
માડ્યા, કેટલાકે મુસકા

રોયી લક્ષ્ય નહીં
કાંકે બેપરવા હતો

તેણે મોટે દૂર ખાડીમાં
પાછી હતું ત્યા જઇ

સ્વાન કુર્ષ ને બીને કુર્ષે ફરીથી જનને
દશાઅમેષતીયે લઇ જવા આગ્યો

લોકોએ મગ આપ્યો અને શોક, ખીક
ને અનિશ્ચિનતા વચ્ચે હીચીંગા ખાતા કાંકની

પાછળ સ્મરણે મવા
એક વડ વણ્ણ આલેથી, અડધી મીચેલી

આખે આ ખનાવે ભેગે હતો. તેણે મગને
દીધો, રેવાપાલને પડતો ભેગો, મરેલી મજરીને

ભેષ, અને લોકોની લાગણી ભેષ તેણે હદય

આવને માહીને

રા કનેચાકાસ સુનરી

સ્વ મ દ્ર ધા

શ્રી અરવિંદ ધોળની પ્રેરણાથી

જીવન મહેવ રચના,

દેશભક્તિ, પ્રેમ, વીરતાને આવનારો

વેના બનેલા

સુદર્શનની જીવનકથા શોક કચરી

પર પડેલો આઘાત આંધો કયો. તે સમ-
જ્યો કે લાટનું સ્વાતંત્ર્ય પુરુ થઇ ગયું. તેણે
વિચાર કયો 'આ તક શુભાવવા જોવી નહોતી.
પાસે ઉભેલા ઘોડા પર તે સવાર થયો ને
ભૃશુકચ્છના ઠોટના દરવાજા તરફ ગયો. દીધેલા
દરવાજાની બહાર સોમેશ્વર ને વાહડનું લશ્કર
આવી લાગ્યું હતું, અને ઘેરો ધાલવાની
તળવીજ કરતું હતું.

ડોસાએ દરવાજાને દરવાજા ઉઘાડવાનું
કહ્યું.

“કેમ?”

“મને ઓળખતો નથી? હું તેજપાલ
નગરરોક, ગાંડા! રેવાપાલ મારો દીકરો મુઓ.
ગઢમાંથી માણસ લઇ કાઢ આગ્યો છે, બહાર
પટ્ટણી સૈન્ય આવ્યું છે. શું મરવા ખારણું
બંધ રાખે છે?” દરવાજા સમજ્યો. મુત્સદ્દી
તેજપાલને બધા ઓળખાતા હતા. તેણે દર-
વાજા ઉઘાડ્યો.

તેજપાલ નગરરોકે પટ્ટણી સૈન્યના સેનાપતિને
શોધી કાઢ્યો; અને સોમેશ્વરને જોઇ રેવાપાલ
ને મંજરીની મરણની હાકીકત કહી. શોક ગ્રસ્ત
સોમેશ્વર ને વાગ્લટ લશ્કર લઇ ગામમાં પેદા;
અને થોડાંક માણસોને ગામ કબ્જે કરવાનું
સોંપી લશ્કર સાથે દશાશ્વમેધ ગયા.

ચિતા લડકડ બળતી હતી. હાથમાં
વાંસ લઇ ચિતા અસ્ફોટિતો બચકર કાક રિચર
નયને અગ્નિની જ્વાલમાં મરેલી પ્રિયતમાનું
મુખ દર્શન કરી રહ્યો હતો.

સોમેશ્વરે દર્પીઆર ફેંકી દીધાં ને પાસે
આગ્યો ને ચિતા સામે અશ્રુપૂર્ણ નયને જોઇ
રહ્યો.

વાગ્લટે લાં બેઠેલા એક ડાધુને આંખડ
મઢેતાની ખબર પુઠી. મણિમદ્રે તેને એક

બોંબ પર ઉઠું ધાલી પડેલા માણસ નાં.
આગળી કરી. વાગ્લટ લાં ગયો. ગંદાં કપડાં
ને નિરતેજ શરીરવાળા ધુસ્કાં લરતા નિરાધર
પ્રાણિને તેના મોઝલા ભાઇ તરીકે ઓળખતાં
તેને વાર લાગી.

“ભાઇ!” વાગ્લટે તેને બોલાવ્યો.

રડી રડી મુજેલું મુખ આંખડે ઉઘું ક્યું
ને આંસુભરી આંખે જોઇ રહ્યો.

“કોણ વાહડ?”

“ભાઇ! આશું?”

“વાહડ! આખરે એ નજ દેખ્યાં”
નીસાસો મુકતાં આંખડે કહ્યું. વાગ્લટ એકદમ
ન સમજ્યો.

“કોણ—”

“મારી દેવી—મારી મા.”

વાગ્લટે ધાધું કે તેના ભાઈનું મગન
ખસી ગયું હતું.

ચિતા બળી રહી. આગ હોલવાઇ અરિધ-
ઓનું રેવાજમાં વિસર્જન થયું અને એક
અક્ષર બોલ્યા વગર કે એક આંસુ પાડ્યા
વિના કાક બધા જોડે સ્મશાનેથી પાછો
આગ્યો.

ગામમાં વાત પ્રસરી ગઇ હતી એટલે
રસ્તે વિલાપ કરતી સ્ત્રીઓ સામે મળી. એક
સ્ત્રી બે છોકરાં લઇ ઉભી હતી. છોકરીએ
કાકને જોયો ને છુમ મારી: “બાપા!”

કાકે નજર ફેરવી. અને મદાશ્વેતા અને
વાંસરીને જોયાં. તે કુલો ને એક દલબે મારી
છોકરાંને લઇ જાતીએ ચાંપ્યાં. નિર્દોષ છોકરાં
બાપ મળ્યે દસતાં હતાં.

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૫૫૭]

લેખક.

રત્ન દયાળીકર મ બલદ

ચિત્રકાર

રત્ન નવિસકર પાંડિત.

માદાનિ બીંગને

“નાથ, પ્રભુ !” એક સોમસપ્ત

જ્યાં આજે ત્રણ માસથી માદાનિને બીજાને હતી. તેના બીજા યોગના ને કરમાવા લાગી પથારીનાં તેનું હાલિજર ને તેની માન બે ટમચી રહેવી આખેર મીચાઈ જાય તો મારખણે મુરકેલ હતું દિવસે દિવસે તેની માદાની વધતી હતી. હવે દારૂ નિષ્ક્રમ વીવડતા હતાં, છેલ્લા ચાર પાંચ દિવસ થી તેની અનુસંધા વધતી હતી. તેને જીવન દીપક આજ છુટાય કાલ છુટાય તેમ જાણારા માસને હતો.

“જ્યાં જાયું આમ રું કરે છે” અરુ લગીરે બહાર ગયો છે હમણું આવશે જો, તો મારે દવા ફળ વગેરે લેવા મેલો છે તે અમી વાગી પાસેજ પડ્યો પાથળે રહે તો પછી તે કાલું કે ?”

“હે ! વદાલા ગયા છે ? પ્રભો !” “જ્યાંએ સારું પ્રભુનો પાડ માન્યો, તેના મુખ પર હાલો અને રિખત ફરક્યા

“જ્યાં પાથળી પાડ, ને આ આવતી દવા છે તે પો જાનો” અરુન કે દવાજા સુધે દવા આવવા માડી.

“અરવિંદ દવા, એ બાળ્યા દાઢ, હવે નો હ વરેખી સારી થકા” તેણે દવા પીતા પીતા બારાના કિલ્લુ ફેડા

“અરે પ્રભો” અરુનથી અરુ બળતી જવાયુ તેણે એક હાડા નિધામ તાખરો ને તે વિચારમા પડ્યો અને જવાને માથે તેના વાળની સદમાં આમળીએ ગાડલ લાગે

“અરવિંદ, લગીરે માયુ ન હોતે ? જો હમણા તે આવશે સહેજ મોડું પણ ધોને લગીરે રુષણા દોષએ તો કોમનેએ થમીએ” જ્યાંએ અરવિંદને જાણાયું કેક મુનિ જતા થાડા દિવસ પાછા થયા અને કાળા અંધારામા કેટલાક ચિત્રો જો ને હમણી, આમનેમ જોઈ, “અરવિંદ !” હાલી તેને જો થી બાકી પડી.

આચાર્ય અરવિંદે અપકરો જાગ્યો સ્વસ્થ થયો અને “કેમ જવા-યુ છે ? પાની

રહે. છાની રહે...સાને રહે છે?" કે ન સમજવાથી પુછ્યું.

તે નીચો નમ્યો. જ્યાને બરડે તેણે હાથ ફેરવ્યો. તેનું મોઢું ઉંચું કર્યું અને ધીમેથી ધીરજ આપતાં તેના માથા અને મોં પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો.

“જ્યા, જ્યા-આમ શું કરે છે? તું તો સારી યદ્ જઈશ. રડ નહીં. જો અરુ આવે અને તને આમ જુએ તો તેને કેટલું લાગે?”

“અરવિંદ...હે” હું સારી યદ્દશ? હા, એ મને આમ રહી જુએ તો બોલાવેએ નહીં ખરું ને. લે ત્યારે નહીં રહુ.” પતિ પાછળ પ્રાણ આવારતી આર્ લલનાના અપ્રતિમ ભાવે તેણે કહ્યું.

જ્યા મરણથી નહોતી ડરતી, જીવન તેને ખારું હતું. પણ આખરે ખારું મરી મીઠું થશે એમ તેને લાગતું. તેને તેના શરીર કે આત્માની ઓછી પડી હતી. તેના મૃત્યુ પછી અરુણી સ્થિતિથી તે કાંપતી. તેના વિચારે મૃત્યુનેએ તેણે થોભાવ્યું હોય એમ લાગતું.

૨.

અરુણ અને અરવિંદ બે બાલમિત્રો હતા. એકજ રાતિતા હતા. એકજ ગામના સાખ પાડેલી હતા.

અરુણની કૈટુઘ્નિક સ્થિતિ પૈસે ટકે અને યશસ્કર્તિમાં સારી હોઇ પારણામાંથી તે ઝડપાયો હતો. તેનાજ નેટલી ગુખી સ્થિતિના કુટુંબની એક કન્યા સાથે તેનાં વાજ્ઞાન અને આતે લગ્ન પણ થયાં હતાં.

અરુણ ભાવતાંથીયે હતો. તેણે વાંચ્યું હતું. મગનચુષિન આદર્શોમાં તે રમતો. રમુક પ્રેમનોતે પ્રેમી નહોતો. તેના કાન્પમય

જીવનને કાન્પ સૃષ્ટિની રતેહાજ સુંદરી નેહી હતી. કાલિદાસ તેને કંઠસ્થ હતો. પણ લવ-ભૂતિને તે ભુલી જતો.

અરુણને આ માખાપે પસંદ કરી આપેલી પ્રિયા પ્રિય નહતી. તેની માન્યતા યદ્ પડી હતી કે શરીર લગ્નથી નોડાએલી સ્ત્રી રતેહ લગ્ન ન સાચવી શકે. અને જ્યા તેના આદર્શને અનુસરે કે કેમ તે વીશેની શંકાએ પ્રથમ મિત્રન પહેલાંજ ઘર ધાટ્યું.

અરવિંદની સ્થિતિ પહેલાં સારી હતી. પરંતુ પિતાને કેંક વહેપારમાં ખોટ જતાથી તેઓ સાધારણ સ્થિતિમાં આવી ગયા હતા. અરવિંદનાં લગ્ન પણ અરુણ સાથે યદ્ શકત પરંતુ સમજી પિતાએ પોતાના લઠાવા લેવા તરતાં આવેડે તે પહેલાં પુત્રની કોટે ગાળીયું ધાલી સંસાર સાગરમાં ધકેલી મુકવા થોડ ન લાગ્યો.

અરવિંદ અરુણને અનુસરતો; તે તેની ઉચ્ચાભિયાઓ, મહત્વાકાંક્ષાઓ જાણતો અને તે આણસઈ ન રહે તે માટે પોતાથી બનતા સર્વ પ્રયત્નો કરતો. મુખમાં કે દુઃખમાં તે તેની સાથે ઉભો રહેવા તૈયાર હતો. તે અરુણની હૃદયનયથા સમજતો અને તેને દર કરવા સર્વ બળ અજમાવતો.

બંનેએ કોશ્લેજનો અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યો અને ગુજરાત કેળવણી મંડળમાં શિક્ષકનો પવિત્ર સેવાધર્મ સ્વીકાર્યો. શિક્ષણ વિષયમાં પારંગન થવા અનુભવ મેળવવા થોડો સમય મુંબાઈ રહેવા લાગ્યા.

અરવિંદ અરુણને જ્યાને સાથે રહેવા બોલાવવા પ્રુખ આમ્રક કરતો, વાદવિવાદ કરતો. તેણે તેને થોડા બતાવવાની નવાજ દારી લીધી. અરુણે મિત્રને, માન પિતાને

સુખી કરવા આખરે જમાને તેડાવી, અને ગૃહ
સ્થાપત્ર શરૂ કર્યો—ન કર્યા જેવો

જમાના પિતાને એક પુત્ર અને એક
પુત્રી હતા. પુત્રને બહુવતા, કળવતા પણ
પુત્રી પારકા ઘરની યાપણુ તેને કેળવણી શી ?
તેને અભ્યાસ શા ? કપડા ઘોતા આવડે,

નિત્ય જોએલી—ન જોયા જેવી જોએલી—જમાના
તેને રમણીયતા ન લાગી

૩

જમા મુજાઈ આવી માનાએ આપેવી
મૃદકેળવણીને ઉપયોગ તેણે શરૂ કર્યો મૃદ
અનુકરણ રહે, વાસણ ચળક, પુરતકે કપડા
યોગ્ય રથાને ગોઠવાએલા ગેઢે પણ અરણ્ય
નુ પથાન ને પ્રતિ નરેનુ તેને તો તે
માત્ર એક સાધારણ બીજ લાગતી તે
તેની પ્રિયાઓ પુત્રતાના પાતાના શોધતો

જમા પડેલા સમજ - સ્વાભાવિક સરમ
આડે આવે છે દિવસો ગયા, માસ
ગયા પણ તેના નતનમા વિજેતા

ન જણામ તે નમજ
એનામા કે દોષ
દશે તે તેની નજા
ખજરા પનો કરતી
અને નની તતિએ
વળવા જ ખતી

અશરિદ આ
ખુ નિતો અને
ક્યનાતો, જમાને
સમન્વયનો વચાવ
તો અને તેની
રસરસિ દિવસે
દિવસે વીકસાવતો,
અગણન પથાન વાને

વાને જમાના કાવ તરફ, તેના
અવધામ તરફ, તેની ખીલતી રસિકતા પ્રતિ
હોરતો પણ તેનુ મૂલ કહ્યું નહી

આખરે જમા પતિની અપ્રતિનુ કારણ
સમજ, મુજાઈ, અશરિદ ઉપર તેને સ્નેહ

બહાર કચેરા કાઢતી

તે સર દતી,
સરકારી દતી. માત્ર
તે સરકાર, અને
સકિતએ અહવિકસિન કરમલા દય,

અરણ્ય તેને નાની જોઈ દતી. તે સમયે
ખને નિર્મી દનાં. કુમારી જમાને જોઈ દતી
પણ ન જોયા જેવી; કિમીરી જમા જોઈ પણ
તેના આરશીની આંધી ચડી આશી, નિત્યને

હતો. પતિના મિત્ર પુરનો નહીં પણ માના જણ્યા લાઇ સરખો. તે અરવિંદની આગળ ધુસ્કે ધુસ્કે રડી. ખુબ રડી. અરવિંદે તેને સમજાવી, પડાવી.

જ્યાની ચિંતા વધી. જીવન તેને નીરસ લાગવા માંડ્યું. ચિંતામાં જીવન શરૂ થયો. જીવનમાંથી જીવને મુક્તિ ક્ષપરોગ લાગુ પડ્યો. આજે તે માંદગીના બીજાને-મૃતને આંગણે લાંબતી હતી.

“જો અરુ! આજની રાત્રી કેવી મધુર થઈ છે? ગઈ કાલે તો તદ્દન બગડી ગઈ હતી. જનલો ઉઠાએયું સાકરીયા પાણી!” અરવિંદે અરુ આગળ જ્યાનાં શુભગાન શરૂ કર્યું.

“હીક થઈ છે. ગઈ કાલની જે ખોટી ન હતી.” અરુએ રવાલાવિક પક્ષપાત મિત્ર તરફ દાખલો.

“આજે તો જ્યાએ કરી છે. ગઈ કાલે મેં કરી હતી.” અરવિંદે ખીજે પાસો નાખ્યો.

“અરવિંદ,” વાત બદલતાં અરુએ કહ્યું. “અને તેં કે જોયું? સાચું આજે કેટલું વિચિત્ર! જગન્નાથ પરિત અને પાદશાહ ચોપાટ ખેલે; પાદશાહની પુત્રી પેટી લાવણવરી લવંગિકા પિતાને અને કવિને પાવા પાણી લાવે. પણ પીવાનું પાણી તે કોઈ દિવસ ધરે ધરે આવ્યું સાંભળ્યું છે? પાણી પાવા આવે ત્યારે પવાણું હોય બહુ ચાપ તો લેરો હોય પણ તેએ દાચમાં; માથે ન હોય. તેને બદલે તે—

इय मुक्तां गन्तव्यमुक्तां
कुम्भाम्भक्त चारुचेलं वगाना ।
गमस्तस्य लोकस्य चैतः प्रवृत्ति
मृत्विचा घटं न्यस्य यातीव भातिः ॥

કેટલી બધી અસમજતા? માથે કુંભ મુકી તે સુરતની પાણી પાવા આવી.”

જ્યાને આજે સહજ સારું હતું. તે છી કામકાજ કરતી હતી. તેનું ધ્યાન આ મિત્રોની શુદ્ધતેજોમાં નહતું. તે બહાર કચરો કાઢતી હતી.

“અરે...અરુ! જગન્નાથના તે જમાના-એ ગયા. આ તારીજ લવંગિકાની સમજતા સાચવને એટલે ધણું થયું.” અરવિંદે અકળાધને વાત છેડી. “આ લવંગિકા જશે તો પછી જગન્નાથ કોને હાથે લેઈ ગંગાવાટે બેસશે અને એ ગંગાનાં પાણી કોના પગ પખાળશે?”

“અરવિંદ!” વચ્ચમાંજ અરુએ ખોટી ઉઠ્યો; “જો તને કેટલી વખત કહ્યું? આજે આજણે તે અધાંબના અને નેન પારખે તે માત્ર પ્રમદાજ હોં! શું કરું? હલ્લખના તાર એક તાર નથી ચતા તેને?”

“પણુ લલા આદમી! તેં કે દી તાર તાણા કે છુટી ગયા?... ”

બંને ઝીકઝીક શાંત થયા. તેમને કોને અસ્પષ્ટ ઝીણો કસરવ અથડાયો.

એકાગ્રી સારસી જેઠે આગમાં હળી, સાહેબી! પાછો કેં અવાજ બંધ થયો. માત્ર સાવરણીના લસરકાજ સંજાળાયો.

“અને અરુ—”

રાજો અધુરાજ રહ્યા. વળી પાછો રણુકાર થયો.

“પ્રેમની પંખીણ જે એવી દીસે દુબી, સાહેબી!”

અરવિંદે અરુ સામે જોયું. અરુણી અરવિંદ સામે જોઈ જવાયું. તારા પ્રેમક રવાયું ન રવાયું અને પાછો ધીમે આંખો સ્વર સંભળાયો.

[વધુ. મટિ બુચો ૫૪ ૫૧૦]

અગળ ધુન જાગી

સુકેશ

લેખક

૨૨૦ કનુભદ્રેન હવે

૧૯૨૮૬૭

અગળ કે ધુન જાગી, ધુન જાગી,
કાકિલ ઠડકે રમરમેરે જાણી, અખિ !
આમન પ્રમાત્રી મે જાણી,
અગળ કે ધુન જાગી, ધુન જાગી
આગળે જોડે નો નયે મોરંધ સુદ, અખિ !
આત્માનો વાય આરે કુને
અગળ કે ધુન જાગી ધુન જાગી
આશાની કેલ મે નો સુનેરી યુધી, અખિ !
પંધરાત્રી પ્રાતઃની ઝળી,
અગળ કે ધુન જાગી, ધુન જાગી
રોહનપ માતી હું નો દગાં પડી, અખિ !
જીતમને પ્રેમનગરે જોયો,
અગળ કે ધુન જાગી, ધુન જાગી
માડદન સાક્ષમ નર ગીતખર્તિ રેલ્યા અખિ !
હૃદય દરખાવ્યા રેલ્યા,
અગળ કે ધુન જાગી, ધુન જાગી
શમણુ દના રોહનીના ગીદ અખિ !
સાપી તેની જયોગ પ્રકાશી,
અગળ કે ધુન જાગી, ધુન જાગી ૪

કવોડૂંબુલર ક્રીકેટ દુર્નામિંટ

અને

ગુજરાતી હીંદુઓ

લેખક :

રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.

સભ્ય, સાહિત્ય સંસદ.

૨ મતગમત એ રાખૂજવનનું એક અગત્યનું અંગ છે અને રમતગમતોમાં ક્રીકેટ અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે. જામનગરના મહારાજા શ્રી રણજીતસિંહજીએ ક્રીકેટમાં વિરમચક્રાન્ક કુશલતા દાખવી મુધરેલા જગતમાં ગુજરાતી હીંદુઓને એવી પ્રતિષ્ઠા અપાવી છે કે જેથી ગુજરાતી હીંદુઓ યોગ્ય અભિમાન રાખી શકે. મુખ્યત્વે ની સરકારની હાલની કારોબારી કાઉંસીલના સભાસદ રા. યુનીલાલ પ્રજાભુખણદાસ મહેતા એક વખતે મુખ્યત્વે હીંદુ રીમના કેપ્ટન હતા અને ક્રીકેટના ક્ષેત્રમાં ગુજરાતી હીંદુઓને ગૌરવ અપાવવામાં તેમનો પણ હિસ્સો છે. છતાં વ્યક્તિગત અપવાદો બાતલ કરતાં એમ લાગ્યા વિના નથી રહેતું કે દક્ષિણી હીંદુઓના પ્રમાણમાં ગુજરાતી હીંદુઓ ક્રીકેટના ક્ષેત્રમાં ઓછી સંખ્યામાં આગળ પડ્યા નીવડ્યા છે. ગુજરાતનું ગૌરવ ચંદાનાર સર્વ કાષ્ઠ લાગ્યે કચ્છ્યા વગર રહેશે કે રમતગમતમાં સામાન્યતઃ અને ક્રીકેટમાં વિશેષતઃ ગુજરાતી હીંદુઓ મોટી સંખ્યામાં ભાગ લેતા થાય.

ધુરોપીઓ, પારસીઓ, હીંદુઓ અને મુસલમાનો એ ચાર ક્રોમો વચ્ચે જે કવોડૂંબુલર ક્રીકેટ દુર્નામિંટ દરેક વર્ષે ડીસેમ્બરમાં રમાય છે તે મુખ્યત્વે ઇલાકાના વાર્ષિક સમારંભોમાં અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે અને હજારો પ્રેક્ષકો તે જોવા હિંસાદથી ઉત્તરાય છે. આ વર્ષની મેચો અપૂર્વ અને અચિંતિત આશ્ચર્યોથી ખરેલી હતી, અને ક્રીકેટની રમતમાં પુરુષાર્થ અને દેવયોગ કેવા ચમત્કારો બતાવે છે તેના અજળ દ્રષ્ટાંતરૂપ હતી.

હીંદુ રીમમાં ગુજરાતી હીંદુઓ ત્રણ હતાઃ (૧) રા. ઓષણ્ડકર, (૨) રા. ગમજી અને (૩) રા. લક્ષ્મીદાસ જાજી. ઓષણ્ડકરનું નામ ક્રીકેટના ક્ષેત્રમાં જાણીતું છે અને જો તેમને કાડીઆવાડને બદલે મુખ્યત્વે જેવી જગ્યામાં રહેવાનું થતું હોત તો તે છે તે કરવાંએ વધારે જાણીતું હોત. આ વર્ષે બેટ્સમેન તરીકે તેઓ તદ્દન નિષ્ફલ નીવડ્યા હતા, બોલર તરીકે તેઓ સાધારણ સફલતા મેળવી શક્યા હતા અને શ્રીદક્ષીણમાં તેઓએ પ્રમાણમાં ઓ

હકિત બતાવી હતી, છતાં તેમની જીવનશૈલીને લીધે હોય કે ગમે તે કારણને લીધે હોય, પરંતુ એકંદરે તેઓ અસતોષકારક નીવડ્યા હતા.

રામજીએ બેલ્કર તરીકેની પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખી હતી અને તેમની વેગમતી ખેડોગથી સાચા પ્રજ્ઞના રમનારાઓ તામ પામતા દેખાતા. બેડોગમાં રામજી જ્યારે ફટકા ચારનાર તરીકે જાણીતા છે, અને તેમની તે શક્તિની સારી સમજીતી તેમણે હોદ્દાઓને અને અણીને વખતે છેલ્લી મુસલમાનો સાથેની મેચમાં ૭૦ રન કરીને આપી હતી. 'પીરા અને સલામત રમનાર તરીકે તેઓ જાણીતા તરીકે, પરંતુ જેમણે વખત તેઓ રમે છે તેટલો વખત રમનારા એક પ્રકારનું ચેતન ધેરાય છે, અને જ્યાં મથોગાને લીધે તેમની સાહસિક પ્રકૃતિના પ્રમાણમાં તેઓ કાળજીથી અને આવેશનીથી રમ્યા હતા અને તેઓ કદાચીન "સેચરી" - મો-કરી જ્યો એવી આશા જાગી હતી તેઓની શીડોંગ પણ દીક હતી, એકંદરે તેઓ દીકની રમવાના તરફ અગત્યની જારી પ્રતિજ્ઞના બતાવી શક્યા હતા. હોદ્દા દીકમાં તેઓ એક અગત્યની વકિત તરીકે પ્રતિષ્ઠિત છે, પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને લોકપ્રિયતા તેઓ જાળવી રહ્યા હતા એટલું જ નહીં, પરંતુ તેમાં ફાટ કરી શક્યા હતા.

પરંતુ આ વર્તી રમતમાં અરેમક અને વધારેમાં વધારે માન તો શ. સદ્ગીદામ જાણ આટલી મલા છે મુસલમાનો અને હોદ્દાઓ વચ્ચેની છેલ્લી મેચની બીજી ઇનોંગમાં સાચ

છટાદાર રમત રમીને જ નહીં, પરંતુ ૧૫૫ રન કરીને તેમણે રંગ રાખ્યો હતો અને હોદ્દાઓને આપી ઇનોંગમાં ખારતી નામોશી-માયી બચાવ્યા હતા કમનસીબે, એક વિશ્વાસપાત્ર અને સલામત એટ્મમેન તરીકે તેઓ પ્રસિદ્ધ હોવા છતાં અને આ વર્ષ ખાસ

વિશ્વાસપાત્ર અને સલામત એટ્મમેન

કરીને તેઓની બીજી મેચની કારકીર્દી છેલ્લેલ હોવા છતાં તેઓ અંગ્રેજો સાથેની મેચમાં જ ને ઇનોંગમાં સાચ રમી શક્યા ન હતા અને તેથી એવી શંકા પણ હતી કે કદાચીન તેમને છેવટની મેચ માટેની હોદ્દ

ડીમમાં લેવામાં પણ નહીં આવે; પરંતુ તેમણે ઉવટની મેથમાં બીજી ધર્નાગ્રમાં જે ચમત્કાર જતાળ્યો તેથી તેમણે પોતાની પસંદગીની યોગ્યતા પુરવાર કરી હતી. અંગ્રેજો સાથેની મેથમાં નાઇડુએ હોંદુઓમાંથી વધારેમાં વધારે રત કર્યા હતા એટલું જ નહીં, પરંતુ એવી વેગલરી અને ચૈતન્યલરી રમત બતાવી હતી કે જે નાઇડુજ બતાવી બલે છે. અંગ્રેજો તરફથી હોબીના રત ૨૦૦ ચયા અને મુસલમાનો તરફથી વઝીરઅલીએ ૧૯૭ કર્યા હતા, પરંતુ નાઇડુની ચમત્કારી રમત તે તો એમની પોતાનીજ. પરંતુ હોંદુઓ તરફથી ક્વોલ્ટેગુલર ટુર્નામેન્ટમાં વધારેમાં

વધારે વ્યક્તિગત રોકાર કરવાનું માન રા. બાઇએ નાઇડુના હાથમાંથી ખુચવી લીધું છે. બાઇ હજી તો ઉંમરે નાના છે, અને વીલ્સન કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે. તેમની બેટ્સમેન તરીકેની રમત જેટલી છટાદાર છે તેટલીજ સલામત છે. નાઇડુના જેવી લીલા તો તેઓ નથી કરી શકતા, પરંતુ તેઓની રમવાની કલા ઉંચા પ્રકારની અને અનેકદેશી છે એમાં શંકા નથી. તેઓ જેમ જેમ ઉંમરે મોટા થતા જાય તેમ તેમ વધારે ને વધારે સારા બેટ્સમેન અને શ્રીહર યાય અને ગુજરાતી હોંદુઓના ગારવમાં વૃદ્ધિ કરે એ શુભેચ્છા છે!

તેથી ઉદ્દેશ સૂત્ર કે “ભાષાની ઐક્યતાથી પ્રજાની ઐક્યતા હોયજ” એ પણ ન સ્વીકારી શકાય. આપણા દેશનુંજ દૃષ્ટાંત લઈએ:

હીંદુ પ્રજામાં જે ધર્મની તેમજ આચાર-વિચાર ઇત્યાદિ સંસ્કારોની જે ઐક્યતા છે તે ભાષાભેદને નહીં ગણકારતાં સમસ્ત હીંદુ પ્રજાને એક વ્યક્તિરૂપે જોડે છે, એથી ઉદ્દેશ ઇચ્છાંક અને આપણી પ્રજાઓ એકજ ભાષા બોલે છે, છતાંએ તેઓનો પરસ્પર વિરોધ એવડો મોટો છે જે ભાષા તે દૂર કરવા કેવળ અશક્ત થઈ છે. એથી આપણે ઉપલાં જે સૂત્રો છોડી એક નવુંજ સૂત્ર સ્વીકારવું જોઈએ કે “પ્રજાજીવનની ઐક્યતા સાધવા માટેના ઉપાયોમાં ભાષાને પણ કેંક અગ્રસ્થાન મળવું જોઈએ.” ખીન્ન સાધનો (ધર્મ, આચાર-વિચાર ઇત્યાદિ) જે ઐક્યતા પ્રેરતાં હોય તો ભાષા એમને બહુજ સમર્થ ટેકો આપી શકે.

હાલના સમયમાં “India is a mere geographical expression” (ભારતવર્ષની ઐક્યતા માત્ર ભૂગોળના પુસ્તકોમાંજ સંપડે) એવાં સૂત્રનું ખંડન કરવાની અગત્ય નથી. જ્યારે આપણી પ્રજા અર્ધનિદ્રાની અવસ્થામાં પડી હતી ત્યારે એ સૂત્રમાં કેંક સત્ય હતું; પણ મહાત્મા ગાંધીના યુગમાં તો આપણે એટલું તો શીખ્યા છીએ કે ગમે તેવાં પરિવર્તનો છતાંએ આ ભૂમિની બધી કહેવાતી “ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓ” એકજ મુળમાથી નીકળી છે. વૃક્ષ બધું મોટું વધવાથી શાખાઓ એકમેકથી દૂર દૂર ફેલાઈ ગઈ છે, પણ મૂળ એકજ છે, અને પ્રત્યેક શાખા એકજ મૂળમાંથી પેતાનું પોષણ મેળવે છે. આ ઐક્યતા કોઈ અસહકારી અથવા “હોમરુલર” ના મગજનો ધખારો નથી પણ દત્તિદાસે પુરવાર

કરેલ સત્ય છે. જ્યારથી આર્ય પ્રજા પવિત્ર ભૂમિમાં આવી વસી ત્યારથી આર્ય સંસ્કાર-ઐક્યતા આપણા દેશના સેંકડો હજારો વરસના ઇતિહાસમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. એજ ઐક્ય-ને કારણ આપણી પ્રજાની હરતી છે. એનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપણાં દેશમાં પાંચ સર્વોપરિ તીર્થ સ્થળો છે. ઉત્તરે કેદારનાથ, પૂર્વે પુરી, દક્ષિણે રામેશ્વરમ, પશ્ચિમે દ્વારકા અને મધ્યમાં કાશી, એ પાંચ પવિત્ર તીર્થો આ ભૂમિને ચાર ખુણે તથા મધ્યમાં ગોઠવાએલાં છે અને ઐક્યતા સાધવામાં એ સુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એ પાંચ સ્થળોમાં ભારત નિવાસીઓની ભિન્નતા તેમજ ઐક્યતા પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ઉર્દુના જાણીતા કવિ શેખ (સર) મદમદ ઇકબાલે કહ્યું છે:

યુનાનો મીસ્ત્રો શામાં સળ મીઠ ગયે જહાસે
બાકો હય લેહીન અબતક નામે નીશાં હમારાઃ
ફજ બાત હય કે હસ્તી મીઠતી નહીં હમારી
સરીશો રહા હૈ દુસ્મન હૈરે અમાં હમારા.

સદીઓ સુધી “ઝમાનાનો દૈર” અમારો દુરમન રહ્યો છતાં અમારી હરતી રહી છે; જ્યારે આપણી ભારતભૂમિનાં સમકાલીન યુનાન, મીસ્ર, રોમનું નામ માત્ર રહ્યું છે. એમાં ઇશ્વરની કેંક ગૂઢ “વાત” જણાય છે. હજી આપણી પ્રજાનું અસ્તિત્વ જળવાઈ રહ્યું છે એજ આપણી આશાઓને ફરી સજીવન કરે છે. અને અસારે જ્યારે દેશમાં નવજીવનની જિમ્મીઓ ચોતરફ ઉછળી રહી છે, ત્યારે આ ઐક્યતાનું ખરું રહસ્ય સમજવા માંડે છે. ઇશ્વરની સૃષ્ટિમાં આ પવિત્ર ભૂમિનું કાપું હજી પુરું થયું નથી. પૂર્વકાલમાં પ્રભાવાન આજ દેશે જગતને આપ્યું હતું અને ભવિષ્યમાં પણ સમસ્ત સંસારના ધર્મગુરુ થવાનું

આજ દેશને નિર્માણ થએલું છે. આજ પ્રજા પૂર્વકાલમા પૃથ્વી પર આમ પ્રજા ગણાતી અને ફરી એક વાર એ પ્રજાને પોતાનું કમ્પેન્સ-મનુષ્ય માનના નેતાતરીકે- પ્રદણ કરતું છે આવાળિના પુનઃકાર માટેજ, આ સર્વોચ્ચના અધિકાર જ્યાં, દળરો વધોના “ક્રમનાતા દેર” જ્યાં, આ પ્રજાને હજીએ હજાર ઇલિન રાખી છે. એ હજાર નિર્મિત થારે આરભવાનો મમજ નિકટ આવેલો છે અને આજે મમકૃતિના નગ દિવસનો અપોહિત થઈ રહ્યો છે યોગ્ય જમણમા સુરે પ્રરેજમા પ્રવરે.

ઉપર જે ઉપમા આપી છે તે યોગ્ય છે કમકે હેવા દત્તાર દેહ દત્તાર વર્ણી આ દેહ અધિકારમા, જાણે સ્વમાવચ્ચામા પડ્યો દનો સાધારણ દૃષ્ટિએ પ્રજાના અનેક વિભાગ થએલા દેખાય છે અને પ્રતેક વિભાગ ની મસ્કૃતિ તથા કલિદાસ તીરાળા જણાય છે. પણ એ જગાં ભિન્નભિન્ન ખડેમાં આજ સરકૃતિની ઐક્યતા જાણાય રહેલી છે. જાણે જુદાજુદા રત્નોને સોનેરી તારમાં પરોતીને દારે બનાવેલો છે. એ દાર આપણી પરમ જ્ઞાન કારન માતાન ગજામા આરોપવે છે. પ્રતેક રત્ન સુક જોઈએ અને એકે સુધી દેવાય નહીં પ્રતેક રત્ન જુદું છે. પણ દાર તો એકજ છે, દારની રચના તો એકજ છે એ જુદાંજુદાં રત્નો તે જુદાજુદા વિભાગોની મસ્કૃતિ સમજો. એ સરકૃતિ આવાદાર પ્રતિનિધિત થાય છે આરે આપણે આપણા વિષયની દૃષ્ટિથી એ રત્નોને આવાઓજ મમજીએ તો ખોટું ગણાશે નહીં. આપણું દેશનું નજીવન શોભાવવા દરેક આવાસ્તનું તેજ પ્રકે પ્રકાશનું જોઈએ. રત્નની કીમત માત્ર તેના પોતાના તેજ પરથી થતી નથી, પણ

તે દારમાં કયું રચન પડાયે છે તે પરથી થાય છે એટલે આપણા દેશની દરેક આવાની ઉત્તિ તરફ લક્ષ આપના આવા કારનની ઉત્તિ જુદાતી જોઈતી નથી એક પ્રજા, એક દેશ દેખ તો એક રાષ્ટ્રીય આજ પણ દોષીજ જોઈએ. એટલે આપણા વિષયની ચર્ચા બે આવાજ વડેચાઈ જાય છે-૧ પ્રાતિક (practical) અને ૨. શાંદીય (philosophical).

આપણી ઉત્તિના પગધારો તેમજ વિરોધિઓ જ્યારે આ દેશની આવાઓ આજ ચર્ચા કરે છે ત્યારે તેપની મમ્માજ જોના આવાદ ચર્ચ જાય છે ‘જાના મનમાં એમ કે ‘આવી જાની આવાઓ દેખ તો દેશની ઐક્યતા કમ સાધતી’ આપણે એ સત્યાસ આવાદોની દૃષ્ટિએ તપાસીએ

આવાઓમાં “આત” (Lingua) અને “બેલી” (Dialect) એ બેથા એક ગણવામા આવે છે આપણામા કહેતી છે જે “બાર માડે બાલી ગદ્યાય” અને એ કહેતી દદન ખરી ગણાય, કારણ કે “બેલી” (Dialect) એજ પ્રમાણે દર માનવાની જુરી દેહ થયે. એ રીતે જો “બેલી” તે “આવા” બનેને બેળી નાખી કદીએ તો પૃથ્વીના કાઇ પણ દેશમાં અનેક આવાઓ ગણાય પણ ખરી રીતે “આવા” ઘમ્મને. અર્થ આપણે દેકે મકૃતિન કરવો જોઈએ. આપણા વિષયની દૃષ્ટિએ આપણે “આવા” માં બે વાન અવરથ જોવી જોઈએ એક તો સાદિલ વરગુન. આ અવરથ નજ ગણાય પણ આપણા આ વિષય આરે જોની અગત્યતા સ્વીકારવી પડશે બીજી વાન એ બે અસિદ્ધિન વર્જને પરસ્પર જ્યાં લગણુ સમજ પડી શકે ત્યાં લગણુ “બેલી” ગણાય ન સમજાય તો

જુદી “ભાષા” ગણાય. જેમકે કાઠીઆવાડનો કાઠ ગામડીઓ સુરત, યાલરુચ અથવા નડીઆદના ગામડોઆની વાત ફેટલેક અંશે સમજી શકે તેથી એ બધી એકજ “ભાષા”ની “બોલીઓ” ગણાવી જોઈએ. પરંતુ એજ કાઠીઆવાડી ગામડીઓ પુના અથવા નારીકના ગામડીઆની વાત જરાએ સમજી ન શકે કારણ એ જુદી “ભાષા” ની “બોલીઓ” છે. આ રીતે “બોલી” તથા “ભાષા”નો જે ફેર દેખાડયો છે તે સાધારણ માણસને સમજમાં આવે તેવા છે પણ એ વીશે વિવિધ પ્રકારના મત હોય છે એ તો કપુર કરવું જ જોઈએ. એ રીતે જે આપણે સમજીએ તો હાંદુસ્તાનમાં સાહિત્ય ધરાવનાર નીચલી ૧૭ ભાષાઓ ગણી શકાય.

આર્ય ભાષાઓ: ૧. આસામી; ૨. ખંગાળી; ૩. ઉડીઆ; ૪. ખીહારી; ૫. હાંદી; ૬. ઉર્દુ; ૭. બ્રજ; ૮. પંજાબી; ૯. સંધી; ૧૦. રાજસ્થાની (અથવા મારવાડી); ૧૧. ગુજરાતી; ૧૨. મરાઠી; ૧૩. કાશ્મીરી.

દ્રાવિડી ભાષાઓ: ૧. તામીલ; ૨. તેલંગી; ૩. કન્નાડી; ૪. મળયાક્ષમ.

આપણા જેવા મોટા દેશ માટે એટલી ભાષા ઘણી નજ કહેવાય. એટલાજ વિસ્તારનો દુનીઆનો કોઈ પણ પ્રદેશ લઈએ તો એટલીજ અથવા એથી વધુ ભાષાઓ ગણી શકાય. યુરોપ ખંડમાં રુશીઆ હોડી દઈએ તો હાંદુસ્તાન જેટલો વિસ્તાર થાય. અને તેમાં નીચલી ૨૧ ભાષાઓ પ્રચલિત છે.

ઇટા-યુરોપીય ગણતરી: ૧. ઇંગ્લીશ; ૨. ડચ; ૩. હાઈ (High) જર્મન; ૪. ડેનીશ; ૫. સ્વીડીશ; ૬. ફ્રેંચ; ૭. ઇટાલીઅન; ૮. સ્પેનીશ; ૧૦. પોર્ટુગીઝ; ૧૧. રુમાનયન; ૧૨. પોલીશ; ૧૩. સર્વીઅન; ૧૪. બલ્ગેરીઅન; ૧૫. ગ્રીક

(અથવા બોહીમીઅન); ૧૬. ગ્રીક; ૧૭. આઈરીશ ૧૮. વેટ્શ.

ખીજ ગણતરી: ૧. રુઝ્કીશ; ૨. હંગેરીઅન; ૩. ફીનીશ.

એમાં નાની ભાષાઓ (જેવી કે, લીથુ-એનિયન, નીચ-જર્મન (Low-German); રોકાચ, ઇસાદિ) જે પણ સારું સાહિત્ય ધરાવે છે તે તો ગણી નથી. યુરોપમાં એ બોલીઓ ગણો તો ઇંગ્લાંડમાં ૫૦ ઉપર બોલીઓ ગણી શકાય. માત્ર લંડન શહેરમાં જોહામાં જોહી પાંચ-છ બોલીઓ બોલાતી હશે.

આવડા મોટા વિસ્તારમાં એકજ ભાષા હોઈ શકેજ નહીં. પણ સંસ્કૃતિ એક હોય ઇતિહાસ એક હોય; ભાવના એક હોય; લક્ષ્ય એક હોય. અને આપણા દેશમાં એ બધી પ્રકારની ઐક્યતા જડે છે અને ભાષાઓ લિખિત હોવા છતાંએ તે પણ આપણા દેશની ઐક્યતાનું એક સ્વરુપજ લેખી શકાય. કારણ આપણા દેશની આર્ય ભાષાઓમાં જે મેળ તથા સમાનતા છે તે ખીજ કોઈ પણ દેશની ભાષાઓમાં જડશે નહીં. જેટલો ઘાડો સંબંધ આપણી આર્ય ભાષાઓ પરસ્પર ધરાવે છે તેટલો ઘાડો સંબંધ યુરોપની કોઈ પણ બે ભાષા વચ્ચે જડશે નહીં. ગુજરાતી જાંબુનાર બે માસમાં આપણા દેશની કોઈ પણ ભાષા શીખી શકે. આપણાં સાહિત્યમાં મીરાંનોજ દાખલો જુઓ-તે ગુજરાતી તેમજ રાજસ્થાની સાહિત્યમાં હ્રસ્વ સ્થાન લોગવે છે. અને એ શીવાય એ ભાષાઓનાં સાહિત્ય તપાસો તો સઘળે એકજ આર્ય સંસ્કૃતિના પાયા પર રચા-એલું સાહિત્ય મળશે. હુંકમાં આપણી આર્ય ભાષાઓ લિખિત છતાંએ દેશના જુદાજુદા ભાગોને જોડે છે.

કહાય દેશ એમ પુછે ને "દ્રાવિડી ભાષાઓનું કેમ ?" તે પણ આર્ય મંરૂતિ માજ સમાઈ જશે. કેટલાકે વર્ષ પર દેવનાથ નામે મલિકે છપાવુ હતું, તેમા આપણા દેશની દરેક ભાષામા સેવો છપાતા. માત્ર બધા વાંચી શકે તેટલા કાળે દેવનાગરી (ગાળખોધ) લીખીમાં છપાતા. તેમા દ્રાવિડી લેખોનુ તાત્પર્ય ભાષા ન જાણવા છતાંએ વ્યક્તિ વાર સમજવું, શરણુકે એ ભાષાઓ પર સરૂતની જાણ બહુજા હડી પડી છે વળી આપણે એ પણ જોઈએ છીએ ને આપણા દેશમા મોટા શહેરો માં સહુ જાણે એ ભાષાઓ સાધારણ પ્રચલિત છે જેમકે મુખ્યમા ગુજરાતી ને મરાઠી, મદ્રાસમા તામીલ ને તેલંગી, કચ્છકાતમા બગાળી ને હોંદી.

ત્યારે એ ભાષાઓને ખીવવવા અને તેમની ઉત્પત્તિના માર્ગ શોધવા એ આપણુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે એ માટે કૌંથી પહેલા માતૃભાષાની સેવા થવી જોઈએ

દરેક સુશિક્ષિત ભારતવાસીએ પોતાની માતૃભાષાનો હોડા અપ્યામ કરેલો હોવો જોઈએ. દુર્ભાગે આપણા દેશમા હજીએ બહુકો પડેમા છે જેમને પોતાની માતૃ ભાષા જરાએ આપડતી નથી એટલુજ નહીં પણ તે ન જાણવાનો તેમને ગર્વ રહે છે વળી સુધી આપણે (આ લેખકના સમ-કાલીન ભાષાઓએ) અંગ્રેજોનો અભ્યાસ કર્યો, તેને અંગ્રેજો આપણને અંગ્રેજીમા લખતુ બોલતુ મુગ્ધ થઈ પડ્યું છે પણ તેથી એમ ન જાણવું ને માતૃભાષા દ્વારા કે નજ ચઈ શકે અને એકાદ એ વાર એક અફસુત હરપ નજરે પડ્યું હતું તે એ કે એ ગુજરાતી ભાષાના પ્રોફેસરો પરસ્પર અંગ્રેજીમા જાતો ચલાવવા

હતા. આ ભાવનમા આપણા બગાળી ભાષાઓ આપણાથી વધુા ચડે છે તેઓ પોતાની માતૃભાષામાં બોલવાને કહી ચુકના નથી, અને તેઓ માને છે કે મનુષ્યના હૃદય-નો કોઈ પણ ભાવ એવો ન હોય ને માતૃ ભાષા દ્વારા પ્રકાશ ન પામી શકે, માતૃ ભાષાની સેવા એ આપણુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે માત્ર પ્રાથમિકજ નહીં પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ પણ માતૃભાષા દ્વારાજ હોય એવુ બધા દેશભક્તોના હૃદયમા વસતું જોઈએ આજના જમાનાના નર્થ નવા શાસ્ત્રો જેવા કે બાયોલોજી શાસ્ત્ર (Hygiene) અર્થશાસ્ત્ર (Politics and Economics) ઇત્યાદિ માતૃભાષા દ્વારા કેમ ચાલ તે બાબે કુટલાકના મનને સંદેહ હોય, પણ આપણા દેશમા શુ સંસ્કૃત શરસી, અરબી જાણનારા વિદ્વાનોનો એટલો ઘેરો છે ને તેઓ એ શાસ્ત્રોને બધે ખેસતા શબ્દો મોઢી ન શકે ? એ શાસ્ત્રો શુ આ વીસમી સદીમાજ નીકળ્યા છે ને આપણા વાવાઓ એ બધાથી કેવળ અજાનજ હતા ? અને એમ પણ હોય તેઓ આપણને બને ત્યા સુધી આપણા સ્વદેશી શબ્દો બનાવતા કેટલી વાર ?

મારે એટલુ તો યુધાસાદી કહેતુ જોઈએ ને કેટલાક વિદ્વાનના શબ્દો સર્વ દેશમા પ્રચલિત છે તેવા શબ્દોનો અનુવાદ કરવો હોય પડે નહીં જેમકે રસાયણમા Oxygen, Nitrogen, Chlorine એજ રૂપમા રહે તે હરકત નહીં પણ Gold નો સોનું Iron એટલે "લોહું" એ મુખ્ય અનુવાદ થયો જોઈએ ડુકમા એજ ને અનુવાદ એવો જોઈએ કે સાધારણ માણસ જદ સમજી શકે જેમકે Hydrogen gas નો અનુવાદ "હાઈજન ગેસ" કરીએ તો સમજના તેમજ

યાદ રાખતાં કેંક વિલંબ થાય. તેજ મુજબ હેડમાસ્ટરને ઠેકાણે “પ્રયમાધ્યક્ષ” કરવું માત્ર પાંડિત્ય દેખાડવું જ ગણાય.* સામાન્ય લોકોને શિક્ષણ મળે અને તેથી ઝટ સમજી શકાય એવી ભાષામાં વિજ્ઞાનના બધા વિષયો લખાવા જોઈએ. અને એવા લેખોમાં લખનાર કરતાં વાંચનારનું હિત આગળ પડતું લેખાવું જોઈએ.

માતૃભાષાની ખરી ખુબીઓ ખીજી ભાષા સાથે તુલના થવાથીજ માલમ પડે માટે માતૃભાષાનું શિક્ષણ “તુલનાત્મક” હોવું જ જોઈએ. એમ કર્વાઈ આ દેશની ભાષાઓમાં પણ જે ઐક્યતા છે તે વધુ સ્પષ્ટ થશે અને દેશની ઐક્યતા સાધવાને માતૃભાષાને ડુંડો અબ્યાસ બહુજ ઉત્તમ સાધન થઈ પડશે. માતૃભાષા શીખ્યાથી એક ખીજે મોટા ફાયદો થાય છે તે એ કે આપણું સ્વમાન ને આપણું દેશ પ્રત્યે પ્રીતિ વધે છે. નરસિંહ મહેતા, માલણ, અખો અને પ્રેમાનંદ આપણી માયા બોલતા હતા એજ જાણુવે આપણું હૈયું ફેટલું હવે આવે છે! માટે માતૃભાષાની સેવા તે દેશસેવાનું પહેલું પગલું.

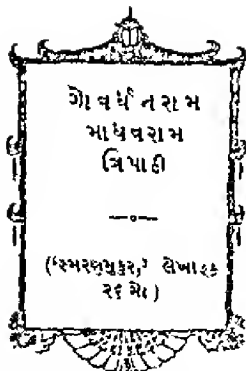
હવે આપણે હીદ માટેની રાષ્ટ્રીયભાષા કયી થાય તે પ્રશ્નની ચર્ચા કરીએ. આ સંબંધે યાદ રાખવું જે એ રાષ્ટ્રીયભાષા માતૃભાષાના સ્થાને નહીં, પણ આ દેશના પ્રત્યેક પ્રાંતો વચ્ચે વ્યવહારના સાધનરૂપ ખીજી ભાષા તરીકે ગણાવી જોઈએ. બહુજ નિકટના લવિષ્યમાં આપણો દેશ પોતાનું પુરાતન ઉચ્ચ સ્થાન આપણે પ્રજાઓના શિરોમણિ ચર્પી કરી એક વાર ગ્રહણ કરશે. તે સમયે આ

નવ્ય ભારતની ઐક્યતાના બાહ્ય સ્વરૂપ જેવી એક ભાષા પણ જોઈશેજ. એ પંચી એમ અનુમાન તો નજ નીકળે કે પ્રત્યેક ભારતવાસી બે ભાષા જાણતો અને બોલતો થશે. આપણી અસંખ્ય વસ્તી માટે આ બનવું અશક્યજ ગણાય. છતાંજે એમ તો આપણને જરૂરજ સ્વીકારવું જોઈએ કે પ્રત્યેક પ્રાંતના તેતાગણ રાષ્ટ્રીય જીવન કાળે, રાષ્ટ્રીય પ્રગતિમાં પરસ્પર સહાનુભૂતિ કે વિરોધ દર્શાવવા માટે એકજ સામાન્ય ભાષાને ઉપયોગ કરશે. એ ભાષા આપણા દેશનીજ ભાષાઓ પૈકી એક હોવીજ જોઈએ, કારણકે રાષ્ટ્રીય ભાષા એવી જોઈએ જેનાં મૂલ આપણીજ ભૂમિમાં ગૂઢ રહેલાં હોય તથા જેમાં આપણા હૃદયની સર્વ લાવનાઓ, આપણી સંસ્કૃતિ, આપણો ધર્મ, જરાએ અચક્યા વિના પ્રકટ કરી શકીએ.

એજ કારણથી અંગ્રેજી ભાષા એ સ્થાન ગ્રહણ કરી શકે નહીં. યદ્યપિ આપણે એ પણ ક્યુલ રાખીએ જે આ દેશની હાલની સઘળી ભાષાઓ કરતાં અંગ્રેજી ભાષા ધણી આગળ વધેલી છે, એવું સાહિત્ય આપણી બધી ભાષાઓનાં સાહિત્યો સાથે મળે તે કરતાંજે ધણું વિશાલ છે, તોપણ એ બધું છતાંજે, અંગ્રેજી ભાષામાં આપણા મનના ભાવો આપણા હૃદયની ઉચ્ચ લાવના અને આપણી વાંછનાઓ સ્પષ્ટ અને સચોટરૂપે પ્રગટ કરી શકાય નહીં. તેનું એકજ કારણ છે. તે એ જે અંગ્રેજી ભાષાનું મૂલ ભારતભૂમિમાં નથી. એનો વિકાસ આ પુણ્ય ભૂમિમાં થયો નથી. એથી એ ગમે તેવી ઉચ્ચ સ્થાને

[વધુ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૫૬૩]

* આજ કારણથી ઘણાક સારા સાહસીનાં લખાણો બહુજ શોડાઓ વાંધો તથા સમજી શકે છે. આપણા ગુજરાતી વાંચનારાઓ મોટે ભાગે “પારસી સાહિત્ય” વાંચે છે તેનું પણ આજ કારણ છે. ચાસ્તુ—એ જુદોજ વિષય છે.

ગોવર્ધનરામ
માધવરામ
ત્રિપાઠી

(સમસ્તગુરુ, લેખાલક
રજા મે.)

લેખક

રા. નરસિંહરાવ મોગાનાથ

બી. એ, સી. એમ

—૧૯૨૮—

ગોવર્ધનભાઈ વિશે શુ સખુ નોટવું
વખરાનું હતું તે અન્ય પ્રયત્ને
લાખી ચૂકોણું.

એક બહેનો: અને વિદ્યાશ્રમગચ્છો
રમેશ્વરો હતો. તેની રમેશ્વરીના એક એકવાર
વખાણ કરતે કહ્યું. "રમેશ્વર સાદી થઈ છે"
એટલે એ બોલ્યો. "હેમા મ્હારું કશું નથી
રમ તો બધી મામશ્રીમા ધિરતો મૂક્યો
હોય છે. હું તો માત્ર ફેરફાર કરું છું." એ કહ્યું:
"ફેરફાર મારો થયો છે" આ દજાન સારી
નહીં, પણ અપારો આજના પ્રસન્ને લાગુ
પાડું! બધી સામગ્રી ઉપસ્થિત થઈ જ મઈ
છે, હેમાં માત્ર ફેરફાર કરીને વાચક આજના
હું રજા કરીશ. એ રમેશ્વરો મ્હારો હતો:
'ફેરફાર' સારો થયો છે—એ વાચક દેલું
સાંભળ્યું નહોતું મ્હારા આ લેખ વિશે પણ
'ફેરફાર' સારો થયો છે' કે 'નહીં થયો છે'

જો કહેશે તે સખ-ધે હું પણ મ્હારો જ થઈશ,
મ્હારો જૂનો લેખ વાચ્યો હશે, ત્યજ પ્રતિ
જેવ જન—અને એ લોકોમાના ફેરફારની
અપ્રસંગતા મ્હને કોમુદિનના કરાજે તે પણ
હું જાણું છતાં મેટા થઈ છું.

સમય ઈ. સ. ૧૮૭૬, જાન્યુઆરી
માસ સ્થળ—ચીનાખામ, મનસુખરામ
સ્વર્ણમના મકાનનો આરોધો.—હું બિમો છું.
નવા તાજા બી. એ મા પાસ થયેલા પાચ
છ મિત્રોનું મંડળ, હેમાં એક તેજસ્વી મુખ
મુદ્રાવાળો, કિત્તાહના કોસથી ચાલતો, મૂર્તિ—
તે ગોવર્ધનભાઈ, ચીનાખામના પાંચલા મકાન
મા મિત્રોના 'કલમ' તરફ જતા હતા. હું
કુતૂહલ, માન, અને કાંઈક રમૂજના આડંબુ-
થી એ દેખાવ ભોઈ રહ્યો છું—અને આ
પ્રથમ દર્શન, રમેશ્વરના આદરનું બીજા આજ
વત્તાં.

પછી, મનસુખરામભાઈને ઘેર ગોવર્ધન-ભાઈ તો રહેતા જ હતા, અને હું અતિથિ હતો એટલે સંપર્ક વધારે નિકટ થયો જ. બીજો પ્રસંગ: એ સ્થળે મોરખીના એકમિનિસ્ટ્રેટર શંભુપ્રસાદ લક્ષ્મીલાલ નામે મનસુખરામભાઈને મળવા આવ્યા. એ ગણિતમાં બહુ કુશળ હતા. ગોવર્ધનભાઈને તથા મ્હને ગણિતનો એક દાખલો ગણવા આપ્યો. બંનેએ ગણ્યો, ઉત્તર ઘણો જ કઠંગી રકમવાળો આવતો હતો; છતાં સનિયમ ગણતરી કરીને, નિયમના શાસ્ત્ર સહ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારા મ્હારા મનને સંશય ના ઊપજ્યો; મ્હને તે ઉત્તર લખીને આપ્યો. ગોવર્ધનભાઈની મનની ધટના અન્વેષણ માટે જુદા પ્રકારનો માર્ગ આદરનારી, તેથી એ ખંચાયા; હાલી કઠંગી રકમ તે આવે? અસંભવિત જણાતા અપૂર્ણાંક વળી એ ઉત્તરને વકરૂપ આપતા હતા. ‘શું હોવું જોઈયે?’ એ સ્વેચ્છાથી માની લીધેલી ભાવનાને વશ ગોવર્ધનરામ; એટલે હેમને સંશય જ રહ્યો. નિયમો ગણિતના પળાય પછી આમ? હેમને વિશે એમ જ, ભાવના અનાધાર માની લીધેલી તેના ઉપર અશ્રદ્ધા હેમને ના આવી. ગોવર્ધનભાઈની ભાવિપ્રવૃત્તિઓનું સ્વરૂપ આ બીજામાં હું જોઈશું.

સ્થળ: યુનિવર્સિટીનો કેનવોકેશન હોલ, સમય ૧૮૭૨ નો ફેબ્રુઆરી (મણવામાં); હું ઊંચેની ગેલેરીમાં વિદ્યાર્થીઓના ટાળામાં ઊભો ઊભો નીચે ભેગા થયેલા મુનાઈના પ્રતિષ્ઠિત મંડળને કુતૂહલથી જોઈશું. થોડી વારે યુનિવર્સિટીની પદવીનું માન નવીન લેવા માટેના ઉમેદવારો, તાજા પાસ થયેલા, સેનેટના મેમ્બરો વગેરેની પલટનને રૂપાની યોજ

પકડીને દોરનાર આસિસ્ટન્ટ રજિસ્ટ્રારના નેતૃત્વ પાછળ ચાલતા સરગસમાં બખ્ખેનાં જોડકાં આવેછે, તેમાં ગોવર્ધનભાઈની મૂર્તિને આનંદથી ઝોળખી કાઢેલું. બાળક તનસુખભાઈ જેને ‘કેનવોકેશન’ કહેતા હતા, તે ખેલ થઈ રહ્યો; ગોવર્ધનભાઈ એ નાટકમાં ઉત્સાહપૂર્ણ નાટકપાત્રોમાંના એક મ્હને દીધા. આ દર્શન હજી મુકુરમાં પ્રતિબિમ્બિત છે.

સમય ઈ. સ. ૧૮૮૧-૮૨ ની આસપાસનો; ગોવર્ધનભાઈ ભાવનગરમાં, હું મુંબાઈ, અમદાવાદમાં. હું તે વખતે કાવ્ય-રચના નવી જ કરવા લાગ્યો હતો. ‘મેઘ’ અને ‘ચંદા’ એ કાવ્યો ગોવર્ધનભાઈએ વાંચ્યાં. મ્હારા મિત્ર વરજરાય સંતોકરાય દસાઈ પણ ભાવનગર હાઇ સ્કૂલમાં શિક્ષક હતા; ગોવર્ધનભાઈને ઘેર જ રહેતા હતા;—મુંબાઈમાં હમારા અભ્યાસકાળમાં ગોવર્ધનભાઈને વરજભાઈનું ઝોળખાણ થયેલું ખરું. પણ આમ ભાવનગરમાં નિકટ પરિચય થયો. વરજભાઈએ મ્હને લખેલા કાઝળ ભેગો ગોવર્ધનભાઈનો પત્ર આવ્યો: ‘મેઘ’ અને ‘ચંદા’નાં વખાણ કર્યાં હતાં; અને કાવ્યો નામ વિના ‘શુદ્ધિપ્રકાશ’માં પ્રગટ કરાવેલાં તેથી ગોવર્ધનભાઈએ એ પત્રમાં લખ્યું: હું નહોતો જાણતો કે ત્હમે આમ છબુંદરની પેઠે ગ્રંથ રહીને ખોદતા હશે.

વરજભાઈ મ્હને આ પછી એક વાર મળ્યા ત્હારે મ્હારા એક બીજા કાવ્ય વિશે ગોવર્ધનભાઈની વૃત્તિની વાત હેમણે કહી. ‘મધ્ય રાત્રિયે કાવલ’ એ કાવ્ય પ્રગટ થયેલું ગોવર્ધનભાઈએ વાંચ્યું; ખોદ્યા: “આ કાવ્યમાં તો કાંઈ વિશેષ ચમત્કાર નથી.” આનંદ ધર્મને ફરી વાંચ્યું; વચમાંની એક

પંક્તિ પડી; “અનિત્ય ધીરે બરે પગલા-પગે
શાન્તિ રમે સહુ” એ પંક્તિમાં સારસ્વ સાચું,
અને ધ્રુવસમાં ઢંકેપની આંતી ધીમે ધીમે
ધ્રુવસ વેરાઈ જતાં દૃશ્યને સૌન્દર્યનો ઢોળ
મદાવે તેમ રિધિનિ મધ્ય સમય કાળની કદર
અતે કરી, ગોવર્ધનભાષિના મનનુ બધારણ
મધ્યપરીક્ષામાં પથ્ય સમય દર્શન કરતાં અવધવ
દર્શન વધારે કરનારુ હતું. હેનું જ આ
ઉદાહરણ ગણીશું.

મદારી કાવ્યકૃતિયોને સમ-ધે ગોવર્ધન-
ભાષિના વચનોના બીજા એ પ્રસંગ માદ
આવે છે

‘કુસુમમાળા’ પ્રથમ પ્રગટ થઈ તે વખતે
ગોવર્ધનભાષિને એક પ્રત ભેટ આપી, તે
પ્રત કેટલાક વખત પછી મહે દીકી-દેખને
ધેર જ કે જીજ્ઞાસુ કહિં, તે માદ નથી. હેમા
દાશિયામાં જુદક જુદક વિચાર-એ કાવ્યો
વિશે-દેખજે પેનાંસિલ વડે લખ્યા હતા એક
માદ આવે છે, ‘અભિન-દનાપક’ કાવ્ય હેમને
બહુ મન્યુ હોય ઉપર ગેરો “Pathetic and
Sublime.” વાસવતાનાપ્રાનિ પ્રતિબિનથી
હેમના હૃદયમાં આ પ્રકારનો સમજાવ જગ્યાનું
બીજા હેમની જ કૃતિમાં હું જોઈ સુકુહું:

“મનને મનનુપ્પદ બીજા હોઈ
રવિવન્ત સ્વરૂપ અનુપ કીડી,

તરંગેડી રમ્ય હોઈ ફૂર લેખી,
હર વલ્લિ ફેલાય થઈ તોય જાણી
હિન કેં જાણ, હિન કેં જાણી,
થઈ તે ન જાણી ન કદાપિ થઈ.”

હેમા કામળ ભાવોદયાર કરનારા હૃદયને
પિતૃભક્તિ તે પ્રેમ પ્રમદતા “અભિન-દનાપક”

મમભાવના ત-નુ ઉડીને કદરધાન બનાવે એ
સંભવિત સાગે છે.

બીજો પ્રસંગ ‘કુશી પોલી બાળ વિધવા’
('હૃદય વીણા' ૫. ૧૩-૧૮) એ કાવ્યને
મંજુર છે. ડી સ ૧૮૬૦ ની નાટ્યકળાની
રચના અમદાવાદમાં હમારા જૂના વરમા-
દામાં પોલીની પોલીયા-કીવાનખાતાની
મેડીમાં ગોવર્ધનભાષિ, વરજભાષિ અને હ
ગતે સુતા હતા કેટલાક વખત ઉપર રમેજી
પાછલી રાત્રે ઊઠીને માનિક મોટે તૈયાર કરેલું
એ કાવ્ય વરજભાષિને તથા ગોવર્ધનભાષિને
રહવારમાં મહે વાચી સમજાવ્યું. ગોવર્ધન-
ભાષિ એ કાવ્ય વિશે આદણ જ કહ્યું
“I see it is the talk between
the unseen and the seen” પછી કહે
“મદને નવાઈ સાગળી હતી કે પદરોડમાં
જાનિ લખવા વાચવા બેસવાની વિદ્યાથીની
ટેવ હજી તદમે ઊડી નથી” (કાવ્યની નકલ
કરો હું ગણુગણુનો હતો તે ગોવર્ધનભાષિ
સાંભળેલુ. લલિત મુળે. નહુતાગાલ ફિલિ
કહે છે કવિતા કરતી વખતે કવિનો આત્મા
શું જો છે, નો આમ હું મણુમણુ નહિ ?)-
કાવ્યનુ ખરુ સ્વરૂપ હેમણે પારખેલું કેમ
નહિ હોય? હિંદુ વિધવાની કુદર્યાના
પરિણામનો સંપર્ક હેમા છે તેથી કહે
માત્રાજિક સુધારાની દિશામાં આત્માનુર
કર્તા જાણ, અદરખાનેથી તે “ગોવર્ધન
વર્ણી સુત ફર થઈ રમ્યસાથી” એ વલ્લભ
ધિવરના વચનમાં ખરી ત્રણ પ્રગટ થઈ છે
હેમા ગોવર્ધનભાષિને આ કાવ્ય ખરા સ્વરૂપે
આકરેણુ ના કરે એ સંભવિત ધારુહું.
‘કુસુમમાળા’ને વૈષ્ણવ પ્રાપ્ત થતા પછી
સરગનીચ-દની સાથે મમારજામ ના

કરાવ્યું; આત્મલગ્ન તો રખાવ્યું જ, — એ સદ્ગત્ત માનસશાસ્ત્રની અને હૃદયશાસ્ત્રની, જાણી, લાવનાઓને સ્પર્શ કરનારી સૃષ્ટિ જે કલાકારને હાથે ઘડાઈ તે. કલાકારને એ જ વૈધવ્યના જીવનનાં ખીન્નાં સ્વરૂપોની કરુણ દશાનો પક્ષ સ્પર્શ ના કરી સક્યો અને ‘દૃશી પડેલી બાળવિધવા’થી હેમના હૃદય ઉપર યોગ્ય છાપ પડી જણાઈ નહિ. આ વિરોધ નથી; માનવ વર્ગમાં અસુક લાવનાઓથી અભિપ્રાયો કેમ રંગાયછે તે તત્ત્વનું દર્શન અને ચમત્કાર જ આ પ્રસંગે જોઈએ.

મહારા સુંબાઈના અભ્યાસકાળના નિવાસ-સમયમાં ગોવર્ધનભાઈ મહને આઠે દહાડે એક વાર મળવા આવતા હતા. લલ્લુ ભગત-નો માળો, હેમાં ત્રણ દાદરા ચઢીને મહાની સરખી બે ઓપડીઓ, એ ગૂંગળાવનારા વાતાવરણમાં, એ વાતાવરણ જાણે છે જ નહિ, જાણે વિશાળ આકાશ અને સમુદ્રનો કિનારો હેવી પરિસ્થિતિમાં છિયે એમ ગોવર્ધનભાઈનું વિશાળ હૃદય જ મહને અનુભવગોચર થતું હતું.

ઈ. સ. ૧૮૮૨ પછી હમે સુંબાઈના સંપર્કથી છૂટા પડ્યા. ગોવર્ધનભાઈ ભાવનગરમાં હતા; મહારા મિત્ર વરજભાઈ હેમને યેર હતા. તે વખતે ‘સ્નેહમુદ્રા’ હસ્તલિખિત કાચા રૂપમાં હતી; હેમાંથી જુદા જુદા ભાગ વરજભાઈને ગોવર્ધનભાઈએ વાંચી સંભળાવેલા અને હેની દીપ્તિ અને ચમત્કૃતિની પ્રશંસા વરજભાઈ મહારી આગળ કરતા હતા; તેવામાં જ ગોવર્ધનભાઈ મહારા અમદાવાદના શહેરની અંદરના મકાનમાં પડેણુ રહેલા હતા. તે વખતે મહારા પિતા, બન્ધુ, વગેરેની આગળ એ ‘સ્નેહમુદ્રા’ માટે ધડેલી પ્રસ્તાવનાનો મુસદ્દો વાંચી સંભળાવેલો યાદ

આવેછે. એ પ્રસ્તાવના પ્રગટ થઈ નહિ; ફાણુ જાણે કેમ. હેમાં હ. હ. ધ્રુવની શૈલીને ‘તારાટપકીવાળી’ એમ વિશેષણ આપેલું સાંભરેછે.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’નો પ્રથમ ભાગ હસ્તલિખિત રૂપમાં હતો; તે વખતે મહારા પિતા, બન્ધુ લીમરાવ, વગેરેની આગળ હેની વસ્તુધરના શોવર્ધનભાઈએ સંવિસ્તર સમઝાવી હતી. લાખા-ખોલની પોલ્યમાં મહારા પિતામહ વખતનું ઘર, હેમાં દીવાનખાનાની મેઢી — એ આ દરમિયાન રચળ, શોવર્ધનભાઈ હેમની રસ ઊપજાવતી છતાં દીર્ઘસૂત્રીપણાથી કંટાળો પણ ઊપજાવતી પદ્ધતિથી એ વાર્તાની કથા કહેતા બેસા છે; હમે સાંભળિયે છિયે; જેમની માગણીથી જ કથા શરૂ થઈ તે મહારા વડીલ બન્ધુ, લીમરાવ, કાયમના દરદથી શિયિલ શરીર પ્રકૃતિવાળા કંટાળીને ઊઠી જાયછે, — ગોવર્ધનભાઈના ધ્યાનમાં એ વાત છતાં સ્મિતમય મુખ અને સ્મિતમય હૃદયભાષ ગ્રાખીને વાર્તા કહેવાનું ચલાવ્યે જ જાયછે; — જાણતા નથી કે રોગથી મન્દ બનેલા લીમરાવનો કંટાળો પ્રત્યક્ષ જણાયો તે હમારા ગૃહ કંટાળાના પ્રતિનિધિ તરીકે જ જોવાનો હતો; આત્મનિમગ્ન ગોવર્ધનભાઈની ત્રાણી અસ્ખલિત વક્ષા જ કરેછે. આ ચિત્ર પ્રત્યક્ષ કુરુંજુ ત્થારે લીમરાવ અને ગોવર્ધનરામ એ બે નિકટના મિત્રોનાં હૃદયોમાં પ્રવેશ કરી શકવાથી હું રમૂજની વૃત્તિથી જ જોઈ શકું.

લીમરાવની સાથેના મિત્રતાના સંબંધને પરિણામે ગોવર્ધનભાઈના સંબંધીઓમાં એક થમ ફેલાયો હતો. લીમરાવની પુત્રી જોડે વિદુર થયેલા ગોવર્ધનરામને લગ્ન સંબંધથી

જોડવાની સૂચના મનસુખરામભાઈએ પત્રદ્વારા કરી હતી. મહારા પિતાએ ઉત્તરમાં ના લખી હતી. આ વિશે ગોવર્ધનભાઈના સંબંધીઓએ એમ માન્યુ કે “બને પછના અમુક અમુક માલ્યોની તો અમતિ હતી, છતાં, અમુક કારણોને લીધે, આ ગોદરણ બધાને એક સરખી પ્રિય થઈ નહિ, અને વડનગરા નાગરમાના ગૃહસ્થ તથા વૈદિક એ બે વર્ગ વચ્ચેનો અન્તર ઘટાડવાનો આ પ્રયાસ નિષ્ફલ ગયો.” (‘શ્રીયુગગોવર્ધનગમ’ પૃષ્ઠ ૫૨). હુ ખાતરીથી કહી સકું એમ છે કે દ્વંમર પક્ષમાંથી એક પણ બહિની સમતિ નહોતી. વસ્તુસ્થિતિ જૂડીજ હતી, મહારા પિતાને પણ એ સંબંધ હટ નહોતો; અગત વાપી નહોતો. છતાં અન્ય કારણોથી વાંધો હતો. આ અંગે હમે લીમરાવની પુત્રીની મરોરી કરતા—રમૂજ મટે જન્મે વખતે હોતો હિતર તો એજ હતો કે એ તો મહારા ગોવર્ધનકાકા સમ. ગોવર્ધનભાઈએ આ બધાવને પોતાના હમરા કુટુંબને જોડેના મહાભાવ સંબંધને સ્થાર પણ કબુલિત કરનારો થવા દીધી નહોતો. કાંઈ જન્મ જ નથી એમ હેમનું વર્તન હતું.

લીમરાવની કૃતિ-ચેતદ્વાનું ભાષાન્તર-ગોવર્ધનભાઈએ કાચી વધની રચના હેતુથી દૃષ્યયુક્ત માની હતી મ્હારે મ્હોએ ગોવર્ધન ભાઈ કહેતા કે એ પ્રતિદ કરવા લાયક નથી એમ મ્હેં તો લીમરાવને રખાઈ કહેયું છે. આ હેમનો ખરા હૃદયથી બાંધેલો અભિપ્રાય હતો. પરંતુ એ અભિપ્રાયના પરિણામ અન્ય પાત્રોના સપર્કથી કેવા અનિષ્ટ અને કટુતાવાદક થયાં તે વિચારુણું તો આજ મૈત્ર જ રાખુ છું. એ વિશે અન્ય પ્રસંગે હું લખી ચૂક્યો જ છું.

‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ ભાગ ૧ લાની એક પ્રત કોરાં પાનાં વચ્ચા નખાવીને બંધાવેલી ગોવર્ધનભાઈએ મ્હને મોકલી, સૂચનાઓ, ટીકા, છંદાદિ અદર નોંધવાની માગણી કરી. મ્હેં કેટલીક સૂચનાઓ લખી પણ મોકલી. પણ અમલ થયો જણાયો નહિ ‘મોલી જવાયુ’ અથવા ‘ખોનાઈમયુ’ એ પ્રયોગને બદલે ‘ખોવાઈ જવાયુ’ એમ દ્વિયુગ રાકયનાવાળા દ્વિપિત પ્રયોગ વચ્ચે મ્હેં ધ્યાન એવેલુ બર્થ ગયાનું સાબરેલે. (‘ચાળણી’ ને બદલે ‘ચારણી’ એવા અણુદ પ્રયોગ મટે પણ ‘વસન્ત’માં મ્હેં ચર્ચા કરેલી ત્હનો ઉત્તર પણ મોવર્ધનભાઈએ ચીમ્યા-મારે જ આપેલો તે વાદ આણુંજી તો એક ચાપછે કે ન્યામગુલા સાચવનારા ગોવર્ધનભાઈ પણ ગુમાની ઘડી અધ્યામ રીતે નમાવતા હતા ખરા.)

આ ગુલાની દારીમાં વિકૃતિ સંબંધે એકાદ બેદજનક પ્રસંગ પણ ઉપજ થયો હતો વરણભાઈ-ગોવર્ધનભાઈના ધર્મા પર ના માણસ જેટલા પરિચયથી ભાવનગરમાં રહેલા, ભળી ગયેલા, કાલકમે નિરિવાદમઃ ગોવર્ધનભાઈના જ વરમા બાહુત તરીકે પાછા રહ્યા, તે પ્રસંગમાં ગોવર્ધનભાઈ બને હાતર નહિ. પણ ખીજાંઓના વિપ્રતિયનથી વરજભાઈના તમ્હની વાત સામળમાં, પૂઠમાં, મિના જ ગોવર્ધનભાઈએ એ શુદ્ધ હૃદય અને વર્તનના મિત્રને લેલ્ય કમોં તે હોરો કે હેમની ન્હોંઝે બોલવા-હેરાર પણ તમસે. આ વર્ણન જનક વાદ બ્બાદમેથી જ લાકુ છું.

ઈ સ ૧૮૮૮ થી ગુજરાતી જોડણીને સંબંધે મ્હેં જોરથી ચર્ચા ચલાવી હતી; ઉચ્ચારાનુમાર લેખેલો પણ કરીને મ્હારાં

લખાણોમાં પ્રયોગ શરૂ કર્યો; ધણાનાં મનમાં મ્હારી દલીલો જીતરી અને એ પદ્ધતિ સ્વીકારવા લાગ્યા. આમ ચાલતે ચાલતે આઠ વર્ષ પછી ગોવર્ધનભાઈએ ઈ. સ. ૧૮૯૬ ના આક્ટોબરના ‘સમાલોચક’માં પોતાની એક નવી જોડણીપદ્ધતિ રજૂ કરી. એ ‘પદ્ધતિમાં ક્ષતિયો અને ન્યૂનાધિકતા જણાવાથી મહે’ એ લેખ વિશે સચિરતર ચર્ચા ‘જ્ઞાનસુધા’ (આક્ટોબર, નોવેમ્બર, ડીસેમ્બર ૧૮૯૬)માં પ્રસિદ્ધ કરી. તે ઉપરથી ખાનગી પત્રમાં મહેને હેમણે લખ્યું: “સિંધ જેવા મુલકમાંથી આ ધૂમાડાના ગોટા ત્હમે કંઠાંથી કાઢ્યા!”; અને આ મુદ્દામાં પોતે હારશે તો પણ પુત્રાવિચ્છેત્ પરામવચ્ચ; એમ અસ્થાને મુરખીપણું સ્વીકારનાડું વચન લખ્યું હતું. હું રમૂજથી હરથો. પરંતુ મ્હારા લેખના પ્રત્યુત્તર લેખમાં તો ગોવર્ધનભાઈ જરાક કોપને વશ થઈ જઈ એકમે અણુધટનાં વચનો લખી ગયા હતા. તેથી મહેને એ બન્ધુવત્ મિત્રને વિશે મનમાં ઝાનિ થઈ. ‘મહેન્દ્રનો સંચર્ય’ જેવા અસંખ્ય આરોપ, સાંકડી શૈલીના ઉચ્ચાર કે હેવાં વચનોથી કેવળ અંગત આલેપ, ઇત્યાદિથી એ લેખ કલંકિત થયો હતો. અશુભ.

પણ આ સંજનધમાં ગોવર્ધનભાઈના હૃદયમાં હેવો તો મહ બંધાઈ ગયો હતો કે, અમદાવાદમાં પ્રથમ સાહિત્યપરિષદ ભરવાની યોજના માટે રણજિતરામ અને એક બે મિત્રો હેમને મળવા ગયા, તે વખતે પ્રથમ પ્રશ્ન ગોવર્ધનભાઈએ આમ જ પૂછ્યો: “પરિષદમાં શું કરશો?—જોડણીની ચર્ચા?” પરિષદ ભરાઈ તે વખતે જોડણી વિશે કાંઈ પણ વધારે પગલું ના લેવાય તે માટે પરિ-

પદના કાર્યસ્વરૂપમાં હેવી સંરત મૂકી હતી કે કોઈ પણ વિષય ઉપર ઠરાવ રજૂ નાં કરવા આ સંજનધે હું પરિષદ માટે હુમસથી આવ્યો અને આ વાત જાણી, એટલે બેઠકને પ્રથમ દિવસે જ આણુંદરાંર મ્હારી બેઠે શ્રોતામંડળમાં બેઠા હતા ત્હમને મહે’ કહ્યું—હું પ્લેટ ફોર્મ ઉપર જઈને જોડણી સંજનધે કમિટી નીમવાનો ઠરાવ રજૂ કરવાનો અને બેઠકું કે શું ત્હમે બંધા કરાજો? Out of order મહેને ઠરાવશો, તો હું મહેને ચૂકું કરીશ,—આ મ્હારી વૃત્તિની અદબ અસર થઈ, અને બીજી બેઠકમાં ઠરાવ રજૂ પ્રમુખે જ જાણ્યામાં કર્યો—કમિટી નીમવાનો.

એ પરિપદને અંગે મિત્રમેળાપ થયો હતો; ક્લાહાર, મ્હા પાણી, સંગીત ઇત્યાદિ વિનોદિયો બે ત્રણ કલાક આનંદમાં બધાએ ગાળ્યા. સંગીત સુન્દર ચાલતું હતું તે વખતે ગોવર્ધનભાઈ જોડણીની ચર્ચાને અંગે કેટલીક ચાંકાઓ પૂછી: ચર્ચાના બે ઉચ્ચાર વિશે; મહે’ સમાધાન ચાપ હેવા ઉત્તર આપ્યા. પરંતુ ઉચ્ચારશુપરીક્ષા માટે શ્રવણશક્તિની તીવ્રતાને અભાવે એ સમજ્યા નહિ. મહે’ વધારે પ્રયત્ન પણ કર્યો નહિ. કેમકે તે જ વખતે મધુર સંગીત ચાલતું હતું તે સાંભળવાની મજામાં લગ પડતો હતો અને તેથી હું મનમાં કચવાયો પણ હતો.

સાહિત્યક્ષેત્રમાં મ્હારા બંડખોર વર્તનથી—નરસિંહરાવ અને હેમનાં તરણુ મિત્રોએ જોડણીની બાબતમાં બંડ બીડાચું હેવા કાંઈક આરોપ ગોવર્ધનભાઈએ ‘સમાલોચક’ના લેખમાં મુક્યો હતો, તેથી કહ્યું કે મ્હારા બંડખોર વર્તનથી—ગોવર્ધનભાઈને કાંઈક અરુચિ ઉત્પન્ન થઈ હશે. તેથી પરિપદના

ઉપસંહાર વખતે કરેલા ભાવબુદ્ધિ ગોવર્ધન-
ભાષ્યે એક નવી શોધથી મળે છે. દાખી
નંબરવાળી આજ્ઞા રાખી દશે કે કેમ તે પ્રશ્ન
ભણે, પણ એ નવી શોધ હેનણે બહુ
ચતુરદરે, અને શ્રીરામચંદ્ર કુટુંબજીવન
દેખાવીને પ્રમટ કરી. એ નવી શોધ તે તો
કેશવજીવન કુટુંબ ગોવર્ધનજીવનને મન એ નવી
શોધ દશે, બધી સાહિત્યરમિક વર્ગમાં તો
કેશવજીવનજીવનની જાણ સ્વપાઈ ચૂકી હતી
અસ્તુ—પેલા સમીપના મધુર ખનિતરફ પાછા
વળિયે. સંગીતવિદ્યાવજા મિત્રમેળાખને
ખીજે દિવસે પરિવર્તી પૂર્ણાદિત કરતી
વખતે ગોવર્ધનજીવન બોલ્યા: આપણે ગઈ
કાલે મિત્રમેળાખમાં બધા પરપર મળી
ચડ્યા નહોતા. તે વખતે તો આપણે ચાલ
તાનમાં અને—” (૧૪મા હુ બોલ્યા: “આ-
પાનમાં”) વખતે માન્યોતો: “ગાનવાન તે
ગોવર્ધનજીવન અનપિકારી અવજને રમકીન
શેષાદ જ દશે:—મટે, હેમણે સુખવ્યુ કે.
આપણે વિખરાતા પુષા બધા એક બીજાને
મળિયે તો સાડુ આ સુખનાનો અમજ
જૂની જ રીતે થયો બધા જઈ જઈને
ગોવર્ધનજીવન અને પૂજા-ઉપકાર—અસરક-
નાઈ, પણ રૂપાદિયે પૂજા-ઉપકાર—
અર્પણ ગયા, અને કુટુંબ ઘડિને બાળના
વધા. હમે કેટલાક તો ગોવર્ધનજીવનના
અંગેન નિતો જ હતા એટલે હમે તદરથ
રહ્યા આ કાલ્ય ઉત્તમકાળ પ્રેરે જેડુ તોન હોજી.
એકથી જીવતા વધારે મદરવના શીખ
વિષયમાં ગોવર્ધનજીવન અને મદારી વચ્ચે

દંડવંદ થયું હતું સામાજિક સુધારાના
વિષયમાં “દિન્દુઓની સામાજિક બાળનાઓ”
સભાએ હેમણે અપદવાદમાં ઈ.સ. ૧૯૦૨ના *
જૂન કે જુલૈયામાં સાંકલ્પમળાને અંગે
ભાવબુદ્ધિ આપ્યું. તેમાં ૩૬ સંસ્થાઓ—૬૦૮
અનિષ્ટ સર્વ સંસ્થાઓ—માટે દ્વંપત તકે
વાપરીને વચ્ચાર કર્યો હતો એ જ સમાજ
તરફ ચાલકવર્ગમાંથી—રજીનિતરામ અને
ખીજે એક મિત્ર—મદારી અને આજ્ઞા,
અને આપણ મટે માગણી કરી. “Social
Dynamics” (‘સામાજિક ચલનશાસ્ત્ર’)
એ મથણ લઈને ૨૬ આપણ કહ્યું
અજાણાલ સાંકલ્પાવ પ્રપુષ્કરવાને કાળ
(ગોવર્ધનજીવનમાં પણ એ જ પ્રયુજ્ય હતો).
અંતમાં સાંકલ્પાવે તુલનાનિર્ણય આપ્યો,
મદારા વિચારોને હેમણે રીકાપ* ગરવા.

ઈ ૫ ૧૮૮૪ માં હુ ખેડા જિલ્લામાં
પ્રથમ સરકારી અધિકારી થયો. તે વખતે
અમદાવાદથી આજ્ઞાદ કુદારે હુ જતાનો
હતો ત્યારે નાગિયાદ રોકેને ગોવર્ધનજીવન
કરમેડાધેડો, સુજેયે ૫૪, ઘસડા લગડાતા
લગડાતા આજ્ઞા અને “જોજીકાકા”એ
આમદથી અને નિમચ્છુ રૂપે હતું કહીને
મને જમરજમતી જીતારીને અનુષ્ઠાનકાલને
વેર તેડી ગયા,—એ પ્રમગ હુ પાછળ કહી
મનેજી, ૪ એ વખતના રોકાડ* ગોવર્ધનજીવન
પર વીસ વર્ગના માળામાં બદલાઈ ગયા દશે
આ યુદ્ધ પ્રસંગોથી એમ કોઈને લાગશે, પરંતુ
એમ માન્યરોએ પ્રમ તોડજાને હુ કહ્યું કે
ગોવર્ધનજીવનને હેરો અન્યાય આપવો નહિ.

* સમજાવક દેખાડક (‘અનુવાદ’ માં ૧૯૦૬ પૃષ્ઠ ૪૬૧) માં આ બનાવ મટે ઈ.સ.
૧૮૮૮-૯૦ નો સમય આપ્યો છે તે સ્પષ્ટ ન હોય.

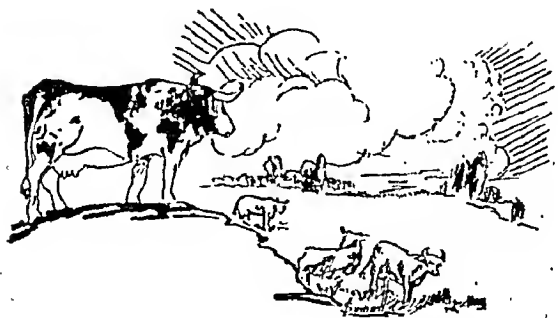
+ સમજાવક—દેખાડક ૧૩ માં, પૃષ્ઠ ૨૩૦, કોલમ ૧ હો, પેરા ૧ હો. જુઓ ‘અનુવાદ’, અધિક
નંબર, ૧૯૦૬

દેખની હાલની જન્મગિદ ઉદારતાનાં પ્રમાણ
 મને અનેક વાર મળ્યાં હતાં. એક જ પ્રસંગ
 મોધુ : ઈ. સ. ૧૯૦૫ના એપ્રિલ માસમાં
 ગોવર્ધનભાઈના ખાસ આમદયુક્ત નિમંત્રણથી
 દુ. અમદાવાદથી નડીયાદ દેખને પેરે ગયો,
 દેખના ધરની પરસળમાં ફંકમાં ભેગી દુધિયું
 દેખને બનાવશેવું દેખે જમાએ પીંડું. એ
 બાંધિનાની બાંધથી રમેદની શ્રદ્ધ મર્મ, કાવિ
 નિશા ના મદગો, પછી જુલાઈ માસમાં વજા
 દેખને પેરે દુ. મયો ત્યારે મને ગોવર્ધનભાઈ
 કહે છે: "સંતોને આશરે લાગે છે કે આપને
 જે જુજુ ૧૨મી ફેરલીક બાંધનેમાં મદદરત
 અભિપ્રાય વિશે અન્તર દોવા કરતાં બંનેની
 મિત્રતાને કરી આપાન કેમ નહીં થતો?"—

દત્તર થો ! — એ જ કે ગોવર્ધનભાઈના ઘણ
 નોજન્યથી લોકસંગ અન્તરગો જ દશે, અથવા
 મળીને પડે આરે આવીને સત્યદષ્ટિ અદ્ય
 મર્મ જતી દશે.

ગોવર્ધનભાઈની નડિયાદમાં ઉપર નોંધેલી
 મળાનમાં અભિમતાના મૂદ ભજુદારે દતા
 મને તે વખતે ના સંભળાવા, દુ. રત્નાશિરિ
 નોડની ઉપર પાછો મદયો—મળ પરી થતે, તે
 ર્મ વીલી ન વીલી, અને

વેરા કાવ! મળો મુજ લેવ
 અમોઘો મિત્ર બન્યુસમ એક!
 તથાપિ આવાસન એક છે,—સંસિ આવાસન:
 ઉચ્ચિત્તે ફેરો મર્મી કંઈક લંચી,
 તર્મી તે ન લંચી ન હાપિ મંચી.

સ્વ. મોવદાનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી
 ૧૪/૫ સ ૧૯૧૧   મરણ ૯ ૧૯૯૩

[સ્મરણ]

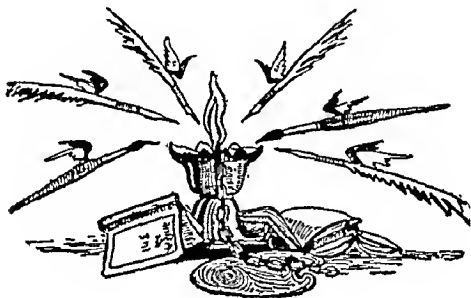
[૫ ઈયુન ૧૯૯૧]

ને સાંભળેલાં; નાનાભાઈ હરિદાસ જોડે ગોઠવી કરેલી; એમણે નવરોજી કર્કુનજી અને દાદાભાઈ નવરોજીને તેમની મધ્ય તપમાં પીછાણેલા; શ્રીરોજસાહ મહેતાની જવલંત કારકીર્દી જોએલી ને તટસ્થ રીતે નહોં પણ મદદનીશના ઉત્સાહથી. અને થોડાક મહીના પહેલાં સુધી આ લેખક સાથે રાજકીય ને ધારાશાસ્ત્રીય વિષય પર વાનગીત કરેલી. એમની હાજરીમાં સાઠ વર્ષનું ગુજરાત સમગ્ર રીતે સજીવન યતું; આપણા પૂર્વજો જોડેનો નિકટ સંબંધ સ્પષ્ટ થતો; અને ગુજરાત ફેરલું આગળ વધતું જાય છે તેનો ખ્યાલ આવતો.

‘ગુજરાતી કેસરી’ અને ‘કુર્મભૂમિ’

આ બે સાપ્તાહિકોએ ‘ગુજરાતી’ પત્રકાર જીવનમાં નવો ને આકર્ષક વધારો કર્યો છે. બંને આદેશ તંત્રીઓની પ્રેરણાથી આવે છે અને જાહેર જીવન પર સારી છાપ પાડવાની આગાહી આપે છે. બંનેની અભિલાષા ક્ષણિક વિષય અર્થો સંતોષ માનવાની નથી પણ સાંસ્કારિક બલ થવાની છે, એ બંને પ્રયાસોને સફલતા પ્રગળી અમે આવકારપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ.

રા. નાનાલાલ—પ્રહારક અને 'વિવેચક'

લેખક:

રા. વિજયરાય દેવધાસરાય, બી. એ

ઉપમત્રી, સાહિત્યમંદિર

૩૩૦૦

સાહિત્યમંચન: લેખક રા. નાનાલાલ દેવધાસરાય ડિ. પ્રકાશક: મદદદેશ સમયદ જાગૃતિ, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦૦. કુલપાંદરી: લેખક ને પ્રકાશક- રા. ગુણલાલ રૂ. ૨૫૦૦. અમદાવાદ, મુદ્રા રૂ. ૧-૦-૦૦ (દા. રમણભાઈનું પ્રસ્તાવના તથા રા. નાનાલાલ કવિના ઉપોદ્યાન સાથે).

૧

હજુ તો ગયા વર્ષના પાંચ મહિનાઓ 'કોમન્ટરી પ્રવચી'ને અવધોત્તા અને રા. નાનાલાલ ડિ. વિવેચક છે કે નહીં તેની તપાસ કરી હતી ને વાચકોને પાડ હતો. તે વખતે અમને લેવાયેલ ખરાબ નહોતો કે કવિરાજની એજ દિવાની પ્રવચીની પ્રવચી એક વારસા હું જાણતા ફરીથી કવિનો પ્રથમ આવરો. જુ, રા. કવિની સામ્યજીત

'વિવેચનાઓ'ની જરૂર 'સાહિત્યમંચન'ની માગ પ્રવચી આપણે તેમના નવજ જાગૃતિવાદી આપણ પછી ખાસ જિજ્ઞાસાપૂર્વક કરી રહ્યા હતા તે અટકીને જાનાને હજારો પ્રવચક પડશે છે અત્યંત, આપણા પ્રવચકોને તો. એક આવા કવિએ વિવેચકોને હજારો પ્રવચકો પડશે તો જોઈએ એ જુના ન્યાયને અનુસરીને એ પુનઃ વિવેચન માટે અમારી પર મોડલવાની કામગીરી રાખી નથી, જા. એમના જેવા સમ્બંધિત લેખક જેનાથી પ્રવચકોને હજુ હજુ જાગૃતિ મુજબ છે તેની કવિના પ્રવચકોની માહિતીથી 'અનુસર'ના વચકોને વચિત રાખવા એ અમને થોડા બાધુ નથી—જો કે. 'સાહિત્યમંચન' આપણી વિવેચનાવા પર મોડુ અનુચિત પાડશે એ પણ અંતરની આવા તો નિષ્કલ નીતરી છે. એમ સમ્બંધ કયા વિના વાલતું નથી.

એ પુસ્તકમાંનાં લખાણોથી આપણે સૌ-
પરિચિત છીએ. પ્રેમાનંદ, નર્મદ ને નવલરામ,
તેમજ વીસમી સદીના સાહિત્ય અને જૈન
સાહિત્યપરિષદ્ વીશેનાં ડાંચણુરૂપ લઘ્યાંતુલ્યાં
લાપણા; મીરાંને લગતા સાદર જ્યંતીવાળા
એમના બાવોદ્રેકલયા ઉદ્દગારો; ‘હંદ અને
કવિતા’ તથા ‘ગુજરાતી કવિતા અને સંગીત’
વીશેની એમની ભવ્ય ચર્ચારૂપદ અશસ્ત્રીય-
તાઓ; એમની પાંચ વધુ ઓછે અંશે
પ્રખ્યાત પ્રસ્તાવનાઓ-‘કલાપીતો વિરદ’
‘ક્ષલિતાં કાવ્યો’, ‘કેશવ હ. શેઠના રાસ’ અને
સ્વ. કનુબહેનની ‘ગીતાંજલિ’ની તથા ‘દેકારવ-
ની પુરવણી’ની; અને ગુજરાતના કલાલંકારનું
એમણે અજમાવેલું ઉદ્દઘાટન: આ જૈદ રત્નો
કલાંએ સાહિત્યસાગરના મંથન બાદ મહીતલને
વીશે પ્રકાશિત કર્યાં છે. અને દ્વીરસાગરના
મંથનમાં દૈવીઆસુરી ઉભય શક્તિઓની
મદદ લેવાઇ હતી તેનું સ્મરણ આપે તેનું પણ
કેટલુંક સાહિત્યક્ષીરના મંથનકારે તેમજ ‘કુલ
પાંદડી’ ના ઉપોદ્ધાતકે સારવ્યું છે. હલાહલ
અને રત્નરશ્મિને સહયોગ મંથનના આઘ
મહારથીઓએ પણ સહજ ને સુંદર ગવ્યો તો
એમના છેલ્લામાં છેલ્લા અનુકરણકારે પણ તેને
તેવાજ ગણવે પડે; ન ગણે તો મંથનપંથના
પહેલાજ સૂત્રને લંગ થાય અને દેવો તેમજ
દાનવોની દુઃસહ ખફગીના ભોગ ચરાને
વખત આવે.

૨

આ અંથની પ્રસ્તાવનામાં વિવેચનના
શીઘ્રસુદ્ધ તરીકે રા. કવિ રજુ થાય કે. તેમાં
તેમણે પોતાની વ્યામોહક શૈલીમાં, વિવેચન
કેવું હોવું જોઈએ તે સંબંધી, કેટલાંક
સલ્લસી સત્યો આગળ ધર્ષો છે; ગદ્ય એ ત્રણ
સદીઓની અગ્રેષ્ઠ વિવેચનશૈલીઓની અધુરી

ને ઉપલક્ષ સમજણ આપી છે અને નવલરામ-
નો વિભાગ પોતાને કેટલો સાથે છે તેની
પીછાન દુનીઆને કરાવવાની અધીરાઈમાં
તેમણે રા. રમણભાઈ તથા રા. નરસિંહરાવ-
નાં વિવેચનોને ‘પક્ષવાદી’ ‘એકજ આંખે
જોનાર’ વગેરે પદોથી વધાવીને, પોતાનીજ
વિવેચક તરીકેની કમતાકાતને અચ્છે પુરાવે
આપ્યો છે.

એ ઉતાવળા ને અલ્પવિચારી ઉભરાને
સર્વિસ્તર ચર્ચાનું નામ આપવાની જરૂર અમને
લાગતી નથી; એટલુંજ કહીશુંકે એ પ્રસ્તાવનામાં,
જેતણે ડેકાણે ‘સાહિત્યમંથન’માં તથા રા. શુક્લ-
ની કૃતિના અજળ ને બેનીશાન અહંકારભર્યા
ઉપોદ્ધાતમાં જે નાનાલાલની ઝોળખાણુ પડે
છે એ ‘વસંતોત્સવ’વાળા અદ્યુતરસિક કે ‘જ્યા
અને જ્યંત’વાળા પરમ ભાવાનામુખે નાનાલાલ
નથી. એમના આ નવા અવતારે આગળની
ભવ્ય ઉજ્જવલતા ખોઈ છે; નિર્મલ સ્મિતતાને
અગળી કરી છે; પહેલાંનાં અનુકરણીય શાંતિ-
સંયમને પરાં કર્યો છે; ‘નમત્ત્વં યોગમુચ્યતે’ યું
ઉચ્ચારણુજ એટલી બધી વાર કર્યું છે કે તેના
આચરણુ માટેની શક્તિ ને શક્તિ ખોઈ
નાખી છે; અને પોતાની સ્વભાવ-સિદ્ધ
કલાત્મક સમતોલતાની જાણે ઉમળકાભેર
હરાશ ખોલાવી છે. આ કથનો વાંચનારને
અત્યુક્તિ ભરેલાં ન લાગે એટલા સારે તેને રા.
કવિની અતનવીન આક્રમણશૈલીના કેટલાક
નમુના ઉપલાં બને પુસ્તકમાંથી સાદર કરીશું.
(૧) ‘આપણા નરસિંહરાવો કે મોરાલસોની
પડાણુપી કાવતરોળાકા;’ (૨) ‘ખીસ
કુસુમમાળાઓ કે પચાસ બહુકારનાં રસ-
સામગ્રી, કલાસુષુતા, શબ્દમાધુર્ય ને કાવ્ય-
પ્રસાદ પોતે ખોળી કાઢેલા નવીન લેખકની
‘કુલપાંદડી’માં છે; (૩) ‘પ્રાચીનતાનો

જોઈને એમની કલ્પના જળી-સળી ઉડે છે અને એ મહાદીપકના પ્રકાશ, ને પ્રતાપની જ્વાલાથી પેલી બીચારી અસલ કૃતિને ઝાંખી કે ભસ્મીભૂત કરે છે. જે પરમ સ્વાધ્ય આત્મસંયમ બીજા કવિ વિવેચકો-એટિ, કોલરીજ, આર્થર સાયમન, મી. ચેર્સ, મી. એલ્ફ્રેડ નોઇસ, મી. જોન ડ્રીકવોટર-આચરી શકે છે તે ટાગોર કે નાનાલાલ નથી આચરી શકતા. કવિ જો ખરો વિવેચક બનવા ચાહે તો ઉપલા નમુનાના લેખકની કલ્પના ઉપરાંત સુદૃઢ પૃથ્વીકરણ કરનારી તીક્ષ્ણ શુદ્ધિ-શક્તિ પણ તેનામાં હોવી જ જોઈએ. પણ જે મનોવૃત્તિ જરાજરામાં અજોયરતા ને અગમ્યતાની વાતો કરવા લાગે, જે 'કવિતા-માં જોમ છે, ને કલ્પનામાં વેગ છે' એવાં સુવિદિત સાદાં મત્તોની પાર જવાને અશક્ત પુરવાર થઈ છે, જેને સાહિત્યકૃતિ તપાસતી વખતે હરહંમેશ વિજ્યભંડાર ને નવસમૃદ્ધિની, લાલિત્યપાટ ને રત્નપ્રાસાદોની જ સ્વામાવસ્થા સહજ થઈ છે, તે માહિત્યનું ઉડું કે ઉપયોગી નિરૂપણ, અભ્યાસ, વિચારણા કે માર્ગદર્શન મળેનું નિરૂપણ કરવા અસમર્થ જ છે. એને હાથે મંથનજ થઈ શકે. અને ગુજરાતના અગ્રણી કવિએ તે કેવી કાબેલીઅત-યા કહ્યું છે તે ઉપલી ત્રણ પરથી સ્પષ્ટ થશે.

૪

‘કુલખાંદડી’ ના કર્તાથી ‘ગુજરાત’ના

વાંચકો અગણ્ય નથી. ગયાં એટલું વરસમાં લેખો પુરા થાય ત્યાં તુરત નીચે, ધણીએ વાર આ પાંદડીઓ ખરેલી એમની નજરે ચઢી છે. ધણું કરીને એ લખાણોનું ‘કુલખાંદડી’ એવું મથાણું પણ એ વખતે આ પત્ર તરફથીજ પહેલું યોજનામાં આવ્યું હતું.

આમ હોવાથી એ પુસ્તકમાંથી ઉતારા આપવાની જરૂર જણાતી નથી. એટલું જ કહીશું કે રા. પૃથ્વીલાલ શુક્લનું કાર્ય એમની ઉમ્મરના આજના ધણા લેખકો કરતાં ધણું ચઢીઆતું છે. એમનામાં સહજ રસવૃત્તિ અને સ્વયંભૂ ઊર્મિથી રચના કરવાની સર્વ-શક્તિ છે. આર્પદષ્ટિ (vision) હજી વેધક નથી અને કલાકારને આવશ્યક વિશદતા, સંયમ ને સમતોલતાની ઓછપ હોવાથી કલા-વિધાન પણ, અખંડ રસનિબ્ધિત થાય તેવું સમૃદ્ધ ને મુરેખ નથી. પુસ્તકને પાને પાને આ કથનોનાં ઉદાહરણો જરૂરો.

આથી, રા. નાનાલાલ કવિ જેને મિલિ તરીકે રજૂ કરે છે તેને અમે આશરુપે જણીને, તેમને અનુમોદન આપીશું કે રા. શુક્લ પરિપક્વ વયે ગુજરાતને ચરસે ખરેખરે અને સર્વાંગ સંપૂર્ણ ‘શકવતી’ રસત્રય ધરીને સાહિત્યના શાલિવાહનની ઓંધી ને માનવંતી પદવી વરવા અને એ રીતે રા. કવિના કોડ પુરવા સમર્થ થાય.

(૨)

લેખક :

રા. દુર્ગાશંકર દેવજીરામ શાસ્ત્રી,

સભ્ય, સાહિત્ય મંસદ.

—૧૭૭૭૮૮—

ધૃમ્ભપદ (મૂલ. અનુવાદ, ટિપ્પણી, પ્રસ્તાવના વગેરે સાથે) અનુવાદક :

સ. ધર્મોદ દાસગળી અને અ. રામનારાયણ વિ. પાંદે. પ્રકાશક : ગુજરાત પુરાતત્વ મંદિર અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

રાજકામ્યમાં પણ ધર્મભાવના દાખલ કરવાના તથા અધિસાત્મક અમલકારથી સ્વરાજ્ય મેળવવા માહતારા આ યુગમાં બૌદ્ધધર્મ અને જૈન ધર્મ તરફ આપણું વર્ગીય ધ્યાન ખેંચાય એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. પણ જૂનકાળમાં એ જાને ધર્મોનાં સાહિત્ય તરફ બાજબી ધર્મે અતિશય ભેદભરી બતાવી છે એટલે પહેલું કામ આ ધર્મોનાં જૂન સાહિત્યને આપણી ભાષામાં ઉતારી પ્રભુ આગળ મુકવાનું છે.

ધર્મપદ પ્રાચીન બૌદ્ધ સાહિત્યનો એક સુંદર ગ્રંથ છે. પ્રાચીન પાલી સાહિત્યમાં ધર્મપદનું રચાન ક્યાં છે એ વીશે સંશ્લેષમાં પણ સરસ ધાવીતી પ્રતાવનામાં અનુવાદકોએ આપી છે, અને બૌદ્ધ સાહિત્યનો પશ્ચિમ દીર્ઘનાં તે કર્મ્મનંદ કોમળીથી વધારે સારો અભ્યાસી કાંઈ દોષ એમ ભાવવામાં નથી. જૂની ધર્મપદ કે બૌદ્ધ ધર્મનાં અનુવાદી ન હોય તેમને નકામો લાભ એવા ખાસ સાંપ્રદાયિક ગ્રંથ નથી પણ જેને સ્મૃતિઓ સામાન્ય ધર્મ કહે છે તેનો બોધ કરનારો સર્વ દેશકાળનાં મનુષ્યોને ઉપયોગી, છુટાં છુટાં, ટુકા ટુકા, સૌને સમજાવ તેવા, જતા ભગવંત આચાર્યનાં ઉતારવામાં આવે તે બનત કલ્યાણ સારી આપે તેવા સરસ ધર્મ વચનોના સમગ્રરૂપ એક નાનો ગ્રંથ છે વિદ્વાન અનુવાદકો કહે છે તેમ ધર્મપદમાં કેવળ બૌદ્ધ ધર્મનાજ નહીં પણ “ અનેક પથોના અમલ્ય બાલ્યોની ઉક્તિઓનો સમગ્ર ” કરવામાં આવ્યો છે. આ બધી ઉક્તિઓ “ અધિસાત્મક ખેધને પુષ્ટિ આપનારીજ છે ” કુશલ માયાકાર જુદીજુદી જાતના રંગોના પુષ્પોની ગુંથણીથી જેમ એક સરસ યુગ્મ કે એકાદ સુંદર માલા બનાવે તેવી જાતનું આ

ધર્મપદ છે.” એક સમયે દીર્ઘસ્થાનના અનેક પથોમાં કેવી જાતનાં સમ્બ અને સદાનુમતિ દતા ” અને કેવા સુંદર વિચારોની આપણે એ જાતના દેહમાં સર્વત્ર નીચારી ક્યાં કરતા અમલ્ય બાલ્યોમાં યશ કરતી એનો આ સરસ નમુનો છે

મૂળ પાલી ગ્રંથની ઉત્કૃષ્ટ યોગ્યતા એટલી કુપસિદ્ધ છે કે એ વીશે તે કયુંજ કહેવાનું નથી. પાલી ઉક્તિઓનો અનુવાદ સાદા ગુજરાતી ગદ્યમાં કરવામાં આવ્યો છે. અનુવાદની શુદ્ધિની ખાતરી માટે તેા ઉપરના એ નામજ લક્ષ છે. છેવટ એ ગિપ્સો આપ્યા છે, તે ગ્રંથનો અવકાશ કરતા કચ્છકારને ઉપરોચી યાદ એવા છે

આ અનુવાદ ય યનુ સ્વરૂપ બહુનંદી સમજાવી દાખ એવું નથી એટલે નીચે નમુના દાખલ થોડા સુંદર વચનો ઉતાર્યા છે વધારે રસ પીવા કચ્છકારે યુગકળ વારવાર વાંચવું.

દીર્ઘ મુસલમાન કચ્છકાર ટાપી લારેલા દાલના પાતાવરણમાં નીચેનું વચન બેઉ કોમના અખભારવેરો દાખમાં કાઢી રાખે તેા એક જ માથુ કેટલું સહેલું ઘઉં જાય ?

અર્ધાન્નિયમ અર્ધવિમ અર્ધનિમિ અર્ધાનિમે ?

એ ત ન ઉપજનદિતિ વેર તે સુખમિતિ ॥ ૧ ॥ ૪ ॥

“ ધને માટે દીરી, અને ચલેલી, અને છતી ખેડ, એક હરી મરેઁ નેએ એવી જાતની માક વળતા નથી તેમનું વેર રાખે છે ” (૪)

કારણ કે —

ચ દિ વેરેત વાનિ સમ્મન્તીપ કુવાચનમ્.

અર્ધેત ચ સમ્પન્નિ દત્ત ધમ્મે મનાલો ૫ ૫ ॥

“ અદીઆ કહી પણ પૌથી વેર યમગ નથી, અરેસી (પ્રેમથી) રાખે છે એ સનાતન ધર્મ છે ” (૫)
બૌદ્ધ ધર્મ જેવા ધર્મપથોએ આ દેશમાં

આળસ, ખાંધપીને પડવા રહેતા, પ્રમાદી બાવાઓનો વર્ગ ઉભો કર્યો છે. એમ માનનારાઓએ ધમ્મપદના અપ્રમાદ વર્ગનાં વચનો વાંચવા જેવાં છે.

ઉદ્ગમવતો સતિમંતો મુચિકમ્મ નિસ્સમ્મકારિનો ।
સંયતસ્મ ચ ધમ્મપ જીવિનો અપ્યવતસ્મ

યસોડમિ વહેતિ ॥

“હત્યાનવાળા, રમૂતિવાળા, શુચિકર્મવાળા, વિચારીને કામ કરનારા, સંયમ રાખનારા, ધર્મથી આર્થવિકા કરનારા, અપ્રમત પુરુષનો યશ વધે છે.” (૨-૪)

યશસ્વી યશ હજીનાર માણસ માટે એ દહાર વર્ષ પહેલાં ઉપદેશોના આ શુણા આજે પણ અપરપ સેવવા યોગ્ય છે. અર, એ શુણા વગર યશ ફલંભ છે. (૨-૧) વળી-

અપ્યમાદો અમનપદં પમાદો મન્નુનોપદમ્ ।

અપ્યમત્તા ન મીવન્તિ ચે પમત્તા યથામત્તા ॥

“અપ્રમાદ એ અમૃતનો માર્ગ છે પ્રમાદ એ મૃત્યુનો માર્ગ છે. અપ્રમત પુરુષો મરતા નથી, પ્રમત પુરુષો મૃત જેવાનું છે.”

મદાભારતના સનત્સુભાતીય પત્ર (ઉલ્લોગ પર્વોત્તર) માં આજ વિગાર નીચેના શબ્દોમાં દર્શો છે:—

અપ્રમાદમનુત્ત્વ પ્રવીમિ પ્રમાદં વૈ મૃત્યુમદં પ્રવીમિ
આ વિગાર પહેલો કેના ચિત્તમા આવ્યો ? વળી-

પ્રતાપ્રાગદમારુપ અસોચ્યઃ સોચનો જનન ।

ભૂમિસ્થાનિય કૌલક્યઃ સર્વાન્પ્રાણોત્પદયતિ ॥

“પ્રતાપાસાદ ઉપર ચડીને પેતે શોભ કિનારો પ્રતા પુરુષ શોભ વર્ણા બધાં મનુષ્યોને, પર્વત ઉપર ઉભેલા બમિ ઉપર ઉભેલાં બધાંનું નુએ તેવો રીતે નુએ છે.”

આ શ્લોક યોગ સાદિત્યમાં પ્રસિદ્ધ છે. (જુઓ પદ્મજયોગચત્ર વ્રતં મયા નવં પ્રજા એ

ચત્ર ઉપરનું વ્યાસભાષ્ય) “એ સાથે ‘ધમ્મપદનો નીચેનો દોઢીઓ શ્લોક સરખાવવા જેવો છે:—

પમાદં અપ્યમાદેન યદાનુદતિ પચ્છિતો. પન્નાપાસાદ
મારુપ અસોચો સોચિર્નિપજં પન્નાવત્તૈ વ મુમ્મદૈ
ધોસે વાલે અવેકલતિ ॥ ૨ ૮

“પડિત પુરુષ ગ્યારે અપ્રમાદથી પ્રમાદને હાંધી કાઢે છે ત્યારે પ્રમાપાસાદ ઉપર ચડીને” પછી ઉપર પ્રમાણેજ શબ્દો માત્ર સરકૃત શ્લોકમાં જનાનું છે તેને રચાને પાલીમાં પર્વ (પ્રજા) છે, (સં.) પ્રાજ ને ‘પદલે’ ધીર છે અને સર્વાન્ ને બદલે વાલે (બાળકોને) ઇં.

આ એ શ્લોકમાં મૂળ પાંડ કંચો હશે સંસ્કૃત કે પાલી એ પ્રકારે પૂર્વગદ વગરનો જવાબ કહ્યું છે. સામાન્ય રીતે વીચારતા પાલી રૂપ પ્રાચીનતર જણાય છે.

૮૩ માં શ્લોકમાં ન કામકાયા પદ છે એ સાથે ગીતાનું એજ પદ સરખાવવા જેવું છે. મદાભારત અને પુરાણોના અનેક શ્લોકો ધમ્મપદનાં વચનો સાથે સરખાવવા જેવાં છે જે લોકગાથાઓના મદાસરોવરમાંથી સાહાણુ, બાદ, જૈન, અને બીજા અનેક પંથોએ આવાં અનુસ્ય રતો વીજી પોતાના સાદિત્યમાં વણી દીધાં છે તે સરોવર તો આજે મુકાદ ગયું છે પણ એમાંથી નીકળેલું દહોગાથા વગરનું, અદ્વિપિત, નાર્તું પણ રવચ્છ કરેલું આ પદ ધમ્મપદ છે.

આવે સરસ ગ્રંથ આ યુગંતા અર્ધિસાના પથગંજર મદાત્મા ગાંધીજીને નીચેના સર્વથા ઉચિત શબ્દોમાં સમર્પિત થયો છે એ પણ યોગ્યતો યોગ્ય રચાને વિનિયોગ થયો છે:—
“હું આ ગાંધી બચાવરે પુરાણ પદ ધર્મનાં, શોભાં તે પૂજ્ય ગાંધીને ધમ્મપદ સમર્પીએ.”

મોહન-માયા

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૦૬ થી]

મોહન

હરના તો નથી ગયો, પણ મારા કમન
ગુહના જરોખામાંથી વાડીમાં નજર કરી. શી
અપૂર્વ વાડી આગે બનાવી છે!

અંબાલાલ

નહીં કે સાહેબ ! એ મારી બનાવટ નથી.
આપના સમયથી ચાલી આવી છે. અને
આપને તો તે સર્વોચ્ચ પરિચિત હોવી જોઈએ.
હોશ તો કહે છે કે સસમાયુ અને આપે
મળી પ્રથમ રચના કરી હતી

મોહન

[માપ તો ખાધી. પણ વેળાસર સુધારે
છે.] તે ખરું...પણ મહેલે ઠાળે પોતાના
છોકરોને પણ જોઈએ તોપણ અપરિચિત
લાગે, અને પ્રથમ આશ્ચર્ય કરાવે; તો પછી
આવી વસ્તુ તો અનુસ્ય એક વાર અદ્ભુત લાગે.

અંબાલાલ

વાડીની ગુફા જોતી છે ?

મોહન

એમાં શું જોવાનું રહ્યું છે ? એ તો મે
જોઈજ લીધી છે. [નરોગમ કાપ બીજાની
ખાતે છે, પણ મોહન સમજતો નથી.]

અંબાલાલ

[વિચિત્ર] એ આપે જોઈ સખા છે ?
જો મેલા કારીગરની હાથ. ત્યારે મેં પ્રથમ
એતો નકશો કર્યો ત્યારે એણે મને કહ્યું કે
એના જેવી ગુફા બીજે ક્યાંએ મળતીજ નથી

મોહન

[કહે સમજ્યો કે વાડી એના-ટાંગેર-
વા-વખતની, પણ આ તો નવી કૃતિ છે.]

હું આપની ગુફાની વાત નહોતો કરતો. પણ
આમેદુદ્દીન મેં એની નકલ ખરતંજુદના એક
અમીરના ખંડામાં જોઈ હતી તેનું સ્મરણ
કરી વાત કરતો હતો.

અંબાલાલ

[સફર ખિન્ન વદને] ત્યારે એ સદાતર
નવી તો નજા કહી શકાય. [મધુરી
આવે છે. ઢાકાની સફેદ મલમલની માત્ર
સાડીજ પહેરી છે, પણ તેમાંએ એટલી સુંદર
લાગે છે કે ચિતિ પિતા એક પણ નયનસ્થંભિત
ચન્ન જોઈ રહે છે, એના હાથમાં ગીતાંગસિ,
બાગ્યાન, સાધન વગેરે પ્રસ્તુત છે.] કેમ,
મધુ ! હમણાજ પરવારી કે ?

મોહન

નમસ્કાર, પ્રભાતદેવિ !

મધુરી

અલકારશસ્ત્ર તો મિથ્યાત્વની ખાણજ
કે, કવિરાજ ?

મોહન

આ અલકાર નથી, સલ સંજોગન.
કેમ છો ?

મધુરી

હમણાજ આપની સાથે અર્ધ પહોર
વીતાવી આવી છું ?

મોહન

[વિરમ્ય ચક્રિત] મારી સાથે ક્યાં ?

મધુરી

અલકાપુરીમાં. [અંબાલાલ જુએ છે કે
નરોગમને આ સંવાદ પસંદ નથી, એણે
વાત ફેરવે છે.]

અંબાલાલ

આપ મ્મ કાલે કહેતા હતા તે પરથી
તો લાગે છે, કવિરાજ ! કે આપને મહામાય-

ના સ્વરાજ સંપાદનાયે યોગેલા રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં બહુ શ્રદ્ધા લાગતી નથી. [નરોત્તમ આંખ વડે સંજ્ઞા કરે છે.]

મોહન

[મેરુ તુંગ પરથી વાત કરતો હોય તેમ.]

શ્રદ્ધા કેમ આવે? મને તો રચનાત્મક કે એણે બતાવ્યું હોય તેમ લાગતુંજ નથી.

નરોત્તમ

[ચેતાવવા] પણ આપે આપના “હીંદુ રાષ્ટ્રીયત્વ” માં જણાવ્યા મુજબ આર્યાવર્તની અધોગતિ ન્યાતન્તરના વિરોધ ટાળી આપણે એક ન યદ્યપે ત્યાં સુધી નહીં અટકે-ખરું? અમ્બાલાલ.

અને મહાત્માજી પણ એજ સૂત્રોઆર કરી રહ્યા છે કે હીંદુ-મુસ્લીમ એક થાઓ; અસ્પર્શ્યત્વને ઉઘેડી કાઢો.

મોહન

[નવયુગનો નેતા] હા, પણ મારા કથનમાં અને એમનામાં આસમા-જમીન જેટલો ફેર છે. હીંદુ-મુસ્લીમ એકથ એને માત્ર સ્વરાજ્યની લડતમાં એક સાટારૂપ છે. સારે મને તો તે હીંદી રાષ્ટ્રીયત્વની ધમારત બાંધવાનો મુળ પાયો છે. અસ્પર્શ્યત્વ ટાળવા એ મથે છે એટલાજ માટે કે પરદેશી રાજકર્તા આપણને મહેણું ન મારે. મને તો અસંજનું અસ્તિત્વ આર્થ સમાજની છાતીમાં શુળ ખુંચ્યું હોય તેમ સાલે છે.

અમ્બાલાલ

એ તો દષ્ટિ દષ્ટિનો ફેર છે.

નરોત્તમ

[આટલે સુધી તો મોહન ઠીક ચાલ્યો, પણ આ વલણ સર્વોચ્ચ સતોષકારક નથી એટલે] પરદેશીઓની નકલ-તેમના શુશ્રુની નકલ-કરી સ્વદેશ સેવા બજાવવાનો માર્ગ

આપે આપના જાપાની પ્રવાસ દરમ્યાન કરેલાં બાપણોમાં ઠીક આપ્યો છે. જ્યારે મહાત્માજીના રેંટીયા સૂત્રથી તો પુનઃ પાશ્ચાત્ય સંધારણ બીજા માત્ર પણ નષ્ટ થાય.

મોહન

[વળી ચેત્યો.] બેશક. ગાંધીજી સામે મારે મુળ ફરીયાદજ એ કે એને આપણા ભારત ગૌરવ-દેશ સમૃદ્ધિ, સમાજોદ્ધારનાં મુળ તરતો સમજાયાંજ નથી. વેદીયા ટોરની પેઠે એણે એક બે મંત્ર લણી રાખ્યા છે. તે જ્યાં ત્યાં, રચનાસ્થાન, યોગ્યાયોગ્યતો વિચાર કયા વીણ અડાવી દે છે. કુદરતની અનન્ય બક્ષીસથી ભાગ્યશાળી આ અપૂર્વ દેશ-દેવોની પવિત્ર ભૂમિ-ઋષિઓની માન્યર માતા-તેના સિંહાસનથી ચલિત યદ્ય ગદ્ય છે, તેનું ગૌરવ મંદ થયું છે, તેની સમૃદ્ધિ નષ્ટ થઇ કે દેશપાર હુંટાઇ ગઇ છે. એ ગૌરવ પુનઃ સંપાદન કરવું હોય, એ સમૃદ્ધિ પુનઃ આણવી હોય, એ મહા સમર્થ તરવચાનીઓ પુનઃ પ્રગટાવવા હોય, છુદ્ધ, વ્યાસ, મહાવીર, રામ, કૃષ્ણ, અર્જુન પુનઃ જન્માવવા હોય, તો દરેક નરનારીને રોજ ચાર કલાક રેંટીયો ફેરવવાની અને કપાસ કાંતવાની ફરજ નાખ્યાથી કે વળે?

અમ્બાલાલ

આપ કવિવર આદર્શ જીવનમાં વસો છો. મહાત્માજી વશિકસુલલ બ્યવહાર જીવન પ્રધાન ગણે છે. એમને દેશકાળનો વિચાર રાખીનેજ યોજનાઓ સુચવવી પડે છે.

મોહન

તથાસ્તુ! પણ તો એ બ્યવહારિક વિચારને મહાત્મ્યદર્શન કહી નાહક મિથ્યાદષ્ટિ દેશમાં શા કારણ પ્રગટાવો છો? એમાં મહાત્મ્ય છે

આં! ગરીબડા દેશને પુનઃ વધારે રંક બનાવશાં?

નરોત્તમ

[મોહનને સફળ આવેશ આવ્યો છે બહુ અમિમાં હી હોએ છે.] એ તો બાછપરની ખુશી છે, કવિરાજ !

મોહન

[ખડખડ હસે છે.] બાછપર? બાછ બહુ છે કે? પગલે પગલે ભુત અને પશુભાષા અને છતાં બાછપર! જુઓને એના આખો છતીલાસ. ['મહાત્માનો હઠયોમ'માંથી વાગેલું, વે ચાહ આવવાથી જન્મ તેમ બેળી દે છે] મોટેચુની દયાબાછના પ્રથમ દાર તરીકે તમને 'સુધારા'નું વચન મળ્યું એ "સુધારા" શ્રવાંતુમને નાખાસ કર્યા હોત. યુરોપીવિમુક્ત ચાલતો હતો તેનો લાભ લીધો હોત. તો પશુ નહીં, મહાત્મા શાંથીજ ૧૯૧૮ ની દીલ્હી સમિતિમાં એમ્પ્લોયી ઉતરાણ બીરીય સહનનતને દોંદી લોહી અને દોંદી ખળનાતું ખલિદાન આપવાનું વચન આપી બધામાં અને એકજ દૃઢે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય મેગવવા ની અપૂર્વ તક યુમાળી! એ ડાહ્યો તકસીરને માટે તેને ફાંસી દેવો જોઈએ તમે તેને "મહાત્મા"ના દર્યાગની નવાજેરા કરી! રાજ્યાધિકારીઓની ઉતરબીંદી સમજવા, તારે સાહેબે પુનઃ પ્રગ્વને હરકરી રોલેટ કાયદા સામે સત્યાગ્રહ પ્રયોગ બાંધ્યો. પણ બે અસમાં પોતાની "હીમાવચન લુપ" કલુપ કરી, અને પ્રજાએ તેને મારી આપી પણ એથી કે? પંજાબને કેર અટક્યો? વળી નવે યુનાઈ કયો. દેશને સત્યાગ્રહ ને અસહકાર શીખવ્યો, અને એક વર્ષમાં સ્વરાજ પ્રાપ્તિની આશા આપી એકના પણ વર્ષ પીતા પણ સ્વરાજનાં તો સ્વપ્ન! આ

વિકાસ વિશ્વાસપાતના બદલામાં અમદાવાદમાં મહામમિતિએ તેને કુદ-મુખ્યાર કર્યો-સર્વોધિકારી, શિરોમણિ કરાવ્યો. શા માટે? બારેલીમાં પુનઃ કયો દેવ માટે? હજારો જણ ધંધારહિત બન્યા, -એના અસહકાર માટે! રાજસલાખા સર્ફનને બદલે લોભી, લાલચુ, મૂખ, હેવાન ભરાયા, -એના અસહકારને લીધે. કાયદા ભંગ કરવા, શાંતિમય ખડ કરવા, -આખો દેશ તત્પર થયો. પણ અણીને વખતે, મહાત્મા ફરી પનરાઈ બેઠા. જા સમુદે, ધોર તિમિરે, ફર તોરાનમાં નોકાપતિ મુકાન તમે તેને ફરી સુકાન કેમ સોંપાય? પુરુના આરભકાળે સેનાપતિ નારી જામ તેને સેનાધ્યક્ષ કેમ નીખાય? એ તો આપણા દેશમાં-આપણા જેવી નિરોજ, નિર્મોલ આશની પ્રજાના નપુસક સ્વભા ગાંધી જેવાને નાપક કરવામાં આવે, -મહાત્માપદ આપી પુનવામાં આવે બીજે કયામ તો તેને દીવાનાગ્રહમાં પુકો રાખે તો દયા સમજવી

અમંબાલાલ

[મહાત્માના પૂર્ણ કબતથી અમ સહન નથી થતુ તેનો પીતો ઉકળી આવે છે.] કવિરાજ ! આપ મહા પુરુષ છે. પણ હું કહીએ અદેખી નજરે મહાત્માજીને અન્યાય કરો છે.

મહુર્તી

[કવિરાજની જીરુસાદાર જબાહરાજીથી મોહી પડી છે, તેને સત્ય કે ન્યાયની પરવા નથી.] પણ, બાપાજી! કવિરાજ કહે છે, તેમ મહાત્માજીના વર્તનરૂપ દાલની બીજા બાજુએ પણ જોતું તો જોઈએ. [મોહનને] મારી તો, મહાત્મા! આપના આ બાબ વચનોએ, કરાદાર બાપજી આંખ ઉઘાડી તે માટે હું આભાર રજા થુ.

નરોત્તમ

[આ પરિણામ ધણું નહોતું.] હાલની એક બાજુ કવિરાજે જતાવી. મહાત્માજીની બીજી બાજુ જોવી બાકી રહી.

અંબાલાલ

[કોધમાં] મને પણ એમજ લાગે છે.

આવા અનર્થકારી અન્યાયી વિચારોને દાખવાની અતિજ અગત્ય છે માટે નરોત્તમ! હું તમને ફરી યાદ દઉં છું કે સંધ્યાકાળે મહાત્માજી-

[આ રસિક નાટકનો વધુ ભાગ આવતા અંકમાં]

ને અવકાશ હોય તો કવિરાજ સાથે જોડ કરાવીએ. કેમ મહારાય! કબુલ?

મોહન

[મુંઝાયો] હા, કબુલ. પણ મહાત્માજી ને.....

અંબાલાલ

મારા પર પ્રસન્ન છે. અને આપના પર પણ પક્ષપાત છે, એમ મને ખાતરી છે. એટલે ગાંધીજી દરેકત નહીં કરે. [શુદ્ધામાં નય છે].

દરેક કુટુંબોમાં વપરાતી પ્રખ્યાત

મકરંદવજ્ર યાકુતી

સોનું મોતી, ચાંદી, અબ્રક, લોહલસ્ટમ જેવી કીમતી ચીજો નાંખી આ યાકુતી બનાવવામાં આવે છે. શક્તિ માટે તમજ કાયમની શક્તિ ટકાવી રાખનાર આ યાકુતીથી એક પણ દવા ચઢીઆતી નથી. કીમત ગોલી ૪૦ ના રૂ. ૧૦-૦-૦.

જોધએ છે—પ્રમાણીક એજન્ટો દરેક નાના મોટા ગામમાં દેશી દવાઓ વેચી શકે તેવા પ્રમાણીક એજન્ટોની જરૂર છે. વધુ માહિતી માટે એજન્ટોની નિયમા મંગાવો. (૫૦૦ જાતની દવાઓનું સૂચીપત્ર) એક આનાની ટીપ્પટ બીકી મફત મંગાવો.

ઉંઝા કેમીકલ વર્ક્સ,

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ નં. ૨.

આંચ-અમદાવાદ, બાલા હનુમાન સામે.

ગુજરાતના દરેક મનુષ્યને વાંચવા યોગ્ય

મનુસ્મૃતિ

(ગુજરાતી ટીકા સાથે કેમીએન્ડ ૮૦૦ પાનાનું પાકા બાઇન્ડિંગનું પુસ્તક)
આજેજ ખરીદી, વાંચી, વિચારી અનુસરી, કેલું સ્વરાજ્ય જોધએ
તે વાંચે મત બાંધો.

કીમત રૂ. ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું

મળવાનું ઠેકાણું:

વૈદ્ય ભગવાનલાલ ત્રિભુવન,

નં. ૫૧ 'સુખોદ્ધિની પ્રેસ' બલરગેટ કોટ, મુંબઈ.

તથા ખીજ પ્રસિદ્ધ લુકસેલરો પાસેથી મળશે.

એક અંગ્રેજ તીર્થયાત્રા

[અનુસંધાન ૫૪૫૧૦ થી]

ત્યાં ગિરો, પુતળાંઓ વગેરે હતાં. નાનકડા માનમાં આટલી સુંદર સામગ્રી ભેળવે બહુ આનંદ થયોઃ અંગ્રેજ શહેરી જીવનની આ ગણીતી ફરોલ છે.

ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા કે એ વીલ્સમ્સનો બેઠો થયો. તે આગ્રે સેન્ટ બ્લેન્સ કોલેજના વાઇસ-પ્રીન્સીપાલ હતા, ને પછીથી ગેરબ્રદર કોલેજના પ્રીન્સીપાલ થયા હતા. લાંબો, મજબૂત, દુશીઆર માથુંસ. વિદ્યા કરતા બવહારમા વધારે નિપુણ, વેવકયાદી અને રેવરંડ, શીખવવાની વિદ્યા કરતા દરકાર ધણીજ વધારે. બૅનફોર્ટના કહેવાથી જાણ્યું હતું કે તે રુઝીમાજ છે, ને બૅનફોર્ટની મારણત્રિએથી આ પીતા જવાનું આશંકયુ પણ પોકડ્યું હતું. જામે એમને ત્યાજ જતા હતા ઘર તરફ પાસે હતું મીસીમ વીલ્સમ્સ પણ યુદ્ધ મીતાજથી મજબૂત, એમની ઊંઠરી બાંભેરા જેને ને કુજ જેવડી દીઠેથી તે પ્રોટી બાળા યદ્ય ગમેલી, અંગ્રેજ બારિકાની મીઠાશથી ભરેલી. અમે ધણી વાતો કરી અંગ્રેજ કુલોની વાતો યદ્ય, ને તરો જણા અમને અંગ્રેજ કુલો એળખવામા મદદ કરવા લાગ્યા. અમારી મુસાફરીના કમ વીગે પતિપત્નીએ બવહારી સુચનાઓ કરી, ને ને બાળથી અમે ખાસ બેળતા હતા તે બનાવાસે એમણે પુરી પાડી. પરિણામે અમારી આગળની મુસાફરી ધણી વધારે આનંદાથી મળ. જતી વેળાએ બારબેરાએ પોતાની મેગ સુંદર કુમે લાવીને અમને આપ્યાં તે બહુ મીઠાં લાગ્યાં. સામ પાંચ વાગે બૅનફોર્ટ નીજાજાથી પરવા-

રી આવી પહોંચ્યા, એટલે નીજાજાને બાહ્યને બાજ બેવા અમે ફરીથી ઉપજા. વનસ્પતિ ને પ્રાણિ સંબંધના શસ્ત્રો એ વીલ્સમ્સ શીખવે છે, તે સંબંધનું સમગ્રસ્થાન (Natural History museum) બેધુ. એ વિષયનું અને જ્ઞાન નથી, છતા કેટલાક નમુનાઓ બહુ સરસ, આકર્ષક ને મદત્વના છે એટલું તો સ્પષ્ટ થયું પછી મોટા "હોલ" પાસેજ હતો તે બેધો, જેમાં પ્રસંગોપાત સજાઓ મેળાવણાએ વગેરે યાજ છે મોટા ઉપર, નીજાજાની સાથે સંબંધ ધરાવનારા પ્રાણીઓની કેટલીએ જીવીઓ હતી. પછી લાઇબ્રેરી ને બોર્ડિંગ પાસે યદ્ય પ્રયોગશાળાએ તરફ ગયા-રસાયણ, ભૌતિકશાસ્ત્ર ને યાનિકશાસ્ત્ર એ ત્રણનું આ અભ્યાસમંદિર હતું. બવરસ્યા ને દેખાવ બહુ સારા હતા. ધણી કોલેજોમાં પણ આટલી સારી પ્રયોગશાળાઓ દીડી નથી. પદ્ધતિ વીશે, અભ્યાસક્રમ વીશે વાતો કરી, ને સારા અભિપ્રાય દહ થયો.

પછી મેદાનમાં યદ્ય નીજાજાના મુખ્ય ભાગલા ગયાઃ જુના નવા વર્ગો બેવા. એક વર્ગ-ને પહેલા "હોલ" હતો ને દાલમાં ગળિયના વર્ગને. આરોડો હતો, તેનાં બાંકડાઓ ઉપર ચાકુના એટલા બધા કાપાઓ હતા, આસરે ડાનરેલા તથા કીનારીએથી કેટકાઓ કાપી લીધેલા, કે તે બેધને આપણી નીજાજા માદ આવી નીજાજાના તે આખરે નીજાજાનાજ. માનવતાના દર્શન થયે, નવા રચનાની વચ્ચે પુરાણ દોરતને આશ્ચર્યો દીડે હોય એવો આનંદ થયે.

એપ્રીલ-સિસકેને બેસવાનો સમયન્ય આરોડો-એથો, ગમ્યો નહીં. કેટલાક સવાલોના જવાબમા જાણ્યું કે દરેક નીજાજાના દીક સરેરાશ વાર્ષિક ૧૭૮ પાઉંડની રી નીજાજા

મેળવે છે! અર્થાત્ દર માસે એક ઊકરાને સવાબસે રૂપીઆ નીશાળને આપવા પડે છે: આમાં ચોપડીઓ, કોઇક કપડાં, તથા બીજાં ખાસ ખર્ચ સીવાયનું બધું ખર્ચ આવી ગયું. નીશાળમાં લગભગ આસો-પાંચસો ઊકરાઓ છે! સરકાર તરફથી લાગ્યે મદદ મળતી હશે, એટલે મુળના દાનનું બ્યાજ ને શીમાંથી કામ ચાલે છે.

અંગ્રેજી નીશાળીઆમાં કોઇ પણ સૌથી ઓછું આકર્ષક ને ખાસ રમુજ પમાડે એવું કં હોય તો તે નીશાળની ટોપી છે: અર્ધું માથું માંડમાંડ ઢંકાય, ને જાતજાતના રંગો, આકાર તો બીલકુલ મજેજ નહીં, નીશાળીઆનું ગૌરવ પુરેપુરું ફરી લે એવું આ “આભૂષણ” લંડનમાં પરિચિત થઇ ગયું હતું; અહીં એના જુદા જુદા રંગો વગેરેથી વેવિધ્ય થએલું નીહાળ્યું. સંગ્રહસ્થાનમાં ખુબ તમુના હતા.

નીશાળની પાસેજ શહેર ને “શાહીમાર્ગ” (High street) છે. પાસે એક સારું મકાન હતું, તેમાં એક હોલને ધણા વર્ગો ખેસે એવા ઓરડાઓ હતા. હોલની ભીંતોએ બહુ પ્રાચીન કાળનાં તેમજ પૌરાણિક તથા પ્રાચીન જમાનાને લગતાં, ચિત્રો હતાં.

સાત વાગ્યે બૉનહોટે પોતાને ત્યાં જમાવ્યા. બહુ સારો ખોરાક હતો, પરંતુ અમારે ખપનો એથીએ થોડો હતો તેથી બીચારો બહુ મુંઝાયો. અને જો કે અમને આખી મુસાફરીમાં બધે આથી સારો ખોરાક મળ્યો છે તોપણ બૉનહોટની સુખનતા તથા ગમતી સ્વભાવથી બહુ આનંદ પડ્યો. રુઝનીની શાળાનું એક શ્રેષ્ઠ લક્ષણ સિદ્ધાંતો પગાર લાગ્યો. સરુઆત વર્ષ ૪૦૦) પાઉંડ (એટલે દાલને દીસાએ માસિક ૫૦૦ રૂપીઆથી કરે છે, ને નિટલ થતી વેગાએ

પાંચેક વર્ષ ૧૦૦૦) પાઉંડ (એટલે દરમાસે ૧૨૫૦ રૂપીઆ લગી) ભોગવે છે. આ દેશમાં આવક ને વ્યય બંનેનું ધોરણ ધણું ઉંચું છે તોપણ આ દેશમાંએ એક નીશાળના “મહેતાણ” ને માટે આ પગાર સારો ગણાય. મુનીવર્સિટીઓમાં પ્રેફેસરોને પણ વર્ષે ૮૦૦ થી ૧૦૦૦ પાઉંડના પગારનું ધોરણ હમણાં હમણાંજ થયું છે. શાળાના શિક્ષકનું જીવન શાંત પ્રતિષ્ઠાવાળું ને ઉપયોગી છે. ફક્ત બૉનહોટે જેવા કુવારા માણસને એકલવાયાપણું નહીં લાગતું હોય એ સવાલ થયો.

જમ્યા પછી બૉનહોટને કામે જવાનું હતું: અમુક વર્ગના ઊકરાઓ “પાઠ તૈયાર કરે છે” તેઓના ઉપર નજર રાખવાનું હતું. આઠ વાગી ગયા હતા, છતાં જરા તડકો હતો. આખો દિવસ બહુજ મજાનો હતો. એટલે અમે ગમતી બહાર ફરવા નીકળી પડ્યા. આસપાસની લીલોતરીથી ખુશ થતા હીવા વખતે સાડાનવને સુમારે બૉનહોટની ઓરડીમાં પાછા ફર્યા. તે પછી એ ને થોડી વાર પછી મી. રજ આબ્યા: મી. રજ પણ રુઝનીના માસ્તર છે, તે સ્વાધણ શીખવે છે, અને કું વિચિત્ર સંગેયથી વડોદરાની સરકારે એમને વડોદરાના વિદ્યાર્થીઓના “સલાહકાર” નીમ્યા છે. નાવકે હમણાંજ એમનું ઓળખાણ કરેલું, અને મારી સુચનાથી બૉનહોટે એમને તેડ્યા હતા. એ કેટલાંક વર્ષ કેમ્બ્રીજમાં “ટ્યુટર” હતા, ને કેટલાક હાંદીઓ જે એમના શિષ્ય હતા તેમને વીશે મને પુછ્યું. તેઓને હું ઓળખતો હતો. લગભગ અગીઆરેક વાગ્યા લગી વાતો કરી વેરાયા. અમે અમારી હોટેલમાં ગયા. સારી મધ્યમ પ્રકારની હતી. એક રાત્રિ સુતુંજ હતું. તેટલાના અમારા બે જણ પાસેથી કુલ

નવ શીશીમ (૭ રીપીઆ) શીશી-એ બહુ સરસ કહેવાય.

આમ પાંચમાંથી એક દિવસ પુરા થયો.

બીજો દિવસે પ્રાતઃકાળમાં મોનહોટને લા નાસેનો કડીને રજીથી વીધાય થયા. સવારના ૯-૨૦ એ મોટોર-બસ ઉપાડી હતી, તેમાં અમારે ઉપડવાનું હતું.

"ટામ સાઉન્સ રફુલ ડેઝ"ની ખ્યાલિ વર્ષો થયા અને પહેાગી હતી, ને જે કાળમાં આવું પરચુરણ પણ શિષ્ટ સાહિત્ય વાચી શકાય છે તેવા કાળમાં-ગુનાચરની કોલેજમાં હું હતો તે વખતે એ ચોપડી વાચતો વાચતો રહી ગયો હતો. એટલુંજ મનમાં ઓછું આવ્યું; એ વાળીને રજી ગયે હોત તો વળી વધુ રમટદિપ્તિ એક સકથે હોત પણ ખેર, હવે એ પ્રવચક વાચીશું ત્યારે વધારે રસમયો રમણોથી વાચી શકીશું. એ પણ મલ છે

(૨) કેએન્ડી

અમારી આ બસ લડનની પરિચિત "બસ"ના કરતા જુની રચનાની હતી. અદર વધારે માણુમો ભેરી શકે ને ઉપર બેઠક નહીં એટલે અત્રી જરા કસર રહી ગઈ હતી આમ પ્રદેશીમાંની આ મુસાફરી બહુજ આનંદકારક હતી-અમુક રીતે આનંદકારીમાં અમે જવાના હતા તે કરતાંએ આ વધારે મજાની સફર થઈ વચ્ચે વચ્ચે "બમ" ઉભી રહે, ને ફોફોની ચડફોર થાય. રસ્તા સુધર ને મજાના. આવી મીને હિંસાના મામડાંએ ને સહેરો વચ્ચે બીજી સાકળ બાધા છે, જેથી ત્યાં કાંઈને લાભ થાય છે

પહેલું મામડું બીલ્ટન નામનું આવ્યું, ત્યાં "બીલ્ટન હોલ" છે જેમાં એડીલન

રહેનો હતો પછી વચ્ચે વચ્ચે મામડાંએ આવ્યા કરતાં હતાં એક ઠેકાણે બધી ઉમ્મરના સ્ત્રીપુરુષોનું મોડું ટોળું હતું. વાહનો ને કપાંએ બધી જાનતાં હતાં. શીકારની મંડળી હતી. એ કે શીકારની હિંસા ને ફૂરતા માટે હંથું કડી સ્વીકારી શકે એમ નથી, છતાં આટલાં બધા ને ચાવી જાતના માણુસો એક આખો દિવસ ખૂલ્લા વચડામાં ને ખેતરોમાં માળે-રસથી માળે, એની સારીરિક ને મનસિક અચર કેટલી સારી થાય તે કલુવ કયો વિના માણુ નહીં એમ કહેતે કહેતે સાઘાસને સુમારે કાવેન્ડી પહેાડ્યા.

અહીં એક કલાક રોકાવાનું હતું, પછી જવા માગવામાં વખત લાગેા થયો, એટલે એનો ઉપયોગ થોડોજ કરી શક્યા. સહેર મોડું. ઉઘોગી ને આવાહીવાળું લાગ્યું, લાભેકની વસ્તી હશેજ ૧૮૭૫ થી સાધકલ ને મોટોર-કારના ઉલોગોથી એ મધુક થયું. અત્યારે એ લખાનું તે કેન્દ છે તે ઉપરાંત શીવવાના સંચાએા, રીખનો, ધડીઆળો, દરીવાણ દાઠગોળો, કુનિપ રથમ ને સંગ્રાહમ વગેરેના જતોગોનું તે મથક છે. સીએલીક, અવ" એવ મહીઆ ને એની સાપરી પત્ની એકીતા-એની તમ દેહે અમ ઉપર સહેરમાં સવારી કરવાની વીરતાથી આ સહેર સ્વાગત પામ્યું ને જેને રેનીમનની કલમે વિશેષ ચિરંજીવ કરી છે-તેઓ કેવેદીની માદી આપે છે

પણ તે ઉપરાંત થાર્મિક દેવાવેલા મોટા રથમ તરીકે પણ એ મથકર છે. એનાં "The three tall spires" દરમી દેખાય છે. અને અમારો જાવાન એક ભણા થોડોવેટ-વેમનાડની કુકાને મુખને સાંકડા,

જુના ઉંચાનીચાં રસ્તાઓ ઉપર યધને એ દેવળો જોઈ આવ્યા. તેમાંનું એક “સેન્ટ માઈકલ્સ ચર્ચ” જેની ટોચ ૩૧૨ ફીટ ઉંચી છે તે જે યુરોપનાં સુંદરમાં સુંદર દેવળોમાં પોતાની ગણના કરાવે છે. છતાં બારીઓ ઉપરના રંગીન સચિત્ર કાચ-અથવા કાચની બારીઓ અવાંચીન છે. ગોડીવાની મૂર્તિ ને ડાકીઉ કરનાર ટોમનું પુતળું ચહેરામાં જુદે જુદે રચણે છે, પણ તે જોઈ શક્યા નહીં.

કોવેન્ટ્રીની પાસે જ્યોર્જ ક્ષીઅત (મેરી એન ધવેન્સ) ના બાળપણનું ઘર છે. પણ તેની ખબર નહોતી, ને વખત પણ નહોતો.

(૩) કેનીલ વર્થ

સાડા અગીઆર વાગે બીજી બસમાં ઉપડ્યા: અર્ધા કલાકની અંદર એક સાંકડા રસ્તા ઉપર, નાનાં નીચાં ઘરેલી વચ્ચે કેનીલ વર્થના ગામડામાં અમને ઉતારી મુક્યા. માંડ પાંચ હજારની વસ્તીવાળુ આ ગામડું રાષ્ટ્રી દક્ષિ-આગેયના વખતમાં મોટી જહોજલાલીનું મયક હતું. કેનીલવર્થને ખંડીએ કાલો એક માઇલ દૂર હતો. “ડીંગ્લ આરસ્સ ઇન” નામની વીથીમાં વોલ્ટર સ્કોટ પોતાની વિખ્યાત નવલકથા “કેનીલવર્થ” ની પહેલી રૂપરેખા દોરેલી. ઇંગ્લાંડના સુંદર ને વીશાળ અમીરી જીર્ણુ દુર્ગોમાંનો આ એક વિખ્યાત કાલો અમે હોંસથી જોવા ગયા. જોવાની શી આપી, ચિત્રકાર ખરીદી, નાની વાટિકામાં ચંદ્ર દાખલ થયા કે નાની લાકડાની ચોરસ ઓરડીમાંથી એક પાકી ઉમરનો જરા વિચિત્ર વેષધારી માણસ પાસે આવી, બોમીઆને સાથે લઈ જવાથી કેટલી મઝા પડે છે તેનો ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. એનો બાવ આકરો ન લાગ્યો. માણસ જરા વિચિત્રજી લાગ્યો, ને

ચોપડી વાંચી સરખાવી જોવાનો વખત નહોતો એટલે, માર્ક ટ્વેઇનના બોમીઆનું સ્મરણ કરીને એને સાથે લીધો.

કાલો અત્યારે તો બહુ જીર્ણુ અવસ્થામાં છે; ને અત્યારે એનો અવશેષ પણ બહુ થોડો છે. બોમીઆનું વર્ણન સાંભળતે સાંભળતે કલ્પનાશકિત બહુ વાપરવી પડતી હતી.

કહેવાય છે કે મુળ સન ૧૧૨૦ માં સ્થપાએલો આ કાલો ૧૩ મા સૈકામાં સામન ડી મોન્ટફર્ટના હાથમાં આવ્યો: ૧૧૬૬ માં એના પુત્રે છ માસ લગી એને ઇંગ્લાંડની રાજસેનાની સામે ટકાવી રાખ્યો. ગ્રાહમા સૈકાની આખરમાં તે રાખની મીલકતમાં લખ્યો. સન ૧૫૬૩ માં રાષ્ટ્રી દક્ષિનાએ એને પોતાના માનીતા અર્લ ઓવ લીસ્ટરને તે બક્ષીસ આપ્યો; ને આ શોખીન અમીરે એને સુધારવા વધારવામાં પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ્યા. આખરે સન ૧૫૭૫ માં એણે પોતાની કૃપાવંત રાષ્ટ્રીનો અહીં અતિ ભગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો, જે સત્કારને સ્કોટની લેખિનીએ અમર કરી નાખ્યો છે. કેનીલવર્થના કાલોની તે વખતે પુરેપુરી ચઢતી કળા હતી. કામવેલે એ કોઇક સરદારોને અર્પ્યો. જોએએ એની સામગ્રીને ખાતર મકાનના ઘણા ભાગનો નાશ કર્યો. “રેસ્ટોરેશન” પછી, બીજો આર્લ ગાદીએ આવ્યો સારથી આજ લગી તે ક્યેરન્ડનના અર્લને હસ્તક રહ્યો છે. કાલો તરીકે તે મજશુત હતો; ઘણું લસ્કર સમાવી શકે એવો હતો, ને મોટી ખાખ્યો તથા એક તળાવથી તે સુંદર હતો. અત્યારે તો ખાખ્યોએ નથી ને તળાવની જગ્યાએ ખેતરો છે. છતાં એની જગ્યા અત્યારે જેમ સુંદર છે તેમ તે કાલે લસ્કરી દૃષ્ટિથી મહત્ત્વની

હતી. યોગાનમાંથી અમે જરા ઉઝા ચડી એક લંબચેરસ ટાવર પાસે આવ્યા; એને નોર્મન-કળની લશ્કરી ભાષામાં "keep" કહે છે. તે ઉપર ઉંચું ટાવર ને તેમાં એ મોટાં બંધીઆલો હતાં એમ કહેવાય છે. એને "સીકરતુ ટાવર" કહે છે. અહીં મોગી મજબુત ભીંતોના ઓરડાઓ જીર્ણોદ્ધારમાં હતા. પાસેના એક ટાવર "The strong tower" ઉપર ચડી "સિક્રાવેયોઝન" કહું ચોપડીમાં વર્જુવેલા કેટલાક કાગેલા નીકાલ પણ મેળવવાં મુશ્કેલ હતાં, પણ અમે પ્રાચીન શૌધ્યોગના કરતા પર્તમાન-સાદેવના વધારે શોખીન હતા, એટલે કામ સહેલું થઇ ગયું. બેઝીઆની વાનો જરા મજાની યજ. એ ૬૦ વર્ષ યુવા અહીં રહે છે એ વાત હમણાં એણે જણાવી પણ એની ભાષામાં પાકિય હતું, સીટ ને બીજા લેખકા મોટે કપાં હોય તેમ કસડાડ વેટલું બોલી જતો અમે બનેએ રોકાતા "કેનીલવર્થ"ની ખ્યાતિજ જાહેલી. યાત્રામાંથી "બચી" - ખએલા, એટલે-એ કે અમર આ અસાન બોમીઆની આગળ દર્શાવું નહીં, પણ એની હાંમતની આજ્ઞા "મેદાન સાફ" છે. એટલે તે અમે જાણતા હતા.

કેક રસ પડે એવો કામ "The Great Hall" - અથવા મીન્જવાનીનો હોલ હતો ૬૦ ફીટ x ૪૫ ફીટ, અત્યારે તે મારે આબજ હતું, પણ મહારની મોટી કમાનો હજી રહી છે, ને તે સારી હતી. તે વખતે એ હોલ કેવો હશે તે બોમીયાની કનેથી કે ચોપડીમાંથી સમજવાને બદલે રોકાતી પાસેથી જાણવા માટે મુલવવી રાખ્યું. અસખત. બોમીયાની જીભ તે બધે હતીજ નહીં, પરંતુ મારા કાન એની જીભની કરતાં મારી કાંબેની

વધારે પાસે હતા..... આવા બીજાં અવસેવો નીકળી બીજી પાસના યોગાનમાં નીકળી પ્રદક્ષિણા લીધી. તે યોગીઓ દીવાલના ટેકરાના ડોળાવ ઉપર કેટલીક બાજાઓ રમતી હોઈ. તે જાણતી રમત તે પગ ખેંચી ડોળાવ નીચે પસડી પાડવાની હતી. પ્રાચીન જીજી વિલાઓમાં એથીતુ રસવેતન આખું હોય એવો ભાસ થયે.

પછીનો કામ "લીટરના મકાન" ના નામથી જાણીતો છે. આમાં સણી ધર્વીજાએય રહી હતી, એક ખંડમાં તે સુતી "અને એની પાસેજોજ ખંડ લીટરનો સુવાનો ખંડ હતો." બોમીયાએ આખ મીચકારીને ઉમેર્યું. "એણે, મદરવના મજકીય કાર્યોને અંગ્રેજ આથી મોડજી કચામાં આવી હશે"

બીજી તરફ ખાખ ઉપર નાખવાનો "dormitory" તથા ફરવાનો ફેર, જ્યાં હમણાં નાના પંદેળાળી ઉપર એક લાકડાનો સરસ પુન છે, તેની પેલી પાર "Tale yard" હતો, જ્યાં નોરમન અખીરે પોતાની લાલક રમતો રમતા.

કાદવો, એની આસપાસના પ્રદેશ, એનો જુનકાલ-એ સર્વનું દર્શન કરના ચોડીક વાર અમે મોઠા પ્રવળ રાજકર્તાઓ, સુરસીર અખીરો, સુદર સણીઓ, અહીં આવી મએલ. અહીં જાહોજલાલી હતી, રજુસેતો મંડાપા હતા, રવાતઅને ખાતર સેફી વજા હતા, ને જોયવિલાસને મારે કુવારાઓ ને મદિરા પણ વહેતા હતા. અખીરો ને રાજાઓએ કેદી તરીકે પણ અહીં વામ કરેલો, ને બીજા એકવર્તનું કારાજીક પણ અમે લીડું; આટલો વર્તના ઇજાડના ઇતીહાસ સાથે કેનીલવર્થનો સંપર્ક એવો તેવો નથી, હજી પણ રાજસતા મહોદિન કરી પ્રજસતા રચાવવા જીવ આખવાર

સાધન ને એના વીરોની વાદી એક પાસથી એક ઉચ્ચ પવિત્ર ઋષિ એની સાથે બાંધી દે છે, તો બીજી પાસથી “ઉત્તરના જનદુગર” કવિની લેખિનીએ ઇતીહાસેયના ભોગ-વિલાસમાં ચિત્રોથી અજળ રસની મોદિની “કેનીલવર્થ” માં મુકી છે.

એવામાં સન્મુખભાષને એક તલ્લખ થઇ આવી: જખી પાડવાની સટો! મને એક સ્થળે ગોઠવવાની આતા થઇ: રત્ન આપી છોડી દીધેલા ભેખીવાને ફરી બોલાવો: કીદનો ને અમે બે જખીમાં આવીએ, એમ ગોઠવી, કેમેરા-એના હાથમાં આપી કળ દુઆવવાનું કહ્યું. પણ અમે ગોઠવાઇએ તે પહેલાં કળ દુઆ ગઇ, ને જખી “પડી ગઇ.” “શું કર્યું?” પુછતાં, શાંતિથી જવાબ આપ્યો કે “પેલી છોકરીએ તમારી પાછળથી જતી હતી, એટલે એમને અન્યાય કર્યાનું તમને દુઃખ ન થાય માટે મેં તરત જખી લીધી.” “અરે, પણ અમે ગોઠવવા નહોતા, અમે કહ્યું નહોતું ને?” “હા, પણ હું તો સાચું જ કહ્યું છું ને કે મેં જખી લઇ લીધી.”...દલીલ વ્યર્થ હતી સન્મુખભાષની એક પ્લેટ તો બગડી તે કું સુધરવાની નહોતી. બીજી ફેરવી મુકી, ને વધારે ચોક્કસાઇથી સૂચના આપી...

પણ ભોમીયો અમારાથી ખુશ હતો. આ સુંદર જગ્યાએથી માંડમાંડ જવા ઉડવા, એટલે એણે હાંદની વાતો કરવા માંડી. ટુંકા સીધા ને સાચા ઉત્તરો-એને અણધાર્યાં દશે તોપણ તેથી એનો પ્રવાહ રોકાયો નહોતો. અમારો

બસનો વખત થઇ જતો હતો....“તમે જણો છો કે અમે અંગ્રેજો તમારે માટે શું ધારીએ છીએ? હોય, આ તમારી આંખમાં જે તેજ ઝલકે છે તેજ તમારી શક્તિ બતાવી આપે છે.” મારા મનમાં તો થયું કે માર્શા હાર; બીજો શીર્શાંગ લેવાની તજવીજ દરો. પણ બહુ વિનયથી મેં ઉત્તર વાળ્યો: “પણ મારાથી તો કેં દેખાતું નથી.” “હા, હા, અમને તમારી જુદી માટે બહુ માન છે.... ઉભા રહો, એક કવિતા સંભળાવું” કહી તેણે એક અંગ્રેજ કવિતા સંભળાવી-સારી હતી. પછી “કું પણ કવિ છું, હોં, મારું કાવ્ય તમને આપું?” છુટવાને અમે બહુ ફાંફાં માર્યા. આખરે જાયેલા કાવ્યની બે નકલો અમારા હાથમાં મુકી. એનું નામ “What was Britain fighting for?” અને તળે લખેલું કે “Dedicated by desire to Lloyd George.” લોર્ડ જ્યોર્જને અર્પણ કરી-એ ઉપર વધારે વાત જરૂર નીકળત, પણ આખરે માંડમાંડ બહાર નીકળી આવ્યા... કાવ્યા છેક ખરાબ નહોતું...

બહાર જરા ફરીને, પાછા વળ્યા. ઘણી ગઝા આવી હતી: જુખ્યા તરસ્યા હતા, પણ થક્યા નહોતા. ટુંકાનેથી સામાન લીધો. ટુંકાન દાર બહુ સખ્ય ને માયાળુ લાગ્યો. સ્ટ્રેટ્ફર્ડ-ઓન-એવન જવાના છીએ જાણી બહુ ખુશ થયો. ઉતાવળમાં આભાર માની દોડ્યા: ને એક ક્ષણ પણ વહેલા નહોતા: બસને મુકામે પહોંચ્યા ને બસ આવી લાગી. બે વાગ્યે કેનીલવર્થથી ઉપડ્યા.

રામચરિત્રામૃત

[અનુસંધાન પુટ ૧૧૬ થી]

ઉપસંહાર

ભુવકુલ પર કુકુલ ધ્વજ કરકી રહ્યો

“જ્ય સોમનાથ”ની કોપણ ચારે તરફ
ગાળ્યા કરી.

સવત ૧૧૧૯ ના આઘાદ મુઠ્ઠે એકમની
પુષ્પતિથિ હતી. તે દિવસે રામવલિવિરાજીત
જનરકજીએ પરમ ભદ્રાઈ મદારાજધિરાજ
જયસિંહદેવ વર્મા નીરધરેલા મહોત્સવ માટે
બુધકુલ પધાર્યા હતા તે દિવસે સોરઠ ને
ભારતી જીત ઉજવવાની હતી ને દહાડે
નર્મદા તીરે આવેલા સોમનાથ મહાદેવના
મંદિર પર કચરા મદાવવાનો હતો. તે દહાડે
જયસિંહદેવ વર્મા ‘ત્રિબુવન મહંતુ’ પ્રતાપી
મિરઠ ધારણ કરવાના હતા. અને તે મહા
પ્રતાપી નરપતિના પરાક્રમેની અમર કાર્તિ
વિક્રમરાજની કીર્તિની બૌદ્ધિર મહ મહ
હોવાથી તે દહાડાથી ‘મિ’દ નામનો સવત્સર
ચાલુ કરવામાં આવવાનો હતો.

ભુવકુલમાં ધર્મમાયકી ચાલી રહી હતી
પદ્મી ને લાટીય લરકરોનો આવો દમામ ને
પદ્મીને લાટીય લનાદયોનો આવો આડબર
કોણએ કહી જોયા કે સાબલયા નહોતા.
સોડા હસતા ને ફુલાતા, સ્ત્રીઓ ચણગારણ
ને ફરતી, ને કેમે ક્યું હસતુ ખાળી ચકતી
નહી.

મખાન્દ પછી ગજુ ધરિહા ને જીતેસ પલ
ને ભાર વિપયે કલશ મદાવવાનું, મિરઠ ધારવા
નું ને સંવત્સર સ્થાપવાનું શુભ મુહૂર્ત દરેક
મમ ને જાણના જ્યોતિષીએ નક્કી કયું હતું.

મામનો એક જામ ઉર્જક જેવો જાસતો
હતો. તે સાખા બૃહસ્પતિનો વાડો. ત્યાં માણુનો
જતા આવતા તે ક્ષીમેથી ને ઉત્તમાદ વિના.

ત્યાં આગવે દિવસે રાતે પદ્મી સફેદ
પાવડી પહેરેતો ઉઘો ને દહ રાજપુરુષ અનેબી
કોમલી જાણના વીંદાએલો પુરુષ જાનમાના
આખા હતા એક મુગલ મહાઅમાલ્ય હતા
અને બીજા જયસિંહદેવ મદારાજ પોતે હતા
તેઓ આવી એકાન ધરમા વમતા કાકને
મળીને પાઠા મથા નિરાલ યજ પાછા જતા
માણુનો જેવા તે સાગના હતા.

ગામના વાત પ્રમતી રહી હતી કાક
મન્દરન લજ કાશી તરફ જવાનો હતો. આ
વાત જાળળી ગામ લોકના મન ઉંચા હતા.

આખી રાત રાજમદમા પધ્મી મસલતો
ચાલતી હતી જેવી પણ ચોડવાયમાં ચાલી
જન તે કાક સખધી હતી એમ પણ મનાતુ
પરોડીમાં સાખા બૃહસ્પતિના વાડામાં
બે જણ આખા, એક વ્રદ મન્યામી હતો
અને એક સ્ત્રી હતી. વાડો નિર્ગન હતો. એક
અનુચરે એ બેને જોયા અને તેના અવગાનો
ચાર રહ્યો નહીં. તે પ્રજાનહ માસ્તવતી અને
સણી લીલાદેવી હતા.

પધ્મી પરીઓ મહ ત્યાર પછી તે પાછા
નીકર્યા.

“સુરેવ! આજે તમે અને ને પાટજીને
જીવિતદાન આપ્યું.”

“બેટા મેં આજે લાટને મરતું બચાવ્યું.”
ચાલિથી પચનાથ મદારાજના દહ મેનાપનિ
એ સન્માયીને શેને જેવી ચાલિથી જવાન
આપ્યો.

* * *

ચોડી વારે એ કુવડા ચોડાક ચોડેસ્વારને
સ્પર્શો ને પાવખી સહને સાંખા બૃહસ્પતિન

કુમળું પુલ

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ પરંચી]

એવાં શાં આળ રાજ માયા ઉતારી.

જ્યા બહાર કામ કરતી અને ગાતી. તેના એકાકી જીવનમાં વાત કરવાનું સ્થાન અરવિંદ અને સમય ગાળવાનું, થાક ઉતારવાનું સ્થાન સંગીત હતું. અરવિંદે નાનાં નાનાં ગીત, રાસ તેને કંઠસ્થ કરાવ્યાં હતાં.

ગાવાથી અને કામના શ્રમથી તેનું અશક્ત અંગ શ્રમિત થયું અને એસું એસું થઈ ગયું. તે ઘરમાં આવવા લાગી, શ્રમ વધ્યો બારણામાં પેસતાં પેસતાં કમાડ ગ્રહ્યું. પણ ત્યાંજ ખેસી જવાયું.

અરુણ એકાએક જાગ્યો. તેના પ્રિય કવિનાં ગીત ગમે ત્યારે ગમે તેવાં ગદ્યામ તો પણ તેને પ્રિય હતાં; પણ આતો સુંદર કોકિલ કહે અસ્પષ્ટ સ્વરે સાંભળ્યાં. તેને આશ્ચર્ય થયું. જ્યા એના કવિનાં ગીત ગાતી હશે તેના કવિનાં પુસ્તકો વાંચી શકતી હશે એ તેની કલ્પના બહાર હતું. તેણે કલ્પી હતી તેની અશક્તિ, અસંસ્કૃતતા.

શાકથી ધબકતે હૈયે, સ્વાભાવિક સૌંદર્યે તેની આંખને આમંત્રી. આજે પહેલ પહેલુંજ તેને જ્યામાં સૌંદર્ય દર્શન થયું.

તેણે કલ્પનાનો ઘોડો પલાડ્યો. ‘જ્યા તે જ્યા અને અરુણ તે જ્યાં...તે તેની ઉંઘા અને અરવિંદ અંદ્રિકા યાય તો કેવું મંજરું?’

વળી તે અટક્યો. પેશું ભૂત દોડી આવ્યું, તેને આ મિથ્યાવાદ લાગ્યો, તે શરમાયો અને નજર બદલવા બારણા તરફ તેણે જોયું.

ત્યાં જ્યાને એસી જતી તેણે જોઈ, તેનું શરીર ખેંચાવા માંડ્યું અને તેને શીટ આવી. તે ગબડવા મંડી.

અરવિંદ ઉઠ્યો અને હાથે મારી તેણે જ્યાને ઝીંકી. તેને ઉચ્છ્રા પધારીમાં સુવાડી.

અરુણના વિચારો પ્રબળ થવા લાગ્યા. તે હજી વિચારજન કરતો હતો. તેની કિયતિ કુરુ ક્ષેત્રમાં યુદ્ધ કરવા ઉતરેલા અર્જુન જેવી થઈ હતી. તેને ન સમજાય તેવા સંવાદો તેના અંતરમાં ઉઠતા હતા.

અરવિંદ તેને જોઈ રહ્યો; અને બળકો: “અરુણ શું તું પાપાણુ છે?”

“અરુ!” એક રસ્તો તેણે શોધી કાઢ્યો; “તું જરા અહીં પાસે ન જરો? હું કાકટરને ત્યાં જઈ આવું.”

અરુણથી નાન કહેવાઈ. તે ઉઠ્યો અને જ્યાની પધારીમાં એક ખુણે રખે કેં ચોડી નવ્ય તેટલી સંભાળ લેતો અદ્દર જીવે બેઠો. તે શુનમુન ઘણી વાર બેસી રહ્યો. નતેનાથી તેના માથા પર કે શરીર પર હાથ સુકાવ્યો.

તે અરવિંદ મનમાં ગુંગળાતો બારે હાથે કાકટરને ત્યાં દોડ્યો.

૪

દરરોજ અરવિંદ અરુણને જ્યા સંબંધી કેં ને કેં ટકોર કરેજ. જ્યાની માંદગી તરફ તો અરુણ પહેલાં દુલ્લેક્ષ રાખ્યું.

“અરવિંદ ક્યાં કોઈ છે? અને માત્ર મારી ફરજ તરીકેજ હું તેને રાખું છું. અને એ ફરજ હું બળતું કે અરવિંદ બળતે તો— એ શો ફેર?” આમ મનને મનાવે.

પણ અરવિંદ સહેજે નમતું આપે તેવા નહોતો. તે ફોછા થતો અને નાની નણું

પણ મનો. જ્યાં માંડી છતાં પણ થોડું થણું કામ કરે. અરવિંદ આકાનું પોતે પુઠું કરે. અને અરણ્યનું લક્ષ્ય સુધક કામ તરફ દોરતા વાતો વાતો કહે છે “આટલી માદગીમાં જ્યાં વિના કેણુ બીજું કામ કરે?”

આને અરવિંદ બનરમાં શાક લેવા ગયો હતો. અરણ્ય કે પાના ઉણલાવતો એકા દત્તો. જ્યાં ધીમે ધીમે હડી અને વાસીદુ પુગ્ગલ કરવા મડી. તેનામાં ચક્રિત નહતી. સહેજ કથું અને થાક લાગ્યો. તેને જુમિ ભમતી લાગી, તે જોતી મઠ ભમતી આખે ચોરાતી નજરે પણ તે અરણ્ય સામે જોતી અરણ્યનું આન સદસા તે તરફ ગયું. પાછું પુસ્તકમાં માયુ નમ્યું. વાચવા માયુ પણ અચ્ચર યુગાવા.

જ્યાં હબી ચક્ર. ચોડી પાસે વાસણ મુકવા માડ્યાં. તેના હૃદયમાં વિચાર વમડી શુભાગવા લાગ્યાં અરણ્ય ઉપર ચુસ્તો આગ્યો કે કે કરી નાખવા તેઆર ચક્ર. શબ્દો દેવે ધણા, હોડે આખા ન આખા અને અરણ્ય સામે જોવાઈ ગયું. પતિ ધર્મમાંથી પડી અડકી. મનમાં શરમામ. પચાતાપ કરવા લાગી હૃદય ઉપર વિચારનો બાર વખો તેને અધારા આવ્યા, અંખે ઘાતા પીલા ચવા, ટેસ વાગી, પગ લથડ્યા તે પડી.

પડતા ચતા ધનાકાએ અરણ્યનું અચ્ચર્ય મન ખેચાયું. પુસ્તક ફેંકી દીધું. ઉઠ્યો, હોડ્યો તે આદર્શવાદી હતો પણ દયાદીક્ષા ન હતી. જ્યાંને પડેલીજ વાર જોળામ્મ લીધી. છું કરવું તે ન સંજક.

વિચાર કરે તે પહેલા અરવિંદ ન્યામ્યો બારણું ઉઘાડતા અરણ્યને જ્યાંનો યોગ જોઈ શોખથી સહેજ અટક્યો. તેને આનંદ થયે પણ

બીજાજ પહે જ્યાં તરફ નજર જતા તે હોડ્યો. તે સમજ્યો. તેણે પધારી પાથરી અરણ્યના જોળામાંથી જ્યાંને ઉપાડી પધારીમાં સુવાડો. કોલનવેાટર માથે છાટયુ. જ્યાં ભાનમ્મ આવવા લાગી

અરણ્ય ઉઠ્યો. પુરથીમાં જ્યાં એકા તેણે મુઝે મોટું જોવા કયું, તેનામાં હૃદયમાં કે ભરો વ્યથા ચાં રહી હતી

જ્યાં જન્યુતિમાં આવી ખાસપાસ જોણુ અરણ્યને પુરથીમાં એકા જોણે આખમાંથી મોતીના દાણા સરખા બે બાથુ નિંદુ સરી પડ્યા “અરુ!” કહી ચીમ નાખી તે મેળાન બની.

અરવિંદની આખમાંથી દાદક આસુ ખર્ચાં. અરણ્યથી જોણુ ન ગયું. ને ઉઠ્યો, હોડ્યો, ને ગાડાની પેડે જ્યાંને વાગી પડ્યો. પગ ચુમ્યા, માથુ ચુમ્યું. અરવિંદને વાગી પડી તેના જોળામાં માથુ નાખી આવક પેડે ખુન્દા સાદે રહી પડ્યો

અરવિંદ સહેજ સ્વસ્થ ચરો. ડાકડને બોલાવવા જવા તેઆર થયે

અરણ્ય ઉઠ્યો ને તેણે તેને ના પાડી. જાતેજ જવા નીકળ્યો

ચોડી વારે જ્યાં જાગી ને પાછી મોઝમ નજર નાખી તેણે અરણ્યને ન જોયો તેના ટેમલ પરનીધીઆળતા કાટા પર નજર ફરી ને અગીઆર ઉપર હતો, અને ને સમજ્ય તેને લાગ્યું કે અરણ્ય તેને ચામ મુઝી શાળામાં ગયો તેલું હેધુ હાથ ન રહ્યું કોક મોગ મીસ નખાઈ ગઈ. “ઓ પ્રભુ...નામ” અને ચૂર્ચ આવી મઠ.

અરવિંદ અઝળાયો. ઉપચારો ઉપર ડાક્ટરની હાજરીની વિસ્મૃતિ થઈ તે પડ્યો. ઉપચારો અજમાવવા માંડ્યા. પણ મૂર્છા જ્યાંના પગમાં અને આંખમાં આંસુથી તેના ન વળી.

અરુણ આંખો. ડાક્ટરે નાહ તપાસી—કરમા-એલા મોં સામે જોયું અને જોણી હૃદયો: 'પ્રભો! કુમળું કુલ'...!

અરુણને વજાણત પડ્યો. તે દોડ્યો. અને પથારીમાં ફેલુસાઈ પડ્યો. જ્યાંના માથા ઉપર માથું મુકી છુદે મોઢે રહી પડ્યો. અરવિંદની હીમત ગઈ, ધૈર્ય ગયું.

ડાક્ટર-દેવા દેવા વિનાનો ડાક્ટર, શીનો સગો ડાક્ટર—એસી ગયો. તેની આંખમાંથી એ અશ્રુ સરી પડ્યાં.

* * *

આવાં કેટલાંએ કુમળાં ફુલ વણુવીકર્યાં કરમાતાં હશે! અને કેટલાંએ અરુણો માત્ર અશ્રુ સારતા હશે!

હજી વખત છે.

ઈન્કમેટેક્સ બચાવવા માટે મળો.

પ્રાણુલાલ અમૃતલાલ વૈધની કું.

ઈન્કમેટેક્સના અનુભવી.

પહેલો માળ, લાલસિંગ બીદડીંગ, મંગળદાસ મારફટ પાસે, મુંબાઈ.

ભારતવર્ષમાં ભાષાઓનો સત્તાવ

[અનુસંધાન ૫૪ ૧૩૦ થી]

બીરાજતી હોય છતાં આપણાં હૃદયને સ્પર્શ કરી શકે નહીં, એ આશંકાથી વશાણુને આપણા પૂર્વજોની કીર્તિની ઝાંખીએ શાપ નહીં. કેટલાક ઉદાહરણ સમયે “અદિમા” શબ્દથી જે હૃદયને અને જીવ પ્રભુના રમણો આપણા મનમાં રહે છે તે શુ “moralizing” માં સમાય શકશે? આપણે મુજબાનીએ “આપુ ગાધી” કહી આપણા મહાન મેતાને સંબોધીએ છીએ એ “આપુ” શબ્દનો અંગ્રેજીમાં એવો કોઈ અનુવાદ થઈ શકે જે આપણને તેટલાજ રૂપ તેટલોજ હૃદયસ્પર્શી હોય? પ્રત્યેક દેશની ભાષામાં દરેક શબ્દની સાથે તેનો ઇતિહાસ જોડાયેલો રહે છે એજ તે શબ્દની “શક્તિ” છે. આપણે બીજી ભાષામાં માત્ર શબ્દો આપી શકીએ પણ શક્તિ આપવી એ ભરભર સંબંધ ધરાવે છે અને જ્યારે રાજના વ્યક્તિગત જીવનનો સત્તાવ ઉભો થાય ત્યારે તે એ પ્રકારનો અનુવાદ તદ્દનજ હુખો ને આકરીન જણાવોજ જોઈએ.

અવગન, અત્યારે આપણુ રાષ્ટ્રીય જીવન મોટે ભાગે પાશ્ચાત્ય ભાવનાઓથી ભરપૂર છે અને તેથી અત્યારે આપણને લાગે કે અંગ્રેજી ભાષાજ આપણા દેશની સામાન્ય ભાષા માટે કામ આવી શકે પણ એક વાર આપણા દેશને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવવા દો, એક વાર આપણા ભારતનું વ્યક્તિત્વ પ્રકાશવા દો, તે પછી જુઓ કે અંગ્રેજી ભાષા આપણે મારે કેટલી અધુરી પડશે. આપણા દેશનું સૌથી

મોટું કાર્ય આપણા આર્થ આદર્શો સમસ્ત જનતામાં ફેલાવવાનું છે. ઉપનિષદ તથા ગીતા, વેદ તથા વેદાન્ત આપણે જ્ઞાનકુલા પાશ્વર દેશને સીખાડવા છે, શુ એ રાજકિય ઇજ્જતમાય માત્ર શબ્દય. અનુવાદ કરી એ સીખાડી શકાય? અને આપણે આપણાજ દેશમાં પાશ્ચાત્ય ભાષાદારા એ રાજકિય પાછી સજીવન કરી શકીએ ખરા? અત્યારે જે અંગ્રેજી ભાષાનો મોઢા લાગ્યો છે તેનું એકજ સમજા કરણ છે અત્યારે આપણા રાષ્ટ્રીય જીવન (national life) માં માત્ર ‘કોર્પોરેશિયો’ અને ‘મહાસભા’ની ચળવળો સમાય છે આપણું રાષ્ટ્રીય જીવન (national life) કેવળ જ્ઞાનન પદ્ધતિ (politics) અને અર્થશાસ્ત્ર (economics) માત્ર સંકેતમાં રહે છે પણ સ્વરાજ્ય મળતાજ એ જીવનમાં જરૂરી રીતમાં વિકાસ ધરોજ જોઈએ અને મનુષ્ય હૃદયની બધી ભાવનાઓ “રાષ્ટ્રીય જીવન”માં સમાવી ત્યારેજ અંગ્રેજી ભાષા કેટલી સક્રિય છે તેને ખ્યાલ આવશે, એ ભાષામાં આપણા દેશના આદર્શો, આપણી ભાવનાઓ આપણે મારે પ્રગટ કરવા મારે સમર્થ જન્યો નથી તે પછી એ ભાષા કેવી રીતે આપણી રાષ્ટ્રીય ભાષા થઈ શકે?

હવે સત્તાવ ઉઠે કે ભારતીય ભાષાઓ પૈકી કઈ ભાષા આ હિન્દુ સ્થાન ભોગવના યોગ્ય છે એનો નિર્ણય તેા ક્યારેય થઈ શકે છે વિવાદ કરવાની જગત છેજ નહીં. હીંદીને પ્રથમે પોતે એ સ્થાન આપ્યું છે, અને એ સ્થાન આજ કાલનું નથી પણ અનેક સૈકાઓથી સાથે આપેલું છે. આપણા દેશમાં કોઈ પણ પ્રાન્ત એવો નહીં હશે જ્યાં એ ભાષા જાણનારા અને સમજનારાઓ

સારા પ્રમાણમાં વસ્તા ન હોય. * મદ્રાસમાં પણ હીંદીનો પ્રચાર આજકાલ વિશેષ ઉત્સાહ-પૂર્વક થઈ રહ્યો છે. દ્રાવિડી ભાષાઓ મૂલમાં આર્ય ભાષાઓથી ઘણી જુદી પડે છે છતાં એ આર્ય સંસ્કૃતિ તથા આર્ય ધર્મની છાંયા એ ભાષાઓ પર પણ મજબૂત પડી છે તે કારણે દ્રાવિડી ભાષાનારને પણ હીંદી શીખતાં ઝાઝો વિશ્વંસ તો થવો ન જોઈએ, અને ગમે તે હોય પણ આપણા દેશના દેશીઓ માટે અંગ્રેજી કરતાં હીંદી ઘણી વધારે સહેલી થઈ પડે એ તો નિર્વિવાદ છે. વળી દ્રાવિડી ભાષાઓ અને આર્ય ભાષાઓની પરસ્પર ઘણીક અસરો પડી છે જે ધીમેધીમે વિદ્વાનો અને ભાષાશાસ્ત્રીઓ ઉકેલી રહ્યા છે, અને તે પરથી એ બે ભાષાગોત્રમાં પ્રાધારણ ધારવામાં આવે છે તે કરતાં ઘણુંક વધારે સામ્ય જણાય છે.

એક બીજો પ્રશ્ન હવે યુક્ત છે—“હીંદી કે ઉર્દુ?” આપણા રાજ્યકર્તાઓ અને બીજા કેટલાક લોકોનું કહેવું એ છે જે એ બંને ભાષાઓના પરસ્પર વિરોધ અને સ્પર્ધા એટલાં છે જે રાષ્ટ્રીય ભાષા માટે બીજાં કારણોને લીધે હીંદી ભલે લાયક હોય છતાં એ એનો નિર્ણય સંતોષકારક થઈ શકે નહીં. એના મૂલમાં આપણા જુનો હીંદુ-મુસલમાન ઝગડો છે. ઉર્દુનો ઇતિહાસ જરા તપાસીએ. એ ભાષા દીક્ષીના તુલક વંશના સમજેથી (૧૪ મા સૈકાથી) જણાયેલી છે.

જે મુસલમાનોની માતૃ ભાષા ફારસી હતી તેઓ જ્યારે આ દેશમાં આવી વસ્યા ત્યારે એ લોકોને દેશીઓ સાથે બોલ ચાલ કરવા માટે એક પ્રકારની “ખચડી”+ ભાષાનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. પરદેશીઓ જ્યારે આ દેશની ભાષા બોલે ત્યારે અનેક પ્રકારનું મિશ્રણ તો થાપજ તેમજ તેમાં રસ પણ કેંક વધુ પડે. પણ શહેનશાહ અકબરના સમયમાં ઉર્દુ ભાષાની ખરેખરી ઉત્પત્તિ થઈ. એ શહેનશાહે એ ભાષાનું સ્થાન સ્વીકાર્યું. એનું નામ “ઉર્દુ” (અર્થાત—“લશ્કરી છાવણીની બોલી”) સ્વીકાર્યું, અને એની ઉત્પત્તિ માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યાં. તે સમયે મુસલમાન સામ્રાજ્ય અને ખરવામી સંસ્કૃતિનું પ્રાબલ્ય હતું તેથી ઉર્દુનો વિકાસ બહુ ઝડપથી થયો અને લોકો ઘણા ઉમંગથી એ શીખવા લાગ્યા. જ્યારે અંગ્રેજો આવ્યા ત્યારે એ ભાષાએ દેશમાં પોતાનું સ્થાન પુરું જમાવ્યું હતું એટલે એઓએ પણ આવતાં સાથેજ એ ભાષાને આ દેશની મુખ્ય (અથવા રાષ્ટ્રીય) ભાષા તરીકે સ્વીકારી.

વાસ્તવિક રીતે જોતાં ઉર્દુ અને હીંદી વચ્ચે ફેર માત્ર શબ્દકોષનોજ છે, વ્યાકરણનો નહીં. ઉર્દુમાં બહુ મોટા પ્રમાણમાં ફારસી અરબી શબ્દો ઘુસી ગયા છે અને હીંદીમાં દેશી અથવા સંસ્કૃત શબ્દો ખૂબ ભાગે છે. એજ રીતે હાલની આપણી ભાષાઓમાં અંગ્રેજી શબ્દોનું કેટલું પ્રમાણ છે તે તપાસીશું.

* વસ્તીની ગણતરીની રીપોર્ટ (Census Report) માં અંગ્રેજ વાંચી લખી શકે તેમના વિગતવાર આંકડાઓ અપાય છે. આપણે હીંદી બોલી તથા સમજી શકે તેવાઓની ગણતરી ન કરી શકીએ?

+ આ શબ્દ માત્ર મિશ્રણને (જે રીતે ખીચડીમાં થાય છે તેવું) અર્થેજ લીધો છે. એમાં જરાયે કમી કરવાનો મારો હેતુ નથી. મને ઉર્દુ ભાષા અને સાહિત્ય પ્રત્યે ઘણું પ્રેમ છે.

તો ઉર્દુમાં ફારસી શબ્દો કેમ આબ્યા તે કદ સમજાશે.

આપણા દેશના ઉદ્ધાર માટે એક મહા મંત્ર આપણા પરમપૂજ્ય બાપુજીએ આપણને શીખવ્યો છે હાંદુ-મુસલીમ યૌવના અને એ યૌવના સાથીએ તોજ સ્વરાજ્ય મળે-તોજ સ્વરાજ્યને લાચક આપણે ગણાવ્યો. એવું એઓશ્રીએ કહ્યું છે અને એ યૌવનાતું જાણસ્વરૂપ આપણી બાવિ રાષ્ટ્રીય ભાષા છે. એ હાંદીએ નહીં, ઉર્દુએ નહીં, પણ એ બંને એક થઇ બનેલી હાંદુસ્તાની ભાષા થશે. અત્યારે જગેજ્ય ને હાંદીનો પ્રચાર ઘટ્ટાઈ છે તે બહુજ દુઃખાગ્નેય છે છતાં એ જલ્દયે અબલપૂર્વે એમાં આપણા મુખ્યમાત્ર લાભઓ તરફ વિશેષ હોવાનો ભાવ થાય છે સાધારણ રીતે ને હાંદીનો પ્રચાર કરવા કેટલાક પ્રયે છે તે એટલી તો સંસ્કૃતમય છે કે સંસ્કૃત ન જાણનારને તે મમજમાં આવેજ નહીં એનું એક રમુજ ઉદાહરણ આપું. આસરે દસેક વર્ષ પર હું પ્રાચીની સેંદૃષ હાંદુ શાલીજીએ રચ્યોને હેઠ મારટર હતો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ મારે કેટલાક નિમયો મે અંગ્રેજીમાં લખી માટવા (તે સમયે હું હાંદી જાણી જાણતો ન હતો) પછી મે મારા હાંદી પંડિતજીને કહ્યું ને “નાના હોકરાઓને એ સમજવું મુશ્કેલ પડશે મારે તમો એ હાંદીમાં લખી આપો” ખીજો દિવસે પંડિતજી હાંદી નિમયો લખ આબ્યા. તે જગ્યાથીને નાના હોકરાઓમાં વહેતોઆ. ત્યાર પછી મધ્ય નાના હોકરાઓ પારી પાસે અંગ્રેજ નિમયો માનવા આબ્યા; કારણકે તેમને પોતાની માતૃ

ભાષામાં લખાએના નિમયો કરતાં અંગ્રેજ નિમયો સમજવા વધુ સહેલ માનવ પડ્યા! એમાં હાંદીનો વાંક ન કહેવાય પણ સરજન વિશેષ પ્રમાણુમાં બેજાએયું હોવાથી આવી સ્થિતિ વારવાર ઉપસ્થિત થાય છે સરજન જાણેલા પંડિતોની સંખ્યામાં એ પ્રકારની ભાષા ચાલી શકે, પણ સાધારણ માણસને એ ન ખપે. આમ કરી આપણા મુસલમાન ભાઈઓ એ પ્રકારની હાંદી લગારે સમજી શકે નહીં * એથી હાંદુ સંસ્કૃતના મેલથી માટેઓ જ્યારે ભારોભાર અરબી ને ફારસી શબ્દોથી મળિન ઉર્દુ એણે ત્યારે માત્ર મુસલમાનો અને અરબી ફારસી જાણેલા હિન્દુઓજ તે સમજી શકે એ બંને પ્રકારની ભાષા રાષ્ટ્રીય ભાષા હોઇ શકેજ નહોં એટલે કે શુદ્ધ હાંદી અને શુદ્ધ ઉર્દુ કદી પણ આ દેશમાં જનસારે આવી શકેજ નહોં આપણી રાષ્ટ્રીય ભાષા માત્ર સરજન જાણનારા પંડિતો મારે અથવા અરબી જાણનારા મેલથીઓ માટે નહીં પણ સામાન્ય જનસમાજ માટે છે અને એ સાધારણ માણસ સમજી શકે તેવી સહેલ ભાષા પોતાની મેળેજ દિપન્ન થશે કાંઈ પણ સમાજ અથવા સંસ્કૃત દરાવ પસાર કરવે બાપાઓની કૃતિ થતી નથી, પણ સાધારણ જનસમાજ ના વપરાશથી ભાષાઓ બને છે જેટલા પ્રમાણમાં આ દેશના સાધારણ માણસોએ બાત્તા સમજી શકે તેટલજ પ્રમાણમાં એ આવેને વિગત લાજ એસે શુદ્ધ સંસ્કૃતમય હાંદી અથવા શુદ્ધ ફારસી અરબીથી બરપુર ઉર્દુને મારે એમજ સ્થાનજ નથી. એથી આ આપણી રાષ્ટ્રીય ભાષાને “હાંદુસ્તાની”

કહેવી. જેથી હીંદી-ઉર્દુનો કૃત્રિમ ઝગડો મટે અને આપણા દેશનું નામ પણ એ ભાષાના નામમાં જળવાયેલું રહે.

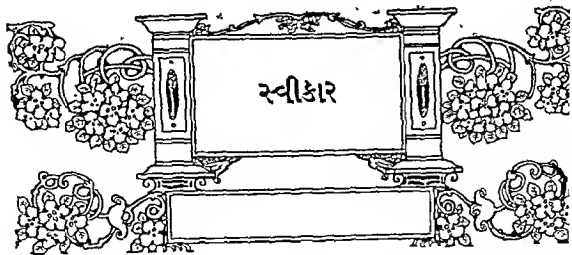
અત્યાર સુધી આપણે જેનું જે આપણા દેશમાં દરેક પ્રાંત માટે તે પ્રાંતની દેશી ભાષા પહેલે ખીલવવી જોઈએ અને સામાન્ય રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકે “હીંદુસ્તાની” ખીલી રહી છે. પણ હજી એક ખીન્ને સવાલ ઉભો થાય છે. આ દેશને પૃથ્વીનો ઉધ્ધાર કરવાનું કાર્ય નિર્માણ થયેલું છે. મનુષ્યે ઇશ્વર કેમ થયું એ આપણે સમસ્ત સંસારને શીખાડવું છે. અને એ પાઠ શીખાડવા, તેમજ પૃથ્વીના ખીજ દેશો સાથે અનેક પ્રકારના સંબંધો જોડવા કાળે આપણને એક એવી ભાષાની અગત્ય છે જે સમસ્ત ભૂમંડલમાં પ્રચલિત હોય અને જેમાં જોડવું સામર્થ્ય પણ હોય, એવી માત્ર એક જ ભાષા આપણને પૃથ્વીમાં જડે છે તે અંગ્રેજી ભાષા છે.* અંગ્રેજી સામાન્યનો વિસ્તાર, અંગ્રેજી પ્રગતો વ્યાપાર વણજ, અંગ્રેજી ભાષાનું વિશાલ સાહિત્ય, અને એ સાથે અંગ્રેજીની પોતાની ભાષા પ્રત્યે પ્રીતિ અને ખીજી ભાષા શીખવા તરફ ઉદ્દાસીનતા એ બધાં કાગળો ભેગાં મળવે અંગ્રેજી ભાષાને “જગત ભાષા” (world-language) નું પદ પ્રાપ્ત થઈ રહ્યું છે. અનેક વિકાસોએ કૃત્રિમ ભાષાઓ રચવાના પ્રયાસો કર્યા છે જેમાં “એસ્પેરાન્ટો” (Esperanto)

ની કૃતિ ધણીજ જાણવાંજોગ છે.† પણ ભાષા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં કાંઈ પણ કૃત્રિમ ભાષાનો સ્વીકાર સામાન્ય જનસમાજ કદી કરે નહીં. એ રીતે જોતાં “કુદરતી ભાષાઓ” (natural languages) માં માત્ર અંગ્રેજી જ આ મહાન પદ પર ખીરાજવા લાયક છે. આપણે કદાચ આપણા સ્વદેશ પ્રેમથી દોડવાઈ પુછીએ કે આપણી હીંદુસ્તાનીજ કાં નહીં? તેનો જવાબ માત્ર એજ છે કે આપણા દેશનું સ્થાન વિદેશમાં હજી એટલું ઉચ્ચ જાણવું નથી, જેથી કરી આપણી ભાષાનો પરદેશીઓ સ્વીકાર કરે. અને આપણી દેશી ભાષા સમસ્ત ભૂમંડલમાં સ્વીકારાય ત્યાં સુધી થોભી જવાનો આ સમય નથી. ઇશ્વરે આપણા દેશને ઇંગ્લેંડ સાથે આવા ગાઠા સંબંધો જોડ્યો છે તેનું કારણ એજ કે એક દેશ પોતાની રાજવિદ્યા આપે અને ખીજે પોતાની ભાષા આપે. અંગ્રેજી ભાષામાં આ વિષય માટે યોગ્ય શબ્દો નથી એ ખરી વાત, માટે આપણે ધણાક શબ્દો આપણા પોતાનાજ રાખી પરિભાષા આપવી પડશે-જેમ કે આત્મા, ધર્મ, કર્મ, યોગ, પ્રત્યાદિ એ શબ્દો તો અત્યાસ્થીજ પાશ્ચાત્ય ભાષાઓમાં પ્રચલિત થઈ ચુક્યા છે અને હવે તે માટે આપણને જરાએ સંદેહ રાખવાની જરૂર નથી. ઇશ્વર નિર્મિત કાર્ય પરિપૂર્ણ થાય માટેજ ભારતવર્ષને સ્વરાજ્ય જોઈએ છે, અને એ માટેજ ગાંધીજી જેવા વીર આપણા દેશમાં જન્મ્યા છે. આપણા આર્થ આદર્શ-

* એ જાણે કલકત્તામાં પ્રગટ થતા “નવદોષ” પત્રના છેલ્લા દીપોરત્વી અંક (તા. ૯-૧૧-૨૩) માં મારો લેખ (The Problem of a World Language) હતો. આ લેખનો ગુજરાતી અનુવાદ થોડાક સમય પછી “ગુજરાત” માં હું મોકલવા ધારું છું. તેટલામાં વાંચકજી કૃપા કરી આ વાતનો સ્વીકાર કરે એ વીનંતી છે.

† એ ભાષાનો મને જાતે પુરો અનુભવ થયો છે.

મહાત્મા શેખ સા'દી: લેખક: રા. સાદીક,
પ્રકાશક: ઇશિક સાહિત્ય કાર્યાલય, મુંબાઈ
મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

આ લઘુ પરંતુ અતિ વપયોગી પુસ્તકદ્વારા રા.
સાદીક એશીઆની પ્રખ્યાત હુદુ વિભાષીક
નીજામીયાના અધ્યાપક, બોસ્તાન અને શુલીસ્તાનના
લેખક મહાત્મા શેખ સા'દીનું અનેક અવનવી ઘટના-
ઓથી ગ્રંથિત સહુ જીવનચરિત્ર આપ્યું છે.

મહાત્મા શેખ સા'દી બારમા શતકમાં યજ
ગયા. તેઓ એક પવિત્ર કુશીરજ નહીં પરંતુ
વીર લઢાઈયા અને હમંગી મુસાફીર પણ હતા. જ્ઞાન-
ના તેઓ બંધાર હતા અને ફારસી સાહિત્યમાં
તેઓ તે સમયના અદ્વિતીય ચાપર હતા.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના લેખક જન્મથી આરબ હોવા
હતાંએ ગુજરાતી ભાષાને સેવી જે કે રજુ કર્યું છે
તે આવકારપાત્ર અને સ્તુત્ય છે. હુદુના ગાઢ સંબંધી
ગુજરાતી સાક્ષર રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ એવરીએ
પ્રસ્તાવના લખી હજી પુસ્તકપરિચય કરાવ્યો છે.

એ નાટકો: લેખક: રવ. કાંત, પ્રકાશક:
સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

આ પુસ્તકમાં, આજ માસિકમાં ગયે વર્ષે કટકે
કટકે મસિદ્દિ પામેલું 'શેખન સ્વરાજ્ય' અને 'ગુરુ
ગેતવંદસિંહ' નામનાં નાટકો છે.

એક નાટકોનું વસ્તુ જુદું જુદું છે, પરંતુ ઉદ્દેશ
સરખો છે. અને બંનેમાં પ્રજાની કાંતિનાં દર્શન
કરાવવામાં આવ્યાં છે. બંનેમાં નાટ્યકલા સર્વાંગે
શોભતી નથી પરંતુ કેટલીક જગ્યાએ અનપેક્ષીય
ક્ષતિઓ આવતાં લખ્યપ્રતિષ્ઠ કલાકારની આ
કૃતિઓને હતમ કૃતિઓ કહેતાં જરા સંકેચાઈ
પડે છે. અમે હિંમતીએ હાએ કે આવી ભવતાં
નાટકો ક્લાની વિકૃતિ તથા વિષય અને વાસ્તવોક્ષ
નાં ધામ બની રહેલ આધુનિક નાટ્ય મૂલ્યે
નવગુજરાતની સાંસ્કારિક રંગભૂમિઓમાં સત્તરે પકિ
સ્થિત કરશે.

પ્રુગતો દીપક: અનુવાદક રા. કકલભાઈ
કોકારી પ્રકાશક: સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય. મૂલ્ય
રૂ. ૦-૬-૦.

મુસલમાન રીયાસતના છેલ્લા વંશજ અને દીલ્હી-
ના છેલ્લા હાદી રાજાની અનેક રસથી રસેલી આ
જીવન કથા છે.

રાજપુતાનાનાં આંસુ: અનુવાદક, પ્રકાશક
અને મૂલ્ય ઉપર મુજબ.

રાજપુતાનાની પ્રજાએ સહેલાં અનેક સંકેતાની
અને તેની વહોરે ધાનાર જીવવાનીના મસ્ત દિવસો-
થી છેક ભુદાપાના શાંત દિવસ સુધી અથાળ શ્રમ

ગુજરાત પ્રાંતિક પ્રજાપતિ સભા અધારણ વર્ષેનું નિવેદન પ્રકાશક : મંત્રી સા. ઉ. સ.
તથા સ્થાપના અને પ્રથમ સંમેલનનું કાર્ય- રતિલાલ કચરાલાલ પરીખ.
વર્ણન પ્રકાશક : શુ. પ્રાં. પ્રજાપતિ સભા
તરફથી મંત્રી, રા. હવનગ પ્રજાપતિ, અમ- મહર્ષિ શતાબ્દિ અંક : પ્રકાશક : રા.
દાવાદ; નાનાલાલ ત્રણકોડલ દેસાઈ તથા રા. ખંડુલાઈ

સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ : ૧૯૨૪ ના ભીમલાઈ દેસાઈ મૂલ્ય : રૂ. ૦-૮-૦.

—:—

ગ્રાહકોને

ઐવ માસથી 'ગુજરાત' નું નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. ગ્રાહકોને લવાજમના પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલી આપવા વીનંતી છે. વી. પી. કરવામાં કાર્યાલયને અને ગ્રાહકોને અનેક જાતની અડચણો આવે છે. પોષ્ટ ઓફીસ અમુકજ સંખ્યામાં વી. પી. સ્વીકારતી હોવાથી વી. પી. મોકલતાં અસાધરણ નિલમ્બ થાય છે અને ઘણી વખત ખીજા માસનો અંક પ્રકટ થતાં સુધીમાં વી. પી. નાં નાણાં અમને મળી શકતાં નથી.

